

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_202101

UNIVERSAL
LIBRARY

ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ

ಸಂಪಾದಕರು :
ಶಿ. ಶಿ. ಬಸವನಾಳ

GOVERNMENT OF BOMBAY
KANNADA RESEARCH GRANT PUBLICATION

ಕರ್ನಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ

ಭಟ್ಟಾಕಳಂಕದೇವ ವಿರಚಿತ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕರ್ನಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನದ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಕನ್ನಡ ಟೀಕೆ

ಕೈ. ನಾ. ೫. ಕುಂಡಲಿಗಿರಿಯಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ರಚಿತವಾದುದು

ನೂತನ ಪರಿಷ್ಕರಣ ೧೯೪೧

ಸಂಪಾದಕರು :

ಶಿ. ಶಿ. ಬಸವನಾಳ, ಎಂ. ಎ.,

ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಇತಿಹಾಸದ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ಲಿಂಗರಾಜ ಕಾಲೇಜು, ಬೆಳಗಾವಿ.

ಪ್ರಕಾಶಕರು :

ಕರ್ನಾಟಕ ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಘ

ಧಾರವಾಡ

Price : 5 Rs.

ಪ್ರಕಾಶಕರು :

೨. ಕಾಂತೇಶ ಕಮಲಾಪುರ, ಎಂ. ಬಿ. ಬಿ. ಎಸ್.

೩. ಕೃಷ್ಣಶರ್ಮ ಬಿಟ್ಟಿಗೇರಿ

ಗೌರವ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳು

ಕರ್ನಾಟಕ ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಘ, ಧಾರವಾಡ.

ಮೊದಲನೆಯ ಮುದ್ರಣ ೧೯೪೧

ಎಲ್ಲ ಹಕ್ಕುಗಳು ಕೆ. ವಿ. ವೆ. ಸಂಘದಿಂದ ಕಾಯ್ದಿಡಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಮುದ್ರಕರು :

೩. ಶಿ. ಬ. ಹರಿಹರ

ತೋಂಟದಾರ್ಯ ಮುದ್ರಣಾಲಯ, ಕಿಲ್ಲೆ, ಧಾರವಾಡ

ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ

ಒ ಳೆ ಪಿ ದಿ

ಅ. ಸಂ.	ವಿಷಯ	ಪುಟ
೧	ಕೈ. ವಾ. ಶ್ರೀ. ಕುಂಡಲಿಗಿರಿಯಾಚಾರ್ಯರ ಅಲ್ಪ ಪರಿಚಯ	೬
೨	ಮುನ್ನುಡಿ	೭ — ೮
೩	ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ	೯ — ೧೦
ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ — ಭಾಗ ೧		೧ — ೪೦೯
೪	ಪೀಠಿಕೆ	೧ — ೬
೫	ಪ್ರಥಮಸಾದ	೭ — ೧೯೩
೬	ದ್ವಿತೀಯಸಾದ	೧೯೪ — ೪೦೯
ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ — ಭಾಗ ೨		೪೧೩ — ೬೬೦
೭	ತೃತೀಯಸಾದ	೪೧೩ — ೫೫೦
೮	ಚತುರ್ಥಸಾದ	೫೫೧ — ೬೬೦
೯	ಸೂತ್ರಗಳ ಅಕಾರಾದಿ	೬೬೧ — ೬೮೦
೧೦	ಉದ್ಘಾತುಧಿ ಪತ್ರಿಕೆ	I — VII

ಕೈ. ವಾ. ಶ್ರೀ ಕುಂಡಲಿಗಿರಿಯಾಚಾರ್ಯರ ಅಲ್ಪ ಪರಿಚಯ

ಇವರು ಮೈಸೂರಿನವರು. ನಂಜನಗೂಡ ಹತ್ತರ ಇರುವ ಕಳಲೇ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮ ಇವರ ಜನ್ಮಸ್ಥಳ. ಇವರು ೧೮೬೫ ನೆಯ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಇವರ ತಂದೆಯ ಹೆಸರು ಶ್ರೀ ಬ್ರಹ್ಮ ಪಂಕಜಾಚಾರ್ಯರು. ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತ ಗ್ರಾಮವಾದ ನರಸೀಪುರ, ತಾಲೂಕು ತಿರಮಕೋಡ್ಲಿನಲ್ಲಿ ೧೫ ವರ್ಷ ವಯಸ್ಸಿನ ವರೆಗೆ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರು. ಮುಂದೆ ಅದೇ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ವಾರಹಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಮೈಸೂರ ಅರಮನೆಯಿಂದ ಕೊಡಲಾದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ವೇತನದ ಸಹಾಯದಿಂದ ತಿರುಮಲಾಚಾರ್ಯರ ಪಾಠಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಎಂಟು ವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ಕಲಿತು ವ್ಯಾಕರಣ ಪಂಡಿತರಾದರು.

ಮೂರು ವರ್ಷ ಶ್ರವಣಜಿಗಳೊಳದಲ್ಲೂ ಐದು ವರ್ಷ ಬೆಂಗಳೂರ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಠಶಾಲೆಯಲ್ಲೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ ೧೨ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಮೈಸೂರ ನಾರ್ಮಲ್ ಸ್ಕೂಲಿನಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದು ೧೯೦೪ರಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ೪೦ ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ದೈವಾರ್ಥಿನರಾದರು.

ಇವರು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿಯೂ ಉದ್ವಾಮ ಪಂಡಿತರಾಗಿದ್ದರು. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಆಗ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದ “ವಿದ್ಯಾದಾಯಿನಿ,” “ಕರ್ನಾಟಕ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆ” ಮುಂತಾದ ಮಾಸಿಕ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಮಾಡಿ ಕನ್ನಡ ಭಾಷಾ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ದುಡಿಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರು ಹರ್ಷ ಚರಿತ್ರೆ, ಧರ್ಮರಮಾಭ್ಯುದಯ, ಜೀವಂಧರನ ಚರಿತ್ರೆ, ರಬ್ಬಾನುಶಾಸನ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಉದ್ವಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದಿರುವರು.

ಇವರು ಮೈಸೂರು ಅಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಪಾಂಡಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಮೆಚ್ಚಿ ಬಡೋದೆ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಮಹಾರಾಜರವರು ಅವರನ್ನು ಆಗಾಗ್ಗೆ ತಮ್ಮ ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕರೆಯಿಸಿಕೊಂಡು ಬಹು ಮಾನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಮತ್ತು ತಮ್ಮ ತುಲಾಭಾರ ಮಹೋತ್ಸವ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಬಂಗಾರದ ಕಡಿಯನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸಿದರು. ತ್ರಾವಣಕೋರದ ಮಹಾರಾಜರವರು ಪ್ರತಿವರ್ಷ ೨೦೦ ರೂಪಾಯಿಗಳ ವರ್ಷಾಶನವನ್ನು ಇವರಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು.

—(ಅವರ ಅಪ್ಪರಿಂದ ಬರೆದು ಬಂದದ್ದು)

ಮುನ್ನುಡಿ

ಶ್ರೀ ಭಟ್ಟಾಕಲಂಕದೇವ ಕೃತ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕರ್ಣಾಟಕ ರಬ್ಬಾನುಶಾಸನದ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದವು (ಭಾಗ ೧) ಶ್ರೀ ಕುಂಡಲಿಗಿರಿಯಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟು ಅದು ಮೊದಲು ೧೯೦೮ ರಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಣವಾಗಿತ್ತು. ಅದರ ಪ್ರತಿಗಳು ತೀರಿಹೋದುದರಿಂದಲೂ ಈ ಸಂದರ್ಭ ಗ್ರಂಥದ ಇರವು ಕನ್ನಡದ ಬಾಳಿಗೆ ಅವಶ್ಯವೆನಿಸಿದುದರಿಂದಲೂ ಅದರ ಅಧಿಕೃತ ಪ್ರಕಟನೆ ಯೊಂದನ್ನು ಪುನರ್ಮುದ್ರಣ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಬಯಕೆಯು ಸಂಘಕ್ಕೆ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಇತ್ತು.

ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮುಂಬೈ ಸರಕಾರದವರು ೧೯೩೮ ರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಸಂಶೋಧನ ಸಮಿತಿ ಯೊಂದನ್ನು ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ಹೊಸದಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ತನ್ನೂಲಕ ಉಪಯುಕ್ತವೆನಿಸುವ ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪ್ರಕಟನೆಗೆ ಧನಸಹಾಯವನ್ನು ಮಾಡುವ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ಕೈಕೊಂಡುದರಿಂದ ನಾವು ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅವರ ಉದಾರಾಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಲು ಅನುವಾಯಿತು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಘವು ಅವರಿಗೆ ಚಿರಮಣಿಯಾಗಿದೆ.

ಕೃ. ವಾ. ಕುಂಡಲಿಗಿರಿಯಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ಕರ್ಣಾಟಕ ರಬ್ಬಾನುಶಾಸನವು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಅದರ ೨ನೆಯ ಭಾಗದ ಕೊನೆಯ ೧೨೦ ಸೂತ್ರಗಳ ಕನ್ನಡ ಟೀಕೆ, ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು ನಮಗೆ ದೊರೆಯದುದರಿಂದಲೂ ದೊರೆತುದರಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಶವು ಖಾಲಿಯಾಗಿ, ಸುವಾಚ್ಯವಾಗಿಲ್ಲದುದರಿಂದಲೂ — ಆ ಕಡೆಯ ೧೨೦ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಕನ್ನಡ ಟೀಕೆ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳನ್ನು ಬರೆದುಕೊಡಲು ಧಾರವಾಡದ ಪ್ರೀನಿಂಗ್ ಕಾಲೇಜಿನ ನಿವೃತ್ತ ಕನ್ನಡ ಪಂಡಿತ ರಾದ ಶ್ರೀಮಾನ್ ಮ. ಪ್ರ. ಪೂಜಾರ ಇವರನ್ನು ಬಿನ್ನಿಸಿಕೊಂಡೆವು. ನಮ್ಮ ಬಿನ್ನಹವನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ ಅವರು ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದರು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ನಾವು ಅವರಿಗೆ ಉಪಕೃತರಾಗಿದ್ದೇವೆ.

ಗ್ರಂಥದ ಸಂಪಾದಕತ್ವದ ಹೊಣೆಯನ್ನು — ನಮ್ಮ ಸಂಘದ ಕಾರ್ಯಾಧ್ಯಕ್ಷರೂ, ಬೆಳಗಾವಿಯ ಲಿಂಗರಾಜ ಕಾಲೇಜಿನ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಇತಿಹಾಸದ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರೂ ಆದ ಶ್ರೀಮಾನ್ ಶಿ. ಶಿ. ಬಸವನಾಳ, ಎಂ. ಎ., ಅವರು — ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯ ಬಾಹುಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ದಯವಿಟ್ಟು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು. ಇಂತಹದೊಂದು ಹಿರಿಹೊತ್ತಿಗೆಯ ಸಂಪಾದಕತ್ವವನ್ನು ವಹಿಸಿ ಅದನ್ನು ಬೆಳಕಿಗೆ ತಂದ ಪ್ರೊ. ಬಸವನಾಳರವರಿಗೆ ಸಂಘವು ಎಂದಿಗೂ ಕೃತಜ್ಞರಿದ್ದೇವೆ.

ಈ ಗ್ರಂಥದ ಒಪ್ಪೋಲೆಯನ್ನು ಶ್ರಮವಹಿಸಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಧಾರವಾಡದ ಕರ್ಣಾಟಕ ಕಾಲೇಜಿನ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಂಡಿತರಾದ ಶ್ರೀಮಾನ್ ವಿಟ್ಟಲಾಚಾರ್ಯ ಶಿವಣ್ಣಿ ಅವರಿಗೆ ನಮ್ಮ ನೆನಕೆ ಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಗ್ರಂಥದ ಮೊದಲನೆಯ ಭಾಗವನ್ನು ನಮ್ಮ ಸಂಘದ ೫೧ನೆಯ ವಾರ್ಷಿಕೋತ್ಸವದ ದಿವಸ — ಅದರ ಮುಖ್ಯ ಅತಿಥಿಗಳಾದ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಶ್ರೀಮಾನ್ ಮಾಸ್ತಿ ವೆಂಕಟೇಶ ಐಯ್ಯಂಗಾರ, ಎಂ. ಎ., ಅವರು ಸಮಯೋಚಿತ ನುಡಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಸಿದರು. ಇದರ ಎರಡನೆಯ ಭಾಗವನ್ನು — ಇದೀಗ ನಮ್ಮ ಸಂಘದ ಚಿನ್ನದ ಹಬ್ಬದ ಸುಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅದರ

ಉದ್ಘಾಟಕರಾದ ಶ್ರೀಮಂತ ಬಸವಪ್ರಭು ರಾಜಾ ಲಖಮಗೌಡ ಸರದೇಸಾಯಿ, ವಂಟಮೂರಿ, ಓ. ಬಿ. ಇ. ಅವರು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗಳು ಕೃತೆಯಿಟ್ಟು ಒಪ್ಪಿರುವರು. ಈ ರೀತಿ ಗ್ರಂಥ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನೆರವಾದ ಈ ಉಭಯ ಮಹನೀಯರಿಗೆ ಸಂಘವು ತನ್ನ ಕೃತಜ್ಞತೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತದೆ.

ಇನ್ನು ಈ ಗ್ರಂಥವು ಸರ್ವವಿಧದಿಂದಲೂ ಚಿತ್ತಾಕರ್ಷಕವಾಗುವಂತೆ ಹೆಚ್ಚಾದ ಅಸ್ಥೆ ವಹಿಸಿ ಅದರ ಮುದ್ರಣ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನೆರವಾದ ಧಾರವಾಡದ ತೊಂಟಿದಾರ್ಯ ಮುದ್ರಣಾಲಯದ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕರಿಗೆ ನಾವು ಅಭಾರಿಯಾಗಿದ್ದೇವೆ.

ಕ. ವಿ. ವ. ಸಂಘ

ಧಾರವಾಡ

ತಾ. ೨೬-೧೨-೧೯೪೧

ಕಾಂತೇಶ ಕಮಲಾಪುರ

ಕೃಷ್ಣ ಶರ್ಮ ಬೆಟಗೇರಿ

ಗೌರವ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳು

ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ

ಹಳಗನ್ನಡದ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಕುರಿತು ಬರೆದ ಮೂವರು ವ್ಯಾಕರಣಕಾರರ ನಾಲ್ಕು ಗ್ರಂಥಗಳು ಈಗ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗಿರುವುವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದನ್ನು (ಎರಡನೆಯ) ನಾಗವರ್ಮನೇಂಬವನು ರಚಿಸಿರುವನು; ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಶಬ್ದಸ್ಮೃತಿ ಎಂಬುದು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿರುವುದು; ಎರಡನೆಯದಾದ ಕರ್ಣಾಟಕ ಭಾಷಾಭೂಷಣವೆಂಬುದು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿರುವುದು. ಶಬ್ದಸ್ಮೃತಿಯೆಂಬುದು ಆತನು ಬರೆದ ಕಾವ್ಯಾವಲೋಕನವೆಂಬ ಕನ್ನಡ ಅಲಂಕಾರ ಗ್ರಂಥದ ಮೊದಲನೆಯ ಭಾಗ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಕರಣವು ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ವಿವೇಚಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ೯೭ ಸೂತ್ರಗಳಿರುವುವು; (ಕಂದ) ಪದ್ಯ ರೂಪವಾಗಿ ರಚಿತವಾಗಿರುವುವು; ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಹಿಂದಣ ಕವಿಗಳಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಹಲವು ಪದ್ಯಗಳು ಉದ್ವೃತವಾಗಿರುವುವು. ಕರ್ಣಾಟಕ ಭಾಷಾಭೂಷಣವೆಂಬ ನಾಗವರ್ಮನ ಎರಡನೆಯ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಕರಣವು ಹೆಚ್ಚು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿಯ ೨೬೯ ಸೂತ್ರಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತ ಗದ್ಯದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿರುವುವು. ಇವುಗಳ ಮೇಲಿನ ವೃತ್ತಿಯೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಗದ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ರಚಿತವಾಗಿರುವುದು. ಸಂಜ್ಞಾ, ಸಂಧಿ, ವಿಭಕ್ತಿ, ಕಾರಕ, ಯುಷ್ಮದಾದಿ, ಸಮಾಸ, ತದ್ವಿತ, ಅಖ್ಯಾತ, ಅವ್ಯಯ, ನಿಷಾತ ಎಂಬ ಹತ್ತು ಅಧಿಕರಣಗಳಾಗಿ ಈ ಗ್ರಂಥವು ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಹದಿಮೂರನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಕೇಶಿರಾಜನೇಂಬ ಕವಿ ಬರೆದ ಶಬ್ದಮಣಿ ದರ್ಪಣವೆಂಬುದು ಮೂರನೆಯ ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥ; ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿರುವುದು. ನಾಗವರ್ಮನ ಶಬ್ದಸ್ಮೃತಿಯಂತೆ ಇದರಲ್ಲಿಯ ಸೂತ್ರಗಳು (ಕಂದ) ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿರುವುವು. ಅವುಗಳ ಮೇಲಿನ ವೃತ್ತಿಯು ಕನ್ನಡ ಗದ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಗಳೆಲ್ಲ ಹಲವು ನಾಗವರ್ಮನ ಕಾವ್ಯಾವಲೋಕನಗಳಿಂದಲೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡುವುಗಳಾಗಿರುವುವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಬರುವ ೬೨೨ ಸೂತ್ರಗಳು ಸಂಧಿ, ನಾಮ, ಸಮಾಸ, ತದ್ವಿತ, ಅಖ್ಯಾತ, ಧಾತು, ಅಪಭ್ರಂಶ, ಅವ್ಯಯ ಎಂಬ ಎಂಟು ಸಂಧಿಗಳಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು. ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ನಾಗವರ್ಮನ ಗ್ರಂಥಗಳೇ ಅಧಾರವಾದಾಗ್ಯೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಕರಣ ವಿಷಯವು ಹೆಚ್ಚು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತ

೧. ಈತನು ಕ್ರಿ. ೧೨ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ - ಬಹುಶಃ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ - ಬದುಕಿದ್ದನೆಂದು ಊಹಿಸಲು ಅಧಾರಗಳಿರುವುವು. ಕರ್ಣಾಟಕ ಕವಿಚರಿತ್ರೆ ಭಾಗ ೧ ಪುಟ ೫೨-೫೪; ಬಸವನಾಳ ಮತ್ತು ಕೇಳು ಇವರಿಂದ ಸಂಪಾದಿತವಾದ ಕಾವ್ಯಾವಲೋಕನ ಪುಟ ೧-೨.

೨. ಈತನು ಕ್ರಿ. ೧೩ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದನೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಕರ್ಣಾಟಕ ಕವಿಚರಿತ್ರೆ ಭಾಗ ೧ ಪುಟ ೩೮೫-೬.

ವಾಗಿರುವುದು; ಅಲ್ಲದೆ ಪ್ರಯೋಗ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇದೇ ಪ್ರಮಾಣ ಗ್ರಂಥವಾಗಿ ಅಂಗೀಕೃತ ವಾಗಿರುವುದು; ಮೇಲಾಗಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸುಲಭಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗಿರುವುದು.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಗ್ರಂಥದ ಮೂಲವಾದ ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನವೇ ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಕರಣ ವನ್ನು ಕುರಿತಾದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಗ್ರಂಥ; ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿರುವುದು. ಈ ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನವನ್ನು ರಚಿಸಿದಾತನು ಭಟ್ಟಾಕಳಂಕದೇವನೆಂಬ ಜೈನ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರನು. ಈತನು (ಈಗಿನ) ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯೊಳಗಿನ ಹಾಡುವಳ್ಳಿ (ಸಂ. ಸಂಗೀತಪುರ) ಎಂಬ ಜೈನ ಮಠದಲ್ಲಿ ಗುರುವಾಗಿದ್ದ ಅಕಳಂಕದೇವರ ಶಿಷ್ಯನು. ಈ ಗುರುವಂಶವು ಮೂಲಸಂಘದ ದೇಶೀಯಗಣದ ಪುಸ್ತಕಗಚ್ಚದ ಕುಂದಕುಂದಾನ್ವಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದುದು. ಭಟ್ಟಾಕಳಂಕನು ನಾನಾಮತದ ತರ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಡಿತನಾಗಿದ್ದನು; ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಪಟುವಾಗಿದ್ದನು; ಕನ್ನಡ-ಸಂಸ್ಕೃತ ಉಭಯವ್ಯಾಕರಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬಲ್ಲಿದನಾಗಿದ್ದನು; ಅರಸರ ಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ ಜನಮತವನ್ನು ಹಲವು ಸಾರೆ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ್ದನು.^೧ ಈತನು ಸುಧಾಪುರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಮಾಡಿದ್ದನೆಂದೂ ಆರು ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಕವಿತ್ವ ರಚಿಸುವ ಶಕ್ತಿ ಈತನಿಗೆ ಇತ್ತೆಂದೂ ದೇವಚಂದ್ರನ ರಾಜಾವೇಶಕಥೆಯಿಂದ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಭಟ್ಟಾಕಳಂಕನೇ ಬರೆದನೆಂದು ಹೇಳಿದ ಕ್ರಿ. ೧೫೨ ರಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಬೀಳಗಿ ತಾಲೂಕಿ ನಲ್ಲಿಯ ಒಂದು ಶಾಸನ^೨ದಿಂದ ಈತನು ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸನಾದ ವೆಂಕಟಪತಿರಾಯನ ಆಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ (ಕ್ರಿ. ೧೫೫೬-೧೬೧೫) ಇದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಈತನು ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನವನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಕಾಲವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೬೦೪ ಎಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿರುವು ೫೯೨ ಸೂತ್ರಗಳು; ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು. ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ- ಅಕ್ಷರ, ಸಂಜ್ಞೆ, ಸಂಧಿ, ಅವ್ಯಯ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ, ಎರಡನೆಯದರಲ್ಲಿ- ಲಿಂಗ, ಸಂಸ್ಕೃತದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬಳಸುವ ವಿಧಾನ, ವಿಭಕ್ತಿ ಇವುಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ, ಮೂರನೆಯದರಲ್ಲಿ- ಸಮಾಸ, ಪುರುಷಾರ್ಥಕ ಸರ್ವನಾಮ, ವಚನ, ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಿ, ತದ್ಧಿತ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ, ನಾಲ್ಕನೆಯದರಲ್ಲಿ- ಧಾತು,

೧. ಈ ನಾಲ್ಕು ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲದೆ (ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಹಿಂದೆಯೇ ಇದ್ದ) ಕ್ರಿ. ೯ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ' ನೃಪತುಂಗಾಭಿಮತಮಸ್ತ ' " ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗ " ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಕರಣ ವಿಷಯಗಳು ಅಷ್ಟಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಅದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಲಂಕಾರ ವಿಷಯಕ ಗ್ರಂಥ; ಅದರಲ್ಲಿ ಬರುವ ವ್ಯಾಕರಣ ವಿಷಯಗಳು ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ ಬರುವುವಾದರೂ ವಿರಳ. ಅದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಎಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

೨. ಈ ಸಂಗತಿಗಳು ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನದ ಮೇಲಿನ ಮಂಜರೀಮಕರಾದದ ಕೊನೆಯ ಭಾಗದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತವೆ.

೩. ಈ ಶಾಸನದ ಒಂದು ಪ್ರತಿ ಮದ್ರಾಸು ಪ್ರಾಚ್ಯಕೋಶಾಲಯದಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ರಾ| ಬ| ಅರ್. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯ ಅವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದರಿಂದ (೧೯೨೩ರಲ್ಲಿ) ಸಂಪಾದಿತವಾದ ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ ಪುಟ ೨.

ಮತ್ತು ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ವಿವೇಚನೆ ಬರುವುದು. ಸೂತ್ರಗಳ ಮೇಲೆ ಭಾಷಾ ಮಂಜರಿಯೆಂಬ ವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ, ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿವರಣೆಗಾಗಿ ಮಂಜರಿಮಕರಂದವೆಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯೆಯನ್ನೂ ಭಟ್ಟಾಕಂಕನೇ ಬರೆದಿರುವನು.^೧ ವಿಷಯ ಪ್ರತಿಪಾದನದಲ್ಲಿ ಈತನು ಹಿಂದಣ ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರರನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿದ್ದರೂ, ಪ್ರತಿಪಾದನದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣ ಕಾರರ ಮಾರ್ಗವನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿರುವನು. ನಾಗವರ್ಮ ಕೇಶಿರಾಜರ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಹಲವು ಕಡೆಗೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುವನು; ಆದರೂ ಹಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅವರನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸದೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಅಂಶಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವನು; ಅಲ್ಲದೆ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯೂ ಹೆಚ್ಚು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವುದು. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರ ಮಾರ್ಗಗಳಿರುವವೆಂಬುದನ್ನೂ ಒಂದೆಡೆ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.^೨ ಆದರೆ ಅವುಗಳೊಳಗಿನ ಪ್ರಯೋಗ ವೈಷಮ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಭಟ್ಟಾಕಂಕನು ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಬಲ್ಲದನಾದುದರಿಂದ ಪಾಣಿನಿಯ, ಕಾತುತ್ರ, ಜೈನೇಂದ್ರ, ಶಾಕಟಾಯನ, ಸಾರಸ್ವತ ಈ ಭಿನ್ನ ಮತಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವನಲ್ಲದೆ, ಆಯಾ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದಲೂ ಸೂತ್ರ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಭಟ್ಟಾಕಂಕನು ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸುವಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದ ಧೈಯವು ಉದಾತ್ತವೂ ಪುಶಂಸನೀಯವೂ ಆಗಿರುವುದು. ಸಂಸ್ಕೃತಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪುರಸ್ಕೃತವಿದ್ದ ಆಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡವಂತಹ ದೇಶೀಯ ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಯೋಗ್ಯ ಪುರಸ್ಕಾರಮೊರೆಯುವದು ಅಶಕ್ಯವಾಗಿದ್ದಿತು. ಪಂಡಿತರೆಂಬ, ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರೆಂಬ ಎಣಿಕೆಗೆ ತಕ್ಕವರಾಗಬೇಕಾದರೆ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಅಭ್ಯಾಸವನ್ನೇ ಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಪಂಡಿತರೆನಿಸಿಕೊಂಡವರು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ಕುರಿತ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೇ ರಚಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇಂತಹ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಾರಂಗತನಾದ ಭಟ್ಟಾಕಂಕನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ರಚಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದುದು ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಹವಾಗಿರುವುದು.^೩ ಸಂಸ್ಕೃತದಂತೆಯೇ ಕನ್ನಡವೂ ಪಂಡಿತರ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ವಿಷಯವೆಂದೂ ವ್ಯಾಕರಣದ ಅನುಶಾಸನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದುದೆಂದೂ ಈತನು ಕಂಠೋಕ್ತವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಕನ್ನಡವು ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುಪಯೋಗವಾದ ಭಾಷೆಯಲ್ಲವೆಂದೂ, ಇದರಲ್ಲಿ ತತ್ತ್ವಾರ್ಥಮಹಾಶಾಸ್ತ್ರದ ಮೇಲೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾದ ೯೬ ಸಾವಿರ ಗ್ರಂಥ ಪರಿಮಿತಿಯುಳ್ಳ ಬೃಹದ್ಗ್ರಂಥವು ರಚಿತವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ, ಈ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಾಗಮ, ಪರಮಾಗಮ, ಯುಕ್ತಾಗಮ, ಕಾವ್ಯ,

೧. ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದವರೂ ವೃತ್ತಿ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದವರೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೆಂದು ಕೆಲವರ ವಾದವಿದೆ. ಆದರೆ ಅದು ಅಷ್ಟು ಪ್ರಬಲಾಧಾರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದಿಲ್ಲ. ಆರ್. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನದ ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ ಪು. 17-18.

೨. ಸೂತ್ರ ೨೮ರರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ.

೩. ಎರಡನೆಯ ನಾಗವರ್ಮನು 'ಕರ್ಣಾಟಕಭಾಷಾಭೂಷಣ'ವೆಂಬ ಕನ್ನಡದ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಭಟ್ಟಾಕಂಕನಿಗಿಂತ ಮೊದಲೆ ಬರೆದಿದ್ದನಾದರೂ ಅದು ಈ ಗ್ರಂಥದಷ್ಟು ಪ್ರೌಢವೂ ಅಧಿಕೃತವೂ ಆಗಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ನಾಟಕ, ಅಲಂಕಾರ, ಕಲಾಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಷಯಕ ಗ್ರಂಥಗಳು ವಿಪುಲವಾಗಿ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ, ಅದುದರಿಂದ ಕನ್ನಡ ಸುಡಿಯು ಮಾಹಾಜನಂಗೂ ಪರಿಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಿ ಭಟ್ಟಾಕಳಂಕನು ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಲುಪಕ್ರಮಿಸಿರುವನು.

ಪ್ರಯೋಗ-ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಮಂಡಿಪರ್ಣವನ್ನು ಸರಿಗಟ್ಟಲಾರದಾದರೂ ಈ ಗ್ರಂಥವು ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ವಿವೇಚನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢವೂ ವಿಶ್ವಾಸಾರ್ಹವೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಕನ್ನಡ ನುಡಿಯ ಅಳವಡ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಬಹು ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆಯು ಭಟ್ಟಾಕಳಂಕನ ಗ್ರಂಥದ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದವು; ಅದರ ಕೆಲವು ಅನುವಾದವಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಕುಂಡಲಗಿರ್ಯಾಚಾರ್ಯರು ಸಂಸ್ಕೃತ ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ತಮಗಿದ್ದ ಅಗಾಧ ಪರಿಶ್ರಮವನ್ನು ಈ ಗ್ರಂಥ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಭಟ್ಟಾಕಳಂಕನು ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಧಾರಗಳನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದುದರಿಂದ ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ಇದರಿಂದ ಒಳ್ಳೆ ಲಾಭವಾಗುವಂತಿದೆ. ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನ ಎರಡು ಪಾದಗಳು ಮುದ್ರಿತವಾಗಿದ್ದವು. ಉಳಿದ ಭಾಗವು ಬಹುದಿವಸ ಹಾಗೆ ಬಿದ್ದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬಿಲವಾಗಿದ್ದಿತು. ಕೊನೆಯ ಕೆಲವು ಭಾಗವು ಗಲಿತವಾಗಿ ಹೋಗಿತ್ತು. ಆ ಭಾಗವನ್ನು ಪಂಡಿತ ಶ್ರೀ ಮಹಾದೇವ ಪ್ರಭಾಕರ ಪೂಜಾರವರು ಒರೆದು ಪುರೈಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದುದರಿಂದ ಕನ್ನಡಿಗರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಅವರಿಂದ ಬಹಳ ಉಪಕಾರವಾಗಿದೆಯೆಂಬುದನ್ನು ಬೇರೆ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ.

ಶಿ. ಶಿ. ಬಸವನಾಳ

ಶೀರಸ್ತು

ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ

ಸೀತಿಕೆ

ಶ್ಲೋಕ || ಅವ್ಯಾಜಕರುಣಾಸಿಂಧುರ್ಬಂಧುಸ್ಸರ್ವಸತಾಂ ಗುರುಃ
ಸ್ವಾಮಿ ಚ ವಾಚಿವದನಃ ಪ್ರಿಯತಾಂ ಚಿತ್ಸುಖಾಕೃತಿಃ

ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪ

ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಇತರರಿಗೆ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕೂ ತಾವು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೂ ಶಬ್ದಗಳೇ ಮುಖ್ಯ ಸಾಧಕಗಳಾಗಿರುವುವು. ಶಬ್ದಗಳೆಂದರೆ ಪೃಥಿವಿ ಮೊದಲಾದ ಭೂತಚತುಷ್ಟಯದ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದ ಆಕಾಶದೇಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ವಸ್ತುಗಳನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಗುಣವಿಶೇಷವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಪಂಚಭೂತ ಗುಣತ್ವವು ಭೂತಚತುಷ್ಟಯಪ್ರಯೋಜ್ಯತ್ವದಿಂದಲೂ ಆಕಾಶದೇಶಸ್ಥತ್ವದಿಂದಲೂ ಉಂಟಾಗಿರುವದೆಂದು ಕೆಲವು ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರು ವ್ಯವಹರಿಸಿರುವರು. ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದಮಣಿದರ್ಪಣಕಾರನು—

ಅನುಕೂಲವನಸಂ ಜೀ

ನನಿಷ್ಟಂ ನಾಭಿಮೂಲದೋಷ ಕಪಲಯ ಶಾಂ

ಗಿಜಸ್ತೇಶ ಶಬ್ದದ್ರವ್ಯಂ

ಜನಯಿಸುಗುಂ ಶ್ವೇತಮದಹ ಕಾರ್ಯಂ ಶಬ್ದಂ (ಆರಂಭದಿಂದ ೯ನೆಯ ಪದ್ಯ)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ದ್ರವ್ಯವೆಂತಲೂ ಶ್ವೇತಗುಣವುಳ್ಳದೆಂತಲೂ ವ್ಯವಹರಿಸಿರುವನು. ಆದರೆ ನ್ಯಾಯ ಮೊದಲಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರಲ್ಲಿ ಅನೇಕರು ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಶ್ರವಣೇಂದ್ರಿಯ ಗ್ರಾಹ್ಯವಾದ ಗುಣಗಳೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಶಬ್ದಗಳು ಎಂದಿಗೂ ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಲ್ಲದೆ ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯ ಮಾತ್ರದಿಂದ ಗ್ರಾಹ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿಸುವುದು ಉಚಿತವಲ್ಲ. ದರ್ಪಣಕಾರನು ಮುಂದೆ—

ವ್ಯವಹರಿಪುನರಡು ರೂಪಿಂ

ದವಕ್ಕರಂ ಶ್ರಾವಣಂ ಸ್ಪರ್ಶಕಾಕಾರಂ

ವಿವಿಧಾಕಾರಂ ಲಿಪಿಭೇ

ದ ವೃತ್ತಿಯಿಂ ಚಾಕ್ಷುಷಂ ಪುರಾತನಮತದಿಂ (ಸೂತ್ರ ೩)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಲಿಪಿಭೇದವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಚಾಕ್ಷುಷಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಧ್ವನಿರೂಪವಾದುದು ಚಾಕ್ಷುಷವಲ್ಲವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು. ಮೇಲಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು ದ್ರವ್ಯವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಔಪಚಾರಿಕವಾಗಿ ದ್ರವ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಹೀಗೆಯೆ ಲಿಪಿಗಳು ಶಬ್ದಾಭಿವ್ಯಂಜಕ ರೇಖಾವಿಶೇಷಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಅವನ್ನು ಚಾಕ್ಷುಷವೆಂದು

ಔಪಚಾರಿಕವಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಪತಂಜಲಿಯು ವ್ಯಾಕರಣ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಸ್ತುಶಾಬ್ದಿಕದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ

“ ಲಿಪಾವೇನಾಕ್ಷರಭ್ರಮನತಾಂ ಪುಸ್ತಕಮುಪಯುಜ್ಯತೇ ”

ಎಂದು ಲಿಪಿಗೆ ಅಕ್ಷರವೆಂದು ಹೇಳುವದು ಭ್ರಾಂತಿಯೆಂದು ಸೂಚಿಸಿರುವನು.

ಶಬ್ದಭೇದಗಳು

ಈ ಶಬ್ದವು ಬುದ್ಧಿ ಹೇತು, ಅಬುದ್ಧಿ ಹೇತುಯೆಂದು ಎರಡು ತೆರನಾಗಿರುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಘಾದಿ ಶಬ್ದವು ಅಬುದ್ಧಿ ಹೇತುವು. ಬುದ್ಧಿ ಹೇತುವಾದರೂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೆಂತಲೂ ಕಾಲ್ಪನಿಕವೆಂತಲೂ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಶಬ್ದವು ವರ್ಣವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸದೆ ಹುಸಿತರುದಿತ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಮಾತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದವು. ಕಾಲ್ಪನಿಕವಾದುದು ವಾದ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದ, ಗೀತೆರೂಪ ಶಬ್ದ, ವರ್ಣಾತ್ಮಕ ಶಬ್ದಗಳೆಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಭೇರಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಶಬ್ದವು ವಾದ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದವೆಂತಲೂ ಗಾಯಕರಿಂದ ರಾಗಾಭಿವ್ಯಂಜಕವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ನಿಷಾದಾದಿರೂಪವಾದ ಶಬ್ದವು ಗೀತೆರೂಪ ಶಬ್ದವೆಂತಲೂ ಧ್ವನಿವಿಶೇಷಸಹಕೃತವಾಗಿ ಕಂಠತಾಲ್ಲಾದಿಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಶಬ್ದವು ವರ್ಣಾತ್ಮಕ ಶಬ್ದವೆಂತಲೂ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಇಂತಹ ಅನೇಕ ಭೇದಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನಭಿನ್ನವಾಗಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಧ್ವನಿಯೆಂದು ವ್ಯವಹಾರವುಂಟು. ಯಾವುದು ದೂರದಲ್ಲಿಲ್ಲರೂ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿಲ್ಲರೂ ಕಿವಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಅತ್ಯಗೋಚರವಾಗುವುದೋ ಅದೇ ಧ್ವನಿ, ಶಬ್ದ ಎಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದು.

ವ್ಯಾಕರಣದ ಉಪಯೋಗ

ಇಂತಹ ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರವಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯೋಪಯೋಗಿಯಾದ ವರ್ಣಾತ್ಮಕ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಅತ್ಯಾವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದು. ಅಂತಹ ವರ್ಣಾತ್ಮಕವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ದೇಶ-ಜಾತಿ-ಭಾಷಾಭೇದಗಳಿಂದ ಭೇದಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅನಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಪದವನ್ನೂ ಪಾಠಮಾಡಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಮನುಷ್ಯನ ಜೀವಮಾನದಲ್ಲಿ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರು ಅನೇಕ ಮಹಾಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಬರೆದಿಟ್ಟಿರುವರು. ಏಕೆಂದರೆ—

“ ಸರ್ವೇಷಾಂ ವ್ಯವಹಾರಾಣಾಂ ಮೂಲಂ ಶಬ್ದಾರ್ಥನಿರ್ಣಯಃ

ಸ ಚ ವ್ಯಾಕರಣಾದೇವ ಮುನಿಭಿರ್ದೇನ ತತ್ಪ್ರತಂ ”

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೂ ಶಬ್ದಗಳ ನಿರ್ಣಯವೂ ಅರ್ಥಗಳ ನಿರ್ಣಯವೂ ಮೂಲವಾಗಿರುವುದು; ಆ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ನಿರ್ಣಯವು ವ್ಯಾಕರಣದಿಂದಲೇ ಉಂಟಾಗುವುದು; ಅದುದರಿಂದಲೇ ಮುನಿಗಳು ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಬರೆದಿರುವರು. ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಕರಣದಿಂದಲೇ ಶಬ್ದಗಳ ಸಾಧುತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಸುಲಭವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಪತಂಜಲಿ-ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ—

“ ಶಬ್ದಾನಾಮಾನಂತ್ಯಾತ್ ಶೃಂಗಗ್ರಾಹಿಕಯಾ ದೋಷ್ಠಂ ಬೋಧಯತುಂ ಚಾಶಕ್ಯಃ | ಚತ್ವಾ

ರೋ ವೇದಾಃ | ಏಕವಿಂಶತಿಥಾ ಬಾಹ್ಯಚ್ಯುತಂ | ಏಕಶತಮಧ್ಯರ್ಥ ಶಾಖಾಃ | ಸಹಸ್ರವರ್ತು ಸಾಮವೇದಃ |
ವ್ಯಾಧರಥಾ ಅಭರಣಃ ಸಾಂಗಾಃ ಸರಸಸ್ಯಾವುರಾಣಾಃ | ಸೇತಿಹಾಸಾಃ | ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಯೋಗವಿಷಯಾ
ಬಹವಃ | ಬೃಹಸ್ಪತಿಶ್ಚ ನಕ್ಶಾ ಇಂವೃಶ್ಚ ಅಧ್ಯೇತಾ ದಿವ್ಯವರ್ಷಸಹಸ್ರಮಧ್ಯಯನಕಾಲಃ | ತಥಾಪಿ ನಾಂತಂ
ಜಗಾಮ | ಕಿಂತುತ ಆದ್ಯತನತ್ವೇ |

ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪಾಯುಷ್ಯರಾದ ಈಗಿನ ಜನರಿಗೆ ಶಬ್ದಗಳು ಅಪರಿಮಿತವಾಗಿರು
ವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತೋರಿ ವ್ಯಾಕರಣವೆಂಬ
ಸುಲಭೋಪಾಯವನ್ನು ಪೂರ್ವಿಕರು ಮಾಡಿರುವರೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು.

ವ್ಯಾಕರಣವೆಂದರೇನು?

ವ್ಯಾಕರಣವೆಂದರೆ, — ‘ವ್ಯಾಕ್ರಿಯಂತೇ ವೃತ್ತಾದ್ಯಂತೇ, ಅಸಾಧುಭ್ಯೋ ನಿವಿಚ್ಯ
ಬೋಧ್ಯಂತೇ ಯತ್ರ’, ಎಂಬ ನಿರ್ವಚನದಿಂದ ಶಬ್ದಗಳ ಸಾಧುತ್ವವನ್ನು ಎಂದರೆ ಪ್ರಯೋಗಾರ್ಹತೆ
ಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಕರಣವೆಂದು ಹೆಸರಾಗುವುದು. ಇಂತಹ ವ್ಯಾಕರಣಗಳನ್ನು
ಅನೇಕ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಬರೆದಿಟ್ಟಿರುವರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು ಸ್ಯಾದ್ವಾದವಿದ್ಯಾ
ವಿಶಾರದನಾದ ಭಟ್ಟಾಕಳಂಕದೇವನು. ಇವನು ಸಕಲ ಕರ್ಣಾಟಕ ಜನರನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸ
ಬೇಕೆಂಬಿಚ್ಛೆಯಿಂದ, ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯಲಗ್ನಸ್ವರಾದ ಪುನಶ್ಚಗಳಿಗೆ ಶಿಷ್ಯರ ಅನುಸರಾ
ಲ್ಯತ್ವವನ್ನೂ ಆತ್ಮಶಾಸನಶ್ರೋತೃಗಳಿಗೆ ಲಾಘವಕಾರಿತ್ವವನ್ನೂ ಪರಿಹರಿಸಬೇಕೆಂದವೇಕ್ಷಿಸಿ
ದವನಾಗಿ, ಧರ್ಮಾರ್ಥಕಾಮಮೋಕ್ಷ ಪದ್ಯಗಳೆಲ್ಲಾ ಶಬ್ದನಿಬಂಧನಗಳೇ ಆದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ
ಪದ್ಯಗಳಿಗೂ ಪ್ರದೀಪಭೂತವಾಗಿಯೂ ವಾಚ್ಯಲಗ್ನಗಳಿಗೆ ಚಿಕಿತ್ಸಿತರೂಪವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು
ವ್ಯಾಕರಣಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಯೋಚಿಸಿ, ಕಿವಿಯಿಂದ ಕೇಳಿದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ
ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಅನಂದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಭಾಷೆ ಕಾರ್ಣಾಟಿಕೆಯೆ ಅಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಿಲ್ಲವೆಂದು
ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ, ತದ್ವಿಷಯಕವಾದ ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಪರ್ಯಾಯೋಚಿಸಿ, ಅಪಶಬ್ದಪರಿಹಾರದಿಂದ
ಪ್ರಕೃತಿ-ಪ್ರತ್ಯಯವಿಭಾಗ ಪ್ರದರ್ಶನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಾರ್ಹ ಶಬ್ದ ಪ್ರತಿಪಾದನರೂಪ
ಪ್ರಕ್ರಿಯಾವಿಷಯಗಳಾದ ಸಿದ್ಧ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸಲು, ಲಕ್ಷಣ-ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತರೂಪವಾದ
ಪಕ್ಷಗಳೆರಡರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತ ಪಕ್ಷವನ್ನವಲಂಬಿಸುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು
ಹೇಳುವುದೇ ಉತ್ತಮವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ, ಸ್ವಲ್ಪ ಗ್ರಂಥವಾಗಿಯೂ ಸುಖೋಪಾಯವಾಗಿಯೂ
ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿಯೂ ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾಗಿಯೂ ವಿಷಯಸಂಬಂಧಾಧಿಕಾರಪ್ರಯೋಜನರೂಪವಾದ
ಸಂಬಂಧ ಚತುಷ್ಟಯವುಳ್ಳದಾಗಿಯೂ ಇರುವ ‘ಸಿದ್ಧಾಂತ ಶುದ್ಧಕಾಃ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವೇ
ಮೊದಲಾದ ಐವಾರತೋಬತ್ತಿರಡು ಸೂತ್ರಗಳುಳ್ಳ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನವೆಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ,
ಇದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲು ಭಾಷಾನುಂಜರಿಯೆಂಬ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಬರೆದು, ಆ ವೃತ್ತಿ
ಯರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿ ಅನೇಕ ಶಾಸ್ತ್ರವಿಚಾರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಮಂಜರೀಮಕರಂದ
ವೆಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನೂ ಬರೆದು, ಲೋಕದಲ್ಲಿ

“ ಸಮಾಪ್ತಿ ಕಾಮೋ ಮಂಗಳಮಾಚರೇತ್ ”

ಎಂಬ ಶಿಷ್ಯಾಚಾರದಿಂದುಮಿತವಾದ ಶ್ರುತಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ವೃತ್ತಿಗ್ರಂಥದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಮಂಗಳ

ವನ್ನು ಮಾಡಿ, ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಓದುವವರಿಗೂ ಹೇಳುವವರಿಗೂ ಮಂಗಳವಾಗಲೆಂದು ಆ ಮಂಗಳ ವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಗ್ರಂಥದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುವನು.

ಮಂಗಳಶ್ಲೋಕಂ

ನಮಃ ಶ್ರೀವರ್ಧಮಾನಾಯ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾವಭಾಸಿನೇ

ಸರ್ವಭಾಷಾಮಯಾ ಭಾಷಾ ಪ್ರವೃತ್ತಾ ಯನ್ಮುಖಾಂಬುಜಾತ್

ವ್ಯಾಖ್ಯೆ || ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ, — ‘ಅಸ್ತು’, ಎಂಬ ಪದವನ್ನಾಗಲಿ, ‘ಕರೋಮಿ’, ಎಂಬ ಪದವನ್ನಾಗಲಿ ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ‘ಅಸ್ತು’ ಎಂಬ ಪದವು ಆಕರ್ಮಕ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮಾಪೇಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕರ್ತೃವನ್ನೇಕ್ಷಿಸುವುದು. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದಾಕಾಂಕ್ಷೆಯನ್ನು ಪೂರಣಮಾಡಲು ‘ನಮಃ’ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅವ್ಯಯ ವೆಂದಾಗಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತವೆಂದಾಗಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತವೆಂದಾಗಲಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ‘ಶ್ರೀವರ್ಧಮಾ ನಾಯ’ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷ್ಯವು. ಇದಕ್ಕೆ ‘ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾವಭಾಸಿನೇ’ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣವು. ‘ಸರ್ವ ಭಾಷಾಮಯಾ ಭಾಷಾ ಪ್ರವೃತ್ತಾ ಯನ್ಮುಖಾಂಬುಜಾತ್’ ಎಂಬ ಉತ್ತರಾರ್ಧವೆಲ್ಲಾ ವರ್ಧ ಮಾನಸ್ವಾಮಿಯ ಗುಣಗಳನ್ನೇ ವಿವರಿಸುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನೂ ವಿಶೇಷಣವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಒಟ್ಟು ಈ ಶ್ಲೋಕದರ್ಥವೇನೆಂದರೆ — ‘ಯನ್ಮುಖಾಂಬುಜಾತ್,’ ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನ ಮುಖ ಕಮಲದ ದೆಸೆಯಿಂದ, ‘ಸರ್ವಭಾಷಾಮಯಾ’, ಸರ್ವ ಭಾಷೆಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿರುವ, ‘ಭಾಷಾ’, ಮಾತು, ‘ಪ್ರವೃತ್ತಾ’ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸಿರುವುದೋ, (ಅಂತಹ) ‘ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾವಭಾಸಿನೇ,’ ಸಕಲ ವಿದ್ಯೆಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರಕಾರಮಾನನಾದ, ‘ಶ್ರೀವರ್ಧಮಾನಾಯ’, ಅಂತರಂಗ ಬಹಿರಂಗರೂಪ ಲಕ್ಷ್ಮೀದ್ವಯ ಯುಕ್ತನಾದ ವರ್ಧಮಾನತೀರ್ಥಕರನಿಗೆ, ‘ನಮಃ’, ನಮಸ್ಕಾರವು, ‘ಅಸ್ತು’, ಆಗಲಿ; ಅಥವಾ ನಮಸ್ಕಾರವನ್ನು, ‘ಕರೋಮಿ’ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ.

ವಿಚಾರ

ಈ ಮಂಗಳ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ

‘ಸರ್ವಭಾಷಾಮಯಾ ಭಾಷಾ ಪ್ರವೃತ್ತಾ ಯನ್ಮುಖಾಂಬುಜಾತ್’

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಭಗವದ್ವಾಣಿಯು ಏಕರೂಪವಾಗಿದ್ದರೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ವರ್ಷಾಕಾಲದ ಮೇಘಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಿರುವ ನೀರು ಒಂದೆ ವಿಧವಾಗಿ ಯಾವ ರಸವೂ ತೋರ ದಿರುವುದಾಗಿದ್ದರೂ ಲವಣ-ಕೃಷ್ಣ-ಉಷರ ಮೊದಲಾದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ನೆಲಗಳಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದು ಆಯಾಯ ನೆಲಗಳ ಗುಣಗಳಿಂದ ಲವಣ-ಮಧುರ-ಕಷಾಯ ಮೊದಲಾದ ರಸಭೇದಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಭಿನ್ನಭಿನ್ನವಾಗಿರುವುದೋ, ಹೇಗೆ ತೋಟಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೆ ಬಾವಿಯ ನೀರನ್ನು ಎರೆದು ಬೆಳೆಸಿದ ಗಿಡಗಳ ಫಲಗಳು ಮಧುರ-ಅಮ್ಲ-ಕಟು-ತಿಕ್ತ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ರಸಗಳುಳ್ಳವು ಗಳಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುವುವೋ, ಮತ್ತು ಹೇಗೆ ಶರತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಸ್ವಾತೀ ನಕ್ಷತ್ರಗತ ನಾಗುತ್ತಿರಲು ಶುಭ್ರವಾದಭೃದಿಂದ ಬಿದ್ದ ನೀರು ತಾಮ್ರಪರ್ಣಿ ಶುಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಬೀಳಲು ಮುಕ್ತಾ ಫಲಗಳಾಗಿಯೂ ಸಪ್ತಚ್ಛದಗಳಲ್ಲಿ ಬೀಳಲು ಪಚ್ಚಕರ್ಪೂರವಾಗಿಯೂ ಪರಿಣಮಿಸುವುದೋ,

ಹಾಗೆ ನಾನಾದೇಶ ನಾನಾಜನಪದ ನಾನಾಜಾತಿಭೇದಗಳಿಂದ ನಾನಾಭಾಷೆಗಳಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿರುವುದೆಂದು ಸೂಚಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷೆಯೆಂದರೆ—‘ಭಾಷತೇ ಇತಿ ವಾ, ಭಾಷ್ಯತೇ ಅನಯಾ ಇತಿ ವಾ, ಭಾಷಣ ಮಿತಿ ವಾ’ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಭಾಷಾರಬ್ಧವು ‘ಭಾಷ’ ವ್ಯಕ್ತ್ಯಾಯಾಂ, ವಾಚಿ’ಯೆಂಬ ಸಂಸ್ಕೃತ-‘ಭಾಷ್’ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕರ್ತೃ-ಅರ್ಥದಲ್ಲಾಗಲಿ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಾಗಲಿ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಾಗಲಿ ಅಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಕೇತ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಪದಾರ್ಥ ಗೋಚರ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿವೃತ್ತಿರೂಪವಾದ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕುಪಯುಕ್ತವಾದ ವಾಗ್ಮೀಶೇಷಗಳಿಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇಂತಹ ಭಾಷೆಗಳು ನಾನಾ ಭೇದಗಳುಳ್ಳವಾಗಿದ್ದರೂ ಈಗ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವವು. ಅಷ್ಟಾದಿಶ ಮಹಾಭಾಷೆಗಳೆಂತಲೂ ಸಪ್ತರತ್ನಪುಷ್ಪಭಾಷೆಗಳೆಂತಲೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಹೀಗೆ ಭಗವದ್ವಾಷೆಯು ಸ್ತೋತ್ರತ್ರಿ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರಘೋಷಗಳಂತೆ ಅವ್ಯಕ್ತೈಕ ಭಾಷಾರೂಪವಾಗಿದ್ದರೂ ಶ್ಲೋಕಗಳ ಶ್ಲೋತ್ರಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಆಯಾ ಭಾಷೆಗಳಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುವುದು ಭಗವದ್ವಾಣಿಯ ವಿಚಿತ್ರ ಮಹಿಮೆಯೆಂದು ಪ್ರಾಜ್ಞರಾದ ಪದ್ಮನಂದಾಚಾರ್ಯರು—

ಸಮುದ್ರಘೋಷಾಕೃತಿರಹೃತಿ ಪ್ರಭಾ ಯದಾ ತ್ವಮುತ್ಕರ್ಷಮುಪಾಗತಾ ಭೃಶಂ

ಅಶೇಷಭಾಷಾತ್ಮಕಯಾ ತ್ವಯಾ ತದಾ ಕೃತಂ ನ ಕೇಷಾಂ ಹೃದಿ ಮಾತಂದ್ಭೃತಂ

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿರುವರು. ಇದರಂತೆ ಜೈನರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಮಹಾಪುರಾಣ ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ—

ದೇವಾ ದೈವೀಂ ನರಾ ನಾರೀಂ ಶಬರಾಶ್ವಾಪಿ ಶಾಬರೀಂ

ತಿರ್ಯಂಚೋಪಿ ಚ ತೈರಶ್ವೀಂ ಮೇನಿರೇ ಭಗವದ್ಗಿರಂ

ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಪೂರ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಭಗವದ್ವಾಣಿಯನ್ನು ಗಾಂಧರ್ವ, ಮಾಧುರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಚತುರ್ಧಶಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. ಹೇಗೆಂದರೆ —

ಗಂಭೀರಂ ಮಧುರಂ ಮನೋಹರತರಂ ದೋಷವ್ಯಪೇತಂ ಹಿತಂ

ಕಂಠೋಷ್ಣಾದಿವಚೋನುಮಿತ್ತರಹಿತಂ ನೋ ವಾತರೋಧೋದ್ಗತಂ

ಸ್ಪಷ್ಟಂ ತತ್ರದಭೀಷ್ಯವಸ್ತುಕಥಕಂ ನಿಶ್ಶೇಷಭಾಷಾತ್ಮಕಂ

ದೂರಾಸನ್ನಸಮಂ ಶಮಂ ನಿರುಪಮಂ ಜೈನಂ ವಚಃ ಪಾತು ನಃ

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಭಗವದ್ವಾಣಿಯು ಅಸಾಧಾರಣಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಹೀಗೆ ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು ಭಗವದ್ವಾಣಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಂಗಳ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಭಾಷಾತ್ಮಕತ್ವರೂಪವಾದ ಒಂದೇ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಶಾಸನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದ ಕರ್ಣಾಟಕ ರಜ್ಜುಗಳು ಸಮೂಲಗಳೆಂದು ಸೂಚಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಅದುದರಿಂದ ಈಗ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದುದು ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನವು; ಈ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಕಾರ್ಣಾಟಕಶಬ್ದಗಳು. “ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದಗಳಂತೆ ಸಕಲ ದೇಶಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೂ ಸಕಲ ಶಾಸ್ತ್ರೀಪ್ರಯೋಗಿಗಳಾಗಿಯೂ ಸಕಲ ಮಹಾಜನಸರಿಗ್ರಾಹ್ಯಗಳಾಗಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಭಾಷಾವಿಚಾರಕ್ಕೆ ಸಾಮರಸಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು; ಅದುದರಿಂದ ಇವು ಅನುಶಾಸನಕ್ಕೆ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯ ಮಹಾಭಾಷೆ, ಇದೇ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರೀಪ್ರಯೋಗಿ, ಇದೇ ಮಹಾಜನಸರಿಗ್ರಾಹ್ಯವು, ಇದೇ ಅನುಶಾಸನಕ್ಕೆ ಹೊಂದುವುದು. ” ಎಂದು ಅಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡುವ ಪಂಡಿತಮನ್ಯರಾದ ಕೇವಲ ಸಂಸ್ಕೃತಜ್ಞರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡಿರುವ ಅನ್ಯಥಾಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ತೋರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದಗಳು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ ಸಾಧ್ಯ ವಿವೇಚನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅನುಶಾಸನಕ್ಕೆ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹಾಗೆ ಭಾಷಾಶಬ್ದಗಳೂ ಆಗಿರುವುದು. ಹಾಗಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಭಗವದ್ವಾಣಿಯು ಹೇಗೆ ತನ್ನಯವಾಗುವುದು? ಅದುದರಿಂದ ಭಾಷಾಶಬ್ದಗಳೂ ಅನುಶಾಸನಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳೆಂದು ತೀರ್ಮಾನವೇಕೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು.

ಮತ್ತು ಈ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ತತ್ಪಾರ್ಥಮಹಾಶಾಸ್ತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾದ ಪಣ್ಣವತಿ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕ ಚೂಡಾಮಣಿಯೆಂಬ ಗ್ರಂಥವು, ಶಬ್ದಗಮ-ಯುಕ್ತ್ಯಾಗಮ-ಪರಮಾಗಮ ವಿಷಯಕ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಕಾವ್ಯ-ನಾಟಕಾಲಂಕಾರ-ಕಲಾಲಾಪ್ತ ವಿಷಯಗಳಾದ ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಭಾಷೆಯು ಶಾಸ್ತ್ರಕೃಪಯುಕ್ತವಾದುದೆಂದೂ ಅದುದರಿಂದಲೇ ಮಹಾಜನ ಸರಿಗ್ರಾಹ್ಯವೆಂದೂ ತೀರ್ಮಾನವು.

ಅವತಾರಿಕೆ

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಗ್ರಂಥಕಾರನು ‘ಮಲಗಾಲನಾತ್, ಮಂಗದಾನಾಚ್ಚ ಮಂಗಳಂ’ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ‘ಮಂಗಳ’ ಶಬ್ದವು ಮಲವನ್ನು ಎಂದರೆ ಪಾಪವನ್ನು (ವಿಘ್ನ ಮೊದಲಾದ ದುರಿತಗಳನ್ನು) ‘ಗಾಲನಾತ್,’ ಕಳೆಯುವುದರಿಂದಲೂ, ‘ಮಂಗಳ’ವೆಂದರೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು, ‘ಆದಾನಾತ್,’ ಕೊಡುವುದರಿಂದಲೂ, ಅನಿಷ್ಟನಿವೃತ್ತಿಪೂರ್ವಕವಾದ ಇಷ್ಟಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಮಂಗಳ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಮಾಡಿ, ಅಸನ್ನಿಹಿತರಾದ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ತಾವು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆಯುವಾಗ ಮಂಗಳವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬ ಧರ್ಮವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಂತಹ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೊದುವವರಿಗೆ ಮಂಗಳವಾಗಲಿ ಎಂಬ ತನ್ನ ದ್ವೇಶವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂತಹ ಮಂಗಳದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗ್ರಂಥಗಳೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದೆಂಬ ಧರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಂಗಳ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಗ್ರಂಥದ ಅದಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದು, ಮಂಗಳಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥಕಾರನಾವ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವನೋ ಎಂಬ ಶಂಕೆಯನ್ನು ಶೋಧನೆಗಳಿಗೆ ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದಕ್ಕೆ ತನ್ನಿಂದ ಚಿಕೀರ್ಷಿತವಾದುದನ್ನು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಮಾಡಿ ತಿಳಿಸುವನು.

ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನಾರಂಭಂ

ಮೂಲಂ || ಅಥ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನಮಾರಭ್ಯತೇ ||

ಅರ್ಥ || ಮಂಗಳ ಮಾಡಿದನಂತರದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನವೆಂಬ ಗ್ರಂಥವು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ

ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನವು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಗೆ ವಿಷಯವಾದ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನವೆಂಬುದು - 'ಶಬ್ದಾನಾಮ್ ಅನುಶಾಸನಂ, ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನಂ,' ಎಂದು ಪುನಃ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಅನುಶಾಸನಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳಾದುವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಶಬ್ದಗಳೆಂದು ತೋರುವುದು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಗಳೆಂದರೆ - ವಾಯುವಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಂಟಾಗಿ ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಗ್ರಹಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಅದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅಕ್ಷರಾತ್ಮಕಾನಕ್ಷರಾತ್ಮಕಗಳೆಂದೆರಡು ತೆರನಾಗಿರುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಘಘನಿ, ಸಮುದ್ರ, ಘೋಷ ಮೊದಲಾದ ಅನಕ್ಷರಾತ್ಮಕವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಾಚಕತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ ಅನುಶಾಸನಾರ್ಹತೆಯಿಲ್ಲದಿರಲು ಅಕ್ಷರಾತ್ಮಕವಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಜಾತಿಯ ಶಬ್ದಗಳು ವಾಚಕಗಳಾಗಿ ಅನುಶಾಸನಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳಾಗಿರುವುವು. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಸರ್ವವಿಧವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಅನುಶಾಸನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದರೆ ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹಾಗೆ ಎಲ್ಲ ಬಗೆಯ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅನುಶಾಸನವನ್ನು ಮಾಡದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ತನ್ನ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಗೆ ನ್ಯೂನತೆಯುಂಟಾಗುವುದೆಂದು ಪ್ರಕೃತ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಗೆ ವಿಷಯವಾದ ಶಬ್ದಗಳಾವುವೆಂದರೆ ಪುನಃಪುನಃಕವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಮೂಲಂ || ಕೇಷಾಂ ಶಬ್ದಾನಾಂ ||

ಅರ್ಥ || ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ನಾನಾ ಜನಪದ ಜಾತಿಭೇದಗಳೆಂದು ಬಗೆಬಗೆಯಾಗಿರುವ ಸಂಸ್ಕೃತ-ಪ್ರಾಕೃತ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಅವ ಶಬ್ದಗಳ (ಅನುಶಾಸನವು) ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಡುವುದು, ಎಂದು ಹಿಂದಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾರಂಭ್ಯತೇ ಎಂಬುವುದರಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಅವತಾರಿಕೆ:

ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಮೂಲಂ || ಕಾರ್ಣಾಟಿಕಾನಾಂ ||

ಅರ್ಥ || ಕರ್ಣಾಟ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ, ಎಂದರೆ ಪ್ರಯೋಗಾರ್ಹಗಳಾಗಿ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಸಮ್ಮತವಾದ ಶಬ್ದಗಳ (ಅನುಶಾಸನವು).

ವಿಚಾರ

ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಾರ್ಹಗಳಾಗಿ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಸಮ್ಮತವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ತದ್ವಚ-ತತ್ಸಮ-ದೇಶ್ಯಗಳೆಂಬ ಭೇದಗಳಿಂದ ಮೂರು ಬಗೆಯಾಗಿ ಆರಾತೀಯ ಮಹಾಕವಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೃದಂತ-ತದ್ಧಿತಾಂತ-ಸಮಾಸಾಂತಗಳಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದಗಳೇಕೆಗಳು

ಸೇರಿರುವುವು. ಇದು ಅರ್ಥವಲ್ಲೊಂಗೆ ||೧|| ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು. ಇಂತಹ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದಗಳು ಕರ್ಣಾಟಕ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ, ಅವಕ್ಕೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಸಾಧುತ್ತವೆನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದಾದುದರಿಂದ ಅವನ್ನು ಈ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟಿರುತ್ತೇವೆ. ಅವಕ್ಕೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಿಂದಲೇ ಸಾಧುತ್ತವೆನ್ನು ತಿಳಿದು ಕರ್ಣಾಟಕ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹತ್ತಿಸಿ ಪ್ರಯೋಗಮಾಡಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಶೋತ್ತರಗಳಿಂದ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಕೃತಿ-ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಭಾಗಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅನ್ವಾಖ್ಯಾನವೆ ವ್ಯಾಕರಣವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆಯನ್ವಾಖ್ಯಾನವೆಂಬುದು ಪ್ರಯೋಗಾರ್ಹವಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ನಿರುಕ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರತಿಸಾಧಿಸುವುದು. ಆ ಪ್ರತಿಸಾಧನವೆಂಬುದು ವಿಧೇಯನಿರೂಪಣೆಗೆ ಆಧೀನವಾಗಿರುವುದು. ಆ ವಿಧೇಯಗಳು ಆಗಮ-ಪ್ರತ್ಯಯ-ಆದೇಶಗಳೆಂದು ಮೂರು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುವು. ಇಂತಹ ವಿಧೇಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದು ಕೆಲವು ಸಂಕೇತಗಳಲ್ಲದೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದು. ಅಂತಹ ಸಂಕೇತಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಸಾಧ್ಯವು. ಆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನಿಯತವಾದಾನುಪೂರ್ವಿಕೆಯುಳ್ಳ ವರ್ಣಮಾಲೆಯತ್ಯಾವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರದಾದಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಮಾಲೆಯನ್ನು ಬರೆಯುವುದು ಉಚಿತವೆಂದರಿದು ಪೂರ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಮತವನ್ನವಲಂಬಿಸಿ ಈ ಗ್ರಂಥಕರ್ತನು ಅದಿಯಲ್ಲಿ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ವರ್ಣಸಮಾನ್ಯಾಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಮೊದಲನೆಯ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಬರೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸಿದ್ಧಾಹಿ ಶುದ್ಧಕಾಃ ||೧||

ಅರ್ಥ || ಶುದ್ಧಕಾಃ ಎಂದರೆ ಆ ಕಾರ ಮೊದಲು ೪ ಕಾರದವರೆಗೆ ಇರುವ ವರ್ಣಗಳು, ಸಿದ್ಧಾಹಿ, ಎಂದರೆ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾಗಿರುವುವು ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅನಾವುವೆಂದರೆ— ಅ, ಇ, ಉ, ಋ, ೠ, ಎ, ಐ, ಓ, ಔ, ಕುಗುಘಜ, ಚಛಜಝಞ, ಟಠಡಢಣ, ತಥದಧನ, ಪಘಬಭಮ, ಯರಲವ, ರಷಸಹ, ಳ.

ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವರ್ಣಗಳೆಲ್ಲ ಆಯಾಯ ವರ್ಣಗಳ ಜಾತಿಮಾತ್ರವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವು ತ ಮೊದಲಾದ ಭೇದಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳದೆ ಇದ್ದರೂ ಆಯಾ ವರ್ಣಗಳ ಭೇದಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಬೋಧಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೧ : ಸೂತ್ರಸ್ವರೂಪ

ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಎಷ್ಟು ವರ್ಣಗಳೆನೆಯೋ, ಅವು ಎಂತಹ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿವೆಯೋ, ಅವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿರುವುದೆಂದು ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರವೆಂದರೆ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದರಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರಜ್ಞರು—

ಅಲ್ಪಾಕ್ಷರಮಸಂಧಿಗ್ಧಂ ಸಾರವದ್ವಿಶ್ವತೋಮುಖಂ

ಅಸ್ತೋಭಮನವದ್ಯಂ ಚ ಸೂತ್ರಂ ಸೂತ್ರವಿದೋ ವಿದುಃ

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಎಷ್ಟು ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಅರ್ಥಬೋಧೆಯುಂಟಾಗುವುದೋ

ಅಷ್ಟೇ ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲದೆ ಹೆಚ್ಚು ಅಕ್ಷರಗಳಿಲ್ಲದೆಯೂ ಇದೋ ಅದೋ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಎಂದು ಸಂಶಯಗ್ರಸ್ತನಾಗದೆಯೂ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರಾಬಾಧಿತವಾಗಿಯೂ ಸರ್ವಶಾಖಾನಿರ್ಣಾಯಕವಾಗಿಯೂ ಸ್ತೋಭಾಕ್ಷರರಹಿತವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದಾವುದೋ ಅದನ್ನು ಸೂತ್ರವೆಂದು ಸೂತ್ರಜ್ಞರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಇಂತಹ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸೂತ್ರ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ—ಸಂಜ್ಞೆ, ಪರಿಭಾಷೆ, ವಿಧಿ, ನಿಯಮ, ಅಧಿಕಾರ, ಅತಿದೇಶಗಳೆಂಬ ಆರು ಭೇದಗಳುಂಟೆಂದು —

ಸಂಜ್ಞಾ ಚ ಪರಿಭಾಷಾ ಚ ವಿಧಿನಿಯಮ ಏವ ಚ

ಅಧಿಕಾರೋತ್ತರೇಶಚ್ಚ ಪದ್ವಿಧಂ ಸೂತ್ರಮುಚ್ಯತೇ

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ತೋರುವುದು. ಕೆಲವರು ಸಂಜ್ಞೆ, ನಿಯಮ, ನಿಷೇಧ, ಅಧಿಕಾರ, ನಿತ್ಯ, ಅಪವಾದ, ವಿಧಿ, ಪರಿಭಾಷೆ, ಅತಿದೇಶ, ವಿಕಲ್ಪಗಳೆಂದು ಹತ್ತು ಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುವರು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧ-ಅಪವಾದ ನಿತ್ಯ-ವಿಕಲ್ಪಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಚೀನರು ಹೇಳುವ ವಿಧಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾಗವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದೆಂದು ತೋರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ—

ಸಂಜ್ಞಾ ಸೂತ್ರವೆಂದರೆ—ಕೆಲವರು ಅಪೂರ್ವವಾಗಿ ಒಂದು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಹೇಳುವುದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಚೀನರು

ಶಕ್ತಿಗ್ರಾಹಕಂ ಸಂಜ್ಞಾ ಸೂತ್ರಂ,

ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳು ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ವಂದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಶಕ್ತಿ ಸಂಕೋಚವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಸಂಜ್ಞಾ ಸೂತ್ರವೆಂದು ಹೇಳಿ—

ಸರ್ವೇ ಸರ್ವಾರ್ಥವಾಚಕಾಃ; ವೃದ್ಧ್ಯಾದೀನಾಂ ಚ ಶಾಸ್ತ್ರೇಷ್ವಿ ಶಕ್ತ್ಯನಚ್ಛೇದಲಕ್ಷಣಃ

ಎಂಬ ವಚನಗಳನ್ನು ತಾವು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಸರ್ವೇ ಸರ್ವಾರ್ಥವಾಚಕಾಃ' ಎಂಬುವುದು ಯಾರಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳೂ ಅರ್ಥಗಳೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವಿಷಯವಾಗುವವೋ ಅಂತಹ ಯೋಗಿಗಳಿಗಲ್ಲದೆ ಅಲ್ಪಜ್ಞರಾದ ನಮ್ಮಗಳಿಗಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಗ್ರಾಹಕವಾದುದೆ ಸಂಜ್ಞಾ ಸೂತ್ರವೆಂದು ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ ಮತವನ್ನವಲಂಬಿಸುವುದು ಉಚಿತವೆಂದು ತೋರುವುದು.

ಪರಿಭಾಷೆಯೆಂದರೆ — 'ಪರಿಶೇಷ', ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿಲ್ಲ 'ವ್ಯಾಪ್ತತಾ ಭಾಷಾ', ತನ್ಮರ್ಥದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಸಿರುವ ಭಾಷೆಯೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದನ್ನು ಕೆಲವರು ಅನಿಯಮವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಮವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿಕೊಡುವುದು ಪರಿಭಾಷೆಯೆಂತಲೂ ಸಂಜ್ಞಾ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾಗಿ ವಿಧಿಗೆ ಉಪಕಾರಕವಾದ ಸೂತ್ರವು ಪರಿಭಾಷೆಯೆಂತಲೂ ಸಂಕೇತವರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಭಾಷಾರಬ್ಧದಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವ ಸೂತ್ರಗಳು ಪರಿಭಾಷೆಯೆಂತಲೂ ಬಗೆಬಗೆಯಾಗಿ ಹೇಳುವರು. ಪತಂಜಲಿ ಬರೆದಿರುವ ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ—ದೀಪವು ಹೇಗೆ ಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದೊಂದೇ ಕಡೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ತನ್ನ ಪ್ರಭೆಯಿಂದ ಮನೆಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಕಾಶ ಮಾಡು

* [ಸಂಜ್ಞಾನಿಯಮನಿಷೇಧಾಧಿಕಾರನಿತ್ಯಾಪವಾದವಿಧಿಪರಿಭಾಷಾ | ಅತಿದೇಶವಿಕಲ್ಪಾವಿತಿಗತಯಃ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನೇ ಸೂತ್ರಾಣಿ ||-ಭಟ್ಟಾಕಳಂಕದೇವನ ವೃತ್ತಿ -ಸಂಪಾದಕ]

ವುದೂ ಹಾಗೆ ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯೆಂಬುವುದು ಸೂತ್ರಕಾರರು ಯಾವ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕ್ರಮ ದಿಂದ ಯಾವ ಸ್ಥಲದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿರುವರೋ ಆ ಪ್ರಕರಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ತನ್ನಿಂದ ಬೋಧ್ಯ ನಾದ ಅರ್ಥದಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನೆಲ್ಲ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವುದೆಂದು ಹೇಳಿ —

ಏಕದೇಶಸ್ಥಿ ತಾ ಶಾಸ್ತ್ರಭವನೇ ಯಾತಿ ದೀಪಕಾಂ

ಪರಿತೋ ವ್ಯಾಪ್ತಾಂ ಭಾಷಾಂ ಪರಿಭಾಷಾಂ ಪ್ರಚಕ್ಷತೇ

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಬರೆದಿರುವುದು. ಇದರಿಂದ ಸೂತ್ರಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧಕ ಗಳಾದ ವಾಕ್ಯವಿಶೇಷಗಳೆ ಪರಿಭಾಷೆಗಳೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು.

ವಿಧಿಯೆಂದರೆ — ಅಪೂರ್ವವಾಗಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ವಾಕ್ಯವಿಶೇಷವು. ಇದನ್ನೇ ಕೆಲವರು ಅಜ್ಞಾತ ಸ್ವಸ್ವರೂಪ ಬೋಧನವೆಂತಲೂ ಭೃತ್ಯ ಮೊದಲಾದ ತನಗಿಂತಲೂ ನಿಕ್ಕಪ್ಪರಾದವರಿಗೆ ಒಂದು ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೆಂತಲೂ ಹೇಳುವರು.

ನಿಯಮವೆಂದರೆ — ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿಧಿಗೆ ವಿಷಯಗಳಾದ ಕೆಲವು ಎಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಆ ವಿಧಿ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಬಾರದಂತೆ ಮಾಡುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಮಾಮಾಂಸೆಯೆಲ್ಲ ಪರಿಸಂಖ್ಯೆಯೆಂದು ನಿಯಮದಿಂದ ಬೇರೆ ಮಾಡಿರುವರು. ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ನಿಯಮ ಪರಿಸಂಖ್ಯೆ ಗಳೆರಡೂ ಏಕಜಾತೀಯವಾದುವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣಜ್ಞ ನಾದ ಶಬ್ದಕಾಸ್ತುಭಕಾರನು ಮೀಮಾಂಸಕರು ಹೇಳಿರುವ —

ವಿಧಿರತ್ಯಂತಮಪ್ರಾಪ್ತೌ ನಿಯಮಃ ಪಾಕ್ಷಿಕೇ ಸತಿ

ತತ್ರ ಚಾನ್ಯತ್ರ ಚ ಪ್ರಾಪ್ತೌ ಪರಿಸಂಖ್ಯೇತಿ ಗೀಯತೇ

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಬರೆದು ಮುಂದೆ

ಪರಿಸಂಖ್ಯಾಯಾ ನಿಯಮಶಾಸ್ತ್ರೇಷ್ಟೇವಾಂತರ್ಭಾವಃ

ಎಂದೂ ಬರೆದಿರುವನು.

ಅಧಿಕಾರವೆಂದರೆ — ತನಗಿಂತಲೂ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತಾನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾ ಗಾಗಲಿ ಏಕದೇಶದಿಂದಾಗಲಿ ಸಂಬಂಧಿಸಿಕೊಂಡು ಆ ಸೂತ್ರಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಸಮಾಯಮಾಡುವ ವಾಕ್ಯ ಸಂದರ್ಭವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ಪಾಣಿನಿ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ - 'ಸ್ವರಿತೇನಾಧಿಕಾರಃ' ಎಂದು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತವೆಂಬುವುದು ಗುರುತೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಗುರುತುಗಳಾವುವೂ ಇಲ್ಲವಾದರೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರನ ವಚನವನ್ನೇ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅನುವೃತ್ತಿಯೆಂಬುವುದೂ ಇದರ ವಿಶೇಷವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಮುಂದಣ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಪದಗಳನ್ನು ಹಿಂದಣ ಸೂತ್ರ ಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದುಂಟು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಪಕರ್ಷವೆಂದು ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣಕಾರರು ಹೇಳುವರು. ಈ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಆತ ಓಷ್ಠೇ ||೩೪||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ, 'ಓದೋಬಹುಳಂ ||೩೫||' ಎಂಬ ಮುಂದಣ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಬಹುಳ' ಪದವನ್ನು ಅಪಕರ್ಷಮಾಡಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಅಪಕರ್ಷ ವನ್ನು ಈ ಗ್ರಂಥಕಾರನು ಇನ್ನೆಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಅಧಿಕಾರವೆಂದರೆ —

ಸ್ವದೇಶವಾಕ್ಯಾರ್ಥ ಶೂನ್ಯತ್ವೇ ಸತಿ ಉತ್ತರವಿಧ್ಯೇಕವಾಕ್ಯತಾಪನ್ನತ್ವಮಧಿಕಾರತ್ವಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವ ಅಧಿಕಾರ ಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ 'ಸ್ವದೇಶವಾಕ್ಯಾರ್ಥಶೂನ್ಯತ್ವೇ ಸತಿ,' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ವ್ಯರ್ಥವಾದುದರಿಂದಲೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವದೇಶವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಲಕ್ಷಣವು ಅವ್ಯಾಪ್ತವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ, ಅಂತಹ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಪರಿತ್ಯಾಗಮಾಡಿ 'ಉತ್ತರವಿಧ್ಯೇಕವಾಕ್ಯತಾಪನ್ನತ್ವಂ' ಎಂದಿಷ್ಟೆ ಅಧಿಕಾರಲಕ್ಷಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅತಿದೇಶವೆಂದರೆ— ಒಂದರಲ್ಲಿಲ್ಲದ್ದನ್ನು ಆರೋಪಿಸಿ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಾತಿದೇಶವೆಂತಲೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ರೂಪಾತಿದೇಶವೆಂತಲೂ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವುದುಂಟು. ಅವನ್ನು ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು.

ನಿಷೇಧವೆಂದರೆ— ಅವುದಾದರೂ ಒಂದು ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದುದನ್ನು ಕೆಲವು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿರೋಧಿಸುವುದು.

ನಿತ್ಯವೆಂದರೆ— ಪ್ರಮಾಣಾಂತರದಿಂದ ಬಾಧಿತವಾಗದೆ ತನಗೆ ವಿಷಯವಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಯಮಿತವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಅಪವಾದವೆಂದರೆ— ಒಂದು ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರೋಧಿಸಿ ಕೆಲವು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಬೇರೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿಧಿಸುವುದು.

ವಿಕಲ್ಪವೆಂದರೆ— ಒಂದು ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸಿದ ಕಾರ್ಯವು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ನೇಳೆ ಬರುವುದು; ಒಂದು ನೇಳೆ ಬಾರದಿರುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತಾಪ್ರಾಪ್ತವಿಭಾಷೆ, ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಿಭಾಷೆ, ಸಾಮಾನ್ಯವಿಭಾಷೆ, ಬಾಹುಳಕ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಭೇದಗಳುಂಟು. ಪ್ರಾಪ್ತಾಪ್ರಾಪ್ತವಿಭಾಷೆಯೆಂದರೆ — ಒಂದು ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಕಾರ್ಯವು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು; ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು — ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ವಿಕಲ್ಪವಿಧಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. **ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಿಭಾಷೆಯೆಂದರೆ** — ಕೆಲವು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುದು; ಕೆಲವು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಾರದೆ ಇರುವುದು. ಒಂದೇ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಾರದೆ ಇದ್ದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಿಭಾಷೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಲಕ್ಷ್ಯಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಾರದಿದ್ದರೆ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಿಭಾಷೆಯೆಂದೂ ಒಂದೇ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಿಭಾಷೆಯೆಂದೂ ಇವುಗಳಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. **ಬಾಹುಳಕವೆಂದರೆ** ಕೆಲವು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದು; ಕೆಲವು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಾರದಿರುವುದು; ಕೆಲವು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು; ಕೆಲವು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಕಾರ್ಯವು ಬರುವುದು, ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರು —

ಕೃಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಃ ಕೃಚಿದಪ್ರವೃತ್ತಿಃ ಕೃಚಿದ್ವಿಭಾಷಾ ಕೃಚಿದನ್ಯದೇವ

ವಿಧೀರ್ವಿಧಾನಂ ಬಹುಧಾ ಸಮೀಕ್ಷ್ಯ ಚಾರ್ವಿಧಂ ಬಾಹುಲಕಂ ವದಂತಿ

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿರುವರು.

ಮೊದಲನೆಯ ಸೂತ್ರವು ಸಂಜ್ಞಾ ಸೂತ್ರವು

ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ “ ಸಿದ್ಧಾಹಿ ಕುಡ್ಡಕಾಃ ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ವರ್ಣ

ಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬೋಧಿಸುವುದರಿಂದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸಂಜ್ಞಾಪರಿಭಾಷಾದಿ ಸೂತ್ರಲಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೂ ವಿಷಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ಆರು ವಿಧವಾದ ಸೂತ್ರಭೇದಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ ಶಾಕಟಾಯನ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಚೀನ ವೈಯಾಕರಣರಂಗೀಕರಿಸಿರುವ ಹತ್ತು ವಿಧವಾದ ಸೂತ್ರಭೇದಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವ ಮಾಡಿ ಹೇಳಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು ಆ ಸೂತ್ರಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೊಂದು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಗಳು ಏಳು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದೆಂದಾಗಲಿ, ಹನ್ನೊಂದು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರವೆಂಬುದು ಸಮುದ್ರದಂತೆ ಅಪಾರವಾಗಿರುವುದೆಂದು ತೋರುವುದರಿಂದ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಕೊನೆಗಾಣಿಸಲು ತರಣಿಗಳು ಹೇಗೆ ಸಾಧಕಗಳಾಗಿರುವುವೋ ಹಾಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಕೊನೆಗಾಣಿಸಲು ಕೆಲವು ಸಂಜ್ಞೆಗಳು ಸಾಧಕಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಆ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ನಿಯತವಾಗಿರುವ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ವರ್ಣಾನುಪೂರ್ವಗಳು ಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅಂತಹ ವರ್ಣಾನುಪೂರ್ವಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುವುದರಿಂದ, ಇದನ್ನೂ ಸಂಜ್ಞಾಸೂತ್ರವೆಂದೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಸೂತ್ರ, ವಿಶೇಷ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಗಿಂತ ಬೇರೊಂದು ಲಕ್ಷಣ ಹೇಳಬೇಕೆಂಬ ಅವಶ್ಯಕತೆಯಿಲ್ಲ. ಈ ಸೂತ್ರವು ಭೋಧಿಸುವ ವರ್ಣಗಳಾವುವು?

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ವರ್ಣಗಳೆಲ್ಲವೇ ಬೋಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು? ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಕಾರ ಮೊದಲು ಹಕಾರದವರೆಗೆ ವರ್ಣಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುವು. ಇಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಅಕಾರ ಳಕಾರಗಳೆರಡು ವರ್ಣಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು.* ಇದು ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸೂತ್ರವೆಂದು ಹೇಳಿರುವ ವಚನಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ತೋರುವುದು. ಆದರೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮೂಲವರ್ಣಗಳೆಂದೂ ಸಂಯುಕ್ತವರ್ಣಗಳೆಂದೂ ಎರಡು ತೆರನಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೂಲವರ್ಣಗಳು ಎಂದರೆ ವರ್ಣಾಂತರಗಳ ಮೇಳನವಿಲ್ಲದೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವರ್ಣವೆಂಬ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದ—ಅ ಆ ಇ ಈ ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರವರ್ಣಗಳೂ ಕ್ ಖ್ ಗ್ ಘ್ ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರಸಹಾಯವಿಲ್ಲದ ವ್ಯಂಜನವರ್ಣಗಳೂ ಯೋಗವಾಹಗಳೆಂಬ ಅನುಸ್ವಾರ-ವಿಸರ್ಗ-ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯ-ಉಪಧ್ವಾನೀಯಗಳೂ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸಂಯುಕ್ತವರ್ಣಗಳೆಂದರೆ ಈ ಮೂಲ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ನಾನಾಬಗೆಯಾಗಿ ಸ್ವರಗಳನ್ನಾಗಲಿ ವ್ಯಂಜನಗಳನ್ನಾಗಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವ ' ರಾಷ್ಟ್ರ, ಕೃಷ್ಣ ' ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅಕ್ಷರಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.

ಮೂಲವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿಯ ಭೇದಗಳು

ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೂಲವರ್ಣಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸ್ವರಗಳೆಂದೂ ವ್ಯಂಜನಗಳೆಂದೂ ಯೋಗವಾಹಗಳೆಂದೂ ಮೂರು ತೆರನಾಗಿ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಸ್ವರಗಳೆಂದರೆ — 'ಸ್ವಯಂ (ಇತರ ವರ್ಣಸಹಾಯಂ ವಿನಾ) ರಾಜಂತೇ ಸ್ವಪೋಚ್ಚಾರಣೇನ ಪ್ರಕಾಶಂತೇ ಇತಿ ಸ್ವರಾಃ' ಎಂಬ ವೃತ್ತತ್ತಿಯಿಂದ ಯಾವ ವರ್ಣಗಳ ಸಹಾಯವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೂ

[* ಅ-ಒಗಳನ್ನು ಭಟ್ಟಾಕಳಂಕದೇವನು ಈ ಸೂತ್ರದ [ತನ್ನ] ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. -ಸಂಪಾದಕ]

ಸ್ವಪ್ನವಾಗಿ ಬೋಧೆಯಾಗುವ ವರ್ಣಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವ್ಯಂಜನಗಳೆಂದರೆ — 'ವ್ಯಂಜಂತಿ (ಪ್ರಕಾಶಂತೇ ಸ್ವರಸಹಾಯೇನ) ಇತಿ ವ್ಯಂಜನಾನಿ' ಎಂಬ ವೃತ್ತತಿಯಿಂದ ಸ್ವರಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಸ್ವಪ್ನವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಬರುವ ವರ್ಣಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಯೋಗವಾಹಗಳೆಂದರೆ — 'ಯೋಗೇನ (ಇತರಸಂಬಂಧೇನ) ವಾಹಯಂತಿ (ಪ್ರಯೋಗಾನ್ವಿವಾಹಯಂತಿ) ಇತಿ ಯೋಗ ವಾಹಾಃ' ಎಂಬ ವೃತ್ತತಿಯಿಂದ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಬಾರದ ಸ್ವರದೊಡನೆ ಸೇರಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಅನುಸ್ವಾರ (ಂ) ವಿಸರ್ಗ (ಃ) ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯ (ಃ ಕ್) ಉಪಧ್ಮಾನೀಯ (ಃ ಪ್) ಗಳೆಂಬುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪಾಣಿನಿ ವ್ಯಾಕರಣ ದಲ್ಲಿ ಇವನ್ನು ಅಯೋಗವಾಹಗಳೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುವರು. ಅಯೋಗವಾಹವೆಂದರೆ ವರ್ಣ ಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಪಾಠವು ಇಲ್ಲದೆ ಪಾಠ ಮಾಡಿರುವ ಯಾವ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಆಗದೆ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಲಬ್ಧಿಗಳ ಸಾಧ್ಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಅನು ಸ್ವಾರ ಸೊದಲಾದುವುಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಂತಹ ಯೋಗವಾಹಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಸ್ವಾರ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಸ್ವರಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಉಚ್ಚರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಇವು ಸ್ವರಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದೆಂದೂ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯ ಉಪಧ್ಮಾನೀಯಗಳು ಕ ಖ, ಪ ಫ, ಎಂಬ ವರ್ಣಗಳ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇವು ವ್ಯಂಜನದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಿ, ಮೂಲ ವರ್ಣಗಳು ಎರಡೇ ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ಕಾತಂತ್ರ ವ್ಯಾಕರಣ ದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪತಂಜಲಿ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳನ್ನು ವರ್ಣಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಅ ಕಾರದ ಮೇಲಾ ಗಲಿ ಶ ಷ ಸ ಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಾಗಲಿ ಪಾಠ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಇವನ್ನು ಅಚ್ (ಸ್ವರ) ಎಂದಾಗಲಿ ಹಲ್ (ವ್ಯಂಜನ) ಎಂದಾಗಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸಲಹುದೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಶಬ್ದಮಣಿದರ್ಪಣದಲ್ಲಿ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವಂತೆ —

ಸ್ವರಪರಮೋಳರ್ಥ ತೇದಿಂ

ದುರುಮುಖೋಚ್ಚಾರಣಕ್ಕೆ ಬಾರದ ಕತದಿಂ

ಪರಿಕಿಂಶೆ ಬಿಂದುವಿಸರ್ಗಂ

ಸ್ವರಾಂಗಮುಂ ವ್ಯಂಜನಾಂಗಮುಂ ತಾವೆಂಬರ್ (ಸೂತ್ರ ೧೨)

ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯ-ಉಪಧ್ಮಾನೀಯಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಡದಿದ್ದರೂ ಅವು ವಿಸರ್ಗದ ರೂಪಾಂತರವಾದುದರಿಂದ ಅವನ್ನೂ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವು —

ಬಿಂದುವನುಸ್ವಾರಂ ತಾ

ನೆಂದಕ್ಕುಂ ಸೊನ್ನೆ ಮುತ್ತುಪೋಲ್ ವೃತ್ತತೆಯಿಂ

ಸಂದಿರ್ಪುದಂತದಕಿ

ಲೋಂದಿರೆ ಮಣಿಗೊಪ್ಪೋಲ್ ವಿಸರ್ಗಮನಿಕ್ಕುಂ (ಸೂತ್ರ ೧೧)

ಸಮಸಂದಿರ್ದ್ × ಕ್ ಮುಮು

~ ಕ್ ಮುಮೊಂದಿದ ಬಿಂದುವುಂ ವಿಸರ್ಗಮುಮೆಂದ

ಕ್ಕುಮಿವೆಯ್ತೆ ಯೋಗವಾಹಂ

ಕ್ರಮದಿಂ ಕ ಪ ಯುಗಳಮಿವ ಹಿಂಗಳಮುಂಬಂಧಂಗಳ್ (ಸೂತ್ರ ೧೩)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗ-ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯ-ಉಪಧ್ಯಾಸೀಯಗಳು ಅಚ್ಚಗನ್ನಡ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅನುಕರಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕೆಲವು ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇವನ್ನು ಇತರ ಯಾವ ವೈಯ್ಯಾಕರಣರೂ ಸ್ವರವ್ಯಂಜನಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೂ ಜೈನ ಮತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಪರಮಾಗಮವೆಂಬ ಪ್ರಾಕೃತ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಪೃಥಕ್ಕಾಗಿಯೇ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಮೂಲವರ್ಣಗಳು ಮೂರು ವಿಧವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಸ್ವರ-ವ್ಯಂಜನಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯ ಭೇದಗಳು

ಇಂತಹ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಮೂಲ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರಗಳು ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಆಯ್ದ ಹ್ರಸ್ವಗಳೆಂದೂ ನಾಲ್ಕು ಸಂಧ್ಯಕ್ಷರಗಳೆಂದೂ ಒಟ್ಟು ಒಂಬತ್ತೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು “ನವಾದಿತಃ ಸ್ವರಾಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾರಸ್ವತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಮಧ್ಯಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕಾತಂತ್ರ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರರು “ಚತುರ್ಧಶಾದೌ ಸ್ವರಾಃ” ಎಂದು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಸಮಾನಸ್ವರಗಳು ಹತ್ತು, ಸಂಧ್ಯಕ್ಷರಗಳು ನಾಲ್ಕು, ಆಂತು ಹದಿನಾಲ್ಕು ಸ್ವರಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಲು ಓದೆ ಹೇಳಿದ ಒಂಬತ್ತು ಸ್ವರಗಳಿಗೂ ಹ್ರಸ್ವ, ದೀರ್ಘ, ಪುನಃಗಳೆಂಬ ಭೇದಗಳನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ಭೇದಗಳುಳ್ಳುವುಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಆದುದರಿಂದಲೇ “ಸತ್ವಾಽಪಿಶಾ ತಹ ಸರಾ ಭಣಿಯಾ” ಎಂದು ಪರಮಾಗಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇನ್ನೂ ವಿಸ್ತರಿಸಲು ಆ ವರ್ಣವೊಂದೇ ಅನುನಾಸಿಕ ಹ್ರಸ್ವೋದಾತ್ತ, ಅನುನಾಸಿಕ ಹ್ರಸ್ವಾನುದಾತ್ತ, ಅನುನಾಸಿಕ ಹ್ರಸ್ವಸ್ವರಿತ, ಅನನುನಾಸಿಕ ಹ್ರಸ್ವೋದಾತ್ತ, ಅನನುನಾಸಿಕ ಹ್ರಸ್ವಾನುದಾತ್ತ, ಅನನುನಾಸಿಕ ಹ್ರಸ್ವಸ್ವರಿತವೆಂದು ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಆರು ಭೇದಗಳೂ ದೀರ್ಘಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಅನುನಾಸಿಕ ದೀರ್ಘೋದಾತ್ತ, ಅನುನಾಸಿಕ ದೀರ್ಘಾನುದಾತ್ತ, ಅನುನಾಸಿಕ ದೀರ್ಘಸ್ವರಿತ, ಅನನುನಾಸಿಕ ದೀರ್ಘೋದಾತ್ತ, ಅನನುನಾಸಿಕ ದೀರ್ಘಾನುದಾತ್ತ, ಅನನುನಾಸಿಕ ದೀರ್ಘಸ್ವರಿತವೆಂದು ಆರು ಭೇದಗಳೂ ಪುನಃಪುನಃದಲ್ಲಿ ಅನುನಾಸಿಕ ಪುನಃೋದಾತ್ತ, ಅನುನಾಸಿಕ ಪುನಃಾನುದಾತ್ತ, ಅನುನಾಸಿಕ ಪುನಃಸ್ವರಿತ, ಅನನುನಾಸಿಕ ಪುನಃೋದಾತ್ತ, ಅನನುನಾಸಿಕ ಪುನಃಾನುದಾತ್ತ, ಅನನುನಾಸಿಕ ಪುನಃಸ್ವರಿತವೆಂದು ಆರು ಭೇದಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಹದಿನೆಂಟು ಭೇದಗಳುಳ್ಳದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ಇ ವರ್ಣ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಸ್ವರಗಳಿಗೂ ಇರುವುದರಿಂದ ನೂರರವತ್ತೆರಡು ಭೇದಗಳು ಇರುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಮತ್ತು ನೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಮಂತ್ರಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವರಗಳಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತಾನುದಾತ್ತಸ್ವರಿತ ಪ್ರಚಯಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಭೇದಗಳನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆ ವರ್ಣವೊಂದೇ ಇಪ್ಪತ್ತುನಾಲ್ಕು ಭೇದಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು. ಹೀಗೆ ಇ ವರ್ಣ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಸ್ವರಗಳಿಗೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರಗಳು ಇನ್ನೂರಹದಿನಾರು ಭೇದಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ವ್ಯಂಜನಗಳಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತಯ್ದು ವರ್ಗಾಕ್ಷರಗಳೆಂತಲೂ ಎಂಟು ಅವರ್ಗಾಕ್ಷರಗಳೆಂತಲೂ

[1 ಇವುಗಳ ರೂಪವನ್ನು ದರ್ಶನಕಾರನು ೧೭ನೆಯ ಸೂತ್ರದ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. -ಸಂಪಾದಕ]

ಒಟ್ಟು ಮೂವತ್ತುಮೂರು ಭೇದಗಳಿರುವವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯ ವ ಲ ಗಳಾವರೂ ಅನುನಾಸಿಕಾನ್ವಯನಾಸಿಕ ಭೇದಗಳಿಂದ ಆರಾಗುವವು. ಇದರಿಂದ ವ್ಯಂಜನಗಳು ಮೂವತ್ತಾರೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಯೋಗವಾಹಗಳಾದರೂ ಅಂ, ಆಃ, ಅಃ ಕ್, ಅಃ ಪ್ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಇರುವವು. ಹೀಗಿರಲು ಮಧ್ಯಮಪಕ್ಷ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ಪರಮಾಗಮದಲ್ಲಿ ಮೂಲ ವರ್ಣಗಳು: “ಜಾಸತ್ಯ ಮುಳ ವಣ್ಣಾಯ” ಎಂದಿರುವ ವಚನದಿಂದ ಇಪ್ಪತ್ತೇಳು ಸ್ವರಗಳು, ಮುನ್ನವತ್ತುಮೂರು ವ್ಯಂಜನಗಳು, ನಾಲ್ಕು ಯೋಗವಾಹಗಳು, ಒಟ್ಟು ಆರವತ್ತುನಾಲ್ಕು ಆಗುವವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸಂಯುಕ್ತ ವರ್ಣಗಳಾದರೂ ಏಕದ್ವಿತ್ಯಾದಿ ಸಂಯೋಗಗಳಿಂದ ಅನೇಕ ಭೇದಭಿನ್ನಗಳಾಗಿರುವವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತಾನುದಾತ್ತ ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರಗಳ ಭೇದಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಬಂದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲು ಅವಶ್ಯಕವಿಲ್ಲವೆಂದು ಬಿಟ್ಟಿರುವುದು.

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯ ವರ್ಣಗಳು

ಸಂಸ್ಕೃತವಲ್ಲಾವರೂ ಅ ಇ ಉ ಋ ೠ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ಹದಿನೆಂಟು ಭೇದಗಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಂ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಹನ್ನೆರಡು ಭೇದವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಏ ಐ ಓ ಔ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹನ್ನೆರಡು ಭೇದಗಳಿ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಸ್ವರಗಳು ನೂರಮೂವತ್ತೆರಡು ಭೇದಗಳಿರುವವುಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ವ್ಯಂಜನಗಳು ಮುನ್ನವತ್ತುಮೂರು, ಯೋಗವಾಹಗಳು ನಾಲ್ಕು, ಅಂತು ನೂರಆರವತ್ತೊಂಬತ್ತು ಮೂಲವರ್ಣಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಂ ಕಾರವು ಋ ಕಾರವನ್ನುಚ್ಚರಿಸಲು ಬಾರದೆ ಉಚ್ಚರಿಸಿದ ಋ ವರ್ಣವೆಂದು —

ದಧಿಮತಕಾಯ ದೇಹೀತಿ ವಕ್ತುಂ ಪ್ರವೃತ್ತಾ ಕುಮಾರೀ ಕರಣಾದ್ಯಪಾಟವಾತ್

ೞತಕಾಯ ದೇಹೀತ್ಯಾಹ ಇತ್ಯಶಕ್ತಿಜಾನುಕರಣಮಿದಂ

ಎಂದು ಪತಂಜಲಿ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಂ ಕಾರ ಘಟಿತವಾದ ಪದಗಳು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇದು ಅಷ್ಟು ಅವಶ್ಯಕವಾದ ವರ್ಣವಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಗಳಿಷ್ಠು

ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಅ ಇ ಉ ಋ ೠ ಎ ಒ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಹ್ರಸ್ವದೀರ್ಘಪ್ಪತ್ಯಗಳೆಂಬ ಭೇದಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಭೇದಗಳೂ ಏ ಔ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವಮಾತ್ರವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ನಾಲ್ಕು ಭೇದಗಳೂ ಎಲ್ಲಾ ಸೇರಿ ಇಪ್ಪತ್ತಯ್ದು ಭೇದಗಳಿರುವವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವ್ಯಂಜನಗಳಲ್ಲಾದರೂ ಇಪ್ಪತ್ತಯ್ದು ವರ್ಗಾಕ್ಷರಗಳು, ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವ ಅಕಾರ ಲಕಾರಗಳು ಸೇರಿ ಹತ್ತು ಅವರ್ಗಾಕ್ಷರಗಳು, ಎಲ್ಲಾ ಮುನ್ನವತ್ತಯ್ದು ವರ್ಣಗಳಿರುವವು. ಯೋಗವಾಹಗಳು ನಾಲ್ಕು. ಎಲ್ಲಾ ಸೇರಿ ಮೂಲ ವರ್ಣಗಳು ಆರವತ್ತುನಾಲ್ಕೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಅಕಾರಲಕಾರಗಳು ಇತರ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ವಿದೀಧವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈ ಕರ್ಣಾಟಕ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಐದು ಕುಳ ಪ್ಲಳ ಭೇದಗಳಿಂದ ಆಕಾರವು ಮೂರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೂಲವರ್ಣಗಳು ಅರವತ್ತಾರಿರುವವೆಂದು ಲಂಕೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಆಕಾರವೊಂದೇ ಸ್ಥಾನಭೇದದಿಂದ ಎಂದರೆ ಲಿಂಗಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅದಿಷ್ಟವಾದುದಕ್ಕೆ ಪ್ಲಳವೆಂತಲೂ ಡಕಾರಾದಿಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದುದಕ್ಕೆ ಐಲವೆಂತಲೂ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ವರ್ಣಾಂತರವೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಮೂಲ ವರ್ಣಗಳು ಅರವತ್ತನಾಲ್ಕು ಎಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಮತ್ತು ಅಚ್ಚ ಕರ್ಣಾಟಕ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಋವರ್ಣ, ೠವರ್ಣ, ೡವರ್ಣ, ಠಕಾರ, ಡಕಾರ, ವಿಸರ್ಜನೀಯ, ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯ-ಉಪಧ್ಮಾನೀಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸಂಸ್ಕೃತಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಅವೂ ಭಾಷಾವಿಷಯಗಳೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಆಕಾರಾದಿ ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘಪ್ಲುತಾದಿ ಭೇದಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವರೂ ಅವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ವರ್ಣಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಆ ಕಾರಾದಿ (ಹ್ರಸ್ವ) ವರ್ಣಗಳೊಂದೊಂದನ್ನೇ ಪಾಠ ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಜಾತಿಪಕ್ಷವನ್ನಾರ್ಪಿಸಿ ಆಯಾ ವರ್ಣಗಳ ಭೇದಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಗ್ರಹಿಸಲು ಶಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆ ಕಾರಾದಿ ದೀರ್ಘಗಳನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಶಬ್ದಮಣಿದರ್ಪಣದಲ್ಲಿ-

ವರ್ಣಂಗಳ ಪಾಠಕ್ರಮ

ಮರ್ಣವಸ್ತುತ ಧಾತ್ರಿಯೋಕ್ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ನಿಜದಿಂ

ವರ್ಣಂಗಳಕಾರಾದ್ಯಾ

ಪೂರ್ಣತೆಯಂ ಪಡೆವನಾ ಆಕಾರಂಬರೆಗಂ (ಸೂತ್ರ ೪)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ, ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ

ಅನಾವುವೆಂದೊಡೆ ಅ ಆ ಇ ಈ ಉ ಊ ಋ ೠ ೡ

ಎಂದು ಹ್ರಸ್ವ ದೀರ್ಘಗಳೆರಡನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಇವಕ್ಕೆ—

.. ಅದಿಯ ಪತ್ತ

ಕ್ಷರಮುಂ ಸಮಾನಮೆನಿಸುಗು

ಮೆರಡೆರಡವಕ್ಕೋಕ್ ಸವರ್ಣಮೆಂತೊಂದೊಡಂ (ಸೂತ್ರ ೫)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವಿರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲ ಹತ್ತಕ್ಷರಗಳಿಗೆ 'ಸಮಾನ' ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಆ ಹತ್ತಕ್ಷರದೊಳಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಎರಡೆರಡಕ್ಷರಗಳು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಸವರ್ಣಗಳೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಪಾಣಿನಿ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ

ತುಲ್ಯಾಸ್ಯ ಪ್ರಯತ್ನಂ ಸವರ್ಣಂ

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಒಂದೆ ಸ್ಥಾನಪ್ರಯತ್ನಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ವರ್ಣಗಳು ಸವರ್ಣಗಳೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಶಾಕಟಾಯನವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಸ್ವಸಂಸ್ಥೆಯೆಂದು

ಸ್ಥಾನಾಸ್ಥ್ಯಾತ್ಯೇಸ್ಯ :

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯತ್ನವೆಂದರೆ ವರ್ಣೋಚ್ಚಾರಣೆಗೆ ಸಾಧಕವಾದ ವಾಯುವಿನ ವ್ಯಾಪಾರವಿರೇಷವು. ಇದು ಅಭ್ಯಂತರ ಬಾಹ್ಯಗಳೆಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಸವರ್ಣಸಂಜ್ಞೆಯಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಂತರ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದಲೇ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಶಾಕಟಾಯನ

ಯನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ 'ಅಸ್ಯ' ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯತ್ನವೆಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಇಂತಹ ಪ್ರಯತ್ನಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಭೇದಗಳನ್ನೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಅದರಿಂದಲೇ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨

ವರ್ಣಮಾಲೆಯನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಿದ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ರಾಸ್ತ್ರವೆಂಬ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಬೇಕೆಂಬಿಷ್ಟಿ ಯುಳ್ಳ ಜನರಿಗೆ ನೌಕಾಪ್ರಾಯವಾದ ಸಂಜ್ಞಾಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಭಟ್ಟಾಕಳಂಕ ದೇವನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಆ ಕಾರಾದಿ ವರ್ಣಗಳು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಔತಃ ಸ್ವರಾಃ || ೨ ||

ಅರ್ಥ || ವರ್ಣಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಆ ಕಾರ ಮೊದಲು ಔ ಕಾರ ಪರ್ಯಂತರವಿರುವ ಒಂಬತ್ತು ವರ್ಣಗಳು ಸ್ವರಗಳೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಅ ಇ ಉ ಋ ೠ ಏ ಐ ಒ ಔ ಇವೂ ಇವುಗಳ ದೀರ್ಘಪ್ಲುತಗಳೂ ಸ್ವರಗಳೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುವು.

ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವು || ಈ ರಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ 'ಯಕ್ ಸ್ವರೇ ಸ್ವರಸ್ಯ ||೨೫||' ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರಪದಘಟಿತವಾದ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರಪದಕ್ಕೆ ಆ ಕಾರ ಮೊದಲು ಔ ಕಾರದವರೆಗಿರುವ ವರ್ಣಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೨

ಈ ಸ್ವರಗಳನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ 'ಅಚ್' ಎಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುವರು. ಇಂತಹ ಸ್ವರಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಒಂಬತ್ತೆಂದು ಶಾಸನಕಾರನು ಹೇಳಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ದರ್ಪಣಕಾರನು ಪ್ಲುತವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹದಿನಾಲ್ಕು ಸ್ವರಗಳೆಂದು—

ತರದಿನಕಾರಂ ಮೊದಲಾ

ಗಿರೆ ಪದಿನಾಲ್ಕುಂ ಸ್ವರಂಗಳ್ ... (ಸೂತ್ರ ೬)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಪರವಾಗಿದ್ದರೂ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಪರವಾಗಿದ್ದರೂ ಪರಸ್ಪರ ಸರ್ವರ್ಣಗಳೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವೆಂದು—

ಕ್ರಮದಿಂ ಹ್ರಸ್ವಕ್ಕಂ ಹ್ರ

ಸ್ವಮೊದವೆ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಮೊದವೆ ತಗುಳ್ಳಂ

ಸಮಸಂದಾ ಯುಗುಳಂಗಳೊ

ಳಮಳಿಸಮಾಗ್ನಿಯುಂ ಸರ್ವಣವಿಭಾಸಂ (ಸೂತ್ರ ೭)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಳಿಸಿರುವನು. ಹೀಗೆ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಎ ಒ ಎಂಬ ಹ್ರಸ್ವಗಳಿಗೂ ಏ ಓ ಎಂಬ ದೀರ್ಘಗಳಿಗೂ ಸರ್ವರ್ಣವುಂಟೆಂದು—

ಸವನಿಸಿದಿ ಎ ಒ ಓ ಎಂ

ದಿವು ಕನ್ನಡದೊಳ್ ಸ್ವಭಾವದಿಂದೊಳವು ಸವ

ರ್ಣವುಮಶ್ವವು ... (ಸೂತ್ರ ೮)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬೋಧಿಸಿರುವನು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಎ ಓ ಎಂಬ ವರ್ಣಗಳು ಆ, ಇ ಸೇರಿ ಎ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಆ, ಉ ಸೇರಿ ಓ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಗುಣಸಂಧಿಯಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುವು. ಇವಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇವಕ್ಕೆ ಸಂಧ್ಯಕ್ಷರಗಳೆಂದು ವ್ಯವಹಾರವಿರುವುದು. ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ವರಸಂಧ್ಯಕ್ಷರದಂತಿರೆ
ಗುರು ದೀರ್ಘಂ ಗೂಢಸಂಧಿಯೆನೆ ತೋಳ್ ನಾಲ್ಕುಂ
ಕರಮೆಸೆದುಕುಂ ಪದ್ಮೋ
ದರಂಗಿ ಶಂಖಾಸಿ ಚಕ್ರ ಶಾರ್ಙ್ಗ ಸಮೇತಂ

ಎಂಬ ಪದ್ಯದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿರುವನು. ಆದರೂ ತೈತ್ತರೀಯ-ಪ್ರಾತಿಶಾಖ್ಯೆಯೆಂಬ ವೇದಲಕ್ಷಣ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಎ ಓ ಎಂಬುವು ಹ್ರಸ್ವವಾಗಿಯೂ ಇರುವುವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಭೇದ ಭಿನ್ನಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ಸ್ವರವರ್ಣಗಳೂ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ 'ಸ್ವರ' ಪದದಿಂದ ಬೋಧ್ಯವಾಗುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನವಾರಿಕೆ ೩

ವರ್ಣಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅ ಕಾರ ಮೊದಲು ಬಿ ಕರದವರೆಗೆ ಹೇಳಿರುವ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಸ್ವರವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಈಗ ಆ ಸ್ವರಸಂಜ್ಞಾಕವಾದ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭೇದಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಏಕ ದ್ವಿ ತ್ರಿಮಾತ್ರಾ ಹ್ರಸ್ವ ದೀರ್ಘ ಪು ತಾಃ || ೩ ||

ಅರ್ಥ || ಒಂದು ಎರಡು ಮೂರು ಮಾತ್ರಾಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸ್ವರಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹ್ರಸ್ವ ದೀರ್ಘ ಪು ತ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವುಗಳಾಗುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಅ ಆ ಔ, ಇ ಈ ಋ, ಉ ಊ ಉಃ, ಇತ್ಯಾದಿ ಸರ್ವ ಸ್ವರಗಳಿಗೂ ಹೀಗೆ ಉಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವು || 'ಹ್ರಸ್ವಾದೇರಸಮಾಸೇ ||೪೭|| ದೀರ್ಘಃ ಸ್ವರೇ ||೩೩೫|| ಪು ತಃ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ||೪೦||' ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಹ್ರಸ್ವ ದೀರ್ಘ ಪು ತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅ ಆ ಔ ಮೊದಲಾದ ಏಕ-ದ್ವಿ-ತ್ರಿಮಾತ್ರಕವಾದ ಸ್ವರಗಳೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೩: ಮಾತ್ರಾ ಲಕ್ಷಣ

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ 'ಮಾತ್ರಾ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರ್ಮೇಷೋನ್ಮೇಷಕಾಲವೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರೆಯೆಂಬುದು ಪರಿಮಾಣವಾಚಕವಾಗಿದ್ದರೂ ದ್ರವ್ಯಾಶ್ರಯವಾಗಿ ವೈದ್ಯಾದಿ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಆದರೂ ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ 'ಮಾತ್ರಾ'ಶಬ್ದವು ಕಾಲಪರಿಮಾಣಾರ್ಥಕವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅದೂ ಕಾಲವಿಶೇಷಪರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಚತುರಂಗುಲಾಂತರಕರತಾಡನ, ಜಾನುವುದಕ್ಷಿಣ, ಅಂಗುಲ ಸ್ಫೋಟನ, ಲಘುಪ್ರರೋಚ್ಚಾರಣ, ಚಟಕಾರಾವ, ಕೃಕವಾಕುಪ್ರಥಮಸ್ಥನ, ಮೊದಲಾದುವು ಉಪಾಧಿಗಳಾಗಿರುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನರು —

ಚತುರಂಗುಲಮಾನಾಂತರಾಲಕಂ ಕರತಾಡನಂ
ಅಕ್ಷಿಪ್ರಮಂದಂ ಯತ್ರ ತ್ವಾನ್ಯಾತ್ರಾ ಸೈವ ಲಘುರ್ಭವೇತ್
ಜಾನುಪ್ರದಕ್ಷಿಣಂ ಯತ್ರ ನೃದ್ರತಂ ನವಿಲಂಬಿತಂ
ಅಂಗುಲಿಸ್ತೋಟನಂ ಯಾವತ್ಕಾಲೇ ಮಾತ್ರೇತಿ ಸೋಚ್ಯತೇ
ಸ್ವಸ್ಥೋ ಯುವಾ ಯಜುಶ್ವಾಸ ಉಚ್ಚರತೃಕ್ಷರಂ ಲಘು
ಕಾಲೇನ ಯಾವತಾ ಸಾ ಸ್ಯಾನ್ಯಾತ್ರೇತಿ ಮುನಯೋ ವಿದುಃ

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ ವಿರದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿರುವರು. ನಿಘಂಟುಕಾರರು —

ಲಘುಕ್ಷರೋಚ್ಚಾರಕಾಲೋ ನಿಮೇಷೋ ಮಾತ್ರಯಾ ಸಮಃ

ಎಂದೂ

ನಿಮೇಷೋನ್ನೇಷಕಾಲೇನ ಸಮಂ ಮಾತ್ರಾ ತು ಸಾ ಸ್ಕೃತಾ

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮಾತ್ರಾಕಾಲವೆಂದರೆ ನಿಮೇಷಕಾಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇಂತಹ ಒಂದು ನಿಮೇಷಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಸ್ವರವು ಹ್ರಸ್ವವೆಂತಲೂ ಎರಡು ನಿಮೇಷಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಸ್ವರವು ದೀರ್ಘವೆಂತಲೂ ಮೂರು ನಿಮೇಷ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಸ್ವರವು ಪುಣ್ಯವೆಂತಲೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇದೇ ಅರ್ಥವು ಪ್ರಾಚೀನರು ಹೇಳಿರುವ —

ಏಕಮಾತ್ರೋ ಭವೇದ್ಧ್ರಸ್ತೋ ದ್ವಿಮಾತ್ರೋ ದೀರ್ಘ ಉಚ್ಯತೇ

ತ್ರಿಮಾತ್ರಸ್ತು ಪುನೋ ಜ್ಞೇಯೋ ವ್ಯಂಜನಂ ತ್ವರ್ಧಮಾತ್ರಕಂ

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ವ್ಯಂಜನೋಚ್ಚಾರಣೆಗೆ ಅರ್ಧಮಾತ್ರಾ ಕಾಲವು ಬೇಕಾಗುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಇದಕ್ಕೆ ದೃಷ್ಟಾಂತವಾಗಿ —

ಚಟಿಕೋ ರಾತ್ಯೇಕಮಾತ್ರಂ ದ್ವಿಮಾತ್ರಂ ರಾತಿ ವಾಯಸಃ

ತ್ರಿಮಾತ್ರಂ ತು ಶಿಖೇ ರಾತಿ ನಕುಲಸ್ತ್ವರ್ಧಮಾತ್ರಕಂ

ಪ್ರಾತಃ ಪ್ರಾತಃ ಸಮುತ್ಥಾಯ ಕ್ರಮಾತ್ ತ್ರಿಶುದ್ಧಕಂಧರಃ

ಹ್ರಸ್ವದೀರ್ಘಪುಟಾನ್ ರಾತಿ ಕೃಕವಾಕುರನಾತುರಃ

ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನೋಚ್ಚಾರಣೆಗೆ ಅರ್ಧಮಾತ್ರಾಕಾಲವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡು ವ್ಯಂಜನಗಳನ್ನುಚ್ಚರಿಸಲು ಒಂದು ಮಾತ್ರೆಯಾಗುವುದರಿಂದ ಆ ವ್ಯಂಜನದ್ವಯಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದೆಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ವರಾ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಿ ಸ್ವರಗಳಿಗೇ ಈ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಸಂಜ್ಞೆಗಳು

ಹ್ರಸ್ವತೇ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲಮುಚ್ಚಾರ್ಯತ ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವಃ; ದೃಢಾತಿ ಉಚ್ಚಾರಯಿತುಮುಖಬಿಲಂ ವಿದಾರಯತೀತಿ ದೀರ್ಘಃ; ಪ್ಲವತೇ ಭೂಯಾಸಂ ಕಾಲಮುಚ್ಚಾರಣವಿಷಯಾ ಭವತೀತಿ ಪುಣ್ಯತಃ; ಎಂಬ ವೃತ್ತತ್ತಿಗಳನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ವರ್ಥಕಗಳಾಗಿರುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸ್ವರಗಳೆಲ್ಲಾ ಹ್ರಸ್ವ-ದೀರ್ಘ-ಪುಣ್ಯ ಸಂಜ್ಞೆಗಳುಂಟೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪ

ಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಆ ಇ ಉ ಋ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಹ್ರಸ್ವಾದಿ ಮೂರೂ ಸಂಜ್ಞೆ ಗಳುಂಟು. ಇ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ-ಪುನಃತಗಳೆರಡೇ ಸಂಜ್ಞೆಗಳಿರುವುವು. ಎ ಒ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ-ದೀರ್ಘ-ಪುನಃತ ಸಂಜ್ಞೆಗಳು ಮೂರೂ ಇರುವುವು. ಐ ಒ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ-ಪುನಃತಗಳೆರಡೇ ಇರುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವರಗಳು ಇಪ್ಪತ್ತುನಾಲ್ಕು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದರೆ ಇ ವರ್ಣವು ಯಾವ ಮಾತಿನಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಪಾಣಿನಿ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಮಂತ್ರ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಾವುವೂ ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿ ಇದರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದು ಅತ್ಯಾವಶ್ಯಕವಾಗಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅನವತಾರಿಕೆ ೪

ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮೂಲಭೂತವಾದ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧ ವರ್ಣಮಾಲೆಯನ್ನು ಬೋಧಿಸಲು 'ಸಿದ್ಧಾಹಿ ಶುದ್ಧಕಾಃ' ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ, ಆ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾದ ಅಕಾರಮೊದಲು ೪ ಕಾರದ ವರೆಗೆ ಇರುವ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧ ವರ್ಣಗಳೆಲ್ಲ ಔ ಕಾರದ ವರೆಗಿರುವ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ-**ಔತಃ ಸ್ವರಾಃ** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ವರಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ-**ಏಕ ದ್ವಿ ತ್ರಿ ಮಾತ್ರಾ ಹ್ರಸ್ವ ದೀರ್ಘ ಪುನಃತಾಃ** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಉಚ್ಚಾರಣ ಕಾಲವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ಆಗುವ ಹ್ರಸ್ವಾದಿ ಸಂಜ್ಞಾಭೇದಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿ, ಆ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನೇ ಉಪಜೀವಿಸಿಕೊಂಡು ಮುಂದೆ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಆದೇಶಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕವಾದ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸ್ವರಸ್ಯ || ೪ ||

ಅರ್ಥ || 'ಹ್ರಸ್ವ-ದೀರ್ಘ-ಪುನಃತ' ಶಬ್ದಗಳನ್ನುಚ್ಚರಿಸಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ (ಹ್ರಸ್ವದೀರ್ಘಪುನಃತ ಸಂಜ್ಞಾಕಗಳಾದ) ಸ್ವರಗಳು ಅವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವವೋ ಆ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೆ ಬರುವುವು. ಎಂದರೆ ಹ್ರಸ್ವದೀರ್ಘಪುನಃತಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರಗಳೆಲ್ಲ 'ಸ್ವರಸ್ಯ' ಎಂಬ ಸ್ವಾಮ್ಯಂತಪದವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಆ ಸೂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಉಗು ಪುಗು ಕುಡು ತುಡೋರೋತ್ ಹ್ರಸ್ವಃ || ೪೫೦ || ದೀರ್ಘಃ || ೪೪೪ || ಅದಃ || ೪೫೫ || ಅನೋನಃ || ೪೫೬ || ದೂರಾದಾಹ್ವಾನೇ ಬಹುಲಂ || ೪೦೦ ||' ಇತ್ಯಾದಿ ಹ್ರಸ್ವ ದೀರ್ಘ ಪುನಃತ ಪದಗಳ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಶಕ್ಯವೆಂದು ಆ ಶಬ್ದಗಳೂ ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಡುವುವು:

ಒಕ್ಕುಂ, ಪೊಕ್ಕುಂ, ಕೊಟ್ಟುಂ, ತೊಟ್ಟುಂ; ದೇವಾ ಬಿನ್ನಪಂ, ಜಿನನಾ, ಕಲ್ಪಾನೇರಿವಂ; ಎಲೆ ಅಣ್ಣಾಡಿ ಇಲ್ಲಿ ಬಾ, ಇತ್ಯಾದಿ.

ವಿಚಾರ ೪: ಸೂತ್ರಗಳ ಪ್ರಯೋಜನ

ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ವಿಧಿಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಆಗಮವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಗಳೆಂದೂ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾ

ಯಕ ಸೂತ್ರಗಳೆಂದೂ ಅದೇಶವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಗಳೆಂದೂ ಮೂರು ತೆರನಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಆಗಮವೆಂದರೆ ಅವಯವದಂತೆ ಕಾಣುವುದು. ಇದನ್ನು ಕೆಲವರು 'ಮಿತ್ರವದಾಗಮಃ' ಎಂದು ಹೇಗೆ ಮಿತ್ರನು ಹೇಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಕೂಡುತ್ತಾನೋ ಹಾಗೆ ಇದು ಅವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವರೋ ಆ ಶಬ್ದದ ರೂಪವನ್ನು ಕೆಡಿಸದೆ ಅದರ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬಂದು ಆ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಗಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಕ ಕಾರವನ್ನು ಇತ್-ಸಂಜ್ಞಾ ವರ್ಣವನ್ನಾಗಿ ಸೇರಿಸಿ ವಿಧಿಸಿರುವುದು. ಇದನ್ನು ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವೆವು. ಪಾಣಿನೀಯ ಮೊದಲಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಕ ಕಾರ ಟ ಕಾರ ಮ ಕಾರಗಳನ್ನು ಇತ್-ಸಂಜ್ಞ ಕಗಳನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರು. ದರ್ಪಣಕಾರನು ಇಂತಹ ಚಿಹ್ನೆಗಳಾವುವನ್ನೂ ಹೇಳದೆ ಕೇವಲ ಆಗಮತ್ವಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾಡಿರುವನು.

ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಚಾರ

ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು. ಪ್ರಕೃತಿಯೆಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಶಬ್ದವು. ಇಂತಹ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ನಾಮವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದೂ ಅಖ್ಯಾತವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದೂ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದೂ ಕೃತ್ತಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದೂ ಪ್ರೇರಣಾದೃಫಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದೂ ತದ್ವಿತಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದೂ ಸ್ತ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದೂ ಒಂದು ಬಗೆಯಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ

ನಾಮವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದರೆ ಜಾತಿ-ಗುಣ-ಕ್ರಿಯಾ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆಯೂ 'ಯದೃಚ್ಛಾ' ಶಬ್ದಗಳೆಂದರೆ 'ಕುಂಚಿ' 'ಮಂಚಿ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆಯೂ ಕಾರಕಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸಲು ಮಾಡುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು. ಇವು ಏಳು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪಡುವುವು.

ಅಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದರೆ—ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧಕಗಳಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು.

ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದರೆ—ಅವ ಅರ್ಥವಿಶೇಷವನ್ನೂ ಹೇಳದೆ ಧಾತುವಿಗೂ ಅಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ ನಡುವೆ ಬರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು.

ಕೃತ್ತಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದರೆ—'ಅಚ್ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ || ೫೩ ||' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕರ್ತೃ-ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಹವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು.

ಪ್ರೇರಣಾದೃಫಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದರೆ—'ಧಾತೋದೇವತುಮತಿ || ೫೪ ||' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ತದ್ವಿತಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದರೆ—ನಾಮ ಪ್ರಕೃತಿಗಳ ಮೇಲೆ 'ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ತಿನಿತಿವಂತಃ || ೫೫ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಮೊದಲು 'ಕಾಲೇ ದುಃ || ೫೬ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳವರಿಗಿರುವ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಧಿಸುವ 'ಇಸು' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸ್ತ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದರೆ—ನಾಮಪ್ರಕೃತಿಗಳ ಮೇಲೆ 'ಜಾತಿಶಬ್ದಾದಿಃ || ೫೭ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ಮೊದಲು 'ಅರಸ್ಯಾದಯಃ || ೫೮ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದವರಿಗೆ ವಿಧಿಸುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು.

ಇಂತಹ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯಂತವನ್ನುಚ್ಚರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಿಯೆ ಬರುವುವು. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರರೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ 'ಬಹುಚ್' ಎಂಬ ತದ್ವಿಧ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬರುವದೆಂದೂ 'ಶ್ವವ್' ಎಂಬ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಧಾತುವಿನ ಸ್ವರದ ಮುಂದೆ ಬರುವದೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವರು. ಕರ್ಣಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭವಾವುದೂ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಪರವಾಗಿಯೆ ಬರುವವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇವು ಆಗಮಗಳಂತೆ ತೋರುತ್ತಿದ್ದರೂ ಇವನ್ನು ಆಗಮಗಳೆಂದು ರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಇವು ಅವುಗಳನ್ನು ಆಗಮಗಳಂತೆ ಅವಯವಗಳಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು*. ಈ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕವಾದ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲವಾದರೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪಂಚಮ್ಯಂತ ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕವಾದ 'ತಸ್ಯಾದುತ್ತರಸ್ಯ || ೨೭ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಅಥವಾ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ 'ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪರಶ್ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದ ಅಂಶವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯವಹರಿಸಲು ಶಕ್ಯವಾಗಿರುವುದು.

ಆದೇಶನೆಂದರೆ—ಅವುನಾದರೊಂದು ವರ್ಣವನ್ನಾಗಲಿ ಶಬ್ದವನ್ನಾಗಲಿ ಹೊರಡಿಸಿ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. ಇದನ್ನು 'ಶತ್ರುವತ್' ಎಂದರೆ ಶತ್ರು ಹೇಗೆ ಒಬ್ಬನನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಅವನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ತಾನು ಬರುವನೋ ಹಾಗೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ಇಂತಹ ಆದೇಶವು ಭಾವರೂಪವೆಂದು, ಅಭಾವರೂಪವೆಂದು ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು. ಭಾವರೂಪವೆಂದರೆ ಒಂದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಒರುವ ವರ್ಣಾಂತರ ಅಥವಾ ಶಬ್ದಾಂತರ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಭಾವರೂಪವೆಂದರೆ ಬೇರೆ ಅವ ವರ್ಣವೂ ಬಾರದೆ ನೊದಲಿದ್ದುದು ಹೋಗುವುದು. ಇದನ್ನು ಲೋಪವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಲೋಪಕ್ಕೆ ಈ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ-ಶ್ಲೂಪ್, ಲುಪ್ ಎಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುವುದು. ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ-ಲೋಪ, ಲುಕ್, ಶ್ಲೂ, ಲುಪ್ ಎಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುವರು. ಆದರೆ ಲೋಪವೆಂಬುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದುದನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸದಿರುವದೆಂದೂ ಲುಕ್, ಶ್ಲೂ, ಲುಪ್ ಎಂಬವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಸಂಕೇತವೆಂದೂ ಹೇಳುವರು.

ಹೀಗೆ ಮೂರು ಬಗೆಯಾದ ವಿಧೇಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪರಿಭಾಷೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ ಹ್ರಸ್ವ-ದೀರ್ಘ-ಪುಂತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕವಾದುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ 'ಷಷ್ಠಾಃ'

* [ಆಗಮ-ಆದೇಶ-ಲೋಪ-ಪ್ರತ್ಯಯ ಇವುಗಳ ಭೇದವನ್ನು ಕೆಳಗಿನ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ:

ಸ್ಥಾನೇ ಶತ್ರುವದಾದೇಶಃ ಫಾಲೇ ಪುಂತ್ಯವದಾಗಮಃ

ದಂತಾನಾಮಿವ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾಚ್ಚತ್ವತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ ಪರೇ

ಎಂದರೆ ಒಬ್ಬನನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಅವನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ತಾನು ಬರುವ ಶತ್ರುವಿನಂತೆ ಆದೇಶದ ಕಾರ್ಯವೆಂದೂ ಹಳೆಯ ಮೇಲಿನ ವಿಭೂತಿಯಂತೆ ಆಗಮದ ಕಾರ್ಯವೆಂದೂ ಕೆಳಗೆ ಹೋಗುವ ಪುಂತ್ಯಗಳಂತೆ ಲೋಪದ ಕಾರ್ಯವೆಂದೂ ಕೊಡೆಯಂತೆ ಮುಂದೆಯೆ ಇರುವುದು ಪ್ರತ್ಯಯದ ಕಾರ್ಯವೆಂದೂ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.

—ಸಂಪಾದಕ]

ಸ್ಥಾನೇತ್ಯಸ್ಯ || ೨೨ ||' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಆದೇಶಗಳೆಲ್ಲ ಆಯಾ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಪಕ್ಷ್ಯಂತ ಪದಗಳಿಂದ ಬೋಧ್ಯವಾಗುವ ಪ್ರಯೋಗಸ್ಥ ರಬ್ಬಗಳ ಅಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ಬರುವವೆಂದು ಬೋಧಿಸುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ-ದೀರ್ಘ-ಪುನಃತಗಳೂ ಆದ ರಂತೆ ಅಂತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಬರಲು ವ್ಯಂಜನಾಂತ ರಬ್ಬಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವವು. ಆದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿ ಅಂತಹ ರಬ್ಬಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವವೆಂದು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ - 'ಉಗು ಪುಗು ಕುಡು ತುಡೋರೊಡ್ಧ್ರಸ್ತಃ || ೪೮ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ ಪದವನ್ನು ಜ್ಞೇಷಿ 'ಉಗು' ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರಲು ಹ್ರಸ್ವೋಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ ಆ ಹ್ರಸ್ವೋಕಾರಾದೇಶವು ಆ ಧಾತುಗಳ ಸ್ವರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದೆಂದರೆ ಸ್ವಂಸನಾರ್ಥಕವಾದ 'ಉಗು' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆಯೂ ಪ್ರವೇಶಾರ್ಥಕ ವಾದ 'ಪುಗು' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆಯೂ ಕರ್ತ್ರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಆಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಧಾತುವಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ - 'ದಪದವಂ ತಿಷಾ ಸದ್ವೃತಭಾವಿ || ೪೯ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೀತ ಕಾಲವನ್ನು ಬೋಧಿಸಲು 'ದ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಲು 'ಗೋಃ ಕಃ || ೪೮ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗು' ರಬ್ಬದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರಲು 'ಉಕ್+ದ+ಆಮ್' ಎಂದು ಇರಲು, 'ಉಗು ಪುಗು' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಹ್ರಸ್ವೋಕಾರಾದೇಶವು ಅಂತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಬಾರದೆ ಉಕಾರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರಲು, ಅನಂತರದಲ್ಲಿ 'ವರ್ಗಪ್ರಥಮಾತ್ ಪೂರ್ವಃ || ೫೦ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿ 'ದ' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉಬ ನಾಮಹಾನೌ || ೫೧ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಲು 'ಒಕ್ಕಂ' 'ಪೋಕ್ಕಂ' ಎಂಬ ರೂಪಗಳಾಗುವವು. ಹೀಗೆ ಬಾನಾರ್ಥಕ 'ಕುಡು' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆಯೂ ಧಾರಣಾರ್ಥಕ 'ತುಡು' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆಯೂ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಕರ್ತ್ರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಆಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ 'ದ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ಧಾತುವಿನ 'ಡು' ರಬ್ಬಕ್ಕೆ 'ಡೋಷಃ || ೪೯ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಟ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿ, ದ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವವರ್ಣಾದೇಶವನ್ನೂ ಆ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ವನ್ನೂ ಮಾಡಿ, ಉ ಕಾರಕ್ಕೆ ಒ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಲು, 'ಕೊಟ್ಟಂ' 'ತೊಟ್ಟಂ' ಎಂಬ ರೂಪ ಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುವವು. ಹೀಗೆ 'ದೇವಾ ಬಿನ್ನಪಂ, ಜನನಾ, ಕಲ್ಪಾನೇದಂ' ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ದೀರ್ಘಃ, ಅದಃ, ಅಮೋ ನಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ದೀರ್ಘಾ ದೇಶವು ಸ್ವರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೆ ಬಂದಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಪುನಃತವಾಚಕ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳುವುದರಿಂದ 'ಆಣ್ಣಾ, ಇಲ್ಲ ಬಾ' ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ 'ದೂರಾದಾಹ್ವಾನೇ ಬಹುಳಂ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸುವ ಪುನಃತವು ಸ್ವರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೆ ಬಂದಿರುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ಸಿದ್ಧಾಹಿ ಶುದ್ಧಕಾಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆ ಕಾರ ಮೊದಲಾದ ವರ್ಣ ಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪಾಠ ಮಾಡಿ ಅವುಗಳ ಭೇದಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದರೂ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಚಾತಿಶಕ್ತ ವನ್ನವಲಂಬಿಸಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಾದಿ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಿ

ಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅದರಂತೆ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ಅತೋ ಮಗ್ಗಿದ್ದಿರಿ || ೨೫೭ ||' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ವಿಹಿತವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳು ಆಯಾ ವರ್ಣಗಳ ಪ್ರಭೇದಗಳಿಗಿಲ್ಲ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವವು. ಅದುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾನ್ವತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಲು ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ತಪರಸ್ತಾರ್ವಾ || ೫ ||

ಅರ್ಥ || ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಅವ ಸ್ವರವು ತ ಕಾರವನ್ನು ಪರದಲ್ಲಿವಳ್ಳುದಾಗಿರುವುದೋ ಅದು ತನ್ನುಚ್ಚಾರಣ ಕಾಲಮಾತ್ರವನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುವುದು. ಎಂದರೆ ತ ಕಾರಪರಕವಾದ ಸ್ವರವು ತಜ್ಞಾತೀಯವಾಗಿ ಅಸ್ತೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿದ ಸ್ವರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬೋಧಿಸುವುದೆ ಅಲ್ಲದೆ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಸ್ವರಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಉದಾಹರಣೆ— 'ಅತೋ ಮಗ್ಗಿದ್ದಿರಿ || ೨೫೭ || ಇತಃ ಪೋಚಿ || ೫೭ || ಉತೋಗಾರೀ || ೫೭ ||' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಆಕಾರಾದಿಗಳಿಗೆ 'ತಪರಕರಣ' ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಮುಗಾಗಮ, ಪಕಾರಾದೇಶ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳು ಏಕಮಾತ್ರಕವಾದ ಆಯಾ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಬರುವುದೆಂದಾಗುವುದರಿಂದ ಅಣ್ಣಂಗಿ, ಅಣ್ಣಂದಿರ್, ತರಿಪ್ಪಂ ಮೊದಲಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವಂತೆ ಜ್ಯಾಗೆ, ಮಾಗೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಬೋಧಿಸುವುದರಿಂದ ಆ ಸೂತ್ರಗಳ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಗೆ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ವಿಚಾರ ೫

ಈ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸಲು ತಪರನಿರ್ದೇಶವಿರುವ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಜಾತಿಪಕ್ಷವನ್ನವಲಂಬಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ತೋರುವುದು. ಅದರಿಂದ ವಿಧೇಯಗಳಲ್ಲಿ ತಪರನಿರ್ದೇಶವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಜಾತಿಪಕ್ಷವನ್ನವಲಂಬಿಸಲು ಅತಿ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಭಾವ್ಯ' ಎಂದರೆ ಒಂದಕ್ಕೆ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ವರ್ಣವು ತಪರವಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ 'ಎಚ್ಚಾಮಂತ್ರಣೇ || ೨೫೨ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ 'ದೀರ್ಘಃ || ೫೪ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಜಾತಿಪಕ್ಷವನ್ನವಲಂಬಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಹಾಗೆ ವಿಧೇಯಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಜಾತಿಪಕ್ಷವನ್ನವಲಂಬಿಸುವುದು ಸೂತ್ರಕಾರನಿಗೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿದ್ದರೆ 'ಎಚ್ಚಾಮಂತ್ರಣೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಎತ್' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ತ ಕಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿಧಿಸಲು ಜಾತಿಪಕ್ಷದಿಂದ ಎ ಕಾರವೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು; 'ದೀರ್ಘಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವೂ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ವಿಧೇಯಗಳಲ್ಲಿ ತಪರಕರಣವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಜಾತಿಪಕ್ಷವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸದೆ ತತ್ಕಾಲಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಗ್ರಹಣವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೬

ವರ್ಣಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಕಾರ ಮೊದಲು ಔ ಕಾರದ ವರೆಗಿರುವ

ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಸ್ವರಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಆ ಸ್ವರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭೇದಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕವಾದ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನೂ ಹೇಳಿ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಜಾತಿ ಪಕ್ಷವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಸ್ವರಗಳೆಲ್ಲಂಟಾಗುವ ಅತಿಪ್ರಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ಕ ಕಾರಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕಾದಯೋ ವ್ಯಂಜನಂ || ೬ ||

ಅರ್ಥ|| ವರ್ಣಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕ ಕಾರಾದಿ ಏ ಕಾರಾಪರ್ಯಂತವಿರುವ ವರ್ಣಗಳು ವ್ಯಂಜನಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಕ ಖ ಗ ಘ ಙ, ಚ ಛ ಜ ಝ ಞ, ಟ ಠ ಡ ಢ, ತ ಥ ದ ಧ ನ, ಪ ಫ ಬ ಭ ಮ, ಯ ರ ಲ ವ, ಶ ಷ ಸ ಹ, ಳ, ಟ.

ಪ್ರಯೋಜನಂ || 'ಸ್ವರಾದಯೋ ವ್ಯಂಜನೇ ||೬೭||' ಎಂದು ಮೊದಲಾದ 'ವ್ಯಂಜನ' ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ 'ವ್ಯಂಜನ'ಪದಕ್ಕೆ ಕ ಕಾರ ಮೊದಲಾದ ವರ್ಣಗಳೇ ಅರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ವಿಚಾರ ೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ 'ಕಾದಯಃ' ಎಂಬ ಪದವು 'ಕಃ ಆದಿಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ' ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸದಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕ ಕಾರವೇ ಆದಿಯಾದ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಜನ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದೆಂದು ತೋರುವುದು; ಅಲ್ಲದೆ ಕ ಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜನಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವಂತೆ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಕ ಕಾರವನ್ನು ವ್ಯಂಜನದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ 'ಅನರ್ಕ್ಕಾಂತಯರ್', ಇವರ್ಕ್ಕಾಲಟೆಯರ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಕ ಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜನ ಕಾರ್ಯವು ಅಸ್ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದರೆ— ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸಕ್ಕೆ ತದ್ಗುಣಸಂವಿಜ್ಞಾನ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯೆಂತಲೂ ಅತದ್ಗುಣಸಂವಿಜ್ಞಾನ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯೆಂತಲೂ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ತದ್ಗುಣಸಂವಿಜ್ಞಾನವೆಂದರೆ 'ತಸ್ಯ (ವಿಶೇಷ್ಯಸ್ಯ) ಗುಣಾಃ (ವೃತ್ತಿಪದಾರ್ಥಾಃ ವಿಶೇಷಣ ಭೂತಪದಾರ್ಥಾಃ) ತೇಷಾಂ ಸಂವಿಜ್ಞಾನಂ (ವಿಕರ್ಯಾನ್ವಯಿತಯಾ ಜ್ಞಾನಂ) ಯಸ್ಮಿ ಸಃ' ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಅವ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣಾರ್ಥಗಳಿಗೂ ವಿಶೇಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದೂ ಅದು ತದ್ಗುಣಸಂವಿಜ್ಞಾನ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಲಂಬಕರ್ಣನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ, ಎಂದು ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು ಲಂಬವಾದ ಕರ್ಣವಿತಿವ್ಯನಾದ ಪುರುಷನನ್ನೆ ಕರೆತರುವುದು; ಇಂತಹ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತದ್ಗುಣಸಂವಿಜ್ಞಾನ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಚಿತ್ರವಾದಗೋವುಳ್ಳವನನ್ನು ಕರೆತಾರೆಂದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು ಗೋವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪುರುಷನನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕರೆತರುವುದು; ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅತದ್ಗುಣಸಂವಿಜ್ಞಾನ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಎರಡು ಬಗೆಯಾದ ಬಹುವ್ರೀಹಿಗಳಲ್ಲಿ ತದ್ಗುಣಸಂವಿಜ್ಞಾನ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯನ್ನು 'ಕಾದಯಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಕ ಕಾರಕ್ಕೂ ವ್ಯಂಜನಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಂತಹ ವ್ಯಂಜನಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಗಾಕ್ಷರಗಳೆಂತಲೂ ಅವರ್ಗಾಕ್ಷರಗಳೆಂತಲೂ ಎರಡು ಬಗೆಯಿರುವುದೆಂದು ದರ್ಪಣದಲ್ಲಿ—

ಪ್ರಕಟಿತರವ್ಯಂಜನಸಂ

ಜ್ಞ ಕಕಾರದಿನಾ ಕಕಾರಪರ್ಯಂತಂ ಪಂ

ಚಕಪಂಚಕಂಗಳಿಂ ಪಂ

ಚಕಮಕ್ಕುಂ ವರ್ಗಮಂತ್ಯವರ್ಗಮವರ್ಗಂ (ಸೂತ್ರ ೧೩)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೭

ಹೀಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕ ಕಾರಾದಿ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಜನಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಶೇಷಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಮಾಂತಾಃ ಪಂಚ ಪಂಚ ವರ್ಗಃ || ೭ ||

ಅರ್ಥ || ವರ್ಣಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕ ಕಾರ ಮೊದಲು ಮ ಕಾರ ಪರ್ಯಂತವಿರುವ ವರ್ಣಗಳು ಐದೈದಾಗಿ ಐದು ವರ್ಗಸಂಜ್ಞೆಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾಹರಣೆ || ಕ ಖ ಗ ಘ ಙ, ಚ ಛ ಜ ಝ ಞ, ಟ ಠ ಡ ಢ ಣ, ತ ಥ ದ ಧ ನ, ಪ ಫ ಬ ಭ ಮ.

ಪ್ರಯೋಜನಂ || 'ತದಂತೋ ವಾ ವರ್ಗೇ||೮||' ಎಂದು ಮೊದಲಾದ 'ವರ್ಗ' ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ 'ವರ್ಗ' ಪದಕ್ಕೆ ಕ ಕಾರಮೊದಲು ಮ ಕಾರದವರೆಗಿರುವ ವ್ಯಂಜನಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ವಿಚಾರ ೭

ಈಗ ವರ್ಣಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಕ ಕಾರದಿಂದ ಲ ಕಾರದವರೆಗಿರುವ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಐದೈದಕ್ಕೆ ವರ್ಗಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈ ವರ್ಗಗಳು ಕ ವರ್ಗ, ಚ ವರ್ಗ, ಟ ವರ್ಗ, ತ ವರ್ಗ, ಪ ವರ್ಗ ಎಂದು ಐದು ಇರುವುವು. ಇವುಗಳನ್ನು ಸ್ವರ್ತ ವರ್ಣಗಳೆಂದು ಪ್ರಾಚೀನರು ಹೇಳಿರುವರು. ಉಳಿದ ವ್ಯಂಜನಗಳು ಅವರ್ಗಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯ ರ ಲ ವ ಗಳು ಅಂತಸ್ಥಗಳೆಂದೂ ಶ ಷ ಸ ಹ ಗಳು ಉಷ್ಣಗಳೆಂದೂ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಇಂತಹ ವ್ಯಂಜನಗಳಲ್ಲಿ ಖ ಛ ತ ಥ ಭ ಎಂಬ ವರ್ಗದ್ವಿತೀಯ ವರ್ಣಗಳೂ ಘ ಝ ಞ ಢ ಎಂಬ ವರ್ಗ ಚತುರ್ಥಾಕ್ಷರಗಳೂ ಶ ಷ ಸ ಹ ಎಂಬ (ಅವರ್ಗಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿಯೂ) ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳೂ ಮಹಾಪ್ರಾಣಗಳೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಗದ್ವಿತೀಯ ಚತುರ್ಥಾಕ್ಷರಗಳು ಮಾತ್ರ ಮಹಾಪ್ರಾಣಗಳೆಂದು ಶಬ್ದಮಣಿದರ್ಪಣದಲ್ಲಿ—

ವರ್ಗದ್ವಿತೀಯವರ್ಣಂ

ವರ್ಗಚತುರ್ಥಾಕ್ಷರಂ ಮಹಾಪ್ರಾಣಮನಂ

ಮಾರ್ಗವಿದರ್ ಸಂಖ್ಯೆಯೊಳಂ

ಭೋಗರ್ವನುಕ್ಯತಿಯೊಳಂ ಪ್ರಯೋಗಿಸುತಿರ್ಪರ್ (ಸೂತ್ರ ೧೪)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿ ಇವನ್ನು ಕನ್ನಡ ಕವಿಗಳ ಮಾರ್ಗವನ್ನರಿತವರು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವರು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಶ ಷ ಸ ಹ ಗಳನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲವಾದರೂ ಅಚ್ಚಗನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಶ ಷ ಗಳಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅವೆರಡನ್ನು ಬಿಟ್ಟು

ಸ ಹ ಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಮಹಾಪ್ರಾಣಗಳೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮಹಾಪ್ರಾಣಗಳಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ಕೆಲವು ಮಹಾಪ್ರಾಣಗಳುಳ್ಳ—ದೆಖ್ವಾಣಂ, ಖಾಂಗೆ, ಛಂ, ಠಕ್ಸು, ಥಟ್ಟು, ಘಾಸ, ಝಕಂ, ಝಲ್ಲಂ, ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳುಂಟೆಂದು ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಮತ್ತು ವರ್ಗದ ಅಂತ್ಯವರ್ಣಗಳು ಅನುನಾಸಿಕವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯವು ಶಬ್ದಮಣಿದರ್ಪಣದ—

ಒಳವು ಮಹಾಪ್ರಾಣಂಗಳ್

ವಿಳಸತ್ ಕರ್ಣಾಟಭಾಷೆಯೊಳ್ ಕೆಲವು ನಿಜೋ

ಜ್ವಳಮಾಗಿ ವರ್ಗದಂತ್ಯಂ

ಗಳನಜಾಯನುನಾಸಿಕಾಖ್ಯೆಯಂ ತಳದಿರ್ಕುಂ (ಸೂತ್ರ ೧೫)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇದರಿಂದ ವರ್ಣಗಳೆಂದರೆ ವರ್ಗದ ಪ್ರಥಮ ತ್ವತೀಯ ಪಂಚಮ ವರ್ಣಗಳೂ ಯ ರ ಲ ವ ಗಳೂ ಅಲ್ಪಪ್ರಾಣಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಶಾಸನಕಾರನು ಮಹಾಪ್ರಾಣ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಮಾಡದಿದ್ದರೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳಿಂದ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ವರ್ಣೋತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನ-ಪ್ರಯತ್ನಗಳ ವಿಚಾರ

ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿಯಾದರೂ ವರ್ಣಗಳು ತಾಲ್ಪಾದ್ಯೋಷ್ಠ ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ವಾಯುವಿನ ಅಭಿಘಾತದಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಅಭ್ಯಂತರ, ಬಾಹ್ಯಗಳೆಂಬೆರಡು ಪ್ರಯತ್ನಗಳಿರುವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಅಭ್ಯಂತರ ಪ್ರಯತ್ನವು ವರ್ಣೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲುಂಟಾಗುವುದು; ಬಾಹ್ಯವು ವರ್ಣೋತ್ಪತ್ತಿನಂತರದಲ್ಲುಂಟಾಗುವುದು. ಅಭ್ಯಂತರವು ಸ್ಪೃಷ್ಟ, ಈಷತ್ ಸ್ಪೃಷ್ಟ, ವಿವೃತ, ಸಂವೃತ, ಎಂದು ನಾಲ್ಕು* ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಪೃಷ್ಟ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ಸ್ಪರ್ಶವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಈಷತ್ ಸ್ಪೃಷ್ಟವು ಅಂತಸ್ಥವರ್ಣಗಳಿಗೂ ವಿವೃತವು ಉಷ್ಮ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಸ್ಪರಗಳಿಗೂ ಸಂವೃತವು ಪ್ರಯೋಗಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಹ್ರಸ್ವವರ್ಣಕ್ಕೂ ಇರುವುದು—ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಬಾಹ್ಯಪ್ರಯತ್ನವು: ವಿವಾರ, ಸಂವಾರ, ಶ್ವಾಸ, ನಾದ, ಘೋಷ, ಅಘೋಷ, ಅಲ್ಪಪ್ರಾಣ, ಮಹಾಪ್ರಾಣ, ಉದಾತ್ತ, ಅನುದಾತ್ತ, ಸ್ವರಿತ ಎಂದು ಹನ್ನೊಂದು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಗಪ್ರಥಮ ದ್ವಿತೀಯ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಶ ಷ ಸ ಗಳಿಗೂ ವಿಸರ್ಗ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯ ಉಪಧ್ಮಾ ನೀಯಗಳಿಗೂ ಅಘೋಷ ಶ್ವಾಸ ವಿವಾರ ಎಂಬ ಮೂರು ಪ್ರಯತ್ನಗಳು, ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಘೋಷ ನಾದ ಸಂವಾರ ಎಂಬ ಮೂರು ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ಇರುವುವು. ಮತ್ತು ಈ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಗಪ್ರಥಮ ದ್ವಿತೀಯ ಪಂಚಮ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಯ ರ ಲ ವ ಗಳಿಗೂ ಸ್ಪರಗಳಿಗೂ ಅಲ್ಪಪ್ರಾಣಪ್ರಯತ್ನವು; ತದ್ವಿನ್ನಗಳಿಗೆಂದರೆ ವರ್ಗದ್ವಿತೀಯ ಚತುರ್ಥಗಳಿಗೂ ಶ ಷ ಸ ಹ ಗಳಿಗೂ ಮಹಾಪ್ರಾಣಪ್ರಯತ್ನವಿರುವುದೆಂದು:—

ಅಚೋಸ್ಪೃಷ್ಠಾಯಣಸ್ತ್ರೀಷನ್ನೇಮಸ್ಪೃಷ್ಠಾಃ ಶಲಸ್ತಥಾ

ಕೇಷಾಃ ಸ್ಪೃಷ್ಠಾ ಹಲಃ ಶ್ರೋತ್ರಾಃ

* [ಕೆಲ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರರು ' ಈಷತ್ ಸ್ಪೃಷ್ಟ ' ಮತ್ತು ' ವಿವೃತ ' ಇವುಗಳ ನಡುವೆ ' ಈಷದ್ವಿವೃತ ' ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಬಗೆಯನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. —ಸಂಪಾದಕ]

ಖಯಾಂ ಯಮಾಃ ಖಯಃಕಃಪೌ ವಿಸರ್ಗಃ ಶರ ಏವ ಚ
ಏತೇ ಶ್ವಾಸಾನುಪ್ರದಾನಾ ಅಘೋಷಾಶ್ಚ ವಿವೃಣ್ವತೇ
ಕಂಠಮನೈತು ಘೋಷಾಃ ಸ್ಫುಃ ಸಂವೃತಾ ನಾಢಧಾಗಿಣಃ
ಅಯುಗ್ಮಾ ವರ್ಗಯಮಗಾ ಯಣಶ್ಚಾಲ್ಪಾಸವಃ ಸ್ಫುತಾಃ

ಎಂಬ ಶಿಕ್ಷಾ-ಪ್ರಾತಿಶಾಖ್ಯಗಳ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಉದಾತ್ತಾನುದಾತ್ತಸ್ವರಿತ
ಗಳು ಸ್ವರ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ.

ಇಂತಹ ಎರಡು ಬಗೆಯಾದ ಪ್ರಯತ್ನಗಳಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಂತರ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದಲೂ ವರ್ಣೋತ್ಪತ್ತಿ
ಸ್ಥಾನದಿಂದಲೂ ಅವಾವ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವುಂಟಾಗುವುದೋ ಅವು ಪರಸ್ಪರ ಸವರ್ಣಗಳೆನಿಸಿ
ಕೊಳ್ಳುವುವು— ಎಂಬ ವಿಷಯವು

ತುಲ್ಯಾಸ್ವಪ್ರಯತ್ನಂ ಸವರ್ಣಂ (೧-೧-೬)

ಎಂಬ ಪಾಣಿನೀಯ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ

ಸ್ಥಾನಾಸ್ತೈಕ್ಯೇ ಸ್ವಃ

ಎಂಬ ಶಾಕಟಾಯನ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರ-ಸ್ವರಗಳಿಗೂ
ವ್ಯಂಜನ-ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೂ ಪರಸ್ಪರ ಸವರ್ಣವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಲ್ಲದೆ ಸ್ವರ-ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ
ಸವರ್ಣಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಲಾಗದು.

ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣೋತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನಗಳಾವುವೆಂಬುದನ್ನು ದರ್ಪಣಕಾರನು—

ಕೊರಲುಂ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲಮು

ಮುರಮುಂ ತಾಲುಗೆಯುಮೋಷ್ಯಮುಂ ನಾಸಿಕೆಯುಂ

ಶಿರಮುಂ ದಂಠಮುಮೆಂದ

ಕೃರಮುದಯಿಪ ತಾಣಮಾದುವೀ ಪೇಷ್ಠಿಂಟುಂ (ಸೂತ್ರ ೨೦)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿರುವನು. ಶಾಸನಕಾರನು—

ಅಷ್ಟೌ ಸ್ಥಾನಾಢಿ ವರ್ಣಾನಾಮುರಃ ಕಂಠಃ ಶಿರಸ್ತಥಾ

ಜಿಹ್ವಾಮೂಲಂ ಚ ದಂತಾಶ್ಚ ನಾಸಿಕೋಷ್ಠೌ ಚ ತಾಲು ಚ

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅ ವರ್ಣ ಕ ವರ್ಗ ಹ ಕಾರ ವಿಸರ್ಗ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲಗಳು ಕಂಠ
ದಲ್ಲಿಯೂ ಇ ವರ್ಣ ಚ ವರ್ಗ ಯ ಕಾರ ಶ ಕಾರಗಳು ತಾಲುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಉ ವರ್ಣ ಪ ವರ್ಗ
ಉಪಧ್ಮಾನೀಯಗಳು ಓಷ್ಠಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಋ ವರ್ಣ ಟ ವರ್ಗ ರೇಫ ಷ ಕಾರಗಳು ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ
ೞ ವರ್ಣ ಲ ಕಾರ ಸ ಕಾರಗಳು ದಂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜ ಇ ಣ ನ ಮ ಗಳು ಆಯಾ ವರ್ಗಸ್ಥಾನ
ಗಳಲ್ಲದೆ ನಾಸಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವ ಕಾರವು ದಂತೋಷ್ಠದಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಸ್ವಾರವು ನಾಸಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ
ಹುಟ್ಟುವುವು.

ಕೆಲವರು ಹ ಕಾರ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಉರಸ್ಥಗಳೆಂತಲೂ ಕ ವರ್ಗ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯಗಳು
ಜಿಹ್ವಗಳೆಂತಲೂ ಅ ವರ್ಣವು ಸರ್ವಮುಖಸ್ಥಾನವೆಂತಲೂ ಎ ಐ ಕಾರಗಳು ಕೇವಲ
ತಾಲವ್ಯಗಳೆಂತಲೂ ಓ ಟಿ ಕಾರಗಳು ಕೇವಲ ಟಿಷ್ಠಗಳೆಂತಲೂ ರೇಫವು ದಂತಮೂಲ
ಪ್ರಭವೆಂತಲೂ ವ ಕಾರವು ಸ್ವತ್ವಸ್ಥಾನವೆಂತಲೂ ಅನುಸ್ವಾರವು ಕಂಠ್ಯನಾಸಿಕ್ಯವೆಂತಲೂ
ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇವೆಲ್ಲ ಶಿಕ್ಷಾಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿರುವುವು.

ವರ್ಣೋತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನೂ ಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರ ಪ್ರಯತ್ನಗಳನ್ನೂ
ತೋರಿಸುವ ಪಟ್ಟಿಯು

ಅಭ್ಯಂತರ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು	(ವ್ಯಂಜನ)							(ಸ್ವರ)	
	ಸ್ಪೃಷ್ಟ (ವರ್ಗೀಯಗಳು)					ಹ ಕ	ಕ ಪ	ವಿವೃತ	ಸಂವೃತ
	ಸ್ವರವರ್ಗಗಳು					ಗುಣ	ಉಚ್ಚಗಳು		
ವರ್ಗಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನಗಳು	ಕರ್ಕಶ		ಮೃದು			ಗುಣ ಪ್ರಕಾರ	ಉಚ್ಚಗಳು	ವಿವೃತ	ಸಂವೃತ
	೧	೨	೩	೪	೫ ಅನುನಾಸಿಕ				
ಕಂಠ	ಕ್	ಖ	ಗ	ಘ	ಙ	ಹ	ಃ ^(೧)	ಆ(ವರ್ಗ)	ಃ { ವಿ(೫) ಮ ಇ ಉ ಒ(೫) ಋ ೠ
ಕಾಲು	ಚ	ಛ	ಜ	ಝ	ಞ	ಯ	ಶ	ಐ(೫)	
ಶಿರಸ್ಸು	ಟ	ಠ	ಡ	ಢ	ಣ	ರ	ಷ	ಋ(೫)	
ದಂಠ	ತ	ಥ	ದ	ಧ	ನ	ಲ	ಸ	ೠ(೫)	
ಓಷ್ಠ	ಪ	ಫ	ಬ	ಭ	ಮ ^(೧)	ವ ^(೪)	ಃ ^(೪)	ಋ(೫)	
ಬಾಹ್ಯ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು	ಅಲ್ಪ ಮಹಾ ಪ್ರಾಣಿ ಪ್ರಾಣಿ		ಅಲ್ಪ ಮಹಾ ಪ್ರಾಣಿ ಪ್ರಾಣಿ		ಅಲ್ಪ ಪ್ರಾಣಿ		ಮಹಾ ಪ್ರಾಣಿ	ಅಲ್ಪ ಪ್ರಾಣಿ	
	ವಿವಾರ		ಸಂವಾರ				ವಿವಾರ	ಸಂವಾರ	
	ಶ್ವಾಸ		ನಾದ				ಶ್ವಾಸ	ನಾದ	
	ಅಘೋಷ		ಘೋಷ				ಅಘೋಷ	ಘೋಷ	

ವಿಶೇಷಸಂಗತಿಗಳು—

- (೧) 'ಅನುಸ್ವಾರ' ವನ್ನು ಅನುನಾಸಿಕೆಯಿಂದೆ ಗಣಿಸುವರು.
- (೨) ಈ (೧) ಚಿಹ್ನೆದಲ್ಲಿ 'ವಿಶರ್ಗ', 'ಚಿಹ್ನಾಮೂಲೀಯ' ಗಳೆರಡೂ ಸಮಾವೇಶವಾಗುತ್ತವೆ.
(ಚಿಹ್ನಾಮೂಲೀಯವೆಂದರೆ ಕ ಕಾರದ ಮೊದಲು ಬರುವ ವಿಶರ್ಗ. ಉದಾಹರಣೆ: 'ಅಂತಃಕರಣ')
- (೩) ಇದು 'ಉಪಧ್ಯಾನೀಯ'ವು (ಎಂದರೆ ಪ ಕಾರದ ಮೊದಲು ಬರುವ ವಿಶರ್ಗ. ಉದಾಹರಣೆ: 'ಅಂತಃಪುರ')
- (೪) ವ ಕಾರವು ದಂತಾಕ್ಷ್ಯವೆಂದು ಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾರೆ.
- (೫) ಎ ವರ್ಣವು ಕಂಠತಾಲುಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಜನಿಸುವುದೆಂದೂ ಒ ವರ್ಣವು ಕಂಠೋಷ್ಠದಲ್ಲಿ ಜನಿಸುವುದೆಂದೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರರು ಗ್ರಹಿಸುವರು.

[ಅಧುನಿಕ ವರ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಾನುಸಾರವಾಗಿ ವೊದಲಿಸ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಸುಧಾರಿಸಿ ಇದನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ—ಸಂಪಾದಕ]

ಹೀಗೆ ಸ್ಥಾನಪ್ರಯತ್ನ ಭೇದಗಳನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ಹೇಳಿ ಅವುಗಳ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವುದು. ಭಾಷಾವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ವರ್ಣೋತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನಗಳು ಅವಶ್ಯಕಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ಅಷ್ಟು ಅವಶ್ಯಕಗಳಾಗಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಭಾಷಾವ್ಯಾಕರಣಕಾರರಾರೂ ಹೇಳಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸಲು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧಾಕ್ಷರಗಳು— ಸ್ವರ, ವರ್ಗ, ಅವರ್ಗ, ಯೋಗವಾಹ, ದೇಶೀಯ ಎಂದು ಐದು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಕೇಶಿರಾಜನು—

ಕವಿಗಳ್ ಸ್ವರದಿಂ ವರ್ಗದಿ
ನವರ್ಗದಿಂ ಯೋಗವಾಹದಿಂ ದೇಶಮೊಳು
ದ್ವವಮಪ್ಪ ವರ್ಗದಿಂ ಪಂ
ಚವಿಧಂ ತಾನೆಂದು ತಿಳಿಪುವರ್ ಶುದ್ಧಗೀಯಂ (ಸೂತ್ರ ೨೧)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವನು. ಮತ್ತು—

ತರದಿಂದಂ ಪದಿನಾಲ್ಕುಂ
ಸ್ವರಮಿರ್ಪತ್ತೈದು ವರ್ಣಮವು ವರ್ಗಂ ತ
ತ್ವರದೊಂಬತ್ತು ಮವರ್ಗಂ
ಪಂಭಾವಿಸಿ ಯೋಗವಾಹಮವು ನಾಲ್ಕೆ ವಲಂ (ಸೂತ್ರ ೨೨)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸ್ವರಾಕ್ಷರಗಳು ಹದಿನಾಲ್ಕು, ವರ್ಗಾಕ್ಷರಗಳು ಇಪ್ಪತ್ತೈದು, ಅವರ್ಗಾಕ್ಷರಗಳ ಮುಂದಣಿ ಅವರ್ಗಾಕ್ಷರಗಳೆಂಬುವು ಒಂಬತ್ತು, ಯೋಗವಾಹಗಳು ನಾಲ್ಕು-ಎಲ್ಲಾ ಐವತ್ತೆರಡಾಕ್ಷರಗಳೆಂದು ಹೇಳಿ—

ತಿಳಿ ದೇಶೀಯಮಮ್ಮದಂ
ಕಳಿ ನೀಂ ಮುಳ್ಳ ವರ್ಣ ಶ ಪ್ಪ ವಿಸರ್ಗಂ × ಕ್ಕಾ ~ ಪ್ಪಾ
ಕ್ಷಳನಂ ನಾಲ್ಕತ್ತೇಲಾ
ಯುಳಿ ಶುದ್ಧಗೀಯಚ್ಚಗನ್ನಡಕ್ಕೀ ಕ್ರಮದಿಂ (ಸೂತ್ರ ೨೩)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ದೇಶೀಯಾಕ್ಷರಗಳು ಅ ಅ ಳ ಎ ಒ ಎಂಬುವು ಐದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಐದಾಕ್ಷರಗಳು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಐವತ್ತೆರಡಾಕ್ಷರಗಳು ಇವು ಕೂಡಿ ಐವತ್ತೇಳಾಗುವುವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮು ಮೂ ಳ ಳ ಶ ಕಾರ, ಷ ಕಾರ, ವಿಸರ್ಗ, ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯ, ಉಪಧ್ಯಾನೀಯ, ಕ್ಷಳ ಎಂಬ ಹತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳು ಅಚ್ಚ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಅವನ್ನು ಬಿಡಬೇಕು. ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಅಚ್ಚಗನ್ನಡವೆಂದರೆ ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ಬೆರೆಯಿಸದೆ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧಾಕ್ಷರಗಳು ನಾಲ್ಕತ್ತೇಳಿರುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು— ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಇದು 'ಸಿದ್ಧಾ ಹಿ ಶುದ್ಧಕಾಃ ||೧||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವರ್ಣವಿಭಾಗಗಳ ಇಯತ್ತಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವುದೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದರೂ ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದಗತವಾದ ವರ್ಣಗಳ ವಿಷಯಕೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ದರ್ಪಣಕಾರನು ಹೇಳಿರುವುದಾದರೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಕವಿತೆಯನ್ನು ಮಾಡುವವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಹೇಳಿರುವನೆಂದು ತಿಳಿಯ

ಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದು ಕೆಲವರ ಕೇವಲ ಸಂಕೇತ ಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಸಮ್ಮತವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹಾಗೆ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ನಿರೋಧಿಸಿ ಆ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಬಿಡುವುದು ಉಚಿತವಲ್ಲವೆಂದು ಶಾಸನಕಾರನು ವರ್ಣಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೮

ಹೀಗೆ ಉಕ್ತವಾದ ವರ್ಣಸಮುದಾಯಾತ್ಮಕ ಶಬ್ದಗಳೆ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿರುವುವು. ಇಂತಹ ಶಬ್ದಗಳು ಸುಬಂತ್-ತಿಜಂತ*ಗಳೆಂದು ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸುಬಂತ್‌ಗಳೆಂದರೆ ನಾಮವಿಭಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು. ತಿಜಂತವೆಂದರೆ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಸುಬಂತ್‌ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಧಿಸಲು ಮಾಡಿರುವ 'ಲಿಂಗಾತ್ ಸುಪ್ || ೨೦೩ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗದೆ ಆ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಆಗುವದಿಲ್ಲವೆಂದು ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞಾ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂಬಿಚ್ಛೆಯಿಂದ ಮೊದಲು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರ || ಅರ್ಥವಲ್ಲಿಂಗಂ || ೮ ||

ಅರ್ಥ || ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಬ್ದವು ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳದಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ— ನೆಲ, ಪೊಲ, ಘಟ, ಪಟ; ತಂಬುಲಿಗ, ಸರವಂದಿಗ, ಔಪಗವ, ಗ್ರೀವೇಯಕ; ಅರಮನೆ, ಸೂಳೆಗೇರಿ, ರಾಜಪುರುಷ, ಬಹುಧನ; ಕಾಣೈ, ಪೂಣೈ, ಕುಂಭಕಾರ, ಯಜಮಾನ, ಇತ್ಯಾದಿ.

ಪ್ರಯೋಜನಂ || 'ಲಿಂಗಾತ್ ಸುಪ್ || ೨೦೩ ||' ಮೊದಲಾದ 'ಲಿಂಗ'ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ 'ಲಿಂಗ' ಪದಕ್ಕೆ ಇಂತಹ ಶಬ್ದಗಳೇ ಅರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವತ್ತಾದ ಶಬ್ದ ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ 'ಅರ್ಥ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿದ್ದರೂ 'ಅಭಿಧೇಯ'ವೆ ಅರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಭಿಧೇಯವೆಂದರೆ— (ಅಭಿಧಾತುಂ ವಕ್ತುಂ ಅರ್ಹಃ) ಎಂಬ ವೃತ್ತತಿಯಿಂದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾದುದೆಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಲೋಕ ವ್ಯವಹಾರದಿಂದಲೇ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು. ಇಂತಹ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದೆಂದು ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಸೂಚಿತವಾಗಲು ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಗಳಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ತಿನ್ನಂ, ಉಣ್ಣಂ, ಕೊಲ್ಲಂ, ಬಯ್ಯಂ-ಎಂಬುವೆ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಧಿಸಿರುವ ದ್ವಿತ್ವವು ಧಾತ್ವಂತಕ್ಕೂ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ

['ಸುಪ್' ಎಂಬುದು ಸಂಸ್ಕೃತನಾಮಗಳಿಗೆ ಹಚ್ಚುವ ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಮೊದಲಿನ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಮೊದಲನೆಯ ಅಕ್ಷರ ಮತ್ತು ಕಡೆಯ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಕೊನೆಯ ಅಕ್ಷರ ಇವುಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸಿ ಮಾಡಿದ 'ಪ್ರತ್ಯಹಾರ' ವೆಂದೂ, ಇದರಂತೆ "ತಿಜಂತ" ಎಂಬುದು ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಂದ ಆದ 'ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ' ವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು— ಸಂಪಾದಕ]

ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆಯೂ ' ಲಿಂಗಾತ್ ಸುಪ್ || ೨೦೩ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸುವ ' ಸು ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ' ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇಭ್ಯೋ ದಧಿ ದೀಯತಾಂ ತಕ್ರಂ ಕೌಂಡಿನ್ಯಾಯ ' ಎಂಬ ' ತಕ್ರಕೌಂಡಿನ್ಯಾಯ ' ದಂತೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ಬಾಧ್ಯ-ಬಾಧಕ ಭಾವಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಸುಪ್-ವಿಧಿಯನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ, ' ಧಾತೋರೇಕಾನೇಕತ್ವೇಽಮರಯಿರೆನವೋಽನ್ಯಯುಷ್ಕದಸ್ಮಾಸು ಕರ್ತರಿ || ೪೪೨ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸುವ ತಿಜ್-ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೇ ಬರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆಯಿದ್ದರೂ ದೋಷವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಲಿಂಗವೆಂದರೇನು?

ಇಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವೆಂದರೆ— ' ಲೀನಮರ್ಥಂ ಗಮಯತೀತಿ ಲಿಂಗಂ ' ಎಂಬ ನಿರ್ವಚನದಿಂದ ನಾಚಕಸಾಮಾನ್ಯವು ಲಿಂಗವೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇಂತಹ ಲಿಂಗವು ನಾಮರೂಪ, ಧಾತುರೂಪಗಳೆಂದೆರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಮರೂಪವಾದ ಲಿಂಗವು ಹೇಗೆ ಸಪ್ತವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಏಕಾನೇಕ ವಚನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ತೃ, ಕರ್ಮ, ಕರಣ, ಸಂಪ್ರದಾನ, ಅಪಾದಾನ, ಅಧಿಕರಣ, ಎಂಬ ಷಟ್ಕಾರಕರೂಪ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿಯೂ ಅವ್ಯಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಅನುಸ್ಯೂತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದೋ ಹಾಗೆ ಧಾತುರೂಪ ಲಿಂಗವು ಪ್ರಥಮ, ಮಧ್ಯಮ, ಉತ್ತಮವೆಂಬ ಪುರುಷಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಏಕಾನೇಕ ವಚನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ತೃ, ಕರ್ಮ, ಮೊದಲಾದ ಅಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿಯೂ ಕಾಲತ್ರಯ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಅನುಸ್ಯೂತಕ್ರಿಯಾಮಾತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಧಾತುವಿಗೂ ಇಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು—

ಕ್ರಿಯೆಯುಂ ನುಡಿಯದುದು ವಿಭ
ಕ್ರಿಯನ್ನಿಲ್ಲದುದರ್ಥಮುಳ್ಳುದಂತದು ಲಿಂಗಂ
ನಿಯತಚತುರ್ಭೇದಮದಾ
ರಯೆ ಕೃತ್ವದ್ವಿತ ಸಮಾಸ ನಾಮಸ್ಮಿತಿಯಿಂ

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕವಲ್ಲದೆಯೂ ಸಪ್ತವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲದೆಯೂ ನಿರರ್ಥಕವಲ್ಲದೆಯೂ ಇರುವ ಶಬ್ದವು ಲಿಂಗವಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಿ ಆ ಲಿಂಗವು ಕೃಲ್ಲಿಂಗ, ತದ್ವಿತಲಿಂಗ, ಸಮಾಸಲಿಂಗ, ನಾಮಲಿಂಗ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಅಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕವಲ್ಲದೆಯೂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಸಪ್ತವಿಭಕ್ತಿಗಳನ್ನಿಲ್ಲದೆಯೂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸುಪ್-ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತ ಪದಗಳಿಗೂ ಹಾಗೂ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೂ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆಯಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದರೆ ದರ್ಪಣಕಾರನಿಗೆ ಧಾತುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗ ಸಂಜ್ಞಾಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಾವುವೂ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಮಾಡಿರುವನೆಂದು ತಿಳಿಯುವದು. ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತ ಪದಗಳಿಗಾಗಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗಾಗಲಿ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮಾಡಲು ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ತಿರಿತಿರಿಗಿ ಸುಪ್-ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅನವಸ್ಥಾ ದೋಷವು ಬರುವುದೆಂದು ಅವಕ್ಕೂ ನಿಷೇಧಿಸಿರುವನು.

‘ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ’ ‘ಲಿಂಗ’ ಸಂಜ್ಞೆಗಳು

ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ‘ಲಿಂಗ’ ಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಬದಲಾಗಿ ‘ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ’ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಅರ್ಥವದಧಾತುರಪ್ರತ್ಯಯಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಂ ||೧-೨-೪೫|| ‘ಕೃತ್ತದ್ವಿತ ಸಮಾಸಾಶ್ಚ ||೧-೨-೪೬||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಮಾಡಿರುವರು. ಅಲ್ಲಿ ‘ಅಭವ’ ‘ಅಪಚ’ ಎಂಬ ಧಾತುರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರಲು ‘ನ’ ಲೋಪವೂ ‘ಕಾಂಡೇ’ ‘ಕುಂಡೇ’ ಎಂಬ ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶವೂ ‘ರಾಮೇಷು’ ‘ಹರಿಷು’ ಎಂಬ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರಲು ಅವುಗಳ ಮೇಲೆಯೂ ಸುಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿ ತದಂತವು ಪದವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದರ ಆದಿಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ‘ಸಾತ್ಪದಾದ್ಯೋಃ ||೨-೩-೧೦೧||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪತ್ವನಿಷೇಧವು ಬರುವುದು. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ನಿಷೇಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಕೃದಂತ ತದ್ವಿತಾಂತಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಎರಡನೆಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಲಿಂಗವೆಂಬುದು ‘ಸುಷ್’ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಸಾಧನೀಭೂತವಾದ ‘ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ’ವೆಂಬ ನಾಮಾಂತರವುಳ್ಳ ಶಬ್ದವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಕೃತ್-ತದ್ವಿತ-ಸಮಾಸ-ನಾಮಗಳು

ಲಿಂಗವು ‘ಕೃತ್-ತದ್ವಿತ-ಸಮಾಸ-ನಾಮ’ ಎಂಬ ಭೇದಗಳಿಂದ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ‘ಕೃತ್-ತದ್ವಿತ-ಸಮಾಸ’ ಸಂಜ್ಞೆಗಳು ಮುಂದೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಕೃತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದು ಕೃಲ್ಲಿಂಗವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ತದ್ವಿತಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದು ತದ್ವಿತಲಿಂಗವೆಂಬುದು. ಏಕಾರ್ಥಿಭಾವಲಕ್ಷಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಕಥಂಚಿ ದೈಕಪದ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಸುಬಂತ ಸಮುದಾಯ ರೂಪಪ್ರಕೃತಿಮಯವಾದ ಸಮಾಸಾಂತ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿಯೂ ಅವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪವು ಸಮಾಸವೆಂಬುದು. ಇಂತಹ ಮೂರು ಬಗೆಯಾದ ಲಿಂಗಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅತಿರಿಕ್ತವಾದ ತದ್ವನ-ತತ್ಸಮ-ದೇಶ್ಯ ಭೇದಗಳಿಂದ ಮೂರು ಬಗೆಯಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಶಬ್ದ ಸಮೂಹವು ನಾಮಲಿಂಗವೆಂಬುದು. ಇಲ್ಲಿ ತದ್ವನವೆಂದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯಲಕ್ಷಣದಿಂದಾಗಲಿ ವಿಶೇಷಲಕ್ಷಣದಿಂದಾಗಲಿ ನಿಪಾತನದಿಂದಾಗಲಿ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಏಕದೇಶದಲ್ಲಿ ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತತ್ಸಮವೆಂದರೆ ಇಂತಹ ಆವ ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಮವಾಗಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು. ದೇಶ್ಯವೆಂದರೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲದೆ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಶಬ್ದಗಳು. ಹೀಗೆ ಅವಾಂತರಾನೇಕಭೇದಭಿನ್ನವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಲಿಂಗವು ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇದು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮ್ಮತವಾಗಿರುವುದು. ಆದರೆ ಕೃತ್-ತದ್ವಿತ-ಸಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಏನೂ ಭೇದವಿಲ್ಲ. ನಾಮವಿಷಯದಲ್ಲಾದರೂ ಸಂಜ್ಞಾ ಶಬ್ದಗಳು ವೃತ್ತಿತ್ವ-ಅವೃತ್ತಿತ್ವಗಳೆಂದು ಮತಭೇದದಿಂದ ಎರಡು* ಬಗೆಯಾಗಿರುವುವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ

[ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣಾನುಸಾರವಾಗಿ ವ್ಯುತ್ಪನ್ನ-ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನಗಳ ಒಳಭೇದಗಳು ಮುಂದೆ ಕಾಣಿಸಿದಂತೆ ಇರುವುವು: (ಅ) ವ್ಯುತ್ಪನ್ನ: (೧) ಕೃತ್, (೨) ತದ್ವಿತ, (೩) ಸಮಾಸ: ಇವಕ್ಕೆ ಕ್ರಮೋದಾಹರಣೆ: (೧) ಕರ್ತಾ, ಭಾಸುರ; (೨) ಬುದ್ಧಿಮಾನ್, ಘಟಿತ; (೩) ರಾಜಪುಷ್ಪ, ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣ. (ಆ) ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನ: (೧) ವಾಚಕ, (೨) ದ್ಯೋತಕ (ಅಥವಾ ನಿಪಾತ): ಇವಕ್ಕೆ ಕ್ರಮೋದಾಹರಣೆ: (೧) ಘಟ, ತೆಂಡುಲ; (೨) ಚ, ತು, ನ ಇತ್ಯಾದಿ — ಸಂಪಾದಕ]

ಅವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಪಕ್ಷವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಾಷೆಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತಕ್ಕೂ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲ. ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಾದರೂ ಅವು 'ಉಣಾದಿ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಂದ ವ್ಯುತ್ಪನ್ನಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಕೃತ್ಸಂಜ್ಞೆಯಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಕೃತ್ಲಿಂಗಕ್ಕಿಂತಲು ಬೇರೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಂತಹ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪ್ರಾತೀಪದಿಕಗಳೆ ಭಾಷೆಯಲ್ಲೆಯೂ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಅರ್ಹವಾಗಿರುವುವು. ಹೀಗೆ ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿದ್ದರೂ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಪಕ್ಷವೊಂದನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸುವರು.

ಈಗ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ, ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯಾಗಿರುವ ಲಿಂಗಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡಲು ಮೊದಲು ಪುಚುರ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದ ನಾಮಲಿಂಗದ ಉದಾಹರಣೆಗೆಂದು ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದಗಳು ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು. 'ನೆಲ, ಮೊಲ' ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಾಗೆಯೇ ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನೂ ಉದಾಹರಿಸುವನು. 'ಘಟ, ಪಟ' ಇತ್ಯಾದಿ. ಹೀಗೆ ತದ್ಧಿತ, ಸಮಾಸ, ಕೃತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕರ್ಣಾಟಕ-ಸಂಸ್ಕೃತಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಎರಡೆರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಆನರೆ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅರ್ಥವತ್' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಧನಂ, ವನಂ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಧನ್, ವನ್ ಎಂಬ ಅನರ್ಥಕ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಲಿಂಗಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಧಿಸುವ ದ್ವಿತ್ವವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ದರ್ಪಣಕಾರನು ಲಿಂಗವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸೂತ್ರಕ್ಕೂ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸೂತ್ರಕ್ಕೂ ಧಾತು ವಿಷಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಏನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಕೃಲ್ಲಿಂಗ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭೂತಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲದ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕ ಪದಗಳು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾದ ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಅಗಮದೊಡನೆ ಕಳೆಯಲು, ಕೃತ್ಲಿಂಗವಾಗುವವೆಂದು—

ಭೂತಭವಿಷ್ಯತ್‌ಕ್ರಿಯೆಗಳು

ಪೇತವಿಭಕ್ತಿಗಳನುಜಾಯೆ ಕೃತ್‌ಪುನವಸಂ

ಭೂತಂ ಸಂಪ್ರತಿ ವಿಧಿಗಳೊ

ಏ ತೇಹಿದಿಂ ಮಧ್ಯಮೇತ್ತಮಕ್ರಿಯೆಗಳೊಳಂ (ಸೂತ್ರ ೭೩)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕಗಳಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾವವಚನಗಳಿಗೆ 'ಇಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಕೃತ್ಲಿಂಗವನ್ನು ಮಾಡುವರೆಂದು—

ವಿನುತಕ್ರಿಯಾತ್ಮಕಂಗಳು

ಮನಿಸುವ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಭಾವವಚನಂಗಳನಾ

ಯ್ದನಿತರ್ಕಮಿಸು ಪ್ರತ್ಯಯ

ವನೆ ಪತ್ತಿಸಿ ನಿಜಾಸೆ ಬರ್ಕುಮಾ ಕೃಲ್ಲಿಂಗಂ (ಸೂತ್ರ ೭೪)

ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಮತ್ತು ಅನುಕರಣೆಗಳಿಗೂ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆಯುಂಟೆಂದು ಹೇಳಿ—

ಕ್ಷಿತಿಯೊಳೆ ರೂಢಾನ್ವರ್ಥಾಂ

ಕಿತಮೆಂದಾ ನಾಮಮಜಿಗೆ ಮೂದೆಹನಸಮಾ

ಸತೆಯೊಳ್ ನೆಲಸಿಪ್ಪುದು ನಿ

ಶ್ಚಿತನಾನುಂ ಪಂಚನರ್ಣಕೃತಪರಿಮಾಣಂ (ಸೂತ್ರ ೭೫)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಾಮಗಳು ರೂಢನಾಮವೆಂದೂ ಅನ್ವರ್ಥನಾಮವೆಂದೂ ಅಂಕಿತನಾಮವೆಂದೂ ಮೂರು ತೆರನಾಗಿರುವುವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ರೂಢನಾಮವೆಂದರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧತರವಾಗಿರುವುದು. ಅನ್ವರ್ಥನಾಮವೆಂದರೆ ಗುಣಾನುರೂಪ-ಆರ್ಥಾನುರೂಪವೆಂದು ಎರಡು ತೆರನಾಗಿರುವುವು. ಅಂಕಿತನಾಮವೆಂದರೆ ಹೆಸರನ್ನಿಡುವನ್ನಿಷ್ಟದಿಂದ ಸಂಕೇತ ಮಾಡಿ ಹೇಳುವುದು. ದಿಟದ ನಾಮವೆಂದರೆ ಸಮಾಸವಿಲ್ಲದೆ ಒಂದಕ್ಷರ ಮೊದಲು ಐದಕ್ಷರದ ವರೆಗೆ ಇರುವ ಹೆಸರುಗಳೆಂದು ವಿವರಿಸಿರುವುದು. ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನಕಾರನು ಹೇಳಿರುವ ' ಅರ್ಥವಲ್ಲಿಂಗಂ || ೯ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಲಿಂಗಸಂಕ್ಷೇಪಯುಂಟಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ

ಹೀಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವ ' ಅರ್ಥವಲ್ಲಿಂಗಂ ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅರ್ಥವತ್ತಾದ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಲಿಂಗಸಂಕ್ಷೇಪ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು 'ಉಚ್ಚೈಃ, ನೀಚೈಃ, ಸ್ವರಾ' ಮೊದಲಾದ ಸಂಸ್ಕೃತಾವ್ಯಯಗಳಿಗೂ 'ರಣತ್, ಪರತ್' ಮೊದಲಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ 'ಶತ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಿಗೂ 'ತ್ಯದ್, ತದ್' ಮೊದಲಾದ 'ತ್ಯದಾದಿ' ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಲಿಂಗಸಂಕ್ಷೇಪ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೂ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಾರ್ಹತೆಯುಂಟಾಗುವುದೆಂದು ಅಂತಹ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ನಿರೋಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಂಗಸಂಕ್ಷೇಪ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತಾವ್ಯಯಗಳೆಲ್ಲ ನಿಷೇಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಕೆಲವು ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಲಿಂಗಸಂಕ್ಷೇಪ ಅವಶ್ಯಕವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಇಹಾದಯಃ || ೯ ||

ಅರ್ಥ || ಇಹ ಎಂಬುದೇ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಲಿಂಗಸಂಕ್ಷೇಪಕಗಳಾಗುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಇಹ, ಅಮುತ್ರ, ಪರತ್ರ, ಉಭಯತ್ರ, ಅಸ್ತಿ, ಸ್ತಸ್ತಿ, ನಾಸ್ತಿ, ವೃಥಾ, ಮುಘಾ, ಝಡಿತಿ— ಇತ್ಯಾದಿ.

ವಿಚಾರ

ಇಲ್ಲಿ ' ಇಹಾದಯಃ ' ಎಂದು ಬಹುವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಇಹಾದಿ' ಗಳನ್ನೇಕೆ ಗಳೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದರೆ 'ಇಹ' ಎಂಬುದೇ ಆದಿಯಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ 'ಅಮುತ್ರ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಇಹ' ಶಬ್ದವು ಆದಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಮುತ್ರ' ಶಬ್ದವೊಂದಕ್ಕೆ ಲಿಂಗಸಂಕ್ಷೇಪ ಬರುವುದು. ಗಣದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾದ 'ಪರತ್ರ, ಉಭಯತ್ರ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಆದಿಯಲ್ಲದವ 'ಇಹ' ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಲಿಂಗಸಂಕ್ಷೇಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಬಹುಪ್ರೀತಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ 'ತದ್ಗುಣ ಸಂವಿಜ್ಞಾನ' ಬಹುಪ್ರೀತಿ, ' ಅತದ್ಗುಣ ಸಂವಿಜ್ಞಾನ ' ಬಹುಪ್ರೀತಿ ಎಂದು ಎರಡು ಭೇದಗಳನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ತದ್ಗುಣ ಸಂವಿಜ್ಞಾನ ಬಹುಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಹೇಳಲು 'ಇಹ' ಶಬ್ದಕ್ಕೂ, ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಏಕವಚನವನ್ನು ಹೇಳದೆ ಬಹುವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ತಿರೋಹಿತಾವಯವಭೇದಃ ಸಮುದಾಯಃ ' ' ಉದ್ಯುತಾವಯವಭೇದಃ ಸಮುದಾಯಃ ' ಎಂದು ಎರಡು ಬಗೆಯಾದ ವಿವಕ್ಷಾ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ತೋರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉದ್ಯುತಾವಯವಭೇದವುಳ್ಳುದು ಈ ಸಮುದಾಯವೆಂದು ವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಲು

‘ಪರತ್ರಾದಿ’ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲದೆ, ಬಹುವಚನವು ಈ ಗಣವು ಆಕೃತಿಗಣ ವೆಂದೂ ಸೂಚಿಸುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲದೆ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಪ್ರಯೋಗ ಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪಾಠ ಮಾಡಿ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಬಹುದೆಂದು ತೀಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ‘ಇಹ, ಅಮುತ್ರ, ಪರತ್ರ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಖಂಡಗಳೆಂತಲೂ, ಅಸ್ತಿ, ನಾಸ್ತಿ, ಸ್ವಸ್ತಿ’ ಮೊದಲಾದುವು ಅಖಂಡಗಳೆಂತಲೂ ತೀಯಬೇಕು. ಇವುಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯ ಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದರೂ ಅವ್ಯಯ ಗಳಾದುದರಿಂದ—‘ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್ನುಸಃ ||೨-೪-೪೮||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಅವಿಭಕ್ತಿ ಕಗಳಾಗಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಅದಾಗ್ಯೂ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಸವಿಭಕ್ತಿ ಕ ಗಳಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುವೆಂಬುದು—

ಇಹಪರಸಾಖ್ಯಮೆಂಬಿರಡುಮಿಲ್ಲದ ನಾಸ್ತಿ ಕಧರ್ಮದಿಂದಮೊಂ
ದಿಹಮನೆ ಬಿಲ್ವಬಿಲ್ವವಿಧಿಯಿಂದಿಸೆಯ್ವಿಶ ಸಾಗತಾದಿದು
ವಿಹಿತಕುಧರ್ಮದಿಂದಮಿಹಮಂ ಪರಮಂ ಬಗೆದಂತೆ ಮಾಪ್ಪ ಸ
ನ್ಮಹಿತಜಿನೇಂದ್ರಧರ್ಮಮುಭಿವಾಂಛಿತದಾಯಿಯಿಸಿಪ್ಪುದೇ
ವಾಸ್ತವಸುಖಮಯಮಪ್ಪಾ
ಸ್ವಸ್ತಿಯನಿಹಕಂ ಪರತ್ರೇಗಂ ಮಾಡುವ ಲೋ
ಕಸ್ತುತಜಿನೇಂದ್ರಧರ್ಮ
ಶ್ಚಾಸ್ತಿ ಕನಮೊಲಜಂದು ನಾಸ್ತಿ ಕಂ ಮೆಚ್ಚುಗುಮೇ

ಎಂಬೀಯೆರಡು ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ‘ಇಹಮಂ, ಸ್ವಸ್ತಿಯನಿಹಕಂ, ಪರತ್ರೇಗಂ’ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಂದ ತೀಯಲ್ಪಡುವುದು. ಇದರಿಂದ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞಾನಿಷೇಧವು ‘ಇಹಾದಿ’ ವೈತರಿಕ್ತ ವಾದ ಅವ್ಯಯಗಳೆಂದು ತೀಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ ಕೇವಲ ‘ಇಹಾದಿ’ಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಭಾಷೆ ಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವುಂಟೆಂದು ತೀಯುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೦

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಧಿಸಿದ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆ ಕೆಲವು ಸಂಸ್ಕೃತಾವ್ಯಯ ‘ಶತ್ಯ’ಪ್ರತ್ಯ ಯಾಂತ‘ತ್ಯದಾದಿ’ಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಅವುಗಳಿಗೆ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಾರ್ಹತೆಯುಂಟಾ ಗುವುದು. ಅದು ಪ್ರಯೋಗಾಭಿಜ್ಞರಿಗೆ ಸಮ್ಮತವಲ್ಲವೆಂದು ಅವುಗಳಿಗೆ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ನಿಷೇಧಿ ಸುವನು.

ಸೂತ್ರಂ || ನಾವ್ಯಯಶತ್ಯತ್ಯದಾದಿ || ೧೦ ||

ಅರ್ಥ || ಅವ್ಯಯಗಳು ಶತ್ಯಂತಗಳು ತ್ಯದಾದಿಗಳು ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆ ಕಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾಹರಣೆ || ಉಚ್ಚೈಸ್, ನೀಚೈಸ್, ಸ್ವರ್, ಪ್ರಾತರ್; ರಣತ್, ಪಠತ್; ತ್ಯದ್, ತದ್, ಯದ್, ಇದಮ್, ಆದಮ್, ಏತದ್, ಕಿಮ್, ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್, ಭವತ್—ಇತ್ಯಾದಿ.

ವಿಚಾರ ೧೦

ಇಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಯವೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದರೂ

ಸಹಚರಿತಾಸಹಚರಿತಯೋಃ ಸಹಚರಿತಸ್ಯೈವ ಗೃಹಣಂ

ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ 'ಶತ್ಯತ್ಯದಾದಿ' ಸಹಚರಿತವಾದ 'ಅವ್ಯಯ' ಪದಕ್ಕೆ ಸಂಸ್ಕೃತಾವ್ಯಯಗಳೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಭಾಷಾಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಲಿಂಗಾತ್ ಸುಪ್ || ೨೦೩ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು 'ಶ್ಲುಬವ್ಯಯಸ್ಯ || ೨೪ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್ಪಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಆ ಸೂತ್ರವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. 'ಶತ್ಯ' ಎಂಬುದು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲದ್ಯೋತಕವಾಗಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಪ್ರತ್ಯಯವು. ಇದು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಾರ್ಹವಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿರುವುದು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದರೂ 'ಯೇನ ವಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ || ೨೮ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿಶೇಷಣಕ್ಕೆ ವಿಧಿಸುವ ಕಾರ್ಯವು ಆ ವಿಶೇಷಣವೇ ಅಂತವಾಗುಳ್ಳ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ

ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ಯಸ್ಯಾತ್ನ ವಿಹಿತಸ್ತದಾದೀಸ್ತದಂತಸ್ಯ ಗ್ರಹಣಂ

ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಎಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯರೂಪವಾಗಲಿ ವಿಶೇಷರೂಪವಾಗಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಪದವಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬೋಧಕವಾದ ಪದವು ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದಲೂ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆದರೆ 'ಸುಪ್ ತಿಜಂತಂ ಪದಂ || ೧-೪-೧೪ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಸುಪ್, ತಿಜ್ ಎಂಬುವು ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವಾದುದರಿಂದಲೇ ತದಂತವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತಿರಲು ಪುನಃ ಮಾಡಿರುವ ಅಂತಗ್ರಹಣವು. ಸಂಜ್ಞಾವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ತದಂತವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದು. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಗವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆಯೇ ಅಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿರಲು ಅದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಮಾಡಿರುವುದು ಅಸಂಗತವೆಂದು ತೋರುವುದಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತದಂತಲಾಭ ಬಂದು ಶತ್ರುಂತಗಳೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು.

'ತ್ಯದಾದಿ'ಯೆಂಬುದು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ 'ಸರ್ವಾದಿ'ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಅಂತರ್ಗಣವು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ತ್ಯದಾದಿಯಲ್ಲಿ 'ಎಕ ದ್ವಿ' ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರರು ಪಾಠ ಮಾಡಿದಾಗ್ಯೂ 'ಎಕ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆ ಇಷ್ಟವಾದುದರಿಂದಲೂ 'ದ್ವಿ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಅವೆರಡನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

'ಸಾರ್ವರ್ ಪ್ರಿಯಪ್ರಾತರರ್, ಯಾಜ್ಞಕರ್ ಪ್ರಿಯಸ್ವರರ್' ಎಂಬುವೆ ಮೊದಲಾದ ಅವ್ಯಯಘಟಿತವಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನೇಕವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಯಾದಿಗಳು ಮೂರು ವ್ಯಸ್ತಗಳಾಗಿಯೂ ಅನುಸರ್ಜನೀಭೂತಗಳಾಗಿಯೂ ಇರುವುವೇ ನಿಷೇಧಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳು; ಸಮಸ್ತಗಳಾಗಿಯೂ ಉಪಸರ್ಜನಗಳಾಗಿಯೂ ಇರುವಂತಹವು ಅಲ್ಲ—ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಕೋಚಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಕೇಶಿರಾಜನು—

ವಿದಿತಮನಿಪ್ಸವ್ಯಯಮುಂ

ತ್ಯದಾದಿಯುಂ ಶತ್ಯಾಂತಮುಂ ಸಂಸ್ಕೃತದೋಃ

ಪದವಿಧಿಯಂ ನೆರೆ ತಳೆದ

ಬ್ಲದೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಮಾಗವು ನಿಜದಿಂ (ಸೂತ್ರ ೮೧)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪದವಿಧಿಯಂ ನೆರೆ ತಳೆದಲ್ಲದೆ' ಎಂದರೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದದೆ 'ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಮಾಗವು' ಎಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಕೇವಲ ಅವ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆಯಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಇದರಿಂದ ಸಮಸ್ತವಾದುವುಗಳಿಗೆ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ 'ಪರಮೋಚ್ಚೈಃ', 'ಪರಮನೀಚೈಃ' ಎಂಬುವೆ ಮೊದಲಾದ ಅನುಪಸರ್ಜನವಾದುವುಗಳಿಗೂ ಅವ್ಯಯತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞಾ ನಿಷೇಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಉಪಸರ್ಜನೀಭೂತಗಳಿಗಾದರೆ ಅವ್ಯಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಯತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿಷೇಧವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದು 'ವಿಧಿನಿಷೇಧಶ್ಚ ಕಥಂಚಿದಿಷ್ಟಾ ||' ಎಂಬ ಪ್ರಾಚೀನರ ವಚನದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅನವಾರಿಕೆ ೧೧

ಸಾಮಾನ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ದ್ವಾದ್ವಾದಶ್ಚಃ || ೧೧ ||

ಅರ್ಥ || ದ್ವಿ ಶಬ್ದವೆ ಮೊದಲಾಗಿ ದರ್ಶ ಶಬ್ದಪರ್ಯಂತವಾಗಿರುವ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳು ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾಹರಣೆ || ದ್ವಿ, ತ್ರಿ, ಚತುರ್, ಪಂಚ, ಷಟ್, ಸಪ್ತ, ಅಷ್ಟ, ನವ, ದಶ.

ವಿಚಾರ ೧೧

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ದ್ವಾದ್ವಾದಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಏಕ' ಶಬ್ದಕ್ಕೂ 'ಅದಶ್ಚ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಏಕಾದಶ', 'ದ್ವಾದಶ' ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆಯುಂಟೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇಲ್ಲಿ 'ದ್ವಿ', 'ದಶ' ಎಂದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಂಖ್ಯಾಶಬ್ದಗಳನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಅವುಗಳಲ್ಲಯೂ ಅಸಮಸ್ತವಾಗಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಲ್ಲದಾಗಿಯೂ ಇರುವವನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ 'ಪ್ರಿಯತ್ರಿ', 'ಪ್ರಿಯಚತುರ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಸಮಸ್ತಗಳಿಗೂ 'ದ್ವಿಕ, ತ್ರಿಕ, ದ್ವಯ, ತ್ರಯ, ದ್ವಿತಯ, ತ್ರಿತಯ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಿಗೂ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದೇ ಬರುವುದು. ಇದೇ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು—

ಏಕದ್ವಿತ್ಯಾದಿ ಸಮಾ

ಸಾಕೃತಿಯಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದಿಂದಿರೆ ಲಘುವ

ಪ್ರೇಕಾರಮನತ್ಸಮನಿರ

ದಾಕಾರಂ ಬಹುಳದಿಂದೆ ತಳೆದಿರೆ ಲಿಂಗಂ (ಸೂತ್ರ ೨೨)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ 'ಏಕ' ಶಬ್ದವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸಘಟಕವಲ್ಲದೆಯೂ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಲ್ಲದೆಯೂ ಇರುವ ಕೇವಲ 'ಏಕ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆಯಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಶಾಸನಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದು. ಆದರೆ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಬಹುಳದಿಂದೆ' ಎಂದು ಬಹುಳಗ್ರಹಣಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ದರ್ಪಣಕಾರನಿಗೂ ಇದು ಸಮ್ಮತವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಮತ್ತು ದರ್ಪಣಕಾರನ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಆ ಕಾರಾಂತ

ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವವಾದ ಎ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಅ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಆಗುವ ಶಬ್ದಗಳು ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞಕಗಳಾಗುವುವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಮತ್ತು—

ಸಮುದಿತಸಂಖ್ಯಾವ್ಯಯಂಹಿ

ತಮಸಿ ವರ್ತಿತ ನಿಘಂಟುವಿನ ನಾಮಪದೋ

ತ್ರಮವರ್ಣಪ್ರಕೃತಿಗಳಂ

ಸಮಸಂಸ್ಕೃತವರಸನಿಟ್ಟು ಲಿಂಗಂ ಮಾಪ್ತರ್ (ಸೂತ್ರ ೮೦)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಖ್ಯಾವ್ಯಯಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ನಿಘಂಟುವಿನ ನಾಮಪ್ರಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಸರಿಮಾಡಿ 'ಸಮಸಂಸ್ಕೃತ' ಎಂಬ ಹೆಸರಿಟ್ಟು ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮಾಡುವರೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇನ್ನೆಲ್ಲ 'ಅರ್ಥವಲ್ಲಿಂಗಂ || ೮ ||' ಎಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಂತಹ 'ಲಿಂಗ' ಸಂಜ್ಞೆ ಅರ್ಥಬೋಧಕವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಸಾಧಕವಾದ ಪ್ರಕೃತಿ ವಿಶೇಷವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇದನ್ನೇ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುವರು. ಇಂತಹ ಲಿಂಗದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವೆಂಬ ಭೇದಗಳು ದ್ವಿತೀಯಪಾದದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೨

ಒಳಗೆ ಅರ್ಥವತ್ತಾದ ಶಬ್ದಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಕ್ರಿಯಾರೂಪಾರ್ಥವಿಶೇಷಬೋಧಕವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಆಖ್ಯಾತಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಸಾಧನೀಭೂತವಾದ 'ಧಾತು' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕ್ರಿಯಾರ್ಥೋ ಧಾತುಃ || ೧೨ ||

ಅರ್ಥ || ಕ್ರಿಯೆಯ ಅರ್ಥವಾಗುವ ಶಬ್ದವು ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞಕವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಅಡು, ಕುಡು, ಮಾಡು, ನೋಡು, ಅಡಿಸು, ಕುಡಿಸು, ಅಲರ್ಚು, ತೊಡರ್ಚು, ಪೂರೈಸು, ಬೋಳ್ಳಿಸು, ಇತ್ಯಾದಿ. ಇಲ್ಲಿ 'ಧಾತು' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಧಾತೋರ್ಹೇತುಮತಿ || ೫೩ ||' ಇತ್ಯಾದಿ 'ಧಾತು' ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ 'ಧಾತು' ಪದಕ್ಕೆ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು.

ವಿಚಾರ ೧೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ 'ಕ್ರಿಯಾ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸಂಸ್ಕೃತ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ವ್ಯಾಪಾರಸಾಮಾನ್ಯ' ಬೋಧಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ಘಟಂ ಕರೋತಿ' 'ಪಟಂ ಕರೋತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಂದ 'ಕೃ' ಧಾತು ಅಪೂರ್ವ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಾರ್ಥಕವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದರೂ 'ದೇವದತ್ತಃ ಕಿಂ ಕರೋತಿ' ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದರೆ 'ಆಪ್ತೇ' 'ತಿಷ್ಠತಿ' 'ಪಚತಿ' 'ಪಠತಿ' 'ಶೇತೇ' 'ಗಚ್ಛತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ವ್ಯಾಪಾರ ವಿಶೇಷಗಳಿಂದ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಸಕಲಜನ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣ್ಯವಿರಬೇಕಾದುದು ಅತ್ಯಾವಶ್ಯಕವಾದುದೆಂದರೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿಯದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಪ್ರವರ್ತವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ಸಾಮಾನ್ಯವಿಶೇಷಗಳೆರಡು ತಿಳಿಯದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರ ಸಾಮಾನ್ಯಬೋಧಕವೆಂದು

ಹೇಳಬೇಕು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ಗೋ' ಶಬ್ದವನ್ನು ಚ್ಚರಿಸಲು ಹೇಗೆ ಆ ಗೋವಿನಲ್ಲಿರುವ ಸಾಸಾ ಲಾಂಗೂಲ ಕಕುದ ಮರ ವಿಷಾಣಾದ್ಯವಯವ ಸಮುದಾಯರೂಪವೆ 'ಗೋ' ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವೆಂದ ತೋರುವುದೋ ಹಾಗೆ—'ದೇವದತ್ತನು ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ಬೇಯಿಸುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಲು ಅಧೀಯಣ, ಉದಕಸೇಚನ, ತಂಡುಲಪ್ರಕ್ಷೇಪಣ, ಕಾಷ್ಠೋಪಕರ್ಷಣ, ದರ್ವಿಪರಘಟ್ಟನ, ಮಂಡ ಸ್ರಾವಣ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕಾವಂತರ ಕ್ರಿಯಾಕಲಾಪದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದೆ ಸಾಕಕ್ರಿಯೆ ಯೆಂದು ತೋರುವುದು. ಇಂತಹ ಕ್ರಿಯೆ—

ಕ್ರಿಯಾ ನಾಮ ಅತ್ಯಂತಾ ಪರಿವೃಷ್ಟಾ ಪಿಂಡೀಭೂತಾ ನಿರರ್ತಯಿತುಮಶಕ್ಯಾ

ಎಂದು ಪತಂಜಲಿಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕ್ರಿಯಾಶ್ರಯವಾದ ವಸ್ತುಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ಕ್ರಿಯಾಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನೇ ವ್ಯಾಪಾರ, ಪ್ರವೃತ್ತಿ, ಈಹಾ, ಚೇಷ್ಟಾ ಎಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ಇದೆ ಭಾವ ವೆಂಬುದು. ಇದನ್ನೇ ಪಾಣಿನೀಯ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ—

ಭಾವೋ ಭಾವನಾ ಉತ್ಪಾದನಾ ಸ್ವೇನ ಕ್ರಿಯಾ ಧಾತುತ್ವೇನ ಸಕಲಧಾತುನಾಚ್ಯಾ

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಹೀಗೆ ಹರಿಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ—

ಧಾತೃರ್ಥಃ ಕೇವಲಃ ಶುದ್ಧೋ ಭಾವ ಇತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಇಂತಹ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲ ಧಾತುಗಳೆನಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುವುವು.

ಆದರೆ ಹೀಗೆ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ 'ಧಾತು' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾದ 'ಅಟಾವು, ಪಟಾವು, ಕಾಣ್ಯೆ ಪೂಣ್ಯೆ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಕೆಲವು ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೂ 'ಧಾತು' ಸಂಜ್ಞೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ದೆಂದು ಶಂಕಿಸಲಾಗದು. ಆದುದರಿಂದ ಭೂಷಣಸಾರ, ಮಂಜುಷಾ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಚಾರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ—ಕ್ರಿಯೆಯು ಸಿದ್ಧಸಾಧ್ಯಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಭೇದವನ್ನುಳ್ಳದು; ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅವು ಸಾಧನ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಿಂದ ನಿರ್ವೃತ್ತವಾದುದೋ ಅದೆ ಸಿದ್ಧಕ್ರಿಯೆ; ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳಿಂದಾಕಾಂಕ್ಷಿ ತವಾದುದು ಸಾಧ್ಯಕ್ರಿಯೆ; ಇಂತಹ ಸಾಧ್ಯಕ್ರಿಯೆಯೆಂಬುದೆ ಧಾತುವಾಚ್ಯಕ್ರಿಯೆ; ಸಿದ್ಧಕ್ರಿಯೆ ಎಂಬುದು ಕೃದಂತವಾಚ್ಯಕ್ರಿಯೆ ಎಂದು 'ಕೃದಭಿಹಿತೋ ಭಾವೋ ದ್ರವ್ಯವದ್ಭವತಿ' ಎಂಬ ಪ್ರಾಚೀನರ ವಚನದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುವುದು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯತಾವಸ್ಥಾ ಪನ್ನವಾದ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕವಾದುದು 'ಧಾತು' ಸಂಜ್ಞಾಕವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಇದೇ ವಿಷಯ ವನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನರು—

ವ್ಯಾಪೃತೀನಾಮವಸ್ಥೇ ದ್ವೇ ಸಾಧ್ಯತಾ ಸಿದ್ಧತೇತಿ ಚ

ಸಾಧ್ಯತಾ ಸಾಧನಾಕಾಂಕ್ಷಾ ಸಿದ್ಧತಾ ನಿಷ್ಕಿತಾತ್ಮತಾ

ಸಾಧ್ಯಾ ಸಾ ಧಾತುವಾಚ್ಯಾ ಸ್ಯಾತ್ ಕೃದ್ವಾಚ್ಯಾ ತು ಪರೋಚ್ಯತೇ

ಅಧಿಕಾವಚನಃಪ್ರಾಪ್ತೇ ಸ್ವಾರ್ಥಿಕಾವೇವ ತಿರ್ಜಾಕೃತಾ

ತಿರ್ಜಾಭಾವಂ ತತ್ಪ್ರಾಯವಾಹ ದ್ರವ್ಯವದ್ಭಾವಮಾಹ ಕೃತ್

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ ತಿಳಿಸಿರುವರು. ಅದುದರಿಂದ ಭಾವಕೃತವಂತಾದಿಗಳಿಗೆ 'ಧಾತು'ಸಂಜ್ಞೆ ಯಿಲ್ಲ. ದರ್ಪಣಕಾರನು—

ಕ್ರಿಯೆಯರ್ಥದ ಮೂಲಂ ಪ್ರ
ತ್ಯಯರಹಿತಂ ಧಾತುನವನಭಾವಕ್ರಿಯೆಯೋಳ್
ನಿಯತಂ ನಿಶ್ಚಯಿವುದು ಬುಧ
ಚಯಮಾ ಧಾತುಗೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಯಾಜಾಗಿರ್ಕುಂ (ಸೂತ್ರ ೨೧೬)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಕ್ರಿಯಾರ್ಥದ ಮೂಲಂ ವಿಭಕ್ತಿರಪಿತಮುಂ ಧಾತುವೆಂಬುದು, ಆ ಧಾತುವನ್ನು ಪ್ರತಿಷೇಧ ಕ್ರಿಯೆಯ ವಿಭಕ್ತಿಯಂ ಕಳೆಯೆ ಕಾಣಲಕ್ಕುಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು.

ಪಾಣಿನಿ-ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ—

ಭೂವಾದಯೋ ಧಾತವಃ (೧-೩-೧)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ರಿಯಾನಾಚಕವಾದ ' ಭೂ ' ಮೊದಲಾದ ಗಣಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿ ಇರುವ ರಬ್ಬವಿಶೇಷಗಳೆ ಧಾತುಗಳೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಇನ್ನೆಲ್ಲ ಯೋಚಿಸಲಾಗಿ ಕ್ರಿಯಾನಾಚಕವಾದ ಆವ್ಯಯ-ಭಾವ-ಕೃತವಂತಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಕ್ರಿಯಾನಾಚಕಗಳು ಧಾತುಗಳೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಧಾತುಗಳು ಕ್ರಿಯಾನಾಚಕಗಳು

ಇಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ನಾಚ್ಯವಾದುದು ಕ್ರಿಯೆಯೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನೊಳಗೊಳ್ಳದೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಿರುವುದೆ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶನ ಮಾಡಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಇದು ಅಲ್ಲದೆ ಧಾತುಗಳು ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳು; ಅವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂದು—

ಧಾತುಗಳವು ನಾನಾಭೋ
ಪೇತಂಗಳ ಲಕ್ಷ್ಯ ಸಿದ್ಧಿವಿಡಿದುವನಜಾದ
ಸ್ವತಃ ಕ್ರಿಯಾನುಕೂಲಂ
ಮಾತೇಂ ಪೂರಿಸುಗೆ ಮತ್ತಮುಂಟಾದುವನಿಡಹೋಳ್ (ಸೂತ್ರ ೨೫೧)

ಎಂದು ದರ್ಪಣಕಾರನು ಹೇಳಿರುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದು.

ಇಂತಹ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವಕಾರಕಗಳಿಗೂ ಕಾಲವಿಶೇಷಗಳಿಗೂ ಅನ್ವಯೋಪಪತ್ತಿಗಾಗಿ—

‘ಕ್ರಿಯಾಭೇದಾಯ ಕಾಲಸ್ತು ಸಂಖ್ಯಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ಭೇದಿಕಾ’

ಎಂದು ಹರಿಕಾರಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಇದರಿಂದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಕ್ರಿಯಾಭೇದಕತ್ವವಿರುವುದೆಂದೂ ಕ್ರಿಯಾ ನಿಯತಸಾಧನಾ ' ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಕಾರಕಗಳಿಗೆ ಕ್ರಿಯಾಕಾಂಕ್ಷಿತತ್ವವು ಇರುವುದೆಂದೂ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಧಾತುವಾಚ್ಯವಾದುದು ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಕಾರಕಕ್ಕೂ ಕ್ರಿಯಾಸ್ವಯವೇ ಬಾರದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಕ್ರಿಯಾಭೇದಕತ್ವರೂಪಲಕ್ಷಣವು ಕಾರಕಕ್ಕೆ ಕ್ರಿಯಾಸ್ವಯಕತ್ವರೂಪಲಕ್ಷಣವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಿಯಾನಾಚಕತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ—ಧಾತೋರರ್ಥಃ ಕ್ರಿಯೋಚ್ಯತೇ ಎಂದೂ

ಫಲವ್ಯಾಪಾರಯೋರಾಶ್ರಯೇ ತು ತಿಜಃ ಸ್ವತಃ

ಫಲೇ ಪ್ರಧಾನಂ ವ್ಯಾಪಾರಸ್ತಿಜರ್ಥಸ್ತು ವಿಶೇಷಣಂ

ಎಂಬ ಪತಂಜಲಿ ವಚನದಿಂದ ಫಲವು ಧಾತುವಾಚ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದಲ್ಲದೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಸೌತ್ರ' ಧಾತುಗಳೂ 'ಸನಾದ್ಯಂತ' ಧಾತುಗಳೂ* ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು. ಭಾಷಾ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಸೌತ್ರಧಾತುಗಳಾವುವು ಇಲ್ಲವಾದರೂ ಸನಾದ್ಯಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ 'ಇಸು' ವೇದಲಾದ ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಧಾತುಗಳುಂಟೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಧಾತುಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತುಗಣಗಳಾಗಿಯೂ ಆತ್ಮನೇಪದಿ, ಪರಸ್ಪೇಪದಿ, ಉಭಯಪದಿ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ವಿಭಾಗಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು. ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಭೇದಗಳಾವುವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಈ ಧಾತುಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳೆಂದೂ ಅಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳೆಂದೂ ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರಾಧಿಕರಣ ಮಾತ್ರಾನ್ವೃತ್ತಿ ಫಲವಾಚಕವಾದ ಧಾತುಗಳು ಸಕರ್ಮಕಗಳೆಂದೂ ವ್ಯಾಪಾರವ್ಯಧಿಕರಣ ಮಾತ್ರಾನ್ವೃತ್ತಿ ಫಲವಾಚಕವಾದುವು ಅಕರ್ಮಕಗಳೆಂದೂ ಕೆಲವರು ಸಕರ್ಮಕಾಮಕಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು— 'ಫಲಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ವ್ಯಾಪಾರವಾಚಕತ್ವಮಕರ್ಮಕತ್ವಂ, ಫಲವ್ಯಧಿಕರಣ ವ್ಯಾಪಾರವಾಚಕತ್ವಂ ಸಕರ್ಮಕತ್ವಂ' ಎಂದು ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಹರಿಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ —

ಫಲವ್ಯಾಪಾರಯೋರೇಕನಿಷ್ಠತಾಯಾಮಕರ್ಮಕಃ

ಧಾತುಸ್ತಯೋರ್ಧರ್ಮಭೇದೇ ಸಕರ್ಮಕ ಉದಾಹೃತಃ

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಶಾಸನದಲ್ಲಿ—

ವೃದ್ಧಿಕ್ಷಯಭಯಜೀವಿತಮರಣಂ ಲಜ್ಜಾ ಸತ್ಕಾಢ್ಠಿ ತಿಜಾಗರಣಂ

ಶಯನಕ್ರೀಡಾರುಚಿದೀಪ್ತ್ಯರ್ಥಂ ಧಾತುಗಣಂ ತಮಕರ್ಮಕಮಾಹುಃ

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥಗಳುಳ್ಳ ಧಾತುಗಳು ಅಕರ್ಮಕಗಳೆಂದು ಹೇಳಿ—

ಯದ್ವಾಚ್ಯೇಹಾ ಸವಿಷಯಾ ಧಾತವಸ್ತೇ ಸಕರ್ಮಕಾಃ

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥದಿಂದ ಸವಿಷಯಕ್ರಿಯಾವಾಚಕವಾದ ಧಾತುಗಳು ಸಕರ್ಮಕಗಳೆಂದು ಹೇಳಿ—

ಯೇ ತು ನಿರ್ವಿಷಯಾಮಾಹುರೀಹಾಂ ತೇ ಸ್ಫುರಕರ್ಮಕಾಃ

ಎಂದು ಉತ್ತರಾರ್ಥದಿಂದ ಅಕರ್ಮಕಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು. ಮತ್ತು—

ಕರ್ತೃಕ್ರಿಯಾಪದದ್ವಂದ್ವಾತ್ ಕರ್ಮಾಪೇಕ್ಷಾ ಯದಾ ಭವೇತ್

ತದಾ ಸಕರ್ಮಕೋ ಧಾತುಃ ವಿಪರೀತಸ್ತೃಕರ್ಮಕಃ

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಬಾಲಕರಿಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಹೇಳಿರುವುದು. ಇದು ಪ್ರಾಜ್ಞರಿಗೆ ಆತಿವ್ಯಾಪ್ತಾದಿದೋಷಗ್ರಸ್ತವಾಗಿ ತೋರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ದರ್ಪಣದಲ್ಲಿ—

ಕ್ರಿಯೆಯ ಪದಂ ತಾಂ ಕರ್ತೃ

ಪ್ರಯುಕ್ತಮಾಗ್ನಿಯೇನದಂದಿಚ್ಛಿಯನಾ

ಶ್ರಯಿವುದು ಸಕರ್ಮಕಮದಲ್ (ಸೂತ್ರ ೨೫೧ರ ಮುಂದಿನ ಪದ್ಯ)

* [ಸಂಸ್ಕೃತದ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರರು ಧಾತುಗಳನ್ನೂ 'ವ್ಯುತ್ಪನ್ನ-ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನ' ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸುತ್ತಾರೆ. 'ಸನ್' ಮುಂತಾದ ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'ಸನಾದ್ಯಂತ'ಗಳೆಂದು ಅವುಗಳನ್ನು 'ವ್ಯುತ್ಪನ್ನ' ಎಂಬ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುತ್ತಾರೆ. -ಸಂಪಾದಕ]

ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದೆ ಅರ್ಥವು ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಕರ್ಮಕಾಕರ್ಮಕ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ—

ಪಚ್ಯಾದಿಕಾ ಸವಿಷಯಾ ಕ್ರಿಯಾ ಸಾ ಯಾ ಕಿಮಿಚ್ಛಿಕಾ

ಸ್ಥಿತ್ಯಾದಿರನ್ಯಾ ವಿಷಯಾ ಕಿಮಿಚ್ಛಾಂ ಜನಯೇನ್ಯ ಯಾ

ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಆ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವುದು. ಇದರಿಂದ ಸಕರ್ಮಕಾಕರ್ಮಕಗಳಿಗೆ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿದಂತಾಗುವುದು. ಇವೆಲ್ಲಾ ಪಂಡಿತರು ಸೂಕ್ಷ್ಮಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ವಿಚಾರಿಸಲು ಒಂದೆ ಲಕ್ಷಣವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುವುವು.

ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಕರ್ಮಕಗಳಾಗಿ ಅಭಿಮತವಾದ ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳು ಅಕರ್ಮಕಗಳಾಗುವುವು. ಅಕರ್ಮಕವಾಗಿರುವ ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳು ಸಕರ್ಮಕಗಳಾಗುವುವು ಎಂಬುದು—

ಧಾತೋರರ್ಥಾಂತರೇ ವೃತ್ತೇರ್ಧಾತ್ಯರ್ಥೇನೋಪಸಂಗ್ರಹಾತ್

ಪ್ರಸಿದ್ಧೇರವಿವಕ್ಷಾತಃ ಕರ್ಮಣೋಕ್ತರ್ಮಿಕಾ ಕ್ರಿಯಾ

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ತೋರುವುದು. ಇದು ಕೆಲವು ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಸರ್ಗಬಲದಿಂದಲೂ ತೋರುವುದುಂಟು. ಧಾತವ್ಯಲ್ಲಿ ಕಾರಣಾಂತರಗಳಿಂದಲೂ ಅರ್ಥವಿಶೇಷದಿಂದಲೂ ಸಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಅಕರ್ಮಕಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ ಅಕರ್ಮಕಧಾತುಗಳನ್ನು ಸಕರ್ಮಕಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದುಂಟು. ಆದರೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಅಂತಹ ಅರ್ಥ ವಿಶೇಷವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಉಪಸರ್ಗಗಳಾವುವು ಇಲ್ಲವಾದರೂ ಪ್ರಯೋಗ ಬಲದಿಂದ ಉಂಟು ತೀದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಹೀಗೆ ದ್ವಿವಿಧವಾದ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಸಕರ್ಮಕವಾದ ಧಾತುಗಳು ಏಕಕರ್ಮಕಗಳೆಂದು ದ್ವಿಕರ್ಮಕಗಳೆಂದು ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೆ ಕರ್ಮದಿಂದ ಅಸ್ತಿತ್ವವಾಗಿ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುವು ಏಕಕರ್ಮಕಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ದ್ವಿಕರ್ಮಕಗಳು ಎರಡು ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಅಸ್ತಿತ್ವವಾಗಿ ಒಂದೇ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುವೆಂದು ಎರಡು ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಅಸ್ತಿತ್ವವಾಗಿ ಎರಡು ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುವೆಂದು ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುವು. ಇವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಧಾತುಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವೆವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೩

ಹೀಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ 'ಸುಬಂತ ತಿಜಂತ' ರೂಪವಾದ ದ್ವಿವಿಧವಾದ ಪದಗಳ ಸಾಧುತ್ವವನ್ನು ಬೋಧಿಸಲು ವಿಧಿಸುವ 'ಸುಪ್', 'ತಿಜ್', ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ 'ಲಿಂಗ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು 'ಧಾತು' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ ನಾಮ ಮತ್ತು ಧಾತು ಇವುಗಳ ವಿಶೇಷ ನಿರಪೇಕ್ಷವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಸಂಜ್ಞಾವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ದುರಂತ್ಯವ್ಯಂಜನಾದಿಃ || ೧೩ ||

ಅರ್ಥ|| ನಾಮ-ಧಾತುಗಳೆಂಬ ಭೇದವಿಲ್ಲದ ಶಬ್ದಮಾತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯಂಜನಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯವ್ಯಂಜನವೆ ಆದಿಯಾಗುವ ಶಬ್ದಾನಯವವು 'ದು' ಸಂಜ್ಞಕವಾಗುವುದು.

ಎಂದರೆ ವ್ಯಂಜನಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ವ್ಯಂಜನ ಮಾತ್ರವು ಸ್ವರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ

ಕೊನೆಯ ವ್ಯಂಜನವೆ ಆದಿಯಲ್ಲುಳ್ಳ ಅಂತ್ಯ ಸ್ವರಸಹಿತವಾದುದು 'ದು' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನುಳ್ಳದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಪ್ರಯೋಜನಂ || 'ದೋಃಕೃಳನೇಕತ್ವೇ || ೧೪೪ ||' ಎಂಬುದೆ ಮೊದಲಾದ 'ದೋಃ' ಎಂಬ ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ 'ದೋಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆಯಾ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವ ಶಬ್ದಗಳ ಅಂತ್ಯ ವ್ಯಂಜನ ಮೊದಲಾದ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಆಯಾ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೧೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ 'ಅಂತ್ಯವ್ಯಂಜನಾದಿ' ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ವರಾಂತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಕೊನೆಯ ಸ್ವರದ ಹಿಂದಿನ ವ್ಯಂಜನವೇ ಆದಿಯಾಗುಳ್ಳ ಅಂತ್ಯ ಸ್ವರಸಹಿತವಾದ ಭಾಗವೆಂದೂ ವ್ಯಂಜನಾಂತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಕೊನೆಯ ವ್ಯಂಜನ ಮಾತ್ರವೆ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಆದರೆ ವ್ಯಂಜನಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನಮಾತ್ರವೆ ಇರುವುದರಿಂದ ತದಾದಿಯಾದ ವರ್ಣಾಂತರವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಒಬ್ಬನೆ ಮಗನಿರಲು ಆರಾದರೂ ಆ ಮಗುವನ್ನು ನೋಡಿ 'ನಿನಗೆ ಇವನೇ ದೊಡ್ಡ ಮಗನೋ?' ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸುವುದರಿಂದ 'ದೊಡ್ಡವನೂ ಇವನೇ ಮಧ್ಯಮನೂ ಇವನೇ ಕೊನೆಯವನೂ ಇವನೇ' ಎಂದು ಒಂದೇ ವ್ಯಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ 'ಜೇಷ್ಠ-ಮಧ್ಯಮ-ಕನಿಷ್ಠ' ವ್ಯವಹಾರಗಳಿರುವುದೋ ಹಾಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಕಾರ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿ ವರ್ಣಾಂತರ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದಾಗ ಆ ಒಂದೇ ವರ್ಣದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ವ-ಅಂತ್ಯತ್ವ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಇಂತಹ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರರು 'ವ್ಯಪದೇಶಿವದ್ಭಾವ' ವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಭಾಷಾವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಈ 'ವ್ಯಪದೇಶಿವದ್ಭಾವ' ವು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ 'ದು' ಸಂಜ್ಞಾವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನಮಾತ್ರಕ್ಕೆ 'ದು' ಸಂಜ್ಞೆ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳು ಪ್ರಾಯಶಃ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟು ಉಪಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ವ್ಯಪದೇಶಿವದ್ಭಾವ' ವೆಂದರೆ— 'ವಿ' ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ 'ಅಪದೇಶಿ' ವ್ಯವಹಾರ, ಇದುವುಳ್ಳದು 'ವ್ಯಪದೇಶಿ' ಇದಕ್ಕೆ ಸದೃಶವಾದುದು 'ವ್ಯಪದೇಶಿವತ್' ಹೀಗಾಗಿರುವುದೇ 'ವ್ಯಪದೇಶಿದ್ಭಾವ' ಎಂದರೆ ಅಸಹಾಯಸ್ಥಲಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣಾದಿ ವಿಶಿಷ್ಟವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ತತ್ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಮಾಡಬಹುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ 'ದು' ಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ, 'ಟಿ' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು 'ಅಜೋಽಂತ್ಯಾದಿ ಟಿ || ೧-೧-೬೪ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿರುವುದು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವರಾಂತ್ಯವಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯಸ್ವರಮಾತ್ರಕ್ಕೂ ವ್ಯಂಜನಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಆ ವ್ಯಂಜನದ ಹಿಂದಿನ ಸ್ವರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಂತ್ಯವ್ಯಂಜನಕ್ಕೂ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ದರ್ಪಣಕಾರನು ಇಂತಹ ಅವ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೪

ಹಿಂದೆ ಕೆಲವು ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸುವ 'ಲಿಂಗ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ 'ಧಾತು' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಬೋಧಿಸಿ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾದ 'ದು' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ

ಯನ್ನೂ ಹೇಳಿ, ತದಾಶ್ರಯವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಮುಖ್ಯವಾದ 'ಪ್ರತ್ಯಯ' ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು 'ಪ್ರತ್ಯಯ' ಸಂಜ್ಞಾಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—

ಸೂತ್ರಂ || ಪಂಚಮ್ಯಾಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಪರಃ || ೧೪ ||

ಅರ್ಥ || ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯಂತವನ್ನುಚ್ಚರಿಸಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ಆವುದು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೂ ಅದು ಪ್ರತ್ಯಯವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಅದು ಆಯಾ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಾತ್ರವಾಗಿರುವ ಪಂಚಮ್ಯಂತಪದಗಳಿಂದ ಬೋಧ್ಯವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಓಕಾಮೇಭ್ಯಃ ಪುಃ || ೫೭೩ ||' ಇದೆ ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯಂತ ಪದಗಳನ್ನುಚ್ಚರಿಸಿ, 'ಪು' ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ ಆ 'ಪು' ಮೊದಲಾದುವು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಆಯಾ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ 'ಓ' 'ಕಾ' 'ಮೇ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಕೃತಿ ವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ಪರವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ 'ಓಪು' 'ಕಾಪು' 'ಮೇಪು' ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುವು. ಅದುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗುವ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲಾ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗುವವೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕು.

ಇದರಂತೆ—'ಅಟ್ ಸ್ವರಾತ್ || ೩೨೮ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸುವ 'ಅಟ್' ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯವು. ಇದು ಸ್ವರಾಂತವಾದ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಬರುವುದರಿಂದ, 'ಮೌಲ್ವರ್ಧಿಯಂ, ಪೆಱಕೆವಣೆಯಂ' ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಪ್ರಯೋಜನಂ || 'ಪ್ರತ್ಯಯಃ || ೮೪ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವೆ ಮೊದಲಾದ 'ಪ್ರತ್ಯಯ' ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಆ 'ಪ್ರತ್ಯಯ' ಪದಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ ಸೂಚಿಸಿರುವ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯವಾದುವುಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೧೪

ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯಗಳಾಗಿರುವುವು — **ಆಗಮ-ಪ್ರತ್ಯಯ-ಆದೇಶ** ಎಂದು ಮೂರು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಆಗಮವಾವುದು? ಪ್ರತ್ಯಯವಾವುದು? ಆದೇಶವಾವುದು? ಎಂದು ಸಂದೇಹವುಂಟಾಗಲು, ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಬೋಧಿಸಲು ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಪಂಚಮಾನಿರ್ದೇಶದಿಂದಲೇ ವಿಧಿಸುವುದು ಪ್ರತ್ಯಯವು, ಇತರ ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತವನ್ನು ಹೇಳಿ ವಿಧಿಸುವುದು ಅಲ್ಲವೆಂದು ನಿಯಮವೆ? ಅಥವಾ ಪಂಚಮಾನಿರ್ದೇಶದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಮಾತ್ರವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಮತ್ತಾವುದೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ನಿಯಮವೆ? ಎಂದು ಎರಡು ಬಗೆಯಾದ ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದರೆ— **'ಕರ್ಮಣ್ಯಮ್ || ೨೦೪ || ಇಮ್ ಸಿದ್ಧಾ || ೨೦೮ || ಗದಾಪ್ತೇ ದೇಯ್ಯಃ || ೨೧೩ ||'** ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ 'ಕರ್ಮಣಿ' ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಾದಿ ನಿರ್ದೇಶಗಳಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ 'ಅಮ್, ಇಮ್, ಗೆತ್' ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ 'ಪ್ರತ್ಯಯ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಾರದೆ ಹೋಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ಶಂಕೆಯು ಸರಿಯಾದುದಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. **'ದೀರ್ಘಾದ್ಯತೋ ರುರದ್ವಾದೇಃ || ೪೦ || ಸ್ವರಾದ್ವಃ ಪನಗಸ್ಯ || ೯೧ ||'** ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯಂತನಿರ್ದೇಶ

ಶವಿದ್ಯರೂ ಕಾರ್ಯಾಂತರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಶಂಕೆಯು ಸರಿಯಾದುದಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. 'ಕರ್ಮಣಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ 'ಲಿಂಗಾತ್' ಎಂಬ ಪಂಚಮ್ಯಂತವನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಿ, ಅದರಮುಂದೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಪ್ರತ್ಯಯವು, ಪಂಚಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಪರವಾದುದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಅಗಮಾದೇಶಗಳು ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಅಗಮಾದೇಶಗಳಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತಗಳೂಂಟು. ಅವು ಆಯಾ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಡುವುವು.

ಲೋಕದಲ್ಲಿ — ಪೂರ್ವ ಪರ ದಕ್ಷಿಣ ಉತ್ತರ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ದಿಗ್ವೇಶಕಾಲವೃತ್ತಿಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದಕ್ಷಿಣ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ತರ, ಎಂದು ಅವುಗಳಾದರೂ ಒಂದೊಂದೆಯು ಅಕಾಂಕ್ಷೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದರಂತೆ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಇಂತಹ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದರೆ ಒಂದು ಅವಧಿಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದು. ಹಾಗೆ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಪರಃ' ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು ಪ್ರತ್ಯಯವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದೆಂದು ಪ್ರಕೃತಿಯ ಅಕಾಂಕ್ಷೆಯುಂಟಾಗಲು, 'ಪಂಚಮ್ಯಂತ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಾತನಾದ ಪಂಚಮ್ಯಂತಪದ ಬೋಧ್ಯವಾದ ಆಯಾ ಪ್ರಕೃತಿ ಪರಿಣಾಮಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಆಯಾ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಆದರೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕವಾದ ಕೆಲವು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ-ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಾದಿ ನಿರ್ದೇಶಗಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕವಲ್ಲದ ಕೆಲವು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯಂತಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪಂಚಮಾನಿರ್ದೇಶದಿಂದಲೇ ಪರಿತವಾದುದು ಪ್ರತ್ಯಯವು, ಇತರ ವಿಭಕ್ತಿಯಂತನಿರ್ದೇಶ ಪರಿತವಾದುದು ಅಲ್ಲ ಎಂಬ ನಿಯಮವೂ ಪಂಚಮಾನಿರ್ದೇಶದಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಪ್ರತ್ಯಯವೇ, ಇತರವಲ್ಲ — ಎಂಬ ನಿಯಮವೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಕರ್ಮಣೀತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಾದಿನಿರ್ದೇಶಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಅವು ಅರ್ಥಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುವು ಅಲ್ಲದೆ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇಂತಹ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ 'ಲಿಂಗಾತ್' ಎಂಬ ಪಂಚಮ್ಯಂತ ಪದವನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಿ ಕರ್ಮರೂಪಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ 'ಅನಾದಿ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ 'ದೀರ್ಘಾದಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ 'ದೀರ್ಘಾತ್ ಪರಸ್ಯ ಸ್ಥಾನೇ' ಎಂದು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಪದಬೋಧ್ಯವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸೂತ್ರೋಪಾತ್ತ ಪಂಚಮ್ಯಂತ ಪದಬೋಧ್ಯವಾದುದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾಗಿಯೇ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೇ ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ಹೇಳಲು ಅವ ಬಾಧಕವೂ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ.

ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ 'ಪರವಾಗಿಯೇ ಬರುವುದು' ಎಂಬ ನಿಯಮವನ್ನಾಡಿರುವುದು— ಕದಾಚಿತ್ ಪೂರ್ವವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ತದ್ವ್ಯಾಪ್ತವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ— ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ 'ಬಹುಚ್ಛ', ಅಕಚ್ಛ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪೂರ್ವವಾಗಿಯೂ ಮಧ್ಯವಾಗಿಯೂ ಬರುವಂತೆ, ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಹಾಗೆ ನಿಯಮನ ಮಾಡುವುದು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಮತ್ತು— 'ತಸ್ಮಾದುತ್ತರಸ್ಯ || ೨೭ ||' ಎಂದು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಪರಿಧಾಷಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಂಚಮ್ಯಂತ

ನಿರ್ದೇಶದ್ವಲಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಸಿತನಾಗುವ ' ಪರಸ್ಯ ' ಎಂಬ ವಸ್ತುಂತವನ್ನು ಪ್ರಥಮಾಂತವಾಗಿ ವಿಸಂಜ್ಞಾಮೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ವಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ' ಪರಃ ' ಎಂಬುದು ಗತಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ವ್ಯರ್ಥ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣಕ್ಕೆ ವಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆದಿರುವವರು ಶಂಕಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ' ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಪರಶ್ಚ ' ಎಂದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವ ' ಪರಃ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ --- ' ನ ಕೇವಲಾಃ ಪ್ರತ್ಯಕತಯಃ ಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯಾಃ ನಾಪಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ ' ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದೇ ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಇದರಂತೆ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸ್ಥಲವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗದು ಎಂದು ಈ ಸೂತ್ರವು ಬೋಧಿಸುವುದು.

ಆದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲದ ಕೇವಲ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತಿಗಳನ್ನೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತಿಯಿಲ್ಲದ ಕೇವಲ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗದೆಂದು ಮೇಲಿನ ನಿಯಮವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೂ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೂ 'ದಧಿ-ಮಧು' ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತಿವಾತ್ಯಗಳಿಗೂ 'ಇಯತೀ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವಾತ್ಯಕ್ಕೂ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಆ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಸಂಕ್ಷೇಪವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲೋಪವಿರುವುದೆಂದು ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವರು. ಹೀಗೆ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಲು ' ಶ್ಲಬವ್ಯಯಸ್ಕು || ೨೪೭ || ' ಇತ್ಯಾದಿ ಕೆಲವು ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುವರು. ಇದು ಅಲ್ಲದೆ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಹಬ್ಬಿದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತಿವಾತ್ಯ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಎಷ್ಟೋ ಸಿಕ್ಕುವುವು. ಪ್ರತ್ಯಯವಾತ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಶಃ ವಾಗಿ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ' ನ ಕೇವಲಾಃ ಪ್ರತ್ಯಕತಯಃ ಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯಾಃ ' ಎಂಬುದು ಪ್ರಾಯಶಃ ತೀರ್ತವೇಕು.

ಇಂತಹ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾವುವೆಂದರೆ :- 'ಹಿಕಾಮೇಭ್ಯಃ ಪುಃ || ೫೭೩ || ಅಟ ಸ್ವರಾತ್ || ೫೭೪ || ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ 'ಪು' (ಅಟ) ಇತ್ಯಾದಿಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಸ್ವೇಶಾರ್ಥಕವಾದ 'ಹಿ' ಧಾತುಪಿಗೂ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಕವಾದ 'ಕಾ' ಧಾತುಪಿಗೂ ತೀರ್ಯಗ್ಗಾಸಾರ್ಥಕವಾದ 'ಮೇ' ಧಾತುಪಿಗೂ ಪರವಾಗಿ 'ಪು' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಲು 'ಹಿಪು, ಕಾಪು, ಮೇಪು,' ಎಂಬ ರೂಪಗಳೂ ' ಮಲ್ಲದೇ, ಸ್ವಲ್ಪವೇ ' ಎಂಬ ಸ್ವರಾಂತವಾದ ಬಹು ಪ್ರೇರಿಗೆ ಪರವಾಗಿ 'ಅಟ' ಎಂಬ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ' ಮಲ್ಲದೇಯಂ, ಸ್ವಲ್ಪವೇನೇಯಂ ' ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ದರ್ಪಣಕಾರನು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಬೋಧಿಸಲು ಬೇರೆ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಬರೆಯದಿದ್ದರೂ--

ಪದದರ್ಪಣಂ ವಿಭಾಗಿಸು

ವುಪರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯಂತದಂ ಪ್ರತ್ಯಯಮೌ

ಬುದು ತತ್ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂ ಪು

ವರದೋಳಿಕುಂ ಪ್ರತ್ಯತಿಯೆರಡುನುಮದೋದನೆ ಪದಂ (ಸೂತ್ರ ೩೫)

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಪೂರ್ವದೋರ್ಕುಂ ಪ್ರಕೃತಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೫

ಹೀಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ, ಅವುಗಳ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಬೋಧಿಸಲಿಚ್ಛಿಯಿಂದ ಮೊದಲು ಪ್ರಯೋಗಾರ್ಹವಾದ 'ಸುಬಂತ, ತಿಜಂತ' ಗಳೆಂಬ ದ್ವಿವಿಧ ಪದಗಳಲ್ಲಿ 'ಸುಬಂತ' ಪದಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಗಳಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುವ 'ಕೃದಂತ' ವೆಂಬ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವಾದ 'ಕೃತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—

ಸೂತ್ರಂ || ಕೃದಜಾದಿಃ || ೧೫ ||

ಅರ್ಥ || 'ಅಚ್ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ || ೫೪೩ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮೊದಲು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಕೊನೆಯ ಸೂತ್ರದವರೆಗೂ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ—ಅಚ್, ಉತೆದ್, ಉತ್ತಿದ್, ಉತುಂ, ಉತ್ತಂ, ಕುಳಿ, ಇ, ಇಗ, ಅತ್, ತ, ಗುಳ್, ಕೆತ್, ತೆತ್, ಪ, ಅವಿ, ಅಸು, ಗೆತ್, ವು, ಇಕೆತ್, ಮೆತ್, ಪು, ಸು, ಅ, ಹು, ಪಿ, ಹು, ಯತ್, ಇಸುಪ್, ವುದು, ದು, ಇತ್, ಅದೆತ್, ಅದು, ಅತ್, ಆತ್, ಆಲ್, ವುದುಮ್, ಯ, ವನ್, ವಸ್ತೆಗಂ, ವಿನಂ, ವಿನೆಗಂ, ದೊಡೆತ್, ವೊಡೆತ್—ಎಂಬ 'ಅಜಾದಿ' ನಾಲ್ಕತ್ತು ನಾಲ್ಕು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು 'ಕೃತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಕಳಗಾಗುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಮಾಲ್ಟಂ, ನೋಲ್ಟಂ, ಕಾಣೈ, ಪೋಣೈ, ಇತ್ಯಾದಿ,—

ಪ್ರಯೋಜನಂ || 'ಕೃತಿ || ೬೨ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ಮೊದಲು 'ಕೃತ್' ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರಗಳೆಲ್ಲ 'ಕೃತ್' ಪದಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ 'ಅಜಾದಿ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೇ ಅರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೧೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ—'ಅಜಾದಿ' ಎಂದು 'ಆದಿ' ಪದವನ್ನು ಚ್ಚರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ 'ಅಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಮೊದಲೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಆದರೆ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆದಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಅಂತವನ್ನು ಹೇಳದಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಎಂಬುದು ಗೊತ್ತಾಗದೆ ಸಂಶಯವು ಬರುವುದು. ಆದರೂ ಮುಂದೆ ಕೃತ್ಪದವು ಬೇರಾವುದನ್ನೂ ವಿಧಿಸದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಬರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಂತಹ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು 'ಧಾತ್ವಧಿಕಾರ' ದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಬರುವುದೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಆದುದರಿಂದ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ—'ಮಾಲ್ಟಂ, ನೋಲ್ಟಂ' ಎಂಬಿವು ಕರಣಾರ್ಥಕ 'ಮಾಡು' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆಯೂ ದರ್ಶನಾರ್ಥಕ 'ನೋಡು' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆಯೂ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ—'ಅಚ್ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ || ೫೪೩ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಇಂತಂಜ್ಞಾ ಲೋಪದಿಂದ ನಿವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಆ ಆಚ್ಚತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರಲು 'ಅಚಿ || ೪೪೭ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ ನಡುವೆ 'ವ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ಆ 'ವ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರಲು ಧಾತುವಿನ

‘ಡು’ ಎಂಬ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ — ‘ಪ್ರತ್ಯಯೇ || ೮೪ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನೂ, ‘ವ’ ಪ್ರತ್ಯಯದ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ — ‘ಅದಿಷ್ಟಾದ್ ಉಃ || ೧೧೪ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನೂ, ‘ವ’ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆ ಕಾರವು ಪರವಾಗಿರಲು ‘ಉಬನಾಮಹಾನಾ || ೩೬ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನೂ ಮಾಡಲು — ‘ಮಾಲ್ವ, ನೋಲ್ವ’ ಎಂದು ಕೃಲ್ಲಿಂಗಗಳಾಗುವುವು. ಇಂತಹ ಲಿಂಗಗಳ ಮೇಲೆ ‘ಮುಕ್ತೇ || ೨೨೭ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಥಮ ಏಕವಚನವಾದ ‘ಮ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ಸಾಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು. ಹೀಗೆ ದರ್ಶನಾರ್ಥಕ ‘ಕಾಣ್’ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆಯೂ ಶಪಥಾರ್ಥಕ ‘ಪೂಣ್’ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆಯೂ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ನ ಲ ರ ಣ ಉಭ್ಯಃ || ೧೫೭ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಕತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ‘ಕಾಣ್ಕೆ’, ‘ಪೂಣ್ಕೆ’ ಎಂಬವು ಸಾಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು. ದರ್ಶನಕಾರನು ‘ಕೃತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗಾಗಿ ಬೇರೊಂದು ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರೂ

ಭೂತ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಕ್ರಿಯೆಗಳು
ಶೇತವಿಭಕ್ತಿಗಳನು ಉಯೆ ಕೃತ್ಪುನವಸಂ
ಭೂತಂ ಸಂಪ್ರತಿವಿಧಿಗಳೊ

ಕಾ ತೆಹದಿಂದ ಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮಕ್ರಿಯೆಗಳೊಳಂ (ಸೂತ್ರ ೭೩)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಕೃತ್’ ಸಂಕ್ಷೇಪವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೋರಿಸಿ, ಅಂತಹ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ —
ವಿನುತಕ್ರಿಯಾತ್ಮಕಂಗಳು
ಮನಿಸುವ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಭಾವವಚನಂಗಳನಾ
ಯ್ದು ಸಿತರ್ಕಮಿಸು ಪ್ರತ್ಯಯ
ವನೆ ಪತ್ತಿಸಿ ನಿಜುಸೆ ಬರ್ಕಮಾ ಕೃಲ್ಲಿಂಗಂ (ಸೂತ್ರ ೭೪)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಭಾವಕೃದಂತಗಳನಾಯ್ದು ‘ಇಸು’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಪತ್ತಿಸಿದ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಕೃಲ್ಲಿಂಗವೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನಿಟ್ಟಿರುವನು. ಮತ್ತು ಶಾಸನಕಾರನು ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾಗಿ — ‘ಉತೆದುತ್ತೆದುತುಮುತ್ತುಮ್ ಸತ್ಯ ಚೋ ವಾ || ೧೪೪ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅಚ್ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ || ೧೪೩ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ‘ಅಚ್’ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸಿರುವ ‘ಉತೆತ್, ಉತ್ತೆತ್, ಉತುಂ, ಉತ್ತುಂ’ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕುಕ್ಕೂ —

ಪ್ರತಿಸಾಧ್ಯಮುತ್ಪಮಿತ್ತಂ
ಮತಿವಂತರಿನೆಯ್ತೆ ಪೂರ್ವಕಾಲಕ್ರಿಯೆಗಾ
ಯುತುಮುತ್ತುಮುತ್ಪೆಯುತೆಯೆಂ
ದು ತಗುಳ್ಳಂ ವರ್ತಮಾನವಿಹಿತಕ್ರಿಯೆಯೊಳ್ (ಸೂತ್ರ ೨೩೬)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವರ್ತಮಾನ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಇವನ್ನು ಧಾತುವಿಗೆ ಸೇರಿಸಿದರೆ ‘ಮಾಡುತುಂ, ಮಾಡುತ್ತುಂ, ಮಾಡುತೆ, ಮಾಡುತ್ತೆ’ ಎಂದಾಗುವವೆಂದು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವನು. ಮತ್ತು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ‘ಪ್ರತಿಸಾಧ್ಯಮುತ್ಪಮಿತ್ತಂ ಮತಿವಂತರಿನೆಯ್ತೆ ಪೂರ್ವಕಾಲ ಕ್ರಿಯೆಗೆ’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಭೂತಕಾಲ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕವಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಉ ಕಾರವೂ

ಇ ಕಾರವೂ ಸೇರಿ — 'ಕುಸಿದು, ಒಸೆದು, ನಚ್ಚಿ, ಮುತ್ತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವವೆಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಇವುಗಳನ್ನೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕೃದಂತಗಳೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಂಯೋಜಿತ ಸಾಧಕಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ —

ಅಮರಯಿರೆನೆವುಗಳಕ್ಕುಂ

ಕ್ರಮದೇಕಾನೇಕವಚನದೊಳ್ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ

ಸಮನಸಿ ಯುಗಳತೆಯಾಖ್ಯಾ

ತಮಾಗದೊಳ್ ನೆಲಸಿನಿಂದ ಪುರುಷತ್ರಯಕಂ (ಸೂತ್ರ ೨೧೭)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಂತಹ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಕರಣಾಂತರದಲ್ಲಿ ಕೃತುಗಳೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಇವನ್ನು ಅಖ್ಯಾತ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದರೂ ಕೃತ್ತೆಂದು ಹೇಳಲು ಬಾಧಕವೇನೂ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇಂತಹ ಶಬ್ದಗಳು ಕೃದಂತವೆಂಬ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ-ವಿಷಯಗಳಾಗಲು 'ಲಿಂಗ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವವೆಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಇವುಗಳನ್ನು 'ಕೃದವ್ಯಯ' ಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿರುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಹೀಗೆಯೇ ಶಾಸನಕಾರನು ಹೇಳಿರುವ 'ಅಲ್' ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ದರ್ಪಣಕಾರನು ಅಖ್ಯಾತ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿರುವನು. ಅವನ್ನು ಆಯಾ ಪ್ರಕರಣದ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವೆವು.

ಇದರಂತೆ ಶಾಸನಕಾರನೂ 'ಕೃತ್ ಪ್ರಕರಣ' ದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ—ಕುಳಿ, ಇಗ, ಇಕತ್, ಪು, ಮತ್ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಅರ್ಥ ವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ 'ವಾದ್ಯಾತ್ಪದ್ಧಿತಃ || ೪೦೧ ||' ಎಂಬ 'ತದ್ಧಿತಾಧಿಕಾರ' ಪರಿತ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿ ವಿಶೇಷಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಧಿಸಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರೂಪವು ಒಂದಾಗಿದ್ದರೂ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಬರುವವು ಕೃತ್ ಎಂತಲೂ ನಾನು ಲಿಂಗಗಳ ಮೇಲೆ ಬರುವವು ತದ್ಧಿತಗಳೆಂತಲೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ — 'ಕೃದತಜ್ಞಃ || ೩-೧-೯೩ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾದ ಅಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಲ್ಲದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಕೃತ್ತೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿರುವರು. ಅದರಂತೆಯೇ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೬

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವಾಚಕಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ 'ಲಿಂಗ ಸಂಜ್ಞೆ'ಯನ್ನು ಹೇಳಿ, ಅವ್ಯಾಪ್ತಿ-ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಗಳೆಂಬ ದೋಷ ಪರಿಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ವಿಶೇಷ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿ, ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕಗಳಾದ ಶಬ್ದ ವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಹೇಳಿ, ಈ ಉಭಯ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಗಳ ಮುಂದೆ ವಿಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ 'ಪ್ರತ್ಯಯ' ವೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನಿಟ್ಟು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತುರೂಪವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಗಳ ಮೇಲೆ ಬರುವ ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ 'ಕೃತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಧಾತುಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾದ 'ಲಿಂಗ' ಸಂಜ್ಞೆ ಕ ನಾಮ ಪ್ರಕೃತಿಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಧಿಸುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ —

ಸೂತ್ರಂ || ಮಮಿನ್ನೈದತ್ತಣಮದೊಳ್ ಸುಪ್ || ೧೬ ||

ಅರ್ಥ || ಮ್, ಅನ್, ಇನ್, ಗೆತ್, ಆತ್ತಣಂ, ಆದ್, ಒಳ್ ಎಂಬ ಏಳು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ 'ಸುಪ್' ಸಂಜ್ಞೆಗಳಾಗುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಜಿನಂ, ಜಿನನಮ್, ಜಿನನಿಂ, ಜಿನಂಗೆ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಮವಿಭಕ್ತಿಯಂತೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನಾಗಿ ಉಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಪ್ರಯೋಜನಂ || 'ಲಿಂಗಾತ್ ಸುಪ್ || ೨೦೩ ||' ಎಂದು ಮೊದಲಾದ 'ಸುಪ್' ಎಂಬ ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ 'ಸುಪ್' ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಈ ಏಳು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಅರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ವಿಚಾರ ೧೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ 'ಮ್' ಮೊದಲಾದುವು ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನವಾಗಾಗಲಿ ಸಮಸ್ತವಾಗಾಗಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ 'ಸುಪ್' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಒಂದೊಂದು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ ಉಂಟೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದರೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಲಾಘವಾರ್ಥವೆಂದು 'ಲಘುರ್ಥಂ ಹಿ ಸಂಜ್ಞಾಕರಣಂ' ಎಂಬ ಪ್ರಾಚೀನರ ವ್ಯವಹಾರದಿಂದಲೂ

'ಅರ್ಥಮಾತ್ರಾಲಾಘವಂ ಪುತ್ರೋತ್ತಮಂ ಮನ್ಯಂತೇ ವೈಯಾಕರಣಾಃ ||'

ಎಂಬ ಪ್ರಾಚೀನ ವೈಯಾಕರಣರ ವ್ಯವಹಾರದಿಂದಲೂ ತಿಳಿದು ಬರುವುದರಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಲಾಘವವಿರುವುದೆಂದು ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು 'ಮಾದಿಸುಪ್' ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ, 'ಮಮಿನ್ನೈದತ್ತಣಮದೊಳ್ ಸುಪ್' ಎಂದು ಗುರುನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿರುವುದೇತಕೆಂದರೆ — ನಾಮವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಇಷ್ಟೇ, ಇವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವು ಇಂತಹುದೆ — ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸಲು ಸೌಲಭ್ಯವಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮತ್ತು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ, ದ್ವಿತೀಯೆ, ತೃತೀಯೆ, ಚತುರ್ಥಿ, ಪಂಚಮಿ, ಷಷ್ಠಿ, ಸಪ್ತಮಿ ಎಂಬ ವ್ಯವಹಾರವು 'ಮ್' ಮೊದಲಾದ ಏಳು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದೆಂದೂ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ಲೋಕ ವ್ಯವಹಾರದಿಂದಲೂ ಪ್ರಾಚೀನ ವೈಯಾಕರಣರು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾದಿ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಥಮಾದಿ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಆ ವ್ಯವಹಾರವುಂಟೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಒಗ್ಗೆ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲವಾದರೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ — 'ವಿಭಕ್ತಿಶ್ಚ || ೧-೪-೧೦೪ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ 'ವಿಭಜ್ಯತೇ ಅನಯಾ' ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ 'ವಿಭಕ್ತಿ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ವಿಭಾಗಮಾಡಿ ಬೋಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಅರ್ಥವೆಂದು ತೋರುವುದರಿಂದ 'ವಿಭಕ್ತಿ' ಪದವನ್ನು 'ಸುಪ್-ತಿಜ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ಯೋಗರೂಢವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ 'ವಿಭಕ್ತಿ' ಯೆಂಬ ವ್ಯವಹಾರವುಂಟೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಏಳೊ ಎಂಟೊ ?

ಇಂತಹ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಏಳು ಎಂದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸಮ್ಮತವಾಗಿರುವುದು. ಕೆಲವರು

ಸಂಖ್ಯೋಧನ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಎಂಟು ವಿಭಕ್ತಿಗಳೆಂದು ಹೇಳುವರಾದರೂ ಸಂಖ್ಯೋಧನವೆಂಬ ಅರ್ಥವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರಥಮೆಯ ಸ್ವರೂಪವೇ ಸಂಖ್ಯೋಧನವಿಭಕ್ತಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ* ಎಂಟು ವಿಭಕ್ತಿಗಳೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ಅರ್ಥವಿಶೇಷ ನಿಮಿತ್ತಗಳಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಭೇದಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವಿಭಕ್ತಿಗೂ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಅನೇಕ ವಿಭಕ್ತಿಗಳೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದರೂ ಶಬ್ದರೂಪ ಭೇದಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುವು ಎಳೇ ವಿಧವಾಗಿರುವುವೆಂದು ಎಲ್ಲಾ ವೈಯಾಕರಣರೂ 'ಸಪ್ತವಿಭಕ್ತಿ' ಯೆಂದೇ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಿರುವರು. ಈ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಅರ್ಥವಿಶೇಷಗಳು 'ಕಾರಕ ಪ್ರಕರಣ' ದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಡುವುವು.

ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಈ ನಾಮವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಹೇಳಿ—ಅವುಗಳೆಲ್ಲ ಏಕತ್ವ, ದ್ವಿತ್ವ, ಬಹುತ್ವ ಭೇದಗಳಿಂದ ಏಕವಚನ, ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನಗಳೆಂಬ ಮೂರು-ಮೂರು ಸಂಕೇತಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಮೂರು-ಮೂರಾಗಿ ಏಳು ಖಂಡಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರಥಮೆ, ದ್ವಿತೀಯೆ, ತೃತೀಯೆ, ಚತುರ್ಥಿ, ಪಂಚಮಿ, ಷಷ್ಠಿ, ಸಪ್ತಮಿ — ಎಂದು ಏಳು ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು.

ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಸಪ್ತವಿಭಕ್ತಿಗಳೆಂಬ ವ್ಯವಹಾರವಿದ್ದರೂ ದ್ವಿವಚನವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಹದಿನಾಲ್ಕು ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ಈ ಏಳು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೇ ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಬಹುತ್ವದ್ರೋತಕವಾದ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷಗಳಿಂದ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯಾಗುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಶಾಸನ ಕಾರನು ಸಂಸ್ಕೃತದಂತೆ ಶಬ್ದಗಳ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೇ ಇದು ದ್ವಿವಚನ, ಇದು ಬಹುವಚನ ಎಂಬ ವಚನ ಭೇದಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿವಚನ ವಿಚಾರವನ್ನು ಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ದರ್ಪಣಕಾರನಾದರೂ ಅರ್ಥಸಂದರ್ಭವಶದಿಂದ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿವಚನವಿರುವುದೆಂದು—

* [ಸಂಖ್ಯೋಧನೆಯು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ವಿಭಕ್ತಿಯೆಂದು ಹೇಳುವೆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಈ ಕೆಳಗಣ ಉದ್ಧರಣೆಯು ಉಪಕಾರಿಯಾಗಬಹುದು: " In some languages e. g. Latin, it (the vocative) has a separate form, and must consequently be reckoned a separate case. In most languages, however, it is identical with the nominative, and therefore does not require a separate name. The vocative, where it is found, may be said to indicate that a noun is used as a second person and placed outside a sentence, or as a sentence by itself. It has points of contact with the imperative, and might, like this, be said to express a request to the hearer, viz., 'hear' or 'be attentive' The close relation between the vocative and the nominative is seen with an imperative, when 'you, take the chair' with *you* outside the sentence (exactly as in 'John, take that chair') by rapid enunciation becomes 'you take that chair' with *you* as the subject of the imperative" — *Otto Jespersen: The Philosophy of Grammar: p. 184*—ಸಂಪಾದಕ]

ಏಕ ದ್ವಿತ್ವ ಬಹುತ್ವಮು

ನೇಕ ದ್ವಿ ಬಹುತ್ವವಸ್ತು ಗಳೊಳಾಚರಿಸರ್

ಸ್ವೀಕಾರಂ ಕನ್ನಡದೊಳ

ಗೇಕತ್ವ ಬಹುತ್ವಂ ದ್ವಿವಚನಮುಚಿತದೆ ಬರ್ಕುಂ (ಸೂತ್ರ ೯೪)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿ — ಏಕವಚನಕ್ಕೆ: ಮೇರುವಿದು ; ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ: ಕಣ್ಣಳವು ; ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ: ಕುರುಳ್ಳಳವು — ಎಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ' ದ್ವಿವಚನಮುಚಿತದೆ ಬರ್ಕುಂ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ — ' ರಾಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣರ್, ' ' ನಕುಲ ಸಹದೇವರ್ ' ಎಂಬ ' ದ್ವಿಪದೇತರೇತರಯೋಗದ್ವಂದ್ವ ' ವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ — ' ಕಣ್ಣಳ, ' ' ಕುರುಳ್ಳಳ ' ಇತ್ಯಾದಿ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ' ರಾಮೌ, ರಾಮಾಃ ' ಎಂಬ ಸಂಸೃತ ಶಬ್ದಗಳಂತೆ ಯಾವ ಭೇದವೂ ತೋರದಿದ್ದರೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಕಣ್ಣು, ಕೆಯ್, ಕಾಲ್ ಮೊದಲಾದುವು ಎರಡೆರಡೆಂದು ತೋರುವುದರಿಂದ-ಅರ್ಥದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ದ್ವಿವಚನವನ್ನು ತೀಯಬೇಕು-ಎಂಬುದು ದರ್ಪಣಕಾರನು ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಂದ ತೋರುವುದು.

ಶಾಸನಕಾರನು ಈ ವಿಚಾರವನ್ನು ಮಾಡದಿದ್ದರೂ ' ಗಳನೇಕತ್ವೇ ಸುಪಿ || ೨೩೨ || ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ' ಅನೇಕತ್ವೇ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಏಕತ್ವಕ್ಕೆ ಭಿನ್ನವಾದುದು ' ದ್ವಿತ್ವ-ಬಹುತ್ವ ' ಗಳೆರಡೂ ಅದುದರಿಂದ ' ಗಳ ' ಅದಿಗಳು ದ್ವಿತ್ವ, ಬಹುತ್ವಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವವೆಂದು ಪ್ರಕರಣವಶದಿಂದಲೂ ಅರ್ಥದ ಔಚಿತ್ಯದಿಂದಲೂ ದ್ವಿವಚನವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಬಹುದಾದುದರಿಂದ ಗ್ರಂಥಾಂತರ ವಿರೋಧವೇನೂ ಇರುವದಿಲ್ಲ.

ಹೀಗೆ ಸಂಸೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ— ' ನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಹನ್ಯಾತ್, ' ' ಪಶುನಾ ಯಜೇತ ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕರಣವಶದಿಂದ ' ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ' ಏಕತ್ವ ' ವಿವಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲವೆಂದೂ ' ಪಶುನಾ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ' ಏಕತ್ವ ' ವಿವಕ್ಷೆಯುಂಟೆಂದೂ ಮಿಮಾಂಸಕರು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ— ' ಕಪಿಂಜಲಾನಾಲಭೇತ ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ' ಕಪಿಂಜಲಾಃ ' ಎಂಬ ಬಹುವಚನಾಂತಪದಕ್ಕೆ ಬಹುತ್ವಾನುಧಿಯು ಗೊತ್ತಾಗದೆ ಅನವಸ್ಥೆಯುಂಟಾಗುವುದೆಂದು ಶಂಕಿಸಿ, ಎಲ್ಲಿಂದ ಬಹುತ್ವಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭವೋ ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನದಿಂದ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಮೂರು ಕಪಿಂಜಲಗಳನ್ನು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಅದರಂತೆ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ದ್ವಿವಚನವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾದ ಸಂದರ್ಭವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ-ಅನೇಕತ್ವವು ಏಕಭಿನ್ನವಾದ ಬಹುಪದಾರ್ಥ ನಿಷ್ಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕರಣವಶದಿಂದ ಅನೇಕತ್ವಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ದ್ವಿತ್ವದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂಬುದು ' ಅನೇಕತ್ವೇ ' ಎಂದು ಹೇಳುವ ಶಾಸನಕಾರನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ದ್ವಿತ್ವ-ಬಹುತ್ವಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳನ್ನೂ ಉಚ್ಚರಿಸಿರುವ ದರ್ಪಣಕಾರನಿಗೆ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೇಳುವದಕ್ಕಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆಯೇ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕರಣಾದಿ ಬಲದಿಂದ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಿ ವಿಭಕ್ತಿಯಾದ ' ಗಿತ್ ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿರುವ ತ ಕಾರಕ್ಕೂ ' ಅದ್ ' ಎಂಬ ಷಷ್ಟೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ದ ಕಾರಕ್ಕೂ— ' ಗಿತ್ ಕ ಅದೇಃ || ೨೭೪ || ಯೋಗೇತ್ಯದ್ || ೨೨೫ || ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನವು ಸಿಕ್ಕುವುದು.

ಒಗೆ ಶಾಸನಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಿ 'ಸುಪ್' ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಮ್, ಅಮ್, ಇಮ್, ಗೆ, ಅತ್ತಣಿಂ, ಅ, ಒಳ್ ಎಂಬ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ದರ್ಪಣಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಾದರೂ—

ಸಂದಿಸಿ ಮಮಿಕೆಯದೊಳೆ

ಯಿಂದಿರ್ಪುವು ಸಪ್ಪ ವಿಧವಿಭಕ್ತಿಗಳವು ಮಾ

ಗ್ಗಂಪದ್ವದರ್ಧವಶದಿಂ

ಪಿಂದೆಣಿಸಿದ ವಿವಿಧವಿಧದ ಲಿಂಗಕ್ಕೆಲ್ಲಂ (ಸೂತ್ರ ೯೩)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಮ್, ಅಮ್, ಇಮ್, ಕೆ, ಅತ್, ಆತ್, ಒಳ್ ಎಂಬ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪಂಚಮೇ ಪಷ್ಠಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ತ ಕಾರವು ಉಚ್ಚರಣಾರ್ಥವಲ್ಲದೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಿಯನ್ನು 'ಗೆ' ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದರೂ 'ಗೆತಃ ಕ ಆದೇಃ || ೨೭೪ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅ ಕಾರಾಂತವಾದ ಸಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಶಬ್ದದ 'ಗೆ' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಗ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕ ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದು ನೆಲಕೆ, ಪೊಲಕೆ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. 'ಜನಂಗಿ' ಮೊದಲಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪುಲ್ಲಂಗದಲ್ಲಿ ಗ ಕಾರವು ಒ್ಯಯಮಾಣವಾಗುವದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ದರ್ಪಣಕಾರನು 'ಕೆ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ—

ಒದವುವುದಂತಪುಲ್ಲಿಂ

ಗದೊಳ್ ಗೆಯೆಂವಾದಿಬಿಂದುವಿಂ ದ್ವಿತ್ವಂ ಮೇಣ್

ಒದವುವುದು ಸಪುಂಸಕಲಿಂ

ಗದೊಳ್ ಚತುರ್ಥಿಗೆ ಗೆಯಕ್ಕುಮುಟಾದೆಗೆಲ್ಲಂ (ಸೂತ್ರ ೧೧೩)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅರಸಂಗಿ, ಜನಕ್ಕೆ, ಜನಕೆ, ಕವಿಗೆ' ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದರಿಂದ ದರ್ಪಣಕ್ಕೂ ಶಾಸನಕ್ಕೂ ಲಕ್ಷ್ಯಸಿದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಬಹಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇನೂ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಿವರಿಸುವುವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೭

ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಾನುವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅವಕ್ಕೆ ಶಾಸ್ತ್ರಾಂತರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ 'ಸುಪ್' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಧಿಸುವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಬೋಧಿಸಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸಬೇಕಾದ ಸಂಕೇತವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅನುರಯಿರೆನೆವು ತಿಜ್ || ೧೭ ||

ಅರ್ಥ || ಅಮ್, ಆರ್, ಆಯ್, ಇರ್, ಎನ್, ಎವು, ಇವಾರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ 'ತಿಜ್' ಸಂಜ್ಞೆಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ನೋಡಿದಂ, ನೋಡಿದರ್, ನೋಡಿದಯ್, ನೋಡಿದಿರ್, ನೋಡಿದಿಂ, ನೋಡಿದಿವು' ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲಾ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೂ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗುವವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಪ್ರಯೋಜನಂ || 'ಅಮಕೃತ್ರಿಜಾ || ೨೯೮ ||' ಇದೇ ಮೊದಲಾದ 'ತಿಜ್ಞ' ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ 'ತಿಜ್ಞ' ಪದಕ್ಕೆ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಆರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಾಚ್ಯವಾಗುವವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ವಿಚಾರ ೧೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಶಂಕಿಸಿದಂತೆ — 'ಅನಾದಿಸ್ತಿಜ್ಞ' ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ 'ಅಮರಯಿರೆನವು ತಿಜ್ಞ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಪ್ರಥಮ, ಮಧ್ಯಮ, ಉತ್ತಮಗಳೆಂಬ ಭೇದಗಳನ್ನೂ ಇವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಚನ ಭೇದಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸಲು ನಿಯತವಾದ ಅನುಪೂರ್ವಿಯು ಬೇಕಾದುದರಿಂದ—ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದರೆ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ 'ಪ್ರಥಮ-ಮಧ್ಯಮ-ಉತ್ತಮಪುರುಷ' ಸಂಕ್ಷೇಪವು ಮಾಡಿಲ್ಲವಾದರೂ ಪೂರ್ವ ವೈಯಾಕರಣರು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಆ ಸಂಕೇತಗಳನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ವ್ಯವಹರಿಸಬೇಕು.

ದರ್ಪಣಾಕಾರವು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಅಮರಯಿರೆನವುಗಳಕ್ಕುಂ

ಕ್ರಮದೇಕಾನೇಕವಚನಮೋಕ್ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ

ಸಮಸಿ ಯುಗಳತೆಯಾಖ್ಯಾ

ತಮಾರ್ಗಮೋಕ್ ನೆಲಸಿ ನಿಂದ ಪುರುಷತ್ರಯಕಂ (ಸೂತ್ರ ೨೧೭)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅದರಲ್ಲಿ 'ಪುರುಷತ್ರಯಕಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮ ಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮ ವ್ಯವಹಾರವುಂಟೆಂದು ಸೂಚಿಸಿರುವುದು. ನಾಗವರ್ಮನೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮರ್ಯಾದೆಯನ್ನವಲಂಬಿಸಿ 'ತಾಸ್ತು ದ್ವೇ ದ್ವೇ ಪ್ರಥಮಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮಪುರುಷಾಃ' ಎಂದು (೧೯೮) ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿರುವನು. ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನಾರ್ಥವಾಗಿಯೇ ಸಂಕ್ಷೇಪಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಾದಿ ಸಂಕ್ಷೇಪಗಳನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶ ಮಾಡಿ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ವಿಧಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಸಂಜ್ಞಾಬೋಧಕವಾದ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಲಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದರೂ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ, ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ, ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ವೈಯಾಕರಣರು ಮಾಡಿರುವ ಸಂಕೇತವನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಇಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯವಹರಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಸುಪ್' 'ತಿಜ್ಞ' ಎಂಬಿವೆರಡೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರರು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವಂತೆ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಗಳು ಎಂದು ತಿಳಿಯದೆ, ನಾಮವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಸುಪ್ ಎಂಬ ಸಂಕೇತವೂ ಅಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ತಿಜ್ಞ ಎಂಬ ಸಂಕೇತವೂ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರಿಂದ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ — ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಆದರೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಂಕೇತವೆಂಬುದು ಅವರವರ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಪರಿಕಲ್ಪಿತವಾದುದು; ಅವರೀತಿಯಲ್ಲಾದರೂ ಮಾಡಲು ಶಕ್ಯವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನನುಸರಿಸಿ 'ಕ್ವತ್' ಸಂಕ್ಷೇಪ ಹೇಗೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೋ ಹಾಗೆ 'ಸುಪ್' 'ತಿಜ್ಞ' ಎಂಬ ಸಂಕ್ಷೇಪಗಳೂ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಕೆಲವು ಪ್ರಾಚೀನ ವೈಯಾಕರಣರೂ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಸಂಕೇತವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ವ್ಯವಹರಿಸುವರು. ಮತ್ತು ಇವುಗಳಿಗೆ — ವಿಭಜ್ಯಂತೇ ಕರ್ತೃ

ಕರ್ಮಾದಯೋಽರ್ಥಾ ಆದಿಭಿಃ' ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಾದ್ಯರ್ಥಗಳು ವಿಭಾಗಿಸಿ ಬೋಧಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯೆಂಬ ಹೆಸರೂ ಬಂದಿರುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಂತಹ ದ್ವಿವಿಧವಾದ ಸಂಜ್ಞೆಗಳಿಗೆ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನವಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸಿ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೮
ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲಾ ಪದಗಳಾಗಿಯೇ ಇರಬೇಕೆಂಬುದು "ಅಪದಂ ನ ಪ್ರಯುಂಜೀತ" ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಪದವಲ್ಲದುದನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗದೆಂದು ಯಾಸ್ಮರು ಸೂಚಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲರೂ ಮೊದಲು ಅಂತಹ ಪದಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದುದು ಅತ್ಯಾವಶ್ಯಕವೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ 'ಪದ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವಾದ—ಮ್, ಅಮ್, ಇಮ್, ಮೊದಲಾದ ನಾಮವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೆ 'ಸುಪ್' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ 'ಅಮ್, ಅರ್' ಮೊದಲಾದ ಅಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ 'ತಿಙ್' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಹೇಳಿ ಈಗ ಅಂತಹ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬರುವ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸುಪ್ತಿಜಂತಂ ಪದಂ || ೧೮ ||

ಅರ್ಥ || 'ಸುಪ್' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳೂ 'ತಿಙ್' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳೂ ಪದಸಂಜ್ಞಕಗಳಾಗುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಸುಬಂತಕ್ಕೆ— ಜನಂ, ಜನನಂ, ಜನನಿಂ, ಜನಂಗ್, ಜನನತ್ತಣಿಂ, ಜನನ, ಜನನೋಳ್ — ಇತ್ಯಾದಿ.

ತಿಜಂತಕ್ಕೆ— ಕಣ್ಣಂ, ಕಣ್ಣರ್, ಕಣ್ಣಯ್, ಕಣ್ಣಿರ್, ಕಣ್ಣಿಂ, ಕಣ್ಣಿವು — ಇತ್ಯಾದಿ.

ಪ್ರಯೋಜನಂ || 'ಕತಪಸ್ತುತೀಯ ಉತ್ತರಪದಾದೇಃ || ೮೯ ||' ಇತ್ಯಾದಿ 'ಪದ' ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ 'ಪದ' ಪದಕ್ಕೆ 'ಸುಬಂತ-ತಿಜಂತ' ಶಬ್ದಗಳಿಂದರ್ಥವಾಗುವುದು.

ವಿಚಾರ ೧೮

ಈ ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯರೂಪವಾಗಿಯೇ ಆಗಲಿ ವಿಶೇಷರೂಪವಾಗಿಯೇ ಆಗಲಿ ಇರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವಾದ ಪದಗಳು, ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಅವ ಪ್ರಕೃತಿಗಳ ದೇಶಿಯಿಂದ ಪರವಾಗಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುವೋ, ಆ ಪ್ರಕೃತಿಗಳೇ ಆಧ್ಯವಯವವಾಗುಳ್ಳ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೇ ಚರಮಾವಯವವಾಗುಳ್ಳ ಶಬ್ದಸಮುದಾಯಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುವು; ಎಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವಾದ ಪದವು ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದು — ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವುಳ್ಳ

'ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ಯಸ್ಮಾತ್ಸವಿಹಿತಸ್ತದಾದೇಸ್ತದಂತಸ್ಯ ಗ್ರಹಣಂ'

ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ 'ಒನಚಃ || ೧೭೯ ||' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಗ್ರಹಣವುಳ್ಳ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವಾದ ಪದಗಳು ತದಂತಬೋಧಕಗಳಾಗುವುವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ — 'ನಾನ್ಯಯಶತ್ಯತ್ಯದಾದಿ || ೧೦ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಶತ್ಯ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯ

ಬೋಧಕ ಪದವು ತದಂತಬೋಧಕವಾಗಿ 'ಶತ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಲಿಂಗ' ಸಂಜ್ಞೆಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ 'ಸುಪ್' 'ತಿಜ್ಞ' ಎಂಬಿವೆರಡೂ ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕಗಳಾದುದರಿಂದ ತದಂತಬೋಧಕಗಳಾಗಿ 'ಸುಬಂತ-ತಿಜ್ಞ' ಗಳಿಗೆ 'ಪದ' ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುವುದೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತಿರಲು, ಪುನಃ ಇಲ್ಲಿ 'ಅಂತ' ಗ್ರಹಣವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದರೆ ಸೂತ್ರಕಾರರ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸಿದರೆ ವ್ಯರ್ಥವಾದ ಪದಗಳನ್ನು ಚ್ಚರಿಸುವುದು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ 'ಅಂತ' ಪದಕ್ಕೆ ಅವುದೊ ಒಂದು ಪ್ರಯೋಜನವಿರಬೇಕೆಂದು ಊಹಿಸಬೇಕು. ಅದಾವುದೆಂದರೆ — ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಸಂಜ್ಞಾಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವದಿಲ್ಲವೆಂಬುವುದೆ. ಹೀಗೆ 'ಅಂತ' ಗ್ರಹಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಇದೂ ಸಂಜ್ಞಾಸೂತ್ರವೆಂದು ತದಂತಲಾಭವಿಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ 'ಪದ' ಸಂಜ್ಞೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು, 'ಅಂತ' ಗ್ರಹಣದಿಂದ ತದಂತಗಳಿಗೇ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ 'ಅಂತ' ಗ್ರಹಣವು ಸಾರ್ಥಕವಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ —

‘ಸಂಜ್ಞಾವಿಧೌ ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ತದಂತಗ್ರಹಣಂ ನಾಸ್ತಿ’

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಇದರಿಂದ 'ಕೃದಜಾದಿಃ || ೧೫ ||' ಮೊದಲಾದ ಸಂಜ್ಞಾಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವಾದ ಪದಗಳು ತದಂತಬೋಧಕಗಳಾಗದೆ ಪ್ರತ್ಯಯಮಾತ್ರವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುವು—ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಸಂಜ್ಞೆಗಳು ಆಯಾ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

‘ನಾವ್ಯಯಶತ್ಯತ್ಯಾದಿ || ೧೦ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಸಂಜ್ಞಾಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞಾನಿಷೇಧಸೂತ್ರವಾದುದರಿಂದ 'ಸಂಜ್ಞಾವಿಧೌ ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ತದಂತಗ್ರಹಣಂ ನಾಸ್ತಿ' ಎಂಬ ನಿಷೇಧವು ಅಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ 'ಶತ್ಯ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವಾದ ಪದವು ತದಂತಬೋಧಕವಾಗಿ ತದಂತಕ್ಕೆ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞಾನಿಷೇಧವು ಬರುವುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುವುದು.

‘ವುದುಮಾದ್ಯವ್ಯಯಂ || ೧೯ ||’ ಎಂಬ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣ ಸೂತ್ರವು ಸಂಜ್ಞಾಸೂತ್ರವಾಗಿದ್ದರೂ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ 'ಅಂತ' ಪದವನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ವುದುಮಾದಿ' ಎಂಬುವುದನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ 'ವುದುಮಾದ್ಯಂತ' ವಂದರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಆದರೆ ಸಂಜ್ಞಾಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲದೆ 'ಇತಃ ಪೋಽಽಽ || ೫೭ ||' 'ಕೋ ದಪಶ್ಚ ತಿಜಾ || ೫೮ ||' ಮೊದಲಾದ ವಿಧಿಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವಾದ ಪದಗಳಿದ್ದರೂ ಅವು ಏಕೆ ತದಂತ ಬೋಧಕಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ನಮಗೆ ಸಂದೇಹ ಹುಟ್ಟಿದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ನಿರ್ಣಯಜನಕವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಒಂದು ಕುಂದನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು ಉಚಿತವಲ್ಲವೆಂದು—

“ವ್ಯಾಖ್ಯಾನತೋ ವಿಶೇಷಪ್ರತಿಪತ್ತಿರ್ನಹಿ ಸಂದೇಹಾದಲಕ್ಷಣಂ ||”

ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರಿಗಳಾದ ಶಿಷ್ಯರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ನೋಡಿ ಸಂದೇಹ

ವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಅಭಿಯುಕ್ತರು ಸೂಚಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದು ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವಾದ ಪದವು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಅದು ತದಂತ ಬೋಧಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ 'ಅಚಿ' 'ತಿಜಿ' ಎಂದರೆ 'ಅಚ್ಛಾಪ್ರತ್ಯಯೇ ಸರೇ, ತಿಜ್ಞಪ್ರತ್ಯಯೇ ಸರೇ' ಎಂದರ್ಥವಾಗಿರುವುದು. ಏವಂಚ ಎಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣವು ಅತಿಪ್ರಸಕ್ತವಾದರೂ ಹೀಗೆಯೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ಅರ್ಥನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇದೆ ತಾತ್ಪರ್ಯದಿಂದ ಶಾಸನಕಾರನು 'ಪ್ರತ್ಯಯೋಽಸಪ್ತಮ್ಯಾಂ || ೨೯ ||' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿರುವನು.

ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಭೂತಗಳಾದ ಪದಗಳು — ನಾಮಪದಗಳೆಂತಲೂ ಆಖ್ಯಾತಪದಗಳೆಂತಲೂ ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಮಪದಗಳೆಂಬುವು — ಕೃದಂತಪ್ರಕೃತಿಗಳೆಂತಲೂ ತದ್ಧಿತಾಂತಪ್ರಕೃತಿಗಳೆಂತಲೂ ಸಮಾಸಪ್ರಕೃತಿಗಳೆಂತಲೂ ಕೇವಲನಾಮಪ್ರಕೃತಿಗಳೆಂತಲೂ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುವು. ಆಖ್ಯಾತಪದಗಳು ಮೂಲಧಾತುಪ್ರಕೃತಿಗಳೆಂತಲೂ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಧಾತುಪ್ರಕೃತಿಗಳೆಂತಲೂ 'ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುವು. ಹೀಗೆ ಒಳಗಿನ ಭೇದಗಳಿಂದ ಪದಗಳು ಆರುಬಗೆಯಾಗಿದ್ದರೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎರಡೇ ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಸುಬಂತ-ತಿಜಂತ' ಗಳೆಂಬ ಎರಡೆ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಹೀಗೆಯೇ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರರೂ ಇದೇ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಪದಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎರಡು ಬಗೆಯೆಂದೇನಿರಿಸಿರುವರು. ಅಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಇಂತಹ ಪದಗಳು — ನಾಮಾಖ್ಯಾತೋಪಸರ್ಗನಿಪಾತಭೇದಗಳಿಂದ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುವೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಅಲ್ಲಿ : ನಾಮಪದವೆಂದರೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಸಪ್ತವಿಭಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಅರ್ಹವಾದ ಶಬ್ದಗಳು. ಇವಕ್ಕೆ ಕೃದಂತ, ತದ್ಧಿತಾಂತ, ಸಮಾಸ, ನಾಮನಾಚಕ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯಾಗಿರುವ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಗಳು ಪ್ರಕೃತಿಗಳಾಗುವುವು. ಆದರೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ನಾಮಪದಗಳೆಂದೇ ವ್ಯವಹಾರವಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಒಳಭೇದವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ.

ಆಖ್ಯಾತಪದವೆಂದರೆ - ತಿಜ್ಞ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಧಾತುಪ್ರಕೃತಿಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳು.

ಉಪಸರ್ಗವೆಂದರೆ — ಧಾತುಗಳ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸೇರಿ, ಆ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅರ್ಥವಿಶೇಷವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಮಾಡುವ ಕೆಲವು ಅನ್ವಯಗಳು. ಅವಾವುವೆಂದರೆ — ಪ್ರ, ಪರಾ, ಅಪ, ಸಮ್, ಅನು, ಅಪ, ನಿನ್, ನಿರ್, ದುಸ್, ದುರ್, ವಿ, ಆ(ಜ್ಞ), ನಿ, ಅಧಿ, ಅತಿ, ಸು, ಅಪಿ, ಉದ್, ಅಭಿ, ಪ್ರತಿ, ಪರಿ, ಉಪ, ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಪದಗಳು.^೩

ನಿಪಾತಗಳೆಂದರೆ - ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಉಪಸರ್ಗಗಳಲ್ಲದ ಅನ್ವಯಪ್ರಕೃತಿಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳು.

ಹೀಗೆ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯಾಗಿರುವ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ನಾಮಪದಗಳಿಗೂ ಆಖ್ಯಾತಪದಗಳಿಗೂ

[೧ ಪಾಣಿನಿ: 'ಸುಪ್' ತಿಜಂತಂ ಪದಂ' || ೧-೪-೧೪ ||

೨ ಧಾತುರ್ಭೂತಾ ಬಾಧತೇ ಕಶ್ಚಿತ್ ಕಶ್ಚಿತ್ ತಮನುವರ್ತತೇ | ತಮೇವ ವಿಶಿಷ್ಟ್ಯಂ ಉಪಸರ್ಗಗತ್ತಿಧಾ ||

೩ ಇವುಗಳಿಗೆ 'ಪ್ರಾದಿ' ಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಸಿರುವರು:

ಪ್ರವಿಪರಾಪಸಮನ್ವನಿನಿಸೋ ದುರತಿದುಷ್ಟತಿಸಾದಧಿಸರ್ಯುಃ |

(ತದನು) ಚಾಪಭಿನೀ ಉಪವಿಂಶತಿದ್ವಿಸಹಿತೇತ್ಯುಪಸರ್ಗಸಮಾಹ್ವಯಾಃ || — ಸಂಪಾದಕ]

ವಾಚಕತ್ವವಿರುವುದು. ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಗೆ ದ್ಯೋತಕತ್ವವಿರುವುದು. ನಿಸ್ಪಾತಪದಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವಕ್ಕೆ ದ್ಯೋತಕತ್ವವೂ ಕೆಲವಕ್ಕೆ ವಾಚಕತ್ವವೂ ಕೆಲವಕ್ಕೆ ನಿರರ್ಥಕತ್ವವೂ ಇರುವುದು. ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮೀಮಾಂಸಕರು —

ಚತುರ್ವಿಧೇ ಪದೇ ಚಾತ್ರದ್ವಿವಿಧಸ್ಯಾರ್ಥನಿರ್ಣಯಃ

ಕ್ರಿಯತೇ ಸಂಶಯೋತ್ಪತ್ತೇರ್ನೋಪಸರ್ಗನಿಪಾತಯೋಃ

ತಯೋರರ್ಥಾಭಿಧಾನೇ ಹಿ ವ್ಯಾಪಾರೋ ನೈವ ವಿದ್ಯತೇ

ಯದರ್ಥದ್ಯೋತಕೌ ತೌ ತು ವಾಚಕಸ್ಯ ವಿಚಾರ್ಯತೇ

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಇಂತಹ ಉಪಸರ್ಗನಿಪಾತ ರೂಪವಾದ ಅವ್ಯಯ ಶಬ್ದಗಳೂ ದ್ಯೋತಾರ್ಥದಿಂದಾಗಲಿ, ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದಿಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವತ್ತಾದ ಶಬ್ದಗಳಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ ಸಂಜ್ಞಕಗಳಾಗಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರಲು ಅವಕ್ಕೆ — ‘ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್ಯುಪಃ ||೨-೪-೪೨||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್ ನಾಡಿ, ‘ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಂ ||೧-೧-೨೨||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸುಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲುಪ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ ಆ ಲುಪ್ತಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾದ ಕಾರ್ಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸುಬಂತತ್ವ ಪ್ರಯುಕ್ತಪದ ಸಂಜ್ಞೆಗೆ ವಿಷಯಗಳಾಗುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳನ್ನೂ ಸುಬಂತದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿಸಬೇಕೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಸೂತ್ರಕಾರರು ‘ಸುಬಂತ-ತಿಜಂತ’ ಗಳೆಂಬ ಎರಡೆ ವಿಧವಾದ ಪದಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು — ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇನ್ನೂ ಇದರ ವಿಚಾರವು ಬಹಳವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುವುದು. ಹೆಚ್ಚು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣದ ಉದ್ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಭಾಷೆಯಲ್ಲಾದರೂ ಉಪಸರ್ಗಗಳೆಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ನಾಮಾಖ್ಯಾತಾವ್ಯಯಗಳೆಂದು ಮೂರು ಬಗೆಯಾಗಿ ಪದಗಳಿರುವವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅವ್ಯಯಪದಗಳನ್ನು ನಾಮಪದಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಸುಬಂತ-ತಿಜಂತಗಳೆಂಬ ಎರಡೆ ಬಗೆಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ಪದದರ್ಥಮಂ ವಿಭಾಗಿಸು

ವುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯಂತದಂ ಪ್ರತ್ಯಯಮಂ

ಬುದು ತತ್ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂ ಪು

ವದೋಳಿಕುಂ ಪ್ರಕೃತಿಯೇರಡುವುದೋದವೆ ಪದಂ (ಸೂತ್ರ ೩೫)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಬ್ದದೊಳಿದ್ದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಂತಮ್ಮ ಅರ್ಥಾನುಗುಣವಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಆ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅವಾವುವೆಂದರೆ — ಮ್, ಅಮ್ ಮೊದಲಾದ ನಾಮಾಖ್ಯಾತ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು. ಅವುಗಳಿಗೆ ಹಿಂದಿರುವ ‘ಲಿಂಗ, ಧಾತು’ ಇವು ಪ್ರಕೃತಿಯೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವು. ಇಂತಹ ಪ್ರಕೃತಿ-ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆರಡೂ ಸೇರಿರುವವು ಪದಗಳೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವೆಂದು ಹೇಳಿ — ‘ಮರ, ದೇವ’ ಎಂಬ ನಾಮಲಿಂಗಕ್ಕೆ ‘ಮ್’ ಎಂಬ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಸೇರಿಸಲು ‘ಮರಂ, ದೇವಂ’ ಎಂದು ನಾಮಪದಗಳಾಗುವವು. ‘ನುಡಿ, ನೋಡು’ ಎಂಬ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ‘ಅಮ್’ ಎಂಬ ಆಖ್ಯಾತ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ‘ನುಡಿದಂ, ನೋಡಿದಂ’ ಎಂದು ಆಖ್ಯಾತಪದಗಳಾಗುವವು. ಅವ್ಯಯ

ವನ್ನೂ ಸಮಾಸದೊಳಗಣ ನಾಮಭಾಗವನ್ನೂ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಲೋಪಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪದಗಳೆಂದೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು — ಎಂದು ಸೂಚಿಸಿರುವನು. ಅದುದರಿಂದ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಲ್ಲವಾದರೂ ಅವ್ಯಯಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತಕ್ಕೂ ಕನ್ನಡಕ್ಕೂ ಏನೂ ಭೇದವಿಲ್ಲೆಂದು ತೋರುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೯

ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸುಬಂತ-ತಿಜಂತಗಳಿಗೆ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸುಬಂತಪದಗಳು ನಾಮಪ್ರಕೃತಿಗಳಂತಲೂ ಅವ್ಯಯಪ್ರಕೃತಿಗಳಂತಲೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಅಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಯಗಳಾವುವೆಂದರೆ — ಅವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞಾಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾದ ಅವ್ಯಯಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ವುದುಮಾದ್ಯವ್ಯಯಂ || ೧೯ ||

ಅರ್ಥ || 'ವುದುಮ್' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಮೊದಲಾದ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆಗಳಾಗುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಬರ್ಪುದುಂ, ತರ್ಪುದುಂ; ತರ್ಪಿನಂ, ಬರ್ಪಿನಂ; ಬಂದು, ತಂದು — ಇತ್ಯಾದಿಗಳು.

'ವುದುಮಾದಿಗಣ' ವಾವುದೆಂದರೆ — ವುದುಮ್, ಎ, ವನ್ನಮ್, ವನ್ನೆಗಮ್, ವಿನಮ್, ವಿನೆಗಮ್, ಉತೆ, ಉತ್ತೆ, ಉತುಮ್, ಉತ್ತುಮ್, ದೊಡೆ, ವೊಡೆ, ಆದೆ, ಆದು, ಆತ್, ಆತ್, ಆಲ್, ಇತ್, ದು, ಎವರಂ, ಎವರೆಗಂ, ಫೊಲ್, ಫೋಲ್, ಬೊಲ್, ಮೆತ್, ತುಟ್, ತೆ, ತು — ಈ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಪ್ರಯೋಜನಂ || 'ಶ್ಲುಬವ್ಯಯಸ್ಯ || ೨೪೭ ||' ಇತ್ಯಾದಿ 'ಅವ್ಯಯ' ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ 'ಅವ್ಯಯ' ವೆಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳೂ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ 'ಅಣಮಾದಿ'ಗಳೂ 'ಎನಾದಿ'ಗಳೂ ಅರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೧೯

ಈ ಸೂತ್ರವೂ ಸಂಜ್ಞಾಸೂತ್ರವಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ 'ವುದುಮಾದಿ' ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವಾದ ಪದವು ತದಂತ ಬೋಧಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಕೇವಲ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮಾಡಲು ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಂತ' ಪದವನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ 'ವುದುಮಾದಿ' ಯೆಂಬುವುದನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ 'ವುದುಮಾದ್ಯಂತ' ವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ 'ಲಘುರ್ಥಂ ಹಿ ಸಂಜ್ಞಾಕರಣಂ' ಎಂದು ಪ್ರಾಚೀನರು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಲಘುಭೂತವಾದ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮಾಡದೆ 'ಅವ್ಯಯಂ' ಎಂಬ ಮಹಾಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅನ್ವರ್ಥ ಸಂಜ್ಞೆಯೆಂದು ತೋರುವುದು. ಅನ್ವರ್ಥವೆಂದರೆ ಆ ಪದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಪೂರ್ವಿಕರು —

‘ ನ ನೈತಿ ನ ಚಲತಿ ಸರ್ವಲಿಂಗಸಂಖ್ಯಾವಿಭಕ್ತಿಷು ಸ್ವರೂಪಾನ್ನಚ್ಯವತ ಇತ್ಯವ್ಯಯಂ ’
ಎಂದು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಈ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ —

ಸದೃಶಂ ತ್ರಿಷು ಲಿಂಗೇಷು ಸರ್ವಾಸು ಚ ವಿಭಕ್ತಿಷು

ನಚನೇಷು ಚ ಸರ್ವೇಷು ಯನ್ನೈತಿ ತದವ್ಯಯಂ

ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಅದುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲಿಂಗಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ವಿಕಾರವೂ ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ವಿಕಾರವೂ ನಚನಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ವಿಕಾರವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಏಕರೂಪವಾಗಿರುವುವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುವುದು.

ಈ ಸೂತ್ರದ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ — ‘ವುದುಮ್, ಎ, ವನ್ನಂ, ವನ್ನೆಗಂ, ವಿನಂ, ವಿನೆಗಂ’ ಎಂಬ ಆರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಆವ ಕ್ರಿಯೆ-ಕ್ರಿಯಾಂತರಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾಪಕವಾಗುವವೂ ಅಂತಹ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕವಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ‘ವುದುಮಾದಿ’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ-
‘ವುದುಮೆವನ್ನಂ ವನ್ನೆಗಂ ವಿನಂ ವಿನೆಗಂ || ೫೮೮ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸುವ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ ‘ಪಾಡುವುದುಂ ಕೇಳ್ವಂ, ಪಾಡೆ ಕೇಳ್ವಂ, ಪಾಡ್ಯ ವನ್ನಂ ಕೇಳ್ವಂ, ಪಾಡುವನ್ನೆಗಂ ಕೇಳ್ವಂ, ಪಾಡುವಿನಂ ಕೇಳ್ವಂ, ಪಾಡುವಿನೆಗಂ ಕೇಳ್ವಂ’ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗತವಾದ ‘ಪಾಡುವುದುಂ’ ಮೊದಲಾದುವು (ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ) ಅವ್ಯಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

‘ ಉತೆ, ಉತ್ತೆ, ಉತುಮ್, ಉತ್ತುಮ್ ’ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಧಾತುವಿಗೆ ಪರವಾಗಿ ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಅಚ್ಚುತ್ಯಯದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ — ‘ಉತೆದ್, ಉತ್ತೆದ್, ಉತುಂ, ಉತ್ತುಂ’ ಎಂದು ಆದೇಶಗಳಾಗುವುವು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ — “ ಉತೆದುಕ್ತೆದುತು ಮುತ್ತುಮ್ ಸತ್ಯಚೋ ವಾ || ೫೮೯ || ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಆದೇಶಗಳು. ಇವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದುದರಿಂದ ‘ಮಾಡುತೆ, ಮಾಡುತ್ತೆ, ಮಾಡತುಂ, ಮಾಡುತ್ತುಂ’ ಮೊದಲಾದುವೂ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಅವ್ಯಯಗಳೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವುವು.

‘ ದೊಡೆ ’ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು — ‘ ಭೂತೇ ದೊಡೆದ್ ವಾ || ೫೯೦ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭೂತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಂತರಜ್ಞಾಪಕ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾದ ‘ ದೊಡೆತ್ ’ ಎಂಬ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು; ಅದುದರಿಂದ ‘ ಪಾಡಿದೊಡೆ ಕೇಳ್ವಂ ’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ‘ ಪಾಡಿದೊಡೆ ’ ಎಂಬುವುದು ಅವ್ಯಯವಾಗಿರುವುದು.

‘ ವೊಡೆ ’ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ‘ ವೊಡೆತ್ ಸದ್ಭಾವಿ || ೫೯೧ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ‘ ಪಾಡುವೊಡೆ ಬಂದಂ ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ ಪಾಡುವೊಡೆ ’ ಎಂಬುವುದು ಅವ್ಯಯವಾಗುವುದು.

‘ ಅದೆ ’ ಎಂಬುದು — ‘ ಅದೆತ್ ಪ್ರತಿಷೇಧೇ || ೫೯೨ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ‘ ಅದೆತ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು. ಅದುದರಿಂದ ‘ ನಡೆಯದೆ, ನುಡಿಯದೆ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಅವ್ಯಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

‘ ಅದು, ಅತ್, ಆತ್ ’ ಎಂಬ ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ‘ ಅದ್ವದಾದಾಗೋರನರ್ಹಾರ್ಥೇ

|| ೫೮೪ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಆಗು ' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಅನಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾದ — ' ಆಗದು, ಆಗ, ಆಗಾ ' ಎಂಬ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳೂ ಅವ್ಯಯಗಳಾಗುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ' ಅತ್ ' ಎಂದು ತ ಕಾರೇ ತ್ವಂಜ್ಞಕವಾದ ಅ ಕಾರರೂಪ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ನಿರನುಬಂಧಕವಾದ — ' ಸಾಲ್ಪಾನೋಸ್ತೀಭ್ಯೋಽಕುಪಿಹಾಃ || ೫೭೬ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ' ಅ ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ' ಸಾಲ ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

' ಅಲ್ ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು — ' ಅಲಹಾರ್ಥೇ || ೫೮೫ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದುದು. ಆದುದರಿಂದ — ' ನೋಡಲ್, ನುಡಿಯಲ್; ನೋಡಲೊಡಂ, ನುಡಿಯಲೊಡಂ; ನೋಡಲೊಡನೆ, ನುಡಿಯಲೊಡನೆ ' ಮೊದಲಾದ ' ಅಲ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಅವ್ಯಯಗಳಾಗುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ' ನೋಡಲೊಡಂ, ನುಡಿಯಲೊಡಂ, ನೋಡಲೊಡನೆ, ನುಡಿಯಲೊಡನೆ ' ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಲ್ಲ — ' ಒಡನೆದೊಡಮಲೊಽನು || ೫೯೦ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಅಲ್ ' ಅಂತಕ್ಕೆ ಅನುಪ್ರಯೋಗಗಳಾಗಿ ' ಒಡಂ, ಒಡನೆ ' ಎಂಬಿವು ಬಂದಿವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ' ಒಡಂ, ಒಡನೆ ' ಎಂಬಿವೆರಡೂ ' ಅಣವಾದಿ ' ಗಣ ಪಠಿತವಾದ ಅವ್ಯಯಗಳು. ಇವುಗಳಿಲ್ಲ ' ಒಡಂ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ' ನಿಶ್ಚಯ, ' ಅಥವಾ ' ಅಭ್ಯಗಮ ' ಎಂದರ್ಥವೂ ' ಒಡನೆ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ' ಸಹ ', ' ಕೂಡ ' ಎಂದರ್ಥವೂ ಆಗುವುವು.

ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನೇ ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ' ಅತ್, ಅಲ್ ' ಎಂಬೆರಡನ್ನೂ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದೇ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕಲ್ಲದೆ, ' ತಸ್ಮಿನ್ನದಲ್ || ೫೯೬ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ತಿಜಾದೇಶಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ — ನೋಡಬೇಡಂ, ನೋಡಲ್ ಬೇಡಂ, ನುಡಿಯಬೇಡಂ, ನುಡಿಯಲ್ ಬೇಡಂ, ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಲ್ಲ — ' ನೋಡ, ನೋಡಲ್ ' ಮೊದಲಾದುವು ಅವ್ಯಯಗಳಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ' ಬೇಡಂ, ಬೇಡ ' ಎಂಬಿವು ' ಅಣವಾದಿ ' ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಗಳಾಗುವುವು.

' ಇತ್ ' ಎಂಬುದು — ' ಇದುತೋಽಲಘಾದಿವಿಸ್ತರಾತ್ || ೫೯೧ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಘಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಎರಡು ಸ್ವರವುಳ್ಳದಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಉಕಾರಾಂತವಾಗಿಯೂ ಉತ್ತರ ಕಾಲಕ್ರಿಯೆಯೊಡನೆ ಸಮಾನ ಕರ್ತೃಕವಾಗಿಯೂ ಪೂರ್ವಕಾಲಕ್ರಿಯಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು. ಇದರಿಂದ ' ನೋಡಿ, ಬೇಡಿ ' ಎಂಬಿವೇ ಮೊದಲಾದುವು ಅವ್ಯಯಗಳಾಗುವುವು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ' ಇತ್ ' ಎಂದು ತ ಕಾರ ಸಹಿತವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿರುವುದರಿಂದ — ' ಇರುಣಃ ಕರ್ಮಣಿ || ೫೯೬ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ' ಇಪ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾದ ಕಂಪುಣಿ, ಬಂಡುಣಿ, ಮೊದಲಾದುವು ಅವ್ಯಯಗಳಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

' ದು ' ಎಂಬುದು ' ಪ್ರಾಕ್ಯಾಲೀ ದುಸ್ತುಲ್ಯಕರ್ತೃಕಾತ್ || ೫೯೦ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು. ಇದರಿಂದ ' ನಡೆದು, ನುಡಿದು ' ಮೊದಲಾದುವು ಅವ್ಯಯಗಳಾಗುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ಇದುವರೆಗೂ ಹೇಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಲ್ಲಾ ಕೃತುಗಳಾದುದರಿಂದ ಉದಾಹರಣೆಗಳೂ

ಕೃದಂತಗಳಿಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ದು' ಪ್ರತ್ಯಯ ಮಾತ್ರ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಕೃತ್ತದ್ವಿತೀಯತೆಗಳಿರದದ್ದನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿ, 'ಕಾಲೇ ದುಃ || ೪೩೮ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ 'ದು' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾದ 'ಅದು, ಇದು' ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೂ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಲ್ಲಾ ತದ್ವಿತೀಯತೆಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು:

'ಎವರಂ, ಎವರೆಗಂ' ಎಂಬಿವು — 'ಎವರಮೆವರೆಗಂ ಕಾಲಸ್ಯ ನಶ್ಚ || ೪೩೯ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು. ಆದುದರಿಂದ 'ಅನ್ನೇವರಂ, ಇನ್ನೇವರಂ; ಅನ್ನವರೆಗಂ, ಇನ್ನೇವರೆಗಂ' ಮೊದಲಾದವು ತದ್ವಿತೀಯತೆಯುಳ್ಳವುಗಳೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುವು.

'ಮೋಲ್, ಮೋಲ್' ಎಂಬೆರಡೂ — 'ತಸ್ಯ ತುಲೇ ಮೋಲ್-ಮೋಲ್ || ೪೪೦ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾದೃಶ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು. ಆದುದರಿಂದ 'ಮುನಿಯಮೋಲ್ ಮುನಿಯಮೋಲ್' ಮೊದಲಾದವು ಅವ್ಯಯಗಳಾಗಿರುವುವು.

'ಬೋಲ್' ಇದು — 'ವಾತೋ ಬೋಲ್ || ೪೪೧ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು. 'ಇಂದ್ರಂಬೋಲ್' ಮೊದಲಾದವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗಿರುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು 'ಬೋಲ್' ಎಂದು ಹ್ರಸ್ವಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಹೇಳುವುದುಂಟು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿರದವಾಗಿ ವಿಧಿಸುತ್ತಿದ್ದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವುದು.

'ಮೆತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಸಂಖ್ಯಾಯಾ ಮದ್ವಾರೇ || ೪೪೨ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಇದರಿಂದ 'ಒಮ್ಮೆ, ಇಮ್ಮೆ' ಮೊದಲಾದವು ಅವ್ಯಯಗಳಾಗುವುವು. ಇಲ್ಲಿ 'ಮೆತ್' ಎಂದು ಕೃತ್ತಿಗೂ ತದ್ವಿತೀಯತೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ತದ್ವಿತೀಯತೆಯಲ್ಲಿ ಸಾರಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತದ್ವಿತೀಯತೆ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ 'ಒಲ್-ನಲ್-ಕೂಘ್ಯೋ ಮೆತ್ || ೪೪೩ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ 'ಮೆತ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ 'ಒಲ್, ನಲ್' ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆಯಿಲ್ಲ. 'ದು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಾದರೂ ಕೃತ್ತಗಳಿಗೂ ತದ್ವಿತೀಯತೆಗಳಿಗೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾರಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಉಭಯವಿಧವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

'ತುಟು, ತೆ, ತು' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು — 'ಪ್ರಕಾರೇ ತುಟು ತೆ ತವಃ || ೪೪೪ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದವು ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಇದರಿಂದ 'ಅಂತುಟು, ಇಂತುಟು; ಅಂತೆ, ಇಂತೆ; ಅಂತು, ಇಂತು' ಮೊದಲಾದವು ಅವ್ಯಯಗಳಾಗುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು 'ತೆ' ಎಂಬುದರಿಂದ — 'ತದನೇಕಸ್ವರಾತ್ || ೪೪೫ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ 'ತೆತ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣವುಂಟೆಂದು ಹೇಳಿ, 'ನೆಗಲತ್ತಿ, ಮೊಗಲತ್ತಿ' ಮೊದಲಾದ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಿಗೂ ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಆದರೆ ಕೆಲವರು 'ತೆ' ಎಂಬುದನ್ನು ತದ್ವಿತೀಯತೆಯಲ್ಲಿ ಸಾರಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಕೃತ್ತನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಲಾಗದೆಂದು ಇದಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಯತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವರು.

ಅನವತಾರಿಕೆ ೨೦

ಹೀಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾವ್ಯಯಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಸಾಮಾನ್ಯಾವ್ಯಯಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅಣಮಾದಯಃ || ೨೦ ||

ಅರ್ಥ || 'ಅಣಂ' ಎಂಬುದೆ ಮೊದಲಾದ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳು 'ಅವ್ಯಯ' ಸಂಜ್ಞಕಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾಹರಣೆ || ಅಣಂ, ಆಣಂ; ಅವಗಂ; ನೀಡುಂ, ಕರಂ, ಆದಂ, ಕೆನ್ನಂ, ಪೀನಂ; ಎಲ್ಲಂ; ಅಲ್ಲಂ, ಇಲ್ಲಂ; ಚೆಚ್ಚರಂ, ಬೆಚ್ಚರಂ; ನಿನ್ನೆರಂ, ಸೋಡಂಬಾಡಂ; ಎಗಂ, ವರಂ, ವಲಂ, ವಲ್ಲಂ, ವೇಷಂ; ಬಲಾಕಂ, ಬಲಾಕ್ಕಂ, ಬಲಾಯಂ; ಬೇಡಂ; ಗಡಂ, ಗಳಂ; ಬೆಳ್ಳಂ, ಬೆಳ್ಳಡಂ; ಉಸಿಕಂ; ಒಡಂ, ನಿಕ್ಕುವಂ, ತೇನಂ, ತೇನತೇನಂ; ಅನುಂ; ಪೊಟ್ಟಿಡಂ, ಸವಳ್ಳಡಂ; ಹುಂ; ಅಂ, ಉಂ; ಪಿರಿದುಂ; ಮುನ್; ಇನ್; ಪಿರಿದು, ನೀಡು; ನಿನ್ನೆರ; ಬೇಡ; ಒಡನೆ; ನಾಳೆ, ನಾಡಿದು; ಮತ್ತೆ; ಮತ್ತಿನ; ಬೇಟೆ; ಏನ್; ಏಗುವೆನ್, ಏವೆನ್; ಮೇಣ್; ದಲ್; ಭೋಂಕಲ್; ಅಂತೆ, ಅಂತಿರೆ, ಅಂತೆಪೊಲ್, ಅಂತಿರೆಪೊಲ್, ಅಂತೆಪೊಲ್, ಅಂತಿರೆಪೊಲ್ ||
ವೃತ್ || ಗಡ, ಗಳ; ಅಲ್ಲ, ಅಲ್ಲ, ಇಲ್ಲ; ಇಲ್ಲದೆ, ಅಲ್ಲದೆ; ಆಗಡ, ಈಗಡ, ಪೊಟ್ಟಿಡ; ತಡಬಡ; ಅಕ್ಕಟ, ಅಕಟ; ಅಹಹ; ಬಲಾಕೆ, ಬಲಾಕ್ಕ; ಭೋಂಕನೆ, ಚಿಕ್ಕನೆ, ಭೋರನೆ, ಪಯ್ಯನೆ, ಬಯ್ಯನೆ; ಪಾವನೆ, ಪಾವಗೆ; ನೆಟ್ಟನೆ, ನೆಟ್ಟಗೆ; ತೊಟ್ಟನೆ, ತೊಟ್ಟಗೆ; ಆಯ್ಯನೆ, ಆಯ್ಯಗೆ; ತಿಪ್ಪನೆ, ತಿಪ್ಪಗೆ; ಗಿಪ್ಪನೆ, ಗಿಪ್ಪಗೆ; ಸುಮ್ಮನೆ, ಸುಮ್ಮಗೆ; ಬಿಮ್ಮನೆ, ಬಿಮ್ಮಗೆ; ಮೆಲ್ಲನೆ, ಮೆಲ್ಲಗೆ; ಕಮ್ಮನೆ, ಕಮ್ಮಗೆ; ತಣ್ಣನೆ, ತಣ್ಣಗೆ; ನುಣ್ಣನೆ, ನುಣ್ಣಗೆ || ಇವೇ ಅಣಮಾದಿಗಳು. ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತ ಶಬ್ದಗಳ ಆಕಾರದಂತೆ ಇರುವ ಬೇರೆ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅವಕ್ಕೂ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಆಕೃತಿಗಣವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ವಿಚಾರ ೨೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅವ್ಯಯಂ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಿ 'ಅಣಮಾದಯಃ' ಎಂಬುದು ಬಹುವಚನಾಂತವಾಗಿಯೂ ಪುಲ್ಲಂಗವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅನುವರ್ತಿತವಾದ ಪದವನ್ನು ವಚನ ವಿಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅಣಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಣಮಾದಿಗಳು ಅವ್ಯಯಗಳಾಗುತ್ತವೆಂದರ್ಥವಾಯಿತು. ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವು ಬಾಲಬೋಧಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿರುವುವು. ಅವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗದಿಂದಲೂ ಕೋಶಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ದಿವ್ಯಾತ್ರಪ್ರವರ್ಶನವು ಇಲ್ಲಿ ಮಾಡಲ್ಪಡುವುದು.

'ಅಣ, ಆಣಂ' ಇವೆರಡೂ 'ಈಷದಪಿ' (ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿರುವುವು.

ಗುಣಮಣಮಿಲ್ಲ, ಕಾರ್ಯಮಾಣಮಿಲ್ಲ.

'ಅವಗಂ' 'ಅಜಸ್ರ' ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವುದು. 'ಆದಿದೇವನೀಗಾವೆಗಮೆಮ್ಮ ಬೇಟ್ಟಿ ವರವಂ'

'ನೀಡುಂ, ಕರಂ, ಆದಂ, ಕೆನ್ನಂ, ಪೀನಂ' ಇವು ಅಧಿಕ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವುವು.

‘ನೀಡುಂ ನೋಡಿದಂ, ಕರಂ ಭಾವಿಸಿದಂ, ಆದಮೋದಿದಂ, ಕನ್ನಂ ಮನ್ನಿಸಿದಂ, ಪೀನಂ ಜಾನಿಸಿದಂ’.

‘ ಎಲ್ಲಂ ’ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ‘ ಸರ್ವ ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು.
‘ ಎಲ್ಲಂ ಮೆಚಿದಂ, ರಿವುಗಳನೆಲ್ಲಂ ತವೆ ಗೆಲ್ಲಂ ’.

‘ ಅಲ್ಲಂ, ಇಲ್ಲಂ ’ ಇವೆರಡೂ ‘ ಸರ್ವದಾಸ ಪ್ರಸಜ್ಯಪ್ರತಿಷೇಧ ’ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿರುವುವು.
‘ ನೀತಿಯಲ್ಲಂ, ಗುಣಮಿಲ್ಲಂ ’.

‘ ಚಿಚ್ಚರಂ, ಬಿಚ್ಚರಂ ’ ಇವು ‘ ವ್ಯಕ್ತ ’ ವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿರುವುವು. ‘ ಚಿಚ್ಚರಂ ನುಡಿದಂ ಬಿಚ್ಚರಮೊಪ್ಪಿದಂ ’.

‘ ನಿರ್ನ್ನೆರಂ ’ ಎಂಬುದು ‘ ನಿರ್ನಿಮಿತ್ತ ’ ವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿರುವುದು. ‘ ನಿರ್ನ್ನೆರಂ ಕೊಂದಂ ’.

‘ ಸೋಡಂಬಾಡಂ ’ ‘ ನಿರ್ನಿಮಿತ್ತ ’ ವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ‘ ಬಹುಳ ’ ವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು. ‘ ಸೋಡಂಬಾಡಂ ಮುಳದಂ, ಸೋಡಂಬಾಡಂ ತನು ನೀಳ್ಗೊಡಿತು. ’

‘ ಏಗಂ, ವರಂ, ವಲಂ, ವಲ್ಲಂ, ವೆಲಂ ’ ಇವು ‘ ಸ್ಫುಟಾ ’ ಧ್ವನಿಗಳು. ‘ ಏಗಂ ನುಡಿದಂ, ವರಂ ನುಡಿದಂ, ಜಿನನಾಥ ನೀನೆ ಪೇಲ್ಪಂತೆ ವಲಂ, ವಲ್ಲಂ ತೋರ್ಕುಂ ತತ್ತಮಿದೆಲ್ಲಂ ಜಿನ ನಿನಗೆ, ವೆಲಮಾರಾ ಬಲ್ಲಾರ ತತ್ತದಿತ್ತೆನಂ ನೀನಲ್ಲದೇಯೆ || ’

‘ ಬಲಾಕಂ, ಬಲಾಕ್ಕಂ, ಬಲಾಯಂ ’ ಇವು ‘ ಸ್ವಲ್ಪಾತ್ ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿವೆ. ‘ ಬಲಾಕಂ ಬಂದಂ, ಬಲಾಕ್ಕಂ ಕಂಡಂ, ಬಲಾಯಂ ಮೋದಂ ’.

‘ ಬೇಡಂ ’ ಇದು ‘ ನಿವಾರಣ ’ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವುದು. ‘ ಬಯ್ಯಲ್ ಬೇಡಂ ’.

‘ ಗಡಂ, ಗಳಂ ’ ಇವು ‘ ಕಿಲ ’ ವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿರುವುವು. ‘ ಬಂದಂ ಗಡಂ ಫಲ್ಲುಣಂ, ಅಂಗ ಜಂ ಗಳಮಂಗಂ ತನಗಾಣಮಿಲ್ಲ ಗಳಂ ’.

‘ ಬೆಳ್ಳಕಂ, ಬೆಳ್ಳಡಂ ’ ಇವು ‘ ಭಯಾ ’ ಧ್ವನಿಗಳು. ‘ ಬೆಳ್ಳಕಂಬೋದಂ, ಬೆಳ್ಳಡಂ ನುಡಿದಂ ’.

‘ ಉಸಿಕಂ ’ ಎಂಬುದು ‘ ಮೌನ ’ ಅರ್ಥಕವು. ‘ ಉಸಿಕಮಿದ್ವಂ ’ ಇದು ಮೌನ ವುಳ್ಳವನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಯವಲ್ಲವು. ‘ ಉಸಿಕನೋಳಿಕೆ ಮಾತು ’

‘ ಒಡಂ, ನಿಕ್ಕುವಂ ’ ಇವೆರಡೂ ‘ ನಿಶ್ಚಯ ’ ವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿರುವುವು. ‘ ಒಡಂ ನುಡಿದಂ, ನಿಕ್ಕುವಂ ಪೇಲ್ಪಂ ’.

‘ ತೇನಂ, ತೇನತೇನಂ ’ ಇವು ‘ ಅದೃಢ ’ ವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ‘ ತೇನಂ ನುಡಿದಂ, ತೇನತೇನಮಾದುದು ಕಜ್ಜಂ ’.

‘ ಅನುಂ ’ ಇದು ‘ ದಿಕ್, ದೇಶ, ಕಾಲ, ಸಂಖ್ಯಾ, ಪ್ರಕಾರ, ಪಕ್ಷಾಂತರ ’ ಎಂಬರ್ಥಗಳಲ್ಲಿರುವುದು. ದಿಗರ್ಥದಲ್ಲಿ: ‘ ಮೂಡಲಾನುಂ, ಬಡಗಲಾನುಂ; ’ ದೇಶಾರ್ಥದಲ್ಲಿ: ‘ ಅಲ್ಲಿಯಾನುಂ, ಇಲ್ಲಿಯಾನುಂ; ’ ಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ: ‘ ಅಂದಾನುಂ, ಇಂದಾನುಂ; ’ ಸಂಖ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ: ‘ ಒಂದಾನುಂ, ಎರಡಾನುಂ; ’ ಪ್ರಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ: ‘ ಅಂತಾನುಂ, ಇಂತಾನುಂ; ’ ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

‘ ಪೊಕ್ತಡಂ, ಸವಕ್ತಡಂ ’ ಇವು ‘ ಪ್ರಭಾತ ’ ವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿರುವುವು. ‘ ಪೊಕ್ತಡ ಮೇಲ್ಪು, ಸವಕ್ತಡಮೇಲ್ಪು ’.

‘ ಹುಂ ’ ಇದು ಪ್ರಶ್ನಾರ್ಥಕವು. ‘ ಹುಂ ಮತ್ತಮೇನಾಯ್ತು? ’

‘ ಅಂ, ಉಂ ’ ಇವು ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಕಗಳು. ‘ ಆತಂಕಮಾಕೆಗಂ, ಆತನುಮಾಕೆಯುಂ ’.

‘ ಪಿರಿದುಂ ’ ಇದು ಬಹುಲಾರ್ಥಕವು. ‘ ಪಿರಿದುಂ ಭಾವಿಸಿನೋಡಿ ’.

‘ ಅಣಂ ’ ಮೊದಲಾಗಿ ‘ ಪಿರಿದುಂ ’ ಎಂಬುದರವರೆಗೂ ಹೇಳಿರುವವೆಲ್ಲಾ ‘ ಮಾಂತ ’ ಗಳಾದ ಅವ್ಯಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

‘ ಮುನ್, ಇನ್ ’ ಇವೆರಡೂ ನೆ ಕಾರಾಂತಗಳು. ‘ ಪುರಾ, ಪಶ್ಚಾತ್ ’ ಎಂಬರ್ಥ ಗಳಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ‘ ಮುನ್ ಬಿಸಜೋದ್ಭವಂ ಪಡೆದಂ, ಇನ್ನೇಕಾತನ ಚಿಂತೆ? ’

‘ ಪಿರಿದು, ನೀಡು ’ ಇವು ‘ ಆಧಿಕ್ಯ ’ ಅರ್ಥಕಗಳು. ‘ ಪಿರಿದುಂಡಂ, ನೀಡು ನಿದ್ದೆ ಗೆಯ್ಯಂ ’.

‘ ನಿರ್ನ್ನೇರ ’ ಇದು ‘ ನಿರ್ನಿಮತ್ತ ’ ವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿರುವುದು. ‘ ನಿರ್ನ್ನೇರ ಪೋದಂ ’

‘ ಬೇಡ ’ ಇದು ‘ ನಿವಾರಣ ’ ಅರ್ಥಕವು. ‘ ಪೊಯ್ಯಲ್ ಬೇಡ ’.

‘ ಒಡನೆ ’ ಇದು ‘ ಸಹ ’ ಅರ್ಥಕವು. ‘ ತಂದೆಯೊಡನೆ ’.

‘ ನಾಳೆ, ನಾಡಿದು ’ ಇವೆರಡೂ ‘ ಮುಂದಿನ ದಿನ, ಅದರ ಮುಂದಿನ ದಿನ ’ ಎಂಬರ್ಥ ಗಳಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ‘ ನಾಳೆಯೊ ನಾಡಿದೊ ಕಾಲನ ದಾಲ್ ’.

‘ ಮತ್ತೆ ’ ಇದು ‘ ಪುನಃ ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. ‘ ಮತ್ತೇಕೆ ಸೈತಿರ್ಪ್ಪಂ ’.

‘ ಮತ್ತಿನ ’ ಇದು ‘ ಇತರ ’ ವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. ‘ ಮತ್ತಿನ ಸುತ್ತಿನ ಮಾತನಾಡುವೈ ’.

‘ ಬೇಟಿ ’ ‘ ಸ್ಪೃಧಾ ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿರುವುದು. ‘ ಬೇಟಿ ಪೋದ ಪೊಲನಂ ’.

‘ ಏನ್ ’ ಇದು ‘ ಕಿಮ್ ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿರುವುದು. ಇದನ್ನೂ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ‘ ಏನು ಮಾಡಲಿ ’ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ‘ ಏಗುವೆನ್, ಏನೆನ್ ’ ಎಂಬುವುಗಳನ್ನೂ ನಾಂತಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿ ಸುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿ ತೋರುವುದು. ಆದರೆ ಶಾಸನಕಾರನು ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾಗಿ ಪಾಠಮಾಡಿರು ವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅದನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ಪಾಠ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ‘ ಏಂಕಾರಣಂ ಬಂದೆ? ಏಗುವೆನಿ ಕ್ಕಿದಂ ಸಲಿನಿಗುವೆ ನಿನ್ನೇವೆನೆಂದು ಖಳಸಂಸ್ಕೃತಿಯಂ || ’

‘ ಮೇಣ್ ’ ಇದು ‘ ವಿಕಲ್ಪ ’ ಅರ್ಥಕವು. ‘ ಇಂದ್ರಂ ಮೇಣ್, ಚಂದ್ರಂ ಮೇಣ್ ’.

‘ ದಲ್ ’ ಇದು ‘ ನಿಶ್ಚಯ ’ ಅರ್ಥಕವು. ‘ ಆತನೆ ದಲಿವಂ ’.

‘ ಭೋಂಕಲ್ ’ ಇದು ‘ ಅವ್ಯವಧಾನ ’ ವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. ‘ ಶ್ರೀನಾರಾಪತಿ ದೀಕ್ಷೆಯಂ ಕೊಳಲೊಡಂ ಭೋಂಕಲ್ ಮನಃ ಪರ್ಯಯಜ್ಞಾನಂ ಪುಟ್ಟಿದುದು ’.

‘ ಅಂತೆ, ಅಂತಿರೆ, ಅಂತೆವೊಲ್, ಅಂತಿರೆವೊಲ್, ಅಂತೆವೊಲ್, ಅಂತಿರೆವೊಲ್ ’ ಇವು ‘ ಉಪಮಾನ ’ ಅರ್ಥಕಗಳು. ‘ ಬರ್ಪಂತೆ ಬಂದತ್ತಿಭಂ ’ ‘ ಕರಿಯಂತಿರೆ ಭದ್ರಲಕ್ಷಣಂ, ಗಜದಂತೆ ವೊಲಧಿಕದಾನಿ, ಅಂತಕನಂತಿರೆವೊಲುಗ್ರಂ, ರವಿಸುತನಂತೆ ವೋಲಧಿಕದಾನಿ, ರವಿ ಯಂತಿರೆವೋಲಧಿಕಪ್ರತಾಪಿ

ಈ ಗಣದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ 'ವೃತ್' ಎಂದು ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅದು ಅವ್ಯಯವೆಂದು ಭ್ರಾಂತಿಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಅವ್ಯಯವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಅದು ಕಾರಣದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ವೃತ್' ಎಂಬುದು ಅಂತರ್ಗಣ ಪ್ರಾರಂಭಸೂಚಕವಾದುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ - 'ಗಡಾದೀ || ೪೯ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ಗಡಾದಿ' ಗಣವು 'ಅಣಮಾದ್ಯ'ಂತರ್ಗಣವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಈ ಗಡಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಣಮಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಠವಿರುವುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯತ್ವವೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಗಣಪಾಠಗಳಲ್ಲಿ ಅವಾಂತರಗಣಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣ ಕಾರರೂ ಗಣದಲ್ಲಿ 'ವೃತ್' ಕರಣ ಮಾಡುವ ರೀತಿಯುಂಟು. ಅದೇ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

'ಗಡ, ಗಳ' ಇವೆರಡೂ 'ಕಿಲ' ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳವು.— 'ಅಂಗಜಂ ಗಡ, ಅಂಗಜಂ ಗಳ'.

'ಅಲ್ಲ, ಅಲ್ಲ, ಇಲ್ಲ' ಇವು 'ಪ್ರತಿಷೇಧ' ಅರ್ಥಕಗಳು.— 'ತಾನಲ್ಲ, ನೀನಲ್ಲ, ಆನಿಲ್ಲ'.

'ಇಲ್ಲದೆ, ಅಲ್ಲದೆ' ಇವು 'ವಿನಾ' ಅರ್ಥಕಗಳು.— 'ಅಕ್ಕರಮಿಲ್ಲದೆ ತಕ್ಕರಕ್ಕುಮೇ, ಜಿನನಲ್ಲದೆ ದೇವರೊಳರೇ'.

'ಆಗಡ, ಈಗಡ, ಪೊಕ್ಕಡ' ಇವು ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಆಗ, ಈಗ, ಬೇಗ್ಗೆ' ಎಂಬರ್ಥಗಳಲ್ಲಿರುವವು. 'ಆಗಡ ಬಂದಂ, ಈಗಡ ಕಂಡಂ, ಪೊಕ್ಕಡ ಪೋಪಂ'.

'ತಡಬಡ' ಇದು 'ವಾಕ್ಯುಂಠನ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿರುವುದು — 'ತಡಬಡ ನುಡಿದಂ'.

'ಅಕ್ಕಟ, ಅಕಟ' ಇವು 'ಖೇದ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳವು.— 'ಅಕ್ಕಟ! ಖಳನಂ ಜವನೇ|ಕಿಕ್ಕನೋ ತುತ್ತಾಗಿ, ಅಕಟ ಖಳಂ ಚಿರಾಯು'.

'ಅಹದ,' ಎಂಬುದು 'ಖೇದ' ದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ 'ಆಶ್ಚರ್ಯ' ದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು.— 'ಅಹಹ ಕಾಲದೋಷವಿದಲೈ, ಅಹಹ ಗಗನಮಂ ನೀಳ್ವ ನಿಂದಂ ಮುನೀಂದ್ರಂ'.

'ಬಲಾಕೆ, ಬಲಾಕ್ಕೆ' ಇವು 'ಆಮೇಲೆ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿರುವವು.— 'ಜನನೀಸ್ತನ್ಯಮನುಣ್ಣಿನಾಂ ಬಲಾಕೆ ನೀಂ, ಬಲಾಕ್ಕೆ ಯವ್ವನಂ ಮೊಳೆವುದುಮಾರುಮಂ ಬಗೆಯದೆ'.

'ಭೋಂಕನೆ, ಚಿಕ್ಕನೆ, ಭೋರನೆ, ಪಯ್ಯನೆ, ಬಯ್ಯನೆ' ಇವು 'ಬೇಗ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿರುವವು.— 'ಭೋಂಕನೆ ಪೋದಂ, ಚಿಕ್ಕನೆ ಬಂದಂ, ಭೋರನೆ ಸಾದ್ವಂ, ಪಯ್ಯನೆ ರಥಂ ಪಟಾದತ್ತು, ಬಯ್ಯನೆ ಬಂದುದೈಕಿಲ'.

ಇವೈದೂ ನೆ ಕಾರೋಪಧಕಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಮುಂದೆ ಗಕಾರ, ನಕಾರೋಪಧಕಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಡುವವು. ಪೌವನೆ, ಪೌವಗೆ, ಇವು 'ಭಯ, ಆಕಸ್ಮಿಕ' ಎಂಬರ್ಥಗಳಲ್ಲಿರುವವು.— 'ಪೌವನೆದ್ದೆ ಪಾಟಾತು' ಎರಡಕ್ಕೂ ಇದೊಂದೇ ಉದಾಹರಣೆಯೆಂದು ತಿಳಿದು, 'ಪೌವಗೆ' ಎಂದು ಗ ಕಾರ ಮಾತ್ರ ವ್ಯತ್ಯಾಸಮಾಡಿ ಹೇಳುವುದು.

'ನೆಟ್ಟನೆ, ನೆಟ್ಟಗೆ; ತೊಟ್ಟನೆ, ತೊಟ್ಟಗೆ; ಆಯ್ಯನೆ, ಆಯ್ಯಗೆ'—ಇವಾರು 'ನಿರ್ಭರ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿರುವವು.— 'ನೆಟ್ಟನೆ ಬಂದಂ, ತೊಟ್ಟನೆ ಕಂಡಂ, ಆಯ್ಯನೆಪ್ಪಿದಂ'.

ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವದಂತೆ ಗ ಕಾರ ವ್ಯತ್ಯಾಸಮಾಡಿ ಹೇಳುವುದು. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ಉಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

‘ ತಿಪ್ಪನೆ, ತಿಪ್ಪಗೆ; ಗಿಪ್ಪನೆ, ಗಿಪ್ಪಗೆ ’ ಇವು ನಾಲ್ಕು ‘ ಪರಿಭ್ರಮಣ ’ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವವು— ‘ ತಿಪ್ಪನೆ ಪರಿಧುದು ಪಾಲುಂಬಳೆ, ಗಿಪ್ಪನೆ ರಂಗದೊಳ ಭ್ರಮರಿಯಂ ಮೆಲೆಯೆ ಸಿದಂ ’.

‘ ಸುಮ್ಮನೆ, ಸುಮ್ಮಗೆ; ಬಿಮ್ಮನೆ, ಬಿಮ್ಮಗೆ ’ ‘ ತೂಷ್ಣಂ ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿರುವವು— ಸುಮ್ಮನೆ ಪೋದಂ, ಬಿಮ್ಮನೆ ಬಂದಂ. ’

‘ ಮೆಲ್ಲನೆ, ಮೆಲ್ಲಗೆ ’ ಇವು ‘ ಮಂದಂ ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿವೆ— ‘ ತನ್ನ ಶರಾಸನಕ್ಕೆ ಚಾಚಿದಂ ಮೆಲ್ಲನೆ ಕರಶಾಖೆಯಂ ’.

‘ ಕಮ್ಮನೆ, ಕಮ್ಮಗೆ ’ ಇವು ಘ್ರಾಣತರ್ಪಣಾರ್ಥಕಗಳು— ‘ ಕಮ್ಮನೆ ಬಂದುದು ಮಂದ ಮಾರುತಂ ’.

‘ ತಣ್ಣನೆ, ತಣ್ಣಗೆ ’ ಇವು ‘ ತೀತಸ್ಪರ್ಶ ’ ವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿವೆ— ‘ ತಣ್ಣನೆ ತೀಡಿತ್ತೆಲರಾ ’.

‘ ನುಣ್ಣನೆ, ನುಣ್ಣಗೆ ’ ಇವು ‘ ಮೃದುಸ್ಪರ್ಶ ’ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿವೆ— ‘ ನುಣ್ಣನೆ ನೋಡೆದಂ ’.

ಇವೆ ‘ ಅಣಮಾದಿ ’ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾದ ಅವ್ಯಯಗಳು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ತೋರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳುಂಟೆಂಬ ಪ್ರಾಚೀನ ವೈಯಾಕರಣರ ವಚನದಿಂದ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಅರ್ಥಾಂತರವಿದ್ದರೂ ಇವಕ್ಕೆ ಆ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಲಹುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ೧೦೯ ಅವ್ಯಯಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಆದರೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟೇ ಅವ್ಯಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗದು. ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೆಲವು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಅವ್ಯಯಗಳನ್ನು ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯದಿಂದ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ಅಣಮಾದಯಃ ’ ಎಂದು ಬಹುವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಇದರಿಂದ ಇದು ಆಕೃತಿಗಣವೆಂದು ಸೂಚಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡದೆ ಇರುವ ಪ್ರಯೋಗಸ್ಥವಾದ — ಪ್ರಭಾವವಾಚಕವಾದ ‘ ತಜಃಸಲ್ ’ ಎಂಬುದೂ ನಿರ್ಣಯವಾಚಕವಾದ ‘ ತಳಮಳ ’ ಎಂಬುದೂ ಜುಗುಪ್ಸಾವಾಚಕವಾದ ‘ ಇಸ್ಸಿ ’ ಎಂಬುದೂ ಅಧಿಕೃತವಾಚಕವಾದ ‘ ಅಣಿಯರಂ, ಅಗುಂದಲೆ, ನೂಳದು, ಉರ್ವಿನಂ, ಆರ್ವಿನಂ ’ ಎಂಬಿವೂ ಈಷದ್ಭೂತಕಾಲವಾಚಿಯಾದ ಈವಲು ಎಂಬುದೂ ಭೂತಕಾಲವಾಚಿಯಾದ ನೊನೆಯಿಾಡು ಎಂಬುದೂ ಆಗಲಿಂಗಿ, ಈಗಲಿಂಗಿ; ಆಗಡಿಂಗಿ, ಈಗಡಿಂಗಿ; ಆಗಲಿನ, ಈಗಲಿನ; ಆಗಡಿನ, ಈಗಡಿನ; ಆಗಲುಂ, ಈಗಲುಂ; ಆಗಡುಂ, ಈಗಡುಂ; ಈವಲುಂಗಿ, ಈವಲುನ; ನೊನೆಯಿಾಡಿಂಗಿ, ನೊನೆಯಿಾಡಿನ; ನಿನ್ನಿನ, ನೊನ್ನಿನ, ನಾಳಿನ, ನಾಡಿದಿನ ಎಂಬಿವೇ ಮೊದಲಾದ ಸುಬಂತಪ್ರತಿರೂಪಕಕಾಲವಿಶೇಷವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳೂ ಇನ್ನೂ ಇತರಾವ್ಯಯ ವಿಶೇಷಗಳೂ ಭೋಂಕನೆ, ಭೋರನೆ, ಮೊದಲಾದ ಕ್ರಿಯಾನುಕರಣ ಶಬ್ದಗಳೂ ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞಕಗಳಾಗುವವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಇಲ್ಲಿ ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದಗಳ ಇಯತ್ತೆ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ

ಮಾದರಿಗಾಗಿ ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ — ‘ದಣ್ಣನೆ ದಣೆವಂ, ತಣ್ಣನೆ ತಣೆವಂ, ಝುಮ್ಮನೆ ಒಸರ್ಮು, ಸಿಗ್ಗನೆ ಸಿಗಿದು, ಬಿಪ್ಪನೆ ಬೀಗಿ, ಡಣ್ಣನೆ ತೇಗಿ, ಸುಪ್ಪನೆ ಸುರಿದು, ಘಳುಮ್ಮನೆ ಮುಲುಂಗಿ’ ಮೊದಲಾದ ನಾನಾವಿಧ ಕ್ರಿಯಾನುಕರಣ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅವುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೧

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ‘ವುದುಮಾಡ್ಯವ್ಯಯಂ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೆಲವು ತದ್ವಿಧ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಿಗೂ ಕೆಲವು ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಿಗೂ ‘ಅವ್ಯಯ’ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ ‘ಅಣಮಾದಯಃ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿ-ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಭಾಗವಿಲ್ಲದ ಕೆಲವು ಅಖಂಡವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ನಾನಾವಿಧ ಕ್ರಿಯಾನುಕರಣ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ‘ಅವ್ಯಯ’ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಅಂತಹ ಪ್ರಕೃತಿ-ಪ್ರತ್ಯಯವಿಭಾಗ ಶೂನ್ಯವಾದ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ‘ಅವ್ಯಯ’ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ‘ನಿಪಾತ’ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಎಮಾದಯೋ ನಿಪಾತಾಶ್ಚ || ೨೧ ||

ಅರ್ಥ || ಎಮ, ಎಂಬುದೇ ಮೊದಲಾದ ಗಣಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞಕಗಳೂ ನಿಪಾತಸಂಜ್ಞಕಗಳೂ ಆಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾಹರಣೆ || ಎಮ; ನಾಡೆ; ಎಡೆ; ನೆಲೆ, ಮಿಗೆ, ಕಡು; ಅಃ, ಆಃ; ಅ, ಆ; ಉಃ, ಊಃ; ಉ, ಊ; ಎ, ಏ; ಹೋ, ಅಹೋ, ಓಹೋ, ಹೋಹೋ; ಆಯ್ಯೋ, ಆಯ್ಯೋ; ಎಲೆ, ಎಲೇ; ಎಲಮೆ, ಎಲಮೇ; ಅರೆ; ಅರಮೆ, ಅರೆಉಟಾ; ಅಲೆ, ಅಲೇ; ಚಿಃ, ಚೀಃ; ನಿನ್ನೆ; ಮೊನ್ನೆ; ಗಡಾ, ಗಳಾ; ಅಕ್ಕಟಾ — ಇತ್ಯಾದಿ. ಇದೂ ಪೂರ್ವದಂತೆ ಅಕೃತಿಗಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಪ್ರಯೋಜನಂ || ‘ನಿಪಾತಾಃ || ೪೪ || ಓ ನಿಪಾತೇ || ೪೫ ||’ ಮೊದಲಾದ ‘ನಿಪಾತ’ ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ‘ನಿಪಾತ’ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ಅಕೃತಿ ಗಣದಿಂದ ಸಂಗ್ರಹಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ಬೋಧ್ಯವಾದುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೨೧

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ನಿಪಾತಾಶ್ಚ’ ಎಂದು ಚಕಾರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ವುದುಮಾದಿ’ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಅವ್ಯಯ ಪದವನ್ನನುವರ್ತಿಸಿಕೊಂಡು ‘ಅವ್ಯಯ’ ಸಂಜ್ಞಾಸಮುಚ್ಚಿತವಾಗಿ ‘ನಿಪಾತ’ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಗಣಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಈ ಎರಡು ಸಂಜ್ಞಾನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳೂ ಬರುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ ‘ಎಮಾದಿ’ ಗಳಿಗೂ ‘ಅಣಮಾದಿ’ ಗಳಿಗೂ ಪ್ರಯೋಗಜ್ಞರು ‘ಅವ್ಯಯಾನಾಮನೇಕಾರ್ಥಃ’ ಎಂಬ ವಚನ ಬಲದಿಂದ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿರುವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಅದಾಗ್ಯೂ ನಿದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದೊಂದರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅರ್ಥ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಉಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ನಿರೂಪಣಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ‘ಎಮ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ

ಅಂಗೀಕಾರವೆಂಬರ್ಥವು; 'ನಾಡೆ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬಾಹುಲ್ಯವೆಂಬರ್ಥವು; 'ಎಡೆ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವೆಂಬರ್ಥವು; 'ನೆಯಿ, ಮಿಗೆ, ಕಡು' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಧಿಕ್ಯಾರ್ಥವು; 'ಅಃ, ಆಃ' ಎಂಬುವಕ್ಕೆ ಖೇದ, ವಿಸ್ಮಯ, ವಿಡಂಬನವೆಂಬರ್ಥಗಳೂ; 'ಅ, ಆ' ಎಂಬುವಕ್ಕೆ ಕೆಲ ಎಂಬರ್ಥವು; 'ಅ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅವಧಾರಣವೆಂಬರ್ಥವು; 'ಉಃ, ಊಃ' ಎಂಬುವಕ್ಕೆ ವ್ಯಥೆಯೆಂಬರ್ಥವು; 'ಉ, ಊ' ಎಂಬುವಕ್ಕೆ ಅಸಹ್ಯವೆಂಬರ್ಥವು; 'ಎ, ಏ' ಎಂಬುವಕ್ಕೆ ವಿಶಂಕೆ, ಅವಧಾರಣ, ಅನುಮತಿಯೆಂಬರ್ಥಗಳೂ; 'ಹೋ, ಅಹೋ, ಹೋಹೋ' ಎಂಬುವಕ್ಕೆ ವೇದನೆ, ಅನಿವಾರಣೆ ಎಂಬರ್ಥಗಳೂ; 'ಅಯ್ಯೋ, ಅಯ್ಯೋ' ಎಂಬುವಕ್ಕೆ ಖೇದ, ವಿಡಂಬನವೆಂಬರ್ಥಗಳೂ; 'ಎಲೆ, ಎಲೇ, ಎಲಮೆ, ಎಲಮೇ' ಎಂಬುವಕ್ಕೆ ಸ್ಮರಣ, ವಿಚಾರ, ಆಮಂತ್ರಣ, ಎಂಬರ್ಥಗಳೂ; 'ಅರೆ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಭಾಗವೆಂಬರ್ಥವು; 'ಅರಮೆ, ಅರೆವುಲಾ' ಎಂಬುವಕ್ಕೆ ಪ್ರದೇಶವಿಶೇಷವೆಂಬರ್ಥವು; 'ಅಲ್ಲೆ, ಅಲ್ಲೇ' ಎಂಬುವಕ್ಕೆ ಪ್ರಶ್ನೆ-ಪ್ರತಿವಾಕ್ಯ ಪ್ರತಿಷೇಧವೆಂಬರ್ಥವು; 'ಚಿಃ, ಚೀಃ' ಎಂಬುವಕ್ಕೆ ಕುತ್ಸನವೆಂಬರ್ಥವು; 'ನಿನ್ನೆ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಿನವೆಂಬರ್ಥವು; 'ಮೊನ್ನೆ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಪೂರ್ವೇದ್ಯಃ' ಎಂಬರ್ಥವು; 'ಗಡಾ, ಗಳಾ' ಎಂಬುವಕ್ಕೆ ಕೆಲ ಎಂಬರ್ಥವು; 'ಅಕ್ಕಟಾ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಖೇದವೆಂಬರ್ಥವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುವು. 'ಗಡ, ಗಳ, ಅಕ್ಕಟ' ಎಂಬೀ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳು 'ಅಣಮಾದಿ' ಯಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾಗಿ ಪಾಠಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. 'ಎಮಾದಿ' ಗಣದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾಂತವಾಗಿ ಪಾಠ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾದುವು ಕೇವಲಾಪ್ಯಯಗಳೆಂತಲೂ ದೀರ್ಘಾಂತವಾದುವು ನಿಪಾತಾಪ್ಯಯಗಳೆಂತಲೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಿಗೆ 'ಅಪ್ಯಯ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳದಿದ್ದರೂ 'ಅಣಮಾದಿ' ಗಣಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ 'ಎಮಾದಿ' ಗಣಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಅರ್ಥನಿರ್ದೇಶ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ 'ಅಪ್ಯಯ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಬೋಧಿಸಲು ಗ್ರಂಥದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಧ್ಯಾಯವನ್ನೇ ಮಾಡಿರುವನು. ಅದರಲ್ಲಿ—

ಅನುಕ್ಯತಿಸದಮೊದವೆಯುಮದು

ವನೆಯೆಂಬರಡುಂ ಪದಾಂತ್ಯದೊಳ್ ಬರೆಯುಂ ನೆ

ಟ್ಟನೆ ತಾವನ್ಯಯಮುಪ್ಪುವು

ವನೆಯ ನ ಕಾರಂ ವಿಕ್ಲದಿಂದೆ ಗ ಕಾರಂ (ಸೂತ್ರ ೨೦೦)

ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ — 'ಧಿಗಿಲನೆ, ಭುಗಿಲನೆ, ಭೋರನೆ' ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದಗಳೂ 'ಅದು, ಅನೆ' ಎಂಬಿವು ಪದಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳೂ ಅಪ್ಯಯಗಳಾಗುವವೆಂದು ಹೇಳಿ 'ಅನೆ' ಯ ನ ಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕ್ಲವಾಗಿ ಗ ಕಾರವೂ ಬರುವದೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ನೂಂಕದು (ನೂತದು) ನೂಳದು, ತೆತ್ತದು (ತೆಕ್ಕದು); ಕಮ್ಮನೆ, ಇಮ್ಮನೆ, ಸಿಯ್ಯನೆ, ಮೆಲ್ಲನೆ; ನೆಟ್ಟನೆ, ನೆಟ್ಟಗೆ; ಸುಮ್ಮನೆ, ಸುಮ್ಮಗೆ; ಕಮ್ಮನೆ, ಕಮ್ಮಗೆ; ಬಿನ್ನನೆ, ಬಿನ್ನಗೆ;' ಎಂದು ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ವಿಕ್ಲದಿಂದ ಗ ಕಾರಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಕೆಲವು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವಥಾ ಇಲ್ಲದೆಯೂ ಕೆಲವು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಕ್ಲವಾಗಿಯೂ ಬರುವುದು ಉಂಟೆಂದು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಶಾಸನದಲ್ಲಿ — ‘ ಇಮ್ಮನೆ, ಸಿಯ್ಯನೆ, ಬಿನ್ನನೆ, ಬಿನ್ನಗೆ, ನೂಳದು ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪಾಠಮಾಡದಿದ್ದರೂ ಆಕೃತಿಗಣವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳೂ ಆ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವವೆಂದು ತಿಳಿದು ‘ ಅವ್ಯಯ ’ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ‘ ಅಣಮಾದಿ ’ ಯಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿರುವ ‘ ಅಗೆ ’ ಎಂಬುದೇ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲಾ ‘ ನ ಕಾರಂ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದೆ ಗ ಕಾರಂ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುವು.

ಹೀಗೆಯೇ — ಇಲ್ಲ, ಕೀಟಾದು, (ಕಿಟಾದು), ನಿರ್ನಿರ್, (ನಿರ್ನಿರ್), ನಿರ್ನಿರಂ ಎಂಬುವು ಅರ್ಥವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಯಗಳಾಗುವುವೆಂದು —

ಸೂಕ್ಷ್ಮೋಳ್ ಕ್ರಿಯಾತ್ಮಕಾವ್ಯಯ
ಮಿಲ್ಲೆಂಬುದು ಕೀಟಾದೆಂಬುದಾಗಿ ಕೀರ್ತಾರ್ಥಂ
ಬಲ್ಲಗೆರ್ ನಿರ್ನಿಮಿತ್ತಾ
ಭೋರ್ನಿಲ್ಲತಂ ನಿರ್ನಿರಂಬುದುಂ ನಿರ್ನಿರಮುಂ ೩೦೧

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ —

ನೆಗಟ್ಟುಂ ಮಾನಾರ್ಥಂ ಸುಂ
ಮಗೆ ಸುಂಮನೆಯುಸಿಕನೆಂದು ನುಡಿವವ್ಯಯದೊಳ್
ಪುಗುಗುಂ ಗುಣಗುಂಮಗೆ ಬಿಂ
ನಗೆ ಬಿಂನನೆಯನಲೊಡಂ ಕ್ರಿಯಾಶೂನ್ಯಾರ್ಥಂ ೩೦೨
ಅನುಮಿಸಪ್ಪವ್ಯಯಮಂ
ಸ್ಥಾನ ದಿಶಾ ಕಾಲ ಸಂಬ್ಧಿಯೊಳುಸಿರ್ವರ್ ಮ
ತ್ತೇನುಮಿಸಪ್ಪಾರ್ಥಮನಿರ
ದಾನಪರಣಮಾಣಮೆಂದು ನುಡಿವವ್ಯಯದೊಳ್ ೩೦೩
ನಾಡೆಯೆಡೆಯಾವಗಂ ನೆಹಿ
ನೀಡುಂ ಕರಮಾದಮೆಯ್ದೆ ನೂಳದು ಪಿರಿದುಂ
ನೀಡು ಮಿಗೆ ಕೆಂನಮೆಲ್ಲಂ
ರೂಢಿಯನುಳ್ಳುದುಮವವ್ಯಯದೊಳಧಿಕಾರ್ಥಂ ೩೦೪
ಭೋಂಕನೆ ಚಿಕ್ಕನೆ ಭೋರನೆ
ಭೋಂಕಲ್ ಚಡುಪುಡನೆ ಗಿಣ್ರತಿಣ್ರನೆಯುಂ ಮ
ತ್ತಂ ಕಡು ಚಿಚ್ಚರ ಬೆಚ್ಚರ
ಮುಂ ಕೂಡಿರೆ ತಮ್ಮೊಳೊದವುಗುಂ ಶೀಘ್ರಾರ್ಥಂ ೩೦೫
ವಿಗಂ ವಲಂ ವೆಹಂ ದಲ್
ತಾಗುಗುಮತಿಶಿಶ್ಚಾರ್ಥಮಂ ತಾಸಿತರಾ
ರ್ಥಾಗತಮದು ಮತ್ತಿನ ನುಡಿ
ಯೇಗೆಯ್ದುಂ ಬೇಹಿ ಬೇಹಿಯೆನೆ ಪೃಥಗರ್ಥಂ ೩೦೬

೧ ಕಿಟಾದುಂಬುದಾ (ಪಾಶಾಂತರ) ೨ ನಿರ್ನಿ (ಪಾಶಾಂತರ)

ಅನುತಿಕ್ರನೆ ತಿಟ್ಟನೆ ಬು	
ಟ್ಟನೆಯೆಂಬಿವಹೋಳ್ ಭ್ರಮಾರ್ಥಮೊಯ್ಯನೆಯೆನೆ ನೆ	
ಟ್ಟನೆಯೆನೆ ನೆಟ್ಟಗೆಯೆನೆ ಬು	
ದು ನಿಲ್ಕು ಮಿವಹೋಳ್ ಪರಿಸ್ಪುಟಾರ್ಥವಿಧಾನಂ	೩೦೭
ವೇದನೆಯೊಳಹಹಮೆಂಬುದು	
ವೇದದೊಳಚ್ಚರಿಯೊಳಕ್ಕಟಾ ಎಂಬುದು ತತ್ -	
ವೇದ ವಿಡಂಬನ ಕರುಣಾ	
ಸಾದದೊಳಯ್ಯೋ ಎನಿಪ್ಪುದವತರಿಸಿಕುಂ	೩೦೮
ಸವನಿಪುದೋಹೋ ಹೋ ಎನೆ	
ನಿವಾರಣಾರ್ಥಂ ಸಹಾರ್ಥಮೊಡನೆನೆ ಹಸನ	
ವ್ಯವಹೃತಿ ಗಹಗಹಮೆನೆ ಪಿರಿ	
ದುಮೆಂಬಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಸೋಡಂಬಾಡಂ	೩೦೯
ಪರಿವಿಡಿಯಿಂದಾಃ ಆಃ ಎಂ	
ಬೆರಡುಂ ವಿಸ್ಮಯ ವಿಡಂಬನ ವಿವ್ಯಸನ ಸುಖ	
ಸ್ಪರಿತಾರ್ಥದೊಳುಃ ಎಂಬುದು	
ಪಿರಿದುಮಸಹ್ಯಾರ್ಥದೊಳ್ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ಪಡೆಸಿಗುಂ	೩೧೦
ಸ್ಮರಣ ವಿಚಾರಾಮಂತ್ರಣ	
ಪರಿಗತವೆನಿಸಿಪುರ್ವಲೆಲೆ ಏ ಎಂಬಿವು ಸಂ	
ಚರಿಸುವುದನುಮತದೊಳ್ ಬ	
ಲ್ಲರಿನೇಕಾರಮದಕಾರಮವಧಾರಣೆಯೊಳ್	೩೧೧
ಮತ್ತೆಂಬುದು ಪುನರರ್ಥದೊ	
ಳೆತ್ತಾನುಮದೆಲ್ಲಿಯಾನುಮೆಂಬರ್ಥದೊಳು	
ಯತ್ತಂಗಳರಮೆ ಅರೆಗಳ್	
ಸುತ್ತೇಂ ತರಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ಳಳಮಕ್ಕುಂ	೩೧೨
ಸಲೆಯೆಂಬುದು ನಿತ್ಯಾರ್ಥ	
ಪಲಂದಿ ಹುಂಳಿ ಎನೆಯುಂ ಆಲ್ತಿಯಲ್ತಿಯೆನೆಯುಂ	
ಫಲಯಿಸುಗುಂ ಪ್ರಶ್ನಾರ್ಥೋ	
ಜ್ವಲಾನುಮಾನಾರ್ಥಯುಗುಳಮವು ಶಾಬ್ದಿಕರಿಂ	೩೧೩
ಅಮುಮೆಂಬಿವೆರಡುಮಮಗುಂ	
ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥದೊಳೆ ಏ ಓ ಎಂಬಿವು ಶ	
ಬ್ದಮನಪ್ಪಿ ವಿಶಂಕಾಪ್ರ	
ಶ್ವಮಂಡಲಾಕ್ಷೇಪಕಾರ್ಥದೊಳ್ ವರ್ತಿಸುಗುಂ	೩೧೪

೧ ಬಿ (ಪಾತಾಂತರ) ೨-೨ ವ್ಯಥನಸಂ (ಪಾತಾಂತರ) ೩-೩ ಸೆಪಡು (ಪಾತಾಂತರ) ೪ ಹೂಂ (ಪಾತಾಂತರ)

ಬಟಾಕೆ ಬಟಾಕ್ಕಂ ಬಡಾಕಂ ಬಟಾಕ್ಕೆ ಬಟಾಯಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಪಶ್ಚಾದರ್ಥಂ ಘಟಾಯಿಪುದು ವಿಕಲ್ಪಾರ್ಥಂ ಕಟಲದೆ ಮೇಣಂಬ ಶಬ್ದದೊಳ್ ಶಾಬ್ದಿಕರಿಂ	೩೧೫
ಉಪಮಾನಾರ್ಥಯೊಳಿವು ವ ತಿಪ್ರವಂತಿರೆಯಂತೆಯಂತೆನೋಲ್ ನೋಲ್ಲಳ್ ರಂ ಜಿಪುವು ಗಡೆ ಗಳೆ ಗಡಂ ಗಳೆ ವುಪಚಿತವಾರ್ತೆಯೊಳಮುಚಿತಸಂಭಾಷಣೆಯೊಳ್	೩೧೬
ಮೆಹಿಗುಂ ಸುಂಮನೆ ಸುಂಮಗೆ ಬಟಾದಲ್ಲವಹಿಂಬ ಮಾತಕಾರಣದೊಳ್ ಪೊ ಚ್ಚಹುಗುಂ ತೃತೀಯೆ ಬಂದಂ ತಹುನೆಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಮಾ ಎ ಕಾರಕ್ಕಿತರಂ	೩೧೭
ಹಾವನೆಯಾಕಸ್ತಿ ಕಛಯ ಭಾವಿತವಂತಿಂತುಗಳ್ ಪದಾಪೂರಣದೊಳ್ ಕೋವುವು ಚೀ ಇಸ್ತೀಗಳ್ ತಾವೊಗೆದು ಜುಗುಪ್ಸನಾರ್ಥದೊಳ್ ವರ್ತಿಸುಗುಂ	೩೧೮
ಮತ್ತೆಂಬರ್ಥದೊಳುಸಿರ್ವರ್ ದುತ್ತೆಗರಾ ಬಲ್ಲಿ ಬಟಾಗಳಂ ಕಾಲಾರ್ಥಂ ಪತ್ತವುದಂದಿಂದಂದೆಂ ದೆತ್ತಂ ಸುಡಿವನ್ಮಯಂಗಳೊಳ್ ವಾಗ್ವಿದರಿಂ	೩೧೯
ಭ್ರಾಂತಿಯನುಳಿದಂತಿಂತಂ ತೆಂತೆಂಬಿವು ತಾಂ ಪ್ರಕಾರಕಾಲಾರ್ಥಂಗಳ್ ಮುಂತೆ ಚತುರ್ಥೀ ಸ್ಥಿತಿ ಕಾಂತಂಗಳನೆಂದು ತಿಳಿಗೆ ಶೇಷವ್ಯಯಮಂ	೩೨೦
ತಳೆಗುಂ ಕಾಲಾರ್ಥಮನಾ ಗಳೆಗಳೆಂಬಾಗಡೀಗಡೆಂಬಿವು ಬಿಂದೂ ಜ್ವಳಮುಮಿವುದಯಮನುಸಿರ್ವುವು ತಿಳಿ ಸವಳದೆ ಪೊತ್ತಿಡೆನೆ ಸವಳ್ತಡೆಯನೆಯುಂ	೩೨೧
ಸವಸಂದ ಕಾಲವಾಚಕ ಮಿವು ನಾಡಿದು ನಾಳೆ ನಿನ್ನೆ ಮೊನ್ನೆಗಳಾದಂ ವಿವರಿಪುವೀವಹು ಮೊನೆಯೇ ಡವು ಕಿಂಚಿದ್ಭೂತಭೂತಕಾಲದ್ವಯದೊಳ್	೩೨೨

ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಕೆಲವನ್ವಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕೆಲವರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಸೂಚಿಸಿರುವನು.

ಇಲ್ಲಿ ಶಾಸನಕಾರನು ಹೇಳದಿರುವ ಕೆಲವು ಅವ್ಯಯಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಅವನು ಹೇಳಿರುವ ಕೆಲವು ಅವ್ಯಯಗಳು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗಿರುವವು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಶಾಸನಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಆಕೃತಿಗಣವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಅಪರಿತವಾದುವುಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಯೋಗದರ್ಶನ ದಿಂದ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುವೆವೋ ಹಾಗೆಯೇ ದರ್ಪಣಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಲಕ್ಷ್ಯಣೆಯಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಸ್ಥವಾದ ಇತರಾವ್ಯಯಗಳನ್ನೂ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು. ಮತ್ತು ದರ್ಪಣಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಿ ಕೃತದ್ವಿತಾವ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ಉಕ್ತಿಯುಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ —

‘ ಸದೃಶಂ ತ್ರಿಷು ಲಿಂಗೇಷು ಸರ್ವಾಸು ಚ ವಿಭಕ್ತಿಷು

ವಚನೇಷು ಚ ಸರ್ವೇಷು ಯನ್ಮನ್ಯೇತಿ ತದವ್ಯಯಂ

ಎಂಬ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದುದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

|| ಇತಿ ಸಂಜ್ಞಾ ಪ್ರಕರಣಂ ಸಮಾಪ್ತಂ ||

೨ ಪರಿಭಾಷಾಪ್ರಕರಣಂ

ದರ್ಪಣಕಾರನು ಮೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞಾಪ್ರಕರಣ, ಸಂಧಿಪ್ರಕರಣ ಎಂದು ಎರಡು ಪ್ರಕರಣಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಸಂಜ್ಞೆಗಳಿಗೂ ಮೂಲ ಭೂತವಾದ ಅಕ್ಷರಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿ, ಅವುಗಳ ಪರ್ಯಾಯ ನಾಮಗಳನ್ನೂ ವರ್ಣಗಳ ಪಾಠಕ್ರಮವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿ, ಆ ವರ್ಣಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಉ ಕಾರೋಚ್ಚಾರಣಭೇದ ದಿಂದಂಟಾದ ಕನ್ನಡಶಬ್ದಗತವಾದ ಆ ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕುಳ' ವೆಂದೂ ಸಂಸ್ಕೃತ-ಶಬ್ದಗತವಾದುದಕ್ಕೆ 'ಕ್ಷಳ' ವೆಂದೂ ವ್ಯವಹಾರವಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿ, ಸ್ವರಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಅವುಗಳ ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನೂ ಅನುಸ್ವಾರ-ವಿಸರ್ಗ ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಂಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ತದ್ಭೇದಗಳನ್ನೂ ಯೋಗವಾಹ ಗಳನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿ, ಐ, ಲ, ಳ ವರ್ಣಗಳ ಪರಿಣಾಮಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನೂ ಹೇಳಿ, ವರ್ಣೋತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿ, ಪ್ರಕೃತಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪದಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಬೋಧಿಸಿ, ಕೆಲವು ನಿಯಮಗಳು, ಕೆಲವು ಅನಿಯಮಗಳು, ಕೆಲವು ಅನಿಯಮ ಶಬ್ದಗಳು ಸ್ವತಃ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ಉದಾಹರಣೆಯಿಂದ ತೋರಿಸಿ, ಶಿಥಿಲದ್ವಿತ್ವಗಳಾದ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ದಾಹರಿಸಿ ವರ್ಣಲೋಪ ದೆ ಕಾರಲೋಪಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿ, ಸಂಧಿಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಅದರ ಪ್ರಭೇದವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿ —

ಇದು ಪೂರ್ವಪ್ರಕರಣಮಿಂ

ತಿಡಹಿಕೊಳ್ ಸಾಕಲ್ಯ ಸಂಜ್ಞೆ ಪೇಟವೆನೆಲ್ ಬೇ

ದುಡಿತಪ್ರಕರಣಗಣಸೂ

ತ್ರದಿಷ್ಟದಿಂ ಸಂಜ್ಞೆಯೊಡನೆ ಪೇಟಲ್ ಪಡೆಗುಂ (ಸೂತ್ರ ೫೧)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ' ಸಂಜ್ಞಾಪ್ರಕರಣವನ್ನು ' ಮುಗಿಸಿರುವನು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಬಿಂದು, ವರ್ಣಲೋಪ, ದೆ ಕಾರಲೋಪ, ಶಿಥಿಲದ್ವಿತ್ವ, ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನರು ' ಸಂಜ್ಞಾಪ್ರಕರಣ ' ದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸದಿದ್ದರೂ ದರ್ಪಣಕಾರನು ಅವುಗಳನ್ನು ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿರುವನು. ಶಾಸನಕಾರನು ಇವನ್ನು ' ವಿಧಿಸೂತ್ರಪ್ರಕರಣ ' ದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವನು. ಇದಕ್ಕೆ ದರ್ಪಣದಲ್ಲಿ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶಾಸನಕಾರನು ಹೇಳಿರುವುದೆ ಉಚಿತವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಮತ್ತು ಶಾಸನಕಾರನು ' ಸಂಜ್ಞಾಪ್ರಕರಣ ' ದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ' ಅವ್ಯಯ ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ' ಲಿಂಗ ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ' ಕೃತ್ ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ' ಧಾತು ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ದರ್ಪಣಕಾರನು ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟಿರುವನು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಶಾಸನಕಾರನು ಹೇಗೆ ಕೆಲವು ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವನೋ ಹಾಗೆ ಇವನೂ ಆಯಾ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವನಾದುದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಏನೂ ಭೇದವಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ವಥಾ ಬಿಟ್ಟು ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿರುವ ಕೆಲವು ಸಂಜ್ಞೆಗಳೆಂದರೆ ಅಂತಹ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು

ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಿಂದಲೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರರ ಸಂಕೇತಗಳಿಂದಲೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬುದು ಉಭಯತ್ರರಿಗೂ ಸಮವಾಗಿರುವುದು. ಮತ್ತು ದರ್ಪಣ-ಶಾಸನಕಾರರಿಬ್ಬರೂ ತಾವು ಅವನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವರೋ ಅಂತಹ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರರು ಹೇಳುವ ಎಲ್ಲಾ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನೂ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ 'ಸಂಜ್ಞಾಪ್ರಕರಣ' ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ-ನವೀನರಿಗೆ ಭೇದ ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆಯೇ ಶಾಸನಕಾರನು ಹೇಳುವ ಪರಿಭಾಷಾಪ್ರಕರಣವು ದರ್ಪಣಕಾರನಿಗೆ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

|| ಅಥ ಪರಿಭಾಷಾಪ್ರಕರಣಂ ||

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೨

ಇದುವರೆಗೂ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ, ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಂಗವಶದಿಂದ 'ಸ್ವರಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಉಪಜೀವಿಸಿಕೊಂಡು ಬರುವ 'ಸ್ವರಸ್ಯ || ೪ ||' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ, ಈಗ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯುಕ್ತಗಳಾದ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಲು ಪರಿಭಾಷಾಪ್ರಕರಣವೆಂಬೊಂದು ಪ್ರಕರಣವನ್ನೇ ಶಾಸನಕಾರನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಆದೇಶವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕಗಳಾದ ಪರಿಭಾಷೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅವುಗಳೆಲ್ಲ ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ಪರಿಭಾಷೆ :

ಸೂತ್ರಂ || ಷಷ್ಠ್ಯಃ ಸ್ಥಾನೇ೦ತ್ಯಸ್ಯ || ೨೨ ||

ಅರ್ಥ || ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪದವು ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಆದೇಶವು ಆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪದದಿಂದ ಬೋಧ್ಯವಾದ ಪ್ರಯೋಗಸ್ಥವಾದ ಶಬ್ದವಾವುದೋ ಅದರ ಅಂತ್ಯವಾದ ವರ್ಣದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆ ಆದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಸಖ್ಯರದಾಯಾ || ೧೨೪ || ಉಷ್ಮಾದೀನಾಂ || ೧೨೦ ||' ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳೇ ಈ ಪರಿಭಾಷೆಗೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿರುವುವು. ಇಲ್ಲಿ 'ಸಖ್ಯಃ, ಉಷ್ಮಾದೀನಾಂ' ಎಂಬಿವು ಷಷ್ಠ್ಯಂತಗಳಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಂದ ಬೋಧ್ಯವಾದ ಪ್ರಯೋಗಸ್ಥ 'ಸಖಿ' ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೂ 'ಉಷ್ಮಾದಿ' ಶಬ್ದಗಳ ಅಂತ್ಯವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಆ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ 'ಅತ್, ಆಯ, ಎ' ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬಂದು 'ಸಖಂ, ಸಖಾಯಂ, ಉಷ್ಮೆ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಹೀಗೆಯೇ ಆದೇಶ-ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಗಳೆಲ್ಲ ಉಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೨೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಷಷ್ಠ್ಯಃ, ಸ್ಥಾನೇ, ಅಂತ್ಯಸ್ಯ' ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಷಷ್ಠ್ಯಃ' ಎಂಬುದು ವಸ್ತುವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದರಿಂದ ಇದು

“ ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ಯಸ್ಯಾತ್ಸವಿಹಿತಸ್ತದಾದೇಸ್ತದಂತಸ್ಯ ಗ್ರಹಣಂ ” ಎಂಬ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣ ಕಾರರು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ‘ಷಷ್ಠ್ಯಃ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ‘ಷಷ್ಠ್ಯಂತಸ್ಯ’ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಷಷ್ಠ್ಯಂತಪದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವಿಧಾನವು ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಲಕ್ಷಣಾರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ‘ಷಷ್ಠ್ಯಂತಸ್ಯ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ‘ಷಷ್ಠ್ಯಂತಪದಬೋಧ್ಯಸ್ಯ’ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಸ್ಥವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವು ವೆಂದು ಫಲಿತವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ‘ಸ್ಥಾನೇ’ ಎಂದರೆ ಪ್ರಸಂಗವು; ಪ್ರಸಂಗವೆಂದರೆ ಪ್ರಸಕ್ತಿ, ಪ್ರಸಕ್ತಿಯೆಂದರೆ ಉಚ್ಚಾರಣ ಪ್ರಾಕ್ಯಾಲಿಕಾವಸ್ಥಾವಿಶೇಷವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು. ‘ಷಷ್ಠ್ಯಂತಾರ್ಥಸ್ಯ’ ಎಂಬುದು ‘ಅಂತ್ಯಸ್ಯ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವಯವಾವಯವಿಭಾವ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ವಿಶೇಷಣವು. ‘ಅಂತ್ಯಸ್ಯ’ ಎಂಬುದು ನಿವರ್ತ್ಯನಿವರ್ತಕಭಾವರೂಪ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ‘ಸ್ಥಾನೇ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ಸ್ಥಾನೇ’ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಈ ಪರಿ ಭಾಷೆ ಆದೇಶವಿಧಿವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕವೆಂದು ತೋರುವುದು. ತಥಾಚ ಸ್ಥಾನಾದೇಶಭಾವರೂಪ ಸಂಬಂಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಷಷ್ಠ್ಯಂತಕ್ಕೆ ವಿಧೀಯಮಾನವಾದ ಕಾರ್ಯವು ಆ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪದ ಬೋಧ್ಯವಾದ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯವರ್ಣಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. ಎಂದರೆ ಅಂತ್ಯವರ್ಣೋಚ್ಚಾರಣ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿರಲು ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಆಯಾ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯವಾದುದನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ:— ‘ಷಷ್ಠೀ ಸ್ಥಾನೇ ಯೋಗಾ || ೧-೧-೪೯ ||’ ಎಂದು ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿ ಆದೇಶ ವಿಧಾಯಕವಾದ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯರ್ಥವು ಅನಿಶ್ಚಿತ ವಾಗಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿ ‘ಸ್ಥಾನೇ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ, ಅಂತಹ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ಆದೇಶವು ಬರುವುದಕ್ಕೆ ‘ಅಲೋಽಂತ್ಯಸ್ಯ || ೧-೧-೫೨ ||’ ಎಂದು ಬೇರೆ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಆಯೆರಡು ಸೂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವು ‘ಷಷ್ಠ್ಯಾಃ ಸ್ಥಾನೇಽಂತ್ಯಸ್ಯ’ ಎಂಬ ಒಂದು ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದರಿಂದ ಇದೆ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಲಘುಭೂತ ವಾದ ಉಪಾಯವಾಗಿರುವುದು. ದರ್ಪಣಕಾರ ಮೊದಲಾದ ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರರು ಇಂತಹ ಸಂಕೇತಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿಲ್ಲ. ಅದು ಕಾರಣದಿಂದ ಅವರಲ್ಲಿ ಪರಿಭಾಷಾಪ್ರಕರಣವೆಂಬ ಪ್ರಕರಣವೂ ಇಲ್ಲ.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೩

ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಆದೇಶಗಳು ಅಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ಬರುವು ವೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಲು ‘ಒಳ: ಶಬ್ದ: || ೨೭೭ ||’ ಇತ್ಯಾದಿ ಕೆಲವು ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ‘ಶಬ್ದ’ ಮೊದಲಾದ ಆದೇಶಗಳೂ ಅಂತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ‘ಗೃಹದಲ್ಲಿ, ಮನೆಯಲ್ಲಿ’ ಮೊದಲಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ || ೨೩ ||

ಅರ್ಥ || ಶ ಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದುದು ಆವ ಸತ್ತ್ವಂತಕ್ಕೆ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಆ ಸತ್ತ್ವಂತ ದಿಂದ ಬೋಧ್ಯವಾದ ಶಬ್ದ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಬರುವುದು — ಎಂದರೆ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಅಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ ಒಳಃ ಶಲ್ಲಿಃ || ೨೩ || ಒಳ್ಳಶ್ಚಾತೋ ದಿಗರ್ಥಾಚ್ಛಲ್ ಚ || ೨೪ || ’ ಮೊದಲಾದ ಶ ಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರಗಳೇ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿರುವುವು. ಅದುದರಿಂದ ಆ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ‘ ಶಲ್ಲಿ, ಶಲ್ ’ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ‘ ಒಳ್ ’ ಎಂಬ ಸಮುದಾಯದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೆ ಬಂದು ‘ ಗೃಹದಲ್ಲಿ, ಮನೆಯಲ್ಲಿ, ಮೂಡಲ್, ಪಡುವಲ್ ’ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ವಿಚಾರ ೨೩

ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಸತ್ತ್ವಂತಪದ ಬೋಧ್ಯವಾದುದಕ್ಕೆ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಆದೇಶವು ಭಾವರೂಪ ವೆಂತಲೂ ಅಭಾವರೂಪವೆಂತಲೂ ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಭಾವರೂಪವೆಂದರೆ ಒಂದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬೇರೊಂದನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವುದು; ಅಭಾವರೂಪವೆಂದರೆ ಮೊದಲಿದ್ದುದನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸದೆ ಬಿಡುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ‘ ಲೋಪ ’ ವೆಂದು ವ್ಯವಹಾರವುಂಟು. ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಈ ಉಭಯರೂಪವಾದ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೂ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕವಾದುದು. ಅದುದ ರಿಂದ ‘ ಒಳಃ ಶಲ್ಲಿಃ, ಸಖ್ಯರದಾಯಾ ’ ಮೊದಲಾದ ಭಾವರೂಪಾದೇಶಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ ಕಾರೇ ತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದುದು ಆದುದೂ ಅದು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಅಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ; ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಬರುವುದು—ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ‘ ಶ್ಲುಬವ್ಯಯಸ್ಯ || ೨೪ || ’ ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ‘ ಶ್ಲುಪ್ ’ ಮೊದಲಾದ ಅಭಾವರೂಪಾದೇಶಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಗೃಹ ’ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ ಒಳ್ ’ ಎಂಬ ಸಪ್ತಮಾವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಲು ಅವಕ್ಕೆ ‘ ಒಳಃ ಶಲ್ಲಿಃ ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ‘ ಶಲ್ಲಿ ’ ಎಂಬಾದೇಶವು ‘ ಶಿತ್ ’ ಅದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಿಂದ ಅಂತ್ಯವಾದ ಳ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬಾರದೆ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಬಂದು ‘ ಗೃಹ, ಅಲ್ಲಿ ’ ಎಂದು ಇರಲು ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಲು ‘ ದಗಿಮಾದಾ ನಪಿ || ೨೫ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ದ ಆಗಮವನ್ನು ‘ ಗೃಹ ’ ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಮಾಡಲು ‘ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ’ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಹೀಗೆಯೆ ‘ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ’ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಆಯಾ ಸೂತ್ರ ಪರ್ಯಾಲೋಚನೆಯಿಂದ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ‘ ಅರಮೆ ಕಂಡಂ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗ ಗಳಲ್ಲಿ ಸುಬಂತತ್ವರೂಪಪದತ್ವಸಂಪಾದನಾರ್ಥವಾಗಿ ಅವ್ಯಯಗಳ ಮೇಲೆ ಮಾಡಿದ ಸುಪ್-ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ — ‘ ಶ್ಲುಬವ್ಯಯಸ್ಯ || ೨೪ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಲೋಪವೇ ಅಭಾವರೂಪಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಶಿತ್' ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಎದಾತಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ || ೧೧೮ ||' ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ 'ಎತ್' ಮೊದಲಾದ 'ಶಿತ್' ಅಲ್ಲದ ಆದೇಶಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರವೆ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಮಾಲೆ, ಬಾಲೆ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಆದೇಶಗಳು ಅಂತ್ಯ ವರ್ಣದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದು ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಮಾಡುವುವು — ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೪

ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಶ ಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಆದೇಶವು ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಬರುವುದು-ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ತದಂತಿಕ್ರವಾದ ಆದೇಶಗಳೆಲ್ಲ 'ಷಷ್ಠಾಃ ಸ್ಥಾನೇಽಂತ್ಯಸ್ಯ || ೨೨ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯವರ್ಣಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುವು ಎಂದು ತೋರುವುದು. ಆದರೆ ಇದರಂತೆ ತಿಜ್ಞ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ವಿಧಿಸುವ ಆದೇಶವೂ ಅದ್ವಾದಿಗಣ ಪರಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಿಧಿಸುವ ಆದೇಶವೂ ಅಂತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ತಿಜ್ಞದ್ವಾದೇಃ || ೨೪ ||

ಅರ್ಥ || ತಿಜ್ಞ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಅದ್ವಾದಿಗಣಪರಿತವಾದ — ಅದು, ಇದು, ಉದು, ಆವುದು, ಎಲ್ಲ, ಪೆಹಿತು, ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಹಿತವಾದ ಆದೇಶಗಳು ಆ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆಲ್ಲ ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ನಪ್ಯುದುಃ || ೪೫೪ || ಅರಃ || ೪೫೭ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸುವ 'ಉದು' ಎಂಬ ಆದೇಶವೂ 'ಅರ್' ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸುವ 'ಉವು' ಎಂಬ ಆದೇಶವೂ ಶ ಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ 'ಷಷ್ಠಾಃ ಸ್ಥಾನೇಽಂತ್ಯಸ್ಯ' ಎಂಬುದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಅಮ್, ಅರ್' ಎಂಬ ತಿಜ್ಞಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ 'ಮಾಡಿದುದು, ಕೂಡಿದುದು; ಮಾಡಿದುವು, ಕೂಡಿದುವು' ಮೊದಲಾದ ತಿಜ್ಞಸ್ತರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಹೀಗೆಯೇ — 'ಅದೀದೂದದ್ವಿದೂದೋಃ || ೩೭೦ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅದು, ಇದು, ಉದು' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಿಧಿಸುವ ಆ ಕಾರ ಈ ಕಾರ ಉ ಕಾರಾದೇಶಗಳೂ 'ಆವುದೋರಾರ್ || ೧೭೪ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆವುದು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಧಿಸುವ 'ಆರ್' ಎಂಬ ಆದೇಶವೂ ಅದ್ವಾದಿಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಬಂದು ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಆ ಮಾಲಕ್ಕಿ, ಈ ಮಾಲಕ್ಕಿ, ಉ ಮಾಲಕ್ಕಿ; ಆರಂ, ಆರಿಂ' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ವಿಚಾರ ೨೪

ಇಲ್ಲಿ 'ತಿಜ್ಞ' ಎಂದರೆ ಧಾತುಗಳಮೇಲೆ ವಿಧಿಸುವ ಅಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದೂ 'ಅದ್ವಾದಿ' ಯೆಂದರೆ 'ಅದು, ಇದು, ಉದು, ಆವುದು, ಎಲ್ಲ, ಪೆಹಿತು' ಎಂದು ಗಣಪರಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ಅಮ್, ಅರ್, ಅಯ್, ಇರ್, ಎನ್, ಎವು' ಎಂಬ ತಿಜ್ಞಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾರಂಭ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಞ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ದೊರೆಯುವುವು. ಅನಾವುವೆಂದರೆ — 'ಮಾಡಿದುದು,

ಮಾಡಿದುವು, ನಂಬಿದವೋ, ಬೆಸಸಿಂ, ಪೂಜಿಸುವೆಂ, ಗೆಯ್ಯಂ' ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಆಖ್ಯಾತಾಂತ ಗಳನ್ನು ಉಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಅದ್ವಾದಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ — 'ಅದು, ಇದು, ಉದು, ಆವುದು' ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆ ನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ದೊರೆಯುವವಲ್ಲದೆ 'ಎಲ್ಲ, ಪೆಹತು' ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಶಾಸ್ತ್ರಪರ್ಯಾಲೋಚನೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೫

ಇದುವರೆಗೂ ಆದೇಶವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕವಾದ ಮೂರು ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈಗ ಆಗಮವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕವಾದ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರವು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು.

ಸೂತ್ರಂ || ಕಿದಂತ್ಯಃ || ೨೫ ||

ಅರ್ಥ || ಕ ಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದುದು ಅನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅದು ಆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂತ್ಯಾನಯವನಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ 'ಮುನಿ+ಈತಂ, ಯತಿ+ಇಂದಂ, ವಧು+ಇಂ, ಸಿತ್ತ್+ಇಂ,' ಮೊದಲಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಸ್ವರ ಪರವಾಗಿರಲು 'ಯಕ್ ಸ್ವರೇ ಸ್ವರಸ್ಯ || ೨೫ || ರಾವೋರ್ವಕ್ || ೨೬ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ — ಯಕ್, ವಕ್ ಎಂಬೀ ಆಗಮಗಳು ಪೂರ್ವಸ್ವರದ ಅಂತ್ಯಾನಯವನಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ 'ಮುನಿಯೀತಂ, ಯತಿಯಿಂದಂ, ವಧುವಿಂ, ಸಿತ್ವವಿಂ' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೨೫

ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪದಗಳನ್ನು ಚ್ಚರಿಸಿರುವುದೋ ಹಾಗೆ ಆಗಮವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪದಗಳನ್ನು ಚ್ಚರಿಸಿರುವುದು. ಆದರೂ ವಿಭೇಯವು ಎಲ್ಲಿ ಕ ಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಅದು ಆಗಮವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉಳಿದುದು ಆದೇಶವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಇದು ಆದೇಶದಂತೆ 'ಸ್ಥಾನಿ'ಯನ್ನು ತಳ್ಳಿ ತಾನು ಬರುವುದಿಲ್ಲ; ಮೊದಲಿದ್ದ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಅವಯವವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೬

ಹಿಂದೆ ಕೇವಲ ಆದೇಶಗಳಿಗೆ ಉಪಕಾರಕವಾದ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಕೇವಲ ಆಗಮಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವಾದ ಸೂತ್ರವನ್ನೂ ಹೇಳಿದನು. ಈಗ ಆದೇಶಾಗಮಪ್ರತ್ಯಯ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ || ೨೬ ||

ಅರ್ಥ || ಈ ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದವನ್ನು ಚ್ಚರಿಸಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಕಾರ್ಯವು ಆ ಸೂತ್ರೋಪಾತ್ತ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದದಿಂದ ಬೋಧ್ಯವಾಗಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೆ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಯಕ್ ಸ್ವರೇ ಸ್ವರಸ್ಯ || ೨೫ || ಆತ ಓಷ್ಠ್ಯೇ || ೨೬ ||' ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ — 'ಸ್ವರೇ, ಓಷ್ಠ್ಯೇ' ಮೊದಲಾದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದಗಳನ್ನು ಚ್ಚರಿಸಿ ಯಗಾದಿಗಳು ಸ್ವರಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಅವು ಆಯಾ ಸೂತ್ರೋಪಾತ್ತವಾದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದಗಳಿಂದ ಬೋಧ್ಯವಾದ — 'ಮುನಿಯೀತಂ, ಸತಿಯವಳ್, ಸತಿಯೀತಂ ಆವೂರ್, ಆವೊಲೆ' ಮೊದಲಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವರಾದಿಗಳಿಗೆ ಅವ್ಯವಹಿತಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಮುನಿ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಇ ಕಾರಾದಿಗಳಿಗೆ ಆ ಯಗಾದಿಗಳು ಬಂದು ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡಿಕೊಡುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೨೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ತಸ್ಮಿನ್' ಎಂಬುದು ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದವಾದುದರಿಂದಲೂ ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದಗಳು ಬುದ್ಧಿಸ್ಥವಾಚಕಗಳಾಗಿರುವುವು — ಎಂದು ಪ್ರಾಚೀನರೆಲ್ಲ ಒಪ್ಪಿರುವುದರಿಂದಲೂ ವಿಧಿ-ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ನಿಖಿಲಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಬೋಧಕವಾಗಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಾಚೀನರು —

‘ಪ್ರಕ್ರಾಂತಪ್ರಸಿದ್ಧಾನುಭೂತಾರ್ಥಸೃಚ್ಛಬ್ದೋ ಯಚ್ಛಬ್ದೋಪಾದಾನಂ ನಾಪೇಕ್ಷತೇ’

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಯಚ್ಛಬ್ದಾಕಾಂಕ್ಷೆಯು ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ 'ಇತಿ' ಶಬ್ದವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ —

‘ಇತಿಶಬ್ದಃ ಪದಾರ್ಥವಿಪರ್ಯಾಸಕೃತ್’

ಎಂಬ ಪ್ರಾಚೀನರ ವಚನಾನುಸಾರವಾಗಿ 'ತಸ್ಮಿನ್' ಎಂಬುದು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದಬೋಧಕವಾಗಿದ್ದರೂ ತದರ್ಥಪರವಾಗುವುದು. 'ನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ವರ್ಣಾಂತರ್ಯಾವವಹಿತೋಚ್ಚಾರಣವಿಷಯಾಭೂತೇ' ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದು ಆ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದಬೋಧ್ಯವಾದುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಅದರಂತೆ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತೋಚ್ಚಾರಿತ ಪದಬೋಧ್ಯವಾದುದು ವರ್ಣಾಂತರಾವ್ಯವಹಿತೋಚ್ಚಾರಣ ವಿಷಯಾಭೂತವಾಗಿರಲು ವಿಧೀಯಮಾನ ಕಾರ್ಯವು ಆ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದಬೋಧ್ಯವಾದುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅವ್ಯವಹಿತಪೂರ್ವವಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಬರುವುದೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದವನ್ನು ಹೇಳಿರಲು ಆ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದವು ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಆ ಅಧಿಕರಣವು — ಔಪಶ್ಲೇಷಿಕ, ವೈಷಯಿಕ, ವ್ಯಾಪಕ, ಸಮಾಪಕತ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದೆಂದು ಪ್ರಾಚೀನರು —

ಔಪಶ್ಲೇಷಿಕವೈಷಯಿಕವ್ಯಾಪಕಾಸತ್ತಿಭೇದತಃ

ಚತುರ್ಥಾನ್ಯಧಾರ ಅಖ್ಯಾತಃ ಕಟಾಕಾಶತೀಲಾ ನದೀ

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿರುವರು. ಶ್ರುತದಲ್ಲಿ ಶ್ರುಯಮಾಣವಾದ ಸಪ್ತಮಿಯು ಔಪಶ್ಲೇಷಿಕವೂ ಅಲ್ಲ, ನೈಷಯಿಕವೂ ಅಲ್ಲ, ಅಭಿವ್ಯಾಸಕವೂ ಅಲ್ಲ, ಪರಿಶೇಷನ್ಯಾಯದಿಂದ ಸಾಮೀಪ್ಯಾರ್ಥಕವು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಂತಹ ಸಾಮೀಪ್ಯವು ದೇಶಕೃತವಾಗಿಯೂ ಕಾಲಕೃತವಾಗಿಯೂ ಸಂಭವಿಸುವುದು. ಮತ್ತು ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಪರಕ್ಕೆ ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿಯೆ ಅವ್ಯವಹಿತವಾಗಿಯೆ ಎಂಬ ಸಂಶಯವೂ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಇಂತಹ ಸಂಶಯಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲು ಸಪ್ತಮಿ ನಿರ್ದೇಶದಿಂದ ಪಷ್ಠ್ಯಂತಕ್ಕೆ ವಿಧೀಯಮಾನವಾದ ಕಾರ್ಯವು ವರ್ಣಾಂತರಾವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ಆ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದಬೋಧ್ಯವಾದುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬರುವುದೆಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುತ್ತದೆ.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೭

ಪೂರ್ವದಂತೆ ವಿಧಿಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲ ಪಂಚಮ್ಯಂತವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕವಾದ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಭಟ್ಟಾಕಳಂಕದೇವನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ತಸ್ಮಾದುತ್ತರಸ್ಯ || ೨೭ ||

ಅರ್ಥ || ಆವ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯಂತ ಪದವನ್ನು ಚ್ಚರಿಸಿರುವುದೂ ಆ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಕಾರ್ಯವು ಆ ಪಂಚಮ್ಯಂತ ಪದಬೋಧ್ಯವಾದುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅವ್ಯವಹಿತಪರದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೆ ಬರುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ದೀರ್ಘಾದೃತೋ ರುರದ್ವಾದೇಃ || ೪೦ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ದೀರ್ಘಾತ್' ಎಂದು ಪಂಚಮ್ಯಂತವನ್ನು ಹೇಳಿ ಋ ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರು' ಎಂಬಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆ 'ರು' ಎಂಬಾದೇಶವು ಆ 'ದೀರ್ಘಾತ್' ಎಂಬ ಪಂಚಮ್ಯಂತಪದ ಬೋಧ್ಯವಾದ, 'ಆ ಋಷಿ, ಈ ಋತು' ಮೊದಲಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಆ ಕಾರ ಈ ಕಾರಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅವ್ಯವಹಿತಪರದಲ್ಲಿರುವ ಋ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆ 'ರು' ಎಂಬಾದೇಶವು ಬಂದು 'ಆ ರುಷಿ, ಈ ರುತು' ಎಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ 'ರೋ ದ್ವಿವ್ಯಂಜನಸ್ಯಾಹಾದೇಃ || ೪೫ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ 'ರಃ' ಎಂಬುದು ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ ರೇಫಾತ್ವರವಾದ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ದ್ವಿಭಾವವು ಬಂದು 'ಇವಬ್ಬಂಧರ್, ಅವವೈರ್ವದರ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ವಿಚಾರ ೨೭

ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಂತೆ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಪದವನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸುವುದರಿಂದ ವರ್ಣಾಂತರಾವ್ಯವಹಿತೋತ್ತರಕ್ಕೆ ಆ ಕಾರ್ಯವು ಬರುವುದೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. 'ಇತಿ' ಶಬ್ದವನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಪಂಚಮ್ಯಂತ ಪದಬೋಧ್ಯವಾದುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. 'ಉತ್ತರಸ್ಯ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಕಾರ್ಯವು ಆ ಪಂಚಮ್ಯಂತ ಪದಬೋಧ್ಯವಾದುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೆ ಬರುವದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೆ ಬರುವುದೆಂದು ನಿರ್ಧಾರಣಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿರುವುದು. ತಥಾಚ ಪಂಚಮಿ ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿ ಅವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ ಕಾರ್ಯವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಆ ಕಾರ್ಯವು ಆ ಪಂಚಮ್ಯಂತ ಪದಬೋಧ್ಯವಾದುದಕ್ಕಿಂತಲೂ

ವರ್ಣಾಂತರಗಳಿಂದ ಅವ್ಯವಹಿತವಾದುದಕ್ಕೇ ಬರುವುದೆಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪಾಣಿನಿ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ — ‘ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ತರಸ್ಯ || ೧-೧-೬೭ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿರುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೮

ಈ ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಅವುದಾದರೂ ಒಂದು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಕಾರ್ಯವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವೆಡೆ ಸ್ಥಾನಿಯಾಗಲಿ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಲಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಲ್ಲದೆ ಕೇವಲವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಕೆಲವೆಡೆ ವಿಶೇಷಣವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅಂತಹ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅವುದನ್ನು ಅವುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದಿ ವಿಶೇಷ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಆ ವಿಶೇಷಣವು ಆ ವಿಶೇಷಣಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬೋಧಕವಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಯೇನ ವಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ || ೨೮ ||

ಅರ್ಥ || ಅವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅವುದನ್ನು ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಿ ಕಾರ್ಯವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆ ವಿಶೇಷಣವು ವಿಶೇಷಣವೇ ಅಂತದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ಜಾತಿಶಬ್ದಾದಿತಿ || ೧೯೦ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಅತಿ’ ಎಂಬುದನ್ನು ‘ಜಾತಿಶಬ್ದಾತ್’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಿ ‘ಇತಿ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅಲ್ಲಿ ಆ ‘ಇತಿ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆ ಕಾರವೇ ಅಂತದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಶೂದ್ರ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ಅರಸ, ಗಾಣಿಗ, ಒಕ್ಕಲಿಗ, ಅಸಗ, ಕನ್ನಡಿಗ, ಕೊಂಕಣಿಗ’ ಮೊದಲಾದ ಆಕಾರಾಂತ ಜಾತಿವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ‘ಇತಿ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು — ‘ಬ್ರಾಹ್ಮಣಿತಿ, ಶೂದ್ರಿತಿ, ಕ್ಷತ್ರಿಯಿತಿ, ಅರಸಿತಿ, ಗಾಣಿಗಿತಿ, ಒಕ್ಕಲಿಗಿತಿ, ಅಸಗಿತಿ, ಕನ್ನಡಿಗಿತಿ, ಕೊಂಕಣಿಗಿತಿ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಒಗೆಯೇ— ‘ಕೃತೋಽಪ್ಯುರುತಃ || ೨೬೬ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ‘ಉತಃ’ ಎಂಬುದು ‘ಕೃತಃ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಿ ‘ಅಪು’ ಎಂಬಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ ಅದು ಉ ಕಾರಾಂತವಾದ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾವುದೋ ತದಂತವಾದ ‘ಮಾಲ್ಪುದು, ನೋಲ್ಪುದು’ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ತೃತೀಯ ಮೊದಲಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರಲು ‘ಅಪು’ ಎಂಬಾದೇಶವು ಬಂದು ಮಾಲ್ಪುದಪು, ನೋಲ್ಪುದಪು ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ವಿಶೇಷಣವಿರುವ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೨೮

ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಒಂದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಕಾರ್ಯವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಯಾಗಲಿ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಲಿ ಕೆಲವು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇತರಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದ ಕೇವಲವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಡುವುದು; ಕೆಲವು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣಾಂತರವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ತಥಾಚ ಎಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಯಾಗಲಿ, ನಿಮಿತ್ತವಾಗಲಿ, ವಿಶೇಷಣವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ, ಎಲ್ಲಿ ಅವ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ವಿಶೇಷ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ, ಅಲ್ಲಿ ಆ ವಿಶೇಷಣವು ತದಂತಕ್ಕೆ ಗ್ರಾಹಕ

ವಾಗುವುದು — ಎಂಬರ್ಥವು ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಧಿಶಬ್ದವು — ‘ವಿಧೀಯತ ಇತಿ ವಿಧಿಃ’ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಲು ಕರ್ಮಾರ್ಥಕ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಕಾರ್ಯ ಸಾಮಾನ್ಯಪರವಾಗಿರುವುದು. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಯೇನ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಕಾರ್ಯವು ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪಾಣಿನಿ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಅಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೂ ಕಾರ್ಯವು ಬರುವುದುಂಟೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೆ ಮಾಡಿ ಅವ ಲಕ್ಷ್ಯವನ್ನೂ ಸಾಧಿಸಬೇಕಾದುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೯

ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಶೇಷಣವು ತದಂತಗ್ರಾಹಕವಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಹೀಗೆ ವಿಶೇಷಣವಿರುವ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ — ‘ಗಳನೇಕತ್ವೇ ಸುಪಿ || ೨೩೨ ||’ ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ ಬರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವುದಕ್ಕೆ ಸಂಕೋಚವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಸೂಚಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಪ್ರತ್ಯಯೋಽಸಪ್ತಮ್ಯಾಂ || ೨೯ ||

ಅರ್ಥ || ಆವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವಾದ ಪದವು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದೊ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದ್ದರೆ ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ಅಪ್ಯಾತ್ || ೧೯೪ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಅಪ್ಯಾತ್’ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವಾದ ಪದವಾದುದರಿಂದ ‘ಅಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾದ ‘ನಿಡುವೆರಲ, ನಿಡುಗಣ್ಣ, ಬಡಕ, ಮುದುಕ’ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ‘ಇ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು — ‘ನಿಡುವೆರಲಿ, ನಿಡುಗಣ್ಣಿ, ಬಡಕಿ, ಮುದುಕಿ’ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಹೀಗೆಯೇ — ‘ಅನೆಯಸ್ಯ || ೧೯೫ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದರೆ ‘ಅನೆಯ’ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾದ — ‘ಒಂದನೆಯ, ಎರಡನೆಯ’ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಅಸಪ್ತಮ್ಯಾಂ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ‘ಗಳನೇಕತ್ವೇ ಸುಪಿ || ೨೩೨ ||’ ಮೊದಲಾದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕ ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ವಿಚಾರ ೨೯

ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವೆಲ್ಲಾ ತದಂತಕ್ಕೆ ಗ್ರಾಹಕವಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಕೆಲವು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅದೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತದಂತಬೋಧಕವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಎಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಅನಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಅನಿಷ್ಟವಾದ ಸ್ಥಲವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇಷ್ಟವಾದ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೇ ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದು ಎಂಬುದು ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಅದುದರಿಂದ ' ಅಪ್ಯಾತ್ || ೧೯೪ || ' ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ತದಂತಲಾಭ ವುಂಟೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ' ಗಳನೇಕತ್ವೇ ಸುಪಿ || ೨೩೨ || ' ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ' ಸುಪಿ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದಗಳು ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈ ಸೂತ್ರವು ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿದ ತದಂತ ಬೋಧನೆಗೆ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾಗಿ ಉಪಾತ್ತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕ ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ತದಂತಲಾಭವಿಲ್ಲವೆಂದು ಬೋಧಿಸು ವುದರಿಂದ ' ನಿಯಮ ' ಸೂತ್ರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಥವಾ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ತದಂತಲಾಭಕ್ಕೆ ' ನಿಷೇಧಕ ' ವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೩೦

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬೋಧಿಸಿದ ತದಂತಲಾಭಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವಾದ ಪದ ವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿ, ಈಗ ವರ್ಣಬೋಧಕ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದ ವಿಶೇಷಣಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕವಾದ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಯಸ್ಮಿಂಸ್ತದಾದೇರ್ವರ್ಣಗ್ರಹಣೇ || ೩೦ ||

ಅರ್ಥ || ಅವ ವರ್ಣಬೋಧಕವಾದ ಪದವು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡ ಲ್ಪಡುವುದೋ ಅದು ಆ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದಬೋಧ್ಯವಾದ ವರ್ಣವೆ ಆದಿಯಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಬೋಧಕ ವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಶಕ್ತಿ || ೪೯೮ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಕಿ ' ಎಂಬುದು ವರ್ಣಬೋಧಕ ವಾದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಮಾಡಿ ವಿಧಿಸುವ ' ಶಕ್ ' ಎಂಬುದು ಕ ಕಾರಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಲು ಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದರಿಂದ — ' ಅಕ್ಕುಂ, ಅಕ್ಕೆ ' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಹೀಗೆಯೇ — ' ಣಿಗ್ಧಿ || ೪೭೫ || ' ಮೊದಲಾದ ವರ್ಣಬೋಧಕ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ವಿಶೇಷಣಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರಗಳ ಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಉಂಟಿಸಿಕೊಂಡು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಲು — ' ಪಣ್ಣಿದಂ, ಪಣ್ಣಿದುದು ' ಮೊದ ಲಾದ ರೂಪಗಳೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ವಿಚಾರ ೩೦

ಈ ಸೂತ್ರವು ' ಯೇನ ವಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ || ೨೮ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಶೇಷಣ ಸಾಮಾ ನ್ಯಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ತದಂತಲಾಭಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇದು ಅಪವಾದ ಸೂತ್ರ ವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣಪದವು ಸಂಬಂಧಿಸಿಕೊಳ್ಳ ಬೇಕೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುವುದು. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಯಸ್ಮಿನ್ ' ಎಂಬುದು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಬೋಧಕ ವಾದ ನಿರ್ದೇಶವು. ' ವರ್ಣ ' ಶಬ್ದವು ಅಕ್ಷರವಾಚಕವಾದುದು. ' ಗ್ರಹಣೇ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬೋಧಕ ವೆಂಬರ್ಥವು. ಇದು ' ಯಸ್ಮಿನ್ ' ಎಂಬ ಪದಬೋಧ್ಯವಾದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷವು. ' ವಿಧಿ: ' ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ತಥಾಚ — ವರ್ಣಬೋಧಕವಾದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು ಅವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಧಿ

ಸುವ ಕಾರ್ಯವು ಅಂತಹ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದಬೋಧ್ಯವಾದ ವರ್ಣಾದಿಯಾದುದು ಪರವಾಗಿರಲು ಬರುವುದೆಂದು ಫಲಿತವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಾರ್ಥಕವಾದ 'ಆಗು' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ರ ತೋರುವಾಗ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ವನ್ನು ಮಾಡಿ, ಒಂದಕ್ಕೆ ಗುಮಾದೇಶವನ್ನೂ ಆಶೀರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದಕ್ಕೆ 'ಗತ್' ಆದೇಶವನ್ನೂ ಮಾಡಿ, ಗ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನೂ 'ಆಗು' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಶಕ್' ಆದೇಶವನ್ನೂ ಮಾಡಲು 'ಅಕ್ಕುಂ, ಅಕ್ಕೆ' ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಹೀಗೆಯೇ ನಿಯೋಗಾರ್ಥಕವಾಗಿಯೂ ಫಲಸಂಪಾಕಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ ಇರುವ — 'ಪಣ್' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಪೂರ್ವದಂತೆ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ಭೂತಕಾಲದಲ್ಲಿ 'ದ' ಎಂಬ ಏಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ಆ ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿದ್ದಾಗ 'ಣಿಗ್' ಆಗಮವನ್ನೂ ಮಾಡಲು 'ಪಣ್ಣಿದಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. (ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಪ್ರಕರಣಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.)

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಯಸ್ಮಿನ್' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಿರಿಕ್ತ ವಿಭಕ್ತಿ ನಿರ್ದೇಶ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ — 'ಯೋ ಜಃ' || ೧೪೧ || 'ಮೊದಲಾದ ತದಂತಿರಿಕ್ತ ನಿರ್ದೇಶವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾವರ್ಣ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಲ್ಲದೆ ಆ ವರ್ಣಾದಿಯಾದುದಕ್ಕೆ ಎಂದು ಗ್ರಹಿಸಲಾಗದು. 'ವರ್ಣಗ್ರಹಣೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಪನ್ನಿಂದಾ || ೩೬೪ ||' ಮೊದಲಾದ ವರ್ಣಸಮುದಾಯಾತ್ಮಕ ಶಬ್ದಗ್ರಹಣವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತದಾದಿಯನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೧

ಇದುವರೆಗೂ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಆದೇಶಾಗಮವಿಧಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕವಾದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಪರಿಭಾಷೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ, ಈಗ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಕಾರ್ಯವು ಆದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಬೋಧಿಸಲು ಅತಿದೇಶ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸ್ಥಾನಿವದಾದೇಶಃ || ೩೧ ||

ಅರ್ಥ || ಅವ ಕಾರ್ಯವು ಅವುದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅದೇ ಸ್ಥಾನಿಯೆಂಬುದು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೇ ಆದೇಶವು. ಆ ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿಯಂತಾಗುವುದು — ಎಂದರೆ ಸ್ಥಾನಿಗೆ ಹೇಳಿದ ಕಾರ್ಯವು ಆ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಆದೇಶಕ್ಕೂ ಬರುವುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಮನೆಯಲ್ಲಿ, ಮೂಡಲ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ 'ಒಳ್' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ — 'ಒಳಃ ಶಃ || ೨೭೭ || ಶಬ್ದ || ೨೮೦ ||' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ — 'ಅಲ್ಲಿ, ಅಲ್' ಮೊದಲಾದುವಕ್ಕೂ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಥಾನಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ಅತಿದೇಶ ಮಾಡಲು ಆ ಸ್ಥಾನಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸುಪ್ತವು ಬಂದು ತನ್ನಿಪಾಸ್ತಕವಾದ — 'ಸುಪ್ತಿ ಜಂತಂ ಪದಂ || ೧೮ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ 'ಪದ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ 'ಮಾಲ್ವುದು, ನೋಲ್ವುದು' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳ 'ಉದು' ಎಂಬುದು ಕೃತ್ತಾದ 'ಅಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅದೂ ಕೃತ್ತಾಗಿ

‘ ಕೃತೋಽಪ್ಯುರುತಃ || ೨೬೬ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ‘ ಅಪ್ಯು ’ ಎಂಬಾದೇಶಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿಯಾಗಿ ಮಾಪ್ಪುದಪ್ಯಂ, ನೋಪ್ಪುದಪ್ಯಂ ’ ಎಂಬ ರೂಪಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಿಮಾಡುವುದು. **ವಿಚಾರ ೩೧**

ಸ್ಥಾನಿಕಾರ್ಯವು ಆದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ಈ ಸೂತ್ರವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಯೆಂದರಾವುದು? ಆದೇಶವೆಂದರಾವುದು? ಎಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗಲು ಮೊದಲು ‘ ಸ್ಥಾನ ’ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಚೀನರು ಹೇಳಿರುವ— ‘ ಸ್ಥಾನಂ ಚ ಪ್ರಸಂಗಃ, ಪ್ರಸಂಗೋ ನಾನು ಪ್ರಸಕ್ತಿಃ, ಪ್ರಸಕ್ತಿಶ್ಚ ಪ್ರಕೃತೇಃ ಉಚ್ಚಾರಣಾ ಪ್ರಾಕೃಾಲಿಕಾವಸ್ಥಾವಿಶೇಷಃ ’ ಎಂಬ ವಿವರಣೆಯಿಂದ ‘ ಸ್ಥಾನ ’ ವೆಂದರೆ ‘ ಪ್ರಸಕ್ತಿ ’ ಯೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅಂತಹ ಸ್ಥಾನವುಳ್ಳದೆ ‘ ಸ್ಥಾನಿ ’ ವೆಂಬುದು. ಇದೇ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ನಿರ್ದೇಶಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗಿ ಉಪದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ವಿಧೇಯವಾಗಿ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಪದನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಭಾವರೂಪವಾದುದಾಗಲಿ ಅಭಾವರೂಪವಾದುದಾಗಲಿ ಬರುವುದು ಆದೇಶ ವೆಂಬುದು. ಇದಕ್ಕೇ ಪ್ರಾಚೀನರು ಸ್ಥಾನ್ಯಾದೇಶಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭ ದಲ್ಲಿಯೇ ಉಚ್ಚಾರಣಾ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ವರ್ಣವಾಗಲಿ ವರ್ಣಸಮುದಾಯವಾಗಲಿ ನಿವೃತ್ತವಾಗಿ ಮತ್ತೊಂದು ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಅವನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇವನು ಬಂದನೆಂದರೆ ಅವನಿಗೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಬಂದನೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಞಕಕರ್ಮದಲ್ಲಿ-‘ ದರ್ಭಾಣಾಂ ಸ್ಥಾನೇ ರಠೈಃ ಪ್ರಸ್ತರಿತವ್ಯಂ ’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ದರ್ಭೆಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ‘ ಶರ ’ ವೆಂಬ ತೃಣವಿಶೇಷವನ್ನುಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದರಂತೆ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಬರುವುದೆಂದರೆ ಮೊದಲಿದ್ದುದನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸದೆ ಅಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯವಾದುದನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಆಗಮಸ್ಥಲಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ. ಅಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿದ್ದುದರ ಜತೆಗೆ ಬೇರೆ ವರ್ಣವೂ ಸೇರುವುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಗುರುಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದವನಿಗೆ ಗುರುಧರ್ಮವೆಲ್ಲಾ ಪಾಪವಾಗುವುದೋ ಹಾಗೆ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಆವುದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆವುದು ಬರುವುದೋ ಅದಕ್ಕೂ ಅದರ ಧರ್ಮವು ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದರೆ ‘ ತತ್ ಸ್ಥಾನಾಪನ್ನಸ್ತದ್ಧರ್ಮಂ ಲಭತೇ ’ ಎಂದು ಪ್ರಾಚೀನರು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಆದೇಶದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಯಲ್ಲದವನು ಧರ್ಮಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಅತಿದೇಶವೇ ಅಲ್ಲದೆ ಅದರ ರೂಪಕ್ಕೆ ಅತಿದೇಶವಲ್ಲವೆಂದು ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರಿಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಪಾಣಿನಿಯು ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ‘ ಸ್ಥಾನಿವದಾದೇಶೋಽನ್ಯ ಲ್ಪಿಧಾ || ೧-೧-೫೬ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ‘ ಸ್ಥಾನೈಲಾಶ್ರಯ ’ ಕಾರ್ಯಮಾಡುವಾಗ ಈ ಅತಿದೇಶವಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿರ್ವೇಧಿಸಿ, ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ‘ ಅಲಾಶ್ರಯ ’ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಉಂಟೆಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಮತ್ತು ರೂಪಾತಿದೇಶವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವನು. ಅದರಂತೆ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರ ದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು. ಇದು ಅತಿದೇಶ ಸೂತ್ರವಾದರೂ ಇದಕ್ಕೆ ‘ ಪರಿತೋನ್ಯಾಪೃತಾಂ

ಭಾಷಾಂ ಪರಿಭಾಷಾಂ ಪ್ರಚಕ್ಷತೇ ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪರಿಭಾಷಾ ಲಕ್ಷಣವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದರಂತೆ ' ಅಪ್ರಯೋಗೀತ್ || ೩೨ || ' ಎಂಬ ಇತ್ಯಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸೂತ್ರವೂ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೨

ಇದುವರೆಗೂ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಆಗಮಾದೇಶ ವಿಧಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕ ಪರಿಭಾಷೆಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈಗ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯಗಳಾಗಿ ಏರ್ಪಡಿಸಿರುವ ಆಗಮ, ಪ್ರತ್ಯಯ, ಆದೇಶಗಳೆಂಬ ಮೂರರಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿರುವ ಇತ್ಯಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅಪ್ರಯೋಗೀತ್ || ೩೨ ||

ಅರ್ಥ || ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಉಪದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಕಾಣಲ್ಪಡದಿರುವ ವರ್ಣನಾವುದೋ ಅದು ಇತ್-ಸಂಜ್ಞಕವರ್ಣವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ರಾವೋರ್ವತ್ || ೩೨ || ಒಳಃ ಶಲ್ಃ || ೨೭೭ || ' ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಉಪದಿಷ್ಟವಾದ ಕ ಕಾರ ಶ ಕಾರಾದಿ ವರ್ಣಗಳು ' ಪಿತೃವಿಂ, ಮನೆಯಲ್ಲಿ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅವು ಇತ್ಯಂಜ್ಞಕ ವರ್ಣಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಸಂಜ್ಞೆಯು — ' ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ || ೨೩ || ಕಿದಂತಃ || ೨೫ || ' ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ವಿಚಾರ ೩೨

ಇಲ್ಲಿ ' ಪ್ರಯೋಗ ' ಎಂದರೆ — ಶಬ್ದದ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯು; ಅಂತಹ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದವೇ ' ಪ್ರಯೋಗಿ ' ಎಂಬುದು. ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಿಯಲ್ಲದ ' ಅಪ್ರಯೋಗಿ ' ಎಂಬುದು. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಗರಹಿತವಾದ ಶಬ್ದವು ಎಂದು ' ಅಪ್ರಯೋಗೀ ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಪ್ರಯೋಗನಾದರೋ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಯೋಗೀಯೆಂಬುದರಿಂದ ಉಭಯತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಾಭಾವವು ವಿವಕ್ಷಿತವೇ? ಅಥವಾ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಒಂದು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ - ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವೇ? ಎಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಉಭಯತ್ರವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ನೈಯ್ಯರ್ಥ್ಯ ಬರುವುದೆಂದು ಯೋಚಿಸಿ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದಾವುದೋ ಅದೇ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಅಪ್ರಯೋಗೀ ' ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಬೋಧ್ಯವಾದುದು. ಇದೇ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞೆಯಾದುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಆದರೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ' ಇತ್ ' ಸಂಜ್ಞಕ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಗವೇ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಪದೇಶಮಾಡಿರುವುದೇ ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥಬೋಧನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅವುಗಳಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವಿರುವುದೆಂದು ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವೆಯೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮತ್ತು ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ' ವತ್ ' ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ

ಪ್ರಯೋಜನಗಳಾವುವೂ ಇಲ್ಲದೆ ವ್ಯರ್ಥವಾದ ಕೆಲವು ವರ್ಣಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಅವು ಕೇವಲ ಸ್ಪಷ್ಟೋಚ್ಚಾರಣೆಗಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆಯಾದುದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯಿಲ್ಲವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಏನಂಚೆ ಎಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನವೋ ಅಲ್ಲಿ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿದ್ದರೂ ಸಂದೇಹಪರಿಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕೆಲವು 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞಾಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ, ಅದಕ್ಕೆ- 'ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ ||೧-೩-೯||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವನ್ನೂ ವಿಧಿಸಿರುವುದು.

ವಿಚಾರ ಮಾಡಲಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಸಂಜ್ಞಾ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿ ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ 'ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ || ೨೩ || ಕಿದಂತ್ಯಃ || ೨೫ ||' ಎಂದು ಪರಿಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿರುವ 'ಇತ್' ಪದವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾದುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಸೇರಿಸಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದರೆ 'ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆಯಾಗಲಿ 'ಕಿದಂತ್ಯಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಮುಂದೆಯಾಗಲಿ ಹೇಳುವುದು ಉಚಿತವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದರೆ ಈ ಸೂತ್ರವು 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯೊಂದನ್ನೇ ಬೋಧಿಸಲು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲ; ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ ಅಂತಹ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞಕ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೌಕಿಕ ಪ್ರಯೋಗಾಭಾವವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು; ಆದುದರಿಂದ ಅತಿದೇಶಸೂತ್ರಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದು — ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಸಂತೋಷಪಡಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ ಇದು ಕೇವಲ ಸಂಜ್ಞಾಸೂತ್ರವಲ್ಲವೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಅನವಾರಿಕೆ ೩೩

ಒಂದೇ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ನಿಮಿತ್ತವಿದ್ದಾಗ ಅನೇಕ ಸೂತ್ರಗಳು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಲು ತದ್ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕವಾದ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರ || ಸ್ವರ್ಧೇ ಪರಂ || ೩೩ ||

ಅರ್ಥ || ಸಮಬಲಗಳಾದ ವಿಭಿಗಳಿಗೆ ಒಂದೇ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಯುಗಪತ್ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೇ ಸ್ವರ್ಧವೆಂಬುದು. ಅಂತಹ ಸ್ವರ್ಧವಿರಲು ಸೂತ್ರಪಾಠ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಅವು ಪರವೋ ಅದು ಬಲೀಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಆ+ಊರ್, ಆ+ಉದಕಂ' ಎಂಬ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ — 'ಆತ ಓಷ್ಠೇ || ೩೪ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಗಾಗಮವು ಬಂದು — 'ಆವೂರ್, ಆವುದಕಂ' ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. 'ಆ+ಆರಸಂ, ಆ+ಅಂಚಿ' ಎಂಬ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ — 'ಆದೇ || ೪೩ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಬಂದು 'ಆ ಆರಸಂ, ಆ ಅಂಚಿ' ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. 'ಆ ಔತ್ಕಂಠಂ' ಎಂಬ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಔ ಕಾರವು ಕಂಠೋಷ್ಠ್ಯಸ್ಥಾನಿಕವಾಗಿದ್ದರೂ — 'ಶತೇ ಪಂಚಾಶನ್ನಾಯ' ದಿಂದ ಔಷ್ಠ್ಯಸ್ಥಾನಿಕವೆಂದು 'ಆತ ಓಷ್ಠೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ವಗಾಗಮಕ್ಕೂ ಔಕಾರವು ಸಂಧ್ಯಕ್ಷರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟಾಕಾರವತ್ಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ 'ಆದೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಕ್ಕೂ ಯುಗಪತ್

ಪ್ರವೃತ್ತಿಯುಂಟಾಗಲು 'ಆತ ಓಷ್ಠೈ' ಎಂಬುದಕ್ಕಿಂತಲೂ 'ಆದೇ' ಎಂಬುದು ಸೂತ್ರಪಾಠ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವೇ-ಬಂದು— 'ಆ ಔತ್ಕಂತ್ಯಂ' ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ವಗಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ವಿಚಾರ ೩೩

'ಸ್ವರ್ಧ-ಸಂಘರ್ಷ' ಎಂದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ ಸಂಘರ್ಷಾರ್ಥಕ 'ಸ್ವರ್ಧ' ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ 'ಸ್ವರ್ಧ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಸಂಘರ್ಷ' ವೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆ ಸಂಘರ್ಷವೆಂಬುದು ಪರಾಭಿಭವೇಚ್ಛಾರೂಪವಾದುದರಿಂದ ಅನೇಕವಸ್ತುಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಧವು ಅನೇಕ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ಪ್ರಬಲವಾಗಿ ಇನ್ನೊಂದು ದುರ್ಬಲವಾಗಿ ಇದ್ದರೆ ಪ್ರಬಲವಾದುದರಿಂದ ದುರ್ಬಲಕ್ಕೆ ಬಾಧೆಯುಂಟಾಗುವುದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ ಸ್ವರ್ಧವಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಸಮಬಲಗಳಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೇ ಸ್ವರ್ಧ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಮಬಲತ್ವವೆಂಬುದು ಪರಸ್ಪರ ನಿರಪೇಕ್ಷವಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಚಾರಿತಾರ್ಥ್ಯರೂಪವಾಗಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಒಂದೇ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯುಂಟಾಗಲು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪರವಾವುದೋ ಅದು ಪ್ರಬಲವು, ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರವು ದುರ್ಬಲವು ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಬೇರೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿರವಕಾಶಗಳಾಗಿ ಒಂದೇ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಯುಗಪತ್ ಪ್ರಸಕ್ತಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಅಂತಹ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸ್ವರ್ಧವಿಲ್ಲ. ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ—

ಅನ್ಯತ್ರಾನವಕಾಶೌ ದ್ವಾವೇಕತ್ರಸ್ತೋ ಯದಾ ವಿಧಿ

ವಿರೋಧೇಽತ್ರ ವಿಕಲ್ಪಃ ಸ್ಯಾದವಿರೋಧೇ ಸಮುಚ್ಚಯಃ

ಎಂದು ಪ್ರಾಚೀನರು ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿರುವಂತೆ ಪರಸ್ಪರವಿರೋಧವಿರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಮುಚ್ಚಯವಾಗಿಯೂ ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ಇದರಂತೆ ಸಮಬಲಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ವಿಷಯಭೇದವಿರಲು ಅಂತಹ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೂ ಪರಸ್ಪರ ಸ್ವರ್ಧವಿಲ್ಲ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು—

ಸ್ತಂ ಸ್ತಂ ನಿಮಿತ್ತಮಾದಾಯ ಯಥಾ ಶಕ್ತಿ ಸ್ವಗೋಚರೇ

ಸ್ವಕಾರ್ಯಂ ಕುರ್ವತೋರತ್ರ ಸ್ವರ್ಧಾ ನೈವಾವಿರೋಧತಃ

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಅಭಿಯುಕ್ತರು ಸೂಚಿಸಿರುವರು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಸ್ವರ್ಧೆಯೆಂಬುದು ಸಮಾನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಲ್ಲಿಯೂ ನಿಮಿತ್ತ ಕ್ರಮದಿಂದ ಭಿನ್ನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೂ ಸ್ವರ್ಧೆಯಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಏವಂಚ ಉಭಯನಿಮಿತ್ತವಕಾಶ, ಸಮಬಲಗಳಾದ ಎರಡು ವಿಧಿಗಳು ಒಂದೇ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಅವಿಧಿಯು ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು— ಎಂದು ಸಂಶಯವುಂಟಾಗಲು ಪರವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬೋಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅದರೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪರಗಳೆಂಬವು ಅವುದಾದರೂ ಒಂದವಧಿಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುವು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಪರತ್ವಾವಧಿಯಾವುದೆಂದರೆ ಪ್ರಕರಣ ಬಲದಿಂದ ಸೂತ್ರಪಾಠಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಪಾಣಿನಿ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕೆಂಬುದು — ‘ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಪರಂ ಕಾರ್ಯಂ || ೧-೪-೨ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಆದರೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ನಿಸ್ಸಂದಿಗ್ಧವಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಹೇಗೆ ದೊರೆಯುವುವೋ ಹಾಗೆ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ- ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ‘ಆ ಔತ್ಯಂತ್ಯಂ. ಆ ಔಗು’ ಮೊದಲಾದ ಸಂಧ್ಯಕ್ಷರಗಳಿಲ್ಲದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ವಗಾಗಮಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಓಷ್ಠ್ಯ ವರ್ಣವಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಅವರ್ಣವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅವರ್ಣಪರತ್ವಸಂಪಾದನಾರ್ಥವಾಗಿ ಏ ಕಾರ, ಐ ಕಾರ, ಓ ಕಾರ, ಔ ಕಾರಗಳು ಸಂಧ್ಯಕ್ಷರಗಳೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿ ಔ ಕಾರವು ವಿಶ್ವವರ್ಣವುಳ್ಳುದರಿಂದ ಔ ಕಾರವು ಪರವಾಗಿದ್ದರೂ ಅವರ್ಣವು ಪರವಾಗಿದ್ದಂತೆ ಭಾವಿಸಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದ ಕ್ಲೇಶವಿರುವುದು. ಆದರೂ ಸೂತ್ರಕಾರನು ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣಾಭ್ಯಾಸವಾಸನೆಯಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ರಚಿಸಿ ಅದರ ಸಾರ್ಥಕೃತ್ಯಾಗಿ ಇಂತಹ ಕ್ಲೇಶವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿರುವನೆಂದು ತೋರುವುದು.

ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಬಲಗಳಾದ ವಿಧಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿರೋಧಬದರೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಸಮಬಲಗಳಲ್ಲದ — ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯಾಂತರಂಗ ಬಹಿರಂಗ ಲಕ್ಷಣ ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತ ವಿಧಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಯತ್ನವಿಲ್ಲದೆ ಲೋಕನ್ಯಾಯದಿಂದಲೇ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿಲ್ಲ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ — ‘ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯಯೋರ್ನಿತ್ಯೋ ವಿಧಿಬಲವಾನ್ || ಕೃತಾಕೃತ ಪ್ರಸಂಗೀಹಿ ನಿತ್ಯೋ ನಿರಪೇಕ್ಷಃ || ಕೃತೇಪ್ರಸಂಗೀ ಅಕೃತೇಚಾಪ್ರಸಂಗೀತ್ಯನಿತ್ಯಸ್ತಪೇಕ್ಷಃ || ಸಾಪೇಕ್ಷನಿರಪೇಕ್ಷಯೋರ್ನಿರಪೇಕ್ಷೋ ವಿಧಿಬಲವಾನಿತಿ || ತಥಾ ಅಂತರಂಗ ಬಹಿರಂಗಯೋರಂತರಂಗೋ ವಿಧಿಬಲವಾನ್ || ಅವಯವಾಶ್ರಿತೋಹಂತರಂಗಃ ಪ್ರತ್ಯಾಸನ್ನಃ || ಸಮುದಾಯಾಶ್ರಿತೋ ಬಹಿರಂಗೋ ವ್ಯಾಪ್ತಃ || ವ್ಯಾಪ್ತಪ್ರತ್ಯಾಸನ್ನಯೋಃ ಪ್ರತ್ಯಾಸನ್ನೋ ಬಲವಾನಿತಿ || ತಥಾ ಲಕ್ಷಣಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತಯೋಃ ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತೋವಿಧಿಬಲವಾನ್ || ಟಿಶ್ಚರ್ಗಿಕಃ ಸಾಮಾನ್ಯವಿಷಯೋ ಹಿ ಲಕ್ಷಣೋಕ್ತಃ ಸಾವಕಾಶಃ || ಅಪವಾದಿಕೋ ವಿಶೇಷವಿಷಯ ಇತಿ ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತೋ ನಿರವಕಾಶಃ || ಸಾವಕಾಶನಿರವಕಾಶಯೋಸ್ತು ನಿರವಕಾಶೋ ಬಲವಾನಿತಿ || ನಿತ್ಯಾಂತರಂಗಪ್ರತಿಪದವಿಧಯಃ ಪ್ರಬಲಾಸ್ಸಂತೋ ದುರ್ಬಲಾನಿತ್ಯಾನ್ ಬಾಧಂತೇ ||’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಇದರ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಲಕ್ಷಿಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವೆವು. ಹೀಗೆಯೇ ನಿತ್ಯಾಂತರಂಗ ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತವಿಧಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ತರೋತ್ತರಪ್ರಾಬಲ್ಯವನ್ನು ‘ಪರನಿತ್ಯಾಂತರಂಗಾಪವಾದಾನಾಮುತ್ತರೋತ್ತರಂ ಬಲೀಯಃ ||’ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿರುವರು. ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನರೂ —

ಪರಂ ಸ್ಯಾತ್ ಪೂರ್ವಪರಯೋರ್ನಿತ್ಯಂ ಸ್ಯಾತ್ಪರನಿತ್ಯಯೋಃ

ನಿತ್ಯಾತ್ಪ್ರಾಂತರಂಗಂ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರತೋಽಪ್ಯನವಕಾಶಕಂ

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಇದರಿಂದ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಪರಂ’ ಎಂಬುದು ಇತರಕ್ಕೂ ಉಪ

ಲಕ್ಷಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಪತಂಜಲಿ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ— ' ಪರ ' ಶಬ್ದವು ಇಷ್ಟವಾಚಿ. ಆವುದು ಲಕ್ಷ್ಯಸಿದ್ಧಿಗೆ ಇಷ್ಟವೋ ಅದು ಬರುವುದು. ಇದು ಇಷ್ಟ, ಇದು ಇಷ್ಟವಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರಿಗಳ ವಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ತಿಳಿಯಬೇಕು — ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಹೀಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಾದೇಶಗಳು ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಸ್ಥಲದಲ್ಲಿ ಸದೃಶತಮವಾದುದು ಬರುವುದೆಂದು — ' ಸ್ಥಾನೇಽಂತರತಮಃ || ೧-೧-೫೦ || ' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿ — ' ಯತ್ರಾನೇಕವಿಧಮಾಂತರ್ಯಂ ತತ್ರ ಸ್ಥಾನತ ಆಂತರ್ಯಂ ಬಲೀಯಃ ' ಎಂದೂ ಹೇಳಿ ಅತಿಪ್ರಸಕ್ತಿಗಳನ್ನು ವಾರಣಮಾಡಿರುವರು. ಈ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳು ಪ್ರಾಯಶಃ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಲಕ್ಷ್ಯಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳದೆ ಇರುವ ಕೆಲವು ನ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸಮನ್ವಯಮಾಡಿಕೊಂಡು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಬೇಕು. ಆ ರೀತಿಯನ್ನು ಆಯಾ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ತೋರಿಸುವೆವು.

ಇತಿ ಪರಿಭಾಷಾಪ್ರಕರಣಂ ಸಮಾಪ್ತಂ

ಸಂಧಿಪ್ರಕರಣಂ: ಸ್ವಂಸಂಧಿ

ಅವತಾರಿಕೆ ೩೪

ವಿಧಿ-ಪರಿಭಾಷಾದ್ಯನಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಿಸುವ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

|| ಅಥ ಸಂಧಿಪ್ರಕರಣಂ ||

ಸೂತ್ರಂ || ಸಂಧೌ || ೩೪ ||

ಅರ್ಥ || ಸಂಧಿಯೆಂದರೆ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಅತಿಶಯವಾದ ಸನ್ನಿಹರ್ಷವು. ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ವಿಧಿಗಳು ಇಂತಹ ಸಂಧಿ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಯಕ್ ಸ್ವರೇ ಸ್ವರಸ್ಯ || ೩೫ ||' ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಧಿಸುವ ಯಗಾದಿಗಳು ಸಂಧಿ ವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದಾಗಲೆ ಬರುವುವೆಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ 'ಮುನಿಯಾತಂ, ಯತಿಯೇತಂ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. 'ಮುನಿ, ಆತಂ; ಯತಿ, ಈತಂ' ಎಂದು ಕಾಲ ವಿಲಂಬದಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಲು ಅಲ್ಲಿ ಸಂಧಿಯಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಯಗಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆಯೆ 'ಅರಮಗನಿರ್ವ ಓಲಗದ ಓಲಗಕಾರ್ತಿಯರೆಲ್ಲರೊಪ್ಪಿದರ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಸಿಕ್ಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೩೪

ಈ ಸೂತ್ರವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವು. ಅಧಿಕಾರ-ಲಕ್ಷಣವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಅಧಿಕಾರವು ಈ ಪಾದ ಮುಗಿಯುವ ವರೆಗೂ ಬರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಕಾರ್ಯವೆಲ್ಲಾ ಸಂಧಿವಿವಕ್ಷೆಯಿದ್ದಾಗ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಸಂಧಿ' ಶಬ್ದವು 'ಗುಣ, ಪ್ರತೀಕ, ಪರ್ವ' ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕಾರ್ಥವುಳ್ಳದಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ 'ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಸನ್ನಿಹರ್ಷ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ 'ಸನ್ನಿಹರ್ಷ' ನೆಂದರೆ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ವಿರಾಮವಿಲ್ಲದೆ ಉಚ್ಚರಿಸೋಣವು. ಇದನ್ನೇ ಕೆಲವರು 'ಸಂಹಿತೆ' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. 'ಸಮ್' ಎಂಬುಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ 'ಧಾ' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ಇ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ 'ಸಂಧಿ' ಶಬ್ದವೂ 'ತ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ 'ಸಂಹಿತಾ' ಶಬ್ದವೂ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಇವೆರಡೂ ಒಂದೇ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಇವು ಪರ್ಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. **ಪಾಣಿನಿ** ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ 'ಪರಃ ಸನ್ನಿಹರ್ಷಃ ಸಂಹಿತಾ || ೧-೪-೧೦೯ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಒಂದು ವರ್ಣವನ್ನು ಉಚ್ಚಾರಣೆ ಮಾಡಿ ಮತ್ತೊಂದು ವರ್ಣವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಾವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಬೇಕಾದ ಅರ್ಥಮಾತ್ರಾ ಕಾಲಾತಿರಿಕ್ತ ಕಾಲಾವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದೇ ಸಂಹಿತೆಯೆಂದು ಪಠಂಜಲಿಗಳು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವರು. ಇಂತಹ ಸಂಹಿತಾವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸುವ ಆದೇಶಾಗಮಗಳನ್ನೇ ಸಂಧಿಕಾರ್ಯವೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುವರು. **ದರ್ಪಣಕಾರನು—**

ಎರಡುಂ ಪಲವುಂ ವರ್ಣಂ

ಪರಸ್ಪರಂ ಕೂಡುವಂದಮದು ಸಂಧಿ ವಲಂ

ಸ್ವರರಹಿತವ್ಯಂಜನಮವು

ಪರವರ್ಣಮನೆಯ್ದು ತಿರ್ಪುವಾ ಸಂಹಿತೆಯೋಳ್ (ಸೂತ್ರ ೪೯)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎರಡಕ್ಷರವಾಗಲಿ ಪಲವಕ್ಷರಗಳಾಗಲಿ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಕೂಡುವುದು ಸಂಧಿ ಯೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಆ ಸಂಧಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವರರಹಿತ ವ್ಯಂಜನಗಳು ಮುಂದಿನ ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಕೂಡಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವುವು — ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ, ಸಂಧಿಸಂಹಿತೆಗಳೆರಡೂ ಏಕಾರ್ಥಕಗಳೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿರುವನು. ಮತ್ತು ಇಂತಹ ಸಂಧಿಯು ಪದಮಧ್ಯ-ಪದಾಂತ್ಯಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಭೇದವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ —

ಪದಮಧ್ಯಂ ಪದದಂತ್ಯಂ

ವಿದಗ್ಧರಿಂ ಸಂಧಿವಿಷಯಮೆರಡಕ್ಕು ಮಿಳಾ

ವಿದಿತಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯ

ಮೊದವಿದ ಪದಯುಗದ ಬೆರಕೆ ಬೇಡಿದುದೆಡಹಾಂ (ಸೂತ್ರ ೫೦)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿರುವನು.

ಸಂಧಿ-ಭೇದಗಳು

ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಸಂಧಿಯನ್ನು ಕೆಲವರು ' ಅಚ್-ಸಂಧಿ*, ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ-ಸಂಧಿ, ವ್ಯಂಜನ-ಸಂಧಿ, ವಿಸರ್ಗ-ಸಂಧಿ, ಸ್ವಾದಿ-ಸಂಧಿ ' ಎಂದು ಐಯ್ದು ಬಗೆಯಾಗಿ ವ್ಯವಹರಿಸುವರು. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ-ಸಂಧಿಯನ್ನು ಅಚ್-ಸಂಧಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಮಾಡಿ ಸಂಧಿಗಳು ನಾಲ್ಕೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಸ್ವಾದಿ-ಸಂಧಿಯನ್ನು ವ್ಯಂಜನ-ಸಂಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವ ಮಾಡಿ ಸಂಧಿತ್ರಯವೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುವರು. ಕೆಲವರು ವಿಸರ್ಗವು ವ್ಯಂಜನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗ-ಸಂಧಿಯನ್ನೂ ವ್ಯಂಜನ-ಸಂಧಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಸ್ವರ-ಸಂಧಿ, ವ್ಯಂಜನ-ಸಂಧಿಗಳೆಂದು ಎರಡೇ ಸಂಧಿಗಳೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುವರು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿದ್ದರೂ ಒಳಭೇದಗಳನ್ನೇಕೆಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಆ ವ್ಯವಹಾರಗಳೆಲ್ಲಾ ವಿವಕ್ಷಾನುಸಾರವಾಗಿ ಉಪಪನ್ನಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಕಂಠೋಕ್ತವಾಗಿ ತಿಳಿಸದಿದ್ದರೂ ವೈಯಾಕರಣರು ಆಯಾ ಕಾರ್ಯಸ್ವಭಾವವನ್ನರಿತು ವಿಭಾಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸ್ವರ-ಸಂಧಿ ವ್ಯಂಜನ-ಸಂಧಿಗಳೆಂದು ಎರಡು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ಸ್ವರ-ಸಂಧಿಗೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದೂ ಸ್ವರ-ಸಂಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭೂತವಾಗುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕೆಲವರು ' ಅಕಃ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ || ೯೬ || ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ — ' ಕತಪ ಸ್ತೃತೀಯ ಉತ್ತರಪದಾದೀಃ || ೯೯ || ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ವ್ಯಂಜನಾದೇಶ

* [' ಅಚ್ ' ಎಂಬುದು ಎಲ್ಲಾ ಸ್ವರಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವು ' ಅದುದರಿಂದ ' ಅಚ್-ಸಂಧಿ ' ಎಂದರೆ ಸ್ವರ-ಸಂಧಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. — ಸಂಪಾದಕ]

ಗಳಿಗೂ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವಿಧಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅವನ್ನು ವ್ಯಂಜನ-ಸಂಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಸ್ವರವ್ಯಂಜನೋಭಯವಿಷಯಕವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ-ಸಂಧಿಯನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ, ಸ್ವರ-ಸಂಧಿ, ವ್ಯಂಜನ-ಸಂಧಿ, ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ-ಸಂಧಿ ಎಂದು ಸಂಧಿತ್ರಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವರು.

ಶಾಸನಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಿ ' ಸಂಧಾ ' ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವು ಈ ಪಾದ ಮುಗಿಯುವವರೆಗೂ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವ ಪ್ರಕರಣವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನೂ ಸಂಧಿಕಾರ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅವನ ಮತದಲ್ಲಿ ಸಂಧಿಕಾರ್ಯವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಂತಹ ಸಂಧಿ-ಸಾಮಾನ್ಯವು ದರ್ಪಣಕಾರನು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಪದಮಧ್ಯ-ಪದಾಂತಗಳೇ ಬ ಎರಡೆರಡು ಭೇದಗಳುಳ್ಳದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸಂಹಿತೆಯಾದರೂ ವಕ್ರತಾತ್ಪರ್ಯವಿದ್ದಂತೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಮುಂದೆ ವಿಧಿಸುವ ಸಂಧಿಕಾರ್ಯಗಳು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿಯೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಾರದೆಯೂ ಇರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಸಂಹಿತಾವಿವಕ್ಷಾ-ವಿಷಯಾ ವಿಷಯ-ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಪ್ರಾಚೀನರ ಸಮ್ಮತಿಯಿಂದ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು:—

ಪದೇ ತು ಸಂಹಿತಾ ನಿತ್ಯಾ ನಿತ್ಯಾ ಧಾತೂಪಸರ್ಗಯೋಃ

ನಿತ್ಯಾ ಸಮಾಸೇ ವಾಕ್ಯೇ ತು ಸಾ ವಿವಕ್ಷಾಮಪೇಕ್ಷತೇ

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ' ಪದೇ ' ಎಂದರೆ ಪ್ರಕೃತಿ-ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಮುದಾಯರೂಪವಾದ ಅಖಂಡಪದದಲ್ಲಿ — ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು. ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತಾಫಪ್ರಾಯದಿಂದ ' ಧಾತೂಪಸರ್ಗಯೋಃ ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಥವಾ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕೆಲವು ಅವ್ಯಯಗಳನ್ನು ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಉಪಲಕ್ಷ್ಯದಿಂದ ಉಪಸರ್ಗ ಪದದಿಂದ ಅವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಸಂಹಿತೆಯು ನಿತ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ' ಸಮಾಸೇ ' ಎಂಬುದು ಪದಗಳ ಸಮುದಾಯ ರೂಪವಾದ ಒಂದು ಪದವಾಗಿದ್ದರೂ ' ಗೋಬಲೀವರ್ಪನ್ಯಾಯ ' ದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಉಕ್ತವಾದ ತ್ರಿವಿಧಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಹಿತೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿರುವುದು. ಆದರಿಂದ ಅಂತಹ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಕ್ರತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿ ಸಂಧಿಕಾರ್ಯ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕಾಗದು. **ಸೂತ್ರಕಾರರು** ಎಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರೋ ಎಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರೋ ಎಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಿಸಿರುವರೋ ತದನುಗುಣವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಾದರೂ ಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ವಕ್ರತಾತ್ಪರ್ಯಾನುಗುಣವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ **ಸೂತ್ರಕಾರರು** ನಿತ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿರುವ ವಿಧಿಗಳೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಿಧಿಗಳಂತೆ ರೂಪದ್ವಯಕ್ಕೆ ಸಾಧಕಗಳಾಗುವುವು. ಇವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ವಿದಗ್ಧರು ಆಯಾ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಗಳ ಪರ್ಯಾಲೋಚನೆಯಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇಂತಹ ಸಂಹಿತಾ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೇ ಸಂಧಿಕಾರ್ಯಗಳೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಲು ಬರುವುದು ಸ್ವರ-ಸಂಧಿಯೆಂತಲೂ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜನವು ಪರವಾದಾಗ ಬರುವುದು ವ್ಯಂಜನ-ಸಂಧಿಯೆಂತಲೂ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಬರುವುದು ವಿಸರ್ಗ ಸಂಧಿಯೆಂತಲೂ ಸ್ವಾದಿವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಬರುವುದು ಸ್ವಾದಿ-ಸಂಧಿಯೆಂತಲೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ವಿಶೇಷವ್ಯವಹಾರವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಈ ' ಸಂಧಾ ' ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದೆಲ್ಲಾ ಸಂಧಿಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪಂಡಿತರು ಒಳಭೇದಗಳನ್ನು ವಿಮರ್ಶಮಾಡಿ ವಿಶೇಷವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೩೫

ಇದುವರೆಗೂ ವಿಧಿಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಉಪಕಾರಕಗಳಾದ ಸಂಜ್ಞಾ, ಪರಿಭಾಷಾ, ಅತೀದೇಶ, ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ವಿಧಿಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಲು ಇಚ್ಛಿಸಿ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಸಂಧಿಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಬೇಕೆಂದು ವರ್ಣಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಥಮ್ಯವವಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರಸಂಧಿಯನ್ನು ಮೊದಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಬಹುಲಕ್ಷ್ಯಸಾಧಕವಾದ ' ಯಗಾಗಮ ' ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಯಕ್ ಸ್ವರೇ ಸ್ವರಸ್ಯ || ೩೫ ||

ಅರ್ಥ || ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಲು ಯಗಾಗಮವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಜ್ಯಾ + ಒಳ್ = ಜ್ಯಾಯೋಳ್ || ಹೀಗೆಯೆ ' ಆಯಿರವು, ಸತಿಯಿವಳು, ಸತಿಯಾತಂ, ಸ್ತ್ರೀಯಾಕೆ, ಶ್ರೀಯಿರವು, ಸೀತೆಯಿಂದಂ, ಮಾತೆಯಿಂದಂ, ತೇಯಿಂದಂ, ಬೇಯಿಂದಂ, ರೈಯಾದವಿತ್ತು, ಸುರೈಯೊಪ್ಪಿದಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುವುದು.

ವಿಚಾರ ೩೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ಮೊದಲು ಹೇಳಿರುವ ' ಯಕ್ ' ಎಂಬುದೇ ವಿಧೀಯವಾದುದು. ಇದು ಕೆ ಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದುದರಿಂದ ಆವುದಕ್ಕೆ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅದಕ್ಕೆ ಅಂತ್ಯಾವಯವವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ' ಕಿದಂತ್ಯಃ || ೨೫ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬೋಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ' ಸ್ವರಸ್ಯ ' ಎಂಬುದು ಸ್ವಸ್ಮಂತವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಿಧೀಯಮಾನವಾದ ಯ ಕಾರಾಗಮಕ್ಕೆ ಸ್ವರವರ್ಣವು ಉದ್ದೇಶ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ' ಸ್ವರೇ ' ಎಂಬುದು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ ' ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ || ೨೬ || ' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಆ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದಬೋಧ್ಯವಾದ ಸ್ವರವರ್ಣಕ್ಕೆ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಎಂಬರ್ಥವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆಯೆ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ನಿರ್ದೇಶವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರಗಳೆಲ್ಲಾ ' ಪರೇ ' ಎಂದರ್ಥವು ಫಲಿತವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಸ್ವರಪರವಾಗಲು ಯಗಾಗಮ ಬರುವುದೆಂದರ್ಥವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ — ' ಸ್ವರಸ್ಯ ' ' ಸ್ವರೇ ' ಎಂಬ ಉದ್ದೇಶ್ಯ ನಿಮಿತ್ತ ಪದಗಳೆರಡೂ ಸ್ವರ ಸಾಮಾನ್ಯ ಬೋಧಕಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣ ಸೂತ್ರಗಳ ವರ್ಯಾಲೋಚನೆಯಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಸ್ವರಗಳಿಗೂ ಯಗಾಗಮವಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುವುದರಿಂದ ಈ ಯಕಾರಾಗಮವು ಸ್ವರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಆ, ಇ, ಈ, ಎ, ಏ, ಐ, ಓ, ಎಂಬ ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಕೆಲವು ಸ್ವರಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಯಗಾಗಮವು

ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ 'ಓ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ 'ಒದೋ ಬಹುಲಂ || ೩೯ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವ ಕಾರಾಗಮವೂ ಪ್ರಾಯಿಕವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ ವಿಶೇಷ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅವಿಷಯಗಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಲ್ಲಾ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಂದು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಮತ್ತು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ್ಯ-ನಿಮಿತ್ತಗಳೆರಡೂ ಸ್ವರವರ್ಣಗಳೇ ಆಗಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ' ಪತಿ ನೋಡಿವೆ, ಪತಿ ಕೂರ್ತಳಾ, ಅರಲಿದು, ಸರಲಿದು ' ಮೊದಲಾದ ವ್ಯಂಜನಪರವಾದ ಸ್ವರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸ್ವರಪರವಾದ ವ್ಯಂಜನಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ 'ಯಗಾದಿ' ಆಗಮಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ದರ್ಪಣಕಾರನು ಇದೆಲ್ಲವನ್ನು ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸಿ ಬಾಲಕರಿಗೆ ಸುಬೋಧವಾಗುವಂತೆ ಅವ್ಯಾಪ್ತೃತಿವ್ಯಾಪ್ತೃಸಂಭವರೂಪ-ದೋಷತ್ರಯ-ವಿನಿರ್ಮುಕ್ತವಾದ ಉದ್ದೇಶ್ಯಗಳನ್ನೇ ಆರಿಸಿ, ಸ್ವರ ಪರವಾಗಿರಲು ಯ ಕಾರಾಗಮವು ಬರುವುದೆಂದು —

ಅತ್ವದಿನಿವರ್ಣದಿಂ ಮ

ತೋತ್ತದಿನೈತ್ತದಿನೆವರ್ಣದಿಂ ಮುಂದಕ್ಕಂ

ಯತ್ವನುದವಧಾರಣೆ ಪರ

ಮತ್ತಂ ಪಿಂತಾಗೆ ಪಷ್ಠಿನಿಯಮದೆ ಯತ್ವಂ (ಸೂತ್ರ ೫೩)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿ, ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಸ್ವರಮಿದಿರೋಕರಿ ' ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿಕೊಂಡು ಸ್ವರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ' ಆ, ಇ, ಈ, ಓ, ಐ, ಎ, ಏ ' ಎಂಬೀ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಅವಧಾರಣಾರ್ಥಕವಾದ ಎ ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪಷ್ಠಿಯ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯ ಕಾರಾಗಮವು ಬರುವುದೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು.

ಶಾಸನಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಪಷ್ಠಿಯ ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅವಧಾರಣಾರ್ಥಕವಾದ ಎ ಕಾರ ಪರವಾಗಿದ್ದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭೇದವಿರುವುದು. ಅದೇನೆಂದರೆ — ' ಓ ನಿಪಾತೇ || ೪೫ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಪಾತಸ್ವರವು ಪರವಾಗಲು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ' ಆತನ+ಎ ' ಇತ್ಯಾದಿ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಯ ಕಾರಾಗಮವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ' ಆತನಯೆ, ತನ್ನಯೆ ' ಮೊದಲಾದ ಯ ಕಾರಾಗಮ ಘಟಿತವಾದ ಅನೇಕ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಉಪಲಭ್ಯಮಾನಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ —

ಕೃಚಿತ್ತೃವೃತ್ತಿಃ ಕೃಚಿದಪ್ರವೃತ್ತಿಃ ಕೃಚಿದ್ವಿಭಾಷಾ ಕೃಚಿದನ್ಯದೇವ

ವಿಭೇರ್ವಿಧಾನಂ ಬಹುಧಾ ಸದ್ವಿಾತ್ತ್ವ ಚಾತುರ್ವಿಧಂ ಚಾತುಳಕಂವದಂತಿ

ಎಂಬ ಕಾರಿಕೋಕ್ತಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಚಾತುರ್ವಿಧ್ಯವುಳ್ಳ ' ಬಹುಳ ' ಪದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಪ್ರಕೃತಿ ಭಾವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಕೃಚಿತ್ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಕ್ಕೆ ಅಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣೋಕ್ತಾರ್ಥವು ಸಮರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಮತ್ತು ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ಸದಮಳಸಂಸ್ಕೃತ-ಕರ್ಣಾ

ಟದದಂತಪ್ರಕೃತಿಗಳಿಸು ಪ್ರತ್ಯಯಮಿಂ

ತಿದಿರಾಗಿ ಯತ್ಸಮನುಕೃತಿ

ಪದಕಂ ಮುಂದನುಕೃತಿಸ್ವರಂ ನಿಲಿ ಯತ್ಸಂ (ಸೂತ್ರ ೫೪)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ — ಅನುಲತರ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅ ಕಾರಾಂತ ಪ್ರಕೃತಿಗಳಿಗೂ ಕನ್ನಡದ ಅ ಕಾರಾಂತ ಪ್ರಕೃತಿಗಳಿಗೂ ' ಇಸು ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಮಧ್ಯೆ ಯ ಕಾರಾಗಮವು ಬರುವುದು. ಮತ್ತು ಅ ಕಾರಾಂತವಾದ ಅನುಕರಣ ಪದಗಳಿಗೆ ಅ ಅನುಕರಣ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸ್ವರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಪರವಾದಾಗಲೂ ಯ ಕಾರಾಗಮವು ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿ — ' ಶುದ್ಧಯಿ ಸಿದಂ, ತೆರಯಿಸಿದಂ, ಪಳಪಳಯೆಂದಾರಿಕಲ್ಲಳುದಿದು'ವು ' ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ದಾಹರಿಸಿರುವನು. ಇವೆಲ್ಲಾ ಶಾಸನಕಾರನು ಹೇಳಿರುವ — ' ಯಕ್ ಸ್ವರೇ ಸ್ವರಸ್ಯ ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಸಾಧಿ ಸಲ್ಪಡುವುವು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಾಸನಸೂತ್ರವೇ ಅನುಕೂಲವಾಗಿರುವುದೆಂದು ತೋರುವುದು. ದರ್ಪಣಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಿ ' ಈಯೂರ್, ಈವೂರ್ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗ ಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ಯತ್ಪ-ವತ್ಪಗಳಿಗೆ ಬಾಹುಳಕತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದ ರಿಂದ ಅದರಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನೂ ಸಾಧಿಸಬಹುದಾದುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಹೇಳಿರುವ — ' ಅದವಧಾರಣೆ ಪರಮತ್ವಂ ಪಿಂತಾಗಿ ಪಷ್ಠಿನಿಯಮದೆ ಯತ್ಸಂ ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಭಾಗವೂ ' ಸದಮಳ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕರ್ಣಾಟಕದಂತಪ್ರಕೃತಿಗಳಿಸುಪ್ರತ್ಯಯಮಿಂತಿದಿರಾಗಿ ಯತ್ಸಂ ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರವೂ ಬಾಲಕರಿಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಬೋಧಿಸಲು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಶಾಸನಕಾರನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ — ' ಯಕ್ ಸ್ವರೇ ಸ್ವರಸ್ಯ ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಅಪವಾದಸೂತ್ರಪರ್ಯಾ ಲೋಚನೆಯಿಂದ ಅದಕ್ಕೂ ಅಲ್ಲಿಯೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿದು ಬುದ್ಧಿವಂತರು ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ವಿವೇಚನೆಮಾಡಿ ಲಕ್ಷ್ಯಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೬

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಲು ಯ ಕಾರಾಗಮವು ಬರು ವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದು — ' ಎನ್ನ + ಅರಸಂ, ತನ್ನ + ಆಳ್ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗ ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಿಮಿತ್ತವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಲು ಇದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಉಬನಾಮಹಾನೌ || ೩೬ ||

ಅರ್ಥ || ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಲು ನಾಮಹಾನಿಯಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಎನ್ನ + ಅರಸಂ = ಎನ್ನರಸಂ || ಹೀಗೆಯೇ ' ತನ್ನಾಳ್, ಗುಣದಿರವು, ಸುಖದೊಡೆಯಂ, ಮನೆಯಲ್ಲಿದಂ, ಕೂಡುಣ್ಣಂ, ಕಣ್ಣೆವಿದಂ, ಕೂಡಿದಳ್, ಕ್ರಮದಾಯ್ತು, ಲೇಸಿಂಗೊಡೆಯಂ ' ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಉಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ವಿಚಾರ ೩೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ' ಉಪ್ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪವೆಂಬರ್ಥವು. ' ಲೋಪ ' ನೆಂದರೆ ಉಚ್ಚಾರಣಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ವರ್ಣವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸದೆ ಇರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಪಾಣಿನಿ ವ್ಯಾಕರಣ

ದಲ್ಲಿ— 'ಅದರ್ಶನಂ ಲೋಕಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಕ' ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅದು ದರಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯವಹರಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಬೇರೆ 'ಲೋಕ' ಸಂಜ್ಞಾ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಲು ಲೋಕ ಬರುವುದೆಂದರೆ ಪೂರ್ವ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಉಚ್ಚಾರಣೆ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ 'ಅನಾಮಹಾನಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ—ನಾಮವೆಂದರೆ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಿ, ಇದರ ಹಾನಿಯೆಂದರೆ - ಆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಕೆಡದಿರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ಲೋಕವೂ ಯಾಗಾಗಮವೂ ಏಕವಿಷಯಕವೆಂದು ಭ್ರಮಿಸದೆ ನಾಮಹಾನಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಗಾಗಮವೂ ಅನಾಮಹಾನಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಲೋಕವೂ ಬರುವುದೆಂದು ವಿಷಯವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಈ ಸೂತ್ರವು 'ದೇಹಲೋದೀಪನ್ಯಾಯ' ದಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಯಾಗಾಗಮಕ್ಕೂ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ವಾಗಗಮಾದಿಗಳಿಗೂ ಅಪವಾದವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನಾಮಹಾನಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಗಾದಿಗಳೂ ಅನಾಮಹಾನಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಲೋಕವೂ ಬರುವುದೆಂದು ಫಲಿತವಾಗುವುದು.

ಆದರೆ, ಎಲ್ಲ ನಾಮಹಾನಿ ಇರುವುದು, ಎಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಶಿಷ್ಟಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ— 'ಎನ್ನ + ಅರಸಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಲೋಕಪ್ರಮಾಡದಿದ್ದರೆ ಎಂತಹ ಅರ್ಥವು ತೋರುವುದೋ ಅದೇ ಅರ್ಥವು ಲೋಕ ಮಾಡಿದಾಗಲೂ ತೋರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನಾಮಹಾನಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಹೀಗೆಯೆ 'ತನ್ನಾಳ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಸತಿಯಿವಳ್' 'ಪತಿಯಾತಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಲೋಕವನ್ನು ಮಾಡಲು ನಾಮಹಾನಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಲೋಕವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಏನೆಂಬ ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನೂ ಯಾಗಾದಿವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸಿದರೆ ಅನಾಮಹಾನಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಲು ಲೋಕವೂ ನಾಮಹಾನಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ 'ಯಕ್, ವಕ್' ಮೊದಲಾದುವೂ ಬರುವುದೆಂದು ಪರ್ಯವಸನ್ನವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಯಾಗಾದಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಲೋಕವು ಸಾಮಾನ್ಯವಿಷಯಕವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳಿ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಅನೇಕ ಹೇಳುವುದು ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರ ಶೈಲಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಶಾಸನಕಾರನು ಸಂಧಿಪ್ರಕರಣ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲೇ ಲೋಕವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಅಮಂಗಳಕರವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಭಾವರೂಪವಾದ ಯಾಗಾಗಮವನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳಿ ಅನೇಕ ಲೋಕವನ್ನೂ ವಾಗಾದಿಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವನು.

ದರ್ಶನಕಾರನಾದರೋ —

ಸ್ವರಮಿದಿರೋಳಿ ವಿಭಕ್ತಿ

ಸ್ವರಕಂ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಕಂ ಅಕ್ಕುಂ ಲೋಕಂ

ವರಸಂಸ್ಕೃತ-ಕರ್ಣಾಟಕ

ಮೆರಡರೋಳಂ ನಾಮರೂಢಿಯಳಿಯದ ಪಕ್ಷಂ (ಸೂತ್ರ ೫೨)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಕವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಅನೇಕ ಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವನು. ಮತ್ತು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಅನಾಮಹಾನಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಲು ಲೋಕ

ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ದರ್ಪಣದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ — ಸ್ವರಪರಕವಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ-ಪ್ರಕೃತಿಕ ಕರ್ಣಾಟಕಶಬ್ದ-ಪ್ರಕೃತಿಕ ಕರ್ಣಾಟಕ ನಾಮಾಖ್ಯಾತ ವಿಭಕ್ತಿ-ಸ್ವರಕ್ಕೂ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಕರ್ಣಾಟಕ ಪ್ರಕೃತಿಗಳಿಗೆ ನಾಮಾಖ್ಯಾತ ವಿಭಕ್ತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸುವಾಗ ಆ ಪ್ರಕೃತಿಗಳ ಸಹಜಸ್ವರಕ್ಕೂ ನಾಮಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಕೆಡದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಲೋಪ ಬರುವುದೆಂದು ವಿಷಯ ವಿಭಾಗ ಮಾಡಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಬುದ್ಧಿಶಾಲಿಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯ-ವಿಶೇಷ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಪರ್ಯಾಲೋಚನೆಯಿಂದ ಐಕಕಂಠ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳ ಸಾಧುತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

ಅನವಾರಿಕೆ ೩೭

ಹಿಂದೆ ಸ್ವರಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ ಅನಾಮಹಾನಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಲೋಪವೂ ನಾಮಹಾನಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಗಾಗಮವೂ ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ 'ವಧು + ಇವಳ್, ಗುರು + ಈತಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಾಮಹಾನಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಯಗಾಗಮವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದೆಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ರಾವೋರ್ವಕ್ || ೩೭ ||

ಅರ್ಥ || ಋವರ್ಣ, ೃವರ್ಣ, ಔಕಾರ ಉವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಲು ವಗಾಗಮವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಹೋತ್ಯ + ಇಂ = ಹೋತ್ಯವಿಂ || ಹೀಗೆಯೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ — 'ಮಾತ್ಯವಿಂ, ಗ್ವಾವಿಂ, ಗ್ವಾವಿಸ್, ೃವೆಂದಂ, ೃವೆಂದಂ, ನೌವಿದು, ಗ್ಲೌವಿದು, ವಘವಿವಳ್, ಗುರುವೀತಂ, ಭ್ರೌವಿದು, ಪೂವೋಳ್ಳಿತ್ತು' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನೂ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೩೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ 'ರಾವೋಃ' ಎಂಬ ಪದದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತಸಂಧಿ ಕಾರ್ಯದಿಂದ — **ಋ, ೃ, ಔ, ಉ** ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಸ್ವರವರ್ಣಗಳು ಸೇರಿವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ — **ಋ, ೃ, ಉ** ಎಂಬ ಮೂರು ವರ್ಣಗಳೂ ಹ್ರಸ್ವ-ದೀರ್ಘ-ಪ್ಲುತ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಆದರೂ ಪ್ಲುತಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಹ್ರಸ್ವ, ದೀರ್ಘಗಳನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಔ ಕಾರವಾದರೋ ಸ್ವತಃ ದೀರ್ಘವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದು ದೀರ್ಘಪ್ಲುತಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಬೋಧಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ಲುತವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ದೀರ್ಘ ಮಾತ್ರವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು.

ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಶಃ ಋ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಋ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೇ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದರಂತೆ ಋ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವೂ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಋ ಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಅನುಕರಿಸಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ೃ ಕಾರವು ಆವ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಪತಂಜಲಿ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ — 'ದಧಿಋತಕಾಯ ದೇಹೀತಿ ವಕ್ತುಂ ಪ್ರವೃತ್ತಾ ಕುಮಾರೀ ಕರಣಾದ್ಯಪಾಟಿನಾತ್ ದಧಿ ೃತಕಾಯ ದೇಹೀತ್ಯಾಹ ಇತ್ಯಶಕ್ತಿಜಾನುಕರಣಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ ೃ ಕಾರವು

ಆಶಕ್ತಿಜಾನುಕರಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ಔ ಕಾರಾಂತವಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ಪ್ರಾಯಶಃ ಸಂಸ್ಕೃತಪ್ರಕೃತಿಗಳನ್ನೇ ಆರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ದರ್ಪಣದಲ್ಲಿ — ‘ಚಾವಿಂ’ ಎಂದು ಕರ್ಣಾಟಕ ಭಾಷಾಶಬ್ದವೂ ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಉ ವರ್ಣಾಂತವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತ-ಕರ್ಣಾಟಕೋಭಯಾತ್ಮಕಗಳು ದೊರೆಯುವುದರಿಂದ ಉಭಯ ವಿಧವಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಈ ಸೂತ್ರವು ಯಾಗಾಗಮಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದುದರಿಂದ ನಾನುಹಾನಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ವಾಗಾಗಮವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ ಅನಾನುಹಾನಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಋ ವರ್ಣಾದಿಗಳಿಗೆ ಲೋಪವೆ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಜ್ಞರು ಶಿಷ್ಯ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಈ ವಾಗಾಗಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ಅವತರಿಸಿರ್ಕುಮುರ್ವಣದ

ಋವರ್ಣದೋತ್ವಾತ್ಪದಗ್ರದೋಳ್ ಸ್ವರಮಿರೆ ವ

ತ್ವವಿಧಾನಂ ಬಹುಳತೆ ಯ

ತ್ವ ವತ್ವದೋಳ್ ಸಂಸ್ಕೃತಕ್ಕೆ ತಾನಿಲ್ಲಿಂದುಂ (ಸೂತ್ರ ೫೫)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ — ಉ, ಊ, ಋ, ೠ, ಓ, ಔ ಎಂಬ ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಸ್ವರವು ಪರ ವಾಗಲು ನಡುವೆ ವ ಕಾರಾಗಮವು ಬರುವುದೆಂದೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದಪ್ರಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವ ಕಾರಾಗ ಮಕ್ಕೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಯ ಕಾರಾಗಮಕ್ಕೂ ಬಹುಳತೆಯಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ ‘ಸಂಸ್ಕೃತದೋಳ್’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ಣಾಟಕಶಬ್ದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯತ್ವ-ವತ್ವಗಳು ವೈಕಲ್ಪಿಕಗಳೆಂದೂ ಸಂಸ್ಕೃತಶಬ್ದಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯಗಳೆಂದೂ ಫಲಿತವಾಗುವುದು.

ಶಾಸನದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದರೂ — ‘ಆತ ಓಷ್ಠ್ಯೇ || ೩೮ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಒದೋ ಬಹುಲಂ || ೩೯ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಬಹುಳಗ್ರಹಣವುಂಟೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿ ಕೆಲವು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದರಿಂದ ದರ್ಪಣದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಅರ್ಥವೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಮತ್ತು ದರ್ಪಣದಲ್ಲಿ ಓ ಕಾರಕ್ಕೆ ವ ಕಾರಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದು. ಶಾಸನ ದಲ್ಲಿ — ‘ರಾವೋರ್ವಕ್’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಓ ಕಾರ ಗ್ರಹಣವನ್ನು ಮಾಡಿ ವ ಕಾರಾಗಮ ವನ್ನು ವಿಧಿಸದಿದ್ದರೂ — ‘ಒದೋ ಬಹುಲಂ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ (ಹ್ರಸ್ವ) ಒ ಕಾರ ದಿಂದ ದೀರ್ಘಕ್ಕೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಆದರೆ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬಹುಳಗ್ರಹಣವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ವಾಗಾಗಮವು ಒ, ಓ, ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಈ ಬಹುಳಗ್ರಹಣವನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ‘ಬಹುಲ’ ಪದಕ್ಕೆ — ‘ಬಹೋ ಅರ್ಥಾನ್ ಲಾತೀತಿ ಬಹುಲಂ’ ಎಂಬ ವೈತ್ಯಪ್ತಿಯಿಂದ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅನೇಕ ಲಕ್ಷ್ಯ ಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗುವುದರಿಂದ ದರ್ಪಣ-ಶಾಸನಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಾರ ತಮ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದೇ ತಿಳಿಯುವುದು.

ದರ್ಪಣದಲ್ಲಿ ಇ ಕಾರವನ್ನು ಹೇಳದಿರುವುದರಿಂದ ಅವನ ಮತದಲ್ಲಿ ಇ ಕಾರಾಂತ ಒಬ್ಬನು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಭೇದವಿರುವುದೆಂದೇನಿಸಬೇಕು.

ಮತ್ತು ದರ್ಪಣದಲ್ಲಿಯೂ ಬಹುಕತೆಯು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಉಂಟೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇ, ಈ ಎಂಬಕ್ಷರಗಳನ್ನನುಕರಿಸಿ ಹೇಳುವಾಗ ನಡುವೆ ವ ಕಾರಾಗಮವು ಬಂದು — ‘ಈವೀಗ್ರಂಥಂಗಳ್, ಈವಿದುಗ್ರಂಥಂ’ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವೆಂದೂ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಯತ್ಪವತ್ಯಗಳ ಬಹುಕತೆಯಿಂದ ‘ಒತ್ತಿ + ಇಟ್ಟಿಂ’ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಲೋಪವೂ ಯ ಕಾರ ವ ಕಾರಾಗಮಗಳೂ ಬಂದು — ‘ಒತ್ತಿಟ್ಟಿಂ, ಒತ್ತೆಯಿಟ್ಟಿಂ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವೆಂದೂ ಹೇಳಿ, ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯಕ್ಕೆ — ‘ನದಿಯೆಲ್ಲಂ, ಸುರಸಿಂಧುವೆ, ವಿಧುವಿಲ್ಲದಿರುಳ್’ —

ವಿಧುವಿಲ್ಲದಿರುಳ್ ತನ್ನಯೆ
ವಧುವಿಲ್ಲದ ಲೀಲೆ ಮಧುರಮಧುವಿಲ್ಲದ ಪೂ
ದಧಿಯಿಲ್ಲದಾಣಸದೇವಮೊ
ಬುಧರಿಲ್ಲದ ಸಭೆ ಸರಸ್ವತೀಮುಖತೀಕಾ

ಮೊದಲಾದುವು ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇವೆಲ್ಲಾ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ‘ಬಹುಳ’ ಗ್ರಹಣವೊಂದರಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೮

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರವನ್ನು ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸಲು — ಋ, ೠ, ಇ, ಏ, ಓ, ಉ, ಊ, ಎಂಬ ಸ್ವರವರ್ಣಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾದಾಗ ನಾಮಹಾನಿವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಗಾಗಮವೆ ಬರುವುದೆಂದು ತೋರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ‘ಆ + ಉದಕಂ’ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯ ಕಾರಾಗಮವೇ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದೆಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಆತ ಓಷ್ಠ್ಯೇ || ೩೮ ||

ಅರ್ಥ || ಆ ಕಾರಕ್ಕೆ ಓಷ್ಠ್ಯಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಲು ವಗಾಗಮವೆ ಬರುವುದು. ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಯಗಾಗಮವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಆ + ಉದಕಂ = ಆವುದಕಂ || ಹೀಗೆಯೆ — ‘ಆವೂರ್, ಆವೋಲೆ, ಆವೋಲೆ’ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೩೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ‘ಓಷ್ಠ್ಯೇ’ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ತುಟಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ವರ್ಣವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆ ವರ್ಣವಾವುದೆಂದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಉವರ್ಣ, ಪವರ್ಣ, ಉಪಧ್ಮಾನೀಯಗಳೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಇಲ್ಲಿ ಓಷ್ಠ್ಯ ಸ್ವರವಾದ ಉ ವರ್ಣವನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಆದರೆ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವಾಗ — ಆವೋಲೆ, ಆವೋಲೆ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಒ, ಓ ಕಾರಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಓಷ್ಠ್ಯಪದದಿಂದ ಕಂಠೋಷ್ಠ್ಯ

ಗಳಾದ ಒ, ಓ, ಔ ಕಾರಗಳನ್ನೂ ' ಶತೇಪಂಚಾಶನ್ಯಾಯ ' ದಿಂದ ಕಂಠೋಷ್ಠಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಓಷ್ಠಸ್ಥಾನವೂ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಲಾಗಿದೆ — ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಆದರೆ ಈ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ದಂಠೋಷ್ಠಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ವ ಕಾರಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣವುಂಟಾಗುವುದೆಂಬ ಶಂಕೆ ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಪದವನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸಿ ಓಷ್ಠಸ್ವರವು ಪರವಾಗಲು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಂಜನದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣ ವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಅಥವಾ ಮತಾಂತರದಲ್ಲಿ ಒ, ಓ, ಔ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಓಷ್ಠ್ಯವೊಂದೇ ಸ್ಥಾನವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಓಷ್ಠ್ಯಪದದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅವೇ ಗೃಹಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದರೆ ಆನಾವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಆರಾರ ಮತದಲ್ಲಿ ಆನಾವ ಸ್ಥಾನವಿರುವುದೆಂದರೆ —

ಅಷ್ಟೌ ಸ್ಥಾನಾನಿ ವರ್ಣಾನಾಮುರಃ ಕಂಠಃ ಶಿರಸ್ತಥಾ

ಜಿಹ್ವಾಮೂಲಂ ಚ ದಂತಾಶ್ಚ ನಾಸಿಕಾಷ್ಟೌ ಚ ತಾಲು ಚ

ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ವರ್ಣೋತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನಗಳು ಎಂಟೆಂದು ತೋರುವುದು. ದರ್ಪಣ ಕಾರನೂ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ —

ಕೊರಲುಂ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲಮು

ಮುರಮುಂ ತಾಲುಗೆಯುಮೋಷ್ಠಮುಂ ನಾಸಿಕೆಯುಂ

ಶಿರಮುಂ ದಂತಮುಮೆಂದ

ಕೃರಮುದಯುಶ ತಾಣಮಾದುಮೀ ಶೇಛಿಂಟುಂ (ಸೂತ್ರ ೩೦)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು.

ಈಯೆಂಟು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ — ಅವರ್ಗ, ಕವರ್ಗ, ಹಕಾರ, ವಿವರ್ಜನೀಯ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯಗಳಿಗೆ ಕಂಠಸ್ಥಾನವೂ; ಇವರ್ಣ, ಎ, ಏ, ಐ, ಚವರ್ಗ, ಯ ಕಾರ, ಶ ಕಾರಗಳಿಗೆ ತಾಲುಸ್ಥಾನವೂ, ಉವರ್ಣ, ಓ ಔ, ಪವರ್ಗ, ಉಪಧ್ಯಾನೀಯಗಳಿಗೆ ಓಷ್ಠಸ್ಥಾನವೂ; ಋವರ್ಣ, ಟವರ್ಗ, ರೇಫ ಪ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಮೂರ್ಧಸ್ಥಾನವೂ; ಇವರ್ಣ, ತವರ್ಗ, ಲಕಾರ, ಸ ಕಾರಗಳಿಗೆ ದಂತಸ್ಥಾನವೂ; ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ದಂಠೋಷ್ಠಸ್ಥಾನವೂ; ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ನಾಸಿಕಸ್ಥಾನವೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನಗಳೆಂದು ಕೆಲವು ಶಿಕ್ಷಾಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು — ಹ ಕಾರ ವಿವರ್ಜನೀಯಗಳಿಗೆ ಉರಸ್ಥಂತಲೂ; ಕ ವರ್ಗ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯಗಳಿಗೆ ಜಿಹ್ವೆಯಂತಲೂ; ಅವರ್ಣಕ್ಕೆ ಸರ್ವಮುಖಸ್ಥಾನವೂ; ಏ, ಐ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಕಂಠತಾಲುಗಳಂತಲೂ; ಒ, ಔ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಕಂಠೋಷ್ಠಗಳಂತಲೂ; ರೇಫಕ್ಕೆ ದಂತಮೂಲವಂತಲೂ; ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ವಕೃವಂತಲೂ; ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಕಂಠನಾಶಿಕವಂತಲೂ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಭಿನ್ನಭಿನ್ನವಾಗಿರುವ ಶಿಕ್ಷಾಕಾರರ ಮತದಿಂದ ಸ್ಥಾನಗಳು ಭಿನ್ನಭಿನ್ನಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ — ಒ, ಓ, ಔ ಕಾರಗಳು ಓಷ್ಠ್ಯಗಳೆಂದು ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿವಾದವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ಉ ವರ್ಣವೂ ಭಾಷಾವಿಷಯವಾದ ಹ್ರಸ್ವವಾದ ಒ ಕಾರವೂ ಓ ಔ ಕಾರಗಳೂ ' ಓಷ್ಠ್ಯ ' ಪದದಿಂದ ಗ್ರಹಿಸಿ ಅವು ಪರವಾಗಲು ಆ ಕಾರಕ್ಕೆ ವಗಾಗಮವು ಬರುವುದೆಂದು ' ಅವುದಕಂ '

ಮೊದಲಾದುವು ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಕೆಲವರು — ‘ಈವೂರ್, ಈವೊಕ್ಕಲ್’ ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನೂ —

ಮಾವುಂ ಮಲ್ಲಿಗೆಯುಂ ಕರ

ಮಾವರಿಸಿದ ಕತದಿನೆವುದೀಕ್ಷಿಸುವರ ಕ

ಣ್ಣೇವುದ್ಯಾನಂ ಸರಸವಿ

ಬೀವಿಟಶಯ್ಯಾನಿವಾಸಮಂ ನೆನೆಯಿಸುತುಂ

ಎಂಬ ಪದ್ಯಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನೂ ನೋಡಿ, ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಬಹುಳ’ ಪದವನ್ನು ಅಪಕರ್ಷಿಸಿ ಆ ‘ಬಹುಳ’ ಪದಕ್ಕೆ ‘ಕ್ವಚಿದನ್ಯದೇವ’ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ, ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಪಾತ್ತವಾದ ಉದ್ದೇಶ್ಯ-ನಿಮಿತ್ತಗಳೆರಡಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆ ಉದ್ದೇಶ್ಯ-ನಿಮಿತ್ತಗಳಿದ್ದರೂ ವ ಕಾರಾಗಮವು ಬರುವುದೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿ ಉಕ್ತಪ್ರಯೋಗಗಳಿಗೆ ಉಪಪತ್ತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವರು. ಹೀಗೆಯೆ ಕಾರ್ಯಾಂತರಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿದು ಶಿಷ್ಟಪ್ರಯೋಗಗಳಿಗೆ ಉಪಪತ್ತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬಹುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೯

ಒ, ಓ, ಎಂಬ ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಿರಲು, ಯಗಾಗಮಾಪವಾದಗಳಾದ ‘ರಾವೋರ್ವಕ್’ ‘ಆತ ಓಸ್ಮೈ’ ಎಂಬೆರಡು ಸೂತ್ರಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ‘ಯಕ್ ಸ್ವರೇ ಸ್ವರಸ್ಯ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಗಾಗಮವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದೆಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಸೂತ್ರಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಒದೋ ಬಹುಲಂ || ೩೯ ||

ಅರ್ಥ || ಒ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಿರಲು ಬಹುಳವಾಗಿ ವಾಗಗಮವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಒ + ಎಂದಂ = ಒನೆಂದಂ, ಹೀಗೆಯೆ, — ನೋನೆಂದಂ, ಗೋವಿಂದಂ, ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನಾಗಿ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ವಿಚಾರ ೩೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ‘ಒದಃ’ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಕೇವಲ (ಕರ್ಣಾಟಕ) ಭಾಷಾ ವಿಷಯವಾದ ಒ ಕಾರವೂ ಸಂಸ್ಕೃತ-ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಓ ಕಾರವೂ ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಒವರ್ಣಕ್ಕೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಗ್ರಹಣೆ ಎದ್ದಿಡೆ ಅದರ ಸರ್ವರ್ಥವನ್ನೂ ಗ್ರಹಿಸುವುದು; ಕಾರಗ್ರಹಣೆಯಿದ್ದಿಡೆ ತನ್ಮಾತ್ರವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದು ಎಂದು ಕಾತಂತ್ರ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ‘ಒವರ್ಣಕ್ಕೆ’ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಯಾದುದರಿಂದ ಒ-ಓ ಕಾರಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ‘ಒದಃ’ ಎಂದು ದ ಕಾರವನ್ನುಚ್ಚರಿಸಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟಾರ್ಥವಾಗುವುದಕ್ಕೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಮತ್ತು ಇಲ್ಲಿ ‘ಬಹುಳ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ‘ನೋಯಿಸಿದಂ, ತೋಯಲ್’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಓ ಕಾರವಿದ್ದರೂ ವ ಕಾರಾಗಮವು ಬಾರದೆ ಯ ಕಾರಾಗಮವು ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ — ‘ಒವೆಂದಂ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಒ ಕಾರವು ವರ್ಣಾನುಕರಣವೆಂದೂ ‘ನೋವೆಂದಂ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ನೋ’ ಎಂಬುದು ಧಾತ್ವನುಕರಣವೆಂದೂ ತಿಳಿದು ಅನುಕರಣ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಯಮಾನವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾದುದರಿಂದ ಪಕ್ಷೇ ವ ಕಾರಾಗಮವು ಬಂದಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ ಪಕ್ಷೇ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಬಂದು— ‘ಒ ಎಂದಂ, ನೋ ಎಂದಂ’ ಎಂದೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಗೋವಿಂದಂ, ಎಂಬುದಾದರೋ ‘ಗೋ’ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಇಮ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಿ, ಇದರಿಂದ ವ ಕಾರಾಗಮವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಬಹುಳಗ್ರಹಣ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಕ್ವಚಿನ್ನಿತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಕ್ವಚಿದನಿತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಕ್ವಚಿದ್ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿಯೂ ಬರುವುದೆಂದು ಬುದ್ಧಿವಂತರು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ‘ನೋಯಿಸಿದಂ’ ಎಂಬುದು ‘ಇಮ್’ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಪ್ರಕೃತಿಕವಾದ ತಿಜಂತರೂಪವು. ‘ತೋಯಲ್’ ಎಂಬುದು ‘ತೋ’ ಧಾತುವಿಗೆ ಅರ್ಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ‘ಅಲ್’ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ರೂಪವು. ಅಥವಾ ಆಶೀರಾದಿ ಪ್ರತಿಷೇಧವಿಷಯಕ ತಿಜಾದೇಶವಾದ ‘ಅಲ್’ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತರೂಪವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅನವಾರಿಕೆ ೪೦

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ — ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಲು ನಾಮಹಾನಿಯಾಗುವುದಾದರೆ ಯಾಗಾಗಮವಾಗಮಗಳು —

ಯಕ್ ಸ್ವರೇ ಸ್ವರಸ್ಯ || ರಾವೋರ್ವಕ್ || ಅತ ಓಷ್ಠೈ || ಒದೋ ಬಹುಲಂ ||

ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಲು — ಋ, ೃ, ಔ, ಉ, ಓ ಎಂಬ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಓಷ್ಠ್ಯಸ್ವರಪರಕವಾದ ಆಕಾರಕ್ಕೂ ವಾಗಾಗಮವು ಬರುವುದೆಂದೂ ಉಳಿದ ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಯಾಗಾಗಮವು ಬರುವುದೆಂದೂ ಅನಾಮಹಾನಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಲೋಪವು ಬರುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದರೆ ಇವು ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಪ್ರಕರಣೇಕ್ತ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅವಿಷಯಗಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುವು — ಎಂದು ತೋರಲು ‘ಅಯನಮತು’ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಹ್ರಸ್ವಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಋ ಕಾರವು ಪರವಾಗಿದ್ದಾಗಲೂ ‘ಆ ಮತು’ ಮೊದಲಾದ ದೀರ್ಘಾಂತಗಳಾದ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಋ ಕಾರವು ಪರವಾಗಿದ್ದಾಗಲೂ ‘ರಿ || ೪೨ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಕೆಲವು ದೀರ್ಘಾತ್ ಪರವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಋ ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆದೇಶ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ದೀರ್ಘಾದ್ಯತೋ ರುರದ್ವಾದೇಃ || ೪೦ ||

ಅರ್ಥ || ದೀರ್ಘಾಂತಗಳಾಗಿರುವ ಆದ್ವಾದಿಗಣಪಠಿತಗಳಾದ ಅದು, ಇದು, ಉದು, ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಮಕಾರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ‘ರ’ ಎಂಬಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಆ+ಮತು = ಆರುತು. ಹೀಗೆಯೇ — ಆರುಷಿ, ಆರುಣ, ಈರುತು, ಈರುಷಿ, ಊರುತು, ಊರುಷಿ, ಎಲ್ಲಾ ರುತುಗಳ್, ಎಲ್ಲಾ ರುಷಿಗಳ್ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ 'ಅದ್ವಾದೇಃ' ಎಂಬುದು ಪಂಚಮಾವಿಭಕ್ತ್ಯಂತ ಪದವು. ಇದಕ್ಕೆ 'ದೀರ್ಘಾತ್' ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಲು — 'ಯೇನ ವಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದು ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ್ಯವಾಚಕ ಪದವು ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ — 'ತಸ್ಮಾದುತ್ತರಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉತ್ತರಸ್ಯ' ಎಂದು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದು. ಆ 'ಉತ್ತರಸ್ಯ' ಎಂಬುದು 'ಋತಃ' ಎಂಬ ಷಷ್ಠ್ಯಂತಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. 'ಋತಃ' ಎಂಬುದು ಸ್ಥಾನನಿರೂಪಿತ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ವಾದುದರಿಂದ ಋ ಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ ದೀರ್ಘಾಂತಗಳಾದ 'ಅದ್ವಾದಿ' ಗಣಸೂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಋ ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ರು' ಎಂಬಾ ದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಫಲಿತವಾಗುವುದು; ಇದರಿಂದ ಪರಪದದ ಆದಿಯ ಋ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುವುದು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಋತಃ' ಎಂದು ತ ಕಾರ ಸಹಿತವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿರುವುದರಿಂದ — 'ತಪರಸ್ತಾವಾನ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವಿಲ್ಲವೆಂದು ಬೋಧಿಯಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ 'ತಪರ' ಕರಣಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಕಾರ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಚ್ಚರಿಸುವೆವೋ ಆ ವರ್ಣವು ಅದರ ಉಚ್ಚಾರಣ ಸಮಕಾಲಿಕವಾದ ವರ್ಣಮಾತ್ರ ವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಅದರ ಸ ವರ್ಣಗಳಾದ ಅಧಿಕ ಕಾಲಿಕಗಳಾದ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು — 'ವರ್ಣಾತ್ಕಾರಃ || ನಿರ್ದೇಶ ಇತ್ಯೇವ ||' ಎಂಬ ವಚನಗಳಿಂದ ಸೂಚಿಸಿರುವರು.

ಇಲ್ಲಿ ಆದಿಷ್ಟವಾದ 'ರು' ಎಂಬುದು ಉ ಕಾರ ಸಹಿತವಾದ ರೇಫವು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾದ 'ಆ ರುತು' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿರುವ — 'ಆ, ಈ, ಊ' ಎಂಬವು 'ಆದು, ಇದು, ಉದು' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದವು ಪರವಾಗಿರಲು — 'ಅದೀದೂದದ್ವಿ ದೂದೋಃ || ೩೭೦ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದಾದೇಶಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಎಲ್ಲಾ ಋತುಗಳ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ 'ಎಲ್ಲ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ — 'ಅಗೈಲ್ಲಸ್ಯ ವಾ || ೩೭೧ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಆಗಾಗಮಾಂತವಾದುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಈ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಅದ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ — 'ಅದು, ಇದು, ಉದು, ಆವುದು, ಎಲ್ಲ, ಪೆಱತು' ಎಂದು ಆರು ಶಬ್ದಗಳು ಸೇರಿರುವುವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಆವುದು, ಪೆಱತು ಶಬ್ದಗಳು ದೀರ್ಘಾಂತ ಗಳಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಮೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದಗಳನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿರುವೆವು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ದೀರ್ಘಾತ್' ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ — 'ಆದು ಋತು, ಇದು ಋಣಂ, ಎಲ್ಲ ಋತುಗಳ್' ಮೊದಲಾದ ಹ್ರಸ್ವಾಂತಗಳಾದ ಅದ್ವಾದಿಗಳಿರಲು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಅದ್ವಾದೇಃ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ದೇವಾ ಋಷಿಯರಂ ನೋಡು, ಓತ್ಮಗಳಾ ಋಣಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾಂತಗಳಿದ್ದರೂ ಅದ್ವಾದಿ

ಗಳಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಋತಃ' ಎಂದು ತ ಪರವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಆಮೂಕಾರಂ, ಈಮೂಕಾರಂ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ — 'ರಿ || ೪೨ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಯಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಬಾಧಕವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವೇ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಲು ಸಮಾಸ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ 'ರು' ಎಂಬಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಶಿಷ್ಟಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅಸಮಾಸದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಂತಹ 'ರು' ಎಂಬಾದೇಶದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು ಅವ ಸೂತ್ರವನ್ನೂ ಮಾಡಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅವನ ಮತದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಋ ಕಾರವನ್ನೇ ಬರೆಯ ಬೇಕು ಎಂದು ತೋರುವುದು. ಆದರೆ ಎಲ್ಲಾ ನೈಯಾಕರಣರು ಋ ವರ್ಣವನ್ನು ಸ್ವರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಋ ವರ್ಣವು ಸ್ವರವೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಇಂತಹ ಋ ವರ್ಣವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸ್ವರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದಿರಲು ದರ್ಪಣಕಾರನು — '....ಋತ್ಯುಕ್ತಮಂತ ಸಂಧಿ ವಿಕಲ್ಪಂ || ೬೦ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರೈಕದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನೂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಯಗಾದಿ ಗಳನ್ನೂ ಸೂಚಿಸಿರುವನೇ ಆಲ್ಲದೆ ಈ 'ರು' ಎಂಬ ಆದೇಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸಲಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು 'ಸಂಧಿ ವಿಕಲ್ಪಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಸಂಧಿ' ಯೆಂದರೆ ಸಂಹಿತೆ, 'ವಿಕಲ್ಪಂ' ವಿಕಲ್ಪ ವಾಗುವುದು — ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಸಂಹಿತೆಯಿರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಯ ಕಾರಾದಿಗಳು ಬರುವುವೆಂದೂ ಇಲ್ಲದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಂತೆಯೇ ಇರುವುವೆಂದೂ ತಾತ್ಪರ್ಯ ವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ 'ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ' ವೆಂದು ಹೇಳದಿದ್ದರೂ 'ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ' ಬಂದಂತೆಯೇ ಆಗುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಸಂಹಿತೆಯೆಂದರೆ ಕಾಲವಿಲಂಬವಿಲ್ಲದೆ ಕೂಡಿಸಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದೆಂದೂ ಸಂಹಿತೆಯಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ವಿಲಂಬವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಿ ಈ ಸಂಹಿತೆಯು —

ಸಂಹಿತೈಕಪದೇ ನಿತ್ಯಾ ನಿತ್ಯಾ ಧಾತುಪಸರ್ಗಯೋಃ

ನಿತ್ಯಾ ಸಮಾಸೇ ವಾಕ್ಯೇ ತು ಸಾ ವಿವಕ್ಷಾಮಪೇಕ್ಷತೇ

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕೋಕ್ತ ರೀತಿಯಿಂದ ವಾಕ್ಯಾತಿರಿಕ್ತ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವೆಂಬುದು ಸಕಲ ಶಾಬ್ದಿಕ-ಸಂಪ್ರದಾಯ ಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಸಮಾಸಸ್ಥಲದಲ್ಲಿ ವಿಲಂಬೋಚ್ಚಾರಣೆಯು ಶಿಷ್ಟ ಸಮ್ಮತವಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಸಂಧಿಪದಕ್ಕೆ ಸಂಧಿಕಾರ್ಯವೆಂದರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ಸಂಧಿ ಕಾರ್ಯವು ವಿಕಲ್ಪವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ದರ್ಪಣಕಾರನು ಹೇಳಿರುವ 'ಸಂಧಿವಿಕಲ್ಪಂ, ಸಂಧಿನಿಷೇಧಂ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು.

ಶಾಸನಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಾದರೂ ಇಂತಹ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಬಹುಳಗ್ರಹಣ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಕಲ್ಪಿಸಿ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ-ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸ ಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಪರ್ಯವಸಾನದಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರ ಮತವೂ ಒಂದೇ ಆಗುವುದು. ಆದರೆ ಶಾಸನ ಕಾರನು ದೀರ್ಘಾಂತಗಳಾದ ಅವ್ಯಾಧಿಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಋ ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರು' ಎಂಬಾದೇಶ ವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದವನ್ನು ವ್ಯಂಜನಾದಿಯಾಗಿ ಬರೆಯಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಈ ಆದೇಶವನ್ನಂಗೀಕರಿಸದ ದರ್ಪಣಕಾರನಿಗೆ ಸ್ವರಾದಿ

ಯಾಗಿಯೇ ಬರೆಯಬೇಕೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ 'ರು' ಎಂಬಾದೇಶವನ್ನು ಹೇಳಿದ ದರ್ಶನಕಾರನಿಗೆ ಋ ವರ್ಣ-ರೇಫಗಳಿಗೆ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಭೇದ ತೋರುತ್ತಿದ್ದರೂ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂದು ಈ ಆದೇಶವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಆದರೆ 'ಋ' ಎಂಬುದನ್ನು ಸ್ವರಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಾಲಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಸ್ವರವೆಂತಲೂ ರೇಫವನ್ನು ವ್ಯಂಜನಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಾಲಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ವ್ಯಂಜನವೆಂತಲೂ ವ್ಯವಹರಿಸಿ ತತ್ಪರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು. ಇಷ್ಟು ಭೇದವಿದ್ದರೂ ಲಕ್ಷ್ಯಸಿದ್ಧಿಗೆ ಬಾಧಕವೇನೂ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಉಚ್ಚಾರಣೆಯ ಫಲವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವೂ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳಿಗೆ ಸ್ವರತ್ವ-ವ್ಯಂಜನತ್ವ ರೂಪಭೇದಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸಲು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ 'ವರ್ಣಾತ್ ಕಾರಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸಿದ ಕಾರಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ 'ರಾದಿಫಃ' ಎಂದು 'ಇಫ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ರೇಫವೆಂದು ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ವ್ಯವಹಾರವೆಂದೂ 'ಋ' ಕಾರವೆಂದು ಸ್ವರಕ್ಕೆ ವ್ಯವಹಾರವೆಂದೂ ಹೇಳುವರು.

ಈ 'ಋ' ವರ್ಣ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕಾರರಾದ ಪತಂಜಲಿ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ವೈಯಾಕರಣರು ರೇಫಾತ್ವರನ ಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಧಿಯಮಾನ ಣ ಕಾರವು ಋ ವರ್ಣಾತ್ ಸರನ ಕಾರಕ್ಕೂ ಬಂದು 'ಧಾತ್ವಾಣಾಂ, ಕತ್ವಾಣಾಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಋವರ್ಣಾನ್ನ ಸ್ಯ ಣತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಂ' ಎಂದು ವರರುಚಿಯು ಹೇಳಿರುವ ವಚನವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ 'ಋ' ವರ್ಣವು ರೇಫ ಮಧ್ಯಗತ ಸ್ವರವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿ ಆ ಮಧ್ಯಗತವಾದ ರೇಫ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಯೇ ಣ ಕಾರಾದೇಶವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದರಿಂದ ಆ ಪೂರ್ವ ವಚನವು ಬೇಡವೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಇದರಿಂದ ಋ ವರ್ಣ-ರೇಫಗಳಿಗೆ ಇತರ ವಿಧವಾದ ಫಲವೇನೂ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಫಲಭೇದವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ 'ರು' ಎಂಬ ಆದೇಶ ವಿಧಿಯು ಅಷ್ಟು ಫಲಕಾರಿಯಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಯಗಾದಿಗಳಾದರೇ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವದಿಂದ ಬಾಧಿತವಾಗುವುವು. ಆದರೂ ಶಾಸನಕಾರನು ಕೇವಲ ಲೇಖನಭೇದವನ್ನಿಟ್ಟು ಕೊಂಡು ಈ ಆದೇಶವನ್ನು ಹೇರುವಂತೆ ತೋರುವುದು. ಮತ್ತು ಸ್ವರಸಂಧಿ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಆಗಮಾದೇಶಗಳೆಂದು ವಿಧೇಯಗಳೆರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಆಗಮಗಳಾವುವೆಂದರೆಯ ಕಾರವ ಕಾರಗಳು. ಆದೇಶಗಳಾವುವೆಂದರೆ 'ಲೋಪ' 'ರು' ಎಂಬಿವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಲೋಪವೆಂಬುದು ಅಭಾವರೂಪಾದೇಶವೆಂತಲೂ 'ರು' ಎಂಬುದು ಭಾವರೂಪಾದೇಶವೆಂತಲೂ ವಿಭಾಗಿಸಲು ಈ ಆದೇಶವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸ್ವರಸಂಧಿಯಲ್ಲಿ ಆಗಮಾದೇಶ ಪ್ರಕರಣಂ ಸಮಾಪ್ತಂ

|| ಅಥ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಪ್ರಕರಣಂ ||

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೦

ಹೀಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸ್ವರಸಂಧಿ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ಆ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಉದ್ದೇಶನಿಮಿತ್ತಗಳುಳ್ಳ ಕೆಲವು ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಸಂಧಿ ಕಾರ್ಯಗಳಾವುವೂ ಪ್ರವರ್ತಿಸಲಾಗದೆಂದು ಈ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಪ್ರಕರಣವು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅದರಲ್ಲಿ

ಮೊದಲು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಸ್ವರವು ಹ್ರಸ್ವ-ದೀರ್ಘ-ಪುಂತ್ ಸಾಧಾರಣವಾದುದರಿಂದ ಆ ಕಾರ್ಯಗಳು ಹ್ರಸ್ವಗಳಿಗೆ ಬರುವಂತೆ ಪುಂತ್‌ಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಅದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಪುಂತ್‌ಃ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ || ೪೧ ||

ಅರ್ಥ || ಪುಂತ್‌ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಲು ಸ್ವಭಾವದಿಂದಲೇ ಇರುವು — ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಸಂಧಿಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಅಕ್ಕಾ ಇಲ್ಲಿ ಬಾ, ಅಣ್ಣಾ ಇತ್ತ ಬಾ ಮೊದಲಾದ ಪುಂತ್‌ವುಳ್ಳ ಪ್ರಯೋಗಗಳೇ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗಿರುವುವು.

ವಿಚಾರ ೪೧

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಪುಂತ್‌ಃ’ ಎಂಬುದು ಏಕವಚನಾಂತವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದರೂ — ‘ನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಹನ್ಯಾತ್’ ಎಂಬ ವಚನದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಸಾಮಾನ್ಯನಿರ್ದೇಶವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಜಾತಿನಿರ್ದೇಶವೆಂಬ ವ್ಯವಹಾರವು. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೇ ‘ಜಾತಾವೇಕವಚನಂ’ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ‘ಪುಂತ್‌ಃ’ ಎಂಬ ಏಕವಚನಾಂತ ಪದದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಪುಂತ್‌ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೂ ಸಂಗ್ರಹವು ಬರುವುದು. ‘ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ’ ಎಂದರೆ — ಪ್ರಕೃತಿಶಬ್ದವು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ‘ಮಾಯೆ’ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕಾರ್ಥವುಳ್ಳದಾದರೂ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ‘ಸ್ವಭಾವದಿಂದ’ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಸ್ವಭಾವವೆಂದರೆ —

‘ಸ್ಯೇನ ಸ್ವಸ್ವರೂಪೇಣ (ನಿರ್ವಿಕಾರೇಣೇತಿ ಯಾವತ್) ಭವತಿ ಅವತಿಷ್ಠತೇ’

ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯ ಬಲದಿಂದ ಅವ ವಿಕಾರವನ್ನೂ ಹೊಂದದೆ ಮೊದಲಿದ್ದ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ’ ಎಂದು ವ್ಯವಹಾರವಿರುವುದು. ಈ ಪ್ರಕರಣವೇ ಸ್ವರಸಂಧಿ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಅಪವಾದವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ್ಯನಿಮಿತ್ತಗಳೆರಡೂ ಸ್ವರಗಳಾಗಿಯೇ ಇರಬೇಕು. ತಥಾಚ ಪುಂತ್‌ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಸ್ವರಗಳು ಪರವಾಗಿರಲು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ಅವ ಸಂಧಿಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದದೆ ಇದ್ದಂತೆಯೇ ಇರುವುವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವೆಂದರೂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಸಂಧಿಲಕ್ಷಣ ಕಾರ್ಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೂ ಒಂದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದು ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಸ್ವರಸಂಧಿ ಲಕ್ಷಣ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಬಾಧಕವಾದುದರಿಂದ ಆ ಸ್ವರಸಂಧಿ ವಿಧ್ಯನಂತರದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಪ್ರಕರಣವು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ‘ವ್ಯಂಜನಸಂಧಿ’ ಲಕ್ಷಣ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಬಾಧಕವಾದ ‘ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ’ ಪ್ರಕರಣವು ಆ ವ್ಯಂಜನಸಂಧಿಕಾರ್ಯ ಪ್ರಕರಣಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು.

ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ‘ಪುಂತ್‌ಃ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಸ್ವರಪರಕವಾದ ಪುಂತ್‌ಸ್ವರ ವಿಷಯಕವೆಂದೂ ‘ರಿ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಋ ವರ್ಣ ಇ ವರ್ಣ ಪರಕವಾದ ಹ್ರಸ್ವ-ದೀರ್ಘ ಮಾತ್ರ ವಿಷಯಕವೆಂದೂ ‘ಅದೇ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಆ ವರ್ಣ ಪರಕವಾದ ಆ ಕಾರ ಮಾತ್ರ ವಿಷಯಕವೆಂದೂ ‘ನಿಪಾತಾಃ’ ಎಂಬುದು ಸ್ವರಪರಕವಾದ ಸ್ವರಾಂತನಿಪಾತ ಸಾಮಾನ್ಯವಿಷಯಕ

ನೆಂದೂ 'ಓ ನಿಪಾತೇ' ಎಂಬುದು ಸ್ವರಾದಿ ನಿಪಾತಪರಕ ಆ ವರ್ಣಮಾತ್ರ ವಿಷಯಕನೆಂದೂ 'ಪೋಸತ್ವಾದಿಃ' ಎಂಬುದು ಸ್ವರಪರಕವಾದ ಆ ಕಾರಾಂತ ಪೋಸತ್ವಾದಿ ವಿಷಯಕನೆಂದೂ 'ನೇರದೆ' ಎಂಬುದು ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥಕ ಅದೇತಪ್ರತ್ಯಯಪರಕ ಆ ಕಾರಾಂತ 'ಇಂ' ಧಾತು ವಿಷಯಕನೆಂದೂ 'ಕರೆದಲಿ' ಎಂಬುದು ತಿಜ್ಞ-ಕೃತ್ ಸಾಧಾರಣ ಅಲ್ಪಪ್ರತ್ಯಯಪರಕ 'ಕರೆ' ಧಾತು ವಿಷಯಕನೆಂದೂ 'ಗಡಾದಿಃ' ಎಂಬುದು ಸ್ವರಪರಕ ನಿಪಾತಗಳಲ್ಲದ ಸ್ವರಾಂತಗಳಾದ ಅಣಮಾ ದ್ಯಂತರ್ಗಣಾಂವ್ಯಯ ವಿಷಯಕನೆಂದೂ 'ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥಂ' ಎಂಬುದು ಸ್ವರಪರಕವಾದ ಸ್ವರಾಂತ ಕಂದವೃತ್ತಾದಿಗಳ ಸಮಭಾಗ ವಿಷಯಕನೆಂದೂ 'ಅನುಕರಣಂ' ಎಂಬುದು ಸ್ವರಪರಕ ಸ್ವರಾಂತ ನಾನಾಜಾತೀಯ ಅನುಕರಣಶಬ್ದ ವಿಷಯಕಗಳೆಂದೂ 'ಅದ್ವಿಕೃತ್ಯಾ' ಎಂಬುದು ಸ್ವರಪರಕ ವಾಗಿ ವಿಕಾರದಿಂದ ಆಕಾರಾಂತವಾದ ಅನುಕರಣ ವಿಷಯಕನೆಂದೂ ಈ ಹನ್ನೆರಡು ಸೂತ್ರ ಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರುವನು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಪೋಸತ್ವಾದಿಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದವರೆಗೂ ನಿತ್ಯಪುಕ್ಯತಿ ಭಾವವು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಅನಂತರದಲ್ಲಿ 'ಅನುಕರಣಂ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದವರೆಗೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. 'ಅದ್ವಿಕೃತ್ಯಾ' ಎಂಬುದು 'ಅನುಕರಣಂ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿ ದ್ದರೂ ಪುನರಾರಂಭ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ನಿತ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಯೋಗ ಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಸೂತ್ರಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಾವಸರದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸುವೆವು.

ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ 'ಅಕ್ಕಾಃ ಇಲ್ಲಿ ಬಾ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಅಕ್ಕ' ಎಂಬ ಸಂಬೋ ಧನ ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತ ಪದಕ್ಕೆ 'ದೂರಾದಾಹ್ವಾನೇ ಬಹುಲಂ || ೪೦೦ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೊನೆಯ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಪುನಃ ಬಂದು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯವಾಗಿರುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ 'ಅಕ್ಕಾಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಪುನಃ ಬಂದಿರುವುದು. 'ಇಲ್ಲಿ' ಎಂಬುದು ಅವ್ಯಯವು. 'ಬಾ' ಎಂಬುದು — ಆಗಮನಾರ್ಥಕ 'ಬರ್' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ —

'ಧಾತೋರೇಕಾನೇಕತ್ವೇಽಮರಯಿರೆನೆವನೋಽನ್ಯಯುಷ್ಯದಸ್ಯಾಸು ಕರ್ತರಿ || ೪೪೨ ||'

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುಷ್ಯದರ್ಥವು ಪ್ರತೀಯಮಾನವಾಗುತ್ತಿರಲು ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವವು ತೋರುವಾಗ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷೈಕವಚನ ಸಂಜ್ಞಕ 'ಆಯ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ಆವಕ್ಕೆ — 'ಆಯೋಲ್ಲುಪೌ || ೪೬೮ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಿ ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ — 'ತರ್ಬಲೋಲ್ಫಲುಪ್ಪೇಽಯಿ || ೫೧೯ ||' ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವನ್ನೂ ಧಾತುವಿನ ಸ್ವರಕ್ಕೆ — 'ದೀರ್ಘಃ || ೫೨೦ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘವನ್ನೂ ಮಾಡಲು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಇದರಂತೆಯೇ 'ಇತ್ತ ಬಾ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸಿ ಸಾಧುತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದು.

ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ — 'ವಾಕ್ಯಸ್ಯ ಟೀಃ ಪುನಃ ಉದಾತ್ತಃ' ಎಂದು ಪುನಃವಿಧಿ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೆ ಬರುವುದೆಂದು ತೋರುವುದು. ಇದರಂತೆಯೇ ಭಾಷಾನ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಬಲದಿಂದ ಅಂತಹ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿದು ಇಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೇ ಉದಾ ಹರಿಸಿರುವೆವು.

ಇಲ್ಲಿ ಪುಣ್ಯತಕ್ಕ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪುಣ್ಯತಗಳಲ್ಲದ — ‘ಚಿತ್ತೈಸೆಂದು, ಸೂನುವಿತ್ತ ಬಾ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಸಂಧಿಕಾರ್ಯಗಳೇ ಬಂದಿವೆ.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು ಅಗಮನಿಷೇಧ ಪ್ರಕರಣವೆಂದು—

ಅವಿಕ್ರತಗಳೆವರ್ಣಮೊವ
ರ್ಣವಂತ್ಯವೆನಿಸಿದ ನಿಪಾತಮವಧಾರಣೆ ತ
ಳ್ಳ ವಿಶಂಕೆಗಳೆಂದಿವಣ್ಣೊಳ್
ವ್ಯವಹರಿಸದು ಸಂಧಿಯಾ ಪುಣ್ಯತಕ್ಕಮುಭಾವಂ (ಸೂತ್ರ ೫೬)
ಮೆಚ್ಚಿನೊಳಾಕ್ಷೇಪಕದೊಳ್
ಬಚ್ಚೋನಭ್ಯುಪಗಮಾರ್ಥದಿವು ಶಬ್ದಂ ಕ
ಟ್ಟಚ್ಚರಿಯ ಗಡಾರ್ಥಾತ್ಮಂ
ಬಿಚ್ಚಿಕ್ಕುಂ ಸ್ವರಮಿದಿರೊಳರೆ ಬೇದದೊಳಂ (ಸೂತ್ರ ೫೭)
ಪೊಣಗೊಳಗು ಪೊಸತು ಪಲದೇಳ
ದಣ್ಣಕೆಯದಂತತೆಯನಾ ಸಮಾಸಾಂತರದೊಳ್
ನೆಣ್ಣೆ ತಾಳ್ದು ಸಂಧಿಯಾಗವು
ತಣ್ಣಸಂದಿದಿರೊಳ್ ಸ್ವರಂಗಳಾವುವು ನಿಲಿಯುಂ (ಸೂತ್ರ ೫೮)

ಎಂಬ ಮೂರು ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು. ಇದರಲ್ಲಿ — ಮೊದಲಿನ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ನಿರ್ವಹಾರಿಗಳಾದ — ‘ಎ ಎ, ಒ ಓ’ ಎಂಬವು ಅಂತದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ನಿಪಾತಾವ್ಯಯಗಳಿಗೂ ಅವಧಾರಣಾರ್ಥಕ ನಿಪಾತಗಳಿಗೂ ವಿಶಂಕಾರ್ಥಕ ನಿಪಾತಗಳಿಗೂ ಪುಣ್ಯತಸ್ವರಗಳಿಗೂ ಮೆಚ್ಚಿನೊಳ್ ಅಕ್ಷೇಪಕದೊಳ್ ನೆಲಸಿದ ಓ ಕಾರಕ್ಕೂ ಅಂಗೀಕಾರಾರ್ಥದ ‘ಎಮ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಗಡಾರ್ಥಕ್ಕಾದೇಶಮಾದ ಆ ಕಾರಕ್ಕೂ ಬೇದಾರ್ಥಕಾವ್ಯಯಕ್ಕೂ-ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಿ ಸಂಧಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಇದರಿಂದ ಶಾಸನಕಾರನು ಹೇಳಿರುವ — ‘ಪುಣ್ಯತಃ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ|| ನಿಪಾತಾಃ||’ ಎಂಬೆರಡು ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಆದರೆ ದರ್ಪಣಕಾರನು ನಿಪಾತಾವ್ಯಯಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತಿವಿಶೇಷವನ್ನೂ ಅರ್ಥವಿಶೇಷವನ್ನೂ ವಿಶಿಷ್ಟ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಿರುವನು. ಇವನ ಮತದಲ್ಲಿ ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗದ ಪ್ರಯೋಗಗಳೂ ಶಾಸನಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಿ ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮೂರನೆಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳಿರುವುದು ‘ಪೊಸತ್ತಾದಿಃ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವದಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಶಾಸನಕಾರನು ಹೇಳಿರುವ “ವೇರಡೆ, ಕರೆದಲಿ, ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥಂ, ಅನುಕರಣಂ, ಅದ್ವಿಕೃತ್ಯಾ, ರಿ” ಈ ಆರು ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಸುವ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಲ್ಲಾ—

ಕರೆಗತ್ತದಿರ್ಗೆಯಲ್ಲದೆ
ಪರಮಿರೆ ಪದ್ಯಾರ್ಥವಾಕ್ಯವೇಷ್ಯನದೆಡೆಗಂ
ಸ್ವರದನುಕ್ಯತಿಗಂ ಸ್ವರಮವು
ಪರಮಿರೆ ಮುತ್ಸಕ್ಕಮಂತೆ ಸಂಧಿವಿಕಲ್ಪಂ (ಸೂತ್ರ ೬೧)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಆದರೆ ಋ ವರ್ಣ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಾಸನಕಾರನು ನಿತ್ಯ

ವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವನು. ದರ್ಪಣಕಾರನು ಏಕಲ್ಪವೆಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಬಹುಳ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಏಕಮತ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ — ‘ಆದೇ, ಓ ನಿಪಾತೇ, ಗಡಾದಿಃ’ ಈ ಮೂರು ಸೂತ್ರಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಏನೂ ಹೇಳಿಲ್ಲವಾದರೂ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಏಧಿಗೆ ಉಪಲಕ್ಷಣತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಅಥವಾ ದರ್ಪಣಕಾರನು ನಿಪಾತವೆಂದು ಬೇರೆ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ನಿಪಾತಪದವು ಆವ್ಯಯ ಸಾಮಾನ್ಯಪರವೆಂದು ತಿಳಿದು ‘ಗಡಾದಿಃ’ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದು ‘ಓ ನಿಪಾತೇ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು ಸಂಧಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವನು. ಶಾಸನಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಿಯೂ ಬಹುಳಗ್ರಹಣದಿಂದ ಅಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣ ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಶಾಸನವೇ ಲಕ್ಷ್ಯಸಿದ್ಧಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಾದ ಅನುಕೂಲತೆಯನ್ನು ಕೊಡುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ದರ್ಪಣಕಾರನು ಈ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಕ್ಕೆ ಆಗಮನಿರ್ವೇಧವೆಂದು ವ್ಯವಹಾರ ಮಾಡುವನು. ಆದರೆ ಲೋಪನಿರ್ವೇಧಕ್ಕೆ ಸಂಗ್ರಹವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಲೋಪಪ್ರಾಪ್ತಿ ವಿಷಯ ದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಮತ್ತು ಇವನ ಮತದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಭಾವರೂಪಾ ದೇಶವನ್ನು ಸಂಧಿಕಾರ್ಯ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಶಾಸನಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಸಂಧಿಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರತೀವೇಧರೂಪವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಆಗಮಪ್ರಾಪ್ತಿ ಸ್ಥಲಗಳಲ್ಲಲ್ಲದೆ ಆದೇಶಪ್ರಾಪ್ತಿ ಸ್ಥಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಹಿಂದೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಆ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲದೆ ಇ ಕಾರಾದ್ಯಂತ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೨

ಹಿಂದೆ ಪುನಃ ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಆದುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ, ದೀರ್ಘಗಳಿಗೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಲು ನಾಮಹಾನಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಕಾರ-ವಕಾರಾಗಮಗಳೂ ಅನಾಮಹಾನಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಲೋಪವೂ ದೀರ್ಘಂತಗಳಾದ ಅದ್ವಾದಿಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ‘ರು’ ಎಂಬಾದೇಶವೂ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಋ ವರ್ಣಪರಕವಾದ ಹ್ರಸ್ವ-ದೀರ್ಘ ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಸಂಧಿಕಾರ್ಯ-ನಿರ್ವೇಧರೂಪವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ೦ || ೪೨ ||

ಅರ್ಥ || ಹ್ರಸ್ವ-ದೀರ್ಘಗಳಿಗೆ ಋ ವರ್ಣ ಇ ವರ್ಣಗಳು ಪರವಾಗಿದ್ದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಆಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಆಯನದ ಋತು, ಆ ಪೂಕಾರಂ, ಮುನಿ ಮದ್ಧಿಪ್ರಾಪ್ತಂ, ಸ್ತ್ರೀ ಋತು ಮತಿ, ಕೃತು ಋತ್ವಿಜಗೈ, ಭೋ ಋಜುವಲ್ತು, ಪಿತ್ಯ ಋಣಿ, ಋಷಿಗೆ ಮದ್ಧಿ, ರೈ ಮದ್ಧಂ, ಗೋ ಋಷಿಗೆ, ಗ್ಲಾ ಮಕ್ಷಪತಿ, ಎನ್ನ ಇಕಾರಂ, ಆತನ ಇಕಾರಂ-ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ರಿ ’ ಎಂಬುದು ‘ ಋ ೞ ’ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ನಿರ್ದೇಶವು. ಅದುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಹ್ರಸ್ವ-ದೀರ್ಘ-ಪುಂತ್ಯಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಇದು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ವಾದುದರಿಂದ ‘ ತಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ’ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ‘ ಪರೇ ’ ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುವುದು. ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಪುಂತ್ಯವಿಷಯಕವಾದುದರಿಂದ ಇದು ಹ್ರಸ್ವ-ದೀರ್ಘ-ವಿಷಯಕವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅದರಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ — ಅ ಆ ಇ ಈ, ಉ ಊ, ಋ ೞ, ಎ ಏ ಐ, ಒ ಓ ಔ ’ ಎಂಬವನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ‘ ರಿ ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಋ ೞ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಸಮಾಹಾರವೃಂದ್ವ-ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿ ಎರಡಕ್ಕೂ ಸರ್ವದೀರ್ಘವನ್ನು ಮಾಡಿ ಸಪ್ತಮಿ ಯನ್ನು ಮಾಡಲು ‘ ರಿ ’ ಎಂದಾಗಿರುವುದು. ಕೆಲವರು ಋ ವರ್ಣ ೞ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಸರ್ವದೀರ್ಘ-ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದನ್ನುಚ್ಚರಿಸಲು ಎರಡಕ್ಕೂ ಬೋಧೆಯಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ೞ ಕಾರಾದಿ ಪದವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಷ್ಟು ಪ್ರಯೋಜನ ವೇನೂ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ‘ ರಿ ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪುಂತ್ಯಕ್ಕೂ ಬೋಧೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದರೂ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪುಂತ್ಯಾದಿಯಾದ ಪದವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹ್ರಸ್ವ-ದೀರ್ಘಗಳೇ ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ— ಅ ಕಾರಾದಿ ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಋ ವರ್ಣವು ಪರವಾಗಲು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಬರುವುದೆಂದು ಫಲಿತವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಯುಗಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ದೀರ್ಘಾಂತಾದ್ಯಾದಿಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಋ ಕಾರಕ್ಕೆ — ‘ ದೀರ್ಘಾದೃತೋ ರುರದ್ವಾದೇ ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯವಾದವುಗಳೆಲ್ಲ ‘ ರು ’ ಎಂಬಾದೇಶವನ್ನೂ ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ‘ ರು ’ ಎಂಬಾದೇಶವೂ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವೂ ಸರ್ವಾರ್ಥವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ್ಯಗಳಾಗಿ ಏರ್ಪಡುವ ‘ ಋ, ಎ, ಏ, ಒ ’ ಎಂಬ ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ತೋರಿಸದಿದ್ದರೂ ಮಹಾಕವಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ೞ ವರ್ಣಾಂತ ಶಬ್ದಗಳೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ತೋರಿಸಿಲ್ಲ. ೞ ವರ್ಣಾದಿಯಾದುದರಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಶೇಷವುಂಟೆಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ೞ ವರ್ಣಪರಕವಾದ ಅ ಕಾರಗಳಿಗೂ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೪೩

ಹಿಂದೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹ್ರಸ್ವ-ದೀರ್ಘ ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಋ ವರ್ಣ ೞ ವರ್ಣಗಳು ಪರವಾಗಲು ಸಂಧಿಕಾರ್ಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಆ ಕಾರ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಆ ವರ್ಣವು ಪರವಾದರೆ ಸಂಧಿಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅದೇ || ೪೩ ||

ಅರ್ಥ || ಆಕಾರವು ಆ ವರ್ಣಪರವಾಗಲು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಆ ಅರಸಂ, ಆ ಅಂಜಿಂ, ಮೃಡನಾ ಅರ್ಥೇಂದು, ಸತಿಯಾ ಆಯಲ್ಲಕಂ,

ಆ ಐಶ್ವರ್ಯಂ, ಆ ಐಲಬಿಲಂ, ಆ ಔನ್ನತ್ಯಂ, ಆ ಔಗು-ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು.

ವಿಚಾರ ೪೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಆತ್’ ಎಂದರೆ ಆ ಕಾರವು. ‘ಏ’ ಅಂದರೆ ಆ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮಾ ನಿರ್ದೇಶವು. ತಥಾಚ ಆ ವರ್ಣ ಪರಕವಾದ ಆ ಕಾರವು ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಸಂಧಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ — ಆ ಅರಸಂ, ಆ ಅಂಚೆ, ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಂಶೋಗಗಳಲ್ಲಿ — ಆತಂ ಅರಸಂ, ಅಥವಾ ಅವಂ ಅರಸಂ, ಅದು ಅಂಚೆ, ಎಂಮ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡಲು — ‘ವಿಶೇಷಣಮೇಕಾರ್ಥೇನ || ೩೦೯ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ-ಸಮಾಸವನ್ನು ‘ವೃತ್ತೇ || ೨೪೮ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಲೋಪವನ್ನೂ ಅದು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ - ‘ಆದೀದೂದದ್ವಿದೂದೋಃ || ೩೭೦ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನೂ ಮಾಡಿ ಆ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅರಸ, ಅಂಚೆ ಶಬ್ದಾವಯವಗಳಾದ ಆ ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಬಂದಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ — ‘ಮೃಡಾನಾ ಆರ್ಥೇಂದು, ಸತಿಯಾ ಆಯಲ್ಲಕಂ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ಮೃಡನ, ಸತಿಯ’ ಎಂಬ ಷಷ್ಠ್ಯಂತಕ್ಕೆ — ‘ಅದಃ || ೨೪೫ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಮಾಡಲು ದಿಘಾಂತಗಳಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ಆಯಲ್ಲಕ’ ವೆಂದರೆ ‘ರಣರಣಕ’ ವೆಂಬ ಶೃಂಗಾರಾವಸ್ಥಾ ವಿಶೇಷವು; ಅಥವಾ ‘ಸೀಮಂತ’ ವೆಂದರ್ಥವು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆ ವರ್ಣಪರಕವಾದ ಆ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಸಂಧ್ಯಕ್ಷೈರಗಗಳಾದ ಐ ಕಾರ ಔ ಕಾರಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ತದೇಕದೇಶದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟಾಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ — ಆ ಐಶ್ವರ್ಯಂ, ಆ ಐಲಬಿಲಂ, ಆ ಐದೆ, ಆ ಐರಣೆ, ಆ ಐಕಿಲ್, ಆ ಔತ್ಯಂತ್ಯ, ಆ ಔನ್ನತ್ಯಂ, ಆ ಔಗು, ಆ ಔಳಿ, ಆ ಔಡು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದರೆ ಇದರಂತೆ ಏ, ಓ ವರ್ಣಗಳೂ ಸಂಧ್ಯಕ್ಷರವಾದುದರಿಂದ ಅವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಈ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ಅದಾಗ್ಯೂ ಸಂಧ್ಯಕ್ಷರಗಳೆಂದು ಸಕಲಶಾಬ್ದಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಏ ಕಾರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಏ, ಓ ಎಂಬವು ಪ್ರಶಿಷ್ಟಾಕಾರಗಳೆಂತಲೂ ಐ, ಔ ಎಂಬವು ವಿಶಿಷ್ಟಾಕಾರಗಳೆಂತಲೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಶಿಷ್ಟಾಕಾರಗಳಾದ ಏ ಓ ಗಳು ಪರವಾಗಲು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅದುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಾಚೀನರು — ‘ಅಜ್ಞಕ್ತಿಮಧ್ಯಗತರೇಫಮೃವರ್ಣಂ ಪ್ರತಿಜಾನೀತೇ || ಅಜ್ಞಕ್ತಿಮಧ್ಯಗತಲಕಾರಂ ಲ ವರ್ಣಂ || ಅಜ್ಞಕ್ತಿಪುರೋಗತಾಕಾರಾನೇಚ ಇತಿ ನ್ಯಾಸಕಾರಃ ||’ ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಹೀಗೆಯೇ — ‘ಏಕಾರಾದೀನಿ ಸಂಧ್ಯಕ್ಷರಾಣೇತ್ಯತ್ರ ಸಂಧಿ ವಿಶಿಷ್ಟಾನ್ಯಕ್ಷರಾಣಿ ಸಂಧ್ಯಕ್ಷರಾಣೇತ್ಯನ್ವರ್ಥಸಂಜ್ಞಾ || ತತ್ರಾಕಾರಸ್ಯೇಕಾರೇಣಯೋಗೇ ಸತ್ಯೇಕಾರಃ || ತೇನ ಚೈಕಾರಃ ಉಕಾರೇಣೋಕ್ತಾರಃ || ತೇನಚೌಕಾರಃ || ಇತಿಚತ್ವಾರೋಽಽಽ ಗೂಢಸಂಧಿಕಾಃ || ಆತ ಏವಚ ತೇಷಾಂ ಕಂಠಾಪ್ಪತ್ಯಂ ಕಂಠತಾಲವ್ಯತ್ಯಂ ಚೇತಿ ದ್ವಿಸ್ಥಾನಿಕತ್ಯಂ’ ಎಂದು ನಿಬಂಧಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಇವು ಗೂಢಸಂಧಿ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ —

ವರಸಂಧ್ಯಕ್ಷರದಂತಿರೆ

ಗುರುದೀರ್ಘಂ ಗೂಢಸಂಧಿಯೆನೆ ತೋಳ ನಾಲ್ಕುಂ

ಕರಮೆಸದಿಕ್ಕುಂ ಪದ್ಮೋ

ವರಂಗೆ ಶಂಖಾಸಿಚಕ್ರಾರ್ಣವಮೇತಂ

ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗವೂ ಇರುವುದು. ಶಿಕ್ಷಾಕಾರರಾದರೋ — ‘ ಏಜಃ ಸಂಧ್ಯಕ್ಷರಾಣಿ || ತೇಷಾಂ ಚದ್ವಯಾಂಶಾಃ || ಪೌರಸ್ತ್ಯಾಽಕಾರಾಃ || ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಾ ಇದುದೇದೋತಃ || ತತ್ಪ್ರದೋತಾಪ್ರಶ್ಲಿಷ್ಠಾ ವರ್ಣಾವಿತ್ಯಶ್ರುತಿಃ || ಏದೌತೌತೌ ವಿಶ್ಲಿಷ್ಠಾವರ್ಣಾವಿತ್ಯರ್ಥಮಾತ್ರಾಕಾರಶ್ರುತಿಃ || ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರದಾಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸಂಧ್ಯಕ್ಷರಗಳು ಪರವಾಗಿರಲು ಆ ವರ್ಣ ಪರತ್ವವನ್ನು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಿ ಪ್ರಶ್ಲಿಷ್ಠಾವರ್ಣಗಳಾದ ‘ ಏ, ಓ ’ ಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ವಿಶ್ಲಿಷ್ಠಾವರ್ಣಗಳಾದ ‘ ಐ, ಔ ’ ಗಳು ಪರವಾಗಲು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವೇ ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೪

ಇದುವರೆಗೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪುಲ್ಲತಾದಿ ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಸ್ವರಗಳು ಪರವಾಗಿರಲು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಸ್ವರಾಂತ ನಿಪಾತ ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ನಿಪಾತಾಃ || ೪೪ ||

ಅರ್ಥ || ಸ್ವರಾಂತಗಳಾದ ನಿಪಾತಗಳು ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಿರಲು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ಉದಾಹರಣೆ || ಅರಮೆ ಅರಲ್ಪ ತಾವರೆ, ಅರೆ ಎಡೆ ಹಸ್ತಿ ಶಿಕ್ಷಣ ವಿಚಕ್ಷಣರ್, ಎಲೆ ಇದಲ್ತಿ ತುಹಿನಕ್ಷೀಣೇಧ್ರಂ, ಅಯ್ಯೋ ಇದೇಕಿಂತಾದುದು, ರಯ್ಯಮಾವುದೋ ಅದರಿಂ, ಅಹೋ ಇರಲಿಂ ಪರವರ ಮಹಾತ್ಮ್ಯಂ, ಅಯ್ಯೋ ಇಂದ್ರಂಗೆ ಕೇಡಾಯ್ತು, ಹೋ ಹೋ ಎಮಗು ಮಿಂತಾಯ್ತೇ, ಎಂತೆಂತೋ ಆಃ ಕಬ್ಬಮೊಳ್ಳಿತಾಯ್ತು, ಏನೇನೋ ಓದಿನ ಪರಿ ಲೇಸುಲೇಸು, ಎಡರಿವನೋ ಅವನ ನೊಸಲಕ್ಕರಂ ತೋಡಿದುದು, ಮುತ್ತಿದನೋ ಇಂದು ಕೋಂಟಿ ಧೂಳಿ ಪಟ್ಟಂ, ನಿನಗಕ್ಕಮ ಅಜ್ಜ ಗರ್ಭನಾಯುಂ ಶ್ರೀಯುಂ, ಸಿಂಗವಕ್ಕೆಮ ಅಂಜೆಂ, ಆನಾ ಇಮ್ ಡಿಯಾ ಎರಬ್ಬುಕುದರೆಯಾ ಇವ್ವರ್ಗ್ಗರಬ್ಬುಕೈದುವಾ, ಪಾಲಾ ಅಮರ್ದಾ ಇನ್ನೇಂ, ಆನೆಯೋ ಅದ್ರಿಯೋ, ನಿಜಮನಃಪ್ರಿಯನಪ್ಪಿದನೋ ಅಗಲ್ಲನೋ, ಆತನೇ ಇಂದ್ರಂ, ಆತನೇ ಈತಂ, ಈತನೇ ಈವಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ನಿಪಾತಾಃ’ ಎಂಬುದೊಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಇದು ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಸ್ವರ-ಸಂಧಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹರೂಪವಾದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲರುವ ಉದ್ದೇಶ್ಯ, ನಿಮಿತ್ತಗಳೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಉದ್ದೇಶ್ಯ, ನಿಮಿತ್ತಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾಗಿರುವ ಸ್ವರವನ್ನು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಪಾತ್ತವಾದ ನಿಪಾತಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಮಾಡಿ ತದಂತಲಾಭ

ವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ, ಸ್ವರಾಂತಗಳಾದ ನಿಪಾತಗಳು ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಲು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದೆಂದರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ನಿಪಾತಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿಪಾತಸಂಜ್ಞಾ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು. ಅದರಲ್ಲಿ — ‘ಇರಲಿಂ’ ಎಂಬ ರೂಪವು ‘ಇರ್’ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದನೇಕತ್ವವಿವಕ್ಷೆಯಿರುವಾಗ ‘ಇರ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ಅದಕ್ಕೆ — ‘ಇಮ್ || ೪೬ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇಮ್’ ಆದೇಶವನ್ನೂ — ‘ಪ್ರಾಕ್ ಪ್ರಯೋಗೇ ಚಾವಿಕ್ಯತಾತ್ || ೫೯ ||’ ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಇಮ್’ ಆದೇಶಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ‘ಅಲ್’ ಎಂದು ಮಾಡಲು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ‘ತೊಡೆದುದು’ ಎಂಬುದು ಕರ್ಮಣಿಕ್ಯದಂತವು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ — ‘ಕೃತಿ ನಾ || ೫೯ ||’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ‘ಪಡು’ ಧಾತುವಿಗೆ ಅನುಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಉಪವೇಂದರ್ಥವು. ಉಳಿದುದರಲ್ಲಿ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನೂ ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಣಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೫

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಲು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಸ್ವರಾದಿನಿಪಾತಗಳು ಪರವಾಗಲು ಆ ವರ್ಣ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಸೂತ್ರಂ || ೬ ನಿಪಾತೇ || ೪೫ ||

ಅರ್ಥ || ಆ ವರ್ಣವು ನಿಪಾತಸ್ವರವು ಪರವಾಗಿರಲು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಆತನ ಎ, ಅವಳ ಎ, ಆತನ ಎ ತೋರದೊಡೆಗಳ್, ಕಂತುವ ಆ; ಕಬ್ಬು ಬಿಲ್ಲನೀತಂ ಮುರಿಂದಂ, ಸತಿಯಾ ಆ; ಕಣ್ಣ ಬೆಳಗು ಬೆಳಗಿಮದಿಳಿಯಂ, ಎನ್ನಾ ಉ; ಪಾಪ ಫಲಂ || ಈ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವ ಆ ವರ್ಣವು ಹ್ರಸ್ವ-ದೀರ್ಘ-ಪುಂಸ-ಸಾಧಾರಣವಾಗಿರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಪುಂಸಕ್ಕೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ‘ಪುಂಸಃ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ’ ಎಂದು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ-ದೀರ್ಘಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ‘ನಿಪಾತೇ’ ಎಂಬುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕರಣದಿಂದ ಸ್ವರಾದಿನಿಪಾತ ಬೋಧಕವಾಗಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಆ ವರ್ಣವು ಸ್ವರಾದಿನಿಪಾತಪರಕವಾಗಿರಲು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದೆಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ‘ಆತನ ಎ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಗಾಗಮವಿಲ್ಲವೆಂದೂ ‘ಕಂತುವ ಆ;’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಲೋಪವಿಲ್ಲವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ‘ಸತಿಯಾ ಆ;’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯಥಾಶಾಸ್ತ್ರವಾಗಿ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ನಿಪಾತಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು ನಿಪಾತಪರಕವಾದ ಅನಿಪಾತಸ್ವರಾರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಆ ವರ್ಣವನ್ನು ಉದ್ದೇಶವಾಗಿ ಹೇಳಿರು

ವದಿಂದ 'ವನಿತೆಗೆಯು: ಇಂತು ಪೋಮವೇ ತನುಮನಗಳ್, ಗ್ಲಾವಾ: ಕರಮೊಪ್ಪಿದಂ ನಭೋ ಮಂದಿರದೊಳ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಎ ಕಾರಾದಿಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಯಗಾದಿಗಳೇ ಬರುವುವು. ಇಲ್ಲಿ 'ನಿಸಾರ್ತೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಬುಧ+ಆರ್, ಸುರ+ಆರ್' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ನಿಸಾರ್ತಸ್ವರವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಲೋಪವು ಬಂದು 'ಬುಧರ್, ಸುರರ್' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ — ಪ್ರಾಮಾಣಿಕರು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ—

ನಯನದೊಳಮೆವರ್ಯೊಳಂ ನಿ

ನ್ನಯ ರೂಪಿದರ್ಪವುದು ನಿನ್ನ ಮಾತಿದರ್ಪವುದೆ

ನ್ನಯ ಕಿವಿಯೊಳಗಿನಸುತ ಕೇಳೆ

ವಿಯೋಗಮಂತಾದುದಯ್ಯ ಎನಗಂ ನಿನಗಂ (ರನ್ನನ ಗವಾಯದ್ಧ ೫-೨೪)

ಎಂಬುದೇ ಮೊದಲಾದ ಪದ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ — 'ನಿನ್ನಯೆ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳ ಸಾವನಾರ್ಥವಾಗಿ ಬಹುಳಾಧಿಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿ ಕ್ವಚಿತ್ — 'ತನ್, ನಿನ್, ಎನ್' ಎಂಬವಕ್ಕೆ ಅವಧಾರಣವಾಚಿಯಾದ ನಿಸಾರ್ತಸ್ವರವು ಪರವಾಗಿರಲು ಕ್ವಾಚಿತ್ಯವಾಗಿ ಯಗಾಗಮವು ಬರುವುದೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅದುದರಿಂದ 'ತನ್ನಯೆ, ನಿನ್ನಯೆ, ಎನ್ನಯೆ' ಎಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಹೀಗೆಯೆ ಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ಇನ್ನೂ ಉಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು ಏನೂ ಹೇಳಿಲ್ಲವಾದರೂ ಅಗತಿಕಗತಿಯಿಂದ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.*

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೬

ಆ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ನಿಸಾರ್ತಸ್ವರವು ಪರವಾಗಲು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಆ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಪೊಸತ್ವಾದಿಃ || ೪೬ ||

ಅರ್ಥ || ಆ ಕಾರಾಂತಗಳಾದ ಪೊಸತ್ವಾದಿ ಗಣಪರಿತಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಿರಲು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಪೊಸ ಅಡಕೆ, ಪೊಸ ಅನೆ, ಎಳ ಅಂಜೆ, ಪೊಣ ಅಡಿ, ಒಳ ಆಳ, ಪಟ ಅಲಗು || ಈ ಮೊದಲಾದುವೇ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೬

ಇಲ್ಲಿ 'ಪೊಸತ್ವಾದಿಃ' ಎಂದರೆ — 'ಪೊಸತು, ಪೊಣಗು, ಒಳಗು, ಪಟದು, ಎಳದು' ಎಂಬ ಐದು ಶಬ್ದಗಳಿರುವುವು. ಇವು ಸಮಾಸ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ — 'ಅರಸ್ವಾದೀನಾಂ ದೋರ್ಲು ಬುತ್ತರಪದೇ || ೩೩ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರಸ್ವಾದಿಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದುವು. ಅದುದರಿಂದ ಸಮಾಸ

* [ಸೂತ್ರ ೫೩ರಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು — '.. ಅವಧಾರಣೆ ಪರಮಿತ್ತಂ ಪಿಂತಾಗೆ ಪಷ್ಪಿನಿಯಮದೆ ಯತ್ತಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿ, ಅದರ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ — 'ಅವಧಾರಣೆಯೆಕಾರಂ ಪರದೊಳಿರೆ ನಿಯಮದಿಂ ಯತ್ತಂ' ಎಂದು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಉದಾಹರಣೆಗೆ: — 'ಆತನೆಯೆ ತೋರದೊಡೆಗಳ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಅದುದರಿಂದ ಆತನ ಅಧಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಯಕಾರಾಗಮವು ನಿಯತವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. — ಸಂಪಾದಕ]

ದಲ್ಲಿ ಆ ಕಾರಾಂತಗಳಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗುವುವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ವರ್ಣವನ್ನು ಆನುಸಾರಿಸಿದ್ದರೂ ಪೋಸತ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾದಿಗಳು ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಆ ಕಾರಾಂತವಾದ ಪೋಸತ್ವಾದಿಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆ ವರ್ಣವನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸದಿದ್ದರೆ 'ಪೋಸತು+ಅಡಕೆ, ಪಲದು+ಅಲಗು' ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು; * ಅದನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇವು ಆ ಕಾರಾಂತವಲ್ಲದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಬಾರದೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಸಂಧಿಕಾರ್ಯವೇ ಬಂದು 'ಪೋಸತಡಕೆ, ಪಲದಲಗು' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೭

ಇದುವರೆಗೂ ನಿತ್ಯವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೇಳಿ ಈಗ ವಿಕಲ್ಪವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೇಳಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಮೊದಲು ಧಾತುವಿನಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ವೇರದೆ || ೪೭ ||

ಅರ್ಥ || ಅದೆ ಎಂಬುದು ಪರವಾಗಿರಲು ಆ ಕಾರಾಂತವಾದ ಇರ್ ಧಾತುವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಇರ ಅದೆ, ಇರದೆ ||

ವಿಚಾರ ೪೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ವರ್ಣವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಇದನ್ನು 'ಇರ್' ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಮಾಡಲು ತದಂತ ಲಾಭವು ಬಂದು, ಆ ಕಾರಾಂತವಾದ 'ಇರ್' ಧಾತುವೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. 'ಇರ್' ಎಂಬುದು ರೇಖಾಂತವಾಗಿದ್ದರೂ — 'ನಾಕ್ ಜೇರಃ || ೫೮ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಗಾಗಮವು ಬಂದು ಆ ಕಾರಾಂತವಾಗಿರುವುದು. 'ಅದೆ' ಎಂಬುದು — 'ಅದೆತ್ ಪ್ರತಿಷೇಧೇ || ೫೯ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಕಾಲಕ್ರಿಯೆಯೊಡನೆ ಸಮಾನ ಕರ್ತೃಗಳಾದ ಪೂರ್ವಕಾಲಿಕ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು. ಇದು ಇಲ್ಲಿ ಉಪ್ಪಸಪ್ತಮಿ ವಿಭಕ್ತಿಯೆಂದು ಪರಶಬ್ಧಾರ್ಥವು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ ಆ ಕಾರಾಂತ 'ಇರ್' ಧಾತುವು 'ಅದೆ' ಎಂಬುದು ಪರದಲ್ಲರಲು ನೈಕಲ್ಪಿಕ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದು ಬಾರದೆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಉಬನಾಮಹಾನಾ || ೬೬ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ 'ಅದೆ' ಎಂಬುದು ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಬರುವ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ಅದರಿಂದ ಧಾತುವು ಆಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆ ಧಾತುವು ಆ ಕಾರಾಂತವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಅಗಾಗಮವಿಲ್ಲದೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಅಗಾಗಮವು 'ಇರ್' ಧಾತುವೊಂದಕ್ಕೇ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ತಥಾಚ 'ಅದೆತ್' ಪ್ರತ್ಯಯಪರಕವಾದ ಆ ಕಾರಾಂತ ಧಾತುವೆಂದರೆ 'ಇರ್' ಎಂಬುದೊಂದೇ ಸಂಭವಿಸುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ಇರ್ ಗ್ರಹಣಂ' ಸ್ವಪ್ನಾರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಅದೆ' ಎಂಬುದನ್ನು

* [ದರ್ಶನಕಾರನು ಸೂತ್ರ ೫೯ ರಲ್ಲಿ ಇದೇ ವಿಚಾರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಇದೇ ಬಗೆಯ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವನು. — ಸಂಪಾದಕ]

ಹೇಳದಿದ್ದರೆ — ' ನೀನಿರಲ್ಲಿ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ — ' ಇರ ' ಎಂಬ ಅ ಕಾರಾಂತಕ್ಕೆ ' ಇಲ್ಲಿ ' ಎಂಬುದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ' ಅದೆ ' ಎಂಬುದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ' ಇರ್ ' ಧಾತುವೊಂದೇ ಲಕ್ಷ್ಯವಾಗಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅಗಾಗಮ ಪ್ರವೃತ್ತಿ-ಅಪ್ರವೃತ್ತಿ ಇವುಗಳಿಂದ ' ಇರ ಅದೆ, ಇರದೆ ' ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುವುವು. ಆದರೆ ಅಗಾಗಮ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಲೋಪವಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಅರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ತೋರುವುದು. ಅದಾಗ್ಯೂ ಅಗಾಗಮಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಮಾಡುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಗಾಗಮವಿಧಿಯೇ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಲೋಪವು ಪ್ರವರ್ತಿಸದಿರಲು ' ಇರ ಅದೆ ' ಎಂಬ ರೂಪವೂ ಅಗಾಗಮವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ' ಇರದೆ ' ಎಂಬ ರೂಪವೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರಕರಣವು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ಕೆಲವರು ಶಂಕಿಸುವರು. ಆದರೆ ಇದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ —

ಯಂ ವಿಧಿಂ ಪ್ರತಿ ಯ ಉಪದೇಶೋಽನರ್ಥಕಃ ಸ ವಿಧಿಬಾಧ್ಯತೇ

ಯಸ್ಯ ಚ ವಿಧೀರ್ನಿಮಿತ್ತಂ ನಾಸೌ ತಂ ಬಾಧತೇ

ಎಂಬ ನ್ಯಾಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಈ ಅಗಾಗಮ ವಿಧಿಯು ಲೋಪ ವಿಧಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಅನರ್ಥಕವಾಗುವುದರಿಂದ ಆ ಲೋಪವನ್ನು ಬಾಧಿಸುವುದು. ಯಾಗಾಗಮ ವಿಧಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಯಾಗಾಗಮವನ್ನು ಬಾಧಿಸಲಾರದು. ಅದುದರಿಂದ ' ಇರ ಅದೆ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಾಗಾಗಮವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಲು ಈ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಸೂತ್ರಕಾರನಿಂದ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು ಸಾರ್ಥಕವೆಂದು ಸಹೃದಯರು ಸಂತೋಷಪಡಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೮

' ಇರ್ ' ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೇಳಿ ' ಕರೆ ' ಧಾತುವಿಗೆ ' ಅಲ್ ' ಪರವಾಗಿ ರಲು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕರಿದಲಿ || ೪೮ ||

ಅರ್ಥ || ' ಕರೆ ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರಲು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿ ಭಾವವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಕರೆಅಲ್, ಕರಿಯಲ್; ಕರೆಅಲಿಂ, ಕರಿಯಲಿಂ; ಕರೆಅಲೊಡಂ, ಕರಿಯಲೊಡಂ, ಕರೆಅಲೊಡನೆ, ಕರಿಯಲೊಡನೆ || ಇವೇ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಕರತ್ ' ಎಂದು ತ ಕಾರ ಸಹಿತವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿರುವುದು. ' ತಪರಸ್ತಾ ವಾನ್ ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತ್ಯರ್ಥವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ — ' ಕರೆ ' ಎಂಬುದು ಎ ಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿಗೆ ಅನುಕರಣವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ' ಅಲಿ ' ಎಂಬುದರ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಲು ' ಕರ ಯಲಿ ' ಎಂದು ಆಯಾದೇಶ ಸಂಧಿಯಾಗಿ ಧಾತು ಸ್ವರೂಪನಿರ್ಧಾರಣೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದುದು

ದರಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಎ ಕಾರಾಂತತ್ವವನ್ನು ಬೋಧಿಸಲು ಇಲ್ಲಿ ತ ಕಾರವು ಉಚ್ಚರಿ ಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ, ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ ಅ ಕಾರಾನುವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳ ಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ 'ಅಲ್' ಎಂಬುದು ತಿಜ್ಜಾ-ಕೃತ್ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅಲ್-ಪ್ರತ್ಯಯಪರಕ 'ಕರಿ' ಧಾತುವು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿ ನವು ನಾಲ್ಕೂ ತಿಜ್ಜಾ-ಅಲಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಂತಲೂ ಕೊನೆಯ ನಾಲ್ಕೂ ಕೃತ್-ಅಲಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯ ಗಳೆಂತಲೂ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲ 'ಅಲಿ' ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರ ದಿಂದ 'ಅಲಿ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ ಬಂದು — 'ಕರಿಯದೆ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅತಿಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೯

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ — 'ನಿಪಾತಾಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಪಾತಸಂಜ್ಞಾಕಾವ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿ ಭಾವವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ತದಂತರಿಕ್ತವಾದ ಕೆಲ ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಗಡಾದಿಃ || ೪೯ ||

ಅರ್ಥ || ಅಣಮಾದ್ಯಂತರ್ಗಣವಾದ ಗಡಾದಿಗಣಪತಿಗಳಾದ ಅವ್ಯಯಗಳು ಸ್ವರಪರಕ ಗಳಾಗಲು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ಉದಾಹರಣೆ || ನೀನಲ್ಲದೆ ಅವನಧಿಕನಿಳೆಯೋಳ್ ಜನಸಾ, ನೀನಲ್ಲದವನಧಿಕನಿಳೆಯೋಳ್ ಜನಸಾ || ತಾಂ ಗಡ ಅಂಗಜಂ ಗಡ ಅಶೋಕರಂ ಗಡ ಅಂಚೆಯುಂ ಗಡ, ತಾಂ ಗಡಂಗಜಂ ಗಡ ಶೋಕರಂ ಗಡಂಚೆಯುಂ ಗಡ || ಚಕ್ಕನೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಾರಿದುವು, ಚಕ್ಕನಿಲ್ಲಿ ಪಾರಿದುವು ||

ಇಲ್ಲಿ ಅಣಮಾದ್ಯಂತರ್ಗಣವೇ ಗಡಾದಿಗಳೆಂಬುದು. ಅವಾವೆಂದರೆ — ಗಡ, ಗಳ; ಅಲ್ಲ, ಅಲ್ಲ, ಇಲ್ಲ; ಇಲ್ಲದೆ, ಅಲ್ಲದೆ; ಅಗಡ, ಈಗಡ; ಪೊಲ್ಲಡ; ತಡಬಡ; ಅಕ್ಕಟ, ಅಕ್ಕಟ; ಅಹಹ; ಬಳಕ್ಕ, ಬಳಿಕೆ; ಭೋಂಕನೆ, ಚಕ್ಕನೆ, ಭೋರನೆ; ಪಯ್ಯನೆ, ಬಯ್ಯನೆ; ಪಾವನೆ, ಪಾವಗೆ; ನೆಟ್ಟನೆ, ನೆಟ್ಟಗೆ; ತೊಟ್ಟನೆ, ತೊಟ್ಟಗೆ; ಆಯ್ಯನೆ, ಆಯ್ಯಗೆ; ಗಿಲ್ಲನೆ, ಗಿಲ್ಲಗೆ; ತಿಟ್ಟನೆ, ತಿಟ್ಟಗೆ; ಸುಮ್ಮನೆ, ಸುಮ್ಮಗೆ; ಬಿಮ್ಮನೆ, ಬಿಮ್ಮಗೆ; ಮೆಲ್ಲನೆ, ಮೆಲ್ಲಗೆ; ಕಮ್ಮನೆ, ಕಮ್ಮಗೆ; ತಣ್ಣನೆ, ತಣ್ಣಗೆ; ನುಣ್ಣನೆ, ನುಣ್ಣಗೆ; ಡೊಕ್ಕನೆ, ಡೊಕ್ಕಗೆ; ಪಕ್ಕನೆ, ಪಕ್ಕಗೆ; ಇವೇ ಮೊದಲಾದುವು. ಇದನ್ನು ಆಕೃತಿಗಣ ವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆಪತಿಗಳಾದುವೂ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಇದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನು ಕವಿಪ್ರಯೋಗಗಳಿಂದ ಅರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ವಿಚಾರ ೪೯

ಇಲ್ಲಿ 'ಗಡಾದಿಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ತದಂತರಿಕ್ತಾವ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ ವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ 'ಬೀರಿಟ್ಟಿದು, ಓರಿದಾದುದು' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ

ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲ ಆಕೃತಿಗಣತ್ವ ಸೂಚಕವಾದ ಬಹುವಚನಾದಿಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ಇದು ಆಕೃತಿಗಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೦

ಈ ರೀತಿ ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೇಳಿ ಭಂದೋಬದ್ಧವಾದ ಕಂದವೃತ್ತಾದಿಗಳ ಸಮಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಲು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥಂ || ೫೦ ||

ಅರ್ಥ || ಸ್ವರಾಂತವಾದ ಪದ್ಯದ ಸಮಾರ್ಥವು ಸ್ವರಪರಕವಾಗಿರಲು ನೈಕಲ್ಪಿಕ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ದೇವಾ ಕೇಳಾ ಬಿನ್ನವಿವೆಂ

ಶ್ರೀವೀರಜನೇಂದ್ರ ಸಮವಸರಣಂ ಬಂದೀ

ಆವಾಸದ ಪಿತ್ತಿಲ ವನ

ದೋವರಿಯೊಳ್ ನೆಲಸಿತಬಿಳಿಸುರಗಣಸಹಿತಂ;

ಕಬ್ಬಿನ ಬಿಲ್ಲಲವಕ್ಕಿಯ

ತಿಬ್ಬಂ ಬಲಿದತನು ಪೂಸರಂಗಳನಿಸಲಾ

ಉಬ್ಬಿಗೆ ಕೊಬ್ಬಿದ ಪೆಣ್ಣಂ

ತಬ್ಬಿದೊಡೆದಲುಬ್ಬು ನಿಲ್ಲುವಿಂತಿದು ಸುಖಮೇ —

ಮೊದಲಾದ ಪದ್ಯಗಳೇ ಇವಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗಿರುವುವು. ಈ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಏಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಇದು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ' ಸಮವಸರಣಂಬಂದೀ || ಯಾವಾಸದ, ನಿಸಲಾ || ಯುಬ್ಬಿಗೆ ' ಎಂದು ಯ ಕಾರಾಗಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವುದು.

ವಿಚಾರ ೫೦

ಲೋಕದಲ್ಲಿ — ' ಶ್ಲೋಕ ' ಶಬ್ದವು ಅನುಷ್ಟುಪ್-ಭಂದಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಅಮರಸಿಂಹನು — ' ಪದ್ಯೇ ಯಶಸಿ ಚ ಶ್ಲೋಕಃ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಭಂದೋಬದ್ಧವಾದ ವರ್ಣಗಣ-ಮಾತ್ರಗಣಗಳ ಇಯತ್ಯಗಧೀನವಾದ ಶಬ್ದಸಮಯಸಂದರ್ಭರೂಪ ಕಂದ-ವೃತ್ತ ಮೊದಲಾದುವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಕಂದವೆಂದರೆ —

ಅಸಮಾಂಘ್ರಿಗೆ ಮೂರು ಗಣಂ

ಮ ಸಾಸ್ತಜ ನಮದ್ಯದಿಂ ಸಮಕ್ಕಯ್ದು ಗಣಂ

ಚಿಸನೆಡಿಗಜಗಣನಯಮದಿ

ನೆಸವುದು ಕಂದಂ ಚತುಃಕಲದ್ವೈತ್ಯು ಗಣಂ

ಎಂಬ ಲಕ್ಷಣ ಲಕ್ಷಿತವಾದ ವಾಚ್ಯವು ಹೀಗೆಯೇ ಭಂದಃಶಾಸ್ತ್ರೀಕ್ತ ಲಕ್ಷಣ ಲಕ್ಷಿತವಾದುವೇ ಆದಿಶಬ್ದದಿಂದ ಗ್ರಾಹ್ಯಗಳಾದ ವೃತ್ತಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇಂತಹ ವೃತ್ತಗಳು — ' ಉಕ್ತಾ, ಅತ್ಯುಕ್ತಾ ' ಮೊದಲಾದ ಭೇದಗಳಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುವು. ಅವು

ಗಳಲ್ಲಿ ಸಮ, ಅರ್ಧ, ವಿಷಮ ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮೂರು ಭೇದಗಳಿರುವುವು. ಪ್ರಸ್ತಾರ ಕ್ರಮದಿಂದ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಭೇದಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನಗಳಾಗುವುವು. ಅವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಭಂದಃಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದಲೇ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು. 'ಅರ್ಧ' ಶಬ್ದವು ಏಕದೇಶ ವಾಚಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಮಾಂಶವಾಚಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಅಮರಕೋಶದಲ್ಲಿ — 'ಪುಂಸ್ಕಧೋಽರ್ಧಂ ಸಮೇಶಕೇ (೧-೧೦೦)' ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಯತ್ಕಿಂಚಿದ್ ಭಾಗವಾಚಕವಾದರೆ 'ಅರ್ಧಃ' ಎಂಬ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂತಲೂ ಸಮಾಂಶವಾಚಕವಾದರೆ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸ ಬೇಕೆಂತಲೂ ಬೋಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಪ್ರಕರಣದಿಂದ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಉಪಸ್ಥಿತಿಯುಂಟಾಗುವುದು. ತಥಾಚ ಸ್ವರಾಂತ ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥಭಾಗವು ಸ್ವರಪರಕವಾಗಿರಲು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದು ವುದೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ 'ಶ್ಲೋಕ' ಪದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ 'ಗದ್ಯ, ರಗಳೆ' ಮೊದಲಾದುದರಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೧

ಹೀಗೆಯೇ ಸ್ವರಾಂತವಾದ ಅನುಕರಣಗಳಿಗೂ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅನುಕರಣಂ || ೫೧ ||

ಅರ್ಥ || ಸ್ವರಾಂತವಾದ ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪವು ಸ್ವರ ಪರಕವಾಗಿರಲು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಯಕ್ಷೋ ಯಾದೃಶಸ್ತಾದೃಶೋ | ಬಲಿಃ ಎಂಬುಕ್ತಿಗೆ ದುರ್ವಿದಗ್ಧರೆವಲಂ ಸೋಂತರ್ ಪೆರ್ ನೋಂತರೇ || ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವಿಲ್ಲದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ — 'ತಾದೃಶೋ ಬಲಿಃ ಯೆಂಬು ಕ್ತಿಗೆ' || ಸಮಣೋ ಅಮೋಹವಯಣೋ ಎನಿಸಿದ ಮಾಗಂ || ಪಕ್ಷಾಂತರದಲ್ಲಿ 'ಸಮಣೋ ಅಮೋಹವಯಣೋಯೆನಿಸಿದ ಮಾಗಂ' || ಎತ್ತು ಮೆಟ್ಟಿತ್ತು ಚಪ್ಪಟೆಯಾಯ್ತು ಎಂಬಿನಂ || ಪಕ್ಷಾಂತರದಲ್ಲಿ 'ಎತ್ತು ಮೆಟ್ಟಿತ್ತು ಚಪ್ಪಟೆಯಾಯ್ತೆಂಬಿನಂ' || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೫೧

ಇಲ್ಲಿ 'ಅನುಕರಣ' ವೆಂಬುದು 'ಅನುಕ್ರಿಯತೇ (ಅನುಧ್ಯತೇ)' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡಲು 'ಅನು' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ 'ಕ್ಯ' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ — 'ಕ್ಯತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಂ || ೩-೩-೧೧೩ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಸ್ಥ ಬಹುಳಗ್ರಹಣದಿಂದ 'ಲ್ಯುಟ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಿ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಅನ' ಆದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಲೋಕ ದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯತ್ರ ಇದ್ದಂತೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾದೆ ಉಚ್ಚರಿಸಿದ ವರ್ಣಾತ್ಮಕ ಶಬ್ದವೆಂದರ್ಥವು. ಇದು ಕೆಲ ವೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪ್ರಾಕೃತಾದಿಗತ ಶಬ್ದವಾಕ್ಯಾನ್ಯತರ ರೂಪವಾಗಿರುವುದು. ಕೆಲವೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಧ್ವನ್ಯಾತ್ಮಕವಾಗಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಅನುಕರಣವು ಸ್ವೋಕ್ತಪರೋಕ್ತ ಸಾಧಾರಣವೆಂದು ತಿಳಿಯ ಬೇಕು. ಇಂತಹ ಅನುಕರಣಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಚಾರದಿಂದ ಆ ಕಾರಾಂತವಾಗಿರುವುದು ಮುಂದಿನ

ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವೆಂದು ಅಂತಹ ಅನುಕರಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪ್ರಕೃತಿ-ವಿಕೃತಿ ಸಾಧಾರಣ ಸ್ವರಾಂತಾನುಕರಣಗಳೇ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವರಾಂತಾನುಕರಣವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಯಕ್ಷೋ ಯಾದ್ಯರಸಾದ್ಯಶೋ ಬಲಃ' ಎಂಬ ವಿಸರ್ಗಾಂತಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ — 'ಉಪನವ್ಯ ಯಾನುಕರಣಸ್ಯ ವಿಸರ್ಗಸ್ಯ ||೯೦||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ಸ್ವರಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಾಲಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಕಥಂಚಿತ್ ಸ್ವರತ್ವವೂ ಇರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಕೃತಿ-ವಿಕೃತಿ ಸಾಧಾರಣಾನುಕರಣಗಳು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಆವ ಸ್ವರಸಂಧಿಕಾರ್ಯವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು. 'ಸಮನೋ ಅನೋಹವಯನೋ' ಎಂಬುದು ಸ್ವಭಾವವಾಗಿಯೇ ಸ್ವರಾಂತ ವಾಗಿರುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ 'ಶ್ಲೋಕಾನುಕರಣಂ' ಎಂದು ಒಂದೇ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಲಾಘವವಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಎಕಯೋಗ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಾನಾಂ ಸಹ ವಾ ಪ್ರವೃತ್ತಿಃ ಸಹ ವಾ ನಿವೃತ್ತಿಃ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ 'ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥಂ' ಎಂಬುದೂ ಅನುವರ್ತಿಸಬೇಕಾಗುವುದೆಂದು ಬೇರೆ ಸೂತ್ರವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೨

ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಾಂತಗಳಾದ ಅನುಕರಣಸಾಮಾನ್ಯಗಳಿಗೂ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಪ್ರಕೃತಿ ಭಾವವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಇಲ್ಲಿ ವಿಕಾರದಿಂದ ಎಂದರೆ ಅಂತ್ಯಲೋಪದಿಂದ ಆ ಕಾರಾಂತವಾದುದಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಸೂತ್ರಂ || ಅದ್ವಿಕೃತ್ಯಾ || ೫೨ ||

ಅರ್ಥ || ವಿಕೃತಿಯಿಂದ ಆ ಕಾರಾಂತವಾದ ಅನುಕರಣವು ಸ್ವರಪರಕವಾಗಿರಲು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ದಂಭೈರ್ವಿನಾ ಯಃ ಕ್ರಿಯತೇ ಸ ಧರ್ಮಂ ಎಂ

ದಂಭೋಜಗರ್ಭಂ ನುಡಿದಂ ಸುಮಾರ್ಗಮಂ

ಮೂಲಸ್ಯ ನಾಶೋ ಬಲವದ್ವಿರೋಧಂ ಎಂ

ದೀರ್ಘೋಕದೋಳ್ ಪೇಲ್ವರಿದೇನನರ್ಥಮೋ

ಇತ್ಯಾದ್ಯನುಕರಣಗಳೇ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೫೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ 'ವಿಕೃತಿ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ವಿಕಾರ' ವೆಂದರ್ಥವು. 'ವಿಕಾರ' ವೆಂದರೆ ಆದೇಶವು; ಅದರಿಂದ ಆ ಕಾರಾಂತವಾದುದು ಈ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಕ್ಕೆ ವಿಷಯವು. ಇಂತಹ ಅನುಕರಣಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿರಲು ಪುನಃ ಸೂತ್ರಾರಂಭಮಾಡಿರುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಈ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ನಿತ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ 'ಅತ್' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ವರ್ಣಾನಾಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಗುರುಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ

ಎಂಬ ರೂಪವೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. 'ವಿಕ್ರತಾ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದೇಶಗಳಲ್ಲದೆ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ಅಕಾರಾಂತವಾದ ಅನುಕರಣ ವಿಷಯವಾದ —

ಮಾಂ ರಕ್ಷ ರಕ್ಷ ಎನುತೆ ವಿ

ದಾಂ ರಮಣಂಗೆಣಿಗಿ ನುತಿಸಿದಂ ಪಲತೆಱದಿಂ

ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವೇ ಬರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಸಂಧಿ ಕಾರ್ಯವೂ ಬಂದು —

ಮಾಂ ರಕ್ಷರಕ್ಷೆನುತೆ ವಿ

ದಾಂ ರಮಣಂಗೆಣಿಗಿ ನುತಿಸಿದಂ ಪಲತೆಱದಿಂ

ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು.

|| ಸ್ವರಸಂಧಿ ಸಮಾಪ್ತಂ ||

॥ ವ್ಯಂಜನಸಂಧಿ : ದ್ವಿತ್ವ ಪ್ರಕರಣಂ ॥

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೩

ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಿರಲು ಬರುವ ಸಂಧಿಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿ, ಅವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಸೇಧರೂಪವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಪ್ರಕರಣವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೆ ಬರುವ ಸಂಧಿಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ಈ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವನಾಗಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೆ ಬರುವ ದ್ವಿರುಚ್ಚಾರಣವೂ ಸಂಧಿಕಾರ್ಯವೆ ಎಂದು ಭಾವಿಸಿ ದ್ವಿತ್ವಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ:॥ ಹ್ರಸ್ವಾತ್ ನ ಣ ಲ ಯ ಳ ತ ಟಃ ಲನವ್ಯಯಸ್ಯ ಲಿಂಗಾಂತ್ಯಸ್ಯ ದ್ವಿಃ ಸ್ವರಾಣಾಮಾದೇಃ ॥ ೫೩ ॥

ಅರ್ಥ ॥ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗತಸ್ವರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಹ್ರಸ್ವ ಸ್ವರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂದಿರುವ ಅವ್ಯಯಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲದೆ ಲಿಂಗಾಂತ್ಯಗಳಾದ ನ, ಣ, ಲ, ಯ, ಳ, ತ, ಟ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಿರಲು ದ್ವಿರುಚ್ಚಾರಣೆಯಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ ॥ ಬೆನ್ + ಅಂ = ಬೆನ್ನಂ || ಹೀಗೆಯೇ — ಎನ್ನಂ, ಪೊನ್ನಳ್ಳಂ, ಕಿಸು ಪೊನ್ನಂ, ಚೆಂಬೊನ್ನಳ್ಳಂ, || ಪೆಣ್ಣೊಳ್ಳತ್ತು, ಮಣ್ಣೆದು, ಕಣ್ಣೊಳ್, ಅಲರ್ಗಣ್ಣೊಳ್, ನಿಡು ಗಣ್ಣಾಲಿ, || ಕಲ್ಲೆಲಂ, ಪುಲ್ಲೊಳ್, ಬಿಲ್ಲಿದು, ಕಬ್ಬುವಿಲ್ಲಂ, ಕುಡುವಿಲ್ಲಮೊಳ್ || ಮೆಯ್ಯೊಳ್, ಕಯ್ಯೊಳ್, ಪೊಯ್ಯೆ, ನಾಲ್ಕಯ್ಯಂ, ನಿಡುಮೆಯ್ಯಂ || ಬೆಳ್ಳಡಕಿಲ್, ಮುಳ್ಳೊತ್ತಿತ್ತು, ಕಕ್ಕುಣೆ, ತೆಳ್ಳೊಳ್, || ಕಿತ್ತಡಿ, ಕಿತ್ತೀಳೆ, ಕಿತ್ತಡಕಿಲ್, || ನಟ್ಟಿಡವಿ, ನಟ್ಟಿರುಳ್, || ಮೊದಲಾದುವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗಿರುವುವು.

ವಿಚಾರ ೫೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಹ್ರಸ್ವಾತ್' ಎಂಬುದು ಹ್ರಸ್ವಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಸ್ವರಬೋಧಕ ಶಬ್ದವು. ಇದು ಪಂಚವ್ಯಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ತಸ್ಮಾದುತ್ತರಸ್ಯ ॥ ೨೭ ॥' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ 'ಉತ್ತರಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದು. ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವ 'ನಣಲಯಳತಟ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡುವುದು. ಮತ್ತು ಈ ಉದ್ದೇಶ್ಯವರ್ಣಗಳಿಗೆ 'ಅನವ್ಯಯಸ್ಯ', 'ಲಿಂಗಾಂತ್ಯಸ್ಯ' ಎಂಬೀಯೆರಡನ್ನೂ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡುವುದು. 'ಅನವ್ಯಯಸ್ಯ' ಎಂದರೆ ಅವ್ಯಯ ಸಂಬಂಧಿಯಲ್ಲದಿರುವ ಎಂದರ್ಥವು. 'ಲಿಂಗಾಂತ್ಯಸ್ಯ' ಎಂದರೆ 'ಅರ್ಥವಲ್ಲಿಂಗಂ ॥ ೯ ॥' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞಕ ಶಬ್ದಗಳ ಅಂತ್ಯವಾದ — ಎಂದರ್ಥವು. 'ದ್ವಿಃ' ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯವು. ಇದು ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಭ್ಯವೃತ್ತಿ ಗಣನ ಮಾಡುವಾಗ 'ದ್ವಿ' ಒಬ್ಬದ ಮೇಲೆ 'ದ್ವಿತ್ವಿಜಶುಭ್ರಃ ಸುಚ್ ॥ ೩-೧೦ ॥' ಎಂಬ ಪಾಣಿನಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಸುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದವು. ಅದುದರಿಂದ

ಇದಕ್ಕೆ ಎರಡಾವರ್ತಿ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದನ್ನು ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವವೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುವುದು. 'ಸ್ವರಾಣಾಮಾದೇಃ' ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿರುವ 'ಹ್ರಸ್ವಾತ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಇಲ್ಲಿ 'ಸ್ವರಾಣಾಂ' ಎಂಬುದು ನಿರ್ಧಾರಾಂಶದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪದವು. ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ಧಾರಣವೆಂದರೆ ಜಾತಿಯಿಂದಾಗಲಿ, ಗುಣದಿಂದಾಗಲಿ, ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದಾಗಲಿ, ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದಾಗಲಿ, ಒಂದು ಗುಂಪಿನಿಂದ ಒಂದನ್ನು ಪೃಥಕ್ಪರಣ ಮಾಡುವುದೆಂದರ್ಥವು. ಅವ ಗುಂಪಿನಿಂದ ಒಂದನ್ನು ಪೃಥಕ್ಪರಣವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತೇವೋ ಆ ಸಮುದಾಯಬೋಧಕವಾದ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಷಷ್ಠಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದ ಕಾರಕ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇದು ವಿಷಯವೆಂದು ನಿರ್ಧಾರಣಾಂಶಕ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ವರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ — ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ 'ಸ್ವರ' ಪದದಿಂದ ವರ್ಣಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಸ್ವರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ; ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕೆ ಉದ್ದೇಶ್ಯಗಳಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಪ್ರಯೋಗಸ್ಥ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಹ್ರಸ್ವ ಸ್ವರವಾಪ್ತದೋ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಮೊದಲನೆಯ ಹ್ರಸ್ವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರವಾಗಿಯೂ ಲಿಂಗಾಂತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ನ ಕಾರಾದಿಗಳು ಏಕಸ್ವರವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲೇ ಸಂಭವಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಸ್ವರವುಳ್ಳವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು ಏಕಸ್ವರವುಳ್ಳ ಶಬ್ದವಿಷಯಕವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಆದರೆ 'ಸ್ವರಾದೇಃ ಹ್ರಸ್ವಾತ್' ಎಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಈ ಅರ್ಥವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿರಲು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಸ್ವರಾಣಾಮಾದೇಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ವ್ಯಂಜನಾದಿಯಾದ ಏಕಸ್ವರ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸಂಗ್ರಹ ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ಸ್ವರೇ' ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಸುವುದು. ಇದು ಸಪ್ತವ್ಯಂಜನವಾದುದರಿಂದ 'ಪರೇ' ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ ಪ್ರಯೋಗಸ್ಥಗಳಾದ ಏಕ ಸ್ವರವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವರದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಹ್ರಸ್ವ ಸ್ವರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂದಿರುವ ಅವ್ಯಯ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲದ ಲಿಂಗಾಂತ್ಯ ನ ಕಾರಾದಿ ಸಪ್ತ ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಿರಲು ದ್ವಿರ್ಭಾವವು ಬರುವುದೆಂದರೆ — ಎರಡು ಸ್ವರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತ ಲಕ್ಷಣವುಳ್ಳ ಲಿಂಗಾಂತ್ಯ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವೆಂದು ಫಲಿತವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಈ ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ನ, ಣ, ಲ, ಯ ಇವುಗಳಿಗೆ ಐದೈದು ಪ್ರಯೋಗಗಳೂ ಆ ಕಾರಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕೂ ತ ಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂರೂ ಟ ಕಾರಕ್ಕೆ ಎರಡೂ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು ತೋರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಬಲ್ಲವರು ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಭೂತಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಅಖಂಡವಾದ ಒಂದೇ ಪದವಾಗಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಕಥಂಚಿತ್ ಏಕಪದವಾಗಿದ್ದರೂ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಸ್ತಪದವನ್ನೂ ಸಮಸ್ತಪದವನ್ನೂ ಉದಾಹರಿಸಿರುವುದು. ಈ ಅರ್ಥವು ಈ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ವಿಶೇಷಣಗಳ ಅರ್ಥಪರ್ಯಾಲೋಚನೆಯಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ 'ಬೆನ್ನಂ, ಎನ್ನಂ' ಎಂಬವು 'ಬೆನ್, ಎನ್' ಎಂಬ ನ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ — 'ಕರ್ಮಣ್ಯಮ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಮ್'

ಎಂಬ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದು ಇದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವು ಬಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಅಥವಾ 'ಎನ್ನಂ' ಎಂಬುದು ಭಾಷಣಾರ್ಥಕವಾದ 'ಎನ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರತಿಷೇದಾರ್ಥದ ರೂಪವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. 'ಪೊನ್ನಳ್ಳಂ' ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ — 'ಪೊನ್, ಉಳ್ಳಂ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳುಂಟು. 'ಉಳ್ಳ' ಶಬ್ದವು ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲ ರೂಪವಾದುದು. 'ಕಿಸುಪೊನ್ನಂ, ಚಿಂಬೊನ್ನಂ' ಎಂಬವು ಎರಡೂ 'ಕಚ್ಚನೆ ಪೊನ್ ಆವಂಗೆ' ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಲು — 'ಕೃದ್ಗುಣೋಕ್ತೇ: ಪೂರ್ವಸ್ವರೇಣೈಕಾರ್ಥೇ || ೩೩೩ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಚ್ಚನೆ, ಬಿಚ್ಚನೆ ಶಬ್ದಗಳ 'ಅನೆ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನೂ — 'ಕಿಚ್ ಪಿಚ್ ಬಿಚ್ ಚಶ್ಚಾಮಃ || ೩೪೦ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ ಕಾರದ್ವಯಕ್ಕೂ ಮ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನೂ — ಒಂದಕ್ಕೆ — 'ಎತೇಸುರ್ಬಿಮಶ್ಚೋರ್ಯಾರ್ಥಾ ಚ || ೩೪೩ ||' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಎಮ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಇಸು' ಎಂಬಾದೇಶವನ್ನೂ ಮತ್ತೊಂದಕ್ಕೆ — 'ಕಿಮಃ ಕಶ್ಚೋ ವಾ || ೩೪೨ ||' ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಕಾರಕ್ಕೆ ಚ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನೂ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ — 'ವೃಂಜನಾದ್ವ್ಯಾನಾದೇಶಾತ್ || ೯೨ ||' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ ಕಾರಕ್ಕೆ ವ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನೂ — 'ಅಬ್ಬಹುವ್ರೀಹೇ: || ೩೨೭ ||' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸಾಂತವಾದ 'ಅಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ಮಾಡಲು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. 'ನಿಡುಗಣ್ಣಾಲಿ' ಎಂಬುದು — 'ನಿಡಿದು ಕಣ್' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡಲು 'ಕೃದ್ ಗುಣೋಕ್ತೇ: ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವನ್ನೂ 'ಇದು' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನೂ — 'ಕಿಱ್ಶ ಕುವ್ಯಂಜನೇ || ೩೪೦ ||' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನಿಡ್' ಎಂಬುವದಕ್ಕೆ ಕುರಾಗಮವನ್ನೂ ಮಾಡಿ 'ಕಣ್' ಶಬ್ದದ ಆದಿಯ ಕ ಕಾರಕ್ಕೆ — 'ಕತಪಸಃತೃತೀಯ ಉತ್ತರಪದಾದೇ: || ೮೯ ||' ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃತೀಯ ವರ್ಣಾದೇಶವನ್ನೂ ಮಾಡಿದರೆ ನಿಡುಗಣ್ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಆಮೇಲೆ 'ಅಲಿ' ಎಂಬುವದನ್ನು ಸೇರಿಸಲು ಇದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವು ಬಂದಿರುವುದು. 'ಕುಡುವಿಲ್ಲನೋಳ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ — 'ಕೊಂಕು ಬಿಲ್ ಆವಂಗೆ' ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಲು 'ಕೊಂಕೋ: ಕುಡು: || ೩೭೨ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕೊಂಕು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಕುಡು' ಎಂಬಾದೇಶವನ್ನೂ ಸಮಾಸಾಂತ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನೂ ಮಾಡಲು 'ಕುಡುವಿಲ್ಲ' ಎಂದು ಅ ಕಾರಾಂತವಾಗುವುದು. ಆಮೇಲೆ 'ಒಳ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಉತ್ತರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಹೀಗೆ 'ನಿಡುಮೆಯ್ಯಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ನಿಡ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕುರಾಗಮವು ಬಂದಿರುವುದು. ಉಳಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರಪರ್ಯಾಲೋಚನೆಯಿಂದ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. 'ಕಿತ್ತಡಿ, ಕಿತ್ತೀಳೆ, ಕಿತ್ತಡಕಿಲ್' ಎಂಬವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಕಿಡು' ಶಬ್ದದ 'ಡು' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿ ಇದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನೂ ಮಾಡಲು ಉತ್ತರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. 'ನಟ್ಟಿಡವಿ, ನಟ್ಟಿರುಳ್' ಎಂಬವುಗಳು — 'ನಡೋದೋಪ್ಪು: || ೩೩೮ ||' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನಡು' ಎಂಬುದರ ಡು ವಿಗೆ ಟ ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದು, ಆ ಟ ಕಾರಕ್ಕೆ ಇದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಹೀಗೆಯೇ ಉಳಿದವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಹ್ರಸ್ವಾತ್' ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ 'ಬಾನಂ, ಗೋಣಂ, ಕೋಲಂ, ಬಾಯಂ, ಬಾಳಂ, ಆತಂ, ಓಟಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ

ದೀರ್ಘದ ಮುಂದಿರುವ ಣ ಕಾರಾದಿಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲ. ಆ ಹ್ರಸ್ವಕ್ಕೆ — ‘ಅದೇಃ’ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ‘ಶರಣರ್, ಪವಣಿಲ್ಲ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯ ಹ್ರಸ್ವಸ್ವರದ ಮುಂದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಸ್ವರಾಣಾಂ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ವನಂ, ಪಣಂ, ಜಲಂ, ಗಳಂ, ನಯಂ, ಸುತಂ, ಪಟಂ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಅನಂತ್ಯಗಳಾದ ನ ಕಾರಾದಿಗಳಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಅನವ್ಯಯಸ್ಯ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ವಲಿವಂ, ಪಳಿವಂ, ಹೋಹೋ ಪರ್ವಳಿವಂ ಜಗದ್ವ್ಯತಿಕರಂ ಕ್ರೀಡಾವಿನೋದಂಜನಂ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಯ ಸಂಬಂಧಿ ನ ಕಾರಾದಿಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲ. ‘ನಣಲಯಕಟ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ಅಡಂ, ಸುಡಂ, ಉಗಂ, ಮಿಗಂ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಡ ಕಾರಾದಿಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಕ್ರಮದಿಂದ ಏಕ ಸ್ವರಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳೇ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಇದರಿಂದ ಹೇಗೆ ‘ಶರಣ್, ಪವಣ್, ಪರಲ್, ಕೋರಲ್, ಮಗುಳ್, ಪುಗುಳ್’ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಸ್ವರವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ ‘ಪಡಿವೋ, ಬಿಡುಗಣ್, ಕುಡುವಿಲ್, ನಿಡುಮೆಯ್’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಸಮಾಸದಿಂದ ಅನೇಕ ಸ್ವರವಾಗಿದ್ದರೂ ‘ಪೋ, ಕಣ್, ಬಿಲ್, ಮೆಯ್’ ಮೊದಲಾದುವು ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ಏಕ ಸ್ವರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವು ಬಂದೇಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಆದರೆ ಏಕ ಸ್ವರವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳೇ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳೆಂದು ಹೇಳಲು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಆದಿ ಸ್ವರವು, ಇದು ಅಂತ್ಯ ಸ್ವರವು ಎಂದು ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಿಗೆ ಒಬ್ಬನೇ ಮಗನಿರಲು ‘ನಿನಗೆ ದೊಡ್ಡ ಮಗನಾರು? ಚಿಕ್ಕವನಾರು?’ ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡಲು ‘ಎಲ್ಲಾ ಇವನೇ’ ಎಂದು ಹೇಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೋ ಹಾಗೆ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ‘ಆದಿ, ಅಂತ’ ಎಂದು ವ್ಯವಹಾರವು ಒಂದೇ ಇವರೂ ಅದರಲ್ಲಿಯೇ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಸಕಲ ವೈಯ್ಯಾಕರಣರೂ ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತಹ ವ್ಯವಹಾರವು ಉಪಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ವ್ಯಪದೇಶಿವದ್ಭಾವ’ ವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಪಾಣಿನಿ ಹೇಳಿರುವ ‘ಅಙಂತವದೇಕಸ್ಮಿನ್ || ೧-೧-೨೦ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ‘ವ್ಯಪದೇಶಿವದೇಕಸ್ಮಿನ್’ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕೆಂದು ಪತಂಜಲಿಗಳು ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು.

ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೆ ಸಂಖ್ಯತಾ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಕರಣಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜನಸಂಧಿ ಪ್ರಕರಣವೆಂದು ಹೆಸರನ್ನು ಇಟ್ಟಿದೆ. ಸ್ವರಸಂಧಿ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಸ್ವರವೇ ಪರದಲ್ಲರಿಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜನವೇ ಪರದಲ್ಲರಿಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ‘ಸ್ವರೇ’ ಎಂಬುದನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸುವುದು. ಇಂತಹ ವ್ಯಂಜನಸಂಧಿಯನ್ನು ಎರಡು ಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಮೊದಲು ‘ದ್ವಿತ್ವ’ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು. ಆದರೆ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ

ವಿಧೇಯಗಳು ಆಗಮಪ್ರತ್ಯಯಾದೇಶಗಳೆಂದು ಮೂರು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುವು. ದ್ವಿತ್ವವೆಂಬುದು ದ್ವಿರುಚ್ಚಾರಣರೂಪವಾದುದರಿಂದ ಈ ವಿಧೇಯಗಳಲ್ಲಿ ಅವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಇದಕ್ಕೆ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಆಗುವದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯಗಳು ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಗಳಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಈ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಒಂದು ವರ್ಣದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸಜಾತೀಯ ವರ್ಣದ್ವಯಾದೇಶರೂಪವೆಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವವಾಗುವುದೆಂದು ಎಲ್ಲರೂ ಅಂಗೀಕರಿಸುವರೆಂದು ತಿಳಿದು ಈ ದ್ವಿತ್ವ-ಪ್ರಕರಣವು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಧಿಕಾರ್ಯದ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು ದ್ವಿತ್ವೋದ್ದೇಶಗಳಾದ ನ ಕಾರಾದಿಗಳಿಗೆ ಇಷ್ಟು ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು ಕೊಡದಿದ್ದರೂ ಇದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವುಂಟಾಗುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಉದ್ದಿಷ್ಟಗಳಾದ ತ ಕಾರ ಟ ಕಾರಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನ ಕಾರಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವಂತೆ —

ಮೊದಲೊಳ್ ಪ್ರಸ್ತೈಕಸ್ವರ
ಮೊದವೆ ಸರಂ ಸ್ವರಮದಾಗಿ ನ ಣ ಲ ಯ ಳಂಗ
ಳ್ಳುದಯಿಸುಗುಂ ದ್ವಿತ್ವಂ ಪೂ
ವರ್ಧೀರ್ಘಕವ್ಯಯಕೆ ವರ್ಣತತಿಗದ್ವಿತ್ವಂ (ಸೂತ್ರ ೬೯)

ಮತ್ತು—

ಪ್ರತಿಷೇಧದ ಧಾತುಗೆ ಮುಂ
ದೆ ತಹುಂಬೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಪೂರ್ವ ಕಾಲಕ್ರಿಯೆಯೊಳ್
ಪ್ರತಿಷೇಧದದೆಂಬುದು ಮುಂ
ದೆ ತೋರೆ ಮೇಣ್ ದ್ವಿತ್ವವೃತ್ತಿ ಸತ್ಯಮನಿಕ್ಕುಂ (ಸೂತ್ರ ೭೦)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಈ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸುವನು. ತ ಕಾರ ಟ ಕಾರಗಳಾದರೂ ಅವು ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸುವುದರಿಂದ ಆ ಪ್ರಕರಣ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಸಾಧಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಅವಕ್ಕೆ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲೇ ಹೇಳಿರುವನು. ಇದೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವು ತೋರುವುದು.

ಈ ದ್ವಿತ್ವ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನ ಕಾರಾದಿಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ' ನ ಸಮಾಸೇ || ೬೦ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ಮೊದಲು ನಿಷೇಧ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವನಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಅತಿಪ್ರಸಕ್ತಿನಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಕೆಲವು ಸೂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಲಿಂಗಾಂತ್ಯವಲ್ಲದ ಕೆಲವು ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನೂ ವಿಧಿಕೋಟಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿರುವನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೪

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಂಗಾಂತ್ಯಗಳಾದ ಕೆಲವು ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ದ್ವಿತ್ವವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈ ದ್ವಿತ್ವವು ಕೃತ್-ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವದಿಲ್ಲವೆಂದು ' ಕೃತಿ || ೬೨ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಆ ನಿಷೇಧವೂ ಅಲ್ಪ ಪ್ರತ್ಯಯಪರಕವಾದ ಯ ಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು — ' ಯೋ ವಾರಿ || ೬೪ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಈಗ ಧಾತು ವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದರೂಪವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ನೆಯ್ಯಯ್ ಸುಯ್ ಬಯಃ || ೫೪ ||

ಅರ್ಥ || ನೆಯ್, ಉಯ್, ಸುಯ್, ಬಯ್ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಧಾತುಗಳ ಅಂತ್ಯ ಯ ಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಿರಲು ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ನೆಯ್ಯಲ್, ಉಯ್ಯಲ್, ಸುಯ್ಯಲ್, ಬಯ್ಯಲ್ ಎಂಬುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೫೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಗಳಾಗಿರುವ ಧಾತುಗಳು ಯ ಕಾರಾಂತಗಳಾಗಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಆ ಯ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲಿಂಗಾಂತತ್ವವಿರುವುದೆಂದು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತಿರಲು ಅದಕ್ಕೆ 'ಕೃತಿ' ಎಂಬ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತು ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ ಕೃತ್ ಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ವಿಹಿತವಾದ ದ್ವಿತ್ವನಿರ್ವೇಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆ ನಿರ್ವೇಧಕ್ಕೂ ಅಲ್-ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ 'ಯೋ ವಾಲಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪಿತವಾದ ನಿರ್ವೇಧವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್ವಿಃ' ಎಂಬುದನ್ನೂ 'ನಣಲಯಳತಟಃ' ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಇತರ ವರ್ಗಗಳು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಸಂಭವವಾದುದರಿಂದ ಯ ಕಾರ ಮಾತ್ರವನ್ನೂ 'ಸ್ವರೇ' ಎಂಬುದನ್ನೂ ಅನುವರ್ತಿಸಿ 'ನೆಯ್' ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರೋಪಾತ್ತ ನಾಲ್ಕು ಧಾತುಗಳ ಯ ಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಿರಲು ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಈ ಸೂತ್ರವು 'ಕೃತಿ, ಯೋ ವಾಲಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಬಾಧಕವಾದುದರಿಂದ ತದ್ವಿಷಯಕಗಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೇ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ಅಲ್-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ತೋರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು. ಹೀಗೆಯೇ ಇತರ ಕೃದಂತಗಳಿಗೂ ಪ್ರಯೋಗಜ್ಞರು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಉಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ತಿಜಂತಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. 'ಸ್ವವಿಷಯೇ ಯದ್ ಯತ್ ಪ್ರಾಪ್ತಂ ತತ್ ಸರ್ವಂ ಬಾಧತೇ' ಎಂಬ ಬಾಧ್ಯಸಾಮಾನ್ಯ ಚಿಂತಾರ್ಥವನ್ನು ವೈಯಾಕರಣರು ಲಕ್ಷ್ಯ ಸಾಧುತ್ವ ಸಮರ್ಥನಾರ್ಥವಾಗಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಸೂತ್ರವು 'ಕೃತಿ, ಯೋ ವಾಲಿ' ಎಂಬ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಿಗೂ ಬಾಧಕವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಕೆಲವರು 'ವಿಧಿರ್ವಾ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಾ ಅನಂತರಸ್ಯ ಭವತಿ ಪುರಸ್ತಾದಪವಾದಾ ಅನಂತರಾನ್ ವಿಧಿನ್ ಬಾಧಂತೇ ನೋತ್ತರಾನ್' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಅನಂತರವಾದ 'ಕೃತಿ' ಎಂಬುದೊಂದಕ್ಕೆ ಇದು ಅಪವಾದವು, 'ಯೋ ವಾಲಿ' ಎಂಬುದಕ್ಕಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಲು 'ನೆಯ್ಯಲ್, ಬಯ್ಯಲ್' ಮೊದಲಾದ ಅಲ್-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟವಾದ ನಿತ್ಯ ದ್ವಿತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ನ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕೆಂದು 'ಲಕ್ಷ್ಯಾನುರೋಧಾತ್ ಪಕ್ಷಾಣಾಮಾಶ್ರಯಣಂ' ಎಂಬುದರಿಂದ ನ್ಯಾಸಕಾರರು ಸೂಚಿಸಿರುವರು. ಈ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ಮಾರ್ಗವನ್ನವಲಂಬಿಸಿ ಇದು 'ಯೋ ವಾಲಿ' ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಬಾಧಕವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನ ಣ ಲ ಯ ಳ ಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅಲ್ ಪರವಾದರೆ ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲ. ಯ ಕಾರಾಂತಗಳಿಗಾದರೂ ದ್ವಿತ್ವವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು — ‘ಉಯ್, ನಯ್, ಸುಯ್, ಬಯ್’ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅಲ್ ಪರವಾಗಿದ್ದರೂ ವಿಭಕ್ತಿ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಿದ್ದರೂ ದ್ವಿತ್ವವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು —

ಧಾತುಗಳುಂ ಪರಮಾದೊಡ

ಜಾತಂ ದ್ವಿತ್ವಂ ಯ ಕಾರದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪಂ

ಮಾತೇನುಯ್ ನಯ್ ಸುಯ್ ಬಯ್

ಧಾತುಗಳೊಳ್ ದ್ವಿತ್ವಮಲ್ಲದಿಲ್ಲವಿಕಲ್ಪಂ (ಸೂತ್ರ ೭೦)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಅಲ್ ಪರವಾಗಲು ನಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ಯತ್ರ ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಈ ದ್ವಿತ್ವ-ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ವಿಭಾಷಾರ್ಥಯಥವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅಂತಹ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೫

ಲಿಂಗಾಂತ್ಯಗಳಲ್ಲದ ಕೆಲವು ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಿಶೇಷಗಳೆರಲು ಅಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕಮ್ ಕುಮಿ || ೫೫ ||

ಅರ್ಥ || ಸ್ವರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಆದಿಯಾದ ಹ್ರಸ್ವಸ್ವರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂದಿರುವ ನ, ಣ, ಳ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಕಮಾಗಮ ಕುಮಾಗಮಗಳು ಪರವಾಗಿರಲು ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಪೊನ್ನಂಗಲ್, ಚಿನ್ನಂಮಣಿ, ಕಣ್ಣಂಮೊಲಿ, ಕಣ್ಣಂಬಾಳೆ, ಬೆಳ್ಳಂಬಟ್ಟಿ, ತೆಳ್ಳಂಬಿಸು || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ವಿಚಾರ ೫೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ‘ಕಮ್, ಕುಮ್’ ಎಂಬಿವೆರಡೂ ಕ ಕಾರೇತ್-ಸಂಜ್ಞಕವಾದುದರಿಂದ — ‘ಕಿದಂತ್ಯಃ’ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಆಗಮಗಳೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಹ್ರಸ್ವಾತ್, ಸ್ವರಾಣಾಮಾದೇಃ, ನ ಣ ಲ ಯ ಳ ತ ಟೀ, ದ್ವಿಃ’ ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಿ ಈ ಯಾಗಾಗಮಗಳು ಪರವಾಗಿರಲು ಲ ಯ ತ ಟಿಗಳಿಗೆ ಸಂಭವವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ನ ಣ ಳ ಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸಂಬಂಧಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ಅವ್ಯಯಪೂ ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ‘ಅನವ್ಯಯಸ್ಯ’ ಎಂಬುದನ್ನೂ ಸಂಬಂಧಿಸಲಾಗದು. ತಥಾಚ-ಸ್ವರಗಳೆಲ್ಲ ಆದಿಯಾದ ಹ್ರಸ್ವಸ್ವರಕ್ಕೆ ಮುಂದಿರುವ ನ ಣ ಳ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಕಮ್-ಆಗಮ ಕುಮ್-ಆಗಮಗಳು ಪರವಾಗಿರಲು ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆಗ ‘ಪೊನ್ನಂಗಲ್’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳೆಲ್ಲ ನ ಕಾರಾಂತ ಣ ಕಾರಾಂತ ಳ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ — ‘ಕಮ್ ನಣಃ || ೩೪೬ || ಳಃ ಕುಮ್ || ೩೪೭ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಕಮಾಗಮ-ಕುಮಾಗಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಇದರಿಂದ ನ ಕಾರಾದಿಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡಲು ‘ಪೊನ್ನಂಗಲ್’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಹ್ರಸ್ವಾತ್’ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ‘ವಾನ್‌ಮುಖಾ, ಗೇಣುಂ ಜುರಿಗೆ, ಸೀಳುಂಗಳ್ಲಂ, ಬೀಳುಂದಾಣಂ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನ ಕಾರಾದಿಗಳಿಗೆ ದ್ವಿಭಾವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಆದೇಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ಪವಣಂಬಟ್ಟಿ, ಮುಗುಳುಂಬುಗಳ್’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ‘ಪವಣ್, ಮುಗುಳ್’ ಎಂಬ ಅನೇಕ ಸ್ವರಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಸ್ವರಾಣಾಂ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ಇನ್ಮಂಮಾವು, ಒಳ್ಳುಂಗಳ್ನಡಂ’ ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರಾದಿಗಳಿಗೆ ಬರುವಂತೆ ‘ಪೊನ್ನಂಗಳ್’ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯಂಜನಾದಿಗಳಿಗೂ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸ್ವರಾದಿಗಳಿಗೆ ಬರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ‘ಸ್ವರಾಣಾಂ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ನ ಕಾರ ಣ ಕಾರ ಕ ಕಾರಾಂತಗಳಿಗೆ ವಿಹಿತವಾದ ಕಮಾಗಮವೂ ಕುಮಾಗಮವೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಂತ್ಯಾವಯವಗಳಾಗಿ ಬರುವವೆಂದು — ‘ಕಿದಂತಃ || ೨೫ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ನ ಕಾರಾದಿಗಳಿಗೆ ಲಿಂಗಾಂತ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವು ಅಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಷಣಕಾರನು ವಿಶೇಷವಿಧಿಯನ್ನು ಮಾಡದಿದ್ದರೂ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ದ್ವಿತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನವತಾರಿಕೆ ೫೬

ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಸ್ವರಾದಿಯಾದ ತಿಜ್-ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವವೂ ಕೃತ್-ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಉಭಯತ್ರ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ನಾರಯ್‌ಗೆಯಃ || ೫೬ ||

ಅರ್ಥ || ಆರಯ್, ಗೆಯ್ ಎಂಬೀ ಎರಡು ಧಾತುಗಳ ಯ ಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಿರಲು ದ್ವಿತ್ವವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಆರಯ್ಯಲ್, ಆರಯಲ್; ಆರಯ್ಯಿ, ಆರಯಿ; ಆರಯ್ಯಿಂ, ಆರಯಿಂ; ಗೆಯ್ಯಲ್, ಗೆಯಲ್; ಗೆಯ್ಯುತ್ತಂ, ಗೆಯುತ್ತಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗಿರುವುವು.

ವಿಚಾರ ೫೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ವಾ’ ಎಂಬುದು ವಿಕಲ್ಪಾರ್ಥಕವು. ‘ಆರಯ್’ ಧಾತುವು ಅನೇಕ ಸ್ವರವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವವು ಅಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ‘ಗೆಯ್’ ಧಾತುವು ವಿಕಸ್ವರವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಜ್-ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿಯೂ ಕೃತ್-ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವು ಅಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ವಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಉಭಯತ್ರ ವಿಭಾಷೆಯನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ‘ಸ್ವರೇ, ದ್ವಿಃ, ಯಃ’ ಎಂಬುದನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಧಾತುಗಳ ಯ ಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಿರಲು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ತಿಜ್-ಕೃತ್-ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಶಾಸನಕಾರನು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವಾಗ —

‘ ವಾ ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಾಪ್ರಾಪ್ತೋಭಯವಿಷಯಕೋದ್ರಯಂ ವಿಭಾಷಾವಚನಃ ’

ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅದನ್ನು ಉಪಪಾದನೆ ಮಾಡುವಾಗ—

ಆರಯ್ ಗೆಯ್ ಇತ್ಯನಯೋರ್ಧಾರ್ಥೋ ಯ ಕಾರದ್ವಿಭಾವಃ ತಿಜ್ಞ ಪೂರ್ವೇಣ ನಿತ್ಯತಯಾ ಪ್ರಾಪ್ತೋದ್ರೇನ ವಿಕಲ್ಪತೇ || ಕೃತಿ ತು — ಕೃತಿ || ೬೨ || ಇತಿ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣ ಸೂತ್ರೇಣ ನಿಷೇಧಾತ್ ಅಪ್ರಾಪ್ತೋ ವಿಕಲ್ಪತೋ ವಿಧೇಯತೇ || ’

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಇದು ‘ ಗೆಯ್ ’ ಧಾತು ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉಪಪನ್ನವಾಗಿರುವ ‘ ಆರಯ್ ’ ಧಾತು ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು (ಅನೇಕ ಸ್ವರವಾದುದರಿಂದ ವಿಧಿನಿಷೇಧಗಳಿರದೂ ಅಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿರಲು) ಅನುಪಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ಅದುವರಿಂದ ‘ ಆರಯ್ ’ ಧಾತು ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ‘ ಅಪ್ರಾಪ್ತೇ ವಿಭಾಷೆ ’ ಯೆಂತಲೂ ‘ ಗೆಯ್ ’ ಧಾತು ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಿಜ್ಞ ನಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಿಭಾಷೆಯೆಂತಲೂ ಕೃತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಿಭಾಷೆಯೆಂತಲೂ ವಿವೇಚನೆ ಮಾಡಲು ಉಭಯತ್ರ ವಿಭಾಷೆಯೆಂಬುದು ಫಲಿತವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಮತ್ತು ಶಾಸನಕಾರನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ತಾನು ಹೇಳಿರುವ ಮಾತಿಗೆ ಉಪಪನ್ನಭವಾಗಿ ‘ ಕೃತಿ || ೬೨ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಧಾತು ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ ಕೃತ್-ಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಞ-ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ಇವುಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪ ದ್ವಿತ್ವವೆಂದು ಇದು ‘ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವಿಭಾಷೆ ’ ಯೇ ಅಲ್ಲದೆ ‘ ಅಪ್ರಾಪ್ತೇ ವಿಭಾಷೆ ’ ಅಲ್ಲ ಎಂದು ಶಂಕಿಸಿ, ಕೃತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇವುಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಪ್ರಯೋಗಗಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಕೃತಿ ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಈ ಎರಡು ಧಾತುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಧಾತುಮಾತ್ರವಿಷಯಕವೆಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಅಲ್ಲ ಧಾತುಮಾತ್ರವೆಂದರೆ ವಿಕಸ್ತರವುಳ್ಳ ಧಾತುಮಾತ್ರವೆಂದರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಕೃತ್ತಿನಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಿರುವುದಕ್ಕೆ —

ಆರಯ್ಯ ಸರ್ವಭೂತಾ

ಧಾರಂ ಮಹಿಯುಂ ನೃಪಾಲರುಂ ಮಹಿಗಾಲಂ

ಜಾರದೊಡಂ ಜೀವಿಸಲಹು

ದಾರುಂ ನೃಪರಿಲ್ಲದಂದದೇಂ ಜೀವಿಸರೇ

ಹೀಗೆಯೇ —

ಕೋಗಿಲೆವಣಂ ಮಾಮರದೊಳ್

ಕಾಗೆಯ ಕೊತ್ತ ಬಯಲೆಬ್ಬು ಪೋಗಲು ಮಿರಲುಂ

ಕೂಗಲುಮೆದೆತಿಕ್ಕಲು

ಮೇಗೆಯ್ಯಲುಮಾರ್ತುದಿಲ್ಲ ಬಸದೊಳ್ ಶೇಷಂ

ಎಂಬವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವನು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುವಾಗ ‘ ಆರಯ್ಯಲ್, ಆರಯಲ್ ’ ಎಂದು ತಿಜ್ಞ-ಕೃತ್-ಸಾಧಾರಣವಾದ ಅಲ್-ಅಂತವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ತಿಜ್ಞ ನಲ್ಲಿಯೂ ಕೃತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾದ ‘ ಆರಯ್ಯ, ಆರಯೆ; ಆರಯ್ಯಂ, ಆರಯಿಂ, ಎಂಬುವು ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು. ಹೀಗೆಯೇ ‘ ಗೆಯ್ ’ ಧಾತುವಿಗೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ದರ್ಪಣಕಾರನು ಇವುಗಳಿಗೆ ವಿಶಿಷ್ಟದ್ವಿತ್ವವಿಕ್ಕಲ್ಪವೆಂದು ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ಯ ಕಾರಾಂತ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಕ್ಕಲ್ಪವೆಂದು ಸೂತ್ರ ೭೦ರಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿರುವನು; ಅದರಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೭

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಏಕಸ್ವರ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ಲಿಂಗಾಂತ್ಯಗಳಾದ ನ ಣ ಲ ಯ ಳ ತ ಟ ಕಾರ ಗಳಿಗೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಿರಲು ದ್ವಿತ್ವವು ನಿರ್ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಅನೇಕ ಸ್ವರಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಲಿಂಗಾಂತ್ಯವಲ್ಲದ ಪ ಕಾರ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಇತಃ ಪೋಽಪಿ || ೫೭ ||

ಅರ್ಥ || ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪರವಾದ ಪ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅಚ್ ಪುತ್ರಯವು ಪರವಾಗಿರಲು ದ್ವಿತ್ವವು ವಿಕ್ಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ತರಿಪ್ಪಂ, ತರಿಪಂ; ಬರಿಪ್ಪಂ, ಬರಿಪಂ; ಮಾಡಿಪ್ಪಂ, ಮಾಡಿಪಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೫೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಇತಃ’ ಎಂದು ಹ್ರಸ್ವವಾದ ಇ ಕಾರ ಮಾತ್ರವನ್ನು ಬೋಧಿಸಲು ತಪರಕರಣವನ್ನು ಮಾಡಿ ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ‘ಪರಸ್ಯ’ ಎಂದು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದು. ಇದು ‘ಪಃ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನಿರ್ದೇಶವನ್ನು; ‘ಅಚಿ’ ಎಂಬುದು — ‘ಅಚ್ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ || ೫೪ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಕೃತ್-ಪುತ್ರಯ ಬೋಧಕವಾದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು. ಅದುವರಿಂದ ‘ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ’ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ‘ಪರೇ’ ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುವುದು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ವಾ’ ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ತಥಾಚ — ಇ ಕಾರಾತ್ಪರ-ಪ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅಚ್-ಪುತ್ರಯವು ಪರವಾಗಲು ದ್ವಿತ್ವವು ವಿಕ್ಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಾಗಲಿ ಹೇತುಮತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಾಗಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಇಸುಪ್-ಪುತ್ರಯಾಂತ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಚ್-ಪುತ್ರಯವನ್ನೂ — ‘ಅಚಿ || ೪೪ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಾವಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ‘ವ’ ಪುತ್ರಯವನ್ನೂ ‘ಇಸು’ ಪುತ್ರಯದ ‘ಸು’ ವಿಗೆ — ‘ಸೋರ್ಬಹುಸ್ವರಸ್ಯ || ೫೦ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನೂ ಮಾಡಲು ಇ ಕಾರಾತ್ಪರದ ಪ ಕಾರವು ಸಿಕ್ಕುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಶಬ್ದಗಳೇ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಇತಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ‘ಆಪಂ, ಪೋಪಂ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಅ ಕಾರಾದಿಗಳಿಗೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪ ಕಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಪಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ‘ಮುಗಿವಂ, ಸುಗಿವಂ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಇ ಕಾರಾತ್ಪರ-ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಅಚಿ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾಗುವ ‘ವುದು’ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾದ ‘ಮಾಡಿವುದು, ಕೂಡಿವುದು’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಈ ಸೂತ್ರವು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪ್ರಾಪ್ತವಾದುದಕ್ಕೆ ವಿಧಾಯಕವಾದುದರಿಂದ ಆ 'ವ' ಪದವನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಅನುವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುವರಿಂದಲೇ ಈ ಸೂತ್ರವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ವಕ್ಷ್ಯನಾಣ ಸೂತ್ರದ್ವಯವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ 'ಕೃತಿ' ಎಂಬ ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ದರ್ಶನಕಾರನು ದ್ವಿತ್ವಘಟಿತವಾದ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸದಿದ್ದರೂ ಆಯಾ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ನಾದುದರಿಂದ ಆಯಾ ಪ್ರಕರಣಗಳ ಪರ್ಯಾಯೋಚನೆಯಿಂದಲೇ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೫೮

ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇ ಕಾರಾತ್ಪರ ಪ ಕಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಆ ಇ ಕಾರಾತ್ಪರ ಕ ಕಾರ 'ದಪ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೂ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಸೂತ್ರಂ || ಕೋ ದಪಶ್ಚ ತಿಜಾ || ೫೮ ||

ಅರ್ಥ || ಇ ಕಾರಾತ್ಪರವಾದ ಕ ಕಾರಕ್ಕೂ 'ದಪ' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪ ಕಾರಕ್ಕೂ ಕೇವಲ ಪ ಕಾರಕ್ಕೂ ತಿಜಾ-ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಮಾಡಕ್ಕುಂ, ಮಾಡಕ್ಕುಂ; ಮಾಡಕ್ಕಿ, ಮಾಡಕ್ಕಿ; ಮಾಡಿದಪ್ಪೆಂ, ಮಾಡಿದಪ್ಪೆಂ; ಮಾಡಿದಪ್ಪೆಂ, ಮಾಡಿದಪ್ಪೆಂ; || ಮೊದಲಾದುವು ಇವಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೫೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಕೇ, ದಪಃ' ಎಂಬೀಯೆರಡೂ ಸ್ವಸ್ವಂತ ಪದಗಳು. 'ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅಚಿ' ಎಂಬುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು 'ಇತೇ, ಪಃ' ಎಂಬೆರಡೂ ಪದಗಳನ್ನೂ 'ವಾದ್ವಿಃ' ಎಂಬುದನ್ನೂ ಅನುವರ್ತಿಸುವುದು. 'ಪಃ' ಎಂಬುದನ್ನು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಒಂದನ್ನು 'ದಪ' ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಅವಯವಾವಯ ವಿಭಾವ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಅನ್ವಯಿಸಬೇಕು. 'ತಿಜಾ' ಎಂಬುದು ವಿಷಯ-ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಪದವು. ತಥಾಚ — ಇ ಕಾರಾತ್ಪರ ಕ ಕಾರ, ದಪ-ಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವವಾದ ಪ ಕಾರ, ಕೇವಲ ಪ ಕಾರ ಇವುಗಳಿಗೆ 'ತಿಜಾ' ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ 'ಮಾಡಕ್ಕುಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವವು ಬಂದಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ 'ತಿಜಾ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಕರಿಕಂ, ಬಿಳಿಕಂ' ಮೊದಲಾದ 'ತಿಜಾ' ವಿಷಯಗಳಲ್ಲದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಕ ಕಾರಾದಿಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೫೯

ಧಾತುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಾಂತ್ಯವಲ್ಲದ ಕೆಲವು ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿ ಧಾತ್ವ ತಿರಿಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ತೋರ್ನಪಃ || ೫೯ ||

ಅರ್ಥ || ತು ಶಬ್ದಾಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದ ಇ ಕಾರಾತ್ಪರ ತ ಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಲು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಒಳ್ಳಿತ್ತು, ಒಳ್ಳಿತು; ಮೆಲ್ಲತ್ತು, ಮೆಲ್ಲತು || ಮೊದಲಾದ ನಪುಂಸಕ 'ತು' ಶಬ್ದಾಂತಗಳು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ವಿಚಾರ ೫೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ತೋಃ, ನಪಃ’ ಎಂದು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ‘ಇತಃ, ಸ್ವರೇ, ದ್ವಿಃ, ವಾ’ ಎಂಬ ಪದಚತುಷ್ಟಯವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿ ಯಾದುದು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ತ ಕಾರ ಮಾತ್ರವೇ ಸಂಭವಿಸುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಿಂದ ತ ಕಾರ ಮಾತ್ರವನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ತಥಾಚ — ತು ಶಬ್ದಾಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಇ ಕಾರಾತ್ಮರ ತ ಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಿರಲು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ‘ಒಳ್ಳಿತು’ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಉಪಾಂತ್ಯ ತ ಕಾರವು ಇ ಕಾರಾತ್ಮರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ-ದ್ವಿತ್ವವು ಬಂದು ‘ಒಳ್ಳಿತ್ತು, ಒಳ್ಳಿತು’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಇತಃ’ ಎಂಬುದನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಿರುವುದರಿಂದ ‘ಎನಿತು, ಅನಿತು’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ನ ಕಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವ್ಯಾಖ್ಯಾನತೋ ವಿಶೇಷಪ್ರತಿಪತ್ತಿಃ ನ ಹಿ ಸಂದೇಹಾದಲಕ್ಷಣಂ

ಎಂಬ ನ್ಯಾಯವನ್ನು — ‘ಸ್ಥಿತಿಗೊಂಡಿತು, ಮಿತಿಮಾಡಿತು, ವಿತರಣಿಸಿತು’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ತ ಕಾರವು ಇ ಕಾರಾತ್ಮರವಾಗಿದ್ದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾದುದು ಅತ್ಯಾವಶ್ಯಕವಾದುದರಿಂದ ತು ಶಬ್ದಾಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದ ಉಪಾಂತ್ಯವಾದ ತ ಕಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿ ಇನಿತು ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದರು.

ಈ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ಪತಂಜಲಿ ಮೊದಲಾದವರು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹಾಗೇ ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಇಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೇನೆಂದರೆ — ‘ನ ಸಮಾಸೇ || ೬೦ ||’ ಎಂಬ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣ ಸೂತ್ರವೇ ಎಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದರು. ಈ ಸೂತ್ರವು ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ತು ಶಬ್ದಾಂತ ನಪುಂಸಕಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವಾಭಿವಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಹೇಗೆ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಮಾಡಿರುವ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ — ತು ಶಬ್ದಾಂತ ನಪುಂಸಕ ಶಬ್ದಗಳ ತ ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಮಾಸ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದಾದರೆ — ‘ಅರಸ್ಯಾದೀನಾಂ ದೋರ್ಲುಫುತರಪದೇ || ೩೩ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದದ ದು ವಿಗೆ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಲು ಒಂದು ತ ಕಾರವು ಉಳಿಯುವುದು. ಅದಕ್ಕೂ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸೂತ್ರವಿಲ್ಲ. ‘ಕೃದ್ಗುಣೋಕ್ತೇಃ ಪೂರ್ವಸ್ವರೇಣ್ಯಕಾರ್ಥೇ || ೩೩ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ ದ್ವಿತ್ವಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸ್ವರಸಹಿತವಾದುದುವೇ ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೋತ್ತರ ಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ದು-ಸಂಜ್ಞಕವಾದುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸ್ವರವೇ ಇರಬೇಕೆಂದು ಉಪಾಂತ್ಯ ತ ಕಾರವು ದ್ವಿರುಚ್ಚಾರಿತವಾಗಬಾರದೆಂದು ವಿಧಿನಿಷೇಧಗಳಿಗೆ ಸಮಾನವಿಷಯತೆ ಇರಬೇಕೆಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ಮಂಜುರೀಮಹರ್ಷಾದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವನು. ಆದರೆ ಈ ಸಮಾಧಾನವು ಸೂಕ್ಷ್ಮಬುದ್ಧಿಗಳಿಗೆ ರುಚಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ — ‘ನಿರ್ದಿಷ್ಟಮಾನಸ್ಯದೇಶಾಃ ಭವಂತಿ’ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಿ ಉಚ್ಚಾರಿತವಾದ ತು ಶಬ್ದವಯವ

ತ ಕಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಲು ಆನ ಮೋಷವೂ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಪರಿಭಾಷೇಂದುಶೇಖರವೆಂಬ ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ —

‘ ಉದಿಶ್ಯಮಾನಸ್ಯ ಉಚ್ಚಾಯಮಾನಸಜಾತಿ ಯಸ್ಯ ತದವಯವಸ್ಯ ವಾ ವಿಧೀಯಮಾನಾ ಆದೇಶಾ ಭವಂತಿ ’

ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಸೂತ್ರಕೃತ್-ಕೃತ್ಯಕೋಚ್ಚಾರಣವಿಷಯಾಭೂತ ಸೂತ್ರ ಸಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪದಬೋಧ್ಯವಾದುದಕ್ಕೂ ತದವಯವಕ್ಕೂ ಬರುವುದೆಂದು ಫಲಿತ ವಾಗುವುದು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ‘ ತೋಃ ’ ಎಂಬುದು ಸೂತ್ರಕೃತ್-ಕೃತ್ಯಕೋಚ್ಚಾರಣವಿಷಯಾ ಭೂತ ಸಷ್ಠ್ಯಂತಪದವಾದುದರಿಂದ ತದ್ಬೋಧ್ಯಲಕ್ಷ್ಯಸ್ಯ ‘ ತು ’ ಶಬ್ದವಯವ ತ ಕಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ತೋಃ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಕಱುಡು, ಬಿಳುಡು ’ ಮೊದಲಾದುವು ಗಳಲ್ಲಿ ದ ಕಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲ. ‘ ನಪಃ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಒಳ್ಳೆದು, ಮೆಲ್ಲಿದು ’ ಮೊದಲಾದ ಪುಲ್ಲಿಂಗ-ಪ್ರೀಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ‘ ಒಳ್ಳೆತು, ಮೆಲ್ಲತು ’ ಶಬ್ದಗಳ ತ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗ-ಪ್ರೀಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ — ‘ ತೋದಃ || ೧೩೭ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ ಕಾರಾ ದೇಶವು ಬಂದಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ‘ ತು ’ ಶಬ್ದಾಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಅಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಿಗೂ ಲಿಂಗವಿರುವುದೆಂದು ‘ ತು ’ ಶಬ್ದಾಂತಗಳಾದ ‘ ಮಾಡಿತು, ಕೂಡಿತು ’ ಮೊದಲಾದ ಅಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ‘ ಆಮ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಖ್ಯಾತ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ — ‘ ವೇತ್ತಿತ್ತತ್ಪ್ರವೋಽಮೋ ಭೂತೇ || ೪೫೮ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ ಇತು, ಇತ್ತು ’ ಎಂದು ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೇ ರೂಪದ್ವಯವು ಸಿದ್ಧಿ ಸುತ್ತಿರಲು ಅಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವ-ವಿಧಿಯು ನಿಷ್ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತದ್ವಾನ್ವಯಶಾಸನದ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ‘ ಮಾಡಿತ್ತು, ಮಾಡಿತು; ಕೂಡಿತ್ತು, ಕೂಡಿತು ’ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು ಅಸಂಗತವೆಂದು ತಿಳಿದು, ಇಲ್ಲಿ ಗುಣವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳೇ ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ‘ ಒಳ್ಳೆತ್ತು, ಒಳ್ಳೆತು ’ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ದ್ವಿ ತ ಕಾರವಾಗಿಯೂ ಏಕ ತ ಕಾರವಾಗಿಯೂ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿಯೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ದ್ವಿತ್ವ ವಿಧಿಯು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಯೋಜನಕಾರಿಯಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ದರ್ಪಣಕಾರನು ಇದನ್ನು ದ್ವಿತ್ವಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ೬೦

ಇದುವರೆಗೂ ದ್ವಿತ್ವ-ವಿಧಿ-ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ — ‘ ಹ್ರಸ್ವಾನ್ನಗಲಯತಃ ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತಿಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ನ ಸಮಾಸೇ || ೬೦ ||

ಅರ್ಥ || ತು ಶಬ್ದಾಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಸಂಬಂಧಿಯಾದ ತ ಕಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಸಮಾಸ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾಹರಣೆ || ಮೆಲ್ಲಡಿ, ಒಳ್ಳಾಳ್, ತೆಳ್ಳದವು || ಮೊದಲಾದ ಸಮಾಸಗಳೇ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೬೦

ಈ ಸೂತ್ರವು ಸಮಾಸವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವನಿಷೇಧಕವಾದುದು. ಆ ನಿಷೇಧವು — 'ವಿಧಿರ್ವಾ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಾ ಅನಂತರಸ್ಯ ಭವತಿ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ ಅಲ್ಲ; 'ತೋರ್ನಪಃ' ಎಂಬ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ 'ತೋಃ, ನಪಃ, ದ್ವಿಃ' ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸುವುದು. 'ಸಮಾಸೇ' ಎಂಬುದು ವಿಷಯಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು. ನಿಷೇಧವು ಪ್ರಾಪ್ತ ವಿಷಯಕವಾದುದರಿಂದ ವಿಧಿ-ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ನಿಮಿತ್ತಗಳೇ ನಿಷೇಧದಲ್ಲಿಯೂ ನಿಮಿತ್ತಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತಥಾಚ — ತು ಶಬ್ದಾಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಸಂಬಂಧಿ ತ ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಮಾಸ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಿರಲು ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆಗ ಸಮಾಸವಲ್ಲದ್ದು ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. 'ಮೆಲ್ಲತು ಆಡಿ' ಎಂದು ಸಮಾಸವೂ ತದಾಶ್ರಯವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ವಿಹಿತವಾದ ಪೂರ್ವಸ್ವರ ಸಹಿತ 'ದು' ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಲು ದ್ವಿತ್ವಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಒಂದು ತ ಕಾರಕ್ಕೆ ಶ್ರವಣವಿಲ್ಲದೆ 'ಮೆಲ್ಲಡಿ' ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ 'ಒಳ್ಳಾಳ್, ತೆಳ್ಳದವು' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಉಪಸಿಕ್ಕೊಂಡು ಸಾಧುತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೬೦

'ತೋರ್ನಪಃ' ಎಂಬ ಅನಂತರ ಸೂತ್ರ ವಿಹಿತ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ವಿಷಯಾಂತರದಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಿಸಿ, 'ಹ್ರಸ್ವಾತ್ ನ ಣ ಲ ಯ ಳ ತ ಟಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಆ ಕಾರಾಂತವಾದ ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಸ್ವರ ಸಾಮಾನ್ಯವು ಪರವಾಗಿರಲು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅಬ್ಬಳುಳಃ || ೬೧ ||

ಅರ್ಥ || ಅಬ್, ಕಳ, ಉಳ್ ಎಂಬ ಧಾತುಗಳ ಆ ಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಿರಲು ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲ.

ಉದಾಹರಣೆ || ಅಬ್ + ಅಂ = ಅಬಂ || ಹೀಗೆಯೇ ಅಬರ್; ಕಳಂ, ಕಳರ್; ಉಬಂ, ಉಬರ್; ಒಳಂ, ಒಳರ್ || ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು.

ವಿಚಾರ ೬೧

ಈ ಸೂತ್ರಾರಂಭಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರವಿಚಾರೋಕ್ತ ನ್ಯಾಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ವ್ಯವಹಿತವಾದುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಬಾಧಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಮೂರು

ಧಾತುಗಳು ಆ ಕಾರಾಂತಗಳಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ಕಾರ ಮಾತ್ರವನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುವುದು. 'ಸ್ವರೇ, ದ್ವಿಃ, ನ' ಎಂಬವು ಪ್ರಕರಣದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುವು. ತಥಾಚ — ಅರ್ಹ-ಅದಿ ಧಾತುಗಳ ಆ ಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಲು ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಧಾತುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇವಕ್ಕೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಧಿಸುವ ತಿರ್ಜ-ಕೃತ್-ಪ್ರತ್ಯಯಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿರುವುವೇ ಸಂಭವಿಸುವುವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೃತ್-ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಿರಲು 'ಕೃತಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವುದೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ತಿರುತಗಲೇ ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ 'ಉಳ್' * ಧಾತುವು 'ಉಳುವುದು, ಇರುವಿಕೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದ್ದಯವುಳ್ಳುದು. ಆ ಅರ್ಥದ್ವಯದಲ್ಲಿಯೂ ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲ. ಆ ಕಾರಾಂತವೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳದೆ ಸ್ವರೂಪ ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ 'ಕೊಳ್' ಮೊದಲಾದ ಧಾತ್ವಂತರಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲ. **ಅನಂತಾರಿಕೆ ೬೨**

ಹಿಂದೆ ತಿರ್ಜ-ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ದ್ವಿತ್ವವು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನ ಕಾರಾದ್ಯಂತಗಳಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕೃತ್-ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕೃತಿ || ೬೨ ||

ಅರ್ಥ || ನ, ಣ, ಲ, ಯ, ಆ, ತ, ಟ ಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಸ್ವರಾದಿ ಕೃತ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಲು ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾಹರಣೆ || ತಿನ್ + ಇಸು = ತಿನಿಸು; ಹೀಗೆಯೇ — ತಿನುತ್ತಂ; ಉಣಿಸು, ಉಣುತ್ತಂ; ಮೆಲಿಸು, ಮೆಲುತ್ತುಂ; ಕೊಲೆ; ವೊಯೆ; ಗೆಯೆ; ಬಳವಿ, ಬೆಳಸು; ಕಲ್ಕುಟಗಂ, ಮರಕುಟಗಂ || ಮೊದಲಾದ ಕೃದಂತಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗುವುವು.

ವಿಚಾರ ೬೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ 'ಕೃತಿ' ಎಂಬುದು - 'ಅಚ್ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೀಃ || ೫೪ ||' ಎಂಬುದೇ ಮೊದಲಾಗಿ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಹೇಳಿರುವ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಧಾತುಗಳಮೇಲೆ ವಿಹಿತಗಳಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವಾದ ಸಪ್ತವ್ಯಂತಪದವು. ಅದುದರಿಂದ 'ಪರೇ' ಎಂಬರ್ಥವು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದು. ವಿಧಿ-ನಿಷೇಧಗಳಿಗೆ ಸಮಾನವಿಷಯಕತ್ವ ನಿಯಮವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ 'ಸ್ವರೇ' ಎಂಬುದು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದು. ಇದನ್ನು 'ಕೃತಿ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭವು ಬರುವುದು. 'ನ ಣ ಲ ಯ ಆ ತ ಟಃ, ದ್ವಿಃ, ನ' ಎಂಬವು ಅನುವರ್ತಿತವಲ್ಲವು. ತಥಾಚ — ಸ್ವರಾದಿಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯಪರಕ ನ ಕಾರಾದ್ಯಂತ ಧಾತುಗಳ ಕೊನೆಯ ನ ಕಾರಾದಿಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾದ ಪ್ರತಿವರ್ಣಕ್ಕೂ ಎರಡೆರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು. ಅದರ ಕರ್ಣಾಟಕ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ತ ಕಾರಂತ ಧಾತುಗಳು ದುರ್ಲಭವಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

* [ತಳಗನ್ನಡದಲ್ಲಿ 'ಇರುವಿಕೆ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಉಳ್' ಎಂದೂ 'ಉಳುವುದು' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಉಳ್' ಎಂದೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಸ್ಥಳವಾರವಾಗುವುವು — ಸಂಪಾದಕ]

ಇಲ್ಲಿ — ‘ ತಿನಿಸು, ತಿಸುತ್ತಂ ’ ಎಂಬಿವು ಕೃತ-ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ‘ ಇಸುಪ್ತಿನಃ || ೫೭೮ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ ಇಸುಪ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ‘ ಉತೆ ದುತ್ತೆ ದುತುಮುತ್ತುಮ್ ಸತ್ಯಚೋ ವಾ || ೫೪೪ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜ್ಞಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ‘ ಉತ್ತುಂ ’ ಎಂಬ ಆದೇಶವೂ ಬಂದು ಸಿದ್ಧಿಸಿರುವುವು. ಹೀಗೆಯೇ ‘ ಉಣಿಸು ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಣ ಕಾರಾದ್ಯಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಆಯಾ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬಂದು ಉಕ್ತೋದಾಹರಣೆಗಳು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ — ‘ ಇಸುಪ್ತಿನಃ ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ತಿನಃ ’ ಎಂದು ಧಾತು ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಕೃತ್ತಾದ ‘ ಇಸುಪ್-ತಿನಃ ’ ಎಂಬೊಂದೇ ಧಾತುವಿಗೆ ಬರುವುದು. ಅದರಿಂದ ‘ ಉಣಿಸು, ಮೆಲಿಸು ’ ಎಂಬವನ್ನು ದಾಹರಿಸಿರುವುದು ಅನುಚಿತವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ತಿನಃ ’-ಅರ್ಥಕವಾದ ವ್ಯಂಜನಾಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ‘ ಇಸುಪ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಸಾಧಿಸುವುದರಿಂದ ದೋಷವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವ್ಯಂಜನಾಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಊಡು ’ ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರಾಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಅತಿ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯೂ ವಾರಿತವಾಗುವುದು. ‘ ಕೋಲೆ ’ ಎಂಬುದು — ‘ ಕೊಲ್ಕಗೋರೆತ್ || ೫೭೭ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ ಕೋಲ್ ’ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ‘ ಎತ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ‘ ಪೋಯೆ ’ ಎಂಬುದಾದರೂ ‘ ಪೋಯ್ ’ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ — ‘ ವುದುಮೆವನ್ನಂ ವನ್ನೆಗಂ ವಿನಂ ವಿನೆಗಂ || ೫೮೮ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಾವಲಕ್ಷಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ‘ ಎ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ‘ ಬಳವಿ, ಬೆಳಸು ’ ಎಂಬಿವು ‘ ಬಳೆ, ಬೆಳೆ ’ ಎಂಬ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ — ‘ ಬಳೆಬೆಳೆತೋರವ್ಯಸೂ || ೫೬೩ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಿಹಿತಗಳಾದ ‘ ಅವಿ, ಅಸು ’ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದು ಆಗಿವೆ. ‘ ಕಲ್ಕುಟೆಗಂ, ಮರಕುಟೆಗಂ ’ ಎಂಬಿವು ‘ ಕಲ್, ಮರ ’ ಶಬ್ದೋಪಪದಕ ‘ ಕುಟ್ಟು ’ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ — ‘ ಕುಟ್ಟೋರಿಗೋ ದುಲುಪ್ಪ || ೫೪೮ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ ಇಗ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ತ ಕಾರಾನುವೃತ್ತಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತಿಗಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಈ ಸೂತ್ರವು ಕೃನ್ಯಾತ್ರವಿಷಯಕವೆಂಬುದು ‘ ಕೃತಿ ’ ಎಂಬ ಪದೋಚ್ಚಾರಣೆಯಿಂದಲೇ ತಿಳಿದು ಬರುವುದರಿಂದ ‘ ತಿನ್ಯಂ, ಉಣ್ಣಂ ’ ಮೊದಲಾದ ಆಖ್ಯಾತ-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ಈ ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ೬೩

ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ವರಾದಿ ಕೃದ್ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನ ಕಾರಾದ್ಯಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾದ ಕೃತ್ತು-ಆಖ್ಯಾತ ಈ ಉಭಯವ್ಯತಿರಿಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಇಸುಪಿ || ೬೩ ||

ಅರ್ಥ || ಇಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರಲು ನ ಣ ಲ ಯ ಳ ತ ಟ ಕಾರಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲ.

ಉದಾಹರಣೆ || ತಿನಿಸಿದಂ, ಉಣಿಸಿದಂ, ಕೊಲಿಸಿದಂ, ಬಯಿಸಿದಂ, ಉಳಿಸಿದಂ, ನುತಿಸಿದಂ, ನಟ್ಟಿಸಿದಂ || ಮೊದಲಾದುವೇ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೬೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ — ‘ಇಸುಪಿ’ ಎಂಬುದೊಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಇದು ‘ಇಸುಪ್ ತತ್ಕರೋತಿ’ ಇತ್ಯಾದಿ || ೫೩ || ನೆಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದುದು. ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ನಿರ್ದೇಶ ವಿರುವುದರಿಂದ ‘ಪರೇ’ ಎಂದುಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದು. ‘ನ ಣ ಲ ಯ ಕ ತ ಟೀ, ದ್ವೀ, ನ’ ಎಂಬ ಪದತ್ರಯವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ತಥಾಚ — ಇಸುಪ್-ಪರಕ ನ ಕಾರಾದಿಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ನ ಕಾರಾದಿಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಒಂದೊಂದು ‘ಇಸುಪ್’ ಅಂತವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವೆವು. ‘ಇಸುಪ್’ ಸಾಮಾನ್ಯವೂ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯವೆಂದು ತೋರಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಪುನಃ ‘ಹನಿಸಿದಂ, ತಿನಿಸಿದಂ’ ಎಂದು — ‘ಭುಂಜಾದೇರಿ ಸುಪ್ || ೫೩ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಕಿನ, ಹನ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾದ ‘ಇಸುಪ್’ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನುದಾಹರಿಸಿರುವುದು.

ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೃತ್ತಾದ ‘ಇಸುಪ್’ — ‘ಇಸುಪ್ತಿನಃ || ೫೩ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾಗುವದೊಂದೇ ಅಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ನಿಷೇಧವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕೃದತಿರಿಕ್ತವಾದ — ‘ಇಸುಪ್ತಕರೋತಿ ಭಾವೇ ಲ್ಯುಟೋಽಶಯ ನಾದೇರ್ಲುಪ್ಪ ದೋಃ || ೫೩ ||’ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸುವ ಇಸುಪ್-ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಇಸುಪ್-ಅಂತಗಳು ಆಖ್ಯಾತ-ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಗಳಾಗುವುವು. ಅದುದ ರಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ — ‘ತಿನಿಸಿದಂ, ಉಣಿಸಿದಂ’ ಮೊದಲಾದ ಆಖ್ಯಾತ-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳೇ ಉದಾ ಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಅನಂತಾರಕೆ ೬೪

ಹಿಂದೆ — ‘ಕೃತಿ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಾದಿಕೃತ್ಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ದ್ವಿತ್ವವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಕೃದ್ವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ-ಸ್ಥಾನವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ-ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಯೋ ವಾಲಿ || ೬೪ ||

ಅರ್ಥ || ಯ ಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿನ ಯ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರಲು ‘ಕೃತಿ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ನಿಷೇಧವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಪೋಯ್ + ಅಲೊಡಂ = ಪೋಯಲೊಡಂ, ಪೋಯ್ಲೊಡಂ || ಹೀಗೆಯೇ ಬಯಲೊಡಂ, ಬಯ್ಲೊಡಂ || ಮೊದಲಾದ ಕೃತ್-ಅಲ್ ಪರಕವಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯ ಗಳು. ನಿಷೇಧವು ವಿಕಲ್ಪವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವು ಪ್ರವರ್ತಿಸದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸೂತ್ರ ದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳಾಗುವವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೬೪

.ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಯಃ, ವಾ, ಅಲಿ’ ಎಂದು ಪದತ್ರಯವಿರುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರವು —

‘ ವಿಧಿವಾ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಾ ಅನಂತರಸ್ಯ ಭವತಿ ’ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ‘ ಕೃತಿ ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ನಿಷೇಧಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕತ್ವವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇದು ಕೃತ್-ಅಲ್-ವಿಷಯಕವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ‘ ನ, ದ್ವಿಃ ’ ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಯ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕೃತ್-ಅಲ್ ಪರವಾಗಲು ದ್ವಿತ್ವ-ನಿಷೇಧವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧವು ವಿಕಲ್ಪವೆಂದರೂ ದ್ವಿತ್ವವು ವಿಕಲ್ಪವೆಂದರೂ ಫಲದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿದು ದ್ವಿತ್ವ ತ-ದ ಭಾವಘಟಿತವಾದ ರೂಪದ್ವಯವೂ ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಅಲ್ — ‘ ಅಲರ್ಹಾಥೇ || ೫೫ || ’ ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಹಿತವಾಗುವ ಕೃತ್ತೇ ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡಬೇಕೆಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯದಿಂದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ‘ ಒಡಂ ’ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇದರಿಂದ ತಿರ್ಜ್-ಅಲ್-ವಿಷಯದಲ್ಲಿ — ‘ ಹ್ರಸ್ವಾನ್ನಣಲ ಯಳತಟಃ ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವವೇ ಬರುವುದೆಂದು ‘ ಪೋಯ್ಯತ್ಪೇಡ, ಬಯ್ಯತ್ಪೇಡ ’ ಮೊದಲಾದ ‘ ಬೇಡ ’ ಶಬ್ದಘಟಿತ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಶಾಸನದಲ್ಲಿ — ‘ ಗೆಯ್ಯಲೊಡಂ, ಗೆಯ್ಯಲೊಡಂ ’ ಎಂಬವು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗಿ ತೋರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಆದರೆ ಇವು ‘ ವಾರಯ್ಯಯಃ || ೫೬ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ‘ ಗೆಯ್ಯ ’ ಧಾತು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಸೂತ್ರಕ್ಕೇ ಏಕಯಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು ಉಚಿತವಲ್ಲವೆಂದು ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಅವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರುವೆವು. ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರತ್ಯುದಾಹರಣೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುವಾಗ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ‘ ಗೆಯ್ಯತ್ತೆ ’ ಎಂಬುದರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಯುವುದು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ಯಃ ’ ಎಂದು ಉದ್ದೇಶ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿರುವುದರಿಂದ — ‘ ತಿನಲೊಡಂ ’ ಉಣಲೊಡಂ ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬಂದಿರುವುದು. ‘ ಅಲಿ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಪೋಯ್ಯತ್ತೆ, ಕೊಯ್ಯತ್ತೆ ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಿತ್ಯನಿಷೇಧವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೬೫

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ — ‘ ಹ್ರಸ್ವಾತ್ ನ ಣ ಲ ಯ ಳ ತ ಟಃ ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೆಲವು ವ್ಯಂಜನಾಂತಗಳಿಗೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಿರಲು ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿ ಅತಿಪ್ರಸಕ್ತಿ ವಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ‘ ನ ಸಮಾಸೇ ’ ಮೊದಲಾದ ನಿಷೇಧ-ಸೂತ್ರಗಳೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ನಿಷೇಧವೂ ಅತಿಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಲು ಪ್ರತಿಪ್ರಸವಾರ್ಥವಾಗಿ — ‘ ನೆಯುಯ್ಯಯ್ಯಯಃ ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ‘ ಕೃತಿ ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ ಗೆಯ್ಯ ’ ಧಾತು ವಿಗೆ ಕೃತ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧವೂ ತಿರ್ಜ್-ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವವೂ ‘ ಆರಯ್ ’ ಧಾತುವನೇಕ ಸ್ವರವಾದುದರಿಂದ ತಿರ್ಜ್-ಕೃತ್ಯಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ದ್ವಿತ್ವಪ್ರಾಪ್ತಿಯೂ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಲು — ಉಭಯತ್ರ ವಿಕಲ್ಪವಿಧಾನಾರ್ಥವಾಗಿ — ‘ ವಾರಯ್ಯಯಃ ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಾಂತಗಳಲ್ಲದ ಕೆಲವು ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೂ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರಬೇಕೆಂದು —

‘ಇತಃ ಪೂರ್ವಾಚಿ || ಕೋ ದಪಶ್ಯ ತಿಜಾ || ತೋರ್ನಪಃ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇವೆಲ್ಲ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ಥವರ್ಣೋದ್ದೇಶ್ಯಕವೆಂದು ಆಯಾ ಸೂತ್ರಸಂದರ್ಭ ಪರ್ಯಾ ಲೋಚನೆಯಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುವುದು. ಈಗ ಪೂರ್ವಪದಾಂತ್ಯ ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದಿರುವ ಮುಂದಿನ ಪದದ ಆದಿಯ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ರೋ ದ್ವಿವ್ಯಂಜನಸ್ಯಾಹಾದೇಃ || ೬೫ ||

ಅರ್ಥ || ರೇಫದ ಮುಂದಿರುವ ಹ, ಉ, ಳ ಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಳಿದ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಕುಳರ್ + ಕೋಡುಗುಂ = ಕುಳಕ್ಕೋಡುಗುಂ || ಹೀಗೆಯೇ ಇವಕ್ಷ್ಯಂಸಿದರ್, ಉಗ್ಗೃಹ್, ಸುರಗ್ವನಮಹಿಮರ್, ಜನಜ್ಞವನಪಂಡಿತರ್, ಬುಧಚ್ಚೃದುರರ್, ಇವಚ್ಚೌತ್ರರ್, ಸುರಜ್ಜಯಿಸಿದರ್, ಅಲಜ್ಜೃಷಕೇತನಂಗಿ, ಅವಜ್ಞಾಕಾರಮನುಚ್ಚರಿಸಿದರ್, ಬುಧಚ್ಚೃಕಿಸಿದರ್, ಬಟಚ್ಚಾಣದೊಳ್, ಬಡಗಡ್ಡೊಂಬರ್, ನುಡಿದಡ್ಡಾಳಕರ್, ಅವಣ್ಣ ಕಾರಮಂ ಬರೆದರ್, ಸೂತತ್ತ್ವಂದರ್, ಪರತ್ತ್ವಟ್ಟುತಾರಾದರ್, ನೈಪದ್ವಾನ್ಶೂರರ್, ವಣಿಜ ದ್ವನವಂತರ್, ಪಂಡಿತಸ್ನಿಗತಿವಂತರ್, ಇವಪ್ಪಂದಿತರ್, ಅಲಪ್ಪಲಮಾದುದು, ಬಂದಬ್ಬ ಟ್ಟಿಗರ್, ಸತಿಯಬ್ಬಿರಗುಳ್, ಚಪಲೆಯಮ್ಮಾನಿನಿಯರ್, ಪಾರ್ವಯ್ಯಾಜಕರ್, ವಿವ್ಯಾಂಸ ಲ್ಲಾಕ್ಷಣಿಯರ್, ಗಾಯಕವ್ಯಾದಕರ್, ಕ್ಷತ್ರಿಯಶ್ಚೂರರ್, ನಪುಂಸಕಸ್ವಂಡರ್, ಋಷಿಯ ಸ್ವರ್ಧುಗಳ್ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೬೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ರಃ, ದ್ವಿಃ, ವ್ಯಂಜನಸ್ಯ, ಅಹಾದೇಃ’ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ರಃ’ ಎಂಬುದು ರ ವರ್ಣಬೋಧಕವಾದ ಪಂಚವ್ಯಂತಪದವು. ಅದುದರಿಂದ ‘ಉತ್ತರಸ್ಯ’ ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುವುದು. ಇದನ್ನೂ ‘ಅಹಾದೇಃ’ ಎಂಬುದನ್ನೂ ‘ವ್ಯಂಜನಸ್ಯ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡುವುದು. ‘ಅಹಾದೇಃ’ ಎಂದರೆ ‘ವರ್ಣಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿ ರುವ ಹ, ಉ, ಳ ಕಾರಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು’ ಎಂದರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ದ್ವಿಃ’ ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಅನುವರ್ತಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಪುನಃ ‘ದ್ವಿಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ನ’ ಎನ್ನುವುದೇ ಆಗಲಿ, ‘ವಾ’ ಎನ್ನುವುದೇ ಆಗಲಿ, ಸಂಬಂಧಿಸಲಾಗದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ದ್ವಿತ್ವವು ನಿತ್ಯವೆಂದು ತೋರುವುದು.. ತಥಾಚ — ರೇಫದ ಮುಂದಿರುವ ಹ, ಉ, ಳ ಕಾರ ವರ್ಜಿತ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದ ರಿಂದಲೇ — ಪ್ರತಿವ್ಯಂಜನಕ್ಕೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಒಂದೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ ತೋರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ರೇಫವು ವ್ಯಂಜನಾಂತರ್ಭೂತವಾಗಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿ ರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲ ಅವಧಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವೆವೋ ಅಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಉದ್ದೇಶತ್ವವನ್ನು ಹೇಳ ಲಾಗದೆಂದು ಪತಂಜಲಿ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ — ‘ನ ಹಿ ಕಾರ್ಯಾ ನಿಮಿತ್ತತಯಾ ನಾತ್ರಿಯತೇ’ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯ ಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ ‘ಇವರ್ ರಮಣಿಯರ್, ಅವರ್ ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರ್,’ ಮೊದಲಾದುವು

ಗಳಲ್ಲಿ ರೇಫಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬಂದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪಾಣಿನೀಯ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ 'ರೇಫೋಷ್ಯಣಾಮನುನಾಸಿಕ ಪರಸವರ್ಣದ್ವಿತ್ವಾನಿ ನ ಸಂತಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ರಃ' ಎಂಬುದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಕಯ್ಯೊಂಡು, ಮೆಯ್ಯಲಿ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಯ ಕಾರದ ಮುಂದಿನ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ವ್ಯಂಜನಸ್ಯ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಅಲರಿದು, ಎಲರೊಳ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ರೇಫದ ಮುಂದಿನ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಅಹಾದೇಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಬಂದಹಫನುಮಂತರ್, ಇವಜಿರ್ಪೊಡಾಡಿಹರ್, ಕನ್ನಡಿಗರ್ಗಕಾರ ಮನೊಡಂಬಟ್ಟರ್' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಹ ಕಾರಾದಿಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿ ರೇಫದ ಮುಂದಿನ ರೇಫಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಪ್ರಯೋಗಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ಎರಡುಂ ರೇಫಗಳಂತಂ

ದುರವಣಿಯುಂ ಕೂಡಿದಂತೆಪೋಲ್ ಶ್ರುತಿಕಷ್ಟಂ

ಬರೆ ಸಂಧಿಮಾಡಲಾಗದು

ಕರಡೆಯ ಗಿರ್ಗಟದ ದನಿವೊಲಮರವನೆಂದುಂ (ಸೂತ್ರ ೬೬)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಸಂಹಿತೆಯಾಗಿಯೇ ಉಚ್ಚರಿಸಲಾಗದೆಂದು ಹೇಳಿರುವನು. 'ಶ್ರುತಿಕಷ್ಟಂ ಬರೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ರೇಫ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಇತರ ವ್ಯಂಜನಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರುತಿಕಷ್ಟವಾದರೆ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. ಮತ್ತು ಇಲ್ಲಿ ರೇಫರೂಪವಾದ ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದಿನ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡಲು ವ್ಯಂಜನತ್ರಯಕ್ಕೆ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯಾದಂತೆಯಾಗುವುದು. ಇದರ ಮೇಲೆ ದ್ವಿತ್ವೋದ್ದೇಶ್ಯವಾದ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜನವು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ನಾಲ್ಕು ವ್ಯಂಜನಗಳಾಗುವುವು. ಇವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಲು ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರುತಿಕಷ್ಟವಲ್ಲದೆ ನಾಲ್ಕಕ್ಕೂ ಸ್ಪಷ್ಟೋಚ್ಚಾರಣೆಯಾಗುವುದೇ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಿರುವಾಗಲೇ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮಹಾಭಾಷ್ಯಾಧಿಕಾರರೂ ದ್ವಿತ್ವಾನವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಶಂಕಿಸಿ ಸ್ವರಾವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ಮೂರು ವ್ಯಂಜನಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ವ್ಯಂಜನೋಚ್ಚಾರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲವೆಂದು ತ್ರಿಪ್ರಭೃತಿವ್ಯಂಜನಗಳೆದರೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಮೂರು ವ್ಯಂಜನಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸ್ವರವ್ಯವಧಾನವಿಲ್ಲದೆ ಉಚ್ಚರಿಸಲಾಗದೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿ — 'ಇವರ್ ಭ್ರಷ್ಟರ್, ಅವರ್ ಕ್ಷತ್ರಿಯರ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗದು.

ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುವಾಗ ಮಹಾಪ್ರಾಣಾಕ್ಷರಗಳಿಗೂ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು. ಆದರೆ ಮಹಾಪ್ರಾಣಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರಲು ಎರಡು ಮಹಾಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಇದು ಶ್ರುತಿಕಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರುವುದು. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರರು ಒಂದಕ್ಕೆ ಅಲ್ಪಪ್ರಾಣಾದೇಶವು ಬರುವಂತೆ— ಖರಿಚ ||೪-೪-೫|| ಝಲಾಂಜತೋನ್ನೇ ||೪-೨-೬||

ಝಲಾಂಜಶ್ಚುತಿ || ೪-೪-೫ || ' ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುವರು. ಈ ಭಾಷಾ-ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಕಲ್ಪನೆಗಳಾವುವೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಉಚ್ಚಾರಣ ಸೌಕರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ದ್ವಿರುಕ್ತವಾದುದರಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ಅಲ್ಪಪ್ರಾಣವನ್ನಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಅಥವಾ ಶಾಸನಕಾರನು ತದ್ವತ್ ಪ್ರಕರಣಕ್ಕೆ — ' ಬರ್ಹಿಷತ್ || ೧೪೪ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದಗತವಾದ ಮ ಕಾರಕ್ಕೂ ವ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದರಂತೆ — ' ದ್ವಿತೀಯಾಂಶ ಪ್ರಥಮೋ ವರ್ಗಾಣಾಂ || ೧೪೩ || ತ್ವತೀಯಾಂ ಪ್ರಥಮಚತುರ್ಥಯೋಃ || ೧೪೪ || ' ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರ ಗಳಿಗೂ ಭಾಷಾ-ಶಬ್ದಗತ ವರ್ಣವಿಷಯಕತ್ವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಬಹುಳಗ್ರಹಣದಿಂದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ ಹಾಗೆಯೇ ಈ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ' ಕುಳಿಕರ್ಯಾದುಗಂ ' ಎಂದರೆ ಶೀತವಾಗಿ ಆಗುತ್ತಿರುವುದು. ಕೆಲವರು — ' ಕುಳಿರ್ + ಕೂಡು ' ಎಂಬಿರದೂ ಶೈತ್ಯವಾಚಿಗಳಾದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಧಾತುಗಳು; ಇವೆರಡನ್ನೂ ಮಹಾಕವಿಗಳು —

ಮಿಳಿರ್ವೇದಳಿದೋಗಲ ಬಿ
ಜ್ಜಳಿಗೆಯ ಸುಟುಸುಟುದು ಪಾಟುನೆಳಗಿಳಿಗಳ ಸು
ಕರ್ಪಳಿಗೊಂಡೆಹಂಕೆಯೆಲರಿಂ
ಕುಳಿದುಡು ಮೆಯ್ ಬನದೊಳೊಯ್ಯನಾ ಅರನುಗನಾ

ತೀಡುವ ತಣ್ಣನಸ್ಸು ನಡುಗಂಪಿನೆಲಗ್ಗಿದಿರಂತು ತಣ್ಣಿಹಲ್ —
ಗೂಡಿ ಕುಳಿವ್ವನುಣ್ಣು ಹುಲೊಳೊಯ್ಯನೆ ಮೆಯ್ಯನಮಜ್ಜಿ ತುಂಬಿ ತು
ಳ್ಳಾಡುವ ಮಾಡುಮೊಚ್ಚಗಳ ಕೋಡುವ ನೀರ್ಗ್ಗಳನೀಂಟಿ ಮಿಂದು ಮು
ಟ್ಟಾಡಿ ಬಿಟ್ಟೆಯಂ ಕಳೆವರಾವಗಮಿಟ್ಟಳಮಲ್ಲಿ ಬಟ್ಟಿಗರ್

ಎಂಬ ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವರು. ಹಾಗೆಯೇ ಕೆಲವರು —

ಇಸತಾನುಂ ಕಾಲಮೋರಂತಿರಿಯಗಣಿತಜ್ಞಾಟವೀಮಧ್ಯದೊಳ್ ಕೆ
ಮ್ತು ನೆ ಕಣ್ಣಿಟ್ಟನ್ನನುಗ್ಗಾಚರಣವಿಧಿಗಳೊಳ್ ಪೊದ್ದಿ ದುಬ್ಬಾರವದಿಂದಂ
ಘನಮಿಥ್ಯಾತ್ವಾನ್ವಿ ದಳೈಂದಡರ್ಪ ಸುಡುವಿನಂ ಬೆಂದನಾಂ ಮುನ್ನಮಿಗಳ್
ಜಿನಪಾಪಾಂಭೋಜಯುಗ್ಗಂ ನೆಲಸಿ ನೆಲೆ ಕುಳಿಕರ್ಯಾದಿತ್ವಂತರಂಗಂ

ಎಂಬ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಹಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ಇದರಿಂದ ' ಕುಳಿಕರ್ಯಾದು ' ಎಂಬ ಸಮುದಾಯವೇ ಶೈತ್ಯವಾಚಕ ಧಾತುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಥವಾ ' ಕುಳಿರ್ ' ಎಂಬುದು ಹಿಮಾಮ್ನಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಚಕವಲ್ಲದೆ ಧಾತುವಲ್ಲ. ಇದರಲ್ಲಿ —

ಮುಸುಹಾದ ಕುಳಿರೊಳ್ ದೆಸೆಯಾ
ಗಸಮಿಳೆ ಬಿಟ್ಟಡವಿಯೆಂಬಿವೆಂತಾನುಂ ಕಾ
ಣೆಸಲಾತ್ಪದಿಲ್ಲಮೆನೆ ಮಾ
ಮಸಗಿದ್ದುಡು ಮಾಗೆ ಮಾಗೆ ಸೆಕೆವೆಸರಿಯೊಳ್

ಎಂಬ ಪದ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗವೇ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿರುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ವ್ಯಂಜನಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವ್ಯಂಜನಾದಿಗಳಾದ ಪದಗಳು ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಕೆಲವು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. 'ಜನರ್ಜವನ ಪಂಡಿತರ್' ಇಲ್ಲಿ 'ಜವನ' ವೆಂಬುದು ಶಬ್ದಾರ್ಥಕ 'ಜು' ಎಂಬ ಸಂಸ್ಕೃತ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ಆನ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ಇದು ಶಬ್ದಸಾಮಾನ್ಯ ಬೋಧಕ ವಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯಧ್ವನಿಬೋಧಕವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕರು ಹೇಳಿರುವ —

ಜವನಂ ಭಾವಲಯಂ ಸಿಂ
ಪವಿಷ್ಯಂ ಚಮರಸುಮರತೂರ್ಯಮುರೋಕಂ
ಧವಳಚ್ಚತ್ರಂ ಸುರಪು
ಪ್ಪವೃಷ್ಟಿ ಜನನಾಥ ನಿಮ್ಮೊಳಿಸುವುದು ನಿಜ್ಜಂ

ಎಂಬುದೇ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿರುವುದು 'ಬುಧಭರ್ತೃಕಿಸಿದರ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಟೀಕಾ' ಶಬ್ದವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕಪರಪರ್ಯಾಯವಾದ ಒಂದು ಗ್ರಂಥವಿಶೇಷಬೋಧಕವಾದುದು. ಇದರ ಮೇಲೆ 'ಭೋಗಾದಿಭಃ || ೫೩೫ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಸುರ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ಮಾಡಲು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು. 'ಪರತ್ವಭಟ್ಟತಾಜಾದರ್' ಎಂದರೆ ಶತ್ರುಗಳು ಅಡ್ಡವಾಗಿಯೂ ಮೇಲೂ ಬಿದ್ದು ಸತ್ತರೆಂದರ್ಥವು. ಇದನ್ನೂ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ 'ತಾಜಾಃಽದಿಃ' ಯೆಂತಲೂ 'ವಾಸುಪೂಕ್ಯು' ಎಂತಲೂ ಹೇಳುವುದುಂಟು 'ಧನವಂತರ್' 'ಧನವತ್' ಎಂಬ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತೊಂದಕ್ಕೆ ಜಸಂತವದ್ಯಾಪಾತಿವೇಶದಿಂದಾಗಲಿ 'ಧನ' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ 'ವಂತ' ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದಾಗಲಿ ಸಿದ್ಧವಾದ 'ಧನವಂತ' ಎಂಬ ಲಿಂಗದ ಮೇಲೆ ಬಹುವಚನವಾದ 'ಅರ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. 'ನೀತಿವಂತರ್' 'ನೀತಿ' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತರ್ಥಕ 'ವಂತ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ಬಹುವಚನದ 'ಅರ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ಮಾಡಲು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತೊಂದಕ್ಕೆ ಜಸಂತವದ್ಯಾಪಾತಿವೇಶವನ್ನೂ ಮಾಡಿದರೆ 'ನೀತಿವಂತರ್' ಎಂದಾಗಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆ ಅತಿವೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆಯೇ ಯಥಾಸಂಭವವಾಗಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾದಿಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಿ ಶಬ್ದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೬೬

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ರೇಫದ ಮುಂದಿನ ಹೆ ಕಾರಾದ್ಯಂತಿಕ್ತ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಲ ಕಾರ ಈ ಕಾರಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಅಂತ್ಯಸ್ಥಾನವರ್ಜಿತ ಹೆ ಕಾರಾದ್ಯಂತಿಕ್ತ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಲಳೋಽನಂತಸ್ಥಾಯಾಶ್ಚ || ೬೬ ||

ಅರ್ಥ || ಲ ಕಾರ ಈ ಕಾರಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಅಂತಸ್ಥಗಳಾದ ಯ ರ ಲ ವ ಗಳನ್ನೂ ಹೆ ಕಾರಾದಿಗಳನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟುಳಿದ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಕಲ್ + ಕಡಿಯಾಮದು = ಕಲ್ಕಡಿಯಾಮದು || ಹೀಗೆಯೇ ಸಿಲ್ಪಾತ್ಮಂ, ಬಲ್ಪಾತ್ಮಂ, ಬಲ್ಪಾಸ್ಥಾಪಸಿ, ಮುಳ್ಳಾಮ್ಲಿಂಗಲ್, ಅಲ್ಪಾತ್ಮನಂ, ಕಲ್ಗುಡಿದಂ || ಮೊದಲಾದುವೇ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗುವುವು.

ವಿಚಾರ ೬೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಲಃ, ಅನಂತಸ್ಯಾಯಾ, ಚ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ಲಃ' ಎಂಬುದು 'ಲ್, ಳ್' ಎಂಬ ವರ್ಣಬೋಧಕವಾದುವುಗಳಿಗೆ ಸಮಾಹಾರದ್ವಂದ್ಯ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿ ಪಂಚವ್ಯಂತನಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪದವು. ಅದುದರಿಂದ 'ಉತ್ತರಸ್ಯ' ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುವುದು ಇದನ್ನು ಚ ಕಾರ ಬಲದಿಂದ ಅನುವರ್ತನಾದ 'ವ್ಯಂಜನಸ್ಯ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡುವುದು. ಮತ್ತು ಚ ಕಾರದಿಂದ 'ಅಹಾದೇಃ, ದ್ವಿಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನೂ ಅನುವರ್ತಿಸಿ, 'ಅಹಾದೇಃ, ಅನಂತಸ್ಯಾಯಾ' ಎಂಬೆರಡನ್ನೂ 'ನಚ' ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡುವುದು. 'ಅಂತಸ್ಯ' ಎಂದರೆ 'ಯ ರ ಲ ವ' ಗಳು ಆಹಾದಿ ಎಂದರೆ — ಹ, ಟ, ಳ ವರ್ಣಗಳು; ತಥಾಚ — ಯ ರ ಲ ವ ಗಳನ್ನೂ ಹ, ಟ, ಳ ಗಳನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಲ ಕಾರ ಳ ಕಾರಗಳ ಮುಂದಿನ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಲ ಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂರೂ ಳ ಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂರೂ ರಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಇನ್ನೂ ಲ ಕಾರ ಳ ಕಾರಗಳ ಮುಂದಿರುವ ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗಲ್ಲಾ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ರೇಫವು ಸಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಉದ್ದೇಶಿತ್ವವು ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಲ ಕಾರವನ್ನು ಸಿಮಿತ್ತ ಕೋಟಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಉದ್ದೇಶಿತ್ವವು ಬಾಧಿತವಾಗುವುದೆಂದು ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅಂತಸ್ಯ' ಪದದಿಂದ 'ಯ ರ ಲ ವ' ಗಳನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಅಸಂಗತವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಅವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅವದಕ್ಕೆ ಸಿಮಿತ್ತತ್ವವಿರುವುದೋ ಆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಉದ್ದೇಶಿತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಶಂಕೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಲಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಅಂತಂ, ಸೇಂತಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ನ ಕಾರದ ಮುಂದಿನ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲ. 'ಅನಂತಸ್ಯಾಯಾ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಬಲ್ಪತನಂ, ಮೇಲ್ಪನ್ನಂ, ಬಲ್ಲಂಡಂ, ಕಲ್ಪಾಠಿಕೆ, ಪೊಗಲ್ಪಿತಮಂ, ಇವನುಮಣಿ, ಪೇಳ್ವಿಕ್ಷಣಮಂ, ತೆಲ್ವಸಿಲು' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಲ ಕಾರ ಳ ಕಾರಗಳ ಮುಂದಿನ ಅಂತಸ್ಥ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲ. 'ಅಹಾದೇಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಬಲ್ಪಂ, ಬೇಲ್ಪಾಠಿಕಾರಂ, ಮರುಳಾಳೋಡಗುಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಳ ಕಾರಗಳ ಮುಂದಿನ ಹ ಕಾರಾದಿಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲ. ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನೂ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲೇ ಸೇರಿಸದೆ ಪೃಥಕ ಸೂತ್ರಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫದ ಮುಂದಿನ ಅಂತಸ್ಥಗಳಿಗೂ

ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ' ಪೂರ್ವಾರ್ಥಜಕರ್ ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೬೭

ಇದುವರೆಗೂ ಕೆಲವು ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದಿನ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಿರಲು ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ, ಈಗ ಸ್ವರದ ಮುಂದಿನ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜನವು ಪರವಾಗಿರಲು ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸ್ವರಾದರೋ ವ್ಯಂಜನೇ || ೬೭ ||

ಅರ್ಥ || ಸ್ವರದ ಮುಂದಿರುವ ರೇಫವರ್ಜಿತ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜನವು ಪರವಾಗಿರಲು ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಬರಿಸಿ+ಪ್ರಧಾನರಂ = ಬರಿಸಿಪ್ರಧಾನರಂ, || ಹೀಗೆಯೇ — ಕಂಡು ಕ್ಷೇತ್ರಿಯರಂ. ಇದುವಾದ್ದು, ಅದುವ್ಯವಸಾಯಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೬೭

ಇಲ್ಲಿ ' ಸ್ವರಾತ್, ಅರಃ, ವ್ಯಂಜನೇ ' ಎಂದು ಮೂರುಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ' ವ್ಯಂಜನಸ್ಯ, ದ್ವಿಃ ' ಎಂಬ ಪದವ್ಯಯವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ' ಸ್ವರಾತ್ ' ಎಂಬುದು ಪಂಚವ್ಯಂತರನಿರ್ದೇಶನಾದುದರಿಂದ ಉಪಸ್ಥಿತವಾದ ' ಉತ್ತರಸ್ಯ ' ಎಂಬುದನ್ನೂ ' ಅರಃ ' ಎಂಬ ನಜಾ-ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಪಶ್ಯಂತವನ್ನೂ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡುವುದು. ' ವ್ಯಂಜನೇ ' ಎಂಬುದು ಸಪ್ತವ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ ' ಪರೇ ' ಎಂದು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದು. ತಥಾಚಿ — ಸ್ವರದ ಮುಂದಿರುವ ರೇಫವರ್ಜಿತ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜನವು ಪರವಾಗಿರಲು ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಪದಗಳೇ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳೆಂದು ತೋರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವವಿಧಿ ನಿಷ್ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದು ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ಪರಪದಪೂರ್ವಂ ದ್ವಿತ್ವಾ

ಕ್ಷರಮಾಗರೆ ಪೂರ್ವಪದದ ಚರಮಂ ಪ್ರಸ್ತಾ

ಕ್ಷರಮಾಗೆ ಸಂಧಿದೋಷಂ

ಸರೇಫಮಿದಿರಾಗೆ ಶಿಥಿಲಮೆಂದನುಸರಣ್ (ಸೂತ್ರ ೫೯)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಧಿಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ದೋಷವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ —

ಬರಿಸಿ ಪ್ರಧಾನರಂ ಕು

ಳ್ಳಿರಿಸಿ ಪ್ರಿಯಕುಶಲವಾರ್ತೆಯಂ ನೆಹಿ ಕೇಳ್ವು

ಸ್ಥಿರಮಿದು ಪ್ರಭು ನುಡಿಯ

ಪ್ರರೂಢಮುದನಾದನಾತನೆಂಬದಮಾರ್ಗಂ

ಎಂಬ ಪದ್ಯವನ್ನುವಾಹರಿಸಿರುವನು. ಇದಕ್ಕೆ ಮೊದಲೇ ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರವಿರುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡಲು ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು. ಮತ್ತು ಇಂತಹ ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರ

ಗಳು ರೇಫತಿಸ್ಕವಾಗಿದ್ದರೆ ಶೈಥಿಲ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರಗಳಿದ್ದರೂ ಪೂರ್ವ ಸ್ವರವು ಗುರುವಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದು ವೃತ್ತಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ದೋಷಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಬಹುದೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಇದು ಕೇವಲ ಕವಿತಾವಿಷಯವಾದುದರಿಂದ ಶಬ್ದಸಾಧುತ್ವವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಅದರ ವಿಚಾರವನ್ನು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುವ ಶಾಸನಕಾರನಿಗೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ಕೆಲವು ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು ಶೈಥಿಲ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವನು. ಶಾಸನಕಾರನು ಶೈಥಿಲ್ಯವೆಂಬುದನ್ನೇ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಶಬ್ದಸಾಧುತ್ವಾರ್ಥವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ಅಲಂಕಾರಿಕರ ಸಮಯದಿಂದ ಶೈಥಿಲ್ಯವನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುವುದು. ಇದು ದರ್ಪಣಕಾರನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಪದ್ಯಸ್ಥವಾದ 'ಅಮಾರ್ಗಂ' ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಶಾಸನಕಾರನು ವ್ಯಂಜನದ್ವಯವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವನಿಷೇಧವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವನೋ ಅಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಿ ಶೈಥಿಲ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು.* ಇಲ್ಲಿ ಮತಭೇದಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಜೈಮಿನ್ಯಾದಿ ಪಟ್ಟದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಥೇಚ್ಛೆಯಾಗಿ ಶೈಥಿಲ್ಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು.

ಇಲ್ಲಿ 'ಸ್ವರಾತ್' ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಪುಂಸುಗಳಿಗೂ ಸಂಗ್ರಹದ ಬಂದು — 'ಆಚ್ಚರಿ, ಕೇಳ್ವೆ, ಆ ಪ್ರಕಾರಂ, ಈ ಸ್ತೋತ್ರ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘದ ಮುಂದಿನ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೂ 'ಮಗನೇ ಮಗನೇ ತ್ವರಿತಂ ಮಾಡು, ಮಗಳೇ ಮಗಳೇ ಪ್ರಾಕೃತಮನೋದು' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಪುಂಸುಗಳ ಮುಂದಿನ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೂ ದ್ವಿತ್ವವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ಹಾಗೆಯೇ ಅನುಸ್ವಾರ, ವಿಸರ್ಗಗಳೂ ವ್ಯಂಜನಸ್ಥಾನಿಕವಾದುದರಿಂದ ವ್ಯಂಜನಗಳಾಗುವುವೆಂದು — 'ಪುತ್ರಂಗೆ, ಮಿತ್ರಂಗೆ, ಉಃ ಕೆಟ್ಟಂ, ಚಿಃ ಪೆಣನಾದೆ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಸ್ವಾರ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಗೂ — 'ತೆಜ್ಜಲ್, ಬಿಜ್ಜಂ, ಅಜ್ಜಿ, ಮಜ್ಜಿಗೆ, ತೊಣ್ಣು, ಬಣ್ಣು, ಕನ್ನಲ್, ತನ್ನಲ್, ಕಪ್ಪಿ, ಇವ್ವು, ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನುನಾಸಿಕ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ 'ಚಕ್ಕಲಿ, ದೆಕ್ಕಾಳಂ, ಸುಗ್ಗಿ, ಒಗ್ಗರಣೆ, ಅಚ್ಚು, ಮಚ್ಚಂ, ಸಜ್ಜುಕಂ, ಮಜ್ಜು, ಕಟ್ಟಳೆ, ಅಟ್ಟವಣಿ, ಅಡ್ಡಿಕೆ, ಒಡ್ಡಾರಂ, ಕೊತ್ತಲಿ, ಕತ್ತಳಂ, ಸದ್ದು, ಮದ್ದಳೆ, ದುಪ್ಪಟೆ, ಪೊಪ್ಪಳ, ಕಬ್ಬಿ, ಅಬ್ಬರಣೆ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವವಿತಿಷ್ಠವಾದ ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೂ 'ಬಯ್ಯಲೆ, ಆಯ್ಯಲ್, ಉರ್ದು, ಮರ್ದು, ನಿಲೈ, ನಲೈ, ಕವ್ವರಿ, ಅವ್ವಳಿ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತಸ್ಥಾಕ್ಷರಗಳಿಗೂ ಉಕ್ತನಿಮಿತ್ತಗಳಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ಪುನಃ ಪುನಃ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರಲು ಅನವಸ್ಥೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನರಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಅಸಮ್ಮತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ

* [ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು ಶೈಥಿಲ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿಲ್ಲ; ಕೆಲವರು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರೆಂದು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿರುವನು. ಮತ್ತು ಹೀಗೆ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡುವುದು ಅಮಾರ್ಗವೆಂದೂ ಅದು 'ಸಂಧಿದೋಷ'ವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗುವುದೆಂದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ; ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿರುವ ಪದ್ಯವನ್ನು ಕೃಷ್ಣಕವಿಗಳ ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗದಿಂದ ಎತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಇದು ಸಂಧಿದೋಷವೆಂದೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ — ಸಂಪಾದಕ]

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಂಡೂಕಪುತ್ರಾಶ್ರಯಣವನ್ನು ಮಾಡಿ 'ಹ್ರಸ್ವಾತ್' ಎಂಬುದನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಿ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಮಾಡಲು ದೀರ್ಘಪ್ಪು ತಗಳಿಗೂ ಅನುಸ್ವಾರ-ವಿಸರ್ಗಗಳನ್ನು ಕಥಂಚಿತ್ ಸ್ವರವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಂಜನತ್ವವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೂ ಅನುನಾಸಿಕಗಳು ಉಕ್ತಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಬಿಂದು ಸ್ಥಾನಿಕಗಳಾದುದರಿಂದ—

ಸ್ಥಾನವದಾದೇಶಃ ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಹ್ವಾಮೂಲೀಯೋಪಧ್ವಾನೀಯಗಳು ವಿಸರ್ಗಸ್ಥಾನಿಕಗಳಾದುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗಗಳೇ ಆಗುವುದೆಂದು ಕಾತಂತ್ರ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಅವೂ ಅನುಸ್ವಾರಗಳಾದುದರಿಂದ, ಅನುಸ್ವಾರಗಳು ಸ್ವರಾತ್ಮಕಗಳಾದುದರಿಂದ, ಆ ಅನುನಾಸಿಕ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವವಿಶಿಷ್ಟಗಳಾದ ಕ ಕಾರಾದಿಗಳಿಗೆ ಪುನಃ ಪುನಃ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡಲು ಅನವಸ್ಥಾ ದೋಷವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಆ ಕ ಕಾರಾದಿಗಳಿಗೂ ' ಅರಃ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೂ ಉತ್ತರಸೂತ್ರ ನಿಯಮದಿಂದ ಲ ಕಾರಕ್ಕೂ ದ್ವಿತ್ವವು ನಿಷ್ಪತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ದೋಷವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವ ಕಾರಕ್ಕಾದರೂ — 'ಎನ್ನವ್ಯ ವಸಾಯಾ, ತನ್ನಶ್ಚಾಪಾರಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಪ್ರಾಮಾಣಿಕರಿಗೆ ಸಮ್ಮತವಾದುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವು ಇಷ್ಟವೇ ಆಗಿರುವುದು. ಯ ಕಾರಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಅತಿ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯು ವಾರಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಕ ಚ ಕಾರವನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಿ ' ಅರಃ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿ ' ಅರಃ ' ಎಂದು ಹೇಳಲು ರೇಫವರ್ಜತಸ್ಯ, ಸನ್ನಿಧಾನದಿಂದ ಯ ಕಾರ ವರ್ಜತಸ್ಯ ಚ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿ ಯ ಕಾರಕ್ಕೂ ವ್ಯಾವರ್ತಿಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಯ ಕಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಥವಾ ಅನುಷ್ಠಾನಾದ ಚ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬಹುಳಾರ್ಥಕತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀನುಸಾರವಾಗಿ ಚಾತುರ್ವಿಧ್ಯವನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಅನುಸಪ್ತತ್ರಿಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಅಥವಾ ' ಪ್ರಯೋಗಶರಣಾ ನೈಯಾಕರಣಾ ಲಕ್ಷ್ಮೀನುಸಾರತ್ವಾಲ್ಲಕ್ಷಣೋಪದೇಶಸ್ಯ ' ಎಂದು ಪ್ರಾಚೀನ ನೈಯಾಕರಣರು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಹೇಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ' ಕುಂಭಕಾರ ' ಎಂಬುದನ್ನು ಸಾಧಿಸುವಂತೆ ' ಗ್ರಾಮ ಗಾಮ ' ಎಂಬುದನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀನುಸಾರವಾಗಿಯೇ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಭಾಷಾ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲೂ ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಅವ ದೋಷವೂ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಧಕಬಾಧಕಗಳು ಒಂದೇ ಬಾರಿ ಪ್ರಸಕ್ತಗಳಾಗುವುದೆಂದು,

ಸಾಧನಂ ಬಾಧನಂ ನಾಪಿ ಸಕೃದೇವ ಹಿ ನಾಸಕೃತ್

ಕೃತಸ್ಯ ಕರಣಾಭಾವಾತ್ ಮೃತಸ್ಯ ಮರಣಂ ಯಥಾ

ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅನವಸ್ಥಾ ದೋಷವೂ ಪರಿಹೃತವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿದು ವಿಧ್ವಾಂಸರು ಸಂತೋಷಪಡಬೇಕು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಸ್ವರಾತ್ ' ಎಂದು ಹೇಳಿ ಸ್ವರದ ಮುಂದಿನ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ' ಕ್ಷತ್ರಿಯರ್, ಪ್ರಧಾನರ್ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನ ಕ ಕಾರ ಸ ಕಾರಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲ. ' ಅರಃ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ' ಇವಕ್ಕುಲಟಿಯರ್, ಅವರ್ಸತಿಯರ್ ' ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ರೇಫಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ' ವ್ಯಂಜನೇ ' ಎಂದು

ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಪ್ರವಾಸಂ, ಪ್ರಧಾನಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರದ ಮುಂದಿನ ದ ಧ ಗಳಿಗೆ ಸ್ವರವು ಸ್ವರವು ಪರಿವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೬೮

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ — 'ರೋ ದ್ವಿವ್ಯಂಜನಸ್ಯಾಹಾದೇಃ' ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಲಿಂಗಾಂತ್ಯಗಳಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಕೆಲವು ವ್ಯಂಜನಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸ್ವರಪರಕವಾದ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೂ ದ್ವಿತ್ವವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಸ್ವರಾಂತವಾದ ಶಬ್ದವಿರೇಷದ ಮುಂದಿನ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ಸ್ವರ, ವ್ಯಂಜನಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಮೊಂದು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ದ್ವಿರ್ಭಾವವು ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಮೋಃ || ೬೮ ||

ಅರ್ಥ || ಮು ಶಬ್ದದ ಮುಂದಿನ ವ್ಯಂಜನವು ದ್ವಿರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಮು+ಕೊಡೆ = ಮುಕ್ಕೊಡೆ, ಮುಚ್ಚವಡಿ, ಮುಕ್ಕೊ ೧೯ || ಮುಂತಾ ರುವುದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೬೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಮೋಃ' ಎಂಬುದೊಂದೇ ಪದವಿರುವುದು ಇದು ಪ್ರಯೋಗಸ್ಥವಾದ ಮು' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುಕರಣವಾದ ಶಬ್ದವು. ಪಂಚಮ್ಯಂತನಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಉತ್ತರಸ್ಯ' ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುವುದು. ಇದನ್ನು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾದ ವ್ಯಂಜನೇ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನಿರ್ದೇಶಣ ಮಾಡುವುದು. 'ದ್ವಿಃ' ಎಂಬುದು ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ತಥಾಚ — 'ಮು' ಶಬ್ದದ ಮುಂದಿನ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು ಇಲ್ಲಿ 'ವ್ಯಂಜನೇ' ಎಂಬ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಪದವನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರ-ವ್ಯಂಜನ ಗಳೆರಡೂ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿದು ಸ್ವರಕ್ಕೆ 'ಮುಕ್ಕೊಡೆ' ಮೊದಲಾದುವನ್ನೂ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ 'ಮುಕ್ಕೊ೧೯ಂ' ಮೊದಲಾದುವನ್ನೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನಾಗಿ ತೋರಿಸಿರುವುದು. 'ಮುಕ್ಕೊಡೆ' ಮೊದಲಾದುವು 'ಮೂಃ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪರಪದಮೊಡನೆ ಸಮಾಸ ವನ್ನು ಮಾಡಲು 'ಮೂಃ || ೩೫೨ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದು' ಲೋಪವನ್ನೂ — ಹ್ರಸ್ವಸ್ತತ್ರ ವಾ || ೩೫೩ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮೂ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವನ್ನೂ ಮಾಡಲು ಮು' ಎಂದಾಗುವುದು ಅದರ ಮುಂದಿರುವ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ಇದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವು ಬಂದು ಮುಕ್ಕೊಡೆ' ಎಂದಾಗಿರುವುದು. 'ಮುಚ್ಚವಡಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಮೂಃ ಸವಡಿ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ವನ್ನು ಮಾಡಲು — 'ಸಕ್ಕೋ ಬಹುಲಮಲಯಃ || ೯೩ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ ಕಾರಕ್ಕೆ ಚ ಕಾರಾದೇಶವೊಂದು ನಿರ್ದೇಶವಾಗಿರುವುದು ಹೀಗೆಯೇ ಅನ್ಯತ್ರವೂ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಮೋಃ' ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ 'ಮು' ಎಂದು ಇರುವ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಈ ದ್ವಿತ್ವವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರಿಂದ 'ಮುಕುಂದಂ, ಮುಳಸು' ಮೊದಲಾದ ಅಖಂಡಪದ್ಯಕ ದೇಶದಲ್ಲಿರುವ 'ಮು' ಶಬ್ದದ 'ದ' ಮುಂದಿರುವ ಕ ಕಾರಾದಿಗಳಿಗೂ ದ್ವಿತ್ವವು ಬಂದು — 'ಮುಕ್ಕುಂದಂ, ಮುಳ್ಳಸು' ಮೊದಲಾದ ಅನಿಷ್ಟರೂಪ

ಗಳು ಆಗುವುವು. ಅದುದರಿಂದ ಪಾಣಿನಿ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವ — ‘ ಅರ್ಥವದಾ ಗ್ರಹಣೇನಾನರ್ಥಕಸ್ಯ ಗ್ರಹಣಂ ’ ಎಂಬ ಲೋಕನ್ಯಾಯವನ್ನು ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಅರ್ಥವತ್ತಾದ ‘ ಮು ’ ಎಂಬುದನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸಿ, ಅರ್ಥವತ್ತಾದ ‘ ಮು ’ ಶಬ್ದದ ಮುಂದಿನ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿ ‘ ಮುಕುಂದ ’ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದೈಕದೇಶ ‘ ಮು ’ ಶಬ್ದವು ನಿರರ್ಥಕವೆಂದು ಅದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದನು.

ಇಲ್ಲಿ ‘ ಮೋಃ ’ ಎಂದು ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಮೂಗಾವುದಂ, ಮೂಲೋಕಂ ’ ಮೊದಲಾದ ದೀರ್ಘಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

‘ ಮುಯ್ಯಾಳ್, ಮುಯ್ಯೇಳ್, ಮುಯ್ಯಾರಡಿ ’ ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರಾದ್ಯುತ್ಪರಪದಕ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ — ‘ ಸ್ವರೇ ಮುಯ್ಯಾಱೋಃ || ೬೯ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ ಮೂಱು ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ ಮುಯ್ ’ ಎಂದು ಯ ಕಾರಾಂತಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ — ‘ ಹ್ರಸ್ವಾನ್ಮ ಣಲಯಃತಟಃ ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ದ್ವಿತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದನು.

ಅನವಾರಿಕೆ ೬೯

ಕೆಲವು ವ್ಯಂಜನಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮುಂದೆ ಆಗಮಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ ಆ ಆಗಮ ಗಳೆಲ್ಲಾ ಅವುಗಳಿಗೆ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುವೋ ಅದಕ್ಕೆ ಅವು ಅವಯವಗಳಾಗುವುದೆಂದು — ‘ ಕಿದಂತ್ಯಃ ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬೋಧಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದಲೂ — ‘ ಯದಾಗಮಾಸ್ತದ್ಗಣೇಭೂತಾಸ್ತದ್ ಗ್ರಹಣೇ ನ ಗೃಹ್ಯಂತೇ ’ ಎಂಬ ಭಾಷೋಕ್ತನ್ಯಾಯದಿಂದಲೂ ಆಗಮ ಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರದಶೆಯಲ್ಲಿ ಆಗಮವಿಶಿಷ್ಟವೇ ಲಿಂಗವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೆ ಲಿಂಗಾಂತ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ದ್ವಿತ್ವವು ಅಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಲು ಅಂತಹ ಕೆಲವು ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಉಕಿ || ೬೯ ||

ಅರ್ಥ || ಉಗಾಗಮಪರಕವಾದ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಮನಸ್ + ಉ = ಮನಸ್ಸು. ಹೀಗೆಯೇ — ವಯಸ್ಸು, ಯಶಸ್ಸು, ಪಯಸ್ಸು, ನಭಸ್ಸು, ಅವು || ಮೊದಲಾದುವು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳಾಗುವುವು.

ವಿಚಾರ ೬೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ಉಕಿ ’ ಎಂಬುದೊಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಇದು ‘ ಉಗಲೋಪೇ || ೧೬೩ || ಉಗಬಾದೀನಾಂ || ೧೬೫ || ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣೋಗಾಗಮಬೋಧಕವಾದ ಸಪ್ತವ್ಯಂಜನ ನಿರ್ದೇಶವು. ‘ ವ್ಯಂಜನಸ್ಯ, ದ್ವಿಃ ’ ಎಂಬ ಪದದ್ವಯವು ಅನುವರ್ತಿತವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ — ಉಗಾಗಮಪರಕವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ — ಮನಸ್ಸು ಮೊದಲಾದ ಉಗಂಜಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿವೆ.

ಇಲ್ಲಿ ‘ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನತೋ ವಿಶೇಷಪ್ರತಿಪತ್ತಿನಃ ಹಿ ಸಂದೇಹಾದಲಕ್ಷಣಂ ’ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಎಲ್ಲಿ ಆಗಮಾಂತರಸಾಹಚರ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ಉಗಾಗಮ ಮಾತ್ರವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅಂತಹ ಉಗ-ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದಲ್ಲದೆ — ‘ ಅಗುಗ್ವ್ಯಂಜನೇ ವ್ಯಂಜನಸ್ಯ || ೧೯೭ || ’

ఎంబ సూత్రదింద ఆగమాంతరసహకృతవాగి విధిసల్పడువ లుగా-విషయదల్లి ఈ ద్విత్వపు బరువుద్విలినేందు యేకబీక. ఓగి యేళువుదరింద — ‘ముకుతి, యుకుతి’ మోదలద ప్రయోగగళల్లి లుగాగమవిద్వరూ ద్విత్వపు బరువుద్విలినేందు తిళియువుదు. సర్వత్ర బరువుదాదరే ఈ సూత్రపు ‘కమా కుమి || ౫౫ ||’ ఎంబ సూత్రదల్లి సేరిసి ఒండే సూత్రవన్న మోడబకుదాగిత్తు. బేరే సూత్రవన్న మోడిరువ సూత్రకారరిగి ఇదే తాత్పర్యవేందు తిళియబేక.

అవతారిక ౭౦

ఆగమవిషయదల్లి ద్విత్వప్రవృత్తియన్న యే ‘స్వరాదరూఢ్యంజనే’ ఎంబ పూర్వ సూత్రదింద ప్రాప్తవాద ద్విత్వక్కే నియమసూత్రవన్న యేళుత్తనే.

సూత్రం || లోఽంతస్థాయాం || ౭౦ ||

అర్థ || అంతస్థా సంస్కృతయ ర ల వ పరకవాద ల కారక్కే ద్విత్వపు బరువుదు.

లుదాదరణి || బల్ + యతనం = బల్లతనం || ఓగియే — మేల్లన్నం, బల్లండం, కల్లల్లబ్బి || మోదలదావు ఇదక్కే లక్ష్యగళు.

విచార ౭౦

ఈ సూత్రదల్లి — ‘లః, అంతస్థాయాం’ ఎందు ఎరడు పదవిరువువు. ‘స్వరాత్, ద్విః’ ఎంబువు అనువర్తిసల్పడువువు. ‘లః’ ఎంబుదు స్థానసమ్మతవు. అదక్కే ‘స్వరాత్’ ఎంబుదు వృధికరణ విరేషణవు. ‘అంతస్థాయాం’ ఎంబుదు సప్తవ్యంత వాగిరువుదరింద ‘పరీ’ ఎందు లుపకృతవాగువుదు. తథాచ — స్వరద ముందిన ల కారక్కే అంతస్థా వర్ణగళు పరవాగలు ద్విత్వపు బరువుదేందు అర్థవాగువుదు. అదుద రింద ‘బల్లతనం’ మోదలదావు ఇదక్కే లుదాదరణిగళాగవ.

ఈ సూత్రక్కే లక్ష్యగళాగిరువ ‘బల్లతనం’ మోదలదావు ‘స్వరాదరూఢ్యంజనే || ౭౭ ||’ ఎంబ సూత్రదిందలే సిద్ధిసుత్తిరలు పునః ఈ సూత్రారంభవు — ‘అంతస్థా’ వర్ణగళు పరవాగిరలు ల కారక్కే ద్విభావవు ‘స్వరాదరూఢ్యంజనే’ ఎంబుదరిందలే బరువుదాదరే అంతస్థా వర్ణవే పరదల్లిరలు బరువుదు; ఇతర వర్ణవు పరదల్లిరలు బరువుద్విల్లి ఎంబర్థద్యోతకవాద — ‘సిద్ధిః సత్కారభ్యమోక్షాని విధినియ మాయ భవతి’ ఎంబ న్యాయదింద — నియమోధ్యవేందు తిళియువుదు. ‘నియమ’ వేందరీ స్వసజాతియేతరక్కే వ్యావృత్తియన్న యేళువుదు. అదుదరింద ‘నిల్లిం, కల్లిం’ మోద లాద ప్రయోగగళల్లి అంతస్థా వర్ణవు పరదల్లిల్లివాదదరింద పూర్వసూత్రదిందలూ ద్విత్వపు బరువుద్విల్లి. ఇల్లి అంతస్థా వర్ణవు పరవాగిరలు ల కారక్కే ద్విత్వపు బరువు దేందు వివరీతనియమవన్న వ్యావ్యాసపరిభాషయేంద వారణమోడబేక.

అదరీ అంతస్థా వర్ణవే పరదల్లిరువాగ ల కారక్కే ద్విత్వపు బరువుదేందు యేళుదరీ ‘కల్పాణం, పల్కయనం, కల్పాతం, కుల్పజతం, గల్లం, పుల్లం, పల్వలం, ఖల్లం’ మోద

ಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲೂ ಉಕ್ತನಿಮಿತ್ತಗಳಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಲು ಈ ದ್ವಿತ್ವ ಪ್ರಕರಣವು, ಸ್ಥಾನಿನಿಮಿತ್ತಗಳು ಎಲ್ಲ ಭಾಷಾರಬ್ಧಗತವಾಗುವುದೋ ಅಲ್ಲವೋ, ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದಗಳ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಈ ದ್ವಿತ್ವವಿಧಿಯು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತದ್ವವನಿಧಿಯಲ್ಲದರೋ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದಗಳೇ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗುವವು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಅದಕ್ಕೆ — 'ತತ್ರ ಭವತ್ಯದ್ಭವಃ' ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ತದ್ವವವೆಂದು ವ್ಯವಹಾರವಿರುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೭೧

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಂತೆ ನಿರ್ಗಮಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ೪೩ || ೭೧ ||

ಅರ್ಥ || ಅಂತಸ್ಥಾವರ್ಣಪರಕವಾದ ಈ ಕಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಒಳ್ಳೆ + ಯತನಂ = ಒಳ್ಳೆತನಂ || ಹೀಗೆಯೇ — ಒಳ್ಳೆ, ಸ್ವಲ್ಪ, ಒಳ್ಳೆಯವನಿಗೆ || ಮೊದಲಾದುವೇ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೭೧

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — '೪೩' ಎಂಬುದೊಂದೇ ಹದನಿರುವುದು. ಅದು ಸ್ಥಾನಸಮ್ಮತವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ಅಂತಸ್ಥಾಯಾಂ, ದ್ವಿಃ' ಎಂಬಿವು ಅನುಪ್ರಸಂಗವಲ್ಲವೆಂಬುದು. ತಥಾಚ—ಅಂತಸ್ಥಾವರ್ಣವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ 'ಒಳ್ಳೆತನಂ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬಂದಿರುವುದು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಂತೆ ಇದೂ ನಿಯಮಸೂತ್ರವಾದುದರಿಂದ 'ಕನ್ಯಾದಿದಂ, ಮುಕ್ತೆಟ್ಟಿದಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತಸ್ಥಾವರ್ಣಗಳಲ್ಲದ ಗ ಕಾರಾದಿಗಳು ಪರದಲ್ಲರಿವಾಗ ಈ ಕಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇದನ್ನೂ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿಸಿ ನಿಯಾಮಕತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಲು ಲಾಘವವಿರಲು ಸೂತ್ರವಿಭಾಗವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದು — 'ಏಕಯೋಗನಿರ್ದಿಷ್ಟಾನಾಂ ಸಹವಾಪ್ರವೃತ್ತಿಃ ಸಹವಾನಿವೃತ್ತಿಃ' ಎಂಬ ನೈಯಾಕರಣನ್ಯಾಯದಿಂದ ಲ ಕಾರಕ್ಕೂ ಉತ್ತರಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧವಾಗಬಾರದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ '೪೩' ಎಂಬುದೊಂದೇ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೭೨

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಏಕಸ್ವರವಿವಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಿಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಅನೇಕಸ್ವರವಿವಯದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ದ್ವಿತ್ವವು ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಿಟ್ಟಿದೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ವಿವಾನೇಕಸ್ವರಸ್ಯ || ೭೨ ||

ಅರ್ಥ || ಅನೇಕ ಸ್ವರವುಳ್ಳ ರಬ್ಧದ ಈ ಕಾರಕ್ಕೆ ಎ ಕಾರವು ಪರವಾಗಿರಲು ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಎಸಳ್ + ವಕೆ = ಎಸಲ್ವಕೆ, ಎಸಲ್ವಕೆ || ಹೀಗೆಯೇ — ನುಸುಳ್ಳಾಗಿಲಾ || ನುಸುಳ್ಳಾಗಿಲಾ || ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವವು.

ವಿಚಾರ ೨೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ -- 'ವಿ, ವಾ, ಅನೇಕಸ್ವರಸ್ಯ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ವಿ, ವಾ, ದ್ವೀ' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿತವಾಗುವುವು. 'ವಿ' ಎಂಬುದು ಕೇವಲ ವ ಕಾರ ಬೋಧಕ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಪದವು. 'ವಾ' ಎಂಬುದು ವಿಕಲ್ಪಾರ್ಥಕವಾದ ಅವ್ಯಯವು. 'ಅನೇಕ ಸ್ವರಸ್ಯ' ಎಂಬುದನ್ನು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅನೇಕ ಸ್ವರವುಳ್ಳ ಶಬ್ದವು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದು ಅನುವರ್ತಿತವಾದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದ 'ವಿ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವಾದವಾದ ವಿಭಾವ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ವಿಶೇಷಗವು. ತಥಾಚ - ಅನೇಕ ಸ್ವರವುಳ್ಳ ಶಬ್ದವಾದ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ವ ಕಾರವು ಸರನಾಗಲು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ 'ಎಸಪ್ತಕೇ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇದು 'ಅಪ್ರಾಪ್ತೇ ವಿಭಾಸೇ' ಎಂದು ತೀರಬೇಕು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ವಿ' ಎಂದು ನಿಮಿತ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ನುಸುಳ್ಳಾವನೇಗೆ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಮ ಕಾರಾದಿಗಳು ಪರದಲ್ಲದವನಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲ. 'ಅನೇಕ ಸ್ವರಸ್ಯ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಏಕಸ್ವರವಾದ 'ಮುಳ್ಳಾಗಲ್' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಮುಳ್' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಕ ಕಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತೀರಬೇಕು.

ಅನಂತರಕ್ಕೆ ೨೩

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ 'ಹ್ರಸ್ವಾನ್ನಗಲಯಕತಟಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕೆ 'ಸಮಾಸೇ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಕೆಲವು ನಿಮಿತ್ತವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ 'ರೋ ದ್ವಿವ್ಯಂಜನಸ್ಯಹಾದೇಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ನಿಮಿತ್ತವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ನ ಲಘ್ವಾದಿಲಘೂಪಾಂತ್ಯಾದಿಲೋ ಗದವಜೋ ವೃತ್ತಾ || ೨೩ ||

ಅರ್ಥ || ಲಘ್ವಪರಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಲಘ್ವಪರೋಪಾಂತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಅನೇಕ ಸ್ವರವುಳ್ಳ ಲ ಕಾರಾಂತವಲ್ಲದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದಿನ ಗ ದ ವ ಜ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಕೃತದ್ವಿತ ಸಮಾಸಾದಿವೃತ್ತಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾಹರಣೆ || ಉಸಿಂ+ದಂ=ಉಸಿದಂ || ಉಸಿಂಯೇ - ಉಸಿದಂನಂ; ಉಸವಂ, ಉಸಿವಂನಂ; ಬದಿದಂ, ಬದಿದಂನಂ; ಪೂಗಲ್ಯಂ, ಪೂಗಲ್ಯನಂ; ಮಗುಲ್ಯಂ, ಮಗುಲ್ಯನಂ; ಅದಿದಂ, ಅದಿದಂನಂ, ಅದಿವೃಡೇ, ಜಗುಲ್ಯಂ, ಜಗುಲ್ಯನಂ, ಜಗುಲ್ಯೋಡೇ, ಜಗುಲ್ಯನಂ, ಜಗುಲ್ಯನಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಕೃತ್-ವೃತ್ತಿಗೂ - ಉಸಿಗಂ, ಬಿಮಗಂ, ನೆಗಲ್ಯಂ, ಅಗಲ್ಯಂ, ಕದಿವಂ, ಬದಿವಂ, ಮುಗುಳ್ಳೋಲ್, ನೆಗುಳ್ಳೋಲ್ || ಮೊದಲಾದುವು ತದ್ವಿತ-ವೃತ್ತಿಗೂ ತಳಿಗಂಪು, ಬೆಳಿಗಂಪು, ಮುಗುಳ್ಳಾಯ್, ಎಸಗ್ಗಂದಂ, ಅಲದೋಂಟಂ, ಬದಿದಂಟು, ಮುಗುಳ್ಳೊಂಲ್, ಎಸಳ್ಳಾಣಂ, ಬಿಮವನಿ, ಪೂಗವಂಟು, ಅಮಳ್ಳಾಸು, ಎಸಳ್ಳಸ, ಅಲದೋಂಪಂ, ಕದಿಜೋಂನಂ, ಅಮಳ್ಳಂತ್ರಂ, ಎಸಳ್ಳಾಸ || ಮೊದಲಾದುವು ಸಮಾಸವೃತ್ತಿಗೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿರುವುವು.

ವಿಚಾರ ೭೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ನ, ಲಘ್ವಾದಿ, ಲಘೂಪಾಂತ್ಯಾತ್, ಅಲಃ, ಗದವಜಃ, ವೃತ್ತೌ ' ಎಂದು ಐದು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಅನೇಕಸ್ವರಸ್ಯ, ದ್ವಿಃ ' ಎಂಬವನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಿ ' ಅನೇಕಸ್ವರಸ್ಯ ' ಎಂದು ಹೇಳುವುದು. ಇದು ಪೂರ್ವದಂತೆಯೇ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ ' ಶಬ್ದಾತ್ ' ಎಂದು ವಿಶೇಷ್ಯವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿ ಅದಕ್ಕೆ ' ಲಘ್ವಾದಿ, ಲಘೂಪಾಂತ್ಯಾತ್, ಅಲಃ, ಅನೇಕ ಸ್ವರಾತ್ ' ಎಂಬವುಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡುವುದು. ' ಗದವಜಃ ' ಎಂಬುದು ಪಶ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ ಅದೇ ಇಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಕ್ಕೆ ಉದ್ದೇಶವು. ' ವೃತ್ತೌ ' ಎಂಬುದು ವಿಷಯಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದವು. ವೃತ್ತಿಯೆಂದರೆ — ಕೃತ್-ತದ್ವಿತ್-ಸಮಾಸ-ಏಕಶೇಷ-ಸನಾಧ್ಯಂತಧಾತುರೂಪಗಳೆಂದು ಸಂಚವೃತ್ತಿಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುವು. ಪ್ರಕೃತ ಭಾಷಾವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ' ಸನಾದಿ ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೇ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಸನಾಧ್ಯಂತಧಾತುರೂಪವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ ಏಕಶೇಷವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದರೂ ಅಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕೆ ವಿಷಯತೆಯನ್ನು ಹೇಳಲು ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಏಕಶೇಷವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ಮೂರು ವೃತ್ತಿಗಳನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ' ಲಘ್ವಾದಿ ' ಎಂಬುದನ್ನೂ ' ಲಘೂಪಾಂತ್ಯ ' ಎಂಬುದನ್ನೂ ಮೊದಲು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಮಾಡಿ, ಅವೆರಡಕ್ಕೂ ಕರ್ಮಧಾರಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಲಘ್ವಕ್ಷರಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಲಘ್ವಕ್ಷರೋಪಾಂತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ರಬ್ಬಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ' ಅಲಃ ' ಎಂಬುದು ' ನಞಾ ' ತತ್ಪುರುಷವಾದುದರಿಂದ ಲ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಯಾಗುವುದು. ತಥಾಚ — ಲಘ್ವಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಲಘೂಪಾಂತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಲ ಕಾರಾಂತವಲ್ಲದೆಯೂ ಇರುವ ಅನೇಕ ಸ್ವರವುಳ್ಳ ರಬ್ಬದ ಮುಂದಿನ ಗ ದ ವ ಜ ಕಾರಗಳಿಗೆ ವೃತ್ತಿತ್ರಯವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುವರಿಂದ ಉಕ್ತೋದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿರುಚ್ಚಾರಣೆಯಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ಗ ದ ವ ಜ ಕಾರಮವಿಲಿಪಿ
ಮದಮಧ್ಯಂ ವಿಷಯಮಾಗನೇಕಾಕ್ಷರಮೊಳ್
ಪುದಿಯ ಲಘೂಪಥೆ ಕಲಕಲ
ಪೊದಮಿರ್ಕುಂ ರಾಂತಕಾಂತಮವು ಶಿಫಿಲತೆಯಂ (ಸೂತ್ರ ೪೩)

ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಶಿಫಿಲತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು. ಶಾಸನಕಾರನು ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನ ದರ್ಪಣಕಾರನು ಶಿಫಿಲದ್ವಿತ್ವವೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುವನೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ' ಉಸಿರ್ವಂ ' ಎಂಬುದು ಭಾಷಣಾರ್ಥಕವಾದ ' ಉಸಿರ್ ' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ಅಚ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ತದ್ವಿತ್ವದಲ್ಲಿ ' ಉಸಿರ್ವಂ ' ಎಂಬುದು ' ಉಸಿರ್ ' ಎಂಬ ಉಚ್ಚಾರವಾಯು ದ್ರವ್ಯವಾಚಕನಾಮದ ಮೇಲೆ - ' ತೇನ ಜೀವತಿ ಗವನಿಗೌ || ೪೧೫ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಗ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು

ಬಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. 'ಕದಿವಳಂ' ಎಂಬುದು ಕಣಿವಾವಾಚಕ ಅಥವಾ ಕಿರಣವಾಚಕ ವಾದ 'ಕದಿರ' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ 'ವಳವಳ್ಳಾ || ೪೨೬ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಅಧಿಕೃತ ವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ವಳ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು. 'ತಳಗಂಪು' ಎಂಬುದು 'ತಳರ ಕಂಪುನೋಲ್ ಕಂಪು' ಅಥವಾ 'ತಳರ ಕಂಪು' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಮಾಸಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ತತ್ಪ್ರಸಕ್ತ ಕಾರ್ಯಗಳೂ ಬಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. 'ಎಸಗ್ಗಂದಂ' ಎಂಬುದು 'ಗಂಧ' ಎಂಬ ತದ್ವತ್ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸಮಾಸವು ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಆಗಿರುವುದು. 'ಬಿದಿದಪಟ್ಟಿ' ಎಂಬುದು ಚಾಪ ಎಂಬರ್ಥಕವಾದ 'ತಟ್ಟಿ' ಶಬ್ದದೊಡನೆ 'ಬಿದಿರ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸ ಬಂದು ಆಗಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಸೇಣುಕಟಿವೆಂಬರ್ಥವು. 'ರೋ ದ್ವಿವ್ಯಂಜನಸ್ಥಾಹಾದೀಃ || ೪೨೭ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ ಕೆಲವಕ್ಕೆ — 'ಲಳೋಽನಸ್ತಸ್ಥಾಯಾಶ್ಚ || ೪೨೮ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ದಿಂದಲೂ ಈ ದ್ವಿತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಇದರಿಂದ ನಿರ್ವೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಲಘ್ವಾಪೇ' ಎಂದು ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ — 'ನೇಸವೈರ್ಗಲ್, ಬಾಸುಬಾಪ್ಪೈರ್ಗಲ್, ನೇಸದ್ವರ್ಗಣಂ, ಬಾಸುಬಾಗ್ಗಂಟು' ಮೊದಲಾದ ದೀರ್ಘಾದಿಯಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ವೇಧವಿಲ್ಲ. 'ಲಘೂಪಾಂತ್ಯಾತ್' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದ ರಿಂದ — 'ಪೂಜಮಾಗ್ಗಂಟು, ಪೂಜಮಾದ್ವರ್ಗನಂ, ಗಲಿಗೂಲಾಜ್ವಾರಿ, ಒಳನಾಲ್ಕುಜ್ವಗಳಂ' ಮೊದಲಾದ ಗುರೂಪಾಂತ್ಯಗಳಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಅನೇಕಸ್ವರಾತ್' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಏಕಸ್ವರಗಳಾದ 'ಇದ್ವರ್ಗ, ಒಗ್ಗೇರ್ಗಣ್, ಮುಳ್ಗೊಂಚಲ್, ಅಗಲ್ಗಾದ್ವ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಅಲಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಲ ಕಾರವುಳ್ಳ — 'ಅರಲ್ಗಾದ್ವ, ಅರಲ್ಗಾದ್ವೊಂಟು' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ವೇಧವಿಲ್ಲ. 'ಗದವಜಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಚಿಗುತ್ತುರ್, ಬಿಗುತ್ತುರ್, ಮುಗುಳ್ಗುತ್ತು, ಅಗಲ್ಗುತ್ತು' ಮೊದಲಾದು ವುಗಳಲ್ಲಿ ತ ಕಾರಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿರ್ವೇಧವಿಲ್ಲ. 'ವೃತ್ತಾ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಮೀನ ಪೂಣಗ್ಗಂಗೆಯೊಳ್, ಅವಳಗ್ಗೂಡಿಕಾರ್ತ್ತಿ, ಇವರ್ದ್ವರ್ಗರ್, ಇವಳಾದ್ವಾರ್ಕ್ಯಾಯಣಿ, ಬುಧರ್ ವ್ವಿಶಿಷ್ಟರ್, ಪೂಗಲ್ಗಾನ್ವಾಸವನಂ, ಕುಡಿದರಾಜ್ವೊನ್ನಮಂ, ಪೂಗಲ್ಗಾನ್ವಾನಕಿಯಂ' ಮೊದ ಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ವೇಧವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಅರಿಯುವುದು.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ೭೪

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕೆ ನಿರ್ವೇಧವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಆ ನಿರ್ವೇಧವು ಲಘ್ವಾದಿ ಲಘೂಪಾಂತ್ಯಗಳಾದ ಅನೇಕ ಸ್ವರವುಳ್ಳ ಅಲಕಾರಾಂತಗಳಾದ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿರಲು ಅಂತಹ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಯನಿಷ್ಕಾಸದ ಗ ದ ವ ಕಾರ ಗಳಿಗೆ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ವಾ ಗೆಗಳೊದದಕವನುಮಿ || ೭೪ ||

ಅರ್ಥ || ಲಘ್ವಕ್ಷರಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಲಘೂಪಾಂತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಅಲಕಾರಾಂತವಾದ ಅನೇಕ ಸ್ವರವುಳ್ಳ ಶಬ್ದದ ಮುಂದಿನ ಗೆ, ಗಳ, ದ, ದಕ, ವ, ಗುಮ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಅವಯವಗಳಾದ ಗ ದ ವ ಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಕೊನರ್ + ಗೆ = ಕೊನರ್ಗ್, ಕೊನರ್ಗ್ — ‘ಅದಿರ್ಗ್, ಅದಿರ್ಗ್; ಎಸಳಗ್, ಎಸಳಗ್; ಪೊಗಲ್ಗ್, ಪೊಗಲ್ಗ್; ಸುರಗ್ಗಲ್, ಸುರಗ್ಗಲ್; ಎಸಳಗ್ಗಲ್, ಎಸಳಗ್ಗಲ್; ಉಸಿರ್ದರ್, ಉಸಿರ್ದರ್; ಅಗುಲ್ಯರ್, ಅಗುಲ್ಯರ್; ಉಸಿರ್ದಪೆಂ, ಉಸಿರ್ದಪೆಂ; ಪೊಗಲ್ಯರ್, ಪೊಗಲ್ಯರ್; ಕೆಸುರ್ವರ್, ಕೆಸುರ್ವರ್; ತೆಗಲ್ಪೆಂ, ತೆಗಲ್ಪೆಂ; ಒಸಗುಂ, ಒಸಗುಂ; ಮಗುಲ್ಯುಂ, ಮಗುಲ್ಯುಂ’ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ವಿಚಾರ ೭೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ನಾ, ಗೆಗ್ಗದಪವಗುಮಿ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ನ, ವೃತ್ತ’ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸೂತ್ರವನ್ನೇ ಅನುವರ್ತಿಸುವುದು. ‘ದ್ವಿಃ’ ಎಂಬುದು ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು. ಗೆಗ್ಗಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ಜ ಕಾರವು ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಗ ದ ವ ಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸಂಬಂಧಿಸಬೇಕು. ‘ಲಘ್ವಾದಿ’ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಪೂರ್ವದಂತೆಯೇ ಸಮಾಸಮಾಡಿ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡುವುದು. ಅದು ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ಉತ್ತರಸ್ಯ’ ಎಂದು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದು. ಅದನ್ನು ‘ಗೆಗ್ಗದಪವಗುಮಿ’ ಎಂಬ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವನ್ನು — ‘ಉಭಯನಿರ್ದೇಶೇ ಪಂಚಮಾನಿರ್ದೇಶೋ ಬಲವಾ’ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪಂಚಮ್ಯಂತಸಪ್ತಮ್ಯಂತೋಭಯನಿರ್ದೇಶವಿದ್ದಿಡೆಯಲ್ಲಿ ಪಂಚಮಾನಿರ್ದೇಶವು ಪ್ರಬಲವಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ವಿಪರಿಣ ಮಿಸದೆ ದುರ್ಬಲವಾದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವನ್ನು ಪಪ್ತಮ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣಮಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡುವುದು. ವಿಪರಿಣತವಾದ ಪಪ್ತಮ್ಯಂತವನ್ನು ಅವಯವನಾಮವಿಭಾವರೂಪಸಂಬಂಧ ದಿಂದ ಅನುವರ್ತಿತವಾದ ಗ ದ ವ ಕಾರಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡುವುದು. ಅದುದರಿಂದ — ಲಘ್ವಕ್ಷರಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಲಘ್ವಕ್ಷರೋಪಾಂತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಅಲಕಾರಂತವಾಗಿಯೂ ಅನೇಕ ಸ್ವರವುಳ್ಳದಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಶಬ್ದದ ಮುಂನಿನ ಗೆ ಗ್ಗಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವಗಳಾಗದ ವ ಕಾರ ಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ — ‘ಕೊನರ್ಗ್’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ — ‘ಗೆ’ ಎಂಬುದು ಸುಪ್-ತಿಜ್-ಸಾಧಾರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು. ಅದುದರಿಂದ ಸುಪ್-ತಿಜ್ ಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಅಲ್ಲಿ ‘ಕೊನರ್ಗ್’ ಎಂಬುದು ಅಂಕುರ ವಾಚಕ ‘ಕೊನರ್’ ಎಂಬ ನಾಮದ ಮೇಲೆ ಸಂಪ್ರದಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಿಯ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಕಂಪನವಾಚಿಯಾದ ‘ಅದಿರ್’ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಆತಿರಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಗೆತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ‘ಅದಿರ್ಗ್’ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ಮುಂದೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಾಮಧಾತುಗಳ ವಿಭಾಗಗಳಿಂದ ಸುಪ್ತಿಜ್ಞಾಭಾಗಗಳನ್ನು ಅರಿಯುವುದು. ‘ಗಲ್’ ಎಂಬುದು ತಿಜ್ಜಿ ನಲ್ಲಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ನಾಮವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸಿ ರುವುದು. ‘ದ, ವಪ, ವ’ ಈ ಮೂರೂ ತಿಜ್ಜಿಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ಆತೀತಾದಿ ಕಾಲವಿಶೇಷದ್ಯೋತಕ

ವಾಗಿ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಬರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ' ಗುಮಾ ' ಎಂಬುದು ತಿಚ್ಚಿಗೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದುದು — ಎಂದು ವಿಭಾಗ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅಂತಹವುಗಳನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ - ' ಲಘಾದಿ ' ಎಂಬುದನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಿರುವುದರಿಂದ — ' ತಾಯ್ಯಗ್ಗೇ, ತಾಯ್ಯಗ್ಗೇ; ಕಣ್ಣಲದ್ವಯಾ, ಕಣ್ಣಲದ್ವಯಾ; ಕಣ್ಣಲಗ್ಗುಂ; ಕಣ್ಣಲವ್ಯಯಾ; ಬಾಸುಲಾಗ್ಗೇ, ಬಾಸುಲಾಗ್ಗೇ; ಸೂರುಲಾಗ್ಗೇ, ಸೂರುಲಾಗ್ಗುಂ ' ಮೊದಲಾದ ಗುರ್ವಕ್ಷರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ' ಲಘೂಪಾಂತತ್ಯಾ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ' ಪೋಷಮಾಗ್ಗೇ, ಪೋಷಮಾಗ್ಗೇ; ಒಳಸೋಗ್ಗೇ, ಒಳಸೋಗ್ಗೇ; ಒಳಸೋದ್ವಯಂ, ಒಳಸೋದ್ವಯಂ, ಒಳಸೋವ್ಯಯಂ, ಒಳಸೋವ್ಯಯಾ, ಒಳಸೋಗ್ಗುಂ, ನೆಲದಾಳಾಗ್ಗೇ, ನೆಲದಾಳಾಗ್ಗೇ; ನೆಲೆಬಾಲ್ಯಾಗ್ಗೇ, ನೆಲೆಬಾಲ್ಯಾಗ್ಗೇ, ನೆಲೆಬಾಲ್ಯಾದ್ವಯಂ, ನೆಲೆಬಾಲ್ಯಾದ್ವಯಂ, ನೆಲೆಬಾಲ್ಯಾವ್ಯಯಂ, ನೆಲೆಬಾಲ್ಯಾಗ್ಗುಂ ' ಮೊದಲಾದ ದೀರ್ಘಪಾಂತತ್ಯಾ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ' ಅನೇಕಸ್ವರಾತ್ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಏಕಸ್ವರಗಳಾದ — ' ಮುಳಾಗ್ಗೇ, ಮುಳಾಗ್ಗೇ; ಕಳಾಗ್ಗೇ, ಕಳಾಗ್ಗೇ; ಕಳಾದ್ವಯಂ, ಕಳಾದ್ವಯಂ; ಕಳಾವ್ಯಯಂ, ಕಳಾಗ್ಗುಂ ' ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ' ಅಲಃ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ' ಬಿಸಲಾಗ್ಗೇ, ಬಿಸಲಾಗ್ಗೇ; ಕವಲಾಗ್ಗೇ, ಕವಲಾಗ್ಗೇ; ಕವಲಾದ್ವಯಂ, ಕವಲಾದ್ವಯಂ; ಕವಲಾವ್ಯಯಂ, ಕವಲಾಗ್ಗುಂ ' ಮೊದಲಾದ ಲ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗೆ ಗಳಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ' ಅಲಗ್ಗೋರಟಿಯಾ, ಪೂಗಲಾಗ್ಗುಂಗೆಯನಂ, ಪಾರ್ವದ್ವಯಾಸಮೀಯಾ, ಮುಗುಳಾದ್ವಯಂಬದ; ಜನವ್ಯಯಂ ' ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಮಸಂವಾದ ಗ ಕಾರಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಏಕಲ್ಪದ್ವಿತ್ವವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ನಿತ್ಯದ್ವಿತ್ವವೇ ಒಂದಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಶನಕಾರನು —

ಪ್ರಗೀ ದ ದ ಸ ನ ಕಾರಂ ಸಿಧಿ

ಯ ಗೀಕಾರಂ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ ಗುಂ ಧಾ

ತುಗೀ ಲ ಲ ಕುಳ ರೇಫಾಂತ

ಕ್ಯೋಗೀಗುಂ ಶಿಫಲಿತ್ವಮಗುರುಪೂರ್ವಸ್ಥಿತಿಯಂ (ಸೂತ್ರ ೪೪)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಿಫಲಿತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವನು. ಸುಸ್ಥಾದ ಗೆ-ಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿರುವನು. ಅದರಿಂದಲೇ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥವೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು.

ಅನಂತರಿಕೆ ೭೫

ದೀರ್ಘಾದಿ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರವು ಅವ್ಯಯವಾಗಲು ಅಂತಹ ಶಬ್ದದ ಮುಂದಿನ ಗೆ-ಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕಾದಲಃ || ೭೫ ||

ಅರ್ಥ || ' ಕಾದಲಃ ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಮುಂದಿನ ಗೆ, ಗಳ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಗ ಕಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಕಾದಲಃ + ಗೆ = ಕಾದಲಗ್ಗೇ, ಕಾದಲಗ್ಗೇ || ಒಳಗೇಯೇ ಕಾದಲಗ್ಗೇ, ಕಾದಲಗ್ಗೇ ಎಂದು ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ವಿಚಾರ ೭೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಕಾದಲರಃ' ಎಂಬುದೊಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಇದು — 'ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಾ ದರ್ದಿರ್ವಿರ್ಬಹುಲಂ || ೨೩೯ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ 'ಆರ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ರಮಣವಾಚಕ ಶಬ್ದವು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ದಪಾದಿಗಳು ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು 'ಗಿ, ಗಳ್' ಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು. ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತರಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪೃತ್ತಿ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಕಾದಲರಃ' ಎಂದು ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದು. ಇದು ಪಂಚವ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ 'ಉತ್ತರಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಾ, ದ್ವಿಃ' ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ — 'ಕಾದಲರ್' ಎಂಬುದರ ಮುಂದಿನ 'ಗಿ, ಗಳ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಗ ಕಾರವು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ದ್ವಿರುಚ್ಚಾರಿತವಾಗುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ 'ಕಾದಲರ್ಗ್' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ 'ಕಾದಲರ್' ಎಂದು ಸ್ವರೂಪನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ರಮಣೀವಾಚಕ 'ಕಾದಲೆಯರ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೂ 'ಕಾದಲದಿರ್, ಕಾದಲವಿರ್' ಎಂಬ ದಿರ್-ವಿರಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಗ್ರಹಣವಿಲ್ಲೆಂದರಿದು — 'ಕಾದಲೆಯರ್ಗ್, ಕಾದಲೆಯರ್ಗ್ಗಳ್; ಕಾದಲದಿರ್ಗ್, ಕಾದಲದಿರ್ಗ್ಗಳ್; ಕಾದಲವಿರ್ಗ್, ಕಾದಲವಿರ್ಗ್ಗಳ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿಯೇ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಗಳಿಗೆ ಮಾಡಬೇಕು.

ದರ್ಪಣಕಾರನು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ 'ಗಿ, ಗಳ್' ಹೇಳಿರುವ —

ಹಂತಮದಿರೆ ಹಿ ಬಿ ಕುಳ ರೇ

ಘಾಂತಂ ಪ್ರಸ್ತಾದಿ ಲಿಂಗಮಂತವುಗಳ್ ಮೇಣ್

ಅಂತ ಚತುರ್ಥಿಯ ಗೆಯ ಮೇಣ್

ಮುಂತಮದಿರೆಪಿರಿದುಮೆದವುಂಗುಂಠಿಲಿತ್ವಂ (ಸೂತ್ರ ೪೨)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಬಹುಕಾರ್ಥಕ 'ಪಿರಿದು' ಶಬ್ದವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅತಿಪ್ರಸಕ್ತಿಯೂ ವಾರಿತವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೭೬

ಹೀಗೆ ವಿಶಿಷ್ಟದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧವನ್ನೂ ಕಲ್ಪಿಸಿ ಈಗ ಆ ನಿಷೇಧಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲದ ನಾನಾಬಗೆಯ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ಒಂದು ನಿಷೇಧಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತೋರಿ ಅಂತಹ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ದ್ವಿತ್ವರಹಿತವಾಗಿಯೇ ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಒಂದು ಗಣವನ್ನು ಮಾಡಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಬರ್ದಿಲಾದಯಃ || ೭೬ ||

ಅರ್ಥ || ಬರ್ದಿಲಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ದ್ವಿಭಾವರಹಿತಗಳಾಗಿಯೇ ಇರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಬರ್ದಿಲಂ, ಗರ್ದುಗು, ಅದಿರ್ಮುತೈ, ಕರ್ದುಕು, ಕರ್ದುಂಕು, ಬರ್ದುಕು, ಬರ್ದುಂಕು, ಅನುರ್ದು, ಅನುರ್ದುವಳ್ಳಿ, ಎರ್ದಿ, ಮೊದಲಾದುವೇ ಬರ್ದಿಲಾದಿ

ಗಣವು. ಇಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನ ನಿರ್ದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಆಕೃತಿಗಣವೆಂದು ತಿಳಿದು ಇದಕ್ಕೆ ಸಜಾತೀಯವಾದ ಇನ್ನೂ ಕೆಲಶಬ್ದಗಳು ಈ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವು ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ವಿಚಾರ ೭೬

ಇಲ್ಲಿ ' ಬರ್ದಿಲಾದಯಃ ' ಎಂಬುದೊಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಉಚ್ಚಾರಣೆಯ ಬಲದಿಂದಲೇ ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿದಿರಲು ' ರೋ ದ್ವಿವ್ಯಂಜನಸ್ಯಾಹಾದೇಃ ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರಾರಂಭ ಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ — ' ಬರ್ದಿಲಂ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ್ವರ್ಗವೆಂದು, ' ಗರ್ದುಗು ' ಎಂದರೆ ' ಕುರ್ಬೇರಾಕ್ಷಿ ' ಎಂಬ ಮೂಲಿಕೆಯೂ ' ಅದಿರ್ಮುಕ್ತೈ ' ಎಂದರೆ ' ವಸಂತದೂತಿ ' ಎಂಬ ಲತೆಯೂ ' ಕರ್ದುಕು, ಕರ್ದುಂಕು ' ಎಂದರೆ ' ಚುಂಚುಕ್ರಿಯೆ ' ಎಂದೂ ' ಬರ್ದುಕು, ಬರ್ದುಂಕು ' ಎಂದರೆ ' ಜೀವನಕ್ರಿಯೆ ' ಎಂದೂ ' ಅನುರ್ದು ' ಎಂದರೆ ' ಅನ್ವೃತ ' ಎಂದೂ ' ಅನುರ್ದುವಳ್ಳಿ ' ಎಂದರೆ ' ಸೋಮಲತೆ ' ಎಂದೂ ' ಎರ್ಧಿ ' ಎಂದರೆ ' ಹೃದಯ ' ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ದರ್ಪಣಕಾರನು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ —

ಬರ್ದಿಲಂ ಸಗ್ಗಕ್ಕೆ ಪೇಸ

ಗರ್ದುಗಸೆನಮರ್ದಮರ್ದು ವಳ್ಳಿಕಂಪಲರ್ದದೇನ

ಲೈರ್ದೇನಾಯದಿರ್ಮುಕ್ತೈ ಪೊದ

ಅರ್ಧೇಯೆಂಬಿವು ಸಹಜಶಿಥಿಲವೃತ್ತಿಯನಾಳ್ಕುಂ (ಸೂತ್ರ ೪೫)

ಎಂದು ಸಹಜಶಿಥಿಲವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು. ಇದರಿಂದ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ಸಂಯುಕ್ತವಾದುದರಲ್ಲಿ ಶಾಸನಕಾರನು ಎಲ್ಲ ದ್ವಿತ್ವನಿಷೇಧವನ್ನು ಮಾಡುವನೋ ಅಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಿ ಶಿಥಿಲದ್ವಿತ್ವವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಏಕಲ್ಪವನ್ನು ಹೇಳಿರುವ ಕಡೆ ಉಭಯವು ಉಂಟೆಂದೂ ಬಹುಳಗ್ರಹಣಾದಿಗಳಿಂದ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಏಕಕಂಠ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಕೃತಿಲಿಂಗೀಕಾರವು ಕವಿತಾಪಿಪಸೆಯದಲ್ಲ ವೃತ್ತಲಕ್ಷಣಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತೋಪಕಾರಕವಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಉಪಪತ್ತಿಯನ್ನು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು.

ವ್ಯಂಜನಸಂಧಿಯೊಳ್ ದ್ವಿತ್ವಪ್ರಕರಣಂ ಸಮಾಪ್ತಂ

॥ ಅಥ ವ್ಯಂಜನಾದೇಶಸಂಧಿ ಪ್ರಕರಣಂ ॥

ಅನತಾರಿಕೆ ೭೭

ಇದುವರೆಗೂ ಕೆಲವು ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೆ ದ್ವಿರುಚ್ಚಾರಣರೂಪಕಾರ್ಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಅದಕ್ಕುಂಟಾದ ಅತಿಪ್ರಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿದನು. ಈಗ ಈ ಸಾದಮುಗಿಯುವವರೆಗೂ ಸಂಹಿತಾವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ಬರುವ ಆದೇಶಗಳನ್ನೂ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಲು ಮೊದಲು ಪದಾಂತ ಮ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವ ಆದೇಶವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ ॥ ಮೋ ನಃ ಸ್ವರೇ ॥ ೭೭ ॥

ಅರ್ಥ ॥ ಸ್ವರಪರಕವಾದ ಪದಾಂತ ಮ ಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ ॥ ಜನಮ್ + ಈತಂ = ಜನನೀತಂ ಒೀಗೆಯೇ -- ' ಸುಜನನಭವಂವ್ಯಂ ಅಕ್ಕನೀಕ, ಅಮೃನಿವಳ್ ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೭೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಮಃ, ನಃ, ಸ್ವರೇ ' ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ' ಮಃ ' ಎಂಬುದು ಮ ವರ್ಣಬೋಧಕವಾದ ಸಪ್ತಮಂತಪದವು. ಅದುದರಿಂದ ' ಸ್ಥಾನಃ ' ಎಂಬುದು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದು. ' ನಃ ' ಎಂಬುದು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥಕಾಕಾರವು. ನ ಕಾರ ಬೋಧಕವಾದ ಪ್ರಥಮಾಂತಪದವು. ' ಸ್ವರೇ ' ಎಂಬುದು ನಿಮಿತ್ತಬೋಧಕ ಸಪ್ತಮಂತ ನಿರ್ದೇಶವಾದುದರಿಂದ ' ಸರೇ ' ಎಂದು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದು. ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಪ್ರಚುರ ಪ್ರಯೋಗ ಬಲದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ' ಪದಾಂತಸ್ಯ ' ಎಂಬುದನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ' ಮಃ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಸ್ವರಪರಕವಾದ ಪದಾಂತ ಮ ಕಾರಕ್ಕೆ ನ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ಸವದ್ವಯಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿಯೇ ನ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ' ಜನನೀತಂ ' ಮೊದಲಾದುವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವೆವು. ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ ಪುಲ್ಲಂಗ-ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳೇ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳೆಂದು ಅಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳೇ ತೋರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ' ಪದಾಂತ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ತೆಮರ್, ಬೆಮರ್, ಮಾಳಿಗೆ, ಮಂಚಿಗೆ ' ಮೊದಲಾದ ಪದಮಧ್ಯಗತ ಮ ಕಾರಕ್ಕೆ ನ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ' ಸ್ವರೇ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ಅಣ್ಣಂ ಬಂದಂ, ಅಕ್ಕಂ ಪೋದಳ್ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನವು ಪರಕವಾದ ಮ ಕಾರಕ್ಕೆ ನ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗದು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪದಾಂತ ಮ ಕಾರಕ್ಕೆ ನ ಕಾರಾದೇಶವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಅ ಕಾರದ ಮುಂದಿನ ನಕಾರಕ್ಕೇ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಅ ಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ' ಅಮ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರಲು - ' ನಸ್ಯಮಿ ಚ ಬಹುಲಂ ॥ ೨೫ ॥ ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮ ಕಾರಾಗಮವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಅ ಮಗಾಗಮವು ಅ ಕಾರಾಂತ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಅಂತ್ಯವಯವವಾದುದರಿಂದ ಅಪದಾಂತಸ್ಕ ನಾಯಿತು. ಅದಕ್ಕೆ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ ಕಾರಾದೇಶವು ಪ್ರವರ್ತಿಸಿದರೆ ' ಬಿಟ್ಟುಮಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗ ಗಳಲ್ಲಿ ನ ಕಾರವೇ ರೂಪಮಾಣುವಾಗಬೇಕು. ಆಗ ಮಗಾಗಮವಿಧಿಯು ನಿರರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ' ವ್ಯಾಖ್ಯಾನತೋ ವಿಶೇಷಪ್ರತಿಪತ್ತಿಃ ನ ಹಿ ಸಂದೇಹಾದಲಕ್ಷಣಂ ' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ, ಈ ನ ಕಾರವು ಪದಾಂತವಿಷಯಕವೆಂದು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಲಮಗಾಗಮ ವಿಧಿಯು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದೆಂದೂ ಹೇಳುವರು.

ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಮಗಾಗಮವಿಧಿಯು ನ ಕಾರಾದೇಶಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ಥಕವೆಂದು ಹೇಳಿ ಇದರಿಂದ ಅ ಮ ಕಾರಕ್ಕೆ ನ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರಲಿ; ಇಲ್ಲಿ ' ಪದಾಂತಸ್ಯ ' ಎಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಅದು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ — ' ನಕ್ ಸ್ವರೇ || ೨೬೦ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಹಿತವಾದ ನಗಾಗಮದಿಂದಲೇ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ನ ಕಾರ ರ್ವವಣವಾಗುತ್ತಿರಲು — ' ನಶ್ಯಮಿ ಚ ಬಹುಲಂ || ೨೫೯ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿರುವ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ಈ ನ ಕಾರಾದೇಶವು ಪದಾಂತ ವಿಷಯಕವಾದ್ದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕಾದುದರಿಂದ ಇವರು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತಾಯುಕ್ತವಾಗಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಇನ್ನು ಕೆಲವರು — ' ನೋ ನಃ ಸ್ವರೇ ' ನಸಿ ವಾ || ' ಎಂಬೆರಡು ಸೂತ್ರಗಳೂ ಪದಾಂತ ವಿಷಯಕಗಳು. ' ನಸಿ ವಾ ' ಎಂಬುದು ' ನೋ ನಃ ಸ್ವರೇ ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದುದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕತ್ವಬೋಧಕವು ಈ ಅದೇಶಾಭಾವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ' ನಶ್ಯಮಿ ಚ ಬಹುಲಂ || ೨೫೯ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಮಗಾಗಮವು ಉಚ್ಚಾರಣೆಯಾಗುವುದು. ಅದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನೂ ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ — ' ಪ್ರಯೋಗಶರಣಾ ವೈಯಾಕರಣಾಃ ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯಬಲದಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕರ ಪ್ರಚಾರ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನೂ ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಪದಾಂತಸ್ಯ ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನೂ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಇನ್ನೂ ಕೆಲವರು — ' ನಸಿ ವಾ ' ಎಂಬುದು ವೈವಸ್ಥಿತವಿಭಾಷಾವಚನವಾದುದರಿಂದ ಒಂದೇ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತ ಪ್ರವೃತ್ತಿರೂಪನಿಕಲ್ಪವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದು. ಪಕ್ಷಾಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಕಾರೋಚ್ಚಾರಣೆಯಾಗುವುದರಿಂದ ಮಗಾಗಮವಿಧಿಗೆ ಸಾರ್ಥಕವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಅ ಸೂತ್ರವೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನೂ ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ರ್ಥಕರವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಈ ಸೂತ್ರವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಶನಾಕಾರಸು ಮ ಕಾರಕ್ಕೆ ನ ಕಾರಾದೇಶವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ — ವೈಯಾಕರಣರ ಮತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಪದಸಂಸ್ಕಾರ, ವಾಕ್ಯಸಂಸ್ಕಾರಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಮಂದಾಧಿಕಾರರಿಗೆ ಸುಗಮವಾಗಿರುವ ಪದಸಂಸ್ಕಾರಪಕ್ಷವನ್ನವಲಂಬಿಸಿ —

ಬಿಂದುವಂತಕ್ಕುಲಾದಿಡೆ
ಗಿಂದುಂ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದೊಳ್ ಲೋಪನುದಂ
ತ ದೊರೆವಡೆದಿದೊಳ್ ಸ್ವರ
ಮೊಂದಿರೆ ಪುಲ್ಲಂಗದ್ದಲ್ಲಿ ನಾಗಮನುಕ್ಕುಂ (ಸೂತ್ರ ೧೦೫)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದ ಮ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬಿಂದುವನ್ನೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮ ನ ಕಾರಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಜನವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಏನೂ ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವಾಗಲೂ —

ಮ ನ ಕಾರದ ಪರದೊಳ್ ವ್ಯಂ

ಜನಮಿದೊಡಮಿಲ್ಲದೊಡಮನುಸ್ವಾರಂ ಸಂ

ಜನಯಿಪುದು

(ಸೂತ್ರ ೧೬೧)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರವನ್ನೂ ಹೇಳಿ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪದಾಂತರ ನಮುಃ ವ್ಯವಹಾರವಿರಲು —

ಪರದೊಳ್ ಸ್ವರಮಿರೆ ಬಿಂದುಗೆ

ದೊರಿಕೊಳ್ಳುಂ ನತ್ತಮತ್ತಂ (ಸೂತ್ರ ೧೦೪)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ ಕಾರ ಮ ಕಾರಾದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪದಾಂತವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ ಪರ್ಯಾಯೋಚನೆಯಿಂದ ಪದಾಂತ ವಿಷಯಕವೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವಿಶೇಷವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸದೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ನ ಕಾರಾದೇಶವೆಂದೂ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನ ಕಾರ ಮ ಕಾರಗಳೆರಡೂ ಬರುವುವೆಂದೂ ವಿವೇಚನೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಶಾಸನಕಾರನು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯರೂಪವಾಗಿಯೇ ವ್ಯವಹಾರವಿರುವುದರಿಂದ ವಾಕ್ಯ ಸಂಸ್ಕಾರ ಪಕ್ಷವೇ ಮುಖ್ಯವೆಂದು ಮ ಕಾರಕ್ಕೆ ನ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವನು.

ಅನವತಾರಿಕೆ ೭೮

ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಧಿಸಿರುವ ನ ಕಾರಾದೇಶಕ್ಕೆ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ನಸಿ ವಾ || ೭೮ ||

ಅರ್ಥ || ಸ್ವರಪರಕವಾದ ಪದಾಂತ ಮ ಕಾರಕ್ಕೆ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನ ಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು. ಇದು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮ ಕಾರವೇ ಶ್ರುಯಮಾಣವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ನೆಲಮ್ + ಇದು = ನೆಲನಿದು ಹೀಗೆಯೇ — ‘ ಪೊಲನಿದು, ನೆಲ ನೊಳ್ಳಿತ್ತು, ಪೊಲನೊಳ್ಳಿತ್ತು ’ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಇದು ಬಾರದುದಕ್ಕೆ — ‘ ವೃಕ್ಷಮಿದು, ಪ್ಲಕ್ಷಮಿದು, ನಿರ್ದ್ವಾಣಮೆಸೆದುದು, ಕಾಳಗಮೊಪ್ಪಿತ್ತು ’ ಮೊದಲಾದುವು.

ವಿಚಾರ ೭೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ನಸಿ, ವಾ ’ ಎಂಬೆರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಇದು ಬಾಧಕವಾದುದರಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಆ ಸೂತ್ರವೇ ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಪೂರ್ವದಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ‘ ಪದಾಂತಸ್ಯ ’ ಎಂಬುದನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪೂರ್ವದಂತೆಯೇ ವಿಶೇಷಣ-ವಿಶೇಷ್ಯ ಭಾವಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ‘ ನಸಿ ’ ಎಂಬುದು ವಿಷಯಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದವು. ತಥಾಚ ಸ್ವರಪರಕವಾದ ಪದಾಂತ ಮ ಕಾರಕ್ಕೆ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾದ ನ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ಮಾಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಗಳೆಲ್ಲಾ

ನ ಕಾರವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿಯೂ ಮ ಕಾರವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿಯೂ ಆಗುವವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದರೆ — ಇಲ್ಲಿ 'ವಾ' ಎಂಬುದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಕೃಚಿತ್‌ಪ್ರವೃತ್ತಿ, ಕೃಚಿದ ಪ್ರವೃತ್ತಿರೂಪದ್ವಿವಿಧವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದರಿಂದ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಿಭಾಷಾದ್ಯೋತಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ 'ನೆಲಿನಿದು' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ 'ಪ್ಲಕ್ಷಮಿದು', ನಿರ್ದ್ವಾಣಮೆಸೆದುದು, ಕಾಳಗಮೊಪ್ಪಿತ್ತು' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ-ಭಾಷಾ ಶಬ್ದಗಳೆರಡೂ ವಿಷಯಗಳೆಂದು ಉಭಯ ಶಬ್ದಗಳೂ ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ನಸಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಜನಕನೀತಂ, ಅಕ್ಕನೀಕೆ' ಮೊದಲಾದ ಪುಲ್ಲಂಗ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ನ ಕಾರವು ನಿತ್ಯವಾಗಿಯೇ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೭೯

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪದಾಂತವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮ ಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಿರಲು ನ ಕಾರಾ ದೇಶವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಸ್ವರಾಂತಿಕ್ತ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನುಸ್ವಾರಾದೇಶಗಳನ್ನು ಮ ಕಾರ ನ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ನಶ್ಚ ಬಿಂದುರನ್ಯತ್ರ || ೭೯ ||

ಅರ್ಥ || ಮ ಕಾರ ನ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸ್ವರವು ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಅನುಸ್ವಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದು; ಎಂದರೆ ವ್ಯಂಜನವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಬರುವುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ತಾಮ್ + ಯಜಮಾನರ್ = ತಾಂ ಯಜಮಾನರ್' ಹೀಗೆಯೇ — 'ನೀಂ ರಸಿಕರ್, ಅಂ ಲಾಕ್ಷಣಿಕರ್, ಎಸೆಗುಂ ವಧುಗಳ್, ತಾಂ ಶರಂ, ನೀಂ ಪಣ್ಣುಖಂ, ಅಂ ಸಾಧು, ಆವೂಂ ಹರಿಹಯಂ' ಮೊದಲಾದುವು ವ್ಯಂಜನವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಿವು. 'ಪೂರ್ವದರ್ಶಾಂ, ಬಂದಿನೀಂ, ಕಂಡೆವಾಂ, ಅಟ್ಟಂ ತಾಂ, ಇಕ್ಕಿದಯ್ಯಾಂ, ಉಂಡೆನಾಂ' ಮೊದಲಾದುವು ಏನೂ ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದುದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ವಿಚಾರ ೭೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ನಃ, ಚ, ಬಿಂದುಃ, ಅನ್ಯತ್ರ' ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಚ ಕಾರವು ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಕವಾಗಿ 'ನಃ' ಎಂಬ ಪಷ್ಯಂತದ ಮುಂದೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾಗಿರುವ 'ಮಃ' ಎಂಬ ಪಷ್ಯಂತ ಪದವನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಿ 'ನಃ, ಮಃ' ಎಂಬೆರಡಕ್ಕೂ 'ಸ್ಥಾನೇ' ಎಂಬುದನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸಬೇಕು. 'ಬಿಂದುಃ' ಎಂಬುದು ಅನುಸ್ವಾರಬೋಧಕವಾದ ಪ್ರಥಮಾಂತಪದವಾದುದರಿಂದ ಇದೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಅನ್ಯತ್ರ' ಎಂಬುದು ಬೇರೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ 'ಅನ್ಯ' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಸಪ್ತಮ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ 'ತ್ರ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಅವ್ಯಯವು. ಇದು 'ಆವುದಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆ' ಎಂದು ಒಂದವಧಿಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ 'ಸ್ವರಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆ' ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಗಳು ಸ್ವರವ್ಯಂಜನಗಳೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎರಡೇ ಒಗೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾದುದು

ವ್ಯಂಜನವಲ್ಲದೆ ಇನ್ನಾವುದೂ ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ 'ವ್ಯಂಜನ' ಎಂದು ಹೇಳದೆ 'ಅನ್ಯತ್ರ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ವ್ಯಂಜನಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಿದ್ದರೂ' ಎಂದರೆ 'ವಿರಾಮದಲ್ಲೆಯೂ' ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಮ ಕಾರ ನ ಕಾರಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಜನವು ಪರವಾಗಿರಲು ವಿರಾಮದಲ್ಲೆಯೂ ಅನುಸ್ವಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಉಭಯವಿಧವಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನೂ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ 'ಪದಾಂತಸ್ಯ' ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇದರಲ್ಲಿ—

‘ ನ ಕೇವಲಾಃ ಪ್ರಕೃತಯಃ ಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯಾಃ ನಃಽಪಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ ’

ಎಂದು ಪ್ರಾಚೀನರು ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಕೇವಲ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಪ್ರಯೋಗಾರ್ಹತೆಯಿಲ್ಲವೆಂದು ವಿರಾಮದಲ್ಲಿ ಮ ಕಾರ ನ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಅನುಸ್ವಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದೇ ಜ್ಞಾಪಕವೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಅಪದಾಂತದಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಸ್ವಾರವನ್ನು ಬರೆಯುವ ಪದ್ಧತಿಯು ಬಹುಕಾಲದಿಂದ ಅನುವರ್ತಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಉಪಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಾ' ಎಂಬುದನ್ನನುವರ್ತಿಸಿ, ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ವಿಭಾಷಾರ್ಥವಿರುವುದನ್ನೂ ಮಾಡಿ, ಅತಿಪ್ರಸಕ್ತಿಯನ್ನು ವಾರಣಮಾಡಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವರ್ಗಾಕ್ಷರಗಳು ಪರವಾಗಿರಲು ಆ ವರ್ಗಗಳ ಅಂತ್ಯ ವರ್ಣಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ ಅವರ್ಗಾಕ್ಷರಗಳು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವೆಂದು ಅಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನೇ ತೋರಿಸಿರುವನು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಅದು ಏಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯವರ್ಣಾದೇಶವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಅನುಸ್ವಾರಾದೇಶವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದುದರಿಂದ ವರ್ಗಾಕ್ಷರಗಳೂ ಇದಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೮೦

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪದಾಂತಗಳಾದ ನ ಕಾರ ಮ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸ್ವರ-ವ್ಯಂಜನಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕರ್ಣಾಟಕ ಪುಲ್ಲಿಂಗ-ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ನ ಕಾರಾನುಸ್ವಾರಾದೇಶಗಳು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈಗ ವರ್ಗಾಕ್ಷರಗಳು ಪರವಾಗಿರಲು ಆ ವರ್ಗದ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರಾದೇಶವನ್ನು ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ತದಂತ್ಯೋ ವಾ ವರ್ಗೇ || ೮೦ ||

ಅರ್ಥ || ವರ್ಗಾಕ್ಷರ ಪರಕವಾದ ಮ ಕಾರ ನ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಆಯಾ ವರ್ಗದ ಕೊನೆಯ ಅಕ್ಷರವು ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಎಂದರೆ ಆಯಾ ವರ್ಗದ ಅನುನಾಸಿಕಾಕ್ಷರವನ್ನು ಮ ಕಾರ ನ ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರೆಯಬೇಕೆಂದರ್ಥವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಆಮ್ + ಕುಲೀನರ್ = ಅಜ್ಜುಲೀನರ್, ಅಂಕುಲೀನರ್ || ಹೀಗೆಯೇ ನಿಜ್ಜಾಡಿಕಾಣಂ, ನೀಂ ಗಾಡಿಕಾಣಂ; ತಾಜ್ಜಾಲಚಿತ್ತರ್, ತಾಂ ಚಲಚಿತ್ತರ್; ಅಜ್ಜಗನ್ನುತಂ, ಅಂ ಜಗನ್ನುತಂ; ತಾಣ್ಣಕ್ಕಿಗರ್, ತಾಂ ಟಕ್ಕಿಗರ್; ನೀಣ್ಣಾಳಕಂ, ನೀಂ ಡಾಳಕಂ; ತಾನ್ತನ್ನೆಗ್ಗಳ್, ತಾಂ ತಂದೆಗಳ್; ಅನ್ತಮ್ಮೆಜ್ಜಂ, ಅಂ ಧಮ್ಮೆಜ್ಜಂ; ಅಕ್ಕುಮ್ಮವುಂ, ಅಕ್ಕುಂ ಭವುಂ; ಆವೊಮ್ಮೆ ಹಿತಂ, ಆವೊಂ ಮಹಿತಂ ' || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ಲಂ

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ತದಂತ್ಯಃ, ವಾ, ವರ್ಗೇ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ 'ಮಃ, ನಃ' ಎಂಬೆರಡು ಪದಗಳನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸುವುದು. 'ಮಃ, ನಃ' ಎಂಬಿವು ಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯಗಳು. 'ತದಂತ್ಯಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ತಸ್ಯ ಅಂತ್ಯಃ, ತದಂತ್ಯಃ' ಎಂದು ಪಕ್ಷೀ ತತ್ಪರೂಪಸಮಾಸವು. ಇಲ್ಲಿ ತತ್ಪದವು ಸರ್ವನಾಮವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವ ವರ್ಗವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಅವ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವ ವರ್ಗವು ಪದದಲ್ಲಿರುವುದೋ ಆ ವರ್ಗದ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರವು ಎಂದು 'ತದಂತ್ಯಃ' ಎಂಬ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯವು. ವರ್ಗವೆಂದರೆ — 'ಮಾಂತಾಃ ಪಂಚ ಪಂಚ ವರ್ಗಃ || ೭ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಕೇತವಾದ ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳೆಂದರ್ಥವು. ಈ ವರ್ಗವೆಂಬುದು ಕ ಕಾರ ಮೊದಲಾದ ಐದೈದು ವ್ಯಂಜನವುಳ್ಳ ಒಂದೊಂದು ವ್ಯಂಜನಸಮುದಾಯರೂಪವಾಗಿ ಐದು ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇಂತಹ ಸಮುದಾಯ ರೂಪವರ್ಗಾಕ್ಷರಪರಕತ್ವವು ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಯಸುಸಾರವಾಗಿ — 'ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ವಾಕ್ಯಪರಿಪೂರ್ತಿಃ || ಸಮುದಾಯೇವತರಂತೀ ಸಂಜ್ಞಾ ಅವಯವೇಷು ವಿಶ್ರಾಂತಿ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯಗಳಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ವರ್ಗಪದವಾಚ್ಯತ್ವವುಂಟೆಂದೂ ಒಂದೊಂದು ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ನಿಮಿತ್ತತ್ವವು ಸಂಭವಿಸುವುದೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ವಾ' ವಿಕಲ್ಪಾರ್ಥಕವು. ಇದು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಅನುಸ್ವಾರಾದೇಶಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾದುದರಿಂದ ಪದಾಂತ ವಿಷಯಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತಥಾಚ — ವರ್ಗಾಕ್ಷರಪರಕವಾದ ಪದಾಂತ ಮ ಕಾರ ನ ಕಾರಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಆಯಾ ವರ್ಗದ ಪಂಚಮಾಕ್ಷರವು ಬರುತ್ತದೆಂದು ಫಲಿತವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ 'ಆಜ್ಞಾಲೀನರ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ 'ವರ್ಗೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಆಂ ಯಜಮಾನರ್, ಸಿಂಂ ಲಂಚಗುಳ' ಮೊದಲಾದ ವರ್ಗಾಕ್ಷರವಿಲ್ಲದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರಾದೇಶವೇ ಬರುವುದು.

ಈ ಸೂತ್ರವೂ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರಗಳಂತೆ ಪದಾಂತವಿಷಯಕವೆಂದು ಹೇಳಲು — 'ತೆಜ್ಜಲ್, ತೆಂಕಲ್; ಬಿಜ್ಜಂ, ಬಿಂಕಂ; ವಜ್ಜಡಂ, ವಂಗಡಂ; ಮಜ್ಜಾಗೆ, ಮಂಚಿಗೆ; ಕುಜ್ಜಾಗೆ, ಕುಂಚಿಗೆ; ಅಜ್ಜಾಕೆ, ಅಂಜಿಕೆ; ಪುಜ್ಜಾ, ಪುಂಜ; ಸಂಜ್ಜಾ, ಸಂಜೆ; ಗಣ್ಣು, ಗಂಟು; ಎಣ್ಣು, ಎಂಟು; ತೊಣ್ಣೆಲ್, ತೊಂಡಿಲ್; ಸೊಣ್ಣೆಲ್, ಸೊಂಡಿಲ್; ಉಣ್ಣೆ, ಉಂತೆ; ಅಣ್ಣುಕಂ, ಅಂತುಕಂ; ಕಣ್ಣಲ್, ಕಂದಲ್; ತಣ್ಣಲ್, ತಂದಲ್; ಸೊಮ್ಮು, ಸೊಂಪು; ಕಮ್ಮು, ಕಂಪು; ಅಮ್ಮಲಿ, ಅಂಬಲಿ; ತಮ್ಮುಲಂ, ತಂಬುಲಂ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಅಪದಾಂತ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಂನುನಾಸಿಕಗಳಾಗಿಯೂ ಸಬಿಂದುಕಗಳಾಗಿಯೂ ಶಿಷ್ಟರಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸಾಂನುನಾಸಿಕಗಳು —

ಬಿಜ್ಜಂ ಬಿತ್ತಿಸೆವಜ್ಜಾಯ
ಸಜ್ಜುಳಮುಂ ತೊಣ್ಣುಗೆಡೆವ ಶುಕಶಾರಿಕೆಯುಂ
ಸೊಣ್ಣೆ ಬಲವನ್ನು ತೀಡುವ
ತೆಜ್ಜುಣ್ಣಾಯುಮದೇಂ ಮನಜ್ಜೊಳಿಸುವುಮೋ

ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವವು. ಹೀಗೆಯೇ ಸಮೀಪಕಗಳನ್ನು ಶಿಷ್ಟಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಉಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇವು ಹೇಗೆ ಸಾಧುಗಳಾಗುವುವೆಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದರೆ — ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ನಾಮಗಳು — ‘ ಅನ್ವರ್ಥ, ಅಂಕಿತ, ರೂಢ ’ ಗಳೆಂದು ಮೂರು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಗತವಾದರ್ಥವುಳ್ಳ — ‘ ಕೆಂಪಂ, ಕರಿಕಂ, ಬೀಕಂ, ಮುದುಕಂ ’ ಮೊದಲಾದವು ಅನ್ವರ್ಥಗಳೆಂತಲೂ ಕೆಲವು ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಪರಿಕಲ್ಪಿತಗಳಾದ ‘ ಕಾಚಂ, ಪೋಚಂ, ತಿಪ್ಪಂ, ಬೊಪ್ಪಂ ’ ಮೊದಲಾದವು ಅಂಕಿತಗಳೆಂತಲೂ ತತ್ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತಿರೂಪಕಲಜನಗಳ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ — ‘ ಬಿಟ್ಟಂ, ನೆಲಂ, ಪೊಲಂ ’ ಮೊದಲಾದವು ರೂಢಗಳೆಂತಲೂ ತಿಳಿಯುವುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ವರ್ಥ ಶಬ್ದಗಳೇ ಶಾಸ್ತ್ರಾನುಸಾರ ವ್ಯತ್ಯಾಸಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು. ಅಂಕಿತ-ರೂಢಗಳು ಪ್ರಕೃತಿ-ಪ್ರತ್ಯಯವಿಭಾಗಪೂರ್ವಕ ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರೀಕ್ಷ, ಕಾರ್ಯವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುವುವು. ಹೀಗೆಯೇ ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣಕಾರರೂ ‘ ಘಟ, ಕುಮ್ಭ ’ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ವ್ಯತ್ಯಾಸನಪೇಕ್ಷೆಗಳಾಗಿ ಅಬಂಧ ಶಬ್ದಗಳೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುವೆಂದು ಅವುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ವೈಯಾಕರಣರು ಉಣಾದಿಗಣವೆಂದು ಒಂದು ಗಣವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುವರು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಪತಂಜಲಿಗಳು ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ —

‘ ಉಣಾದಯೋ ವ್ಯತ್ಯನನ್ನಾನಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನಿ || ವ್ಯತ್ಯನನ್ನಾನಿತಿ ’

ಎಂದು ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ‘ ತೆಂಕಲ್ ’ ಮೊದಲಾದವು ಅವ್ಯತ್ಯನಗಳಾಗಿಯೇ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳಾಗಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪದಾಂತ ಮ ಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರವು ಪರವಾಗಿರಲು ಅನುಸ್ವಾರವನ್ನು — ‘ ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ || ೮-೩-೨೩ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ವರ್ಗಾಕ್ಷರಗಳೂ ಯ ವ ಲ ಗಳೂ ಪರವಾಗಿರಲು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಅದರದರ ಅನುನಾಸಿಕವೂ ಬರುವುದೆಂದು ‘ ವಾಪದಾನ್ತಸ್ಯ || ೮-೪-೫೯ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸಿ ಅಪದಾನ್ತ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ — ‘ ನಶ್ವಾಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಝಲಿ || ೮-೩-೨೪ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪದಾಂತ ನ ಕಾರ ಮ ಕಾರಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ವರ್ಗಾಕ್ಷರಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಉಷ್ಮ ವರ್ಣಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಅನುಸ್ವಾರವನ್ನು ಹೇಗೆ ಆ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ — ‘ ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸರ್ವಣಃ || ೮-೪-೫೮ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವರ್ಗಾಕ್ಷರವು ಪರವಾಗಿರಲು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನುನಾಸಿಕವು ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಮತ್ತು ಇವರ ಮತದಲ್ಲಿ ವಿರಾಮದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಾಂತವಾದ ಮ ಕಾರಕ್ಕೂ ನ ಕಾರಕ್ಕೆ ವಿರಾಮವಿರಾಮಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅನುಸಾರವೆಂಬುದಿಲ್ಲ. ಭಾಷೆಯಲ್ಲಾದರೂ — ‘ ನಶ್ಚ ಬಿಂದುರನ್ಯತ್ರ || ೭೯ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿರಾಮದಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಂಜನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ನ ಕಾರ ಮ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಬರುವುದು. ಮ ಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಿರಲು ಪುಂಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ನಪುಂಸಕತ್ವದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ನ ಕಾರ ಮ ಕಾರ

ಗಣೇರಡಕ್ಕೂ ಅನುಸ್ವಾರವನ್ನು ಪದಾಂತದಲ್ಲಿಯೂ ವಿರಾಮದಲ್ಲಿಯೂ ಬರೆಯಬಹುದೆಂದು ತೋರುವುದು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ನ ಕಾರಕ್ಕೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಅನುಸ್ವಾರವನ್ನು ವರ್ಗಾಕ್ಷರ ಯ ವ ಲ ಗಳು ಪರವಾಗಿರಲು ಅನುಸ್ವಾರಾನುನಾತಿಕಗಣೇರಡಕ್ಕೂ ಬರೆಯಬಹುದು. ಅಪಸಾನದಲ್ಲಿ ಮ ಕಾರವನ್ನೇ ಬರೆಯಬೇಕು. ಅಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಗಾಕ್ಷರಗಳಾದ ಯ ವ ಲ ಗಳು ಪರವಾಗಿರಲು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನುನಾತಿಕವನ್ನೂ ಉಷ್ಣವರ್ಣಗಳು ಪರವಾಗಿರಲು ಅನುಸ್ವಾರವನ್ನೂ ಬರೆಯಬೇಕೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಬೇಕು. ಇವೆಲ್ಲಾ ಕೇವಲ ಲೇಖನವನ್ನು ನೋಡಿ ವೈಯ್ಯಾಕರಣರು ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿರುವಂತೆ ತೋರುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಅತಿಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಉಚ್ಚಾರಣ-ರೂಪದಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ತೋರುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅರ್ಥವ್ಯತ್ಯಾಸವೇನೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಲೇಖನದ ಸೌಕರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳೆಲ್ಲಾ ಬಿಂದುವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದೇ ಉಚಿತವೆಂದು ತೋರುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ಬಿಂದುತ್ತರದಲ್ಲಿ ಮಹಾಪ್ರಾಣಾಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ — ‘ ಇಂಘಾರಿಗೆ (ಕಂಠಾಯಂ), ಅಂಘವಣಿ ’ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಇದ್ದರೂ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಚುರ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲವೆಂದು ಅಲ್ಪಪ್ರಾಣಗಳುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳೇ ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ‘ ಪುಣ್ಣ ’ ಶಬ್ದವು ರಾಶಿನಾಚಕವಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದವಲ್ಲ. ಪುಂಸ್ಕುಕ್ತಿನಾಚಕವಾದ ಭಾಷಾಶಬ್ದವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದನ್ನು ಈಗಿನವರು ಹುಂಜವೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ‘ ಅಂಗಾಲ್, ಮೇಂಗಯ್, ಮುಂಜುಲ್, ಪೊಂಜೆ, ಪಂಡಾಣಿ, ಪೊಂಡವಣಿ, ಪಂದಲೆ, ಬೆಂಡೊವಲ್, ಬೆಂಬಲಾ, ಪೊಂಬಜು ’ ಮೊದಲಾದ ಸಮಸ್ತ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಮ ಕಾರ ನ ಕಾರಗಳು ಅಪದಾಂತಗಳಾಗಿ ತೋರುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅಂತರಾಳಕಸುಬವಿತ್ತ ಕ ಪದಪ್ರವರ್ತನಗೀಕರಿಸಿ ಪದಾಂತವಿಷಯಕಗಳೆಂದು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವುದು.

‘ ತೆಂಕಲ್ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಹೇಗೆ ಸಬಿಂದುಕಾಬಿಂದುಕಗಳಾಗಿಯೇ ಸ್ವಭಾವದಿಂದಿರುವವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳು ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವವಿಶಿಷ್ಟಾಕ್ಷರಗಳಾಗಿಯೂ ಕೆಲವು ಶಿಥಿಲದ್ವಿತ್ವಾಕ್ಷರಗಳಾಗಿಯೂ ಇರುವವೆಂದು ಕೇಶಿರಾಜನೂ —

ಕೆಲವು ನಿಜಬಿಂದುಗಳ್ ಕೆಲ

ಕೆಲವು ವಿಕಲ್ಪಾರ್ಥಬಿಂದುಗಳ್ ದ್ವಿತ್ವಂಗಳ್

ಕೆಲವಾಶಿಥಿಲದ್ವಿತ್ವಂ

ಕೆಲವುಭಯಮುಮಾಗಿ ಕೆಲವು ಪದಸಂಜ್ಞಾವದನಂ (ಸೂತ್ರ ೩೬)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿರುವನು. ನಿತ್ಯಬಿಂದುಕಗಳಾಗಿರುವ — ‘ ತೊಡಂಬಿ, ಕೊಡಂತಿ, ಕಡುಂಬು, ಸಿಡುಂಬು, ತುಡುಂಬು, ಕುಡುಂಬು, ಕುಸುಂಬೆ, ಪಸುಂಬೆ, ಪೊಸಂತಿಲ್, ಮೆಂಟಿ, ಬೆಂಟಿ, ಕೂಂಟು, ಕೂಂಟಣಿ, ಒಂಟಿ ’ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳೂ ವಿಕಲ್ಪಬಿಂದುಗಳಾಗಿರುವ — ‘ ಕದಂಪು, ಕದಪು; ಕೊಡಂಕೆ, ಕೊಡಕೆ; ಬಣಂಜು, ಬಣಜು; ನೊರಂಜು, ನೊರಜು; ಕಣಂಜು, ಕಣಜು; ಕಡುಂಕೆ, ಕಡುಕೆ; ಇಡುಂಪೆ, ಇಡುಪೆ; ಅಣಂಬೆ, ಅಣಬೆ ’ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳೂ ದ್ವಿತ್ವಾಕ್ಷರಗಳಾಗಿರುವ — ‘ ಮಬ್ಬು, ಪುಬ್ಬು, ತೆಬ್ಬು, ಕೊಬ್ಬು, ಸೊಬ್ಬು, ಉದ್ಬು, ಮದ್ಬು, ಗುದ್ಬು, ಗದ್ಬಿ, ಎಕ್ಕು, ಉಕ್ಕು, ಪುಟ್ಟು, ಪಟುತಿ, ತೊಟ್ಟು,

ಎಲ್ಪತ್ತು, ಕಲ್ಪಾತ್ತಿ, ಕಲ್ಪಾತ್ತಲೆ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ಶಿಥಿಲಾಕ್ಷರಗಳಾಗಿರುವ ಬದಿಲಾದಿ ಶಬ್ದಗಳೂ ಉಭಯರೂಪಗಳಾಗಿರುವ-‘ಅದಿಮ್ಪತ್ತಿ, ಅದಿಮ್ಪತ್ತಿ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳೂ ನಾಮ ರೂಪಗಳಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವವು. ಹೀಗೆಯೇ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ -‘ಅಡಂಗು, ಕಡಂಗು, ತೊಡಂಕು, ದಾಂಟು, ದೂಂಟು’ ಮೊದಲಾದ ಸಿತ್ಯಬಂಧುಕಗಳೂ — ‘ಕುಜುಂಕು, ಕುಜುಕು; ಇಜುಂಕು, ಇಜುಕು; ಕಲಂಕು, ಕಲಕು; ಮಲಂಗು, ಮಲಗು’ ಮೊದಲಾದ ಏಕಲ್ಪಬಿಂದುಕಗಳೂ — ‘ಉಕ್ಕು, ಸೂಕ್ಕು, ಉಬ್ಬು, ಸೂಬ್ಬು, ಕೊಬ್ಬು’ ಮೊದಲಾದ ದ್ವಿತ್ವಾಕ್ಷರವುಳ್ಳವುಗಳೂ — ‘ಕದುಂಕು, ಕದುಕು; ಬದುಂಕು, ಬದುಕು’ ಮೊದಲಾದ ಶಿಥಿಲಾಕ್ಷರವುಳ್ಳವುಗಳೂ — ‘ತಮಳ್ಳು, ತಮಳ್ಳು; ಅಗಳ್ಳು, ಅಗಳ್ಳು’ ಮೊದಲಾದ ಉಭಯರೂಪವುಳ್ಳವುಗಳೂ ಇರುವವು. ಈ ಉದಾಹೃತ ನಾಮಭೇದ-ಧಾತುಭೇದಗಳೆಲ್ಲಾ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿಯೇ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಕಲಶಿಷ್ಟವ್ಯವಹಾರರೂಢವಾಗಿರುವವೆಂದು ಅವುಗಳ ಸ್ಪಷ್ಟತ್ವವಾಗಿ ಈ ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯತ್ನವನ್ನೂ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ಮನಕಾರದ ಪರಮೋಽನ್ಯಂ
ಜನಮಿರೋಡಮಿಲ್ಲದೊಡಮನುಸ್ವಾರಂ ಸಂ
ಜನಯಿಪುದು ವರ್ಗಮಿದಿರೆ
ತನಗೆ ಏಕಲ್ಪದೆ ತದೀಯಸಂಜಮಮಕ್ಕುಂ (ಸೂತ್ರ ೧೩೧)

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನೂ ಪದಾಂತವೆಂದು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಪ್ರಯೋಗಬಲದಿಂದ ಪದಾಂತವಿಷಯಕವೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಅನವಾರಿಕೆ ೨೧

ಹಿಂದೆ ಅನುಸ್ವಾರವನ್ನೂ ಪದಾರ್ಥಯವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಏಕೀಕರಿಸಿ ಅದರ ಸಾಹಚರ್ಯದಿಂದ ವಿಸರ್ಗವೂ ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗಲು ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗಾಂತಪದವು ಅನುಕರಣವಲ್ಲದೆ ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಅನುಕರಣದಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯವಾದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಲುಬನವ್ಯಯಾನುಕರಣಸ್ಯ ವಿಸರ್ಗಸ್ಯ || ೨೧ ||

ಅರ್ಥ || ವಿಸರ್ಗಾಂತವಾದ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞಕವಲ್ಲದ ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ಕಃ ಕೇನಾರ್ಥಿ ಕೋ ದರಿದ್ರಃ’ ‘ಎನುತುಮನಿತುಮಂ ಧರ್ಮಜಂ ಸೂಱಿಗೊಟ್ಟಂ; ಕಃ ಕೇನಾರ್ಥಿ ಕೋ ದರಿದ್ರಃ’ ಎನುತುಮನಿತುಮಂ ಧರ್ಮಜಂ ಸೂಱಿಗೊಟ್ಟಂ || ‘ವರ್ಣಾನಾಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಗುರುಃ’ ಎಂಬ ವಚನಂ; ‘ವರ್ಣಾನಾಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಗುರುಃ’ ಎಂಬ ವಚನಂ || ಯಕ್ಷೋ ಯಾದ್ಯಶಸ್ತಾನ್ಯೋ ಬಲಿಃ ಎಂಬುಕ್ತಿಗೆ;.... ತಾದ್ಯೋ ಬಲಿ ಎಂಬುಕ್ತಿಗೆ || ಇವು ಮೊದಲಾದ ವಿಸರ್ಗಾಂತಾನುಕರಣಗಳೆಲ್ಲಾ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ಲಿಂಗ

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಲುಪ್; ಅನವ್ಯಯಾನುಕರಣಸ್ಯ, ವಿಸರ್ಗಸ್ಯ ’ ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ ಲುಪ್ ’ ಎಂದರೆ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದುದನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸದಿರುವುದು; ಕೇವಲ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ‘ ಅನವ್ಯಯಾನುಕರಣಸ್ಯ ’ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣವು. ‘ ಅನವ್ಯಯಾನುಕರಣಸ್ಯ ’ ಎಂದರೆ — ‘ ನ ಅನವ್ಯಯಂ, ಅನವ್ಯಯಂ, ಅನವ್ಯಯಾತಿರಕ್ತ ಮಿತ್ಯರ್ಥಃ, ಅನುಕ್ರಿಯತ ಇತ್ಯನುಕರಣಂ, ಅನವ್ಯಯಂ ಚ ತತ್, ಅನುಕರಣಂ ಚೈತಿ ಕರ್ಮ ಧಾರಯಃ, ತಸ್ಯ ’ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹ ಸಮಾಸಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಅನವ್ಯಯವಲ್ಲದ ಅನುಕ್ರಿಯಮಾಣಶಬ್ದವ ’ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ‘ ವಿಸರ್ಗಸ್ಯ ’ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಲು ‘ ಯೇನ ವಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭವು ಬರುವುದು. ಅದುವರಿಂದ ವಿಸರ್ಗಾಂತವಾದ ಅನವ್ಯಯಾತಿರಕ್ತಾನುಕರಣ ರಬ್ಧಕ್ಕೆ ಲೋಪವೆಂದು ಹೇಳಲು — ‘ ಷಷ್ಠಾಃ ಸ್ಥಾನೇಽಂತಸ್ಯ || ೨೨ || ’ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತವಾದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಫಲಿತವಾಗುವುದು. ವಿಸರ್ಗಾಂತಪದವೇ ಆಗಲಿ ವಾಕ್ಯವೇ ಆಗಲಿ ಪ್ರಾಯಶಃ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಾಕ್ಯಗಳೇ ಇಲ್ಲ ಅನುಸರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ, ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಅದುದರಿಂದ — ‘ ಕಃ ಕೇನಾರ್ಥಿ ಕೋ ದರಿದ್ರೋ, ವರ್ಣಾನಾಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಗುರು. ’ ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳು ಉಕ್ತಲಕ್ಷಣೋಪೇತಗಳಾಗಿರುವುದೆಂದು ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಲು ಮೊದಲನೆಯ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ — ‘ ಅಧಿಕೃತ್ಯಾ ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವೂ ‘ ವರ್ಣಾನಾಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಗುರು. ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ‘ ಅನುಕರಣಂ ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ನೈಕಲ್ಪಿಕ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವೂ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ವಿಸರ್ಗವು ವ್ಯಂಜನಸ್ಥಾನಿಕವಾದುದರಿಂದ ವ್ಯಂಜನಾತ್ಮಕವೆಂದು ಇದನ್ನು ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿರುವುದು.

ದರ್ಪಣಕಾರನು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡದೆ — ಸಂಧಿಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ‘ ಕಃ ಕೇನಾರ್ಥಿ ಕೋ ದರಿದ್ರೋ ’ ಎಂದು ಓ ಕಾರಾಂತವನ್ನೇ ಅನುಕರಣಮಾಡಿ ಸಂಧಿವಿಕಲ್ಪವೆಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಇದನ್ನು ವಾಕ್ಯವೇಷ್ಯನವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೨

ಹಿಂದೆ ವ್ಯಂಜನಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಆದೇಶವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಸ್ವರರೂಪವಾದ ಕಲವು ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ಆದೇಶವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಉದೋದೋ ರಯಂ ವ್ಯಂಜನೇ || ೨೨ ||

ಅರ್ಥ || ದು ಸಂಜ್ಞಕಗಳಾದ ಉ, ದು ಎಂಬವುಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಜನವು ಪರವಾಗಿರಲು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉ, ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶವೂ ದು, ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಳ ಕಾರಾದೇಶವೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ನೇಸಋ + ಬಟ್ಟು = ನೇಸಬ್ಬಟ್ಟು || ಹೀಗೆಯೇ ‘ ಬೇಸಸ್ಸುಡಿ, ನೂಚ್ಚುಸಿರಂ, ಕಾಲ್ಕುಚ್ಚು, ಕೋಲಕ್ಕಿನೆ, ಬೇಲತ್ತಾಣಂ ’ ಮೊದಲಾದುವೇ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೮೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಉಡೋಃ, ದೋಃ, ರಱಂ, ವ್ಯಂಜನೇ' ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನಾ' ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. 'ಉಡೋಃ' ಎಂಬುದು - 'ಉಡ್, ದುಡ್, ಅನಯೋಃ, ಸಮಾಹಾರಃ' ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಿಂದ ಸಮಾಹಾರದ್ವಂದ್ವೈಕವದ್ವಾ ವವಿವಿಷ್ಟ ಸ್ವಸ್ತಂತ್ರಪದವು. ಇದಕ್ಕೆ 'ದೋಃ' ಎಂಬುದು ವಿರೇಷಣವು. 'ದೋಃ' ಎಂದರೆ - 'ದುರಸ್ತ್ವಂಜನಾದಿಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯವ್ಯಂಜನಾದಿ ಸ್ವರಾಂತವಾದ ಒಂದು ರಬ್ಬದ ಕೊನೆಯ ಭಾಗವು 'ರಱಂ' ಎಂಬುದೂ ಸಮಾಹಾರದ್ವಂದ್ವೈಕವು. ಇದೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯವು. ಇಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ್ಯ ನಿಮಿತ್ತಗಳೆರಡೂ ಸಮಸಂಖ್ಯಾಕಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ರಮಾನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಲಂಕಾರಿಕರು -

‘ಯಥಾಸಂಖ್ಯಂ ಕ್ರಮೇಣೈವ ಕ್ರಮಿಕಾಣಾಂ ಸಮನ್ವಯಃ

ಶತ್ರುಂ ಮಿತ್ರಂ ವಿಪತ್ರಿಂ ಚ ಜಯ ರಂಜಯ ಭಂಜಯ’

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಪಾಣಿನಿಯೂ — ‘ಯಥಾಸಂಖ್ಯಮನುದೇಶಃ ಸಮಾನಾಂ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಈ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ವಚನಗಳನ್ನು ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ಬೇರೆ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾದುದನ್ನೇ ಅಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯವಹರಿಸಬಹುದೆಂದು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮಾನ್ವಯವು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ — ದು ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ‘ಉ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶವೂ ‘ಡು’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕಾರಾದೇಶವೂ ವ್ಯಂಜನವು ಪರವಾಗಿರಲು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ದು ಸಂಜ್ಞಕವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ರಬ್ಬದ ಕೊನೆಯ ಉ, ಡು ಗಳಿಗೆ ಬರುವುದೇ ಅಲ್ಲದೆ ಅದಿಮಧ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ ‘ನೇಸಬ್ಬಟ್ಟು’ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗುವುವು. ‘ನೇಸಬ್ಬಟ್ಟು’ ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವೆಂದರ್ಥವು. ‘ನೂರ್ಚ್ಛಾಸಿರಂ’ ಎಂಬುದು - ‘ಸಂಖ್ಯಾಯಾಂ ಛಃ ||೯೪||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸಾಸಿರ’ ರಬ್ಬದ ಮೊದಲನೆಯ ಸ ಕಾರಕ್ಕೆ ಛ ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ‘ಕೋಱಿಕ್ಕೋನೆ’ ಎಂದರೆ ಶೃಂಗಾಗ್ರವೆಂದರ್ಥವು. ‘ಬೀಱ್ತಾಣ’ ಎಂದರೆ ಶಿಬಿರವೆಂದರ್ಥವು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಉಡೋಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಕಲಹಶೀಲಸ್ರೀವಾಚಕ ‘ಪಾಉವಣ್’ ವಿಭೀತಕವೃಕ್ಷವಾಚಕ ‘ತಾಱಿಮರಂ’ ಪ್ರತಿಗಂಧಿಸೂಚಕ ‘ಸೂಡಿಗಂಟು’ ತಟಾಕ ಪ್ರಾಂತೋದಕವಾಚಕ ‘ಕೋಡಿಣಿರಂ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ದು ಸಂಜ್ಞಕಗಳಾದ ‘ಉ, ಡು’ ಎಂಬುವುಗಳಿಗೆ ಈ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ‘ದೋಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ‘ಷಷ್ಠಾಃ ಸ್ಥಾನೇಽಂತ್ಯಸ್ಯ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಅಂತ್ಯಾದೇಶವು ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ‘ವ್ಯಂಜನೇ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ನೇಸಱಿಱೋಳ್, ಕಾಡೋಳ್’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಿರಲು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸಪದಗಳನ್ನೇ ಉದಾಹರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು. ‘ದೂಱು ಪುಟ್ಟಿತು, ಅಳಱು ಪೆಚ್ಚಿತು, ಕೊಱುಡು ಮುರಿದುದು,

ಕೋಡು ಮೂಡಿತು ' ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ಆದರೆ — ' ನೇಸಮ್ಯೂಡಿತ್ತು, ಬೇಸೂತ್ತೊಲಗಿತ್ತು, ನಾಲಕ್ಕಿಟ್ಟಿದು, ಬಾಲ್ಯವಿಯಾದುದು ' ಮೊದಲಾದ ಅಸಮಸ್ತ ಪ್ರಯೋಗಗಳೂ ಉಪಲಭ್ಯವಾನವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸ ದಲ್ಲಿಯೇ ಬರುವುವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗದು. ' ದೂಜುವುಟ್ಟಿತು ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಳಾದಿ ಕಾರದಿಂದಾಗಲಿ ' ಬೆಸಕೋಲಾ ' ದಿಗಣ ಪಾಠದಿಂದಾಗಲಿ ಅನಭಿಧಾನದಿಂದಾಗಲಿ ನಿವಾರಣೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಸಮಸ್ತಗಳೇ ಪ್ರಚುರವಾಗಿ ಸಿಕ್ಕಿರುವುದರಿಂದ ಮ ನ ವ ದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತಗಳೇ ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಅಸಮಾಸವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಕವಿಗಳು —

‘ ಮಗನುಗಿಸಿತ್ತು ತೋಳ ಮೊದಲಾನಸಮೊಳ್ಳಲರಾಯ್ತು ಕಣ್ಣುಲರ್
ಮಿಗೆ ನಿಡಿದಾಯ್ತು ಮೂಡಿದುವು ಪೇರುರದೊಳ್ ಮುಕಳಸ್ತನಂಗಳೂ
ರುಗಳೆಡೆ ನುಣ್ಣನಾಳ್ವುದು ಬಸಿಬ್ಬ ಡವಾದುದು ಬಾಸೆ ನೀಳ್ವುದಾ
ಕೆಗೆ ಬರೆ ಜನ್ಮನಂ ಬಟಾಕೆ ಬಂದುದು ಕಾಮನ ಕಯ್ಲೆ ಕಾಮ್ನುಕಂ
ಹರಹಾಸಕ್ಕೊಂದೆರಬ್ಬಕ್ಕರಿರದನಕ್ಕೆರಬ್ಬೊಡು ನಾಕಾಧಿನಾಥ
ದ್ವಿರದಕ್ಕಂ ಮೂಜುನಾಲ್ಕಿಂದುವಿನ ರುಚಿಗೆ ನಾಲ್ಕಯ್ಯು ದುಗ್ಗಾಬ್ಬಿಗಯ್ಯಾ
ಹರವಿಂದಕ್ಕತ್ತಲಾಹೀಟಮರನದಿಗಮೇಟಿಂಟು ಕೈಲಾಸಧಾತ್ರೀ
ಧರಕೆಂಟೊಂಬತ್ತು ಮೇಲಾಯ್ತೆನೆ ಪಸರಿಸಿದಂ ಕೀರ್ತಿಯಂ ನಾಗವರ್ತುಂ ’

ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ' ಬಸುಬ್ಬಡವಾದುದು, ಒಂದೆರಬ್ಬಕ್ಕರಿ ' ಎಂಬಿವು ವ್ಯಸ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ ರ ಬಿ ಅದೇರಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ದರ್ಪಣಕಾರನಾದರೂ —

ಪದದ ಕಡೆಯಣ ಡ ಕಾರ
ಕ್ಕುದಯಿವುದು ಟಕಾರಮಾ ಹಕಾರಕ್ಕೊದವಿ
ಪ್ರದ ರೇಫಂ ವ್ಯಂಜನಪದ

ಮಿದಿರೊಳ್ ಸಂಧಿಸೆ ಸಮಾಸದೊಳ್ ಬಹುಳತೆಯಿಂ (ಸೂತ್ರ ೧೮೩)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಸಮಾಸದೊಳ್ಳಹುಳತೆಯಿಂ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಆದಾಗ್ಯೂ ' ಬಹುಳ ತೆಯಿಂ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಮಸ್ತಪ್ರಯೋಗಗಳು ಪ್ರಚುರವಾಗಿದ್ದರೂ ಕ್ವಚಿತ್ ಅಸಮಸ್ತಗಳೂ ಉಂಟೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪದದ ಕಡೆಯಣ ಡ ಕಾರಕ್ಕೆ ಟ ಕಾರಕ್ಕೆ ಎಂದು ವರ್ಣಮಾತ್ರಗ್ರಹಣವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರೂ ' ಡು, ಉ ' ಎಂಬವನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ' ಕಾಳ್ಕಿಚ್ಚು ' ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಂತಾರಿಕೆ ೮೩

ಹೀಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ರೇಫ ಬ ಕಾರಾದೇಶಗಳು ' ಟು, ಡು ' ರಬ್ಬಂತ ಗಳಾದ ಹ್ರಸ್ವಾದಿ ರಬ್ಬಗ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ' ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶಸಮಾಸೇ || ೮೭ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡಲು ಅದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಬಹುಸ್ವರಸ್ಯ || ೮೩ ||

ಅರ್ಥ || ಬಹುಸ್ವರವುಳ್ಳ ಶಬ್ದದ ದು ಸಂಜ್ಞಕ ಟು, ಡು ಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಜನವು ಪರವಾಗಿರಲು ರೇಫ ಬ ಕಾರಾದೇಶಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಬಿದಗ್ಗಂಟಿ, ಬಿದಲುಗಂಟಿ; ಕೆದತ್ತಲೆ, ಕೆದಲುಕಲೆ; ಮುದುಲ್ಲಂಟು, ಮುದುಡುಗಂಟು; ಕವಲ್ಲೂಲೆ, ಕವಡುಗೋಲೆ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೩

ಇಲ್ಲಿ ' ಬಹುಸ್ವರಸ್ಯ ' ಎಂಬುದೊಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಇದು ' ಬಹುವಃ ಸ್ವರಾಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ' ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ ಮಾಡಿ ಸಸ್ಯಂತವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಪೂರ್ವದಂತೆ ' ದೋಃ ' ಎಂಬುದು ' ಐಡೋಃ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ' ಬಹುಸ್ವರಸ್ಯ ' ಎಂಬುದು ಅವಯವಾವಯವವಿಭಾವ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ' ಐಡೋಃ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಇದು — ' ಹ್ರಸ್ವಾದೇರಸಮಾಸೇ || ೪೭ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ' ಬಹುಸ್ವರಸ್ಯ ' ಎಂಬುದು ಮೂರು ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ — ' ಬಹುಸ್ವರ ' ಶಬ್ದಸಂಬಂಧಿ ದು ಸಂಜ್ಞಕ ' ಐ, ಡು ' ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಜನವು ಪರವಾಗಿರಲು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ' ಐ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶವೂ ' ಡು ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕ ಕಾರಾದೇಶವೂ ಬರುವುದು - ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಬಹುಸ್ವರಸಾದ ' ಬಿದಲು, ಕೆದಲು ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ' ಬಿದಗ್ಗಂಟಿ ' ಎಂದರೆ ಚಕಿತಗವಿ ಎಂದರ್ಥವು. ' ಮುದುಲ್ಲಂಟು ' ಎಂದರೆ ಅಮೂಲಾಗ್ರಗ್ರಂಥಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೪೪

ವ್ಯಂಜನ ಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ರ ಲಾ ದೇಶಗಳು ಬರುವುವೆಂದು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ವ್ಯಂಜನಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರಲು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಪ್ರತ್ಯಯೇ || ೪೪ ||

ಅರ್ಥ || ವ್ಯಂಜನಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರಲು ದು ಸಂಜ್ಞಕಗಳಾದ ಐ ಡು ಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ರೇಫ ಟ ಕಾರಾದೇಶಗಳು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ತೋಐ+ಕೆ=ತೋಕ್ಕೇ || ' ಹೀಗೆಯೇ — ' ತೋಕ್ಕುಂ, ಮಾಲ್ಕಿ, ಮಾಲ್ಕುಂ || ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಪ್ರತ್ಯಯೇ ' ಎಂಬುದೊಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ವಾ ' ಎಂಬುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದುದನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸುವುದು. ' ಪ್ರತ್ಯಯೇ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ' ವ್ಯಂಜನೇ ' ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣವು. ಇದು ವರ್ಣಬೋಧಕ ಸಪ್ತವ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ — ' ಯಸ್ಯಂಪ್ರದಾದೇರ್ವರ್ಣಗ್ರಹಣೇ ' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಾದಿ ಲಾಭವು ಬಂದು ' ವ್ಯಂಜನಾದಾ ' ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಯೋಗವಿಭಾಗ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೂ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ವಾ ' ಗ್ರಹಣ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇದು ನಿತ್ಯವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಅದುವರಿಂದ ವ್ಯಂಜನಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಪರಕವಾದುದು ಸಂಜ್ಞಕ ' ಐ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ' ಡು ' ಎಂಬುದಕ್ಕೂ

ದಕ್ಕೂ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ರೇಫ ಲ ಕಾರಗಳು ಬರುವವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. 'ತೋಕ್ತೇ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ದರ್ಶನಾರ್ಥಕ 'ತೋಜು' ಧಾತುವಿಗೆ ಅತಿರಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಗತ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಲು 'ತೋಕ್ತೇ' ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಇದೇ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ಆಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಅದಕ್ಕೆ — 'ಅಮರೋಗುಮ್ || ೪೬೩ ||' ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಮಾದೇಶವನ್ನೂ 'ವಾಗು, ಪೋಗ್ನಿತ್ಯಾದಿ || ೪೬೨ ||' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನೂ ಮಾಡಲು 'ತೋಕ್ತುಂ' ಎಂದಾಗುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ — 'ಮಾಲ್ಕಿ, ಮಾಲ್ಕುಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಉಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೮೫

ವೃಂಜನಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಲು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ರೇಫ ಲ ಕಾರಾದೇಶಗಳು ಬರುವವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಗ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರಲು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ವಾ ಗಿ || ೮೫ ||

ಅರ್ಥ || ಗ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಪರಕ ದು ಸಂಜ್ಞಕ ಉ, ದು ಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ರೇಫ ಲ ಕಾರಾದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ತೋಗ್ಗಲ್, ತೋಜುಗಲ್; ತೋಗ್ಗುಂ, ತೋಜುಗುಂ; ಮಾಗ್ಗಲ್, ಮಾಜುಗಲ್; ನೋಲ್ಕಿ ನೋಡುಗಿ; ಮಾಲ್ಕುಂ, ಮಾಡುಗುಂ; ಮೂಲ್ಕುಂ, ಮೂಡುಗುಂ; ಕೋಲ್ಕುಂ, ಕೋಡುಗುಂ; || ಮೊದಲಾದ ಗ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳೇ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೮೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ವಾ, ಗಿ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ಉಡೋ, ದೋ, ರ ಲಂ ಪ್ರತ್ಯಯೇ' ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳು ಅನುವರ್ತಿತವಾದುವು. || 'ಗಿ' ಎಂಬುದು ವರ್ಣಬೋಧಕ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದವು. ಇದನ್ನು 'ಪ್ರತ್ಯಯೇ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಮಾಡಲು 'ಗ ಕಾರಾದಿ' ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ — ಗ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಲು ದು ಸಂಜ್ಞಕವಾವ 'ಉ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶವೂ 'ಡು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲ ಕಾರವೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ತೋಗ್ಗಲ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ 'ಗಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಮಾಲ್ಕುಂ, ತೋಕ್ತೇ' ಮೊದಲಾದುವು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೮೬

'ಪ್ರತ್ಯಯೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದುದಕ್ಕೆ 'ವಾ ಗಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಸೈಕಲ್ಪಿಕತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಈಗ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ನ ವಿ ಮುಖ್ಯೇ || ೮೬ ||

ಅರ್ಥ || ಮುಖ್ಯ ವ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರಲು ದು ಸಂಜ್ಞಕ ಉ, ಡು ಗಳಿಗೆ ರೇಫ ಲ ಕಾರಾದೇಶಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ತೋಜುವಂ, ತೋಜುವಿನಂ; ಬೀಜುವನ್ನಂ, ಬೀಜುವುದು, ಬೀಜುವೊಡಂ; ಮಾಡುವಂ, ಮಾಡುವಿನಂ, ಮಾಡುವನ್ನಂ, ಮಾಡುವುದು, ಮಾಡುವೊಡಂ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೮೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ನ, ವಿ, ಮುಖ್ಯೇ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವವು. ಇದು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದುದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವೇಶಕವಾದುದರಿಂದ 'ಉಡೋಃ, ದೋಃ, ರಱಂ, ಪ್ರತ್ಯಯೇ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವರ್ತಿಪಲ್ಲವುವು. 'ಶ್ರುತಾನುಮಿತಯೋಃ ಶ್ರುತಸಂಬಂಧೋ ಬಲೀಯಾ' ಎಂಬ ಪೈಯ್ಯಾಕರಣ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಅನುವರ್ತಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧ ಮಾಡುವುದ ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತವಾದ 'ವಿ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡುವುದು. 'ವಿ' ಎಂಬುದನ್ನು ಅನುವರ್ತಿತವಾದ 'ಪ್ರತ್ಯಯೇ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಲು ತದಾದಿ ಲಾಭವು ಬಂಟಾಗಿ 'ಮುಖ್ಯ ವ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ' ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ — ಮುಖ್ಯ ವ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರಲು ದು ಸಂಜ್ಞಕವಾದ 'ಉ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶವೂ 'ಡು' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲ ಕಾರಾದೇಶವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗಲು 'ತೋಜುವಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ವ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದೇಶವು ಬಂದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ವಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ತೋಕ್ತೌ, ತೋಕ್ತೌಂ; ಮಾಲಕ್ಕಿ, ಮಾಲ್ಕುಂ' ಮೊದಲಾದ ಕ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಪರಕವಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ವೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಮುಖ್ಯೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ತೋಪಂ, ಮಾಲ್ಟಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ವ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ — 'ಅದಿಷ್ಟಾದ್ರಃ || ೫೦೪ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಪ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅದಕ್ಕೆ — 'ಸ್ಥಾನಿವದಾದೇಶಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿತ್ವ ವನ್ನು ಅತಿದೇಶ ಮಾಡಲು ವ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರಕತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಈ ನಿರ್ವೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಗ್ರಹಣವು ಅಮುಖ್ಯವ್ಯಾಪ್ತ ತ್ಯರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಪ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅಮುಖ್ಯತ್ವವು ವರ್ಣಾಂತರವನ್ನು ಆದೇಶ ಮಾಡಿ ಆ ಆದೇಶದಲ್ಲಿ — ಸ್ಥಾನಿವತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಥಾನಿರೂಪಾತಿದೇಶ ಮಾಡಲು ಸಂಭವಿಸುವುದು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು 'ಉ, ಡು' ಎಂಬಿವುಗಳಿಗೆ ರೇಫ ಲ ಕಾರಾದೇಶಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದನಂತರದಲ್ಲಿಯೇ 'ಅದಿಷ್ಟಾದ್ರಃ || ೫೦೪ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ ಕಾರಾದೇಶಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದುದನ್ನು ನಿರ್ವೇಶಿಸುವುದು- 'ಭುಕ್ತವಂತಂ ಪ್ರತಿಮಾಭುಜ್ಞಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗುವುದು. ತಥಾಚ ಮುಖ್ಯ ಗ್ರಹಣಕ್ಕೆ ವ್ಯಾವರ್ತನೇ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ತದ್ಗ್ರಹಣವು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಥವಾ ಕೃತ್ಯಾ

ಚಿಂತಾನ್ಯಾಯದಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಗ್ರಹಣವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಈ ನಿಷೇಧವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ 'ಅದಿಷ್ಟಾದ್ರಬಃ || ೫೧೪ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ನಿರರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ನಿಷೇಧವನ್ನೇ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಮುಖ್ಯ 'ವ ಕಾರಾದೌ ಪ್ರತ್ಯಯೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು — ಎಂದು ಕಥಾಚಿತ್ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೭

ಪ್ರತ್ಯಯಾತಿರಕ್ತವ್ಯಂಜನಾದಿಗಳು ಪರವಾಗಿರಲು ನಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಹ್ರಸ್ವಾದೇರಸಮಾಸೇ || ೪೭ ||

ಅರ್ಥ || ಸಮಾಸದಿಂದ ಯಾವುದು ಹ್ರಸ್ವಾದಿಯಲ್ಲವೋ ತತ್ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಡು ಸಂಜ್ಞಕ ಉ, ಡು ಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಜನವು ಪರವಾಗಿರಲು ರೇಫ ಲ ಕಾರಾದೇಶಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾಹರಣೆ || ಕಿಋ+ಕೋಲ್ = ಕಿಋಗೋಲ್ || ಹೀಗೆಯೇ — ಕುಋಗಂಟು, ಕುಡುಗೋಲ್, ಕಡುಗಂಪು, ನಿಡುಸೂಳ್ || ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳೇ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಹ್ರಸ್ವಾದೇಃ, ಅಸಮಾಸೇ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಾತಿರಕ್ತವಿಷಯವಾದುದರಿಂದ 'ವ್ಯಂಜನೇ' ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. 'ಋಡೋದೋರ್ಲಂ, ನ' ಎಂಬುದೂ ಅನುವರ್ತಿಸುವುದು. 'ಹ್ರಸ್ವಾದೇಃ' ಎಂಬುದು 'ಹ್ರಸ್ವಃ ಆದಿಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ' ಎಂದು ಬಹುಪ್ರೀಹಿಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿ ಸ್ಪಷ್ಟತೆವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇದು ಅವಯವಾವಯವಿಭಾವಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಸ್ಥಿತಿ 'ಋಡೋಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. 'ಅಸಮಾಸೇ' ಎಂಬುದು 'ನ ಸಮಾಸೇ, ಅಸಮಾಸೇ' ಎಂದು ನೌ-ತತ್ಪುರಷವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಅಸಮಾಸವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಾದಿಯಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಡು ಸಂಜ್ಞಕ 'ಉ, ಡು' ಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಜನವು ಪರವಾಗಿರಲು ರೇಫ ಲ ಕಾರಾದೇಶಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ 'ಕಿಋಗೋಲ್, ಕುಋಗಂಟು, ನಿಡುದೋಳ್, ಕಡುಚಾಗಂ' ಮೊದಲಾದ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧವು ಪ್ರವರ್ತಿಸದೆ ರೇಫ ಲ ಕಾರಗಳೇ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಥವಾ ಅಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಹ್ರಸ್ವಾದಿಯೋ ತತ್ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ 'ಉ, ಡು' ಗಳಿಗೆ ರ ಲ ಗಳೇ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ — 'ಎಳದುಋ ವಿಂಡು, ವೇಸಬಿಡುಮುತ್ತು' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಆದೇಶವೇ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ಅಸಮಾಸೇ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕ 'ನೌ' ಗೆ ಹ್ರಸ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣಮಾಡಿ ಸಮಾಸಕೃತ ಹ್ರಸ್ವಾದಿಯಲ್ಲದ ಶಬ್ದಸಂಬಂಧಿಯಾದ 'ಉ, ಡು' ಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಜನಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರೇಫ ಲ ಕಾರಾದೇಶಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಲು ಅವ ಶಬ್ದಗಳು ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ಹ್ರಸ್ವಾದಿಯಲ್ಲದೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿದರೇ ಹ್ರಸ್ವಾದಿಯಾಗುವುವೋ ತದತಿರಕ್ತವಾದ ಶಬ್ದವಾವುದೋ ಅದು ಸಮಸ್ತ

ವಾಗಿದ್ದರೂ ಸರಿ, ವ್ಯಸ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ ಸರಿ, ಅಂತಹ ಹ್ರಸ್ವಾದಿ ಶಬ್ದ ಸಂಬಂಧಿಗಳೇ ಆದ ದು ಸಂಜ್ಞಕ 'ಉ, ಡು' ಗಳಿಗೆ ರ ಉ ಆದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಫಲಿತಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ — ' ಎಳಗಉ, ಪೊಸಮಡು ' ಮೊದಲಾದ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವಕ್ಕೂ ಹ್ರಸ್ವಾದಿತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು. 'ಪೊಟಮಾಉ, ಪೊಸಬೀಡು' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಾದಿತ್ವವು ಸಮಾಸಕೃತವೇ ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವು ಪ್ರವರ್ತಿಸದೆ ಆದೇಶವೇ ಬಂದು ' ಪೊಟಮಾಗಂಟಿ, ಪೊಸಬೀಳ್ತಾಣಂ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ 'ಬಾಲ್ಕು ಉವಿಂಡು, ಸಾಲ್ಕು ಉದಾಣಂ, ನೀಮ್ಮೇಡುದಾಣಂ, ಕಾಲ್ಕು ಡು ನೇರ ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾಸದಿಂದ ದೀರ್ಘಾದಿತ್ವವಿದ್ದರೂ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ' ತುಉ, ಮಡು ' ಮೊದಲಾದುವು ಹ್ರಸ್ವಾದಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವೇ ಬರುವುದು. ' ಬೆದಗ್ಗಂಟಿ, ಮುದುಲ್ಲಂಟು ' ಮೊದಲಾದುವು ಹ್ರಸ್ವಾದಿಯಾಗಿದ್ದರೂ — ' ಬಹುಸ್ವರಸ್ಯ ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ದರ್ಶನಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಿ ಬಹುಗ್ರಹಣದಿಂದ ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಉಪಸಮಿತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ೮೮

ಇದುವರೆಗೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳಿ ಈಗ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಿಶಿಷ್ಟನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅಉಮೂಱೋಃ || ೮೮ ||

ಅರ್ಥ || ಅಉ, ಮೂಉ ಶಬ್ದಗಳ ದು ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಉ ವಿಗೆ ವ್ಯಂಜನವು ಪರವಾಗಿರಲು ರೇಫಾದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾಹರಣೆ || ಅಉ+ಗಾವುದಂ=ಅಉಗಾವುದಂ, ಮೂಉ+ಗಾವುದಂ=ಮೂಉಗಾವುದಂ || ಮೊದಲಾದುವೇ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೮೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಅಉಮೂಱೋಃ ' ಎಂದು ಒಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಗಳಾದ ' ಅಉ, ಮೂಉ ' ಇವೆರಡೂ ' ಉ ' ಶಬ್ದಾಂತಗಳಾದುದರಿಂದ ' ಉಡೋದೋರಬಂ ವ್ಯಂಜನೇ ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಉಃ, ರಃ, ವ್ಯಂಜನೇ ' ಎಂಬಿವೇ ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ನಿಷೇಧಪ್ರಕರಣವಾದುದರಿಂದ ' ನ ' ಎಂಬುದೂ ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ತಥಾಚ — ' ಅಉ, ಮೂಉ ' ಶಬ್ದಗಳ ದು ಸಂಜ್ಞಕ ' ಉ ' ವಿಗೆ ವ್ಯಂಜನವು ಪರವಾಗಿರಲು ರೇಫಾದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ' ಅಉಗಾವುದಂ, ಮೂಉಗಾವುದಂ ' ಎಂಬ ಸಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಇದರಿಂದ ರೇಫಾದೇಶಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವು ಬರಲು ' ಅಉ ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ' ಅಉಃ || ೩೫ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಹ್ರಸ್ವವೂ ' ಮೂಉ ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ — ' ಮೂಉಃ || ೩೫ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದು ಲೋಪವೂ ಬರಲು ' ಅಉಗಾವುದಂ, ಮೂಉಗಾವುದಂ ' ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಸಂಖ್ಯಾಲ್ಪಾ ಸಮಾಸೇ || ೨-೧-೧೨ || ' ಎಂಬ ಶಾಕಟಾಯನ ಸೂತ್ರದಿಂದಾಗಲಿ, ' ಸಂಖ್ಯಾಯಾ ಅಲ್ಪೀಯಾಸ್ಯಾಃ ' ಎಂಬ ಪಾಣಿನಿಸೂತ್ರದಿಂದಾಗಲಿ ' ಮೂಉ '

ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮತಃ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿ 'ಮೂಱಾಱೋ?' ಎಂದು ಹೇಳದೆ 'ಆಱು, ಮೂಱೋ?' ಎಂದು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ 'ಮೂಱು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವು ಕ್ವಾಚಿತ್ತ್ವವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. ಇದರಿಂದ 'ಮೂರ್ಮ, ಮೂರ್ಮಡಿ' ಎಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಹೀಗೆ ಮಹಾಕವಿಪ್ರಯೋಗವೂ ಇರುವುದು —

ಕೂರ್ಮೈಯಿನಾ ಮುನಿಯಂ ಕಂ

ಡಾಮ್ನಂ ನೀನಲ್ಲದಿಲ್ಲ ಪೆಹಿತಂದರಸಂ

ಮೂರ್ಮೈ ಬಲವಂದು ನುತಿಸಿ ಪ

ಲರ್ಮೈ ತುಱಾಲ್ಗಿಯ್ತು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಬೆಸಗೊಂಡಂ

ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಜ್ಞರು ಅರಿಯಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೮೯

ಇದುವರೆಗೂ ಸಮಾಸಾಸಮಾಸಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಪೂರ್ವಭಾಗದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುವ ವೃಂದನಾದೇಶಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಈಗ ಸಮಾಸಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಪರಪದದ ಆದಿವೃಂದನಕ್ಕೆ ಬರುವ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕತಪಸ್ತೃತೀಯ ಉತ್ತರಪದಾದೇಃ || ೮೯ ||

ಅರ್ಥ || ಉತ್ತರಪದದ ಆದಿಭೂತಗಳಾದ ಕ ಕಾರ ತ ಕಾರ ಪ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಆಯಾ ವರ್ಗದ ತೃತೀಯವರ್ಣಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಪಲದು+ಕನ್ನಡಂ = ಪಲಗನ್ನಡಂ || ಹೀಗೆಯೇ — 'ಗಣಿಗೂಱ್, ತಣ್ಣದಿರ್, ನುಣ್ಣದಿರ್, ನುಣ್ಣದವು, ನುಣ್ಣಿಱಿ, ಕಣ್ಣಿಱವಿ, ಉಡಿದೊವಲ್, ಬಾಯ್ಣಿಱಿ, ಕಣ್ಣಿಲಂ, ತಣ್ಣಿಲಾಲ್, ನುಣ್ಣಿಗರ್, ಕಣ್ಣಾಪೆ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೮೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಕತಪಃ, ತೃತೀಯಃ, ಉತ್ತರಪದಾದೇಃ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ಕತಪಃ' ಎಂಬುದು 'ಕ, ತ, ಪ' ಎಂಬ ವರ್ಣತ್ರಯಬೋಧಕ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪದವು. ಇದಕ್ಕೆ 'ಉತ್ತರಪದಾದೇಃ' ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣವು. 'ಉತ್ತರಪದ' ಶಬ್ದವು ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸದ ಚರಮಾವಯವದಲ್ಲಿ ರೂಢವಾಗಿರುವುದು ಆದರೆ 'ಆದಿ' ಎಂದು ಷಷ್ಠಿ ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. 'ತೃತೀಯಃ' ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಇದೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯವಾಗಿರುವುದು. 'ತೃತೀಯಃ' ಎಂದರೆ ಅವ ವರ್ಗದ ಅಕ್ಷರವು ಸ್ಥಾನಿಯಾಗುವುದೋ ಆ ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯದಿಂದರ್ಥವು. ತಥಾಚ — ಸಮಾಸದ ಕೊನೆಯ ಪದದ ಆದಿಭೂತಗಳಾದ ಕ ಕಾರ ತ ಕಾರ ಪ ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆಯಾ ವರ್ಗದ ಮೂರನೆಯ ವರ್ಣವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ 'ಪಲಗನ್ನಡಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಕತಪಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಕಡುಚಾಗಿ, ಕಣ್ಣಿಲಂ, ಕಡುಬೆಕ್ಕು, ಪೊಸಬೊಟ್ಟಿಗೆ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಚ ಕಾರಾದಿಗಳಿಗೆ ತೃತೀಯ ವರ್ಣಾದೇಶವಿಲ್ಲ. 'ಉತ್ತರಪದಾದೇಃ' ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ 'ಉತ್ತರಪದ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ತಣ್ಣದಿರ್, ಕಣ್ಣಿಲಂ' ಮೊದಲಾ

ದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದದ ಆದಿಭೂತ ತ ಕಾರ ಕ ಕಾರಾದಿಗಳಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಆದೇಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಪೊಸಸಕ್ಕರೆ, ಮನೆಸರಕು' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಾಂತಗಳಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ 'ಉತ್ತರಪದ' ವೆಂಬುದು ಸಮಾಸಚರಮಾನವನದಲ್ಲೇ ರೂಢವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಕಣ್ಣ ಕಡೆ, ರನ್ನದ ಕಡೆ, ಪೊನ್ನ ತಗಡು, ಅಲತೆಗೆಯ ಪಡಲಂ' ಮೊದಲಾದ ನಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ಇರೆ ವರ್ಗಪ್ರಥಮಂಗಳ್

ಪರದೋಳ್ ಚ ಟ ಪರ್ಗಮುಱಾಯಿ ತಮ್ಮ ತೃತೀಯಾ

ಪ್ರರಮಕ್ಕುಂ ಪದವಿಧಿಯೋಳ್

ಪರಿಪರಿಸಲ್ ಬಾರದಲ್ಲಿ ಬಹುಳಸ್ಥಿತಿಯಂ (ಸೂತ್ರ ೬೫)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಪದವಿಧಿಯೊಳೆಂದರೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಬಹುಳವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ — 'ಜೆಸೆಕೋಲಾದಯಃ || ೧೦೧ ||' ಎಂಬ ಗಣಪರಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ಸಂಗ್ರಹಿತವಾಗುವುವು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೯೦

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ತೃತೀಯವರ್ಣಾದೇಶಕ್ಕೆ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ನಾದಿಷ್ಟಾದ್ರಯಃ || ೯೦ ||

ಅರ್ಥ || ಅದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ರೇಫ ಬ ಕಾರಗಳ ಮುಂದಿನ ಉತ್ತರಪದಾದಿಭೂತ ಕ ಕಾರ ತ ಕಾರ ಪ ಕಾರಗಳಿಗೆ ತೃತೀಯವರ್ಣಾದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾಹರಣೆ || ಮಾಱು + ಕೋಲ್ = ಮಾಕೋಲ್ || ಹೀಗೆಯೇ — ಬೇರ್ತ್ತಡೆ, ಬೇರ್ಪ್ಪಟ್ಟಂ, ಕಾಲ್ಕುಚ್ಚು, ನಾಲ್ಕೊಲೆ, ನಾಲ್ವಗರಣಂ, ಒಕ್ಕಯ್, ಇಪ್ಪಾನಿ, ಕೀಲ್ಕೊಟ್ಟೆ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೯೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ನ, ಆದಿಷ್ಟಾತ್, ರಱಃ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ಕತಪಸ್ತು ತೀಯ ಉತ್ತರಪದಾದೇಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. 'ಆದಿಷ್ಟಾತ್' ಎಂದರೆ — 'ಉದೋದೋರಬಂ ವ್ಯಂಜನೇ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದರ್ಥವು. ಇದು 'ರಱಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಪಂಚವ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ 'ಉತ್ತರಸ್ಯ' ಎಂದು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದು. ಅದನ್ನು 'ಕತಪಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡುವುದು. ತಥಾಚ — ಅದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ರೇಫ ಬ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪರವಾಗಿರುವ ಉತ್ತರ ಪದಾದಿಯ ಕ ತ ಪ ಗಳಿಗೆ ತೃತೀಯವರ್ಣಾದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಮಾಕೋಲ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಕ ಕಾರಾದ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಗ ಕಾರಾದ್ಯಾದೇಶಗಳು ಬಂದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ 'ಮಾಕೋಲ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಮಾರ್' ಎಂಬುದು ಪ್ರತಿಪ್ರಯೋಗವಾಚಿಯಾದ 'ಮಾಱು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ — 'ಉದೋದೋರಬಂ ವ್ಯಂಜನೇ' ಎಂಬ

ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಾದೇಶವು ಬಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯವಾಗುವುದು. ಶತ್ರುವಿ
ನಿಂದ ಮೊದಲು ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟ ಬಾಣವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟ ಬಾಣವು
'ಮಾಕ್ಯೋಲ್' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. (ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ರೇಫಾಂತವಾದ ವ್ಯಾಮನಾಚಕ
'ಮಾರ್' ಶಬ್ದವೊಂದಿರುವುದು. ಆಲ್ಲಿ ರೇಫವು ಆದಿಷ್ಟವಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ತೃತೀಯವರ್ಣಾ
ದೇಶವು ಬಂದು 'ಮಾಗೋಲ್' ಎಂದೇ ಆಗುವುದು.) ಒಳಗೆಯೇ — 'ಬೇರ್ತ್ರೆಡೆ' ಮೊದ
ಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರೇಫಾದ್ಯಾದೇಶವು ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆ
ಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ — 'ಒರ್ಕ್ಯಯ್, ಇರ್ಪ್ಪಾನಿ, ಕೀಲ್ಪೊಟ್ಟಿ' ಎಂದು ಕೊಟ್ಟಿರು
ವುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ — ಒಂದು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ — 'ಒರೊಂದೋ || ೩೫ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ
'ಒರ್' ಆದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಲು 'ಒರ್ಕ್ಯಯ್' ಎಂತಲೂ ಎರಡು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ — 'ಎರಡೋರಿರ್
|| ೩೫ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇರಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಲು 'ಇರ್ಪ್ಪಾನಿ' ಎಂತಲೂ ಕೆಳಗು
ಶಬ್ದಕ್ಕೆ — 'ಕೀಲ್ಪೊಟ್ಟಿ' ಎಂತಲೂ ಆಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ 'ಒರ್, ಇರ್, ಕೀಲ್' ಎಂಬ
ಸಮುದಾಯಗಳೇ ಆದಿಷ್ಟಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತದೇಕದೇಶಗಳಾದ ರೇಫ ಲ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಆದಿಷ್ಟ
ತ್ವವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು ಅಸಂಗತವೆಂದು ತೋರು
ವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಸಮುದಾಯನಿಷ್ಕರ್ಷಣಕ್ಕೆ ಕೃತಿದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ಔಪಚಾರಿಕವಾಗಿ
ಹೇಳುವ ಪದ್ಧತಿಯುಂಟೆಂದು ತಿಳಿದು ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟದೆಯಾದುದರಿಂದ ಅಸಂಗತವಲ್ಲವೆಂದು
ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಆದಿಷ್ಟಾತ್' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ನಿರ್ಗಂಡಿ,
ಕೂರ್ಗಲಿ, ಕೂಲ್ಪಟ್ಟಿ, ಬಾಲ್ಪಾಣಂ' ಮೊದಲಾದ ಸ್ವಭಾವಸಿದ್ಧವಾದ ರೇಫವಿದ್ದ ಪ್ರಯೋಗ
ಗಳಲ್ಲಿ ಈ ನಿಷೇಧವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ನಿರ್ಗಂಡಿ' ಎಂದರೆ ತೂಬು ಅಥವಾ ಜಲನಿರ್ಗಮನ
ಮಾರ್ಗವೆಂದರ್ಥವು. 'ಕೂರ್ಗಲಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ — 'ಕೂರಿದಂ ಕಲಿ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವನ್ನು
ಮಾಡಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉಪಾಂತ್ಯಸ್ವರಾದಿಗೆ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಲು 'ಕೂರ್' ಎಂದುಳಿದ
ಶಬ್ದವೆಂದು ತಿಳಿದು ಈ ನಿಷೇಧಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕೂರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದಿಷ್ಟ
ವಾದ 'ಕ್ರೂರ್' ಶಬ್ದವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಈ ನಿಷೇಧವು ಬಂದು 'ಕೂರ್ಕ್ಯಲಿ'
ಎಂದೇ ಆಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಮಹಾಕವಿಪ್ರಯೋಗವೂ ಇರುವುದು.

ದೇರ್ಕ್ಯಯ್ ರೆಬರನವರೊಳ್

ಕೂರ್ಕ್ಯಲಿಗಳನಾತ್ಮನಿಕಟದೊಳ್ ಮಿಕ್ಕವರಂ

ತಾಕ್ಯಣಿಸಿ ಸವರಕೇಳಿಗೆ

ಸೂಕ್ಯಡಿಗಡಿದಂ ನೃಪಾಲಕಂ ರಿಪುಬಲಮಂ

ನೆಂದು ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಉಂಟಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. 'ಕೂಲ್ಪಟ್ಟಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಕೂಲ್' ಎಂಬುದು
ಓದನವಾಚಿ ಲ ಕಾರಾಂತ ದೇಶ್ಯ ಶಬ್ದವು. ಓದನವಾಚಿ 'ಕೂರ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಕರಂಬಾದಿ' ||೧೬||
ಪಾಠದಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ 'ಕೂಳ್' ಶಬ್ದಕ್ಕಾಗಲಿ, 'ಕೂಡು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿ
ಸಾಧಿತವಾದ 'ಕೂಳ್' ಶಬ್ದಕ್ಕಾಗಲಿ ಗ್ರಹಣವಲ್ಲ. 'ಬಾಲ್ಪಾಣಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಜೀವನವಾಚಿ
ಅಥವಾ ಖಡ್ಗವಾಚಿಯಾದ 'ಬಾಳ್' ಎಂಬ ಅಖಂಡ ಶಬ್ದವೇ ಅಲ್ಲದೆ ಮಾಂಸವಾಚಿಯಾಗಲಿ ಶಾಕ

ವಾಚಿಯಾಗಲಿ ಅದ ' ಬಾಡು ' ಶಬ್ದದಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದುದಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ' ರಟಃ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ತೊಂಬತ್ತು ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ತೊಮಾದಿಗಳು ಅದಿಷ್ಟ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಈ ನಿಷೇಧವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ಒಂದರಡಕ್ಕೊ ಹ ಕಾರ

ಕೃಂದಾದಾದೇಶರೇಫಗಂ ಡತ್ವಕ್ಕಂ

ಬಂದಾದೇಶಹಟಕ್ಕಂ

ಸಂಧಿಸದು ತೃತೀಯವೃತ್ತಿ ಕ ತ ಪಕ್ಕೆಂದುಂ (ಸೂತ್ರ ೬೬)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಲಕ್ಷ್ಯಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವನು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೯೦

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದಾದಿಭೂತವಾದ ಕ ತ ಪ ಗಳಿಗೆ ತೃತೀಯ ವರ್ಣಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಅದಿಷ್ಟ ರೇಫ ಲ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಸ್ವರದ ಮುಂದಿರುವ ಉತ್ತರಪದಾದಿಭೂತ ಪವರ್ಗಿಯ ವರ್ಣಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಅದೇಶಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸ್ವರಾದ್ಯಃ ಪವರ್ಗಸ್ಯ || ೯೦ ||

ಅರ್ಥ || ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಮುಂದಿರುವ ಉತ್ತರಪದಾದಿಯ ಪ ವರ್ಗದ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಯಥಾಸಂಭವ ವಾಗಿ ವ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಎಳದು+ಪೆಣಿ = ಎಳವೆಣಿ || ಹೀಗೆಯೇ ಜಿಳೆವೊಲಂ, ಮೂವಣ್ಣಂ, ನಸುವಿರಿದು, ಮರವಣಿ, ಪಲವಾನಿಸಂ|| ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗವನ್ನಾಗಿ ಊಹಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುವುದು.

ವಿಚಾರ ೯೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಸ್ವರಾತ್', ವಃ, ಪವರ್ಗಸ್ಯ ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ' ಸ್ವರಾತ್ ' ಎಂಬುದು ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ ' ಉತ್ತರಸ್ಯ ' ಎಂದು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದು. ಇದು ' ಪವರ್ಗಸ್ಯ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಉತ್ತರಪದಾದೇಃ ' ಎಂಬುದನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಿ ಅದನ್ನೂ ಪವರ್ಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡುವುದು. ಈ ಪವರ್ಗವು ಐದು ವರ್ಣಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದರೂ ಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅಲ್ಪಪ್ರಾಣಗಳನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ತಥಾಚ — ಸ್ವರದ ಮುಂದಿನ ಉತ್ತರಪದಾದಿ ಪವರ್ಗಿಯ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ವ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ' ಎಳವೆಣಿ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುವು. ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ' ಮೂವಣ್ಣಂ ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮೂಜು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ — ' ಮೂಱಿಣೀಃ || ೩೫೨ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ದು ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಿ ಇದರಿಂದ ವ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಸ್ವರಾತ್ ' ಎಂದು ನಿಮಿತ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ' ಸೀಳ್ವೊಟ್ಟಿ, ಕಾಲ್ವೊಡೆ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗ

ಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದಿನ ಪವರ್ಗಕ್ಕೆ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ವ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಪವರ್ಗಸ್ಯ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಪೋಸಚಾವಡಿ, ಪೋಸಜವೇ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಗಾಂತಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಿಲ್ಲ,

ಇಲ್ಲಿ 'ಉತ್ತರಪದಾದೇಃ' ಎಂಬುದನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವ ಕಾರಾದೇಶವು ಸಮಾಸವಿವಯದಲ್ಲಿಯೇ ಬರುವುದೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದರೆ ಪ್ರಾಚೀನರು ಅಸಮಾಸದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ನಿಯಮವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉತ್ತರಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಬಹುಳಗ್ರಹಣವನ್ನು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಪಕರ್ಷಣ ಮಾಡಿ —

ದಿವದಿಂ ಭರದಿಂ ಕೆಲಸ

ಕ್ಕೆ ವರ್ಪ್ಪ ದೇವಾಂಗನಾಜನಂ ಕರಮೇಸಗುಂ

ಎಂಬುದರಲ್ಲಿರುವ 'ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ವರ್ಪ' ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನೂ ಹಾಗೆಯೇ —

ಅವಧಾನಮೆಚ್ಚುಹಿಂದುಲಿ

ವ ವಂದಿಸಂದೋಹದುಲಿ ಯನಾಲಿಸುತುಂ ವಾ

ಸವಲೀಲೆಯಿನಾನೆಯು ಬಿಂ

ಗೆ ವಂದನುದಯಾದ್ರಿಗೈಯ್ವಿವಿನನವೊಲರಸಂ

ಎಂಬ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿರುವ 'ಬಿಂಗೆ ವಂದಂ' ಎಂಬುದನ್ನೂ ಸಮರ್ಥನಮಾಡಬಹುದು. ಅಥವಾ ವ ಕಾರ ಬ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ನಿರ್ವಾಹವನ್ನಾದರೂ ಮಾಡಬಹುದು.

ದರ್ಪಣಕಾರನು ಈ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ 'ವ್ಯಂಜನಾದ್ವಾನಾದೇಶಾತ್ || ೯೨ ||'

ಎಂಬ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನೂ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಸಮಾಸಾಸಮಾಸಸಾಧಾರಣವಾಗಿ —

ವಿದಿತಸ್ವರದಿನನಾದೇ

ಶದ ಸಹಜವ್ಯಂಜನಂಗಳಿಂ ಶರದ ಶವ

ರ್ಗದ ನೆಲೆಗಕ್ಕುಂ ವತ್ಸಂ

ಪದವಿಧಿಯೊಳ್ ಬಹುಳವೃತ್ತಿಯಿಂ ವಾಕ್ಯದೊಳಂ (ಸೂತ್ರ ೬೭)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಈ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸಾಧಿಸಿರುವನು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೯೨

ಸ್ವರದ ಮುಂದಿನ ಪವರ್ಗಕ್ಕೆ ಆದೇಶವನ್ನು ಹೇಳಿ ಕೆಲವು ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದಿನ ಪವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ವ್ಯಂಜನಾದ್ವಾನಾದೇಶಾತ್ || ೯೨ ||

ಅರ್ಥ || ಅದಿಷ್ಟವಲ್ಲದ ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದಿನ ಉತ್ತರಪದಾದಿಭೂತ ಪ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ವ ಕಾರಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಕಯ್+ಪೊಯ್ತಂ = ಕಯ್ಪೊಯ್ತಂ || ಹೀಗೆಯೇ 'ನೀವೊಯ್ತಂ, ಬೀವೊರಸಿ, ಮೇಲ್ವಣ್ಣಂ, ಮೆಲ್ವಾತು, ಸೂಳ್ವಾತು' || ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ವ ಕಾರಾದೇಶವು

ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗಿವೆ. 'ಪಾಲ್ಕಿನೆ, ಬಾಲ್ಕಿನೆ, ನೀರ್ಮಜ್ಜಿಗೆ, ಬಾಂಬಟ್ಟೆ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ನಿಮಿತ್ತಗಳಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಕೃಚಿತ್ವ ವೃತ್ತಿ—ಕೃಚಿವಪ್ರವೃತ್ತಿರೂಪವ್ಯವಸ್ಥಿತ ವಿಭಾಸೆಯನ್ನಾಶ್ರಯಿಸುವುದರಿಂದ ವ ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೯೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ವ್ಯಂಜನಾತ್, ವಾ, ಅನಾದೇಶಾತ್' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರು ವುವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಃ, ಪವರ್ಗಸ್ಯ, ಉತ್ತರಪದಾದೇಃ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. 'ಅನಾದೇಶಾತ್' ಎಂಬುದು 'ವ್ಯಂಜನಾತ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. 'ವ್ಯಂಜನಾತ್' ಎಂಬುದು 'ಪೂರ್ವಾರ್ಥ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಪ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಆ ಪ ವರ್ಗಕ್ಕೆ 'ಉತ್ತರಪದಾದೇಃ' ಎಂಬುದು ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ವಿಶೇಷಣವು. 'ವಃ' ಎಂಬುದೇ ವಿಧೇಯವು. 'ವಾ' ಎಂಬುದು ವಿಭಾಷಾದ್ಯೋತಕವು. ತಥಾಚ ಆದಿಷ್ಟವಲ್ಲದ ವ್ಯಂಜನವೆಂದರೆ ಸಹಜವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದಿನ ಉತ್ತರಪದಾದಿಭೂತ ಪ ವರ್ಗದ ವರ್ಣಸ್ಥಾನ ದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ 'ಕಯ್ಯೊಯ್ತಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳೂ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಿಭಾಷಾಶ್ರಯಣದಿಂದ 'ಪಾಲ್ಕಿನೆ' ಮೊದಲಾದುವೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ವ್ಯಂಜನಾತ್' ಎಂದು ಹೇಳಿ ರುವುದರಿಂದ — 'ಎಳವೆಣಿಗೆ, ಪೊಸವೆಟ್ಟಂ' ಮೊದಲಾದ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವಿಕಲ್ಪವಿಧಿಯು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. 'ಅನಾದೇಶಾತ್' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಇಬ್ಬಾರ್, ಇಮ್ಮೊನೆ' ಮೊದಲಾದ ಆದಿಷ್ಟವ್ಯಂಜನವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸು ವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪೂರ್ವದಂತೆ ಇದೂ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುದೆಂದು ದರ್ಪಣಕಾರನು ಹೇಳಿರುವನು. ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ನೋಡಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೯೩

ಹೀಗೆಯೇ ವ್ಯಂಜನಾಂತರಕ್ಕೆ ಆದೇಶಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸಶ್ಲೋ ಬಹುಲಮಲಯಃ || ೯೩ ||

ಅರ್ಥ || ಲ ಕಾರ ಯ ಕಾರವರ್ಜಿತ ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದಿರುವ ಉತ್ತರಪದಾದಿಭೂತ ಸ ಕಾರಕ್ಕೆ ಚ ಕಾರಾದೇಶವು ಬಹುಳವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಬಹುಳವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ —

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಇಂಚರಂ, ಇರ್ಚವಡಿ, ಇಚ್ಚಾರವಡಿ, ಇರ್ಚಿಲಂಗು, ಒಚ್ಚೀರ ಗಣ್' ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೂ 'ಕಣ್ಣೊಲಂ, ಮುಳ್ಳೆಲಂಗು, ಕಳ್ಳವಿಗೆ, ಕೀಲಿಕ್ಕೊಳ್ಳಿಗೆ' ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಪ್ರವೃತ್ತಿಯೂ 'ನುಣ್ಣರಂ, ನುಣ್ಣರಂ; ಬೆಳ್ಳರಿ, ಬೆಳ್ಳರಿ; ಮುಳ್ಳೆಲಿ, ಮುಳ್ಳೆಲಿ' ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವೂ 'ಮುಂಜುರಾ, ಮೊಂಜುರಿಗೆ, ಮುಂಜೆಲಂಗು, ಕಣ್ಣೊಡರ, ಮೊಂಜೆಳೆ, ಪಿಂಜೆಲಂಗು' ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ

ಬೇರೆ ಆದೇಶವೂ ಬರುವುದರಿಂದ ಬಹುಳವೆಂಬುದು — ‘ ಬಹೂ ಅರ್ಥಾನ್ ಲಾತಿ ’ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಅನೇಕಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕವೆಂದು ಅದರಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ-

ಕೃಚಿತ್ಪ್ರವೃತ್ತಿಃ ಕೃಚಿದಪ್ರವೃತ್ತಿಃ ಕೃಚಿದ್ವಿಭಾಷಾ ಕೃಚಿದನ್ಯದೇವ

ವಿಧೇರ್ವಿಧಾನಂ ಬಹುಧಾ ಸಮೀಕ್ಷ್ಯ ಚಾತುರ್ವಿಧಂ ಬಾಹುಳಕಂ ವದಂತಿ

ಎಂದು ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣಜ್ಞರು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ವಿಚಾರ ೯೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಸಃ, ಚಃ, ಬಹುಳಂ, ಅಲಯಃ ’ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ ವ್ಯಂಜನಾತ್ ’ ಎಂಬುದನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಿ ‘ ಅಲಯಃ ’ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡುವುದು. ‘ ಅಲಯಃ ’ ಎಂದರೆ ಲ ಕಾರ ಯ ಕಾರರೂಪ ವ್ಯಂಜನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎಂದರ್ಥವು. ‘ ವ್ಯಂಜನಾತ್ ’ ಎಂಬುದು ಸೌರ್ವಾಪರರೂಪಸಂಬಂಧದಿಂದ ‘ ಸಃ ’ ಎಂಬ ಷಷ್ಠ್ಯಂತಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ‘ ಉತ್ತರಪದಾದೇಃ ’ ಎಂಬುದೂ ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು. ‘ ಚಃ ’ ಎಂಬುದು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥಕವಾದ ಅ ಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಚ ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಬೋಧಕ ಪ್ರಥಮಾಂತಪದವು. ‘ ಬಹುಳಂ ’ ಎಂಬುದು ಉಕ್ತಾರ್ಥಕವು. ತಥಾಚ — ಲ ಕಾರ ಯ ಕಾರಾತಿರಿಕ್ತ ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದಿನ ಉತ್ತರಪದಾದಿಭೂತವಾದ ಸ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ಚ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಸಃ ’ ಎಂದು ಉದ್ದೇಶ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ‘ ಪರ್ವಗಸ್ಯ ’ ಎಂಬುದು ನಿವೃತ್ತವಾಗಿ — ‘ ಕಣ್ಮಲರ್ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಪರ್ವಗಕ್ಕೂ ‘ ಮೊದಗಡು ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಗಾಂತರಕ್ಕೂ ಈ ಆದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ ಅಲಯಃ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಬಲ್ಲೋನೆ, ಕಲ್ಲರಿ, ಬಾಯ್ಸವಿ, ಮೆಯ್ಯವಿ ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಲ ಕಾರ ಯ ಕಾರಗಳ ಮುಂದಿನ ಸ ಕಾರಕ್ಕೂ ಚ ಕಾರಾದೇಶವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ‘ ವಾ, ವಿಭಾಷಾ ’ ಮೊದಲಾದ ವಿಕಲ್ಪ ಬೋಧಕ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ ‘ ಬಹುಳಂ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಮೊಸಚಿಗುರಿ, ಕಡು ಚೋಜಿಗಂ, ನಿಡುಚಾಲಾ, ಮುಚ್ಚವಡಿ, ಮುಚ್ಚಾವಡಿ, ಮುಚ್ಚೆಱುಗು ’ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರದ ಮುಂದಿನ ಸ ಕಾರಕ್ಕೂ ಚ ಕಾರವುಂಟೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಈ ಬಹುಳವೆಂಬುದರಿಂದಲೇ ಲ ಕಾರ ಯ ಕಾರ ವರ್ಜನವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿರಲು ಮತ್ತೆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ಅಲಯಃ ’ ಎಂದು ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ಲ ಕಾರ ಯ ಕಾರಗಳ ಮುಂದಿನ ಸ ಕಾರವು ಅವಾಗಲೂ ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ದರ್ಪಣಕಾರನು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವೂ ಸಂಗ್ರಹಿತವಾಗುವಂತೆ —

ಇರೆ ಯ ಲ ರಹಿತವ್ಯಂಜನ

ಪರಮಾಗಿ ಸ ಕಾರಮಲ್ಲಿ ಬಹುಳಂ ಚತ್ವಂ

ಅರೆಯೆಡೆಯೊಳ್ ಜತ್ವಂ ಮೇ

ಇರೆಯೆಡೆಯೊಳ್ ಸಂಖ್ಯೆಯಾಗಿ ನಿಯತಂ ಭತ್ವಂ (ಸೂತ್ರ ೬೮)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿರುವನು. ಇದರಿಂದ ಯಥಾಪ್ರಯೋಗವಾಗಿ ಆದೇಶವನ್ನೂ ಸ್ಥಾನಿ ಯನ್ನೂ ನಿಮಿತ್ತವನ್ನೂ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಬೇಕೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೯೪

ಒಂದೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಉತ್ತರಪದಾದಿಭೂತ ಸ ಕಾರಕ್ಕೆ ಚ ಕಾರಾದೇಶವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದಗತ ಸ ಕಾರಕ್ಕೆ ಭ ಕಾರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸಂಖ್ಯಾಯಾಂ ಛಃ || ೯೪ ||

ಅರ್ಥ || ಲ ಯ ಕಾರವರ್ಜಿತ ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದಿನ ಉತ್ತರಪದಾದಿಭೂತ ಸಂಖ್ಯಾ ವಾಚಕ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಸ ಕಾರಕ್ಕೆ ಭ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಎಂಟು + ಸಾಸಿರಂ = ಎಣ್ಣಾಸಿರಂ, ಹೀಗೆಯೇ — ಇಚ್ಛಾಸಿರಂ, ಒಚ್ಛಾಸಿರಂ, ನೂಚ್ಛಾಸಿರಂ || ಮೊದಲಾದ ಸ ಕಾರವುಳ್ಳ ಸಂಖ್ಯಾಶಬ್ದಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೯೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಸಂಖ್ಯಾಯಾಂ, ಛಃ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ‘ ಸಃ, ಅಲಯಃ, ವ್ಯಂಜನಾತ್, ಉತ್ತರಪದಾದೇಃ ’ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳು ಆನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಪೂರ್ವದಂತೆಯೇ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಲ ಕಾರ ಯ ಕಾರ ವರ್ಜಿತ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ಮುಂದಿರುವ ಉತ್ತರಪದಾದಿಭೂತ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಶಬ್ದಗತ ಸ ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಭ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ‘ ಎಂಟು ಸಾಸಿರಂ ’ ಎಂದಿರಲು—‘ ಎಂಟುಸಾಲ್ಪಯ್ಯೋಃ....|| ೩೫೧ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ ಎಂಟು ’ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ‘ ಟು ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಲು ‘ ಎಣ್ಣಾ ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನವಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಮುಂದಿನ ಸ ಕಾರಕ್ಕೆ ಭ ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದು ‘ ಎಣ್ಣಾಸಿರಂ ’ ಎಂದಾಗಿರುವುದು. ‘ ನೂಚ್ಛಾಸಿರಂ ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ ನೂಱು ’ ಶಬ್ದದ ‘ ಱು ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ ಉಡೋದೋ ರಬಂ ವ್ಯಂಜನೇ ||೩೫|| ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಾದೇಶವು ಬಂದು ಇದಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ಸಂಖ್ಯಾಯಾಂ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ‘ ಒಚ್ಛಿಫಱಿಂಗು, ಇಚ್ಛಿಫವಡಿ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ ಅಲಯಃ ’ ಎಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ‘ ನಾಲ್ಕು ಸಿರಂ, ಆಯ್ಸಾಸಿರಂ ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಬಹುಳಗ್ರಹಣವನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸಲು ‘ ಎರಲ್ಸಾಸಿರಂ, ಏಲ್ಸಾಸಿರಂ ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲ ಬಂದಿಲ್ಲ. ‘ ಕ್ವಚಿದನ್ಯದೇವ ’ ಎಂದು ಮುಚ್ಛಾಸಿರಂ, ಮುಚ್ಛೈಟ್ಟಿ, ಮುಚ್ಛೋಡಸಂ ’ ಎಂಬಿವೂ ‘ ಪಯಿಂಜಾಸಿರಂ ’ ಎಂಬುದೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೯೫

ವ್ಯಂಜನವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಿಶೇಷವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕೋ ನೋ ಣಃ || ೯೫ ||

ಅರ್ಥ || ಣ ಕಾರದ ದೇಶಿಯಿಂದ ಮುಂದಿರುವ ಉತ್ತರಪದಾದಿಯ ನ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ಣ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ತಣ್ಣೀರ್, ತಣ್ಣಿಲಲ್, ಕಣ್ಣೀರ್, ಪುಣ್ಣಾಲು || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೯೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಣಃ, ನಃ, ಣಃ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಮೊದಲಿನ ' ಣಃ ' ಎಂಬುದು ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ ' ಉತ್ತರಸ್ಯ ' ಎಂದು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದು. ಅದನ್ನು ' ನಃ ' ಎಂಬ ಷಷ್ಠ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಏರ್ಪಡಿಸಿ ಮಾಡುವುದು. ' ಣಃ ' ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾಂತವು. ಪೂರ್ವದಂತೆ ' ಉತ್ತರಪದಾದೇಃ ಬಹುಳಂ ' ಎಂಬುದನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಣ ಕಾರಕ್ಕೆಂತಲೂ ಮುಂದಿರುವ ಉತ್ತರಪದಾದಿಯ ನ ಕಾರಕ್ಕೆ ಣ ಕಾರವು ಬಹುಳವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ' ತಣ್ಣೀರ್ ' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಬಹುಳಗ್ರಹಣವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವಿಧಿಯು ಕ್ವಚಿತ್ ಅಸಮಾಸದಲ್ಲಿಯೂ ಒರುವುದೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆಗ — ' ಕಣ್ಣೊಂದವುದು, ಕಣ್ಣೊಂದವುದು; ಪುಣ್ಣಾಲು ವೋದುದು, ಪುಣ್ಣಾಲುವೋದುದು; ಜಾಣ್ಣಿನ್ನ, ಜಾಣ್ಣಿನ್ನ ' ಏಕಲ್ಪವಾಗಿಯೂ ' ಗೇಣ್ಣೀಳಂ, ಕಣ್ಣೆಯ್ಯಲ್, ಗೋಣ್ಣಾಲು ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧವೂ ಬರುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಣಃ ' ಎಂದು ಪಂಚಮ್ಯಂತವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ' ಇನ್ನಿಗೆ, ಅರಲ್ಲನೆ ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ನ ಕಾರಾದಿ ವರ್ಣಗಳ ಮುಂದಿನ ನ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ' ನಃ ' ಎಂದು ಉದ್ದೇಶ್ಯ ಪದವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ತಣ್ಣಿದಿರ್, ತಣ್ಣಿಲಲ್ ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಗ ಕಾರಾದಿ ಗಳಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವಂತೆ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ಅಸಮಾಸದೊಳಂ ದೊರೆವೆ

ತ್ತ ಸಮಾಸದೊಳಂ ಣ ಕಾರದಿಂ ಪರದೊಳ್ ಸಂ

ಧಿಸಿದ ನ ಕಾರಂ ಣತ್ತಂ

ಪ್ರಸಿದ್ಧಮುಚ್ಚರಿಸುವರ್ಗ್ಗೆ ದುಷ್ಕರಮದುವುಂ (ಸೂತ್ರ ೧೪೭)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯು ದುಷ್ಕರವೆಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು ಅಷ್ಟು ಪ್ರಯೋಜನಕಾರಿಯಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ನ ಕಾರವನ್ನು ಬರೆಯುವುದೇ ಉಚಿತವಾಗಿರುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೯೬

' ಕತಪಸ್ತುತೀಯ ಉತ್ತರಪದಾದೇಃ ' ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ವ್ಯಂಜನಾದೇಶಗಳಿಗೆ ನಿಷೇಧಾಪರಪರ್ಯಾಯವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅಕಃ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ || ೯೬ ||

ಅರ್ಥ || ಅಗಾಗಮದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ತರಪದಾದಿಯ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿ ಭಾವವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಎತ್ತುವುದು + ಕೋಲ್ = ಎತ್ತುವ ಕೋಲ್ ಹೀಗೆಯೇ — ಪೊತ್ತುವ ಕೊಪ್ಪಡು, ಸುಕ್ಕುವ ಕುರುಳ್, ತೂಗುವ ತೊಟ್ಟಿಲ್, ಉಕ್ಕುವ ತೊಪ್ಪಿ, ತೊಳಗುವ ತಳಿಗೆ, ಆಡುವ ಪೊಲಂ, ಓಡುವ ಪೊತ್ತಿಗೆ, ಪೊಣ್ಣುವ ಬಣ್ಣಂ, ಸೊಕ್ಕುವ ಬೆಲೆವಣ್ಣ, ಪೊಯ್ಯ ಮಪ್ಪಿ, ಕೂಗುವ ಮಾರಿ, ತೂಗುವ ಸೊಡರ್, ಕೇಗುವ ಸೋಗಿ, ಕುಣುವ ಸಾಸಿರಕುದುರೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಆದೇಶಗಳಾವುವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಚಾರ ೯೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಅಕಃ, ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ಅಕಃ’ ಎಂಬುದು ಸಮಾಸವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದದ ಉಪಾಂತಸ್ವರಾದಿಗೆ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೋತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ — ‘ಅಗ್ಗಹುಲಂ || ೩೪೫ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಅಗಾಗಮಬೋಧಕವು. ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಆದೇಶಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾದುದರಿಂದ ಆ ಆದೇಶಕ್ಕೆ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾದುದೇ ಇದಕ್ಕೂ ಉದ್ದೇಶ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿದು ಉತ್ತರಪದಾದಿವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ತಥಾಚ — ಅಗಾಗಮಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ತರಪದಾದಿವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಪ್ರಕೃತಿ ಭಾವವೆಂದರೆ ಅವ ವಿಕಾರವನ್ನೂ ಹೊಂದದೆ ಮೊದಲಿದ್ದಂತೆಯೇ ಇರುವುದು. ಇದೂ ಇಲ್ಲಿ — ನಿಮಿತ್ತವಶದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ನಿರ್ವೇದಿಸಿ ಸ್ವಭಾವಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಪರಿಪಾಲಿಸುವುದರಿಂದ ವಿಧೇಯವಾಗಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಅಗಾಗಮಕ್ಕೆ ಪರವಾದ ವರ್ಣಗಳು ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಫಲಿತವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ — ‘ಎತ್ತುವುದು ಕೋಲ್’ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಪೂರ್ವಸಹಿತ ‘ದು’ ವಿಗೆ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಿ ‘ಅಗ್ಗಹುಲಂ || ೩೪೫ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಗಾಗಮವನ್ನು ಮಾಡಿ ‘ಎತ್ತುವ ಕೋಲ್’ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಿ ‘ಕತಪಸ್ತುತೀಯ ಉತ್ತರಪದಾದೇಃ || ೮೯ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ತೃತೀಯವರ್ಣಾದೇಶಗಳಿಗೆ ಇದರಿಂದ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳಲು ‘ಎತ್ತುವ ಕೋಲ್’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ‘ಪೊಣ್ಣುವ ಬಣ್ಣಂ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ‘ಸ್ವರಾದ್ಧಃ ಪವರ್ಗಸ್ಯ || ೯೦ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ವ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನೂ ‘ತೂಗುವ ಸೊಡರ್’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ — ‘ಸಶ್ಚೋ ಬಹುಲಮಲಯಃ || ೯೩ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಚ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ ‘ಕುಣುವ ಸಾಸಿರಕುದುರೆ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ — ‘ಸಂಖ್ಯಾಯಾಂ ಛಃ || ೯೪ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಛ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಬಂದಿರುವುದು. ಯದ್ಯಪಿ ಚ ಕಾರ ಭ ಕಾರಾದೇಶ ಗಳು ಬರಲು ವ್ಯಂಜನದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸ ಕಾರಕ್ಕೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಗಾಗಮದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪರವಾದುದಕ್ಕೆ ಸಂಭವಿಸುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಬಹುಳಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ವಚಿತ್ ಸ್ವರಪರಕ್ಕೂ ಸಂಭವಿಸುವುದೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ‘ತೂಗುವ ಸೊಡರ್’ ಮೊದಲಾದುವು

ಉವಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅಕಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಎತ್ತುಂಗೋಲ್, ತೂಗುಂದೊಟ್ಟಿಲ್, ಅಡುಂಬೊಲಂ, ಮೊನಂಬುಲು' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲ — 'ಕೃತೋ ಮೋ ಗದಬಜ್ಜನಕಿ || ೩೪೪ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮ ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ದರ್ಪಣಕಾರನು ವಿಧಿಸೂತ್ರ*ದಲ್ಲಿಯೇ ಬಹುಳಗ್ರಹಣವನ್ನು ಮಾಡಿ ಇಂತಹ ಕೆಲವು ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಿರುವನು.

ಇಲ್ಲ — 'ಎತ್ತುವ, ಪೊತ್ತುವ, ನೋಡುವ, ಬೇಡುವ' ಮೊದಲಾದ ವರ್ತಮಾನ ಕ್ರಿಯಾದ್ಯೋತಕಗಳೂ 'ಎತ್ತಿದ, ಪೊತ್ತಿದ, ನೋಡಿದ, ಬೇಡಿದ' ಮೊದಲಾದ ಭೂತಕಾಲ ಕ್ರಿಯಾದ್ಯೋತಕಗಳೂ ಆಗಿರುವ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳು ವಿಶೇಷಣವಾಚಕಗಳಾಗಿ ಉತ್ತರಪದಗಳೊಡನೆ ಸಮಸ್ತಗಳಾಗಿಯೇ ಇರುವುವು ಎಂದು ಒಂದು ಪಕ್ಷವಿರುವುದು; ವ್ಯಸ್ತಗಳಾಗಿಯೇ ಅರ್ಥಾನುಗುಣವಾಗಿ ಸಂಬಂಧಿಸುವುವು ಎಂದು ಒಂದು ಪಕ್ಷವಿರುವುದು. ಈ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳೂ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕಗಳೇ ಎಂಬುದು —

ಪಾಡುವ ತುಂಬಿ ತೀಡುವೆಲರಾಡುವ ಸೋಗೆ ಕೊಳಂಗಳೊಳ್ ತುಳುಂ
ಕಾಡುವ ಬಾಳೆ ಕೋಡುವ ಪುಟಲ್ ಸಲೆ ಕೂಡುವ ಕೊಂಚೆ ಮುಟ್ಟಿ ಮು
ದ್ದಾಡುವ ಜಕ್ಕವಕ್ಕಿ ನಲಿದಾಡುವ ಕನ್ನಡವಕ್ಕಿ ಮುದ್ದುಮಾ
ತಾಡುವ ಜಾಣವಕ್ಕಿ ನಡೆನೋಡುವರಬ್ಬಯನುಂಟು ಮಾಡುಗುಂ

ನನೆಯಂಬಂ ಕಂತುವಿಂದಂ ಬಿಸುಡಿಸಿದಲರ್ಗಣ್ ಚಂದ್ರಬಿಂಬೋದಯಪಾ
ರ್ಥನೆಯಂ ಕನ್ನೆಯ್ಲಿಂ ಹಿಂಗಿಸಿ ಕಳೆದ ಮೊಗಂ ಜನ್ಮಸಾಫಲ್ಯಮಂ ಭೂ
ಜನನೇತ್ರಾನೀಕದಿಂದೆಯ್ಲಿ ಸಿದನುಸಮಸೌಂದರ್ಯಮೊಳ್ಳಂಡರಂ ಬ
ದ್ವೀನ ಬಲ್ವಿಂ ಗಂಡುದೊಣ್ಣಾಳ್ವೆಸಕದ ಸೊಬಗಾನಾಡ ಸೆಂಡಿಗ್ಗೆ ಸಾಜಂ

ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಪದ್ಯಗಳೆಲ್ಲ — 'ಪಾಡುವ' ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ತಮಾನಕ್ರಿಯಾವಾಚಿಗಳೂ 'ಬಿಸುಡಿದ' ಇತ್ಯಾದಿ ಭೂತಕಾಲಕ್ರಿಯಾವಾಚಿಗಳೂ 'ತುಂಬಿ, ಅಲರ್ಗಣ್' ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಅವ್ಯವಹಿತೋತ್ತರ ಪದಗಳೊಡನೆ ಸಮಸ್ತಗಳಾಗಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ವ್ಯಸ್ತಗಳೆಂಬುದೂ —

ಅರಲ ಸರಲ್ಲದಾರ ಮನಮಂ ಗುಣಮಾಡದೊ ನಾಡ ನೀಹಿವೆಂ
ದಿರ ನಡೆದೊಪ್ಪುವಪ್ಪುಪೊಡಗೂಡುವ ನೋಡುವ ಸುತ್ತುಪೊತ್ತುವಾ
ದರಿಪೊಲಿಪೊಲ್ವ ಗೆಲ್ಲ ಬಸದಾಗಿಪ ಭೋಗಿಸ ಪೊಯ್ವ ಬಯ್ಯ ನಾ
ಣ್ಣೆರೆವೆಹಿವಿಂಬುಕೆಯ್ವುಪೊಳಕೆಯ್ವುನನೇಕವಿಚಿತ್ರಚೀಪ್ಪೆಗಳ್

ಇಲ್ಲಿ 'ಅಪ್ಪುವ, ಒಪ್ಪುವ' ಮೊದಲಾದುವು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಅನೇಕ 'ವಿಚಿತ್ರಚೀಪ್ಪೆಗಳ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಸಮಸ್ತವಾಗದು ಎಂಬುದು ಈ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ವ್ಯಸ್ತವಾದುದರಿಂದ ಇಂತಹ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷ್ಯವಾಚಕದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗವಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲವೆಂಬುದು—

* [ಸೂತ್ರ ೧೬೮ರಲ್ಲಿ — ಸಂಪಾದಕ]

ಶ್ರೀರಾಮಾನುಜ ಕಾಸ್ತುಭದ್ವ್ಯತಿಕ್ರಮತ್ವಾಂಜಲಿಕ್ಷೇಪನ
ಪೋರಂಗಸ್ಥಿತಿಯಾದ ಪಾದನಖರೋಚಿಗ್ಗಂಗೆ ಸ್ಥೋತಕೋ
ಟೀರವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಸಂದ ಚಕ್ರವಿ ದೈತ್ಯಧ್ವಾಂತಮಂ ಗೆಲ್ಲ ಭೂ
ಭಾರಚ್ಛೇದನೋದಿ ಕೃಷ್ಣನೆಮಗೀಗಾನಂದಸಂದೋಹಮಂ

ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದು. ಹೀಗೆ ಪಕ್ಷದ್ವಯವಿರಲು ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸ ಪಕ್ಷವನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿ ಈ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಾಂತರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರಲ್ಲವೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು? ಆ ಕಾರ್ಯಾಂತರವೂ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿಯೆ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವೂ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿಯೇ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ವ್ಯಾಸಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬಹುಗ್ರಹಣದಿಂದ ಅತಿಪ್ರಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೯೭

ಅಗಾಗಮಾತ್ಪರ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಕೆಲವು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಾತ್ಪರ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅವಿಕ್ರತೇಃ ಸಂಖ್ಯಾಯಾಃ || ೯೭ ||

ಅರ್ಥ || ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದದ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ತರಪದಾದಿ ಭೂತ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಒಂದುಕಣ್ಣಂ, ಮೂಜುಕಯ್ಯಂ, ನಾಲ್ಕುತಲೆಯಂ, ಅಯ್ಯುತಲೆಯಂಗೆ|| ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೯೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಅವಿಕ್ರತೇಃ, ಸಂಖ್ಯಾಯಾಃ ’ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಇವೆರಡೂ ಪಂಚಮ್ಯಂತಗಳು. ‘ ಅವಿಕ್ರತೇಃ ’ ಎಂಬುದು ‘ ಸಂಖ್ಯಾಯಾಃ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕೃತ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಾದ ವಿಶೇಷಣವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ‘ ಉತ್ತರಪದಾದೇಃ, ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಃ ’ ಎಂಬಿವು ಅನುವರ್ತಿಪಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ — ಅದೇಶಾದಿಗಳಿಂದ ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದದ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕದ ಮುಂದಿನ ಉತ್ತರಪದಾದಿವ್ಯಂಜನ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಕಾರ್ಯಗಳಾವುವೂ ಬಾರದೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ — ‘ ಒಂದು ಕಣ್ಣಂ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಅವಿಕ್ರತೇಃ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಮೂಗಯ್ಯಂ, ನಾಲ್ಕುತಲೆಯಂ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವು ಲೋಪಾದಿಗಳಿಂದ ವಿಕೃತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಪ್ರವರ್ತಿಸದಿರಲು ತೃತೀಯ ವರ್ಣಾದೇಶವೇ ಬಂದಿರುವುದು. ‘ ಸಂಖ್ಯಾಯಾಃ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ‘ ಕುಜು ಗಯ್ಯಂ, ನಿಡುದಲೆಯಂ ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅನತಾರಿಕೆ ೯೮

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯಾಶಬ್ದವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾದುದರಿಂದ ಕೆಲವು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಗಳಿಗೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ಅದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಒಂಬತ್ತುಪತ್ತೋರ್ವರೋ ವೋ ಬಃ || ೯೮ ||

ಅರ್ಥ || ' ಒಂಬತ್ತು, ಪತ್ತು ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದಿರುವ ' ವರ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯದ ವ ಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಒಂಬದಿಂಬರ್, ಪದಿಂಬರ್, ತೊಂಬರ್, ಪಯಿಂಬರ್ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೯೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಒಂಬತ್ತುಪತ್ತೋಃ, ವರಃ, ವಃ, ಬಃ ' ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳಿರುವುವು. ' ಒಂಬತ್ತುಪತ್ತೋಃ ' ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ ' ಪರಸ್ಯ ' ಎಂದು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದು. ಅದು ' ವರಃ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ' ವರಃ ' ಎಂಬುದು ಆಯವಾವಯಾಭಾವ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಪದವು. ಇದು ' ವಃ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ' ಬಃ ' ಎಂಬುದೇ ವಿಭೇಯವು. ತಥಾಚ — ' ಒಂಬತ್ತು, ಪತ್ತು ' ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದಿರುವ ' ವರ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ' ಒಂಬದಿಂಬರ್ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ' ಒಂಬದಿಂಬರ್, ಪದಿಂಬರ್ ' ಎಂಬುವು — ' ಒಂಬತ್ತುಪತ್ತೋಸ್ತಾ ದಿಮ್ || ೧೭೩ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ ಕಾರಾದಿಗೆ ದಿಮ್ ಆದೇಶವೂ ' ವರ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬ ಕಾರಾದೇಶವೂ ಬಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುವು. ' ತೊಂಬರ್ ' ಎಂಬುದು — ' ಒಂಬತ್ತೋಸ್ತೊಂ ಪತ್ತಾ || ೩೬೧ || ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೋವ್ ಆದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ' ಪಯಿಂಬರ್ ' ಎಂಬುದು — ' ಪರ್ಯ ಪತ್ತೋಃ || ೩೬೩ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಪರ್ಯ ' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಆಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ' ಪರ್ಯ ' ಎಂಬುದು ' ಪತ್ತು ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ' ಸ್ಥಾನವದಾದೇಶಃ ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನವದ್ವಾವನನ್ನು ಮಾಡಲು ' ಪತ್ತು ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಹಿತವಾದ ಕಾರ್ಯವು ' ಪರ್ಯ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ' ಒಂಬಯ್ ' ಎಂಬುದಕ್ಕಾದರೂ ಮುಂದೆ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಒಂಬತ್ತುಪತ್ತೋಃ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ಮೂವರ್, ನಾಲ್ವರ್ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ' ವರಃ ' ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೂಪನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ — ' ಒಂಬತ್ತುವರುಸಂ, ಪತ್ತು ವಂಗಡಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ನಾನುಪದದ ವ ಕಾರಕ್ಕೂ ' ವಃ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ಪಷ್ಯಾಃ ಸ್ಥಾನೇತ್ಯಸ್ಯ || ೨೨ || ' ಎಂಬುದರಿಂದ ' ವರ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂಬಂಧಿ ರೇಫಕ್ಕೂ ಬ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಇದರ ವಿಶೇಷನಿರ್ದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿ ' ವರ್ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವ —

ಪವಣೂಳಮಾ ಸಂಖ್ಯೆಯೊಳಂ

ವ್ಯವಹರಿಕುಂ ವತ್ಸಮಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚುತಿಯುಂ ಸಂ

ಭವಿಕುಂ

(ಸೂತ್ರ ೯೯)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೯೯

ಶಬ್ದಾಂತರ ಸಂಬಂಧವಾದ ವರ್-ಪ್ರತ್ಯಯ ವ ಕಾರಕ್ಕೂ ಬ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಎಂಟೋಃ || ೯೯ ||

ಅರ್ಥ || ಎಂಟು ಶಬ್ದದ ಮುಂದಿನ ' ವರ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯದ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಎಣ್ಣಾರ ' ಎಂಬುದೊಂದೇ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯವು.

ವಿಚಾರ ೯೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಎಂಟೋಃ ' ಎಂಬುದೊಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ' ವರೋ, ವೋ, ಬಃ ' ಎಂಬುವನ್ನನುವರ್ತಿಸಿ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು. ತಥಾಚ — ' ಎಂಟು ' ಶಬ್ದದ ಮುಂದಿನ ' ವರ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯದ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ' ಎಣ್ಣಾರ ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ' ಎಣ್ಣಾರ ' ಎಂಬುದೊಂದೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿರುವುದು. ಆದರೆ — ' ನಹ್ಯೇಕಮುದಾಹರಣಂ ಪ್ರಯೋಜಯಂತಿ ' ಎಂದು ಪತಂಜಲಿಯು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಈ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಬೇರೆ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿರುವುದು ಅಸಂಗತವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಇದನ್ನು ಸೇರಿಸಲು ಸ್ವರಸಂಧಿಕಾರ್ಯವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿ ' ಎಂಟು ' ಎಂಬ ಸ್ವರೂಪಬೋಧೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಪೃಥಕ್ ಸೂತ್ರವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೦೦

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಒಂಬತ್ತು ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದಿಷ್ಟವಾದ ' ಒಂಬಯ್ ' ಶಬ್ದವೂ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ' ಒಂಬತ್ತು ' ಶಬ್ದವಾಗಲು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ' ವರ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯದ ವ ಕಾರಕ್ಕೂ ಬ ಕಾರಾದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಅದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವೇಧವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಒಂಬಯೋ ನ || ೧೦೦ ||

ಅರ್ಥ || ' ಒಂಬಯ್ ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ' ವರ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯದ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಒಂಬಯ್ವಾರ ' ಎಂಬುದೊಂದೇ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿರುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೦೧

' ಕತಪಸ್ತುತೀಯ ಉತ್ತರಪದಾದೇಃ ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ವ್ಯಂಜನಾದೇಶಗಳಿಗೆ ಶಿಷ್ಟಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಅಂತಹ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೇ ಗಣಪಾಠರೂಪವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಚಿಸೇಕೋಲಾದಯಃ || ೧೦೧ ||

ಅರ್ಥ || ಚಿಸೇಕೋಲಾದಿಗಣಪತಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಶಿಷ್ಟರಿಂದ ಹೇಗೆ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಸಾಧುಗಳೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದು ಈ

ಪ್ರಕರಣದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ತೃತೀಯವರ್ಣಾದಿ ಆದೇಶಗಳು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಬೆಸಕೋಲ್, ತಲೆಕಟ್ಟು, ಒಳಕಯ್, ಮೊಲಕಯ್, ಪೊಜಕಯ್, ಒಳಕೋಟೆ, ಪೊಜಕೋಟೆ, ಪೊಜಕಟ್ಟು, ಬಟಾಕಾಲ್, ಪೊಸತೋಲೆ, ಒಳತೋಟಂ, ಪೊಸತೋಟಂ, ಕಯ್ಜಿ, ಕತ್ತುಮಿಗಂ, ಸೊಸೆಮುದ್ದು, ನಸುಮುಳಿಸು, ಇಕ್ಕೋಡಿ, ಇತ್ತಡಿ, ಇಪ್ಪಾಣಿ, ಒಕ್ಕೋಲ್, ಒಕ್ಕಯ್, ಒಕ್ಕಣ್ಣಂ, ಮುಕ್ಕಣ್ಣಂ, ಮುಕ್ಕೋಡಿ, ಮುತ್ತಲಿ, ಮುಕ್ಕುಪ್ಪ ' ಮೊದಲಾದುವು ಬೆಸಕೋಲಾದಿಗಳು. ಇದು ಆಕೃತಿಗಣವೆಂದು ತಿಳಿದು ಇದರಂತೆ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿರುವ ಬೇರೆ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಸಾಧುತ್ವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ವಿಚಾರ ೧೦೧

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಬೆಸಕೋಲಾದಯಃ ' ಎಂಬುದೊಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ' ಬೆಸಕೋಲ್ ಆದಿಃ ಯೇಷಾಮ್ ' ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಲು ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥವು ಗಣವೆಂದಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಆ ಗಣವೆಂಬುದು ಅನೇಕಶಬ್ದಘಟಿತವಾದ ಸಮುದಾಯವು. ಆ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಆದಿಯಾದುದು ' ಬೆಸಕೋಲ್ ' ಎಂಬುದು. ಏತದಾದಿಯಾದ ಸಮುದಾಯವು ಒಂದೇ ಆದುದರಿಂದ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಏಕವಚನ ನಿರ್ದೇಶವನ್ನು ಮಾಡದೆ ಬಹುವಚನ ನಿರ್ದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದು. ಈ ಗಣವು ಆಕೃತಿಗಣವೆಂಬರ್ಥಸೂಚಕವಾಗುವುದು. ಆಕೃತಿಗಣವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಆಕಾರದಿಂದ ಗಣಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂಬರ್ಥವು. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪಾಠ ಮಾಡದೆ ಇರುವ ಶಬ್ದಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಜಾತೀಯವಾಗಿದ್ದರೆ ಅವೂ ಈ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವುಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಶಾಸನಕಾರನು ಈ ಗಣವನ್ನು ಪಾಠಮಾಡುವಾಗ ಅದರಲ್ಲಿ — ' ಇಕ್ಕೋಡಿ, ಇತ್ತಡಿ, ಇಪ್ಪಾಣಿ, ಒಕ್ಕೋಲ್, ಒಕ್ಕಯ್ ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿರುವನು. ಇವು — ' ನಾಡಿಷ್ಠಾದಯಃ ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವಿವರಣೆಯೊಳಗೆ ವಿಷಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದು ನಿರರ್ಥಕವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಥಾಶಾಸ್ತ್ರವಾಗಿ ಕಾರ್ಯಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಬೇಕು.

ಇತಿ ವ್ಯಂಜನಸಂಧಿಪ್ರಕರಣಂ ಸಮಾಪ್ತಂ.

ಇತಿ ಶ್ರೀಭಟ್ಟಕಳಂಕದೇವವಿರಚಿತ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪಾದವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಶ್ರೀಮಂಕಟಾರ್ಯಸಂಭೂತಕುಂಡಲಾರ್ಯವಿಸಿರ್ವಿತಾ

ಯಾ ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶಿಕಾ

ತಸ್ಯಾಂ ಚ ಪ್ರಥಮಃ ಪಾದಃ ಪೂರ್ಣಃ ಪೂರ್ಣಕ್ಕುಬಾಲಾತ್

ಬುಧಾಸ್ತತ್ರ ಗುರ್ಣಾ ದೋಷಾ ಬೋಧಯಂತು ಮಮಾದರಾತ್

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದ್ಭಟ್ಟಕಳಂಕದೇವವಿರಚಿತ ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನದ ಸೂತ್ರದ ಭಾಷ್ಯವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾದ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾದುದು. ಶ್ರೀರಸ್ತು.

ಅಥ ದ್ವಿತೀಯಪಾದ ಪ್ರಾರಂಭಃ

ಅಥ ಲಿಂಗಾನುಶಾಸನ ಪ್ರಾರಂಭಃ

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೦೨

ಪೂರ್ವಪಾದದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಧಿ-ಉಪಕಾರಕಗಳಾದ ಸಂಜ್ಞಾ ಪರಿಭಾಷಾತೀರ್ಥ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಸಂಹಿತಾವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಆಗಮಾದೇಶಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿದನು. ಅಲ್ಲಿ — ‘ಮೋ ನಃ ಸ್ವರೇ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾಗಿರುವ ಮ ಕಾರವು ಪದಾಂತವಿಷಯಕವು. ಅಂತಹ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚುರವಾಗಿ ಸುಪ್-ವಿಭಕ್ತಿಯೇ ಸಂಭವಿಸುವುದರಿಂದ ಆ ಸುಪ್-ವಿಧಿಯನ್ನು ಪೂರ್ವಪ್ರಕರಣಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವುದು ಉಚಿತವು. ಮುಂದೆ ಕೆಲವು ಸುಬಾಶ್ರಯ ವಿಧಿಗಳಲ್ಲಿ — ‘ಈಕ್ಷ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ || ೧೪೧ ||’ ‘ಆತೇತೋತಂ ಪುಂಸ್ಯದ್ವಿದೂದೋ || ೧೪೨ ||’ ‘ದಗಿನಾದಾ ನಸಿ || ೨೬೧ ||’ ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸ್ಯಪುಂಸಕಲಿಂಗೋದ್ದೇಶ್ಯದಿಂದ ‘ಉಗಾದಿ’ ಕಾರ್ಯಗಳು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಅಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ್ಯಲಿಂಗಸ್ವರೂಪವು ತಿಳಿಯದಿದ್ದರೆ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದು ಅಶಕ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಆ ಉದ್ದೇಶ್ಯಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಲಿಂಗಾನುಶಾಸನವು ಆರಂಭಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗಿರುವುದು. ಆದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಲಿಂಗಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಆದರ ವಿಶೇಷಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಬೇಕು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಲಿಂಗ ಸಾಮಾನ್ಯೋದ್ದೇಶದಿಂದ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವೂ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಲಿಂಗವಿಶೇಷಗಳನ್ನೇ ತಿಳಿಸಲು ಮೊದಲು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸ್ತ್ರೈರ್ಥಃ ಸ್ತ್ರೀ || ೧೦೨ ||

ಅರ್ಥ || ಸ್ತ್ರೀವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾಹರಣೆ || ನಾರಿ ಕೂರ್ತಳ್, ಸತಿ ನೋಡಿದಳ್, ಕಾಮಿನಿ ಕೂಡಿದಳ್, ರಂಭಿ ನರ್ತಿಸಿದಳ್, ಅಚ್ಚರಿಸಿ ಪಾಡಿದಳ್, ಅವಳ್ ಬಂದಳ್, ಇವಳ್ ಪ್ರೋದಳ್ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೦೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಸ್ತ್ರೈರ್ಥಃ ಸ್ತ್ರೀ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ಸ್ತ್ರೀ’ ಎಂಬುದು ‘ಸ್ತ್ರಾಯೇತೇ ಶುಕ್ಲತೋಣಿತೇ ಯಸ್ಯಾಂ’ ಎಂದು ನಿಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಂಘಾತಾರ್ಥ ಕಸ್ಟೈ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಸ್ತ್ರಾಯತೇ ದ್ರಫಟ್’ ಎಂಬ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ದ್ರಫಟ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಡ ಕಾರ ಟ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಇತ್-ಸಂಜ್ಞಾ ಲೋಪಗಳನ್ನೂ ಅದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಕೊನೆಯ ಯ ಕಾರ ಏ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪವನ್ನೂ ಮಾಡಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ‘ಸ್ತ್ರ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ‘ಈ’ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಆ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಲು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ಶುಕ್ಲತೋಣಿತಗಳು

ಸೇರುವುದಕ್ಕೆ ಅಧಾರವಾದ ವಸ್ತುವೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ 'ಅರ್ಥ' ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಲು 'ಸ್ತ್ರೈರ್ಥಃ' ಎಂದಾಗುವುದು. ಸ್ತ್ರೈರ್ಥವೆಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀವಾಚಕ ಶಬ್ದವೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ — ಸ್ತ್ರೀವಾಚಕ ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಗುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ 'ನಾರಿ ಕೂರ್ತುಳ್' ಮೊದಲಾದುವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳು. ಅವಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಗ್ರಹಣವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಪರ್ಯಾಯತದ್ವಿಲೇಖಾದಿಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಸಂಗ್ರಹ ಬರುವುದು. ಈ ಲಿಂಗ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ — 'ಅಳಮಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ || ೪೫ ||' ಮೊದಲಾದ ಸ್ತ್ರೀಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬೋಧ್ಯವಾದುವುಗಳನ್ನೇ ಸ್ತ್ರೀಪದವಾಚ್ಯಾರ್ಥಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವೆಂದರೇನು? ಅದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಬಗೆ ಹೇಗೆ? 'ಅರ್ಥವಲ್ಲಿಂಗಂ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂಕೇತ ಮಾಡಿರುವ ಲಿಂಗಕ್ಕೂ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುವ ಲಿಂಗಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇನು? ಇಂತಿಷ್ಟು ಬಗೆ ಎಂಬ ಶಂಕೆಗಳು ತಲೆದೋರುವುವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವೆಂದರೆ 'ಚಿಹ್ನೆ, ನಿಮಿತ್ತ' ಮೊದಲಾದ ಆರ್ಥಕಾರ್ಥಗಳು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರತೀಯಮಾನವಾಗುವುವು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆ ನಿಮಿತ್ತವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತೋರುತ್ತಿದ್ದರೂ 'ಇವಳ್, ಇವಂ, ಇದು' ಎಂಬ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಹೇತುಭೂತವಾದ ಪ್ರಕೃತ್ಯರ್ಥಧರ್ಮಸ್ವರೂಪವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇದೇ ನಿಮಿತ್ತವನ್ನವಲಂಬಿಸಿ — 'ಪತಿ, ಸುತೆ, ಪೆಂಡತಿ, ಮಗಳ' ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ 'ಇವಳ್' ಎಂಬ ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದವೂ — 'ಪತಿ, ಸುತ, ಗಂಡ, ಮಗ' ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ 'ಇವಂ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ — 'ಲತೆ, ವೃಕ್ಷ, ವನ, ಬಳ್ಳಿ, ಮರ, ಬನ' ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ 'ಇದು' ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೇ ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವ — 'ಬಂದಳ್, ಬಂದಂ, ಬಂದುದು, ಪೋದಳ್, ಪೋದಂ, ಪೋದುದು' ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಶಬ್ದಗಳೂ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿರುವುವು. ಅಲ್ಲಿ ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಕಾರಣಭೂತವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥಗತ ಧರ್ಮವೇ ಲಿಂಗವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಆದರೆ ಲಿಂಗಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ವಿಕಾರಗಳು ಈ ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ — 'ಇವಳವಳುವಳವನವನುವನಿದುವುವುದು' ಮೊದಲಾದ ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದಗಳೂ 'ಬಂದಳ್, ಬಂದಂ, ಬಂದುದು; ಪೋದಳ್, ಪೋದಂ, ಪೋದುದು' ಮೊದಲಾದ ಆಖ್ಯಾತಾಂತ ಶಬ್ದಗಳೂ ವಿಕೃತವಾಗುವುವು. ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಗತ ಧರ್ಮವು ಲಿಂಗವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಕಾರ್ಯಕಾರಣಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ದಂಡಾದಿಗಳಿಗೆ ನಗರದಲ್ಲಿರುವ ಘಟಾದಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಕಾರಣತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವಂತೆ ಆಯುಕ್ತವಾಗಿ ತೋರುವುದು. ಹಾಗೆ ವೈಯಧಿಕರಣ್ಯವಿದ್ದರೂ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗೊಲ್ಲರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಮಜ್ಜಿಗೆಯಿರುವ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿರುವ ಹಾಲಿಗೆ ಘನೀಭಾವವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಬೇಕಾಯಿತು. ಇದು ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟರೂ ಎಂದಿಗೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಸರ್ವಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಗಳಿಗೆ ಏಕಾಧಿಕರಣವೃತ್ತಿತ್ವವು ನಿಯತ

ನೆಂದು ತೋರುವುದು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥನಿಷ್ಠ ಧರ್ಮದಿಂದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಅಸಂಗತವಾದುದರಿಂದ ಶಬ್ದಧರ್ಮವೇ ಲಿಂಗವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ಉಪಪ್ಪಂಭಕವಾಗಿ ವಾಮನಾಚಾರ್ಯರೂ ಲಕ್ಷಣಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ —

‘ ಇಯಮಯಮಿದಮಿತಿ ಶಬ್ದವ್ಯವಸ್ಥಾಹೇತುಃ ಶಬ್ದಧರ್ಮೋ ಲಿಂಗಂ ’

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು ಎಂದು ಕೆಲವರು ಆಕ್ಷೇಪಿಸುವರು. ಹೀಗೆ ಆಕ್ಷೇಪಿಸುವವರಿಗೂ ಅನುಪಪತ್ತಿಯು ಇರುವುದು. ಹ್ಯಾಗೆಂದರೆ — ಲಿಂಗವು ಶಬ್ದಧರ್ಮವೆಂಬುದು ಔಪಚಾರಿಕವೇ ? ಅಥವಾ ಮುಖ್ಯವೇ ? ಮೊದಲನೆಯದನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯಧರ್ಮಕ್ಕೆ ವಾಚಕದಲ್ಲಿ ಉಪಚಾರವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಅವಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಸಕಲ ವೈಯಾಕರಣರಿಗೂ ಸಮ್ಮತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಮಗೇನೋದೋಷವಿಲ್ಲ. ಮುಖ್ಯವೆಂಬ ಎರಡನೆಯ ಪಕ್ಷವನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವು ಶಬ್ದಧರ್ಮವೇ ಆದುದರಿಂದ — ‘ ಕರಿಯಳ್ ಪಾವ್ವತಿ, ಕರಿಯಂ ಕೃಷ್ಣಂ, ಕರಿದು ಕತ್ತುಲ; ಬಿಳಿಯಳ್ ಸರಸತಿ, ಬಿಳಿಯಂ ಬಗ್ಗಂ, ಬಿಳಿದು ಕಪ್ಪುರಂ; ಪಾಡಿದಂ ಗಾಯಕಂ, ಪಾಡಿದಳ್ ಗಾಯಕೆ, ಪಾಡಿತು ಭೃಂಗಂ; ಓದಿದನರಸಂ, ಓದಿದಳರಸಿ, ಓದಿದುದು ಗಿಳಿ; ನಾಲ್ವರ ಗಂಡರ್, ನಾಲ್ವರ ಪೆಂಡಿರ್, ನಾಲ್ಕು ಸಮುದ್ರಂಗಳ; ಅಯ್ವರ್ ಪುರುಷರ್, ಅಯ್ವರ್ ಸತಿಯರ್, ಅಯ್ವು ಗಿರಿಗಳ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣವಚನ, ಕೃದ್ವಚನ, ಸಂಖ್ಯಾವಚನಗಳಾದ ‘ ಕರಿದು, ಬಿಳಿದು, ಪಾಡಿದ, ಓದಿದ, ನಾಲ್ಕು, ಅಯ್ವು ’ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾದ ‘ ಕಪ್ಪು ’ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಕ್ರಿಯಾದಿಗಳಿಗೆ ‘ ಪಾವ್ವತಿ ’ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥವೇ ಆಶ್ರಯವಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪಗಳು ಆಶ್ರಯವಲ್ಲದೆ ಅವಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯಲಿಂಗತ್ವವ್ಯವಹಾರವು ಅನುಪಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಲಿಂಗವು ಅರ್ಥಧರ್ಮವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದೇ ಉಚಿತವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ಶಾಕಟಾಯನ ವ್ಯಾಕರಣಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾರೂಪವಾದ ಅಮೋಘವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ

ಇಯಮಯಮಿದಮಿತಿ ಶಬ್ದವ್ಯವಸ್ಥಾಹೇತುರುಪದೇಶಗಮ್ನಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥಧರ್ಮೋ ಲಿಂಗಂ

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಅರ್ಥವು ‘ ಮೂರು ’ ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ —

ಪ್ರಾತಿಪದಿಕೃತ್ವ ಲಿಂಗಂ ಚ ಪ್ರಕೃತ್ಯರ್ಥೋಭಿಧೇಯತೇ

ಸಂಖ್ಯಾ ಚ ಕಾರಕಂ ಚೈವ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥೋ ನಿಗದ್ಯತೇ

ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಂಗವು ಪ್ರಕೃತ್ಯರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು — ಅರ್ಥಧರ್ಮಕ್ಕೂ ಅರ್ಥತ್ವವಿರುವದೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ಅರ್ಥಧರ್ಮವೇ ಲಿಂಗವೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತ ಮಾಡಿರುವರು. ‘ ಪಂಚಕಂ ಚತುಷ್ಕಂ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥಃ ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ರೀತಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಹೀಗೆ ಲಿಂಗವು ಅರ್ಥಧರ್ಮವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಲಿಂಗಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ವಿಕಾರಗಳು ‘ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವು ನಿಯತವು ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲೇ ಬರಬೇಕಲ್ಲದೆ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಬರಲಾಗದು. ಆದರೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೇ ವಿಕಾರವು ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದು. ಆ ವಿಕಾರದ ಕಾರಣವು ‘ ಅಂತರ, ಬಾಹ್ಯ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರು

ವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಕಾರ್ಯಾತ್ಮನಾಪರಿಣಾಮವಾಗುವುದರಲ್ಲಿ ಯೋಗ್ಯತೆಯೆಂಬ ಶಕ್ತಿವಿಶೇಷವೂ ಅದೇ ಅಂತರಹೇತುವೆಂಬುದು. ಅದಕ್ಕೇ ಕಾರ್ಯದೊಡನೆ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವು. ಬಾಹ್ಯವಾದ ನಿಮಿತ್ತಾಪರನಾಮಕ ಹೇತುವಾತ್ರಕ್ಕೂ ಅಲ್ಲ. ಹಾಗಲ್ಲದಿದ್ದರೆ — ' ದಣ್ಣ ಚಕ್ರತುರಿವೇನು ' ಮೊದಲಾದ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣಗಳಿಗೂ ' ಘಟ, ಪಟ ' ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಾಶ್ರಯಗಳಾದ ' ಮೃತ್ತಿಂಡ, ತಂತು ' ಮೊದಲಾದ ಉಪಾದಾನ ವೃತ್ತಿತ್ವದಿಂದಲೇ ಕಾರಣತ್ವವುಂಟಾದೀತು. ಆದುದರಿಂದ ಬಾಹ್ಯಕಾರಣಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತವಾವುದೆಂದರೆ ' ಸ್ತ್ರೀತ್ವಾದಿ '. ಆದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯದೊಡನೆ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಅತಿಪ್ರಸಕ್ತಿಯನ್ನಾದರೋ ಸಂಬಂಧವರಿಂದಲೇ ಪರಿಹರಿಸಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧವು ನಾಚ್ಯವಾಚಕ ಭಾವರೂಪವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮತ್ತು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಚಕ್ರಾದಿಸಾಮಗ್ರಿಗಳಿಂದ ಮೃದಾದಿಗಳಿಗೆ ಹೇಗೆ ವಿಕಾರವುಂಟಾಗುವುದೋ ಹಾಗೆ ಲಿಂಗಾದಿ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಿಂದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಿಕಾರವಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಶಬ್ದಗಳು ವೈಯ್ಯಾಕರಣರ ಮತದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಗಳಾದುದರಿಂದಲೂ ಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯವಿಭಾಗವೂರ್ವಕಾನ್ವಾಖ್ಯಾನವೇ ವ್ಯಾಕರಣವೆಂದು ಪ್ರಾಚೀನರು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯುವುದು. ಪ್ರಕ್ರಿಯಾಪ್ರತಿಪಾದನವಾದರೋ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಹೇಗೆ ಸಾಧುಗಳು? ಎಂದು ವಿಚಾರಮಾಡುವ ಬಾಲಕರಿಗೆ ರೇಖಾಗವಪ್ರದರ್ಶನಮೂಲಕವಾಗಿ ಸತ್ಯಗವವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವಂತೆ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯವಿಭಾಗಪರಿಕಲ್ಪನೆಯಿಂದ ಸಾಧುತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಆದರೆ ಲಿಂಗವು ಅರ್ಥಧರ್ಮವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ — ಈ ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವು, ಇದು ಪುಲ್ಲಿಂಗವು, ಇದು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವು ಎಂದು ಸಕಲ ಶಾಬ್ದಿಕಸಂಪ್ರದಾಯಸಿದ್ಧವಾದ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವ್ಯವಹಾರ ವಿರುದ್ಧವಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ' ಕಳತ್ರ, ಪಾರ, ಸಜ್ಜನ ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ನಪುಂಸಕತ್ವವು ಇಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳೂ ಪುನ್ಯನಪುಂಸಕಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕತ್ವವು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಿರುವ ಲಿಂಗವು ಶಬ್ದಧರ್ಮವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಈ ಅನುಪಪತ್ತಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಶಬ್ದಗಳೇ ಏಕಸ್ವಿತ್ತಿಲಿಂಗವುಳ್ಳವಾದುದರಿಂದ ತದಧೀನಪ್ರಕ್ರಿಯಾವಿಷಯಗಳಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಅನೇಕ ಅರ್ಹಗಳೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು — ಎಂದು ಪುನಃ ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಸರ್ವನಾಮಗಳಾದ ' ಅದು, ಇದು ' ಮೊದಲಾದುವು ಬುದ್ಧಿ ಸ್ಥಿತಿವಾಚಕಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುವು. ಅಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗ ಕಚಕುಚಾದಿ ಸ್ತ್ರೀವ್ಯಂಜನೋಪಲಕ್ಷಿತವಾದ ಅರ್ಥವು ಬುದ್ಧಿಗೆ ವಿಷಯವಾಗುವುದೋ ಅಗಲೇ ' ಅವಳ, ಇವಳ, ಆಕೆ, ಈಕೆ ' ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಯಾವಾಗ ಶ್ರುಕೂರ್ಚಾದಿ ಪುಂವ್ಯಂಜನೋಪಲಕ್ಷಿತಾರ್ಥವು ಬುದ್ಧಿಗೆ ವಿಷಯವಾಗುವುದೋ ಅಗ ' ಅವನ, ಇವನ, ಆತನ, ಈತನ ' ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಯಾವಾಗ ತದುಭಯವ್ಯಂಜನವ್ಯತಿರಿಕ್ತ ಧರ್ನೋಪಲಕ್ಷಿತಾರ್ಥವು ಬುದ್ಧಿಗೆ

ವಿಷಯವಾಗುವುದೋ ಆಗಲೆ 'ಅದು, ಇದು' ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವವರ ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಅರ್ಥಗಳು ತೋರುವದೇ ನಿಯಾಮಕವಾಗಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅರ್ಥಗತ ಸ್ತ್ರೀತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಔಪಚಾರಿಕವಾಗಿ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ವಿಕಾರಗಳು ಬಂದಿವೆಯೆಂದು ಹೇಳಲು ಸರ್ವವ್ಯವಹಾರವೂ ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಇದು ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಶಬ್ದವು ಇದು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದವು ಎಂದು ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವ್ಯವಹಾರವಾದರೋ ವಾಚ್ಯಧರ್ಮಕ್ಕೆ ವಾಚಕದಲ್ಲಿ ಉಪಚಾರದಿಂದಂಟಾಗಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಕಳತ್ರ, ದಾರ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಳತ್ರಾದಿ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವೇ ನಿಯತವೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುವೂ ಎಲ್ಲಾ ಲಿಂಗವುಳ್ಳದು. ಆದರೆ ಅನಾದಿ ಪ್ರಯೋಗಬಲದಿಂದ ಕೆಲವು ಏಕಲಿಂಗಗಳು, ಕೆಲವು ದ್ವಿಲಿಂಗಗಳು, ಕೆಲವು ತ್ರಿಲಿಂಗಗಳು, ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಪತಂಜಲಿ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಲಿಂಗಮಶಿಷ್ಯಂ ಲೋಕಾಶ್ರಯತ್ನಾತ್' ಎಂದು ಹೇಳಿ ಲೋಕಪ್ರಯೋಗದಿಂದಲೂ ಕೋಶಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಲಿಂಗನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಲಿಂಗಾನುಶಾಸನ ಮಾಡುವುದು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ಸೂಚಿಸಿರುವರು. ಅನೋಘವೃತ್ತಿಕಾರರೂ —

' ಸರ್ವಲಿಂಗಸಂಖ್ಯೇ ವಸ್ತುನಿ ಸ್ಯಾದ್ವಾದಮನುಪತತಿ ಮುಖ್ಯೋಪಚರಿತಾರ್ಥಾನುಪಾತಿನಿ ಚ ಶಬ್ದಾತ್ನಿನಿ ರೂಢಿತಃ ತ್ವಲ್ಲಿಂಗಸಂಖ್ಯೋಪಾದಾನವ್ಯವಸ್ಥಾ ಅನುಸರ್ತವ್ಯಾಃ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು —

' ಸ್ತನಕೇಶವತೀ ಸ್ತ್ರೀ ಸ್ಯಾತ್ ಲೋಮಶಃ ಪುರುಷಃ ಸ್ಕೃತಃ '

ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಲಿಂಗಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಇದು ಅಚೇತನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಂದಲೇ ಲಿಂಗ ನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಹೀಗೆ ಈ ಲಿಂಗವು ಅರ್ಥಧರ್ಮವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಅರ್ಥವಲ್ಲಿಂಗಂ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಲಿಂಗವು ವಾಚಕಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಕೇತವಾದುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈ ಲಿಂಗವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮೂರು ಬಗೆಯಾಗಿದ್ದರೂ ಶುದ್ಧ, ಮಿಶ್ರ, ಸಂಕೀರ್ಣ, ಉಪಸರ್ಜನ, ಆವಿಷ್ಯ, ಅವ್ಯಕ್ತ ಎಂದು ಆರು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯತೈಕ ಸಂಸ್ಕಾರೋಪಗ್ರಾಹಿಲಿಂಗವೇ ಶುದ್ಧವೆಂಬುದು. ಇದು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ, ಪುಲ್ಲಿಂಗ, ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವೆಂದು ಮೂರು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ — 'ಅಕ್ಕನಿವಳ, ತಂಗಿಯೀಕೆ' ಮೊದಲಾದುವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವೆಂತಲೂ 'ಅಣ್ಣನಿವಂ, ತಮ್ಮನೀತಂ' ಮೊದಲಾದುವು ಪುಲ್ಲಿಂಗವೆಂತಲೂ, 'ನೆಲನಿದು, ಪೊಲನಿದು' ಮೊದಲಾದುವು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವೆಂತಲೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸಂಸ್ಕಾರದ್ವಯೋಪಗ್ರಾಹಿಯಾದುದು ಮಿಶ್ರಲಿಂಗವು. ಅದೂ — ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಲಿಂಗವೆಂತಲೂ ಸ್ತ್ರೀನಪುಂಸಕಲಿಂಗವೆಂತಲೂ ಪುನ್ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವೆಂತಲೂ ಮೂರು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು. ಅದರಲ್ಲಿ 'ತೊಟ್ಟಿವಳ, ತೊಟ್ಟೀತಂ' ಮೊದಲಾದುವು ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಲಿಂಗವೆಂತಲೂ 'ದೇವತೆ ಇವಳು, ದೇವತೆ ಇದು'

ಮೊದಲಾದುವು ಸ್ತ್ರೀನುಪುಸಕಲಿಂಗವೆಂತಲೂ ' ಸೂರ್ಯನೀತಂ, ಸೂರ್ಯನಿದು ' ಮೊದಲಾದುವು ಪುನ್ನಪುಸಕಲಿಂಗವೆಂತಲೂ ತಿಳಿಯುವುದು. ಸಂಸ್ಕಾರತ್ರಯೋಪಗ್ರಾಹಿಯಾದುದು ಸಂಕೀರ್ಣಲಿಂಗವು. ಇದು ಒಂದೇ ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು. ಅದಾವುದೆಂದರೆ ' ದೈವತಮಿವಳಾ, ದೈವತಮೀತಂ, ದೈವತಮಿದು ' ಮೊದಲಾದುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ವಿಶೇಷ್ಯಲಿಂಗಾಯತ್ತಸಂಸ್ಕಾರೋಪಗ್ರಾಹಿಯಾದುದು ಉಪಸರ್ಜನಲಿಂಗವು. ಇದು — ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ, ಪುಲ್ಲಿಂಗ, ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ, ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಲಿಂಗ, ಸ್ತ್ರೀನಪುಂಸಕಲಿಂಗ, ಪುನ್ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ, ಸ್ತ್ರೀಪುನ್ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವೆಂದು ಏಳು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ — ' ಇನಿಯಳ್ ಕಾದಲೆ, ಇನಿಯಳ್ ಅಂಗನೆ ' ಮೊದಲಾದುವು ಮೊದಲನೆಯದಕ್ಕೂ ' ಇನಿಯಂ ಕಾದಲಂ, ಇನಿಯಂ ಕಾಂತಂ ' ಮೊದಲಾದುವು ಎರಡನೆಯದಕ್ಕೂ ' ಇನಿದು ಫೃತಂ, ಇನಿದು ಪಾಲ್ ' ಮೊದಲಾದುವು ಮೂರನೆಯದಕ್ಕೂ ' ಕಿಱಾಯಳ್ ತೊಟ್ಟು, ಕಿಱಾಯಂ ತೊಟ್ಟು ' ಮೊದಲಾದುವು ನಾಲ್ಕನೆಯದಕ್ಕೂ ' ಬೆಟ್ಟಿದಳಾ ದೇವತೆ, ಬೆಟ್ಟಿತು ದೇವತೆ ' ಮೊದಲಾದುವು ಅಯ್ಯನೆಯದಕ್ಕೂ ' ಪಿರಿಯಂ ಸೂರ್ಯಂ, ಪಿರಿದು ಸೂರ್ಯಂ ' ಮೊದಲಾದುವು ಆರನೆಯದಕ್ಕೂ ' ಒಳ್ಳಿದಳಾ ದೈವತಂ, ಒಳ್ಳಿದಂ ದೈವತಂ, ಒಳ್ಳಿತು ದೈವತಂ ' ಮೊದಲಾದುವು ಏಳನೆಯದಕ್ಕೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿರುವುವು. ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದ್ದರೂ ವಿಶೇಷ್ಯಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಅನಧೀನವಾಗಿ ನಿಯತಸಂಸ್ಕಾರೋಪಗ್ರಾಹಿಯಾದುದು ಆವಿಷ್ಯಲಿಂಗವೆಂಬುದು. ಅದು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ, ಪುಲ್ಲಿಂಗ, ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಭೇದಗಳಿಂದ ಮೂರು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ — ' ಅರಸಂ ಜಗಕ್ಕೆ ತಾಯ್, ಗುರುವೆ ಜಗಕ್ಕೆ ಮಾತೆ; ಸತ್ಯಮೇ ತಂದೆ, ಸೈರಣೆಯೇ ಬಂಧು; ಈಯೆಡೆಯೊಳೆಮಗೆ ಗುರುವೆ ಪ್ರಮಾಣಂ, ಅಂಗನೆ ಮದನನ ಕೈಪಿಡಿ ' ಮೊದಲಾದುವು ಉದಾಹರಣೆಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಲಿಂಗಾಯತ್ತವಾದ ಸಂಸ್ಕಾರಾನುಪಗ್ರಾಹಿಯಾದುದು ಅವ್ಯಕ್ತಲಿಂಗವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಭೇದವೂ ಇಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ' ನೀಂ ತಾಯ್, ನೀಂ ಮಗಳ್, ನೀಂ ತಂದೆ, ನೀಂ ಮಗಂ, ನೀಂ ಮರಂ, ನೀಂ ಗಿಡು ' ಮೊದಲಾದುವು ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿರುವುವು.

ಹೀಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಲಿಂಗವು ಒಂದು ಬಗೆಯಾಗಿದ್ದರೂ ಪರಾಪರವ್ಯವಹಾರವಶದಿಂದ ಮೊದಲು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮೂರು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು. ಮಧ್ಯಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅರು ಬಗೆಯಾಗುವುದು. ಇನ್ನೂ ವಿಸ್ತರಿಸಲು ಹದಿನೆಂಟು ಭೇದಗಳಾದರೂ ಅಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಸ್ತ್ರೀಪುನ್ನಪುಂಸಕರೂಪ ತ್ರಿಭೇದಾವಲಂಬನವೇ ಇರುವುದೆಂದು ಆ ಮೂರರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಲು ಮೃದ್ವುಕ್ತನಾಗಿ ಮೊದಲು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿರುವನು.

ಯದ್ಯಪಿ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀವ್ಯಂಜನರಹಿತಗಳಾದ ' ಕುಟೀ, ಕುಂಭೀ ' ಮೊದಲಾದ ಅಚೇತನಗಳೂ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುವರು. ಹೀಗೆಯೇ ಪುಂವ್ಯಂಜನರಹಿತಗಳಾದ ' ಸ್ತಂಭ, ಕುಂಭ ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳೂ ಪುಲ್ಲಿಂಗಗಳಾಗಿರುವುವು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಅಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳೂ ಸತ್ಪರಜಸ್ತಮೋರೂಪಗುಣತ್ರಯಾತ್ಮಕಗಳಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಉಪಚಯಾಪಚಯ ಸಮತಾಭೇದಗಳಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡಬೇಕೆಂದು ಪತಂಜಲಿ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಚೇತನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತ್ರೀತ್ವಾದಿಗಳುಂಟೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಭಾಷೆಯಲ್ಲಾದರೋ

ತತ್ಪ್ರಜ್ಞೋಪನೋಪಕ್ರಿಸ್ತಾಥವಾಚಕಗಳೇ ತತ್ಪುಲಿಂಗಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ 'ನಾರಿ' ಮೊದಲಾದುವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಇಲ್ಲಿ 'ನಾರಿ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದ್ವೇತನಾರ್ಥವಾಗಿಯೇ 'ಕೂರ್ತಳ್' ಮೊದಲಾದ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಣೆ ಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೦೩

ಸ್ತ್ರೀವಾಚಕಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಪುಂವಾಚಕಕ್ಕೆ ಪುಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಪುಮಾನ್ ಪುಮರ್ಥಃ || ೧೦೩ ||

ಅರ್ಥ || ಪುರುಷವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳು ಪುಲಿಂಗಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾಹರಣೆ || ಮದನನೇಚ್ಛಂ, ಕಾಮ ನೋದಂ, ಬಿಬಿ ಸೃಜಸಿದಂ, ಜನಂ ಜಗಮನುದ್ವ ರಿಸಿದಂ, ಸುರರ್ ಪೂವಲಕಗುಹಿರಾ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. 'ಆತೇತೋತಂ ಪುಂಸ್ಯದ್ವಿದೂದೋ || ೧೬೨ ||' ಮೊದಲಾದ ಪುಂಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪುಂಪದಕ್ಕೆ ಪುಂವಾಚಕ ಶಬ್ದವೆ ಅರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೧೦೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಪುಮಾನ್, ಪುಮರ್ಥಃ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ಪುಮರ್ಥಃ' ಎಂಬುದು 'ಪುಮಾನ್ ಅರ್ಥಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ' ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವು. ಅಲ್ಲಿ 'ಪುಮಾನ್' ಎಂದರೆ ಪುಂವ್ಯಂಜನೋಪಲಕ್ಷಿತವಾದ ಅರ್ಥವು. ಅದೇ 'ಅರ್ಥಃ' ಎಂದರೆ ಅಭಿಧೇಯವಾ ಗುಳ್ಳುದು ಪುಮರ್ಥವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಎಂದರೆ ಪುಂವಾಚಕಶಬ್ದವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗು ವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಪುಂವಾಚಕಶಬ್ದವು ಪುಲಿಂಗವೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡಬೇಕೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದಲೇ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ 'ಮದನನೇಚ್ಛಂ' ಮೊದಲಾದ ಪುಂವಾಚಕಶಬ್ದಗಳೆ ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು.

ಆದರೆ ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನೂ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ - 'ಸ್ತ್ರೀಪುಮರ್ಥಾ ಸ್ತ್ರೀಪುಮಾಂಸೌ' ಎಂದು ಒಂದೇ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿ ಒಂದು 'ಅರ್ಥ' ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಡುವುದರಿಂದ ಲಾಘವವಿದ್ದರೂ ಪ್ರಥಮಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿರುವ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ - 'ಸ್ತ್ಯಥವವಃ ಸ್ತ್ರೀ, ಪುಮರ್ಥಃ ಏವ ಪುಮಾನ್' ಎಂದು ಸಾವಧಾರಣ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇತರ ವ್ಯವಚ್ಛೇದವುಂಟಾಗುವು ದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಕಲ್ಪಿಸಲು - 'ಸ್ತ್ಯಥಃ ಸ್ತ್ರೀವ, ಪುಮರ್ಥಃ ಪುಮಾನೇವ' ಎಂದು ವಿಧೇಯದಲ್ಲಿ ಏವಕಾರಸಂಬಂಧ ಮಾಡಿ ಇತರ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯೆಯಿಲ್ಲ ವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಪುಂವಾಚಕಗಳಿಗೆ ಲಿಂಗಾಂತರವೂ ಇರುವುದೆಂದು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವುದು ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೦೪

ಹೀಗೆಯೇ ನಪುಂಸಕ ಲಕ್ಷಣವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ನಬನ್ಯತ್ || ೧೦೪ || *

ಅರ್ಥ || ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷವಾಚಕವಲ್ಲದುದು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಮಲ್ಲಿಗೆ ಮುಗುಳ್ಳುದು, ಮಾವು ಪೂತುದು, ಪಿಶಾಚಂ ಪೀಡಿಸಿತ್ತು, ಭೂತಂ ಪಿಡಿದುದು|| ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. 'ನಪ್ಯಮಿ ಚ ಬಹುಲಂ||೨೫||' ನೊದಲಾದ ನಪ್-ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ 'ನಪ್' ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷವಾಚಕವಲ್ಲದ ಶಬ್ದಗಳೇ ಅರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೧೦೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ನಪ್, ಅನ್ಯತ್' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ಅನ್ಯತ್' ಎಂಬುದು ಸಾಪೇಕ್ಷಕವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉಪಸ್ಥಿತಗಳಾದ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರಿಗಿಂತ ಅನ್ಯವಾದ ಪದಾರ್ಥವೆಂದರ್ಥವು. ತದ್ವಾಚಕ ಶಬ್ದವು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾಗುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಫಲಿತವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ 'ಮುಗುಳ್ಳುದು' ಮೊದಲಾದ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದು.

ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಿಧೇಯಭಾವಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದರೆ ಮೊದಲು ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾಚಕ ಪದವನ್ನೂ ಆಮೇಲೆ ವಿಧೇಯವಾಚಕಪದವನ್ನೂ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವು —

‘ಯಚ್ಚಬ್ದಯೋಗಃ ಪ್ರಾಥಮ್ಯಮಿತ್ಯಾದುದ್ದೇಶ್ಯ ಲಕ್ಷಣಂ’

ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಾಚೀನ ವಚನನಿಚಯದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಮತ್ತು ಸಕಲ ಸೂತ್ರಕಾರರ ಶೈಲಿಯೂ ಹಾಗೆಯೇ ಇರುವುದು. ಆದರೆ ಕೆಲವು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನಾಂತರವನ್ನು ಬೋಧಿಸಲು ಪೌರ್ವಾಪರ್ಯವನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವರು. ಈ ಪದ್ಧತಿಯು ಪಾಣಿನ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಕಾರರ ಮತದಲ್ಲಿಯೂ ಉಂಟು. ಆ ಆ ಶಾಸ್ತ್ರಪರ್ಯಾಲೋಚನೆಯಿಂದಲೇ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ 'ಸ್ತೃಘಃ ಸ್ತ್ರೀ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀವಾಚಕಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗತ್ವವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ 'ಸ್ತೃಘಃ' ಎಂಬುದು ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾಚಕವಾಗಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮೋಚ್ಚಾರಣೆಯು ಉಚಿತವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಇದರಂತೆ 'ಪುಮರ್ಥಃ ಪುಮಾನ್, ಅನ್ಯನ್ನಪ್' ಎಂದು ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾಚಕಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮೋಚ್ಚಾರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದು ಆ ಮರ್ಯಾದೆಯನ್ನುಲ್ಲಂಘಿಸಿ 'ಪುಮಾನ್ಪುಮರ್ಥಃ, ನಬನ್ಯತ್' ಎಂದು ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಇನ್ನಾವ ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು 'ಪುಮರ್ಥಃ ಪುಮಾನ್, ಅನ್ಯನ್ನಪ್' ಎಂದು ಪಾಠ ಮಾಡುವುದೇ ಉಚಿತವೆಂದು ತೋರುವುದು.

ಆದರೆ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ 'ಸ್ತೃಘಃ ಸ್ತ್ರೀ, ಪುಮಾನ್ ಪುಮರ್ಥಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವಂತೆ 'ನಬರ್ಥೋ ನಪ್' ಎಂದು ಹೇಳದೆ 'ನಬನ್ಯತ್' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಘಟ, ಪಟ, ನೆಲ, ಪೊಲ' ಮೊದಲಾದ ಅಚೇತನಗಳಿಗೆ ನಪುಂಸಕ ವ್ಯಂಜನೋಪಲಕ್ಷಿತತ್ವವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವೆವದಪಾರಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳಾಗುವುವು — ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

*['ಅನ್ಯನ್ನಪ್' ಎಂಬ ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ಈ ಗ್ರಂಥದ ಮೊದಲನೆಯ ಆವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ.—ಸಂ.]

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ನೀನಹಂ ಕರ್ನಾಟಕದೊಳ್

ಪೀನಂ ಸ್ತ್ರೀಪುನಪುನಸಕೋಭಯಪುಂಸ್ತ್ರೀ

ಸ್ತ್ರೀನಶ್ಚಮಸ್ತವಾಚ್ಯಾ

ಸೂನಾನ್ಯಯಮೆಂದು ಲಿಂಗಮೊಪ್ಪುತ್ತಿತೆಹಂ (ಸೂತ್ರ ೮೮)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಒಂಬತ್ತು ತಿಳಿ ' ಎಂದು ಸೂಚಿಸಿ ಅವುಗಳೆಲ್ಲ ಪುಲ್ಲಿಂಗ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ, ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಗಳಿಗೆ —

ಪುರುಷರೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗಂ ಸ್ತ್ರೀ

ಯರೆ ತಾಂ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಮುಳಿದುವೆಲ್ಲಂ ನಪ್ಪಾ

ಗಿರೆ ಸಲ್ಲಂ ಕನ್ನಡದೊಳ್

ಪರಿವರ್ತಿಸವುಣಾದ ಲಿಂಗಮೊಳವಾಗಿದ್ದುಂ

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿ ಇವುಗಳ ಪರಸ್ಪರಮೇಳನದಿಂದ — ' ಪುನ್ನಪುಂಸಕ, ಪುಂಸ್ತ್ರೀ, ಸ್ತ್ರೀನಪ ' ತ್ರಿವಿಧ ಲಿಂಗಗಳಾಗುವವೆಂದು ತಿಳಿದು ಅವಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳದೆ ವಾಚ್ಯಲಿಂಗಕ್ಕೂ ಅನ್ಯಯಲಿಂಗಕ್ಕೂ —

ಬಗೆ ನೀನಾನ್ ತಾನೆಂಬು

ಕ್ರಿಗಳುಂ ಗುಣವಚನ ಸರ್ವನಾಮ ಬಹುವ್ರೀ

ಹಿಗಳುಂ ಕೃತ್ತದ್ವಿತನಂ

ಚ್ಚಿಗಳುಂ ಸಲೆ ವಾಚ್ಯಲಿಂಗಮೆಂದೀ ಕ್ರಮದಿಂ (ಸೂತ್ರ ೮೯)

ದೊರೆವಡೆದನ್ಯಯಲಿಂಗಂ

ಸರಿ ಸರ್ವವಿಭಕ್ತಿಗಂ ತ್ರಿಲಿಂಗಕ್ಕಂ ತಾಂ

ಸರಿ ವಚನತ್ರಿತಯಕ್ಕಂ

ಸರಿಯೆನಿಸಿ ವಿಕಾರಮಿಲ್ಲದರ್ಥಮನೀಗುಂ (ಸೂತ್ರ ೯೦)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು. ಇಲ್ಲ ' ನೀನ್, ಆನ್, ತಾನ್ ' ಎಂಬವನ್ನು ವಾಚ್ಯಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿರುವನು. ಆದರೆ ಇವುಗಳಿಗೆ ಲಿಂಗಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ವಿಕಾರಗಳಾವುವೂ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇವನ್ನು ಅಲಿಂಗವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಶಾಸನಕಾರನು — ' ನೀನೆತನಲಿಂಗಂ || ೧೧೪ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಅಲಿಂಗತ್ವವನ್ನೇ ಹೇಳಿರುವನು. ದರ್ಪಣಕಾರನು ಇವು ಸರ್ವಲಿಂಗಕ್ಕೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವುದರಿಂದ ವಾಚ್ಯಲಿಂಗವೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವವೆಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯದಿಂದ ಹೇಳಿರುವನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ಅನ್ಯಯಗಳೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವೂ ಅಲಿಂಗಗಳೆಂದೇ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಾಚೀನರು —

ಸದ್ಭತಂ ತ್ರಿಘಂ ಲಿಂಗೇಘು ಸರ್ವಾಘು ಚ ವಿಭಕ್ತಿಘು

ವಚನೇಘು ಚ ಸರ್ವೇಘು ಯನ್ನೈತಿ ತದನ್ಯಯಂ

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಅನ್ಯಯಗಳು ಯಾವ ವಿಕಾರವನ್ನೂ ಹೊಂದದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇವು ಅನ್ಯಯಗಳೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವವೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಇದೇ ಅರ್ಥ

ವನ್ನು ದರ್ಪಣಕಾರನು ' ದೊರೆವಡೆವವ್ಯಯಲಿಂಗಂ ' ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿರುವನು.

ಅವತಾರಿಕೆಂಂ

ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಾದಿ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಗೆ ಅತಿಪ್ರಸಕ್ತಿಯುಂಟಾಗಲು ತದ್-ವಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕಲತ್ರಾದಯಃ ||ಂಂ ||

ಅರ್ಥ || ಕಲತ್ರ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾಹರಣೆ || ಕಲತ್ರಮೊಳಿತ್ತು ಕೂಸು ಸೊಗಯಿಸಿತ್ತು, ಗೃಹಂ ಬಂದುದು, ಮೊದಲಾದ ಕಲತ್ರಾದಿ ಗಣಪರಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಈ ಗಣಪರಿತಶಬ್ದಗಳಾವುವೆಂದರೆ — ' ಕಳತ್ರ, ದಾರ, ಗೃಹ, ಅಪತ್ಯ, ತೋಕ, ಶಿಶು, ಕೂಸು, ಪಸುಳಿ, ಮಗು* ' ಮೊದಲಾದುವು. ಇದು ಆಕೃತಿಗಣವಾದುದರಿಂದ ಏತತ್-ಸಜಾತೀಯವಾದ ಸೂತ್ರಾಂತರವಿಷಯದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿಕೊಂಡು ಲಿಂಗವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ವಿಚಾರಂಂ

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಕಲತ್ರಾದಯಃ ' ಎಂದು ಒಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಸಪ್ ' ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ' ಕಲತ್ರಾದಯಃ ' ಎಂದರೆ ' ಕಲತ್ರ ' ಶಬ್ದವೇ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳು ' ನಪ್ ' ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಗಳಾಗುತ್ತವೆ, ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವ ' ಕಲತ್ರ, ದಾರ, ಗೃಹ ' ಶಬ್ದಗಳು ಸ್ತ್ರೀವಾಚಕಗಳಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವನ್ನು ಬಾಧಿಸಲು ಅದನ್ನು ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದು ಸಂಗತವಾಗಿರುವುದು. ಅಪತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಾದರೂ ಸಾಮಾನ್ಯಬೋಧಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ನಪುಂಸಕತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತಿರಲು ಪುನಃ ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಅವನ್ನು ಪರಿಸಿರುವುದು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಸಾಮಾನ್ಯವು ವಿಶೇಷದಲ್ಲಿಯೇ ಪರ್ಯವಸನ್ನವಾಗುವುದರಿಂದ ತತ್ತದ್ವಿಶೇಷ ಧರ್ಮಪುರಸ್ಕಾರದಿಂದ ತತ್ತಲ್ಲಿಂಗವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ನಪುಂಸಕತ್ವಾರ್ಥವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದು ಸಾರ್ಥಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮತ್ತು ಇಲ್ಲಿ ಗೃಹಶಬ್ದವು ಪರಿಸಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ' ಪತ್ನಿ ' ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿರುವುವು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಕಲತ್ರಾದಿ ಸಾಹಚರ್ಯದಿಂದ ಪತ್ನಿವಾಚಕವಾದುದನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ' ಗ್ರಹಾರ್ಥಃ ಪುಮಾಂಶ್ಚ ||ಂಂ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಾದಿಗ್ರಹಪರ್ಯಾಯಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಗ್ರಹಣವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ — ' ಮಗು ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇದು ' ಮಗ ' ಎಂಬ ಅ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ — ' ಉಕ್ ಸಾಮಾನ್ಯೇ ||ಂಂ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಗಾಗಮವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬಹುಳಗ್ರಹಣದಿಂದ ವಗಾಗಮವನ್ನು ಮಾಡಲು ' ಮಗುವು ' ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು.

* [' ಮಗುವು ' ಎಂದು ಈ ಗ್ರಂಥದ ಮೊದಲನೆಯ ಆವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಆದರೆ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನದ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ' ಮಗು ' ವೆಂದೇ ಇರುವುದು. — ಸಂಪಾದಕ]

ಆದರೆ ಶಾಸನಕಾರನು ಉಗಾಗಮ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಮಗು' ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವನು. ಇವೆರಡರಲ್ಲಿ 'ಮಗು' ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ — ನಾಮಹಾನ್ಯಹಾನಿಗಳನ್ನು ಶಿಷ್ಟಪ್ರಯೋಗದಿಂದಲೇ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಲೋಪಮಾಡಿ ಹೇಳಿರುವನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ 'ಮಗುವು' ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗ ಸಂಭಾವನೆಯಿಂದ ಕ್ವಚಿತ್ ವಾಗಗಮವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವನೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಅಪತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ನಿತ್ಯ ನಪುಂಸಕಗಳು 'ಮಗ' ಶಬ್ದವು ಲಿಂಗತ್ರಯಾತ್ಮಕವಾದುದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ — ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಮಗಸ್ಯ || ೧೦೬ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಳು ಗಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ 'ಮಗಳ್' ಎಂದೂ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಮಗಂ' ಎಂದೂ ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇದು ಯಾವಾಗ ಸಾಮಾನ್ಯಬೋಧಕವಾಗುವುದೋ ಆಗ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವು ಸ್ವತಃ-ಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಇದರ ಪಾಠವು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಯೋಜನಕಾರಿಯಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಅದಾಗ್ಯೂ 'ಮಗ' ಎಂಬ ಅಕಾರಾಂತ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಲಿಂಗತ್ರಯಾಭಿಧಾಯಕತ್ವವಿದ್ದರೂ ಉಗಂತವಾದುದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ, ಎಂಬ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಿಯುಕ್ತಿಯಿಂದ ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವಿವೇಚನೆ ಮಾಡಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಮಾಡುವದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಇಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿರುವನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಆಕೃತಿಗಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆಕೃತಿಯೆಂದರೆ ವರ್ಗಿಕಾಪ್ರಕಾರವು. ಆ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಗಣವೇ ಆಕೃತಿಗಣವೆಂಬುದಲ್ಲದೆ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಅವಚ್ಛೇದಿಸುವುದಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ — 'ಭೂತ, ಪ್ರೇತ, ಪಿಶಾಚ, ಶಾಕಿನೀ, ಡಾಕಿನೀ' ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದಗಳೂ 'ಮಾರಿ, ಮಸಣಿ, ಬಳಹರಿ, ಚೌಡಿ, ಚಿಳಿ' ಮೊದಲಾದ ಭಾಷಾಶಬ್ದಗಳೂ ಸಂಗ್ರಹೀತವಾಗುವುವು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೦೬

ಶಬ್ದಾಂತರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಅತಿಪ್ರಸಕ್ತಿಯನ್ನು ವಾರಿಸಲು ಸೂತ್ರಾಂತರವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಏಕತ್ವೇ ಜನೋಽಕುಸುದುಃಪರಃ || ೧೦೬ ||

ಅರ್ಥ || ಏಕತ್ವವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ 'ಜನ' ಶಬ್ದವು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾಗುವುದು. ಆ ಜನ ಶಬ್ದವು 'ಕು, ಸು, ದುಃ' ಎಂಬ ನಿಪಾತಗಳ ಮುಂದಿದ್ದರೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾಹರಣೆ || ಜನಂ ವೇಲ್ಪುದು, ಸ್ತ್ರೀಜನಮಿದ್ವುದು, ಮಹಾಜನಂ ಮೆಚ್ಚಿದುದು, ಬಹುಜನಮಂಗೀಕರಿಸಿತ್ತು|| ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೦೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಏಕತ್ವೇ, ಜನಃ, ಅಕುಸುದುಃಪರಃ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನಪ್' ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. 'ಏಕತ್ವೇ' ಎಂದರೆ ಏಕತ್ವರೂಪಸಂಖ್ಯಾವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಇದು 'ಜನಃ' ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಆಧಾರಾರ್ಥೀಯ ಭಾವರೂಪ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಅನ್ವಯಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಏಕತ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಜನ' ಶಬ್ದವೆಂದರೆ

ಏಕತ್ವವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರತಿಸಾದಕ 'ಜನ' ಶಬ್ದವೆಂದರ್ಥವು. 'ಆಕುಸುದುಃಪರಃ' ಎಂದು ದ್ವಂದ್ವಗರ್ಭಪಂಚಮಾತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕ 'ನಇ' ನೋಡನೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಲು 'ಆಕುಸುದುಃಪರಃ' ಎಂದಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ 'ನಇ'ನ್ನ ಪ್ರಸಜ್ಯಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥಕವೆಂದೂ ಪರ್ಯುದಾಸಾರ್ಥಕವೆಂದೂ ಎರಡು ತೆರನಾಗಿರುವುದೆಂದು ಪ್ರಾಚೀನರು ಹೇಳಿರುವ —

ಆಪ್ರಾಧಾನ್ಯಂ ವಿಧೇಯತ್ರ ಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಪ್ರಧಾನತಾ
ಪ್ರಸಜ್ಯ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ಸೌಕ್ರಿಯಯಾ ಸಹ ಯತ್ರ ನಇ
ಪ್ರಧಾನತ್ವಂ ವಿಧೇಯತ್ರ ಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಪ್ರಧಾನತಾ
ಪರ್ಯುದಾಸಃ ಸ ವಿಜ್ಞೇಯೋ ಯತ್ರೋತ್ತರಪದೇ ನ ನಇ

ಎಂಬ ಕಾರಿಕೆಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುವುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಜ್ಯಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದರೆ ಪ್ರಸಜ್ಯ ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥಕ 'ನಇ'ಗೆ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾರ್ಥಮೊಡನೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಮಾಸವು ಬಾರದೆ ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಸ್ತವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಅದಾಗ್ಯೂ ಪ್ರಾಚೀನರು ಕೆಲವೆಡೆ 'ಅಸೂರ್ಯಂ ಪಶ್ಯನ್ನಿ ರಾಜದಾರಾಃ' ಎಂಬಂತೆ ಅಸಮರ್ಥಸಮಾಸವನ್ನೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಸೌತ್ರಸಿದ್ಧೇಶ ಬಲದಿಂದ ಸಮಾಸವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿದು 'ಆಕುಸುದುಃಪರಃ' ಎಂಬುದನ್ನು ಬೇರೆ ನಿಷೇಧವಾಕ್ಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು — ಏಕತ್ವವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥ ಪ್ರತಿಸಾದಕ 'ಜನ' ಶಬ್ದವು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾಗುವುದು. ಆ ಜನ ಶಬ್ದವು 'ಕುಸುದುಃ' ಪರವಾಗಿದ್ದರೆ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಕುಸುದುಃ' ಪರವಾದ 'ಜನ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಮಾಡಿರುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಪೂರ್ವವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಜನ' ಶಬ್ದವೊಂದೇ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ತದಂತವಾದುದನ್ನೂ ಗ್ರಹಿಸಿ ಅದಕ್ಕೂ ನಪುಂಸಕತ್ವವು ಇಲ್ಲಿ ಬೋಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. 'ಸ್ತ್ರೀಜನಮಿದ್ವಂದಂ, ಮಹಾಜನಂ ಮೆಚ್ಚಿದುದು' ಮೊದಲಾದುವು ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಏಕತ್ವೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಜನಂಗಳ್ ಪೇಕ್ಷಾ, ಮಹಾಜನಂಗಳುಪದೇಶಿಸಿದರಾ' ಮೊದಲಾದುವು ಬಹುತ್ವವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗಗಳಾಗುವುವು. 'ಆಕುಸುದುಃಪರಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಕುಜನನೀತಂ, ಸುಜನಂಪೇಲ್ದಿಂ, ದುರ್ಜನನಜ್ಞಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗವೇ ಆಗಿರುವುದು. ಇದು ಪುಲ್ಲಿಂಗವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ — 'ಈತಂ, ಪೇಲ್ದಿಂ, ಅಜ್ಞಂ' ಎಂಬುವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು.

ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ಜನಶಬ್ದಮದು ನಪುಂಸಕ
ಮನಿಕುಂ ದುಸ್ಸತ್ಯುಕಾರಮವುಜಹಗಿರೆ ನೆ
ಟ್ಟನೆ ಪುಣ್ಣಿಗಂ ಮತ್ತಾ
ಜನಂ ಮಹಜ್ಜಬ್ಬಮಿರೆ ನಪುಂಸಕಮಕ್ಕುಂ (ಸೂತ್ರ ೯೨)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜನ' ಶಬ್ದವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವು. 'ದುಸ್, ಸತ್, ಸು' ಎಂಬವುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾಗುವುದು. ಮಹತ್-ಶಬ್ದ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿದ್ದರೂ ನಪುಂಸಕವಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಇವನ ಮತದಲ್ಲಿ ಕು ಪರವಾದುದಕ್ಕೆ ಪುಂಸ್ತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. 'ಸಜ್ಜನ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪುಂಸ್ತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು. ಶಾಸನಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಿ ಕುಲಸ್ತ್ರೀವಾಚಕ 'ಸಜ್ಜನ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಪುಂಸಕತ್ವವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬೋಧಿಸುವುದರಿಂದ ಅನ್ಯತ್ರಪುಲ್ಲಿಂಗವೆಂಬುದು ಅರ್ಥಾತ್ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. 'ಕುಜನ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸೂತ್ರಾಕ್ಷರದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಇವರಿಗೆ ಈ ಭೇದಗಳಿದ್ದರೂ- 'ಲಿಂಗಮುಖ್ಯಂ ಲೀಲಾಶ್ರಯತ್ಯಾತ್ ಲಿಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪತಂಜಲಿ ವಚನದಿಂದ ಶಿಷ್ಯಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಲಿಂಗನಿರ್ಣಯಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ದಿವ್ಯಾತ್ಮಪ್ರದರ್ಶನಾರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಪ್ರಕರಣವು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ಪಂಡಿತರು ತಿಳಿದು ಸಂತೋಷಪಡಬೇಕು.

ಅನವಾರಿಕೆ ೧೦೭

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೇವಲ 'ಜನ' ಶಬ್ದಕ್ಕೂ 'ಜನ' ಶಬ್ದಾಂತವಾದ ಕೆಲವಕ್ಕೂ ಏಕತ್ವದಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಲು 'ಸಜ್ಜನ' ಶಬ್ದವೂ 'ಜನ' ಶಬ್ದಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಏಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕಿರುವ ಅರ್ಥಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ನಪುಂಸಕತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಅದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ ಬಹುತ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ನಪುಂಸಕತ್ವವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಸೂತ್ರಾಂತರವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸಜ್ಜನಃ ಕುಲಸ್ತ್ರಿಯಾಂ || ೧೦೭ ||

ಅರ್ಥ || ಕುಲಸ್ತ್ರೀ ರೂಪಾರ್ಥಕ 'ಸಜ್ಜನ' ಶಬ್ದವು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಇದು ಸಜ್ಜನಂ, ಇವು ಸಜ್ಜನಂಗಳ್, ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೦೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಸಜ್ಜನಃ, ಕುಲಸ್ತ್ರಿಯಾಂ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳು ಇರುವುವು. ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನಪ್' ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಇಲ್ಲಿ 'ಏಕತ್ವೇ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇದು ಏಕತ್ವಾನೇಕತ್ವೋಭಯಸಾಧಾರಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತಥಾಚಿ — ಕುಲಸ್ತ್ರೀವಾಚಕ 'ಸಜ್ಜನ' ಶಬ್ದವು ಏಕಾನೇಕತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾಗುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ 'ಇದು ಸಜ್ಜನಂ, ಇವು ಸಜ್ಜನಂಗಳ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುವು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಸಜ್ಜನಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೆ — 'ಇವಳ್ ಸತಿ, ಇವಳ್ ಸಾಧ್ವಿ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ 'ಸತಿ ಸಾಧ್ವಿ' ಎಂಬವು ಕುಲಸ್ತ್ರೀವಾಚಕವಾದುದರಿಂದ ಇವಕ್ಕೂ ನಪುಂಸಕತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. 'ಕುಲಸ್ತ್ರಿಯಾಂ' ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಸತ್ಪುರುಷಾರ್ಥಕ 'ಸಜ್ಜನ' ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ನಪುಂಸಕತ್ವವು ಬರುವೆಕಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿದು ಅವೆರಡೂ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ' ಸತಃ ಕುಲಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ' ಎಂದು ಸೂತ್ರವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜನ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಿ ' ಸತಃ ' ಎಂಬುದು ಪಂಚವ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ ' ಪರಸ್ಯ ' ಎಂದು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗಿ ' ಸತಾ ' ಎಂಬುದರ ಮುಂದಿರುವ ' ಜನ ' ಶಬ್ದವು ಕುಲಸ್ತ್ರೀ ರೂಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾಗುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ದೋಷವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ' ಸಜ್ಜನಃ ' ಎಂದು ಸ್ವರೂಪನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿರುವ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ಕುಲಸ್ತ್ರೀರೂಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ಸಜ್ಜನ ' ಎಂಬುದು ಅಖಂಡಶಬ್ದವೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಅದುದರಿಂದ ಯೋಗಿಕವಾದ ' ಸಜ್ಜನ ' ಶಬ್ದವು ಸಾಮಾನ್ಯ ಪುಲ್ಲಿಂಗವೆಂದು ದರ್ಪಣಕಾರನು ಸೂಚಿಸಿರುವನು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೦೮

ಸೂರ್ಯಾದಿ ಗ್ರಹಗಳು ಪುಂವ್ಯಂಜನೋಪಲಕ್ಷಿತಗಳೆಂದು ಜ್ಯೋತಿಶ್ಶಾಸ್ತ್ರದವರು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುಂಸ್ತ್ವಮಾತ್ರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಅವಕ್ಕೆ ನಪುಂಸಕತ್ವವನ್ನೂ ಬೋಧಿಸಿ ಉಭಯಲಿಂಗಸಮಾನೇಶಾರ್ಥವಾಗಿ ಸೂತ್ರಾಂತರವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಗ್ರಹಾರ್ಥಃ ಪುಮಾಂಶ್ಚ || ೧೦೮ ||

ಅರ್ಥ || ಸೂರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಹವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳು ಪುಲ್ಲಿಂಗಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಕ ಚ ಕಾರದಿಂದ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಗಳೂ ಆಗುತ್ತವೆ — ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಸೂರ್ಯನುದಯಿಸಿದಂ, ಸೂರ್ಯನುದಯಿಸಿತ್ತು; ರವಿ ಮೂಡಿದಂ, ರವಿ ಮೂಡಿತು; ವಿಧುವೆಸೆದಂ, ವಿಧುವೆಸೆದತ್ತು; ಚಂದ್ರಂ ಬೆಳಗಿದಂ, ಚಂದ್ರಂ ಬೆಳಗಿತು; ಈತಂ ಮಂಗಳಂ, ಇದು ಮಂಗಳಂ || ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಹವಾಚಕಗಳೆಲ್ಲಾ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೦೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಗ್ರಹಾರ್ಥಃ, ಪುಮಾಂಶ್ಚ, ಚ ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ' ಗ್ರಹಾರ್ಥಃ ' ಎಂಬುದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವು. ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಹವೆಂದರೆ — 'ಗ್ರಹ್ಣಂತೀತಿ ಗ್ರಹಾಃ' ಎಂಬ ವೃತ್ತತಿಯಿಂದ ಭೂತಪ್ರೇತಾದಿಗಳು ಗ್ರಹಗಳೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಜ್ಯೋತಿಶ್ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸೂರ್ಯಾದಿನವ ಗ್ರಹಗಳನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಚ ಕಾರದಿಂದ ' ನಪ್ ' ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ತಥಾಚ — ಸೂರ್ಯಾದಿ ಗ್ರಹವಾಚಕಗಳು ಪುಲ್ಲಿಂಗ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಗಳಾಗುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ಉಭಯಕ್ಕೂ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೦೯

ಅಚೇತನಬೋಧಕಗಳಾದ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ — ' ನಬನ್ಯತ್ ||೧೦೯|| ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಅವುಗಳಿಗೆ ಅದರೊಡನೆ ಲಿಂಗಾಂತರಸಮಾನೇಶಾರ್ಥವಾಗಿ ಸೂತ್ರಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ವಸಂತಾದಯಃ || ೧೦೯ ||

ಅರ್ಥ || 'ವಸಂತ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಪುಲ್ಲಿಂಗಗಳೂ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಗಳೂ ಆಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾಹರಣೆ || ವಸಂತಂ ಬಂದಂ, ವಸಂತಂ ಬಂದುದು; ಮಲಯಾಸಿಲಂ ತೀಡಿದಂ, ಮಲಯಾಸಿಲಂ ತೀಡುತ್ತ; ಜೈತ್ರನೋಷ್ಠಿದಂ, ಜೈತ್ರಮೋಷ್ಠಿತ್ತು; ಜೈತ್ರನೇಸದಂ, ಜೈತ್ರಮೇಸೆ ದುತ್ತು || ಮೊದಲಾದುವು ಇವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ವಸಂತಾದಿಗಳಾವುವೆಂದರೆ — 'ವಸಂತ, ಜೈತ್ರ, ಮಲಯಾಸಿಲ, ಮಂದಮಾರುತ, ಮಧು, ಜೈತ್ರಾಸಿಲ' ಮೊದಲಾದುವು. ಇದೂ ಆಕೃತಿಗಣವೆಂದು ತಿಳಿದು ಪ್ರಯೋಗಬಲದಿಂದ ವಸಂತಾದಿಗಳನ್ನರಿಯುವುದು.

ವಿಚಾರ ೧೦೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ವಸಂತಾದಯಃ' ಎಂದು ಒಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರ ದಿಂದ 'ಪುರ್ವಾ, ನಸೌ' ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ — ವಸಂತಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಪುಲ್ಲಿಂಗಗಳೂ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಗಳೂ ಆಗುವುವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ 'ವಸಂತಂ ಬಂದಂ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ 'ವಸಂತಾದಯಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವಸಂತಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಗ್ರೀಷ್ಮಾದಿ ಶಬ್ದ ಗಳಿಗೆ ಉಭಯಲಿಂಗವಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ವದಿಂದ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವೊಂದೇ ಆಗಿ — 'ಗ್ರೀಷ್ಮಂ ಬಂದುದು, ಶಿಶಿರಂ ಪ್ರೋದುದು' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅನವಾರಿಕ ೧೧೦

ಒಳಗಯೇ ಮಿಶ್ರಲಿಂಗಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ದೇವತಾದಯೋ ನಪುಂಸ್ಮೀ || ೧೧೦ ||

ಅರ್ಥ || ದೇವತಾದಿಗಣಪಠಿತಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಗಳೂ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳೂ ಆಗುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ದೇವತೆ ವರಮನಿತ್ತಳಾ, ದೇವತೆ ವರಮನಿತ್ತುದು; ಸರಸ್ವತಿ ಕಯ್ಯೆರ ಮಾಗಿ ಪೇಲ್ಪಪಳಾ, ಸರಸ್ವತಿ ಕೂರ್ತು ನಿಂದುದಾತನ ಮುಖದೊಳಾ; ಸಿರಿ ಕೂರ್ತುಳಾ, ಸಿರಿ ಕೂರ್ತುಮ || ಮೊದಲಾದುವು ಇವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ದೇವತಾದಿ ಗಣಪಠಿತ ಶಬ್ದಗಳಾವು ವೆಂದರೆ — 'ದೇವತೆ, ಶ್ರೀ, ಸಿರಿ, ಸರಸ್ವತಿ, ವಾಣಿ, ಪೆಣ್, ಪೆಣ್ಣತಿ, ತೊಟ್ಟು' ಮೊದಲಾದುವು. ಇದೂ ಆಕೃತಿಗಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೧೧೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ದೇವತಾದಯಃ, ನಸೌ, ಸ್ತ್ರೀ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ದೇವತಾದಯಃ' ಎಂದರೆ — ದೇವತಾದಿಗಣಪಠಿತಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳೆಂದರ್ಥವು. ಇದು ಆಕೃತಿ ಗಣವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಗಮ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇವು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಗಳಾಗಿಯೂ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳಾಗಿಯೂ ಆಗುತ್ತವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ — 'ದೇವತೆ ವರಮನಿತ್ತಳಾ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸಿರುವುವು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ದೇವತಾದಯಃ' ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ 'ದೇವಂ ಮೆಚ್ಚಿದಂ, ಶಚಿ ಕೂರ್ತಳಾ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗ

ಗಲ್ಲ ದೇವತಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ದೇವಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಈ ಲಿಂಗವ್ಯಯಸಮಾವೇಶವಿಲ್ಲದೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಆ ಆ ಲಿಂಗಗಳೇ ಬಂದಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅದರ 'ದೇವತಾ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಜನಂ ದೇವತೆ, ಇಂದ್ರಂ ದೇವತೆ' ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಪುಲ್ಲಂಗಮೊಡನೆ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವು ತೋರುವುದರಿಂದ ಪುಲ್ಲಂಗವೂ ಸಂಭವಿಸುವುದು. ತಥಾಪಿ 'ದೇವತೆ ಬಂದಳು, ದೇವತೆ ಪೋದುದು' ಮೊದಲಾದ ಸ್ತ್ರೀನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಂತೆ 'ದೇವತೆ ಬಂದಂ, ದೇವತೆ ಪೋದಂ' ಎಂದು ತಿಜಂತಪುಲ್ಲಂಗಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವ್ಯವಹಾರವು ಎಲ್ಲೆಯೂ ದೃಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪುಲ್ಲಂಗತೆಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ದೈವತ' ಶಬ್ದಕ್ಕಾದರೂ ಅಂತಹ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ತ್ರಿಲಿಂಗತ್ವವೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ 'ತೊಲ್ತು' ಶಬ್ದವು 'ಸೇವೋಪಜೀವಿ' ವಾಚಕವು. ಅದು ಯಾವಾಗ ಪುಂವ್ಯಂಜನೋಪಲಕ್ಷಿತವಾಗುವುದೋ ಅವಾಗ ಪುಲ್ಲಂಗ ವಾಗುವುದು; ಯಾವಾಗ ಸ್ತ್ರೀವ್ಯಂಜನೋಪಲಕ್ಷಿತವಾಗುವುದೋ ಆಗ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಗುವುದು ಎಂಬುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿಯೇ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟಾನುಶಾಸನ ಸಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಈ ಗಣಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ನಪುಂಸಕತ್ವವೂ ಉಂಟೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ ಅದು ತ್ರಿಲಿಂಗವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೧೧

ಇನ್ನು ವಾಚ್ಯಲಿಂಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಭೇದ್ಯವಚ್ಛೇದಕಂ || ೧೧೧ ||

ಅರ್ಥ || ವಿಶೇಷಣವಾಚಕಗಳಾದುವು ವಿಶೇಷ್ಯದ ಲಿಂಗಗಳಾಗುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಅಯ್ಯರ ಪುರುಷರ್, ಅಯ್ಯರ ಸತಿಯರ್, ಅಯ್ಯ ಗಿರಿಗಳ್; ಎಣ್ಣರ ಪುತ್ರರ್, ಎಣ್ಣರ ಪುತ್ರಿಯರ್, ಎಂಟುಪತ್ಯಂಗಲ್, ಎಂಟು ಕೂಸುಗಳ್; ಆವರ್ ದೇವರ್, ಇವರ್ ದೇವಿಯರ್, ಅವ ಕಲ್ಲಂಗಲ್; ಈತನೊಳ್ಳಿದಂ, ಈಕೆಯೊಳ್ಳಿದಳು, ಇದೊಳ್ಳತ್ತು; ಇನಿಯಂ ನಲ್ಲಂ, ಇನಿಯಳ್ ನಲ್ಲಳ್, ಇನಿದು ಪಾಲ್; ಕರಿಯಳ್ ಸಾವರ್ವತಿ, ಕರಿಯಂ ಕೃಷ್ಣಂ, ಕರಿದು ಕತ್ತುರ; ಈತಂ ದೇವಡಿಗಂ, ಈಕೆ ದೇವಡಿಗಿತ್ತಿ, ಕೆಬ್ಬಣ್ಣನೀತಂ, ಕೆಬ್ಬಣ್ಣಿಯವಳ್|| ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳೂ —

ಪಾಡುವುಪಂ ತುಂಬಿಗಳಂ

ಕೂಡುವುಪಂ ಜಕ್ಕವಕ್ಕಗಳನತಿಬಿನದಂ

ಮಾಡುವುಪಂ ಪುಲೆಗಳಂ

ನೋಡಿದನರಸಂ ವಿವೇಕನಿಧಿ ಸಂತಸದಂ

ಮೊದಲಾದ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿರುವವುಗಳೂ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿರುವುವು.

ವಿಚಾರ ೧೧೧

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಭೇದ್ಯವತ್, ಭೇದಕಂ' ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ಭೇದ್ಯವತ್' ಎಂದರೆ — 'ಭಿದ್ಯತೇ, ವಿಶಿಷ್ಟತೇ, ವ್ಯಾವರ್ತ್ಯತೇ' ಎಂಬ ಪುರುಷತ್ವದಿಂದ 'ಭೇದ್ಯಂ'

ಎಂದಾಗುವದು. 'ವಿಶೇಷ್ಯಂ, ವ್ಯಾವರ್ತಕಂ' ಎಂದೂ ಪರ್ಯಾಯಗಳನ್ನೇಕವಿರುವುವು. ಭೇದ್ಯದಿಂದ ಸಮನಾದುದು 'ಭೇದ್ಯವತ್' ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. 'ಭೇದಕಂ' ಎಂದರೆ — 'ಭೇದಯತಿ, ವಿಶೇಷಯತಿ, ವ್ಯಾವರ್ತಯತಿ' ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ 'ಭೇದಕಂ' ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ 'ವಿಶೇಷಣಂ, ವ್ಯಾವರ್ತಕಂ' ಎಂದೂ ಪರ್ಯಾಯಗಳುಂಟು. ತಥಾಚ — ವಿಶೇಷಣವು ವಿಶೇಷ್ಯದ ಲಿಂಗದಂತೆ ಆಗುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೇ ವಾಚ್ಯಲಿಂಗವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ವಾಚ್ಯಲಿಂಗವು — ಕೃತಸಂಖ್ಯಾಗುಣವಚನಾದ್ಯಪಸರ್ಜನವು ಪ್ರಧಾನಾನುಯಾಯಿಯಾದುದರಿಂದ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಲಿಂಗವಿಲ್ಲವೆಂದು ವಿಶೇಷ್ಯಲಿಂಗವು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ವಿಶೇಷ್ಯ-ವಿಶೇಷಣಭಾವ ನಿರ್ಧಾರಣೆಯು ಸಮಾನಾಧಿಕರಣಸಮಾಸದ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೧೨

ಅನೇಕ ಲಿಂಗಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸಮಾನೇರವುಂಟಾಗಲು ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗ ಸಂರಯವುಂಟಾಗುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥಾ ಪಕಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಪರವತ್ ದ್ವಂದ್ವಃ || ೧೧೨ ||

ಅರ್ಥ || ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸವು ಪರಪದದ ಲಿಂಗದಂತೆ ಲಿಂಗವುಳ್ಳದಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಇವು ಮರಗಿಡುಗಳ್, ಆನೆಕುದುರಿಂಟರ್ ಬಂದರ್, ಮಾವ ಭಾವ ತಂಗಿಯರಿದ್ಗರ್ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೧೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಪರವತ್, ದ್ವಂದ್ವಃ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳುಂಟು. 'ದ್ವಂದ್ವಃ' ಎಂದರೆ — ದ್ವಂದ್ವಸಂಜ್ಞಕ ಸರ್ವಪದಾರ್ಥಪ್ರಧಾನ ಸಮಾಸವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಕೂಡನೆಯ ಮುಕ್ತ ಸಂಕಷ್ಟತ್ ಸುಖ-ನಿಭಕ್ತಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಪದದ ಲಿಂಗವೇ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೂ ಬರುವುದೆಂದು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸಗಳೇ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ — 'ಪರವಲ್ಲಿಂಗಂ ದ್ವಂದ್ವ-ತತ್ಪರುಷಯೋಃ' ಎಂದು ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ, ದ್ವಿಗು-ಕರ್ಮಧಾರಯಸಮಾಸವಿಶೇಷಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ತತ್ಪರುಷಸಮಾಸದಲ್ಲಿಯೂ ಪರಪದಲಿಂಗಾತಿದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ತತ್ಪರುಷಪದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸವೊಂದಕ್ಕೆ ಆತಿದೇಶಮಾಡಿರುವುದು — ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಇವೇ ಲಿಂಗವಿದೆ ಎಂದು ನಿರ್ಧರಿಸುವುದು ಅರಕ್ಯವೆಂದು ತೋರುವುದರಿಂದ — ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತತ್ಪರುಷದಲ್ಲಾದರೂ 'ಉತ್ತರಪದಾರ್ಥಪ್ರಧಾನಸ್ತತ್ಪರುಷಃ' ಎಂಬ ಪ್ರಾಚೀನರ ವಚನದಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೂ ತಲ್ಲಿಂಗವು ಸ್ವತಃ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರುವನು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ 'ಉತ್ತರಪದಾರ್ಥಃ ಪ್ರಧಾನಃ' ಎಂಬ ಪ್ರಾಚೀನರ ಪ್ರವಾದವು ಪ್ರಾಯೋಗಿಕಪ್ರಾಯವಾದುದರಿಂದ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಾರ್ಥಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವು ಸಂಭ

ವಿಸ್ತೃತವಿರುವ ಆ ಲಿಂಗವನ್ನು ಪ್ರಾವರ್ತಿ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿರುವರೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಶಃ ತತ್ಪರವನ್ನು ಉತ್ತರಪದಾರ್ಥಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಹಾಗೆ ಇಲ್ಲಿಂದ ಕೆಲವು ಅಂತಿಸಮಾಸಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಪೂರ್ವಪದಾರ್ಥಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ವಿಸ್ತೃತವಿರುವ ಆ ಲಿಂಗವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಸೂತ್ರದಿಂದ ವ್ಯಾವರ್ತಿ ಮಾಡುವನು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೧೩

ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ — ' ಗೌಣಮುಖ್ಯೋರ್ಮುಖ್ಯೇ ಕಾರ್ಯಸಂಪ್ರತ್ಯಯಃ ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯ ದಿಂದ ಯಾವ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯತ್ವವು ತೋರುವುದೋ ಆ ಅರ್ಥದ ಲಿಂಗವೇ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೂ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಕೆಲವು ಅಂತಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯತ್ವ ವಿಸ್ತೃತವಿರುವ ಆದರೆ ಲಿಂಗವೇ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೂ ಬರಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಅತಿಪ್ರಸಕ್ತಿಯನ್ನು ನಾರಕೆಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಸೂತ್ರಾಂತರವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅಂತಿಸಮಾಸಃ || ೧೧೩ ||

ಅರ್ಥ || ಅಂತಿಸಮಾಸವು ಪರಪದದ ಲಿಂಗದಂತೆ ಲಿಂಗವುಳ್ಳದಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಇದು ಮೇಂಗಾಲಾ, ಅದು ಮುಂಗಯಾ || ಮೊದಲಾದ ಏಕದೇಶಿ ಸಮಾಸಗಳೆಲ್ಲಾ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗುವುವು.

ವಿಚಾರ ೧೧೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಅಂತಿಸಮಾಸ ' ಎಂಬ ಒಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಪರವತ್ ' ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅಂತಿಸಮಾಸವೆಂದರೆ ಏಕದೇಶಿಸಮಾಸವು. ಏಕದೇಶಿಸಮಾಸವೆಂದರೆ — ಎಲ್ಲಿ ಅವಯವಾವಯವಿವಾಚಿ ಪದಗಳಿಗೆ — ' ಅಂತಿನಾಭಿನ್ನೇನ || ೩೦೬ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವು ಬರುವುದೋ ಅದು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದು ಪರಪದದಂತೆ ಲಿಂಗವುಳ್ಳದ್ದಾಗುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ' ಮೇಂಗಾಲಾ ' ಮೊದಲಾದುವು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗುವುವು. ' ಇದು, ಅದು ' ಎಂಬವು ಸಮಸಂಕತ್ಯ ದ್ವ್ಯಾಂತನಾರ್ಥವಾಗಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೧೪

ತನಾದಿಗಳು ಸ್ತ್ರೀದ್ವಿವೇಧಕಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವಾದಿಗಳು ಬಂದು ತತ್ಪಲ್ಲಂಗ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ವಿಕಾರಗಳೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ತದ್ವಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ನಿನೇತನಲಿಂಗಂ || ೧೧೪ ||

ಅರ್ಥ || ನಿ, ನೆ, ತೆ ಎಂಬ ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದಗಳು ಅಲಿಂಗಗಳಾಗುವುವು. ಎಂದರೆ ಲಿಂಗಪ್ರಯುಕ್ತವಿಕಾರಶೂನ್ಯಗಳೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ನೀಂಗಳ ತಂದೆಯರಾ, ನೀಂಗಳ ತಾಯ್ತರಾ, ನೀಂಗಳ ಮರಂಗಳಾ; ಆಂ ತಂದೆ, ಆಂ ತಾಯಿ, ಆಂ ಮರಂ; ತಾಂ ಮಾಡಿದಂ, ತಾಂ ಮಾಡಿದಳಾ, ತಾಂ ಮಾಡಿತ್ತು || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೦೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ನಿಫ, ಎಫ, ತಫ, ಅಲಿಂಗಂ ' ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳಿರುವುವು. ' ಅಲಿಂಗಂ ' ಎಂದರೆ ಲಿಂಗವಿಲ್ಲದಿರುವುದೆಂಬರ್ಥವು. ಅದುದರಿಂದ ' ನಿಫ ' ಎಂಬುದೂ ' ಎಫ ' ಎಂಬುದೂ ' ತಫ ' ಎಂಬುದೂ ಲಿಂಗವಿಲ್ಲದಿರುವುವು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ನಿನಾದಿಗಳಿಗೆ ಪಾಚ್ಯವಾದುವು ಸಲಿಂಗವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಅಲಿಂಗತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಅನುಚಿತವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ' ಅಲಿಂಗಂ ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಲಿಂಗಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಕಾರ್ಯಶೂನ್ಯವೆಂದರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅನುಪಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ ' ಅಲಿಂಗೇ ಯುಷ್ಮದಸ್ಯದೀ ' ಎಂಬ ವಚನದಲ್ಲಿರುವ ' ಅಲಿಂಗ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ' ಲಿಂಗಪ್ರಯುಕ್ತ ಕಾರ್ಯಶೂನ್ಯ ' ಎಂದು ನಾಗೇಶಭಟ್ಟನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವನು. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಬೇಕು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಯಗಳಿಗೂ ಅಲಿಂಗತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಪ್ರಯ ಗ್ರಹಣವನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕು. ಆದರೂ ' ಅನನ್ಯೇತಿತ್ಯವ್ಯಯಂ ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಅಪ್ರಯವೆಂಬುದು ಅನ್ವರ್ಥಕವಾದುದರಿಂದಲೇ ಲಿಂಗಸಂಖ್ಯಾಕಾರಕಾದಿಗಳಾವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಇದಕ್ಕೆ ವಿಕಾರವಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುವುದರಿಂದ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಅದಕ್ಕೆ ಅಲಿಂಗತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಲು ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದೇ ವಿಷಯವು —

ಸದೃಶಂ ತ್ರಿಘಂ ಲಿಂಗೇಘ ಸರ್ವಾಸು ಚ ವಿಭಕ್ತಿಘಂ

ವಚನೇಘ ಚ ಸರ್ವೇಘ ಯನ್ನನ್ಯೇತಿ ತದವ್ಯಯಂ

ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೧೫

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ — ಸ್ತ್ರೀಪುನ್ಸಪುಂಸಕಲಿಂಗಾನುಶಾಸನವನ್ನು ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗುವದೇಶಿಸಿ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ — ' ಲಿಂಗಾತ್ ಸುಪ್ || ೩೦೩ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವಿಹಿತಸುಖುತ್ತತ್ತಿಸಾಧಕವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವೆಂಬ ಲಿಂಗವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಬೇಕೆಂಬಿಚ್ಛೆಯಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಭಾಷಾ ವಿಷಯಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ತೋರಿಸಲು, ಸಮಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರವಿಷಯಗಳಾದ ' ಘಟ, ಪಟ, ಸ್ತವ್ಯ, ಕುಮ್ಮ ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಏಕದೇಶದಲ್ಲಾಗಲಿ, ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಾಗಲಿ, ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ತದ್ವತ್* ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೇ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವನಾಗಿ ಮೊದಲು ಸ್ವರಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷದರ್ಶನಾರ್ಥವಾಗಿ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಹ್ರಸ್ವೋನೇಕಸ್ವರಸ್ಯಾಸಮಾಸೇಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ || ೧೧೫ ||

ಅರ್ಥ || ಅವುದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸಕೃತವಾಗಿಯೇ ಅನೇಕಸ್ವರವಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂತಹ ಪೂರ್ವಪದವಲ್ಲದ ಅನೇಕಸ್ವರವುಳ್ಳ ದೀರ್ಘಸ್ವರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ನದಿ, ಲಕ್ಷ್ಮಿ, ನಾರಿ, ಸರಸ್ವತಿ, ವಘು, ಅಲಾಬು, ಸರಯು, ಕುಹು, ಪ್ರಿಯಗೃ || ಮೊದಲಾದ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ಅನೇಕಸ್ವರವುಳ್ಳ ಸಂಸ್ಕೃತಶಬ್ದಗಳೇ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

* [ಇಂತಹ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ದರ್ಪಣಕಾರನು ' ಸಮಸಂಸ್ಕೃತ ' ಎಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಿರುವನು (ದರ್ಪಣ : ಸೂತ್ರಂ) — ಸಂಪಾದಕ]

ವಿಚಾರ ೧೧೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಹ್ರಸ್ವಃ, ಸ್ವರಸ್ಯ, ಅಸಮಾಸೇ, ಅಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ’ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ಹ್ರಸ್ವಃ’ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯವು. ಅದರಿಂದ ‘ಸ್ವರಸ್ಯ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸ್ವರಸ್ಯ’ ಎಂಬ ಪಕ್ಷ್ಯಂತಪದವು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದು. ‘ಅನೇಕಸ್ವರಸ್ಯ’ ಎಂಬುದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ ಅನೇಕಸ್ವರಸ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದೇ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೆ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ‘ಅಸಮಾಸೇ’ ಎಂಬುದನ್ನೂ ಅಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ’ ಎಂಬುದನ್ನೂ ಉಪಸ್ಥಿತವಾದ ‘ಸ್ವರಸ್ಯ’ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡುವುದು. ‘ಅಸಮಾಸೇ, ಅಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ’ ಎಂಬಿವೆರಡೂ ನರ್ಥಾತತ್ಪರುಷಸಮಾಸವು. ‘ಅಸಮಾಸೇ’ ಎಂಬುದನ್ನು ಅಸಮರ್ಥಸಮಾಸಾರ್ಥಯಣ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ನಿರ್ವೇಧಾರ್ಥಕ ನರ್ಥಾಗೆ ‘ಅನೇಕ ಸ್ವರಸ್ಯ’ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯವು. ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥಾಪ್ತ, ಏಕಯತ್ಯವು, ಇದರಿಂದ ಸಮಾಸವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಸ್ವರವಾಗದಿರುವ, ಎಂದರೆ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ಅನೇಕಸ್ವರವುಳ್ಳ, ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ‘ಸ್ವರಸ್ಯ’ ಎಂದು ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ - ‘ಯೇನ ವಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದಂತಲಾಭವು ಬಂದು ‘ಸ್ವರಾಂತಸ್ಯ’ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ‘ಸ್ವರಸ್ಯ’ ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಹ್ರಸ್ವಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವನ್ನು ಏಕಿಸಲು ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಕ್ಕೂ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಸ್ಕೃತಶಬ್ದಗಳೇ, ಏಕಯಗಳಾದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಪುನಃ ತಂತ ಶಬ್ದಗಳು ನಿಯತವಾಗಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಪುನಃ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಂಟಾಗುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ‘ಸ್ವರಸ್ಯ’ ಎಂಬುದು ದೀರ್ಘಮಾತ್ರವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತಥಾಚ - ಸಮಾಸಕೃತಾನೇಕಸ್ವರಾಭಾವವುಳ್ಳ ಪೂರ್ವಪದಭೂತವಲ್ಲದ ದೀರ್ಘಸ್ವರಾಂತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಅಕ್ಷರಶಃ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ಷಷ್ಠಾಃ ಸ್ಥಾನೇಽಂತಸ್ಯ’ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತಹ ಶಬ್ದದ ಕೂನೆಯಲ್ಲಿರುವ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ‘ನದಿ, ಲಕ್ಷ್ಮಿ’ ನೊದಲಾದುವು/ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಅಸಮಾಸೇ, ಅನೇಕಸ್ವರಸ್ಯ’ ಎಂಬುದನ್ನು ಅಸಮರ್ಥಸಮಾಸವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ‘ಅನೇಕಸ್ವರಸ್ಯ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಮಾಸದಿಂದಲೇ ಅನೇಕಸ್ವರವಾಗಿರುವುದನ್ನೂ ಏಕಸ್ವರಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪ್ತಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ವ್ಯಾವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನೂ ಕೂಡುವಾಗ ‘ನದಿ, ಲಕ್ಷ್ಮಿ’ ನೊದಲಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಶಬ್ದಗಳೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿರುವುವು. ಆದಾಗ್ಯೂ ‘ಕ್ಷೇರಕಂ, ಸೋಮಪಂ, ಯವಕ್ರೇ, ಸೇನಾಸಿ, ಬಿಲಪು, ರರಲು’ ನೊದಲಾದ ಪುಂಗವ ದೀರ್ಘಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿರುವ ‘ಪ್ರಿಯಗ್ಧಾ’ ಎಂಬುದು ಪ್ರಿಯಶಬ್ದೋಪಪದಕ ‘ಗ್ಧಾ’ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸದಿಂದಲೇ ಅನೇಕಸ್ವರವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ‘ಸೇನಾಸಿ, ಯವಕ್ರೇ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಂತೆ ಇದೂ ಅಖಂಡವಾದ ದೀರ್ಘಾಂತಶಬ್ದವೆಂದು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಏಕಯವಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಎಲ್ಲಿ ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಧಾತುವಿನೊಡನೆ ಸುಬುತ್ಪತ್ತಿಯ ಪೂರ್ವ

“ಯೇ ಉಪಪದಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡುವೆನೋ ಅಲ್ಲಿ ಅದು ಅಬಿಂಡಶಬ್ದವೆಂದು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವನ್ನಾಗಿ ಭಾವಿಸಬೇಕು. ಎಲ್ಲಿ ‘ಪ್ರಿಯಶ್ವಾಸೌ ಗ್ವಾಶ್ಚ’ ಎಂದು ಸುಬುತ್ಪತ್ಯನಂತರದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಧಾರಯಸಮಾಸವನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವೆನೋ ಅಲ್ಲಿ ಅದು ಸಮಾಸದಿಂದಲೇ ಅನೇಕ ಸ್ವರ ವಾಗುವದೆಂದೂ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯುದಾಹರಣೆಯಾಗುವದೆಂದೂ ಭಾವಿಸಬೇಕು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಅನೇಕಸ್ವರಸ್ಯ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಏಕಸ್ವರವಾದ — ‘ಶ್ರೀ, ಪ್ರೀ, ಭೀ, ಧೀ, ಈ, ನೀ, ಭ್ರೀ, ಭೂ, ಪೂ, ಗ್ವಾ, ಖೂ, ಲೈ, ಗೋ, ನೌ, ಗ್ವೌ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಅಸಮಾಸೇ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿಯೇ ಅನೇಕಸ್ವರವಾಗಿರುವ — ‘ಮಹಾಶ್ರೀ, ಪುಣ್ಯಶ್ರೀ, ಸುಭ್ರೂ, ಪ್ರಿಯಗ್ವಾ, ಅತಿಪ್ರೀ, ಸುಧೈ, ಸುದೈಃ, ಶರದಾಗ್ವೌ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳೆಲ್ಲ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಮಹಾನದಿ, ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಮಸ್ತ ಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಸ್ವತಃ ಅನೇಕ ಸ್ವರಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳೇ ಆಗಿರುವುವು. ‘ಅಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ‘ನದೀಪತಿ, ಗಂಗಾಜಲಂ, ವಧೂವರರಾ’ ಈ ಮೊದಲಾದ ಸಮಾಸಗಳೆಲ್ಲ ಪೂರ್ವಪದಭೂತಗಳಾದ ‘ನದೀ, ಗಂಗಾ’ದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶ ವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣ ವಿಶೇಷಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅವಿಷಯಗಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಲ್ಲ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದೆಂಬುದಿರುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೧೬

ಹೀಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ದೀರ್ಘಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ಆ ಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದೆಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ — ‘ಎದಾತಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ || ೧೧೮ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಅತಿಪ್ರಸಕ್ತಿಯನ್ನು ವಾರಣಮಾಡುವದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಹ್ರಸ್ವವಿಧಾಯಕಗಣಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ —

ಸೂತ್ರಂ || ಕರುಣಾದೀನಾಂ || ೧೧೬ ||

ಅರ್ಥ || ಕರುಣಾದಿಗಣಪತಿತ ಪೂರ್ವಪದಭೂತವಲ್ಲದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಕರುಣಂ, ಉಪತ್ಯಕಂ, ಅಧಿತ್ಯಕಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಿವು. ಕರುಣಾದಿಗಳಾವುವೆಂದರೆ — ‘ಕರುಣಾ, ಖಿಟ್ಟಾ, ಉಪತ್ಯಕಾ, ಅಧಿತ್ಯಕಾ, ದಂಷ್ಠಾ, ವಾಲುಕಾ, ಕನ್ಧರಾ, ಮೋಚಾ’ ಮೊದಲಾದುವು. ಇದು ಆಕೃತಿಗಣವಾದುದರಿಂದ ‘ಮನ್ಸುರಾ, ಘೃಣಾ, ಸಧ್ಯಾ, ಪಾಟಿಲಾ’ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಯಥಾಲಕ್ಷ್ಯವಾಗಿ ಉಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ವಿಚಾರ ೧೧೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಕರುಣಾದೀನಾಂ’ ಎಂದು ಒಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಹ್ರಸ್ವೇ, ಅಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ’ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಅವುಗಳಿಂದ ಅಪೂರ್ವಪದಭೂತಗಳಾದ ಕರುಣಾದಿಗಣಪತಿತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರವು ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣ ‘ಎದಾತಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆ ಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳೇ ಪಾಠ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇವಕ್ಕೆ ಅಪೂರ್ವ

ಪದತ್ವವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ — ‘ಕರುಣಾಶರಧಿ, ದಂಷ್ಟ್ರಮೂಲಂ’ ಮೊದಲಾದ ಸಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಸೂತ್ರಾರಂಭವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯನಾದುವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಳಿದ ಆ ಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳನ್ನು ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳನ್ನಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೧೭

ಅರ್ಥೇ ಅರ್ಥವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಕೋಚವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ರಂಭಾಯಾಃ ಕದಲ್ಯಾಂ || ೧೧೭ ||

ಅರ್ಥ || ಕದಳೀರೂಪಾರ್ಥಕ ರಂಭಾಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವಪದವಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ರಂಭಂ, ರಂಭಂಗಳ್ || ಮೊದಲಾದುವು ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೧೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ರಂಭಾಯಾಃ, ಕದಲ್ಯಾಂ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಹ್ರಸ್ವೇ, ಅಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ’ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಅದುದರಿಂದ ‘ಕದಲ್ಯಾರ್ಥಕರಂಭಾ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಪದವಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶವಾಗುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರವೂ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಎತ್ತಕ್ಕೆ ಬಾಧಕ ವಾದುದರಿಂದ ‘ರಂಭಾ’ ಶಬ್ದವು ಕದಳೀನಾಚಕವಲ್ಲದೆ ಅಪ್ರಸಕ್ತನಾಚಕವಾದರೆ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನೇ ಮಾಡಬೇಕು. ಅದರಿಂದ ‘ರಂಭಿ ಕಳಿಕುಂ ಪಕ್ಷ್ಯಣಮಂ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ‘ಅಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ರಂಭಾ ಸ್ತಂಭಂಗಳ್’ ಮೊದಲಾದ ಸಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದವಲ್ಲದವು ‘ರಂಭಾ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೧೮

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ದೀರ್ಘಾಂತ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲಾ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಆ ಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಎ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಎದಾತಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ || ೧೧೮ ||

ಅರ್ಥ || ಸಮಾಸಕೃತಾನೇಕಸ್ವರವಲ್ಲದೆಯೂ ಪೂರ್ವಪದವಲ್ಲದೆಯೂ ಇರುವ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ವಾದ ಆ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಮಾಲೆ, ಬಾಲೆ, ಶಾಲೆ, ಶಯ್ಯೆ, ಕಾಂತೆ, ವಸಿತೆ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೧೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಎತಃ, ಆತಃ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅಸಮಾಸೇ, ಅನೇಕಸ್ವರಸ್ಯ, ಅಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ’ ಎಂಬ ಮೂರೂ ಅನುವರ್ತಿಸುವುವು. ‘ಎತಃ’ ಎಂಬುದು ಎ ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಬಾಧಕವು. ಇದೇ ಇಲ್ಲ ಪರ್ಥಯ

ವಾಗಿರುವುದು. 'ಆತಃ' ಎಂಬುದು ಆ ಕಾರಮಾತ್ರದೀರ್ಘಕ ಸ್ವರಾಂತರವಾದ್ದು. ಇದೇ ಇಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿರುವುದು. 'ಅಸಮಾಸೇ ಅನೇಕಸ್ವರಸ್ಯ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ' ಇವೆರಡೂ ವಿಶೇಷಣಗಳು 'ಅಸಮಾಸೇ ಅನೇಕಸ್ವರಸ್ಯ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಂತೆ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ತಾನೇಕಸ್ವರವಲ್ಲದ ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಇದು ಕೇವಲ ಆ ಕಾರದಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ 'ಆ ಕಾರಾಂತಸ್ಯ' ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. 'ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ, ಅಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣ ಗಳಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಗಿಯೂ ಅಪೂರ್ವಪದವಾಗಿಯೂ ಇರಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಅದುವ ರಿಂದ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಸ್ವರವಲ್ಲದೆಯೂ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಗಿಯೂ ಪೂರ್ವಪದಭೂತವಲ್ಲದೆಯೂ ಇರುವ ಆ ಕಾರಾಂತ ರಬ್ಬಕ್ಕೆ ಎ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು - 'ಷಷ್ಠ್ಯಾಃ ಸ್ಥಾನೇಂತಸ್ಯ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತದ ಆ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುವುದ ರಿಂದ 'ಮಾಲೆ, ಬಾಲೆ' ಮೊದಲಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ - 'ಅನೇಕ ಸ್ವರಸ್ಯ' ಎಂದು ಸಂಬಂಧಿಸುವುದರಿಂದ ಏಕಸ್ವರಗಳಾದ - 'ಜ್ಯಾ, ಮಾ, ಪ್ತಾ, ಸಾ' ಮೊದಲಾದ ದುವುಗಳೆಲ್ಲ ಎ ಕಾರಾದೇಶವಿಲ್ಲ. 'ಅಸಮಾಸೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಮಹಾಜ್ಯಾ, ಪರಮಾ, ಪಿರಂಗಪ್ತಾ, ಪರಮಸಾ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳೆಲ್ಲಯೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಆತಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ - 'ನದೀ, ವೃಕ್ಷಾ' ಮೊದಲಾದ ಈ ಕಾರಾಂತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ - 'ಕ್ಷೇರಪಂ, ಸೋಮಪಂ' ಮೊದಲಾದ ಆ ಕಾರಾಂತ ಪುಲ್ಲಂಗಳೆಲ್ಲ ಪೂರ್ವಪದಗಳಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವೆಂಬ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಸಂಸ್ಕೃತರೀತಿಯಿಂದಲೇ ಹೇಳಬೇಕಲ್ಲದೆ ಭಾಷಾರೀತಿ ಯಿಂದ ಹೇಳಲಾಗದು. ಏತಕ್ಕಿಂದರೆ 'ಮಾಲಾ, ರಯಾ' ಮೊದಲಾದುವು ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಗಳಾಗಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುವು. ಅದುವರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳಾದ ದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಏದೆ ಹೇಳಿರುವ ಏಕಾಕ್ಷರ ರಬ್ಬಗಳೆಲ್ಲವು 'ಪ್ತಾ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಜಿ' ಯೆಂದರ್ಥವು. 'ಪರಮಸಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಸಾ' ಎಂಬುದು ವಿಷ್ಣುವಾಚಕ 'ಅ' ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಸಮಾರ್ಥಕ 'ಸ' ರಬ್ಬದೊಡನೆ ಸಮಾಸಮಾಡಲು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರು ವುದರಿಂದ 'ಲಕ್ಷ್ಮಿ' ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಅನಂತರಕ್ಕೆ ೧೧೯

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದೀರ್ಘಾಂತ ರಬ್ಬಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಹ್ರಸ್ವವು ಅಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಅದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಎ ಕಾರಾದೇಶವು ಹೇಳಲ್ಪ ಟ್ವಿತು. ಈಗ ಆ ಕಾರಾಂತ 'ಪಾತ್ರ' ರಬ್ಬಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಎ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಕಲ್ಪ ವಾಗಿ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಪಾತ್ರಸ್ಯ ಭಾಂಡೇ ವಾ || ೧೧೯ ||

ಅರ್ಥ || ಭಾಂಡಾರ್ಥಕವಾದ 'ಪಾತ್ರ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಎ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರು ವುದು. ಇದು ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವವಾಗಿದ್ದರೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರ ಗಳಂತೆಯೇ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು. ಇದು ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಬಾರದ ಸಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಂತೆಯೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಪಾತ್ರ, ಪಾತ್ರೇಗಳ್, ಪಾತ್ರಂ, ಪಾತ್ರಂಗಳ್ || ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ವಿಚಾರ ೧೧೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಪಾತ್ರಸ್ಯ, ಭಾಂಡೇ, ವಾ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಎತ, ಅಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ’ ಎಂಬೆರಡು ಪದಗಳು ಅನುವರ್ತಿಪಟ್ಟಿರುವುವು. ‘ಭಾಂಡೇ, ಅಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ’ ಎಂಬಿನೆರಡೂ ‘ಪಾತ್ರಸ್ಯ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಅದುದರಿಂದ ಭಾಂಡರೂಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ‘ಪಾತ್ರ’ ಶಬ್ದವೆಂದರೆ ನಾಚ್ಯನಾಚ್ಯಕತಾಸಂಬಂಧದಿಂದ ಭಾಂಡದಲ್ಲಿ ‘ಪಾತ್ರ’ ಶಬ್ದವಿದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗಲು ಭಾಂಡವಾಚಕ ‘ಪಾತ್ರ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎಂದು ಫಲಿತವಾಗುವುದು. ಇಂತಹ ‘ಪಾತ್ರ’ ಶಬ್ದವು ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದವಾಗದಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಎ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ‘ಪಾತ್ರೇ’ ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಭಾಂಡೇ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಯೋಗ್ಯಾರ್ಥದ ಅಥವಾ ‘ನರ್ತಕಿ’ ಎಂಬರ್ಥದ ‘ಪಾತ್ರ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ‘ಪಾತ್ರಸ್ಯ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ಭಾಜನ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿ ಭಾಂಡವೆಂದರೆ ಉಪಕರಣವೆಂದರ್ಥವು. ತದ್ವ್ಯಾಚಕವಾದುದಕ್ಕೆ ಎ ಕಾರಾದೇಶವೆಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಬೇರೆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವುದೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಲ್ಲ. ಭಾಂಡಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೆ ಪ್ರಚುರಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಚೀನರು —

ದಯೆಯುಂ ಸೈರಣಿಯುಂ ಶ್ರ
ದ್ವಿಯುಮುಪಾಪುಂ ಶಕ್ತಿಯುಂ ವದಾನ್ಯತೆಯುಂ ಭ
ಕ್ತಿಯುಮೆಂದೇಯೇಬುಂ ಶಾ
ತ್ರಯನಿಕ್ಕುವ ದಾತ್ಯಗೊಪ್ಪುವಮಲಗುಣಂಗಳ್

ಮೊದಲಾಗಿ ಇತರಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವರು. ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ‘ವಾ’ ಗ್ರಹಣವು ಬಹುಲಾರ್ಥಕವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಥವಾ ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ‘ಭಾಂಡ’ ಎಂದರೆ ಆಧಾರ, ಆಶ್ರಯ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಔಪಚಾರಿಕವಾಗಿ ಆಧಾರಾರ್ಥೇಯಭಾವಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಉಪಪತ್ತಿಮಾಡಬಹುದು.

ಅನವಶ್ಯಕ ೧೨೦

ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಸಂಸ್ಕೃತಶಬ್ದವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಂಜನಾಂತಶಬ್ದಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಎ ಕಾರಾದೇಶವು ಅಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಕೆಲವು ಆ ಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಉಭಯತ್ರ ವಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಉಷ್ಮಾದೀನಾಂ || ೧೨೦ ||

ಅರ್ಥ || ಪೂರ್ವಪದಭೂತಗಳಲ್ಲದ ಉಷ್ಣಾದಿಗಣಪರಿತಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಎ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದು. ಇದು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಯಥಾಯೋಗವಾಗಿ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣ ಕಾರ್ಯಗಳೂ ಬರುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಉಷ್ಣ, ಉಷ್ಣಂ; ಗ್ರೀವೆ, ಗ್ರೀವಂ; ದರ್ಭೆ, ದರ್ಭಂ; ಮಾತೆ, ಮಾತರಂ, ಮಾತ್ಸ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ಉಷ್ಣಾದಿಗಣಪರಿತಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಾವುವೆಂದರೆ — ‘ ಉಷ್ಣ, ದರ್ಭ, ಅಕ್ಷತ, ಹಂಸ, ಶಾಣ, ಫಲಕ, ಘಟಕ,* ಕುಂಭ, ಕಾಕ, ಫೂಕ, ಪ್ರಹರಣ, ಜೀರಕ, ಅಸ್ತಕ, ಕಲಮ, ಉಹ, ಪುಶ್ಯ, ಉದಾಹರಣ, ಕೋಣ, ವಧ, ಅಭಿಲಾಷ, ಕನ್ಧರಾ, ಗ್ರೀವಾ, ಭಿಕ್ಷಾ, ಅಸ್ತೀಕ್ಷಾ, ಕುಮ್ಭಾ, ಘಟಕಾ,* ಆಖ್ಯಾ, ಆಪ್ಪಾ, ನಾಸಿಕಾ, ಉತ್ಕಣ್ಯಾ, ಉತ್ಕಲಿಕಾ, ವನ್ಯಾ, ಮಾತ್ಸ, ಅಮುತ್ರ, ಪರತ್ರ, ಉಭಯತ್ರ, ಸರ್ವತ್ರ ’ ಮೊದಲಾದುವೇ ಉಷ್ಣಾದಿಗಳು. ಇದೂ ಆಕೃತಿಗಣವಾದುದರಿಂದ ಶಿಷ್ಯಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಅಪರಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ಉಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ವಿಚಾರ ೧೨೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಉಷ್ಣಾದೀನಾಂ ’ ಎಂಬ ಒಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ ಎತ್, ವಾ, ಅಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ’ ಎಂಬಿವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಅದುದರಿಂದ ಅಪೂರ್ವ ಪದಭೂತಗಳಾದ ಉಷ್ಣಾದಿಗಣಪರಿತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಎ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ‘ ಉಷ್ಣ ’ ಎಂಬ ನ ಕಾರಾಂತ ಅಂತ್ರದ ನ ಕಾರಕ್ಕೆ ಎ ಕಾರದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿ — ‘ ಲುಬನಾಮಹಾನ್ ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆ ಕಾರಕ್ಕೂ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಲು ‘ ಉಷ್ಣ ’ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ವ್ಯಂಜನಾಂತ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲಾ ಉಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈ ಆದೇಶವು ಬಾರದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ನೋಡುತ್ತಪಠಿಮಃ || ೧೩೦ || ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ ನ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ‘ ಉಷ್ಣಂ ’ ಎಂದಾಗುವುದು. ‘ ಮಾತ್ಸ ’ ಶಬ್ದದ ಮ ಕಾರಕ್ಕೆ ಎ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಲು ಮಾತೆಯೆಂದಾಗಿದೆ. ಇದುವಾರದಿದ್ದರೆ ‘ ಮತೋಽಃ || ೧೨೨ || ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ನೈಕಲ್ಪಿಕ-ಆರ್-ಆದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಲು ‘ ಮಾತರಂ ’ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಅದೂ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ‘ ಮಾತ್ಸ ’ ಎಂದು ಪ್ರಕೃತಿ ಮಾತ್ರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಇದು ಆಕೃತಿಗಣವೆಂದು ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ಪ್ರಥಿಮಃ, ದ್ವಾಭಿಮಃ, ಗರಿಮಃ, ಲಘಿಮಃ ’ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಇಮಃ ಪ್ರತ್ಯಾಯಾಂತಗಳನ್ನು ಶಿಷ್ಯಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಚೀನರು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವ —

ಗರಿಮಮಯಕ್ಕೆ ಮಿಕ್ಕಣಮಮಜ್ಞತೆಗಚ್ಛಜಿನೇಶ್ವರಾಚ್ಛನಾ
ಪರಿಕರವೃದ್ಧಿಯೋ ಮಹಿಮೆಯಾಶಿತ ತತ್ಪರಿಚಯ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಬಿ
ತ್ತರಿಸುವ ಕಾಮರೂಪತೆ ಸುಭೃತ್ಯವಶಿಸ್ತಮದೊಪ್ಪೆ ವಿಪ್ರತಾಂ
ಬರತಲಯಾನದೊಳ್ ಲಘಿಮೆಯಾಖ್ಯೆಯೊಳಾಸ್ತ ಸುರಂ ವಿರಾಜಿಸಂ

* [ರಾ. ಬ. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯರು ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಮೂಲಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ‘ ಘಟಕ ’ ಎಂದು ಪಾಠಾಂತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆಯ ಮೊದಲನೆಯ ಆವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ‘ ಘಟಕಾ ’ ಎಂದು ಆಕಾರಾಂತವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. — ಸಂಪಾದಕ]

ಮೊದಲಾದ ಪದ್ಯಸ್ಥ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ದರ್ಪಣಕಾರನು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ಹೃಸ್ವ, ಎ ಕಾರಾದೇಶಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಸಂಗ್ರಹಬರುವಂತೆಯೂ ಅತಿಪ್ರಸಕ್ತವಾರಣೆಯಾಗುವಂತೆಯೂ —

ಆದಂ ಪ್ರಸ್ಯದಂತಮ

ವಾದತ್ವಂ ಪ್ರಸ್ಯಮೆನಿಸಿದೊದಂತಂ

ಜ್ಯಾದಿಸಮಸ್ಯಕಾಕ್ಷರ

ಮೊದ ವಿಕ್ಯತಿಶಬ್ದಮುಕ್ತವಿದರಿಂ ಲಿಂಗಂ (ಸೂತ್ರ ೮೩)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ‘ಆದಂ’ ಎಂಬ ಬಹುಲಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದದಿಂದ ಎಲ್ಲವನ್ನು ಸಮರ್ಥನ ಮಾಡಿರುವನು.

ಅನವತಾರಿಕೆ ೧೨೧

ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಸ್ವರಾಂತರಶಬ್ದಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆದೇಶಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳಲು ಮೊದಲು ‘ರೂಪ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಉದ್ರೂಪಸ್ಯ || ೧೨೧ ||

ಅರ್ಥ || ಪೂರ್ವಪದಭೂತವಲ್ಲದ ರೂಪಶಬ್ದದ ಕೊನೆಗೆ ಉ ಕಾರಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ರೂಪು, ರೂಪುಗಳ್; ರೂಪಂ, ರೂಪಂಗಳ್ || ಮೊದಲಾದುವು ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೨೧

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಉತ್’, ರೂಪಸ್ಯ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ಆಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ, ವಾ’ ಎಂಬಿವು ಅನುನವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ‘ಉತ್’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತ ಕಾರೋಚ್ಚಾರಣೆಯು ಆಸಂದೇಹಾರ್ಥವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದವಲ್ಲದ ‘ರೂಪ’ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ ಉ ಕಾರಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ರೂಪು, ರೂಪುಗಳ್’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇದು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ‘ರೂಪಂ’ ಮೊದಲಾಗಿ ಇದ್ದಂತೆಯೇ ಇರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ‘ವಾ’ ಎಂಬುದು ಬಹುಲಾರ್ಥಕವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಲು ಶಿಷ್ಯಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ದಂಡ, ಬಿರುದಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದಲೇ —

ತಡೆಯದೆ ಮುಂ ಕಿರಿದ ಶಿರಂ

ಜಡೆಗಟ್ಟಲ್ಪಾರದೆಂದು ಬೋಟಾಸಿ ಬೋದಂ

ಕುಡೆ ಕೊಂಡನವಂ ತಪಮಂ

ಗೆಡೆಗೊಂಡಿರೆ ದಂಡು ಬೂದಿ ಸೊರೆ ರುದ್ರಾಕ್ಷಂ

ನಿರವಿಸಿದುದಸೇವ್ಯತೆಯಂ

ಸೊರೆ ಭಸ್ಮಂ ಸ್ವಪದವೃತ್ತಿಯಂ ದಂಡು ವಿನಿ

ಪುರದಂಡಧರತೆಯಂ ತಾಂ

ಧರಿಯಿಸಿ ರುದ್ರಾಕ್ಷನೆಂಬುದಂ ರುದ್ರಾಕ್ಷಂ

ನೆರೆಯುಜೆಯದ ಪೂಜೆಯುಜೆಯದ
ಬಿರುದುಗಳೇಕೆಮಗೆ ಕೃತಿಯನೀಕ್ಷಿಸಿ ಮಿಗೆ ಮ
ಜ್ಜರಿಸುವ ಕವಿಯರ್ಥ ಬಿಕ್ಕನೆ
ಬಿರಿದೊಡದೇ ಬಿರುದು ಮಿಕ್ಕ ಬಿರುದುಂ ಬಿರುದೇ

ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಚೀನರ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೨೨

ಇನ್ನು ಋ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆದೇಶ-ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕನಾದ ಸೂತ್ರನನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಋತೋಽರಃ || ೧೨೨ ||

ಅರ್ಥ || ಪೂರ್ವಪದವಲ್ಲದ ಋ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ಋ ಕಾರಕ್ಕೆ ' ಅರ ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಇದು ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಪ್ರಕೃತಿ ಮಾತ್ರವೇ ಇರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಪಿತರಂ, ಪಿತೃ; ಮಾತರಂ, ಮಾತೃ; ಭ್ರಾತರಂ, ಭ್ರಾತೃ; ಜಾಮಾತರಂ, ಜಾಮಾತೃ || ಮೊದಲಾದ ಋ ಕಾರಾಂತಗಳಾದ ಸಂಜ್ಞಾ ಶಬ್ದಗಳೇ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೨೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಋತಃ, ಅರಃ ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ' ವಾ, ಅಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ' ಎಂಬಿವು ಅನುಪರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ' ಋತಃ ' ಎಂದು ' ತ 'ಪರಕರಣ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಸ್ತುತ ಋ ಕಾರ ಮಾತ್ರವೇ ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಕೇವಲ ಋ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದಲೂ ' ಅಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ' ಋಕಾರಾಂತಶಬ್ದಸ್ಯ ' ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರೂ ' ಸ್ಥಾನೇಽಂತಸ್ಕ ' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಋ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದೆಂಬರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದವಲ್ಲದ ಋ ಕಾರಾಂತಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ' ಅರ ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ' ಪಿತರಂ, ಪಿತೃ ' ಮೊದಲಾದ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೂ —

ಮಾತರಮಂ ಪಿತರಮಮಾ
ಭ್ರಾತರಮಂ ಸತಿಯಮಂ ನಿಜಾತ್ಮಜಮಂ ಜಾ
ಮಾತರಮಮಿಲ್ಲಮಂ ಸಲೆ
ಸ್ಯತಿರ್ಪರ್ವ ಜವನನಾರುಮೇಂ ಬಾರಿಪರೇ

ಮೊದಲಾದ ಕವಿಪ್ರಯೋಗಗಳೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಬಾಧಕಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅವಿಷಯ ವಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಋತಃ ' ಎಂದು ' ತ 'ಪರಕರಣ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ' ಪ್ರಿಯಗ್ನಾ ' ಮೊದಲಾದ ದೀರ್ಘಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಆರಾದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ' ಪ್ರಿಯಕ್ವಾಸೌ ಗ್ನಾಶ್ಚ ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡಿ ಸಮಾಸಮಾಡಲು ' ಪ್ರಿಯಗ್ನಾ ' ಶಬ್ದವು

ಸಮಾಸಕೃತಾನೇಕಸ್ವರವುಳ್ಳುದಾದುದರಿಂದ ‘ಹ್ರಸ್ವೋನೇಕಸ್ವರಸ್ಯಾಸಮಾಸೇವೂರ್ವಪದಸ್ಯ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವವು ಬಾರವೃದ್ಧಿಯಿಂದ ದೀರ್ಘಾಂತವಾಗಿರಲು ಇದರಿಂದ ಅರಾದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಪ್ರಿಯಂ ಗೃಣಾತಿ’ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡಿ ಉಪಪದಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಲು ಹ್ರಸ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ಪ್ರಿಯಗೃ’ ಎಂದು ಋ ಕಾರಾಂತವು ಸಂಭವಿಸುವುದೆಂದು ‘ಪ್ರಿಯಗೃ’ ಎಂದು ರೂಪವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಈ ತದ್ಭವ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತರುದ್ಧಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳೇ ಸ್ಥಾನಿಗಳಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಶಬ್ದವು ಏಕದೇಶದಲ್ಲಿ ವಿಕೃತವಾದುದರಿಂದ ತದ್ಭವದಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಭೂತವಾಗಿ ಅದು ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅರಾದೇಶವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಪಾಣಿನಿ-ಶಾಕಟಾಯನರ ಮತದಲ್ಲಿ ಋ ಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ‘ಮೂತ ಇದ್ವಾತೋಃ ಅನ್ವೋಪಾನ್ತ್ಯತ್ವಾಂ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ‘ಇರ್’ ಅದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ ‘ಪ್ರಿಯಗೀ’ ಎಂದೇ ರೂಪವಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ‘ಪ್ರಿಯಗೃ’ ಎಂದು ಆಗುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ‘ಪ್ರಿಯಗೃ’ ಎಂದು ದೀರ್ಘ ಋ ಕಾರಾಂತವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು ಮೇಗೆ ಸಂಗತವಾಗುವುದೆಂದು ಕೆಲವರು ಶಂಕಿಸುವರು. ಪಾಣಿನ್ಯಾದಿ ಮತಗಳಲ್ಲಿ ಆಗದಿದ್ದರೂ ದೇವನಂದಿ ಮತದಲ್ಲಿ ‘ಇರ್’ ಅದೇಶವನ್ನು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಋ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವೂ ಸಂಭವಿಸುವುದೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಸೂತ್ರಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಒಂದೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ-

ಅತ್ಯಾಂತಮುಮಿತ್ಯಾಂತಮು

ಮುತ್ಯಾಂತಮುಮಾ ಮದಂತಮುಂ ನಿಜಲಿಂಗಂ

ಮತ್ಯಕ್ಕಾರಾದೇಶಂ

ತತ್ತ್ವಂ ಪೀನಂ ವಿಧಾತ್ಯಶಬ್ದಂ ರಾಂತಂ (ಸೂತ್ರ ೮೪)

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ ‘ಪೀನಂ’ ಎಂಬ ಬಹುಲಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದಗ್ರಹಣದಿಂದ ಅತಿಪ್ರಸಕ್ತಿಯೇ ನುಂಟಾದರೂ ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ‘ಪಿತ್ಯ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅರಾದೇಶವನ್ನು (ಸ್ವರ್ಗಸ್ಪರಾದ ‘ಪಿತ್ಯ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎಂದು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವನು)

ಪಿತ್ಯಶಬ್ದದಿಚಿಗರಾದೇ

ಶತೆ (ಸೂತ್ರ ೮೫)

ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸಿರುವನು. ಆದರೂ ಜಾಮಾತಾದಿಗಳಿಗೂ ಪಿತ್ಯಸಾಮಾನ್ಯವಾಚಕಕ್ಕೂ ಬಹುಲವೆಂಬುದರಿಂದ ಉಂಟಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೨೩

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಅರಾದೇಶಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾದ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಯದಾರೌ ತುಃ || ೧೨೩ ||

ಅರ್ಥ || ಪೂರ್ವಪದವಲ್ಲದ ತೃ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ಋ ಕಾರಕ್ಕೆ ಋ ಕಾರಾ ದೇಶವೂ ಆರಾದೇಶವೂ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಭರ್ತ್ವಾ, ಭರ್ತ್ವಾರಂ; ಹರ್ತ್ವಾ, ಹರ್ತ್ವಾರಂ; ಸ್ಮರ್ತ್ವಾ, ಸ್ಮರ್ತ್ವಾರಂ; ಧರ್ತ್ವಾ, ಧರ್ತ್ವಾರಂ || ಮೊದಲಾದ ತೃ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗುವವು.

ವಿಚಾರ ೧೨೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಋದಾರೌ, ತುಃ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ ಅಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ’ ಎಂಬುದೊಂದೇ ಪದವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ‘ ಋದಾರೌ ’ ಎಂಬುದು ‘ ಋತ್ ಚ ಆರಶ್ಚ = ಋದಾರೌ ’ ಎಂದು ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸವು. ಇವೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯಗಳು. ‘ ತುಃ ’ ಎಂಬುದು ‘ ತೃ ’ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕ ಸ್ವಲ್ಪಂತಪದವು. ಇದು —

‘ ನ ಕೇವಲಾಃ ಪ್ರಕೃತಯಃ ಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯಾ ನಾಪಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ ’

ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೇವಲ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲವೆಂದು —

‘ ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸವಹಿತಸ್ತದಾದೇಶದಂತಸ್ಯ ಗ್ರಹಣಂ ’

ಎಂಬ ಸರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತಲಾಭವು ಬರಲು ‘ ತೃ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಸ್ಯ ’ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ‘ ಅಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ’ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣವು. ಆದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದವಲ್ಲದ ‘ ತೃ ’ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೆ ‘ ಋ, ಅರ ’ ಎಂಬಾದೇಶಗಳು ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ — ಎಂದರೆ ‘ ಷಷ್ಠಾಃ ಸ್ಥಾನೇಽಂತಸ್ಯ ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಋ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದೆಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ‘ ಭರ್ತ್ವಾ, ಭರ್ತ್ವಾರಂ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ‘ ವಾ ’ ಎಂಬುದನ್ನನುವರ್ತಿಸಿ ಆರಾದೇಶವನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿಧಿಸಲು ಇದು ಬಾರದ ಸಕ್ಷದಲ್ಲ. ಋ ಕಾರನೇ ಬರುವುದರಿಂದ ‘ ಭರ್ತ್ವಾ ’ ಮೊದಲಾದ ಋ ಕಾರಾಂತ ರೂಪಗಳೂ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತಿರಲು ಮತ್ತೆ ಋ ಕಾರಕ್ಕೆ ಋ ಕಾರಾದೇಶವಿಧಾನವು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಈ ಋ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಹೇಳದೆ ಆರಾದೇಶವೊಂದನ್ನೇ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಧಿಸಲು ಇದು ಬಾರದ ಸಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಅರಾದೇಶವು ಬಂದು ‘ ಭರ್ತ್ವಾರಂ ’ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಅನಿಷ್ಟರೂಪಗಳೂ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುವು. ಆದುದರಿಂದ ಋ ಕಾರಕ್ಕೆ ಋ ಕಾರ ವಿಧಾನವು ಅರಾದೇಶವ್ಯಾವರ್ತಕವಾದುದರಿಂದ ಸಾರ್ಥಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಋ ಕಾರಾದೇಶವಿಧಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ ಮತ್ತೆ ಅರಾದೇಶವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ‘ ತುಃ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ತೃ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಋ ಕಾರಾಂತಗಳು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳೆಂದೂ ಅವ್ಯತ್ಯಸ್ಸಗಳಾದ ‘ ಪಿತ್ಯ, ಛ್ರಾತ್ಯ ’ ಮೊದಲಾದ ಋ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳೆಂತಲೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೨೪

ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಋ ಕಾರಾಂತಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಆರಾದೇಶಬಾಧನಾರ್ಥವಾಗಿ ಸೂತ್ರಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸ್ವಸ್ತ್ರಾದೇಃ || ೧೨೪ ||

ಅರ್ಥ || ಪೂರ್ವಪದಗಳಲ್ಲದ ಸ್ವಸ್ತ್ರಾದಿಗಣಪರಿತಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಋ ಕಾರಕ್ಕೆ ಋ ಕಾರಾ ದೇಶವೂ ಆರಾದೇಶವೂ ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಸ್ವಸ್ತ್ರ, ಸ್ವಸಾರಂ; ನಪ್ತ್ವ, ನಪ್ತಾರಂ; ನೇಷ್ತ್ವ, ನೇಷ್ತಾರಂ; ತ್ವಷ್ಟ್ರ, ತ್ವಷ್ಟ್ರಾರಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಇವಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಸ್ವಸ್ತ್ರಾದಿಗಳಾವುವೆಂದರೆ — ‘ಸ್ವಸ್ತ್ರ, ನಪ್ತ್ವ, ನೇಷ್ತ್ವ, ತ್ವಷ್ಟ್ರ, ಕ್ಷತ್ವ, ಯೇತ್ವ, ಪೋತ್ವ, ಪ್ರಶಾಸ್ತ್ವ’ ಎಂಬುವು ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ವಿಚಾರ ೧೨೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಸ್ವಸ್ತ್ರಾದೇಃ’ ಎಂದು ಒಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ಅಪೂರ್ವ ಪದಸ್ಯ, ಋದಾರೌ’ ಎಂಬೆರಡು ಪದಗಳು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ‘ಅಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ’ ಎಂಬುದು ‘ಸ್ವಸ್ತ್ರಾದೇಃ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು ‘ಸ್ವಸ್ತ್ರಾದೇಃ’ ಎಂಬುದು ‘ಸ್ವಸಾ ಆದಿಯುಸ್ಯ ಸಃ’ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಲು ‘ಸ್ವಸ್ತ್ರ’ ಮೊದಲಾದ ಗಣಸಂದರ್ಭವಾಗುವುದು. ಆ ಗಣವಾವುದೆಂದರೆ —

‘ಅಪ್ತ್ವಾ ತ್ವಚ್ಚ ಸ್ವಸ್ತ್ರ ನಪ್ತ್ವ ನೇಷ್ತ್ವ ತ್ವಷ್ಟ್ರ ಕ್ಷತ್ವ ಹೋತ್ವ ಪೋತ್ವ ಪ್ರಶಾಸ್ತ್ವಾಣಾಂ’ ಎಂಬ ಪಾಣಿನಿ ವ್ಯಾಕರಣಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಅಪ್ತ್ವತ್ವಚ್’ ಎಂಬಿವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಳಿದುಮೇ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವಸ್ತ್ರಾದಿಗಣಪರಿತಶಬ್ದಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದವಲ್ಲದ ಸ್ವಸ್ತ್ರಾದಿಗಣ ಪರಿತಶಬ್ದಗಳ ಅಂತ್ಯವಾದ ಋ ಕಾರಕ್ಕೆ ಋ ಕಾರಾದೇಶವೂ ಆರಾದೇಶವೂ ಬರುವುವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ‘ಸ್ವಸ್ತ್ರ, ಸ್ವಸಾರಂ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿ ಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ಸ್ವಸ್ತ್ರಾದೇಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ಮಾತರಂ, ಭ್ರಾತರಂ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಸ್ವಸ್ತ್ರಾದಿಯಲ್ಲಿ ‘ನಪ್ತ್ರಾದಿ’ ಶಬ್ದಗಳು ಪರಿಪಲ್ಪಡುವುವು. ಇವು ‘ತ್ವ’ ಎಂಬುದೇ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿವುಳ್ಳವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರಕ್ಕೇ ವಿಷಯಗಳಾಗಿ ಋದಾರಾದೇಶಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿರಲು ಮತ್ತೆ ಇಲ್ಲಿ ಅವಕ್ಕೆ ಋದಾರಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಸಂಜ್ಞಾಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯವಿಭಾಗವುಳ್ಳವು ಗಳಾಗಿ ವ್ಯುತ್ಪನ್ನಗಳೆಂತಲೂ ಈ ವಿಭಾಗಗಳಾವುವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗಳಾಗಿಯೇ ಅಬಂಧ ಶಬ್ದಗಳೇ ಇರುವುವೆಂತಲೂ ಪೂರ್ವವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮತಗಳಿರುವುವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪನ್ನಪಕ್ಷವನ್ನು ಅಪಲಂಬಿಸಲು ನಪ್ತ್ರಾದಿಗಳೂ ‘ತ್ವ’ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಇವಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗಲು ಮತ್ತೆ ಆರಂಭವು —

‘ಸಿದ್ಧೇ ಸತ್ಕಾರಭ್ಯಮಾಣೋ ವಿಧಿರ್ನಿಯಮಾಯ ಭವತಿ’

ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ನಿಯಮಾರ್ಥಕವೆಂದು ತಿಳಿದು ‘ತ್ವ’ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಸಂಜ್ಞಾಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಋದಾರಗಳು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವುದಾದರೆ ನಪ್ತ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಬರುವುವು. ‘ಸಿತ್ವ, ಭ್ರಾತ್ವ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಇತರ ವ್ಯಾವರ್ತನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ಥಕವಾಗು ವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಯಾವಾಗ ಸಂಜ್ಞಾಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯವಿಭಾಗರೂಪವಾಗಿ

ಅಪ್ಪುತ್ಪನ್ನಾಬಂದಗಳಾಗಿಯೇ ಇರುವವೆಂದು ಹೇಳುವವೊ ಆಗ ನಪ್ಪು ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ವಿದ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ತದ್ಗುಹಣವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿದು ಸಾರ್ಥಕವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

‘ ವಿಧಿನಿಯಮಯೋರ್ಮಧ್ಯೇ ವಿಧಿರೇವ ಜ್ಞಾರ್ಯಾ ’

ಎಂದು ಪ್ರಾಚೀನರು ವಿಧಿಗೆ ಮುಖ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಪ್ಪುತ್ಪತ್ತಿರೂಪ ಮುಖ್ಯ ಪಕ್ಷವನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿ ಇದಕ್ಕೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಕತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದೇ ಉಚಿತವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ವಿಧಿರೂಪ ವಾಗಿಯೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೨೫

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಅದೇರಗಳೊಡನೆ ರಬ್ಬವಿರೇಷದಲ್ಲ ಆ ಕಾರಾದೇಶಕ್ಕೂ ಸಮಾನೇರಾರ್ಥವಾಗಿ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ದಾತುರಚ್ಚ || ೧೨೫ ||

ಅರ್ಥ || ಪೂರ್ವಪದವಲ್ಲದ ‘ ದಾತ್ಯ ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ ಆ ಕಾರ, ಋ ಕಾರ, ಆರ ’ ಎಂಬ ಮೂರಾದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾಹರಣೆ || ದಾತಂ, ದಾತ್ಯ, ದಾತಾರಂ || ಎಂಬಿವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೨೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ದಾತುಃ, ಅತ್, ಚ ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಸಮುಚ್ಚ ಯಾರ್ಥಕ ಚ ಕಾರದಿಂದ ‘ ಮದಾರೌ ’ ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ‘ ಅಪೂರ್ವ ಪದಸ್ಯ ’ ಎಂಬುದು ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ‘ ದಾತ್ಯ ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೂರು ಅದೇರಗಳು ಬಂದು ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಮೂರು ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಪ್ರಾಚೀನರು —

ಈತಂ ಪುಟ್ಟದ ಮುನ್ನಮುರ್ವರೆಗೆ ಕಣ್ಣಂ ದಾತ್ಯ ಮಾಂಧಾತನುಂ
ದಾತಂ ಸಂದ ವಧೀಚಿಯುಂ ಕರಮೆ ದಾತಾರಂ ವಲೆಂದಾಯ್ತು ಮು
ತ್ರೀತಂ ಪುಟ್ಟಿ ಬಟುಕ್ಕಮೀತನಿದಿರೊಳ್ ದಾತ್ಯತ್ತಮಾಗ್ಗುಂಟು ಖ
ಮ್ಯೋತಂಗಳಿರುಳ್ಳದಕ್ಕನಿದಿರೊಳ್ ಮೆಯ್ಲೋಕ್ಕಿಯೇನಾಕ್ಕುಮೇ

ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವರು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೨೬

ಹೀಗೆಯೇ ‘ ಮಾಂಧಾತ್ಯ ’ ಶಬ್ದ ನಿಷಯದಲ್ಲಿ ಋ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆ ಕಾರಾದೇಶಮಾತ್ರವನ್ನು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ನಿಪಾತನೆಮಾಡಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಮಾಂಧಾತಂ || ೧೨೬ ||

ಅರ್ಥ || ಪೂರ್ವಪದವಲ್ಲದ ‘ ಮಾಂಧಾತ್ಯ ’ ಶಬ್ದವು ‘ ಮಾಂಧಾತ ’ ಎಂದಕಾರಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತನ ಮಾಡಲ್ಪಡುವುದು.

ఊదాహరణే || జాగమోఽతం మాంధాతం || పూర్వపదవాగ్విధే బరువుదిల్ల
సేందు ఖేదీరువుదరింద ‘మాంధాత్యచక్రేర్వరం’ ఎంబల్ల బందిల్ల.

విచార ౧౨౬

ఇల్లి ‘మాంధాత్య’ శబ్దవు ‘త్వ’ ప్రత్యయంతవాగ్విధి అథవా రూఢవాగ్విధి
ఇదక్క య కారాదేశవాగ్విధి ఆరాదేశవాగ్విధి అథవా ఆరాదేశవాగ్విధి యావుదూ
విధిసల్పడువుదిల్ల. మత్తేనందరే ఆ కారాంతవాగ్విధి లోకప్రసిద్ధవాద ఒందే రూపవు
ఊచ్చరిసల్పడువుదు. ఇదక్కే నిసాతసేందు వ్యవహారవు.

అవతారికే ౧౨౭

విధాత్య శబ్దవిషయదల్లి వ్యవస్థాపకవాద సూత్రవన్ను ఖేళుత్తానే.

సూత్రం || వేదధిసి యద్రా విధాతుః || ౧౨౭ ||

అర్థ || పూర్వపదవల్లద చతుర్ముఖవాచకవాద విధాత్య శబ్దక్కే య కారవూ
ర ఎంబాదేశవూ బరువుదు.

ఊదాహరణే || విధాత్య, విధాత్రం || ఎంబివు ఊదాహరణేగళు.

విచార ౧౨౭

ఈ సూత్రదల్లి ‘వేదధిసి, యద్రా, విధాతుః’ ఎండు మూరు పదగళువువు.
పూర్వదించ ‘ఆపూర్వపదస్య’ ఎండు సంబంధిసల్పడువుదు. ‘వేదధిసి’ ఎందరే
‘స్వస్థా ప్రజాపతివేదా విధాతా విశ్వస్వద్విధిః’ ఎంబ క్షోరదించ ‘వేదధిః’ శబ్దక్కే
చతుర్ముఖ (నందర్థ) సేందు తిళిదు ఆ అర్థదల్లిరువ ‘విధాత్య’ శబ్దవేందరే
చతుర్ముఖవాచక విధాత్యశబ్దవందర్థవాగువుదు. ఆ విధాత్య శబ్దవు ‘త్వ’ ప్రత్య
యంతవాదదరింద — ‘యదారా తుః’ ఎంబ సూత్రదించ ప్రాప్తవాద య దారు
గళన్ను బాధిసి ఈ సూత్రదించ య కారాదేశవన్ను ర ఎంబాదేశవన్ను విధిసువుదరింద
‘విధాత్య, విధాత్రం’ ఎండు ఎరడు రూపుగళాగువువు. ఇల్లి ‘వేదధిసి’ ఎండు ఖేళ
రువుదరింద విధాయక ఎంబర్థవన్ను ‘విధాత్య’ శబ్దక్కో య దారాదేశగళు బండు
‘విధాత్య, విధాతారం’ ఎందాగువువు. ‘విధాతుః’ ఎండు ఖేళరువుదరింద కేవల
‘ధాత్య’ శబ్దక్కే బరువుదిల్లవాదదరింద అల్ల ‘ధాత్య, ధాతారం’ ఎందాగువువు.
ఇల్లియూ పూర్వదంతే య కారక్కే య కారాదేశ విధానవు ఆరాదేశ బాధనాథ్వసేందు
తిళియబేక.

ఆదరే ఇల్లి ‘విధాతుః’ ఎండు స్వరూపవన్నే ఊచ్చరిసువుదరింద కేవల ‘ధాత్య’
శబ్దక్కే బరువుదిల్లసేందు తోరువుదు. ఆదాగ్యూ ప్రాచీనరు కేవలక్కూ రాదేశ
వన్ను మాది ప్రయోగిసువుదరింద ‘ధాత్య’ శబ్దక్కూ రాదేశవు బరువుదు.
ఆదుదరింద —

ಆತ್ರಿದಿವದಾಯುರದ್ವಿಯ
ನಾ ತ್ರಿದಶಂ ತೀರ್ಚ್ಛಿ ಕೂಡೆ ಬಯಲಾದುದೆನಲ್
ಧಾತ್ರಂ ಮಾಡಿದ ಸಂಸ್ಕೃತಿ
ಸೂತ್ರಮನಾರ್ ಮಿಹಿಲಾಪ್ಸರವನೀತಳದೊಳ್

ಮೊದಲಾದುವು ಸಾಧುವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೨೮

ಇದುವರೆಗೂ ಋ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ತದ್ಭವಮಾಡುವಾಗ ಬರತಕ್ಕ ವಿಕಾರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದನು. ಈಗ ಇ ಕಾರಾಂತ 'ಸಖಿ' ಶಬ್ದ ವಿಷಯದಲ್ಲುಂಟಾಗುವ ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸಖ್ಯುರದಾಯೌ || ೧೨೮ ||

ಅರ್ಥ || ಪೂರ್ವಪದವಲ್ಲದ ಸಖಿ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅ ಕಾರಾದೇಶವೂ ಆಯ ಆದೇಶವೂ ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಸಖಿಂ, ಸಖಾಯಂ || ಇವೇ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೨೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಸಖ್ಯುಃ, ಅದಾಯೌ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ಆಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. 'ಸಖ್ಯುಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಕಾರಾಂತ 'ಸಖಿ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದವಲ್ಲದ ಸಖಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎಂದರೆ ಅದರ ಅಂತ್ಯದ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅ ಕಾರ ಮತ್ತು ಆಯ ಎಂಬಾದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಸಖಿ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಸಖಿ' ಎಂದು ಸ್ವರೂಪ ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ — ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನ ಪರಿಮಾಣದಲ್ಲಿ 'ಏಕದೇಶಏಕತ ಮನನ್ಯವದ್ಭವತಿ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯವು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವದಿಲ್ಲವೆಂದು — 'ಅಗ್ನಿಸಖಿ, ವಾಯು ಸಖಿ' ಮೊದಲಾದ ಸಮಾಸಾಂತ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಶನಿಕಾರನು —

ಸಿತ್ಯ ಶಬ್ದದೊಡಗರಾದೇ
ಶತ ಸಖಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನೆಟ್ಟನತ್ತಾದೇಶ
ಸ್ಥಿತಿಯಾಗಿ ಲಿಂಗಮಕ್ಕುಂ
ವಿತರ್ಕಮೇಂ ಪೇಟಾ ಸ್ವರಾಂತಮಿದು ಲಿಂಗಗಳ್ (ಸೂತ್ರ ೮೫)

ಎಂದು ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಬಹುಳ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ಇತರ ರೂಪಗಳೂ ಸಾಧು ವಾಗಬಹುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೨೯

ಹೀಗೆ ಸ್ವರಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ವಿಕಾರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ವ್ಯಂಜನಾಂತಗಳಲ್ಲಾಗುವ ವಿಕಾರಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸಲು ಮೊದಲು ವ್ಯಂಜನಾಂತಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ವ್ಯಂಜನಸ್ಯಾನಬ್ಜಸಂತವತ್ ತಸ್ಯ || ೧೨೯ ||

ಅರ್ಥ || ಪೂರ್ವಪದವಲ್ಲದ ವ್ಯಂಜನಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದರ ಅನವುಂಸಕಲಿಂಗ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತದ ರೂಪದಂತೆ ರೂಪವಾಗುವುದು. ಅದರ ಕೊನೆಯ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಸುವಾಚ್, ಸುವಾಚಂ ಹೀಗೆಯೇ — ಗುಣಭಾಜಂ, ಅಶ್ವಯುಜಂ, ಋತ್ವಿಜಂ, ದೇವೇಜಂ, ಮರುತಂ ಭಗವಂತಂ, ಮಹಾಂತಂ, ಅಗ್ನಿಮಥಂ, ಸೂತ್ರಗ್ರಥಂ, ದ್ವಿಪಾದಂ, ಚತುಃಪಾದಂ, ವೀರುಧಂ, ತತ್ತ್ವಬುಧಂ, ಕಕುಭಂ, ಪ್ರಶಾಮಂ, ಪ್ರಿಯಚತ್ವಾರಂ, ದಿವಂ, ವಿಶಂ, ತಾದ್ವರಂ, ತ್ರಿಷಂ, ರತ್ನಮುಷಂ, ಗೋದುಹಂ, ಮಧುಲಿಹಂ, ಅನಡ್ವಾಹಂ, ಪ್ರಷ್ಠವಾಹಂ || ಸೊದಲಾದ ವ್ಯಂಜನಾಂತಪ್ರಕೃತಿಕ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲಾ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗುವುವು. ವಿಚಾರ ೧೨೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ವ್ಯಂಜನಸ್ಯ, ಅನಬ್ಜಸಂತವತ್, ಲುಪ್, ಚ, ತಸ್ಯ’ ಎಂದು ಆಯ್ದು ಸದಗಳಿರುವುವು. ‘ಅಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ’ ಎಂಬುದು ಇರುವುದು. ಕೇವಲ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗ ವಿಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ‘ವ್ಯಂಜನಾಂತಸ್ಯ’ ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ‘ಅಪೂರ್ವ ಪದಸ್ಯ’ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣವು. ‘ಅನಬ್ಜಸಂತವತ್’ ಎಂಬುದು — ನ ನಪ್ = ಅನಪ್, ಅನಪ್ತಾಸೌ ಜಸಂತರ್ಚ್ = ಅನಬ್ಜಸಂತಃ, ಅನಬ್ಜಸಂತಸ್ಯೇವ = ಅನಬ್ಜಸಂತವತ್ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹ ದಿಂದ ‘ನವುಂಸಕವಲ್ಲದ ಶಬ್ದದಜಸಂತದಂತೆ’ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳದಾಗುವುದು. ಇದು ರೂಪಾತಿ ದೇಶವಾದುದರಿಂದ ಅದರ ರೂಪದಂತೆ ರೂಪವಾಗುವುದೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ‘ತಸ್ಯ ಲುಪ್’ ಎಂದರೆ ‘ತಸ್ಯ’ ಎಂಬುದು ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಜಸಂತ ಪರಾ ಮರ್ಶಕವಾಗುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ‘ಲುಪ್’ ಎಂದರೆ ಅದರ ಅಂತ್ಯದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ‘ಲುಪ್’ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದವಲ್ಲದೆಯೂ ವ್ಯಂಜನಾಂತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅನವುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನವು ಹೇಗಾಗುವುದೋ ಆ ರೂಪವೇ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗಾರ್ಹವಾಗುವುದು. ಅದರೆ ಅದರ ಕೊನೆಯ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ‘ಸುವಾಚ್’ ಎಂಬ ವ್ಯಂಜನಾಂತ ಶಬ್ದದ ಬಹುವಚನಾಂತವು ‘ಸುವಾಚಃ’ ಎಂಬುದು ಇದರಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಲು ‘ಸುವಾಚ’ ಎಂದು ಅಕಾರಾಂತವಾಗಿ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ಗುಣಭಾಜಾದಿಗಳನ್ನೂ ಊಹಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ಪ್ರಚುರತೆಯಿಂ ಪ್ರಥಮಾಬಹು

ವಚನಂಗಳೇಕವಚನಕೃತಲಿಂಗಂಗಳ್

ನಿಚಿತವಿಸರ್ಗಮನುಳಿದಂ

ದುಚಿತಜ್ಞರ್ ತಿಳಿವುದಿವನುದಾಹೃತಿಮುಖದಿಂ (ಸೂತ್ರ ೮೭)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಳಿಸಿರುವನು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ - 'ವ್ಯಂಜನಸ್ಯ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಘಟಂ, ಪಟಂ' ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಅತಿರೇಶವಿಲ್ಲ. 'ಅನಸಾ' ಎಂದು ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ವ್ಯಾವರ್ತಿ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತಗಳಾದ 'ಗುಣಭಾಂಜಿ' ಮೊದಲಾದುವಕ್ಕೆ ಈ ಅತಿರೇಶವಿಲ್ಲ. 'ತಸ್ಯ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅತಿವಿಷ್ಣು ರೂಪದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೩೦

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವ್ಯಂಜನಾಂತಗಳೆಲ್ಲಾ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಜಸಂತ ರೂಪಾತಿ ದೇಶವು ನ ಕಾರಾಂತ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಲು ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಲೋಪಮಾತ್ರವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ನೋಽಶ್ವಪಥಿಮಥಃ || ೧೩೦ ||

ಅರ್ಥ || ಶ್ವ, ಪಥಿ, ಮಥಿ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನ ಕಾರಾಂತವಾದ ಪೂರ್ವಪದವಲ್ಲದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ರಾಜ, ರಾಜಂ ಹೀಗೆಯೇ — ಮೂರ್ಧಂ, ಪೂಷಂ, ಆರ್ಯಮಂ, ಕರಿ, ದಂಡಿ, ಹಸ್ತಿ, ವ್ರತಿ || ಮೊದಲಾದ ನ ಕಾರಾಂತಗಳೆಲ್ಲಾ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೩೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ನಃ, ಅಶ್ವಪಥಿಮಥಃ' ಎಂದು ಪದಚ್ಛೇದವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ಲುಪ್', ಅಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ' ಎಂಬೆರಡು ಪದಗಳನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. 'ನಃ' ಎಂಬುದು ನ ಕಾರಮಾತ್ರಬೋಧಕಷ್ಠಾಂತಪದವು. ಕೇವಲ ನ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲ ವಾದುದರಿಂದ ನ ಕಾರಾಂತಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. 'ಶ್ವ' ಮೊದಲಾದುವೂ ನ ಕಾರಾಂತ ಗಳಾದುದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಮಾದಲು 'ಅಶ್ವಪಥಿಮಥಃ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. 'ಅಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ' ಎಂಬುದೂ ನ ಕಾರಾಂತಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಅದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದವಲ್ಲದ 'ಶ್ವ, ಪಥಿ, ಮಥಿ' ಶಬ್ದವರ್ಜಿತ ನ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದೆಂದರೆ ಅದರ ಕೊನೆಯ ನ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ 'ರಾಜಂ' ಮೊದಲಾದ ನ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅ ಕಾರಾಂತಗಳಾಗುವುವು. ಇಲ್ಲಿ 'ನಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಗುರುತ್ವಂತಂ, ಗುಣವಂತಂ' ಮೊದಲಾದ ತ ಕಾರಾದ್ಯಂತಗಳಲ್ಲಿ ಇದ ರಿಂದ ಲೋಪವು ಬಾರದೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಸಂತವದ್ರೂಪಾತಿರೇಶವೇ ಬಂದು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯತಿಗಲಾಗಿರುವುವು. 'ಸಗರುತ್ವೇವ ಮಹೇಂದ್ರಮಾಪ ಕೋಪಾತ್' ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗಬಲ ದಿಂದ 'ಗರುತ್ವ' ಶಬ್ದವು ನ ಕಾರಾಂತವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದೆಂದು ತೋರುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಇದರಿಂದ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಲು 'ಗರುತ್ವಂ' ಎಂದೂ ಒಂದು ರೂಪವಾಗುವುದು. 'ಅಶ್ವಪಥಿಮಥಃ' ಎಂಬ ಶ್ವನಾದಿಗಳಿಗೆ ಪರ್ಯುಸ್ಯದಾಸ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಸಂತವದ್ರೂಪಾತಿರೇಶವಾಗಿ 'ಶ್ವಾನಂ, ಪಂಥಾನಂ, ಮಂಥಾನಂ' ಎಂದಾಗಿರುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ಯದ್ಯಪಿ ಸರ್ವವರ್ನಾಚಾರ್ಯರ ಮತದಲ್ಲಿ ‘ಪನ್ಥಿ, ಮನ್ಥಿ’ ಎಂಬಿವರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಇ ಕಾರಾಂತಗಳೆಂದು — ‘ಪನ್ಥಿಮನ್ಥಿಯಭುಕ್ತೀಣಾಂ ಸೌ’ || ಕಾತಂತ್ರ ೨-೨-೩೫ || ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಶಾಕಟಾಯನ ಮತದಲ್ಲಿ ಇವು ನ ಕಾರಾಂತಗಳೆಂದು — ‘ನಃ ಪಥಿಮಥಿ ಮುಭುಕ್ಷಃ’ || ೧-೨-೧೦೮ || ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದೆಂದು ಅವುಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೩೧

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ನ ಕಾರಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಲೋಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಕೆಲವು ನ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ‘ಜಗತ್’ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಮುಭುಕ್ಷಯುವಾಧ್ವಮಘವಜಗತೋ ವಾ || ೧೩೧ ||

ಅರ್ಥ || ಪೂರ್ವಪದಭೂತಗಳಲ್ಲದ ಮುಭುಕ್ಷಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಲೋಪವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಇದು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಜಸಂತವತ್ ರೂಪಾತಿದೇಶವೇ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಮುಭುಕ್ಷ, ಮುಭುಕ್ಷಂ, ಮುಭುಕ್ಷಾಣಂ ಹೀಗೆಯೇ — ಯುವಂ, ಯುವಾನಂ; ಅಧ್ವಂ, ಅಧ್ವಾನಂ; ಮಘಂ, ಮಘವಾನಂ; ಜಗಂ, ಜಗತ್ತು || ಎಂಬಿವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಜಗತ್-ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣವಾದ — ‘ಉಗಬಾದೀನಾಂ || ೧೩೫ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಗಾಗಮವು ಬಂದು ‘ಜಗತ್ತು’ ಎಂದಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೧೩೧

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಮುಭುಕ್ಷಯುವಾಧ್ವಮಘವಜಗತಃ, ವಾ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ಅಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ, ಉಪ್’ ಎಂಬೆರಡು ಪದಗಳು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ‘ಅಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ’ ಎಂಬುದು ‘ಮುಭುಕ್ಷಯುವಾಧ್ವಮಘವಜಗತಃ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ‘ಮುಭುಕ್ಷ, ಯುವನ್, ಅಧ್ವ, ಮಘವಃ’ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದಗಳೂ ಅನ್ವಂತಗಳು. ಪಾಣಿನಿ ಮತದಲ್ಲಿ ‘ಮುಭುಕ್ಷಿನ್’ ಎಂದು ಇನ್ವಂತವಾಗಿದ್ದರೂ ಶಾಕಟಾಯನ ಮತದಲ್ಲಿ ‘ಮುಭುಕ್ಷಃ’ ಶಬ್ದವಿರುವುದೆಂದು ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಣಮಾಡಿರುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ‘ಮಘವಃ’ ಎಂಬ ನ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವೇ ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ತ ಕಾರಾಂತವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ‘ಮಘವಜಗತಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಆ ತ ಕಾರಾಂತಕ್ಕೆ ಜಸಂತವತ್ ರೂಪಾತಿದೇಶವು ಬಂದು ‘ಮಘವಂತಂ’ ಎಂದೇ ಆಗುವುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನ ಕಾರಾಂತಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಲೋಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಜಗತ್-ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಉಭಯತ್ರ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಇದರಿಂದ ಲೋಪವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಇದು ಉಭಯತ್ರ ವಿಭಾಷೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ತಥಾಚ — ಪೂರ್ವಪದಗಳಲ್ಲದ ಮುಭುಕ್ಷಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಫಲಿತವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ಲೋಪವು ಬರಲು ‘ಮುಭುಕ್ಷಂ’ ಎಂದೂ ಬಾರದಿರಲು ಜಸಂತವದ್ಭಾವವನ್ನು ಮಾಡಲು ‘ಮುಭುಕ್ಷಾಣಂ’ ಎಂದೂ ಆಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಜಗತ್-ಶಬ್ದವು

ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾದುದರಿಂದ ಜಸಂತವದ್ವಾ ವಕ್ಕೆ ಪಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಉಗಾಗಮವೂ ದ್ವಿತ್ವವೂ ಬಂದು ' ಜಗತ್ತು ' ಎಂದಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೩೨

ಸ ಕಾರಾಂತ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸೋಽವಸಃ || ೧೩೨ ||

ಅರ್ಥ || ಪೂರ್ವಪದಭೂತವಲ್ಲದ ವಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಭಿನ್ನವಾದ ಸ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ಸ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಇದು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಮನಸ್ — ಮನಂ ಹೀಗೆಯೇ — ಪಯಂ, ಯಶಂ, ಶಿರಂ, ಧನು, ಸರ್ಪಿ, ಚಂದ್ರಮಂ, ಪುರೂರವಂ, ರಜಂ, ಅಂಗಿರಂ, ಉಶನಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಲೋಪಾಭಾವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉಗಾಗಮವನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವನು.

ವಿಚಾರ ೧೩೨

ಇಲ್ಲಿ ' ಸಃ, ಅವಸಃ ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ' ಅಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ, ವಾ, ಉಕ್ ' ಎಂಬಿವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ' ಅವಸಃ ' ಎಂಬುದು ' ನ ವಸ್ = ಅವಸ್, ತಸ್ಯ ಅವಸಃ ' ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ' ವಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಭಿನ್ನಸ್ಯ ' ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ' ವಸ್ ' ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ' ಸಃ ' ಎಂಬುದು ಕೇವಲ ಸ ಕಾರಬೋಧಕವಾಗಿದ್ದರೂ ತದಂತವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ— ಪೂರ್ವಪದಭೂತವಲ್ಲದ ' ವಸ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಭಿನ್ನ ಸ ಕಾರಾಂತಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ' ಮನಂ ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಸಃ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ಅಶ್ವಯುಜಂ, ಗುಣಭಾಜಂ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ' ಅವಸಃ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ವಿದ್ವಾಂಸಂ, ಪೇಚಿ ವಾಂಸಂ ' ಮೊದಲಾದ ವಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೩೩

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಲೋಪವು ವಿಕಲ್ಪಿತವಾದುದರಿಂದ ಆ ಲೋಪವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆ ಸ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಗಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಉಗಲೋಪೇ || ೧೩೩ ||

ಅರ್ಥ || ವಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಭಿನ್ನವಾಗಿಯೂ ಪೂರ್ವಪದವಲ್ಲದೆಯೂ ಇರುವ ಸ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉಗಾಗಮವು ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಮನಸ್ಸು, ಪಯಸ್ಸು, ಯಶಸ್ಸು, ಶಿರಸ್ಸು, ಧನುಸ್ಸು, ಸರ್ಪಿ, ಚಂದ್ರ ಮಸ್ಸು, ಪುರೂರವಸ್ಸು, ಅಂಗಿರಸ್ಸು, ಉಶನಸ್ಸು || ಮೊದಲಾದ ಸಕಾರಾಂತಗಳೆಲ್ಲಾ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೩೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಉಕ್, ಅಲೋಪೇ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ಸೋಽವಸಃ, ಅಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ’ ಎಂಬಿವು ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ‘ಸಃ’ ಎಂದರೆ ‘ಸ ಕಾರಾಂತಸ್ಯ’ ಎಂದರ್ಥವು. ಇದಕ್ಕೆ ‘ಅವಸಃ, ಅಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ’ ಎಂಬಿವೆರಡೂ ಪೂರ್ವಪದದಂತೆಯೇ ವಿಶೇಷಣವು. ‘ಅಲೋಪೇ’ ಎಂದರೆ — ಲೋಪವು ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ‘ಲೋಪಾಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ’ ಎಂದರ್ಥವು. ‘ಉಕ್’ ಎಂಬುದು ಕ ಕಾರೇತ್ಯಂಜ್ಞಕವಾದ ವಿಧೇಯವಾದುದರಿಂದ ‘ಕಿದಂತ್ಯಃ’ ಎಂಬ ಛಾಸಾಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ — ಪೂರ್ವಪದವಲ್ಲದ ವಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತರಹಿತವಾದ ಸ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ — ‘ಸೋಽವಸಃ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಲೋಪವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉಗಾಗಮವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ಮನಸ್ಸು’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ಅಲೋಪ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಉಗಾಗಮಲೋಪಗಳೆರಡೂ ಏಕ ವಿಷಯಕಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಇವಕ್ಕೆ ಪರ್ಯಾಯತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಅದರಿಂದ ‘ಮನಃ, ಮನಸ್ಸು’ ಮೊದಲಾದ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಉಗಾಗಮವು ಪರದಲ್ಲರುವಾಗ — ‘ಉಕಿ || ೩೯ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ ಕಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಿಭಾವವು ಬಂದಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೩೪

ಸ ಕಾರಾಂತ ವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಲೋಪವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾದ ಉಗಾಗಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ವೇಯಸಃ || ೧೩೪ ||

ಅರ್ಥ || ಪೂರ್ವಪದಭೂತವಲ್ಲದ ಈಯಸ್-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪಾಭಾವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉಗಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಇದು ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಜಸಂತವದ್ಭಾವವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಶ್ರೇಯಸ್ — ಶ್ರೇಯಂ, ಶ್ರೇಯಸ್ಸು, ಶ್ರೇಯಾಂಸಂ ಹೀಗೆಯೇ — ಜ್ಯಾಯಂ, ಜ್ಯಾಯಸ್ಸು, ಜ್ಯಾಯಾಂಸಂ; ಕನೀಯಂ, ಕನೀಯಸ್ಸು, ಕನೀಯಾಂಸಂ; ಲಘೀಯಂ, ಲಘೀಯಸ್ಸು, ಲಘೀಯಾಂಸಂ || ಮೊದಲಾದ ಈಯಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳೆಲ್ಲಾ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೧೩೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ನಾ, ಈಯಸಃ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಉಕ್, ಅಲೋಪೇ, ಅಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ’ ಎಂಬಿವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ‘ನಾ’ ಎಂಬುದು ವಿಕಲ್ಪಾರ್ಥಕವು. ‘ಈಯಸಃ’ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವಾದುದರಿಂದ —

‘ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸ ವಿಹಿತಸ್ತದಾದೇವ್ಯದಂತಸ್ಯ ಗ್ರಹಣಂ’

ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತಲಾಭವು ಬಂದು ‘ಈಯಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಸ್ಯ’ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ‘ಅಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ’ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣವು. ‘ಅಲೋಪೇ’ ಎಂದರೆ

ಲೋಪಾಭಾಸೇ ' ಎಂದರ್ಥವು. ಅದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಭೂತವಲ್ಲದ ಈಯಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ — ' ಸೋತ್ರವಸಃ ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಉಗಾಗಮವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಲೋಪಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉಗಾಗಮಾ-ಪ್ರವೃತ್ತಿಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನಾಂತಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದ ಜಸಂತವದ್ಭಾವವನ್ನು ಮಾಡಲು ಶ್ರೇಯಾಂಸಂ' ಎಂದೂ ಉಗಾಗಮಪ್ರವೃತ್ತಿಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ' ಶ್ರೇಯಸ್ಸು ' ಎಂದೂ ಲೋಪ ಬರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ' ಶ್ರೇಯಂ ' ಎಂದೂ ಮೂರು ರೂಪಗಳಾಗುವುವು. ಹೀಗೆಯೇ ಈಯಸ್-ಅಂತಗಳೆಲ್ಲಾ ಉಚಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಈ ವಿಷಯವಿಭಾಗದಿಂದ ರೂಪತ್ರಯಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿಯೇ ಈ ಸೂತ್ರ ದಲ್ಲಿಯೂ ' ಅಲೋಪೇ ' ಎಂದು ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಈಯಸಃ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ಮನಂ, ಮನಸ್ಸು ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಿಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು — ' ವ್ಯಂಜನಸ್ಯಾನುಬಂಧನವಲ್ಲಪ್ಪ ತಸ್ಯ || ೧೨೯ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಅನಸ್ ' ಎಂದು ನವುಂಸಕಲಿಂಗ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಸರ್ಯುದಾಸಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸ ವಿಷಯಕ ಜಸಂತರೂಪಕ್ಕೆ ಅತಿರೇಕವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದರೂ ಕೆಲವು ವ್ಯಂಜನಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಪುಲ್ಲಿಂಗಗಳಿಗೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇನೂ ತೋರುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಯಾವ ಲಿಂಗದ ಜಸಂತಕ್ಕಾದರೂ ಅತಿರೇಕವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಕೆಲವು ವ್ಯಂಜನಾಂತಗಳು ಮಾತ್ರ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ದಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರಾಂತಗಳಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುವುದರಿಂದ ಅವು ಸ್ವರಾಂತಗಳಾಗಿ — ' ಹ್ರಸ್ವೋನೇಕ ಸ್ವರಸ್ಯ ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳೆಂದು ಅಲ್ಲಿ ಈ ಜಸಂತವದ್ಭಾವಾತಿರೇಕವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತಹ ಶಬ್ದಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪುಲ್ಲಿಂಗವಿಷಯಕ ಜಸಂತವದ್ಭಾವಾತಿರೇಕವೆಂದು ತಿಳಿಯ ಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ' ಈಯಸ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳೆಲ್ಲಾ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರಾಂತಗಳಾಗು ವುದರಿಂದ ಅವು ಹ್ರಸ್ವ ವಿಷಯಕಗಳಾಗಿ ಆ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗುವುವು. ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸ ಕಾರಾಂತಗಳೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಜಸಂತವದ್ಭಾವಾತಿರೇಕವೂ ಲೋಪವೂ ಉಗಾಗಮವೂ ಬರುವುವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಅದಾಗ್ಯೂ ಪ್ರಯೋಗಬಲದಿಂದ ಕೆಲವು ನವುಂಸಕ ವಿಷಯ ದಲ್ಲಿಯೂ ಜಸಂತವದ್ಭಾವಾತಿರೇಕವುಂಟೆಂದು ಹೇಳಿ ಅದಕ್ಕೆ —

ಜ್ಞಾಯಾಂಸನೆಂದುಮುಗಂ
ಶ್ರೇಯಾಂಸಮೆ ತನುಧನಾಂಗನಾವಿಷಯಸುಖಂ
ಸ್ಥೇಯಾಂಸಮುಲ್ಲಿದೆಂದು ಕ
ನೀಯಾಂಸಂಗಳಿಯೊತ್ತು ದೀಕ್ಷೆಗೆ ಪೂಣ್ಡರ

ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಡುವರು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ನವುಂಸಕಲಿಂಗದ ಜಸಂತರೂಪವು ' ಶ್ರೇಯಾಂಸಿ, ಸ್ಥೇಯಾಂಸಿ ' ಎಂದಾಗುವುದು. ಈ ರೂಪಗಳಿಗೆ ಅತಿರೇಕ ವೆಂದು ಹೇಳಲು ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಜಸಂತ ರೂಪಕ್ಕೆ ಅತಿರೇಕವೆನಿಸಿ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಭಾಷಾರೀತಿಯಿಂದ ಅವು ನವುಂಸಕ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ — ಎಂದು ಹೇಳುವುದೇ ಉಚಿತವೆಂದು ತೋರುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೩೫

ಇನ್ನು ಕೆಲವು ವ್ಯಂಜನಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಉಗಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಉಗಬಾದೀನಾಂ || ೧೩೫ ||

ಅರ್ಥ || ಪೂರ್ವಪದಭೂತಗಳಲ್ಲದ ಅಬಾದಿಗಣಪರಿತಗಳಾದ ವ್ಯಂಜನಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಉಗಾಗಮವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಅಪ್ = ಅಪ್ಪು || ಹೀಗೆಯೇ — ವಿಯತ್ತು, ಸಂಯತ್ತು, ಜಗತ್ತು || ಮೊದಲಾದುವು. ಅಬಾದಿಗಳಾವುವೆಂದರೆ — ‘ಅಪ್, ವಿಯತ್, ಸಂಯತ್, ವಿದ್ಯುತ್, ಜಗತ್, ದ್ಯುತ್, ಪುರಿತತ್ (ಪುರಿಕ್ಷುತ್), ಅಗ್ನಿಚಿತ್, ಯಜುಸ್, ಸದಸ್, ತಟಿತ್ ’ ಮೊದಲಾದುವು. ಇದೂ ಆಕೃತಿಗಣವಾದುದರಿಂದ ಇದರಂತೆಯೇ ಇರುವ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಇಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿ ಕೊಂಡು ಉಗಾಗಮವನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ವಿಚಾರ ೧೩೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಉಕ್, ಅಬಾದೀನಾಂ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ ಉಕ್ ’ ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಪಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ಮತ್ತೆ ಗ್ರಹಣ ಮಾಡಿರುವುದು ನಿತ್ಯಾರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಯ ಬೇಕು. ‘ ಅಬಾದೀನಾಂ ’ ಎಂಬುದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ ಅಬಾದಿಗಣವೆಂದರ್ಥ ವಾಗುವುದು. ಬಹುವಚನದಿಂದ ಆಕೃತಿಗಣವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ‘ ಅವೂರ್ವಪದಸ್ಯ ’ ಎಂಬುದು ಅಬಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಭೂತಗಳಲ್ಲದ ಅಬಾದಿಗಣಪರಿತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಉಗಾಗಮವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು — ‘ ಉಕಿ ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡಲು ‘ ಅಪ್ಪು ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೩೬

ಇನ್ನು ಕೆಲವು ವ್ಯಂಜನಾಂತಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನರೂಪಾತಿರೇಶಸನ್ನಿಯೋಗ ಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ಉಗಾಗಮವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ವಾಗಾದೀನಾಂ ಸ್ವಂತವಚ್ಚ || ೧೩೬ ||

ಅರ್ಥ || ಪೂರ್ವಪದಭೂತಗಳಲ್ಲದ ‘ ವಾಚ್ ’ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಆದರದರ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನಾಂತದಂತೆ ರೂಪವೂ ಉಗಾಗಮವೂ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ವಾಚ್, ವಾಕ್ಯ || ಹೀಗೆಯೇ — ದಿಕ್, ತ್ವಕ್, ಋಕ್, ಉಷ್ಣಿಕ್, ಕ್ಷುತ್ತು, ಪ್ರತಿಪತ್ತು, ಪರಿಷತ್ತು || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ವಾಗಾದಿಗಣ ಪರಿತಶಬ್ದಗಳಾವುವೆಂದರೆ — ‘ವಾಚ್, ತ್ವಚ್, ಋಚ್, ಕ್ಷುಧ್, ವೀರುಧ್, ಸಮಿಧ್, ಸಂಪದ್, ಪ್ರತಿಪದ್, ಪರಿಷದ್, ವಿಪದ್, ಉಷ್ಣಿಹ್, ರುಚ್, ಸ್ರಜ್, ದ್ವಿಷ್, ದಿಶ್, ವಿಶ್ ’ ಮೊದಲಾದುವು. ಈ ಗಣವೂ ಆಕೃತಿಗಣವಾದುದರಿಂದ ‘ನಭ್ರಾಜ್, ಜಲಮುಚ್, ಭುಜಂಗಭುಜ್ ’ ಮೊದಲಾದು ತನ್ನ ಯಥಾಲಕ್ಷ್ಯವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಪಾಠ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ವಿಚಾರ ೧೩೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ವಾಗಾದೀನಾಂ, ಸ್ವಂತವತ್, ಚ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ಅಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಸಂತತವಾಗಿ ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು. ವಾಗಾದಿಗಳೆಂದರೆ ಗಣಪಠಿತಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳು. 'ಸ್ವಂತವತ್' - 'ಸು' ಎಂದರೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವು. ಅದೇ ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವುದು ಸ್ವಂತವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. 'ಸ್ವಂತಸ್ಯೇವ ಸ್ವಂತವತ್' ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಿಂದ ಸ್ವಂತದಂತೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದೂ ರೂಪಾಂತರವಾದುದರಿಂದ ವಾಗಾದಿ ಗಣಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಪದಭೂತಗಳಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಆ ಆ ಶಬ್ದದ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನಾಂತರೂಪದಂತೆ ರೂಪವಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಉಗಾಗಮವೂ ಬರುವುದು. ಇವೆರಡು ಸನ್ನಿಯೋಗಶಿಷ್ಟಗಳಾದುದರಿಂದ 'ಸನ್ನಿಯೋಗಶಿಷ್ಟಾನಾಂ ಸಹ ವಾ ಪ್ರವೃತ್ತಿಃ ಸಹ ವಾ ನಿವೃತ್ತಿಃ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಎರಡೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಬರುವುದರಿಂದ 'ವಾಕ್ಯ, ತ್ವಕ್ಯ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ಆಬಾದಿ ಪ್ರಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಹೇಗೆ ಉಗಾಗಮವು ಬರುವುದೋ ಹಾಗೆ ಕೇವಲ ವಾಗಾದಿ ಪ್ರಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಉಗಾಗಮವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಉಗಾಗಮವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ 'ವಾಚ್ಛ, ತ್ವಚ್ಛ' ಮೊದಲಾದುವು ಆಗುವುವೇ ಅಲ್ಲದೆ 'ವಾಕ್ಯ, ತ್ವಕ್ಯ' ಮೊದಲಾದುವು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನಾಂತರೂಪವನ್ನು ಅತಿದೇಶ ಮಾಡಿ ಉಗಾಗಮವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಹೀಗೆ ಅತಿದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಸಂಸ್ಕೃತಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜಸ್ತ್ವವನ್ನೂ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ 'ವಾಕ್, ತ್ವಕ್' ಎಂಬಂತೆ 'ವಾಗ್, ತ್ವಗ್' ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ತ್ವತೀಯವರ್ಣಾಂತ ಪ್ರಯೋಗಗಳೂ ಸಂಭವಿಸುವುವು. ಆದುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಇವರಿಂದ ಉಗಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸಲು 'ವಾಗ್, ತ್ವಗ್' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಾಂತರಗಳೂ ಸಂಭವಿಸುವುವು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚುರವಾಗಿ — 'ವಾಕ್, ತ್ವಕ್, ದಿಕ್, ಉಷ್ಣಿಕ್, ದ್ವಿತ್, ವಿಟ್, ಕ್ಷುತ್, ಸಮಿತ್, ಕಕುಸ್' ಮೊದಲಾದ ಕ ಟ ತ ಪ ಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರಯೋಗಗಳೇ ಬಹುವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಈ ಅತಿದೇಶವೂ ಉಗಾಗಮವೂ ಬರುವುವು. 'ವಾಗ್, ತ್ವಗ್' ಮೊದಲಾದ ಗ ಡ ಬ ಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಅತಿ ವಿರಳವಾದುದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ ಅತಿದೇಶವಿಲ್ಲವೆಂದು ಅತಿ ಪ್ರಸಕ್ತಿವಾರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು; ಅಥವಾ 'ಸು' ಎಂಬುದು ಅನುಬಂಧ (ಇತ್ಯಾಸಂಜ್ಞೆ) ರೂಪವಾದ ಸಪ್ತಮಿ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಅದು ಪರವಲ್ಲರಲು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಯಾವ ರೂಪವಾಗುವುದೋ ಆ ಪ್ರಕೃತಿರೂಪವು ಇಲ್ಲಿ ಅತಿದೇಶಕ್ಕೆ ವಿಷಯವೆಂದು ಹೇಳಲು ಯಾವ ದೋಷಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೩೭

ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ವ್ಯಂಜನಾಂತಗಳಿಗೆ ಸ್ವಂತವದತಿದೇಶಸನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ ಉಗಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಮಹದಾದೀನಾಂ ನಪಿ || ೧೩೭ ||

ಅರ್ಥ || ಪೂರ್ವಪದಭೂತಗಳಲ್ಲದ ಮಹದಾದಿಗಣಪಠಿತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಂತವದ್ರೂಪಾಂತರವೂ ಉಗಾಗಮವೂ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಮಹತ್ — ಮಹತ್ತು || ಹೀಗೆಯೇ — ಬೃಹತ್ತು, ಪ್ರಾಕೃ, ಅವಾಕೃ ಸಮ್ಯಕ್, || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗುವುವು. ಮಹದಾದಿ ಗಣಪತಿತ ಶಬ್ದಗಳಾವುವೆಂದರೆ —

‘ಮಹತ್, ಬೃಹತ್, ಪ್ರಾಚ್, ಅವಾಚ್, ಪ್ರತ್ಯಚ್, ಉದಚ್, ತಿರ್ಯಚ್, ವಿಷ್ವಚ್, ಸ್ಯಚ್, ಅಮುಮುದ್ರ್ಯಚ್, ಅದದ್ರ್ಯಚ್, ಅಮುಮುಯಚ್, ಅದಮುಯಚ್, ಸದ್ರ್ಯಚ್, ಸಮ್ಯಚ್’ ಮೊದಲಾದುವು. ಇದು ಆಕೃತಿಗಣವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ವ್ಯಂಜನಾಂತಗಳಾದ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ವಿಚಾರ ೧೩೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಮಹದಾದೀನಾಂ, ನಪಿ,’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸ್ವಂತಪತ್, ಉಕ್, ಅಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ’ ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿತವಾದುವು. ಅದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಭೂತಗಳಲ್ಲದ ಮಹದಾದಿಗಣಪತಿತಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವಂತವದ್ರೂಪಾತಿರ್ಥವೂ ಉಗಾಗಮವೂ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ಮಹತ್ತು’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅಬಾದಿಗಳೂ ವಾಗಾದಿಗಳೂ ಸ್ವತಂತ್ರವಸ್ತುವಾಚಕಗಳಾದುದರಿಂದ ಅವು ಸ್ವತಂತ್ರಗಳಾಗಿ ನಿಯತ-ಲಿಂಗಗಳಾಗಿರುವುವು. ಅಲ್ಲಿ ಅವ ವಿಶೇಷವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಹದಾದಿಗಳಾದರೋ ವಿಶೇಷಾತ್ಮಕಗಳಾದುದರಿಂದ ಸ್ವತಂತ್ರಗಳಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಇವು ಉಪಸರ್ಜನ-ಲಿಂಗಗಳಾಗುವುವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗ ಇವು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿರುವನೋ ಅವಾಗಲೇ ಸ್ವಂತವದ್ರೂಪಾತಿರ್ಥವೂ ಉಗಾಗಮವೂ ಬರುವುದು. ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವ ಜಸಂತವದ್ರೂಪಾತಿರ್ಥವೇ ಬಂದು ‘ಮಹಾಂತಂ, ಪ್ರಾಂಚಂ, ಪ್ರತ್ಯಂಚಂ’ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುವುವು.

ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ — ‘ಅಮುಮುದ್ರ್ಯಚ್’ ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದಗಳು ಪರಿಸಿರುವುವು. ಇವು ‘ಅದಸ್’ ಶಬ್ದೋಪಪದಕ ‘ಅಂಚ್’ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ‘ಅದಸ್, ಅಚ್’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ಅದಸ್’ ಎಂಬುದರ ‘ಅಸ್’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ‘ಅದ್ರಿ’ ಎಂದು ಆದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಲು ‘ಅದದ್ರ್ಯಚ್’ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ‘ಅದಸ್’ ಶಬ್ದದ ‘ದ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ‘ಮು’ ಎಂಬಾ ದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಲು ‘ಅಮುದ್ರ್ಯಚ್’ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ‘ಅದದ್ರ್ಯಚ್’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎರಡು ದ ಕಾರಕ್ಕೂ ಮಾಡಲು ‘ಅಮುಮುಯಚ್’ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಅದ್ರ್ಯದೇಶದ ದ ಕಾರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಮಾಡಲು ‘ಅದಮುಯಚ್’ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಆಗಿವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ —

ಆದಸೋಪ್ರೇ ಪೃಥಜ್ಜುತ್ವಂ ಕೇಚಿಜ್ಜನ್ತಿ ಲತ್ತವತ್

ಕೇಚಿದಂತ್ಯಸವೇಶಸ್ಯ ನೇತ್ಯೇಕೇಸೇರ್ಹದ್ರ್ಯತೇ

ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿರುವರು. ಆದರೆ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ರೂಢಿಯಿಲ್ಲ ವಾದುದರಿಂದ ಇದರ ಸಾರಕ್ಕೆ ಅವು ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ —

ಜನಮುಲಿವ ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಂ

ಜನಾಂತಲಿಂಗಗಳತ್ತಮಂ ದ್ವಿತ್ವದಿನ್ಮ

ತ್ವಸಿಯೋಗಮನಂತ್ಯಾದ

ಶ್ವನಮಂ ಮೇಣ್ ತಾಳ್ವ ಕನ್ನಡಕ್ಕಿವು ಲಿಂಗಂ (ಸೂತ್ರ ೮)

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು.

ದರ್ಶನಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಿದ್ದರೂ ಸಂಗ್ರಹರೂಪವಾಗಿ ಹೇಳಿ ಉಳಿದುವನ್ನು ಬಹುಳಗ್ರಹಣದಿಂದ ಸಾಧಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಮತ್ತು ಇವನ ಮತದಲ್ಲಿ ಇವೆಲ್ಲಾ ಸಮಸಂಸ್ಕೃತಗಳೆಂದು —

ಸಮುದಿತಸಂಖ್ಯಾನ್ವಯರಹಿ

ತಮೇನಿಸಿ ವರ್ತಿಸ ನಿಘಂಟುಖಿನ ನಾಮಪದೋ

ತ್ತಮವರ್ಣಪ್ರಕೃತಿಗಳಂ

ಸಮಸಂಸ್ಕೃತವೆಸರನಿಟ್ಟು ಲಿಂಗಂ ಮಾಲ್ಪರ್ (ಸೂತ್ರ ೮೦)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಾಮಪ್ರಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಸರಿ ಮಾಡಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಏಕದೇಶವಿಕ್ರತಗಳಾದ 'ವೀಣೆ, ಮಾಲೆ, ನದಿ' ಮೊದಲಾದುವೆಲ್ಲಾ ಸಮಸಂಸ್ಕೃತವೆಂದು ತಿಳಿದು ಲಿಂಗವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ದರ್ಶನಕಾರನು ಇಂತಹ ಏಕದೇಶದಲ್ಲಿ ವಿಕ್ರತವಾಗುವ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ತದ್ವವಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡದೆ ಲಿಂಗಪ್ರಕರಣ ದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿರುವನು. ಶಾಸನಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಾದರೂ ಏಕದೇಶವಿಕ್ರತವಾಗಲಿ ಸಮ ದಾಯವಿಕ್ರತವಾಗಲಿ ಎಲ್ಲಾ ತದ್ವವಗಳೇ ಎಂದು ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತದ್ವವಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿಸಿರುವನು. ಪ್ರಕರಣಗಳು ಭಿನ್ನವಾಗಿದ್ದರೂ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಲಿಂಗವಾಗುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಏನೂ ಭೇದವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ದರ್ಶನಕಾರನು ಸಮಸಂಸ್ಕೃತವೆಂಬ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಅಚ್ಚಕನ್ನಡಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಬೆರಸಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗದು ಎಂದು ಹೇಳಿರು ವನು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಮಹಾಕವಿಪ್ರಯೋಗಗಳಿದ್ದೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ವಚಿತ್ ಸಮಾಸವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸ ಬಹುದು ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಸಮಾಸಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೩೮

ಹೀಗೆ ಸ್ವರಾಂತಗಳಿಗೂ ವ್ಯಂಜನಾಂತಗಳಿಗೂ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಧೀಯಮಾನವಾದ ಕಾರ್ಯ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಈಗ ಅದಿ, ಮಧ್ಯ, ಅವಸಾನ, ಸಮಾಸ, ವ್ಯಾಸ—ವಿಷಯರೂಪ ವಿಶೇಷವನ್ನೂ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಕೇವಲ ಪದರೂಪವಿಶೇಷವನ್ನೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವೆ, ಕೇವಲ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪದಗಳಾದ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಆಗಮಾದೇಶಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಲು ಮೊದಲು ಶ ಪ ಗಳಿಗೆ ಸ ಕಾರಾ ದೇಶವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಶಪೋರ್ವಾ ಸಃ || ೧೩೮ ||

ಅರ್ಥ || ಶ ಕಾರ ಪ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಶಶಿ, ಸಸಿ; ಶಿಶು, ಸಿಶು; ಶಂಕೆ, ಸಂಕೆ; ಶಂಬರ, ಸಂಬರ; ಸಂಶಯ, ಸಂಸಯ; ವೇಷ, ವೇಸ; ದೋಷ, ದೋಸ; ರೋಷ, ರೋಸ; ದೂಷಣ, ದೂಸಣ; ಅನಿಮಿಷ,

ಅನಿಮಿಸ; ಕಸಾಯ, ಕಸಾಯ || ಮೊದಲಾದ ಶ ಪ ಗಳುಳ್ಳ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲಾ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗುವುವು.

ವಿಚಾರ ೧೩೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಶಮೋಃ, ವಾ, ಸಃ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ‘ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ’ ಎಂಬುದು ನಿವೃತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿಂದ ‘ಕರಂಬಾದಯಃ || ೧೬೦ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದವರೆಗೂ ಯಾವುದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದೋ ಅದು ಪೂರ್ವಕ್ಕಾಗಲಿ, ಉತ್ತರಕ್ಕಾಗಲಿ, ಉಭಯಕ್ಕೂ ಆಗಲಿ, ಕೇವಲ ಪದಕ್ಕಾಗಲಿ, ಸಮಾಸಕ್ಕಾಗಲಿ, ವ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಲಿ, ಆದಿಮಧ್ಯಾವಸಾನಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಯಾದರೂ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ‘ಶಮೋಃ’ ಎಂಬುದು ಪಷ್ಠಿ ದ್ವಿವಚನಾಂತ ಪದವು. ಶ ಕಾರ ಪ ಕಾರಗಳು ಒಂದು ಪದದ ಆದಿಮಧ್ಯಾವಸಾನಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಈ ಸ ಕಾರಾದೇಶಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿಯಾಗುವುದು. ‘ವಾ’ ಎಂಬುದು ಬಹುಳಾರ್ಥಕವು. ಅದುದರಿಂದ ಶ ಕಾರ ಪ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದೆಂದು ‘ಸಸಿ’ ಮೊದಲಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಸ್ತಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳೇ ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ ವ್ಯಸ್ತವಾಗಿರುವುವೇ ಬಹುಳಪ್ರಯೋಗಗಳೆಂದು ತಿಳಿದು ಅಂತಹವುಗಳನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವುದು. ‘ಶಶಿಶೇಖರ’ ಮೊದಲಾದ ಸಮಸ್ತಪದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಲು ಅವ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವೂ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ‘ಸಸೀಖರಂ, ಶಶೀಖರಂ, ಸಶಿಶೇಖರಂ, ಸಶೀಖರಂ’ ಮೊದಲಾದ ಸಮಾಸಪದಗಳು ತದ್ಭವಗಳಾಗಿ ಎಣಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಅದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕಾಗಲಿ ಉತ್ತರಕ್ಕಾಗಲಿ ಒಂದಕ್ಕೇ ಆದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಲು ಉಳಿದುದು ಸಂಸ್ಕೃತವೇ ಆಗಿರುವುದು. ಸಂಸ್ಕೃತಾಸಂಸ್ಕೃತಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸಪಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸವು ಹೇಗೆ? ಎಂದು ಶಂಕಿಸುವುದಾದರೆ ಸಮಾಸಾನಂತರದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಆದೇಶವನ್ನು ಯಥಾ ಲಕ್ಷ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶಪಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ದರ್ಪಣಕಾರನು ತದ್ವವ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು —

ಈಕ್ಷಿಸಿ ಶಿಕ್ಷಾಸೂತ್ರದ

ಲಕ್ಷಣಮಂ ಲೋಕದ ರೂಢಿ ಕೆಡದವೊಲಹಾವರಾ

ಲಕ್ಷಿಪುದು ನುಡಿಗಳೊಳ್ ಬಹು

ಛಾತ್ರೇಪಣಮಿಲ್ಲದಿರೆಯುಮಹಿಯದ ಕೆಲವಂ (ಸೂತ್ರ ೨೫೨)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತದ್ಭವವನ್ನು ಲೋಕದ ರೂಢಿಯು ಕೆಡದಂತೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಸೂಚಿಸಿ—

ಸಕ್ಕದದ ತದ್ಭವಂಗಳ

ಲಕ್ಷಣಮಂ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಿಸಿ ಪೇಟೆಂ

ಎಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ —

ಸಕ್ಕದದ ಶಸ್ತ್ರದ್ವಿತಯ

ಕೃತ್ಯಂ ಸತ್ತಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿಂದೆಲ್ಲೆಡೆಯೋಳ್ (ಸೂತ್ರ ೨೫೩)

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೩೯

ಪೂರ್ವದಂತೆ ಅವಿಶೇಷವಾಗಿ ಲ ಕಾರಕ್ಕೆ ೪ ಕಾರವನ್ನು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಲೋ ಳಃ || ೧೩೯ ||

ಅರ್ಥ || ಲ ಕಾರಕ್ಕೆ ೪ ಕಾರಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಜಲ, ಜಳ; ತಿಲ, ತಿಸ; ತಿಲಕ, ತಿಸಕ; ಫಲ, ಫಳ; ಕುಲ, ಕುಳ; ಅಲಿ, ಅಳ; ಸಲಿಲ, ಸಳಿಳ|| ಮೊದಲಾದ ಲ ಕಾರವುಳ್ಳ ಪದಗಳೇ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೩೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಲಃ, ಳಃ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ ವಾ ’ ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ‘ ಲಃ ’ ಎಂಬುದು ಸ್ವಸ್ವಂತವು. ‘ ಳಃ ’ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾಂತವು. ಅದುದರಿಂದ ಲ ಕಾರಕ್ಕೆ ೪ ಕಾರಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ‘ ಜಳ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವೆಂದು ಹೇಳಿರುವನು.

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಲ ಕಾರವನ್ನು ಉಚ್ಚಾರಣವೈಲಕ್ಷಣ್ಯದಿಂದ ೪ ಕಾರವೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುವರೋ ಹಾಗೆಯೇ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೪೦

ಹೀಗೆಯೇ ವ್ಯಂಜನಾಂತರಕ್ಕೂ ೪ ಕಾರವು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲ ಉಪಲಭ್ಯಮಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಡೋ ಬಹುಲಂ || ೧೪೦ ||

ಅರ್ಥ || ಡ ಕಾರಕ್ಕೂ ೪ ಕಾರಾದೇಶವು ಬಹುಲಂ ಎಂದರೆ ಯಥಾಲಕ್ಷ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಗುಡ, ಗುಳ; ವಿಡಂಗ, ವಿಳಂಗ; ಗೌಡೀ, ಗೌಳಿ; ನಾಡೀ, ನಾಳಿ; ಖಡ್ಗ, ಖಿಳ; ಷಾಡ್ಲೂ, ಷಾಳ್ಲೂ || ಮೊದಲಾದ ಡ ಕಾರವುಳ್ಳ ಪದಗಳೇ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ‘ ಬಹುಲಂ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ‘ ಕಾಂಡವಟ, ಮುಂಡನ, ಮುಂಡಿತ, ಮಂಡನ, ಮಂಡಿತ, ಕಡಾರ, ಗಡುಲ ’ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ವಿಚಾರ ೧೪೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ಡಃ, ಬಹುಲಂ ’ ಎಂದಿರುವುದು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ ಳಃ ’ ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ತಥಾಚ — ಡ ಕಾರಕ್ಕೆ ೪ ಕಾರಾದೇಶವು ಬಹುಳವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ ಗುಳ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ ಬಹುಲ ’ ಎಂಬುದು — ‘ ಬಹೋ ಅರ್ಥಾ ಲಾತೀತಿ ಬಹುಲಂ ’ ಎಂಬ ವೈತ್ಯತ್ತಿಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ —

ಕೃಚಿತ್ಪ್ರವೃತ್ತಿಃ ಕೃಚಿದಪ್ರವೃತ್ತಿಃ ಕೃಚಿದ್ವಿಭಾಷಾ ಕೃಚಿದನ್ವಯೇನ
ವಿಧೇರ್ವಿಭಾಸಂ ಬಹುಧಾಕರ್ಮಾಷ್ಟ್ ಚಾತುರ್ವಿಧಂ ಬಾಹುಲಕಂ ನಮಂತಿ

ಎಂದು ಚಾತುರ್ವಿಧ್ಯಾರೋಧಕವಾಗಿರುವುದು. ಆ ಚಾತುರ್ವಿಧ್ಯವನ್ನೂ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ ‘ಗೌರಿ, ವಿಂಕ’ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೂ ‘ಮೃದಂ, ಕುಂಡಂ, ಕಾಂಡಸುಖಂ’ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಪ್ರವೃತ್ತಿಯೂ ‘ಖಿಢಂ, ಖಿಢಂ; ಗುಡಂ, ಗುಡಂ; ಬದಂ, ಜಳಂ; ಬಿಡಾಲಂ, ಬಿಡಾಳಂ’ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಾಸಿಯೂ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೊಂದಾದೇರವೂ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಆಪೇಕ್ಷೆವನ್ನೇ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ‘ವಿ’ವೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುವರು. ಯದ್ವಿತಿ ಸಕಲ ಪದಾರ್ಥಗಳೂ ಜೈನಮತದಲ್ಲಿ ಏಕಾನೇಕಾತ್ಮಕಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವರ್ಣಗಳೂ ಏಕಾನೇಕಾತ್ಮಕಗಳಾಗುವುದೆಂಬುದು ಸ್ವತಃ ಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಅವಾಗ್ಯೂಳ ಕಾರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನವರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕೆಂಚಿತ್ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ — ಈ ಕರ್ಣಾಟಕ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದು. ವಿಶೇಷ ವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದರೇ ‘ವಿಹಿತ, ಅಹಿತ’ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ — ವಿಹಿತವಾದುದು ‘ಆಗತ, ಪ್ರಾತಿತ, ಅದಿಷ್ಟ’ ಎಂದು ಮೂರು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದು — ‘ಕುಕ್ತ’ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ||೧೪೦|| ಅಡ್ವಾಣಾಚಿ ||೧೪೧||’ ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಯಾವ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಗಮರೂಪವಾಗಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅದೇ ಆಗತವು. ಅದುದರಿಂದ ‘ಒವಳಾ, ಮೆಲ್ಲೆದೊಯಳಾ, ಕೆಜಿವಣಿಯಳಾ, ಅಲ್ಲಿವಳಾ, ಇಲ್ಲಿವಳಾ, ಮೂಡಣಳಾ, ಪದುವಣಳಾ; ಬಂದಳಾ, ಮೊದಳಾ, ಇವಳಾ, ಅವಳಾ, ಕರಿಯಳಾ, ಬಿಳಿಯಳಾ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳೆಂಬುದು ಅಗತವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಎಲ್ಲಿ — ‘ಗಳನೇಕತ್ತೇ ಸುಖಿ || ೧೩೨ || ವಳವಳ್ಳಾ || ೧೩೩ || ಕುಳಿಸ್ತಾಚ್ಚೇತ್ತೇ || ೧೩೪ ||’ ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯರೂಪವಾಗಿ ಕೆಲವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಅದು ಪ್ರತೀತವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಅದುದರಿಂದ — ‘ಘಟಿಂಗಳಾ, ಪಟಿಂಗಳಾ, ನೆಲಿಗಳಾ, ಮೊಲಿಗಳಾ, ಮಡಿವಳಂ, ಪಡಿವಳಂ, ಅಡಪವಳಂ, ಸೆಜೆವಳಂ, ಅಂಬುಕುಳಿ, ಓಡುಕುಳಿ, ಜೂದಾಳಿ, ಮಾತಾಳಿ, ಲಂಚಂಗುಳಿ, ಅಟಂಗುಳಿ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳೆಂಬುದು ಪ್ರತೀತವೆಂದಿರುವುದು. ಎಲ್ಲಿ — ‘ಲೋಳಿ || ೧೩೫ || ಡೋ ಬಹುಲಂ || ೧೩೬ ||’ ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಅದೇಶ ರೂಪವಾಗಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅದೇ ಅದಿಷ್ಟವೆಂಬುದು. ಅದು ‘ಲಕ್ಷಣಿಸಿದ್ಧ, ನಿಪಾತಿಸಿದ್ಧ’ ಎಂದು ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು ಎಂದರೆ ಲಕ್ಷಣಿಸಿದ್ಧವಾದುದು ಈ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಎರಡನೆಯದು — ‘ಕರಂಚಾದಯಃ || ೧೩೭ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ನಾಳಿ, ಗಾಳಿ, ವಿಳಂಗೆಂ, ಪಳಕಂ, ಕುಂಬಳಂ, ಮೆಲಸು, ಪಲಾಹತ್ತಂ, ದಾಳಿಂಚಂ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಿತವಾದುದು. ಹೀಗೆ ಮೂರು ಬಗೆಯಾದ ವಿಹಿತವಿಲ್ಲಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಅಗತವಾಗಿಯೂ ಪ್ರತೀತವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದೋ ಆ ಎಲ್ಲಾ ಕೆಲವು ಕಾರವೂ ಪ್ರಾಚೀನ ಮಹಾಕವಿಗಳಿಂದ ‘ಕುಳ’ ವೆಂದೇ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಯಾವುದು ಲಕ್ಷಣದಿಂದಾಗಲಿ

ನಿಸಾತನದಿಂದಾಗಲಿ ಅದಿಷ್ಟವಾಗುವುದೋ ಅದು 'ಕ್ಷಳ, ಷಲ, ಕುಳ' ಎಂದು ಮೂರು ತೆರನಾಗಿರುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪದಗತ ಲ ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಅದಿಷ್ಟವೋ ('ಬಳಂ, ತಿಳಂ, ಮಳಂ, ಜಳಜಂ, ಕಮಳಂ, ಮರಾಳಂ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ) ಅದು ಕ್ಷಳವೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಯಾವುದು ಡ ಕಾರ ಮೊದಲಾದ ವರ್ಣಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಮಿತವಾಗುವುದೋ ಅದು ಪ್ರಾಯಶಃ 'ವಿಳ' ವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು; ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕುಳವೆಂದೂ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವುದುಂಟು. ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಶಃ ಸ್ಥಾನಿಯು ಡ ಕಾರವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದರೂ ಕೃಚಿತ್ ಟ, ಠ, ತ, ರೇಫ ಕ್ಷಗಳೂ ಸ್ಥಾನಿಗಳಾಗುವುದುಂಟು. ಆದರಲ್ಲಿ ಟ, ಠ, ತ, ರೇಫಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದಗತಗಳೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕ್ಷವಾದರೋ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದಗತವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಡ ಕಾರವಾದರೋ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತ-ಕರ್ಣಾಟಕೋಭಯಗತವಾದುದೂ ಸ್ಥಾನಿಯಾಗುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ — ದಾಡಿನಾದಿವೃತ್ತಿರಿಕ್ತ ಡ ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಪಟಿಕಾದಿವೃತ್ತಿರಿಕ್ತವಾದ ಟ ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಠ ಕಾರ, ತ ಕಾರ, ರೇಫಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ಷಳದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಅದಿಷ್ಟವಾದುದು 'ಷಲ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಡ ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನಾಡಿ, ನಾಲಾ; ಗೌಡಿ, ಗೌಲಾ; ವ್ರೀಡಾ, ವ್ರೀಲಾ; ಈಡಿತಂ, ಈಲಾತಂ; ಚೂಡಾ, ಚೂಲಂ; ಶ್ರೀಡಾ, ಕೇಲಾ; ಖಡ್ಗಂ, ಖಲ್ಲಂ; ಪಾಡ್ಗುಣ್ಯಂ, ಪಾಲ್ಲುಣ್ಯಂ' ಮೊದಲಾದ ಸಂಸ್ಕೃತಪದಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು— 'ಕಾಲ್ಕುಷ್ಟ, ಮಾಲ್ಕುಟ್ಟಿ, ಕೋಲ್ಕೊನಿ, ಎರಲ್ಲೂಲು' ಮೊದಲಾದ ಭಾಷಾಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಡ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಟ ಕಾರವು ಬಂದಿರುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ— 'ಘಟಿಕಾ, ಗಲಾಗೆ; ಘೋಟಿಕಾ, ಗೋಲಾಗೆ; ಪರ್ಪಟಂ, ಹಪ್ಪಲಂ; ವರಾಟಂ, ವರಾಲಂ; ಧಾಟಿ, ದಾಲಾ; ಪಾಟಿ, ಪಾಲಾ; ಲಾಟಂ, ಲಾಲಂ; ಘೋಟಾರೂಢಂ, ಘೋಲಾಯ್ಲಂ; ಆಕ್ಷೋಟಂ, ಆಕ್ಷೋಲಂ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಟ ಕಾರಕ್ಕೆ ಟ ಕಾರಾದೇಶವೂ 'ಪೀಠಿಕಾ, ಪೀಲಾಗೆ; ಮಠಿಕಾ, ಮಲಾಗೆ; ಮಾಠರಂ, ಮಾಲಲಂ; ಪಾರ್ಥಿನಂ, ಪಾಲಾಲ್' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಠ ಕಾರಕ್ಕೆ ಟ ಕಾರಾದೇಶವೂ 'ಪ್ರತಿಹಸ್ತಂ, ಪಲಾಹಸ್ತಂ; ಪ್ರತಿಪಾದುಕಾ, ಪಲಾಪಾವುಗೆ; ಅತಿಪಾತಂ, ಅಲಾವಾದಂ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ತ ಕಾರಕ್ಕೆ ಟ ಕಾರಾದೇಶವು; 'ಝಲ್ಲರಿ, ಜಲ್ಲಲಾ; ಮರಿಚಂ, ಮೆಲಸು; ವಾಗುರಾ, ಬಾಗುಲಾ; ಭೃಂಗಾರಿ, ಬಿಂಗಲಾ; ಅಂಗಾರಂ, ಇಂಗಲಂ; ಕೂರಂ, ಕೂಲಾ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ರೇಫಕ್ಕೆ ಟ ಕಾರಾದೇಶವೂ; 'ಪುಳಿನಂ, ಪುಲಾಲ್; ಕಳಮಂ, ಕಲಮ; ಅರ್ಗಲಂ, ಅಗುಲಾ; ಮಾನ್ಯಾಳ, ಮನ್ನಲಾ; ವಾಹ್ಯಾಳ, ವೈಹಲಾ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ಷಳಕ್ಕೆ ಟ ಕಾರಾದೇಶವೂ ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವಿಚಾರಮಾಡಲು ಕ್ಷಳಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ಸ್ಥಾನಿತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ 'ಕರಂಬಾದಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅರ್ಗಲಾದಿ' ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಅಗುಲಾ' ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳನ್ನು ನಿಸಾತನ ಮಾಡಿರುವ ಬಲದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿತ್ವವು ಊಹಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಕೆಲವರು 'ಅರ್ಗಲಂ' ಎಂಬ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ 'ಗ' ದಲ್ಲಿಯ ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ ಉ ಕಾರ, ಲ ಕಾರಕ್ಕೆ ಳ ಕಾರ, ಕೊನೆಯ ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ ಇ ಕಾರ ಇವುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ 'ಅಗುಳಿ' ಎಂದು ನಿಸಾತನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ

లింగ అర్థ క్షేపణే ఇరువుద్విల్లి, యేగి అచక్కే స్థానిత్వపు ఊహింపబడుచున్నది ? ఎందు రంకిసువరు. అదరే ల కారకే ‘ లోకే యే ’ ఎంబి పూర్వసూత్రదిందలీ ‘ కారపు సిద్ధి సుత్తిరలు ఇదలింద సిపాతననాడువుచరల్లి పృయోజనవిల్లి. మత్తు సూత్రాంతర దింద అస్థాస్థాన్యథాస్థాప్తగళిగి సిపాతననంబును నృయాకరణర సిద్ధాంతపు. అదుదలింద ‘ కారపు సూత్రాంతరదింద సిద్ధి పాగిరలు అల్లి సిపాతనపు పృయోజన కాలియల్లనందు అచక్కే స్థానిత్వపు ఊహింపబడుచున్నదిందలి రంకిగి అవకారవిరువుద్విల్లి. మత్తు మోదలు క్షేపణే అవస్థితియిరలు తత్తదచరితగళాద ఇతర వర్ణాగళిగి యథావ స్థితినియమదింద విశ్వ తిభావాభావప్రసక్తి యుంటాగువుచరింద ‘ అగళి ’ రద్దీకదేరకే క్షేపణే విద్ధరూ అదర స్థానదల్లి ఇన్నావ అదేరపూ మోడువుద్విల్లివాదుదలింద క్షేపణే స్థానిత్వపు యేగిందు రంకిసువుచక్కాగువుద్విల్లి. ఏతక్కిందరే పూర్వోక్త రితియల్లి మోదలింద క్షేపణే అల్లి ఇరువ పక్షదల్లి తత్తదచరితగళాద ఇతర వర్ణాగళిగి యావ వికారవన్ను యోదదే అవే ఇరదేకాగువుదు. ఇదింద ‘ అగళి ’ ఎందే అగు వుదు అల్లిదే ‘ అగళి ’ ఎందాగలారదు. అదుదలింద వర్ణాంతరదల్లి వికారవన్ను బయసువనను క్షేపణే స్థానదల్లియూ ‘ కారాదేరవన్ను మోడబేకు. ఇదే ఇల్లి ‘ అబి ’ ఎందు యేల్లిడువుదు. యేగియే — ‘ పుటాల్, కలిసే ’ మోదలాదువుగళిల్లియూ తితియబేకు.

అదరే ఓందు వర్ణాకే వికారవంటాదరే తత్తదచరితగళాద ఎల్లిక్కూ వికార వంటాగబేకంబ నియమవిల్లి. ఏకదేరవికారవన్ను బేరే స్థలదల్లి అంగికరిసువుచరింద ఇల్లి క్షేపణే బిట్టే ఇతర వర్ణాగళిగి వికారవన్ను యేకంబుదు. క్షేపణే అదేరంతర వ్రాస్తియిద్దు అదన్ను బాధిసువుచక్కే ఇల్లి స్థానిత్వవన్ను కల్లిసి అదేరంతరవన్ను యేకబేకు. అంతర అదేరంతరవావుదూ ఇల్లి ప్రసక్తివాగువుద్విల్లి. అదుదలింద ఇదక్కే స్థానిత్వకల్లి నేయన్ను మోడువుదు రబ్బ సాధుత్వయోధనాథవల్లి. వ్రాజీనరు కపితా విషయదల్లి వ్రాసస్థానదల్లి మోదలు వ్రారంభిసువుదన్నే క్షేపణే నేయవరేగూ యేకబేకంబు సంతకేతమాదికొండిరువుచరింద తత్తిద్ధర్థవాగి ఇల్లి స్థానిత్వవన్ను కల్లిసిరువుచుండు తాత్పర్యపు.

ఈ విషయపు కేలితిరాజనిందలూ—

కృతిమాగ్గమోళుంటు బికా

రత కార త కార రేఖదేడిగం బదుళ

స్థితియిం క్షణకమపభం

రతేయోళ్ సుకవింధ్రురిందే అబిసావేరం (సూత్ర ౨౦)

ఎంబుచరింద యేళల్లిట్టిరువుదు — దాడిమస్పటికాదిగళ డ కార ట కారగళిగి అదిష్ట వాదుదు కుళవే. యేగిందరే — దాళింటం, కుంబళం, గొళం, గుళం, ర్దుగళే, విళంగం,

ಪಳಕು, ಪೇಳಿಗೆ, ವೀಳಿಯಂಗಿ, ಗುಳಿಗೆ, ವರಾಳಂ, ರಗಲೆ, ಪೋಳಿಗೆ, ಲಂಪಳಿಕೆ ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲವು ಒ ಕಾರವು ಡ ಕಾರ ಟ ಕಾರ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಅದನ್ನು ಕುಳ ವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನರ —

ಪಳಿಕಂ ಮುತ್ತುಂ ಬಿದಿ ಕುಂ
ಬಳದತ್ತಿನ ತೆಹದೆ ಕೊಹ್ತೆದು ಸೇರಿಸಲಧರಂ
ಪೊಳೆಯಲ್ ದಾಡಿನುಬೀಜಂ
ಗಳ ತೆಹದಿಂ ಮೊಹ್ತುವವಳ ಮೊನೆಕೆಂಬಳ್ಳಳ್

ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಇರುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಸಭೂತ ಒ ಕಾರಚತುಷ್ಟಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು ಟ ಕಾರಾದಿಷ್ಟವು; ಎರಡನೆಯದು ಡ ಕಾರಾದಿಷ್ಟವು; ಇವೆರಡೂ ಕುಳಗಳೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹಾಗಿದ್ದಿದ್ದರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕುಳಗಳಿಗೆ ಇತರಗಳೊಡನೆ ಪ್ರಾಸಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದು ಅಸಂಗತವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇದು ವಿಹಿತ ವಿಭಾಗವು.

ಅವಿಹಿತವಾದರೋ ಸ್ವಭಾವಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಇದು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸದೆಯೇ ಅನಾದಿಶಿಷ್ಟವ್ಯವಹಾರಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿಂದ ಧಾತ್ವವಯವವಾಗಿಯೂ ನಾಮಾವಯವವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಒ ಕಾರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದು ' ಐಱ, ಕುಳ ' ಎಂದು ಎರಡು ತೆರನಾಗಿ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ — ' ಕುಟಾ ' ಮೊದಲಾದ ಧಾತ್ವವಯವವೂ ' ಅವಗಲಾಯ ' ಮೊದಲಾದ ನಾಮಾವಯವವೂ ಅವ ಒ ಕಾರವಾವುದೋ ಅದು ' ಐಱ ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ವಿತದತಿರಿಕ್ತ ಧಾತುಗತ-ನಾಮಗತವಾದ ಎಲ್ಲಾ ಒ ಕಾರವೂ ಕುಳವೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ' ಕುಟಾ ' ಮೊದಲಾದ ಗಣವು ಧಾತು ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಅಲ್ಲಿಯೇ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ' ಅವಗಲಾಯ ' ಮೊದಲಾದ ಗಣವಾದರೋ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಅದಾವುದೆಂದರೆ - ' ಅವಗಲಾಯ, ಆಲಾಲಾಗ, ಬೋಲತರ, ದಂಡುಲಾಗ, ಜೀರ್ಕೊಲವಿ, ದಬ್ಬವುಲ, ಉಲಾಕಲಾ, ಕಲಕುಲ, ರಾಲಾಕಲಾ, ಬಲಾವಲಾ, ಪಲಯಿಗೆ, ತೊಲಲಿಕಲ್, ಅದವಲಲ್, ತುಲಾಕಲ್, ಗುಲಾಕಲ್, ಉಲಾಕಲ್, ಮೊಲಕಾಲ್, ಬಲಾಯಂ, ಬಲಾಕಂ, ಬಲಾಕ್ಕಂ, ಗಲವ, ಕಲವ, ಪಲವ, ಉಲಾಲ, ಪಲಗ, ಪಲಹ, ಬಾಲಾಕ, ದಲ್ಲಲಾ, ಅಲ್ಕುಲ, ನೆಲ್ಕುಲ, ಅಲ್ಕುಜ, ಕೊಲ್ತಲಾ, ತೊಲ್ತಲಾ, ಧಟ್ಟಲಾ, ಮುಂನುಲಾ, ಮಣ್ಣುಲಾ, ಚಪ್ಪಲಾ, ಪುಚ್ಚಲಾ, ಸೊಂಪುಲಾ, ಪೊಂಪುಲಾ, ಜಲ್ಲಲಾ, ಮಲ್ಲಲಾ, ಕೊಲ್ಲಲಾ, ಉಂಬಲಾ, ಬೆಂಬಲಾ, ಕಂಬಲಾ, ಆಗುಲಾ, ಕೊಲವಿ, ಉಲಗು, ಬೆಲಗು, ಮೊಲಗು, ವೆಲಕು, ಪೊಲಕು, ಪಲಪು, ಪೊಲಪು, ಎಲದು, ಪಲದು, ಗೆಲಸು, ಗೊಲಸು, ಸೆಲಸು, ಎಲವು, ಸೆಲವು, ವೆಲವು, ನೊಲವು, ಪೊಲ್ತಲಾ, ಅಲ್ಕುಲು, ಎಲ್ಕುಲು, ಬಲಾಕೆ, ಬಲಾಕ್ಕೆ, ಕಲ್ತಲೆ, ಬಲ್ತಲೆ, ಜಾಲಾಗೆ, ಜೋಲಾಗೆ, ಸಾಲಾಗೆ, ಎಲಾಗೆ, ಈಸುಲಾ, ಬಾಸುಲಾ, ತಿಪ್ಪುಲಾ, ತುಪ್ಪುಲಾ, ಇರ್ಕುಲಾ, ಪೊರ್ಕುಲಾ, ಕಾಂಕುಲಾ, ನೆಗಲಾ, ಮುಗುಲಾ, ನೆಮಲಾ, ತೆಮಲಾ, ಎಸಲಾ, ತಮಲಾ, ಪಸಲಾ, ತುಲಾಲ್, ತಲಲ್, ಮಲಲ್, ಕಲಲ್, ಕೊಲಲ್, ಪೊಲಲ್, ಬಿಲಲ್, ಬೀಲಲ್, ನೆಲಲ್,

ಪಾಂಶಾಂತರಗಳು : ೧ ವೀಳಿಗೆ ೨ ತೊಳುಕಲ್ ೩ ದಲ್ಲಲ ೪ ಪೊಲ್ತಲಾ ೫ ಬೀಲಲ್

ನಾಟಲ್, ಪೋಟಲ್, ಖೂಟ, ಬೋಟ, ನಾಟ, ಕೆಟ, ಗುಟ, ಮೋಟ, ಕುಟ, ತಟ, ಮುಟ, ಎಟ, ಬಟ, ಎಟ್ಟಿ, ವೆಟ್ಟಿ, ಗಿಟ, ಆಟ, ಉಟ, ಬಟ, ಪಟ, ತಟ, ಚಟ, ತುಟ, ಸುಟ, ಇಟ, ಆಟ, ಪಾಟ, ಕೇಟ, ನಾಟ, ಮೂಟ, ಬೋಟ, ಪುಟ, ಮಟ್ಟ, ಅಟ್ಟ, ಪಟ್ಟ, ಮಟ್ಟ, ಕಟ್ಟ, ತೋಟ್ಟ, ಎಟ್ಟ, ಪೋಟ್ಟ, ಉಟ್ಟ, ಬಿಟ್ಟ, ತೋಟ, ಎಟ, ಪೋಟ, ತಾಟ, ಕಾಟ, ಕುಟ, ಪುಟ, ಬೆಟ, ಎಟ, ಮೆಟ, ಮಟ, ಮೊಟ, ತಟ, ತೋಟ, ಕೆಟ, ಬೋಟ, ಜೆಟ, ಕಟ್ಟ, ಬಾಟ, ಆಟ್ಟ, ಅಟ್ಟ, ಅಟ್ಟ, ಬಿಟ್ಟ, ಕಟ್ಟ, ಎಟ್ಟ, ಪಾಟ, ಪೋಟ, ತೋಟ, ಗೋಟ, ಚಾಟ, ಬಾಟ, ತಾಟ, ಕೀಟ, ಗೀಟ, ಬೀಟ, ಸೂಟ’ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಅವಗಲಿಯಾದಿಗಣಪಠಿತಗಳೆಂದು ತೀಯಬೇಕು. ‘ಘಟಲನೆ, ಘಟಲನೆ, ಘಟಮ್ನನೆ, ಧಟಮ್ನನೆ’ ಮೊದಲಾದುವು ಮಹಾಪ್ರಾಣಾಕ್ಷರವುಳ್ಳ ಅನುಕರಣಗತ ವಿಕಲ್ಪಿತ ಟಟಗಳಾದ ಪದಗಳು. ‘ಚಳಿಲನೆ, ಕಿಳಿಲನೆ, ಗಳಗಳನೆ, ಕಿಳಕಿಳನೆ’ ಮೊದಲಾದುವು ಅಲ್ಪಪ್ರಾಣಾಕ್ಷರವುಳ್ಳ ಅನುಕರಣಗತ ವಿಕಲ್ಪ ಟಟಗಳಾದ ಪದಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಾಂತರದಲ್ಲಿ ಕುಳಗಲೂ ಆಗಿರುವುದೆಂದು ತೀಯಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ತಿರಿಕ್ಷಗಳಾದ — ‘ಓಕುಳ, ಸೂಕುಳ, ಈಳಿಗ, ಮಾಳಿಗಿ, ತಳಿಗ, ಆಳಿಯ, ಮೇಳ, ಜೋಳ, ಪುಳಿ, ಕಳಿ’ ಮೊದಲಾದ ನಾಮಪದಗಳೂ ‘ಬಳಿ, ನಳಿ, ಮುಳಿ, ತಿಳಿ, ಬೇಳ, ಸೀಳ, ತೂಳ, ಕೇಳ, ಉರುಳ, ಸುರುಳ’ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗತನಿವರ್ಗಸಿದ್ಧ ಕಾರಗಳೂ ಕುಳವೆಂಬ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುವು. ಇದೇ ಅವಿಹಿತವಿಭಾಗವೆಂದು ತೀಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ವಿಹಿತಾವಿಹಿತವಿಭಾಗದಿಂದ ಟಟ, ಕುಳ, ಕ್ಷಳ ವಿಭಾಗವೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ತೀಯತಕ್ಕದ್ದು. ಇಲ್ಲಿ — ಲ ಕಾರಸ್ಥಾನಿಕವಾದುದೆಲ್ಲಾ ಕ್ಷಳವೆಂದೂ ಅದಾಡುವುಪ್ಪಟಕಾದ್ಯನ್ಯಸ್ಥಾನಿಕಗಳಾದ ಗಣಪಠಿತಗಳಾದುವು ಟಟಗಳೆಂದೂ ಉಳಿದುವೆಲ್ಲಾ ಕುಳಗಳೆಂದೂ ನಿರ್ಣಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ವಿಚಾರ ಮಾಡಲು ಈ ವಿಭಾಗವು ರಬ್ಬಸಿದ್ಧಿಗೆ ಸಾಧಕವಾದುದರಿಂದ ವ್ಯಾಕರಣಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಸೂತ್ರಕಾರರೂ ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿಲ್ಲ. ವೃತ್ತಿಕಾರರೂ ಇದನ್ನು ಬೋಧಿಸಲು ಪ್ರವರ್ತಿಸಲಿಲ್ಲ. ಅದಾಗ್ಯೂ ಕವಿತಾವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಸ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಕಂದವೃತ್ತಾದಿಭಂದೋಬದ್ಧ ಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಪ್ರಾಸಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗುವುದೋ ಅದೇ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು ಎಂಬುದು ಪ್ರಾಚೀನ ಮಹಾಕವಿಗಳ ಸಂಪ್ರದಾಯವಾಗಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಟಟಕ್ಕೆ —

ದಾಟಾಯೋಳರಿಗಳನಳಹಾಸಿ

ಪಾಟಾಯೋಳನಡಿಸಿ ನೆಲನನಹನಂ ಕಹಿವಾ

ಕೇಟಾಯೋಳಿ ನಲಿದು ತನ್ನಯೆ

ಸೀಟಾಗೆಯಂ ನೆಹಿಯೆ ನಿಹಾಸಿದಂ ಧರಣೀಶಂ

ಎಂದು ಮೊದಲಾದುವೂ, ಕುಳಕ್ಕೆ —

ಪಾಶಾಂತರಗಳು : ೧ ಕುಟಾ ೨ ಚಿಹ್ನೆ ೩ ಮೋಳಿಗೆ

ತಿಳಿವೆಳಗಿನ ತೆಳ್ಳೆಳಗಿನ
ಬಳಿವೆಳಗಿನ ಬಳ್ಳಿವೆಳಗಿನೊಳ್ಳೆಳಗಿನ ಬೆಳ್ಳಾಗಿ
ವೆಳಗಿನ ಬೆಳಸಿನ ಸಿರಿಯಿನೆ
ತೊಳತೊಳತೊಳಗಿದುದು ಮೂರ್ತಿ ಚಂದ್ರಸೃಭನಾ

ಮೊದಲಾದುವೂ, ಕ್ಷೇಪಕೆ —

ಚಳದಳಕಂ ಹರ್ಷೋದ್ಗತ
ಪುಳಕಂ ಸುಮುಖವಿವಾರಿತೋಗ್ರೇಭಶಿರಃ
ಫಳಕಂ ಮೃಗತಿಳಕಂ ಪಿಂ
ಗಳಕಂ ಪೋಗಂದು ಕಳಪಿದಂ ವಮನಕನಂ

ಎಂದು ಮೊದಲಾದುವೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು. ಇದು ಮೊದಲು ಹೇಳಿದುದನ್ನೇ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ನಿರ್ಬಂಧವನ್ನಂಗೀಕಾರಮಾಡುವ ಸಕ್ಷವಲ್ಲ ಲಕ್ಷ್ಯವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಮೂರರಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು ಹೇಳಿದರೂ ಶ್ರುತಿವೈಲಕ್ಷಣ್ಯರೂಪದೋಪವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬಹುದು. ಅದುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಹೇಳಿದುದನ್ನೆ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಸಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಸಕ್ಷವಲ್ಲ ಐತಿ ಕುಳಗಳಿಗೆ —

ವಟಪುಟವಾಹಿಡಿ ಸೆಹಿಯದ
ವಟಲಟಲೆಡಲುಂಚಲಿಂಚಿ ಮಂಚಲುಲಂಚಂ
ಕಳವು ಪಿಸುಣ್ ಪಸವು ಬಹಂ
ಪಟವಟವಲಸೊಲಸು ಕುತ್ತು ಮಿಲ್ಲಾ ನಾಡೊಳ್

ಮೊದಲಾದುವೂ, ಐತಿಕ್ಷಗಳಿಗೆ —

ಪ್ರೀಡಿಯಿನೆಹಗಲ್ ಕಣ್ಣಳ್
ಪಾಣಿಲ್ಲೊಗರಂತೆ ಪೊಳೆಯೆ ನಖದೊಳ್ ಭಯದಿಂ
ದಾಳಿಯನಪ್ಪವ ವಧು ಭೂ
ಪಾಳಕನೊಳ್ ಮಾಡಿದಳ್ ದರಸ್ತಿ ತಕ್ಕತಿಯಂ

ಮೊದಲಾದುವೂ, ಕುಳಕ್ಷಗಳಿಗೆ —

ತೊಳಗುವ ನಭದೊಳ್ ಪಿತ್ತಾ
ವಿಳವೃಷ್ಟಿಗವಿದ್ಯಮಾನಮೇಚಕರುಚಿಯೊಂ
ದಿಳಸಿ ಮಿಗೆ ತೋರ್ಪ ತೆಹದಿಂ
ಖಳಂಗೆ ಪೊಲನಲ್ತೆ ಕೃತಿಯೊಳ್ಲದ ದೋಷಂ

ಮೊದಲಾದುವೂ, ಇವು ಮೂರೂ ಒಂದೆಡೆಯಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೆ —

ತಳಥಳಿಪಪದಾರ್ಥಮನೇಂ
ಗಳ ಕಾಣ್ವನೆ ದೋಷವೃಷ್ಟಿ ದುರ್ಮತಿ ಗಡದೇಂ
ತಿಳಿವನೆ ಗುಣಸಂತತಿಯಂ
ಖಳಂ ಗಡೆಂತುಂ ರಸಂಗಳೊಳ್ ಪೊರೆದಪನೆ

ಪಾಠಾಂತರ : ೧ ಬಳ್ಳ, ಬಲ್

ಮೊದಲಾದುವೂ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗಿರುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಐಱಾದಿಗಳಿಗೆ ವ್ಯವಹಾರ ಭೇದವಿದ್ದರೂ ಶ್ರುತ್ಯಾನುಗುಣ್ಯವಿರುವುದೆಂದು ಪ್ರಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು.

ಇಲ್ಲಿ ಲ ಕಾರ ೪ ಕಾರಗಳಿಗೂ ರೇಫಃ ಐ ಕಾರಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಸನಿಯಮವು ದರ್ಶನಕಾರ ನಿಂದ —

ಅತಿಸೇವನದಿಂ ರೇಫಾ
ಶ್ರೀತಮಾದ ಐಕಾರಮುಂ ಸಮಂತು ದಕಾರಾ
ಶ್ರೀತಮಾದ ಐಽನುಮಂಗೀ
ಕ್ರತವದಲತ್ವಕ್ಕೆ ಸಮನೆ ಸಲ್ಲದ ಕುಳನುಂ (ಸೂತ್ರ ೧೮)
ಇವು ವರ್ಣಾವೃತ್ತಿಗೆ ಸ
ಲ್ಪವು ಸುಮಂ ಪ್ರಾಸವೆಡೆಗೆ ಸಲ್ಲವು ಯಮಕ
ವ್ಯವಹೃತಿಗಾಗವು ದೇಶೀ
ಯವನಿಪುಸಾ ಹ್ಯಸ್ವಮನಿಸಿದೇ ಓ ಸುತಂ (ಸೂತ್ರ ೧೯)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟು —

ಸೇನಂ ಶ್ರುಗೆ ಪಗೆ ಫಣಯಪೂ
ಲೋಕಪೋಕ್ತೃಳಜುಸಿದನೆಂಬ ನಿಯಮಂ ಮೂಘಂ
ಧುರದೋಃ ಸಜುಮಜುಯಾಡುವ
ತೆಜದಿಂದುಜುಜುಸಿದನೆಂಬ ನಿಯಮಂ ಮೂಘಂ

ಎಂದು ಮೊದಲಾದುವು ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಪ್ರಾಚೀನ ಮಹಾಕವಿಗಳು ಈ ದೋಷವನ್ನೆಡಿಸದೆ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಾಗಿ —

ಓಲಗಸಾಲೆ ಪೂಗಿಡುಗಳೋಳಿಗೆ ಜೀವನಸಾಲೆ ಮತ್ತಭಂ
ಗಾಳಿಗೆ ಜನ್ಮರಾಲೆಗೆ ಕುಸುಮೇಸುಗೆ ಸಾರಭರಸ್ತರಾಲೆ ತಂ
ಗಾಳಿಗೆ ನಾಡುರಾಲೆ ಕುಸುಮಾಸಚಯಸ್ತರರತ್ನಪುರಾಂಗನಾ
ಲೋಲಕಟಾಕ್ಷಲಕ್ಷ್ಮಿಗೆನಲೊಪ್ಪುವವನಯ ಪುಷ್ಪವಾಟಿಗಳ್

ಅಲರ್ಗಣ ತುಂಬಿದಂಬುಜದ ಮೊಗ್ಗಿಯ ಮೂಡಿಗೆ ನೀಳ್ವ ಕೇತಕೀ
ದಳದಲಗಾಮುದೋಳದಳರ ಕಯ್ಯೆತೆ ಕಬ್ಬಿನ ಬಿಲ್ ತದಗ್ರದೋಳ
ಮಿಳಿರ್ವ ತಮಾಲಸಲ್ಲವದ ಚಾಮರದುಪ್ಪರವಟ್ಟಿಮೊಪ್ಪೆ ಬಂ
ದೆಟುತಿದಿಸುವಂ ಬನಂಬಿಡಿದು ಪಾಂಥರನಾಸಂಶಂಧಿ ಮನಸ್ತಥಂ

ಮುಟುಗಿಂದಂ ಕೋಡೆದುಗ್ರಾತಸಕೆ ಸಡೆಯದುದ್ದದ್ಧಿ ಮಕ್ಕಳ್ಳದೋರಂ
ತೊಲವಿಂ ಸಮ್ಯಕ್ತಪೋಮಾಗ್ಗದೊಳೊದವಿದವಂಗಳ್ವಯಶ್ರೀ ಕರಂ ಕ
ಯ್ಯೊಳಗಪ್ಪಳ್ ತಪ್ಪದೆಂದುವರ್ವರೆಗನುಮಿಸುವಂತಾವನಂ ತೋಱುವೀ ನಿ
ಶ್ಚಲಮೂರ್ತಿಶ್ರೀಯ ಸಾಮತ್ಯ್ಯಮನುಜಿಮರುಳರ್ ಬಲ್ಲರೇ ಗುಮ್ಮಟೀಶಾ

ಪಾಠಾಂತರ : ೧ ಜೀನಸಾಲೆ, ೨ ದಲೆ.

ತಿಳಿಗೊಳನೆಂಬ ಮಂದಿರದೊಳಂಬುಜಶೈಶವಶಯ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಸಾ
ದ್ವಲಗುವ ವೇಚಿ ತೋಗೆ ಸಲೆ ನಿದ್ರಿಸಲೊಲ್ಲದೆ ಚಂಚಲೀಕಸಂ
ಕುಳರವವಚ್ಚೆಯಿಂದೆ ನಳಿನೀರಜದೊಳ್ ಪೊರಳುತ್ತೆ ಕರ್ಣಕಾ
ದಳನಯನೋದಕಂ ತುಳುಕೆ ಬಂದುದು ಬಾಲಕಸಂತೆ ಮೂರುತಂ

ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವರು. ಹೀಗೆಯೇ ರೇಫ ಐ ಕಾರಗಳಿಗೂ —

ತೊರೆದುಗುವ ಬಾಪ್ಪವಾರಿಯಿ
ನೆಹಂಕೆಗಳ್ ನಾಂದು ಮಗುಹಿ ಪರಹಾಸಲಸಂ
ನೆಹಿ ಬೆಜಿಪ್ಪ ಪಾಹಿ ಪಡುನೇ
ಸಹಿಲೊಳಿದ್ದು ದಗಲ್ಪು ಚಕ್ರವಾಕವೃಂದಂ

ಎಂದೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವರು. ಹೀಗೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವವರಿಗೆ — ವಿಚಾರ ಮಾಡಲಾಗಿ ಸ್ತಾಸ
ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಾನುಗುಣ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸಮಾನರಬ್ಧವೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು. ಆದಾಗ್ಯೂ
ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಯುಕ್ತಾಕ್ಷರಪ್ರಾಸಫಲದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರುತಿವೈಗುಣ್ಯವುಂಟಾಗುತ್ತಿದ್ದರೂ
ಸ್ಥಾನಾದಿಭೇದವಿದ್ದರೂ ಒಂದೆಡೆ ರೇಫಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಒಂದೆಡೆ ಐ, ಏ ಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ
ಮಹಾಕವಿಗಳಿಂದ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಹೀಗೆಂದರೆ —

ಬಕ್ಪುಡಿತನೀರ್ಗೈ ಸಹಸ
ಟೈಕ್ಪೆಯ ಪಕ್ಕಲೆಯ ಮುಹುಗೆ ದೇಸಿಗರಂ ದೇ
ವಕ್ಪುಳೊಡೆಯನರ್ಪಾಪ್ಪಾರ್
ನಿಟ್ಟುರಿಸಿದ ನಿಮ್ಮ ಮೊರೆಗೆ ಬೋಟಿಯುಪೊಳೇ

ಹೀಗೆಯೇ —

ಬಿಟ್ಟು ಬಿಟ್ಟವಾಡಿ ನೆಹಿನೆಂದಿಮದಾರುಹತಂ ಜಿನೇಂದ್ರನಂ
ತಿರ್ಪ್ಪ ಮಹಾನುಭಾವರ್

ಮೊದಲಾದುವು. ಮತ್ತು —

ಪಿಟ್ಟುಕರನಾಗಿ ಪಿರಿದುಂ
ಸಿಬ್ಬರ ಸೂಳೆಯರ ಸಂಗದಿರ್ಪ್ಪದು ಭೂದೇ
ವರ್ಗಿದು ತಕ್ಕದೆ ನಿಜನಿಜ
ಮಾರ್ಗದೊಳಿರವೇಟ್ಟು ದಾವನುಂ ದ್ವಿಜತಿಲಕಾ
ಚುಚ್ಚಿದವೊಲ್ ಬಿಸಿಲಕುರೆ ಕಿ
ಮುಟ್ಟಿದ ತಳರಂತೆ ನೊಂದು ಗುಣನಂದಿ...

ಮೊದಲಾದುವು. ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು ಪ್ರಾಚೀನ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವವೆಂದು
ತೀಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ರೇಫ ಐ ಕಾರಾದಿಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಾನಾದಿಸಾಮ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿವೈಗುಣ್ಯ
ವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯದಿಂದ ಐ, ಳ ಕುಳಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಸಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವರೆಂದು
ತೀಯುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಐಲ, ಕುಳ, ಕ್ಷಳ ಭೇದವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ
ನಿರ್ಬಂಧಪಡಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವನ್ನು

ನಾನಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಹೇಗೆ ಪ್ರಕರಣಾದಿಗಳಿಂದ ನಿರ್ಣಯಿಸುವೆವೋ ಹಾಗೆ ನಿರ್ಣಯಿಸಿ ಕೊಂಡು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಭಾಷಾವಿಶಾರದರು ಸಂಶೋಷಪಡಬೇಕು. ಈ ಪ್ರಸಾದಿ ಸಂಕ್ಷೇಪಗಳೆಲ್ಲಾ ಅಲಂಕಾರಿಕ ಮತದಲ್ಲಿಯೇ ಶಬ್ದಸಾಧುತ್ವವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ವೈಯಾಕರಣರಿಗೆ ಇದು ನಿಷ್ಪ್ರಯೋಜನವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅವರ ವಿಚಾರವಲ್ಲ ಉದಾಸೀನರಾಗಿರುವರೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ದರ್ಪಣಕಾರನು ಇದನ್ನು ಸಂಜ್ಞಾಕಾಂಡದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿ ಕೆಲವು ಐಳ, ಕುಳ, ಕ್ಷೇ ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನೂ —

ದಾಡಿಮಮಾ ಕೂಷ್ಠಾಂಡಂ
ಗೌಡಂ ಗುಡಮುಡಸಿ ಪೊಡೆವ ಝಗಡೆ ವಿಡಂಗಂ
ಕೂಡೆ ಕುಳನೆಡಕಮುಮುಱಂ
ರೂಢಿಯ ಕುಳನೆಂದು ಐದಿದಪಭ್ರಂಶತಯೋಳ್ (ಸೂತ್ರ ೨೦)

ಎಂದು ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ತಿಳಿಸಿ —

ಏಕ ದ್ವಿ ತ್ರಿ ಚತುಃ ಪಂ
ಚಾಕಲಿತಾರ್ಥಂಗಳಾಗಿ ಐಟನೊಳವು ನಿಸ
ಗ್ಗಾಕೃತಿಯಿಂದವನಾದಿದು
ಹಾಕನಿಕ್ಕುತಿದ್ದಪ್ಪನುಂ ನರಾಕುಳಮುಸಿರ್ವೆಂ (ಸೂತ್ರ ೨೧)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇವುಗಳ ಅರ್ಥಭೇದವನ್ನೂ ಪ್ರಮಾಣಪುರುಷರ ಕಾವ್ಯಮಾರ್ಗದಿಂದ ಕಂಡು ಹೇಳುವೆನೆಂದು ಸೂಚಿಸಿರುವನು. ಅದುದರಿಂದ ಇದರ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಪ್ರಯೋಗಪರಿಶೀಲನೆಯಿಂದೇ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೪೧

ಯ ಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅದೇಶವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಯೋ ಜಃ || ೧೪೧ ||

ಅರ್ಥ || ಯ ಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಜ ಕಾರಾದೇಶವು ಬಹುಳವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಯಾಗ, ಜಾಗ; ಯೋಗಿ, ಜೋಗಿ; ಯುದ್ಧ, ಜುದ್ಧ; ಯಾವಕ, ಜಾವಕ; ಮರ್ಯಾದಾನ, ಮರ್ಜೋದನ; ಯಸೆ, ಜಸೆ || ಮೊದಲಾದ ಯ ಕಾರವುಳ್ಳ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪದಗಳೆಲ್ಲಾ ಇವಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೧೪೧

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಯಃ, ಜಃ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಬಹುಳಂ’ ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ‘ಯಃ’ ಎಂಬುದು ಯ ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಬೋಧದ ಸ್ವಸ್ಥಾಂತಪದವು. ಅದುದರಿಂದ ‘ಸ್ಥಾನೇ’ ಎಂಬುದು ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ‘ಜಃ’ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥಕ ಅ ಕಾರವಿಶಿಷ್ಟ ಜ ಕಾರಬೋಧಕ ಪ್ರಥಮಾಂತಪದವು. ಇದೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯವು. ‘ಬಹುಳಂ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಥಾಲಕ್ಷ್ಯವಾಗಿ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಅದು

ದರಿಂದ ಯ ಕಾರಕ್ಕೆ ಜ ಕಾರವು ಯಥಾಲಕ್ಷ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ 'ಜಾಗ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಒಡುಗಗ್ರಹಣಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ 'ನಯ, ಭಯ, ಜಯ, ನ್ಯಾಯ, ಪ್ರಾಯ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಜ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವದಂತೆ—ಪೂರ್ವದಲ್ಲಾಗಲಿ ಉತ್ತರದಲ್ಲಾಗಲಿ ಸರ್ವತ್ರ ಇರುವ ವರ್ಣಗಳು ಈ ತದ್ವತ್ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ವಿಷಯಗಳೆಂದು—ಎಲ್ಲಾ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಸಿಕ್ಕೊಳ್ಳುವುದು.

ದರ್ಪಣಕಾರನು ಈ ಸೂತ್ರವಿಷಯದಲ್ಲಿ —

ಘನಮಿಲ್ಲ ಯತ್ಪದೋಽ ಗ

ತ್ವ ಸತ್ಪದಿಧಿ ಪಿರಿದು ಜತ್ಪದಿಧಿ ಮತ್ತಂ ದ

ತ್ವನಿಮುತ್ಪದಮುಂ ಜ

ತ್ವನಿಯತಮಂ ಕೆಲವು ಶಬ್ದದೋಃ ತಾಳ್ಪಿಕ್ಕುಂ (ಸೂತ್ರ ೨೫೧)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಯ ಕಾರಕ್ಕೆ ಗ ಕಾರ ಸ ಕಾರಾದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವನು. ಶಾಸನಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ವಿಶಿಷ್ಟ ಹೇಳದಿದ್ದರೂ 'ಕರಂಬಾದಿ' ಸಾರದಿಂದಾಗಲಿ ಬಹುಗ್ರಹಣದಿಂದಾಗಲಿ ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಅನವಾರಿಕೆ ೧೪೨

ಹೀಗೆಯೇ ವರ್ಗಾಕ್ಷರಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕವಾದ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ ಪ್ರಥಮೋ ವರ್ಗಾಣಾಂ || ೧೪೨ ||

ಅರ್ಥ || ವರ್ಗಾಕ್ಷರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಆ ಆ ವರ್ಗದ ಎರಡನೆಯ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಆ ಆ ವರ್ಗದ ಮೊದಲನೆಯ ವರ್ಗಾದೇಶವು ಬಹುಳವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಖದಿರ, ಕದಿರ: ಖಲ, ಕಲ: ಖಂಡ, ಕಂಡ: ಖಾನ, ಕಾಸ: ನಖ, ನಕ: ಭನ್ನ, ಚಂದ: ಭಿನ್ನ, ಚಿನ್ನ: ಭವಿ, ಚವಿ: ಛಾನಸ, ಚಾಂದಸ: ಭನ್ನ, ಚನ್ನ: ಕಣ್ಣಿಕೆ, ಕಂಟಕ: ರುಣ್ಣಿ, ಸುಂಟ: ಮಠ, ಮಟ: ಕುಣ್ಣಿ, ಕುಂಟ: ಕಣ್ಣಿ, ಕಂಟ: ಕಛಿ, ಕತೆ: ಕನ್ನೆ, ಕಂತೆ: ಪನ್ನ, ಪಂತ: ಮಿಥಿಲೆ, ಮಿತಿಳಿ: ಪಥ, ಪತ: ಫಲ, ವ: ಫಾಲ, ವಾಳ: ಫಣಿ, ಪಣಿ: ಕಫ, ಕಪ: ಗುಮ್ಮನ, ಗುಂಪನ || ಮೊದಲಾದ ವರ್ಗದ್ವಿತೀಯಾಕ್ಷರವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲಾ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ವಿಚಾರ ೧೪೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ, ಪ್ರಥಮಃ, ವರ್ಗಾಣಾಂ' ಎಂದು ಮೂರು ಸವ ಗಳಿರುವುವು. 'ಬಹುಳಂ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ ಇರುವುದು. 'ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ' ಎಂದರೆ ಎರಡನೆಯದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆ ದ್ವಿತೀಯತ್ವವು ವರ್ಗಾರ್ಪಣೆಯಿಂದಲ್ಲದೆ ಸಾರಾರ್ಪಣೆಯಿಂದಲ್ಲ. ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸಲು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವರ್ಗಗ್ರಹಣವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ 'ಪ್ರಥಮಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತಥಾಚ ವರ್ಗಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಆ ಆ

ವರ್ಗದ ಎರಡನೆಯ ಅಕ್ಷರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆ ಆ ವರ್ಗದ ಮೊದಲನೆಯ ಅಕ್ಷರವು ಬಹುಳವಾಗಿ ಅಪೇಕ್ಷವಾಗುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ಕದಿರ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅನವಶಾರಿಕೆ ೧೪೩

ಒಂದೆ ವರ್ಗದ್ವಿತೀಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ವರ್ಗಪ್ರಥಮವರ್ಣಾದೇಶವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಪ್ರಥಮ-ಚತುರ್ಥಗಳಿಗೆ ತೃತೀಯವರ್ಣಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ತೃತೀಯಃ ಪ್ರಥಮಚತುರ್ಥಯೋಃ || ೧೪೩ ||

ಅರ್ಥ || ವರ್ಗಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಆ ಆ ವರ್ಗದ ಪ್ರಥಮ-ಚತುರ್ಥ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ತೃತೀಯ ವರ್ಣಾದೇಶವು ಬಹುಳವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ವಾಸುಕಿ, ವಾಸುಗಿ; ಡಮರುಕಂ, ಡಮರುಗಂ; ಆಕರ, ಆಗರ; ಮಲ್ಲಿಕೆ, ಮಲ್ಲಿಗೆ; ಜೀರಕೆ, ಜೀರಗೆ; ಸೂಚಿ, ಸೂಜಿ; ಮೋಚನ, ಮೋಜನ; ವಚೆ, ಬಜೆ; ವಾಚನೆ, ಬಾಜನೆ; ಸಂಚಯ, ಸಂಜಯ; ಕೋಟಿ, ಗೋಡೆ; ಮಕುಟ, ಮಗುಡ; ಅಟವಿ, ಅಡವಿ; ಮಾಟ, ಮಾಡ; ತಟ, ದಡ; ಜಾತಿ, ಜಾದಿ; ವಸತಿ, ಬಸದಿ; ಚತುರ, ಚದುರ; ದೂತಿ, ದೂದಿ; ಕೈತವ, ಕೈದವ || ಇವೇ ಮೊದಲಾದುವು ಪ್ರಥಮಾಕ್ಷರಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾಕ್ಷರ ಬಂದುದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಚತುರ್ಥಾಕ್ಷರಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾದೇಶವು ಬಂದುದಕ್ಕೆ; ಘಣ್ವಾ, ಗಂಟೆ; ಘಟಿ, ಗಟಿ; ಓಘ, ಓಗ; ಮಾಘ, ಮಾಗ; ಸಜ್ಜ, ಸಂಗ; ಝಜ್ಜಿ, ಜಂಕೆ; ಝಕಟ, ಜಗಳ; ಝಮ್ಪೆ, ಜಂಪೆ; ಝಡಿತಿ, ಜಡಿತಿ; ಝಷ, ಜಸ; ಥಕ್ಕು, ಡಕ್ಕು; ಗಾಘ, ಗಾಡ; ರೂಢಿ, ರೂಡಿ; ಷಣ್ಣ, ಸಂಡ; ದೃಢ, ದಿಡ; ಧನ, ದನ; ಧರ್ಮ, ದಮ್ಮ; ಧರೆ, ದರೆ; ನಿಧಿ, ನಿದಿ; ಸಾಧಕ, ಸಾದಕ; ಭೈರವ, ಪ್ರೈರವ; ಭೋಗಿ, ಬೋಗಿ; ಭಯ, ಬಯ; ಶಮ್ಪು, ಸಂಬು; ಶೋಭಿ, ಸೋಬಿ || ಮೊದಲಾದುವು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ವಿಚಾರ ೧೪೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ - ‘ತೃತೀಯಃ, ಪ್ರಥಮಚತುರ್ಥಯೋಃ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿಯೂ ‘ವರ್ಗಾಣಾಂ, ಬಹುಳಂ’ ಎಂಬಿವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ‘ವರ್ಗಾಣಾಂ’ ಎಂಬುದು ‘ಪ್ರಥಮಚತುರ್ಥಯೋಃ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಅದುದರಿಂದ ಆ ಆ ವರ್ಗಗಳ ಪ್ರಥಮವರ್ಣಕ್ಕೂ ಚತುರ್ಥವರ್ಣಕ್ಕೂ ಆ ಆ ವರ್ಗದ ತೃತೀಯವರ್ಣಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದರೆ ಕ ಘ, ಚ ಝ, ಟ ಥ, ತ ಧ, ಪ ಭ ಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಗ, ಜ, ಡ, ದ, ಬ ಗಳು ಯಥಾ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ‘ವಾಸುಗಿ, ಗಂಟೆ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುವಾಗ ಪವರ್ಗಚತುರ್ಥಕ್ಕೆ ‘ರಂಮು’ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಪವರ್ಗದ ಪ್ರಥಮವರ್ಣಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದು ಇಲ್ಲಿ ಪವರ್ಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರುವ ವರ್ಗಪ್ರಥಮ-ಚತುರ್ಥಗಳೇ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ವರ್ಗಪ್ರಥಮಂಗಳ

ತದ್ವರ್ಗತ್ಯತೀಯಂಗಳಪ್ಸುನೃಪೀಯ ಪವರ್ಗಂ

ವರ್ಗದ್ವಿತೀಯವರ್ಣಂ

ವರ್ಗ ಪ್ರಥಮಂ ಚತುರ್ಥಮಹಾಗೆ ತ್ಯತೀಯಂ (ಸೂತ್ರ ೨೨೫)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರಾರ್ಥವೂ ಸಂಗ್ರಹೀತವಾಗುವಂತೆ ಹೇಳಿರುವನು. ಉಳಿದುವುಗಳನ್ನು ಬಹುಳಗ್ರಹಣದಿಂದ ಸಾಧಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೪೪

ಒಗ್ಗಿಯೇ ಪವರ್ಗದ ಕೆಲವು ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ವ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಬಮೋರ್ವಃ || ೧೪೪ ||

ಅರ್ಥ || ಬ ಕಾರ ಮ ಕಾರಗಳಿಗೆ ವ ಕಾರಾದೇಶವು ಬಹುಳವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಕಬಲ, ಕವಳ; ಶಿಬಿಕೆ, ಸಿವಿಕೆ; ಶವ್ವು, ಸಂವ; ಬರ್ಧನ, ವಂದನ; ವಿಬಾಧ, ವಿನಾದ; ಕಾಮ, ಕಾವ; ಭೀಮ, ಬೀವ; ಗ್ರಾಮ, ಗಾವ; ಯಾಮ, ಜಾವ; ಕಾಜ್ಜಮ. ಕುಂಕುವ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೪೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಬಮೋಃ, ವಃ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ ಬಹುಳಂ ’ ಎಂಬುದು ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ‘ ಬಮೋಃ ’ ಎಂಬುದು ಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ನಾಂತವು. ‘ ವಃ ’ ಎಂಬುದು ವಿಧೇಯವು. ಅದುದರಿಂದ ಬ ಕಾರ ಮ ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವ ಕಾರಾದೇಶವು ಯಥಾಲಕ್ಷ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ‘ ಕವಳ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ವಿಚಾರ ಮಾಡಲು ಸಂಸ್ಕೃತಪದಗತವಾದ ವರ್ಣವೇ ಎಲ್ಲಾ ತದ್ವರ್ಗಸೂತ್ರಸಹಿತ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ ಸ್ಥಾನಿಯೆಂಬುದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಅದರೂ —

ಅನಧರಿಪುದು ವಿಬುಧರ್ ದೋ

ಷವಿದಹಿತೋಳೇನಾನುಮುಳ್ಳೊಡಂ ಪ್ರಿಯದಿಂ ತಿ

ದ್ವರ್ಗವುದು ಗುಣಯುಕ್ತಮುಂ ದೋ

ಷವಿದೂರಮುಮಾಗೆ ಮೆಚ್ಚಿ ಕೆಯ್ಯೊಳ್ವದಿದಂ

ಅನಧಾರಣೆಯ ನಿಯೋಗ

ನ್ಯವಸೃತಿಯಿಂದಿರೆ ನಿಪಾತವಿಷಯದೊಳಲ್ಪಾ

ರ್ಥವನಾಳ್ವರೆ ವಸ್ತುವಿನ

ದ್ವರ್ಗವನುಸಿರುತ್ತಿರೆ ತಗುಳ್ಳುವುದು ಸಂಹಿತೆಯಂ

ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ವಚಿತ್ ಮ ಕಾರವು ಕರ್ಣಾಟಕಪದಗತವಾಗಿದ್ದರೂ ಸ್ಥಾನಿಯಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೪೫

ಹೀಗೆಯೇ ಪ ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತ ತ್ತನೇ.

ಸೂತ್ರಂ || ಪೋ ಹಶ್ಚ || ೧೪೫ ||

ಅರ್ಥ || ಪ ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ ಕಾರಾದೇಶವೂ ವ ಕಾರಾದೇಶವೂ ಬಹುಳವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಗೋಪುರ, ಗೋಹುರ; ಪರವಶ, ಹರವಸ; ಪಟ್ಟಿಕೆ, ಹಟ್ಟಿಗೆ; ಪೀವರ, ಹೀವರ; ಕಪಿ, ಕವಿ; ದೀಪಿಕೆ, ದೀವಿಗೆ; ಚಾಪಲ, ಜಾವಳ; ಸೂಪ, ಸೂವ; ಕೂಪ, ಕೂವ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೪೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ಪಃ, ಹಃ, ಚ ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ ಪಃ ’ ಎಂಬುದು ಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯವಾದವು. ‘ ಹಃ ’ ಎಂಬುದು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವಾದ ಅ ಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪ್ರಥಮಾಂತಪದವು. ಇದೂ ಚ ಕಾರದಿಂದ ಅನುವರ್ತಿತವಾದ ‘ ವಃ ’ ಎಂಬುದೂ ಇಲ್ಲಿ ವಿಭೇದವು. ‘ ಬಹುಳಂ ’ ಎಂಬುದು ಇರುವುದರಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಚಾತುರ್ವಿಧ್ಯ ವನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವುದು. ತಥಾಚ — ಪ ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹ ಕಾರಾದೇಶವೂ ವ ಕಾರಾದೇಶವೂ ಯಥಾಲಕ್ಷ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸುತ್ತಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ ಗೋಹುರ, ದೀವಿಗೆ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೪೬

ಹೀಗೆಯೇ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬ ಕಾರಾದೇಶವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ವೋ ಬಃ || ೧೪೬ ||

ಅರ್ಥ || ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬ ಕಾರಾದೇಶವು ಬಹುಳವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ವಸ, ಬಸ; ವೇಗ, ಬೇಗ; ವಜ್ರನೆ, ಬಂಜನೆ; ವಸಂತ, ಬಸಂತ; ವೀಣೆ, ಬೀಣೆ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೪೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ವಃ, ಬಃ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು, ‘ ವಃ ’ ಎಂಬುದು ಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯವಾದವು. ‘ ಬಃ ’ ಎಂಬುದು ವಿಭೇದವಾದವು. ‘ ಬಹುಳಂ ’ ಅನುವರ್ತಿತವಾಗುವುದು. ಅದರಿಂದ ವ ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬ ಕಾರಾದೇಶವು ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸುತ್ತಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ ಬಸ, ಬೇಗ ’ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೪೭

ಇದುವರೆಗೂ ಅನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಕೆಲವು ವ್ಯಂಜನಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಭಾವರೂಪಾದೇಶಗಳು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈಗ ವ್ಯಂಜನಪರಕವಾದ ಕೆಲವು ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೆ ಅಗಮವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅಗಿಗುಗ್ವ್ಯಂಜನೇ ವ್ಯಂಜನಸ್ಯ || ೧೪೭ ||

ಅರ್ಥ || ವ್ಯಂಜನವು ಪರವಾಗಿರಲು ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅಗಾಗಮ, ಇಗಾಗಮ, ಉಗಾಗಮಗಳು ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಯತ್ನ, ಯತನ; ಇನ್ದ್ರ, ಇಂದರ; ಪ್ರಶ್ನ, ಪ್ರಸನ; ವೃತ್ತ, ಬರತ್ತ; ಶ್ರಮ, ಸರಮ; ವರ್ಷ, ಬರಿಸ; ಚನ್ದ್ರ, ಚಂದಿರ; ಮನ್ದ್ರ, ಮಂದಿರ; ಶ್ರೀ, ಸಿರಿ; ಪ್ರೀ, ಹಿರಿ; ಮುಕ್ತಿ, ಮುಕುತಿ; ಯುಕ್ತಿ, ಯುಕುತಿ; ಅಲ್ಪ, ಅಲುಪ; ಯುಗ್ಮ, ಜುಗುಮ; ಅರ್ಹ, ಅರುಹ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೪೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಅಕ್, ಇಕ್, ಉಕ್, ವ್ಯಂಜನೇ, ವ್ಯಂಜನಸ್ಯ’ ಎಂದು ಆಯ್ದ ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ಅಕ್, ಇಕ್, ಉಕ್’ ಎಂಬ ಮೂರೂ ಕ ಕಾರೇತ್-ಸಂಜ್ಞಕವಿಧೇಯಗಳಾಗಿ ‘ಕೆಂದತ್ಯಃ’ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಉದ್ದೇಶ್ಯಕ್ಕೆ ಅಂತಾವಯವಗಳಾಗಿ ಬರುವು ಎಂದು ಬೋಧಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಇವು ಅಗಮಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ‘ವ್ಯಂಜನಸ್ಯ’ ಎಂಬುದು ಉದ್ದೇಶ್ಯಬೋಧಕವಾದ ಪಷ್ಯಂತಪದವು. ‘ವ್ಯಂಜನೇ’ ಎಂಬುದು ನಿಮಿತ್ತ ಬೋಧಕವಾದ ಸಪ್ತವ್ಯಂತಪದವು. ‘ಬಹುಳಂ’ ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿತವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ—ವ್ಯಂಜನವು ಪರವಾಗಿರಲು ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅಗಾಗಮ, ಇಗಾಗಮ, ಉಗಾಗಮಗಳು ಬರುವುವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ — ‘ಯತನ, ಮಂದಿರ, ಮುಕುತಿ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯಗಳು ಮೂರಾಗಿದ್ದರೂ ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರವರ್ತಿಸಲು ವಿರೋಧವುಂಟಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ಬಹುಳಾಧಿಕಾರಬಲದಿಂದಲೂ ಒಂದು, ಎರಡು, ಮೂರು ಯಥಾಸಂಭವವಾಗಿ ಬರುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ‘ನೂತ್ನ, ನೂತನ; ಕುಪ್ಪಂ, ಕುಪ್ಪರಂ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗಾಗಮವೊಂದೇ ಬಂದಿರುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ — ‘ವರ್ಷಂ, ಬರಿಸಂ; ರರ್ಷಂ, ಹರಿಸಂ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಇಗಾಗಮವೂ, ‘ಪದ್ಮಂ, ಪದುಮಂ; ಸದ್ಮಂ, ಸದುಮಂ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಉಗಾಗಮವೂ ಬಂದಿರುವುದು. ‘ಚಂದ್ರಂ, ಚಂದರಂ; ಚಂದಿರಂ; ಮಂದ್ರ, ಮಂದರಂ, ಮಂದಿರಂ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗಾಗಮ-ಇಗಾಗಮಗಳೆರಡೂ ‘ಅರ್ಹಂ, ಅರಿಹಂ, ಅರುಹಂ; ಸರ್ಷಪಂ, ಸರಿಸಪಂ, ಸರುಸಪಂ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಇಗಾಗಮ-ಉಗಾಗಮಗಳೆರಡೂ ‘ಮುಕ್ತಿ, ಮುಕುತಿ, ಮುಕುತಿ; ಭುಕ್ತಿ, ಬುಗತಿ, ಬುಗುತಿ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗಾಗಮ-ಉಗಾಗಮಗಳೆರಡೂ ಬಂದಿರುವುವು. ‘ಅರ್ಹಸ್ತಂ, ಆರಹಂತಂ, ಅರಿಹಂತಂ, ಅರುಹಂತಂ; ತನ್ದ್ರಿ, ತಂದರಿ, ತಂದಿರಿ, ತಂದುರಿ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಮೂರೂ ಸರ್ವಾಯವಾಗಿ ಬಂದಿವೆಯೆಂದು ಪ್ರಯೋಗಬಲದಿಂದ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಗಾಗಮಸಹಚರಿತವಾದ ಉಗಾಗಮವಾದುದರಿಂದ ಕೇವಲ ಉಗಾಗಮವು ಪರವಲ್ಲದುದಾಗಿ ‘ಉಕಿ || ೬೯ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧೇಯವಾನವಾದ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

[೧ ‘ಜತನ’ ವೆಂದೂ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿವೆ—ಸಂಪಾದಕ]

ಈ ಸೂತ್ರವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ವಿರಳಂಮಾಡಿ ದದ್ವ

ಕೃರದ ಮೊದಲ್ಗತ್ತಮಿತ್ತಮುತ್ಪಮುಮಕ್ಕುಂ

ದೊರೆಕೊಳ್ಳು ಮತ್ತದಿತ್ತದ

ಪರವರ್ಣಂ ದೀರ್ಘಮಾದ ಪಕ್ಷಂ ಪ್ರಸ್ತಂ (ಸೂತ್ರ ೨೫೪)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅಲ್ಲಿ ಅ ಕಾರ ಇ ಕಾರದ ಮುಂದಣ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಮಕ್ಕುಂ ಎಂದು ಹೇಳಿ — ‘ಪ್ರಾಯಂ, ಹರಯಂ; ಪ್ರಾಣಂ, ಹರಣಂ; ತ್ರಾಸಂ, ತರಸಂ; ತ್ರಾಣಂ, ತರಣಂ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನೂ ಉದಾಹರಿಸಿರುವನು. ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಶಾಸನಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಿ ಬಹುಳಗ್ರಹಣದಿಂದಾಗಲಿ ಕರಂಬಾದಿಗಣಸಾಠದಿಂದಾಗಲಿ ಸಿದ್ಧಿಸುವು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನವಾರಿಕೆ ೧೪೮

ಇದುವರೆಗೂ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ಬರುವ ಅದೇಶಾಗಮಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಮುಂದೆ ಕೆಲವು ಸ್ವರ-ವ್ಯಂಜನ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಲೋಪರೂಪಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ಮೊದಲು ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳ ಅಂತ್ಯಸ್ವರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಲುಪ್ ಕೀಲಮಾನಕೀರನೀರಕೂರಸ್ಯ || ೧೪೮ ||

ಅರ್ಥ || ಕೀಲ, ಮಾನ, ಕೀರ, ನೀರ, ಕೂರ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಬಹುಳ ವಾಗಿ ಲೋಪವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಕೀಲ, ಕೀಲ್; ಮಾನ, ಮಾನ್; ಕೀರ, ಕೀರ್; ನೀರ, ನೀರ್; ಕೂರ, ಕೂಲ್ || ಇವೇ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ಬಹುಳಗ್ರಹಣಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ವಚಿತ್ ‘ಕೂಲ್’ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಲೋಪವು ಬಂದು ‘ಕೂಲ್’ ಎಂದಾಗುವುದು.

ವಿಚಾರ ೧೪೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಲುಪ್, ಕೀಲಮಾನಕೀರನೀರಕೂರಸ್ಯ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದ ಗಳಿರುವುವು. ‘ಲುಪ್’ ಎಂದರೆ ಉಚ್ಚಾರಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಉಚ್ಚಾರಣೆ ಮಾಡ ದಿರುವುದು ಇದೇ ಅರ್ಥವು — ‘ಆದರ್ಶನಂ ಲೋಪಃ’ ಎಂಬ ಪಾಣಿನಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬೋಧಿತವಾಗುವುದು. ಕೀಲಾದಿಗಳೇ ಇಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ್ಯಗಳು. ಇದು ಸ್ಥಾನಸಂಸ್ಥಾನತವಾದುದ ರಿಂದ — ‘ಷಷ್ಠ್ಯಾಸ್ಥಾನೇಂತಸ್ಯ’ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನಿಧೀಯಮಾನ ಲೋಪವು ಇವುಗಳ ಅಂತವರ್ಣವಾದ ಆ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ‘ಬಹುಳಂ’ ಎಂಬುದೂ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅದುದರಿಂದ—ಕೀಲಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ಅಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ಲೋಪವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ಕೀಲ್’ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಬಹುಳಗ್ರಹಣದಿಂದ ಸಾಧಿತವಾದ ‘ಕೂಲ್’ ಎಂಬುದು ಪ್ರತಿಸಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ದಾಢ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಪೀಠರಂಧ್ರಪ್ರವೇಶ್ಯಭಾಗವಾಚಕವಾದ ಕೂಲಶಬ್ದ ಸ್ಥಾನಿಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ನದೀ ಕೂಲಾದಿವಾಚಕಕ್ಕಾದರೋ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ‘ಕೂಲ್’ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲವಾದುದ ರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಈ ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ದರ್ಪಣಕಾರನು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯನಾಗಿ —

ಅಂತ್ಯಸ್ಥಲಸ್ವರಕ್ಕೋರ್ಮೇ ಲೋಪಮುಂ ಸಂಭವಿಕುಂ (ಸೂತ್ರ ೨೭೯) :

ಎಂದು ಹೇಳಿ — ‘ ಕೀಲಂ, ಕೀಲಾ; ಕೋಣಂ, ಕೋಣಾ; ಪ್ರವಾಣಂ, ಪವಣಾ; ಮುಕುಳಂ, ಮುಗುಳಾ ’ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿರುವನು. ಇವನ ಮತದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಅತಿ ಪಿರಳವಾದುದರಿಂದ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲವೆಂದು ಬಹುಗ್ರಹಣದಿಂದ ಸಾಧಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ಶಾಸನ — ದರ್ಪಣಕಾರನಿಗೆ ಈ ತದ್ಭವ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಉಪಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೪೯

ಹೀಗೆಯೇ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ಕೆಲವೆಡೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸಸ್ಥಿ || ೧೪೯ ||

ಅರ್ಥ || ಸ ಕಾರಕ್ಕೆ ಥ ಕಾರವು ಪರವಾಗಿದರೂ ಬಹುಳವಾಗಿ ಲೋಪವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಸಂಸ್ಥ, ಸಂತೆ; ಸ್ಥಾನ, ತಾಣಾ; ಸ್ಥಿತಿ, ತಿತಿ; ಸ್ಥಣ್ಣಿಲ, ತಂಡಿಲ; ಅವಸ್ಥ, ಅವತೆ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೪೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ಸಂ, ಥಿ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ ಸಂ ’ ಎಂಬುದು ಸ್ಥಾನ ಪದ್ಯಂತಪದವು. ‘ ಥಿ ’ ಎಂಬುದು ನಿಮಿತ್ತಸಪ್ತವ್ಯಂತಪದವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ ಉಪ್, ಬಹುಳಂ ’ ಎಂಬೀ ಪದಗಳು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ ಥ ಕಾರವರಕ ಸ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯವು ಸಾರವಾಗಿ ಆದಿಮಧ್ಯಾವಸಾನಗಳಲ್ಲಿ ಲೋಪವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ ಸಂತೆ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಈ ಸೂತ್ರವು ಏಕಪದವಿಷಯಕವು. ಎಲ್ಲ ಸ್ಥಾನಿನಿಮಿತ್ತಗಳು ಛಿನ್ನಪದಗಳಲ್ಲಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. ‘ ಅವ್ವಸ್ಥುಟಿನಂ, ಸರಸ್ಥೂಟಿಂ ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಲೋಪಮಾಡಲಾಗದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೫೦

ಹೀಗೆಯೇ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಲೋಪವು ಅವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಅಂತಹ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೇ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಗಣಪಾಠಮಾಡಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸ್ವರ್ಶಾದಿಷು || ೧೫೦ ||

ಅರ್ಥ || ಸ್ವರ್ಶಾದಿ ಗಣಪಾಠಿತಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ಲೋಪವು ಬರುವುದೆಂದರೆ ಯಾವ ವ್ಯಂಜನವು ಪರವಾಗಿದ್ದರೂ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಸ್ವರ್ಶ, ಪರುಸ; ಸ್ಪಟಿಕ, ಪಟಿಕ; ಸ್ಥಿಕ್ಕೆ, ಹಿಕ್ಕೆ; ಸ್ತುತಿ, ತುತಿ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಸ್ವರ್ಶಾದಿಗಣಗಳಾವುವೆಂದರೆ — ‘ ಸ್ವರ್ಶ, ಸ್ಪಟಿಕ, ಸ್ಥೋಟಿಕ, ಸ್ಥಿಕಾ, ಸ್ಥಾಲಿನ, ಸ್ಪನ್ನನ, ಸ್ಕನ್ನ, ಸ್ಕನ್ನನ, ಸ್ತಮ್ಭ, ಸ್ತಮ್ಭನ, ಸ್ತೋಭ, ಸ್ತೋಭನ,

ಪಾಠಾಂತರ : ೧ ತಾನ

ಸ್ತುತಿ, ಸ್ತವನ, ಸ್ತುತಿತ, ಸ್ತೋಮ, ಸ್ತವ, ಸ್ಫುರಣ, ಸ್ಫುರಣ, ಸ್ಫಾರ ’ ಮೊದಲಾದುವು. ಇದೂ ಆಕೃತಿಗಣವೆಂದು ತೀರೆಯುವುದು.

ವಿಚಾರ ಂಗಂ

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಸ್ವರ್ತಾದಿಷು ’ ಎಂದು ಒಂದೇ ಪದವಿರುವುದು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರ ದಿಂದ ‘ ಸಃ, ಲುಪ್, ಬಹುಳಂ ’ ಎಂದು ಪದತ್ರಯವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ‘ ಸ್ವರ್ತಾದಿಷು ’ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕರಣ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು. ಆದಿ ಪದವು ಗಣಪಾಠ ಸೂಚಕವು. ಬಹುವಚನವು ಆಕೃತಿಗಣ ಸೂಚಕವು. ತಥಾಚ — ಸ್ವರ್ತಾದಿ ಗಣಪತಿಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸ ಕಾರಕ್ಕೆ ಯಥಾ ಸಂಭವವಾಗಿ ಲೋಪವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ ಪರುಸ, ಪಟಕ ’ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಆಕೃತಿಗಣವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಪತಿವಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಸ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಿ ಮಹಾಕವಿಗಳು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ್ದರೆ ಅವನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಪಾಠ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ತೀರೆಯಬೇಕು.

ಅನವಾರಿಕೆ ಂಗಂ

ಇದುವರೆಗೂ ಸ ಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜನವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಸ ಕಾರದ ಮುಂದಿನ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ವರ್ಣಸಾಮಾನ್ಯವೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸೋ ವಃ || ಂಗಂ ||

ಅರ್ಥ || ಸ ಕಾರದ ಮುಂದಿನ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ಲೋಪವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಸ್ವರ್ಗ, ಸಗ್, ಸ್ವಾಮಿ, ಸಾಮಿ; ಸ್ವಯಮ್ನಾ, ಸಯಂಬು; ಸ್ವಭೂ, ಸಬು; ಸ್ವರ, ಸರ, ತಪಸ್ವಿ, ತಪಸಿ; ರತ್ನನ, ಸೋನ; ರ್ವೀತ, ಸೇತ; ಶಾರ್ವತ, ಸಾಸತ; ಈಶ್ವರ, ಈಸರ; ಪುಷ್ಪಜ್ವ, ದರಿಸಂಗ; ಅಫಿಪ್ಪಜ್ವ, ಅಪಿಸಂಗ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ಂಗಂ

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಸಃ, ವಃ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು, ‘ ಸಃ ’ ಎಂಬುದು ನಿಮಿತ್ತಪಂಚವ್ಯಂತವು. ಅದುದರಿಂದ ‘ ಉತ್ತರಸ್ಯ ’ ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುವುದು. ಅದು ಸ್ಥಾನ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾದ ‘ ವಃ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ ಲುಪ್, ಬಹುಳಂ ’ ಎಂಬೆರಡು ಪದಗಳು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ — ಸ ಕಾರದ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಲೋಪವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ ಸಗ್ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ ಸ್ವರ್ಗ ’ ಎಂಬುದು ಸಂಸ್ಕೃತಮತದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಗ ಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ರೇಫಕ್ಕೂ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಲು ‘ ಸಗ್ ’ ಎಂದು ದ್ವಿ ಗ ಕಾರಕ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವವಿಶಿಷ್ಟವಾದುವನ್ನೇ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯವಾಗಿ

ಪಾಠಾಂತರ : ಂ ಸಾಸ

ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು. ಅಥವಾ ವ ಕಾರ ಲೋಪಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಏಕದೇವವಿಕ್ರತವಾದುದೂ ತದ್ವವವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ' ಸಗ್ಗ ' ಎಂಬುದು ಭಾಷಾ ರಬ್ಧವೆಂದು ತಿಳಿದು — ' ರೋ ದ್ವಿವ್ಯಂಜನಸ್ಯಾಹಾದೇಃ ' || ೬೫ || ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಲು ' ಸಗ್ಗ ' ಎಂದಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ — ' ನಿಮಿತ್ತಸ್ಯಾಪಾಯೇ ನೈಮಿತ್ತಿಕಸ್ಯಾಪ್ಯಪಾಯಃ ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯವು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತಭೂತವಾದ ತಂದೆಯು ಮೃತನಾಗಲು ಪುತ್ರನಿಗೆ ಮರಣವು ದೃಷ್ಟವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕವಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ದ್ವಿತ್ವವಿಶಿಷ್ಟಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳ ವಿಷಯ ದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಉಂಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಸ ಕಾರವು ಅಹಿತಾನಾಹಿತ ಸಾಧಾರಣವೆಂದು — ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಸರಿ ಭಾಷೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ ' ಶ್ವೇತ, ಶಾಶ್ವತ, ಈಶ್ವರ, ಅಭಿವೃಜ್ಞ, ಪರಿವೃಜ್ಞ ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಯತ್ನಾಂತರವನ್ನು ಮಾಡದಿದ್ದರೂ — ' ಶಷೋರ್ವಾ ಸಃ ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರ ಕಾರ ಪ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸ ಕಾರಾದೇವವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಸ ಕಾರದ ಮುಂದಿನ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಇವರಿಂದ ಲೋಪವು ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅಮತಾರಿಕೆ ೧೫೨

ಹೀಗೆಯೇ ಶಬ್ದಾಂತರಸ್ಥ ಧ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಧೋ ನಿನ್ಯೈವನ್ಯಾಸನ್ಯಾಧ್ಯಾನೇ || ೧೫೨ ||

ಅರ್ಥ || ನಿನ್ಯೈ, ವನ್ಯಾ, ಸನ್ಯಾ ಧ್ಯಾನ ಈ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಧ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ಲೋಪವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ನಿನ್ಯೈ, ಬಿಂಜ; ವನ್ಯಾ, ಬಂಜೆ; ಸನ್ಯಾ, ಸಂಜೆ; ಧ್ಯಾನ, ಜಾನ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಥಾಲಕ್ಷಣವಾಗಿ ಕಾರ್ಯಾಂತರಗಳನ್ನು ಉಂಟುಕೊಳ್ಳುವುದು.

ವಿಚಾರ ೧೫೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಧಃ, ನಿನ್ಯೈವನ್ಯಾಸನ್ಯಾಧ್ಯಾನೇ ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಲುಪ್, ಬಹುಳಂ ' ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ — ' ನಿನ್ಯಾಧಿ ' ಶಬ್ದಗತ ಧ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಲೋಪವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ಬಿಂಜ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ವ್ಯವಹರಿಕುಂ ಲೋಪಂ ದ್ಯು

ತ ವಿಂಧ್ಯ ವಂಧ್ಯಾಪ್ರಶಸ್ತಸಂಧ್ಯಾ ಧ್ಯಾನ

ಪ್ರವಿದಿತ ದ ಧ ಕಾರಂಗ

ಳ್ಳವಶಿಷ್ಟ ಯ ಕಾರಮಂತೆ ಜತ್ವಮನಾಳ್ಕಂ (ಸೂತ್ರ ೨೬೦)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ದ-ಧ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಯ ಕಾರಕ್ಕೆ ಜತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ' ಜೂದು ' ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿರುವನು. ಅದರೆ ಇಲ್ಲಿ — ' ಯೋ ಜಃ || ೧೫೧ || '

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಬೇರೆ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಜ ಕಾರಾದೇಶವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ದ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ಕರಂಬಾದಿಸಾಠದಿಂದಾಗಲಿ ಬಹುಳಗ್ರಹಣದಿಂದಾಗಲಿ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೫೩

ಹೀಗೆಯೇ ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ರೋ ವ್ಯಂಜನೇ || ೧೫೩ ||

ಅರ್ಥ || ವ್ಯಂಜನವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರೇಫಕ್ಕೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ಲೋಪವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ವರ್ಗ, ವಗ್ಗ; ದುರ್ಗ, ದುಗ್ಗ; ವರ್ತಿ, ಬತ್ತಿ; ಕರ್ತೃ, ಕತ್ತರಿ; ಮಕ್ಕಳಿ, ಮಕ್ಕಡ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೫೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ರಃ, ವ್ಯಂಜನೇ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ ಲುಪ್, ಬಹುಳಂ ’ ಎಂಬವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ‘ ರಃ ’ ಎಂಬುದು ಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯವು. ‘ ವ್ಯಂಜನೇ ’ ಎಂಬುದು ಪರನಿಮಿತ್ತಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು. ಆದುದರಿಂದ ವ್ಯಂಜನವು ಪರವಾಗಿರಲು ರೇಫಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಲೋಪವು ಬರುವುದು — ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ ವಗ್ಗ ’ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ ವ್ಯಂಜನೇ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ‘ ರತ್ನಂ, ರಾತಿ ’ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರಪರಕವಾದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಶನಕಾರನೂ —

ನೆಗಟ್ಟಂ ದ್ವಿತ್ವಾಗ್ರದ ರೇ

ಫೇಗೆ ಲೋಪಂ ವರ್ಣಮಿಶ್ರರೇಫಕ್ಕಂ ತಾಂ

ನೆಗಟ್ಟಂ ಲೋಪಂ ಬಹುಳದ

ನೆಗಟ್ಟಂ ವೃತರೇಫಮುಡಿಯೊಳಾ ವರ್ಣದ ಮೋಲ್ (ಸೂತ್ರ ೨೬೧)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ — ‘ ಪೂರ್ವಶ್ಚ ವ್ಯಂಜನಾತ್ ’ ಎಂಬ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವವು ಕೆಲವೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂಚಿಸಿ ‘ ಬಬ್ಬರಂ, ಸಬ್ಬಂ ’ ಮೊದಲಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವನು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೫೪

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನಪರಕವಾದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದಿನ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಪೂರ್ವವರ್ಣಾದೇಶವೂ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಸೂತ್ರಂ || ಪೂರ್ವಶ್ಚ ವ್ಯಂಜನಾತ್ || ೧೫೪ ||

ಅರ್ಥ || ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದಿನ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಪೂರ್ವವರ್ಣಾದೇಶವೂ ಬಹುಳವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ದ್ರೋಣ, ದೋಣ; ಕ್ರೇಣ, ಕೇಣ; ಶ್ರೇಣ, ಸೇಣ; ಶ್ರೋಣ, ಸೋಣ; ಚನ್ನ, ಚಂದ; ಪ್ರಭು, ಹಬ್ಬ; ಪ್ರಸರ, ಹಸರ; ಮುದ್ರಿಕೆ, ಮುದ್ದಿಗೆ; ನಿಧಿ, ನಿದ್ದೆ; ಪತ್ರಿಕೆ, ಹತ್ತಿಗೆ; ವೇತ್ರ, ಬೆತ್ತ; ವಪು, ಬಪ್ಪ || ಮೊದಲಾದುವು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗಿರುವುವು.

ವಿಚಾರ ೧೫೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಪೂರ್ವಃ, ಚ, ವ್ಯಂಜನಾತ್ ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ ರಃ, ಲುಪ್, ಬಹುಳಂ ’ ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ‘ ಪೂರ್ವಃ ’ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣವೆಂದರ್ಥವು. ಚ ಕಾರವು ಪೂರ್ವವರ್ಣಾದೇಶಲೋಪಗಳಿಗೆ ಪರ್ಯಾಯತ್ವವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ‘ ವ್ಯಂಜನಾತ್ ’ ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವನಿಮಿತ್ತಸಂಚಮ್ಯಂತಪದವು. ತಥಾಚ — ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದಿನ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಪೂರ್ವವರ್ಣಾದೇಶವೂ ಯಥಾಸಂಭವವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ ದೋಣಿ, ಬೆತ್ತ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೫೫

ಷ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನೂ ಪೂರ್ವವರ್ಣಾದೇಶವನ್ನೂ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಷಃ ಕಃ || ೧೫೫ ||

ಅರ್ಥ || ಕ ಕಾರದ ಮುಂದಿನ ಷ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಪೂರ್ವವರ್ಣಾದೇಶವೂ ಬಹುಳವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಕ್ಷಾರ, ಕಾರ; ಕ್ಷೀರ, ಕೀರ; ಭೈಕ್ಷ, ಬೈಕಿ; ದೀಕ್ಷೆ, ದೀಕೆ; ಕ್ಷೇಪಣ, ಕೇವಣ; ರಕ್ಷೆ, ರಕ್ಕೆ; ಅಕ್ಷರ, ಅಕ್ಕರ; ಭಿಕ್ಷೆ, ಬಿಕ್ಕೆ; ಲಕ್ಷಣ, ಲಕ್ಕಣ; ಪಕ್ಷ, ಪಕ್ಕೆ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೫೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ಷಃ, ಕಃ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ ಲುಪ್, ಪೂರ್ವಃ, ಬಹುಳಂ ’ ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ‘ ಷಃ ’ ಎಂಬುದು ಸ್ಥಾನಷಷ್ಠ್ಯಂತವು. ‘ ಕಃ ’ ಎಂಬುದು ಸಂಚಮ್ಯಂತ ಪದವು. ತಥಾಚ — ಕ ಕಾರದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಷ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಪೂರ್ವವರ್ಣಾದೇಶವೂ ಯಥಾಸಂಭವವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ ಕಾರ, ರಕ್ಕೆ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ದರ್ಪಣಕಾರನು ಇಲ್ಲಿ—

ದ್ವಿತ್ವಂ ಚರಸಿದ ಕತ್ವಂ

ಚತ್ವಂ ಖತ್ವಂ ಯಥಾಪ್ರಯೋಗದಿನಕ್ಕುಂ

ಕ್ಷತ್ವಕ್ಕೆ ಬಹುಳದಿಂದಂ

ಸತ್ವಂ ಕತ್ವಂ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯಿಲ್ಲರೆ ಎಡೆಯೊಳ್ (ಸೂತ್ರ ೨೬೨)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ‘ ಕ್ಷ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವಂ ಚರಸಿದ ‘ ಕ ಕಾರಮುಂ, ಚ ಕಾರಮುಂ, ಖ ಕಾರಮುಂ ’ ಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ಬರುವುವು, ಎಂದು ಹೇಳಿ, ಅ ಕ್ಷ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕ ಕಾರವೂ ಬರುವುದುಂಟೆಂದು ಹೇಳಿ ‘ ರಕ್ಕೆ, ಅಚ್ಚಿ, ಪಖ್ವಿಳಂ, ಸವಣಂ ’ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವನು.

ಪಾಠಾಂತರ : ೧. ಬೈಕ

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೫೬

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜನಾದೇಶವೂ ಲೋಪವೂ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಕೆಲವು ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಹ್ರಸ್ವಃ ಸ್ವರಾಣಾಮಾದೇಃ || ೧೫೬ ||

ಅರ್ಥ || ಸ್ವರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಆದಿಭೂತವಾದ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಸಾಕ್ಷಿ, ಸಕ್ಕಿ; ಪ್ರೇಕ್ಷಣ, ವೆಕ್ಕಣ; ಕಾಣ್ವಾ, ಕಂಚಿ; ರಾಕ್ಷಸ, ರಕ್ಕಸ; ಕಾಣ್ವಪಟ, ಕಂಡಪಟ; ಕಾರ್ಯ, ಕಜ್ಜ; ಆರ್ಯ, ಅಜ್ಜ || ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೫೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಹ್ರಸ್ವಃ, ಸ್ವರಾಣಾಂ, ಆದೇಃ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ಬಹುಳಂ’ ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಪಲ್ಲಡುವುದು. ‘ಹ್ರಸ್ವಃ’ ಎಂಬುದು ಹ್ರಸ್ವಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಏಕಮಾತ್ರಕಸ್ವರಬೋಧಕವಾದ ಪಿಠೇಯವಾಚಕಪದವು. ‘ಸ್ವರಾಣಾಂ’ ಎಂಬುದು ನಿರ್ಧಾರಣಾಪ್ರತ್ಯಯವಾದವು. ‘ಆದೇಃ’ ಎಂಬುದು ಆ ಸ್ವರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು ಆವುದೋ ಅದನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಅದು ಅರ್ಥಾತ್ ಸ್ವರವೇ ಆಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಪಾಠಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಸ್ವರವೆಂದರ್ಥವಲ್ಲ, ಉದ್ದೇಶ್ಯಪದಗತ ಸ್ವರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಸ್ವರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆ ಸ್ವರವು ಹ್ರಸ್ವಕ್ಕೆ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ತಥಾಚ — ಉದ್ದೇಶ್ಯಪದಗತಸ್ವರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ದೀರ್ಘಸ್ವರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶವು ಯಥಾಲಕ್ಷ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ಸಕ್ಕಿ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ಸ್ವರಾಣಾಮಾದೇಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಂಜನಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೫೭

ಸ್ವರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಆದಿಭೂತವಾದ ಉ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಒದುತಃ || ೧೫೭ ||

ಅರ್ಥ || ಸ್ವರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಉ ಕಾರಕ್ಕೆ ಒ ಕಾರಾದೇಶವು ಬಹುಳವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಕುಣ್ಣ, ಕೊಂಡ; ಕುನ್ದ, ಕೊಂತ; ತುವರಿ, ತೊವರಿ; ಭುಜಣ್ಣ, ಬೊಜಂಗ; ಸುಖ, ಸೊಗ; ಸುಭಗ, ಸೊಬಗ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೫೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಒತಃ, ಉತಃ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಸ್ವರಾಣಾಂ, ಆದೇಃ, ಬಹುಳಂ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳು ಅನುವರ್ತಿಪಲ್ಲಡುವುವು.

‘ಒತ್’ ಎಂಬುದು ಹ್ರಸ್ವ ಒ ಕಾರಬೋಧಕವು. ‘ಉತಃ’ ಎಂದು ತ ಪರಕರಣದಿಂದ ಉ ಕಾರ ಮಾತ್ರವೇ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ‘ಸ್ವರಾಣಾಮಾದೇಃ’ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣವು. ಅದುದರಿಂದ ಸ್ವರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಆದಿಭೂತವಾದ ಉ ಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವವಾದ ಒ ಕಾರಾದೇಶವು ಒಹುಳವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ --- ‘ಕೊಂಡ, ತೊವರಿ’ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು ---

ಪದವಾದಿಯುರ್ವಣ್ಯಕ್ಕಾ

ತ್ವದತ್ವವೆತೆಗೊತ್ತಮುಂ ಪೊದಲಿತ್ತೀತ್ತಮುಮು

ಪ್ಪುದು ನೈಕಲ್ಪಕದಿಂ ಶ

ಬ್ಬದಾದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ಪಿರಿಮುಕ್ಕುಂ ಹ್ರಸ್ವಂ (ಸೂತ್ರ ೨೬೦)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಉ, ಊ, ಋ, ಆ’ ಎಂಬವಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವೋತ್ತವನ್ನೂ ದೀರ್ಘೋತ್ತವನ್ನೂ ವಿಧಿಸಿ --- ‘ಕೊಂತ, ಗೋರಂಟಿ, ಕೋಬು, ಮೋಡಂ, ಸೂರಟಂ, ಕೋವಣಂ, ಸೂನ್ನೆ, ಮೋರಂ’ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿರುವನು. ಮತ್ತು ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ‘ಕಜ್ಜಂ’ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವನು. ಇವೆಲ್ಲಾ ಕರಂಬಾದಿಗಳಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅವನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ಹ್ರಸ್ವಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೫೮

ಹೀಗೆಯೇ ಸ್ವರಾಂತರಕ್ಕೆ ಆದೇಶಾಂತರವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಇದೃತಃ || ೧೫೮ ||

ಅರ್ಥ || ಸ್ವರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಆದಿಭೂತವಾದ ಮ ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇ ಕಾರಾದೇಶವು ಒಹುಳವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ತ್ವಣ, ತಿಣ; ವೃಥ, ದಿಡ; ಭೃಜ್ಜ, ಬಿಂಗ; ಶೃಭಿ, ಸಿಂಗ; ಕೃಷ್ಣ, ಕಿಷ್ಣ; ಮೃಗ, ಮಿಗ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೫೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ --- ‘ಇತ್, ಮತಃ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ಸ್ವರಾಣಾಂ, ಆದೇಃ, ಬಹುಳಂ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳು ಅನುವರ್ತಿಪಲ್ಲಡುವುವು. ‘ಇತ್’ ಎಂಬುದು ನಿಧೇಯವು. ‘ಮತಃ’ ಎಂಬುದು ಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯವು, ಇದಕ್ಕೆ ‘ಸ್ವರಾಣಾಮಾದೇಃ’ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣವು. ತಥಾಚ --- ಸ್ವರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಆದಿಭೂತವಾದ ಮ ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಹುಳವಾಗಿ ಇ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ತಿಣ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವದಂತೆ ‘ಸ್ವರಾಣಾಮಾದೇಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ಅಮೃತ, ಪ್ರಕೃತಿ, ಪ್ರಾಕೃತ, ಸರಿಸ್ಥಪ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಗತವಾದ ಮ ಕಾರಕ್ಕೆ ಈ ಆದೇಶವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಪಾಶಾಂತರ : ೧. ಕಿನ್ನ

ಅವತಾರಿಕೆ ಂರ್ಣ

ಹೀಗೆಯೇ ಪದಾದಿಯಾದ ಮು ಕಾರಕ್ಕೆ ಆದೇಶಾಂತರವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ರಿರನುತ್ಪರಸ್ಯ || ಂರ್ಣ ||

ಅರ್ಥ || ಅವ ವರ್ಣಕ್ಕೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಎಂದರೆ ಪದದ ಮೊದಲಲ್ಲಿರುವ ಮು ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ‘ರಿ’ ಎಂಬಾದೇಶವು ಬಹುಳವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಋಷಿ, ರಿಷಿ; ಋಣ, ರಿಣ; ಋತು, ರಿತು; ಋದ್ಧಿ, ರಿದ್ಧಿ; ಋಷಭ, ರಿಷಬ || ಮೊದಲಾದ ಮು ಕಾರಾದಿಪದಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ಂರ್ಣ

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ರಿಃ, ಅನುತ್ಪರಸ್ಯ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ಋತು, ಬಹುಳಂ’ ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿತವಾಗುವುವು. ‘ರಿಃ’ ಎಂಬುದು ಇ ಕಾರ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ರೇಫವುಳ್ಳ ವಿಧೇಯಮಾಚಕಪದವು. ‘ಅನುತ್ಪರಸ್ಯ’ ಎಂಬುದು ‘ನ ಉತ್ಪರಸ್ಯ’ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡಿ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾನವನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಯಾವ ವರ್ಣಕ್ಕೂ ‘ಉತ್ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದ’ ಎಂದರೆ ‘ರಾನೇ ಆದಿಯಾಗಿರುವ’ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದು ಅನುವರ್ತಮಾನವಾದ ‘ಋತು’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಇದು ಸ್ಥಾನಸಮ್ಪ್ರಾಪ್ತವು. ಅದುದರಿಂದ ಅವ ವರ್ಣಕ್ಕೂ ಪರದಲ್ಲಿ ಲ್ಲದ ಮು ಕಾರಕ್ಕೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ‘ರಿ’ ಎಂಬಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ‘ರಿಃ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪದದ ಮೊದಲಿರುವ ಮು ಕಾರಕ್ಕೆ ಇ ಕಾರವೂ ಎ ಕಾರವೂ ಅ ಕಾರವೂ ಬಹುಳವಾಗಿ ಉ ಕಾರವೂ ಬರುವುವೆಂದು —

ಪದದಾದಿಯ ಮುತ್ಪಕ್ಕೆ

ತ್ವದತ್ವದತ್ವದ ವಿಧಾನಮುಕ್ತಂ ಬಹುಳಂ

ಪುದಿದಿಕ್ಕುಮಮೃತಶಬ್ದಾಂ

ತದ್ವಿಯುಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದದಂತರಿ ಲೇಫಂ (ಸೂತ್ರ ೨೬೮)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿ ‘ರಿತು, ಹೇಮಂ, ಬಸವ, ಅಮರ್ದು, ಮದ್ದಿಗೆ’ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಮುತ್ಪಕ್ಕೆ ಇತ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿ ‘ರಿಃ, ರಿತು’ ಎಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು ಅಸಂಗತವು. ಏಕೆಂದರೆ ‘ಋಷಿ’ ಶಬ್ದದ ಮು ಕಾರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಲು — ‘ತ್ವಣ’ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಬಂದು ‘ತಿಣ’ ಎಂದು ಆಗುವಂತೆ ‘ಇಸಿ, ಇತು’ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಆಗುವುವು. ಅದುದರಿಂದ ‘ರಿಃ, ರಿತು’ ಮೊದಲಾದುವು ದರ್ಪಣಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಶಾಸನಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಾದರೂ ‘ಇ, ರಿ’ ಎಂದು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡು ರೂಪಗಳೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಆದಾಗ್ಯೂ ದರ್ಪಣಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಿ ಬಹುಳಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕೃಚಿತ್ ಮು ಕಾರಕ್ಕೆ ಇ ಕಾರಾದೇಶವೆಂದೂ ಕೃಚಿತ್ ಮು ಕಾರದ ಸ್ವರಭಾಗಕ್ಕೆ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ವಿಭಾಗ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅಷ್ಟಕ್ಕೇ ಇ ಕಾರಾದೇಶವೆಂದೂ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಥವಾ ಬಹುಳಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕೃಚಿತ್ ರೇಫ ವಿಶಿಷ್ಟಾದೇಶವೇ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದು ತಿಳಿದು ಲಕ್ಷ್ಯಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು.

ಅನಶಾರಿಕೆ ೧೬೦

ಇದುವರೆಗೂ ಲಕ್ಷ್ಯಬಾಹುಳ್ಯವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಕೆಲವು ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಈಗ ಒಂದೊಂದು ಲಕ್ಷ್ಯವು ಒಂದೊಂದು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಅಶಕ್ಯವೆಂದು ಅಂತಹ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಗಣಪಾಠಮಾಡಿ ಕೆಲವು ಕಾರ್ಯಾಂತರಗಳನ್ನು ನಿಪಾತಮಾಡಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕರವ್ಯಾದಯಃ || ೧೬೦ ||

ಅರ್ಥ || ಕರಂಬಾದಿ ಗಣಪತಿಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಕರಂಬಾದಿಗಳಿಗೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ನಿಪಾತನ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವೆ.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಕದಮ್ಬ, ಕರಂಬ'-ಇಲ್ಲಿ ದ ಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶವೂ, 'ಅಪ್ಸರಸ್', ಅಚ್ಚರಸೆ' ಇಲ್ಲಿ ಪ ಕಾರ ಸ ಕಾರಗಳಿಗೆ ದ್ವಿ ಚ ಕಾರಾದೇಶವೂ ಅಂತ್ಯ ಸ ಕಾರಕ್ಕೆ ಎ ಕಾರಾಗಮವೂ, 'ಗಹನ, ಗಾನ' ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವೂ ಹ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ, 'ಪ್ರಗ್ರಹ, ಹಗ್ಗ' ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ರೇಫಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವರೂಪವೂ ಹ ಕಾರ ಗ ಕಾರಗಳಿಗೆ ವಿಪರ್ಯಾಸವೂ ನಿಪಾತನೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಗಣಪತಿಶಬ್ದಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ವರ್ಣಾಗಮ, ವರ್ಣವಿಕಾರ, ವರ್ಣಾದರ್ಶನ, ವರ್ಣವಿಪರ್ಯಾಸ ಇವುಗಳಿಂದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಬಹುಳವಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕರಂಬಾದಿಗಣಪತಿಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಾವುವೆಂದರೆ — ತುಲಸಿ, ತೋಚಿ; ಕಾಂಸ್ಯ, ಕಂಚು; ನರ್ತಕಿ, ನಚ್ಚಣಿ; ವತ್ಸಲಾ, ಬಚ್ಚಳಿ; ನಿತ್ಯ, ನಿಚ್ಚ; ಕುಹಕ, ಕುಯಕ; ಸಿಂಹ, ಸಿಂಗ; ಸಂನಾಹ, ಸನ್ನಣ; ಶುಕ್ತಿ, ಸುಕ್ತಿ; ಯುಕ್ತಿ, ಜುಕ್ತಿ; ಏಸ್ತಾರ, ಬಿತ್ತರ; ಕಸ್ತೂರಿ, ಕತ್ತೂರಿ; ಪುಸ್ತಕ, ಕೊತ್ತಗೆ; ಕುಸ್ತುಮ್ಭರು, ಕೊತ್ತುಂಬರಿ; ಗುಪ್ತ, ಗುತ್ತ; ಚಿಹ್ನ, ಚಿನ್ನ; ಪುಷ್ಕರಿಣಿ, ಹೊಕ್ಕರಿಣಿ; ಮಸ್ಕರಿ, ಮಕ್ಕರಿ; ಶಹ್ಕುಲಿ, ಚಕ್ಕುಲಿ; ಉತ್ಪಟ, ಉತ್ತಡ; ಉತ್ಪಾಟ, ಉಬ್ಬಟಿ; ರತ್ನ, ರನ್ನ; ಕರ್ಣಾಟ, ಕನ್ನಡ; ಉನ್ನತ, ಉಮ್ಮತ; ಉಜ್ಜ್ವಲ, ಉಜ್ಜಳ; ಪ್ರಜ್ವಲ, ಪಜ್ಜಳ; ಬಿಲ್ವವತ್ರ, ಬೆಲ್ಲವತ್ತ; ಸತ್ವಕ, ಸತ್ತುಗಿ; ಅನ್ಯಾಯ, ಅನ್ನೆಯ; ಕನ್ಯಕಾ, ಕನ್ನಿಕೆ; ಪಲ್ಯಯನ, (ಪಲ್ಯಾಣ), ಪಲ್ಲಣ; ಮೃತ್ಯು, ಮಿತ್ತು (ಮಿತ್ತು); ಕಾವ್ಯ, ಕಬ್ಬ; ಲೇಪ್ಯ, ಲೆಪ್ಪ; ಅಗ್ನಿ, ಅಗ್ನಿ; ಲಾಗ್ನಿಕ, ಲಗ್ನಿಗ; ಪಾದುಕಾ, ಹಾವುಗೆ; ಗದಾ, ಗಡೆ; ದಂತ, ಜಂತ; ಮದನ, ಮಯಣ; ಪದ, ಪಯ; ಯಶೋದಾ, ಜಸೋಯಿ; ಅಮರಿ, ಅವರೆ; ದಂಷ್ಟ್ರಾ, ದಾಡೆ; ಕಾಹಳ, ಕಾಳೆ; ಹೃಷ್ಯ, ಹೆಟ್ಟ; ಹೃದಯ, ಹಿದಯ (ಎದೆ); ಶೃಷ್ಟಲಾ, ಸಂಕಲೆ; ಕೃತಕ, ಗತಕ; ಪ್ರಾಕೃತ, ಪಾಗದ; ಸಂಸ್ಕೃತ, ಸಕ್ಕದ; ಪ್ರಾಕಾರ, ಪಾಗರ (ಪಾಕಲ್); ಅಮೃತ, ಅಮದು; ಮೃದ್ವಿಕಾ, ಮಿದ್ವಿಗೆ; ಅಜ್ಞಾಪ್ತ, ಉಂಗುಟ; ತ್ವರಿತ, ತುರಿಹ; ವಿಜ್ಞಾಪನ, ಬಿನ್ನಹ; ಸಂಜ್ಞಾ, ಸನ್ನೆ; ಶೂನ್ಯ, ಸೊನ್ನೆ; ಯಜ್ಞ, ಜನ್ನ; ಜ್ಯೋತ್ಸಾ, ಜೊನ್ನ; ಆಜ್ಞಾ, ಆಣೆ; ಕುಕ್ಕುಟ, ಕೋಟ; ಕುಮಾರ, ಕೋರ (ಕುವರ); ಮಯೂರ, ಮೋರ; ಕುರಣ್ಣ, ಗೋರಂಟಿ; ಮೂಢ, ಮೋಡ; ಕೂಟ,

ಪಾಠಾಂತರ: ೧. ಕೊತ್ತುಂಬರಿ; ೨. ಒಕ್ಕರಣಿ; ೩. ಸತ್ತುಕ; ೪. ಅನ್ನಯ; ೫. ಹಗ್ಗ;

೬. ಪಾವುಗೆ; ೭. ಗೋರಟಿ

ಕೋಡು; ಸೌರಾಷ್ಟ್ರ, ಸೋರಟ; ಸೌಭಾಗ್ಯ, ಸೊಬಗು; ಕೌಶ್ವ, ಕೊಂಡೆ; ಕೌಪೀನ, ಕೋವಣ; ವ್ಯಾಘ್ರ, ಬಗ್ಗ; ತಾತ, ತಂದೆ; ತೀಕ್ಷ್ಣ, ತಿಕ್ಕ; ವಿನಾಯಕ, ಬೆನಕ; ಚೇಲ, ಸೇಲೆ; ಶೀಲಾ, ಸೀಲೆ; ಶಿಲಾ, ಸಿಲೆ; ನಿಯಮ, ನೇಮ; ಜಟಾ, ಜಡೆ; ಶಯ್ಯಾ, ಸೆಡ್ಡೆ; ವೃಜ್ಞಾನ, ಬೆಂಜನ; ವೃತ್ತೀಕ, ಬೆತ್ತೀಕ; ವೃಥಾ, ಬೆತೆ; ವ್ಯವಹಾರ, ಬೇಹಾರ; ಸೈನ್ಯವ, ಸಂದವ; ವೈದ್ಯ, ಬೆಡ್ಡ; ವೈಶಾಖ, ಬೇಸಗೆ; ವೈರ, ಬೇರ; ಹಿಪ್ಪು, ಇಂಗು; ಸಿನ್ಧೂರ, ಸಂಮರ; ದಿವಸ, ದವಸ; ದಿಶಾ, ದೆಸ; ದುಕೂಲ, ದುಗುಲ; ಆಕಾಶ, ಆಗಸ; ಶಲಾಕಾ, ಸಲಗೆ; ತಾಮ್ಬೂಲ, ತಂಬುಲ; ಆರಾಮ, ಆರಸೆ; ವಿಲಾಸ, ಬೆಳಸ; ಬನ್ನೂಕ, ಬಂದುಗೆ; ಗೋಧಾಮ, ಗೋದುವೆ; ಬರ್ಬೂರ, ಬೊಬ್ಬಲಿ; ಕೂರ್ಪಾಸ, ಕುಪ್ಪಸ; ಶ್ಮಶಾನ, ಮಸಣ; ಪ್ರಯಾಣ, ಪಯಣ; ಆಶೋಕ, ಅಸುಗೆ; ಕರ್ಶೋಕ, ಕಟುರ; ಉದ್ಯೋಗ, ಉದ್ಬುಗ; ಉದ್ಯಾಪನ, ಉಜ್ಜವಣೆ; ಆಯುಷ್ಯ, ಆಯುಸ; ಜ್ಯೋತಿಷ, ಜೋಯಿಸ; ಮಾನುಸ, ಮಾನಿಸ; ಅಲೇಖ, ಆಳಕ; ರಸಾಯನ, ರಸಯಣ; ಸಾಹಸ, ಸಾಸ; ಸಹಜ, ಸಾಜ; ಸಾಹಸೆ, ವಾಳೆ; ಮಹಿಮೆ, ಮಹಿಮೆ (ಮೈಮೆ); ಬಾಹ್ಯಾಳ, ವೈಯಾಳೆ; ಯಮುನಾ, ಜಗುನೆ; ಜಲಾಕಾ, ಜಿಗುಳೆ; ಶೀಕರ, ಸೀವರ; ಅಧ್ಯಕ್ಷ, ಅಧಿಕ; ಉತ್ಕಟ, ಉಗ್ಗಡ; ಅಗ್ರಸ್ಥ, ಅಗಸೆ; ಸಹ್ಯಾತ, ಸಂಗಡ; ಪಿನಿ, ಕಣೆ; ಸಾನ, ತಾಣ; ಪಿಶುನ, ಹಿಸುಣ; ವಿಚ್ಛಾನ, ಬಿನ್ನಣ; ನರ್ತನ, ನಚ್ಚಣ; ಶುನಕ, ಸೊಣಗ; ಕುಸುಮ್ಪ, ಕುಸುಂಬೆ; ಧೂಮ, ದೂವೆ; ಕವ್ವಲ, ಕಂಬಳೆ; ಸಾಟಲಾ, ಸಾದರಿ; ಅರ್ಗಲ, ಅಗುಲಾ; ಕುದ್ವಾಲ, ಗುದ್ದಲಿ; ಕಾಚ, ಗಾಜು; ಅಕ್ಷ, ಅಚ್ಚು; ಅಕ್ಷಿ, ಅಚ್ಚೆ; ಲಕ್ಷ್ಮೀ, ಲಚ್ಚೆ; ದಾಮ, ದಾವು; ದ್ಯೂತ, ಜೂದು; ಪಿಷ್ಟ, ಹಿಟ್ಟು (ಪಿಟ್ಟು); ಅರ್ಜುನ, ಅಚ್ಚರಿ; ಕಪಿಣ್ಣಲ, ಕವಿಂಜು; ಗ್ರಹಣ, ಗರಣ; ಗ್ರಾಮಾಣ, ಗಾವಿಲ; ದ್ವೀಪ, ದೀವಿ; ದ್ವಾರಪಟ್ಟ, ದಾರಪಟ್ಟ; ಧ್ವನಿ, ದನಿ; ಜ್ವರ, ಜರ; ಸ್ನಹಾ, ಸೊಸೆ; ಸಸ್ಯ, ಸಸಿ; ಅಲಸ್ಯ, ಅಲಸು; ಮಾಣಿಕ್ಯ, ಮಾಣಿಕ; ನ್ಯೂನ, ನೂನ; ನ್ಯಾಯ, ನಾಯ; ರಾಜ, ರಾಯ; ಕುಟಜ, ಕೊಡಸಿಗೆ; ಲಾಮಜ್ಜಕ, ಲಾಮಂಚ; ಮುಂಜ, ನೊದೆ (ಮೊದೆ); ವಲ್ಲಭ, ಬಲ್ಲವ; ಕುಶಾರ, ಕೊಡಲಿ; ವರ್ಧಕೆ, ಬಡಗಿ; ವಿದ್ಯಾ, ಬಿಜ್ಜೆ; ಕಾಷ್ಠ, ಕಡ್ಡಿ; ನಿಷ್ಠಾ, ನಿಟ್ಟೆ; ಗೋಷ್ಠಿ, ಗೊಟ್ಟೆ; ಕೋಷ್ಠ, ಕೊಟ್ಟೆ; ಮಂಜಿಷ್ಠಾ, ಮಂಜಿಟೆಗೆ (ಮಂಜಿಟೆಗೆ); ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ, ಹದಿಟೆ (ಹದಿಡೆ); ಜ್ಯೇಷ್ಠಾ, ಜಟ್ಟೆ; ಸೃಷ್ಟಿ, ಸಿಟ್ಟಿ (ಸುಟ್ಟಿ); ಕಪ್ಪ, ಕಟ್ಟ; ಮುಷ್ಟಿಕಾ, ಮುಟ್ಟಿಗೆ; ಇಷ್ಟಕಾ, ಇಟ್ಟಿಗೆ; ದಾಡಿಮ, ದಾಳಿಂಬ; ಕೂಷ್ಮಾಂಡ, ಕುಂಬಳ; ಮರ್ಕಟ, ಮಂಕಡ; ಕ್ರಮುಕ, ಕವುಂಗು; ಲಾಙ್ಘನ, ಲಚ್ಚಣ; ಉಜ್ಜಯಿನೀ, ಉಜ್ಜನಿ; ನಿರೂಪ, ನಿರವ; ಪ್ರಸಾಧನ, ಹಸದನ; ಉತ್ತರೀಯ, ಉತ್ತರಿಗೆ; ವರ್ಧಮಾನ, ಬದವಣ; ಅಟರೂಪ, ಆಡಸೋಗೆ; ಮರುವಕ, ಮರುಗ; ಖದಿರ, ಕೈರ; ಒಶ್ರೀಯ, ಸಯ; ವಕ್ರ, ವಂಕ; ಪಾನೀಯ, ಪಾಣಿಯ; ಕಣ್ವಕ, ಕಂಟಯ; ಪ್ರಾಣ, ಹರಣ; ತ್ರಾಸ, ತರಸ; ಮುಖ, ಮೊಗ; ಯುಗ, ನೊಗ; ಮತ್ಸ್ಯ, ಮಚ್ಚ; ಸ್ವಚ್ಛ, ಸೊಚ್ಚ; ವಿಚ್ಛಿನ್ನ, ಬಿಚ್ಚಂದ; ಭುರಿಕಾ, ಸುರಿಗೆ; ಘಟಿಕಾ, ಗಟಿಗೆ; ವೇಟಿಕಾ, ವೇಳೆಯ; ಘಟಿಕಾ, ಗುಳಿಗೆ; ವೇಟಿಕಾ, ವೇಳಿಗೆ; ತುರಮ್ಬ,

ಪಾಠಾಂತರ : ೧. ಸೆಲೆ; ೨. ಸಿಂದುರ; ೩. ಆಯಸ; ೪. ಕುಸುಬೆ; ೫. ಉಜ್ಜಿಣೆ; ೬. ಶೀಲ, ಸೀಯ;

ತುರುಂಬು; ಮೂತ, ಮೂಡೆ; ಸನ್ನಿ, ಸಂದು; ಗ್ರನ್ನಿ, ಗಂಟು; ಮಾನ್ಯತಾ, ಮನ್ನಣೆ; ಸ್ಫೋಟಕ, ಪೋಳಿಗೆ; ಸ್ಫಟಿಕ, ಪಳಿಕು; ರಘಟಾ, ರಗಳೆ; ಲಾವ್ವಟ್ಟ, ಲಂಪಳಿಗೆ; ಬ್ರಹ್ಮ, ಬೊಮ್ಮ, (ಬಮ್ಮ); ಪ್ರಮಾಣ, ಪವಣ್; ಮುಕುಲ, ಮುಗುಳ್; ಶುಲ್ಕ, ಸುಲ್; ಕೂರ, ಕೂಟಾ; ಪುತಿಪತ್, ಪಾಡಿವ; ದ್ವಿತೀಯಾ, ಬಿದಿಗೆ; ತೃತೀಯಾ, ತದಿಗೆ; ಚತುರ್ಥಿ, ಚಾತಿ; ಪಞ್ಚಮಾ, ಪಂಚವೆ; ಷಷ್ಠಿ, ಚಟ್ಟಿ; ಸಪ್ತಮಾ, ಸತ್ತವೆ; ಅಷ್ಟಮಾ, ಅಟ್ಟವೆ; ನವಮಾ, ನಾಮಿ; ದಶಮಾ, ದಸವೆ; ಏಕಾದಶೀ, ಏಯಾರಸೆ; ದ್ವಾದಶೀ, ಬಾರಸೆ; ತ್ರಯೋದಶೀ, ತೇರಸೆ; ಚತುರ್ದಶೀ, ಚಾದಸೆ; ಪೌರ್ಣಮಿತಿ, ಹುಣ್ಣಿವೆ, (ಪುಣ್ಣಮೆ); ಅಮಾವಾಸ್ಯಾ, ಅವಸೆ || ಮೊದಲಾದುವು. ಇವುಗಳೆಲ್ಲ ಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಉಪಸಿಕ್ಕೊಳ್ಳುವುದು. ಇದೂ ಆಕೃತಿಗಣವಾದುದರಿಂದ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಎಂದರೆ—‘ ಲಕ್ಷ್ಮೀ, ಲಕುಷಿ; ಲಕ್ಷ್ಮಣ, ಲಕುಮಣ; ವ್ಯಾಧಿ, ಬಿಯದಿ; ವ್ಯಾಧ, ಬಿಯದ; ವ್ಯಾಳ, ಬಿಯಳ; ವ್ಯಾಸಜ್ಞ, ಬಿಯಸಂಗ; ಝಾಡ್ವಾ, ಜಂಜು; ಭತ್ತಿಕಾ, ಸತ್ತಿಗೆ; ಮಲಿಕಾ, ಮಲಾಗೆ; ಪೀಲಿಕಾ, ಪೀಲಾಗೆ; ಪಾರ್ಥಿವ, ಪಾಲಾಲ್; ಮಾತರ, ಮಾಲರ; ಗಾಢಾ, ಗಾಡೆ; ಪುತ್ರಿಕಾ, ಪುತ್ತಳಿ; ಪ್ರಕ್ಷಾಲನ, ಪಕ್ಷಾಲನ; ಆಕ್ಷೋಟ, ಆಕ್ಷಾಳಿ; ಕ್ರಕಷ, ಕರಗಸ; ಶಿಲ್ಪಿಕ, ಚಿಪ್ಪಿಗ; ಶಿಬಿರ, ಚಿಕರಿ; ನಿರ್ದಲ, ನಿಚ್ಚಳ; ಸನ್ನಹ, ಸನ್ನಣ; ಸತ್ಪಲ, ಸಪ್ಪಳ; ವೃಷಭ, ಬಸವ; ಸುವಾಸಿನಿ, ಸೋವಾಸಿಣಿ; ತೈಲಿಕ, ತೆಲ್ಲಗ; ಹಿಂಗೂಲಕ, ಇಂಗಲಿಕ; ಆಯೋಗ್ರ, ಅಯೋಗ; ಮಹಿಷಿ, ಮೈಸಿ; ಪತ್ತನ, ಪಟ್ಟಣ; ಆಷಾಢ, ಆಸಡಿ; ಮನ್ಮಥ, ಮಂತನೆ; ಫಲ್ಲನ, ಪಲುಗುಣ; ಅಜ್ಞನ, ಅಂಗಣ; ಅಬ್ಬಾರ, ಇಂಗಲ; ರುಜ್ಜಾರ, ಸಿಂಗರ; ಗೋಪಾಲ, ಗೋವಳ; ಸುರಪರ್ಣಿ, ಸುರಯೊನ್ನೆ; ಚಿಕಿತ್ಸಾ, ಚಿಕಿಟ್ಟ; ಉಚ್ಚ, ಉದ್ದ; ವಂಶ, ಬಂಚ; ಹಂಸ, ಅಂಚೆ; ಹಾರ, ಆರ; ಉಷ್ಣ, ಉಬ್ಬೆ; ಇಲಾ, ಎಳೆ; ದೈವ, ದೆವ್ವ; ಕುಕ್ಷ, ಕುಕ್ಕ; ಮೇರಿ, ಮೇರಿಟೆ; ಅರ್ಕ, ಎಕ್ಕ (ಎಲಕ್ಕ); ಭಕ್ಷು, ಬಿಚ್ಚು; ಕಕ್ಷ, ಕಚ್ಚ; ಚರ್ಮ, ಸಮ್ಮ; ಚೂರ್ಣ, ಸುಣ್ಣ; ಸ್ಪರ್ಣ, ಸೊನ್ನೆ; ಮಾಘ, ಮಾಗಿ ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನೂ ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ವಿಚಾರ ೧೬೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಕರಂಬಾದಯಃ ’ ಎಂದೊಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಗಣ ಪಾಠದಿಂದ ಸ್ಥಾನಾನ್ಯಾದೇಶಭಾವಗಳನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು. ಇದೇ ರೀತಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರರೂ ‘ ಪೃಷೋದರಾದಿನಿ ಯಥೋಪದಿಪ್ತಂ ’ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಹೇಳಿ ಆ ಪೃಷೋದರಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸ್ಥಾನಾನ್ಯಾದೇಶಭಾವಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಶಿಷ್ಯಪ್ರಯೋಗಗಳಿಗೆ ಸಾಧುತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯದಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿ —

ಭವೇದ್ವರ್ಣಾಗಮಾದ್ಧಿಂಸಃ ಸಿಂಧೋ ವರ್ಣವಿಪರ್ಯಯಾತ್
ಗೂಢಾತ್ಮಾ ವರ್ಣವಿಕ್ಯತೇರ್ವರ್ಣನಾಶಾತ್ ಪೃಷೋದರಂ

ಪಾಠಾಂತರ : ೧. ಲಂಪಳಿಕೆ; ೨. ಬಾದಸೆ; ೩. ಪೂರ್ಣಮಾ; ೪. ಆಕ್ಷೋಳ; ೫. ಸೋವಾಸಿನಿ; ೬. ಚಿಕಿಟ್ಟ; ೭. ಮೇಧಿ

ಎಂಬ ಸಂಗ್ರಹಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಹೀಗೆಯೇ ಈ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಚೀನರ ಪ್ರಯೋಗಗಳ ಪರಿಶೀಲನೆಯಿಂದ ಈ ಕರಂಜಾದಿಗಣಪರಿತಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಐದು ಬಗೆಯಾಗಿ ಭಾಗಿಸಿ ಐದು ಬಗೆಯಾದ ಕಾರ್ಯನಿಪಾತವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯದಿಂದ —

ವರ್ಣಾಗಮೋ ವರ್ಣವಿಪರ್ಯಯಶ್ಚವ್ಯಾ ಚಾಪರಾ ವರ್ಣವಿಕಾರನಾಶೌ
ಘಾತೋಸ್ತದರ್ಥಾತಿರಯೇನ ಯೋಗಸ್ತದ್ವಚ್ಯತೇ ಪಂಚವಿಧಂ ನಿರುಕ್ತಂ

ಎಂದು ಸಂಗ್ರಹಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಇದರಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಆ ಆ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುವುದು. ದರ್ಪಣಕಾರನು ತದ್ಧವ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರಯೋಗವಿಶೇಷಗಳೆಲ್ಲಾ ಈ ಗಣದಿಂದಲೂ ಬಹುಳಗ್ರಹಣದಿಂದಲೂ ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುವವೆಂದು ಅವನ್ನು ಇಲ್ಲ ವಿವರಿಸಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

|| ತದ್ಧವಪ್ರಕರಣಂ ಸಮಾಪ್ತಂ ||

|| ಅಥ ದೇಶ್ಯಲಿಂಗ ಪ್ರಕರಣಂ ||

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೬೧

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ — ‘ ಹ್ರಸ್ವೋನೈಕಸ್ವರಸ್ಯಾ ಸಮಾನೇತೃಪೂರ್ವಪದಸಃ ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ಮೊದಲು ‘ ಕರಂಬಾದಯಃ ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದವರಿಗೂ ಹೇಳಿರುವ ಸೂತ್ರಗಿಂತ ತಪ್ಪಾಗಲಿಂಗ ಸ್ವರೂಪವು ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ತತ್ತ್ವಮಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪಿರೇಷವೂ ತೋರಿರುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ‘ ಜಾತಿಶಬ್ದಾದಿತಿಃ || ೧೬೦ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದವರಿಗೂ ದೇಶ್ಯಲಿಂಗಸ್ವರೂಪ ವನ್ನು ತಿಳಿಸಬೇಕೆಂಬಿಷ್ಟೆ ಯಿಂದ ಮೊದಲು ಲಿಂಗತ್ರಯಸಾಧಾರಣವಾದ ಆದ್ವೈಯಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಲಿಂಗ, ಪುಲ್ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಪಿರೇಷವನ್ನು ತೋರಿಸುವನಾಗಿ ನಿತ್ಯಸಮಂವಕಲಿಂಗಗಳಾದ ‘ ಹಿಂದು, ಮುಂದು ’ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಪಿರೇಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಹಿಂದುಮುಂದೋರ್ಧ್ವಾಃ || ೧೬೧ ||

ಅರ್ಥ || ಹಿಂದು, ಮುಂದು ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳ ದ ಕಾರಕ್ಕೆ ತ ಕಾರಾದೇಶವು ಬಹುಳ ವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಹಿಂದು, ಹಿಂತು; ಮುಂದು, ಮುಂತು || ಎಂಬಿವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೬೧

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಹಿಂದುಮುಂದೋಃ, ದೇ, ತೇ ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವವು. ‘ ಬಹುಳಂ ’ ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿತವಾಗುವುದು. ‘ ಹಿಂದುಮುಂದೋಃ ’ ಎಂಬುದು ಅನಯ ವಾವಯವಿಧಾವಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾದ ಪಪ್ಯಂತವು. ‘ ತೇ ’ ಎಂಬುದು ಉಚ್ಚಾರಣಾ ರ್ಥಕವಾದ ಆ ಕಾರ ವಿಶಿಷ್ಟ ತ ಕಾರಮಾತ್ರಬೋಧಕ ಪ್ರಥಮಾಂತವು. ಅದುದರಿಂದ ಇದೆ, ಇಲ್ಲಿ ಪಿರೇಷವಾಗಿರುವುದು. ತಥಾಚ — ‘ ಹಿಂದು, ಮುಂದು ’ ಶಬ್ದಗಳ ದ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ತ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ ಹಿಂದು, ಹಿಂತು ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೬೨

ಇದುವರೆಗೂ ಬಹುಳವಾಗಿ ಬರುವ ವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಮುಂದೆ ನಿತ್ಯವಾದುದನ್ನು ಹೇಳುವ ನಾಗಿ ಮೊದಲು ಅದ್ವೈಯಗಳಿಗೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅದೇಶವಿರೇಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಆತೇಶೋತಂ ಪುಂಸ್ಯದ್ವಿದೂದೋಃ || ೧೬೨ ||

ಅರ್ಥ || ಆದು, ಇದು, ಉದು ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆತ, ಈತ, ಉತ ಎಂಬಾದೇಶಗಳು ಪುಲ್ಲಿಂಗವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಆತಂ, ಈತಂ, ಉತಂ; ಆತನಂ, ಈತನಂ, ಉತನಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೬೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಆತೇತೋತಂ, ಪುಂಸಿ, ಆದ್ವಿದೂದೋಃ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ಆತೇತೋತಂ’ ಎಂಬುದು ‘ಆತ, ಈತ, ಉತ’ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಸಮಾಹಾರವ್ಯಂವ್ಯಮಾಡಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇದು ಪ್ರಥಮಾಂತವಾದುದರಿಂದ ವಿಧೇಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ — ‘ಆದ್ವಿದೂದೋಃ’ ಎಂಬುದೂ ಸಮಾಹಾರವ್ಯಂವ್ಯದ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿವಿರವಾದ್ದರಿಂದ ಇದರಿಂದ ‘ಅದು, ಇದು, ಉದು’ ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳಾಗುವುವು. ಇವುಗಳೇ ಆದ್ದರಿಂದ ಯಥಾಸಂಖ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ರಮಾನುಸಾರವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ಅನ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ — ‘ಷಷ್ಠ್ಯಾಸ್ಥಾನೇಽಂತಸ್ಕ’ ಎಂಬ ಪರಿಧಾತೆಯನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ — ‘ತಿವದ್ವಾದೇಃ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ‘ಪುಂಸಿ’ ಎಂಬುದು ವಿಷಯಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು. ತಥಾಚ — ‘ಅದು, ಇದು, ಉದು’ ಗಳಿಗೆ ‘ಆತ, ಈತ, ಉತ’ ಆದೇಶಗಳು ಪುಲ್ಲಂಗದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ಆತಂ, ಈತಂ, ಉತಂ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಒಡುಗೈದ್ರವ್ಯಾತ್ಮಿಯಲ್ಲಿಸಾದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ‘ಪುಂಸಿ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ಅದು, ಇದು, ಉದು’ ಎಂಬ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಆದೇಶವಿಲ್ಲ.

ಅನವಾರಿಕೆ ೧೬೩

ಪುಲ್ಲಂಗವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಆದೇಶವಿರಹವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆದೇಶವಿರಹವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸ್ತ್ರೀಯಾಮಾಕೇದೀಕೆದೂಕತ್ || ೧೬೩ ||

ಅರ್ಥ || ‘ಅದು, ಇದು, ಉದು’ ಎಂಬವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ‘ಆಕೆ, ಈಕೆ, ಉಕೆ’ ಎಂಬಾದೇಶಗಳು ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಆಕೆ, ಈಕೆ, ಉಕೆ, ಆಕೆಯಂ, ಈಕೆಯಂ, ಉಕೆಯಂ; ಆಕೆಯಿಂ, ಈಕೆಯಿಂ, ಉಕೆಯಿಂ || ಮೊದಲಾದವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೬೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಸ್ತ್ರೀಯಾಂ, ಆಕತ್, ಈಕತ್, ಉಕತ್’ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಆದ್ವಿದೂದೋಃ’ ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿತವಾಗಿರುವುದು. ‘ಸ್ತ್ರೀಯಾಂ’ ಎಂಬುದು ವಿಷಯಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು; ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ‘ಆಕತ್, ಈಕತ್, ಉಕತ್’ ಎಂಬವು ವಿಧೇಯಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ತ ಕಾರೋಚ್ಚಾರಣೆಯು ಸ್ಪಷ್ಟಾರ್ಥಕವು. ಅದಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಎ ಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ವರವು ಪರವಾದಾಗ ಸ್ವರಸಂಧಿಕಾರ್ಯವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿ ಆದೇಶಸ್ವರೂಪವು ಎ ಕಾರಾಂತವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ತ ಕಾರೋಚ್ಚಾರಣೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಮಾಡಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ‘ಆದ್ವಿದೂದೋಃ’ ಎಂಬವೇ ಉದ್ದೇಶ್ಯಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ರಮಾನುಸಾರವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ತಥಾಚ — ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ

‘ ಅದು, ಇದು, ಉದು ’ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ‘ ಅಕೆ, ಈಕೆ, ಉಕೆ ’ ಎಂಬಾದೇಶಗಳು ಬರುವುವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ‘ ಅಕೆ, ಈಕೆ, ಉಕೆ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೬೪

ಹೀಗೆಯೇ ಅದ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಪುಲ್ಲಂಗ-ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಆದೇಶಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ದೋರ್ವಃ || ೧೬೪ ||

ಅರ್ಥ || ‘ ಅದು, ಇದು, ಉದು ’ ಎಂಬವುಗಳ ‘ ದು ’ ವಿಗೆ ‘ ವ ’ ಎಂಬಾದೇಶವು ಪುಲ್ಲಂಗ-ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳಿರದರಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಅವಂ, ಇವಂ, ಉವಂ; ಅವನಂ, ಇವನಂ, ಉವನಂ; ಅವಳ್, ಇವಳ್, ಉವಳ್; ಅವಳಂ, ಇವಳಂ, ಉವಳಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೬೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ದೋಃ, ವಃ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ ಅದ್ವಿದೂದೋಃ, ಪುಂಸಿ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ’ ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ‘ ದೋಃ ’ ಎಂಬುದು — ‘ ದುರಂತಕೃತ್ಯವ್ಯಂಜನಾದಿಃ || ೧೩ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಕೇತಿತವಾದುದು. ಇದು ಸ್ಥಾನಸ್ಮೃಂತಪದವು. ‘ ವಃ ’ ಎಂಬುದು ಆ ಕಾರವಿಶಿಷ್ಟ ವ ಕಾರ ಬೋಧಕವಾದ ಪ್ರಥಮಾಂತಪದವು. ಇಲ್ಲಿ ಇದೇ ವಿಧೇಯವು. ‘ ಅದ್ವಿದೂದೋಃ ’ ಎಂಬುದು ಅವಯವಾವಯವಿಭಾವಸಂಬಂಧಾರ್ಥಕ ಸ್ಮೃಂತಪದವು. ‘ ಪುಂಸಿ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ’ ಎಂಬವೆರಡೂ ವಿಷಯಸಪ್ತವ್ಯಂತಗಳು. ತಥಾಚ — ‘ ಅದು, ಇದು, ಉದು ’ ಗಳ ‘ ದು ’ ವಿಗೆ ಪುಲ್ಲಂಗ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ‘ ವ ’ ಎಂಬಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ ಅವಂ, ಇವಳ್ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ದುಗ್ರಹಣವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ — ‘ ತಿಬದ್ವಾದೇಃ ’ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಸರ್ವಾದೇಶವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ‘ ದು ’ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಬರುವುದೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಇದು — ‘ ಒವ್ವತ್ತು ಪತ್ತೋಸ್ತಾದಿಮ್ || ೧೬೩ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದವರೆಗೂ ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ‘ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ, ಪುಂಸಿ ’ ಎಂಬಿವೂ — ‘ ಅವೋನಾವಾ ಚೈಕತ್ವೇ || ೧೬೫ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ‘ ಅವಳ್, ಇವಳ್ ’ ಮೊದಲಾದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ ದು ’ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ವ ಆದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿ — ‘ ಅತೋಽನೇಕತ್ವೇ ಚಾದ್ವಾದಿ ಗುಣೋಕ್ತೇಃ || ೧೬೪ || ’ ಎಂಬ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ ಳುಗ್ ’ ಆಗುವುವು ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೬೫

ಅದ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವ ‘ ವೆಱತು ’ ಶಬ್ದದ ‘ ದು ’ ವಿಗೆ ಲಿಂಗವೈಯದಲ್ಲಿ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಪೆಜತೋರ್ಲುಪ್ || ೧೬೫ ||

ಅರ್ಥ || ‘ಪೆಜತು’ ಶಬ್ದದ ‘ದು’ ವಿಗೆ ಪುಲ್ಲಂಗ-ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಲೋಪವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಪೆಜಂ, ಪೆಜನಂ, ಪೆಜನಿಂ; ಪೆಜಳ್, ಪೆಜಳಂ, ಪೆಜಳಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗುವುವು.

ವಿಚಾರ ೧೬೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಪೆಜತೋರ್ಲುಪ್’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ದೋಷ, ಸ್ತ್ರೀಯಾಂ, ಪುಂಸಿ’ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ‘ಪೆಜತೋರ್ಲುಪ್’ ಎಂಬುದು ಆವಯವಾವಯವಿಭಾವಸಂಬಂಧದಿಂದ ‘ದೋಷ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ‘ದೋಷ’ ಎಂಬುದೇ ಸಾನಿಯು. ‘ಸ್ತ್ರೀಯಾಂ, ಪುಂಸಿ’ ಎಂಬಿವು ವಿಷಯಸಪ್ತವ್ಯಂತಗಳು. ತಥಾಚ — ‘ಪೆಜತು’ ಶಬ್ದದ ‘ದು’ ಸಂಜ್ಞಾಕವಾದ ‘ತು’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪುಲ್ಲಂಗ-ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಲೋಪವು ಬರುವುದೆಂದು ನೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ಪೆಜಂ, ಪೆಜಳ್’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ‘ಪೆಜಳ್’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಂತೆ ಳುಗಾಗುವು ಬಂದಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ದರ್ಪಣಕಾರನು ಆದ್ವಾದಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಾಸನಕಾರನಂತೆ ‘ಆತ, ಈತ’ ಮೊದಲಾದ ಸಮುದಾಯಾದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸದಿದ್ದರೂ ಪುಲ್ಲಂಗವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಅದುವಿದುವುದುಮೆಂಬವಹಂ

ತ್ಯದುಕಾರಕ್ಕೊದಪುಗುಂ ನಕಾರಂ ಪುಲ್ಲಂ

ಗಮೊಳಲ್ಲಿ ತಕಾರಂ ಮೇ

ಣೊದವಿರೆ ಚಿಕ್ಕರದೆ ಬರ್ಪುದಾದಿಗೆ ದೀರ್ಘಂ (ಸೂತ್ರ ೧೫೦)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನೂ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಅದುವಿದುವುದುಮೆಂಬವಹಂ

ತ್ಯದೊಳ್ಳದೊಡೇಶವಿಧಿ ಕೆಕಾರಂ ಮೇಣ್ ಬಂ

ಮೊದವಿರೆ ಬಕ್ಕುಂ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂ

ಗೆಮೊಳಂ ಪುಲ್ಲಂಗದ-ತರಾದಿಗೆ ದೀರ್ಘಂ (ಸೂತ್ರ ೧೫೪)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನೂ, ‘ಪೆಜತು’ ಶಬ್ದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ —

ಪೆಜತೆಂಬವಹಂತ್ಯಾಕ್ಷರ

ವಹತಿಗುಂ ಗುಣವಚನದಂತ್ಯದುತ್ಪಕ್ತತ್ವಂ (ಸೂತ್ರ ೧೫೬)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರಭಾಗವನ್ನೂ ಹೇಳಿ ಈ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಿರುವನು. ಇವೆಂಬುದಿಗೂ ಶಬ್ದ ಸಾಧನೋಪಾಯಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿರಿದ್ದರೂ ಫಲದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಾಚೀನರು —

ಉಪಾಯಾಃ ಶಿಕ್ಷಮಾಣಾನಾಂ ಬಾಲಾನಾಮುಪಬಾಲನಾಃ

ಉಪೇಯ ಶ್ರುತಿಪತ್ಯರ್ಥಮುಪಾಯಾ ಅನ್ಯವಸ್ಥಿತಾಃ

ಎಂದು ಲೇಖಿಸುವುದರಿಂದ 'ಸಾಧು' ಶಬ್ದ ಬೋಧನಾರ್ಥವಾಗಿ ಉಪಾಯಗಳನ್ನು ಅನೇಕವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಬಹುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ 'ರಾಮಃ' ಎಂಬ ರೂಪಸಾಧನಾರ್ಥವಾಗಿ 'ಪಾಣಿನಿಯು' 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಂಗಳೀಕರಿಸುವನು. ಚಾಂದ್ರಾದಿಗಳು 'ಸಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಹೀಗೆಯೇ 'ಪಾರಿತಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು 'ತ' ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದೂ ಕೆಲವರು 'ಇತ' ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದೂ 'ತಾನ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು 'ದಾಪತ' ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದೂ ಕೆಲವರು 'ವತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದೂ ಹೇಳಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಚಮತ್ಕಾರಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವರು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಪರಿಣಿತರೂಪಗಳು ಬಂದೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ವರದ್ವರಪೋಷೋದ್ವಾಟನವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸುಗಮ-ಮರ್ಗಮೋಪಾಯಗಳು ಮಾತ್ರ ವಿಚಾರಣೀಯಗಳಾಗಿರುವುವು. ಬುದ್ಧಿಶಾಲಿಗಳು ತಮ್ಮ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ವಿಚಾರಮಾಡಿ ಸುಗಮವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಈಗ ವಿಚಾರಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಶಾಸನಕಾರನ ಕ್ರಮವೇ 'ಅಪ್ರಾಪ್ತಿ, ಆತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ, ಅಸಂಭವ' ರೂಪಗಳಾದ ಮೋಪತ್ರಯರಹಿತವಾಗಿಯೂ ಲಕ್ಷ್ಯಸಿದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಸುಗಮವಾಗಿಯೂ ಅನೇಕ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಇವೇ ಉತ್ತಮ ಕಲ್ಪನೆಂದು ತೋರುವುದು.

ಅವಶಾರಿಕೆ ೧೬೬

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸರ್ವನಾಮಗಳಾದ ಅವ್ಯಯಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು. ಈಗ ಗುಣವಾಚಕಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅದ್ಗುಣೋಕ್ತೀಃ || ೧೬೬ ||

ಅರ್ಥ || ಗುಣವಾಚಕಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳ 'ದು' ಎಗೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗ-ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಕಾರಣದಿವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಕರಿಯಂ, ಕರಿಯನಂ; ಇನಿಯಂ, ಇನಿಯನಂ; ನಿಡಿಯಂ, ನಿಡಿಯನಂ; ಕಿಟಿಯಂ, ಕಿಟಿಯನಂ; ಕರಿಯಲ್, ಕರಿಯಳಂ; ಇನಿಯಲ್, ಇನಿಯಳಂ; ನಿಡಿಯಲ್, ನಿಡಿಯಳಂ; ಕಿಟಿಯಲ್, ಕಿಟಿಯಳಂ || ಮೊದಲಾದ ಗುಣವಾಚಕಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲಾ ಇವಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೬೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಆತ್ಮ, ಗುಣೋಕ್ತೀಃ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮೋ, ಪುಂಸಿ, ಸ್ತ್ರೀಯಾಂ' ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳು ಅನುವರ್ತಿವಲ್ಲವುವು. 'ಆತ್ಮ' ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯವು. ಇಲ್ಲಿ ತ ಕಾರವು ಸುಪೋಷ್ಠಾರಣಾರ್ಥಕವು. 'ಗುಣಸ್ತು' ಎಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಗುಣರೂಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆ ಕಾರ ರೂಪಾವೇಶವು ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೂ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ 'ವೇದ್ಯ' ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಉದ್ದೇಶ್ಯತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕರಣಾನುಸಾರವಾಗಿ 'ವೇದ್ಯ' ಶಬ್ದಗಳೇ ಇಲ್ಲಿ 'ಉದ್ದೇಶ್ಯ' ಗಳೆಂದು 'ಗುಣ' ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಯುಂಟಾಗಿ 'ಗುಣ' ಪದಕ್ಕೆ 'ಗುಣವಾಚಕ' ಶಬ್ದವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗು

ತ್ತಿರಲು ‘ಗುಣೋಕ್ತೇಃ’ ಎಂದು ಉಕ್ತಿಗ್ರಹಣವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣದ್ವಾರಾ ಗುಣ ಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದೇ ಗುಣೋಕ್ತಿಯಿಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ‘ಗುಣ’ ವೆಂದರೆ ಶುಕ್ಲನಿಲಾದಿ ವರ್ಣವಲ್ಲ. ವಸ್ತ್ರಾಪ್ತಾಯವಾದ ಧರ್ಮಸಾಮಾನ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾಚೀನರು —

ಸತ್ತ್ವೇ ನಿವಿರತೇಽಪೈತಿ ಪಘ್ನಾತಿಷು ಪೃಶ್ನರೇ
ಅರ್ಥೇಯಶ್ಚಾಕ್ರಿಯಾಜಶ್ಚಾಸ್ತೌ ಸತ್ತ್ವಪ್ರಕೃಂಗುಗಣಃ

ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೂಚಿಸಿರುವರು. ಇಂತಹ ಗುಣೋಪಸರ್ಜನಕರಾವ್ಯವಾಚಕವೇ ಇಲ್ಲಿ ಗುಣ ವಾಚಕವೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದು —

ಸಂಖ್ಯಾಸಂಜ್ಞಾಶಿಖಾ ಸಮಸ್ತಜಾತಿ ಕೃತ್ವದ್ವಿತೀತರತಾ
ಗುಣೋಪಸರ್ಜನವ್ಯವಾಚಕಂ ಗುಣವಾಚಿ ತತ್

ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ‘ಕರಿದು, ಬಿಳಿದು, ಇನಿದು, ನಿಬಿದು’ ಮೊದಲಾದ ಗುಣವಾಚಕಗಳನ್ನೇ ಗುಣೋಕ್ತಿಪದದಿಂದ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕಲ್ಲದೆ ‘ಕರ್ಪು, ಬೆಳ್ಳು’ ಮೊದಲಾದ ಕೇವಲ ಗುಣವಾಚಕವಾದುವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ಈ ‘ಗುಣೋಕ್ತೇಃ’ ಎಂಬುದು ಅವಯವಾವಯವಭಾವಸಂಬಂಧದಿಂದ ‘ಮೋಃ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪರಿಣಾಮವು. ತಥಾಚ - ಪುಷ್ಪಂಗ, ಸ್ವೇಲಿಂಗ ಪಿಪಯಿಗಳಲ್ಲ ಗುಣವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳು ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಆ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ಕರಿದು’ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ‘ದು’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಲು ಅದು ಪರದಲ್ಲದಿರುವಾಗ — ‘ಯಕ್ ಸ್ವರೇ ಸ್ವರಸ್ಯ || ೩೫ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯ ಕಾರಾಗಮವನ್ನು ಮಾಡಲು ‘ಕರಿಯಂ, ಬಿಳಿಯಂ’ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಆದರೆ ಪಿಥೀಯಮಾನವಾದ ಆ ಕಾರಾದೇಶವು ‘ಷಷ್ಠ್ಯಾಃ ಸ್ಥಾನೇಽಂತ್ಯಸ್ಯ’ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯವಾದ ಉ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಇಲ್ಲಿ ‘ಮೋಃ’ ಎಂಬುದರ ಸಂಬಂಧಪಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅಂತ್ಯಾದೇಶವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿರಲು ಪುನಃ ‘ಮೋಃ’ ಎಂಬುದನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವುದರ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೂ ‘ನಾನರ್ಥಕೇಲೋಽಂತ್ಯವಿಧಿಃ’ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದಲೂ ‘ದುಃ’ ಎಂಬ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಆ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನುತಾರಿಕೆ ೧೬೭

ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಗುಣವಾಚಕಗಳಲ್ಲಿ ‘ತು’ ಶಬ್ದಾಂತಗಳಾವುದೋ ಅವುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ‘ದು’ ವಿಗೆ ‘ದ’ ಶಬ್ದಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ತೋರ್ದಃ || ೧೬೭ ||

ಅರ್ಥ || ಗುಣವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ‘ದು’ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ‘ತು’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ದ’ ಎಂಬ ಅದೇಶವು ಪುಷ್ಪಂಗ-ಸ್ವೇಲಿಂಗವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಕೂರಿದಂ, ಕೂರಿದನಂ; ನೇರಿದಂ, ನೇರಿದನಂ; ಕೂರಿದಳ್, ಕೂರಿದಳಂ; ನೇರಿದಳ್, ನೇರಿದಳಂ || ಮೊದಲಾದ ‘ತು’ ಶಬ್ದಾಂತ ಗುಣವಾಚಕಗಳೆಲ್ಲಾ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೬೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ತೋಃ, ದೇ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಗುಣೋಕ್ತೇಃ, ದೋಃ, ಪುಂಸಿ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ’ ಎಂಬಿವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ‘ತೋಃ’ ಎಂಬುದು ಸ್ವಾಸ್ವಾಂತಪದವು. ಇದಕ್ಕೆ ‘ದೋಃ’ ಎಂಬುದು ಸಂಜ್ಞಾಸಂಜ್ಞಿಭಾವ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ವಿಶೇಷಣವು. ‘ಗುಣೋಕ್ತೇಃ’ ಎಂಬುದು ಅವಯವಾವಯವಿಭಾವಸಂಬಂಧದಿಂದ ‘ತೋಃ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ‘ದೇ’ ಎಂಬುದು ಅ ಕಾರಸಹಿತ ದ ಕಾರ ಬೋಧಕವಾದ ವಿಧೇಯಪದವು. ‘ಪುಂಸಿ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ’ ಎಂಬಿವು ವಿಷಯಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದಗಳು. ತಥಾಚ — ಪುಲ್ಲಂಗ-ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣವಾಚಕಗಳ ದು ಸಂಜ್ಞಕ ‘ತು’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ‘ದ’ ಎಂಬಾದೇಶವು ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ಕೂರಿದಂ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲ ದು ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ‘ತು’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ದ’ ಎಂಬಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ‘ಗುಣೋಕ್ತೇಃ’ ಎಂಬುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡಲು ‘ಕೂರಿದಂ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ‘ಮಾತು, ಬಾತು’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಶ್ರಸ್ತಿಯುಂಟಾಗುವುದೆಂದು ‘ಗುಣೋಕ್ತೇಃ’ ಎಂಬುದು ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ‘ತೋಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ನಿಡಿಯಂ, ನಿಡಿಯನಂ, ನಿಡಿಯಳ್, ನಿಡಿಯಳಂ’ ಮೊದಲಾದ ದು ಶಬ್ದಾಂತಗಳಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲ ದರ್ಪಣಕಾರನು — ‘ಅದ್ಗುಣೋಕ್ತೇಃ, ತೋರ್ದಃ’ ಎಂಬೀಯೆರಡೂ ಸೂತ್ರಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ —

ಪಟಿತೆವಿವಹಂತ್ಯಾಕ್ಷರ

ವಟಿಗುಂ ಗುಣವಚನದಂತ್ಯದುತ್ಪತ್ತಂ

ನಟಿಗುಂ ತುಕಾರಮಿರೆ ಬಂ

ದೆಟಿಗುಗುಮಾ ತಾಣಮೊಳ್ಳ ಕಾರಾದೇಶಂ (ಸೂತ್ರ ೧೫೨)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೬೪

‘ಅದ್ಗುಣೋಕ್ತೇಃ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಅ ಕಾರಾದೇಶಕ್ಕೆ ‘ಎಳೆದು, ಪಲದು’ ಶಬ್ದಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಎ ಅದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಎಳೆದುಪಲದೋರೆಯಃ || ೧೬೪ ||

ಅರ್ಥ || ‘ಎಳೆದು, ಪಲದು’ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳ ದು ವಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ‘ಎಯ’

ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಪುಲ್ಲಂಗ-ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಎಳೆಯಂ, ಎಳೆಯನಂ; ಪಲೆಯಂ, ಪಲೆಯನಂ; ಎಳೆಯಳ್, ಎಳೆಯಳಂ; ಪಲೆಯಳ್, ಪಲೆಯಳಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೬೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಎಳೆದುಪಲದೋಃ, ಎಯಃ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ದೋಃ, ಪುಂಸಿ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ’ ಎಂಬಿವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ‘ಎಳೆದು,

ಪಟದೋಃ ’ ಎಂಬುದು ಅವಯವಾವಯವವಿಭಾವಸಂಬಂಧದಿಂದ ‘ ದೋಃ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪಿರೀಷಣವು. ‘ ಎಯಃ ’ ಎಂಬ ಅ ಕಾರಾಂತ ಸಮುದಾಯವೇ ವಿಧೇಯವು. ತಥಾಚ — ಪುಲ್ಲಿಂಗ-ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ‘ ಎಳದು, ಪಟದು ’ ಶಬ್ದಗಳ ಅವಯವವಾದ ‘ ದ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ‘ ಎ ’ ಅದೇಶವು ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ ಎಳದು, ಪಟದು ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ ದು ’ ವಿಗೆ ಎ ಅದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಲು ‘ ಎ+ಎಯ, ಪಟ+ಎಯ ’ ಎಂದಾಗಲು — ‘ ಉಬನಾಮಹಾಸೌ ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಲು ‘ ಎಳೆಯಂ, ಪಟಿಯಂ ’ ಸೂದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೬೯

ಹೀಗೆಯೇ ‘ ತೋರ್ದಃ ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ದ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾದ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಪೊಸತೋರಂಬಃ || ೧೬೯ ||

ಅರ್ಥ || ಪುಲ್ಲಿಂಗ-ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಿಷಯದಲ್ಲಿ ‘ ಪೊಸತು ’ ಶಬ್ದದ ‘ ದು ’ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ‘ ತು ’ ವಿಗೆ ‘ ಅಂಬ ’ ಎಂಬಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಪೊಸಂಬಂ, ಪೊಸಂಬನಂ; ಪೊಸಂಬಳ್, ಪೊಸಂಬಳಂ || ನೊದ ಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೭೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ಪೊಸತೋಃ, ಅಂಬಃ ’ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರ ದಿಂದ ‘ ದೋಃ, ಪುಂಸಿ, ಸ್ತ್ರೀಯಾಂ ’ ಎಂಬಿವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ‘ ಪೊಸತೋಃ ’ ಎಂಬುದು ‘ ದೋಃ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ‘ ಅಂಬಃ ’ ಎಂಬುದು ಅದೇಶವು. ತಥಾಚ — ‘ ಪೊಸತು ’ ಶಬ್ದದ ‘ ದು ’ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ‘ ದು ’ ವಿಗೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗ-ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ‘ ಅಂಬ ’ ಎಂಬಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ ಪೊಸಂಬಂ ’ ನೊದಲಾದ ರೂಪ ಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ಎಳದುಪಟದಂಬಶಬ್ದಂ

ಗಳ ಮಧ್ಯಕ್ಕಂಟಿಕಾರಮುತ್ಸಂ ಬಹಿದಂ

ದೋಳರುನಹುಕಾರದೋಃ ನೀಂ

ತೀ ಪೊಸತಃ ಕಡೆಗೆ ಬಿಂದುವೆರಸು ಬಕಾರಂ (ಸೂತ್ರ ೧೫೩)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ‘ ಬಟು ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ‘ ಬಟುವಂ ’ ಎಂಬ ರೂಪವನ್ನೂ ಸಾಧಿಸಿರು ವನು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೭೦

ಅಪವಾದ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಇನ್ನು ಸ್ವತಂತ್ರವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕೆಲವುಪಲವೋರದಬೌ ಚ || ೧೭೦ ||

ಅರ್ಥ || ಕೆಲವು, ಪಲವು ಎಂಬಿ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳ 'ದು' ಎಗೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗ-ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ 'ಆತ್, ಆಬ, ಅಂಬ' ಎಂಬ ಮೂರು ಆದೇಶಗಳೂ ಪರ್ಯಾಯದಿಂದ ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಕೆಲರ್, ಕೆಲರಂ; ಕೆಲಬರ್, ಕೆಲಬರಂ; ಕೆಲಂಬರ್, ಕೆಲಂಬರಂ; ಪಲರ್, ಪಲರಂ; ಪಲಬರ್, ಪಲಬರಂ; ಪಲಂಬರ್, ಪಲಂಬರಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಆಗುವುವು.

ವಿಚಾರ ೧೭೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಕೆಲವುಪಲವೋಃ, ಆದಬೌ, ಚ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಚ ಕಾರದಿಂದ 'ಅಂಬ' ಎಂಬುದೂ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ದೋಃ, ಪುಂಸಿ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ' ಎಂಬಿವು ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ — ಪುಲ್ಲಿಂಗ-ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ 'ಕೆಲವು, ಪಲವು' ಶಬ್ದಗಳ 'ದು' ಎಗೆ ಆ ಕಾರಾದೇಶವೂ 'ಆಬ' ಎಂಬಾದೇಶವೂ 'ಅಂಬ' ಎಂಬಾದೇಶವೂ ಬರುವುವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಕೆಲರ್, ಕೆಲಬರ್, ಕೆಲಂಬರ್' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ 'ಆತ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ತ ಕಾರೋಚ್ಚಾರಣೆಯು ಸ್ಪಷ್ಟಾರ್ಥ ವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಚ ಕಾರವು ವಿಧೇಯಪದೋತ್ತರದಲ್ಲಿ ಶ್ರೂಯಮಾಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಂಬ' ಎಂದು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯವಾದುದನ್ನೇ ಪರಾಮರ್ಶಮಾಡುವುದು. ಇಲ್ಲಿ 'ಕೆಲವು, ಪಲವು' ಗಳು ನಿತ್ಯ ಬಹುವಚನಗಳಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ-ಪುಲ್ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಏನೂ ಭೇದವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಉಭಯ ಲಿಂಗಕ್ಕೂ 'ಕೆಲರ್' ಮೊದಲಾದುವೇ ಉದಾಹರಣೆ ಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನವಾರಿಕೆ ೧೭೧

ಹೀಗೆಯೇ ರಚ್ಛಾಂತರದಲ್ಲಿ 'ಬ' ಆದೇಶವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ನಿತೋರ್ಬಃ || ೧೭೧ ||

ಅರ್ಥ || 'ನಿತು' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದದ 'ದು' ಎಗೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗ-ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಬ ಆದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಅನಿಬರ್, ಅನಿಬರಂ; ಇನಿಬರ್, ಇನಿಬರಂ; ಎನಿಬರ್, ಎನಿಬರಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೭೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ನಿತೋಃ, ಬಃ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ದೋಃ, ಪುಂಸಿ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಪಡುವುವು. ಇಲ್ಲಿ 'ನಿತೋಃ' ಎಂಬುದು — 'ಅದ್ವಿದೂರ್ದೋರ್ಬಃ ಪರಿಮಾಣೇ ದೋರ್ಬುಷ್ಠ || ೩೩ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ವಿಧಿಸುವ 'ನಿತು' ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕಪ್ರತ್ಯಯತಪದವು. ಕೇವಲ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ — 'ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ಯಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಸಿಹಿತಸ್ತದಾದೇಶದಂತಸ್ಸ ಗ್ರಹಣಂ' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತಲಾಭವು ಬರುವುದರಿಂದ 'ನಿತು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಸ್ಯ'

ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದು ‘ದೋಃ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರಣವಿಶೇಷವಾದ್ದು. ‘ದೋಃ’ ಎಂಬುದೇ ಸ್ಥಾನಿಯು; ‘ಬಃ’ ಎಂಬ ಅ ಕಾರ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದೇ ಆದೇಶವು. ತಥಾಚ — ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ‘ನಿತ್ಯು’ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದದ ‘ದು’ ಸಂಜ್ಞಾಕವಾದ ‘ತು’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ‘ಬ’ ಎಂಬಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ಅನಿಬರ್’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಆಗುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ಪವಣೂಕಮಾ ಸಂಖ್ಯೆಯೋಳಂ
ವ್ಯವಹರಿಕುಂ ವತ್ಸಮಲ್ಲಿ ಬಶ್ರುತಿಯುಂ ಸಂ
ಭವಿಕುಮದಂತಂ ನಿಲಿ ಬಿಂ
ದುವಿಕಲ್ಪಂ ಬತ್ಸಮೋರ್ಮಲೋಪಸುನಾಳಂ (ಸೂತ್ರ ೯೯)

ಪವಣೂಕಮಾ ಸಂಖ್ಯೆಯು
ನವಿಶೇಷದಿಸುಸಿರ್ವ ರೂಢಿಯನಿತಿನಿಶಿತೆ
ಲ್ಲವು ಕೆಲವು ಪಲವು ತಾಮಂ
ತ್ಯವರ್ಗಲೋಪಮನೆ ವತ್ಸಮೊದವಿರೆ ಪಡೆಗುಂ (ಸೂತ್ರ ೧೦೦)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಪುಂಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಿಷಯವಾದ ಪ್ರಮಾಣವಾಚಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಖ್ಯಾ ವಾಚಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವ ಕಾರವು ಬರುವುದು. ಆ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕದಾಚಿತ್ ಬ ಕಾರವು ಬರುವುದು. ಆ ಬ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅ ಕಾರಾಂತದಲ್ಲಿ ಬಿಂದು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಬರುವುದು. ಕದಾಚಿತ್ ಆ ಬ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿ ‘ಕೆಲರ್, ಕೆಲಂಬರ್, ಕೆಲಬರ್’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಿರುವನು. ಮತ್ತು ‘ಅನಿತು’ ಮೊದಲಾದುವಕ್ಕೆ ವತ್ಸವು ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯಲೋಪವಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಿ ‘ಅನಿಬರ್’ ಮೊದಲಾದುವನ್ನೂ ಸಾಧಿಸಿರುವನು. ಆದರೆ ಇವನ ಮತದಲ್ಲಿ ‘ಕೆಲವರ್, ಎಲ್ಲವರ್’ ಮೊದಲಾದ ವ ಕಾರ ಘಟಿತವಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ಎಲ್ಲವು’ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿರುವನು. ಇದು ಸರ್ವ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಪ್ರಮಾಣವಾಚಕವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಅಥವಾ ‘ಅನಿತಿಶಿತನಿತು’ ಎಂಬೆಲ್ಲವು — ಎಂದು ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ‘ಅನಿತು’ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಸಂಘೀಭೂತವಾಗಿ ಪರಾಮರ್ಶಿಸಲು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೭೨

ಹೀಗೆಯೇ ‘ಬಟಾದು’ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಆದೇಶವಿಶೇಷವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಬಟಾದೋರುಮೊಂಬಾ || ೧೭೨ ||

ಅರ್ಥ || ‘ಬಟಾದು’ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ‘ದು’ ವಿಗೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗ-ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ‘ಉವ, ಉಂಬ’ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಬಟುವಂ, ಬಟುವನಂ; ಬಟುಂಬಂ, ಬಟುಂಬನಂ; ಬಟುವಳ್, ಬಟುವಕಂ; ಬಟುಂಬಳ್, ಬಟುಂಬಕಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೭೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಬಜ್ರಾದೋಃ, ಉಪೊಂಬಾ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ ದೋಃ, ಪುಂಸಿ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ’ ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ‘ ಬಜ್ರಾದೋಃ ’ ಎಂಬುದು ‘ ದೋಃ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಇದು ಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯವು. ‘ ಉಪ, ಉಂಬ ’ ಇವೆರಡೂ ವಿಧೇಯಗಳು. ಇವು ಪರ್ಯಾಯಗಳಾಗಿ ಬರುವುವು. ತಥಾಚ — ‘ ಬಜ್ರಾದು ’ ಶಬ್ದದ ‘ ದು ’ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ‘ ದು ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ‘ ಉಪ, ಉಂಬ ’ ಎಂದು ಎರಡಾದೇಶಗಳು ಬರುವುವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ ಬಜ್ರಾವಂ, ಬಜ್ರವಳ್ಳಾ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೭೩

ಹೀಗೆಯೇ ಕೆಲವು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಗಳಿಗೆ ದಿನ್ಮ ಆದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಒಂಬತ್ತು ಪತ್ತೋಸ್ತಾ ದಿನ್ಮ || ೧೭೩ ||

ಅರ್ಥ || ‘ ಒಂಬತ್ತು, ಪತ್ತು ’ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳ ತ ಕಾರ ಸಹಿತವಾದ ‘ ದು ’ ವಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದಿನ್ಮಾದೇಶವು ಪುಂಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಒಂಬದಿಂಬರ್, ಒಂಬದಿಂಬರಂ; ಪದಿಂಬರ್, ಪದಿಂಬರಂ || ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ದಲ್ಲಿಯೂ ಇವೇ ರೂಪಗಳಾಗುವುವು.

ವಿಚಾರ ೧೭೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಒಂಬತ್ತುಪತ್ತೋಃ, ತಾ, ದಿನ್ಮ ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ ದೋಃ, ಪುಂಸಿ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ’ ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ‘ ಒಂಬತ್ತು ಪತ್ತೋಃ ’ ಎಂಬುದು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು. ಇದು ‘ ದೋಃ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ‘ ತಾ ’ ಎಂಬುದು ತ ಕಾರ ಮಾತ್ರಬೋಧಕ ಸಹಾಯಾರ್ಥಕ ತೃತೀಯಾಂತ ಪದವು. ಇದೂ ‘ ದೋಃ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ‘ ದಿನ್ಮ ’ ಎಂಬುದು ವಿಧೇಯವು. ತಥಾಚ — ಪುಂಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ‘ ಒಂಬತ್ತು, ಪತ್ತು ’ ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ತ ಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ದು ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ‘ ತು ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದಿನ್ಮಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ ಒಂಬದಿಂಬರ್ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯಾಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅವ್ಯಕ್ತಲಿಂಗಗಳಾದುದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಲಿಂಗಾ ಧೀನವಾದ ದಿನ್ಮಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದು ಅಸಂಗತವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ — ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯಾಶಬ್ದಗಳು ಕೇವಲ ಸಂಖ್ಯಾಬೋಧಕಗಳೆಂದೂ ಸಂಖ್ಯೆಯಬೋಧಕಗಳೆಂದೂ ಎರಡು ತೆರನಾಗಿರುವುವು ಎಂಬುದು —

‘ ಆದಶತಃ ಸಂಖ್ಯಾಃ ಸಂಖ್ಯೇಯೇ, ಅತ ಉದ್ಧೃಂ ಸಂಖ್ಯಾನೇ ಸಂಖ್ಯೇಯೇ ಚ ’
ಎಂಬ ವಚನದಿಂದಲೂ —

‘ ವಿಶತ್ಯಾದ್ಯಾಸ್ತದೈಕತ್ವೇ ಸರ್ವಾಸ್ಸಂಖ್ಯೇಯಸಂಖ್ಯಯೋಃ ’

ಮೊದಲಾದ ಕೋಶದಿಂದಲೂ ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ವಿಚಾರ ಮಾಡಲು ಇಲ್ಲಿ ಈ ವಚನದಲ್ಲಿ ‘ಆದಶತಃ’ ಎಂದು ದರ್ಶ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅವಧಿಯಾಗಿ ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ‘ಏಕ ದ್ವಿ ತ್ರಿ’ ಮೊದಲಾದ ಸಂಸ್ಕೃತಸಂಖ್ಯಾಶಬ್ದಗಳಿಗೇ ಈ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲದೆ ಭಾಷಾಶಬ್ದಗಳಿಗಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ತದರ್ಥಕವಾದ ‘ಒಂದು, ಎರಡು, ಮೂರು’ ಮೊದಲಾದ ಪತ್ತು ಶಬ್ದಪರ್ಯಂತ ಭಾಷಾಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸಂಖ್ಯೆಯವಾಚಿತ್ವವೂ ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ‘ಪನ್ನೊಂದು, ಪನ್ನೆರಡು’ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಸಂಖ್ಯಾಸಂಖ್ಯೆಯೋಭಯವಾಚಕತ್ವವೂ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ ರೂಢಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಂಟೆಂದು ತಿಳಿದು — ಕೇವಲ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಿಗಳಿಗೆ ಲಿಂಗಾಧೀನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅವ್ಯಕ್ತಲಿಂಗವೆಂಬ ವ್ಯವಹಾರವು. ಸಂಖ್ಯೆಯವಾಚಿಗಳಾದರೂ ಲಿಂಗಾಯತ್ತಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಲಿಂಗವೆಂಬ ವ್ಯವಹಾರವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಸಂಖ್ಯಾಶಬ್ದಗಳೂ ಕಥಂಚಿತ್ ವ್ಯಕ್ತಲಿಂಗಗಳಾಗುವುವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ‘ಪುಲ್ಲಿಂಗ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ‘ತಾ’ ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ‘ಒಂಬತ್ತುಪತ್ತು’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತ ಕಾರ ದಿಂದ ‘ಸಹಿತವಾದುದು’ ಎಂಬುದೇ ‘ದಿಮ್’ ಆದೇಶಕ್ಕೆ ‘ಸ್ಥಾನಿ’ ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ‘ದು’ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ‘ದಿಮ್’ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ಒಂದು ತ ಕಾರವು ಉಳಿಯ ಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ‘ತಾ’ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ವಿಶೇಷಣವು ‘ಒಂಬತ್ತುಪತ್ತು’ ಎಂದು ದ್ವಿ ತ ಕಾರಕ ಶಬ್ದವನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ‘ಒಂಬತ್ತು, ಪತ್ತು’ ಎಂಬ ಏಕ ತ ಕಾರವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳೂ ಇರುವುವೆಂದು —

ಸಂದಸಸುತ್ಯಂಗದೋಳಿ
ದ್ವೈಂದಯ್ದಿರಣೊಂಬತೆಂದು ತೊದಳಿಸೆವಿನಮೋ
ರೊಂದನೆ ಕುಡಿಸೆರಲಿಂದಮ
ದಂದೆಣಸುಗುಮೆನ್ನ ಕೊರಲ ಹಾರದ ಮುತ್ತುಂ

ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದು. ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ‘ತಾ’ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ವ್ಯರ್ಥ ವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೭೪

ಇನ್ನು ಸರ್ವನಾಮವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಆದೇಶ ವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಆವುದೋರಾರ್ || ೧೭೪ ||

ಅರ್ಥ || ಪುಲ್ಲಿಂಗ-ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ‘ಆವುದು’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ಆರ್’ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಆರ್, ಆರಂ, ಆರಿಂ || ಇವೇ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೭೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಆವುದೋ, ಆರ್’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ಪುಂಸಿ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ’ ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ‘ಆವುದೋ’ ಎಂಬುದು ಸ್ಥಾನಸಪ್ತಮಂತವು.

‘ಆರ್’ ಎಂಬುದು ಆದೇಶವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ದೋಃ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿಯಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ — ಪುಂಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ‘ಆವುದು’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ಆರ್’ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ಆರ್, ಆರಂ’ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೭೫

ಹೀಗೆಯೇ ಆವುದು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಆದೇಶಾಂತರವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಆವೊನಾವೌ ಚೈಕತ್ವೇ || ೧೭೫ ||

ಅರ್ಥ || ಪುಲ್ಲಿಂಗ-ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವವು ತೋರುತ್ತಿರಲು ‘ಆವುದು’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ — ‘ಆವೋ, ಆವ, ಆರ್’ ಎಂಬ ಮೂರು ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಆವೋ, ಆವೊನಂ; ಆವಂ, ಆವನಂ; ಆರ್, ಆರಂ; ಆವೋಳ್, ಆವೋಳಂ; ಆವಳ್, ಆವಳಂ; ಆರ್, ಆರಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೭೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಆವೊನಾವೌ, ಚ, ಏಕತ್ವೇ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಆವುದೋಃ, ಆರ್, ಪುಂಸಿ, ಸ್ತ್ರೀಯಾಂ’ ಎಂಬುವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ‘ಆವುದೋಃ’ ಎಂಬುದು ಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದು. ‘ಆವೋ, ಆವ, ಆರ್’ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಧೇಯಗಳು. ಚ ಕಾರವು ಇವಕ್ಕೆ ಪರ್ಯಾಯತ್ವವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ‘ಏಕತ್ವೇ’ ಎಂಬುದೂ ವಿಷಯನಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದು. ತಥಾಚ — ಏಕತ್ವವು ತೋರುವಾಗ ಪುಲ್ಲಿಂಗ-ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ‘ಆವುದು’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ಆವೋ, ಆವ, ಆರ್’ ಎಂಬಾದೇಶಗಳು ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ಆವೋ’ ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ‘ಆವೋಳ್’ ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಳ ಕಾರವು ಸರವಲ್ಲವಾಗ ‘ಆವೊನ್’ ಆದೇಶ ಸಂಬಂಧಿ ನ ಕಾರಕ್ಕೆ — ಲುಪ್ತ ನಃ || ೧೭೬ || ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವು ಬಂದಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೭೬

ಹೀಗೆಯೇ ‘ಆವುದು’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಆದೇಶಾಂತರವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ವಾ ನಸ್ಯೇತುಃ || ೧೭೬ ||

ಅರ್ಥ || ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವವು ತೋರುವಾಗ ‘ಆವುದು’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ‘ಏತು’ ಎಂಬಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಏತುಃ, ಆವುದುಃ; ಏತುಃ, ಆವುದುಃ; ಏತುಃ, ಆವುದುಃ; ಏತುಃ, ಆವುದುಃ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೭೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ವಾ, ನಸಿ, ಏತುಃ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಆವುದೋಃ, ಏಕತ್ವೇ’ ಎಂಬಿರಡು ಪದಗಳು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಇಲ್ಲಿ

‘ನಸಿ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ಪುಂಸಿ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ’ ಎಂಬುದು ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವವು ತೋರುವಾಗ ‘ಅವುದು’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ‘ಏತು’ ಎಂಬಾದೇಶವು ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ಏತಪಾಂ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇದು ಏಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಈ ಆದೇಶವು ಬಾರದಿದ್ದರೆ ‘ಅವುದಪಾಂ’ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ — ‘ನಸಿ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗ-ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಆರಾಧ್ಯಾದೇಶಗಳೇ ಏಕವು. ಪ್ರಥಮಾ, ದ್ವಿತೀಯಾ, ಚತುರ್ಥಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣ ವಿಶೇಷಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸದೆ ತೃತೀಯಾ, ಪಂಚಮಿ, ಷಷ್ಠಿ, ಸಪ್ತಮಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳನ್ನೇ ಉದಾಹರಿಸಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೭೭

ಹೀಗೆಯೇ ‘ಅವುದು’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಥಿ ನಪುಂಸಕೈವಚನದಲ್ಲಿ ಆದೇಶವಿಶೇಷವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕೆತ್ಯೇಚ್ಚ || ೧೭೭ ||

ಅರ್ಥ || ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವವು ತೋರುವಾಗ ‘ಅವುದು’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಏ ಕಾರಾದೇಶವೂ ‘ಏತು’ ಎಂಬ ಆದೇಶವೂ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಏಕೆ, ಏತಕ್ಕೆ, ಅವುದಕ್ಕೆ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೭೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ಕೆತಿ, ಏತ್, ಚ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ಕೆತಿ’ ಎಂಬುದು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥಕ ಕ ಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಚತುರ್ಥೀಕವಚನಕ್ಕೆ ಅನುಕರಣವಾದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು. ‘ಏತ್’ ಎಂಬುದೂ ಏ ಕಾರಮಾತ್ರಬೋಧಕವು. ಚ ಕಾರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯವಾದ ‘ಏತುಃ’ ಎಂಬುದನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯಗಳೆರಡೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ‘ಅವುದೇಃ, ನಸಿ, ಏಕತ್ವೇ, ವಾ’ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳೂ ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ — ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವವು ತೋರುವಾಗ ‘ಅವುದು’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ಕೆತ್’ ಎಂಬ ಚತುರ್ಥಿವಿಭಕ್ತಿಯು ಪರವಾಗಲು ‘ಏ’ ಕಾರಾದೇಶವೂ ‘ಏತು’ ಎಂಬ ಆದೇಶವೂ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ಏಕೆ, ಏತಕ್ಕೆ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಈ ಆದೇಶಗಳು ಬಾರದಿದ್ದರೆ ‘ಅವುದಕ್ಕೆ’ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ — ‘ಏತಕ್ಕೆ, ಅವುದಕ್ಕೆ’ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ‘ಅವುದು’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗೆತ್-ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ‘ಅದ್ವಾದೇಃ ಕಿತ್ || ೨೬೯ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅಱು’ ಎಂಬಾದೇಶವನ್ನೂ ಅದಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶವನ್ನೂ ಮಾಡಿ — ‘ಐತೋರ್ವಿಕೃತಾತ್ || ೨೭೫ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗೆತ್-ಪ್ರತ್ಯಯದ ಗ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕ ಆದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಲು ‘ಏತಕ್ಕೆ, ಅವುದಕ್ಕೆ’ ಎಂಬ ರೂಪಗಳಾಗಿರುವುವು. ‘ಏಕೆ’ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಗೆತಃ ಕ ಆದೇಃ || ೨೭೪ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವಾದರೋ ಆ ಕಾರಾಂತ ಪಿಷಯಕವಾಗಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೆತ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರಲು ಏ ಕಾರಾದೇಶ ವಿಧಾನವು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು

ತೋರಲು ಇಲ್ಲಿ ಕ ಕಾರೋಚ್ಚಾರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ಕ್ವಚಿತ್ ಬೇರೆ ಕಡೆ ಯಲ್ಲಿಯೂ ಕ ಕಾರಾದೇಶವು ಇಷ್ಟವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ 'ಎಕೆ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಧುತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೭೮

ಹೀಗೆಯೇ 'ಆವುದು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಭಕ್ತಿವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಅಪೇರಾಂತರವನ್ನು ನಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಏನ್ಮಮೋಃ || ೧೭೮ ||

ಅರ್ಥ || ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವವು ತೋರುವಾಗ ಪ್ರಥಮಾ, ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರವಾಗಿರಲು 'ಆವುದು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಏನ್' ಎಂಬಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಏನ್, ಆವುದು; ಏನಂ, ಆವುದಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೭೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಏನ್, ಮಮೋಃ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ — 'ಆವುದೋಃ, ಏಕತ್ವೇ, ವಾ, ನಪಿ' ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳು ಅನುವರ್ತಿ ಸಲ್ಪಡುವುವು. 'ಏನ್' ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯವು. 'ಮಮೋಃ' ಎಂಬುದು ಪರ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು. 'ಆವುದೋಃ' ಎಂಬುದು ಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯವು. 'ಏಕತ್ವೇ, ನಪಿ' ಇವೆರಡೂ ವಿಷಯಸಪ್ತಮ್ಯಂತಗಳು. ತಥಾಚ — ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವವು ತೋರುವಾಗ 'ಆವುದು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಮ್, ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಲು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಏನ್' ಎಂಬಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಏನ್, ಏನಂ' ಎಂದಾಗುವುವು. ಈ ಆದೇಶವು ಬಾರದಿದ್ದರೆ 'ಆವುದು' ಎಂದೇ ಇರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ 'ಏನ್, ಆವುದು' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ — 'ಮಃ || ೨೫೧ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವು ಬಂದಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯ ಬೇಕು.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ಏನೇತದ್ವಿಧಿಕುಮಾರಯೋ

ಏ ನಗಟ್ಟು ಚತುರ್ಥಿಗಕ್ಕುಮೇತಕ್ಕೇಕೆಂ

ಬೀ ನುಡಿಯೇತಪ್ರಕೃತಯು

ತಾನಕ್ಕುಂ ತತ್ಪ್ರತೀಯ ಮೊದಲಾದುವನುಕೋಳ್ (ಸೂತ್ರ ೧೧೨)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೭೯

ಇದುವರೆಗೂ ಕೆಲವು ಸರ್ವನಾಮಗಳಿಗೆ ಆದೇಶವು ನಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಕೃದಂತಕ್ಕೆ ಬರುವ ಆದೇಶವನ್ನು ನಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಒನಚಃ || ೧೭೯ ||

ಅರ್ಥ || ಏಕತ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಚ್-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಒನ್' ಎಂಬಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಮಾಡಿದೊಂ, ಮಾಡಿದೊಳ್; ಮಾಡಿದಂ, ಮಾಡಿದಳ್; ಕೂಡಿದೊಂ, ಕೂಡಿದೊಳ್; ಕೂಡಿದಂ, ಕೂಡಿದಳ್ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೭೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಒನ್, ಅಚಃ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ವಾ, ಏಕತ್ವೇ’ ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ‘ಒನ್’ ಎಂಬುದು ವಿಧೇಯವು. ‘ಅಚಃ’ ಎಂಬುದು — ‘ಅಚ್ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ || ೫೪೩ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಕೃತ್-ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕಪ್ರತ್ಯಯವು. ಇದೇ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಯಾಗಿರುವುದು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ‘ಏಕತ್ವೇ’ ಎಂಬುದು ವಿಷಯಸಪ್ತಮಿಯು. ಇಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವಿಶೇಷವನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸಿದಿರುವುದರಿಂದ ಮೂರು ಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಆದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ತಥಾಚ ಏಕತ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಚ್-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ‘ಒನ್’ ಆದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ಷಷ್ಠ್ಯಾಃ ಸ್ಥಾನೇಽಂತಸ್ಕೃ’ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತವಾದ ಅಚ್-ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೇ ‘ಒನ್’ ಆದೇಶವು ಬಂದು ‘ಮಾಡಿದೊಂ’ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ಅಚಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ಮಾಡಿದಂ, ಮಾಡಿದಳ್’ ಎಂಬ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನವಶ್ಯಕ ೧೮೦

‘ಒಂದು’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಆದೇಶವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಒಂದೋಃ ಪುಂಸ್ಯೊರ್ವೃತ್ || ೧೮೦ ||

ಅಥ || ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವವು ತೋರುವಾಗ ‘ಒಂದು’ ಶಬ್ದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ‘ಒರ್ವೃತ್’ ಆದೇಶವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಒರ್ವೃಂ, ಒರ್ವೃನಂ, ಒರ್ವೃನಿಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೮೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಒಂದೋಃ, ಪುಂಸಿ, ಒರ್ವೃತ್’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ಏಕತ್ವೇ’ ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ‘ಒಂದೋಃ’ ಎಂಬುದು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಪ್ರತ್ಯಯವಾದವು. ಇದೇ ಇಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ್ಯವು. ‘ಪುಂಸಿ’ ಎಂಬುದು ವಿಷಯಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು. ‘ಒರ್ವೃತ್’ ಎಂಬುದು ವಿಧೇಯವು. ಇಲ್ಲಿ ಶಿತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ‘ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ’ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಇದು ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗುವುದು. ‘ವಾ’ ಎಂಬುದು ನಿವೃತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಇದು ನಿತ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತಥಾಚ — ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವವು ತೋರುವಾಗ ಒಂದು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ಒರ್ವೃತ್’ ಎಂಬಾದೇಶವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ಒರ್ವೃಂ, ಒರ್ವೃನಂ, ಒರ್ವೃನಿಂ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ‘ಒಂದು’ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಯಾವಾಗಲೂ ಏಕತ್ವಬೋಧಕವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ‘ಏಕತ್ವೇ’ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ನಿಷ್ಪಲವಾದುದರಿಂದ ‘ಏಕತ್ವೇ’ ಎಂಬುದನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಿರುವುದು ಅಯುಕ್ತವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ‘ಒಂದು’ ಶಬ್ದವು ಸಂಖ್ಯೇಯ

ವಾಚಕವಾಗಲು ನಿತ್ಯೈಕವಚನವಾಗಿದ್ದರೂ ಕತಿಪಯವಾಚಕವಾದುದು ಬಹುವಚನವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದೆಂದು —

ಒರ್ವರ್ ಜಡಾತ್ಮವಾದಿಗ
ಒರ್ವರ್ ಕ್ಷಣಿಕಾತ್ಮವಾದಿಗಳ್ ದುರ್ವ್ಯಾಸಂ
ತೊರ್ವರ್ ವಿಭುತ್ವವಾದಿಗ
ಒರ್ವರುಮೊಕ್ಕೊರಲೊಳಾಡರಾತ್ಮನ ತೆಹನಂ

ಎಂದು ಪ್ರಾಚೀನರು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ತದ್ವ್ಯಾಸಂ ಪ್ರತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ 'ಏಕತ್ವೇ' ಎಂಬುದರ ಅನುವೃತ್ತಿಯು ಅವಶ್ಯಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮತ್ತು ಉತ್ತರಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ ಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಆದರೆ ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ 'ಒರ್ವರ್' ಎಂದಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಏಕತ್ವೇ' ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಅಸಂಗತವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಉಕ್ತಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ 'ಒಂದು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವರ್-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಿ- 'ಒರೊಂದೋಃ || ೩೫೮ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಒರ್ ಆದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಲು 'ಒರ್ವರ್' ಎಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ಏಕತ್ವೇ' ಎಂಬುದನ್ನು ಸಂಬಂಧಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೮೧

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಒಂದು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಒರ್ವರ್' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಆದೇಶವನ್ನಯೋಗಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ಈಗಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಈರ್ಕ್ಕ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ || ೧೮೧ ||

ಅರ್ಥ || ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವವು ತೋರುತ್ತಿರಲು 'ಒಂದು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಒರ್ವರ್' ಎಂಬ ಆದೇಶವೂ ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ ಈಗಾಗಮವೂ ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಒರ್ವರ್ಳು, ಒರ್ವರ್ಳಂ, ಒರ್ವರ್ಳಂ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೮೧

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಈರ್ಕ್ಕ, ಚ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ಒಂದೋಃ, ಒರ್ವರ್, ಏಕತ್ವೇ' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. 'ಈರ್ಕ್ಕ' ಎಂಬುದು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥಕ-ಉ ಕಾರಸಹಿತ ಕಿತ್ತಾದ ವಿಧೇಯಬೋಧಕವು. ಚ ಕಾರವು ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಕವಾದುದರಿಂದ 'ಒರ್ವರ್' ಎಂಬ ವಿಧೇಯವನ್ನು ಪರಾಮರ್ಶಿಸುವುದು. ಇದು 'ಶಿತ್' ಆದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿಯೂ 'ಈರ್ಕ್ಕ' ಎಂಬುದು 'ಕಿತ್' ಆದುದರಿಂದ — 'ಕಿಚಂತ್ಯಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಆ 'ಒರ್ವರ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿಯೂ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆದೇಶವೂ ಒಂದು ಆಗಮವೂ ಆದುದರಿಂದ ಪರ್ಯಾಯವಲ್ಲದೆ ಸನ್ನಿಯೋಗವಾಗಿ ಬರುವುವು. 'ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ, ಏಕತ್ವೇ' ಇವೆರಡೂ ವಿಷಯಸಪ್ತಮ್ಯಂತಗಳು.

ತಥಾಚ — ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವವು ತೋರುವಾಗ ‘ಒಂದು’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒವ್ವಾದೇಶವೂ ಅದಕ್ಕೆ ಉಗಾಗಮವೂ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ಒವ್ವಳ್’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅನವತಾರಿಕೆ ೧೮೨

ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವವು ತೋರುವಾಗ ಉಗಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅಡ್ಡಾಣಾಚಃ || ೧೮೨ ||

ಅರ್ಥ || ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವವು ತೋರುವಾಗ ‘ಅಟ್, ದ, ಅಣ, ಅಚ್’ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಉಗಾಗಮವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ಮೆಲ್ಲೆರ್ದೆಯಳ್, ನುಣ್ಣೊಡೆಯಳ್, ಪೆಱಿವಣೆಯಳ್’ ಮೊದಲಾದುವು ಅಟ್-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೂ ‘ಅಲ್ಲಿದಳ್, ಇಲ್ಲಿದಳ್, ಎಲ್ಲಿದಳ್’ ಮೊದಲಾದುವು ದ-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೂ ‘ತೆಂಕಣಳ್, ಬಡಗಣಳ್, ನಡುವಣಳ್, ಕಡೆಯಣಳ್’ ಮೊದಲಾದುವು ಅಣ-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೂ ‘ನೋಡಿದಳ್, ಬೇಡಿದಳ್, ಕಾಡಿದಳ್, ಕೂಡಿದಳ್’ ಮೊದಲಾದುವು ಅಚ್-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ವಿಚಾರ ೧೮೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಅಡ್ಡಾಣಾಚಃ’ ಎಂದು ಒಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಇದು ‘ಅಟ್, ದ, ಅಣ, ಅಚ್’ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೂ ಸಮಾಹಾರದ್ವಂದ್ವಮಾಡಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಉದ್ದೇಶ್ಯಪದವು. ಇದು ಕೇವಲ ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ಉಕ್, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ, ಏಕತ್ವೇ’ ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ — ‘ಅಟ್’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವವು ತೋರುವಾಗ ಉಗಾಗಮವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ಮೆಲ್ಲೆರ್ದೆಯಳ್’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ಅಟ್ ಸ್ವರಾತ್ || ೩೨೮ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸಾಂತವಾದ ಅಟ್-ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ‘ಅಲ್ಲಿದಳ್’ ಮೊದಲಾದುವರಲ್ಲಿ ‘ದಶ್ಚೇತಃ || ೪೨೨ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದ್ಧಿತ ದ-ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ‘ತೆಂಕಣಳ್’ ಮೊದಲಾದುವರಲ್ಲಿ — ‘ದಿಕ್ಕಬ್ಬಾದಣಃ || ೪೨೧ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದ್ಧಿತ ಅಣ-ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ‘ನೋಡಿದಳ್’ ಮೊದಲಾದುವರಲ್ಲಿ ‘ಅಚ್ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ || ೫೪೩ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃತ್ತಾದ ಅಚ್-ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬಂದು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದರಿಂದ ‘ಲಂಚಂಗುಳಿ, ಅಡುಕುಳಿ’ ಮೊದಲಾದ ‘ಗುಳಿಗ್ಯಹ್ಲಾತಿ || ೪೧೪ || ಕುಳಿಸ್ತಚ್ಚೀಲೇ || ೫೪೫ ||’ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ‘ತದ್ಧಿತಗುಳಿ, ಕೃತ್ಕುಳಿ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಿಗೆ ಉಗಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ‘ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು

ರಿಂದ ' ಮೆಲ್ಲೆ ದೇಯಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ' ಏಕತ್ವೇ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಬಹುತ್ವದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೮೩

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ವಿಧಿಸಿದ ಉಗಾಗಮವನ್ನೂ ತದಾಶ್ರಯಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಶಬ್ದವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಉಪ್ಪ ನಃ || ೧೮೩ ||

ಅರ್ಥ || ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವವು ತೋರುವಾಗ ನ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಲೋಪವೂ ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ ಉಗಾಗಮವೂ ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ|| ಆಮೋಳ್, ಮಾಡಿದೋಳ್, ಕೂಡಿದೋಳ್, ಮಾಡುಮೋಳ್, ಮಾಲಿಪ್ಪೋಳ್|| ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೮೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಉಪ್ಪ, ಚ, ನಃ ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ' ಉಪ್ಪ ' ಎಂದರೆ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಅನುಚ್ಛಾರಣೆಯು ಚ ಕಾರದಿಂದ ' ಉಕ್, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ, ಏಕತ್ವೇ ' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ' ನಃ ' ಎಂಬುದು ನ ಕಾರಮಾತ್ರಬೋಧಕಷಷ್ಠ್ಯಂತಪದವು. ಕೇವಲ ನ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ' ನ ಕಾರಾಂತಸ್ಯ ' ಎಂದು ತದಂತಗ್ರಾಹಕವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ — ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವವು ತೋರುವಾಗ ನ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಉಗಾಗಮವೂ ಬರುವುವು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ' ಷಷ್ಠ್ಯಃ ಸ್ಥಾನೇಽಂತಸ್ಯ ' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತವಾದ ನ ಕಾರಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ' ಆಮೋಳ್ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೮೪

ಇದುವರೆಗೂ ಏಕತ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಉಗಾಗಮವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಕೆಲವು ಅ ಕಾರಾಂತಗಳಾದ ಅವ್ವಾದಿಗಳಿಗೂ ಗುಣವಾಚಕಗಳಿಗೂ ಏಕತ್ವಾನೇಕತ್ವಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅತೋಽನೇಕತ್ವೇ ಚಾದ್ವಾದಿಗುಣೋಕ್ತೇಃ || ೧೮೪ ||

ಅರ್ಥ || ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವಾನೇಕತ್ವಗಳು ತೋರುತ್ತಿರಲು ಅ ಕಾರಾಂತಗಳಾದ ಅವ್ವಾದಿಗಣಪರಿತಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಗುಣವಾಚಕಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಉಗಾಗಮವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಅವಳ್, ಇವಳ್, ಉವಳ್, ಆವಳ್, ಪೆವಳ್, ಕರಿಯಳ್, ಬಿಳಿಯಳ್, ಇನಿಯಳ್, ತೋರಿದಳ್, ನೇರಿದಳ್, ಪಿರಿಯಳ್, ಕಿಟಿಯಳ್; ಅವಳ್ಳಿರ್, ಇವಳ್ಳಿರ್, ಉವಳ್ಳಿರ್, ಆವಳ್ಳಿರ್, ಪೆವಳ್ಳಿರ್, ಕರಿಯಳ್ಳಿರ್, ಬಿಳಿಯಳ್ಳಿರ್ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೮೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಅತಃ, ಅನೇಕತ್ವೇ, ಚ, ಅದ್ವಾದಿಗುಣೋಕ್ತೇಃ ' ಎಂದು ನಾಲ್ಕು

ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ, ಏಕತ್ವೇ, ಳುಕ್ ’ ಎಂಬಿವು ಅನುವರ್ತಿ ಸಲ್ಪಡುವುವು. ‘ ಅತಃ ’ ಎಂಬುದು ಕೇವಲ ಪ್ರಸ್ತಾಪಾರಬೋಧಕಷಷ್ಠ್ಯಂತಪದವು. ಇದು ‘ ಅದ್ವಾದಿಗುಣೋಕ್ತೇಃ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಅದ್ವಾದಿಯೆಂದರೆ ‘ ಅದು, ಇದು, ಉದು, ಅವುದು, ಎಲ್ಲ, ಪೆಲಿತು ’ ಎಂಬಿವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ ಎಲ್ಲಳ್ ’ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ‘ ಅದು, ಇದು, ಉದು ’ ಎಂಬವಕ್ಕೆ ಆದೇಶಾನಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಅವು ‘ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ’ ಆವಾಚೇಶಾನಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ‘ ಪೆಲಿತು ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದು ಲೋಪಾನಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಆ ಕಾರಾಂತತ್ವವು ಸಂಭವಿಸುವುದು. ಗುಣವಚನಗಳೆಂದರೋ— ‘ ಅದ್ಗುಣೋಕ್ತೇಃ || ೧೬ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ಕಾರಾದೇಶಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸುವುದು. ಅದುದ ರಿಂದ ಅಂತಹ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು. ‘ ಅನೇಕತ್ವೇ ಚ ’ ಎಂದು ಚ ಕಾರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಏಕತ್ವೇ ’ ಎಂದು ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು. ಉಳಿದುದೆಲ್ಲಾ ಪೂರ್ವ ದಂತೆಯೇ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು. ತಥಾಚ — ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವಾನೇಕತ್ವಗಳು ತೋರುವಾಗ ಆ ಕಾರಾಂತಗಳಾದ ಅದ್ವಾದಿಗಳಿಗೂ ಗುಣವಾಚಕಗಳಿಗೂ ಳುಗಾಗಮವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ ಅವಳ್, ಕರಿಯಳ್ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ ಅತಃ ’ ಎಂದು ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಅಕೆ, ಈಕೆ, ಕರಿದು ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಆಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೮

ಹೀಗೆಯೇ ಕೆಲವು ‘ ಅನೆಯ ’ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಿಗೂ ಳುಗಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅನೆಯಸ್ಯ || ೧೮ ||

ಅರ್ಥ || ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವಾನೇಕತ್ವಗಳು ತೋರುವಾಗ ಅನೆಯ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದ ಗಳಿಗೂ ಳುಗಾಗಮವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಪತ್ತನೆಯಳ್, ಪತ್ತನೆಯಳ್ಳಿರ; ಎರಡನೆಯಳ್, ಎರಡನೆಯಳ್ಳಿರ; ಮೂಟನೆಯಳ್, ಮೂಟನೆಯಳ್ಳಿರ; ಅನಿತನೆಯಳ್, ಅನಿತನೆಯಳ್ಳಿರ || ಮೊದಲಾದ ಪೂರ ಣಾರ್ಥಕ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾದ ಪರಿಮಾಣವಾಚಕ - ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯ ಗಳಾಗುವುವು.

ವಿಚಾರ ೧೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಅನೆಯಸ್ಯ ’ ಎಂಬುದೊಂದೇ ಶಬ್ದವಿರುವುದು. ಇದು ಕೇವಲ ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತಪಂತಬೋಧಕವಾಗು ವುದು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ ಳುಕ್, ಏಕತ್ವೇ, ಅನೇಕತ್ವೇ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ’ ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡು ವುವು. ತಥಾಚ — ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವಾನೇಕತ್ವಗಳು ತೋರುವಾಗ ‘ ಅನೆಯ ’ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಳುಗಾಗಮವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ ಪತ್ತನೆಯಳ್ ’ ಮೊದ ಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ ಪರಿಮಾಣಾಚ್ಛಾನೆಯಃ ಪೂರಣೇ || ೧೯ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ‘ ಅನೆಯ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೮೬

ಹೀಗೆಯೇ ' ಮಗ ' ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಉಗಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಮಗಸ್ಯ || ೧೮೬ ||

ಅರ್ಥ || ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವಾನೇಕತ್ವಗಳು ತೋರುವಾಗ ' ಮಗ ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಗಾಗಮವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಮಗಳ್, ಮಗಳ್ಲಿ೦, ಮಗಳಂ, ಮಗಳ್ಲಿರಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೮೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಮಗಸ್ಯ ' ಎಂದು ಒಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಇದು ಅವಶ್ಯವಾಚಕವು. ಇಲ್ಲಿ ' ಮಗ ' ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯವಾಚಕವಾದಾಗ ಉಗಾಗಮವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ' ಉಕ್, ಏಕತ್ವೇ, ಅನೇಕತ್ವೇ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ' ಎಂಬುವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ— ' ಮಗ ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವಾನೇಕತ್ವಗಳು ತೋರುತ್ತಿರಲು ಉಗಾಗಮವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ' ಮಗಳ್ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೮೭

' ಮಗ ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವಾದಿವಿಶೇಷವಿವಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಉಗಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಉಕ್ ಸಾಮಾನ್ಯೇ || ೧೮೭ ||

ಅರ್ಥ || ' ಮಗ ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲಿಂಗಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವವು ತೋರುವಾಗ ಉಗಾಗಮವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಮಗು || ಎಂಬುದು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯವು.

ವಿಚಾರ ೧೮೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಉಕ್, ಸಾಮಾನ್ಯೇ ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ' ಮಗಸ್ಯ, ಏಕತ್ವೇ ' ಎಂಬೆರಡು ಪದಗಳು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ' ಉಕ್ ' ಎಂಬುದು ಕಿತ್ತಾದ ವಿಧೇಯವಾದುದರಿಂದ ಆಗಮವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ' ಸಾಮಾನ್ಯೇ ' ಎಂದರೆ ' ಸಮಾನಾನಾಂ ಭಾವಃ ಸಾಮಾನ್ಯಂ ' ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಸಾಧಾರಣಾರ್ಥವೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ — ಲಿಂಗತ್ರಯಸಾಧಾರಣವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಎಂದರೆ - ' ಇದು ಸ್ತ್ರೀ, ಇದು ಪುರುಷ ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸದೆ ಅಪತ್ಯಮಾತ್ರವಿವಕ್ಷೆಯಿರಲು ಎಂದರ್ಥವು. ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ' ಏಕತ್ವೇ ' ಎಂಬುದೊಂದನ್ನೇ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವುದು. ತಥಾಚ — ' ಮಗ ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವವು ತೋರುವಾಗ ಉಗಾಗಮವು ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ' ಮಗ ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಗಾಗಮವು ಬರಲು — ' ಉಬನಾಮಹಾನಾ ' ಎಂಬುದರಿಂದ ' ಮಗ ' ಶಬ್ದದ ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಲು ' ಮಗು ' ಎಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೮೮

ಹೀಗೆಯೇ ‘ ಮಗ ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ‘ ಕಳ್ ’ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ದೋಃ ಕೃಳನೇಕತ್ವೇ || ೧೮೮ ||

ಅರ್ಥ || ಲಿಂಗಸಾಮಾನ್ಯವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕತ್ವವು ತೋರುವಾಗ ‘ ಮಗ ’ ಶಬ್ದದ ‘ ದು ’ ಸಂಜ್ಞಕ ‘ ಗ ’ ಎಂಬುದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ‘ ಕಳ್ ’ ಆದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಮಕ್ಕಳ್, ಮಕ್ಕಳಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೮೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ದೋಃ, ಕೃಳ್, ಅನೇಕತ್ವೇ ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ ಮಗಸ್ಯ, ಸಾಮಾನ್ಯೇ ’ ಎಂಬೆರಡು ಪದಗಳು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ‘ ಮಗಸ್ಯ ’ ಎಂಬುದು ‘ ದೋಃ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ‘ ದೋಃ ’ ಎಂಬುದು ಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯಂತಪದವು. ‘ ಅನೇಕತ್ವೇ, ಸಾಮಾನ್ಯೇ ’ ಎಂಬಿವು ವಿಷಯಸಪ್ತವ್ಯಂತಗಳು. ‘ ಕೃಳ್ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಕ ಕಾರವುಳ್ಳ ನಿರ್ದೇಶಕವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ ಅನೇಕತ್ವೇ ’ ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿತವಾಗುತ್ತಿದ್ದರೂ ಪುನಃ ‘ ಅನೇಕತ್ವೇ ’ ಎಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಬರುವುದೆಂದು ನಿಯಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತಥಾಚ — ಅನೇಕತ್ವವು ತೋರುತ್ತಿರಲು ‘ ಮಗ ’ ಶಬ್ದದ ‘ ದು ’ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಲಿಂಗಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ‘ ಕೃಳ್ ’ ಎಂಬಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ ಮಕ್ಕಳ್ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೮೯

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಿದ ಈ ಗಾಗಮಕ್ಕೆ ‘ ಆರ್, ವಿರ್ ’ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ನಾರ್ವಿರಿ || ೧೮೯ ||

ಅರ್ಥ || ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ‘ ಆರ್, ವಿರ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ಗಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾಹರಣೆ || ಅವರ್, ಇವರ್, ಇನಿಯರ್, ಕೂರಿದರ್, ಅತ್ತಿವಿರ್, ಸೊಸೆವಿರ್ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೮೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ನ, ಆರ್ವಿರಿ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ ನ ’ ಎಂಬುದು ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕವಾದುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ್ಯವನ್ನವೇಕ್ಷಿಸುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧ್ಯವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ್ಯವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವುದೇ? ಅಥವಾ ಮುಂದೆ ಹೇಳಿರುವುದೇ? ಅಥವಾ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕೇ? ಎಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗಲು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತವಲ್ಲದೆ ಬೇರೊಂದನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದಲೂ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ನಿಷೇಧಿಸುವುದು ಅಪ್ರಸಕ್ತಕಲ್ಪನೆಯಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವುದಕ್ಕೇ ಇಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧವೆಂದು

ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಾಸನ್ನವಾದ ಈ ಗಾಗಮವೇ ಇಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧವೆಂದು ತಿಳಿದು 'ಈಕೃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿದ್ದರೂ —

ಗೋಯೂಘನದೀಸ್ರೋತೋಮಂಡೂಕಪ್ಲವನಬದ್ಧದಾರುಕವತ್

ತಿಲತಂಡುಲಮದ್ಗುಗತಿವದ್ಗತಯಃ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನೇ ಸೂತ್ರಾಣಾಂ

ಎಂದು ವಿಚಿತ್ರವಾಗಿ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಗತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಮಂಡೂಕಪ್ಲವತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ 'ಈಕೃ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ' ಎಂಬಿವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. 'ಅರ್ವ್ವಿರಿ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ' ಎಂಬುವೂ ವಿಷಯಸಪ್ತಮ್ಯಂತಗಳು. ತಥಾಚ-ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಅರ್ವ್ವಿರ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈಗಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಅವರ್, ಇವರ್' ಮೊದಲಾದುವಕ್ಕೆ ಈಗಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ 'ಅರ್ವ್ವಿರಿ' ಎಂದು ನಿಮಿತ್ತವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಅವಲ್ವಿರ್, ಇವಲ್ವಿರ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಈ ನಿಷೇಧವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

|| ದೇಶ್ಯಶಬ್ದಪ್ರಕರಣಂ ಸಮಾಪ್ತಂ ||

ಅಥ ಸ್ತ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಕರಣ ಪ್ರಾರಂಭಃ

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೯೦

ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ — ‘ ಅರಸ್ಯಾದಯಃ || ೨೦೨ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದವರೆಗೂ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿವಲು ಮೊದಲು ಜಾತಿನಾಚಕದ ಮೇಲೆ ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಜಾತಿರಬ್ಬಾತಿಃ || ೧೯೦ ||

ಅರ್ಥ || ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅ ಕಾರಾಂತವಾದ ಜಾತಿನಾಚಕಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ‘ ಇತಿ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಬ್ರಾಹ್ಮಣಿತಿ, ವಾಲ್ಮೀಕಿತಿ, ಕ್ಷತ್ರಿಯಿತಿ, ಅರಸಿತಿ, ಒಕ್ಕಲಿಗಿತಿ, ಗಾಣಿಗಿತಿ, ಚಸಗಿತಿ, ಕನ್ನಡಗಿತಿ, ಕೊಂಕಣಿಗಿತಿ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೯೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಜಾತಿರಬ್ಬಾತಿ, ಇತಿಃ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ ಅತಃ, ಸ್ತ್ರೀಯಾಂ ’ ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ ಜಾತಿರಬ್ಬಾತ್ ’ ಎಂಬುದು ಪ್ರಕೃತಿಸಿದ್ಧವಾದ್ದು. ಜಾತಿಯಿಂದರೆ —

ಅಕ್ಕತಿಗ್ರಹಣಾ ಜಾತಿಃ ಲಿಂಗಾನಾಂ ಚ ನ ಸರ್ವಭಾಷಾ

ಸಕೃದಾಖ್ಯಾನಸಿರ್ಗ್ರಾಹ್ಯಾ ಗೋತ್ರಂ ಚ ಚರಣ್ಯಸ್ಸಚ

ಎಂದು ಪತಂಜಲಿಗಳು ಹೇಳಿರುವ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಗೆ ವಿಷಯಗಳಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣತ್ವಾದಿಗಳು ಇದನ್ನೇ ‘ ಏಕತ್ವೇ ಸತ್ಯನೇಕಾನುಗತಂ ಸಾಮಾನ್ಯಂ ಜಾತಿಃ ’ ಎಂದು ನೈಯಾಯಿಕರು ಹೇಳುವರು. ಅನುರಸಿಂಹನೂ — ‘ ಜಾತಿಜ್ಞಾತಂ ಚ ಸಾಮಾನ್ಯಂ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯೆ ಜಾತಿಯೆಂದೂ ವ್ಯಾಪಕಜಾತಿಯೆಂದೂ ಎರಡು ತೆರನಾಗಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಧರ್ಮರೂಪವಾದ ಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಾತ್ಮಕ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದರಿಂದ ‘ ಜಾತಿರಬ್ಬಾತ್ ’ ಎಂದು ‘ ರಬ್ಬ ’ ಶಬ್ದವು ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ‘ ಜಾತಿ ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ‘ ಇತಿ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತಿದ್ದರೂ ‘ ರಬ್ಬ ’ ಶಬ್ದವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಈ ಅರ್ಥವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿರಲು ಪುನಃ ‘ ರಬ್ಬ ’ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ಜಾತಿನಾಚಕಶಬ್ದ ಸಾಮಾನ್ಯವೂ ಇಲ್ಲಿ ‘ ಇತಿ ’ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಯೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು. ಇದಕ್ಕೆ ‘ ಅತಃ ’ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಲು ತದಂತಲಾಭವು ಬಂದು ‘ ಅಕಾರಾಂತಾತ್ ’ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದು ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ ಇತಿ ಎಂಬುದು ಪರವಾಗಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅದುದರಿಂದ — ‘ ಪಂಚಮ್ಯಾಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಪರಃ || ೧೯೧ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ತಥಾಚ — ಅ ಕಾರಾಂತ ಜಾತಿನಾಚಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ‘ ಇತಿ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಿತಿ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ ಅತಃ ’ ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ —

‘ ಕಾರು, ಚಕ್ರಿ, ದಿವಾಕೀರ್ತಿ ’ ಮೊದಲಾದ ಆ ಕಾರಾಂತವಲ್ಲದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಜಾತಿವಾಚಕಗಳಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ-ಕರ್ಣಾಟಕೋಭಯ ಶಬ್ದಗಳೂ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗುವವೆಂದು ಉಭಯಶಬ್ದಗಳೂ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ‘ ಆರಸಿತಿ ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಭೂತವಾದ ‘ ಆರಸ ’ ಶಬ್ದವು ‘ ಕ್ಷತ್ರಿಯಜಾತಿ ’ ವಾಚಕವು. ಕೇವಲ ‘ ರಾಜ ’ ವಾಚಕವಾದುದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಣವಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಪುಂಯೋಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಮುಂದೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಉ ಕಾರಾಂತ ‘ ಆರಸು ’ ಶಬ್ದಕ್ಕಾದರೂ—ಆರಸ್ಯಾದಿಗಣದಿಂದ ‘ ಇ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ‘ ಆರಸಿ ’ ಎಂದಾಗುವುದು. ‘ ಒಕ್ಕಲಿಗಿತಿ, ಗಾಣಿಗಿತಿ ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ — ‘ ಒಕ್ಕಲಿಗ ’ ಶಬ್ದವು ‘ ಶೂದ್ರ ’ ವಚನವೆಂದು ‘ ಗಾಣಿಗ ’ ಶಬ್ದವು ‘ ತಿಲಂತುದ ’ ವಚನವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇವೆರಡೂ ಅಖಂಡಶಬ್ದಗಳೇ ಅಲ್ಲದೆ — ‘ ಒಕ್ಕಲ್, ಗಾಣ ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾದ ತದ್ಧಿತ ‘ ಇಗ ’ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾದುವಲ್ಲ. ಇವುಗಳಿಗೆ ‘ ಇತಿ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು — ‘ ವಡಿಗೇಗೋಳಿ ಗಾತ್ || ೧೯೨ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ‘ ಕನ್ನಡಿಗಿತಿ, ಕೊಂಕಣಿಗಿತಿ ’ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ‘ ಕನ್ನಡಿಗ, ಕೊಂಕಣಿಗ ’ ಎಂಬೆರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ‘ ಕಾರ್ಣಾಟಕ, ಕೊಂಕಣಿ ’ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕರಂಬಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಿತಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳು. ‘ ಕನ್ನಡ-ಕೊಂಕಣ ’ ಶಬ್ದಪ್ರಕೃತಿಗಳಾದ ಇಗ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಿಗಾದರೋ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ‘ ಕನ್ನಡಿತಿ, ಕೊಂಕಣಿತಿ ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ ಕನ್ನಡ, ಕೊಂಕಣ ’ ಶಬ್ದಗಳು ಜಾತಿವಾಚಕಗಳೇ ಅಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ದೇಶವಾಚಕಗಳಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ‘ ಅಕ್ಕಸಾಲಿತಿ, ಸೆಟ್ಟಿತಿ, ಒಕ್ಕಲಿತಿ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಆ ಕಾರಾಂತಗಳಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅರಸ್ಯಾದಿಗಣಪಾಠದಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಸುವವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನವಾರಿಕೆ ೧೯೧

ಹೀಗೆ ಜಾತಿವಾಚಕದ ಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ‘ ಇತಿ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಜಾತಿವಾಚಕಗಳಲ್ಲದ ಕೆಲವು ಪುಂವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ಪುಂಸಂಬಂಧದಿಂದಲೇ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವಾಗ ‘ ಇತಿ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಪುಂಯೋಗೇ || ೧೯೧ ||

ಅರ್ಥ || ಆಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವು ಪುಂಯೋಗದಿಂದಲೇ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ‘ ಇತಿ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಅರಸನ ಪೆಂಡತಿ — ‘ ಆರಸಿತಿ ’ ಹೀಗೆಯೇ — ‘ ಪ್ರಧಾನಿತಿ, ತವವಾತಿ, ಸುಂಕಿಗಿತಿ, ತೋಟಿಗಿತಿ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗುವುವು.

ವಿಚಾರ ೧೯೧

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಪುಮ್, ಯೋಗೇ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ — ‘ ಅತಃ, ಇತಿಃ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ ಪುಮ್ ’ ಎಂಬುದು ಉಪವಿಭಕ್ತ್ಯಂತಪದವು. ಇದನ್ನು ಆವರ್ತಿಸಿ ಒಂದನ್ನು ಸ್ವಸ್ವ್ಯಂತವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ‘ ಯೋಗೇ ’ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ‘ ಯೋಗ ’ ಎಂದರೆ ಸಂಬಂಧವು. ಆ ಸಂಬಂಧವು ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ದಾಂಪತ್ಯರೂಪವಾದ

ಸಂಬಂಧವೂ, ಕೃಚಿತ್ ಜನ್ಯಜನಕಭಾವರೂಪಸಂಬಂಧವೂ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ಪಾಣಿನಿ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ — ‘ ಪುಂಯೋಗಾಖ್ಯಾಯಾಂ ’ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿ ಕೇಕಯನ ಮಗಳು ‘ ಕೇಕಯಾ ’ ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಧಾನನ ಹೆಂಡತಿ ‘ ಪ್ರಧಾನಿತಿ ’ ಎಂಬಂತೆ ಪ್ರಧಾನನ ಮಗಳೂ ‘ ಪ್ರಧಾನಿತಿ ’ ಎಂದೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇನ್ನೊಂದು ‘ ಪುಮ್ ’ ಎಂಬುದು ಪುಂವಾಚಕ ಶಬ್ದಪರವು. ಇದು ಲುಪ್ತಸಂಚಯ್ಯಂತವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುವರಿಂದ ಇದೇ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಯು. ಇದಕ್ಕೆ ‘ ಅತಃ ’ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಶೇಷಣಮಾಡಿ ತದಂತಲಾಭವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ‘ ಸ್ತ್ರೀಯಾಂ ’ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಅಸ್ವಯಿಸಲು ಆ ಕಾರಾಂತ ಪುಂವಾಚಕ ಶಬ್ದವು ಪುಂಸಂಬಂಧದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ ಅದಕ್ಕೆ ‘ ಇತಿ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ‘ ಅರಸಿತಿ, ಪ್ರಧಾನಿತಿ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ‘ ಪುಮ್ ’ ಎಂಬುದನ್ನು ಆವೃತ್ತಿಮಾಡಿ ಪುಂಸಂಬಂಧದಿಂದಲೇ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಪುಂವಾಚಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಆಕೆ ಬಸುಱ, ಈಕೆ ಬಾಣತಿ ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿರುವ ‘ ಬಸುಱ, ಬಾಣತಿ ’ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಪುಂಯೋಗವಿದ್ದರೇ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತಗಳಾಗುವುವು; ಅದಾಗ್ಯೂ ಇವು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪುಂವಾಚಕಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಲ್ಲ. ‘ ಅರಸಿತಿ, ಕ್ಷತ್ರಿಯಿತಿ, ಒಕ್ಕಲಿಗಿತಿ, ಶೂದ್ರಿತಿ ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ — ‘ ಅರಸ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ಒಕ್ಕಲಿಗ, ಶೂದ್ರ ’ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಪುಂವಾಚಕಗಳಾದರೂ — ‘ ಅರಸನ ಹೆಂಡತಿ, ಕ್ಷತ್ರಿಯನ ಹೆಂಡತಿ ’ ಎಂದು ಪುಂಸಂಬಂಧವನ್ನು ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಲು ಸ್ತ್ರೀವಾಚಕಗಳೂ ಆಗುವವೆಂದು ಅವುಗಳಿಗೇ ಪರವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ‘ ಅರಸಿತಿ ’ ಇವಳು ಸ್ವಯಂಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜಾತಿಯವಳಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕ್ಷತ್ರಿಯನ ಹೆಂಡತಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಜಾತಿವಾಚಕವಾದರೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಪ್ರಧಾನಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಾದರೋ ಜಾತಿವಾಚಕಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ದರಿಂದ ಇವುಗಳ ಮೇಲೆ ಪುಂಯೋಗದಲ್ಲಿಯೇ ‘ ಸ್ತ್ರೀ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಜಾತಿ-ಪುಂಯೋಗಗಳನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥೆಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಬಲದಿಂದಲೇ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು.

ದರ್ಪಣಕಾರನು ಈ ಸ್ತ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ತದ್ಧಿತಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿಸಿ —

ಕಾಂಶಾವಿಪಯದೊಳಾದಮು

ದಂತಕ್ಕಿತಿಯುಂ ತದಾದಿಲೋಪಮುಮಕ್ಕುಂ

ಭ್ರಾಂತೇನಕಂತಮುಂ ನೆಗ

ಉಂ ತೋರದಲ್ಲದರ್ಕದಂತದ ವಿಕಲ್ಪಂ (ಸೂತ್ರ ೨೦೨)

ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಸ್ತ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಿರುವನು.

ಅನವಾರಿಕೆ ೧೯೨

ಆಕಾರಾಂತಗಳಾದ ಕೆಲವು ತದ್ಧಿತಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯವು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಅಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ವಡಿಗೇಗೋಳಿಗಾತ್ || ೧೯೨ ||

ಅರ್ಥ || 'ವಡಿಗ, ಇಗ, ಉಳಿಗ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಇತಿ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಪಾವಡಿಗ, ಪಾವಡಿಗಿತಿ; ಪೂವಡಿಗ, ಪೂವಡಿಗಿತಿ; ಮಾಲೆವಡಿಗ, ಮಾಲೆವಡಿಗಿತಿ ಮೊದಲಾದುವು 'ವಡಿಗ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೂ ಸರವಂದಿಗಿತಿ, ಪಟ್ಟಸಾಲಿಗಿತಿ, ಗಂದಿಗಿತಿ ಮೊದಲಾದುವು 'ಇಗ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೂ ದೇವುಳಿಗಿತಿ, ಪಾಕುಳಿಗಿತಿ, ಕಯ್ಯುಳಿಗಿತಿ || ಮೊದಲಾದುವು 'ಉಳಿಗ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೂ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.
ವಿಚಾರ ೧೯೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ವಡಿಗೇಗೋಳಿಗಾತ್' ಎಂದೊಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಇದು 'ವಡಿಗ, ಇಗ, ಉಳಿಗ' ಎಂಬ ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೂ ಸಮಾಹಾರದ್ವಂದ್ವದ ಮೇಲೆ ಪಂಚವ್ಯಂತನಿರ್ದೇಶವು ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತಲಾಭವು ಬರುವುದು. ಇದು ಸ್ವಭಾವವಾಗಿಯೇ ಆ ಕಾರಾಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ಅತಃ' ಎಂಬುದನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. 'ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ, ಇತಿಃ' ಎಂಬಿವು ಮಾತ್ರ ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವವು. ತಥಾಚ — 'ವಡಿಗೋ ಜಾತಾ || ೪೧೬ || ಇಗಃ ಪಣ್ಯಂ || ೪೦೫ || ಕುರ್ವತ್ಕುಳಿಗಶ್ಚ || ೪೧೦ ||' ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಧಿಸುವ — 'ವಡಿಗ, ಇಗ, ಉಳಿಗ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಶಬ್ದಗಳ ದೇಸೆಯಿಂದ ಪರವಾದಾಗ ಸ್ತ್ರೀವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇತಿ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಪಾವಡಿಗಿತಿ, ಸರವಂದಿಗಿತಿ, ದೇವುಳಿಗಿತಿ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. 'ಪಾವಡಿಗಿತಿ' ಎಂಬುದು ಜಾತಿಪುಂಯೋಗಸಾಧಾರಣವಾಗಿಯೂ ಆಗುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ಮುಂದೆಯೂ ಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ಉಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೧೯೩

ಕೆಲವು ತದ್ವಿ-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇತಿ-ಪ್ರತ್ಯಯದೊಡನೆ ಇ-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಗೋಗಾದಿಶ್ಚ || ೧೯೩ ||

ಅರ್ಥ || 'ಗ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ 'ಉಗ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಸ್ತ್ರೀವಿಷಯದಲ್ಲಿ 'ಇ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ 'ಇತಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಮಾತುಗಿ, ಮಾತುಗಿತಿ; ಬೂತುಗಿ, ಬೂತುಗಿತಿ; ಲಂಚಗಿ, ಲಂಚಗಿತಿ; ನಾರುಗಿ, ನಾರುಗಿತಿ; ಬೇರುಗಿ, ಬೇರುಗಿತಿ; ತಾಲುಗಿ, ತಾಲುಗಿತಿ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೯೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಗೋಗಾತ್, ಇಃ, ಚ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ಗೋಗಾತ್' ಎಂಬುದು 'ತೇನ ಜೀವತಿ ಗವೇಗಾ || ೪೧೫ || ವೃಂಜನಾದುಗಃ || ೪೨೪ ||' ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಧಿಸುವ 'ಗ, ಉಗ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಸಮಾಹಾರದ್ವಂದ್ವ

ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿ ಪಂಚಮೃಂತವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿರುವುದು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತಬೋಧಕವಾಗಿ ‘ಗ-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾತ್’, ಉಗ-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾತ್’ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ‘ಇಃ’ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯವು. ಆ ಕಾರಿಂದ ‘ಇತಿಃ’ ಎಂಬುದೂ ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ‘ಸ್ತ್ರೀಯಾಂ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದು. ತಥಾಚ — ‘ಗ’ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೂ ‘ಉಗ’ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೂ ಪರವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀವಿಷಯ ದಲ್ಲಿ ‘ಇ’ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ‘ಇತಿ’ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ಮಾತುಗಿ, ಮಾತುಗಿತಿ’ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ‘ಮಾತುಗಿ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ — ‘ಮಾತು, ಬಾತು, ಲಂಚ’ ಎಂಬ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳಮೇಲೆ ‘ಗ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ತದಂತದಮೇಲೆ ಈ ಸ್ತ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ನಾರು ಗೀತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಾದರೂ ‘ನಾರ್’, ಬೇರ್’ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ‘ಉಗ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ತದಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆಗೂ ಬರುವುದು. ‘ತಾಲುಗಿ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ‘ತಾಲು’ ಎಂಬ ಉ ಕಾರಾಂತವಾದ ತ್ಯೇವಲ್ಲೇವ್ಯತಿರಿಕ್ತವನಸ್ವತಿವಾಚಕ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ‘ಗ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ತದಂತದ ಮೇಲಾಗಲಿ ‘ತಾಲ್’ ಎಂಬ ಲ ಕಾರಾಂತದ ಮೇಲೆ ಮಾಡಿದ ‘ಉಗ’ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದ ಮೇಲಾಗಲಿ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ‘ತಾಲು, ತಾಲ್’ ಎಂದು ಉಭಯವಿಧಶಬ್ದಗಳೂ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಇವೆ ಎಂಬುದು —

ಈಳೆಯ ನಿಂಬೆಯ ಮಾದುವ
ದಾಳಿಂಬದ ಬಕ್ಕೆವಲಸಿನಿಮಾವಿನ ಪೊಂ
ಬಾಟೆಯ ತೆಂಗಿನ ಕಾಂಗಿನ
ತಾಲುಗಳಿಂ ಮೆಹಿದುದೊಂದು ಪೊಸಸಸಿಜೋಂಟಂ
ಮಾಲ್ಗಟ್ಟಿಗಳಿತ್ತರಿಯೊಳ್
ಸೀಳ್ಗಾಯ್ಲೆ ಬೀಗಿ ಬೆಳೆದು ಕೆಂಬಿತ್ತುಗಳಿಂ
ಪೋಳ್ಳೆದರ್ದರೆ ದಾಳಿಂಬದ
ತಾಲ್ಗಲ್ ನಿಟ್ಟಪರದಿಟ್ಟಿಗಿಟ್ಟಳಮೆಸಗುಂ

ಎಂಬ ಪದ್ಯಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವುದು.

ಅನವತಾರಿಕೆ ೧೯೪

ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳ ಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅಪ್ಪಾತ್ || ೧೯೪ ||

ಅರ್ಥ|| ಅಪ್-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಕ-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಪರವಾಗಿ ಇ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸ್ತ್ರೀವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ನಿಡುಗಣ್ಣೆ, ನಿಡುವರಲಿ, ಸುಕ್ಕುಂಗುರುಳಿ, ಕಂಕಿ, ಬಿಳಿಕಿ, ಮುದುಕಿ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೯೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಅಪ್ಯಾತ್ ’ ಎಂದೊಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಇದು — ‘ ಅಬ್ಬಹು ವೀಹೇ || ೩೨೭ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸುವ ಸಮಾಸಾಂತವಾದ ಅಪ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ ‘ ಗುಣೋಕ್ತೇಃ ಕೋ ದುಲುಪ್ಪ || ೪೦೩ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸುವ ಕ-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ ಸಮಾಹಾರದ್ವಂದ್ವವನ್ನು ಮಾಡಿ ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತಲಾಭವು ಬರಲು ‘ ಅಪ-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾತ್, ಕ-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾತ್ ’ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ ಇಃ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ’ ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿತವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ - ‘ ಅಪ್-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೂ ಕ-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೂ ಸ್ತ್ರೀ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ ನಿಡುಗಣ್ಣಿ, ಕರಿಕೆ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ‘ ನಿಡುಗಣ್ಣಿ ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ ನಿಡು ’ ಎಂಬುದು ‘ ನಿಡಿದು ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸಾನಾಂತರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸ್ವರದೊಡನೆ ದು ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಲು — ‘ ಕಿಚ್ಚ ಕುವ್ಯಂಜನೇ || ೩೪೦ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುರಾಗಮವು ಬಂದು ಆಗಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನವತಾರಿಕೆ ೧೯೫

ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾಂತರಕ್ಕೆ ಎತ್-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ಇ-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಆಯ್ತಾದೆಚ್ಚ || ೧೯೫ ||

ಅರ್ಥ || ಆಯ್ತ-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎತ್-ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಇ-ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಸೂಳಾಯ್ತೆ, ಸೂಳಾಯ್ತೆ; ಅವಸರಾಯ್ತೆ, ಅವಸರಾಯ್ತೆ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೯೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಆಯ್ತಾತ್, ಎತ್, ಚ ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ ಆಯ್ತಾತ್ ’ ಎಂಬುದು ‘ ಆಯ್ತೋಽಧಿಕೃತೇ ಬಹುಲಂ || ೪೨೫ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸುವ ‘ ಆಯ್ತ ’ ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವಾದ ಪಂಚಮ್ಯಂತಪದವು. ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತಬೋಧಕವಾದುದರಿಂದ ‘ ಆಯ್ತ-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಾತ್ ’ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ‘ ಎತ್ ’ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯವಾದ ಪದವು. ಚ ಕಾರದಿಂದ ‘ ಇ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸಮುಚ್ಚಯವಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು ‘ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ’ ಎಂದು ಇರುವುದು. ತಥಾಚ — ಸ್ತ್ರೀ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ‘ ಆಯ್ತ ’ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ‘ ಎತ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯ ‘ ಇ ’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ ಸೂಳಾಯ್ತೆ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ ಎತ್ ’ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ತ ಕಾರವು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೯೬

ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳ ಮೇಲೂ ‘ಎತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ವಣಿಗವಂತೇಚಾತ್ || ೧೯೬ ||

ಅರ್ಥ || ‘ವಣಿಗ, ವಂತ, ಇಚ’ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪರವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀವಿಷಯದಲ್ಲಿ ‘ಎತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಲಂಚವಣಿಗೆ, ಊಟವಣಿಗೆ, ಸಿರಿವಂತೆ, ಗುಣವಂತೆ, ಕಾಲುರಿಚೆ, ಕರಹಡಿಚೆ || ಮೊದಲಾದುವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಣಿಗಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೧೯೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ವಣಿಗವಂತೇಚಾತ್’ ಎಂದು ಒಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಇದು — ತೇನ ಜೀವತಿ ಗವಣಿಗಾ || ೧೧೫ || ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ಥಿನ್ನಿತಿ ವಂತಃ || ೧೦೨ || ಇಚೋ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚೋಪಾನ್ವಯಃ || ೧೦೩ || ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಧಿಸುವ ವಣಿಗಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಸಮಾಹಾರದ್ವಂದ್ವದ ಪಂಚವ್ಯಂತನಿರ್ದೇಶವು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ಎತ್, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ’ ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವವು. ತಥಾಚ — ಸ್ತ್ರೀವಿಷಯದಲ್ಲಿ ‘ವಣಿಗ, ವಂತ, ಇಚ’ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪರವಾಗಿ ‘ಎತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ‘ಲಂಚವಣಿಗೆ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವವು. ‘ಚಾನು ಕೃಷ್ಣಂ ನೋತ್ತರತ್ರ’ ಎಂದು ವೈಯಾಕರಣರು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಚ’ ಶಬ್ದದಿಂದ ಅನುಕೃಷ್ಣವಾದ ‘ಇ’ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲವೆಂದು ‘ಎತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವದಂತೆ ತ ಕಾರವು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೯೭

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳ ಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಕೆಲವು ಅವಿಂಶಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಸೂತ್ರಂ || ಸಿತಗಾದಿಭ್ಯಃ || ೧೯೭ ||

ಅರ್ಥ || ಸಿತಗಾದಿಗಣಪಠಿತಶಬ್ದಗಳ ಪರವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎತ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಸಿತಗಿ, ಚದುರೆ, ಪಾಣ್ಣಿ, ಜೋಡೆ, ಕಳ್ಳೆ, ಬೆಳ್ಳೆ, ಹೆಡ್ಡೆ, ಎಗ್ಗೆ, ಬೊಳ್ಳೆ, ರುಂಚೆ, ಭಂಡೆ, ಮುಂಡೆ, ತುಂಟೆ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಈ ಸಿತಗಾದಿಗಣವು ಆಕೃತಿಗಣವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ‘ಲಂಡೆ, ಕೆಪ್ಪೆ, ತೇಪೆ’ ಮೊದಲಾದ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡತಕ್ಕವುಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಪಾಠಾಂತರ: ೧ ಬೊಳ್ಳೆ, ೨ ರುಂಚೆ.

ವಿಚಾರ ೧೯೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಸಿತಗಾದಿಭ್ಯಃ’ ಎಂದು ಒಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಇದು ‘ಸಿತಗ’ ಮೊದಲಾದ ಗಣಬೋಧಕವಾದ ಪಂಚಮ್ಯಂತಪದವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ಎತ್, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ’ ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ತಥಾಚ — ಸಿತಗಾದಿಗಣಪಠಿತಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪರವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀ-ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ‘ಎತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ಸಿತಗೆ, ಚದುರೆ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧವುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೯೮

ಇನ್ನು ಐ-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀವಿಷಯದಲ್ಲಿ ‘ಇತಿ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಜಾದಿತಿಃ || ೧೯೮ ||

ಅರ್ಥ || ಐ-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀವಿಷಯದಲ್ಲಿ ‘ಇತಿ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಕುಂಬಜಾತಿ, ಕಮ್ಮಜಾತಿ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೯೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಐತಾ, ಇತಿಃ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ಐತಾ’ ಎಂಬುದು — ‘ಐಃ ಕಮ್ಮಕುಂಜಾತ್ || ೧೯೭ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸುವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬೋಧಕಪಂಚಮ್ಯಂತಪದವು. ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ‘ಇತಿಃ’ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯವು. ‘ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ’ ಎಂದು ಇರುವುದು. ತಥಾಚ — ಐ-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀವಿಷಯದಲ್ಲಿ ‘ಇತಿ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ಕುಂಬಜಾತಿ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧವುವುದು.

ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು — ‘ಜಾತಿಶಬ್ದಾದಿತಿಃ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಾನಂತರದಲ್ಲಿ ‘ಐತಾ’ ಎಂದು ಹೇಳಿ ‘ಇತಿಃ’ ಎಂಬುದನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಲು ಇಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಿರಲು ಪುನಃ ‘ಇತಿಃ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೂಡಿ ಇಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಗೌರವವಿರುವುದೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಐತಾ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯಕತೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಅನುಷ್ಠೇತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿ ಮಂಡೂಕವು ತಿಯನ್ನಾಶ್ರಯಿಸುವುದು ಅಗತಿಕಗತಿಯೆಂದು ಇಲ್ಲಿಯೇ ‘ಇತಿಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೧೯೯

ಐ-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತರವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ತಿಃ || ೧೯೯ ||

ಅರ್ಥ || ಐ-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ‘ತಿ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸ್ತ್ರೀವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಕುಂಬಜಾತಿ, ಕಮ್ಮಜಾತಿ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೧೯೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ತಿಃ ’ ಎಂದು ಒಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ ಟಾತ್, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ’ ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ತಥಾಚ — ಟ-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ‘ ತಿ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸ್ತ್ರೀವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ ಕುಂಬತಿ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳದೆ ಬೇರೆ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು. ಏಕಯೋಗ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಾನಾಂ ಸಹ ನಾ ಪ್ರವೃತ್ತಿಃ ಸಹ ನಾ ನಿವೃತ್ತಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ತಿಃ ’ ಎಂಬುದು ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಯೋಗ ವಿಭಾಗವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನವತಾರಿಕೆ ೨೦೦

ಒೀಗೆಯ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಿಗೂ ಸ್ತ್ರೀ-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ತತ್-ಸನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ ಲೋಪವನ್ನೂ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ವಳವಳ್ಳಾಷ್ಟ || ೨೦೦ ||

ಅರ್ಥ || ‘ ವಳ, ವಳ್ಳ ’ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪರವಾಗಿ ತಿ-ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ‘ ವಳ-ವಳ್ಳ ’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಕೊನೆಗೆ ಲೋಪವೂ ಸ್ತ್ರೀ-ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಮಡಿವಲ್ಲಿ, ಸೆಜ್ಜೆವಲ್ಲಿ, ಅಡಸವಲ್ಲಿ, ಪಡೆವಲ್ಲಿ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೦೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ವಳವಳ್ಳಾತ್, ಲುಸ್, ಚ ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ ವಳವಳ್ಳಾತ್ ’ ಎಂಬುದು — ‘ ವಳವಳ್ಳಾ || ೪೨೬ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಧಿಕೃತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸುವ ‘ ವಳ-ವಳ್ಳ ’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶವು ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ‘ ಲುಸ್ ’ ಎಂದರೆ ಅದರ್ಶನ (ಅನುಚ್ಛಾರಣ) ನೆಂದರ್ಥವು. ಇದು ವಿಧೇಯವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಉಂಟಾಗಲು ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಿಯೇ ನಿರರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಅದರಿಂದ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಯೋಗವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿಗಳಾದ ‘ ವಳ-ವಳ್ಳ ’ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಲೋಪವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದೂ ‘ ಪಷ್ಕಾಃ ಸ್ಥಾನೇಂತ್ಯಸ್ಯ ’ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅವುಗಳ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುವುದೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಚ ಕಾರದಿಂದ ‘ ತಿ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿಯು, ‘ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ’ ಎಂದು ಇರುವುದು. ತಥಾಚ — ‘ ವಳ-ವಳ್ಳ ’ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪರವಾಗಿ ‘ ತಿ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ‘ ವಳ-ವಳ್ಳ ’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಸ್ತ್ರೀ-ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ ಮಡಿವಲ್ಲಿ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ‘ ವಳ-ವಳ್ಳ ’ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ‘ ತಿ ’ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಲೋಪವಿಷಯದಲ್ಲಿ — ‘ ವಳ ’ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೆ ‘ ತಿ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರಲು:

ಪ್ರಕೃತಿಯ ಅಂತ್ಯಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದೆಂದೂ 'ವಳ್ಳ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೆ 'ತಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರಲು ಪ್ರಕೃತಿಯ 'ದು' ಸಂಜ್ಞಕ 'ಳ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದೆಂದೂ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೦೦

ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಿಗೂ 'ತಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ 'ದು' ಎಗೆ ರೇಫಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕಾಱಗಾಱಾದ್ಗೋರಶ್ಚ || ೨೦೧ ||

ಅರ್ಥ || 'ಕಾಱ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ 'ಗಾಱ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಪರವಾಗಿ 'ತಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಪ್ರಕೃತಿಯ 'ದು' ಎಗೆ ರೇಫಾದೇಶವೂ ಸ್ತ್ರೀ-ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಬರುವುದೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ನಗೆಕಾರ್ತ್ರಿ, ನುಡಿಕಾರ್ತ್ರಿ, ಬಗೆಕಾರ್ತ್ರಿ, ಲಟಿಕಾರ್ತ್ರಿ, ಬೇಟಿಕಾರ್ತ್ರಿ, ಒಜಿಗಾರ್ತ್ರಿ, ಮಾಲೆಗಾರ್ತ್ರಿ, ಬಳೆಗಾರ್ತ್ರಿ, ಜೂಜುಗಾರ್ತ್ರಿ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗಿರುವುವು.

ವಿಚಾರ ೨೦೧

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ಕಾಱಗಾಱಾತ್, ಮೋಃ, ರಃ, ಚ' ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ಕಾಱ, ಗಾಱಾತ್' ಎಂಬುದು — 'ಕಾಱಃ ಪ್ರವಣವ್ಯಾಪೃತಯೋಃ || ೪೨೩ || ಗಾಱೋ ಜಾತ್ || ೪೧೧ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಧಿಸುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸ ನಿರ್ದೇಶವು; ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದು. 'ಮೋಃ' ಎಂಬುದು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಪದವು. 'ರಃ' ಎಂಬುದು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥಕ ಅ ಕಾರವುಳ್ಳ 'ರ' ವರ್ಣ ಮಾತ್ರಬೋಧಕವು. ಚ ಕಾರದಿಂದ 'ತಿ' ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು 'ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ' ಎಂದಿರುವುದು. ತಥಾಚ — 'ಕಾಱ-ಗಾಱ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪರವಾಗಿ 'ತಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಪ್ರಕೃತಿಯ 'ದು' ಎಗೆ ರೇಫಾದೇಶವೂ ಸ್ತ್ರೀ-ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ನಗೆಕಾರ್ತ್ರಿ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೦೨

ಹೀಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಒಂದು ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳಾಗದ ಬಗೆಬಗೆಯಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಸ್ತ್ರೀ-ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಗಣಪಾಠಮಾಡಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ನಿಪಾತನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅರಸ್ಯಾದಯಃ || ೨೦೨ ||

ಅರ್ಥ || 'ಅರಸಿ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಸ್ತ್ರೀ-ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾಗಿ ನಿಪಾತನ ಮಾಡಲ್ಪಡುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಅರಸಿ, ಪಾರ್ವತಿ, ಒಕ್ಕಲಿತಿ, ಸೆಟ್ಟಿತಿ, ಗೆಣತಿ, ಜೋಗಿತಿ, ಕಣಿತಿ || ಮೊದಲಾದುವು ಅರಸ್ಯಾದಿಗಣಪಠಿತಶಬ್ದಗಳು. ಇದು ಆಕೃತಿಗಣವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಗ

ವಲ್ಲವುನ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಗೆ ಅವಿವಯವಾದ ಸ್ತ್ರೀ-ಪುತ್ರಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪಾಲನಾದಿಕೊಂಡು ಸಾಧುತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೨೦೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅರಸ್ಯಾದಯಃ' ಎಂದು ಒಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. 'ಸ್ತ್ರೀಯಾಂ' ಎಂದು ಇರುವುದು. ತಥಾಚ್ ಸ್ತ್ರೀ-ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಅರಸ್ಯಾದಿಗಣಪರಿತಶಬ್ದಗಳು ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಅದುದರಿಂದ 'ಅರಸ' ಅಥವಾ 'ಅರಸು' ಶಬ್ದವ ಮೇಲೆ ಜಾತಿಯಲ್ಲಯಾಗಲಿ ಪುಂಯೋಗ ದಲ್ಲಯಾಗಲಿ 'ಇ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ 'ಅರಸಿ' ಎಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಸಾಧುತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. 'ಅರಸ' ಎಂದು ಆ ಕಾರಾಂತವುಂಟೆಂಬುದು —

ಅರಸರೂಳಿಲಗೇ ಸರಸಮ

ನರಸಿಯವೋಲಾಡುತಿರ್ಪ್ಪ ನಿನಗಿದು ಗುಣವೇ

ಅರಸರ್ ಸರಸಮನಜಿಂವರೆ

ಸರಸಮನಾಡರಸರಲ್ಲದವರೊಳ್ ಮಗಳೇ

ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದು. ಇದನ್ನು ಆಕೃತಿಗಣವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ — 'ಪಾರ್ವತಿ, ಅಕ್ಕ ಸಾಲಿತಿ, ಪಟ್ಟಸಾಲಿತಿ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನೂ ಗ್ರಹಿಸಬಹುದು.

ಇಲ್ಲಿ 'ಜಾತಿಶಬ್ದಾದಿಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಮೊದಲು ಈ ಸೂತ್ರದವರೆಗೂ ಸ್ತ್ರೀ-ಪುತ್ರ ಯವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಇದೇ ಅಂತದಲ್ಲಿ 'ವುಳ್ಳ' ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಅರ್ಥವತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ — 'ಅರ್ಥವಲ್ಲಿಂಗಂ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಂಗ-ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಸುಪ್-ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಅವೂ ಪ್ರಕೃತಿಗಳಾಗುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

|| ಸ್ತ್ರೀಪುತ್ರಯಪ್ರಕರಣಂ ಸಮಾಪ್ತಂ ||

॥ ಅಥ ಸುಪ್ ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರಕರಣಂ ॥

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೦೩

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ' ಸ್ವರ್ಗಃ ಸ್ತ್ರೀ ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ಮೊದಲು ' ಅರಣ್ಯಾದಯಃ ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ವರೆಗೂ ಸುಬುತ್ಪತ್ತಿಸಾಧಕಪ್ರಕೃತಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿರುವ — ಸ್ತ್ರೀ-ಪುಂನವುಂಸಕಲಿಂಗವಿಶೇಷಗಳಿಂದ — ' ತದ್ವನ, ತತ್ವನು, ದೇಶ್ಯ ' ವೆಂಬ ಭೇದವುಳ್ಳ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದನು. ಈಗ ಆ ಪ್ರಕೃತಿಗಳ ದೇಸೆಯಿಂದ ಬರುವ ಸುಬುತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವನ್ನೂ ಆ ಸುಬಾತ್ರಯಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಲು ಮೊದಲು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸುಬುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ ॥ ಲಿಂಗಾತ್ಸುಪ್ ॥ ೨೦೩ ॥

ಅರ್ಥ ॥ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞಕ ಶಬ್ದದ ದೇಸೆಯಿಂದ ಪರವಾಗಿ ಸುಪ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ ॥ ಎಗಂ, ವರಂ, ವಲಂ, ಅಯ್ಯೋ, ಓಹೋ, ಅಹೋ ॥ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೦೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಲಿಂಗಾತ್, ಸುಪ್ ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ' ಲಿಂಗಾತ್ ' ಎಂದರೆ — ' ಅರ್ಥವಲ್ಲಿಂಗಂ ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಕೇತಿತವಾದ ವಾಚಕಸಾಮಾನ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಅದರ ಮುಂದೆ ಧಾತುರೂಪ-ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಅಖ್ಯಾತ-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಳಿದ ಲಿಂಗವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ತಥಾಚ — ಲಿಂಗ-ಸಂಜ್ಞಕ ಶಬ್ದದ ದೇಸೆಯಿಂದ ಪರವಾಗಿ ಸುಪ್-ಸಂಜ್ಞಕಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ — ' ಎಗಂ, ವರಂ ' ಮೊದಲಾದ ಅವ್ಯಯಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗುವುವು.

ಯದ್ಯಪಿ ಇದು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ವಿಶೇಷ ವಿಧಿಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೆ ವಿಭಕ್ತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಿಕಾರ ವಿಲ್ಲದೆ ಇದ್ದರೂ ಪದತ್ವಸಂಪಾದನಾರ್ಥವಾಗಿ ವಿಭಕ್ತೃತ್ವತ್ತಿಯು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದು. ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಾದ್ಯರ್ಥ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ವಿಭಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಕರ್ಮಾಧಿಕಾರಕಗಳಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಅವ್ಯಯಗಳ ಮೇಲೆ ಸುಬುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಲು ಈ ಸೂತ್ರವು ವಿಧಾಯಕವೆಂದೂ ಹೇಳಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಯಗಳೇ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗುವುವೆಂದು ಅವೇ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅವ್ಯಯಗಳ ಮೇಲೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲೋಪ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಮಾಡಿರುವ — ' ಶ್ಲೂಘನ್ಯಸ್ಯ ॥ ೨೪೭ ॥ ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು.

ದರ್ಪಣಕಾರನೂ ಹೀಗೆಯೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧದ ಲಿಂಗಕ್ಕೂ ಸಪ್ತವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಬರುವುವೆಂದು —

ಸಂದಿಸಿ ಮಮಿಕೆಯ ದಮೋಲಿ

ಯೆಂದಿಪ್ಪುವು ಸಪ್ತವಿಭವಿಭಕ್ತಿಗಳವು ಮಾ

ಗಂಧಪ್ಪದರ್ಶನವರದಿಂ

ಸಿಂಹನಿಸಿದ ವಿವಿಧವಿಭವ ಲಿಂಗಕ್ಷಿಪ್ಪಂ (ಸೂತ್ರ ೯೩)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಮುಂದೆ ಅವುಗಳ ವಿವರವನ್ನು ತಿಳಿಸುವನು. ಇವಕ್ಕೂ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ವಿಶೇಷ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅವಿಷಯಗಳಾದುವು ಉದಾಹರಣೆಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ —

ಸ್ವಾಜಸಮಾಖ್ಯಾಭ್ಯಾನ್ಮಾಭ್ಯಾ ದ್ವಿಭಾನ್ಮಾಭ್ಯಾ

ದ್ವಿಭಾನ್ಮಾಭ್ಯಾ ದ್ವಿಭಾನ್ಮಾಭ್ಯಾ ದ್ವಿಭಾನ್ಮಾಭ್ಯಾ

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಪ್ತವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಕಾರಕಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಿಶೇಷವನ್ನು ಪುರಸ್ಕರಿಸಿ ವಿಭಕ್ತಿವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡುವರು. ಅದುದರಿಂದ ಅದೇ ಮಾರ್ಗವನ್ನವಲಂಬಿಸಿ ಶಾಸನಕಾರರೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮಾಡಲು ವಿಭಕ್ತಿಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಅದನ್ನೇ ಅನುವಾದಮಾಡಿ ವಿಶೇಷ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡುವನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲ ಈ ಎಳು ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಥಮಾದಿ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಲ್ಲವಾದರೂ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿ ವ್ಯವಹಾರಮಾಡಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ವಚನಾದಿ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ಮುಂದೆ ಏಕತ್ವಾನೇಕತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಇವಕ್ಕೆ ಹೇಳುವ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷಗಳಿಂದ ಏಕವಚನಾದಿ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಮಾಡುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೦೪

ಅಥ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ

ಹೀಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಅತಿಪ್ರಸಕ್ತಿಯುಂಟಾಗಲು ಅದನ್ನು ನಿವಾರಣೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅರ್ಥವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕನಾದ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕರ್ಮಣ್ಯಮ್ || ೨೦೪ ||

ಅರ್ಥ || ಕ್ರಿಯಾವ್ಯಾಪ್ಯವು ಕರ್ಮವೆಂಬುದು. ಆ ಕರ್ಮಕಾರಕವು ತಿಜಾದಿಗಳಿಂದ ಅನುಕ್ತವಾಗಿರಲು ಆ ಕರ್ಮರೂಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞಕ ಕಬ್ಬಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಅಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಘಟಮಂ ಮಾಡಿದಂ ಕುಂಬಟಂ; ಮನೆಯಂ ಮಾಡಿದಂ ಬಡಗಿ; ಕೂಟ ನಟ್ಟಂ ಬಾಣಸಿಗಂ; ಬಿಲ್ಲಂ ಕೇಸಿದಂ ಬಡಗಿ, ಪಟುವಂ ಕಡಿದನೆಕ್ಕಲಿಗಂ; ಊರನೆಯ್ಪಿದಂ ಪಡಿಕಂ; ನೇಸಟಂ ನೋಡಿದಂ ಪಾವ್ವಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಇವಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೦೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಕರ್ಮಣಿ, ಅಮ್’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಲಿಂಗಾತ್ಸುಪ್’ ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಕಬ್ಬವು ಉತ್

ಕ್ಷೇಪಣಾದಿಕ್ರಿಯಾವಾಚಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ 'ಕರ್ಮ, ಕರಣ' ಮೊದಲಾದ ಕಾರಕಪ್ರಕರಣ ಬಲದಿಂದ ಧಾತುವಾಚ್ಯಕ್ರಿಯಾ ವಿಷಯಭೂತವಸ್ತುವಾಚಕವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಇದನ್ನೇ ಸೈಯಾಯಿಕರು ಕ್ರಿಯಾಜನ್ಯಭೂತಾಲಿಯೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುವರು. ಪಾಣಿನಿಯು 'ಕರ್ಮ' ಲ್ಲಿಂಗಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ — 'ಕರ್ತೃಗಿತಿ ತತಃ ಕರ್ಮ' ಎಂದು ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿರುವನು. ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರು 'ಅನ್ಯಾಪ್ತಿ, ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ' ಮೊದಲಾದ ಬೋಧನಪರಿಹಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ — ಪ್ರತ್ಯಕ್ರಿಯಾತ್ಮಕಾತ್ಮಪ್ರಧಾನೀಭೂತವ್ಯಾಸಾರಪ್ರಯೋಜ್ಯ ಪ್ರಧಾನೀಭೂತಭೂತಸಂಬಂಧಪ್ರಕಾರಕಾತಿರಯ(ಚ್ಚಾಸಿಪಯಸಾದುವಾದೋ ಆ ಕಾರಕನೇ ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞಕವಾಗುವುದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. 'ಇಲ್ಲಿ ಕಾರಕವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೂ — 'ಕರೋತಿ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಾದಿವಪದೇಶಂ' ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಅನ್ವರ್ಥಕ ವಾಗಿ ಕರ್ತೃಕದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯೋಗರೂಢವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ 'ಕರ್ಮಣಿ' ಎಂಬ ಸಪ್ತಮಿಗೆ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿವೇ ಅರ್ಥವು. ಅದುದರಿಂದ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗದ ದೇಶಿಯಿಂದ ಎಂದರ್ಥವಾಗಲು ಕರ್ಮವಾಚಕಲಿಂಗದ ದೇಶಿಯಿಂದ ಎಂದು ಭೂತಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಮುಂದೆ — 'ಮುಕ್ತೇ || ೨೨೭ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಳಿದುಬಂದಿರುವ ಕಾರಕವು ಉಕ್ತವಾಗಲು ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥಾತ್ ಇಲ್ಲಿ 'ಅನುಕ್ತೇ' ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುವುದು. 'ಅನುಕ್ತೇ' ಎಂದರೆ ಯಾವ ಕಾರಕದಲ್ಲಿ ಧಾತುನಿಜ ಮೇಲೆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅದು ಉಕ್ತವಾದುದು — ಬೇರೆಯಾದುದೆಲ್ಲಾ ಅನುಕ್ತವಾದುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಸುಪ್' ಎಂಬುದು 'ಮ್' ಮೊದಲಾದ ಸಪ್ತವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಕೇತವಾದುದು. ಇದು 'ಅಮ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ತಥಾಚ — ಕರ್ಮಕಾರಕವು ತಿಳಿದುಬಂದಿರುವ ಅನುಕ್ತವಾಗಿರಲು ಆ ಕರ್ಮರೂಪಾರ್ಥ ಬೋಧಕವಾದ ಲಿಂಗದ ಮೇಲೆ ಸುಪ್-ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಅಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ 'ಘಟಮಂ ಮಾಡದಂ ಕುಂಬಜಂ' ಮೊದಲಾದ ತಿಷ್ಠ-ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಕರ್ತೃಕಾರಕವು ಉಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ ಕರ್ಮಕಾರಕವು ಅನುಕ್ತವಾದುದರಿಂದ ಕರ್ಮ ಬೋಧಕ ಘಟಾದಿಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು 'ಘಟಮಂ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಕಾರಕಂ' ಎಂದು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮಾಡದಿದ್ದರೂ —

ಕರ್ತೃ ಕರ್ಮ ಚ ಕರಣಂ ಸಂಪ್ರದಾನಂ ತಸ್ಯೇವ ಚ
ಆಪಾದಾನಂ ಚಾಧಿಕರಣಂ ಸ್ವಧಂ ಕಾರಕಂ ನುತಂ

ಎಂದು ಪ್ರಾಯೇನರು ಪರಿಗಣಿಸಿರುವ ತತ್ಪ್ರಾದಿ ಆರಂಭಿಯೂ ಕಾರಕಶಬ್ದವು ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಕಾರಕವೆಂಬುದು ಸಾಮಾನ್ಯವೆಂದೂ ಕರ್ತೃಕದಿಗಳು ವಿಶೇಷಗಳೆಂದೂ ತೋರುವುದು. ಆದರೆ 'ಕರೋತಿತಿ ಕಾರಕಂ' ಎಂದು ಕ್ರಿಯಾಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥಕ 'ಕ್ಯ' ಧಾತುನಿಗೆ ಕರ್ತೃಕದಲ್ಲಿ ಆಕ-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ಧಾತುವಿನ ಮು ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆ' ಎಂಬ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಮಾಡಲು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ರಿಯಾಜನಕವಾದುದು 'ಕಾರಕ' ಎಂದು ಕಾರಕ ಶಬ್ದವು ಅನ್ವರ್ಥಕವಾಗಿ ಕರ್ತೃಕದಿಗಳಲ್ಲಿ

ಯೋಗರೂಢವಾಗಿರುವುದು. ಇದು ‘ಕರೋತಿತಿ ಕರ್ತಾ’ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಕರ್ತೃ ಶಬ್ದಾರ್ಥವೂ ಕಾರಕ ಶಬ್ದಾರ್ಥವೂ ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಕರ್ತೃ ಕಾರಕವೆಂದು ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯದಿಂದ ಅನ್ವಯವು ಉಪಪನ್ನವಾಗಿದ್ದರೂ ‘ಕ್ರಿಯತೇ ಇತಿ ಕರ್ಮ; ಕ್ರಿಯತೇ ಅನೇನೇತಿ ಕರಣಂ; ಸಂಪ್ರದೀಯತೇ ಅಸ್ಥಿ ಇತಿ ಸಂಪ್ರದಾನಂ; ಅಸಾ ದೀಯತೇ ಅಸ್ಮಾದಿತ್ಯಪಾದಾನಂ; ಅಧಿಕೀಯತೇ ಅಸ್ಥಿ ನಿತ್ ಅಧಿಕರಣಂ’ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಗಳಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾದ ‘ಕರ್ಮ, ಕರಣ, ಸಂಪ್ರದಾನ, ಅಪಾದಾನ, ಅಧಿಕರಣ’ ಎಂಬುವುಗಳೊಡನೆ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯದಿಂದ ಅಸ್ತಿತ್ವವಾಗಲು ಅರ್ಥಬಾಧೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ‘ಷಡ್ವಿಧಂ ಕಾರಕಂ ಮತಂ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಅಸಂಗತವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಸ್ಥೂಲವೈಶ್ವಯಿಂದ ಅಸಂಗತವೆಂದು ತೋರಿರುವುದೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ವಿಚಾರಮಾಡಲು ಕರ್ಮಾರ್ಥದಿಗಿಗಿ ಕರ್ತೃಸಾಧನಕಾರಕಪದದೊಡನೆ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವು ಸಂಗತವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ — ಕ್ರಿಯೆಯೆಂಬುದು ಮುಖ್ಯೋಪಪದವೆಂದಾದ್ದರಿಂದ ದ್ವಿವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಅನ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾದ್ಭಾತವಸ್ಥಾಪ್ಯವಾವುದೋ ಅದೇ ಮುಖ್ಯವು. ಇದೇ ಉಪಪದವನ್ನೇ ಕ್ರಿಯೆಯೆಂಬುದು ಹೇಗೆಂದರೆ — ‘ದೇವ ದತ್ತನು ಕಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ಸ್ಥಾಲಿಯಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ಬೀಯಿಸುತ್ತಾನೆ’ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು ದೇವದತ್ತನು ಬೀಯಿಸುತ್ತಾನೆ; ಕಟ್ಟಿಗೆಯು ಉರಿಯುತ್ತದೆ; ಸ್ಥಾಲಿ ನೀರನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತದೆ; ಅಕ್ಕಿಯು ಮೆತ್ತಗಾಗುವುದು. ಇದಿಷ್ಟು ‘ಬೇ’ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ತೋರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಾಕ ಕ್ರಿಯೆ ‘ಬೇ’ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಸಾಕ್ಷಾದ್ಭಾತವಸ್ಥಾಪ್ಯವಾಗುವುದು. ಇದೇ ಮುಖ್ಯ ಕ್ರಿಯೆ. ಜ್ವಲ ನಾದಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಅಂತರಾಳಕವಾಗಿ ತತ್ಸಾಧನಸಾಧನಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ತೋರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅಮುಖ್ಯ ಕ್ರಿಯೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ದೇವದತ್ತ ನಿಷ್ಕಕ್ರಿಯೆ. ಸಾಕ್ಷಾದ್ಭಾತವಾಚ್ಯವೆಂದು ಅದು ಮುಖ್ಯ ಕ್ರಿಯೆ ಯೆಂದು ತಿಳಿದು ತದಾಶ್ರಯನಾದ ದೇವದತ್ತನು ಇಲ್ಲಿ ‘ಸ್ವತಂತ್ರ: ಕರ್ತಾ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತೃವ್ಯಪದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದುವನು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ತೃ ಸಾಧನಕಾರಕ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವು ಹೇಗೆ ಉಪಪನ್ನವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳು ಈ ಮುಖ್ಯ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಪರತಂತ್ರಗಳಾಗಿ ದ್ದರೂ ಜ್ವಲನಾಧಿರೂಪ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲಿ ತಾವು ಸ್ವತಂತ್ರಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಯಾ ಕ್ರಿಯಾನಿರೂಪಿತ ಕರ್ತೃತ್ವವು ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳಿಗೂ ಸಂಭವಿಸುವದೆಂದು ಕರ್ತೃಸಾಧನ ಕಾರಕಪದದೊಡನೆ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವು ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು.

ಹೀಗೆ ಉಕ್ತಯುಕ್ತಿಯಿಂದ ಕಾರಕ ಮಾತ್ರಕ್ಕೂ ಕರ್ತೃತ್ವವುಂಟೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲು ಉಕ್ತವಾದ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ದೇವದತ್ತನಿಗೇ ಕರ್ತೃತ್ವ ನಿರ್ದೇಶವು ಹೇಗೆ ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದೆಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಇಲ್ಲಿ ಕಾರಕ ಮಾತ್ರಕ್ಕೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ ಅವವಕ್ಕೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕರ್ತೃತ್ವವಿದ್ದರೂ ವಿಕೇಷವಿವಕ್ಷೆಯನ್ನು ಮಾಡಲು ಅವ ಕಾರಕದ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಕಾಂತರಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿ-ನಿವೃತ್ತಿಗಳು ಅದೀನಗಳಾಗಿರುವುದೋ ಅವು ಸಕಲಕಾರಕ ಸಾಕ್ಷಾದಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಎಂದರೆ — ಹೇಗೆ ತಾನು ತನ್ನಿಂದಲೇ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಕವೂ ನಿವರ್ತಕವೂ

ಅಗುವುದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಕಾರಕಾಂತರಕ್ಕೆ ಇತರ ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಅಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿ ಪ್ರವರ್ತಕವೂ ನಿವರ್ತಕವೂ ಅಗುವುದೋ ಅದೇ ಅಪರತಂತ್ರವಾದ ಕರ್ತೃಕಾರಕವೆಂಬುದು. ಉಳಿದುವೆಲ್ಲಾ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ' ಸಾಧಕ, ತಮತ್ಯ ' ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮವಿಶೇಷ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ಕರಣಾದಿ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು. ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹರಿಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ —

ಸ್ವವ್ಯಾಪಾರೇಷು ಕರ್ತೃತ್ವಂ ಸರ್ವತ್ರೈವಾಸ್ಮಿ ಕಾರಕೇ

ವ್ಯಾಪಾರಭೇದಾಸೇಕ್ಷ್ಯಯಾಂ ಕರಣತ್ವಾದಿಸಂಭವಃ

ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿವರಿಸಿರುವನು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರತಿಜ್ಞಿಸರು — ' ವಿವಕ್ಷಾತಃ ಕಾರಕವಿಭಕ್ತಯೋಃ ನಾನಾ ಭವಂತಿ ' ಎಂದು ಹೇಳಿ ಆ ವಿವಕ್ಷೆಯೂ ಅವುದಾದರೂ ಪ್ರಯೋಜನೋದ್ದೇಶದಿಂದಲೇ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣಕಾರರು — ' ಕಾರಕ, ಕರ್ತೃ, ಕರ್ಮ, ಸಂಪ್ರದಾನ, ಆಪಾದಾನ, ಅಧಿಕರಣ ' ಎಂಬುವುಗಳಿಗೆ — ' ಕ್ರಿಯಾಜನಕಂ, ಕಾರಕಂ ' ಅಥವಾ ' ಕ್ರಿಯಾನ್ವಯಿ ಯತ್ ತತ್ ಕಾರಕಂ || ಸ್ವತಂತ್ರಃ ಕರ್ತಾ || ಕರ್ತುರೀಷ್ಟಿತತಮಂ ಕರ್ಮ || ಸಾಧಕತಮಂ ಕರಣಂ || ಕರ್ಮಣಾಯಮುಭಿಪ್ರೈತಿ ಸ ಸಂಪ್ರದಾನಂ || ಧ್ರುವನುಪಾಯೇಽಪಾದಾನಂ || ಅಧಾರೋಧಿಕರಣಂ || ' ಎಂದು ಸಂಕ್ಷೇಪಬೋಧಕಗಳಾದ ಸಂಜ್ಞಾ-ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ಅಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ಷೇಪ ಮಾಡಿರುವುದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯವಹರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ಕಾರುಕಾದಿ ಪದಗಳು ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಅನ್ವರ್ಥಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಂಜ್ಞಾಕರಣಪ್ರಯುಕ್ತ ನ್ಯೂನತೆಯೇನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ವಿಚಾರಮಾಡಲು — ' ಮೇರುವಿವರ್ಧಪುರು, ರಥಂ ಪೋದಪುರು ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರಕಾಂತರಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಯೋಜಕಗಳಾದ ' ಮೇರು ' ಮೊದಲಾದ ಅಚೇತನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ' ಅಡಿಸಿದನನ್ನಮಂ ದೇವದತ್ತನಿಂ ಜಿನವತ್ತಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಜಿನದತ್ತಾದಿಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಅಸ್ವತಂತ್ರ ' ದೇವದತ್ತ ' ಮೊದಲಾದ ಚೇತನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ' ದೇವದತ್ತಂ ನಿದ್ರಿಸಿದಂ, ಮೂರ್ಛಿಸಿದಂ, ಸತ್ತಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ — ಧಾತ್ವರ್ಥಾನುಕೂಲಯತ್ನವನ್ನಾಗಲಿ ಕಾರಕಾಂತರ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನಾಗಲಿ ಮಾಡದಿರುವ ಸ್ವತಂತ್ರ ದೇವದತ್ತಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ — ಅವು ಸಕಲಕಾರಕ ಸಾಕಲ್ಯಸಾಧ್ಯಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕಾರಕಾಂತರಕ್ಕೆ ತಾನೇ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಪ್ರವರ್ತಕ ನಿವರ್ತಕವಾಗುವುದೋ ಅದು ' ಅಪರತಂತ್ರಕರ್ತೃ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವ ಕರ್ತೃಲಕ್ಷಣವು ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ ಕರ್ತೃತ್ವವು ಹೇಗೆ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದೆಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದರೆ ಬಹಳವಿರುವುದು. ಅದೆಲ್ಲಾ ವೈಯಾಕರಣಭಾಷಾಸಾರವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿಯೂ ಮಂಜುಷಾಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಮಂದಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಈ ಭಾಷಾಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲು ಗ್ರಂಥಭಾಹುಲ್ಯವಾಗುವುದೆಂದು ಸಂಕ್ಷೇಪ ಮಾಡಿರುವುದು. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಚೇತನಾದಿ ಸ್ಥಲದಲ್ಲಿ ಚೇತನತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಆರೋಪಿಸಿ ಕರ್ತೃತ್ವೋಪಪತ್ತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಏತಾದೃಶಕರ್ತೃನಿಷ್ಠಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಆವುದು ವಿಷಯ ವಿಷಯೀಭಾವ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದೋ ಅದೇ ಕರ್ಮಕಾರಕವೆಂಬುದು. ಇವನ್ನೇ ಕೆಲವರು — ಕ್ರಿಯಾಜನ್ಯತದ್ವೈಧಿ ಕರಣಫಲವತ್ತಾದುದು ಕರ್ಮವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಕರಣಾದಿಗಳೂ ಕರ್ತೃಪ್ರಯೋಜಿತಗಳಾಗಿಯೇ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಫಲೋನ್ಮುಖಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದಾದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರಕಗಳಿಲ್ಲೆಯೂ ಕ್ರಿಯಾವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಕರಣಾದಿಗಳಿಗೂ ಕರ್ಮತ್ವವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ‘ವಿವಕ್ಷಾತಃ ಕಾರಕವಿಭಕ್ತಯೋ ನಾನಾ ಭವಂತಿ’ ಎಂದು ಇರುವುದರಿಂದ ಸಾಧಕತಮತ್ತಾದಿ ಧರ್ಮಾಂತರವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ಕರಣತ್ವಾದಿಗಳೂ ಸಂಭವಿಸುವುವು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಾಚೀನರು — ‘ವಸ್ತುವಾತ್ರಸ್ಯ ಪಟ್ಯಾರಕಾತ್ಕತ್ಯೇಽಪಿ ವಿವಕ್ಷಾತೋ ಹಿ ಕಾರಕವ್ಯವಸ್ಥಾ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಇಂತಹ ಕರ್ಮವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ — ‘ನಿರ್ವರ್ತ್ಯ, ವಿಕಾರ್ಯ, ಪ್ರಾಪ್ತ್ಯ’ ಎಂದು ಮೂರು ತೆರನಾಗಿರುವುದೆಂದು —

ನಿರ್ವರ್ತ್ಯಂ ಚ ವಿಕಾರ್ಯಂ ಚ ಪ್ರಾಪ್ತಂ ಚೇತಿ ತ್ರಿಧಾ ಮತಂ

ಎಂಬುದರಿಂದ ಹರಿಯು ಸೂಚಿಸಿರುವನೆಂದು ಭಾಷಾವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಈ ಮೂರು ಭೇದಗಳನ್ನೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಾದರೋ — ‘ನಿರ್ವರ್ತ್ಯ, ವಿಕಾರ್ಯ, ಪ್ರಾಪ್ತ್ಯರೂಪವಾದ’ ಈ ಮೂರು ಈಚ್ಛಿತತಮಕರ್ಮವೆಂದೂ ಅವಾಂತರಭೇದಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನವಾದುದು ನಾಲ್ಕು ಕಲ್ಪಿತ ಕರ್ಮವೆಂದೂ ವಿಭಾಗಿಸಿ, ಕರ್ಮವು ಏಳು ಬಗೆಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹರಿಯು —

ನಿರ್ವರ್ತ್ಯಂ ಚ ವಿಕಾರ್ಯಂ ಚ ಪ್ರಾಪ್ತಂ ಚೇತಿ ತ್ರಿಧಾ ಮತಂ

ತಚ್ಛೇಷ್ಠಿತತಮಂ ಕರ್ಮಚತುರ್ಧಾನ್ಯತ್ವ ಕಲ್ಪಿತಂ

ಸಂಜ್ಞಾಂತರೈರನಾಖ್ಯಾತಂ ಯದ್ವಚ್ಛಾಪ್ತ್ಯಸ್ಯ ಪೂರ್ವಕಂ

ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೂಚಿಸಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ನಿರ್ವರ್ತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಲಕ್ಷಣಾದಿಗಳನ್ನೂ —

ಯದಸಜ್ಜಾಯತೇ ಸದ್ವಾ ಜನ್ಮನಾ ಯತ್ ಪ್ರಕಾಶತೇ

ಪ್ರಕೃತೇಸ್ತು ವಿವಕ್ಷಾಯಾಂ ವಿಕಾರ್ಯಂ ಕೈಶ್ಚಿದನ್ಯಥಾ

ತಸ್ಮಿನ್ವರ್ತ್ಯಂ ವಿಕಾರ್ಯಂ ಚ ಕರ್ಮ ದ್ವೇಧಾ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಂ

ಪ್ರಕೃತ್ಯುಚ್ಛೇದಸಂಭೂತಂ ಕಿಂಚಿತ್ ಕಾಷ್ಠಾದಿಭಸ್ಮವತ್

ಕಿಂಚಿದ್ಗುಣಾಂತರಾಧಾನಾತ್ ಸುವರ್ಣಾದಿ ವಿಕಾರವತ್

ಕ್ರಿಯಾಕೃತವಿಶೇಷಾಣಾಂ ಸಿದ್ಧಿಯತ್ರ ನ ತಿಷ್ಠತಿ

ದರ್ಶನಾದನುಮಾನಾದ್ವಾ ತತ್ಪ್ರಾಪ್ತೃಮಿಹ ಕಥ್ಯತೇ

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ ವಿವರಿಸಿರುವನು. ಏತದ್ವಿನ್ನವಾದುದೇ ಕಲ್ಪಿತವಾದುದು. ಕಲ್ಪಿತವೆಂದರೆ ಕೇವಲ ಸಾಂಕೇತಿಕವಾದುದು. ಇದು — ‘ಉದಾಸೀನ, ದ್ವೇಷ್ಯ, ಅಕಥಿತ, ಅನ್ಯಪೂರ್ವಕ’ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ತೆಜನಾಗಿರುವುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಆವುದು ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕ್ರಿಯಾಜನ್ಯಫಲಶಾಲಿಯಾದುದೋ ಅದು ಉದಾಸೀನ ಕರ್ಮವು. ಆವುದು ದ್ವೇಷಿಸಾಧನವಾಗಿ ಕ್ರಿಯಾಜನ್ಯಫಲಶಾಲಿಯಾದುದೋ ಅದು ದ್ವೇಷಕರ್ಮವು. ಆವುದು ಕಾರಕವಿಶೇಷ ಸಂಜ್ಞಾಂತರ

ದಿಂದ ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಕರ್ಮೋಪಕಾರಕವಾಗುವುದೋ ಅದು ಅಕರ್ಷಿತ ಕರ್ಮವು. ಅನುವು ಪುಷ್ಟಿವಿಷಯ ಕರ್ಮಾನ್ಯಸಂಜ್ಞಕವಾದುದೋ ಅದು ಅನ್ಯಪೂರ್ವಕ ಕರ್ಮವು. ಇವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ವ್ಯಾಕರಣದಿಂದಲೇ ತಿಳಿದು ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದುದರಿಂದ ತತ್ತ್ವರೂಪ ಮಾತ್ರವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿರುವೆವು. ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಪ್ರಚುರವಾಗಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇವಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗ ವಿಲ್ಲವೆಂದು ಭಾಷಾವ್ಯಾಕರಣಜ್ಞರು ಇದರ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರುವರು. ಮತ್ತು ಶಾಸನಕಾರನು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷಾವಾಸನೆಯ ಬಲದಿಂದ ಕೆಲವು ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಅವಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರರ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಕೆಲವು ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರುವನು. ಅದನ್ನೂ ಭಾಷಾಸ್ವಭಾವವನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ನೋಡಿದರೆ ಅದು ಅಷ್ಟು ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿರುವಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲವು.

ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ — ನಿರ್ವರ್ತಕ, ವಿಕಾರ್ಯ, ಪ್ರಾಪ್ತರೂಪವಾದ ತ್ರಿಸಿದ್ಧಕರ್ಮದಲ್ಲಿ — ‘ಗಡಿಗೆ ಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ನಗವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ‘ಗಡಿಗೆ’ ಮೊದಲಾದುವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮೃದಾದಿರೂಪದಿಂದಿದ್ದರೂ ‘ಗಡಿಗೆ’ ಮೊದಲಾದ ರೂಪದಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದುವು ಪ್ರಾಪ್ತವಿಷಯವಾದುದರಿಂದ ಇವು ನಿರ್ವರ್ತಕ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ವಿಕಾರ್ಯರೂಪವಾದ ಕರ್ಮವು ಪೂರ್ವರೂಪೋಪಮರ್ದನ-ಅನುಪಮರ್ದನ ಭೇದದಿಂದ ದ್ವಿವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ — ‘ಕಟ್ಟಿಗೆಯನ್ನು ಸುಡುತ್ತಾನೆ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಗೆಯ ಪೂರ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಉಪಮರ್ದನವುಂಟಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಪೂರ್ವರೂಪೋಪಮರ್ದನರೂಪವಿಕಾರ್ಯಕರ್ಮವೆಂದೂ ಸುವರ್ಣವನ್ನು ಕುಂಡಲ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸುವರ್ಣದ ಪೂರ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಉಪಮರ್ದನವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅದು ಅನುಪಮರ್ದನರೂಪ ವಿಕಾರ್ಯಕರ್ಮವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ‘ವೇದವನ್ನು ಕಲಿಯುತ್ತಾನೆ, ಸೂರ್ಯನನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ‘ವೇದ, ಸೂರ್ಯ’ ಮೊದಲಾದುವು ಉತ್ಪಾದ್ಯಗಳೂ ಅಲ್ಲ; ಅನ್ಯಥಾಕಾರ್ಯಗಳೂ ಅಲ್ಲ. ಅಧ್ಯಯನಾದಿ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದ ತದವಸ್ಥಗಳಾಗಿಯೇ ವಿಷಯ ಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಅವು ಪ್ರಾಪ್ಯಕರ್ಮಗಳೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಯದೃಪಿ ಜೈನಸನ್ಯಾಸನುತಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳೂ ದ್ರವ್ಯಾರ್ಥಿಕ-ಪರ್ಯಾಯಾರ್ಥಿಕ-ನಯಪ್ರಚಾರಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೂ ತ್ರಿಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿರುವುದೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಉತ್ಪಾದ್ಯ, ವ್ಯಯ, ದ್ರವ್ಯರೂಪತ್ವದಿಂದ ನಿರ್ವರ್ತಕವಾದುದು ವಿಕಾರ್ಯವೂ ವಿಕಾರ್ಯವಾದುದು ನಿರ್ವರ್ತಕವೂ ತದಭಿಯವೂ ಪ್ರಾಪ್ಯವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಾಪ್ಯವಾದುದು ತದಭಿಯವಾಗಿಯೂ ಉಪಮರ್ದವಾದುದು ಅನುಪಮರ್ದವಾಗಿಯೂ ಅನುಪಮರ್ದವಾದುದು ಉಪಮರ್ದವಾಗಿಯೂ ತದವಸ್ಥವಾದುದು ಅತದವಸ್ಥವಾಗಿಯೂ ಅತದವಸ್ಥವಾದುದು ತದವಸ್ಥವಾಗಿಯೂ ಆಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಭೇದಭಿನ್ನವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಂಗ್ರಹರೂಪವಾಗಿ ನಿರ್ವರ್ತಕಾದಿ ಭೇದತ್ರಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಈ ಮೂರಕ್ಕೂ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ಪ್ರವಿಧಿತತತ್ತ್ವಮಂ ಕ

ತ್ವನಿವೇಷಿತತಮಪದಾರ್ಥಮದು ನಾಲ್ಕುಂ ಭೇ

ದನನಾಲ್ಕುಂ ನಿರ್ವ

ತ್ವನಿವೇಷಿತತಮಪದಾರ್ಥಮದು ನಾಲ್ಕುಂ ಭೇ (ಸೂತ್ರ ೧೨೭)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ತದ್ವಿಭಾಗವನ್ನೂ ಹೇಳಿ ಈ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ —

ಪ್ರಭವಿಶ್ವದಾ ದ್ವಿತೀಯಾ

ವಿಭಕ್ತಿ ಕರ್ಮಮೋಳನಾಕುಳಂ ವರ್ತಿಸುಗುಂ (ಸೂತ್ರ ೧೨೮)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರಭಾಗದಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರಾನುಗುಣವಾಗಿ ಪ್ರಥಮೆಯನ್ನು ಮೊದಲು ವಿಧಿಸಿ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದು ಉಚಿತವು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಶಾಸನಕಾರನು ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯು ಉಕ್ತಕಾರಕವಿಷಯವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಮೊದಲು ಅನುಕ್ತವಾದುದನ್ನು ಹೇಳಿ ಅನೇಕ ಉಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಥವಾ ‘ಲಿಂಗತತ್ತ್ವ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಥಮೆಗೂ ವಿಧಾಯಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇತರ ವೈಯಾಕರಣರೆಲ್ಲರೂ ಪ್ರಥಮಾದಿ ಕ್ರಮವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿರುವರು.

ಅನಂತರಿಕೆ ೨೦೫

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾನ್ಯಾಪ್ಯನಾದುದು ಕರ್ಮವೆಂದು ಕರ್ಮಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿ ಆ ಕರ್ಮರೂಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗದ ದೇವಿಯಿಂದ ಪರವಾಗಿ ಅಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಗತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಕ ಧಾತುಗಳ ಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜ್ಯ ಕರ್ತೃನಾಪಕದ ಮೇಲೆ — ‘ಹೇತುಕರ್ತೃಕರಣೇತ್ಯಂಭೂತಲಕ್ಷಣೇ || ೨೦೬ ||’ ಎಂಬ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತೃಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಇಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಅಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಗತಿಶಬ್ದಾರ್ಥಕರ್ಮಣಾಂ ಪ್ರಯೋಜ್ಯೇ ಕರ್ತರಿ || ೨೦೫ ||

ಅರ್ಥ || ಗತೃಭೃತಗಳಾಗಿಯೂ ಶಬ್ದಾರ್ಥಕಗಳಾಗಿಯೂ ಅಕರ್ಮಕಗಳಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಧಾತುಗಳ ಸಂಬಂಧವಾದ ಪ್ರಯೋಜ್ಯ ಕರ್ತೃವನುಕ್ತವಾಗಿರಲು ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗದ ದೇವಿಯಿಂದ ಪರವಾಗಿ ಸುಪ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಕವಾದ ಅಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಅರಸಂ ಭೃತ್ಯನನೂರನೆಯ್ಪದಂ, ಗೋವಳಂ ತುಲುಗಳಂ ಮನೆಯಂ ಪುಗಿಸಿದಂ, ಜೋದನರನನಾನೆಯನೇಜಿಸಿದಂ || ಎಂದು ಮೊದಲಾದುವು ಗತೃಭೃತಕ್ಕೂ ಅರಸಂ ಕಾಂತೆಯಂ ಸವಿಸಾತಂ ನುಡಿಯಿಸಿದಂ, ಪಿತರಂ ಪುತ್ರನಂ ತೊದಲ್ಪಡಿಯನೇನಿಸಿದಂ, ಅರಸಿ ಯರಗಳೆಯಂ ಮೆಲ್ಲುಡಿಯಂ ನುಡಿಯಿಸಿದಳ್ || ಎಂದು ಮೊದಲಾದುವು ಶಬ್ದಾರ್ಥಕ್ಕೂ ನಾಯಕಂ ಕೆಳದಿಯಂ ನಾಣ್ಣೆದಿದಂ, ಕಾಂತೆಯನರಸಂ ತಲ್ಲದೊಳ್ ಮಲಗಿಸಿದಂ, ಇಂದ್ರಂ ಜನನಂ ಮೇರುವಿನೊಳ್ ಮಿಸಿಸಿದಂ || ಎಂದು ಮೊದಲಾದುವು ಅಕರ್ಮಕಕ್ಕೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ವಿಚಾರ ೨೦೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಗತಿಶಬ್ದಾರ್ಥಕರ್ಮಣಾಂ, ಪ್ರಯೋಜ್ಯೇ, ಕರ್ತರಿ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ಲಿಂಗಾತ್, ಸುಪ್, ಆಮ್’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ‘ಗತಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥಕರ್ಮಣಾಂ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ಗತಿ, ಶಬ್ದ’ ಎಂಬಿವಕ್ಕೆ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅಭಿಧೇಯನಾಚಕವಾದ ಅರ್ಥಶಬ್ದದೊಡನೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಲು — ‘ದ್ವಂದ್ವಾಂತೇ ಶ್ರುಯಮಾಣಂ ಪದಂ ಪ್ರತ್ಯೇಕಮಭಿಸಂಬಂಧ್ಯತೇ’ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ದ್ವಂದ್ವಾಂತದಲ್ಲಿ ಶ್ರುಯಮಾಣವಾದ ‘ಅರ್ಥ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಂದ್ವದಲ್ಲಿರುವ ‘ಗತಿ, ಶಬ್ದ’ಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಸಂಬಂಧ ಮಾಡುವುದು. ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಅಕರ್ಮಕ ಪದದೊಡನೆ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿ ಷಷ್ಠೀಬಹುವಚನಾಂತವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ‘ಗತ್ಯರ್ಥಕ, ಶಬ್ದಾರ್ಥಕ, ಅಕರ್ಮಕಗಳ’ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃತ್ವಾದಿಗಳು ಧಾತುನಿರೂಪಿತವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆಕ್ಷೇಪ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅದಕ್ಕೆ ‘ಗತಿಶಬ್ದಾರ್ಥಕರ್ಮಣಾಂ’ ಎಂಬುದನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಣ ಮಾಡುವುದು. ಗತ್ಯರ್ಥಕವೆಂದರೆ — ‘ಪೋಗು, ನಡೆ’ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳು; ಶಬ್ದಾರ್ಥಕವೆಂದರೆ — ‘ನುಡಿ’ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳು; ಅಕರ್ಮಕವೆಂದರೆ — ‘ನಾಣ್ಣು, ಮಲಗು’ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಅಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳೆಂಬುದು —

ಧಾತೋರರ್ಥಾಂತರೇ ವೃತ್ತೇರ್ಧಾತ್ವರ್ಥೇನೋಪಸಂಗ್ರಹಾತ್
ಪ್ರಸಿದ್ಧೇರವಿವಕ್ಷಾತಃ ಕರ್ಮಣೋ ಕರ್ಮಿಕಾ ಕ್ರಿಯಾ

ಎಂದು ನಾನಾತೀತನಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವಾಖ್ಯಾನ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ನಿತ್ಯಾಕರ್ಮಕಗಳನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು.

ಧಾತುಗಳಾದರೋ ಅಕರ್ಮಕ, ಸಕರ್ಮಕಗಳೆಂದು ಎರಡು ತೆರನಾಗಿರುವುವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅವ ಧಾತುಗಳ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃಪದಸಮುಭಿವ್ಯಾಹಾರವಿದ್ದರೂ ಕರ್ಮಾಕಾಂಕ್ಷೆಯುಂಟಾಗುವುದೋ ಅವು — ಎಂದರೆ ‘ಮಾಡು, ನೋಡು’ ಮೊದಲಾದವು ಸಕರ್ಮಕವೆಂದೂ ಅವ ಧಾತುಗಳ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಾಕಾಂಕ್ಷೆಯಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವು (ಎಂದರೆ — ‘ಇರ್, ಬರ್’ ಮೊದಲಾದವು) ಅಕರ್ಮಕಗಳೆಂದೂ —

ಕರ್ತೃಕ್ರಿಯಾಪದದ್ವಂದ್ವಾತ್ ಕರ್ಮಾಪೇಕ್ಷಾ ಯದಾ ಭವೇತ್
ತದಾ ಸಕರ್ಮಕೋ ಧಾತುರ್ವಿಪರೀತಸ್ತಸ್ಯ ಕರ್ಮಕಃ

ಎಂಬ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾರಿಕೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದು. ಇನ್ನೂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಧಾತುಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಸಕರ್ಮಕಾಕರ್ಮಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಮಾಡಲ್ಪಡುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ — ‘ದೇವದತ್ತಂ ಮಾಡಿದಂ, ಯಜ್ಞದತ್ತಂ ನೋಡಿದಂ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃಕ್ರಿಯಾಸಮುಭಿವ್ಯಾಹಾರವಿದ್ದರೂ ಶ್ರುತೃವಿಗೆ ‘ಏನನ್ನು’ ಎಂದು ಕರ್ಮಾಕಾಂಕ್ಷೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಪುನಃ ‘ಘಟಮಂ’ ಮೊದಲಾದ ಪದಶ್ರವಣದಿಂದ ಆ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯು ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇವು ಸಕರ್ಮಕಗಳೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುವುದು. ‘ಆತನಿಧಂ, ಈತಂ

ಬಂದಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃಕ್ರಿಯಾಸಮುಭಿವ್ಯಾಹಾರವಿರಲು ' ಎಲ್ಲಿ, ಎತ್ತಣಿಂ ' ಎಂದು ಕಾರಕಾಂತರಾಕಾಂಕ್ಷೆಯಿದ್ದರೂ ಕರ್ಮಾಕಾಂಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇವು ಅಕರ್ಮಕ ಗಳೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅಕಾಂಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ಕೃಚಿತ್‌ಸ್ವಭಾವವಾಗಿಯೂ ಕೃಚಿತ್‌ ಸಮುಭಿವ್ಯಾಹಾರವಿಶೇಷದಿಂದಲೂ ಕೃಚಿತ್‌-ಅರ್ಥಾಂತರವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಕೃಚಿತ್‌ವಕ್ತೃ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಉಂಟಾಗುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ಕಾರಿಕೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದು. ಅದರಲ್ಲಿ — ' ಆತನಿದ್ದಂ, ಈತಂ ಬಂದಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ — ' ಇರ್, ಬರ್ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ಅಕರ್ಮಕಗಳು. ' ನೆಲನಂ ಕೊಂಡಂ, ಸತಿಯಂ ಕರೆದಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ' ಕೊಳ್, ಕರೆ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸ್ವಯಂ ಸಕರ್ಮಕ ಗಳಾಗಿದ್ದರೂ — ' ಸಿರಿ ದೊರೆಕೊಂಡುದು, ತಾಂ ಮೆಯ್ಯರೆದಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗ ಗಳಲ್ಲಿರುವ ' ದೊರೆಕೊಳ್, ಮೆಯ್ಯರೆ ' ಮೊದಲಾದುವು ಉಪಪದಸಮುಭಿವ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಾ ಕಾಂಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅಕರ್ಮಕಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ — ' ಮೊಲನನುತ್ತಂ, ಮಣಿಯಂ ಸರಿದಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ — ' ಉಲ್, ಸರಿ ' ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳು ಹಲವಿರೇಖನ ಸೂತ್ರಪ್ರವೇಶನಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಕರ್ಮಕಗಳಾಗಿದ್ದರೂ 'ಆತನೊಳಂ, ಅವರೊಳರ್, ಈತಂ ಸರಿದಂ, ಇವರ್ ಸರಿದರ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸತ್ತಾಪಲಾಯನಾದ್ಯರ್ಥ ಗಳಲ್ಲಿ ' ಉಲ್, ಸರಿ ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಗೆ ಕರ್ಮಾಕಾಂಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಕರ್ಮಕ ಗಳೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ' ಬೋನಮನಟ್ಟಂ, ತುಪ್ಪಮನುಂಡಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ' ಅಡು, ಉಣ್ ' ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳು ಸಕರ್ಮಕಗಳಾಗಿದ್ದರೂ — ' ಅಮಿನ್ನಟ್ಟುಂಡು, ಬದುಂಕುಗೆಯ್ದುದಿಟ್ಟಮೇ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ — ಚಿತ್ತ ಕ್ಷೋಭವಶದಿಂದ ಪಾಕಭೋಜನಕ್ರಿಯಾಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವು ತೋರುವುದರಿಂದ ತದ್ವಿಷಯ ಭೂತಕರ್ಮವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಕರ್ಮವಿದ್ದರೂ ಬುದ್ಧಿಗೋಚರವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ' ಅಡು, ಉಣ್ ' ಮೊದಲಾದುವು ಅವಿವಕ್ಷಿತ ಕರ್ಮರೂಪಾಕರ್ಮಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಈ ಅವಿವಕ್ಷಿತ ಕರ್ಮಕಧಾತುಗಳೂ ಅನಿತ್ಯಾಕರ್ಮಕಗಳು. ಉಳಿದುವು ನಿತ್ಯಾ ಕರ್ಮಕಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯಾಕರ್ಮಕಗಳೇ ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಇವುಗಳ ' ಪ್ರಯೋಜ್ಯೇ ಕರ್ತರಿ ' ಎಂದು ' ಗತಿಶಬ್ದಾರ್ಥಾಕರ್ಮಣಾಂ ' ಎಂಬ ಪಠ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯವು. ' ಪ್ರಯೋಜ್ಯೇ ಕರ್ತರಿ ' ಎಂದರೆ — ಧಾತ್ವರ್ಥಾನುಕೂಲವ್ಯಾಪಾರವುಳ್ಳುದು ಕರ್ತೃವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಆ ಕರ್ತೃ ' ಸ್ವತಂತ್ರ, ಪರತಂತ್ರ ' ಎಂದು ಎರಡು ತೆಜನಾಗಿರುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಇತರರಿಂದ ಅಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿಯೇ ಕರ್ಮಾದಿಕಾರಕಗಳನ್ನು ತಂತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ಧಾತ್ವರ್ಥವನ್ನು ಫಲೋನ್ಮುಖವಾಗಿ ಮಾಡುವುದೋ ಅದೇ ಸ್ವತಂತ್ರಕರ್ತೃವೆಂಬುದು. ಇದು ' ಆತನಟ್ಟಂ, ಈತನುಂಡಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿರುವುದು. ಅವು ' ಪ್ರೇಷಣ, ಅಭ್ಯೇಷಣ ' ಮೊದಲಾದ ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ' ನೀನು ಹೀಗೆ ಮಾಡು ' ಎಂದು ಇನ್ನೊಬ್ಬನಿಂದ ನಿಯೋಜಿತನಾಗಿಯೇ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದೋ ಅವೇ ಪರತಂತ್ರಕರ್ತೃವೆಂಬುದು. ಇದು—' ಬಾಣಸಿಗ ನೀಂ ಬೋನಮನಡು, ಗುರುಗಳಾ ನೀನುಮಗೆ ತತ್ತ್ವಮಂ ದಯೆಗೆಯ್ಯಂ'

ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪಾಚಕನೂ ಗುರುವೂ ಪರರಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿಯೇ ಪಾಕದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವರು. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವು ಪ್ರಯೋಜ್ಯ ವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರಯೋಜಕನೂ ಕರ್ತೃವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನೆಂದು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವೆವು. ತಘಾಚ — ಗತ್ಯಾರ್ಥಕಥಾತುಗಳ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಜ್ಯಕರ್ತೃವಿನಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪರವಾಗಿ ಸುಪ್-ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಅಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಆರಸಂ ಭೃತ್ಯನನೂರನೆಯ್ಪದಿಂ' ಮೊದಲಾದುವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗಿರುವುವು. ಇಲ್ಲಿ — 'ಭೃತ್ಯನೂರಂ ಎಂಬುದಂ' ಎಂದು ಸ್ವತಂತ್ರ ಕರ್ತೃ ಪ್ರಯೋಗವು. ಯಾವಾಗ ಅವನನ್ನು ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಪ್ರೇರಿಸುವನೋ ಅವಾಗ 'ಎಯ್' ಧಾತು ವಿನ ಮೇಲೆ — 'ಧಾತೋರ್ಹೇತುಮತಿ || ೫೩ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಸು-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಲು 'ಎಯ್ಪದಿಂ' ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಭೃತ್ಯನು ಕರ್ತೃ ವಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಯೋಜ್ಯನಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಭೃತ್ಯ' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಅಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿರು ವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ 'ಗೋವಳಂ ತುಲುಗಳಂ ಮನೆಯಂ ಪುಗಿಸಿದಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ತುಲುಗಳ್' ಮನೆಯಂ ಪೋಕ್ಕುವು' ಎಂದು ಸ್ವತಂತ್ರಕರ್ತೃಪ್ರಯೋಗವು. ಅವುಗಳನ್ನು ಗೋವಳನು ಪ್ರೇರಿಸಿದನು ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಲು ಇಸು-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು 'ಪುಗಿಸಿದಂ' ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ತುಲುಗಳಿಗೆ ಕರ್ತೃತ್ವವಿದ್ದರೂ ಪ್ರಯೋಜ್ಯತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ 'ತುಲು ಗಳಂ' ಎಂದು ಅಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿರುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ಮುಂದೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. 'ಮಿಸಿದಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ — 'ವೇಷ್ಠಿಯಃ || ೫೪ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ದಿಂದ 'ಮಿ' ಧಾತುವಿಗೆ ಇಸು-ಪ್ರತ್ಯಯವಲ್ಲ ನೈಕಲ್ಪಿಕ ಇಸು-ಆದೇಶವು ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರು ವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ಏತದರ್ಥಕ-ಧಾತುಪ್ರಕೃತಿಕ-ಇಸು-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಊಹಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ವಿಚಾರ ಮಾಡಲಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕವಾದ 'ಇಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಧಾತು ಸಮಭಿವ್ಯಾಹೃತವಾದುವು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗಿರುವುವು. ಆ ಇಸುಪ್-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಧಾತುಗಳು ವ್ಯಾಪಾರದ್ವಯಾರ್ಥಕಗಳಾದುದರಿಂದ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜಕರಾದ ರಾಜಾದಿಗಳು ಕರ್ತೃ ಗಳಾದುದರಿಂದ ಕನಿಷ್ಠನಿಯೋಜನ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಭೃತ್ಯಾದಿಗಳು ವಿಷಯೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೂ ಕ್ರಿಯಾವ್ಯಾಪ್ತವಾದುದರೂ ಸಕರ್ಮತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗಲು — 'ಕರ್ಮಣ್ಯಮ್ || ೨೦೪ ||' ಎಂಬ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಅಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿರಲು ತದರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರ ವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುವುದು ಆವಶ್ಯಕವಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ — ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದಿಂದಾಗಲಿ ಪಾರತಂತ್ರ್ಯದಿಂದಾ ಗಲಿ ಅವು ಸಾಕ್ಷಾದ್ಧಾತ್ವಾರ್ಥಾನುಕೂಲ-ಕೃತ್ತಿಮತ್ತಾಗಿರುವುದೇ ತತ್ಕ್ರಿಯಾವ್ಯಾಪ್ಯಕ್ಕೆ ಕರ್ಮತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜಕಕ್ರಿಯಾವಿಷಯಕ್ಕೆ ಕರ್ಮತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದ ರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಹೇಳದೆ ಪ್ರಯೋಜಕಕ್ರಿಯಾವಿಷಯಕ್ಕೂ ಕರ್ಮತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ — 'ಪುರೋಹಿತನರಸನಿಂ ದಾನಮಂ ಕುಡಿಸಿದಂ, ಅರಸಂ ಗೌಂಡನಿಂ ಪೊಲಮನುಟಿಸಿದಂ'

ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಪುರೋಹಿತನಿಂದ ನಿಯೋಜಿತನಾದ ರಾಜವಾಚಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಆರಸನಿಂದ ನಿಯೋಜಿತನಾದ ಗೌಡವಾಚಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಕರ್ತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯ ಬಾರದೇ ಹೋಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಗತಿಶಬ್ದಾರ್ಥಕರ್ಮಣಾಂ’ ಎಂದು ಹೇಳಿ- ‘ಪುರೋಹಿತನರಸನಿ ದಾನಮಂ ಕುಡಿಸಿದಂ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಮಾಡಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ‘ಪ್ರಯೋಜ್ಯೇ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ಉರಸೆಯ್ತು ಪಥಿಕಂ, ಕಾಂತೆ ನುಡಿಯಂ ನುಡಿದಳ್’ ಮೊದಲಾದ ಇಸುಬಂತಗಳಿಲ್ಲದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಥವಾ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಾಕ್ಷಾದ್ಧಾತುವಾಚ್ಯಕ್ರಿಯಾವ್ಯಾಪ್ಯವಾದುದೆಲ್ಲಾ ಕರ್ಮವಾಗುವದೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಇಸುಬಂತ ಧಾತುವಾಚ್ಯ ಕ್ರಿಯಾವ್ಯಾಪ್ಯಕ್ಕೂ ಕರ್ಮತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಮೌ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಪ್ಪಾವ್ಯಾಪ್ತತ್ವಾರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ — ‘ಸಿದ್ಧೇ ಸತ್ಕಾರಭ್ಯಮಾಣೋ ವಿಧಿರ್ನಿಯಮಾಯ ಭವತಿ’ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ — ಇಸುಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿಂದ ಧಾತುವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತದ್ವ್ಯಾಪ್ಯ ಕ್ರಿಯಾವ್ಯಾಪ್ಯವಾದ ಪ್ರಯೋಜ್ಯಕ್ಕೆ ‘ಕರ್ಮಣ್ಯಮ್’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮೌ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಲು ಗತಿಶಬ್ದಾರ್ಥಕರ್ಮಕಥಾತುಗಳಿಗೆ ಬರುವುದು, ಅನ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಈ ಸೂತ್ರವು ನಿಯಮಾರ್ಥಕವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೦೬

ಹೀಗೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ನಿಯಮದಿಂದಾಗಲಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಕರ್ಮಲಕ್ಷಣಾಪಿಷಯವಾದುದರಿಂದಾಗಲಿ ‘ಗುರು ಶಿಷ್ಯನಂ ವ್ಯಾಕರಣಮನೋದಿಸಿದಂ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜ್ಯಕ್ಕೆ ಅಮೌ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಅಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಅಮೌ-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಬೋಧಾರನಾವನತೀನಾಂ ವಾ || ೨೦೬ ||

ಅರ್ಥ || ‘ಬೋಧ, ಆಶನ, ಅವನತಿ’ ಎಂಬರ್ಥಗಳುಳ್ಳ ಧಾತುಗಳ ಪ್ರಯೋಜ್ಯ ಕರ್ತೃವಾಚಕ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞಕ ಶಬ್ದದ ವಿಸಯವೆಂದು ಪರವಾಗಿ ಸುಪ್-ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಅಮೌ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಇದು ಬಾರದಿದ್ದರೆ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯೇ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಗುರು ಶಿಷ್ಯನಂ (ಶಿಷ್ಯನಿಂ) ವ್ಯಾಕರಣಮನೋದಿಸಿದಂ, ಉಪಾಧ್ಯಾಯಂ ಮಾಣವಕನಂ (ಮಾಣವಕನಿಂ) ವೇದಮಂ ಪಠಿಸಿದಂ || ಪಿತೃ ಪುತ್ರನಂ (ಪುತ್ರನಿಂ) ಕಥಯಂ ಸೇವಿಸಿದಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಬೋಧಾರ್ಥಕ್ಕೂ — ಜನನಿ ಕೂಸಂ (ಕೂಸಿಂ) ಪಾಯಸಮನುಣಿಸಿದಳ್, ನಂದಗೋಪನಜ್ಯುತನಂ (ಅಜ್ಯುತನಿಂ) ಬೆಣ್ಣೆಯಂ ತಿನ್ನಿಸಿದಂ, ದಾದಿ ಸಮಕೆಯಂ (ಸಮಕೆಯಂ) ಪಾಲಂ ಕುಡಿಯಿಸಿದಳ್ || ಮೊದಲಾದುವು ಆಶನಾರ್ಥಕ್ಕೂ ತಂದೆ ಮಗನಂ (ಮಗನಿಂ) ಗುರುವಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದಂ, ಗುರು ಶಿಷ್ಯನಂ (ಶಿಷ್ಯನಿಂ) ಜನಂಗೆ

ಜಗಿಸಿದಂ, ಅಬ್ಬೆ ಕೂಸಂ (ಕೂಸಿಂ) ಇಂದುವಿಗೆ ಪೊಡಮಡಿಸಿದಳ್ || ಮೊದಲಾದುವು
ಅವನತ್ಯರ್ಥಕ್ಕೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿರುವುವು.

ವಿಚಾರ ೨೦೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಬೋಧಾಶನಾವನತೀನಾಂ, ವಾ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು.
ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ ಪ್ರಯೋಜ್ಯೇ, ಕರ್ತೃ, ಲಿಂಗಾತ್, ಸುಪ್, ಆಮ್ ’ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವರ್ತಿ
ಸಲ್ಪಡುವುವು. ‘ ಬೋಧಾಶನಾವನತೀನಾಂ ’ ಎಂಬುದು ‘ ಪ್ರಯೋಜ್ಯೇ ಕರ್ತೃ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ
ವಿರೋಧವು. ಇಲ್ಲಿ ಬೋಧವೆಂದರೆ ಜ್ಞಾನವು. ಅಶನವೆಂದರೆ ಆಹಾರವು. ಅವನತಿಯೆಂದರೆ
ನಮಸ್ಕಾರವು. ಇವು ಧಾತುಗಳಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇವುಗಳ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಮ್-
ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ‘ ಧಾತುಗಳ ’ ಎಂದು
‘ ಬೋಧಾಶನಾವನತೀನಾಂ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತಥಾಚ—ಬೋಧಾ
ದ್ಯರ್ಥಕ ಧಾತುಗಳ ಪ್ರಯೋಜ್ಯ ಕರ್ತೃವಿನಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಸುಪ್-ಸಂಜ್ಞಕವಾದ
ಆಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ ಗುರು ಶಿಷ್ಯನಂ
ವ್ಯಾಕರಣಮನೋದಿಸಿದಂ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗಿರುವುವು. ಇಲ್ಲಿ
ಆಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣ ತ್ವತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯು
ಬಂದು ‘ ಶಿಷ್ಯನಿಂ ’ ಎಂದು ತ್ವತೀಯಾಂತಗಳೂ ಆಗುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ‘ ಓದು ’ ಎಂಬ ಧಾತುವು ಪಾರಾರ್ಥಕವೇ ಅಲ್ಲದೆ ಬೋಧಾರ್ಥಕವಲ್ಲವೆಂದು
ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಪಾಠವು ಬೋಧಕಾರಣವಾದುದರಿಂದಲೂ ಬೋಧಕಾರ್ಯವಾದುದ
ರಿಂದಲೂ ಬೋಧಾರ್ಥಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ‘ ಪಠಿಸಿದಂ ’ ಎಂಬುದು ‘ ಪಠನ ’ ಶಬ್ದದ
ದೇವಿಯಿಂದ ಪರವಾಗಿ — ‘ ಇಸುಪ್ತತ್ಯರೋತಿ ಭಾವೇ ಲ್ಲುಟೋತ್ತರಯನಾದೇರ್ಲುಪ್ಪ ದೋಃ
|| ೫೩೩ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಸುಪ್-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ‘ ಮ ’ ಲೋಪವನ್ನೂ ಮಾಡಿ ಅನಂತರ
ದಲ್ಲಿ — ‘ ಉಬನಾಮಹಾನೌ ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸ್ವರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಲು
‘ ಪಠಿಸು ’ ಎಂದು ಕರ್ಣಾಟಕ ಧಾತುವಾಗುವುದು. ಪುನಃ ಇದರ ಮುಂದೆ ‘ ಧಾತೋರ್ಹೇತು
ಮತಿ || ೫೩೬ || ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಸುಪ್-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ಪೂರ್ವದ ಇಸುವಿಗೆ — ‘ ಇಸು
ಪೀಸುಪಃ ಶ್ಲುಬಸ್ವಾರ್ಥೇ || ೫೪೦ || ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವನ್ನೂ ‘ ಧಾತೋರೇಕಾನೇಕತ್ವೇ
|| ೪೪೨ || ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ‘ ದಪದವಂ ತಿಜಾ ಸದ್ವ್ಯತಿಭಾವಿನಿ
|| ೪೪೬ || ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತೀತಕಾಲದಲ್ಲಿ ದ-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ‘ ಇದುತಃ || ೪೭೬ || ’
ಎಂಬುದರಿಂದ ಇ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನೂ ಮಾಡಲು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ‘ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದಂ ’
ಮೊದಲಾದುವನ್ನೂ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಈ ಅಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ —
‘ ಗತಿಬುದ್ಧಿಪ್ರತ್ಯವಸಾನಾರ್ಥ ಶಬ್ದಕರ್ಮಾಕರ್ಮಕಾಣಾಮಣಿ ಕರ್ತಾಸಣೌ ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ
ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇವುಗಳಿಗೂ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವಕ್ಕೂ
ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಲು ರೂಢಿಯಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಅಷ್ಟು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ.

ಆದಾಗ್ಯೂ ಪ್ರಾಚೀನಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತಪ್ರಯೋಗಪರಿಶೀಲನಾಭ್ಯಾಸದಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಿ ಸಿರುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಪತ್ತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಈ ಸೂತ್ರಗಳು ಸಾಧಕಗಳಾಗಿವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೦೭

ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಲಿಂಗವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ‘ಅಮ್’ ಪ್ರತ್ಯಯ ವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕಾಲಾಧ್ವನೋರಮ್ ವ್ಯಾಪ್ತಾ || ೨೦೭ ||

ಅರ್ಥ || ಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಅಧ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ‘ಅಮ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು, ಅತ್ಯಂತ ಸಂಯೋಗವು ತೋರುತ್ತಿರಲು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ಅಬುದಿಂಗಳಂ ತಳ್ಳಿದಂ, ಜಾವಮಂ ತೊಟ್ಟಂ’ || ಮೊದಲಾದುವು ಕಾಲಾರ್ಥಕ್ಕೂ ‘ಅರಿಗಾವುದಮಂ ಪರಿದಂ, ಗಾವುದಮನೋಡಿದಂ’ || ಮೊದಲಾದುವು ಅಧ್ವಾರ್ಥಕ್ಕೂ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ವಿಚಾರ ೨೦೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಕಾಲಾಧ್ವನೋಃ, ಅಮ್, ವ್ಯಾಪ್ತಾ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರು ವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ಲಿಂಗಾತ್, ಸುಪ್’ ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ‘ಕಾಲಾಧ್ವನೋಃ’ ಎಂಬುದು — ‘ಕಾಲಶ್ಚ ಅಧ್ವಾಚ = ಕಾಲಾಧ್ವಾನೌ, ತಯೋಃ = ಕಾಲಾಧ್ವನೋಃ’ ಎಂದು ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದಿಂದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿರುವುದು. ಇದು ವೃತ್ತಿತ್ವಸಂಬಂಧದಿಂದ ‘ಲಿಂಗಾತ್’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಆದರಿಂದ ‘ಕಾಲದಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗ, ಅಧ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗ’ ಎಂಬರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅಲ್ಲರುವುದೆಂದರೆ — ತದ್ವಾಚಕವಾದುದೆಂದರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಕಾಲವೆಂಬುದು ವರ್ತನಾಲಕ್ಷಣವಾದುದು. ಇದು ನಿಶ್ಚಯರೂಪವೆಂದೂ ವ್ಯವಹಾರರೂಪ ವೆಂದೂ ಎರಡು ತೆರನಾಗಿರುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಮಾಣುವುಂಜಾತ್ಮಕವಾದುದು ನಿಶ್ಚಯ ರೂಪಕಾಲವು. ಇದು ಅಖಂಡವಾಗಿಯೂ ನಿತ್ಯವಾಗಿಯೂ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಲೌಕಿಕ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾದುದಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಇಂತಹ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸರ್ವಪದಾರ್ಥದೊಡನೆ ನಿರಂತರ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಂತಸಂಯೋಗವಿಶೇಷಣವೂ ವ್ಯರ್ಥವಾಗು ವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇದು ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಲ್ಲ. ವ್ಯವಹಾರರೂಪವಾದುದು ಕ್ಷಣಲವ ಮೂಹೂರ್ತಾದಿಲಕ್ಷಣ ಕಾಲವು. ಅದಿಪದದಿಂದ ಪ್ರಹರ, ದಿನ, ಪಕ್ಷ, ಮಾಸಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಗ್ರಹವು. ಇದು ಲೋಕವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇದೇ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿ ರುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ — ಅಧ್ವವೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮ-ಸ್ಥೂಲಭೇದಗಳಿಂದ ಎರಡು ತೆರನಾಗಿರುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದುದು ಪರಮಾಣುವಸ್ತುಂಭಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಪ್ರದೇಶರೂಪವಾದುದು. ಇದು ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಅವಿವಯವವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಲ್ಲ. ಸ್ಥೂಲವಾದುದು ಕ್ರೋಶಾದಿ

ಪಾಠಾಂತರ : ೧ ಕಟಾಕಂ

ರೂಪವು. ಇದು ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದುದರಿಂದ ಇನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿನಕ್ಷಿತನಾವತ್ಪ್ರಾಪ್ತವು. 'ಏತದುಭಯವಾಚಕಲಿಂಗಾತ್' ಎಂದು ಫಲಿತವಾಗುವುದು. 'ವ್ಯಾಪ್ತಾ' ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣ. 'ಆಪ್ತಿಃ = ವ್ಯಾಪ್ತಿಃ' ಎಂಬ ನಿಗ್ರಹಾರ್ಥಪರಾಲೋಚನೆಯಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಸಂಯೋಗಾರ್ಥಕ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಪದವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಅತ್ಯಂತಸಂಯೋಗವೆಂದರೆ ನಿರಂತರ ಸಂಬಂಧವು. ಆ ಸಂಬಂಧವೂ ದ್ರವ್ಯ, ಗುಣ, ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ — 'ಕಾಲಾಧ್ಯನೋರತ್ಯಂತಸಂಯೋಗೇ ದ್ವಿತೀಯಾ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವಾಗ 'ದ್ರವ್ಯ, ಗುಣ, ಕ್ರಿಯಾಸಂಜ್ಞೆಗಳಿಂದ ಅತ್ಯಂತಸಂಯೋಗವು ತೋರುತ್ತಿರಲು' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ನಾಲ್ಕರಿಂದ ಕಾಲಾಧ್ಯಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತಸಂಯೋಗವು ತೋರುತ್ತಿರಲು ಕಾಲವಾಚಕಾಧ್ಯವಾಚಕಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಸುಪ್-ಸಂಜ್ಞಕವಾದ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಅಪುಂಸಂಜ್ಞಾ ತಪ್ತದಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಹೀಗೆಯೇ ಕ್ವಚಿತ್ 'ಗಾವುದಮಂ ಕೊಂಕಿ ಪರಿವುದಾ ಪೊಲಿ ಸತತಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೂ 'ಮಾಸಮಂ ಲಡ್ಧಗೆ ಒಳ್ಳೆತು' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ದ್ರವ್ಯದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೂ ಇರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ವ್ಯಾಪ್ತಾ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಮಾಸದೊಳೋದಿದಂ, ಗಾವುದದೊಳೋದಿದಂ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಅತ್ಯಂತಸಂಯೋಗವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಮ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದರೂ ಪುನಃ ಅಮ್-ಗ್ರಹಣವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ 'ವಾ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದು ಇದು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕಾಲಾಧ್ಯಗಳು ಸರ್ವಾರ್ಥವಾದುದರಿಂದ — 'ಒಳಧಿಕರಣೇ || ೨೨೨ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಸಪ್ತಮಿಯನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಅತ್ಯಂತಸಂಯೋಗದಲ್ಲಿ 'ಅಮ್' ಬಂದಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದು ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷಾಮಯಾರ್ಥದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

|| ಅಥ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರಕರಣಂ ||

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೦೮

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಆಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಈಗ ಇಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಲು ಮೊದಲು ಕಾಲಾಧ್ಯವಾಚಕಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ತೋರುವಾಗಲೇ ಕ್ರಿಯಾಫಲನಿಷ್ಪತ್ತಿರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಇಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಇಮ್ ಸಿದ್ಧೌ || ೨೦೮ ||

ಅರ್ಥ || ಕ್ರಿಯಾಫಲನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು ಗಮ್ಯಮಾನವಾಗುತ್ತಿರಲು ಕಾಲಾಧ್ಯವಾಚಕಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಇಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ವ್ಯಾಪ್ತಿ ತೋರುವಾಗ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಮಾಸದಿಂ ವ್ಯಾಕರಣಂ ಪೂರ್ಣಮಾದುದು; ಬರಿಸದಿಂ ಶಾಸ್ತ್ರಂ ಮುಗಿದುದು; ಕ್ರೋಶದಿಂ ವೇದಮನೋದಿದಂ; ಗಾನ್ವದದಿಂ ಶಾಸ್ತ್ರಮಂ ಪಠಿಸಿದಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೦೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಇಮ್, ಸಿದ್ಧೌ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ ಲಿಂಗಾತ್, ಕಾಲಾಧ್ಯನೇ, ವ್ಯಾಪ್ತೌ ’ ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ‘ ಇಮ್ ’ ಎಂಬುದು ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಬೋಧಕವು. ಇದೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯವು. ‘ ಸಿದ್ಧೌ ’ ಎಂಬುದು ವಿಷಯಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು. ಸಿದ್ಧಿಯೆಂದರೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾಪ್ತಿ. ಲಾಭಾಧ್ಯನೇಕಾರ್ಥಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಫಲನಿಷ್ಪತ್ಯರ್ಥಕವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ದ್ರವ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲ. ಕ್ರಿಯಾಮಾತ್ರವ್ಯಾಪ್ತಿಯೇ ವಿವಕ್ಷಿತವೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ — ಕ್ರಿಯಾಫಲನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು ತೋರುತ್ತಿರಲು ಕಾಲಾಧ್ಯಗಳಿಗೆ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ತೋರುವಾಗ ಕಾಲವಾಚಕಲಿಂಗಕ್ಕೂ ಅಧ್ಯವಾಚಕಲಿಂಗಕ್ಕೂ ಪರವಾಗಿ ಇಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು — ‘ ಮಾಸದಿಂ ವ್ಯಾಕರಣಂ ಪೂರ್ಣಮಾದುದು ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಇಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ತೋರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರವಿಹಿತದ್ವಿತೀಯ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಅದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ಸಿದ್ಧೌ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ‘ ಮಾಸಮಂ ವ್ಯಾಕರಣಮನೋದಿದಂ, ಕ್ರೋಶಮಂ ಗದ್ಯಮನೋದಿದಂ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಮಾತ್ರ ತೋರುವುದು; ಸಿದ್ಧಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಇಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗದು. ‘ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಮಾಸದೋದಿದಂ, ಕ್ರೋಶದೋದಿದಂ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಫಲನಿಷ್ಪತ್ತಿ ತೋರುತ್ತಿದ್ದರೂ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯ-ಆಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆರಡೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೦೯

ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಇಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರ || ಹೇತುಕರ್ತೃಕರಣೇತ್ಯಂಭೂತಲಕ್ಷಣೇ || ೨೦೯ ||

ಅರ್ಥ || ಹೇತುರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಇತ್ಯಂಭೂತಲಕ್ಷಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಕರ್ತೃದಿಕಾರಕಗಳು ಅನುಕ್ತನಾಗಿರಲು ಇಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಧನದಿಂ ಕುಲಂ, ಬಿಜ್ಜೆಯಿಂ ಜಸಂ, ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನದಿಂ ಮೋಕ್ಷಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಹೇತುರ್ಥಕ್ಕೂ, 'ಕುಂಬಜಿನಿಂ ಮಡಕೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದು, ಅಕ್ಕಸಾಲೆಯಿಂ ಪದಕಂ ಗೆಯ್ಯಲ್ಪಟ್ಟಿದು, ಅರಸನಿಂ ಬಾಣಸಿಗನಿನನ್ನಂ ಮಾಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದು, ಹರಿಯಿಂದಜುಗನನಿಂ ಕರ್ಣಂ ಕೊಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿಂ' || ಮೊದಲಾದುವು ಕರ್ತೃರ್ಥಕ್ಕೂ, 'ಕೊಡಲಿಯಿಂ ಕಡಿದಂ, ಕುಡುಗೋಲಿಂ ಕೊಯ್ದಂ' || ಮೊದಲಾದುವು ಕರಣಾರ್ಥಕ್ಕೂ, 'ಕಮಂಡಲವಿಂ ಭಾತ್ರನಂ ಕಂಡಂ, ಚಂಡಿಕೆಯಿಂ ವಟುವನಟಾದಂ' || ಮೊದಲಾದುವು ಇತ್ಯಂಭೂತಲಕ್ಷಣಕ್ಕೂ-ಉದಾಹರಣೆಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ವಿಚಾರ ೨೦೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಹೇತುಕರ್ತೃಕರಣೇತ್ಯಂಭೂತಲಕ್ಷಣೇ' ಎಂದೊಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ಲಿಂಗಾತ್, ಇಮ್' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. 'ಅನುಕ್ತೇ' ಎಂಬುದು ನ್ಯಾಯಬಲದಿಂದ ಲಬ್ಧವಾಗುವುದು. ಇದನ್ನು ಯಥಾಸಂಭವವಾಗಿ ಸಂಬಂಧಿಸಬೇಕು. 'ಹೇತು' ಎಂದರೆ — 'ಹಿನೋತಿ ಗಚ್ಛತಿ ವ್ಯಾವೇಶಿಕಿ ಕಾರ್ಯಂ ಕಾರಣತಯಾ ಜ್ಞಾಪ್ಯಂ ಜ್ಞಾಪಕತಯಾ' ಎಂಬ ವೃತ್ತತ್ತಿಯಿಂದ 'ಹೇತು' ಎಂಬುದು ಕಾರಕಜ್ಞಾಪಕಭೇದಗಳಿಂದ ಎರಡು ತೆರನಾಗಿರುವುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರಕಪ್ರಕರಣದಿಂದ ಕಾರಕವಾದುದೇ ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಜ್ಞಾಪಕವಾದುದಕ್ಕೆ 'ಇತ್ಯಂಭೂತಲಕ್ಷಣೇ' ಎಂಬುವುದರಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವವಾಗುವುದು. ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಮಂಜೂಷಾಕಾರನು ಕ್ರಿಯಾಜನಕವ್ಯಾಪಾರವದ್ವಿನ್ನವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಜಕವಾವುದೋ ಅದೇ ಹೇತುವೆಂದು ಹೇಳಿ 'ಪುಣ್ಯೇನ ಸುಖಂ, ಧರ್ಮೇಣ ಧನಂ' ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವನು. ಮತ್ತು ಭೂಷಣಕಾರನು — ದ್ರವ್ಯಾದಿಸಾಧಾರಣವಾಗಿಯೂ ನಿರ್ವ್ಯಾಪಾರಸಾಧಾರಣವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು ಹೇತು. ಕ್ರಿಯಾಮಾತ್ರವಿಷಯವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಾರನಿಯತವಾದುದು ಕರಣವೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವನು. ಹೀಗೆಯೇ ಭರ್ತ್ವಹರಿಯು—

ಅನಾಶ್ರಿತೇ ತು ವ್ಯಾಪಾರೇ ಕಾರಣಂ ಹೇತುರಿತ್ಯತೇ

ದ್ರವ್ಯಾದಿವಿಷಯೋ ಹೇತುಃ ಕರಣಂ ನಿಯತಕ್ರಿಯಂ

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕರಣಾದಿಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದ್ರವ್ಯಾದಿಸಾಧಾರಣವಾಗಿಯೂ ನಿರ್ವ್ಯಾಪಾರಸಾಧಾರಣವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಫಲಸಾಧನಯೋಗ್ಯವಾದ ಪದಾರ್ಥವೇ 'ಹೇತು' ಶಬ್ದಾರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಫಲಸಾಧನಯೋಗ್ಯವಾದುದರ್ಮನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ರಿಯಾನ್ವಯಿತ್ವರೂಪಕಾರಕತ್ವವು ಉಂಟೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತಥಾಚ — ಫಲಸಾಧನಯೋಗ್ಯವೆಂದರೆ ಕಾರ್ಯನಿಷ್ಪಾದನಸಮರ್ಥಾರ್ಥಸಜಾತೀಯವಾದುದು

ದೆಂದು ಫಲಿತವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡದಿದ್ದರೂ ತಜ್ಞತೀಯ ವಾದುದೆಲ್ಲಾ ಹೇತುವೆಂದು ಸಂಗ್ರಹ ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯೋಗ್ಯಪದವನ್ನು ಹೇಳುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದರೆ ಹೇತುಪದಾರ್ಥವು ಇಂತಹ ಲಕ್ಷಣ ಲಕ್ಷಿತವಾದುದೆಂದಂಗೀಕರಿಸಲು ಕಾರಕಮಾತ್ರವೂ ತತ್ವಜಾತೀಯವಾದುದರಿಂದ ಹೇತುಭೂತವಲ್ಲದ ಕಾರಕವೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿಲ್ಲ ವೆಂದು ಅಲ್ಲಿಯೂ ತೃತೀಯೆಯೇ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ಸಂಪ್ರದಾನಾದಿ ಕಾರಕಗಳಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸುವ ಚತುರ್ಥ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ತೃತೀಯೆಗೆ ಬಾಧೆ ಹೇಳಿದರೂ ಕರ್ತೃಕರಣಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಹೇತುತ್ವದಿಂದಲೇ ತೃತೀಯೆ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರಲು ಪುನಃ ಕರ್ತೃಕರಣಗ್ರಹಣವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಕಾರಕವು ಎಂದು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಿ ಫಲಜನನೋನ್ಮುಖ ಗಳಾದುವೇ ಕಾರಕಗಳಾಗುವವು. ಹೇತುವಾದರೋ ಯೋಗ್ಯತಾಮಾತ್ರದಿಂದಲೂ ಕಾರಕ ವಾಗುವುದೆಂದು ಇವಕ್ಕೆ ಕಥಂಚಿತ್ ಭೇದವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಅತಿಪ್ರಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಬೇಕು. ಅಥವಾ 'ಹೇತು, ಕರ್ತೃ, ಕರಣ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಧರ್ಮ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಭೇದವಿಲ್ಲ ದಿದ್ದರೂ 'ಹೇತುತ್ವ, ಕರ್ತೃತ್ವ, ಕರಣತ್ವ' ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಭೇದಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಧರ್ಮ ನಿಬಂಧನವಾಗಿ ವಿಭಕ್ತೃತ್ವತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಪ್ರಥಮಕರ್ತೃದಿಪದೋಪಾದಾನವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. 'ಧನದಿಂ ಕುಲಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ತೃತೀಯೆ ಧನವನ್ನು ಹೇಳುವು ದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ ತದ್ಗತ ಹೇತುತ್ವವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ 'ಕರ್ತೃ, ಕರ್ಮ' ಮೊದಲಾದ ಕಾರಕಗಳಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪ್ರಕೃತಿಗಳಿಂದಲೇ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಾದ್ಯರ್ಥ ಗಳು ಅಭಿಹಿತಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತದ್ಗತ ಕರ್ತೃತ್ವಕರ್ಮತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮಗಳನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುವು ದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಾಚೀನರು — ಸುಪ್-ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕೃತ್ಯರ್ಥಗತ ಸ್ವಾರ್ಥಬೋಧಕತ್ವವು ನಿಯತವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಆದುದರಿಂದ ಹೇತುತ್ವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಕರ್ತೃತ್ವಾದಿಗಳು ಭಿನ್ನಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಕರ್ತೃವೆಂದರೆ — ಧಾತುಪಾತ್ರವ್ಯಾಪಾರಾಶ್ರಯವಾದ ವಸ್ತುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಭರ್ತೃಹರಿಯು — 'ಧಾತುನೋಕ್ತಕ್ರಿಯೇ ನಿತ್ಯಂ ಕಾರಕೇ ಕರ್ತೃತೇಷ್ಯತೇ' ಎಂಬ ಕಾರಿಕೆಯಿಂದ ಸೂಚಿಸಿರುವನು. ಈ ಕರ್ತೃ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸ್ವತಂತ್ರ-ತತ್-ಪ್ರಯೋಜಕ ಭೇದಗಳಿಂದ ದ್ವಿವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದುದು — ಇತರ ವ್ಯಾಪಾರಾಧಿನ ವ್ಯಾಪಾರಾಶ್ರಯವಾದುದು, ತತ್-ಪ್ರಯೋಜಕವಾದುದು ಕಾರಕಾಂತರಾಪ್ರಯೋಜಕ ವ್ಯಾಪಾ ರಾಶ್ರಯವಾದುದೆಂದು ಹರಿಯು —

ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತಃ ಶಕ್ತಿಲಾಭಾತ್ ಪ್ರಾಗ್ಭಾವಾಪಾದನಾದಪಿ
ತದಧೀನಪ್ರವೃತ್ತಿತ್ವಾತ್ ಪ್ರವೃತ್ತಾಂತಾಂ ನಿವರ್ತನಾತ್
ಅದೃಷ್ಟತ್ವಾತ್ ಪ್ರತಿನಿಧೀಃ ಪ್ರವಿವೇಕೇ ಚ ದರ್ಶನಾತ್
ಆರಾಧ್ಯಪ್ರಕಾರಿತ್ವಾತ್ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಂ ಕರ್ಮಂತ್ಯತೇ

ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೂಚಿಸಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜ್ಯನಿಗೂ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿರುವು ದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ — ಪ್ರಯೋಜಕಕರ್ತೃವು, 'ಪ್ರೇಷಕ, ಅಧ್ಯೇಷಕ, ಅನುಕೂಲ್ಯಭಾಕ' ಎಂದು ಶ್ರಿವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅವನು ಸಾಕ್ಷಾತ್-ಕರ್ತೃವನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೋ ಎಂದರೆ (ಪ್ರಭುವಿನಂತೆ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ನಿಯಮಿಸುತ್ತಾನೋ) ಅವನೇ ಪ್ರೇಷಕನು. ಅವನು ಸತ್ಕಾರ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಿಯಮಿಸುತ್ತಾನೋ ಅವನು ಅಧ್ಯೇಷಕನು. ಅವನು ಪ್ರೇರಿಸದೆಯೂ ಸತ್ಕಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಿಯಮಿಸದೆಯೂ ಅನುಕೂಲ್ಯಮಾತ್ರವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಅನುಕೂಲ್ಯಭಾಕ್ತೆಂಬವನು.

ಕರಣವೆಂದರೆ — ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಾದ್ಯನೇಕಾರ್ಥಗಳಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ 'ಸಾಧಕ ತಮಂ ಕರಣಂ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಕ್ಷಿತವಾದ ಕ್ರಿಯಾಸಿದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ್ಯೋಪಕಾರಕ ವಾದುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ನೈಯಾಯಿಕರು ವ್ಯಾಪಾರವತ್ಕಾರಣಂ ಕರಣಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ವೈಯಾಕರಣರು — ಸಾಧಕತಮಂ ಕರಣಂ ಎಂದು ಕರಣಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಇದರ ವಿವರಣಾರ್ಥವಾಗಿ — ಅವ್ಯವಹಿತ ಕ್ರಿಯಾಜನಕ ವಿವಕ್ಷಿತವ್ಯಾಪಾರ ವತ್ತಾದುದು ಕರಣವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಹೀಗೆಯೇ ಭರ್ತೃಹರಿಯೂ —

ಕ್ರಿಯಾಯಾಃ ಪರಿನಿಷ್ಪತ್ತಿಯದ್ ವ್ಯಾಪಾರಾದನಂತರಂ
ವಿವಕ್ಷ್ಯತೇ ಯದಾ ಯತ್ರ ಕರಣಂ ತತ್ ತದಾ ಸ್ಕೃತಂ

ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೂಚಿಸಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ 'ವಿವಕ್ಷ್ಯತೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಕಾರಕಾಂತರ ಗಳಿಗೂ ಕರಣತ್ವಾದಿಸಂಭವವುಂಟೆಂದು —

ವಸ್ತುತಸ್ತದನಿರ್ದೇಶ್ಯಂ ನ ಹಿ ವಸ್ತುವ್ಯವಸ್ಥಿತಂ
ಸ್ಥೂಲ್ಯಾ ಪಚ್ಯತ ಇತ್ಯೇಷ ಪ್ರಯೋಗೋ ದೃಶ್ಯತೇ ಯತಃ

ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೂಚಿಸಿರುವನು —

ಆದರೆ ಕ್ರಿಯಾಸಿದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸಾಧಕಗಳಿದ್ದರೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಮೋ ಒಂದು ಆತಿಶಯವಾಗಿ ಅನುಭೂತವಾಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ — ಲೋಕದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡವರು — 'ಈ ಅಕ್ಕಿಯು ಬಹು ಒಳ್ಳೆಯದು; ಇದರಿಂದಲೇ ಪಾಕವು ನಿರ್ವೃತ್ತವಾಯಿತು; ಈ ಶೆಟ್ಟಿಗಳು ಜಿನ್ನಾಗಿರುವು; ಈ ಪಾತ್ರೆಯು ಒಳ್ಳೆಯದು; ಈ ಸೌಟು ಒಳ್ಳೆಯದು' ಮೊದಲಾಗಿ ಅನೇಕ ಕಾರಣ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದಕ್ಕೆ ಆತಿಶಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವರು. ಈ ಆತಿಶಯವು ಕಾರಣ ವ್ಯಾಪಾರನಿಷ್ಪತ್ಕಾರ್ಯಾನುಕೂಲವಾದುದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಕಾರಕಗಳೆಲ್ಲಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಅವು ಕರಣವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು ಎಂಬ ಸಂಶಯವುಂಟಾಗುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಇಂತಹ ಆತಿಶಯವು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವುದೋ ಅದೇ ಪ್ರಕೃತ್ಯೋಪಕಾರಕವಾದುದು ಎಂದೂ ಅದೇ ಕರಣವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇತ್ಯಂಭೂತಲಕ್ಷಣವೆಂದರೆ — 'ಇಮಂ ಕಂಚಿತಪ್ರಕಾರಂ ಭೂತಃ — ಪ್ರಾಪ್ತಃ = ಇತ್ಯಂಭೂತಃ, ಸ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ ಯೇನ, ತದಿತ್ಯಂಭೂತಲಕ್ಷಣಂ' ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಅವುಮೋ ಒಂದು ಧರ್ಮವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿರುವವನಿಗೆ ಜ್ಞಾಪಕವಾದ ವಸ್ತುವೆಂದರ್ಥವು. ಆದುದರಿಂದ 'ಹೇತು' ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ 'ಇಮಂ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವು

ಬೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ಕ್ರಮವಾಗಿ ' ಧನದಿಂ ಕುಲಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು ಪೂರ್ವೋಕ್ತದ್ವಿತೀಯೆಯನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ —

ತೂರ್ವಾರ್ಧವ್ಯಾಪ್ತಮೋಕೇಡೆ

ಯುಡುಗದ ಕಾಲಾಧ್ಯಮೋಕ್ತ ದ್ವಿತೀಯೆಯ ಮತ್ತಾ

ನುಡಿಗುಂ ತೃತೀಯೆ ಪೇಳ

ಲ್ಪದುಗುಂ ಸಲಿಕರ್ತೃಕರಣಹೇತುಸ್ಥಿತಿಯೋಳ್ (ಸೂತ್ರ ೧೨೮)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನೂ ರಚಿಸಿರುವನು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೧೦

ಹೀಗೆಯೇ ಅರ್ಥವಿಶೇಷದಲ್ಲಿಯೂ ತೃತೀಯೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಯದ್ವೇದಾತ್ ತದ್ವದಾಖ್ಯಾ || ೨೧೦ ||

ಅರ್ಥ || ಆ ವಸ್ತುವಿನ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ ಆ ಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳ ವಸ್ತುವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಅಭಿಧಾನವುಂಟಾಗುವುದೋ ಆ ಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳ ವಸ್ತುವಾಚಕರಿಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಇಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಕಣ್ಣಿಂ ಕುರುಡಂ, ಕಾಲಿಂ ಕುಂಟಂ, ಕಯ್ಯಂ ಮೋಟಂ, ಜಾತಿಯಿಂ ಪಾವ್ವಂ, ಪ್ರಕೃತಿಯನೊಳ್ಳಿದಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೧೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಯದ್ವೇದಾತ್, ತದ್ವದಾಖ್ಯಾ ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ' ಲಿಂಗಾತ್, ಇಮ್ ' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ' ಯದ್ವೇದಾತ್ ' ಎಂದರೆ ' ಯಸ್ಯ ಭೇದಾತ್ — ಯದ್ವೇದಾತ್ ' ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಿಂದ ಆ ವಸ್ತುವಿನ ಪ್ರಕಾರ (ಧರ್ಮವಿಶೇಷ) ದಿಂದ ಎಂದರ್ಥವು. ' ತದ್ವದಾಖ್ಯಾ ' ಎಂದರೆ ' ತತ್ ' ಎಂಬುದು ಆ ಪ್ರಕಾರ ರೂಪಧರ್ಮವು ಆವುದರದೋ ಆ ವಸ್ತುವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು — ಎಂದರೆ ಆ ಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳ ವಸ್ತುವೆಂದರ್ಥವು. ಆ ವಸ್ತುವುಳ್ಳುದು ' ತದ್ವತ್ ' ಎಂಬುದು. ಅದರ ' ಆಖ್ಯಾ ' ಎಂದರೆ ಅದನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಎಂದರೆ ಆವುದರ ಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೇ ಆ ಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳ ವಸ್ತುವುಳ್ಳ ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಅಭಿಧಾನವಿರುವುದೋ ತದ್ವಾಚಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಇಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ' ಕಣ್ಣಿಂ ಕುರುಡಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ' ಕಣ್ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನೇತ್ರವೆಂದರ್ಥವು. ' ಕುರುಡಂ ' ಎಂಬುದು ಆ ನೇತ್ರವುಳ್ಳ ವಸ್ತುಬೋಧಕವಾಗಿರುವುದು. ' ಕುರುಡಂ ' ಎಂದು ಕಾಣುತ್ತವು ಕಣ್ಣಿನ ಪ್ರಕಾರವು. ಆ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ ಆ ಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳ ಕಣ್ಣಾವುದೋ ಆ ಕಣ್ಣುಳ್ಳ ಪುರುಷನಿಗೆ ಅಭಿಧಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಆ ' ಕಣ್ ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಇಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿರುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ' ಕಾಲಿಂ ಕುಂಟಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ' ಜಾತಿ ' ಯೆಂದರೆ — ಸಾಮಾನ್ಯವು, ತದ್ಭೇದವು — ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್ಯವು. ಇದು ' ಪಾರ್ವತನ ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಧರ್ಮಪರವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತನ-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಹೀಗೆ 'ಪ್ರಕೃತಿ' ಎಂದರೆ ಸ್ವಭಾವವು. ಅದರ ಭೇದವು 'ಸಾವಿರಾರೋನ್ಮ' ಇದು 'ಒಳ್ಳಿತು' ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು.

ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ — 'ಯೇನಾಂಗವಿಕಾರಃ' ಎಂದು ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ತೃತೀಯಾಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥವಾಗಿ 'ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಭೇದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇನ್ನೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಸಂಗ್ರಹ ಬಂದಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ 'ಯದ್ಭೇದಾತ್' ಎಂದು ಯತ್-ಪದವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ 'ಕುರುಡಂ, ಕುಂಟಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಕಾರಮದ್ವಾಚಕಕ್ಕೂ ಬರುವುದು. 'ಭೇದಾತ್' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಯಷ್ಟಿಗಳಂ ಪುಗಿಸು, ಕುಂತಂಗಳಂ ಬರಿಸು' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಯಷ್ಟಿ, ಕುಂತ' ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಉಪಚಾರವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಯಷ್ಟಿ, ಕುಂತಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ಪುರುಷರು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲಿ ಯಾವ ಭೇದವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಅವಕ್ಕೆ ಇನ್ಮಾ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ತದ್ವತ್' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಕಣ್ ಕುರುಡೀತಂಗೆ, ಬಾಹ್ಯಾಂ ಜಾತಿಯಾತಂಗೆ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಕಣ್, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್ಯ' ಶಬ್ದಗಳ ದಿಸೆಯಿಂದ ತೃತೀಯೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಖ್ಯಾ-ಗ್ರಹಣದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಿಹಾರಮತ್ತಾದುದನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ತೋರುವುದರಿಂದ 'ಕಣ್ಣಿಂ ದೀರ್ಘಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಲ್ಲವೆಂದು ಅಲ್ಲಿ 'ಕಣ್ ದೀರ್ಘಂ' ಈತಂಗೆ ಎಂದೇ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೦೧

ಹೀಗೆಯೇ ಕೆಲವು ಉಪಪದವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸಹಾರ್ಥನಾಪ್ರಧಾನೇ || ೨೦೧ ||

ಅರ್ಥ || ಸಹಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಯೋಗವಿರಲು ಆ ಸಾಹಿತ್ಯಪ್ರತಿಯೋಗಿಯಾದ ಅಪ್ರಧಾನವಾಚಕಲಿಂಗದಿಂದ ಪರನಾಗಿ ಇನ್ಮಾ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಮಗನಿಂ ಕೂಡಿ ಬಂದಂ ತಂದೆ, ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿಂ ಬೆರಸಿ ಹರಿಯೊಪ್ಪಿದಂ, ಉಮೆಯಿಂ ಸಂಗಡಿಸಿ ಮೆಹಿದನಾ ಪೆಹಿದಲೆಯಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೦೧

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಸಹಾರ್ಥನ, ಅಪ್ರಧಾನೇ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ಲಿಂಗಾತ್, ಇನ್ಮಾ' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. 'ಸಹಾರ್ಥನ' ಎಂದರೆ 'ಸಹ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವು 'ಸಹಾರ್ಥವು'. ಇದು ತುಲ್ಯಯೋಗ ಲಕ್ಷಣವಾದ ಸಾಹಿತ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಂತಹ ಸಾಹಿತ್ಯವುಳ್ಳ ಶಬ್ದವೂ 'ಸಹಾರ್ಥವು'. ಇದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಸಹಾರ್ಥಕವಾದುದರಿಂದ ಸಹಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದದಿಂದ ಯೋಗವಿರಲು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಈ ಸಹಾರ್ಥಯೋಗವು ಪ್ರಧಾನಾಪ್ರಧಾನಸಾಧಾರಣ ಕ್ರಿಯಾಸಂಬಂಧರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಹಿತ್ಯವು ಉಭಯನಿರೂಪ್ಯವಾಗಿರುವುದು. ಅದರ ಯೋಗವೂ ಉಭಯತ್ರ ಸಮಾನವೆಂದು ಉಭಯತ್ರವೂ ತೃತೀಯೆ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು.

ಆದುದರಿಂದ ಸಾಹಿತ್ಯಪ್ರತಿಯೋಗಿಯಾದ ಅಪ್ರಧಾನದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ 'ಪ್ರತಿಯೋಗಿ' ಎಂದರೆ ನಿರೂಪಕನಾದುದು. 'ಅಪ್ರಧಾನಂ' ಅಮುಖ್ಯವು, ಯಾವುದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿವಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ತದಿಂತರವೆಂದರ್ಥವು. ತಥಾಚ — ಸಹಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದಗಳ ಯೋಗವಿದ್ದರೆ ಆ ಸಾಹಿತ್ಯಪ್ರತಿಯೋಗಿಯಾದ ಅಪ್ರಧಾನಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಸರವಾಗಿ 'ಇಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು — ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಮಗನಿಂ ಕೂಡಿ ಬಂದಂ ತಂದೆ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ 'ಮಗನಿಂ ಕೂಡಿ ಬಂದಂ ತಂದೆ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಸ್ಥ ಧಾತುಗಳಿಂದ ಆಗಮನಾದಿ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ವಾಚ್ಯಗಳಾಗುವುವು. ಆ ಕ್ರಿಯಾಕರ್ತೃತ್ವವು ಪಿತ್ರಾದಿಗಳಿಗಿರುವಂತೆ ಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಗೂ ಇರುವುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಒಂದು ಕರ್ತೃ ಉಕ್ತವಾದುದರಿಂದ ತದ್ವ್ಯಾಚಕರಬ್ಧಕ್ಕೆ ಸರವಾಗಿ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು. ಇನ್ನೊಂದು ಕರ್ತೃ ಅನುಕ್ತವಾದುದರಿಂದ ತದ್ವ್ಯಾಚಕರಬ್ಧಕ್ಕೆ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ತೃತೀಯ ಬರಲು ಉಕ್ತಪ್ರಯೋಗಗಳೆಲ್ಲಾ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತಿರಲು ಮತ್ತೆ ಈ ಸೂತ್ರವು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಈ ಸೂತ್ರವು 'ಮಗನಿಂ ಕೂಡಿ ತಂದೆಯ ಬರವು, ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಂ ಬೆರಸಿ ಹರಿಯೊಪ್ಪುಗೆ' ಮೊದಲಾದ ಭಾಷ-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಘಟಿತ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಉಭಯ ಕರ್ತೃವಿಗೂ ಅಭಿಧಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡಕ್ಕೂ ತೃತೀಯೆಯೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಅದಕ್ಕಪವಾದವಾಗಿ — 'ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ ಕೃತಿ ಭಾವೇ || ೨೨೬ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸುವ ಸ್ಥಿತಿಯು ಉಭಯತ್ರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಅದನ್ನು ಸಹಾರ್ಥಯೋಗದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಧಾನಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಬಾಧಿಸಿ ತೃತೀಯಾವಿಧಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಸಾರ್ಥಕವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅಪ್ರಧಾನೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಮಗಳಿಂ ಕೂಡಿ ಮೆಜ್ಜಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾದ 'ಬ್ರಹ್ಮ' ರಬ್ಧಾದಿಗಳಿಗೆ ತೃತೀಯೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೧೨

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಹಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದಯೋಗವಿರಲು ವಿಹಿತವಾದ ತೃತೀಯೆ, 'ಒಡನೆ' ಶಬ್ದಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ತನ್ನಿರ್ವೇಧಾರ್ಥವಾಗಿ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಒಡನೆ ನ || ೨೧೨ ||

ಅರ್ಥ || 'ಒಡನೆ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಯೋಗವಿರಲು ಇಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾಹರಣೆ || ಮಗನೊಡನೆ ಬಂದಂ, ಗುರುವೊಡನೆ ಪ್ರೇರಿದಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೧೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಒಡನೆ, ನ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ಒಡನೆ' ಎಂಬುದು ಅವಿಭಕ್ತಿಕ ನಿರ್ದೇಶವು. 'ನ' ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ತೃತೀಯೆಗೆ

ನಿಷೇಧಬೋಧಕವು. ಆದುದರಿಂದ 'ಒಡನೆ' ಶಬ್ದದ ಯೋಗವಿರಲು ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ತೃತೀಯೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು, ಈ ತೃತೀಯೆ ಷಷ್ಠಿಗೆ ಬಾಧಕವಾದುದರಿಂದ ಆ ತೃತೀಯೆಗೆ ನಿಷೇಧವು ಬರಲು, ಅಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠಿಯೇ ಬಂದು 'ಮಗನೊಡನೆ ಬಂದಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

|| ಇತಿ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರಕರಣಂ ಸಮಾಪ್ತಂ ||

॥ ಅಥ ಚತುರ್ಥಿವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರಕರಣಂ ॥

ಅಮತಾರಿಕೆ ೨೧೩

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಅರ್ಥವಿರೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಲಿಂಗಗಳಿಗೆ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಕೆಲವು ಅರ್ಥವಿರೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವನಾಗಿ - ಮೊದಲು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಂಪ್ರದಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಿಸಂಖ್ಯಾಕ ಗೆತ್-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ ॥ ಗೆದಾಪ್ಯೇ ದೇಯೈಃ ॥ ೨೧೩ ॥

ಅರ್ಥ ॥ ದಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಹೊಂದುವುದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಕಾಶಕ ದಲ್ಲೆರುವ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಗೆತ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ ॥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಿಗೆ ಗೋವಂ ಕೊಟ್ಟೆಂ, ಯತಿಗೆ ಭಿಕ್ಷಮಸಿಕ್ಕಿದಂ, ಬಸದಿಗೆ ಪೂಮಾಲೆಯನಿತ್ತಂ ॥ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೧೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಗೆತ್, ಆಪ್ಯೇ, ದೇಯೈಃ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ಲಿಂಗಾತ್’ ಎಂಬುದು ಇರುವುದು. ‘ಗೆತ್’ ಎಂಬುದು ಚತುರ್ಥಿವಿಭಕ್ತಿ ಜೋಧಕವು. ಇದೇ ಇಲ್ಲಿ ನಿಧಿಯವು. ಇಲ್ಲಿ ತ ಕಾರವು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವು. ‘ಆಪ್ಯೇ’ ಎಂಬುದು ‘ಆಪ್ತಂ ಯೋಗೈಃ’ ಎಂಬ ವೃತ್ತತ್ತಿಯಿಂದ ಸಂಬಂಧಾರ್ಥಕ ‘ಆಪ್’ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥಕ ಯ-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮವಾದ ವಸ್ತುವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಕಾರಕಪ್ರಕರಣದಿಂದ ಆ ವಸ್ತು ಕಾರಕವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ತೀರೆಯಬೇಕು. ಸಂಬಂಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಎಂದರೆ ಯತ್-ಕರ್ತೃಕ ಸಂಬಂಧವೆಂದು ‘ದೇಯೈಃ’ ಎಂಬ ವಿರೇಷದಿಂದ ತೀರೆಯುವುದು. ‘ದೇಯೈಃ’ ಎಂದರೆ ದಾನಾರ್ಥಕ ‘ದಾ’ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯ-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ‘ದೇಯ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಾನಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥವಾದ ವಸ್ತುವೇ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿರುವ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯು ‘ಆಪ್’ ಧಾತೃರ್ಥರೂಪಸಂಬಂಧನಿರೂಪಿತ ಕರ್ತೃರ್ಥಕವು. ಚಾತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಹುನಚನವೆಂದು ತೀರೆಯಬೇಕು. ತಥಾಚ — ದಾನಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥವಸ್ತು ಕರ್ತೃಕ ಸಂಬಂಧಕ್ಕೆ ನಿರೂಪವಾದ ವಸ್ತುವಾದುದೋ ಅದು ಸಂಪ್ರದಾನವೆಂಬುದೆಂದು ಪ್ರಾಚೀನರು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. ಆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಗೆತ್-ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು — ‘ಬ್ರಾಹ್ಮಣಿಗೆ ಗೋವಂ ಕೊಟ್ಟೆಂ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ದಾನಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥವಾದ ಗೋಕರ್ತೃಕ ಸಂಬಂಧಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಸಂಪ್ರದಾನಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಥಿಯು ಬಂದಿರುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ‘ಯತಿಗೆ ಭಿಕ್ಷಮಸಿಕ್ಕಿದಂ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಿಸಿಕ್ಕಿಳ್ಳುವುದು.

ಸಂಸ್ಕೃತಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯದಿಂದ — ‘ಕರ್ಮಣಾಯಮಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಸ ಸಂಪ್ರದಾನಂ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರದಾನಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ — ‘ಚತುರ್ಥಿ ಸಂಪ್ರದಾನೇ’ ಎಂದು ಚತುರ್ಥಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವನು. ದರ್ಪಣಕಾರನೂ —

ಸುತ ಸಂಪ್ರದಾನರೂಢಂ

ಚತುರ್ಥಿಯದು ರುಚಿಂಸೀಳೀರ್ಷ್ಯೆಯೊಳ್ ಮಚ್ಚರದೊಳ್

ಹಿತದೊಳ್ ಸಂಭೀತಿಯೊಳುಂ

ನತಿಯೊಳ್ ಸ್ವಸ್ತಾಡಿಯೊಳ್ ಸ್ವಭಾವಸ್ಥಿತಿಯೊಳ್ (ಸೂತ್ರ ೧೨೯)

ಪ್ರವಿದಿತದೇತುವಿನೊಳ್ ಸಂ

ದವನತಿಯೊಳ್ ಪ್ರಾಣಾನಾದರಸ್ಮರಣದೊಳುಂ

ದ್ವೈವಿದನೀಪ್ತಿತದೊಳ್ ಸದ್ಭ

ಶವೃತ್ತಿಯೊಳ್ ಪ್ರತಿನಿಧಾನದೊಳಮಿಷ್ಟದೊಳುಂ (ಸೂತ್ರ ೨೩)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಂಪ್ರದಾನದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ರುಚ್ಯಾರ್ಥ ವಿಶೇಷವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುದೆಂದು ವಿಧಿಸಿರುವನು. ಇವೆಲ್ಲಾ ಶಾಸನಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ವಿಷಯವಾಗಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರದಾನಾದಿ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಮಾಡದಿದ್ದರೂ ಅವು ಅನ್ವರ್ಥಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥಾನುಗುಣವಾಗಿ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯವಹಾರವಿಷಯಗಳಾಗಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈ ಸಂಪ್ರದಾನವೆಂಬುದು — ಕ್ರಿಯಾಜನ್ಯಫಲಭಾಗಮತ್ತಾದ ಉದ್ದೇಶ್ಯರೂಪವೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ಇಂತಹ ಸಂಪ್ರದಾನವು — ‘ಪ್ರೇರಕ, ಅನುಮಂತ್ರ, ಅನಿರಾಕರ್ತೃ’ ಎಂದು ಮೂರು ತೆರನಾಗಿರುವುದು. ಇವುಗಳೆಲ್ಲ ‘ನನಗೆ ಕೊಡು’ ಎಂದು ದಾತೃವನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವುದಾದುದೋ ಅದು ಪ್ರೇರಕವೆಂಬ ಸಂಪ್ರದಾನವು. ‘ನಾನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆಂದು ಹೇಳಲು ಹಾಗೆ ಮಾಡು’ ಎಂದು ಅನುಮೋದಿಸುವುದೋ ಅದೇ ‘ಅನುಮಂತ್ರ’ ಎಂಬ ಸಂಪ್ರದಾನವು. ಅವು ಪ್ರೇರಿಸದೆಯೂ ಅನುಮೋದಿಸದೆಯೂ ನಿರಾಕರಿಸದೆಯೂ ಇರುವುದೋ ಅದೇ ‘ಅನಿರಾಕರ್ತೃ’ ಎಂಬ ಸಂಪ್ರದಾನವು. ಇದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯದಿಂದ ಭರ್ತೃಹರಿಯು —

ಅನಿರಾಕರಣಾತ್ಮಕಸ್ತ್ಯಾಗಾಂಗಂ ಕರ್ಮಣೀಪಿತಂ

ಪ್ರೇರಣಾನುಮತಿಭ್ಯಾಂ ಚ ಲಭತೇ ಸಂಪ್ರದಾನತಾಂ

ಎಂಬ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು. ಈ ತ್ರಿವಿಧ ಸಂಪ್ರದಾನಕ್ಕೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು — ‘ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂಗೆ ಗೋವಂ ಕೊಟ್ಟಂ, ಯತಿಗೆ ಭಿಕ್ಷುಮನ್ನಿಕಿದಂ, ನೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಗವಾದಿಗಳು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾರ್ಥವೆಂದು ಗೋವಿನಿಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೂ ಭಿಕ್ಷುದಿಂದ ಯತಿಗೂ ಉಪಕಾರವಾಗುವುದರಿಂದ ತೋರುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ಸಂಪ್ರದಾನದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ದೇಯ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಆಪ್ಯವಾದುದಕ್ಕೆ ಉಪಕಾರವಾದುದರಿಂದ ‘ತಾದರ್ಥೇ || ೨೧೭ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಚತುರ್ಥಿಯು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿರಲು ಈ ಸೂತ್ರವು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ಶಂಕಿಸುವರು. ಆದರೆ ಇವರ ಮತದಲ್ಲಿ ಸರ್ವತ್ರ ತಾದರ್ಥ್ಯ ಚತುರ್ಥಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ‘ಭಾತ್ರಂಗೆ ಚಪೇಟೆಯಂ ಕೊಟ್ಟಂ’ ನೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ದೇಯವಾದುದು ಆಪ್ಯೋಪಕಾರಕವಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ದೇಯವಾದುದು ಆಪ್ಯೋಪಕಾರಕವೆಂದು ನಿಯಮ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ

ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏತಕೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಚಪೇಟಿಕೆ ದುಃಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಪಕಾರಿ ಕೆಯೇ ಅಲ್ಲದೆ ಉಪಕಾರಿಯಲ್ಲ. ತತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಪಕಾರವಾಗಿದ್ದರೂ ಮುಂದೆ ಅದರಿಂದ ಉಪಕಾರವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗದು. ಏತಕೆಂದರೆ — ಉಪಕಾರಾಪಕಾರಗಳು ತಾತ್ಕಾಲಿಕಗಳೇ ಪ್ರಕೃತೋಪಯೋಗಿಗಳೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಹಾಗಿದ್ದಿದ್ದರೆ ದುರ್ವಾಸನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ — ‘ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂಗೆ ಭಾಗಮಂ ಕೊಟ್ಟಂ, ಉಪಾಧ್ಯಾಯಂಗೆ ಅನಷ್ಟಾ ಹಮನಿತ್ತಂ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರದಾನವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸದಿರುವರು ಚತುರ್ಥೀ ಸಮರ್ಥನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಹೇಗೆ? ಮುಂದೆ ಬಲವದನಿಷ್ಠಕಾರಿಯಾದುದರಿಂದ ತತ್-ಕೃತೋಪಕಾರವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಚಪೇಟಿಕಾದಿಗಳು ಅನನ್ಯಾರ್ಥಕವಾದುದರಿಂದ-ತಾದರ್ಥ್ಯ ವಾಗಿರಲಿ ಆದಾಗ್ಯೂ-ಅದು ಅಲ್ಲಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ; ಸಂಪ್ರದಾನವೇ ತೋರುವುದು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ದೇಯ ವಸ್ತುವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಚಪೇಟಿಕಾ’ ಎಂಬುದು ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ಹಸ್ತತಲ ಶಿಷ್ಯ ಕಪ್ಪೇಲಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವು. ಅದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನನ್ನು ಗೋವು ಹೇಗೆ ಹೊಂದುವುದೋ ಹಾಗೆ ಭಾತ್ರನನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಉಪಾಧ್ಯಾಯನಲ್ಲ ಇರುವುದರಿಂದ ಚಪೇಟಿಕೆಯು ದೇಯವಸ್ತುವೆಂದು ಹೇಳಲು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ‘ಶಿಷ್ಯಂಗೆ ವಿದ್ಯೆಯಂ ಕೊಟ್ಟಂ, ಭೃತ್ಯಂಗೆ ಭಾಗ್ಯಮಂ ಕೊಟ್ಟಂ, ಕೊಲ್ವಂಗೆ ಬೆನ್ನಂ ಕೊಟ್ಟಂ, ಬಯ್ಯಂಗೆ ಕಿವಿಯಂ ಕೊಟ್ಟಂ, ತಪಕ್ಕೆ ತನುವಂ ಕೊಟ್ಟಂ, ಇನಿ ಯಕ್ಕೆ ಮನಮಂ ಕೊಟ್ಟಂ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ದೇಯವು ಕರ್ತೃವಿನಿಂದ ಅನಪೇತವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವತ್ರ ದೇಯವು ಕರ್ತೃರಪೇತವಾಗಿಯೇ ‘ಅಪ್ಯ’ ವೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲವಾದುದ ರಿಂದ ಚಪೇಟಿಕೆಯು ಅನಪೇತವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಂಪ್ರದಾನತ್ರವು ಇರುವುದು; ಅಥವಾ ‘ಚಪೇಟಾ’ ರಬ್ಬದಿಂದ ತತ್-ಕೃತತಾಡನವೇ ವಿವಕ್ಷಿತವೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅದು ಅವನನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಅಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರದಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥೀವಿಧಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಸೂತ್ರವು ಅವಶ್ಯಕವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅನವತಾರಿಕೆ ೨೧೪

ಹೀಗೆಯೇ ಅರ್ಥವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ತದ್ವಿಧೇಯಕ ವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಶಕ್ತಿರುಚೀಷ್ಯಾಸೂಯಾದ್ರೋಹಕ್ರೋಧಮತ್ಸರಭೀತ್ಯನ್ನತಿಶ್ವಭಾ ವಾವನತೀಷ್ವಾನಿಷ್ಟಸಾದ್ಯಶ್ಚಪ್ರತಿನಿಧ್ಯರ್ಥೈಃ || ೨೧೪ ||

ಅರ್ಥ || ಶಕ್ತಿ—ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು, ರುಚಿ—ಪ್ರೀತಿ, ಈಷ್ಯೆ—ಆಸಹನೆ, ಅಸೂಯೆ—ಗುಣ ಗಳಲ್ಲಿ ದೋಷವನ್ನು ಆರೋಪಿಸುವುದು, ದ್ರೋಹ—ಅಪಕಾರವು, ಕ್ರೋಧ—ಅಮರ್ಷವು, ಮತ್ಸರ —ಅನ್ಯರ ಶುಭದಲ್ಲಿ ದ್ವೇಷವು, ಭೀತಿ—ಭಯವು, ಉನ್ನತಿ—ಅಧಿಕ್ಯವು, ಸ್ವಭಾವ—ಪ್ರಕೃತಿಯು, ಅವನತಿ—ನಮಸ್ಕಾರವು, ಇಷ್ಟ—ಹಿತವು, ಅನಿಷ್ಟ—ಅಹಿತವು, ಸಾದ್ಯಶ್ಚ—ಉಪಮಾನವು, ಪ್ರತಿ ನಿಧಿ—ಪ್ರತೀಕಲ್ಪವು. ಹೀಗೆ ಈ ಶಕ್ತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳೊಡನೆ ಯೋಗವಿರಲು ಲಿಂಗದ ದೇಶೆಯಿಂದ ಪರವಾಗಿ ಗತ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಮಲ್ಲಂಗೆ ಮಲ್ಲಂ ಶಕ್ತಂ, ಆತಂಗೀತಂ ಸಮರ್ಥಂ ' ಮೊದಲಾದುವು ಶಕ್ತ್ಯರ್ಥಕ್ಕೂ, ' ಧಾರ್ಮಿಕಂಗೆ ಧರ್ಮಂ ರುಚಿಯಕ್ಕೂ, ಬೆನಕಂಗುಂಡಲಿಗೆಯಟ್ಟು ' ಮೊದಲಾದುವು ರುಚ್ಯರ್ಥಕ್ಕೂ, ' ಕವಿಗೆ ಕವಿಯಾರ್ಥಕ್ಕೂ, ಕುಜನಂ ಸುಜನಂಗೆ ಸೈರಿಸಂ ' ಮೊದಲಾದುವು ಈರ್ಷ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೂ, ' ಧರ್ಮಂಗೆ ಕೌರವನಸೂಯೆಗೆಯ್ಯಂ, ರಾಮಂಗೆ ರಾಮಣಂ ದೋಷಮನಾರೋಪಿಸಿದಂ ' ಮೊದಲಾದುವು ಅಸೂಯಾರ್ಥಕ್ಕೂ, ' ಆರಸಂಗೀತಂ ದ್ರೋಹಿ, ಒಡೆಯಂಗಪಕಾರಿ ದಾಸಂ ' ಮೊದಲಾದುವು ದ್ರೋಹಾರ್ಥಕ್ಕೂ, ' ಕಳ್ಳಂಗರಸಂ ಮುನಿನಂ, ನಲ್ಲಂಗಿನಿಯಳ್ ಕಂಟಸಿದಳ್ ' ಮೊದಲಾದುವು ಕ್ರೋಧಾರ್ಥಕ್ಕೂ, ' ಅಜ್ಜಂಗಜ್ಜಂ ಮಜ್ಜಲಪಂ, ಸವತಿಗೆ ಸವತಿ ಪುರುಡಿಪಳ್ ' ಮೊದಲಾದುವು ಮತ್ತರಾರ್ಥಕ್ಕೂ, ' ಪಾಪಕ್ಕಂಜುಗುಂ ತಕ್ಕಂ, ಪುಲಿಗಳ್ಳುಗುಂ ಪೇಡಿ ' ಮೊದಲಾದುವು ಭೀತ್ಯರ್ಥಕ್ಕೂ, ' ಲೋಕಕ್ಕೀತನುನ್ನತಂ, ಹಲಗೆ ಹರ ನಧಿಕಂ ' ಮೊದಲಾದುವು ಉನ್ನತ್ಯರ್ಥಕ್ಕೂ, ' ಕವಿಗೆ ಚಪಲತೆ ಸಾಜಂ, ಸಿಂಹಕ್ಕೆ ಶೌರ್ಯಂ ಪ್ರಕೃತಿ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸ್ವಭಾವಾರ್ಥಕ್ಕೂ, ' ಜನಂಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದಂ, ತಂದೆಗೆ ಪೊಡಮಟ್ಟಂ ' ಮೊದಲಾದುವು ಅವನತ್ಯರ್ಥಕ್ಕೂ, ' ಯಾಜ್ಞಕಂಗೆ ಸ್ವರ್ಗಮಿಷ್ಟಂ, ಪರುವಿಗೆ ಹಿತಂ ತೃಣಂ ' ಮೊದಲಾದುವು ಇಷ್ಟಾರ್ಥಕ್ಕೂ, ' ಲೋಕಕ್ಕೆನಿಷ್ಟಂ ಬಟಂ, ಮಲ್ಲಂಗೊಳ್ಳತಲ್ಪು ವಜ್ರಮುಷ್ಟಿ ' ಮೊದಲಾದುವು ಅನಿಷ್ಟಾರ್ಥಕ್ಕೂ, ' ಗೋವಿಗೆ ಗವಯಂ ಸದೃಶಂ, ಚಂದ್ರಂಗೆ ಸಮಾನಂ ಮುಖಂ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಾದೃಶ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೂ, ಜೇನತುಪ್ಪಕ್ಕೆ ಸಕ್ಕರೆ ಸಲ್ಪುದು, ಪುಷ್ಕರಕ್ಕೆ ರಂಡಮಕ್ಕುಂ ' ಮೊದಲಾದುವು ಪ್ರತಿನಿಧ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೂ, ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೧೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಶಕ್ತಿರುಚೀರ್ಷ್ಯಾಸೂಯಾದ್ರೋಹಕ್ರೋಧಮತ್ತರಭೀತ್ಯಸ್ವತಿ ಸ್ವಭಾವಾವನತೀಷ್ಠಾನಿಷ್ಟಸಾದೃಶ್ಯಪ್ರತಿನಿಧ್ಯರ್ಥೈಃ ' ಎಂದು ಒಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ' ಲಿಂಗಾತ್, ಗೆತ್ ' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಶಕ್ತಿರುಚೀರ್ಷ್ಯಾದಿಯು ಶಕ್ತಿರುಚೀರ್ಷ್ಯಾದಿಗಳು ಹದಿನೈದಕ್ಕೂ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅರ್ಥ ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಸಮಾರ್ಥಕ ತೃತೀಯಾಂತವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಂದ್ವಾಂತದಲ್ಲಿ ಶ್ರೂಯಮಾಣವಾಗಿರುವ ಅರ್ಥಪದಕ್ಕೆ ಆ ದ್ವಂದ್ವಘಟಿತವಾದ ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಬಂಧ ಮಾಡುವುದರಿಂದ 'ಶಕ್ತ್ಯರ್ಥಕ, ರುಚ್ಯರ್ಥಕ, ಈರ್ಷ್ಯಾರ್ಥಕ' ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಆಗುವುದು. ಇವು ಸಮಾರ್ಥಕ ತೃತೀಯಾಂತಗಳೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಶಕ್ತ್ಯಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಯೋಗವಿರಲು ಅವುಗಳನ್ನೆರಡೆರಡೆ ಶಕ್ತ್ಯಾದಿಗಳು ತೋರುವುವೋ ಆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ' ಗೆತ್ ' ಎಂಬ ಚತುರ್ಥಿಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ಮಲ್ಲಂಗೆ ಮಲ್ಲಂ ಶಕ್ತಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಉಪಪದವಿಭಕ್ತಿಯೆಂದೂ ಕಾರಕವಿಭಕ್ತಿಯೆಂದೂ ಎರಡು ತೆರನಾಗಿರುವುವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಸಮೀಪೋಚ್ಚಾರಿತಪದವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಬರುವ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಉಪಪದವಿಭಕ್ತಿಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕ್ರಿಯಾನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಬರುವ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಕಾರಕ ವಿಭಕ್ತಿಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಉಪಪದವಿಭಕ್ತಿವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಕ್ರಿಯಾನ್ವಯವಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ' ಶಕ್ತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥೈಃ '

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ‘ ದೇವದತ್ತನ ಮಗಂ, ಯಜ್ಞದತ್ತನ ಕನುಂಡಲು ’ ಮೊದಲಾದ ಸಂಬಂಧಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಿವಿಭಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿ ಶಕ್ತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಕ ಶಬ್ದಗಳ ಯೋಗವಿರಲು ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಚತುರ್ಥಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಲು ಆ ಚತುರ್ಥಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯತಿಭೂತವಾದುದು ಶಕ್ತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಕ ಶಬ್ದವೆ? ಅಥವಾ ಅದರಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದುವಾದುದೋ ತದ್ವಾಚಕ ಶಬ್ದವೆ? ಎಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗಲು ಅವುಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಶಕ್ತ್ಯಾದಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದೋ ಆ ಅರ್ಥಬೋಧಕವಾದ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಥಿ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಎಲ್ಲಿ ಶಕ್ತ್ಯಾದಿಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ರುಚ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಆದರೆ ಸ್ವಭಾವದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಸ್ವಭಾವವೋ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಚತುರ್ಥಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ‘ ಕಪಿ ಚಪಲತ ಸಾಜಂ ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ ಸಾಜಂ ’ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಸ್ವಭಾವವು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಅದು ಕಪಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ‘ ಕಪಿ ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಥಿ ಬಂದಿರುವುದು. ಆದರೆ — ‘ ರುಚಿ: ’ ಎಂದರೆ ಪ್ರೀತಿ ಇದು ಆತ್ಮಧರ್ಮವಾಗಿರುವುದು. ಅದರಿಂದ ‘ ಧಾರ್ಮಿಕಂಗೆ ಧರ್ಮಂ ರುಚಿ, ಬೆನಕಂ ಗುಂಡಲಿಗೆಯಲ್ಲ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ‘ ರುಚಿ ’ ಎಂಬುದು ಧಾರ್ಮಿಕಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ತೋರುವುದಲ್ಲದೆ ಅನ್ಯತ್ರ ತೋರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ‘ ರುಚಿ ’ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲ ರುಚಿಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಿಯೆಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗಲು ‘ ರುಚಿ: ಪ್ರೀತಿ: ’ ಎಂಬುದು ರೋಚಮಾನತೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಅದು ಧಾರ್ಮಿಕನಲ್ಲ; ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದು. ಧರ್ಮವಾದರೋ ಧಾರ್ಮಿಕನಿಗೆ ರೋಚಮಾನವಾಗಿರುವುದು. ಅದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ರುಚಿಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಿಯೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ‘ ಯಾಜ್ಞಕಂಗೆ ಸ್ವರ್ಗಂ ಇಷ್ಟಂ ’ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವರ್ಗವು ಯಾಜ್ಞಕನಲ್ಲಿಯೇ ಉಂಟಾಗುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟವೋ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಚತುರ್ಥಿಯೆಂದು ಶಂಕಿಸಲಾಗದು. ಏತಕ್ಕಿಂದರೆ ‘ ಇಷ್ಟಂ ’ ಎಂದರೆ ಇಚ್ಛಾ ವಿಷಯವು. ಅದು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದಲ್ಲದೆ ಯಾಜ್ಞಕನಲ್ಲ. ಯಾಜ್ಞಕನನ್ನು ಕುರಿತು ಸ್ವರ್ಗವು ಇಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. ಅದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅವುಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಇಷ್ಟವೋ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಚತುರ್ಥಿಯೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಸ್ವಭಾವದಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಅಥವಾ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಏಕರೂಪತ್ವಸಂಸಾದನಾರ್ಥವಾಗಿ ಸ್ವಭಾವದಲ್ಲಿಯೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಸ್ವಭಾವವೋ ಅಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಿಯೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಸ್ವಭಾವವೆಂದರೆ ಸ್ವಭಾವವೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಉಪಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಹಾಗಲ್ಲದಿದ್ದರೆ — ‘ ದೇವದತ್ತನ ಶಕ್ತಿ, ಯಜ್ಞದತ್ತನ ರುಚಿ ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಚತುರ್ಥಿ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧನಾತ್ರ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ಷಷ್ಠಿ ಬಂದಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೧೫

ಹೀಗೆಯೇ ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಚತುರ್ಥಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರ || ಅಶಿಷ್ಯದ್ವೇಶ್ಯೇ || ೨೦೫ ||

ಅರ್ಥ || ಅಶೀರರ್ಥವು ತೋರುತ್ತಿರಲು, ಅಶೀರರ್ಥವು ಯಾರನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ವಿಧಿಸುವುದೋ ಅ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾಚಕಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಚತುರ್ಥಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ದೇವದತ್ತಂಗೆ ಭದ್ರಮಕ್ಕ, ಜನದತ್ತಂಗೆ ದೀರ್ಘಾಯಮಕ್ಕ, ಲೋಕಕ್ಕೆ ಸುಖಮಕ್ಕ, ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಸ್ವಸ್ತಿಯಕ್ಕೆ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೦೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಅಶಿಷಿ, ಉದ್ದೇಶ್ಯೇ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ ಲಿಂಗಾತ್, ಗೆತ್ ’ ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ‘ ಅಶಿಷಿ ’ ಎಂಬುದು ವಿಷಯ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು. ‘ ಅಶೀಃ ’ ಎಂದರೆ — ‘ ಅಶೀರುರಗದಂಷ್ಟಾಯಾಂ ಹಿತವಾಕ್ಯಾಭಿಲಾಷಯೋಃ ’ ಎಂಬ ಕೋಶದಿಂದ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳು ತೋರುತ್ತಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ — ಇಷ್ಟಾರ್ಥಾಶಂಸನವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ‘ ಉದ್ದೇಶ್ಯೇ ’ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕರಣ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು ‘ ಲಿಂಗಾತ್ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಉದ್ದೇಶ್ಯವೆಂದರೆ ಅವನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿದೆಯೋ ಅದೇ ಉದ್ದೇಶ್ಯವು. ತಥಾಚ — ಅಶೀರರ್ಥವು ತೋರುವಾಗ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾಚಕವಾದ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಗೆತ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ ದೇವದತ್ತಂಗೆ ಭದ್ರಮಕ್ಕ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ — ‘ ಅಶಿಷಿ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ ದೇವದತ್ತನ ಸುಖಂ, ಗುರುದತ್ತನ ಭದ್ರಂ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಶೀರರ್ಥವಿಲ್ಲದೆ ಸಂಬಂಧ ಮಾತ್ರವು ತೋರುವುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥಿಯಿಲ್ಲ. ‘ ಉದ್ದೇಶ್ಯೇ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ ದೇವದತ್ತಂಗೆ ಕುಶಲಮಕ್ಕ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಶಾಸ್ತವಾದ ‘ ಕುಶಲಾದಿ ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ — ಇಷ್ಟಾರ್ಥಾಶಂಸನರೂಪಅಶೀರ್ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ — ‘ ಶತ್ರುಗೆ ನಾಶಮಕ್ಕ, ಆತಂಗೆ ಕೇಡಕ್ಕೆ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ನಾಶಾದಿಗಳು ಅನಿಷ್ಟಗಳಾದುದರಿಂದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಾಶಂಸನವಿಲ್ಲವೆಂದು ‘ ಶತ್ರು ’ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಚತುರ್ಥಿ ಬರಲಾರದೆಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ನಾಶಮಾತ್ರವು ಅನಿಷ್ಟವಾಗಿದ್ದರೂ ಶತ್ರುಸಂಬಂಧಿ ನಾಶವು ಇಷ್ಟವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ನಾಶಾದಿಗಳೂ ಅಶೀರ್ವಿಷಯಗಳೆಂದು ಅಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಿ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ‘ ವಸ್ತುತಃ, ಶತ್ರುಗೆ ’ ಎಂದು ಚತುರ್ಥಿ ಅಶೀರ್ವಿಷಯದಲ್ಲಲ್ಲ. ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ ‘ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ || ೨೩೧ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಬಂಧ ಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೦೬

ಹೀಗೆಯೇ ಶಬ್ದಾಂತರ ಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಚತುರ್ಥಿ ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸ್ವಾಹಾಸ್ವಧಾವಷ್ಠಿಃ || ೨೦೬ ||

ಅರ್ಥ || ‘ ಸ್ವಾಹಾ, ಸ್ವಾಧಾ, ವಷ್ಠಾ ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಗೆತ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಅಗ್ನಿಗೆ ಸ್ವಾಹಾಕಾರಂ, ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಸ್ವಧಾಕಾರಂ, ಇಂದ್ರಂಗೆ ವಸ
ಟ್ಕಾರಂ ' || ಮೊದಲಾದುವು ಇವಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೧೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಸ್ವಾಹಾಸ್ವಧಾವಸಡ್ಧಿಃ ' ಎಂದು ಒಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಪೂರ್ವ
ದಿಂದ ' ಲಿಂಗಾತ್, ಗೆತ್ ' ಎಂಬುವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ' ಸ್ವಾಹಾಸ್ವಧಾವಸಡ್ಧಿಃ '
ಎಂಬುದು — ' ಸ್ವಾಹಾ, ಸ್ವಧಾ, ವಸಟ್ ' ಎಂಬ ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೆ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸವನ್ನು
ಮಾಡಿ ಸಹಯೋಗೇ ತ್ವತೀಯಾಂತವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ' ಸ್ವಾಹಾಸ್ವಧಾ ' ಶಬ್ದಗಳು
ಅನವ್ಯಯಗಳೂ ಇರುವುವೆಂದು —

ಶಚ್ಚಾ ಸಹಾಗತಃ ಶಕ್ರಃ ಸ್ವಾಹಯಾ ಚ ಧನಂಜಯಃ

ಸ್ವಧಯಾ ಶ್ರಾದ್ಧದೇವಶ್ಚ ನೈರ್ಮತ್ಯಾ ನಿಕಷಾತ್ಮಜಃ

ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಂದಲೂ ' ತರ್ಪಣಂ ಪ್ರೀಣನಂ ಪ್ರೀತೀ ಸ್ವಧಾ ಸೌಹಿತ್ಯಮಿತ್ಯಪಿ '
ಎಂಬ ಕೋಶದಿಂದಲೂ ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಅದಾಗ್ಯೂ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ — ' ಸಹಚರಿತಾ ಸಹ
ಚರಿತಯೋಃ ಸಹಚರಿತಸ್ಯೈವ ಗೃಹಣಂ ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ' ವಸಟ್ ' ಎಂಬ ವ್ಯಯಸಾಹ
ಚರ್ಯದಿಂದ ಸ್ವಾಹಾಸ್ವಧಾಗಳನ್ನೂ ಅವ್ಯಯಗಳೆಂದೇ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ತಥಾಚ — ' ಸ್ವಾಹಾ,
ಸ್ವಧಾ, ವಸಟ್ ' ಎಂಬ ಅವ್ಯಯಗಳಿಂದ ಯೋಗವಿರಲು ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಗೆತ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು
ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ಅಗ್ನಿಗೆ ಸ್ವಾಹಾಕಾರಂ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತಾವ್ಯಯಗಳಿಗೆ — ' ನಾವ್ಯಯಶತ್ವತ್ಯದಾದಿ ||೧೦|| ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಂಗ
ಸಂಜ್ಞಾನಿಷೇಧ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುವುದು.
ಹೀಗಿರಲು ' ಸ್ವಾಹಾ, ಸ್ವಧಾ, ವಸಟ್ ' ಎಂಬ ಅವ್ಯಯಗಳ ಯೋಗವಿದ್ದರೆ ಚತುರ್ಥಿ ಬರುವು
ದೆಂದು ಚತುರ್ಥೀವಿಧಾನವು ಅಯುಕ್ತವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಅದಾಗ್ಯೂ — ' ನಾವ್ಯಯ
ಶತ್ವತ್ಯದಾದಿ ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಯಪದದಿಂದ ಕೇವಲಾವ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಗೃಹಣಮಾಡಿ
ಅವಕ್ಕೆ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲವೆಂದು ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞಾನಿಷೇಧವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದು. ಸಮಸ್ತ
ಗಳಾಗಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾಗಿಯೂ ಇರುವುದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ
ಅವಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗಗಳುಂಟೆಂದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ
' ಸ್ವಾಹಾ, ಸ್ವಧಾ, ವಸಟ್ ' ಶಬ್ದಗಳನ್ನುಪಯೋಗಿಸದೆ ' ಸ್ವಾಹಾಕಾರಂ, ಸ್ವಧಾಕಾರಂ,
ವಸಟ್ಕಾರಂ ' ಎಂದು ಕಾರ-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳನ್ನಾಗಲಿ ' ಕಾರ ' ಎಂಬ ಕೃದಂತದೊಡನೆ ಸಮಸ್ತ
ವಾದುವನ್ನಾಗಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೧೭

ಹೀಗೆಯೇ ತಾದರ್ಥ್ಯ ಚತುರ್ಥಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ತಾದರ್ಥ್ಯೇ || ೨೧೭ ||

ಪಾಠಾಂತರ : ೧ ಸ್ವಾಹಾ

ಅರ್ಥ || 'ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಇದು' ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ತೋರುತ್ತಿರಲು ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಗೆತ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಂ, ಕುಂಡಲಕ್ಕೆ ಚಿನ್ಮಂ, ಅವಘಾತಕ್ಕೋನಕೆ, ತೇಗ್ಗೆ ಮರಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೧೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ತಾದರ್ಥ್ಯೇ' ಎಂದೊಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಪೂರ್ವದಿಂದ — 'ಲಿಂಗಾತ್, ಗೆತ್' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ತಾದರ್ಥ್ಯವೆಂಬುದು — 'ಸಃ ಅರ್ಥಃ ಯಸ್ಯ ತತ್' ಅಥವಾ 'ತಸ್ಮೈ ಇದಂ ತದರ್ಥಂ ತಸ್ಯಭವಿಸ್ತಾದರ್ಥಂ' ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಿಂದ 'ಅಪೇ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗುವುದರ ಭಾವ' ಅಥವಾ 'ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಇದು' ಎಂಬುದರ ಭಾವ' ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ 'ತಾದರ್ಥ್ಯ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಸಯಸಪ್ತಮ್ಯಂತನಿರ್ದೇಶವು; ಅದುದರಿಂದ ತಾದರ್ಥ್ಯ ತೋರುವಾಗ ತಾದರ್ಥ್ಯವೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ತತ್ ರಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಕಾಯವಾಚಕ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಗೆತ್-ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ 'ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೋಕ್ಷವು ಕಾರ್ಯವಾಗಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಥಿ ಬಂದಿರುವುದು. ಈ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಕಾರಣವೆಂಬುದು ನಿಮಿತ್ತೋಪಾದಾನೋಭಯ ಸಾಧಾರಣವು ವಿನಿಶ್ಚಿತವೆಂದು ನಿಮಿತ್ತ ಕಾರಣಕ್ಕೆ — 'ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಂ' ಎಂಬುದನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಉಪಾದಾನಕಾರಣಕ್ಕೆ — 'ಕುಂಡಲಕ್ಕೆ ಚಿನ್ಮಂ' ಎಂಬುದನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ಇತರ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಿಮಿತ್ತೋಪಾದಾನ ಕಾರಣಗಳನ್ನು ಉಪಸರ್ತುಳ್ಳವು. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣಕಾರರು ಉಪಕಾರ್ಯೋಪಕಾರಕಭಾವವು ತೋರುತ್ತಿರಲು ತಾದರ್ಥ್ಯ-ಚತುರ್ಥಿ ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೧೮

ಹೀಗೆಯೇ ಅರ್ಥಾಂತರ ತೋರುವಾಗ ಕೆಲವು ಪ್ರಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಚತುರ್ಥಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಉತ್ಪಾತೇನ ಜ್ಞಾಪ್ಯೇ || ೨೧೮ ||

ಅರ್ಥ || ಅಶುಭ ಸೂಚಕವಾದ ಭೂತ ವಿಚಾರವು ಉತ್ಪಾತವು. ಅದರಿಂದ ಜ್ಞಾಪ್ಯವಾದುದಾದುದೋ ತದ್ವಾಚಕಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಗೆತ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಬಹಿಕ್ಕೆ^೧ ಬೆಳ್ಳಿಂಚು, ಲೋಕನಾಶಕ್ಕೆ ಕಪ್ಪೆಯ ಚಂಡಿಕೆ, ಬಿಟ್ಟುಬಿಟ್ಟಿ ಕೆಂಪಿಂಚು || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೧೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಉತ್ಪಾತೇನ, ಜ್ಞಾಪ್ಯೇ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ — 'ಲಿಂಗಾತ್, ಗೆತ್' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. 'ಉತ್ಪಾತೇನ'

ಪಾಠಾಂತರ: ೧ ಬಹಿಂಗೆ

ಎಂಬುದು 'ಜ್ಞಾಪ್ಯೇ' ಎಂಬುವರಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅನುವರಿಂದ ಇದು ಜ್ಞಾಪಕನೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇದು ಛಾಂದಸಿಷ್ಟ ಸೂಚಕವಾಗಿ 'ಛಾಮ, ನಾಭಸ' ಮೊದಲಾದ ಭೇದಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ಇದರಿಂದ ಜ್ಞಾಪ್ಯಮಾನವಾದುವಾದುವೆಂದರೆ ಲೋಕಕೃನಿಷ್ಟವಾದ ಕ್ಷಾಮಾದಿಯು ತದ್ವ್ಯಾಚಕಲಿಂಗಳ್ಗೆ ಪರವಾಗಿ ಚತುರ್ಥಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಬಜಕ್ಕೆ ಬೆಳ್ಳಿಂಚು' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಉತ್ಪಾತಗಳು ಅನಿಷ್ಟಾರ್ಥಕಗಳಾದುದರಿಂದ — 'ತಾದರ್ಥೇ' ಎಂಬ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಚತುರ್ಥಿಯು ಬರುತ್ತಿರಲು ಈ ಸೂತ್ರಾರಂಭವೇ ವೃಥಾ ಎಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಅದಾಗ್ಯೂ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ತಾದರ್ಥ್ಯದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಿಯೆಂದರೆ ಕಾರ್ಯ ಕಾರಣಭಾವವು ತೋರುವಾಗಲೇ ಬರುವುದು—ಅನ್ಯತ್ರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವವಿಲ್ಲ. ಮಂಡೂಕಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು 'ಕ್ಷಾಮ' ಮೊದಲಾದುವಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತಗಳೇ ಆಗಲಿ, ಉಪಾದಾನವೇ ಆಗಲಿ ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮೊಗೆ, ಬೆಂಕಿಗೆ ಹಾಗೆ ಜ್ಞಾಪಕವೇ ಆಗಿರುವುದೋ ಹಾಗೆ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಜ್ಞಾಪ್ಯ-ಜ್ಞಾಪಕ ಭಾವ ಸಂಬಂಧವೇ ತೋರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಪಷ್ಠಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚತುರ್ಥಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಹೀಗೆಯೇ ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣಕಾರರು — 'ಉತ್ಪಾತೇನ ಜ್ಞಾಪಿತೇಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ —

ಸಾತಾಯ ಕಪಿಲಾ ವಿದ್ಯುದಾತಪಾಯಾತಿಲೋಹಿಸಿ

ಸೀತಾ ವರ್ಷಾಯ ವಿಜ್ಞೇಯಾ ದುರ್ಭಿಕ್ಷಾಯ ಸಿತಾ ಭವೇತ್

ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವನ್ನೂ ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು.

ಇಲ್ಲಿ 'ಉತ್ಪಾತೇನ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಅರಸನ ಸತ್ತಿಗೆ, ಗುರುಗಳ ಕವಂಚಲು' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪಾತದಿಂದ ಜ್ಞಾಪ್ಯವಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಜ್ಞಾಪ್ಯೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಕನಾಶಕ್ಕೆ 'ಕಾಕಂ ಬಿಳಿದಾದುದು' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾಪ್ಯ-ಜ್ಞಾಪಕಭಾವವಿದ್ದರೂ 'ಕಾಕ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಥಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೧೯

ಹೀಗೆಯೇ ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವು ಧಾತುಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದಾಗ ಚತುರ್ಥಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಬಗೆತಃ ಕರ್ಮಣಿ ವಾ ಯತೋಽವಜ್ಞಾ || ೨೧೯ ||

ಅರ್ಥ || ಅವುದರಿಂದ ಅವಜ್ಞೆ ಇನ್ನೊಂದಕ್ಕೆ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದೋ ತದ್ವ್ಯಾಚಕವಾದ 'ಬಗೆ' ಧಾತುನಿರೂಪಿತ ಕರ್ಮಬೋಧಕವಾದ ಲಿಂಗಳ್ಗೆ ಪರವಾಗಿ ಗೆತ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಇದು ಬಾರದಿದ್ದರೆ ದ್ವಿತೀಯ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಅವನನಾತಂ ತೃಣಕ್ಕೆ (ತೃಣಮಂ) ಬಗೆದಂ, ಬರಗಿನಂ ಸೌಮಿತ್ರಿ ಪುಳಿತ ಕವಡೆಗೆ (ಪುಳಿತ ಕವಡೆಯಂ) ಬಗೆದಂ, ನಿನಾತನನೊಂದಡಕೆಗೆ (ಒಂದಡಕೆಯಂ)

ಪಾತಾಂತರ : ೧ ೫೪

ಬಗೆದಯ್ಯಾ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ತೃಣಾದಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಸಿಕ್ಕಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಂದು ಅರ್ಥವು ತೋರುವುದು.

ವಿಚಾರ ೨೧೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಬಗೆತಃ, ಕರ್ಮಣಿ, ವಾ, ಯತಃ, ಅವಜ್ಞಾ ’ ಎಂದು ಐದು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ ಲಿಂಗಾತ್, ಗೆತ್ ’ ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ‘ ಬಗೆತಃ ’ ಎಂಬುದು ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಕವಾದ ‘ ಬಗೆ ’ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥಕ ತ ಕಾರದಿಂದ ಸಹಿತವಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಪಶ್ಯಂತಪದವು. ಇದು ‘ ಕರ್ಮಣಿ ’ ಎಂಬುವುದರಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಇದರಿಂದ ‘ ಬಗೆಧಾತ್ವರ್ಥ ಜನ್ಯ ಫಲಾರ್ಥಯ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ’ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದನ್ನು ‘ ಲಿಂಗಾತ್ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ಮಾಡಲು ತದ್ವೈದ್ಯಧಕವಾದ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ‘ ಯತಃ, ’ ಎಂಬುದು ಪ್ರಕೃತಿವಿಶೇಷಬೋಧಕವು. ಇದು ಅವಜ್ಞೆಗೆ ಅವಧಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ‘ ಅವಜ್ಞಾ ’ ಎಂದರೆ ‘ ಅನಾದರ ’ ಅಥವಾ ‘ ಸಿಂಧಿ ’ ಎಂದರ್ಥವು. ತಥಾಚ — ಅವುದರ ದೆಸೆಯಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ವಸ್ತುವಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಷ್ಟತ್ವವು ತೋರುವುದೋ ತದ್ವೈದ್ಯಧಕವಾದ ‘ ಬಗೆ ’ ಧಾತುವಿನ ಕರ್ಮವಾಚಕ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಗೆತ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ಇದು ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಗೆತ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ ಅವನನಾತಂ ತೃಣಕ್ಕೆ (ತೃಣಮಂ) ಬಗೆದಂ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ ಬಗೆತಃ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಅವನಂ ಪುಲ್ಲಂ ತಿಳಿದಂ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಕ ಧಾತುವಿದ್ದರೂ ‘ ಬಗೆ ’ ಧಾತುವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ‘ ಕರ್ಮಣಿ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ‘ ಸ್ಮರಂ ಹರನಂ ಪುಲೈ ಬಗೆದಂ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವಾಚಕವಾದ ಸ್ಮರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ ಯತಃ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ‘ ರಾಮಂ ರಾವಣನನೊಂದು ಕಡ್ಡಿಗೆ ಬಗೆದಂ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ರಾವಣಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ ಅವಜ್ಞಾ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ‘ ಭೀಮಂ ಧರ್ಮಜನನೇಸವ ಹರಿಯಂ ಬಗೆದಂ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳು ತೋರುವುದರಿಂದ ಅವಜ್ಞೆಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಚತುರ್ಥಿಯನ್ನು ಮಾಡಲಾಗದು.

ಇಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣಕಾರರೂ — ‘ ಮನ್ಯಕರ್ಮಣ್ಯನಾದರೇ ವಿಭಾಷಾ ಪ್ರಾಣಿಷು ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅಲ್ಲಿ ಅನಾದರಾವಧಿಯು ಪ್ರಾಣಿಯಾಗಬಾರದೆಂದು ಪ್ರಾಣಿವರ್ಜನವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಂದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

|| ಇತಿ ಚತುರ್ಥೀಪ್ರಕರಣಂ ಸಮಾಪ್ತಂ ||

|| ಅಥ ಪಂಚಮಾ ಪ್ರಕರಣಂ ||

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೨೦

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಅರ್ಥವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಲಿಂಗಗಳಿಗೆ ಪರವಾಗಿ ಚತುರ್ಥಿ ವಿಧಿ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಈಗ ಪಂಚಮಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವನಾಗಿ ಹೇತುರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಹೇತಾವತ್ತಣಿಂ || ೨೨೦ ||

ಅರ್ಥ || ಹೇತುರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಆತ್ತಣಿಂ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ದಾನದತ್ತಣಿಂ ಭೋಗಂ, ಜ್ಞಾನದತ್ತಣಿಂ ಮೋಕ್ಷಂ, ಉಜ್ಜ್ವಗದತ್ತಣಿಂ ಸಿರಿ, ಕಿಚ್ಚಿನತ್ತಣಿಂ ಪೊಗೆ || ಮೊದಲಾದವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೨೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಹೇತಾ, ಆತ್ತಣಿಂ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ ಲಿಂಗಾತ್ ’ ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಹೇತುಪದಾರ್ಥವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗದ ದೇಶಿಯಿಂದ ಪರವಾಗಿ ಆತ್ತಣಿಂ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ ದಾನದತ್ತಣಿಂ ಭೋಗಂ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ ಹೇತಾ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಮೋಕ್ಷದ ಸುಖಂ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೨೧

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇತುಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪಂಚಮಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಈಗ ತದ್ವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರ || ಅನಥಾನಪಾಯೇ || ೨೨೧ ||

ಅರ್ಥ || ಅಪಾಯವೆಂದರೆ ವಿಶ್ಲೇಷವು. ಇದು ವಾಸ್ತವವಾಗಿರಲಿ ಅಥವಾ ಪ್ರಾತೀತಿಕವಾಗಿರಲಿ ಈ ಉಭಯ ವಿಧವಾದ ವಿಶ್ಲೇಷವೂ ಕೊರುತ್ತಿರಲು ಆ ವಿಶ್ಲೇಷಕ್ಕೆ ಅವಧಿಭೂತವಾದುದಾವುದೋ ತದ್ವಿಶೇಷಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಅತ್ತಣಿಂ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ ಮರದತ್ತಣಿಂ ಸರ್ವ ಬೀಜವು, ಗಿಂಯತ್ತಣಿಂ ಕಲ್ಲುಗಳು, ಊರತ್ತಣಿಂ ಬಂದಂ, ಪುಲಿಯತ್ತಣಿಂ ಭೀತಿ, ಸಾಪದತ್ತಣಿಂ ಸೇಲು ||’ ಇವಕ್ಕೆ ಚಿತ್ರಸಂಕ್ಷೋಭಣ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅದರಿಂದ ನಿವೃತ್ತನಾಗುವನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು. ‘ ಉಪಾಧ್ಯಾಯನತ್ತಣಿಂ ಮಜಿಯಾದಂ, ಗುರುಗಳತ್ತಣಿಂ ಕೆಲಂಬೊಕ್ಕಂ ||’ ಇವಕ್ಕೆ ಅದೃಶ್ಯನಾಗಿ ಅವರ ಕಡೆಯಿಂದ ಹೋಗುತ್ತಾನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು. ‘ ಬೀಜದತ್ತಣಿಂ ದಂಕುರವಾದುದು, ಶೃಂಗದತ್ತಣಿಂ ಶರವಾದುದು ||’ ಇವಕ್ಕೆ ಅದರಿಂದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದು ಹೊರಗೆ ಬರುವುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು. ‘ ಮುಗಿಲತ್ತಣಿಂ ಮಿಂಚು ಮಿಂಚಿತ್ತು ||’ ಇದಕ್ಕೆ ಅದರಿಂದ ಹೊರಟ ಬೆಳಕು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು.

ಅಥವಾ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಲೇ ಅದರಿಂದ ಹೊರಡುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. 'ಪಾಪದತ್ತಣಂ ರಕ್ಷಿಸಿದಂ, ಬಲದತ್ತಣಂ ಸಲಹಿದಂ ||' ಇವಕ್ಕೆ ಅದನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವುದರಿಂದ ಅದರಿಂದ ಬಿಡಿಸುವನು ಎಂದರ್ಥವು. 'ಹಿಮವತ್ಪರ್ವತದತ್ತಣಂ ಗಂಗೆ ಪುಟ್ಟಿತ್ತು ||' ಇದಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಕಂಡು ಆನಂತರದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಂದಿರುವುದೆಂದರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಹವು ಸಂತತವಾದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿಂದ ಅತ್ಯಂತಾಪಕ್ರಮವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಅರ್ಜುನದತ್ತಣಂ ಪೇಸಿದಂ, ಪಾಪದತ್ತಣಂ ಮೋಹಿಸಿದಂ ||' ಇದಕ್ಕೆ ಜುಗುಪ್ಸಾದಿ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅದರಿಂದಂಟಾದ ಭಯದಿಂದ ನಿವೃತ್ತ ನಾಗುತ್ತಾನೆಂದು ಅರ್ಥವು. 'ಅರ್ಜುನನತ್ತಣಂ ವಾಸುದೇವನಧಿಕಂ, ನಕುಲನತ್ತಣಂ ಸಹದೇವಂ ಕಿಷಾಯಂ, ಅತನತ್ತಣಂದೀತಂ ಪಟು ||' ಮೊದಲಾದವುಗಳೆಲ್ಲಾ ವಾಸುದೇವ ಮೊದಲಾದವರು ಅರ್ಜುನಾದಿಗಳೊಡನೆ ಆಧಿಕ್ಯಾದಿ ಧರ್ಮದಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃಷ್ಟರಾಗಿ ಅತಿಶಯಾದಿ ಧರ್ಮದಿಂದ ವಿಭಕ್ತರಾಗಿ ತೋರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧಿ ಕಲ್ಪಿತವಾದ ಅಸಾಯವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪಂಚ ಮಿಗೆ ಉಪಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೨೨೧

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಅವಧೌ ಅಪಾಯೇ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವ ದಿಂದ 'ಲಿಂಗಾತ್, ಅತ್ತಣಂ' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಇಲ್ಲಿ — 'ಅವಧೌ' ಎಂಬುದು ಪ್ರಕೃತಧಾತುವಾಚ್ಯವಾದ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಆಶ್ರಯವಲ್ಲದೆ ಅದರಿಂದಂಟಾದ ವಿಭಾಗಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾದ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಇದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯದಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣಕಾರರು - 'ಧ್ರುವಮಪಾಯೇಽಪಾದಾನಂ' ಎಂಬ ಅಪಾದಾನ ಸಂಜ್ಞಾ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ವಿಭಾಗಜನಕತತ್ ಕ್ರಿಯಾನಾಶ್ರಯತ್ವೇ ಸತಿ, ತತ್ ಕ್ರಿಯಾಜನ್ಯವಿಭಾಗಾಶ್ರಯತ್ವಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಅದುದರಿಂದ ಅದೇ ಅರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. 'ಅಪಾಯೇ' ಎಂಬುದು — ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೂಹ, ಪ್ರಮಾದ, ಅಭಾವ' ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕಾರ್ಥವುಳ್ಳದಾದರೂ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ಲೇಷಾರ್ಥಕವು ವಿವಕ್ಷಿತವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ವಿಶ್ಲೇಷವೆಂದರೆ ವಿಭಾಗವು. ಆ ವಿಭಾಗವು ಉಂಟಾಗಬೇಕಾದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾದ ವಸ್ತುವಿಗೇ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಹೀಗಿರಲು 'ಪುಲಿಯತ್ತಣಂ ಭೀತಿ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಾಗವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಪಂಚಮಿಯು ಅನುಪಪನ್ನವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿದು ಆ ವಿಭಾಗವು ವಸ್ತುಕೃತವಾಗಿರಲಿ ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿ ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿರಲಿ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಈ ವಿಶ್ಲೇಷ ಪದದಿಂದ ಸಂಗ್ರಹಮಾಡಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತಥಾಚ — ಇಂತಹ ವಿಶ್ಲೇಷವು ತೋರುತ್ತಿರಲು ಅವು ಪೂರ್ವೋಕ್ತಲಕ್ಷಣವಾದ ಅವಧಿಯೋ ಆ ಅವಧಿವಾಚಕ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಅತ್ತಣಂ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಮರದತ್ತಣಂ ಪಣ್ಣಾ ಬೀಡ್ತುದು' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತವಪ್ರಾತೀತಿಕ ವಿಶ್ಲೇಷ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಬುದ್ಧಿವಂತರು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು. ಇದರಿಂದ ಪ್ರಾಚೀನರು ಹೇಳಿ ರುವ ಅಪಾದಾನ ಪದಾರ್ಥವು ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಇಂತಹ ಅಪಾದಾನವು ಚಲವೆಂದೂ ಅಚಲ ವೆಂದೂ ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು. ಇದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಭರ್ತ್ಯಹರಿಯು —

ಅಪಾಯೇ ಯದುವಾಸೀನಂ ಚಲಂ ವಾ ಯದಿ ವಾಚಲಂ

ಧ್ರುವಮೇವಾತದಾವೇಶಾತ್ ತ ವಾಪಾದಾನಮುಚ್ಯತೇ

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿರುವನು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಚಲವಾದುದಕ್ಕೆ — ‘ಮರದತ್ತಣಿಂ ಪಣ್ಣಾ ಬೀಟ್ಟುದು’ ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಇಲ್ಲಿ — ‘ಮರ, ಗಿರಿ, ಊರು’ ಮೊದಲಾದುವು. ‘ಪಣ್ಣಾ’ ಮೊದಲಾದುವಕ್ಕೆ ವಿಭಾಗವುಂಟಾಗಲು ಸ್ವಯಮವಧಿ ಭೂತಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಅಚಲಗಳಾಗಿಯೇ ಇರುವುವು. ಚಲವಾದುದಕ್ಕಾದರೋ — ‘ಓಡುವ ಕುದುರೆಯತ್ತಣಿಂ ಬೀಟ್ಟಂ, ಪದವ ಬಂಡಿಯತ್ತಣಿಂದುರುಪ್ಪಂ’ ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ‘ಮರ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಫಲಾದಿಗಳು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದವೇ ಅವುಗಳಿಂದ ವಿಶ್ಲಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದೆಂದು ವಿಶ್ಲೇಷವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ತೋರುವುದರಿಂದ ಇದು ವಾಸ್ತವಾಪಾಯವೆಂದು ತೀರ್ಮಾನವೇಕು. ಪ್ರಾತೀತಿಕೋಪಾಯವಾದರೋ — ‘ಪುಲಿಯತ್ತಣಿಂಭೀತಿ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿರುವುದು. ಇದರಿಂದ ಸರ್ವತ್ರ ಬುದ್ಧಿಕ್ಲತಾಪಾಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಬಹುದಾದುದರಿಂದ ಸುಸ್ಥಿತವ್ಯಾಕರಣಕಾರರು ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವ —

ಭೇತ್ವಾರ್ಥಾನಾಂ ಭಯಹೇತುಃ || ಪರಾಚೇರಸೋಧಃ || ಅಂತರ್ಥಾಯೇನಾದರ್ಶನಮಿಚ್ಛತಿ ||

ಅಖ್ಯಾತೋಪಯೋಗೇ || ಜನಿಕರ್ತೃಃ ಪ್ರಕೃತಿಃ || ಭುವಃ ಪ್ರಭವಃ ಜುಗುಪ್ಸಾ ವಿರಾಮಪ್ರಮಾದಾ
ರ್ಥಾನಾಮುಪಸಂಖ್ಯಾಸಂ || ಮೊದಲಾದ ವಚನಗಳು ನಿರರ್ಥಕವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಪತಂಜಲಿಗಳು ವಾಚಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಹರಿಯು ಈ ಅಪಾದಾನವು —

ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಿಷಯಂ ಕಿಂಚಿದುಪಾತ್ತವಿಷಯಂ ತಥಾ

ಅಪೇಕ್ಷಿತಕ್ರಿಯಂಚೇತಿ ತ್ರಿಧಾಪಾದಾನಮುಚ್ಯತೇ

ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ರಿವಿಧವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಇದು ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದುದರಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಭಾವವಾಗುವುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಹೇಳಬೇಕಾದ ಅವಶ್ಯಕವಿಲ್ಲವೆಂದು ತೀರ್ಮಾನವೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು ಈ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೂ —

ಅದಂ ಪಂಚಮಿಯವುದ

ಸಾದಾನಸ್ಥಲವೋಳದೇದಲೊದವು ಗುಮಾತಂ

ಕಾದಾನೇಶ್ವಾನಿಶ್ವಾ

ಸಾದಿಕಹೇತುವಿನೊಳುದಯದೊಳೊ ರವದೊಳ್ (ಸೂತ್ರ ೧೩೧)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅಪಾದಾನದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಭಯಾದಿ ಕೆಲ ವರ್ಧದಲ್ಲೆಯೂ ‘ವರ್ತಿಸುಗುಂ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು.

|| ಇತಿ ಪಂಚಮೀ ಪ್ರಕರಣಂ ಸಮಾಪ್ತಂ ||

॥ ಅಥ ಸಪ್ತಮಾ ಪ್ರಕರಣಂ ॥

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೨೨

ಹೀಗೆ ಪಂಚಮಾವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸ್ಥಿತಿಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಯು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ ಅದು ಈ ಕಾರಕ ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ ಅಪವಾದವಾದುದರಿಂದ ಅಪ ವಾದ್ಯವನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳುವುದು ಉಚಿತವೆಂದು ಲೋಕವ್ಯವಹಾರ ಕ್ರಮವನ್ನುಲ್ಲಿಂಘಿಸಿ ಸಪ್ತಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಅರಂಭಿಸುವವನಾಗಿ ಮೊದಲು ' ಉಪಪದವಿಭಕ್ತೇಃ ಕಾರಕ ವಿಭಕ್ತಿರ್ಬಲೀಯಸೀ ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಅಧಿಕರಣಕಾರಕವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ ॥ ಒಳಧಿಕರಣೇ ॥ ೨೨೨ ॥

ಅರ್ಥ ॥ ಕ್ರಿಯಾಶ್ರಯವಾದ ಕರ್ತೃವಿಗಾಗಲಿ, ಫಲಾಶ್ರಯವಾದ ಕರ್ಮಕ್ಕಾಗಲಿ, ಅವುದಾ ಧಾರವೋ ಅದೇ ಅಧಿಕರಣವೆಂಬುದು ' ಅಧಿಕೃಯತೇ ಅಸ್ಥಿನ್ನಿತ್ಯಧಿಕರಣಂ ' ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ತೋರುವುದು. ಅಂತಹ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ' ಒಳ್ - ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ ॥ ಪಾಸಿನೊಳ್ ಮಲಗಿದಂ, ಗದ್ದುಗೆಯೊಳ್ ಕುಳಿವಂ; ಆಗಸದೊಳ್ ಪಕ್ಕಿ, ಮಂದಿರದೊಳ್ ತುಜುಗಳ್; ಎಳ್ಳೊಳ್ಣೆ, ಸಾಲೊಳ್ ಮಧುರಂ; ಗಂಗೆಯೊಳ್ ಘೋಷಂ, ಪೊಳೆಯೊಳ್ ಗರ್ಜೆ ॥ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೨೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಒಳ್, ಅಧಿಕರಣೇ ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ' ಲಿಂಗಾತ್ ' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ' ಅಧಿಕರಣೇ ' ಎಂಬುದು ಲೋಕದಲ್ಲಿ — ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ — ' ಪರಿಚ್ಛೇದೋಽಧಿಕರಣಮಧ್ಯಾಯಃ ಸ್ಥಾನಸಿತ್ಕಪಿ ' ಎಂಬ ಕೋರದಿಂದ ಗ್ರಂಥವಿಚ್ಛಿತ್ತಿ ವಿಶೇಷದ್ವೈತಕವಾದ ಅಧ್ಯಾಯವಾಚಕವಾಗಿಯೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ — ' ಪ್ರಸ್ತರಶ್ಯಾಯಿಕಾಸ್ತ್ರೀಣಂ ಶಯ್ಯಾಧಿಕರಣಂ ಭದಿಃ ' ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ' ಹಾಸಗಳು ' ಎಂಬ ಧ್ವನಿವ್ಯಕ್ತವಾಗಿಯೂ —

ವಿಷಯೋ ವಿಶಯಶ್ಚೈವ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಸ್ತಥೋತ್ತರಂ

ಪ್ರಯೋಜನಂ ಚ ಪಂಚೈತೇ ಪ್ರಾಂಚೋಽಧಿಕರಣಂ ವಿದುಃ

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮೀಮಾಂಸಾಧಿಕರಣಬೋಧಕವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅನೇಕಾರ್ಥಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃಕರ್ಮದ್ವಾರಾಕ್ರಿಯೆಗೆ ಆಧಾರವಾದುದಾವುದೋ ಅದೇ ಅಧಿಕರಣ ಪದಾರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಂತಹ ಅಧಿಕರಣವು — ' ಪಿಪ್ಪಲೇಷಿಕ, ವೃಷಯಿಕ, ವ್ಯಾಪಕ, ಸಾಮಾಸಿಕ, ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇಂತಹ ಚತುರ್ವಿಧಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ' ಒಳ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ಕ್ರಮವಾಗಿ ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದಕ್ಕೆ ಎರಡೆರಡಾಗಿ — ' ಪಾಸಿನೊಳ್ ಮಲ ಗಿದಂ ' ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣಕಾರರು — ' ಆಧಾರತ್ವಂ ನಾಮ ಕರ್ತೃ ಕರ್ಮ ವ್ಯವಹಿತ ಕ್ರಿಯಾಶ್ರಯತ್ವಂ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಭರ್ತ್ಯಹರಿಯು —

ಕರ್ತೃಕರ್ಮವ್ಯವಹಿತಾಮಸಾಕ್ಷಾದ್ಧಾರಯತ್ ಕ್ರಿಯಾಂ

ಉಪಕುರ್ಮತ್ ಕ್ರಿಯಾಸಿದ್ಧೌ ಶಾಸ್ತ್ರೇಣಧಿಕರಣಂ ಸ್ವತಃ

ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೂಚಿಸಿ ಇದು ಚತುರ್ವಿಧವೆಂದು —

ಸಾಮಾನ್ಯಾಶ್ಲೇಷವಿಷಯೈರ್ವ್ಯಾಪ್ತಾಧಾರಶ್ಚತುರ್ವಿಧಃ

ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೇಳಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ 'ವನದಲ್ಲಿ ನದಿ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಾಮಾನ್ಯಸಂಬಂಧದಿಂದ ತೋರುವ ಅಧಿಕರಣಕ್ಕೂ, 'ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವನು' ಮೊದಲಾದುವು ಏಕದೇಶಸಂಬಂಧರೂಪವಾದ ಔಪಶ್ಲೇಷಿಕಾಧಿಕರಣಕ್ಕೂ, 'ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛೆ' ಮೊದಲಾದುವು ವೈಷಯಿಕಾಧಿಕರಣಕ್ಕೂ, 'ಎಳ್ಳೆಳ್ಳೆಣ್ಣೆ' ಮೊದಲಾದುವು ವ್ಯಾಪ್ತಾಧಾರರೂಪಾಧಿಕರಣಕ್ಕೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ಧೀರರಿನಾವುದು ತಾನಾ

ಧಾರಮದಧಿಕರಣಮಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಿ ತಿಳಿ ನಿ

ಧಾರಣವಿಷಯವ್ಯಾಪಕ

ಸಾರವ್ಯವಹಾರಕಾಲಸತ್ಕರ್ಥಗತಂ (ಸೂತ್ರ ೧೩೩)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಕ್ಕೂ ಮುಂದಿನದಕ್ಕೂ ಸಂಗ್ರಹವು ಬರುವಂತೆ ಹೇಳಿರುವನು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೨೩

ಹೀಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ನಿರ್ಧಾರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಸಪ್ತಮಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಯತೋ ನಿರ್ಧಾರಣಂ || ೨೨೩ ||

ಅರ್ಥ || ಜಾತಿ, ಗುಣ, ಕ್ರಿಯೆ, ಕೃಚಿತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಇವುಗಳಿಂದ ಏಕಜಾತೀಯವಾದ ಒಂದು ಸಮುದಾಯದಿಂದ ಆ ಸಮುದಾಯದ ಏಕದೇಶಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಕ್ಕರಣಮಾಡುವುದೇ ನಿರ್ಧಾರಣವೆಂಬುದು; ಈ ನಿರ್ಧಾರಣವು ಅವ ಸಮುದಾಯದಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡುವುದೋ ಆ ಸಮುದಾಯ ಬೋಧಕವಾದ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಸಪ್ತಮಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಮಾನವರೋ' ಪುರುಷರುತ್ತಮರ್, ಪುರುಷರೋ ಕ್ಷತ್ರಿಯರ್ ರೂರರ್ ' ಮೊದಲಾದುವು ಜಾತಿಯಿಂದ ಪೃಥಕ್ಕರಣ ಮಾಡಿರುವುದಕ್ಕೂ, 'ತುಳುಗಳೊಳ್ ಕಾರಾಕಳ್ ಪಾಲುಳ್ಳುದು, ವಸ್ತ್ರಂಗಳೊಳ್ ಬಿಟ್ಟಿಟ್ಟೆಯೊಳ್ಳಿತ್ತು' ಮೊದಲಾದುವು ಗುಣದಿಂದ ಪೃಥಕ್ಕರಣ ಮಾಡಿರುವುದಕ್ಕೂ, 'ಅವರೊಳೋಡುವಂ ಕಾಲ್ತೇಗಿ, ಪಣ್ಣೊಳ್ ಬೀಬ್ಬುದು ತನಿವಣ್' ಮೊದಲಾದುವು ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಪೃಥಕ್ಕರಣ ಮಾಡಿರುವುದಕ್ಕೂ, 'ಅವರೊಳಾತಂ ಕಲಿ, ಇವರೊಳತನೆಮ್ಮಾತಂ' || ಮೊದಲಾದುವು ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ಪೃಥಕ್ಕರಣ ಮಾಡಿರುವುದಕ್ಕೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ವಿಚಾರ ೨೨೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಯತಃ, ನಿರ್ಧಾರಣಂ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ — ‘ಲಿಂಗಾತ್, ಒಳ್’ ಎಂಬಿವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ‘ಯತಃ’ ಎಂಬುದು ನಿರ್ಧಾರಣೆಗೆ ಅವಧಿಯಾದ ಸಮುದಾಯಬೋಧಕಪಂಚವ್ಯಂತವಾದ ಅನ್ವಯವು. ನಿರ್ಧಾರಣೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಏನಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚುರವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವರು. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ — ಜಾತಿ-ಗುಣ-ಕ್ರಿಯಾದಿಗಳಿಂದ ಒಂದು ಸಮುದಾಯದ ಏಕದೇಶಕ್ಕೆ ಸ್ಪೃಹಕರಣ ಮಾಡುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಯತ್ತಚ್ಛಬ್ದಗಳಿಗೆ ನಿತ್ಯಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ‘ತತಃ’ ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ತಥಾಚ — ಅವ ಸಮುದಾಯದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಏಕದೇಶಕ್ಕೆ ಜಾತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸ್ಪೃಹಕರಣ ಮಾಡುವೆವೋ ಆ ಸಮುದಾಯಬೋಧಕಲಿಂಗದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪರವಾಗಿ ಒಳ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ಮಾನವರೋಳ್ ಪುರುಷ ರುತ್ತಮರ್’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

‘ಮಾನವರೋಳ್ ಪುರುಷರುತ್ತಮರ್’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ-ಪುರುಷಸಾಧಾರಣ ಮನುಷ್ಯ ಸಮುದಾಯದಿಂದ ಪುಂಲಕ್ಷಣವಾದ ಏಕದೇಶವು ಸ್ಪೃಹಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅಲ್ಲಿ ಪುರುಷತ್ವವು ಜಾತಿಯು. ಹೀಗೆಯೇ ‘ಪುರುಷರೋಳ್ ಕ್ಷತ್ರಿಯರ್ ಶೂರರ್’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ಸಾಧಾರಣಸಮುದಾಯದಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಲಕ್ಷಣೈಕದೇಶವು ಸ್ಪೃಹಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಕ್ಷತ್ರಿಯತ್ವವೇ ಜಾತಿಯು. ಹೀಗೆಯೇ ಗುಣಕ್ರಿಯೋದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಯುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ‘ಯತಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ನಿರ್ಧಾರ್ಯಮಾಣ ಪುರುಷಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಪ್ತಮಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣಕಾರರು ಇಂತಹ ನಿರ್ಧಾರವು ‘ಯಸ್ಮಾನ್ನಿರ್ಧಾರ್ಯತೇ, ಯಃ ನಿರ್ಧಾರ್ಯಮಾಣಃ, ಯಶ್ಚ ನಿರ್ಧಾರಣಾಹೇತುಃ, ಇತಿ ತ್ರಿತಯಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರ ಏವ’ ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಸಮುದಾಯ ವಾಚಕಕ್ಕೂ ನಿರ್ಧಾರ್ಯಮಾಣ ವಸ್ತುವಾಚಕಕ್ಕೂ ನಿರ್ಧಾರಣಾರ್ಥತಮಾ ವುದೋ ತದ್ವಾಚಕಕ್ಕೂ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೇ ಅಲ್ಲಿ ನಿರ್ಧಾರಣಾರ್ಥವು ತೋರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀಸಪ್ತಮಿಗಳೆರಡನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವರು. ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಪ್ರಚುರವಾಗಿ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ‘ವೃತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೆಲವೆಡೆ ಷಷ್ಠಿಯೂ ಬರುವುದೆಂದು ಸಾಧಿಸಬಹುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೨೪

ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಉಪಪದ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸಾಧುನಿಪುಣಾರ್ಥಃ ಪೂಜ್ಯೇ || ೨೨೪ ||

ಅರ್ಥ || ‘ಸಾಧು, ನಿಪುಣ’ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಯೋಗವಿರಲು ಪೂಜ್ಯಕವಾದ ಲಿಂಗದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪರವಾಗಿ ಒಳ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ತಾಯೋಳ್ ಸಾಧು, ತಾಯೋಳೊಳ್ಳಿದಂ, ಗುರುವಿನೋಳ್ ಸಹಜಂ, ಪೂಜೆಯೋಳ್ ಜಾಣಂ, ಜಪದೋಳ್ ಬದುರಂ, ವಿದ್ಯೆಯೋಳ್ ನಿಪುಣಂ, ಚಿತ್ರದೋಳ್ ಕುಶಲಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೨೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಸಾಧುನಿಪುಣಾರ್ಥೈಃ, ಪೂಜ್ಯೈಃ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ ಲಿಂಗಾತ್, ಒಳ್ ’ ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಪಲ್ಲಡುವುವು. ‘ ಸಾಧುನಿಪುಣಾರ್ಥೈಃ ’ ಎಂಬುದು ‘ ಸಾಧು, ನಿಪುಣ ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿ ‘ ಅರ್ಥ ’ ಶಬ್ದ ದೊಡನೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ‘ ಅರ್ಥ ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ‘ ಸಾಧು, ನಿಪುಣ ’ ಶಬ್ದಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಬಂಧಾಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಸಹಾರ್ಥಕ ತೃತೀಯಾಂತನಿರ್ದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಸಾಧ್ವರ್ಥಕ ನಿಪುಣಾರ್ಥ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಯೋಗವಿರಲು ’ ಎಂದರ್ಥ ವಾಗುವುದು. ‘ ಪೂಜ್ಯೈಃ ’ ಎಂಬುದು ಪೂಜಾವಿಷಯವಸ್ತುಬೋಧಕವಾದ ಅಧಿಕರಣ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು. ಇದು ‘ ಲಿಂಗಾತ್ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ತಥಾಚ—ಸಾಧುನಿಪುಣಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಯೋಗವಿರಲು ಪೂಜಾವಿಷಯಕ ವಸ್ತುವಾಚಕ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಒಳ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ ತಾಯೋಳ್ ಸಾಧು ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಪುತ್ರನು ಮಾತೃ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿನೀತನಾಗಿರುವನೆಂದು ಪುತ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಶಂಸೆ ತೋರುವುದು. ಮಾತ್ರಾದಿಗಳಾದರೋ ಪೂಜ್ಯರು. ಪುತ್ರಾದಿಗಳು ಪೂಜಕರು. ಪೂಜ್ಯರಲ್ಲಿ ಪೂಜಕರಿಗೆ ವಿನಯವು ಶ್ಲಾಘ್ಯವಾದುದೇ. ಅಲ್ಲಿ ಪೂಜ್ಯವಾಚಕ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಇದರಿಂದ ಸಪ್ತಮಿ ಸಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ವಿಚಾರ ಮಾಡಲು ಪುತ್ರಗತನಾದ ಸಾಧುತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರಾದಿಗಳು ವಿಷಯ ಭೂತರಾಗುವುದರಿಂದ ಪ್ರೇಷಯಿಕಾಧಾರನಿಮಿತ್ತಕ ಸಪ್ತಮಿಯು ಬಂದು ‘ ತಾಯೋಳ್ ಸಾಧು ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತಿರಲು ಈ ಸೂತ್ರವು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ವಿಷಯ-ವಿಷಯೇಭಾವ ಸಂಬಂಧವಿವಕ್ಷೆಯನ್ನು ಮಾಡಲು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಷಷ್ಠಿಯನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಸಪ್ತಮಾವಿಧಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಇದನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ಥಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ‘ ಸಾಧುನಿಪುಣಾರ್ಥೈಃ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ‘ ತಂದೆಯ ಧನಂ, ತಾಯ ಮೊಲೆಯನುಂಡಂ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧುನಿಪುಣಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದಯೋಗ ವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಸಪ್ತಮಿಯಿಲ್ಲ. ‘ ಪೂಜ್ಯೈಃ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಕಳವಿನ ಜಾಣಂ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧುನಿಪುಣಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದಗಳಿದ್ದರೂ ಪೂಜ್ಯವಾಚಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದ ರಿಂದ ಸಪ್ತಮಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

|| ಇತಿ ಸಪ್ತಮಾವಿಭಕ್ತಿಪ್ರಕರಣಂ ಸಮಾಪ್ತಂ ||

॥ ಅಥ ಸಷ್ಟೀವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರಕರಣಂ ॥

ಅನವಾರಿಕೆ ೨೨೫

ಇದುವರೆಗೂ ಕರ್ತೃಾದಿಪಟ್ಯಾರಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತತ್ತದ್ವಿಭಕ್ತಿಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿ, ಈಗ ಆ ಕರ್ತೃಾದಿಕಾರಕರೂಪಸಂಬಂಧವಿಶೇಷವಿವಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದೆ ಸಂಬಂಧಸಾಮಾನ್ಯವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಲು ಸಷ್ಟಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸಷ್ಟೀವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ ॥ ಯೋಗೇಽದ್ ॥ ೨೨೫ ॥

ಅರ್ಥ ॥ ಯೋಗವೆಂದರೆ ಸಂಬಂಧವು; ಅದು ಅನೇಕ ತರವಾಗಿರುವುದು. ಆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಲು ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಅದ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ ॥ ಅರಲ ಕಂಪು, ಕಣ್ಣ ಬೆಳ್ಳು, ಊರೊಡೆಯಂ, ಮರದ ಕೊಂಬು ॥ ಮೊದಲಾದ ಕ್ರಿಯಾಸ್ವಯರೂಪಕಾರಕವಲ್ಲದವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೨೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಯೋಗೇ, ಅದ್’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ಲಿಂಗಾತ್’ ಎಂಬುದು ಬರುವುದು. ‘ಯೋಗೇ’ ಎಂಬುದು ವಿಷಯಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು. ಯೋಗವೆಂದರೆ — ಸಂಬಂಧಾರ್ಥಕ ‘ಯುಜ’ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ಸಂಬಂಧ ವೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆ ಸಂಬಂಧವು — ‘ಅವಯವಾವಯವಿಭಾವಲಕ್ಷಣ, ಗುಣಗುಣಿ ಭಾವಲಕ್ಷಣ, ಜ್ಞಾಪ್ಯಜ್ಞಾಪಕಭಾವಲಕ್ಷಣ, ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವಲಕ್ಷಣ, ಸ್ವಸ್ವಾಮಿ ಭಾವಲಕ್ಷಣ’ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ವಕ್ತೃ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿದ್ದಂತೆ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ‘ವಿವಕ್ಷಿತೇ’ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ತಥಾಚ — ಸಂಬಂಧವು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿರಲು ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಸಷ್ಟಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದ ವಿಧಿಯೇ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಸಂಬಂಧವು ಸಾರ್ವತ್ರಿಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿ — ಕ್ರಿಯಾವ್ಯಾಪ್ಯತ್ವವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಲು ದ್ವಿತೀಯೆಯೂ ಸಾಧಕತಮತ್ವಾದಿಯನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಲು ತೃತೀಯೆಯೂ, ಸಂಪ್ರದಾನತ್ವಾದಿಯನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಲು ಚತುರ್ಥಿಯೂ ಅಪಾದಾನತ್ವಾದಿಯನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಲು ಪಂಚಮಿಯೂ ಅಧಿಕರಣತ್ವಾದಿಯನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಲು ಸಪ್ತಮಿಯೂ ಇದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಸಂಬಂಧಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಂಬಂಧಮಾತ್ರವಿವಕ್ಷೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗಲೇ ಈ ಸಷ್ಟೀ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ — ‘ಅಲರ ಕಂಪು’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಆದರೆ — ಈ ಸೂತ್ರವು ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ರೀತಿಯಿಂದ ಕರ್ತೃಾದಿವಿಶೇಷವಿವಿಮುಕ್ತ ವಿಷಯಕವೆಂಬುದಿರಲಿ, ಆದಾಗ್ಯೂ ಸಂಬಂಧವೆಂಬುದು ಉಭಯನಿಷ್ಠವಾದುದರಿಂದ — ‘ಮರದ ಕೊಂಬು’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡಕ್ಕೂ ಸಷ್ಟಿ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದೆಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗಲು — ‘ಕೊಂಬು, ಕಂಪು’ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಅವಯವವಾಗಲಿ, ಗುಣವಾಗಲಿ ತೋರುವುದು. ಅದರಿಂದ ಅವು ಆವುದರ ಸಂಬಂಧಿಯೆಂದು ಅವಯವಿಗೆ ಆಗಲಿ,

ಗುಣಿಗಾಗಲಿ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅವಯವಿ-ಗುಣಿವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳಾವವೋ ಅವುಗಳ ದೇಸೆಯಿಂದಲೇ ಷಷ್ಠಿ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪೂರ್ವೀನರು--

ಭೇದ್ಯಭೇದಕಯೋಃ ಶ್ಲಿಷ್ಠೀ ಸಂಬಂಧೋಽನ್ಯೋನ್ಯಸಿಂಹ್ಯತೇ
ದ್ವಿಷ್ಣೋ ಯದ್ಯಪಿ ಸಂಬಂಧಃ ಷಷ್ಠ್ಯತ್ವತ್ಯಸ್ತು ಭೇದಕಾತ್

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿರುವರು.

ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣಕಾರರೂ--“ ಷಷ್ಠ್ಯಾಃ ಸಂಬಂಧಸಾಮಾನ್ಯನುರ್ಭವಃ, ಇತಿ ‘ಶೇಷೇ ಷಷ್ಠೀ’ ಇತಿ ಸೂತ್ರೇಣ ಜ್ಞಾಯತೇ ” ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ - ಶೇಷನೆಂದರೆ ಕ್ರಿಯಾಕಾರಕ ಭಾವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದೇ ಸಂಬಂಧಸಾಮಾನ್ಯನೆಂಬುದು. ಈ ಸಂಬಂಧವೂ ಕ್ರಿಯಾಮೂಲಕವೇ ಎಂದು ಹರಿಯು -

ಸಂಬಂಧಃ ಕಾರಕೇಃಘೋಽಸ್ಯಕ್ರಿಯಾಕಾರಕಪೂರ್ವಕಃ
ಅಶ್ರುತಾಯಾಂ ಶ್ರುತಾಯಾಂ ವಾ ಕ್ರಿಯಾಯಾನುಭವಿಯತೇ

ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೂಚಿಸಿ ಆ ಸಂಬಂಧವು ದ್ವಿಷ್ಠವಾಗಿದ್ದರೂ ಗುಣಿಭೂತಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ ವಸ್ತುವಾಚಕಕ್ಕೆ ಷಷ್ಠಿ ಬರುವುದು ಎಂದು --

ದ್ವಿಷ್ಣೋಽಸ್ಯಸೌ ಪರಾರ್ಥತ್ವಾದ್ ಗುಣೇಷು ನೈತಿರಿತ್ಯತೇ
ತತ್ರಾಭಿಧೇಯಮಾನಶ್ಚ ಪ್ರಧಾನೇಽಪ್ಯಾಚಾರ್ಯತೇ

ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿರುವನು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು ಈ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡದಿದ್ದರೂ ಕೆಲವು ಸಂಬಂಧಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಆ ಸಂಬಂಧಗಳಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠಿಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು --

ಏತಿ ಕುಲ ಜಾತ್ಯವಯವವಿ
ಶ್ರುತಲಕ್ಷಣ ಸಂವಿಧಾನ ಸಂಸ್ಪರ್ಶ ಸಮಾ
ಗತಸಂಬಂಧದೋಳಂ ತ
ದ್ಲತಸಂಬಂಧದೋಳಮುಂಟು ಷಷ್ಠಿಗೆ ಯೋಗಂ (ಸೂತ್ರ ೧೩೨)

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೨೬

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃದಿ ಪಟ್ಟಾರಕ ರೂಪಸಂಬಂಧ ವಿಶೇಷಾತಿರಿಕ್ತಸಂಬಂಧಸಾಮಾನ್ಯ ದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಕರ್ತೃ, ಕರ್ಮ, ಕಾರಕರೂಪ ಸಂಬಂಧವಿಶೇಷದಲ್ಲಿಯೂ ಷಷ್ಠಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ ಕೃತಿ ಭಾವೇ || ೨೨೬ ||

ಅರ್ಥ || ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಕೃತ್-ಪ್ರತ್ಯಯವಾವುದೋ ತದಂತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗ ವಿರಲು ಆ ಕೃದಂತಾರ್ಥನಿರೂಪಿತ ಕರ್ತೃ-ಕರ್ಮ ರೂಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಅದ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ದೇವದತ್ತನ ಘಟದ ಮಾಲಕ್ಕಿ, ದೇವದತ್ತನ ಇರವು, ಯಜ್ಞದತ್ತನ ನಿರ್ದಿ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ನಿಚಾರ ೨೨೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ, ಕೃತಿ, ಭಾವೇ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ಲಿಂಗಾತ್, ಅದ್’ ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ‘ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ’ ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಕ್ರಿಯಾಶ್ರಯ ಫಲಾಶ್ರಯ ರೂಪಲಕ್ಷಣಲಕ್ಷಿತ ಕರ್ತೃಕರ್ಮವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತನಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಸದವು. ಇದು ಅನುವೃತ್ತವಾದ ‘ಲಿಂಗಾತ್’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ‘ಕೃತಿ’ ಎಂಬುದು ‘ಅರ್ಚ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ || ೫೪೩ ||’ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕ ‘ಕೃತ್’ ಎಂಬುದರ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತನಿವೇಶವು. ಇದು ತದಂತ ಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ‘ಭಾವೇ’ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣವು. ‘ಭಾವ’ ವೆಂದರೆ — ‘ಧಾತ್ವರ್ಥಃ ಕೇವಲಃ ಶುದ್ಧೋ ಭಾವ ಇತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ’ ಎಂಬ ನಚನದಿಂದ ಕಾಲಕಾರಕಾದ್ಯ ನಾಶ್ಲಿಷ್ಟವಾದ ಕೇವಲ ಧಾತ್ವರ್ಥವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ — ಇಂತಹ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಕೃತ್ತಾವುದೋ ತದಂತವು ಇರಲು ತನ್ನಿರೂಪಿತ ಕರ್ತೃಕರ್ಮವಾಚಕ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಷಷ್ಠಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ದೇವದತ್ತನ ಘಟದ ಮಾಲಕ್ಕಿ’ ಮೊದಲಾದ ಭಾವ ಕೃದಂತಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಕರ್ತೃಕರ್ಮ-ವಿಭಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಷಷ್ಠಿ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ‘ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ‘ಮನೆಯೊಳಿರುವ, ಮೊಲದೊಳಿರ್ಕೆ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕರಣಾದಿ ಕಾರಕಗಳಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠಿಯಿಲ್ಲ. ‘ಕೃತಿ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ತದ್ಧಿತದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಭಾವೇ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ‘ದೇವದತ್ತನಿಂ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದು, ದೇವದತ್ತಂ ಘಟಮಂ ಮಾಡಿದಂ’ ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮ, ಕರ್ತೃ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳ ಯೋಗವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿ — ನೈಯಾಕರಣರು ‘ಭಾವ’ವೆಂಬುದನ್ನು — ‘ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಲಕ್ಷಣ, ಧಾತ್ವರ್ಥಲಕ್ಷಣ’ ಎಂದು ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿ ವ್ಯವಹರಿಸುವರು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಲಕ್ಷಣವಾದುದು ತದ್ಧಿತಪ್ರತ್ಯಯವಾಚ್ಯವೆಂದೂ ಧಾತ್ವರ್ಥಲಕ್ಷಣವಾದುದು ಕೃದ್ವಾಚ್ಯವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದರಲ್ಲಿ — ‘ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಲಕ್ಷಣಭಾವವು ತದ್ಧಿತವಾಚ್ಯವು’ ಎಂಬುದು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಆದರೆ — ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ‘ತ್ವ, ತಲ್’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಂದಲೂ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ‘ತನ್’ ಆದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಂದಲೂ ವಾಚ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಧಾತ್ವರ್ಥಲಕ್ಷಣಭಾವವಾದರೋ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ‘ಅಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ ಸಕರ್ಮಕಾತ್ ಕರ್ಮಣಿ, ಅಕರ್ಮಕಾತ್ ಭಾವೇ, ಸರ್ವಸ್ಮಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಭವಂತಿ, ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಸ್ತು ಸರ್ವೇಷು ಕಾರಕೇಷು ಭಾವೇ ಚ ಭವಂತಿ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಖ್ಯಾತವಾಚ್ಯವಾಗಿಯೂ ಕೃದ್ವಾಚ್ಯವಾಗಿಯೂ ಆಗುವುದು. ಭಾಷೆಯಲ್ಲಾದರೋ — ಅಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು

ಕರ್ತೃಕರ್ಮರೂಪಾರ್ಥವ್ಯಯದಲ್ಲಿಯೇ ಬರುವುವು. ಕೃತ್ತುಗಳು ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುವು. ಅದುದರಿಂದ ಧಾತ್ವರ್ಥಲಕ್ಷಣಭಾವವು ಕೃದ್ವಾಚ್ಯವೇ ಅಲ್ಲದೇ ಅಖ್ಯಾತವಾಚ್ಯವಾಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಉಕ್ತಲಕ್ಷಣಭಾವದಲ್ಲಿ ತದ್ಧಿತಕ್ಕೆ ವಿಧಾನವೇ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಈ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಾರ್ಥಕ ಷಷ್ಠಿಗೆ ತದ್ಧಿತದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾವರ್ತ್ಯತ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೃತ್-ಗ್ರಹಣವು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಭಾವಪದದಿಂದ ಧಾತ್ವರ್ಥಲಕ್ಷಣವಾದುದನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬಾರದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಕೃತ್-ಗ್ರಹಣವು ಸಾರ್ಥಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

|| ಇತಿ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರಕರಣಂ ಸಮಾಪ್ತಂ ||

॥ ಅಥ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರಕರಣಂ ॥

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೨೭

ಹೀಗೆ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಾದಿಕಾರಕಗಳು ತಿಜಾದಿಗಳಿಂದ ಅನುಕ್ತವಾಗಿರಲು ದ್ವಿತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಕಾರಕಾತಿಕ್ರಮ ಸಂಬಂಧ ಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಷ್ಠಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೋಕ್ತ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಾರ್ಥಕ ತೃತೀಯಾದ್ವಿತೀಯಗಳಿಗೆ ಬಾಧಕವಾಗಿಯೂ ಪಷ್ಠಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸಿ, ಈಗ ಆ ಪಟ್ಟಾರಕಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಕಾರಕಗಳು ತಿಜಾದಿಗಳಿಂದ ಯಥಾ ಸಂಭವವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಲು ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಮುಕ್ತೇ || ೨೨೭ ||

ಅರ್ಥ || ತಿಜಾದಿಗಳಿಂದ ಕರ್ತೃಕರ್ಮರೂಪಕಾರಕವು ಉಕ್ತವಾಗಲು ಆ ಕರ್ತೃಕರ್ಮ ಬೋಧಕ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ 'ಮ್' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ದೇವದತ್ತನಿರ್ದ್ರವಂ, ಯಜ್ಞದತ್ತಂ, ಪೋದಪಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೨೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಮ್, ಉಕ್ತೇ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ಲಿಂಗಾತ್' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. 'ಮ್' ಎಂಬುದು ಮಕಾರಾತ್ಮಕ ಸುಪ್-ವಿಭಕ್ತಿ ಬೋಧಕವು. ಇದೇ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯೆಂಬ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದುದು. 'ಉಕ್ತೇ' ಎಂಬುದು ಕಾರಕಪ್ರಕರಣದಿಂದ ಲಬ್ಧವಾದ ಕಾರಕೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. 'ಉಕ್ತ'ವೆಂದರೆ — 'ಅಭಿಹಿತ' ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಆ ಮಕಾರಕದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದೋ ಅದು 'ಉಕ್ತ'ವು. ಉಳಿದುದೆಲ್ಲಾ 'ಅನುಕ್ತ'ವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. 'ಉಕ್ತ' ಎಂಬುದು ವಕ್ತೃವಿಲ್ಲದೆ ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ವಕ್ತೃ, ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಾಸತ್ತಿನ್ಯಾಯದಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪುಕೃತದಲ್ಲಿ ತಿಜ್ಞ-ಕೃತ್ನುಗಳೆರಡರಲ್ಲಿ ಅನ್ಯತರವಾಗಿರುವುದು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ — ತಿಜ್ಞ-ಕೃತ್-ತದ್ವಿತ-ಸಮಾಸಗಳನ್ನೂ ಕೃಚಿತ್ ನಿಸಾತಗಳನ್ನೂ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಭಿಧಾಯಕಗಳನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ತದ್ವಿತ-ಸಮಾಸಗಳಿಂದ ಅಭಿಧಾನವು ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದರೂ ಕೃಚಿತ್ ನಿಸಾತದಿಂದ ಅಭಿಧಾನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬಹುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಅಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ವಿರಳವಾದುದರಿಂದ ತಿಜ್ಞ-ಕೃತ್ನುಗಳೆರಡೇ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ತಿಜ್ಞ-ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಕರ್ತೃಕರ್ಮಕಾರಕಗಳೆರಡರಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಿದ್ದರೂ ಕೃತ್ನುಗಳು ಪಟ್ಟಾರಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯಥಾಸಂಭವವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ ಕಾರಕಸಾಮಾನ್ಯವೂ ಉಕ್ತವಾಗಲು ಪ್ರಥಮೆ ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ತಿಜ್ಞ-ಕೃತ್ನುಗಳೆರಡೂ ಕರ್ತೃಕರ್ಮರೂಪಕಾರಕದ್ವಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇತರ ಕಾರಕದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತಗಳೇ ಅಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತಿಜ್ಞ-ಕೃತ್ನುಗಳಿಂದ ಅಭಿಹಿತಗಳಾದುವು ಕರ್ತೃಕರ್ಮ ಎಂಬಿವೆರಡೇ ಕಾರಕಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ತಥಾಚ — ತಿಜ್ಞ-ಕೃತ್ನುಗಳಿಂದ ಕರ್ತೃಕರ್ಮ-ರೂಪಕಾರಕಗಳು ಉಕ್ತಗಳಾಗಲು ಆ ಕರ್ತೃಕರ್ಮವಿಶೇಷಬೋಧಕ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ

ಪರವಾಗಿ ಪ್ರಥಮೆ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ದೇವದತ್ತನಿರ್ವಹಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ—'ಉಕ್ತೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ದೇವದತ್ತನಿಂ ರಾಜಂ ನೋಡಲ್ಪಟ್ಟಂ, ಕುಲಾಲನಿಂ ಘಟಂ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟುದು, ಅಕ್ಕಸಾಲೆಯಿಂದ ಪದಕಂ ಗೆಯ್ಯಲ್ಪಟ್ಟುದು' ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವು ಅಖ್ಯಾತದಿಂದ ಅನುಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ತೃವಾಚಕಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಿಂದ ತ್ವತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯೇ ಬಂದಿರುವುದು; ಹೀಗೆಯೇ — 'ಕುಲಾಲಂ ಘಟಮಂ ಮಾಡಿದಂ' ಮೊದಲಾದ ಕರ್ತೃಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿಯೂ ಅಖ್ಯಾತದಿಂದ ಕರ್ತೃ ಉಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ ಕರ್ಮವು ಅನುಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮಪಿರೀಷಬೋಧಕವಾದ 'ಘಟ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯೆಯೇ ಬಂದಿರುವುದು. ಇಂತು ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಯಾವ ಅರ್ಥ ಪಿರೀಷ ದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಹಿತವಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ — 'ಅನಿರ್ದಿಷ್ಟಾರ್ಥಾಃ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಭವಂತಿ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪ್ರಕೃತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಬರುವುದೆಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಾಯನಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು; ಈ ಪ್ರಥಮೆ ಅವ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಪ್ರತ್ಯಾಯಕವಲ್ಲ; ಕರ್ತೃಕರ್ಮರೂಪಾರ್ಥಗಳಾದರೋ ತಿಜಾದಿಗಳಿಂದಲೇ ಉಕ್ತಗಳಾಗುವುವು; ಅದುದರಿಂದ ಈ ವಿಧಿ ನಿರರ್ಥಕ—ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಆದರೆ ಇದರಿಂದ—'ಕುಲಾಲಂ ಘಟಮಂ ಮಾಡಿದಂ, ಕುಲಾಲನಿಂ ಘಟಂ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟುದು' ಮೊದಲಾದ ಕರ್ತೃಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ಮಣಿಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿಯೂ 'ಕುಲಾಲನು' ಕರ್ತೃ 'ಘಟವು' ಕರ್ಮ ಎಂಬುದು ನಿರ್ವಿವಾದವಾಗಿರುವುದು. ಅಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃ, ಕರ್ಮರೂಪಾರ್ಥಗಳು 'ಕುಲಾಲ-ಘಟ' ಗಳು. ಇವು 'ಕುಲಾಲ-ಘಟ' ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುವು. ಅದುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ತಿಜಾ-ಕೃತ್ಯಗಳೂ ನಿರರ್ಥಕಗಳೆಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ—ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಂಕೇತವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವಾಗ ಯಾವ ಧರ್ಮದಿಂದ ಶಬ್ದಗಳ ಶಕ್ತಿಯು ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅದೇ ಧರ್ಮದಿಂದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಾಚ್ಯವಾಚಕ ಭಾವವಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ 'ಕುಲಾಲ-ಘಟ' ಶಬ್ದಗಳಿಗಾದರೋ 'ಕುಲಾಲ-ಘಟ' ರೂಪಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಕೇತವು ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡಲು ಆಗ ಕುಲಾಲತ್ವ, ಘಟತ್ವಗಳು ಇತರ ವಾಚ್ಯವ್ಯಾವರ್ತಕಧರ್ಮಗಳು. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ 'ಕುಲಾಲ-ಘಟ' ಶಬ್ದಗಳು ಕುಲಾಲತ್ವಘಟತ್ವರೂಪಧರ್ಮವುಳ್ಳ ಅರ್ಥಗಳನ್ನೇ ಹೇಳುವುವು. ಕರ್ತೃತ್ವ-ಕರ್ಮತ್ವ ವಚ್ಛಿನ್ನರೂಪಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಕರ್ತೃತ್ವಾದ್ಯವಚ್ಛಿನ್ನಾರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಾಯ ನಾರ್ಥವಾಗಿ ತಿಜಾದಿಗಳ ವಿಧಾನವು ಸಾರ್ಥಕವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ತಿಜಾದಿಗಳಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕರ್ತೃ-ಕರ್ಮಗಳು ಉಕ್ತಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ತದ್ವಿರೀಷಬೋಧನಾರ್ಥವಾಗಿ 'ಕುಲಾಲ, ಘಟ' ಶಬ್ದಗಳ ಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರವೂ ಅವಶ್ಯಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಯಾದರೋ ಅವ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಪ್ರತ್ಯಾಯಕವಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ನಿರರ್ಥಕವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಎಂದರೆ ಈ ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು — 'ಕಾರಕವಿಭಕ್ತಿ, ಉಪಪದವಿಭಕ್ತಿ, ಸಾಧ್ಯನು ಶಾಸನವಿಭಕ್ತಿ' ಎಂದು ತ್ರಿವಿಧಗಳಾಗಿರುವುವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ — 'ಕರ್ಮಣ್ಯಮ್' ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಕರ್ಮಾಧಿಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದುದು ಕಾರಕವಿಭಕ್ತಿಯೆಂಬುದು — 'ಸ್ವಾಹಾಸ್ವಧಾವತ್ಪಥಿಃ' ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಸಮೀಪೋಚ್ಚಾರಿತವದ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ

ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ವಿಭಕ್ತಿ ಉಪಪದವಿಭಕ್ತಿಯೆಂಬುದು. ಅವು ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಪದಾಂತರ ಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಧಿಸದೆ ' ಸುಪ್ ತಿಜಂತಂ ಪದಂ ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಬಂತ ಲಕ್ಷಣಪದತ್ವಸಿದ್ಧಿ ದ್ವಾರದಿಂದ — ' ಅಪದಂ ನ ಪ್ರಯುಂಜೀತ ' ಎಂಬ ಈ ಯಾಸ್ಯನಿರುಕ್ತ ವಚನಕ್ಕೆ ಅವಿವೇಕವಾಗಿ ಶಬ್ದಸಾಧುತ್ವಾರ್ಥವಾಗಿಯೇ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅದೇ ಸಾಧ್ಯವು ಶಾಸನವಿಭಕ್ತಿಯೆಂಬುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ತಿಜಾದಿಗಳಿಂದ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಗಳು ಅನುಕ್ರಮವಾಗಲು ತೃತೀಯಾ, ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಗಳು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮೆಯು ಕಾರಕವಿಭಕ್ತಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಉಪಪದನಿಮಿತ್ತದಿಂದ ವಿಧಾನವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಉಪಪದವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಅಲ್ಲ. ಪರಿಶೇಷನ್ಯಾಯದಿಂದ ಸಾಧ್ಯವು ಶಾಸನವಿಭಕ್ತಿಯೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ 'ಕುಲಾಲಂ ಘಟಮಂ ಮಾಡಿದಂ, ಕುಲಾಲಿನಂ ಘಟಂ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟುದು ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತಿಜಾದಿಗಳಿಂದ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಗಳು ಉಕ್ತಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ತದ್ವಿಶೇಷಪ್ರತಿ ಪತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ 'ಕುಲಾಲ, ಘಟಾದಿ' ಶಬ್ದಗಳು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ತದ್ವಿಶೇಷಪ್ರತ್ಯಯನ ಶಕ್ತಿಯಿದ್ದರೂ — ' ನ ಕೇವಲಾ ಪ್ರಕೃತಿಃ ಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯಾ ನ ಚ ಕೇವಲಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ' ಎಂದು ನಿಯಮವಿರುವುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವುದು. ಅಲ್ಲಿ ಪದತ್ವ ಸಂಪಾದನಾರ್ಥವಾಗಿ ಆವ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು—ಎಂದು ಅನಿಯಮವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳೂ ಪ್ರಸಕ್ತಗಳಾಗಲು ದ್ವಿತೀಯಾದಿಗಳು ಕರ್ಮಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಏಕಿತಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಚಾರಿತಾರ್ಥಗಳಾಗಲು ಇನ್ನೆಲ್ಲಿಯೂ ವಿಧಿಸದೆ ನಿರವಕಾಶವಾಗಿ ಉಳಿದಿರುವ ಪ್ರಥಮೆಯೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದು ಪ್ರಥಮಾವಿಧಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ೨೨೮

ಹೀಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಥಮೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಆಮಂತ್ರಣರೂಪ-ಆರ್ಥವಿಶೇಷದಲ್ಲಿಯೂ ಆ ಪ್ರಥಮೆಯೇ ಬರುವುದೆಂದು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಆಮಂತ್ರಣೇ || ೨೨೮ ||

ಅರ್ಥ || ಕಾರ್ಯಾಂತರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತತನಾದವನನ್ನು ತನಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಆಮಂತ್ರಣವೆನಿಸುವುದು. ಅದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಲು ಅಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ' ಮ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ದೇವ ಬಿನ್ನಪಂ, ಸತಿ ಕೇಳಾ, ಎಲೆ ದೇವದತ್ತ, ಎಲೆ ಭೂಪ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೨೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಆಮಂತ್ರಣೇ ' ಎಂಬ ಒಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ' ಲಿಂಗಾತ್, ಮ ' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಆಮಂತ್ರಣವೆಂದರೆ ಸಮ್ಮುಖೀಕರಣವು. ಇದನ್ನೇ ಸಂಖ್ಯೋಧನವೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ; ಕೆಲವೆಡೆ ಮೊದಲೇ ಸಮ್ಮುಖವಾಗಿರುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಆಮಂತ್ರಣ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಕಾರ್ಯಾಂತರ ವ್ಯಾಪ್ತ

ನಾದವನಿಗೆ ಸಮ್ಮುಖೀಕರಣವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ; ಇದು ಚೇತನವಿಷಯಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಕೃತಚೇತನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಔಪಚಾರಿಕವಾಗಿ ಅಮಂತ್ರಣವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ತಥಾಚ — ಅಮಂತ್ರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಪ್ರಥಮೆ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ' ದೇವ ಬಿನ್ನಪಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಅಮಂತ್ರಣವೂ ಸಂಬಂಧವಾತ್ರವಾದುದರಿಂದ ಷಷ್ಠಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ತದ್ವಾಧನಾರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣಕಾರರು — ' ಪ್ರವರ್ತನಾವಿಷಯ ಬೋಧನಾದಿಫಲಕಾಭಿಮುಖ್ಯಂ ಸಂಬೋಧನಂ ' ಎಂಬುದನ್ನು —

ಸಿದ್ಧಸ್ಯಾಭಿಮುಖೀಭಾವಮಾತ್ರಂ ಸಂಬೋಧನಂ ವಿದುಃ

ಪ್ರಾಪ್ತಾಭಿಮುಖ್ಯಃ ಪುರುಷಃ ಕ್ರಿಯಾಸು ವಿನಿಯುಜ್ಯತೇ

ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೂಚಿಸಿರುವರು.

ದರ್ಪಣಕಾರನು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ —

ಅಭಿರೂಪದಿನಾ ಪ್ರಥಮಾ

ವಿಭಕ್ತಿ ಲಿಂಗಾರ್ಥ ವಚನ ಸಂಬೋಧನಮೋಹ

ಪ್ರಥವಿಶ್ವದು

(ಸೂತ್ರ ೧೨೬)

ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಹೇಳಿರುವನು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೨೯

ಒಳಗೆಯೇ ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಥಮೆ ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಯಸ್ಯ ಭಾವೋ ಭಾವಲಕ್ಷಣಂ || ೨೨೯ ||

ಅರ್ಥ || ಭಾವವೆಂದರೆ ಕ್ರಿಯೆ — ಅವುದರ ಕ್ರಿಯೆ ಇನ್ನೊಂದು ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಜ್ಞಾಪಕವಾಗುವುದೋ ಆ ಜ್ಞಾಪಕಕ್ರಿಯಾಶ್ರಯವಸ್ತುಬೋಧಕಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ' ಮ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಪಶುಕಟಿಯಲ್ ಬಂದಂ, ರಮಣಿನೋಡಲ್ ಬಂದಂ ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೨೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಯಸ್ಯ, ಭಾವಃ, ಭಾವಲಕ್ಷಣಂ ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ' ಲಿಂಗಾತ್, ಮ್ ' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ' ಯಸ್ಯ ' ಎಂಬುದು ಆಶ್ರಯಾಶ್ರಯಿಭಾವಸಂಬಂಧಾರ್ಥಕ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವು. ಇದನ್ನು ಭಾವ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ' ಭಾವ ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ವಭಾವಾದ್ಯನೇಕಾರ್ಥಗಳಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ' ಕ್ರಿಯಾ ವಚನ 'ವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದು ' ಭಾವಲಕ್ಷಣಂ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ' ಭಾವಲಕ್ಷಣಂ ' ಎಂದರೆ ಕ್ರಿಯಾಂತರಲಕ್ಷಕವೆಂದರ್ಥವು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು ಲಕ್ಷಣೀಯವಾಗಿರುವುದು. ಹಾಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಯಾವುದರ ಕ್ರಿಯೆ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕ್ರಿಯಾಂತರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಕವಾಗುವುದೋ ಆ ಕ್ರಿಯಾಶ್ರಯವಸ್ತುವಾಚಕಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಪ್ರಥಮೆ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ಪಶುಕಟಿಯಲ್ ಬಂದಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗ

ಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಲದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಗೋದೋಪಾದಿಭಾವವು ಲಕ್ಷಣವಾದ ದೇವದತ್ತ ಮೊದಲಾದ
ವರ ಆಗಮನಾದಿ ರೂಪವಾದ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧ ಭಾವಾಂತರಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾಪಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ
ಜ್ಞಾಪಕವಾದ ದೋಹನಾಕ್ರಿಯಾಶ್ರಯವಸ್ತುವಾಚಕ 'ಸಶ್ವಾದಿ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮೆ ಬಂದಿರುವುದು
ತೀಯವಾದುದು. ಹೀಗೆಯೇ 'ರಮಣಿರೋಡಲ್ ಬಂದಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗ
ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಸಿಕ್ಕಾಳ್ವಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ 'ಕಪಿಲಾಲ್, ನೋಡಲ್'
ಮೊದಲಾದುವು 'ಯೋ ಭಾವೋ ಭಾವಲಕ್ಷಣಃ || ೫೬ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಲ್ಪ-
ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಇತ್ಯಂಭೂತಲಕ್ಷಣನಿಮಿತ್ತಕ
ತತ್ವತೀಯೆಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ತದ್ವ್ಯಾಧನಾರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.
ಇಲ್ಲಿ 'ಯಸ್ಯ' ಎಂದು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪ್ರಕೃತಿ ನಿರ್ಧಾರಣೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು
ಆದುದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. 'ಭಾವಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ತಾಪಸಗಂ ಜಡೆಯಿಂದೂಟಂ'
ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಜಟಾದಿರೂಪ ದ್ರವ್ಯವು ಭೋಜನಾದಿರೂಪ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಜ್ಞಾಪಕ
ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದ್ರವ್ಯಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾಪಕತ್ವ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿರುವುದೆಂದು 'ತಾಪಸ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮೆ
ಯಿಲ್ಲ. 'ಭಾವಲಕ್ಷಣಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಆವಂಗೂಟಮಾತಂ ದೇವದತ್ತಂ'
ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಭೋಜನಾದಿಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಲಕ್ಷಣೀಯವಾದುದು ದೇವದತ್ತಾದಿ
ದ್ರವ್ಯರೂಪವಾದುದರಿಂದ 'ಆವಂಗಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತನ್ಯಾಕರಣಕಾರರು ಸಪ್ತಮಿಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು ಎಂದು
ತಿಳಿಯಬೇಕು. ದರ್ಶನಕಾರನು ಇದನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ.

ಅನವಾರಿಕೆ ೨೩೦

ಇದುವರೆಗೂ ವಿಶೇಷವಾಚಕಗಳಿಗೆ ತತ್ತದರ್ಥವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಆ ವಿಭಕ್ತಿಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿ
ಈಗ —

ಯಲ್ಲಿಂಗಂ ಯದ್ವಚನಂ ಯಾ ಚ ವಿಭಕ್ತಿರ್ವಿಶೇಷ್ಯಸ್ಯ
ತಲ್ಲಿಂಗಂ ತದ್ವಚನಂ ಸಾ ಚ ವಿಭಕ್ತಿರ್ವಿಶೇಷಣಸ್ಯಾಪಿ

ಎಂಬ ಪ್ರಾಚೀನಕಾರಿಕೆಯಿಂದ ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೂ ವಿಶೇಷ್ಯಾನುರೋಧವಾಗಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪ್ರಸಕ್ತ
ವಾಗಿರಲು ಅದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಪ್ರಥಮೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ವಿಶೇಷಣಾದ್ವಾ || ೨೩೦ ||

ಅರ್ಥ || ವಿಶೇಷಣವಾಚಕವಾದ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರು
ವುದು. ಇದು ಬಾರದಿದ್ದರೆ ವಿಶೇಷ್ಯದ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನೇ ಮಾಡಬೇಕು.

ಉದಾಹರಣೆ ||

ಧೀರನುದಾರಂ ಕಲಿ ಗಂ

ಧೀರಂ ಭೂಪತಿಕುಮಾರಕಂಗಾದುದಯಂ

ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಇದು ವಿಕಲ್ಪವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಬಾರದ
ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಧೀರಂಗಿ, ಉದಾರಂಗಿ, ಕಲಿಗೆ, ಗಂಭೀರಂಗಿ' ಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷ್ಯವಿಭಕ್ತಿಗಳೇ
ಬರುವುವು.

ವಿಚಾರ ೨೩೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ವಿಶೇಷಣಾತ್, ವಾ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ಲಿಂಗಾತ್, ವಾ' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. 'ವಿಶೇಷಣಾತ್' ಎಂಬುದು 'ಲಿಂಗಾತ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ವಿಶೇಷಣವೆಂದರೆ 'ಭೇದಕ, ವ್ಯಾವರ್ತಕ' ಎಂದು ಲಿಂಗಪ್ರಕರಣವಲ್ಲ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ತಥಾಚ — ವಿಶೇಷಣವಾಚಕಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಮೂ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಬರುವುದು. ಇದು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವು ವಿಶೇಷ್ಯಾಯತ್ತವೇ ಅಲ್ಲದೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ವಿಶೇಷ್ಯದಂತೆ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು— ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಧೀರನುದಾರಂ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವು ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ, ವ್ಯಧಿಕರಣಗಳೆಂದು ಎರಡು ತೆರನಾಗಿರುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಿಶೇಷಣವಿಷಯಕವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ವ್ಯಧಿಕರಣವಿಶೇಷಣದಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಯಥಾಯೋಗವಾಗಿ ಆ ಆ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ವಿದಿತವಿಶೇಷಣಪದಮವು
ಮೊದಲ ವಿಭಕ್ತಿಗಳನಾಂತು ಸಾಕ್ಯದ ಮೊದಲೋಳ್
ಪದವೆತ್ತು ಮಗ್ಧಕಾರಕ
ಪದದ ವಿಭಕ್ತಿಯನೆ ತಳೆವುವನ್ನಯಮುಖದೋಳ್

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು.

|| ಇತಿ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರಕರಣಂ ಸಮಾಪ್ತಂ ||

ಚತುರ್ಥಿ, ಪಂಚಮಿ, ಷಷ್ಠಿಗಳು; ತೃತೀಯೆಯಲ್ಲಿ — ದ್ವಿತೀಯೆ, ಪಂಚಮಿ, ಸಪ್ತಮಿಗಳು; ಚತುರ್ಥಿಯಲ್ಲಿ — ದ್ವಿತೀಯೆ; ಪಂಚಮಿಯಲ್ಲಿ — ತೃತೀಯೆ; ಷಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿ — ಚತುರ್ಥಿ; ಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲಿ — ಪ್ರಥಮೆ, ಚತುರ್ಥಿ, ಷಷ್ಠಿಗಳು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ನಿಯಮ ವೇನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ' ಪ್ರಯೋಗಶರಣಾ ನೈಯಾಕರಣಾಃ ' ಎಂಬಂತೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಮಹಾಕವಿಗಳ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಂದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ಇಂತೀ ಪೇಳ್ವ ವಿಭಕ್ತಿಗ
ಲೆಂತುಂ ಪಲ್ಲಟಿಸುಗುಂ ಯಥೇಷ್ಟಂ ಪ್ರಥಮಾ
ರ್ಥಂ ತೋಹಿತಿಯುಂ ದ್ವಿತೀಯಾ
ರ್ಥಂ ತೋಹಿತಿಯುಮಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠಿ ದೊರೆಕೊಂಡಿಕ್ಕುಂ (ಸೂತ್ರ ೧೩೪)

ಸ್ವಾರ್ಥಂ ಪ್ರಥಮಾರ್ಥ ತೃತೀ
ಯಾರ್ಥ ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥದೋ ದ್ವಿತೀಯೆ ತೃತೀಯೋ
ಕ್ವಾರ್ಥದೋ ಸಪ್ತಮಿಯೆ ಸ
ಮರ್ಥಂ ಪಂಚಮಿಯೊಳಂ ತೃತೀಯೆ ಸಮರ್ಥಂ (ಸೂತ್ರ ೧೩೫)

ಕೃತಿಯುಕ್ತಂ ಷಷ್ಠಿಯೊಳಂ
ದ್ವಿತೀಯೆಯೊಳಮಾ ಚತುರ್ಥಿ ಸಪ್ತಮಿಯೊಳೆ ಸಂ
ಗತಮಾ ಪ್ರಥಮಾ ಷಷ್ಠೀ
ಚತುರ್ಥಿಗಳ್ ಪ್ರಥಮೆಯುಂ ದ್ವಿತೀಯೆಯೊಳಕ್ಕುಂ (ಸೂತ್ರ ೧೩೬)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ದಿಬ್ಬಾತ್ಮವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶನಮಾಡಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಾ ನುಸಾರವಾಗಿ ವಿಭಕ್ತಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಉಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಸಪ್ತವಿಭಕ್ತಿ ಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಈ ಕಲ್ಪನೆಯು ವಿಶೇಷ ಪ್ರಯೋಜನಕಾರಿಯಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸಂಸ್ಕೃತಪ್ರಯೋಗವಾಸನಾಕ್ರಮದಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕಲ್ಪಿಸಿರು ವರೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವಸ್ತುತಃ ಈ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮೆ, ದ್ವಿತೀಯೆ, ತೃತೀಯೆ, ಚತುರ್ಥಿ, ಷಷ್ಠಿ ಎಂದು ಐದೇ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಸರ್ವ ವ್ಯವಹಾರವೂ ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಪಂಚಮಿ ಸಪ್ತಮಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದಿಗ್ವಾಚಕದ ' ಅತ್ತಣಿಂ ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ' ಅಲ್ಲಿ ' ಮೊದಲಾದ ಅವ್ಯಯಗಳಿಂದಲೂ ಯುಕ್ತವಾದ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದಲೇ ಉಪಪತ್ತಿ ಯುಂಟಾಗುವುದು. ಈ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಶಾಸನಕಾರನು ಹೇಳಿರುವ — ' ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಬಹುಳಗ್ರಹಣವೂ ತಾತ್ಪರ್ಯಗ್ರಾಹಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

|| ಇತಿ ವಿಭಕ್ತಿವ್ಯತ್ಯಯ ಪ್ರಕರಣಂ ಸಮಾಪ್ತಂ ||

|| ಇತಿ ಸುಪ್-ವಿಭಕ್ತಿವಿಧಿಪ್ರಕರಣಂ ಸಮಾಪ್ತಂ ||

|| ಅಥ ಸುಪ್-ಆಶ್ರಯವಿಧಿ ಪ್ರಕರಣಂ ||

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೩೨

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಿ ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಅರ್ಥವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾದಿ ಸಪ್ತವಿಭಕ್ತಿಗಳನ್ನೂ ಆಯಾ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಧಿಸಿ ಈಗ ತದಾಶ್ರಯ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳಲು ಮೊದಲು ಬಹುತ್ವವು ತೋರುವಾಗ ಬರುವ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಗಳನೇಕತ್ವೇ ಸುಪಿ || ೨೩೨ ||

ಅರ್ಥ || ಅನೇಕತ್ವವು ತೋರುತ್ತಿರಲು ಸುಪ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿದ್ದರೆ ಲಿಂಗದ ದೇಸಿಯಿಂದ ಪರವಾಗಿ ಗಳ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ಎಂದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಗೂ ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ' ಗಳ ' ಎಂಬುದು ಬರುವುದು. ಇದೇ ಬಹುತ್ವದ್ಯೋತಕವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ನಯನಂಗಳ್, ನಯನಂಗಳಂ, ನಯನಂಗಳೇ, ನಯನಂಗಳೈ, ನಯನಂಗಳತ್ತಣಿಂ, ನಯನಂಗಳ, ನಯನಂಗಳೊಳ್ || ' ಬೀಗೆಯೇ ' ಕೇಶಂಗಳ್ ' ಮೊದಲಾದ ಬಹುವಚನಾಂತಗಳು ಉತ್ತರಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅವಿಷಯಗಳಾಗಿದ್ದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೨೩೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಗಳ, ಅನೇಕತ್ವೇ, ಸುಪಿ ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ' ಲಿಂಗಾತ್ ' ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಣಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ತದ್ವಾದ್ಯನೇಕಭೇದಭಿನ್ನವಾದ ಅರ್ಥವಚ್ಚಬ್ಧರೂಪದ ದೇಸಿಯಿಂದ ಎಂದರ್ಥವು. ಇದು ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ ' ಪಂಚಮ್ಯಾಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಪರಃ ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಪರಃ ' ಎಂದು ಉಪಸೃತವಾಗುವುದು. ಇದು ' ಗಳ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಆದುದರಿಂದ ' ಗಳ ' ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ' ಅನೇಕತ್ವೇ ' ಎಂಬುದು ಒಂದಲ್ಲದ್ದು ಅನೇಕವು; ಅದರ ಭಾವವು 'ಅನೇಕತ್ವ'ವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಎಂಬ ಸಪ್ತಮಿಗೆ ದ್ಯೋತ್ಯವೆಂದರ್ಥವು. ಅನೇಕತ್ವವೆಂದರೆ ದ್ವಿತ್ವತ್ರಿತ್ವಾದಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಸಂಗ್ರಹಿತವಾಗುವುವು. ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ದ್ವಿವಚನವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ದ್ವಿತ್ವವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುವು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟೋ ಇರುವುದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೂ ಸಂಗ್ರಹವು ಬರುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಬಹುತ್ವೇ ' ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ ' ಅನೇಕತ್ವೇ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅನೇಕತ್ವವು ದ್ಯೋತ್ಯವಾಗುತ್ತಿರಲು ಎಂದರೆ ' ಗಳ ' ಎಂಬುದು ಅನೇಕತ್ವಕ್ಕೆ ದ್ಯೋತ್ಯಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ' ಸುಪಿ ' ಎಂಬುದು ಮ್ ಆದಿಸಪ್ತವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಕೇತಿತವಾದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಪದವು. ಆದುದರಿಂದ ' ಪರೇ ' ಎಂಬರ್ಥವು ಲಭಿಸುವುದು. ತಥಾಚ ಲಿಂಗದ ದೇಸಿಯಿಂದ ಸುಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರಲು ಅನೇಕತ್ವದ್ಯೋತಕವಾಗಿ ' ಗಳ ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಪರವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ' ನಯನಂಗಳ್ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ' ನಯನಂಗಳ್ ' ಮೊದಲಾದುವು ದ್ವಿತ್ವವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಕಕ್ಕೂ ' ಕೇಶಂಗಳ್ ' ಮೊದಲಾದುವು ಬಹುತ್ವವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಕಕ್ಕೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ಸುಪ್-ಪರಕತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ — ಏಕವಚನ, ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನ ಎಂಬ ವಿಭಾಗವು — ‘ ಪುರುಷಃ, ಪುರುಷಾ, ಪುರುಷಾಃ; ಭವತಿ, ಭವತಃ, ಭವಂತಿ ’ ಮೊದಲಾದ ಸಂಸ್ಕೃತನಾಮಾಖ್ಯಾತಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಭಾಷೆಯಲ್ಲಾದರೋ ‘ ಪುರುಷಂ ಬಂದಂ, ಪುರುಷರ್ ಬಂದರ್ ’ ಮೊದಲಾದ ನಾಮಾಖ್ಯಾತಗಳಲ್ಲಿ ‘ ಏಕವಚನಂ, ಬಹುವಚನಂ ’ ಎಂದೇ ವ್ಯವಹಾರವಿರುವುದೇ ಹೊರತು ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ವ್ಯವಹಾರವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಔಚಿತ್ಯದಿಂದ ದ್ವಿವಚನ ಉಂಟೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ‘ ಗಳ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ದ್ವಿತ್ವ-ಬಹುತ್ವ-ಸಾಧಾರಣವಾದುದರಿಂದ ‘ ನಯನಂಗಳ್, ಕೇಶಂಗಳ್ ’ ಎಂಬಿವುಗಳಿಗೆ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಶೇಷವೂ ತೋರುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನವನ್ನು ಔಚಿತ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ದರ್ಪಣಕಾರನೂ —

ಏಕದ್ವಿತ್ವಬಹುತ್ವಮು
ನೇಕದ್ವಿಬಹುತ್ವವಸ್ತುಗಳೊಳಾಚರಿಸತ್
ಸ್ವೀಕಾರ್ಯಂ ಕನ್ನಡದೊಳ
ಗೇಕ ಬಹುತ್ವಂ ದ್ವಿವಚನಮುಚಿತದೆ ಬಕ್ಕುಂ (ಸೂತ್ರ ೯೪)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿ ‘ ಭೀಮಾರ್ಜುನರ್, ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರ್ ’ ಮೊದಲಾದವನ್ನು ದ್ವಿವಚನೌಚಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಿಸಿ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿಯೂ —

ಸಮನಿಸುಗುಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಗ
ಳ ಮೊದಲೊಳಾದಂಗಳಾಗಮಂ ದ್ವಿತ್ವಬಹು
ತ್ವಮದಾಗಿ ಗಳಾಗಮಕವು
ಸಮನಿಸುಗುಂ ಸರ್ವನಾನುಗುಣವಚನದೊಳಂ (ಸೂತ್ರ ೯೫)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ ಗಳ್ ’ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ‘ ತೊಡೆಗಳ್, ಕಣ್ಣಳ್, ತೋಳ್ಳಳ್ ’ ಮೊದಲಾದವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ ‘ ತೊಡೆಗಳ್, ಕಣ್ಣಳ್ ’ ಮೊದಲಾದವಕ್ಕೂ ‘ ಕೇಶಂಗಳ್ ’ ಮೊದಲಾದವಕ್ಕೂ ಸಂಸ್ಕೃತದಂತೆ ರೂಪವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು ತೋರುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿವಚನವು ಇಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನವು ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು ಹೇಗೆಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ‘ ಅಗ್ನಯಃ, ಸಮುದ್ರಾಃ, ಪಾಂಡವಾಃ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನಪ್ರತ್ಯಯವು ತ್ರಿತ್ವಾದಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿದ್ದರೂ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ‘ ತ್ರಿತ್ವ, ಚತುಷ್ಟ್ಯ, ಪಂಚತ್ವ ’ ಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷ ಪ್ರತೀತಿ ಹೇಗೆ ಉಂಟಾಗುವುದೋ ಹಾಗೆ ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವ ಪ್ರತೀತಿಯುಂಟಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ‘ ಬಹುತ್ವೇ ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೇಗೆ ತ್ರಿತ್ವಾದಿ ಸಂಖ್ಯೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಸಂಗ್ರಹ ಬರುವುದೋ ಹಾಗೆ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ‘ ಅನೇಕತ್ವೇ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ ಸಂಖ್ಯೆಗಳಿಗೆ ಸಂಗ್ರಹವು ಬರುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ‘ ಗಳ್ ’ ಎಂಬುದನ್ನು ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಶಾಬ್ದಬೋಧದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕೆ ಅನೇಕತ್ವಪ್ರಕಾರಕಬೋಧವಿಷಯತ್ವವಿದ್ದರೂ ದ್ವಿತ್ವಪ್ರಕಾರಕಬೋಧವಿಷಯತ್ವವಿರುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನೇಕತ್ವದಿಂದ ಸಂಗ್ರಹವೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಬಹುತ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ವಿಧಿಸಿರುವುದು

ರಿಂದ ತ್ರಿತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಬಹುತ್ವಪ್ರಕಾರಕಬೋಧವಿಷಯತ್ವವಿದ್ದರೂ ತ್ರಿತ್ವಾದಿಪ್ರಕಾರಕಬೋಧ ವಿಷಯತ್ವವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುತ್ವದಿಂದ ತ್ರಿತ್ವಾದಿ ಗಳಿಗೂ ಸಂಗ್ರಹವೆಂದು ' ತ್ರಿತ್ವ, ಚತುಷ್ಟ್ವ, ಪಂಚತ್ವ ' ಮೊದಲಾದ ಸಂಖ್ಯಾವಿಶೇಷ ಪ್ರತೀತಿ ಯುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಬಹುವಚನದಿಂದ ಬಹುತ್ವ ತೋರುವುದೇ ಹೊರತು ತ್ರಿತ್ವಾದಿ ಸಂಖ್ಯಾವಿಶೇಷವು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಸಂಖ್ಯಾವಿಶೇಷಗಳು ತೋರಬೇಕಾದರೆ ' ತ್ರಯಃ ಅಗ್ನಯಃ, ಚತ್ವಾರಸ್ಮಮುದ್ರಾಃ, ಪಂಚಸಾಂಡವಾಃ ' ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಪದಾಂತರ ಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರದಸೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ ' ಎರಡು ನಯನಂಗಳ ' ಮೊದಲಾದ ಪದಾಂತರ ಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರದಿಂದಲೇ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ ಪ್ರತೀತಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದರೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವಪ್ರತೀತಿಯು ಪದಾಂತರ ಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರಸಿರಸೇಕ್ಷ ವಾಗಿರುವುದು. ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ತತ್ಸಾಪೇಕ್ಷವಾಗಿರುವುದೆಂಬಷ್ಟೇ ಭೇದವಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ದರ್ಪಣಕಾರನು ಹೇಳಿರುವ ದ್ವಿತ್ವೋಕ್ತಿಯು ಸಂಗತವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು ' ಗಳ್ ' ಎಂಬುದನ್ನು ಆಗಮವೆಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಶಾಸನಕಾರನು ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಆಗಮ, ಪ್ರತ್ಯಯ ಎಂಬ ನಾಮವೃತ್ತಾಸವಿದ್ದರೂ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭೇದವಿಲ್ಲ. ಶಾಸನಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಿ ಆಗಮಸೂಚಕವಾದ ಕಿತ್ವವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದಲೂ ಪಂಚವ್ಯಂತದ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ದರ್ಪಣಕಾರನ ಮತ ದಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರನಂತೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಆಗಮವೆಂದು ವ್ಯವಹಾರವೇ ಹೊರತು ಶಾಸನದಂತೆ ಆಗಮತ್ವಸೂಚಕಚಿಹ್ನೆಗಳಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೩೩

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬಹುತ್ವದ್ಯೋತಕವಾಗಿ ಗಳ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಅದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿವಿಶೇಷಗಳ ಮೇಲೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಕಳುಪ್-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ನಾಡ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಕಳುಬ್ಬಾ || ೨೩೩ ||

ಅರ್ಥ || ' ನಾಡು ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ದೇಯದಿಂದ ಪರವಾಗಿ ಕಳುಪ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅನೇಕತ್ವವು ತೋರುತ್ತಿರಲು ಸುಪ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿದ್ದರೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ನಾಲ್ಕುಳ್, ನಾಡುಗಳ್, ನಾಲ್ಕುಳ್; ಕೋಲ್ಕುಳ್, ಕೋಡುಗಳ್, ಕೋಲ್ಕುಳ್; ಬೀಲ್ಕುಳ್, ಬೀಡುಗಳ್, ಬೀಲ್ಕುಳ್ ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ನಾಡ್ವಾದಿಗಳು ಪ್ರಯೋಗಗವ್ಯಗಳಾದುದರಿಂದ ಆಕೃತಿಗಣವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಆದುದ ರಿಂದ ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ' ಕಾಡು, ಸೇಡು, ಊರ್, ಬೇರ್, ನಾರ್ || '. ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪಾಠಮಾಡಿ ಕಳುಪ್-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದು.

ವಿಚಾರ ೨೩೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ನಾಡ್ವಾದಿಭ್ಯಃ, ಕಳುಪ್, ನಾ ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ' ಅನೇಕತ್ವೇ, ಸುಪಿ ' ಎಂಬಿವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ' ನಾಡ್ವಾದಿಭ್ಯಃ '

ಎಂದರೆ — ‘ನಾಡು, ಮೊದಲಾದ ಗಣಪತಿ ಶಬ್ದಗಳ ದೇಸೆಯಿಂದ ಎಂದರ್ಥವು. ‘ಕುಳುಪ್’ ಎಂಬುದು ಪರವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸಂಜ್ಞಕವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಉ ಕಾರವು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥಕವು. ಪ ಕಾರವು — ‘ಕಳುಪಃ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಣಾರ್ಥಕವು. ‘ಕಳ್’ ಎಂಬುದೇ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ವಯಮಾಣವಾಗುವುದು. ‘ವಾ’ ಎಂಬುದು ವಿಕಲ್ಪಾರ್ಥವಾದುದರಿಂದ ಇದು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಗಳ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ತಥಾಚ — ‘ನಾಡು’ ಮೊದಲಾದ ಗಣಪತಿ ಶಬ್ದಗಳ ದೇಸೆಯಿಂದ ಪರವಾಗಿ ಕುಳುಪ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅನೇಕತ್ವವು ತೋರುವಾಗ ಸುಪ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರಲು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ನಾಲ್ಕಳ್’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ‘ನಾಲ್ಕಳ್’ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ — ‘ಉದೋದೋ ರಬಂ ವ್ಯಂಜನೇ || ೨೨ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಡು’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲಾಡೇಶವು ಬಂದಿರುವುದು. ಗಳ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರಲು — ‘ವಾ ಗಿ || ೨೫ ||’ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬಂದು ‘ನಾಡುಗಳ್’ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುವುವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೩೪

ಹೀಗೆಯೇ ಬಹುತ್ವದಲ್ಲಿ ‘ಎಲ್ಲ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವು-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಎಲ್ಲಾದ್ವುಃ || ೨೩೪ ||

ಅರ್ಥ || ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಅನೇಕತ್ವವು ತೋರುವಾಗ ಸುಪ್ಪ ಪರದಲ್ಲಿರಲು ವು-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ಎಲ್ಲವು, ಎಲ್ಲವಂ, ಎಲ್ಲವಜಾಂ’ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ವಿಚಾರ ೨೩೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಎಲ್ಲಾತ್, ವುಃ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ಅನೇಕತ್ವೇ, ಸುಪ್’ ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಇವೆರಡೂ ‘ಗಳದ್ವಾದೇಃ || ೨೪೪ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದವರೆಗೂ ಅಧಿಕರಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ — ‘ಎಲ್ಲ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಅನೇಕತ್ವವು ತೋರುವಾಗ ಸುಪ್ಪ ಪರದಲ್ಲಿರಲು ‘ವು’ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ಎಲ್ಲವು’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ವಿಚಾರ ಮಾಡಲು ‘ಎಲ್ಲ’ ಶಬ್ದವು ಸ್ವಯಮನೇಕಾರ್ಥವಾಚಿಯಾಗಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ಅನೇಕಾರ್ಥಕ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ — ‘ಸರ್ವ’ ಶಬ್ದವು ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ಸರ್ವಾರ್ಥವಾಚಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ‘ಸರ್ವಃ, ಸರ್ವಸ್ಯ, ಸರ್ವಜ್ಞಃ, ಸರ್ವದರ್ಶನಃ’ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅಬಾಧಕವಾಗಿರುವುದು. ಬೇರೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೆಲ್ಲೆಯೂ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ಸರ್ವ’ ಶಬ್ದವು ವಿವಕ್ಷಿತ ಸರ್ವಪರವೆಂದು ವಿಕಾನೇಕತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಾಯಕಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೇಗೆ ಹೊಂದುವುದೋ ಹಾಗೆ ಈ ‘ಎಲ್ಲ’ ಶಬ್ದವು ವಿವಕ್ಷಿತ ಸರ್ವ ಪರವೆಂದು ಬಹುವಚನೋಪಪತ್ತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು. ಅಥವಾ ‘ದ್ವಿ, ತ್ರಿ’ ಎಂಬವು ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವ-ತ್ರಿತ್ವ ಸಂಖ್ಯಾಬೋಧಕಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಶಬ್ದಸಾಧುತ್ವಾರ್ಥವಾಗಿ ಯೋಗ್ಯವಾದ

ಆ ಆ ವಿಭಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಹೊಂದುವುವೋ ಹಾಗೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಯೋಗ್ಯವಾದ ವಿಭಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದವು ಅದ್ವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣ 'ದು' ಲೋಪವಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಅನವಾರಿಕೆ ೨೩೫

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅದ್ವಾದಿಗಣಪರಿತವಾದ 'ಎಲ್ಲ' ಶಬ್ದವೊಂದಕ್ಕೆ 'ವು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ತದಿಂತರವಾದ ಅದ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ 'ವು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ 'ದು' ಲೋಪವನ್ನೂ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅದ್ವಾದೇದೋರ್ಲೂಪ್ತ || ೨೩೫ ||

ಅರ್ಥ || ಅದ್ವಾದಿಗಣಪರಿತವಾದ ಶಬ್ದದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪರವಾಗಿ ಅನೇಕತ್ವವು ತೋರುವಾಗ ಸುಪ್ತ ಪರದಲ್ಲಿರಲು 'ವು' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅದ್ವಾದಿಗಳ 'ದು' ಸಂಜ್ಞಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಅವು, ಇವು, ಉವು, ಆವು, ಏವು ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೩೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಅದ್ವಾದೇಃ, ದೋಃ, ಲುಪ್, ಚ' ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವುಃ' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. 'ಅನೇಕತ್ವೇ ಸುಪಿ' ಎಂಬುವು ಪ್ರಕರಣದಿಂದಲೇ ಲಬ್ಧವಾಗುವುವು. 'ಅದ್ವಾದೇಃ' ಎಂಬುದು 'ದೋಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. 'ದೋಃ' ಎಂಬುದು ಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ 'ಲುಪ್' ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು. ಚ ಕಾರವು ಪೂರ್ವೋಕ್ತ 'ವು' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಮುಚ್ಚಾಯಕವಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಅದ್ವಾದಿಯೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತಥಾಚ — ಅದ್ವಾದಿಗಣಪರಿತವಾದ ಶಬ್ದದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪರವಾಗಿ ಅನೇಕತ್ವವು ತೋರುವಾಗ 'ಸುಪ್ತ' ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ವು' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಆ ಅದ್ವಾದಿಗಳ 'ದು' ವಿಗೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಅವು, ಇವು' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಈ ಅದ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿ 'ಎಲ್ಲ' ಶಬ್ದವು ಸೇರಿದ್ದರೂ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಣಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದುವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವುದು.

ಅನವಾರಿಕೆ ೨೩೬

ಇನ್ನು ಗುಣವಚನಗಳ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪರವಾಗಿ ವು-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ 'ದು' ವಿಗೆ 'ಯ' ಆದೇಶವನ್ನೂ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಗುಣೋಕ್ತೇರ್ಯತ್ || ೨೩೬ ||

ಅರ್ಥ || ಗುಣವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪರವಾಗಿ ಅನೇಕತ್ವವು ತೋರುವಾಗ ಸುಪ್ತ ಪರದಲ್ಲಿರಲು ವು-ಪ್ರತ್ಯಯವೂ 'ದು' ವಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಯ' ತಬ್ಬಾದೇಶವೂ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಇಸಿಯವು, ಪಿರಿಯವು, ಕಡಿಯವು, ನಿಡಿಯವು, ಕಿಟಿಯವು, ಬಿಳಿಯವು, ಕರಿಯವು || ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಾಂತ ಗುಣವಾಚಕಗಳೆಲ್ಲಾ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ವಿಚಾರ ೨೩೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಗುಣೋಕ್ತೇಃ, ಯಃ, ಚ ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ' ದೋಃ, ವುಃ ' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ' ಗುಣೋಕ್ತೇಃ ' ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಲಕ್ಷಣಲಕ್ಷಿತ ಗುಣವಾಚಕಶಬ್ದ ಬೋಧಕವಾದ ಪಂಚಮ್ಯಂತಪದವು. ' ಯಃ ' ಎಂಬುದು ಆ ಕಾರ ಸಹಿತ ಯ ಕಾರಬೋಧಕವು. ಇದು ಇಲ್ಲಿ ಅದೇಶರೂಪವಿಧೇಯವು. ಇದು ಅರ್ಥಾತ್ ಗುಣವಾಚಕದ ' ದು ' ವಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ' ಚ ' ಎಂಬುದು ' ವು ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಮುಚ್ಚಾಯಕವು. ಆ ಗುಣವಾಚಕ ಶಬ್ದದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪರವಾಗಿ ವು-ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಆ ಗುಣವಾಚಕ ಶಬ್ದದ ' ದು ' ವಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ' ಯ ' ಶಬ್ದಾದೇಶವೂ ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ಪು ಪರವಾಗಿರಲು ಬರುವುವು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ' ಇಸಿಯವು ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೩೭

ಆ ಗುಣವಾಚಕಗಳೆಲ್ಲ ಕೆಲವಕ್ಕೆ ದ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ತೋ ದಃ || ೨೩೭ ||

ಅರ್ಥ || ಗುಣವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ' ದು ' ವಿನ ತ ಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದ ಕಾರಾದೇಶವು ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಸುಪ್-ಪರವಾಗಿರಲು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಒಳ್ಳಿದುವು, ಮೆಲ್ಲದುವು, ತೆಳ್ಳಿದುವು, ಬೆಚ್ಚಿದುವು || ' ಮೊದಲಾದ ' ತು ' ಶಬ್ದಾಂತ ಗುಣವಾಚಕಗಳೆಲ್ಲಾ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೩೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ತಃ, ದಃ ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ಗುಣೋಕ್ತೇಃ, ದೋಃ ' ಎಂಬುವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ' ಗುಣೋಕ್ತೇಃ ' ಎಂಬುದು ' ದೋಃ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ' ದೋಃ ' ಎಂಬುದು ' ತಃ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ' ತಃ ' ಎಂಬುದು ಸ್ಥಾನಷಷ್ಠ್ಯಂತಪದವು. ' ದಃ ' ಎಂಬುದು ದ ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಬೋಧಕವಾದ ವಿಧೇಯವು. ತಥಾಚ — ಗುಣವಾಚಕಗಳ ' ದು ' ವಿನ ತ ಕಾರಕ್ಕೆ ದ ಕಾರಾದೇಶವು ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು — ' ಒಳ್ಳಿತು, ಮೆಲ್ಲಿತು, ತೆಳ್ಳಿತು ' ಮೊದಲಾದ ' ತು ' ಶಬ್ದಾಂತ ಗುಣವಾಚಕಗಳ ತ ಕಾರಕ್ಕೆ ದ ಕಾರವು ಬಂದು ' ಒಳ್ಳಿದುವು ' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ಗುಣವಾಚಕಗಳು — ' ದು ' ಶಬ್ದಾಂತಗಳೆಂದೂ ' ತು ' ಶಬ್ದಾಂತಗಳೆಂದೂ ಎರಡು ತೆರನಾಗಿರುವುವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ' ಯ ' ಶಬ್ದಾದೇಶವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಈ ಸೂತ್ರಪರ್ಯಾಲೋಚನೆಯಿಂದ ' ದು ' ಶಬ್ದಾಂತಗಳಿಗೇ ಬರುವು

ದೆಂದು ಫಲಿತವಾಗುವುದು. 'ತು' ಶಬ್ದಾಂತಗಳಿಗಾದರೋ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದು' ವಿನ ತ ಕಾರ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ದ ಕಾರಾದೇಶವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. 'ವು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಾಮಾನ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಅಥವಾ ಇದೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನೂ ಅನುವರ್ತಿಸಿ ದ ಕಾರಾದೇಶ ಸನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ ವಿಧಿಸುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು ಸರ್ವನಾಮ ಗುಣವಾಚಕಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ —

ಸಂಗಡಿಸಿದ ಸರ್ವನಾಮದ

ಲಿಂಗಾಂತ್ಯಕ್ಷರಕಮವುನಿನ್ನಾದ್ಯಕ್ಷರಕಂ

ಪಿಂಗಡೆ ಲೋಪಂ ಗುಣವಚ

ಸಂಗಳೊಳಂತ್ಯಂ ದು ಕಾರಮಾಮೋಡೆ ಲೋಪಂ (ಸೂತ್ರ ೯೬)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ — 'ಪೆಲವರ, ಕರಿಯವು' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಿ 'ತು' ಶಬ್ದಾಂತ ಗುಣವಚನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ —

ಅಕ್ಕುಂ ಕೂಡೆ ತು ಕಾರಾಂ

ತಕ್ಕೆ ತೃತೀಯತ್ವಮವುನಿನ್ನಾದಿಗೆ ಲೋಪಂ

ಮಿಕ್ಕಾಸ್ತ್ರೀಪುಲ್ಲಿಂಗದೊ

ಳಕ್ಕುಮಿರದಿರ್ವಿರೆಂದು ಲೋಕೋಕ್ತಿಗಳೊಳ್ (ಸೂತ್ರ ೯೭)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಹಿಂದೆ ಸೂಚಿಸಿರುವ ಸರ್ವನಾಮ ಗುಣವಚನಂಗಳೆಲ್ಲದ ಸ್ತ್ರೀ-ಪುಲ್ಲಿಂಗ 'ದೊಳ್, ಗಳ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿ 'ಇರ್, ಅರ್, ದಿರ್, ವಿರ್' ಎಂಬವು ಬರುವುದೆಂದೂ ಸೂಚಿಸಿರುವನು. ಇದರಿಂದ ಶಾಸನಕಾರನು ಹೇಳುವ — 'ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಾದರ್ ದಿರ್ ವಿರ್ ಬಹುಲಂ || ೨೩೯ ||' ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಹಿತಗಳಾದ ಅರಾದಿಗಳಿಗೂ ಸಂಗ್ರಹ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ೨೩೮

ಹೀಗೆ ಸರ್ವನಾಮಗುಣವಚನಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ — 'ಗಳನೇಕ ತ್ರೇ ಸುಪಿ' ಎಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಿತ್ವಾದಿ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಅತಿ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯನ್ನು ವಾರಣಮಾಡಲು ಸೂತ್ರಾಂತರವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ನಾನಿತ್ವಾದಿಭ್ಯಃ || ೨೩೮ ||

ಅರ್ಥ || 'ಅನಿತು' ಮೊದಲಾದ ಗಣಪಠಿತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತ ಪರವಾಗಿ ರಲು ಅವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದೋ ಅದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಅನಿತು, ಇನಿತು, ಎನಿತು, ಏಸು, ಐಸು ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಇದು ಆಕೃತಿಗಣವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ಉನಿತು, ಈಸು, ಎಷ್ಟು, ಅಷ್ಟು, ಇಷ್ಟು ||' ಮೊದಲಾದ ಪರಿಮಾಣವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ಗ್ರಹಿಸಬಹುದು.

ನಿಚಾರ ೨೩೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ನ, ಅನಿತ್ವಾದಿಭ್ಯಃ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಅನಿತ್ವಾದಿಗಳ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪರವಾಗಿ ಬರುವ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ 'ನ' ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವು

ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು ಆ ನಿಷೇಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದುದಕ್ಕೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದುದು ಪ್ರಕರಣ ಬಲದಿಂದ ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಗಳಾದಿಯೇ ಆಗಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ — ಅನಿತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದೋ ಅದು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ ಅನಿತು, ಇನಿತು ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೩೯

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ — ‘ ಎಲ್ಲಾದ್ಯಃ ’ ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ — ಅಧ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಗುಣವಚನಗಳಿಗೂ ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೋ, ಯಾವುದು ‘ ನಾನಿತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೋ ಆ ವಿಧಿಯೂ ನಿಷೇಧವೂ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ವಿಷಯಕವೇ ಎಂದು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಸ್ತ್ರೀ-ಪುಲ್ಲಿಂಗಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತರಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಾದರ್ ದಿರ್ ವಿರ್ ಬಹುಲಂ || ೨೩೯ ||

ಅರ್ಥ || ಸ್ತ್ರೀವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ದೇಸೆಯಿಂದಲೂ ಪುರುಷವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ದೇಸೆಯಿಂದಲೂ ಪರವಾಗಿ — ‘ ಅರ್, ದಿರ್, ವಿರ್ ’ ಎಂಬ ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತ ಪರವಾಗಿರಲು ‘ ಬಹುಲಂ ’ ಎಂದರೆ ಯಥಾಲಕ್ಷ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ ಸ್ತ್ರೀಯರ್, ಆತ್ರೀಯರ್, ಸೋಸೆಯರ್, ಸುತೆಯರ್, ಪುರುಷರ್, ಸುತರ್, ಅವರ್, ಇವರ್, ಉವರ್, ಎಲ್ಲರ್, ಇನಿಯರ್, ಬಜುವರ್, ಪೊಸಂಬರ್ || ’ ಮೊದಲಾದುವು ಆರ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ ‘ ಆತ್ರೀದಿರ್, ಸೋಸದಿರ್, ತಾಯ್ಪಿರ್, ತಂಗಿದಿರ್, ತಂದೆದಿರ್, ಮಾನಂದಿರ್, ಭಾವಂದಿರ್, ಅಣ್ಣಂದಿರ್, ತಮ್ಮಂದಿರ್ || ’ ಮೊದಲಾದುವು ದಿರ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ ‘ ಅತ್ತೀವಿರ್, ಸೋಸವಿರ್, ತಾಯ್ಪಿರ್, ತಂಗಿವಿರ್, ತಂದೆವಿರ್, ಭಾತ್ರವಿರ್ || ’ ಮೊದಲಾದುವು ವಿರ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಕೃಚಿತ್ ಗಳ-ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬಂದು — ‘ ತಾಯ್ಗಳ್, ತಂದೆಗಳ್, ಅತ್ತೆಗಳ್, ಸೋಸಗಳ್ || ’ ಮೊದಲಾದುವೂ ಕೃಚಿತ್ ಗಳ-ಪ್ರತ್ಯಯವೊಂದೇ ಬರುವುದರಿಂದ ‘ ನೀಂಗಳ್, ತಾಂಗಳ್, ಆಂಗಳ್ || ’ ಮೊದಲಾದುವೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ವಿಚಾರ ೨೩೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಾತ್, ಆರ್, ದಿರ್, ವಿರ್, ಬಹುಲಂ ’ ಎಂದು ಐದು ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಾತ್ ’ ಎಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀವಾಚಕ-ಪುರುಷವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ದೇಸೆಯಿಂದ ಎಂದರ್ಥವು. ‘ ಆರ್, ದಿರ್, ವಿರ್ ’ ಎಂಬುವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೂಪಗ್ರಹಣವು. ‘ ಬಹುಲಂ ’ ಎಂಬುದು ‘ ಕೃಚಿತ್ಪ್ರವೃತ್ತಿ, ಕೃಚಿದಪ್ರವೃತ್ತಿ, ಕೃಚಿದ್ವಿಭಾಷಾ ಕೃಚಿದನ್ಯದೇವ ’ ಎಂಬ ಚತುರ್ವಿಧಾರ್ಥವುಳ್ಳುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇವಕ್ಕೆ ಇದೇ ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದೂ ಸಂಸ್ಕೃತಪ್ರಕೃತಿಗೇ ಬರುವುದು. ಕರ್ಣಾಟಕಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ವಿಷಯವಿಭಾಗವಿಲ್ಲದೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕರ್ಣಾಟಕೋಭಯಪ್ರಕೃತಿಗೂ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ತಥಾಚ — ಸ್ತ್ರೀವಾಚಕ-ಪುರುಷವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತ ಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ಅರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು

ಯಥಾಲಕ್ಷ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ' ಸ್ತ್ರೀಯರ್ ' ಮೊದಲಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೪೦

ಹೀಗೆಯೇ ಶಬ್ದಾಂತರಗಳಿಗೆ ಇರ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ತೊಲ್ತು ಪೆಂಡಾದಿರ್ || ೨೪೦ ||

ಅರ್ಥ || ' ತೊಲ್ತು, ಪೆಂಡಂ ' ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪರವಾಗಿ ಇರ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತ ಪರದಲ್ಲರೂ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ತೊಲ್ತುರ್, ಪೆಂಡಿರ್ ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೪೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ತೊಲ್ತುಪೆಂಡಾತ್, ಇರ್ ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ' ಅನೇಕತ್ವೇ, ಸುಸಿ ' ಎಂದೂ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ — 'ತೊಲ್ತುಪೆಂಡ' ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಪರವಾಗಿ ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತ ಪರವಾಗಿರಲು ಇರ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ತೊಲ್ತುರ್, ಪೆಂಡಿರ್ ' ಎಂದು ಆಗಿರುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ' ತೊಲ್ತುಪೆಂಡಾತ್ ' ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ' ಗೌಡಿಯರ್, ಪೆಂಡತಿಯರ್ ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿ ವಿಚಾರ ಮಾಡಲು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಹುಳಗೃಹಣ ಮಾಡಿ ಅದಕ್ಕೆ ಧಾತುವಿದ್ಯ ವನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ಅರಾದಿಗಳಿಗೆ — ' ಸತಿಯರ್, ಸುತಿಯರ್ ' ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೂ ' ನೀಂಗಲ್, ತಾಂಗಲ್ ' ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಪ್ರವೃತ್ತಿಯೂ ' ಆತ್ತಿಯರ್, ಆತ್ತಿಗಳ ' ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕಪ್ರವೃತ್ತಿಯೂ ' ತೊಲ್ತುರ್, ಪೆಂಡಿರ್ ' ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತರವೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರಾರಂಭವು ನಿರರ್ಥಕವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಇರ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ತೊಲ್ತು, ಪೆಂಡ' ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬರುವುದು; ಇನ್ನಾವ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿಯಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೪೧

ಹೀಗೆಯೇ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಗಳ ಮೇಲೆ ವರ್-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸಂಖ್ಯಾಯಾ ವರ್ || ೨೪೧ ||

ಅರ್ಥ || ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷವಾಚಕಗಳಾದ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಗಳ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪರವಾಗಿ ವರ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತ ಪರದಲ್ಲರೂ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಇವ್ವರ್, ಮೂವರ್, ನಾಲ್ವರ್, ನೂವ್ವರ್, ಸಾಸಿವ್ವರ್, ಒಂಬ ದಿಂಬರ್, ಪದಿಂಬರ್ || ' ಮೊದಲಾದ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೪೧

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಸಂಖ್ಯಾಯಾಃ, ವರ್ ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ' ಸ್ತ್ರೀ ಪುಂಸಾತ್ ' ಎಂಬುದನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಿ ' ಸಂಖ್ಯಾಯಾಃ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡುವುದು

‘ ಸಂಖ್ಯಾಯಾಃ ’ ಎಂಬುದು ಕರ್ಣಾಟಕಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದಬೋಧಕವಾದ ಪಂಚಮೃಂತವು. ‘ ವರ್ ’ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯವು. ತಥಾಚ — ಸ್ತ್ರೀಪುಂವಾಚಕ ಕರ್ಣಾಟಕಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ವರ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ ಇವ್ವರ್ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಇವೂ ಬಹುಳಗ್ರಹಣದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತಿರಲು ಪುನಃ ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಅರಂಭಿಸುವುದು ನಿಯಮಾರ್ಥವೆಂದಾಗಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಇದು ವಿವರಣವೆಂದಾಗಲಿ ತೀಯಬೇಕು.

ಅನವಾರಿಕೆ ೨೪೨

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಅರಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪರವಾಗಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಕಳ್-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ತೇಭ್ಯಃ ಕಳ್ ವಾ || ೨೪೨ ||

ಅರ್ಥ || ಅರಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಿಗೆ ಪರವಾಗಿ ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತು ಪರವಾಗಿರಲು ಕಳ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ|| ಅತ್ತೈಯರ್ಕ್ಕಳ್, ಅತ್ತೈಯರ್; ಅತ್ತೈದಿರ್ಕ್ಕಳ್, ಅತ್ತೈದಿರ್; ಅತ್ತೈವಿರ್ಕ್ಕಳ್, ಅತ್ತೈವಿರ್; ತಂದೈಯರ್ಕ್ಕಳ್, ತಂದೈಯರ್; ತಂದೈದಿರ್ಕ್ಕಳ್, ತಂದೈದಿರ್; ತಂದೈವಿರ್ಕ್ಕಳ್, ತಂದೈವಿರ್; ಮೂವರ್ಕ್ಕಳ್, ಮೂವರ್; ನಾಲ್ವರ್ಕ್ಕಳ್, ನಾಲ್ವರ್ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೪೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ತೇಭ್ಯಃ, ಕಳ್, ವಾ ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ ತೇಭ್ಯಃ ’ ಎಂಬುದು ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದವಾದುದರಿಂದ ಬುದ್ಧಿಸ್ಥವಾಚಕವೆಂದು ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕರಣದಿಂದ ಉಪಸ್ಥಿತಗಳಾದ ಅರಾದಿ ಪಂಚಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಅರಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳ ದೀಪ್ಯದ ಪರವಾಗಿ ಕಳ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತು ಪರವಾಗಿರಲು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ ಅತ್ತೈಯರ್ಕ್ಕಳ್ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇದು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಗಳಾದ ಅರಾದಿಗಳೇ ಇರುವುವೆಂದು ತೀಯುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ವಿಚಾರ ಮಾಡಲು ಅರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಂದಲೇ ಅನೇಕತ್ವವು ಉಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ‘ ಕಳ್ ’ ನಿರರ್ಥಕವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಅದಾಗ್ಯೂ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಸ್ವಾರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ನಿಯತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಇದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ಥಕವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ವರ್ಪಣಕಾರನು ಈ ‘ ಕಳ್ ’ ಎಂಬುದನ್ನು—

ಏಕಲಂ ಪಠವಣೀಕರೂಪಿಂ

ಗೆ ಕಳಾಗಮುಮಂತೆ ಸರ್ವನಾಮದೊಳಿಂ ತಾಂ

ಪ್ರಕಟಿಂ ಗಳಾಗಮಂ ತಿಳಿ

ವಿಕಲ್ಪದಿಂದಪ್ಪುದತ್ತಿಗಳ್ಳಿವಿರ್ಗಂ (ಸೂತ್ರ ೧೦೧)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗಳಾಗಮದೊಡನೆ ವಿಧಿಸಿ ಪ್ರಯೋಗವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿರುವನು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೪೩

ಹೀಗೆಯೇ ಕೆಲವು ಅರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಸಂಸ್ಕೃತಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕಳ್-ಪ್ರತ್ಯಯದೊಡನೆ ಇರ್-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸಂಸ್ಕೃತಾದಿರ್ ಚ || ೨೪೩ ||

ಅರ್ಥ || ಅರಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾದ ಸಂಸ್ಕೃತಶಬ್ದಗಳ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪರವಾಗಿ ಕಳ್-ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಇರ್-ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತ ಪರದಲ್ಲಿರಲು ಬರುವುದು. ಇವೆರಡೂ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಯಥಾಲಕ್ಷ್ಯವಾಗಿ ಅರಾದಿಗಳೇ ಇರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಸ್ತ್ರೀಯರ್ಕ್ಕಳ್, ಸ್ತ್ರೀಯಿರ್, ಸ್ತ್ರೀಯರ್; ಪುರುಷರ್ಕ್ಕಳ್, ಪುರುಷರಿರ್, ಪುರುಷರ್; ಪಂಡಿತರ್ಕ್ಕಳ್, ಪಂಡಿತರಿರ್, ಪಂಡಿತರ್; || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೪೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಸಂಸ್ಕೃತಾತ್, ಇರ್, ಚ ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ' ತೇಭ್ಯಃ, ಕಳ್ ' ಎಂಬುವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ' ತೇಭ್ಯಃ ' ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವದಂತೆ ಅರಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಬೋಧಕವು. ಇದಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಬಹುವಚನಾಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ' ಸಂಸ್ಕೃತೇಭ್ಯಃ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಿ ಅರಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾದ ಸಂಸ್ಕೃತಶಬ್ದಗಳ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪರವಾಗಿ ಕಳ್-ಇರ್-ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತ ಪರದಲ್ಲಿರಲು ಬರುವುವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ' ಸ್ತ್ರೀಯರ್ಕ್ಕಳ್, ಸ್ತ್ರೀಯಿರ್, ಸ್ತ್ರೀಯರ್ ' ಮೊದಲಾದ ಮೂರು ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೪೪

ಹೀಗೆ ಅರಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾದ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳ ದೆಸೆಯಿಂದ ಕಳಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಅರಾದ್ಯಂತಗಳಾದ ಅದ್ವಾದಿಗಳ ದೆಸೆಯಿಂದ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಗಳ್-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಗಳದ್ವಾದೇಃ || ೨೪೪ ||

ಅರ್ಥ || ಅರಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾದ ಅದ್ವಾದಿ ಗಣಪತಿಶಬ್ದಗಳ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪರವಾಗಿ ಗಳ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಇದು ಬಾರದ ಸ್ವರದಲ್ಲಿ ಅರಾದಿಗಳೇ ಇರುವುದರಿಂದ ರೂಪತ್ರಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಅವರ್ಗ್ಗಳ್, ಅವರ್; ಇವಂದಿರ್ಗ್ಗಳ್, ಇವಂದಿರ್; ಆಕೆವಿರ್ಗ್ಗಳ್, ಆಕೆವಿರ್; ಈಕೆವಿರ್ಗ್ಗಳ್, ಈಕೆವಿರ್ ' ಹೀಗೆಯೇ — ' ಅವರ್ಕ್ಕಳ್, ಇವಂದಿರ್ಕ್ಕಳ್, ಆಕೆವಿರ್ಕ್ಕಳ್, ಈಕೆವಿರ್ಕ್ಕಳ್ || ' ಮೊದಲಾದುವೂ ಆಗುವುವು.

ವಿಚಾರ ೨೪೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಗಳ್, ಅದ್ವಾದೇಃ ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ' ತೇಭ್ಯಃ, ವಾ ' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ' ತೇಭ್ಯಃ ' ಎಂಬುದು ಅದ್ವಾದಿಗೆ

ವಿಶೇಷಣವು. ತಥಾಚ — ಅರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾದ ಅದ್ವಾದಿಗಣಪತಿಶಬ್ದಗಳ ದೇವಿಯಿಂದ ಪರವಾಗಿ ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ಪು ಪರವಾಗಿರಲು ಗಣ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಅವಗ್ಗ' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೪೫

ಇದುವರೆಗೂ ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿವಿಶೇಷಗಳ ದೇವಿಯಿಂದ ಪರವಾಗಿ ಗಣಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈಗ ಏಕತ್ವಾನೇಕತ್ವಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವಿಹಿತವಾದ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಕಾರ್ಯ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ಮೊದಲು 'ಸಿನ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾವುದೋ ತದ್ವಾಚಕ ಶಬ್ದ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಸುಪ್ತಿಗೆ 'ಕಯ್, ಕಿರ್' ಎಂಬ ಆಗಮಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸಿನೋ ವಿಶೇಷಣಸ್ಯ ಕಯ್ ಕಿರೇಕಾನೇಕತ್ವೇ ಸುಪಃ || ೨೪೫ ||

ಅರ್ಥ || 'ಸಿನ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಚಕವಾದ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪವಾವುದೋ ತತ್ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಏಕತ್ವಾನೇಕತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ವಿಹಿತಸುಪ್ತಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಕಯ್, ಕಿರ್' ಎಂದರೆ ಏಕತ್ವದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದುದಕ್ಕೆ 'ಕಯ್' ಎಂಬ ಆಗಮವೂ ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿ 'ಕಿರ್' ಎಂಬ ಆಗಮವೂ ಅಂತಾವಯವಗಳಾಗಿ ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ನೀಂ ಪಂಡಿತನಯ್, ನೀಂ ಪಂಡಿತಂ; ನೀಂ ಜಾಣನಯ್, ನೀಂ ಜಾಣಂ; ನೀಂಗಳ್ ಪಂಡಿತರಿರ್, ನೀಂಗಳ್ ಪಂಡಿತರ್; ನೀಂಗಳ್ ಜಾಣರಿರ್, ನೀಂಗಳ್ ಜಾಣರ್ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೪೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಸಿನ್, ವಿಶೇಷಣಸ್ಯ, ಕಯ್, ಕಿರ್, ಏಕಾನೇಕತ್ವೇ, ಸುಪಃ' ಎಂದು ಐದು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ಸಿನ್' ಎಂಬುದು 'ಯುಷ್ಮದರ್ಥವಾಚಕ'ವೆಂದರೆ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷದ್ದೋತಕಶಬ್ದವು. ಇದು ಸ್ವಾಂತವಾದುದರಿಂದ 'ವಿಶೇಷಣಸ್ಯ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಧಿಕರಣವಿಶೇಷಣವು. ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ — 'ಸಂಭವತಿ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯೇ ವೈಯಧಿಕರಣ್ಯಸ್ಯ ನ್ಯಾಯತ್ವಂ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ವಿಶೇಷಣಭೂತವಾದ 'ಸಿನ್ ಶಬ್ದದ' ಎಂದಾಗಲಿ 'ಸಿನ್ ರೂಪವಿಶೇಷಣದ' ಎಂದಾಗಲಿ ವಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಲು 'ಸಿನ್' ಸಂಬಂಧಿಸುಪ್ತಿಗೆ 'ಕಯ್-ಕಿರ್'ಗಳು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಪಂಡಿತನಯ್' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು 'ಸಿನ್' ಆದಿಗಳು ಜಾತಿವಾಚಕಗಳಂತೆ ವಿಶೇಷ್ಯಗಳಾಗಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾಗಿರುವುವು; ಎಂದಿಗೂ ವಿಶೇಷಣಗಳಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯದಿಂದ ವಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವುದು ಅಸಂಗತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ವೈಯಧಿಕರಣ್ಯದಿಂದ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡುವುದು. ಆದುದರಿಂದ 'ಸಿನ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾವುದೋ 'ತದ್ವಾಚಕ ಶಬ್ದದ' ಎಂದು 'ಸಿನೋ ವಿಶೇಷಣಸ್ಯ' ಎಂಬ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಈ 'ಸಿನೋ ವಿಶೇಷಣಸ್ಯ' ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಶೇಷ್ಯವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಇದಕ್ಕೆ 'ಸುಪಃ' ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸಿ ತದಂತಲಾಭ ಮಾಡಿ ಸುಬಂತವಾದ 'ಸಿನ್'ಗೆ 'ವಿಶೇಷಣವಾಚಕವಾವುದೋ' ಅದಕ್ಕೆ ಏಕತ್ವಾನೇಕತ್ವಗಳಲ್ಲಿ 'ಕಯ್, ಕಿರ್' ಎಂಬ ಆಗಮಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುವು — ಎಂದು ವಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದರೂ

ಇಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ವಿಶೇಷ್ಯ-ವಿಶೇಷಣಭಾವವು 'ಕಾಮಚಾರ'ವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಶ್ಲಬವ್ಯಯಸ್ಯ ||೨೪೭||' ಎಂಬ ಉತ್ತರಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಸುಪಃ' ಎಂಬುದನ್ನೇ ವಿಶೇಷ್ಯವಾಚಕವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾದುದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ 'ನಿನೋ ವಿಶೇಷಣಸ್ಯ' ಎಂಬುದನ್ನು 'ಸುಪಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಕರಣ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ 'ನಿನ್ನಿಗೆ' ವಿಶೇಷಣವಾಚಕವಾದ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪವು ಕರ್ಣಾಟಕ-ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಧಾರಣವು. 'ಸುಪಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಏಕತ್ವಾನೇಕತ್ವೇ' ಎಂಬುದೂ ವಿಶೇಷಣವು. 'ಕಯ್, ಕಿರ್' ಎಂಬಿವೆರಡೂ ಕ ಕಾರೇತ್-ಸಂಜ್ಞ ಕಗಳಾದ ವಿಧೇಯಗಳಾದುದರಿಂದ ಆಗಮಗಳೆಂದು 'ಕಿಡಂತ್ಯಃ' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ — 'ನಿನ್ನಿಗೆ' ವಿಶೇಷಣವಾಚಕವಾದ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪವಾದುದೋ ಅದರ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಏಕತ್ವಾನೇಕತ್ವಗಳೆಲ್ಲ ವಿಹಿತಸುಪ್ತಿಗೆ ಯಥಾಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಕಯ್, ಕಿರ್' ಆಗಮಗಳು ಅಂತ್ಯಾವಯವಗಳಾಗಿ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ನೀಂ ಪಂಡಿತನಯ್' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. 'ನೀಂಗಳ್ ಪಂಡಿತರ್' ಮೊದಲಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದು ಅನೇಕತ್ವಾಭಿವ್ಯಕ್ತಾರ್ಥವಾಗಿಯೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ 'ನೀಂ ಪಂಡಿತರ್' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಗಳ-ಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ 'ಕಿರ್' ಆಗಮವು ಬಂದಿರುವುದು. ಇದರಿಂದ 'ಗಳ್' ಸಮುಚ್ಚಿವ್ಯಾಹಾರವೇ ಇರಬೇಕೆಂಬ ನಿರ್ಬಂಧವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು 'ಕಯ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ 'ಕೈ' ಎಂದು ಐಕಾರ ಮಾತ್ರವನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ —

ಶ್ರೀಕಾಂತಚಿನ್ಮಯರಣದಿ

ವಾಕರಕಿರಣದಿನಲರ್ವ್ವ ಕತದಿಂ ಸಿರಿಯಿ

ದ್ವಾರ್ವ ಕತದಿಂ ನೀಂ ಪುಷ್ಕರ

ಸೈ ಕವಿತತಿವಿಸುತಧಾಮ ಸಾರ್ಥಕನಮಾ

ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವರು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ನಿನಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ತಾಂ ಜಾಣಂ, ತಾಂ ಜಾಣರ್' ಮೊದಲಾದುವಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ವಿಶೇಷಣಸ್ಯ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ನಿನ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೪೬

ಹೀಗೆಯೇ 'ಎನ್' ಎಂಬುದರ ವಿಶೇಷಣಸಂಬಂಧಿ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಬರುವ ಆಗಮಗಳನ್ನು ವಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಎನಃ ಕೆನ್ ಕೆವು || ೨೪೭ ||

ಅರ್ಥ || 'ಎನ್' ಎಂಬುದರ ವಿಶೇಷಣವಾದುದೋ ಅದರ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಏಕತ್ವಾನೇಕತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಕೆನ್, ಕೆವು' ಎಂಬಾಗಮಗಳು ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುವು.

ಪಾಠಾಂತರ: ೧ ಕೆನ್

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಆಂ ಪಂಡಿತನೆಂ, ಆಂ ಪಂಡಿತಂ; ಆಂ ಪಂಡಿತರೆವು, ಆಂ ಪಂಡಿತರ್ ||'
ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೪೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಎನಃ, ಕೆನ್, ಕೆವು' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಶೇಷಣಸ್ಯ, ಏಕತ್ವಾನೇಕತ್ವೇ, ಸುಪಃ' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಪೂರ್ವದಂತೆ ವಿಶೇಷ್ಯವಿಶೇಷಣಗಳ ಭಾವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ — 'ಎನ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ವಾವುದೋ ತದ್ವಾಚಕ ಶಬ್ದಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿಯೂ ಏಕತ್ವಾನೇಕತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಕೆನ್, ಕೆವು' ಎಂಬಾಗಮಗಳು ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುವು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಆಂ ಪಂಡಿತನೆಂ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನೇ ವಿಧಿಸಿ ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗ ಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಾಮಧಾತುಗಳೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟು —

ವಿನುತಗುಣವಚನದೋಳ್ ಸ

ವರ್ನಾಮದೋಳ್ ಸಂಖ್ಯೆಯೋಳ್ ಪ್ರವರ್ತಿಪ್ರವಾಖ್ಯಾ

ತನಿಯುಕ್ತವಿಭಕ್ತಿಗಳವು

ಘನತರಸಂಸ್ಕೃತಗುಣೋಕ್ತಿಯೊಳಮಮುದಿಕ್ಕರ್ಕುಂ (ಸೂತ್ರ ೨೫)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಸಮುಚ್ಚಯದಿಂದ ಗುಣವಚನಮಲ್ಲದಲ್ಲಿಯೂ ಉಂಟೆಂದು ಹೇಳಿರು ವುದರಿಂದ 'ಪಂಡಿತನಯ್, ಪಂಡಿತನೆಂ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಅಥವಾ ಈ ಸೂತ್ರದ ಳ್ಲಿರುವ ಗುಣವಚನಪದವು ವಿಶೇಷಣ ಸಾಮಾನ್ಯಬೋಧಕವೆಂದು ತಿಳಿದು ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗ ಗಳಿಗೆ ಉಪಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಶಾಸನಕಾರ, ದರ್ಪಣಕಾರರಿಬ್ಬರ ಮತದಲ್ಲಿಯೂ ಪರಿನಿಷ್ಠಿತರೂಪಗಳೊಂದಾಗಿದ್ದರೂ ಸುಬಂತ, ತಿಜಂತಗಳೆಂಬ ಭೇದದಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವುವು. ಶಾಸನಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಈ ಆಗಮಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಇವುಗಳನ್ನು ಸುಬಂತಗಳೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಿದರೂ ಇವುಗಳ ಮೇಲೆ ಮತ್ತಾವ ವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಬರುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಏಕರೂಪ ಗಳಾಗಿಯೇ ಇರುವುವು. ಆದುದರಿಂದ ದರ್ಪಣಕಾರನು ಇವುಗಳನ್ನು ಆಖ್ಯಾತಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಂತೆ ಪರಿಗಣಿಸಿರುವನು. ಆದುದರಿಂದ ಇವನ್ನು ಸುಬಂತಪ್ರಕೃತಿ ಧಾತುಗಳೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಿರುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೪೭

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಶಬ್ದದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಸುಪ್-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ತದಾಶ್ರಯವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದನು. ಈಗ ಕೆಲವು ಭಾಷಾಸ್ಥಗಳಾದ ಅನ್ಯಯಗಳಿಗೂ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ತನ್ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಸುಬುತ್ಪತ್ತಿಯುಂಟಾಗಲು ತತ್-ಪ್ರಾಯುಕ್ತವಿಕಾರಗಳೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುವು. ಇದರಿಂದ ಲಿಂಗಸಂಖ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ವರ್ಥಕವಾದ ನಿರ್ವಿಕಾರರೂಪ ಅನ್ಯಯ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಹಾನಿಯುಂಟಾಗುವುದೆಂದು ಆ ವಿಕಾರಕ್ಕೆ ಹೇತುವಾದ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಶ್ಲು ಬವ್ಯಯಸ್ಯ || ೨೪೭ ||

ಅರ್ಥ || ಅವ್ಯಯಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಸುಪ್ತಿಗೆ 'ಶ್ಲು' ಬರುವುದು ಎಂದರೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಶ ಕಾರೇತ್-ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲೋಪವು ಸರ್ವಾ ದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಅರಮೆ ಕಂಡಂ, ಅರಮೆ ಇದ್ದಂ, ಅರಮೆ ಅರಸಂ, ನಿನ್ನೆರಂ ನುಡಿದಂ, ನಿನ್ನೆರಂ ಕೊಂದಂ' || 'ಮೊದಲಾದ ಅವ್ಯಯಗಳೆಲ್ಲಾ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೪೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಶ್ಲು', ಅವ್ಯಯಸ್ಯ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ಸುಪ್ತಿ' ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. 'ವಾ' ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿಗೆ ನಿವೃತ್ತವಾಯ್ತು - ಎಂದು ಇದು ನಿತ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. 'ಶ್ಲು' ಎಂಬುದು ಶ ಕಾರೇತ್-ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಲುಪ್-ಶಬ್ದವು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಲೋಪವು ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗುವುದು. 'ಅವ್ಯಯಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಸಂಬಂಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತಪ್ರತ್ಯಯವು. ಇದು 'ಸುಪ್ತಿ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಇದು ಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯವು. ತಥಾಚ - ಅವ್ಯಯಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಎಂದರೆ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞಕ ಲಿಂಗದ ದೇಶಿಯಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಲೋಪವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಅರಮೆ ಕಂಡಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೆ ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರಯುಕ್ತವಿಹಾರಗಳಾವುವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ 'ಅವ್ಯಯಸ್ಯ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಸುರಂ, ಸುರರಿ, ಸುರಗ್ಗಿ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ 'ಅರಮೆ ಇದ್ದಂ, ಅರಮೆ ಅರಸಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ನಿಪಾತಾಃ || ೪೪ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಬಂದಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಸ್ಥಾನವದಿಂದ ಅವ್ಯಯಗಳೂ ಸುಬಂತ್ಯಗಳೆಂದು 'ಸುಪ್ತಿಜಂತಂ ಪದಂ' ಎಂದು ಪದಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇವು - 'ಅಪದಂ ನ ಪ್ರಯುಂಜತ' ಎಂಬ ನಿಷೇಧವಿಧಿಗೆ ವಿಷಯಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅನವಶಾರಿಕೆ ೨೪೮

ಹೀಗೆಯೇ ಕೃತ್ತದ್ಧಿತಸಮಾಸವೃತ್ತಿ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಸುಪ್ತಿಗೂ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ವೃತ್ತೀಃ || ೨೪೮ ||

ಅರ್ಥ || ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಬಂಡನುಣ್ಬುದು = ಬಂಡುಣಿ; ಮೀನಂ ಕೊಲ್ಲಂ = ಮೀನುಗುಲಿ; ಕಲ್ಲಂ ಕುಟ್ಟುವಂ = ಕಲ್ಲುಟ್ಟುಗಂ; ಮಣಿಯಂ ಮಾಡುವಂ = ಮಣಿಗಾಣಂ; ಕಾಲೂರೊಳ್ ಪುಟ್ಟಿದಂ = ಕಾಲೂರಿಚಂ; ಸುಂಕದೊಳ್ ನಿಯುಕ್ತಂ = ಸುಂಕಗಂ; ಅರಸಿನ ಮಗಳ್ = ಅರಮಗಳ್;

ಪಾಠಾಂತರ : ೧ ಕೊಂಡಂ

ಸೂಳೆಯರ ಕೇರಿ = ಸೂಳೆಗೇರಿ; ಮನದಿಂ ಮುಟ್ಟಿದಂ = ಮನಮುಟ್ಟಿದಂ || ಮೊದಲಾದ ಕೃತ್ತದ್ವಿತ ಸಮಾಸವೃತ್ತಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ವಿಚಾರ ೨೪೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ವೃತ್ತೇ' ಎಂದು ಒಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ಸುಖ, ಶ್ರುತ್' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. 'ವೃತ್ತೇ' ಎಂಬುದು — 'ಪರಾರ್ಥಾಭಿಧಾನಂ ವೃತ್ತಿ' ಎಂದು ಪ್ರಾಚೀನರು ಸಂಕೇತಮಾಡಿರುವ ಶಬ್ದವಿಶೇಷವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಕೃತ್ತದ್ವಿತ ಸಮಾಸಕರಣಸನಾಧ್ಯಂತ ಧಾತುರೂಪ ಪಂಚಭೇದಭಿನ್ನವಾಗಿದ್ದರೂ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಕೃತ್ತದ್ವಿತಸಮಾಸಗಳೆಂದು ಮೂರು ವೃತ್ತಿಗಳು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಏಕಶೇಷ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಸುಬ್ಬೋಪವಿವಯದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲವೆಂದು ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿದೆ. ಸನಾಧ್ಯಂತ ಧಾತುರೂಪವೃತ್ತಿಯೆಂಬುದಾದರೋ ಭಾಷಾವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಮೂರೇ ವೃತ್ತಿಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದು ಸಂಬಂಧಸ್ಮೃಂತ ಪದದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ವೃತ್ತಿಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದೂ 'ಸುಖ' ಎಂಬ ಸ್ಥಾನಸ್ಮೃಂತಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ವೃತ್ತಿಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಎಂದರೆ ಆ ಸಂಬಂಧವು ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅವಯವಾವಯವಿಭಾವರೂಪವೆಂದು ತಿಳಿದು ವೃತ್ತ್ಯವಯವವಾದ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ — ವೃತ್ತ್ಯವಯವ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು — 'ಮಾನಂ ಕೊಲ್ವಂ' ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಏಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡಲು ತದವಯವವಾದ ಅಮಾದಿ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲೋಪವು ಬಂದು 'ಮಾಂಗುಲಿ' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ — 'ಬಂಡುಣಿ, ಮಾಂಗುಲಿ, ಕಲ್ಕುಟಿಗಂ' ಎಂಬವು ಕೃತ್-ವೃತ್ತಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಇಲ್ಲಿ — 'ಇರುಣಃ ಕರ್ಮಣಿ || ೫೪೬ || ಕೊಲ ಉದ್ಧ್ರಸ್ತಶ್ಚ || ೫೪೭ || ಕುಟ್ಟೋರಿಗೋ ದುಲುಪ್ಪ || ೫೪೮ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಸುಖ-ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿಯೇ 'ಇ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನಗಳಾಗಿರುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತಿಗೆ ವೃತ್ತ್ಯವಯವವತ್ತವು ಸಂಭವಿಸುವುದೆಂದು ಲೋಪವು ಬರುವುದು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ 'ವೃತ್ತೇ' ಎಂಬುದನ್ನು ಪಂಚವ್ಯಂತವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ವೃತ್ತಿಯ ದೇಶಿಯಿಂದ ವಿಹಿತಸುಪ್ತಿಗೆ ಎಂದಾಗಲಿ ವ್ಯತ್ಯಂತವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವೃತ್ತಿಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಎಂದಾಗಲಿ, ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ — 'ಕಾಣೈ, ಪೂಣೈ' ಮೊದಲಾದ ಕೃಲ್ಲಿಂಗದ ದೇಶಿಯಿಂದಲೂ 'ತಂಬುಲಿಗ, ಸರವಂದಿಗ' ಮೊದಲಾದ ತದ್ವಿತಲಿಂಗದ ದೇಶಿಯಿಂದಲೂ 'ಅರಮನೆ, ಸೂಳೆಗೇರಿ' ಮೊದಲಾದ ಸಮಾಸಲಿಂಗದ ದೇಶಿಯಿಂದಲೂ ವಿಹಿತವಾದ ಸುಪ್ತಿಗೂ ತತ್-ಸಂಬಂಧ ಮಾತ್ರವಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಪವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಲು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಇಲ್ಲದೆ ಸರ್ವವ್ಯವಹಾರವೂ ವಿರುದ್ಧವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ವೃತ್ತ್ಯವಯವಸುಪ್ತಿಗೆ ಲೋಪವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವುದು. ತಸ್ಮಾದ್ವಿಹಿತಕ್ಕೆ ತದವಯವವತ್ತವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು. ಇಲ್ಲಿ 'ವೃತ್ತೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ

‘ ಜನಂಗಳಿಂ, ಬನಂಗಳಿಂ ’ ಮೊದಲಾದುವು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಲೋಪವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೪೬

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃತ್ತಿ ಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಕೆಲವು ತದ್ಧಿತವೃತ್ತ್ಯವಯವಸುಪ್ತಿಗೂ ಲೋಪವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಲು ಅದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ನವೋಲ್‌ವೊಲಿ || ೨೪೬ ||

ಅರ್ಥ || ಅ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದದ ದೇಸಿಯಿಂದ ಪರವಾದ ಸುಪ್ತಿಗೆ ‘ ವೋಲ್, ವೊಲ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಿರಲು ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ ಇಂದ್ರನವೋಲ್, ಇಂದ್ರನವೊಲ್, ಚಂದ್ರನವೋಲ್, ಚಂದ್ರನವೊಲ್ || ’ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೪೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ನ, ವೋಲ್ವೊಲಿ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ ಸುಪ್ತಿ, ಶ್ಲೂಪ್ ’ ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ‘ ನ ’ ಎಂಬುದು ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕವು. ‘ ವೋಲ್ವೊಲಿ ’ ಎಂಬುದು ‘ ತಸ್ಯ ತುಲ್ಯೇ ವೋಲ್ವೊಲಾ || ೪೨೮ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಷ್ಠಾಂತ ಶಬ್ದದ ದೇಸಿಯಿಂದ ಪರವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ‘ ವೋಲ್, ವೊಲ್ ’ ಎಂಬ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವಾದ ನಿಮಿತ್ತ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಪದವು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ನಿಷೇಧವು ತದ್ಧಿತವೃತ್ತಿ ವಿಷಯಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅನ-ಕಾರಾಂತಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅ ಕಾರಾಂತಕ್ಕೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ತಥಾಚ — ಅ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿರುವ ಸುಪ್ತಿಗೆ ‘ ವೋಲ್, ವೊಲ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಿರಲು ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ ಇಂದ್ರನವೋಲ್ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ — ವೋಲ್ವೊಲಿ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಇಂದ್ರಂಬೋಲ್, ಚಂದ್ರಂಬೋಲ್ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ‘ ಬೋಲ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ‘ ವೋಲ್, ವೊಲ್ ’ ಎಂಬವನ್ನು ಸಾದೃಶ್ಯಾರ್ಥಕಾವ್ಯಯಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಷಷ್ಠಾಂತಗಳ ಮುಂದೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ವೃತ್ತಿಯೇ ಅಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಲೋಪಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರಲು ತದ್ವ್ಯಾಪಾರ್ಥಕವಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರಾರಂಭವು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಇವರು ‘ ವೋಲ್, ವೊಲ್ ’ ಎಂಬಿವುಗಳನ್ನು ಕಥಂಹತ್ ಅವ್ಯಯಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಅವ್ಯಯತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಉಕ್ತಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದರೂ ‘ ವೋಲ್, ವೊಲ್ ’ ಎಂಬಿವು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸುವರ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಸಾರ್ಥಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮತ್ತು ಅವ್ಯಯತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವರ ಮತದಲ್ಲಿ ಅನ-ಕಾರಾಂತ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಲೋಪಾರ್ಥವಾಗಿ ಯತ್ನಾಂತರವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ ಅವರ-

ಮತವು ಗೌರವಗ್ರಸ್ತವೆಂದು ಸೂತ್ರಕಾರರು ಇವಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯತ್ವವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಪ್ರಸಕ್ತ ಲೋಪವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿರುವರೆಂದು ತೀಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೫ಂ

ಹೀಗೆಯೇ ಅನ-ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರವಾದ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ನಿಷೇಧಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅನತೋ ವಾ || ೨೫ಂ ||

ಅರ್ಥ || ಅನ-ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರವಾದ ಸುಪ್ತಿಗೆ 'ವೋಲ್, ವೊಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಿರಲು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪನಿಷೇಧವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಹರಿಯವೋಲ್, ಹೇವೋಲ್; ಹರಿಯವೋಲ್, ಹರಿವೋಲ್; ವಿಧುವವೋಲ್, ವಿಧುವೋಲ್; ವಿಧುವವೋಲ್, ವಿಧುವೋಲ್; ಪಿತೃವವೋಲ್, ಪಿತೃವೋಲ್; ಪಿತೃವವೋಲ್, ಪಿತೃವೋಲ್ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೫ಂ

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಅನತಃ, ವಾ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರ ದಿಂದ 'ನಃ, ವೋಲ್, ವೊಲ್, ಸುಪ್' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳು ಅನುಮರ್ತಿಪಲ್ಪಡುವುವು. 'ಅನತಃ' ಎಂಬುದು — 'ನ ಅತ್ = ಅನತ್, ತಸ್ಮಾತ್ = ಅನತಃ' ಎಂದು ನಮಾ — ಸಮಾಸವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ 'ಅ ಕಾರಭಿನ್ನವಾದ ವರ್ಣದ ದೇಸೆಯಿಂದ' ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದನ್ನು 'ಸುಪ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕ್ಷೇಪವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಮಾಡಲು ತದಂತಲಾಭದಿಂದ 'ಅನ-ಕಾರಾಂತಾತ್' ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. 'ವಾ' ಎಂಬುದು ವಿಕಲ್ಪಾರ್ಥಕವು. ಹಿಂದೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರೂ ವಿಧಿವಿಕಲ್ಪವೆಂದೇ ಫಲಿತವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶವಿದ್ದರೂ ಅ ಕಾರಾಂತದ ದೇಸೆಯಿಂದ ಎಂದು ವಿಶೇಷಪರ್ಯವಸನ್ನವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವುದು. ತಥಾಚ — ಅನ-ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದದ ದೇಸೆಯಿಂದ ಪರವಾದ ಸುಪ್ತಿಗೆ 'ವೋಲ್, ವೊಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಿ ರಲು ಲೋಪನಿಷೇಧವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಫಲಿತವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಹರಿಯ ವೋಲ್, ಹೇವೋಲ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೫ಂ

ವೈತ್ಯವಯವಸುಪ್ತಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಧಿಸಿದ ಲೋಪಕ್ಕೆ ತದ್ವಿ ತವ್ವತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವೆಡೆ ನಿಷೇಧ ಮಾಡಿ ಪ್ರಕೃತಿವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕತ್ವವನ್ನೂ ಬೋಧಿಸಿ ಈಗ ಪ್ರಕೃತಿವಿಶೇಷದ ದೇಸೆಯಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಮ ಕಾರಾತ್ಮಕ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಮಃ || ೨೫ಂ ||

ಅರ್ಥ || ಅನ-ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದದ ದೇಸೆಯಿಂದ ಪರವಾಗಿರುವ ಮ ಕಾರಾತ್ಮಕ ಸುಪ್ತಿಯಿಂದ-ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯಾದ 'ಮಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಮಹಾಜ್ಯಾ, ಪುಣ್ಯಸ್ತ್ರೀ, ನದಿ, ವಘು, ಗೌ, ನೌ, ಪೊನ್, ಮಣ್, ಕಲ್, ಮರುಳ್, ಕೊಳಂಗಳ್, ಮಾನಂದಿರ್, ಅತ್ತೆಯರ್ ||' ಮೊದಲಾದ ಆ ಕಾರಾಂತ ಗಳಲ್ಲದವೆಲ್ಲಾ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೫೧

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಮಃ' ಎಂದೊಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ಅನತಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೂ 'ಸುಪಃ, ಶ್ಲಪಃ' ಎಂಬವಕ್ಕೂ ಅನುವೃತ್ತಿ ಇರುವುದು. 'ಮಃ' ಎಂಬುದು 'ಮ್' ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಬೋಧಕವಾದ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವು. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸುಪಃ' ಎಂಬ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವು ವಿಶೇಷಣವು; ಅಥವಾ 'ಮಃ' ಎಂಬುದೇ 'ಸುಪಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. 'ಅನತಃ' ಎಂಬುದು ಪಂಚವ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ ಸುಪ್-ಪ್ರಕೃತಿಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ತಪರಕರಣದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಮಾಡುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ 'ಅನತಃ' ಎಂಬುದು ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ — ಅನ-ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದದ ದೇಸಿಯಿಂದ ಪರವಾಗಿರುವ 'ಮ್' ಎಂಬ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತವಲ್ಲದ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲಾ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗುವವು. ಇಲ್ಲಿ 'ಮಹಾಜ್ಯಾ, ಪುಣ್ಯಸ್ತ್ರೀ' ಇವೆರಡೂ ಸಮಾಸಕೃತಾನೇಕಸ್ವರಗಳಾದುದರಿಂದ — 'ಹ್ರಸ್ವೋಽನೇಕಸ್ವರಸ್ಯಾಸಮಾಸೇಽಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ || ೧೧೫ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಾಂತಗಳಾಗಿ 'ಅನತಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳಾಗಿರುವವು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ಅನ-ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದದ ದೇಸಿಯಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲೋಪವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡದೆ ಅನ-ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದದ ದೇಸಿಯಿಂದ ಪರವಾಗಿರುವ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಕಾರಾಂತದ ದೇಸಿಯಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಸುಪ್ತಿಗೂ ಗಳಾದಿ ಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ ಲೋಪವು ಬರುವುದೆಂದು 'ಕೊಳಂಗಳ್' ಮೊದಲಾದವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವೆವು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಅನತಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಕಾರಾಂತಗಳಾದ — 'ಘಟಂ, ಪಟಂ, ಸ್ತಂಭಂ, ಕುಂಭಂ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. 'ಮಃ' ಎಂದು ಸ್ಥಾನಿವಿಶೇಷನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ 'ಗಿರಿಯಂ, ನದಿಯಂ, ಅರಲಂ, ಮರುಳಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಲೋಪವಿಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ಬಿಂದುವದಂತಕ್ಕುಟಾದೆಡೆ

ಗೊಂದು ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದೊಳ್ ಲೋಪಂ (ಸೂತ್ರ ೧೦೫)

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೫೨

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅನ-ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿರುವ ಮ ಕಾರರೂಪ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲೋಪವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಪ್ರಕೃತಿಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಆಮಂತ್ರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಮ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನೂ ಎ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನೂ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಪಾಕಾಂತರಃ ೧ ಮಧು

ಸೂತ್ರಂ || ಎಚ್ಚಾಮಂತ್ರಣೇ || ೨೫೨ ||

ಅರ್ಥ || ' ಆಮಂತ್ರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ಎಂದರೆ ಸಂಬೋಧನದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ' ಮ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಎ ಕಾರಾದೇಶವೂ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ದೇವ ಬಿನ್ನಪಂ, ದೇವನೆ ಬಿನ್ನಪಂ; ಅರಸ ಕೇಳ್, ಅರಸನೆ ಕೇಳ್; ಎಲೆ ವಧು, ಎಲೆ ವಧುವೆ; ಗುರುಗಳ್, ಗುರುಗಳೆ; ಮಾವಂದಿರ್, ಮಾವಂದಿರೆ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೫೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಎತ್, ಚ, ಆಮಂತ್ರಣೇ ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ' ಮ್, ಲ್ಲ ಪ್ ' ಎಂಬಿವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ' ಎತ್ ' ಎಂಬುದು ಎ ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಬೋಧಕವಾದ ಪ್ರಥಮಾಂತಪದವು. ಇದು ಇಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯವು. ಚ ಕಾರದಿಂದ ಲ್ಲ ಪ್ಪು ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ' ಆಮಂತ್ರಣೇ ' ಎಂಬುದು ಸಂಬೋಧನಾರ್ಥಕ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಪದವು. ಸಂಬೋಧನವೆಂದರೆ ಸ್ವಾಭಿಮುಖೀಕರಣಾನುಕೂಲವ್ಯಾಪಾರವು. ಇದು ' ಮ್ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿನಿರ್ದೇಶವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ' ಪ್ರಕೃತಿಸಾಮಾನ್ಯದ ದೇಸೆಯಿಂದ ' ಎಂದು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ — ಪ್ರಕೃತಿಸಾಮಾನ್ಯದ ದೇಸೆಯಿಂದಲೂ ಆಮಂತ್ರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ' ಮ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಎ ಕಾರಾದೇಶವೂ ಸರ್ವಾಯವಾಗಿ ಬರುವುದು — ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ದೇವ ಬಿನ್ನಪಂ, ದೇವನೆ ಬಿನ್ನಪಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಎ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ಅದು ಪರದಲ್ಲರಲು ಪ್ರಕೃತಿಗೆ — ' ನಕ್ ಸ್ತರೇ || ೨೬೦ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಗಾಗಮವು ಬಂದು ' ಅರಸನೆ, ದೇವನೆ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಆದರೆ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಎಚ್ಚ ' ಎಂದು ಚ ಕಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ' ವಾ ' ಶಬ್ದವನ್ನು ಹೇಳಿ — ಆಮಂತ್ರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ' ಮ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಎ ಕಾರಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಎ ಕಾರಾದೇಶವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವು ಬಂದು ರೂಪದ್ವಯವೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಇದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಮಹೋಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ — ಪೂರ್ವಸೂತ್ರವು ವಿಕಲ್ಪ ಮಧ್ಯಗತವಾದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗುವುದು. ಉತ್ತರಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ' ವಾ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ ಬರಲು ಮತ್ತೆ ' ವಾ ' ಗ್ರಹಣ ಮಾಡದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಲಾಘವವೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು ಎಂದು ಕೆಲವರು ಶಂಕಿಸುವರು. ಇದು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರವು ಅನ-ಕಾರಾಂತ ವಿಷಯ ವೆಂಬುದನ್ನು ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸದೆ ಅಪಾತರಮಣೀಯವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಕಾರರು ಈ ಲೋಪವೂ ಪ್ರಕೃತಿಸಾಮಾನ್ಯವಿಷಯವೆಂದು ಸೂಚಿಸಲು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಚ ' ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ಇಲ್ಲಿಯೇ ಲೋಪವನ್ನೂ ಸಮುಚ್ಚಯವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ದರ್ಪಣಕಾರನೂ ' ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದೊಳ್ ಲೋಪಂ ' ಎಂದು ಆ ಕಾರಾಂತ ಆತಿರಿಕ್ತ ಪ್ರಕೃತಿವಿಷಯವಾಗಿ ಹೇಳಿ ಸಂಬೋಧನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಸಾಮಾನ್ಯ ವಿಷಯಕವಾಗಿ —

ಎಲ್ಲಿಯುಮಾನುಂತ್ರಣದೋಳು

ಬಲ್ಲರ್ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನಮಂ ಲೋಪಿಸುವರ್

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವನ್ನೂ —

ಅವಿಶೇಷವಿಂದದಂತ

ಕ್ಕೆ ವರ್ಣಮೊದವುವುದೆ ವರ್ಣಮೊದವಿದದಂತ

ಕ್ಕವತರಿಕುಂ ಬಿಂದುವಬಿಂ

ದುವಾಗಿ ಬಹುವಚನದರುನಡವರ್ವದೇವರ್ಣಂ (ಸೂತ್ರ ೧೨೪)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಎ ' ವರ್ಣಾದೇಶವನ್ನೂ ಅದಂತಕ್ಕೆ ' ಎ ' ವರ್ಣಸನ್ನಿಯೋಗವಿದ್ದಾಗ ಬಿಂದುವನ್ನೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಧಿಸಿರುವನು.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ೨೫೩

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಆಮಂತ್ರಣದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎ ಕಾರಾದೇಶರೂಪ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷ ವನ್ನು ಬೋಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಬರುವಂತೆ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಕ್ತ ವಾಗಲು ಅದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕಾದೇಶವಿಶೇಷವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ನೇರೋನೇಕತ್ವೇನುಕಳುಪಃ || ೨೫೩ ||

ಅರ್ಥ || ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಹಿಂತವಾದ ' ಮ್ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ' ಇರ ' ಎಂಬಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಆಮಂತ್ರಣ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. ಆ ' ಮ್ ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ವು, ಕಳುಪ್' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಪರವಾಗಿದ್ದರೆ ಈ ಇರ್-ಆದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾಹರಣೆ|| 'ಬುಧರ, ಬುಧರ್; ಲತೆಗಳರ, ಲತೆಗಳ್; ಮಾನಂದಿರ, ಮಾಂದಿರ್; ಅತ್ತಿವಿರ, ಅತ್ತಿವಿರ್; ಪಂಡಿತರ್ಕ್ಕಳರ, ಪಂಡಿತರ್ಕ್ಕಳಳ್ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯ ಗಳು. ' ಇನಿಯವು; ಇನಿಯನೆ, ನಾಲ್ಕಿಳ್, ನಾಲ್ಕಿಳ್ ' ಮೊದಲಾದುವು ಕಳುಪ್-ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಪರವಾದುದಕ್ಕೆ ಇರ್-ಆದೇಶವಿಲ್ಲವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವೂ ಎ ಕಾರಾದೇಶವೂ ಬಂದಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ವಿಚಾರ ೨೫೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ವಾ, ಇರಃ, ಅನೇಕತ್ವೇ, ಅವುಕಳುಪಃ ' ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳಿರು ವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ' ಮಃ, ಆಮಂತ್ರಣೇ ' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ' ವಾ ' ಎಂಬುದು ಅಪ್ರಾಪ್ತವಿಭಾಷಾವಚನವು. ಆಮಂತ್ರಣವೆಂಬುದು ಏಕಾನೇಕವಿಷಯಕವಾದುದರಿಂದ, ಅಲ್ಲಿ ಏಕ ವಿಷಯಕ ಆಮಂತ್ರಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅನೇಕವಿಷಯಕ ಆಮಂತ್ರಣದಲ್ಲಿ ಹಿಂತವಾದ ಪ್ರಥಮಗೆ ಇರ್-ಆದೇಶವು ಇದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಇದು ಪೂರೈದಿಂದ ಅಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿರು ವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇದು ' ಅಪ್ರಾಪ್ತವಿಭಾಷಾವಚನ 'ವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ' ಇರಃ ' ಎಂಬುದು ಅ ಕಾರಾಂತವಾದ ವಿಧೇಯಬೋಧಕಪದವು. ' ಅನೇಕತ್ವೇ ' ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾದ 'ಮಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ' ಅವುಕಳುಪಃ ' ಎಂಬುದು ಪ್ರಸಜ್ಯಪ್ರತಿಷೇದಾರ್ಥಕ ' ನಜಾ 'ನಿಂದ ಸಮಸ್ತವಾದ ಪಂಚವ್ಯಂತಪದವು. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪೂರ್ವವಾಕ್ಯವು ವಿಧಾಯಕವೆಂದೂ ಉತ್ತರವಾಕ್ಯವು ನಿಷೇಧಕವೆಂದೂ ತಿಳಿದು ಉತ್ತರವಾಕ್ಯ ದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವವಾಕ್ಯಗತವಾದ ' ಇರಃ, ಮಃ, ಅನೇಕತ್ವೇ ' ಎಂಬವುಗಳನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ 'ವಾ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುದು. ತಥಾಚ — ಆಮಂತ್ರಣ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ ಪರವಾಗಿ ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ 'ಮಾ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇರಾ-ಆದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಆ 'ಮಾ' ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ವು, ಕಳುಪ್' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಪರವಾಗಿದ್ದರೆ ಈ ಇರಾ-ಆದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಬುಧಿರ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ 'ಇರಾ' ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಎ ಕಾರಾದೇಶ ಲೋಪಗಳು ಬರಲು ಮೂರು ಮೂರು ರೂಪಗಳಾಗುವುವು. 'ವ ಕಳುಬಂತ'ಗಳಾಗದರೂ 'ಇರಾ' ಆದೇಶವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಎ ಕಾರ ಲೋಪಗಳು ಬಂದು ಎರಡೇ ರೂಪಗಳಾಗುವುವು. ಇಲ್ಲಿ 'ವು, ಕಳುಪ್' ಎಂಬಿವು — 'ಎಲ್ಲಾದ್ಯುಃ || ೨೩೪ || ನಾಡ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಕಳುಪ್ತು || ೨೩೩ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ವಿರಿದುಂ ದ್ವಿತ್ವಬಹುತ್ವಂ

ಬರಿ ಗಳ-ಕಳುಂಟಿರಾಗಮಂ ಬಹುವಚನ

ಸ್ವುರಿತಕ್ರಿಯೆಗೇತಕೆ ಸಜ

ಸುರಿಣತಿಮೇಣ್ ಧಾತುಗೇಕವಚನದೊಳತ್ತಂ (ಸೂತ್ರ ೧೫)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಂತ್ರಣದಲ್ಲಿ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಾದ 'ಗಳ, ಕಳ' ಎಂಬಿವಕ್ಕೆ 'ಇರಾ' ಅಗಮವುಂಟು. 'ವಿರಿದುಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಕ್ರಿಯೆ' ಅನುಸಂಗದ ಉಂಟು ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿರುವನು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೫೪

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಆಮಂತ್ರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ 'ಮಾ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಏಕತ್ವಾನೇಕತ್ವಗಳು ತೋರುವಾಗ ಎ ಕಾರಾದೇಶ, ಲೋಪ, ಇರಾ-ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿದನು. ಈಗ ತದ್ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ವರಾಂತವಾದುದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ದೀರ್ಘಃ || ೨೫೪ ||

ಅರ್ಥ || ಸ್ವರಾಂತವಾಗಿಯೂ ಮ ಕಾರಾತ್ಮಕ ಸುಬಂತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಮಂತ್ರಣವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ದೇವಾ ಬಿನ್ನಪಂ, ದೇವ ಬಿನ್ನಪಂ; ದೇವನೇ ಬಿನ್ನಪಂ, ದೇವನಿ ಬಿನ್ನಪಂ; ದೇವರೇ ಬಿನ್ನಪಂ, ದೇವರಿ ಬಿನ್ನಪಂ; ದೇವರ್ಕ್ಕಳೇ ಬಿನ್ನಪಂ, ದೇವರ್ಕ್ಕಳಿ ಬಿನ್ನಪಂ; ದೇವರಿರಾ ಬಿನ್ನಪಂ, ದೇವರಿರ ಬಿನ್ನಪಂ; ದೇವರ್ಕ್ಕಳಿರಾ ಬಿನ್ನಪಂ, ದೇವರ್ಕ್ಕಳಿರ ಬಿನ್ನಪಂ ||' ಮೊದಲಾದ ಸಂಬೋಧನವಿಭಕ್ತಾಂತ್ಯಂತಗಳೆಲ್ಲಾ ಇವಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೫೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ದೀರ್ಘಃ' ಎಂದೊಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಇದು ಪ್ರಥಮಾಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಧೇಯವಾಗಿರುವುದು. ಇದರಿಂದ 'ಸ್ವರಸ್ಯ' || ೪ || ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರವು

ಸಾರವಾಗಿ ' ಸ್ವರಸ್ಯ ' ಎಂಬ ಷಷ್ಠ್ಯಂತಪದವು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದು. ಈ ಉಪಸ್ಥಿತವಾದ ' ಸ್ವರಸ್ಯ ' ಎಂಬುದನ್ನೂ ಅನುವರ್ತಮಾನವಾದ ' ಮಃ ' ಎಂಬುದನ್ನೂ ಆಕ್ಷಿಪ್ತವಾದ ' ಸ್ವರಸ್ಯ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಮಾಡಲು ' ಯೇನ ವಿಧಿಸ್ಯದಂತಸ್ಯ ||೨೮|| ' ಎಂಬುದರಿಂದ ತದಂತ ಲಾಭವು ಬರುವುದು. ಅಥವಾ ' ಮಃ ' ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಗ್ರಹಣಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತಬೋಧಕವಾಗಲು ಅದಕ್ಕೆ ' ಸ್ವರಸ್ಯ ' ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಲು ತದಂತಲಾಭವು ಬಂದು ' ಸ್ವರಾಂತಸ್ಯ ಮ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಸ್ಯ ಶಬ್ದಸ್ಯ ' ಎಂದರ್ಥ ವಾಗುವುದು. ' ಆಮಂತ್ರಣೇ ವಾ ' ಎಂಬುದು ಪ್ರಕರಣಬಲದಿಂದ ಲಭ್ಯವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ- ಸ್ವರಾಂತ ಮ ಕಾರಾತ್ಮಕ ಸುಬಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಆಮಂತ್ರಣವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದೀರ್ಘಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು—'ಷಷ್ಠ್ಯಃ ಸ್ಥಾನೇಽಂತಸ್ಯ ||೨೯||' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯವಾದ ದೀರ್ಘಸ್ವರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಆ ಸ್ವರವು ಹ್ರಸ್ವವಾಗಿದ್ದರೆ ದೀರ್ಘಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಫಲಿತವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ' ದೇವಾ ಬಿನ್ನಸಂ ' ಮೊದಲಾದವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ' ಸ್ವರಸ್ಯ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಂಜನಾಂತಗಳೆಲ್ಲ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ನಿಲ್ಲದೆ ವಿಕಲ್ಪಮುಖದಿಂ

ಸೊಲ್ಲಿಸುವರ್ ಪ್ರಸ್ತದೀರ್ಘಕಾಕುಗಳೆರಡಂ (ಸೂತ್ರ ೧೨೩)

ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಧಿಸಿರುವನು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೫೫

ಹೀಗೆ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತ್ಯಂತಕ್ಕೂ ದೀರ್ಘಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅದಃ || ೨೫೫ ||

ಅರ್ಥ || ' ಅತ್ ' ಎಂಬ ಸುಬಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಎಂದರೆ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತ್ಯಂತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದರೆ ಆ ಷಷ್ಠ್ಯಂತದ ಅಂತ್ಯಸ್ವರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಾದೇಶನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಜಿನನಾ, ಜಿನನಃ, ಗುರುಗಳಾ, ಗುರುಗಳಃ, ಗಂಗೆಯಾ, ಗಂಗೆಯಃ, ವಧುವಾ, ವಧುವಃ || ' ಮೊದಲಾದ ಷಷ್ಠ್ಯಂತಪದಗಳೆಲ್ಲಾ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೫೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಅದಃ ' ಎಂದೊಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ' ದೀರ್ಘಃ, ವಾ ' ಎಂಬಿವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ' ಅದಃ ' ಎಂಬುದು ' ಅತ್ ' ಎಂಬ ಷಷ್ಠೀಪ್ರತ್ಯಯ ಬೋಧಕವಾದ ಷಷ್ಠ್ಯಂತಪದವು. ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವು ವಿಧೇಯವಾದುದರಿಂದ ' ಸ್ವರಸ್ಯ ' ಎಂದು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಸ್ವರಾಂತ ವಾದ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದೀರ್ಘವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ ವಾಗಲು ' ಜಿನನಾ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೫೬

ಹೀಗೆಯೇ ದ್ವಿತೀಯಾಂತವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅಮೋ ನಃ || ೨೫೬ ||

ಅರ್ಥ || ನ ಕಾರಾಂತವಾದ ಅಮಂತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಕಲ್ಪಾನ್ಯೇಷಾದಂ, ಕಲ್ಪಾನ್ಯೇಷಾದಂ; ಬಿಲ್ಲಾನ್ಯೇಷಾದಂ, ಬಿಲ್ಲಾನ್ಯೇಷಾದಂ; ಪಾಲಾನ್ಯೇಷಾದಂ, ಪಾಲಾನ್ಯೇಷಾದಂ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಅಮಂತಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಹೀಗೆಯೇ —

ಎಸತ್ತಿಸತ್ತಂಬುಜಪತ್ರನೇತ್ರಿಯಾ
ಘನಸ್ತನುಗಳ ಬಳಿಯಲ್ ಕಿರಾತಿಯಾ
ಅಸತ್ತಿಸತ್ತಂ ವನಮೋ ವನೇಚರಂ
ತನತ್ತು ಬಿಲ್ಲಾ ನದನಂತುಗಿ ಕೀಸುವಂ

ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನೂ ಉಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ವಿಚಾರ ೨೫೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಅಮಃ, ನ ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ' ದೀರ್ಘಃ, ವಾ ' ಎಂದಿವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ' ಅಮಃ ' ಎಂಬುದು ಪ್ರಕರಣದಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವಾದ ಪಷ್ಠಾಂತಪದವು. ' ನಃ ' ಎಂಬುದು ನ ಕಾರ ಮಾತ್ರಬೋಧಕಪಷ್ಠಾಂತವು. ' ಅಮಃ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿರೋಧದಿಂದ ತದಂತಬೋಧಕ ವಾಗುವುದು. ದೀರ್ಘಪದದಿಂದ ' ಸ್ವರಸ್ಯ ' ಎಂದು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದು. ಈ ಸ್ವರವು ಸನ್ನಿಹಿತವಾದ ಅಮ-ಅವಯವವಾದುದೇ ಗ್ರಹಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ತಥಾಚ — ನ ಕಾರಾಂತವಾದ ಅಮಂತದ ಕೊನೆಯ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದೀರ್ಘಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗು ವುದರಿಂದ ' ಕಲ್ಪಾನ್ಯೇಷಾದಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ' ವಾ ' ಎಂಬುದನ್ನು ಬಹುಳಾರ್ಥವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ' ಮೋಲ್ ' ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ದೀರ್ಘವು ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿ ' ಪುಲಿಯಾ ಮೋಲ್ ' ಮೊದಲಾದ ಗುಣವರ್ನಾನ ಹರಿವಂಶ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುವರು. ಇದು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತದರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಕಲ್ಪನಾಕ್ಷೇಪವನ್ನು ಆದರಿಸುವುದು ಸರಿಯಾದದ್ದಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿ — ' ಅಮಃ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ದೇವನಿವಂ, ಜನನೀತಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪುಥಮಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ' ನಃ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ದೇವನಂ ಕಂಡಂ, ಕಂಡಂ ದೇವನಂ ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಶಾಸನಕಾರನು ಇಲ್ಲಿ ' ಕಂಡಂ ದೇವನಂ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ' ಕಂಡಂ ' ಎಂಬ ತಿಜಂತವನ್ನು ಪುತ್ರದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವನು. ಇದು ಪ್ರಕರಣಬಲದಿಂದ ಸುಸ್ಥಾದ ಅಮಂತವಿಷಯಕವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜಾನಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಸಕ್ತ ವಾಗಿರಲು ' ಕಂಡಂ ' ಎಂದು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು ಅಸಂಗತವೆಂದು ತಿಳಿದು ' ಕಲ್ಪಂ ದೇವನಂ ' ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಬೇಕು. ಒಂದು ವೇಳೆ ತಿಜಾದ ಅಷ್ಟಿಗೂ ದೀರ್ಘವು ಪ್ರಾಚೀನ ರಿಗೆ ಇಷ್ಟವಿರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ' ವಾ ' ಗ್ರಹಣವು ಬಹುಳಾರ್ಥಕವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಉಪಸತ್ತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು.

ಈ ಸೂತ್ರದ್ವಯವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ದರ್ಶನಕಾರನು —

ಅದರಿಪರ್ ಕೆಲಬರ್ ದೀ
ಫಾರ್ದೇಶಮನಗ್ರದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಟಿಯಕಾರ
ಕ್ಯಾ ದೀರ್ಘಮನರದರೆಬರ್
ಬೇದದ ಸಂಭ್ರಮದ ಮೆಯ್ಯೊಳುತ್ತಾದಿಸುವರ್ (ಸೂತ್ರ ೧೧೭)
ಅವಿತೇಷದಿನಾ ದೀರ್ಘ
ವ್ಯವಹೃತಿಶಬ್ದಾಂತರಾಳದೊಳ್ ಪಕ್ಷದಿನು
ದ್ವೈಕಂ ದ್ವಿತೀಯಗಂ ಮುಂ
ದವತರಿಸಲೊಡಂ ಸ್ವರಪ್ರಪೂರ್ವಪದಂಗಳ್ (ಸೂತ್ರ ೧೧೮)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ದೀರ್ಘವನ್ನು 'ಕೆಲಬರ್, ಬೇದದೊಳಂ, ಸಂಭ್ರಮದೊಳಂ, ಶಬ್ದಾಂತರಾಳದೊಳಂ' ಪ್ರಯೋಗಿಸುವರೆಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ 'ಬೇದದೊಳಂ ಸಂಭ್ರಮದೊಳಂ ದೀರ್ಘ' ಎಂದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ದೀರ್ಘಾಂತಾವ್ಯಯವಿಷಯವೆಂದೂ 'ಶಬ್ದಾಂತರಾಳದೊಳಂ' ಎಂಬುದು ಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರವಾಗಿ 'ವಾ' ಗ್ರಹಣಕ್ಕೆ ವಿಷಯವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೫೭

ಹೀಗೆ ಕೆಲವು ಸುಬಂತವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಅ ಕಾರಾಂತ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ 'ಗೆತ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಿರಲು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಮಗಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅತೋ ಮಗ್ಗಿದ್ದಿರಿ || ೨೫೭ ||

ಅರ್ಥ || ಅ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಗೆತ್, ದಿರ್' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಿರಲು ಮಗಾಗಮವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಅಕ್ಕಂಗೆ, ಅಣ್ಣಂಗೆ, ತಮ್ಮಂಗೆ, ಮಾವಂಗೆ, ಭಾವಂಗೆ, ಮಗಂಗೆ; ಅಕ್ಕಂದಿರ್, ಅಣ್ಣಂದಿರ್, ತಮ್ಮಂದಿರ್, ಭಾವಂದಿರ್, ಮಾವಂದಿರ್ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೫೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಅತಃ, ಮಹ್, ಗಿದ್ದಿರಿ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ಅತಃ' ಎಂಬುದು ಅ ಕಾರಮಾತ್ರಬೋಧಕಸ್ವಸ್ತಾಂತಪದವು. ಇದನ್ನು 'ಗಿದ್ದಿರಿ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಅಕ್ಷಿಪ್ತವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ವಿಶೇಷಣಮಾಡಲು ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದು. 'ಮಹ್' ಎಂಬುದು ಕ ಕಾರೇತ್-ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ವಿಧೇಯವಾದುದರಿಂದ ಅಗಮಬೋಧಕವಾಗಿರುವುದು. ಇದು ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುವುದು. 'ಗಿದ್ದಿರಿ' ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವಾದ ನಿಮಿತ್ತಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು. ಇಲ್ಲಿ 'ವಾ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುಮತ್ತಿಯಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇದು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ತಥಾಚ — ಅ ಕಾರಾಂತ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ 'ಗೆತ್, ದಿರ್' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಿರಲು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಮಗಾಗಮವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗು

ವುದರಿಂದ 'ಅಕ್ಕಂಗೆ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ 'ನಳ್ಳ ಬಿಂದುರನ್ನತ್ಯ ||೭೯||' ಎಂಬುದರಿಂದ ಮ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರಾದೇಶವು ಬಂದಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ 'ಅತಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಅತ್ತಿಗೆ, ಸೊಸೆಗೆ; ಅತ್ತಿದಿರ್, ಸೊಸೆದಿರ್' ಮೊದಲಾದುವಕ್ಕೂ 'ಗೆದ್ದಿರಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಪಂಡಿತರ್, ಮಂಡಿತರ್' ಮೊದಲಾದುವಕ್ಕೂ ಮಗಾಗಮವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ಒದವುವುದಂತ ಪುಲ್ಲಿಂ

ಗದೊಳ್ಳೆಯಿಂದಾದಿಬಿಂದುವಿಂ (ಸೂತ್ರ ೧೧೩)

ಎಂದೂ 'ದಿರ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಉದಯಿಸುಗುಂ ಗಳ್ ದಿರ್ಗಳ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ ಹೇಳಿರುವನು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೫೮

ಹೀಗೆಯೇ ಗಳ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರಲು ಮಗಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಗಳಿ || ೨೫೮ ||

ಅರ್ಥ || ಅ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗಳ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರಲು ಮಗಾಗಮವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಅಕ್ಕಂಗಳ್, ಅಮ್ಮಂಗಳ್, ಮಾವಂಗಳ್, ಭಾವಂಗಳ್ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೫೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಗಳ' ಎಂದೊಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಇದು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತನಾದುದರಿಂದ ಪರವಾಗಿರಲು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ಆತಃ, ಮಕ್' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. 'ಆತಃ' ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವದಂತೆ ತದಂತಬೋಧಕವು. ಆದುದರಿಂದ— ಅ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗಳ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಲು ಮಗಾಗಮವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಅಕ್ಕಂಗಳ್' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇದನ್ನು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿಸದೆ ಬೇರೆ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಗಳಿ' ಎಂಬುದೊಂದೇ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಏಕನಿರ್ದಿಷ್ಟನಾದುದರಿಂದ 'ಗೆದ್ದಿರಿ' ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಅನುವೃತ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ಉದಯಿಸುಗುಂಗಳ್ ದಿರ್ಗಳ

ಮೊದಲೊಳದಂತಕ್ಕೆ ಬಿಂದು ಪುಂಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ

ಕೃದುನಪ್ಪನೊಳ್ಳಿಕಲ್ಪಂ

ಪುದಿದಿರೆಗಳ್ಳೆಂದು ನಿಯತಮದು ಸಂಸ್ಕೃತದೊಳ್ (ಸೂತ್ರ ೧೧೩)

ಎಂದು ಹೇಳಿ — 'ನಪ್ಯಮಿ ಚ ಬಹುಲಂ || ೨೫೯ ||' ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿರುವನು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೫೯

ಹೀಗೆಯೇ ನಪುಂಸಕವಿಷಯದಲ್ಲಿ 'ಗಳ್, ಅಮ್' ಪರವಾಗಿರಲು ಬಹುಳವಾಗಿ ಮಗಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ನಪ್ಯಮಿ ಚ ಬಹುಲಂ || ೨೫೯ ||

ಅರ್ಥ || ಆ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಗಳ್, ಅಮ್' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಿರಲು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಬಾಹುಳಕವಾಗಿ ಮಗಾಗಮವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಬೆಟ್ಟಮಂ, ಗಟ್ಟಮಂ, ಸಾಲಮಂ, ಸೋಲಮಂ || ಕ್ವಚಿದ್ವಿಕ್ಲ್ವವು || ಕೊಳಂಗಳ್, ಕೊಳಗಳ್; ಮರಂಗಳ್, ಮರಗಳ್ || ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವು || ಫಲಂಗಳ್, ಜಲಂಗಳ್, ಜನಂಗಳ್; ಫಲಮಂ, ಜಲಮಂ, ಜನಮಂ || ಕ್ವಚಿನ್ನಗಾಗಮವು || ನೆಲನಂ, ಮೊಲನಂ || ಕೆಲವೆಡೆ ಬೇರೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬಂದು ವ್ಯಕ್ತವೇ, ಪ್ಲಕ್ತವೇ || ' ಎಂದು ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೬೦

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ಕೆಲವು ಸುಪ್ತ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಮಗಾಗಮವು ಆ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಸ್ವರಾದಿ ಸುಪ್ತ ಪರದಲ್ಲಿರಲು ನಗಾಗಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ನಕ್ ಸ್ವರೇ || ೨೬೦ ||

ಅರ್ಥ || ಆ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವರಾದಿಯಾದ ಸುಪ್ತ ಪರವಾಗಿರಲು ನ ಕಾರಾಗಮವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಜನನೇ, ಜನನಂ, ಜನನಿಂ, ಜನನತ್ತಣಿಂ, ಜನನ, ಜನನೋಳ್; ಅಕ್ಕನೇ, ಅಕ್ಕನಂ, ಅಕ್ಕನಿಂ, ಅಕ್ಕನತ್ತಣಿಂ, ಅಕ್ಕನ, ಅಕ್ಕನೋಳ್ || ' ಮೊದಲಾದ ಪುಂ-ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳೆಲ್ಲಾ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೬೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ನಕ್, ಸ್ವರೇ ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಉತ್ತರಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ನಪಿ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ನಪಿ ' ಎಂಬುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪೂರ್ವದಿಂದ ' ಅತಃ, ಸುಪಿ ' ಎಂದು ಅನುನರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ' ಅತಃ ' ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವದಂತೆ ತದಂತಬೋಧಕವು. ' ಸುಪಿ ' ಎಂಬ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲದೆ ಸಂಬಂಧ ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವಿಭಕ್ತಿವಿಪರಿಣಾಮದಿಂದ ಸಂಬಂಧ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅನುನರ್ತಿಸಿ ಅರ್ಥಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅದಕ್ಕೆ ' ಸ್ವರೇ ' ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಶೇಷಣಮಾಡಲು ' ಯಸ್ಮಿನ್ನಧಿಸ್ತದಾದೌ ವರ್ಣಗ್ರಹಣೇ ' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಾದಿ ಲಾಭವುಂಟಾಗಿ ' ಸ್ವರಾದಿಯಾದ ' ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ — ಆ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವರಾದಿಯಾದ ಸುಪ್ತ ಪರದಲ್ಲಿರಲು ನ ಕಾರಾಗಮವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಉತ್ತರಸೂತ್ರವು ನಪುಂಸಕವಿಷಯಕವಾದುದರಿಂದ ಇದು ಪುಂ-ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ವಿಷಯಕವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ' ಜನನೇ ' ಮೊದಲಾದ ಪುಂ-ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳನ್ನೇ ಉದಾಹರಿಸಿರುವುದು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಸ್ವರೇ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ಅಕ್ಕಂ, ಅಣ್ಣಂ ' ಮೊದಲಾದ ವ್ಯಂಜನಾದಿ ಸುಪ್ತ ಪರವಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ನಗಾಗಮವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೬೦

ಹೀಗೆಯೇ ಸ್ವರಾದಿಯಾದ ತೃತೀಯೆ ಮೊದಲಾದ ಸುಪ್ತ ಪರದಲ್ಲಿರಲು ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ದಗಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ದಗಿಮಾದೌ ನಸಿ || ೨೬೧ ||

ಅರ್ಥ || ಆ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವರಾದಿಯಾದ ತೃತೀಯೆ ಮೊದಲಾದ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರವಾಗಿರಲು ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ದಗಾಗಮವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಫಲದೆ, ಫಲದಿಂ, ಫಲದತ್ತಣಿಂ, ಫಲದ, ಫಲದೊಳ್ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೬೧

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ದಕ್, ಇಮಾದೌ, ನಸಿ ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ' ಸ್ವರೇ, ಆತಃ ' ಎಂದು ಅನುಮರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಇವು ಪೂರ್ವದಂತೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಲು ತದಾದಿ ತದಂತಬೋಧಕಗಳಾಗುವುವು. ' ದಕ್ ' ಎಂಬುದೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯವು. ' ಇಮಾದೌ ' ಎಂಬುದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥವು ' ಸುಪ್ ' ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತಥಾಚ — ಆ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವರಾದಿಯಾದ ಇಮಾದಿ ಸುಪ್ತ ಪರವಾಗಲು ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ದಗಾಗಮವು ಬರುವುದೆಂದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಕೊನೆಗೆ ದ ಕಾರವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು — ' ಫಲದೆ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ' ಇಮಾದೌ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ಫಲಮಂ ' ಮೊದಲಾದ ಅಮಂತದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ' ಸ್ವರಾದೌ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ಫಲಕ್ಕೆ ' ಮೊದಲಾದ ಚತುರ್ಥಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ' ಫಲದೆ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ — ' ಎಶ್ವಾತೋ ನಸಿ || ೨೬೨ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಮ್ಮಿಗೆ ಎ ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ದರ್ಶನಕಾರನು ವಿಶೇಷವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ —

ವಿತತ ನಪುಂಸಕರಿಂಗ

ದ್ವಿತೀಯೋಽನತ್ಯಮತ್ಯವಿಧಿಮತ್ಯಮೇಸಂ

ಗತಿವಚನಂ ಸಂಸ್ಕೃತದೊಳ್

ತೃತೀಯೆ ಮೊದಲಾದುವರ್ಕ್ಕದಾಗಮಮಕ್ಕಂ (ಸೂತ್ರ ೧೦೬)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೬೨

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಆ ಕಾರಾಂತ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಮಗಾದಿಗಳು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟುವು. ಈಗ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಸ್ವರಾಂತಗಳಿಗೆ ಕಿನಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ವಾರ್ವೋಃ ಕೀ ವಾ || ೨೬೨ ||

ಅರ್ಥ || ಋವರ್ಣ, ಉವರ್ಣ, ಔಕಾರ, ಓಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಇಮಾದಿ ಸುಪ್ತ ಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ಕಿನಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಪಿತೃವಿನಿಂ, ಪಿತೃವಿಂ; ಗೃವಿನಿಂ, ಗೃವಿಂ; ಮಧುವಿಂಗೆ, ಮಧುಗೆ; ಪೂವಿಂಗೆ, ಪೂಗೆ; ಗ್ಲಾವಿನ, ಗ್ಲಾವ; ಗೋವಿನೋಳ್, ಗೋವೋಳ್ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೬೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ವಾರ್ವೋಃ, ಕೀ, ವಾ ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ' ಇಮಾದೌ, ಸುಪಿ ' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ' ವಾರ್ವೋಃ ' ಎಂಬುದು ' ಋಶ್ಚ, ಉಶ್ಚ, ಔಶ್ಚ, ಓಶ್ಚ, ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡಿ ದ್ವಂದ್ವೈಕವದ್ಭಾವದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದ ಷಷ್ಠ್ಯಂತನಿರ್ದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿ ಸಂಸೃತಸ್ವರಸರಧಿಯನ್ನು ಮಾಡಲು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ' ಕಿನ್ ' ಎಂಬುದು ಕ-ಕಾರೇತ್-ಸಂಜ್ಞಾಕವಾದುದರಿಂದ ಆಗಮರೂಪ ವಿಧೇಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ' ಸ್ವರೇ ' ಎಂಬುದನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸದೆ ' ಇಮಾದೌ ಸುಪಿ ' ಎಂಬುದನ್ನೇ ಅನುವರ್ತಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಸ್ವರಾದಿ, ವ್ಯಂಜನಾದಿ ಸುಪ್-ಸಾಧಾರಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತಥಾಚ — ಋವರ್ಣಾದ್ಯಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಇಮಾದಿಸುಪ್ತ ಪರವಾಗಿರಲು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಕಿನಾಗಮವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ಕಿನ್ ' ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಕ ಕಾರವು ಇತ್-ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅವಶಿಷ್ಟವಾದ ' ಇನ್ ' ಎಂಬುದು ಪ್ರಕೃತಿಯ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ ' ಪಿತೃವಿನಿಂ, ಮಧುವಿಂಗೆ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ' ವಾರ್ವೋಃ ' ಎಂದು ಪ್ರಕೃತಿವಿಶೇಷನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ' ತಂದೆಯಿಂ, ತಂದೆಗೆ; ಮುನಿಯಿಂ, ಮುನಿಗೆ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು ಹೃಸ್ವವಾದ ಎ ಕಾರಕ್ಕೂ ಉಂಟೆಂದು ಹೇಳಿ ' ಸೂಳಿನ ' ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ವ್ಯಂಜನಾಂತಗಳಿಗೂ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಉದಾಹರಣೆಯಿಂದ ಸೂಚಿಸಿ —

ವಿದಿತಮುವರ್ಣಯವರ್ಣಾ

ತ್ವದೊಳಂ ಹ್ರಸ್ವೈತ್ವದೊಳಮಿನಾಗಮವಿಧಿತ

ಪ್ರದುವತ್ವ ಸಂಧಿಯೆಡೆಯೊಳ

ಮುದಿತ ತೃತೀಯೆಯೊಳಮರಿ ವಿಕಲ್ಪ ಸ್ಥಿತಿಯಿಂ (ಸೂತ್ರ ೧೦೮)

ಎಂದು ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿರುವನು. ಶಾಸನಕಾರನ ಮತದಲ್ಲ ' ವಾ ' ಎಂಬುದನ್ನು ಬಹುಳಾರ್ಥಕವೆಂದು ತಿಳಿದು ' ಮುತ್ತಿನ, ಸೂಳಿನ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಕೆಲವೆಡೆಯಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಆಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿದು ಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೬೩

ಹೀಗೆಯೇ ವ್ಯಂಜನಾಂತಗಳಾದ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಕಿನಾಗಮವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಪಗಲಿರುಳಃ || ೨೬೩ ||

ಅರ್ಥ || ' ಪಗಲ್, ಇರುಳ್ ' ಎಂಬವೆರಡು ತಬ್ಬಗಳಿಗೂ ಇಮಾದಿಸುತ್ತು ಪರದಲ್ಲರಲು ಕಿನಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಪಗಲಿನಿಂ, ಪಗಲಿಂ; ಇರುಳಿನಿಂ, ಇರುಳಿಂ; ಪಗಲಿಗೆ, ಪಗಲಿಗೆ; ಇರುಳಿಗೆ, ಇರುಳಿಗೆ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೬೩

ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ವ್ಯಂಜನಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇನಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಆಗಲೇಗೊಳೋ ನಿತ್ಯಂ || ೨೬೪ ||

ಅರ್ಥ || ' ಆಗಲ್, ಈಗಲ್ ' ಎಂಬವೆರಡಕ್ಕೂ ಇಮಾದಿಸುತ್ತು ಪರದಲ್ಲರಲು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇನಾಗಮವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಆಗಲಿನಿಂ, ಈಗಲಿನಿಂ; ಆಗಲಿಗೆ, ಈಗಲಿಗೆ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೬೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಆಗಲೇಗೊಳೋ, ನಿತ್ಯಂ ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ನಿತ್ಯಗ್ರಹಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ' ವಾ ' ಎಂಬುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ' ಕಿನ್, ಇಮಾದಾ, ಸುಪಿ ' ಎಂಬವನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸುವುದು. ' ಆಗಲೇಗೊಳೋ ' ಎಂಬುದು ' ತದಾನಿಂ, ಇದಾನಿಂ ' ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ' ಆಗಲ್, ಈಗಲ್ ' ಎಂಬವಕ್ಕೆ ದ್ವಂದ್ವಮಾಡಿ ಸ್ವಾಮ್ಯಂತವಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. ಉಳಿದವಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಂತೆಯೇ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ' ಆಗಲ್, ಈಗಲ್ ' ಎಂಬ ಎರಡಕ್ಕೂ ಇಮಾದಿ ಸುತ್ತು ಪರವಾಗಿರಲು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇನಾಗಮವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಲು ' ಆಗಲಿನಿಂ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ' ಆಗಲ್ ' ಎಂಬುದು ' ತದಾನಿಂ ' ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳದೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೂ —

ಆಗಲಮಮಗೆ ಜಿನಾಗಮ

ರಾಗಂ ಸಮಸಸುಗೆ ಮಿಕ್ಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿಕರಮಿ

ಛಾಗಮದುರ್ಭಾವನೆಯಿಂ

ಮಾಗದೆ ಗುರುಜನರ ಪೇಟೆ ಪರಿವಿಡಿಯಿಂದಂ

ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಂದ ' ಸರ್ವದಾ ' ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳದೂ ಆಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ವಿಚಾರ ಮಾಡಲಾಗಿ ' ಪಗಲಿರುಳಾಗಲಿಗಳಂ ' ಎಂದೊಂದೇ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡದೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರವು ಪ್ರಕಲ್ಪಿತವು. ಈ ಸೂತ್ರವು ನಿತ್ಯವೆಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತಿರಲು ಪುನಃ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯಗ್ರಹಣವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೆಂದೂ ಉತ್ತರಾರ್ಥವೆಂದೂ ತಿಳಿಯುವುದು.

ಪಾಠಾಂತರ : ೧ ಕೋನಿತ್ಯಂ

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು ಈ ಉಭಯ ಸೂತ್ರವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ —

ಪಗಲಿದುಳಿಂಬಲ್ಲಿ ವಿಕ

ಲ್ಪಗತಿಯನಾಪ್ಯಂಜನಾಂತದೊಳೆ ಪೇಳ್ವರಸೂ

ರಿಗಣಗಳೇಗಲೆಂಬೆಡೆ

ಗ ಗಲ್ಲರುಳಿದೆಡೆಗಿನಾಗಮಂ ದೋಷಕರಂ (ಸೂತ್ರ ೧೦೯)

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ ‘ ಉಳಿದೆಡೆಗಿನಾಗಮಂ ದೋಷಕರಂ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಉಕ್ತ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲದೆ ಇತರ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಇನಾಗಮವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗದೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಕೆಲವೆಡೆ ಪ್ರಾಚೀನರು ಇನಾಗಮವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು ಒಡಂಬಟ್ಟು ಅಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೬೫

ಒಳೆಯೇ ದಿಗ್ವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಇನಾದಿ ಸುಪ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕಣಾಗಮ ವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕಣ್ ದಿಕ್ಪಬ್ಧಸ್ಯ || ೨೬೫ ||

ಅರ್ಥ || ದಿಗ್ವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಇನಾದಿ ಸುಪ್ತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕಣಾಗಮವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ಮೂಡಣಿಂ, ಮೂಡಣ್ಣಿ; ತೆಂಕಣಿಂ, ತೆಂಕಣ್ಣಿ; ಪಡುವಣಿಂ, ಪಡುವಣ್ಣಿ; ಬಡಗಣಿಂ, ಬಡಗಣ್ಣಿ; ಅತ್ತಣಿಂ, ಅತ್ತಣ್ಣಿ; ಇತ್ತಣಿಂ, ಇತ್ತಣ್ಣಿ; ನಡುವಣಿಂ, ನಡುವಣ್ಣಿ; ಕಡೆಯಣಿಂ, ಕಡೆಯಣ್ಣಿ || ಮೊದಲಾದ ದಿಗ್ವಾಚಕಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. **ವಿಚಾರ ೨೬೫**

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಕಣ್, ದಿಕ್ಪಬ್ಧಸ್ಯ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವ ದಿಂದ ‘ ಇನಾದಿ, ಸುಪ್ತಿ ’ ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸುವುವು. ‘ ಕಣ್ ’ ಎಂಬುದು ಇತ್-ಸಂಜ್ಞಾಕ ಕ-ಕಾರವತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆಗಮವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದು ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾಚಕದ ಅಂತ್ಯಾ ವಯವವಾಗಿ ಬರುವುದು. ‘ ದಿಕ್ಪಬ್ಧಸ್ಯ ’ ಎಂಬುದು ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾಚಕವಾದುದು. ಇಲ್ಲಿ ‘ ದಿಶಃ ’ ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿದರೂ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಆಗಮೋತ್ಪತ್ತಿಯು ಅಯೋಗ್ಯವೆಂದು, ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬರುವ ದೆಂದರ್ಥವಾಗಲು ‘ ದಿಕ್ ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬರುವುದೆಂದು ತೋರುವುದು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಅರ್ಥ ಗ್ರಹಣವನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ‘ ಮೂಡ, ತೆಂಕ ’ ಮೊದಲಾದ ದಿಗ್ವಿಶೇಷವಾಚಕಗಳಿಗೆ ಸಂಗ್ರಹವು ಬಂದರೂ ‘ ನಡು, ಕಡೆ ’ ಮೊದಲಾದ ದೇಶವಿಶೇಷವೃತ್ತಿಗಳಾದುವಕ್ಕೆ ಸಂಗ್ರಹವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೂ ಸಂಗ್ರಹವು ಬರಲು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ದಿಕ್ಪಬ್ಧಸ್ಯ ’ ಎಂದು ಶಬ್ದಗ್ರಹಣ ವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ದಿಗರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈಗ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಒಮ್ಮೆ ದೃಷ್ಟವಾದು ವೆಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಪಬ್ಧಗಳೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ ಕಡೆ, ನಡು ’ ಮೊದಲಾದುವಕ್ಕೆ ಈಗ ದೇಶವಿಶೇಷವೃತ್ತಿವಿದ್ದರೂ ಒಮ್ಮೆ ದಿಗರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ದೃಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೂ ಸಂಗ್ರಹವುಂಟಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ — ದಿಗ್ವಾಚಕಗಳಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಇನಾದಿ ಸುಪ್ತ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕಣ್-ಆಗಮವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ ಮೂಡ, ತೆಂಕ ’ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅಂತ್ಯಾವಯವವಾಗಿ ‘ ಅಣ್ ’ ಎಂಬುದು ಬಂದು ‘ ಮೂಡಣಿಂ,

ತೆಂಕಣೆಂ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿ ಸುವುತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ದಿಗ್ವಿಶೇಷವೃತ್ತಿಯಾದುದಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣವೆಂದು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ — ' ನಡುವಿಂ, ಕಡೆಯಿಂ, ನಡುಗೇ, ಕಡೆಗೆ ' ಮೊದಲಾದುವೇ ಸಿದ್ಧಿ ಸುವುತ್ತು. ಈಗ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ನಡುವಣೆಂ, ಕಡೆಯಣೆಂ, ನಡುವಣ್ಲೆ, ಕಡೆಯಣ್ಲೆ ' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳೂ ಸಿದ್ಧಿ ಸುವುತೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ದರ್ಪಣಕಾರನು ' ದಿೌನಾಚಿನಿಲೆ ತೃತೀಯಾದಿ ಗಣಪ್ರಯೋಗಿಸ ಪಡೆಗುಂ ' ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವನು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೬೬

ಇದುವರೆಗೂ ವಿಭಕ್ತಿ ಸಮಿತ್ತವಾಗಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಗೆ ಆಗಮವು ಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಕೆಲವು ಪ್ರಕೃತಿವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ಆದೇಶವನ್ನು ಪಡಿಸಲು ಮೊದಲು ಉ ಕಾರಾಂತ ಕೃದಂತಗಳಿಗೆ ' ಅಹು ' ಎಂಬಾದೇಶವನ್ನು ಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕೃತೋಽಽರುತಃ || ೨೬೬ ||

ಅರ್ಥ || ಕೃತ್-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತನಾದ ಉ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಇಮಾದಿ ಸುಪ್ತ ಪರದಲ್ಲರಲು ' ಅಹು ' ಎಂಬಾದೇಶವು ಆ ಕೃದಂತದ ಅಂತ್ಯನಾದ ಉ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಮಾಲ್ಪುದಜಾಂ, ಮಾಲ್ಪುದಕ್ರೇ; ಕೂಡುವುದಜಾಂ, ಕೂಡುವುದಕ್ರೇ ||' ಮೊದಲಾದ ಉ ಕಾರಾಂತ ಕೃದಂತಗಳೆಲ್ಲಾ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗಿರುವುವು.

ವಿಚಾರ ೨೬೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಕೃತಃ, ಅಹುಃ, ಉತಃ ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ' ಇಮಾದೌ, ಸುಪಿ ' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿತವಾದುದು. ಇದು ಪರಸಪ್ತವ್ಯಂತವು. ' ಕೃತಃ ' ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕ ಸ್ವಪ್ರಯೋಗಪದವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತವಾದ ಉ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ' ಮಾಲ್ಪುದಜಾಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿ ಸುವುತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ' ಮಾಲ್ಪುದಜಾಂ ' ಎಂಬುದು ಕರಣಾರ್ಥಕ 'ಮಾಡು' ಧಾತುವಿಗೆ ಪರವಾಗಿ — ' ಅಚ್ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ || ೫೪೩ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ಅದು ಪರದಲ್ಲರುವಾಗ — ' ಅಚಿ || ೪೪೭ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಾವಿಕಾಲದಲ್ಲಾಗಲಿ ' ಸತಿ ಮೋ ವಾ || ೪೪೮ || ' ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿಯಾಗಲಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ — ' ಹುಡೋದೋ ರಲಂ ವ್ಯಂಜನೇ || ೪೫ || ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಡು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನೂ — ' ಅದಿಷ್ಠಾದ್ರಲಃ || ೫೫ || ' ಎಂಬುದರಿಂದ ವ-ಪ್ರತ್ಯಯದ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನೂ ಅಚ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ — ' ಅಚಃ || ೪೫೫ || ' ಎಂಬುದರಿಂದ ' ಉದು ' ಎಂಬ ಆದೇಶವನ್ನೂ ಮಾಡಲು ' ಮಾಲ್ಪುದು ' ಎಂದು ಉ ಕಾರಾಂತ ಕೃದಂತ ವಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ' ಅರ್ಥವಕ್ಷ್ಯಂ ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಂಗ-ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ — ' ಹೇತುಕರ್ತೃಕರಣೇತ್ಥಂಭೂತಲಕ್ಷಣೇ || ೫೫೬ || ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಮಾ-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಅಹು ' ಎಂದು ಆದೇಶವಾಗಿ ಉ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಆಗಿ ' ಮಾಲ್ಪುದಜಾಂ ' ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ಉಳಿದ ಉದಾಹರಣೆಗಳೆಲ್ಲಯೂ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಯಥಾ ಸೂತ್ರವಾಗಿ ಉಪಸರ್ಕಿಸುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ಜನಯಿಪುದು ದಂತಕೃತ್ ಸ
ವರ್ಣಾಮಗುಣವಚನಸಂಖ್ಯೆಗಳ್ಳೆ ಸವಣ್ಣಿಣಿ
ವಿನಮುಜ್ಜಾರಂ ... (ಸೂತ್ರ ೧೧೦)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ— ‘ ಸಂಖ್ಯಾಪರಿಮಾಣಗುಣೋಕ್ತೀಃ ||೨೬೮|| ಅದ್ವಾದೀಃ
ಕಿತಾ ||೨೬೯|| ವೋಃ ||೨೭೦||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರತ್ರಯಾರ್ಥವನ್ನೂ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಹೇಳಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ
‘ಅಣಿ’ ಎಂಬುದನ್ನು ಆಗಮವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಉಭಯ ಮತಕ್ಕೂ ಸರಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ‘ಅಣಿ’
ಎಂಬುದನ್ನು ದರ್ಪಣಕಾರನು ಆಗಮವನ್ನಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವನು. ಶಾಸನಕಾರನು ಆದೇಶ
ವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿರುವನು. ಇದರಿಂದ ಮತಭೇದವು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ
ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದಲ್ಲದೆ ದರ್ಪಣಕಾರನು ಈ
ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ‘ ಮೂಡಣಂ, ತೆಂಕಣಂ, ಕೆಲದಂ, ಬಲದಂ ’ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ —

ಪುರುಷಸರಮಾದೊಡತ್ತಂ
ದೊರೆಕ್ಕೊಳ್ಳು ಮದಣ್ಣು ಗುಳ್ಳದಿಗ್ವಾಚಕದೊಳ್
ಪರದಿಗ್ವಾಚಕದೊಳ್ ಸಂ
ಚರಿಸುವುದಾತೆಜವೆದತ್ತವಿಧಿಶಾಬ್ದಿಕರಿಂ (ಸೂತ್ರ ೧೧೧)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು. ಶಾಸನಕಾರನು ತದ್ವಿಧ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು
ಸಾಧಿಸಿರುವನು. ಪ್ರಕರಣೋಪಾಯಗಳು ಭೇದವಾಗಿದ್ದರೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಒಂದೇ ಎಂದು
ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನವಾರಿಕೆ ೨೬೭

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಉ ಕಾರಾಂತವಾದ ಕೃದಂತಕ್ಕೆ ‘ ಅಣಿ ’ ಎಂಬ
ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ‘ ಕಾವು, ಪಸಿವು, ತಿನಿಸು ’ ಮೊದಲಾದ ಉ ಕಾರಾಂತ
ಭಾವಕೃದಂತಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಅದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಲು ನಿಯಮಸೂತ್ರ
ವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಭಾವೇ ವುದೋಃ || ೨೬೭ ||

ಅರ್ಥ || ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ವುದು-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇನಾದಿ ಸುಪ್ತ
ಪರವಾಗಲು ‘ ಅಣಿ ’ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ ಬರ್ಪ್ಪದಣಿಂ, ಬರ್ಪ್ಪದಕ್ಕೇ; ಪೋವುದಣಿಂ, ಪೋವುದಕ್ಕೇ ’ ||
ಮೊದಲಾದ ಭಾವಾರ್ಥಕ ವುದಂತ-ಶಬ್ದಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೬೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಭಾವೇ, ವುದೋಃ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವವು. ‘ ಭಾವೇ ’
ಎಂಬುದು ಭಾತ್ಯರ್ಥಬೋಧಕವಾದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದವು. ಇದು ನಾಚ್ಯನಾಚಕ ಭಾವರೂಪ
ಸಂಬಂಧದಿಂದ ‘ ವುದೋಃ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ‘ ವುದೋಃ ’ ಎಂಬುದು ಉ ಕಾರಾಂತ

ಕೃತ್-ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವಾದ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪದವು. ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಕೃದಂತ ಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಅಜ್ಜ, ಇಮಾದಾ, ಸುಪಿ ' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಿ ಪೂರ್ವದಂತೆ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು. ತಥಾಚ — ಭಾವಾರ್ಥಕ ವು-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಮಾದಿ ಸುಪ್ತು ಪರದಲ್ಲರಲು ' ಅಜ್ಜ ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ಬರ್ಪುಡಜಾಂ ' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧ ವಾಗುತ್ತಿರಲು ಪುನಃ ಈ ಸೂತ್ರಾರಂಭವು — ' ಸಿದ್ಧೀಸತ್ಕಾರಭ್ಯನಾಣೋ ವಿಧಿನಿಯಮಾಯ ಭವತಿ ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ನಿಯಮಾರ್ಥಕವೆಂದು ತಿಳಿದು ಭಾವನಾಚಿಯಾದ ಉ ಕಾರಾಂತ ಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ' ಅಜ್ಜ ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುವುದಾದರೆ ' ವುದು ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೆ ಬರುವುದು; ಇತರ ಭಾವಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ — ಎಂದು ಇತರಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ' ಕಾಪಿನಿಂ, ಕಾಪಿಂಗಿ, ಪಸಿವಿನಿಂ, ಪಸಿವಿಂಗಿ, ತಿನಿಸಿನಿಂ, ತಿನಿಸಿಂಗಿ ' ಮೊದಲಾದುವಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ — ' ಓಕಾಮೇಭ್ಯಃ ಪುಃ || ೫೭೩ || ' ಪಸ್ಯಾದೇವುಃ || ೫೭೪ ||, ಇಸುಪ್ ತಿನಃ || ೫೭೫ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಕೃತ್-ಪ್ರತ್ಯಯ ಗಳು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಈ ನಿಯಮವು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಕೃತ್-ತದ್ಧಿತ ಭಾವಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಸಾಧಾರಣವೆಂದು ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣ ಸೂತ್ರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದುದಕ್ಕೂ ಇದು ನಿಯಾಮಕವಾದುದರಿಂದ ' ಕರ್ಪುಃ, ಬೆಳ್ಪು ' ಮೊದಲಾದ ತದ್ಧಿತಾಂತಗಳೂ ವ್ಯಾವೃತ್ತ ಗಳಾಗುವುವು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೬೮

ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಕೃದಂತಗಳಲ್ಲದ ಉ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ' ಅಜ್ಜ ' ಎಂಬ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸಂಖ್ಯಾಪರಿಮಾಣಗುಣೋಕ್ತೇಃ || ೨೬೮ ||

ಅರ್ಥ || ಉ ಕಾರಾಂತಗಳಾದ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಿಗಳಿಗೂ ಪರಿಮಾಣವಾಚಿಗಳಿಗೂ ಗುಣವಾಚಿ ಗಳಿಗೂ ಇಮಾದಿ ಸುಪ್ತು ಪರವಾಗಿರಲು ' ಅಜ್ಜ ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಪತ್ತಜಾಂ, ಪತ್ತಕ್ಕೆ, ನೂಜಾಂ, ನೂಜಕ್ಕೆ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಕ್ಕೂ ' ಅನಿತಜಾಂ, ಅನಿತಕ್ಕೆ; ಇನಿತಜಾಂ, ಇನಿತಕ್ಕೆ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಪರಿಮಾಣವಾಚಕಕ್ಕೂ ' ಬಿವದಜಾಂ, ಬಿವದಕ್ಕೆ; ಕಂದಜಾಂ, ಕಂದಕ್ಕೆ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಗುಣವಾಚಕಕ್ಕೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ವಿಚಾರ ೨೬೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಸಂಖ್ಯಾಪರಿಮಾಣಗುಣೋಕ್ತೇಃ ' ಎಂದು ಒಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಇದು ' ಸಂಖ್ಯಾಚ, ಪರಿಮಾಣಂಚ, ಗುಣೋಕ್ತಿಶ್ಚ ಏಷಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ ' ಎಂದು ಸಮಾಹಾರ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ' ಸಂಖ್ಯೆ ' ಯೆಂದರೆ ಒಂದು ಮೊದಲಾದ ಭಾಷಾಗತ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು ಹೀಗೆ ಪರಿಮಾಣಾದಿವಾಚಿಗಳೂ ಭಾಷಾಶಬ್ದಗಳೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ' ಉತಃ,

ಅಱು: ' ಎಂಬುವೆರಡನ್ನೇ ಅನುವರ್ತಿಸುವುದು. ' ಇಮಾದೌ ಸುಪಿ ' ಎಂದು ಪ್ರಕರಣದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ' ಉತಃ ' ಎಂಬುದನ್ನು ಸಂಖ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಲು ತದಂತ ಲಾಭವುಂಟಾಗಿ ಉ ಕಾರಾಂತಗಳಾದ ಸಂಖ್ಯಾದಿವಾಚಿಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಇಮಾದಿ ಸುಪ್ತ ಪರ ವಾಗಿರಲು ' ಅಱು ' ಎಂಬಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಲು ' ಪತ್ತಱುಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ನಿಯಮದಿಂದ ' ಕರ್ಪು, ಬಿಳ್ಳು ' ಮೊದಲಾದುವಕ್ಕೆ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಯುಂಟಾಗಲು ಅಲ್ಲಿ ಕಿನಾಗಮವೇ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೬೯

ಹೀಗೆಯೇ ಕೆಲವು ಸರ್ವನಾಮಗಳಿಗೂ ಈ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಅದ್ವಾದಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಸರ್ವಾದೇಶವನ್ನು ಬಾಧಿಸಲು ಆಗಮತ್ವಸಂಪಾದ ನಾರ್ಥವಾಗಿ ಕಿತ್ವಾತಿದೇಶವನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅದ್ವಾದೇಃ ಕಿತ್ || ೨೬೯ ||

ಅರ್ಥ || ಉ ಕಾರಾಂತಗಳಾದ ಅದ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಇಮಾದಿ ಸುಪ್ತ ಪರದಲ್ಲಿರಲು ' ಅಱು ' ಎಂಬಾದೇಶವು ಬರುವುದು. ಅದು ಕಿತ್ತಿನಂತೆ ಆಗುವುದು ಎಂದರೆ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಅದಱುಂ, ಅದಕ್ಕೇ; ಇದಱುಂ, ಇದಕ್ಕೇ; ಆವುದಱುಂ, ಆವುದಕ್ಕೇ; ಏತಱುಂ, ಏತಕ್ಕೇ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೬೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಅದ್ವಾದೇಃ, ಕಿತ್ ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ' ಉತಃ, ಅಱು, ಇಮಾದೌ, ಸುಪಿ ' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ' ಉತಃ ' ಎಂಬುದು ಅದ್ವಾದಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವು. ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ತದಂತ ಲಾಭವುಂಟಾಗುವುದು. ' ಅದ್ವಾದೇಃ ' ಎಂಬುದು — ' ಅದು, ಇದು, ಉದು, ಆವುದು, ಎಲ್ಲ, ಸೆಱುತು ' ಎಂಬ ಗಣಪಠಿತಶಬ್ದ ಬೋಧಕ ಪಷ್ಠ್ಯಂತ ಪದವು. ' ಕಿತ್ ' ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಆದಿಷ್ಟವಾದ ' ಅಱು ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಇದು — ' ಅಪರತ್ರಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನೋ ಅಪರಶಬ್ದಃ ವತಿಂ ವಿನಾ ಪೀವತ್ಕರ್ಥಂ ಗಮಯತಿ ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಮೃಗೇಂದ್ರಬೋಧಕವಾದ ' ಸಿಂಹ ' ಶಬ್ದವನ್ನು ಆ ನಾಲ್ಕು ಪಾದವುಳ್ಳ ಜಂತುವಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸದೆ ಒಬ್ಬ ಹುಡುಗನಲ್ಲಿ — ' ಈ ಹುಡುಗನು ಸಿಂಹವು ' ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು ಅಲ್ಲಿ ಸಿಂಹತ್ವವು ಬಾಧಿತವಾದುದರಿಂದ ' ಸಿಂಹ ಸದೃಶನು ' ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದೋ ಹಾಗೆ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಕ ಕಾರೇತ್-ಸಂಜ್ಞಕವಲ್ಲದ ' ಅಱು ' ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನವಾದ ' ಕಿತ್ ಪದವು ಕಿತ್-ಸದೃಶವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದರೆ ಆಗಮದಂತೆ ಅಂತ್ಯಾವಯವವಾಗುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ತಿಙದ್ವಾದೇಃ ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ರಾಪ್ತವಾದ ಸರ್ವಾದೇಶವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಆಗ ದೇಶಪ್ರಕರಣವಾದುದರಿಂದ ಉ ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಆಗಮದಂತೆ ಅಂತ್ಯಾವಯವವಾಗಿ ಶ್ರೂಯಮಾಣವಾಗುವುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ' ಅದಱುಂ, ಅದಕ್ಕೇ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು

ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ' ಎಲ್ಲ ' ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಪಾಠವಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೂ ಈ ಅದೇಶವು ಬಂದು ' ಎಲ್ಲವೂ, ಎಲ್ಲಕ್ಕೇ, ಎಲ್ಲವು, ಎಲ್ಲವೂ ' ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಉತಃ ' ಎಂದು ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಿರುವುದು ಸಂಭಾವನಾಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಅಲ್ಲದೆ ಇತರ ವ್ಯಾವರ್ತ್ಯಾರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೭೦

ಹೀಗೆಯೇ ವು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದಕ್ಕೂ ' ಅಟು ' ಎಂಬಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಪೋಃ || ೨೭೦ ||

ಅರ್ಥ || ವು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಮಾದಿ ಸುಪ್ತ ಪರದಲ್ಲರಲು ' ಅಟು ' ಎಂಬಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಎಲ್ಲವೂ, ಎಲ್ಲವಕ್ಕೇ, ಎಲ್ಲವು, ಎಲ್ಲವೂ ' || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೭೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಪೋಃ ' ಎಂದು ಒಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ' ಅಟುಃ, ಇಮಾದೌ, ಸುಪಿ ' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ — ವು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಮಾದಿ ಸುಪ್ತ ಪರದಲ್ಲರವಾಗ ' ಅಟು ' ಎಂಬಾದೇಶವು ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ಎಲ್ಲವೂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು — ' ಪೋಃ ' ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ' ಅಳವು, ಸಳವು ' ಮೊದಲಾದ — ' ಪಸ್ಯಾದೇವುಃ || ೫೬೬ || ' ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತಭಾವಪ್ರತ್ಯಯಾನ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ' ಧಾನೇ ವುದೋಃ || ೨೬೭ || ' ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಯುಂಟಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ' ಅವು, ಇವು ' ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಿಗೆ ' ಅದ್ವಾದೇಃ ಕಿತ್ ' ಎಂಬ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದುದು — ' ಎಲ್ಲಾದ್ವುಃ ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದು ' ಎಲ್ಲವು ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವೊಂದೇ ಇರುವುದೆಂದು ಪರ್ಯವಸನ್ನವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ' ಅದ್ವಾದೇಃ ಕಿತ್ || ೨೬೯ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಉತಃ ' ಎಂಬುದನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಿ ಉ ಕಾರಾಂತವಾದ ಅದ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ' ಅಟು ' ಎಂಬಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ' ಅವು, ಇವು ' ಮೊದಲಾದ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ' ಅದ್ವಾದೇವೋರ್ಲುಪ್ತ || ೨೭೫ || ' ಎಂಬುದರಿಂದ ' ದು ' ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಲು ಅಲ್ಲಿ ಅವಶಿಷ್ಟವಾದ ಅದ್ವಾದಿಗಿ ಉ ಕಾರಾಂತತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ' ಅವು, ಇವು ' ಮೊದಲಾದುವೂ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳಾಗುವುದೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಉತಃ ' ಎಂಬುದರ ಅನುವೃತ್ತಿಯು ' ಎಲ್ಲವು ' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಸಿದ್ಧಾರ್ಥವಾಗಿ ನಿಷ್ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನಾವಶ್ಯಕವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅವಶ್ಯಕವೆಂದು ಆಗ್ರಹವಿರುವ

ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಸಾಂಪ್ರತಿಕಾಭಾವೇ ಭೂತಪೂರ್ವಗತಿಃ' ಎಂಬ ವೈಯಾಕರಣರ ನ್ಯಾಯವನ್ನವಲಂಬಿಸಿ ಈಗ ಉ ಕಾರಾಂತವಲ್ಲದಿದ್ದರೂ 'ದು' ಲೋಪ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉ ಕಾರಾಂತತ್ವವನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ಆವ ಬಾಧಕವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ 'ಅವು, ಇವು' ಮೊದಲಾದುವು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ — 'ಎಲ್ಲವು' ಎಂಬುದೊಂದೇ ಅಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಶಬ್ದವು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಇದೂ ಅದ್ವಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಯುಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗಿ 'ಎಲ್ಲವೆಂಬ' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತಿರಲು ಈ ಸೂತ್ರವು ನಿಷ್ಪರ್ಯಾಯವಾದುದರಿಂದ ಅನಾರಂಭಣೀಯವೆಂದು ಹೇಳುವರು.

ಇನ್ನು ಕೆಲವರು — ಅದ್ವಾದಿಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಏಕತ್ವಾನೇಕತ್ವ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ 'ಅಱು' ಎಂಬಾದೇಶವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾದರೂ 'ಎಲ್ಲ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲೆಯೇ ಬರುವುದು; ಏಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ; ಇದಕ್ಕೆ ನಿಯಮಸೂತ್ರವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಏಕತ್ವದಲ್ಲಿ — 'ಎಲ್ಲೆಂದಂ, ಎಲ್ಲ, ಎಲ್ಲತೆಣೆಂ, ಎಲ್ಲಲ್ಲಿ' ಎಂಬ ರೂಪಗಳೇ ಆಗುವುದೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಇವರ ಮತದಲ್ಲಿ ಅತಿ ಪ್ರಸಕ್ತವಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿ — 'ಅದ್ವಾದೇಃ ಕಿತ್ || ೨೬ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉ ಕಾರಾನು ವೃತ್ತಿಯಾವಶ್ಯಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಇವರ ಮತದಲ್ಲಿ 'ಎಲ್ಲ' ಶಬ್ದವು ಉ ಕಾರಾಂತವಲ್ಲವೆಂದು ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲೆಯೂ 'ಅಱು' ಎಂಬಾದೇಶವು ಅಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ವಿಧ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಆರಂಭಣೀಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಯಾರ ಮತದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವದಲ್ಲೆಯೂ 'ಅಱು' ಎಂಬಾದೇಶವು ಇಷ್ಟವಾಗಿರುವುದೋ ಅವರ ಮತದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉ ಕಾರಾನುವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಸರ್ವವೂ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತಿರಲು ಈ ಸೂತ್ರವು ಅನಾರಂಭಣೀಯವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನಶಾರಿಕೆ ೨೭೧

ಇದುವರೆಗೂ ಸುವು ಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಆಗಮಾದೇಶಗಳು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು. ಈಗ ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಆಗಮಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವನಾಗಿ ಮೊದಲು 'ಅತ್ತಣಿಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ದೇಕ್, ದಮ್' ಎಂಬಾಗಮಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ನಾತ್ತಣಿಮೋ ದೆಗ್ಗಮ್ಮಾ || ೨೭೧ ||

ಅರ್ಥ || ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿರುವ 'ಅತ್ತಣಿಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ದೇಕ್, ದಮ್' ಎಂಬ ಆಗಮಗಳು ಅಂತ್ಯವಯವಗಳಾಗಿ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಫಲದತ್ತಣಿದೆ, ಫಲದತ್ತಣಿದಂ, ಫಲದತ್ತಣಿಂ; ಗಿರಿಯತ್ತಣಿದೆ, ಗಿರಿಯತ್ತಣಿದಂ, ಗಿರಿಯತ್ತಣಿಂ ||' ಮೊದಲಾದ ಪಂಚಸ್ಕಂತಗಳೆಲ್ಲಾ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ವಿಚಾರ ೨೭೧

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ನಾ, ಅತ್ತಣಿಮಃ, ದೆಗ್ಗಮ್ಮಾ' ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ನಾ' ಎಂಬುದು ವಿಕಲ್ಪಾರ್ಥಕವು. 'ಅತ್ತಣಿಮಃ' ಎಂಬುದು ಪಂಚವಿವಿಧಕ್ಕಿಬೋಧಕ

ಪ್ರತ್ಯಂತಪದವು. ಇದರಿಂದ ಲಿಂಗಾತ್ ಎಂಬುದು - 'ಯಂ ವಿನಾಯನ್ನೋಪಪದ್ಯತೇ ತತ್ತೇನ್ನೈವ ಅಪ್ಪಿಪ್ಯತೇ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಲಿಂಗವಿರದೆ 'ಅತ್ತಣಿಂ' ಎಂಬುದು ಇರುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅಪ್ಪಿಪ್ಯವಾಗುವುದು. 'ಅತ್ತಣಿಂ' ಎಂಬುದು ಪುತ್ರಯಬೋಧಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಪಂಚಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಬೋಧೆಯಾಗುವುದರಿಂದ - 'ಪುತ್ರಯ ಗೃಹಣೇಚಾ ಪಂಚಮ್ಯಾಃ' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ದೇಗ್ಮಮ್' ಎಂಬುದು 'ದೇಹ, ದಮ್' ಎಂಬಾಗಮಬೋಧಕವಾದುದು. ತಥಾಚ - ಲಿಂಗದ ವೇಷೆಯಿಂದ ಪರವಾದ 'ಅತ್ತಣಿಂ' ಪುತ್ರಯಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ದೇಹ, ದಮ್' ಎಂಬೆರಡು ಅಗಮಗಳು ಅಂತ್ಯಾವಯವಗಳಾಗಿ ಬರುವವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಉಭಯತ್ರ ಕ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಇತ್-ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಾಗಲು 'ದೇ, ದಮ್' ಎಂಬಿವು ಬಂದು 'ಫಲದತ್ತಣಿಂದೇ, ಫಲದತ್ತಣಿಂದಂ' ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇವು ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಫಲದತ್ತಣಿಂ' ಎಂದಾಗುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ಇತರ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಸಿಕ್ಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು 'ಅತ್' ಎಂಬುದನ್ನು ಪಂಚಮಿಯೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ 'ಅತ್ತಣಿಂ' ಮೊದಲಾದ ಆದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು -

ಅತ್ತಣಿಮೆಂದು ನಿಮಿಚ್ಛುವ

ಗೀತ ಮದೆಂದುಸರ್ವ ಪಂಚಮಿಯನ್ನಲ್ಲಿ ಕೆಲರ್

ಪತ್ತಿಸುವರ್ ಮೂವೇಜನಂ

ಶೆತ್ತ ತೃತೀಯಾನೆಕಾರಮಂ ಪರಪರರ್ (ಸೂತ್ರ ೧೧೬)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿರುವನು. ಶಾಸನದಲ್ಲಾದರೂ 'ಅತ್ತಣಿಂ' ಎಂಬುದೇ ಪಂಚಮೀ ಸ್ವರೂಪವು ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವನು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ 'ಅತ್ತಣಿಂ' ಎಂಬುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು 'ಅತ್' ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಕಾರಣವೇನೂ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥವಾಗಿಯೂ ಕಾರ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ ಕೆಲವೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ರೂಪವು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಹೇಗೆ ಇದೇ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ 'ದೇಹ, ಅಚ್, ಕಳುಪ್' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಕ ಕಾರಾದಿ ಇತ್-ಸಂಜ್ಞಾವರ್ಣಗಳು ಪ್ರಯೋಜನಾರ್ಥವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಡುವವೋ ಹಾಗೆ ದರ್ಪಣಕಾರನು ನಿರ್ದೇಶನವಾಡಿದ ಪಂಚಮಿಯು ಎಲ್ಲಾ ಶ್ರುತಿಯಮಾಣವಾಗುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಕ ಕಾರಾದಿಗಳಿಗೆ ಇರುವಂತೆ ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ಶ್ರುತಿಯಮಾಣವಾಗುವ 'ಅತ್ತಣಿಂ' ಎಂದು ಪುತ್ರಯಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದೇ ಉತ್ತಮವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಹೀಗೆಯೇ ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಣಿನಿಯು 'ಹ್ರತ್ಯಾದ್ಯಃ ||೪-೧-೧೩೬||, ಕುಲಾತ್ವಃ ||೪-೧-೧೩೭||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಘ, ಖಾದಿಗಳಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರವಣವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸ್ವಸಂಕೇತವಾದ ಸಿತ್ತ್ವವಿತ್ತಾದಿ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಕಾರ್ಯಾಂತರಪ್ರವೃತ್ತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಹಾಗೆ ನಿರ್ದೇಶನವಾಡಿ

‘ ಇಯ, ಇನ ’ ಎಂಬಾದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿದ್ದರೂ ಕಾತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಕಾರ್ಯಾಂತರಗಳಾ
ವುದೂ ಸ್ವಮತದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ‘ ಕ್ಷತ್ರಾದಿಯಃ, ಕುಲಾದಿನಃ ’ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ
ರುವ ‘ ಇಯ, ಇನ ’ ಎಂಬಿವನ್ನೇ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೂಪವಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿರುವನು. ಅದುದರಿಂದ
ಇಲ್ಲಿ ‘ ಅತ್ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲವೆಂದು ಶಾಸನಕಾರನು ‘ ಅತ್ತಣಿಂ ’
ಎಂಬುದನ್ನೇ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೂಪವಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿರುವನೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೭೨

ಒೀಗೆಯೇ ತೃತೀಯೆಗೂ ಅಗಮಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಇಮಃ || ೨೭೨ ||

ಅರ್ಥ || ಲಿಂಗದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪರವಾಗಿರುವ ‘ ಇಮ್ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ‘ ದೆಕ್, ದಮ್ಕ ’
ಎಂಬಾಗಮಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ ಫಲದಿಂದೆ, ಫಲದಿಂದಂ, ಫಲದಿಂದ; ಪೂವಿಂದೆ, ಪೂವಿಂದಂ, ಪೂವಿಂದ;
ಮಧುವಿಂದೆ, ಮಧುವಿಂದಂ, ಮಧುವಿನಿಂದ | ’ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೭೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಇಮಃ ’ ಎಂದೊಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ ದೆಗ್ಗಿವ್ಕಾ,
ವಾ ’ ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಪಟ್ಟಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಂತೆ ‘ ಲಿಂಗಾತ್ ’ ಎಂದು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗು
ವುದು. ತಥಾಚ — ಲಿಂಗದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪರವಾಗಿರುವ ‘ ಇಮ್ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ
‘ ದೆಕ್, ದಮ್ಕ ’ ಎಂಬಾಗಮಗಳು ಬರುವುವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ ಫಲದಿಂದೆ ’
ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇದನ್ನು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿಸಲು ಲಾಘವವಿದ್ದರೂ
ಉತ್ತರ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ಇಮ್ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೇ ಸಂಬಂಧ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯೋಗ
ವಿಭಾಗವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೭೩

ಒೀಗೆಯೇ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಅ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರವಾದ ಇಮ್ಮಿಗೆ ಎಕಾರಾದೇಶ
ವನ್ನೂ ಈ ಅಗಮಗಳನ್ನೂ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಎಶ್ಚಾತೋ ನಸಿ || ೨೭೩ ||

ಅರ್ಥ || ಅ ಕಾರಾಂತಲಿಂಗದ ಮುಂದಿರುವ ಇಮ್ಮಿಗೆ ಎ ಕಾರಾದೇಶವೂ ಚ ಕಾರವನ್ನು
ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ ದೆಕ್, ದಮ್ಕ ’ ಎಂಬಾಗಮಗಳೂ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ ಫಲದೆ, ಫಲದಿಂದೆ, ಫಲದಿಂದಂ, ಫಲದಿಂದ; ಮರದೆ, ಮರದಿಂದೆ,
ಮರದಿಂದಂ, ಮರದಿಂದ || ’ ಮೊದಲಾದ ಅ ಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕಗಳೆಲ್ಲಾ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೭೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಎಶ್, ಚ, ಅತಃ, ನಸಿ ’ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವ
ದಿಂದ ‘ ಇಮಃ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಚ ಕಾರದಿಂದ ‘ ದೆಕ್, ದಮ್ಕ, ವಾ ’ ಎಂಬಿವಕ್ಕೂ ಅನುವೃತ್ತಿ
ಬರುವುದು. ಪೂರ್ವದಂತೆ ‘ ಲಿಂಗಾತ್ ’ ಎಂಬುದು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ‘ ಅತಃ ’

ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಲು ತದಂತಲಾಭವುಂಟಾಗಿ 'ಅ ಕಾರಾಂತಾತ್, ಲಿಂಗಾತ್' ಎಂದಾಗುವುದು. 'ಎಶ್' ಎಂಬುದು ಶಿತ್ತಾದುದರಿಂದ — 'ಶಿತ್ ಸ್ವರಸ್ಯ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ತಥಾಚ — ಅ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಇಮ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಎ ಕಾರಾದೇಶವೂ 'ದೇ, ದಮ್' ಎಂಬಾಗಮಗಳೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಫಲದೇ, ಫಲದಿಂದ, ಫಲದಿಂದ, ಫಲದಿಂದ' ಮೊದಲಾಗಿ ಅ ಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು-ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳಾಗುವುವು. ಇಲ್ಲಿ 'ಆತಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ನದಿಯಿಂದ, ನದಿಯಿಂದ, ನದಿಯಿಂದ' ಎಂದು ಇ ಕಾರಾಂತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಎ ಕಾರಾದೇಶವಿಲ್ಲದೆ ಮೂರೇ ರೂಪಗಳಾಗುವುವು. 'ನಸಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಜಿನಿನಿದೇ, ಜಿನಿನಿದಾ, ಜಿನಿನಿ' ಮೊದಲಾದ ಪುಂ-ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಎ ಕಾರಾದೇಶವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು — 'ಆತಃ, ನಸಿ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಯಶಃಕಳೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿ -

ಮುನಿಸತಿಯೇ ಪೇಟೆಪಟ್ಟು
ಜನಪತಿಯ ಭವಪ್ರಪಂಚಮದುಗೇಳ್ವಾತಂ
ಜನಪತಿಯಾಸ್ಥಾ ಯಕೇಯೋ
ಮುನೀಪಂಚದಳಿದನುದಿತನಿವೇಗಭರಂ

ಎಂಬ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಮುನಿಸತಿಯೆ' ಎಂದು ತೃತೀಯೆಗೆ ಎ ಕಾರಾದೇಶವು ಅ ಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕವಲ್ಲದ್ದಕ್ಕೂ ಬಂದಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಇಲ್ಲಿ — ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ಸಮಸಿ ತೋಷಸುಗುಮಿಮಿಂ
ದಮಿಂದೆ ಎಂದಿವು ತೃತೀಯೆಯೋ ಮತ್ತನುಕಾ
ರಮದೊಂದಿಮೇಣ್ ತೃತೀಯೆಗೆ
ಸಮುಚಿತಮಾದೇಶಮುಹುದು ಕೊಳ್ಳೀಕ್ರಮದಿಂ (ಸೂತ್ರ ೧೦೨)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೃತೀಯೆ 'ಇಮ್, ಇಂದಂ, ಇಂದ' ಎಂದು ಮೂದೇರಮಾಗಿರ್ಪುದು. ಇವಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬೇರೊಂದು ಎ ಕಾರವು ಸಮುಚಿತವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ಲಿಂಗ, ಅಂತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೭೪

ಹೀಗೆಯೇ ಚತುರ್ಥಿಯ ಗೆ ಎಂಬುದರ ಗ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಗತಃ ಕ ಆದೇಃ || ೨೭೪ ||

ಅರ್ಥ || ಅ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದದ ಮುಂದಿರುವ ಗತ್-ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದಿಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಕ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ನೆಲಕೆ, ಪೊಲಕೆ, ಫಲಕೆ, ಪುಷ್ಪಕೆ ||' ಮೊದಲಾದ ಅ ಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೭೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಗಿತಃ, ಕಃ, ಆದೇಃ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ ಅತಃ, ನಸಿ ’ ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ‘ ಅತಃ ’ ಎಂಬುದು ‘ ಗಿತಃ ’ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಆಕ್ಷಿಪ್ತವಾದ ‘ ಲಿಂಗಾತ್ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಮಾಡಲು ತದಂತ ಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ‘ ಗಿತಃ ’ ಎಂಬ ಪಷ್ಕಂತವು ಅವಯವಾವಯವಿಭಾವಸಂಬಂಧದಿಂದ ‘ ಆದೇಃ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ‘ ಆದೇಃ ’ ಎಂಬುದು ಸ್ಥಾನಪಷ್ಕಂತಪದವು. ‘ ಕಃ ’ ಎಂಬುದು ಅ ಕಾರರೂಪಿತ ಕ ಕಾರ ಮಾತ್ರಬೋಧಕ ವಿಧೇಯವಾಚಕವು. ‘ ವಾ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ತಥಾಚ — ಆ ಕಾರಾಂತ ಲಿಂಗದ ಮುಂದಿನ ಗಿತ-ಪ್ರತ್ಯಯದ ಮೊದಲನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಎಂದರೆ ಗ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕ ಕಾರಾದೇಶವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ ಫಲಕೆ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ ಅತಃ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಜಿಗಿಗೆ, ಗಿಡುಗೆ ’ ಮೊದಲಾದ ಇ ಕಾರಾದ್ಯಂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ‘ ನಸಿ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಜಿಂಗೆ, ಅಕ್ಕಿಗೆ ’ ಮೊದಲಾದ ಪುಂ-ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕ ಆದೇಶವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು — ‘ ನೆಲಕೆ, ಪೊಲಕೆ, ಫಲಕೆ, ಪುಷ್ಪಕೆ, ಆತಂಗಿ, ಈತಂಗಿ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವೆಡೆ ಕ ಕಾರವೂ ಕೆಲವೆಡೆ ಗ ಕಾರವೂ ಶ್ರುಯಮಾಣವಾಗುವುದು ನಿರ್ವಿವಾದವಾಗಿರುವುದು. ಹೀಗಿರಲು — ದರ್ಪಣಕಾರನು ಕ ಕಾರವನ್ನೇ ಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವ ವನ್ನಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಕ್ವಚಿತ್ ಅದಕ್ಕೆ ಗ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವನು. ಶಾಸನಕಾರನಾದರೂ ಇದಕ್ಕೆ ಏಕಪರಿತವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವನು. ಇದರಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದುಚಿತವೆಂದು ಶಂಕಿಸುವರು. ಆದರೆ — ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಉಭಯವರ್ಣಗಳೂ ಶ್ರುಯಮಾಣವಾಗಿರುವುವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಕೃತವೆಂದೂ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಕೃತವೆಂದೂ ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಅದರಲ್ಲಿ ಅ ಕಾರಾಂತ ನಮುಂಸಕಲಿಂಗಮಾತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಕೃತ ‘ ಉ ’ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿಯೂ ಕ ಕಾರದ ರ್ವವಣವಾಗುವುದು. ಉಳಿದ ಸ್ವರಾಂತ ವ್ಯಂಜನಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ಲಿಂಗತ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ ಗ ಕಾರದ ರ್ವವಣವಾಗುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಗ ಕಾರವು ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿಯೂ ಕ ಕಾರವು ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಪಕವು ಪ್ರಕೃತವೆಂದೂ ವ್ಯಾಪ್ತವು ವಿಕೃತವೆಂದೂ ಹೇಳುವುದು ನ್ಯಾಯ ವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಗ ಕಾರವನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗಿಟ್ಟು ಕ ಕಾರವನ್ನು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಕೃತವಾಗಿಟ್ಟು ಕೊಂಡಿರುವನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಫಲವಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ದರ್ಪಣ-ಶಾಸನಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಏಕೋದ್ದೇಶವೂ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ೨೭೫

ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರಕೃತಿವಿಶೇಷದಿಂದ ಪರವಾಗಿರುವ ಗಿತ-ಪ್ರತ್ಯಯದ ಗ ಕಾರಕ್ಕೂ ‘ ಕ ’ ಆದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಟೋರ್ವಿಕೃತಾತ್ || ೨೭೫ ||

ಅರ್ಥ || ವಿಕೃತವಾದ ‘ ಉ ’ ಶಬ್ದಾಂತ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪರವಾಗಿರುವ ಗಿತ-ಪ್ರತ್ಯಯದ ಗ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಮಾಲ್ಪುದಕ್ಕೆ, ಬೇಲ್ಪುದಕ್ಕೆ, ಅವಕ್ಕೆ, ಇವಕ್ಕೆ, ಏತಕ್ಕೆ, ಆವುದಕ್ಕೆ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೭೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಹೋಃ, ವಿಕೃತಾತ್' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ಗತಃ, ಕಃ, ಆದೇಃ' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಪಟ್ಟಿರುವುವು. 'ಹೋಃ' ಎಂಬುದು ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ 'ವಿಕೃತಾತ್' ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡುವುದು. 'ವಿಕೃತಾತ್' ಎಂದರೆ — ಪ್ರಾಕೃತಕ್ಕೆ ಬೇರೆಯಾದುದು — ಎಂದರೆ 'ಆದಿಷ್ಟಾದಿ' ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವಿಚಾರಮಾಡಲು 'ಃ' ಎಂಬುದು ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಆದಿಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ವಿಕೃತಾತ್ 'ಃ' ಶಬ್ದಾತ್' ಎಂದು ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯೇನಾನ್ವಯವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಹೇಗೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಶಿಬಿಯು ಧ್ವಂಸವಾಗಲು 'ಶಿಖೇ ಧ್ವಸ್ತಃ' ಎಂಬ ವ್ಯವಹಾರವಿರುವುದೋ ಹಾಗೆ ಪಟವ ಒಂದು ಭಾಗವು ಸುಟ್ಟುಹೋದರೂ 'ಪಟೋ ದಗ್ಧಃ' ಎಂದು ವ್ಯವಹಾರವಿರುವುದೋ ಹಾಗೆ 'ತದೇಕದೇಶಸ್ತದ್ ಭವತಿ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ 'ಅಃ' ಎಂಬಾದೇಶದ ಏಕದೇಶವಾದ 'ಃ' ಎಂಬುದೂ ಆದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದೆಂದು — ವಿಕೃತವಾದ 'ಃ' ಶಬ್ದವೆಂದು ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯದಿಂದ ಅನ್ವಯವು ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಲು ವಿಕೃತವಾದ 'ಃ' ಶಬ್ದವು 'ಅಃ' ಎಂಬುದರ ಅವಯವವಾಗಿರುವುದೆ ಬೇರೆ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ 'ಅಹೋ' ಎಂದೇ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಲು ಲಭ್ಯವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಕೆಲವರು ಶಂಕಿಸುವರು. ಆದರೆ 'ಕಃ, ನೇಸಃ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ಅಃ' ಎಂಬುದು ಇರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಅತಿಪ್ರಸಕ್ತಿಯುಂಟಾಗಲು ತದ್ವಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿ — 'ಅರ್ಥವದ್ವ್ಯಹಣೇನಾನರ್ಥಕಸಃ | ವ್ಯಾಖ್ಯಾನತೋ ವಿಶೇಷ ಪ್ರತಿಪತ್ತಿರ್ನ ಹಿ ಸಂದೇಹಾದಲಕ್ಷಾಂ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದರಿಂದ ಗೌರವವುಂಟಾಗುವುದೆಂದು ಹಾಗೆ ಮಾಡದೆ 'ಹೋವಿಕೃತಾತ್' ಎಂದೇ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇನ್ನೂ ಕೆಲವರು — ವಿಕೃತವಾದ 'ಃ' ಶಬ್ದವೆಂದರೆ ವಿಕಾರಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ 'ಃ' ಶಬ್ದವೆಂದು ಹೇಳಿ ಎಲ್ಲಿ — 'ಃಪದೋದೋರಣಂ ವ್ಯಂಜನೇ || ೨೨ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಃ' ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆದಿಷ್ಟವಾದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವೆಂದು ಹೇಳುವರು, ಅವರ ಮತದಲ್ಲಿಯೂ 'ನೇಸಃ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಪ್ರಸಕ್ತಿಯುಂಟಾಗುವುದೆಂದು ಯಥೋಕ್ತಾರ್ಥವನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವುದೇ ಉಚಿತವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತಥಾಚ — ವಿಕೃತಾವಯವ 'ಃ', ಶಬ್ದದಿಂದ ಪರವಾಗಿರುವ ಗತ-ಪ್ರತ್ಯಯದ ಗ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಮಾಲ್ಪುದಕ್ಕೆ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ 'ಆವುದು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನವುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ 'ಆವುದಕ್ಕೆ, ಏತಕ್ಕೆ, ಏಕ' ಎಂದು ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಸಂಭವಿಸುವುವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನ ಎರಡಕ್ಕೂ 'ಅಃ' ಎಂಬಾದೇಶವು ಬರುವುದರಿಂದ ಕಾದೇಶವೂ ಬರುವುದು. 'ಏಕ' ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತವೇ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಕಾದೇಶವು ಹೇಗೆ ಬರುವುದೆಂದರೆ 'ಕಿತ್ಯೇಚ್ಛ || ೧೭೭ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಿಯನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಹೇಳಿ 'ಆವುದು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಏ ಕಾರಾ

ದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ನಿಮಿತ್ತವಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕಾದೇಶವು ಬಂದಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮತ್ತು ಇಲ್ಲಿ ವಿಚಾರ ಮಾಡಲು 'ಅವುದು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು 'ಅದ್ವಾದೇಃ ಕಿತ್ || ೨೬೯ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಱು' ಎಂಬಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಲು ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಗೆತ್-ಪ್ರತ್ಯಯದ ಗ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಏ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಲು ಅದಕ್ಕೆ ಕಿತ್ವವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಲು ಅಱುವಿಗೂ ಬಂದಂತೆ ಆಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ 'ಏ' ಎಂಬುದು ಅಱುವಿನಂತೆ ಅವಯವವೆಂದು ಹೇಳಲು ಅಶಕ್ಯವಾಗಿರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ 'ಕಿತ್ಯೇಚ್ಚ || ೧೭೭ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಚ ಕಾರದಿಂದ 'ಅವುದು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಅಱು' ಎಂಬಾದೇಶವು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಬರುವುದು, ಅದರಂತೆ 'ಏ' ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ಅದರೆ 'ಏತಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉದಂತತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಱು' ಎಂಬ ಅದೇಶವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾದರೂ 'ಏ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲು ಆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಉತಃ' ಎಂಬುದು ಅನಾವಶ್ಯಕವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದು ನೇಳೆ ಮತಭೇದದಿಂದ ಅಲ್ಲಿ 'ಉತಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಮಾಡಿದರೂ ಈಗ ಉದಂತತ್ವವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉದಂತತ್ವಬುದ್ಧಿಯಿಂದ 'ಅಱು' ಎಂಬಾದೇಶವು ಬರಲು ಅನಿಷ್ಟರೂಪವೇ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ ಕಾದೇಶವು ಬಂದು 'ಏಕೆ' ಎಂದಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಉಕ್ತಯುಕ್ತಿಯಿಂದ ಕಾದೇಶವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದರೂ ಏ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅದ್ವಾದಿತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ 'ಅಱು' ಎಂಬಾದೇಶವು 'ಏತಕ್ಕೆ' ಬರುವುದಿಲ್ಲ? ಇದು ಅದ್ವಾದಿಗೆ ಅದಿಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಏತು' ಎಂಬುದೂ ಅದಿಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೂ ಬಾರದೇ 'ಏತಕ್ಕೆ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಆಗದೆ ಹೋಗುವುದು ಎಂದರೆ, ಇದರಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಿರುವುದು, ಏನೆಂದರೆ ಏ ಕಾರಕ್ಕೂ 'ಏತು' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮಾಡುವಂತೆ 'ಅಱು' ಎಂಬಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿಯೂ 'ಊರ್ವೀಕೃತಾತ್ || ೨೭೫ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಕಾದೇಶವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿರಲು 'ಕಿತ್ಯೇಚ್ಚ' ಎಂದು ಕ ಕಾರೋಚ್ಚಾರಣವು ನಿರರ್ಥಕವೇ ಆಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾದ ಕಾದೇಶವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಏ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ಅಱು' ಎಂಬಾದೇಶವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದು.

ಆದರೆ ಈ ವಿಚಾರವೆಲ್ಲಾ ಬುದ್ಧಿವಿಕಾಸಾರ್ಥವಾಗಿ ಮಾಡಿರುವುದೇ ಅಲ್ಲದೇ ಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ ಅನಭಿಧಾನರೂಪಪ್ರಮಾಣದಿಂದ 'ಏಕೆ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಅಱು' ಎಂಬಾದೇಶವಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಏ ಕಾರದ ಮುಂದಿರುವ ಗೆತ್-ಪ್ರತ್ಯಯದ ಗ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕಾದೇಶವು ಪ್ರಾಚೀನಪ್ರಯೋಗಬಲದಿಂದಲೂ ಎಂದು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಊರ್ವೀ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಮೂಡಣ್ಣಿ, ಪಡುಣ್ಣಿ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ವಿಕೃತಾತ್' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಕಱುಗೆ, ಕುಱುಗೆ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೭೬

ಹೀಗೆಯೇ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಅಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರವಾದ ಗೆತ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕುಗಾಗಮವನ್ನು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕುಗ್ವಾ || ೨೭೬ ||

ಅರ್ಥ || ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಅ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಗೆತ್-ಪ್ರತ್ಯಯದ ನೊದಲನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಕುಗಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಕ ಆದೇಶಕ್ಕೆ ಅಂತ್ಯವಯವವಾಗಿ ಕ ಕಾರಾಂತರವು ಬರುವುದೆಂದರ್ಥವು. ಇದರಿಂದ ಕ ಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಮರಕ್ಕೆ, ಮರಕೆ; ಫಲಕ್ಕೆ, ಫಲಕೆ; ಪುಷ್ಪಕ್ಕೆ, ಪುಷ್ಪಕೆ || ನೊದಲಾದ ಅ ಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಗಳೆಲ್ಲಾ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೭೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಕುಕ್, ವಾ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ಅತಃ, ಗೆತಃ, ಆದೇಃ, ನಪಿ’ ಎಂಬುವು ಅನುವರ್ತಿಪಲ್ಪಡುವುವು. ‘ಕುಕ್’ ಕಿತ್ ಆದುದರಿಂದ ಆಗಮವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಉಳಿದುವನ್ನು ಪೂರ್ವದಂತೆ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು. ಆದುದರಿಂದ — ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಅ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಗೆತ್-ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದಿವರ್ಣಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಕುಗಾಗಮವು ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ಆಗಾಮಾದೇಶಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಏಕವಿಷಯಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ ಆದೇಶವೂ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ ಕಾರಾಗಮವೂ ಬಂದು ‘ಮರಕ್ಕೆ, ಫಲಕ್ಕೆ’ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇದು ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕ ಆದೇಶವು ಒಂದೇ ಬಂದು ‘ಮರಕೆ’ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಿಕಾರನು ‘ಕೆ’ ಎಂಬುದನ್ನೇ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಕೆಲವೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಗತ್ವವನ್ನೂ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ —

ಒದವುವುದಂತಶ್ಚುಲಿಂ

ಗದೋ ಗೆಯೆಂದಾದಿದಿಂದುವಿಂ ದ್ವಿತ್ವಂ ಮೇ

ಒದವುವುದು ನಪುಂಸಕಲಿಂ

ಗದೋ ಚತುರ್ಥಿಗೆ ಗೆಯಕ್ಕು ಮುಳಿದೆಡೆಗೆಲ್ಲಂ (ಸೂತ್ರ ೧೧೩)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ — ‘ಸಮಾಸಮಿಲ್ಲದೆಯುಂ, ಸಮಾಸಲಕ್ಷಣಮಂ ಪೊಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಥಿಗೆ ತ್ವತೀಯತ್ವವಿಲ್ಲ’ ವೆಂದು —

ಅಮದಿರದು ತ್ವತೀಯತ್ವಂ

ಸಮಾಸವದ್ವಾ ನಮಾದತಾಣದೊಳಿಲ್ಲಂ

ಸಮಸಂದ ಚತುರ್ಥಿಗೆ ಕಾ

ವ್ಯಮಾರ್ಗದೊಳ್ ಲಕ್ಷ್ಯಮುಂಟು ತಾನೀ ತೆತದಿಂ (ಸೂತ್ರ ೧೧೪)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿರುವನು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೭೭

ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರಕೃತಿಸಾಮಾನ್ಯದಿಂದ ಪರವಾಗಿರುವ ಸಪ್ತಮಿಗೂ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಒಳಃ ಶಲ್ಲಿಃ || ೨೭೭ ||

ಅರ್ಥ || ಲಿಂಗದ ದೇಯಿಂದ ಪರವಾಗಿರುವ ಒಳ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಶಲ್ಲಿ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಮನೆಯಲ್ಲಿ, ಮನೆಯೊಳ್; ಗೃಹದಲ್ಲಿ, ಗೃಹದೊಳ್; ಕಲ್ಲಲ್ಲಿ, ಕಲ್ಲೊಳ್; ಕುರುಳ್ಳಲ್ಲಿ, ಕುರುಳ್ಳೊಳ್; ಕೇಶಂಗಳಲ್ಲಿ, ಕೇಶಂಗಳೊಳ್ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೭೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಒಳಃ, ಶಲ್ಲಿಃ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ಒಳಃ' ಎಂಬುದು ಸಪ್ತಮಿಾವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವಾದ ಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಪದವು. 'ಶಲ್ಲಿಃ' ಎಂಬುದು ಶ ಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ 'ಅಲ್ಲಿ' ಎಂಬ ಆದೇಶಬೋಧಕ ಪದವು. ಇದು ಶಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. 'ಲಿಂಗಾತ್' ಎಂಬುದು ಆಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗುವುದು. 'ವಾ' ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ತಥಾಚ — ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಒಳ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಶಲ್ಲಿ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಮನೆಯಲ್ಲಿ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುವು. ಇದು ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ—'ಮನೆಯೊಳ್' ಮೊದಲಾದುವಾಗುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು—'ಅಲ್ಲಿ, ಇಲ್ಲಿ, ಎಲ್ಲಿ, ಆವಲ್ಲಿ' ಮೊದಲಾದ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥಕಾವ್ಯಯಗಳು ಕೆಲವಿರುವುವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಅಲ್ಲಿ' ಎಂಬುದನ್ನು ಪಕ್ಷಿಸ್ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತದ ಮೇಲೆ ಸೇರಿಸಲು ಉಕ್ತಪ್ರಯೋಗಗಳೆಲ್ಲಾ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರಯೋಜನಕಾರಿಯಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವರು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ಅಲ್ಲಿಯೊಳಿರುವ ಮಿಕ್ಕಡೆ

ಗೆಲ್ಲಂ ದಿಗ್ವಾಚಿಯಪ್ಪದಂತಕ್ಕಲ್ ಮ

ತ್ತಲ್ಲಿಯುದಂತಕ್ಕತ್ತಂ

ಬಲ್ಲರ ಮತದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಿಧಿ ಸಪ್ತಮಿಯೊಳ್ (ಸೂತ್ರ ೧೧೯)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನೂ — 'ಒಕ್ಕಶ್ಚತೋ ದಿಗರ್ಥಾಚ್ಛಲ್ ಚ || ೨೭೦ || ಎಶ್ವೀತಃ || ೨೭೧ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಹೇಳಿರುವನು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೭೮

ಪ್ರಕೃತಿ ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಆದೇಶ-ವಿಶೇಷವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಈಗ ಉ ಕಾರಾಂತ ಕಾಲವಾಚಕದ ಮುಂದಿರುವ ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಶ್ಲುಬುತಃ ಕಾಲಾರ್ಥಾತ್ || ೨೭೮ ||

ಅರ್ಥ || ಉ ಕಾರಾಂತ ಕಾಲವಾಚಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಒಳ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಅಂದು, ಅಂದಿನೊಳ್, ಅಂದಿನಲ್ಲಿ; ಇಂದು, ಇಂದಿನೊಳ್, ಇಂದಿನಲ್ಲಿ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೭೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಶ್ಲುಬು', ಉತಃ, ಕಾಲಾರ್ಥಾತ್' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ಒಳ್, ವಾ' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. 'ಶ್ಲುಬು' ಎಂಬುದು ಆದರ್ಶನಾರ್ಥಕವಾದ ವರ್ಧೆಯವು. 'ಉತಃ' ಎಂಬುದನ್ನು 'ಕಾಲಾರ್ಥಾತ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಲು ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದು. 'ಕಾಲಾರ್ಥಾತ್' ಎಂದು ಅರ್ಥಪದವಿರುವುದರಿಂದ ಕಾಲವಾಚಕಶಬ್ದವೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆದನ್ನೂ ಭಾಷಾಶಬ್ದಗಳೆಂದೇ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ತಥಾಚ — ಉ ಕಾರಾಂತ ಕಾಲವಾಚಿಯ ಮುಂದಿರುವ ಒಳ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಅಂದು, ಇಂದು' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ 'ಅಂದಿನೊಳ್' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳೂ ಆಗುವುವು. ಇಲ್ಲಿ 'ಉತಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಸಂಜೆಯೊಳ್, ಸಂಜೆಯಲ್ಲಿ; ಬಯ್ಯೆಯೊಳ್, ಬಯ್ಯೆಯಲ್ಲಿ' ಮೊದಲಾದ ಉ ಕಾರಾಂತವಲ್ಲದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ಕಾಲಾರ್ಥಾತ್' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಮಡುವಿನೊಳ್, ಮಡುವಿನಲ್ಲಿ' ಮೊದಲಾದ ಕಾಲಾರ್ಥಕವಲ್ಲದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಲೋಪವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೭೯

ಹೀಗೆಯೇ ಅಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅಮಃ || ೨೭೯ ||

ಅರ್ಥ || ಉ ಕಾರಾಂತ ಕಾಲವಾಚಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನತ್ಯವಾಗಿ ಲೋಪವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಅಂದು ಕಳೆದಂ; ಇಂದು ಕಳೆದಂ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೭೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಅಮಃ' ಎಂಬೊಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರವನ್ನೇ ಅನುವರ್ತಿಸಿ ಪೂರ್ವದಂತೆಯೇ ಅನ್ವಯಮಾಡುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ವಾಗ್ರಹಣಾಸುವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದಲೂ ಯೋಗವಿಭಾಗ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಲೋಪವು ನಿತ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತಥಾಚ — ಉ ಕಾರಾಂತ ಕಾಲವಾಚಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಲೋಪವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಅಂದು ಕಳೆದಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೮೦

ಒಂದೆ ಉ ಕಾರಾಂತ ಕಾಲವಾಚಕಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಒಳ್, ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲೋಪವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಅ ಕಾರಾಂತ ದಿಗ್ವಾಚಕಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಒಳ್, ಅಮ್, ಮ್' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ 'ಅಲ್' ಎಂಬಾದೇಶವನ್ನೂ ಲೋಪವನ್ನೂ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಒಳ್ ಶ್ಚಾ ಶೋ ದಿಗ್‌ರ್ಥಾಚ್ಛಲ್ ಚ || ೨೮೦ ||

ಅರ್ಥ || ಅ ಕಾರಾಂತ ದಿಗ್ವಾಚಕದಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಪ್ತಮಿ, ಪ್ರಥಮೆ, ದ್ವಿತೀಯೆ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಶಲಾದೇಶವೂ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಮೂಡಲ್ ಸೂರ್ಯನುದಯಿಸಿವಂ, ಮೂಡ ಸೂರ್ಯನುದಯಿಸಿವಂ; ಮೇರುವಿಂ ತೆಂಕಲ್ ಭರತಕ್ಷೇತ್ರಂ, ಮೇರುವಿಂ ತೆಂಕ ಭರತಕ್ಷೇತ್ರಂ; ಅತ್ತಲಿದ್ದಂ, ಅತ್ತಿದ್ದಂ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಕ್ಕೂ 'ಬಡಗಲೊಪ್ಪಿದುದು, ಬಡಗೊಪ್ಪಿದುದು; ಅತ್ತಲ್ ನಡೆಯೆಪಟ್ಟವುದು, ಅತ್ತ ನಡೆಯೆಪಟ್ಟವುದು ||' ಮೊದಲಾದುವು ಪ್ರಥಮೆಗೂ 'ಮೂಡಲ್ ನೋಡಿದಂ, ಮೂಡ ನೋಡಿದಂ; ಅತ್ತಲ್ ಕಂಡಂ, ಅತ್ತ ಕಂಡಂ ||' ಮೊದಲಾದುವು ದ್ವಿತೀಯೆಗೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೨೮೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ಒಳ್ಳೆ, ಚ, ಅತಃ, ದಿಗ್‌ರ್ಥಾತ್, ಶಲ್, ಚ ' ಎಂದು ಆರು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ಒಳ್ಳೆ' ಎಂಬುದು ಸಪ್ತಮಿ-ಪ್ರಥಮೆಗಳ ಬೋಧಕವಾದ ಷಷ್ಠ್ಯಂತಪದವು. ಇಲ್ಲಿರುವ 'ಚ ಕಾರವು 'ಅಮಃ' ಎಂದು ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. 'ಅತಃ' ಎಂಬುದು ಪಂಚಮ್ಯಂತವು. 'ದಿಗ್‌ರ್ಥಾತ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಲು ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದು. 'ದಿಗ್‌ರ್ಥಾತ್' ಎಂಬುದು ದಿಗ್ವಾಚಕ ಶಬ್ದಬೋಧಕವು. 'ಶಲ್' ಎಂಬುದು ರ ಕಾರೇತ್-ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ವಿಧೇಯವು. ಇಲ್ಲಿರುವ ಚ ಕಾರವು ಆದೇಶಸಮುಚ್ಚಾಯಕವಾದುದರಿಂದ 'ಶ್ಲಪ್' ಎಂದು ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ತಥಾಚ — ಅ ಕಾರಾಂತ ದಿಗ್ವಾಚಕ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಒಳ್, ಮ್, ಅಮ್' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ 'ಅಲ್' ಎಂಬ ಆದೇಶವೂ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ಶಿತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಮೂಡಲ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೮೦

ಸೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಅ ಕಾರಾಂತ ದಿಗ್ವಾಚಕಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಒಳ್-ಆದಿಗಳಿಗೆ ಶಲ್-ಆದಿಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಈಗ ಉ ಕಾರಾಂತ ದಿಗ್ವಾಚಕಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಎ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಎಶ್ಚೋತಃ || ೨೮೧ ||

ಅರ್ಥ || ಉ ಕಾರಾಂತವಾದ ದಿಗ್ವಾಚಕ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪರವಾಗಿರುವ ಒಳ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ, ಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ, ಅಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ ಎಕಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಒಳಗೆ, ಒಳಗಿನೊಳ್, ಒಳಗಿನಲ್ಲಿ; ಒಳಗೆ, ಒಳಗಂ; ಒಳಗು, ಒಳಗೆ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೮೧

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಎಶ್, ಚ, ಉತಃ ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ — ಒಳ್ಳೆ, ಅಮೆ, ದಿಗರ್ಧಾತ್, ವಾ ’ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ‘ ಎಶ್ ’ ಎಂಬುದು ಶ ಕಾರೇತ್-ಸಂಜ್ಞಾಕಾರದೇಶವಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ‘ ಉತಃ ’ ಎಂಬುದು ‘ ದಿಗರ್ಧಾತ್ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಲು ತದಂತ ಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ‘ ಒಳ್ಳೆ, ಅಮೆ: ’ ಇವೆರಡೂ ಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯಗಳು. ತಥಾಚ — ಉ ಕಾರಾಂತ ದಿಗ್ವಾಚಕ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪರವಾಗಿರುವ ‘ ಒಳ್ಳೆ, ಮ, ಅಮ್ ’ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾದ ಎ ಕಾರಾದೇಶವು ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ ಒಳಗೆ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇದು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾದುದರಿಂದ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಯಥಾಯೋಗವಾಗಿ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುವುವು. ಇಲ್ಲ — ‘ ಒಳಗು, ಮೊಲಗು ’ ಮೊದಲಾದುವು ದಿಗ್ದೇಶಕಾಲವೃತ್ತಿಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಕಾಲಾರ್ಧಾತ್ ’ ಎಂಬುದನ್ನೂ ಅನುವರ್ತಿಸಿ ದಿಗ್ದೇಶಕಾಲವಾಚಕದಿಂದ ಪರವಾದುದಕ್ಕೆ ಈ ಆದೇಶವೆಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಕಾಲಾರ್ಧಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಯೂ ಈ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಉಪಪನ್ನಗಳಾಗುವುವು.

ಅನವತಾರಿಕೆ ೨೮೨

ಹೀಗೆ ತವ್ಯವ, ತತ್ಸಮ, ದೇಶ್ಯಪ್ರಭೇದಗಳಿಂದ ತ್ರಿಪಿಧಗಳಾದ ಲಿಂಗಗಳಿಗೆ ಲಿಂಗತ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕೆಲವು ಪ್ರಕೃತಿಗಳಿಂದ ಪರವಾದ ಕೆಲವು ಸುಪ್ತಿಗೆ ಆದೇಶಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಈಗ ದೇಶ್ಯವಿಶೇಷ ಸರ್ವನಾಮಗಳಾದ, ಅಲಿಂಗಗಳಾದ ತನಾದಿ ಪ್ರಕೃತಿಗಳಿಗೇ ಆದೇಶಾದಿವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ಮೊದಲು ಮ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ತನಿನಿನೋ ಮನೇಕತ್ವೇ || ೨೮೨ ||

ಅರ್ಥ || ‘ ತನ್, ನಿನ್, ಎನ್ ’ ಎಂಬವುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತ, ಪರವಾಗಿರಲು ಮ ಕಾರವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರ || ‘ ತಾಮ್, ನೀಮ್, ಆಮ್; ತಮಗೆ, ನಿಮಗೆ, ಎಮಗೆ || ’ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೮೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ತನ್ನಿನಿನೇ, ಮ್, ಅನೇಕತ್ವೇ ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪ್ರಕರಣಬಲದಿಂದ ‘ ಸುಪಿ ’ ಎಂದು ಉಭಯವಾಗುವುದು. ‘ ತನ್ನಿನಿನೇ ’ ಎಂಬುದು ಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯವು. ತಥಾಚ — ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತ, ಪರವಾಗಿರಲು ‘ ತನ್, ನಿನ್, ಎನ್ ’ ಎಂಬೀ ಮೂರರ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಮ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು — ‘ ತಾಮ್, ನೀಮ್, ಆಮ್ ’ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲ — ‘ ತನ್ ’ ಎಂಬುದು ಆತ್ಮವಾಚಕವೆಂದೂ ‘ ನಿನ್ ’ ಎಂಬುದು ಯುಷ್ಮದರ್ಥಕವೆಂದೂ ‘ ಎನ್ ’ ಎಂಬುದು ಅಸ್ಮದರ್ಥಕವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇವು ಮೂರೂ ಸ್ವಯಂ ಅವ್ಯಕ್ತಲಿಂಗಗಳಾದುದು.

ದರಿಂದ ಲಿಂಗಾಧೀನ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾನರ್ಹಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಲಿಂಗತ್ರಯಸಾಧಾರಣವಾಗಿಯೂ ಇತರಾ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದೆಂದು ಅದನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ನಿರೂಪಿಸುವುದು ಸಾಫಲಕವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. 'ತಾಮ್, ನೀಮ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಮಿ ದೀರ್ಘಃ || ೨೮೩ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘವೂ 'ಆಮ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಆದೀನಃ || ೨೮೪ ||' ಎಂಬುದರಿಂದ ಆ ಕಾರಾದೇಶವೂ ಬಂದಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ 'ಆನೇಕತ್ವೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ತಾನ್, ನೀನ್, ಆನ್' ಮೊದಲಾದ ಏಕವಚನ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೮೩

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತ ಮ ಕಾರಾಂತಗಳಿಗೆ ಸ್ವರಾದಿ ಸುಪ್ತ ಪರವಾಗಿರಲು ಮಗಾಗಮವನ್ನು ಏಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಮೂ ಮುಕ್ ಸ್ವರೇ || ೨೮೩ ||

ಅರ್ಥ || ಮ ಕಾರಾಂತಗಳಾದ 'ತನ್, ನಿನ್, ಎನ್' ಎಂಬವಕ್ಕೆ ಸ್ವರಾದಿ ಸುಪ್ತ ಪರದಲ್ಲಿರಲು ಮಗಾಗಮವು ಅಂತ್ಯಾವಯವವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ತಮ್ಮಂ, ನಿಮ್ಮಂ, ಎಮ್ಮಂ; ತಮ್ಮಿಂ, ನಿಮ್ಮಿಂ, ಎಮ್ಮಿಂ; ತಮ್ಮ, ನಿಮ್ಮ, ಎಮ್ಮ; ತಮ್ಮೊಳ್, ನಿಮ್ಮೊಳ್, ಎಮ್ಮೊಳ್ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೮೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಮಃ, ಮುಕ್, ಸ್ವರೇ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತನ್ನಿನೆನಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿಮಾಡಿ 'ಮಃ' ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಲು ತದಂತ ಲಾಭವುಂಟಾಗಿ ಮ ಕಾರಾಂತ 'ತನ್ನಿನೆನಃ' ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗಲು ಮ ಕಾರವು ಆನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿಯೆ ಬರುವುದರಿಂದ 'ಆನೇಕತ್ವೇ' ಎಂದೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. 'ಸ್ವರೇ' ಎಂಬುದು ವರ್ಣಬೋಧಕಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ 'ಪ್ರಕರಣಬಲಲಭ್ಯಸುಪಿ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಮಾಡಲು ತದಾದಿಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ — ಮ ಕಾರಾಂತನಾದಿಗಳಿಗೆ ಸ್ವರಾದಿ ಸುಪ್ತ ಪರದಲ್ಲಿರಲು ಮಗಾಗಮವು ಅಂತ್ಯಾವಯವವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ತಮ್ಮಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ 'ಮಃ' ಎಂದು ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ — 'ತನ್ನಂ ನಿನ್ನಂ, ಎನ್ನಂ' ಮೊದಲಾದ ನ ಕಾರಾಂತದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ — 'ಹೃಸ್ವಾನ್ನಗಲಯಳತಟೋಽನವ್ಯಯಸ್ಯ ಲಿಂಗಾಂತ್ಯಸ್ಯ.... || ೫೩ ||' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿಭಾವವು ಬಂದಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಸ್ವರೇ' ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ತಮಗೆ, ನಿಮಗೆ, ಎಮಗೆ' ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ಪೀನಂ ಪ್ರಥಮೇಗೇ ನೀನಾ

ನ್ಮಾನಂದಹಂ ನಿನಗಿನಗಿತನಗೆಂದು ಚತು

ರ್ಥೀ ನಿರ್ದೇಶಕ್ಕಿಂತರ

ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸ್ವರದಿನಿರ್ವ ನಿನ್ ಎನ್ ತನ್ಗಳ (ಸೂತ್ರ ೧೪೬)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮ ಕಾರವನ್ನು ಉತ್ತರ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳಿರುವನು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೮೪

ಹೀಗೆಯೇ ಕೆಲವು ವ್ಯಂಜನಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಿರಲು ಅಗಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸು ತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅಕ್ ತುತ್ತುಗೆತಿ || ೨೮೪ ||

ಅರ್ಥ || 'ತನ್, ನಿನ್, ಎನ್' ಎಂಬವಕ್ಕೆ — 'ತು, ತ್ತು, ಗೆತ್' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಿರಲು ಅಗಾಗಮವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ತನತು, ತನತ್ತು; ತಮತು, ತಮತ್ತು; ನಿನತು, ನಿನತ್ತು; ನಿಮತು, ನಿಮತ್ತು; ಎನತು, ಎನತ್ತು; ಎಮತು, ಎಮತ್ತು; ತನಗೆ, ತಮಗೆ; ನಿನಗೆ, ನಿಮಗೆ; ಎನಗೆ, ಎಮಗೆ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ಅಗಾಗಮವು ಲಿಂಗಾಂತ್ಯವಾದುದರಿಂದ ನ ಕಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೨೮೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಅಕ್, ತುತ್ತುಗೆತಿ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ತನ್ನಿನೆನೆ' ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ತಥಾಚ — 'ತನ್, ನಿನ್, ಎನ್' ಎಂಬವಕ್ಕೆ 'ತು, ತ್ತು, ಗೆತ್' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಿರಲು ಅಗಾಗಮವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ತನತು, ತನತ್ತು' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೮೫

ಹೀಗೆ ತನಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆಗಮಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ತನಾದಿಗಳಿಗೆ 'ತು, ತ್ತು' ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಮಗಾಗಮವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಅವಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪಷ್ಠಿಗೆ ಅದೇಶವಿಶೇಷವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ವಾದಸ್ತುತ್ಯಾ || ೨೮೫ ||

ಅರ್ಥ || 'ತನ್, ನಿನ್, ಎನ್' ಎಂಬವುಗಳಿಗೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ — 'ಅಕ್' ಎಂಬ ಪಷ್ಠಿವಿಭಕ್ತಿಗೆ 'ತು, ತ್ತು' ಎಂಬಾದೇಶಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ತನತು, ತನತ್ತು, ತನ್ನಿ; ನಿನತು, ನಿನತ್ತು, ನಿನ್ನಿ; ಎನತು, ಎನತ್ತು, ಎನ್ನಿ ||' ಇವು ಏಕವಚನಕ್ಕೂ 'ತಮತು, ತಮತ್ತು, ತಮ್ಮ; ನಿಮತು, ನಿಮತ್ತು, ನಿಮ್ಮ; ಎಮತು, ಎಮತ್ತು, ಎಮ್ಮ ||' ಇವು ಬಹುವಚನಕ್ಕೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ವಾಗ್ರಹಣಕ್ಕೆ ಬಾಹುಲಕತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ 'ಅದು' ಎಂಬಾದೇಶವೂ ಬರುವುದೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ — 'ತನ್ನದು, ತಮ್ಮದು; ನನ್ನದು, ನಮ್ಮದು; ಎನ್ನದು, ಎಮ್ಮದು ||' ಎಂದೂ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗುವುವು.

ವಿಚಾರ ೨೮೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ವಾ. ಅದೇ, ತುತ್ಯಾ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ತನ್ನಿನೆನೆ' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ತಥಾಚ — 'ತನ್, ನಿನ್, ಎನ್'

ಎನ್ ' ಎಂಬಿವುಗಳ ' ಆತ್ ' ಎಂಬ ಷಷ್ಠೀಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ' ತು, ತ್ತು ' ಎಂಬಾದೇಶಗಳು ಬರುವುವು. ' ವಾ ' ಎಂಬುದು ಬಹುಳಾರ್ಥಕವೆಂದು ' ಅದು ' ಎಂಬಾದೇಶವೂ ಬರುವದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ತನತು, ತನತ್ತು, ತನ್ನದು ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ' ತು, ತ್ತು ' ಎಂಬಾದೇಶ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಗಾಗಮವನ್ನು ಮಾಡಲು ನೆ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲಿಂಗಾಂತ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲ. ' ಅದು ' ಎಂಬಾದೇಶ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಾಂತ್ಯತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದು. ' ತಮ್ಮದು ' ಮೊದಲಾದ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಾದರೋ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಬಾಹುಳಕತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಆದರೆ ಶಾಸನಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತನಾದಿಗಳಿಂದ ಪರವಾದ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಲು — ' ತನತು, ನಿನತು, ಎನತು ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು — ' ತಸ್ಯ, ತವ, ಮಮ ' ಮೊದಲಾದ ಸಂಸೃತಶಬ್ದಗಳಂತೆ ಸಂಬಂಧ ಪ್ರಧಾನಗಳಾಗಿ ' ತನ್ನ, ನಿನ್ನ, ಎನ್ನ ' ಎಂಬಿವಕ್ಕೆ ರೂಪಾಂತರಗಳಾದುದರಿಂದ ತದರ್ಥಗಳೇ ಆಗಿರುವುವು. ದರ್ಪಣಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಾದರೋ —

ನಿನತನತು ತನತನಿಪ್ಪಿವು

ಜನಿಯಸುಗುಂ ನಿನ್ನದೆನ್ನದುಂ ತನ್ನದೆನಿ

ಪ್ಪಿನಿತಹೋಳಂ ಮೇಣ್ ದ್ವಿತ್ವದಿ

ನನೇಕದೋಳನತ್ಯೃದಿಡಗೆ ಮತ್ಸಂ ಬರೆಯುಂ (ಸೂತ್ರ ೧೪೭)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ತನ್ನದು, ನಿನ್ನದು, ಎನ್ನದು ' ಎಂಬಿವಕ್ಕೆ ' ತನತು, ನಿನತು, ಎನತು ' ಎಂಬಾದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇವು ಷಷ್ಠ್ಯಂತಾರ್ಥಸಂಬಂಧಿಸ್ತುಪಾಚಕಗಳಾಗಿಯೇ ವೃತ್ತಾದಿತಗಳೆಂದು ಇವು ' ತನ್ನ, ನಿನ್ನ, ಎನ್ನ ' ಎಂದು ಸಂಬಂಧಪ್ರಧಾನಾರ್ಥಕಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲ ಸಂಬಂಧಿಗೂ ಸಂಬಂಧರೂಪತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಸಂಬಂಧಿಯು ಸಂಬಂಧಾತ್ಮಕವೇ ಆಗಿರುವುದು. ಇದರಿಂದ ದರ್ಪಣ, ಶಾಸನಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷವೇನೂ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ — ಧರ್ಮ-ಧರ್ಮಿಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಶಬ್ದವೃತ್ತಾದಿಸವು ಭೇದನೆಯ ಪ್ರಧಾನವಾದುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥಭೇದಗಳಿರುವವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಅಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ — ' ಸ್ವಸ್ಯ, ತವ, ಮಮ ' ಎಂಬಿವಕ್ಕೂ ' ಸ್ವೀಯಂ, ತ್ವದೀಯಂ, ಮದೀಯಂ ' ಎಂಬಿವಕ್ಕೂ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದೆ ಹೋಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ — ' ತನ್ನ, ನಿನ್ನ, ಎನ್ನ ' ಎಂಬಿವಕ್ಕೂ ' ತನ್ನದು, ನಿನ್ನದು, ಎನ್ನದು ' ಎಂಬಿವಕ್ಕೂ ವಿಶೇಷವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರುತ್ತಿರುವುದು. ಅದಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ' ಅದು ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯು ಅನರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಅರ್ಥಭೇದವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಶಂಕೆಗಳುಂಟಾಗುವುವು. ಅದುದರಿಂದ ದರ್ಪಣ, ಶಾಸನಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧವು ಸಂಭವಿಸುವುದು.

ಮತ್ತು ದರ್ಪಣಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಿ — ' ತನತು, ನಿನತು, ಎನತು ' ಎಂಬಿವನ್ನು ಸಂಬಂಧ ಪರವಾಗಿ ವೃತ್ತಾದಿಸ ಮಾಡಲು ಅವಕ್ಕೂ ' ಸ್ವೀಯಂ, ತ್ವದೀಯಂ, ಮದೀಯಂ ' ಎಂಬಿವರಂತೆ

ತದ್ಧಿತಾಂತತ್ವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ ದೋಷವೇನೆಂದರೆ — ತದ್ಧಿತಾಂತಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಯಶಃ ವಾಚ್ಯಲಿಂಗತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಲಿಂಗತ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಥಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಏಕಾನ್ವೇಷನವಚನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರೂಪಾಂತರವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ರೂಪಾಂತರವಾದರೋ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ — ‘ತನತ್ತು ಮಗಳ್, ತನತ್ತು ಮಗಂ, ತನತ್ತು ಮನೆ’ ಎಂದು ಲಿಂಗಭೇದದಲ್ಲಿಯೂ ‘ತನತ್ತು ಗುಣಂ, ತನತ್ತು ಗುಣಂಗಳ್’ ಎಂದು ವಚನಭೇದದಲ್ಲಿಯೂ ‘ತನತ್ತು ಗುರುಗಳಂ, ತನತ್ತು ಗುರುಗಳಂ, ತನತ್ತು ಗುರುಗಳೆ’ ಮೊದಲಾದ ವಿಭಕ್ತಿಭೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ರೂಪವಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ತದ್ಧಿತಾಂತತ್ವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಉಚಿತವಲ್ಲ. ಒಂದು ವೇಳೆ ತದ್ಧಿತಾಂತತ್ವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅವಿವ್ಯಲಿಂಗತ್ವವನ್ನೂ ಅವಚನತ್ವವನ್ನೂ ಸಿಪಾತವನ್ನೂ ಕಲ್ಪಿಸಲು ದೋಷವಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಅದ್ವೈತಗಳಾದ ನಾನಾಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪಕ್ಷಿ, ಕಲ್ಪನೆಯೇ ಪ್ರೇಷ್ಯವಾಗಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ — ‘ತನತ್ತು ಬಿಲ್ಲಾನವನೆಂತು ಕೀಸುವಂ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ‘ತನ್ನ ಬಿಲ್ಲಂ’ ಎಂದೇ ತೋರುವುದಲ್ಲದೆ ‘ತನ್ನದಂ ಬಿಲ್ಲಂ’ ಎಂದು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತಾಂತವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರೂ ತನಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಲ್ಪಮಾನಗಳಾದ ‘ತು, ತ್ತು’ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾಗಲಿ ಅಥವಾ ‘ಅತು, ಅತ್ತು’ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾಗಲಿ ಬರಲು ಪ್ರಥಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಕಾರವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ — ‘ತನ್ನು, ನಿನ್ನು, ಎನ್ನು’ ಎಂಬ ರೂಪಗಳೂ ದ್ವಿತೀಯ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲಿಂಗಾಂತರವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ದ್ವಿರ್ಭಾವವು ಬಂದು ‘ತನ್ನತು, ತನ್ನತ್ತು’ ಎಂದು ಉಭಯಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೋಷವುಂಟಾಗುವುದು. ಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಾದರೂ ಆಗಾಗಮನಿಧಿಯಿಂದ ನ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲಿಂಗಾಂತರವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ದ್ವಿರ್ಭಾವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಅಕಾರಾಗಮವನ್ನೂ ನಿಧಿಸಲು ಲಿಂಗಾಂತರವು ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವು ಬಾರದೆ ‘ತನತು, ತನತ್ತು’ ಎಂಬ ರೂಪಗಳಾಗುವುವು—ಎಂದರೆ ‘ತನ್ನದು, ನಿನ್ನದು’ ಮೊದಲಾದವಕ್ಕೂ ದ್ವಿತ್ವಬಾರದೇ ಹೋಗುವುದು. ‘ತನತು, ತನತ್ತು, ತನ್ನದು’ ಮೊದಲಾದವು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಋಗಳಿಂದರೆ ದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನ್ಯಾದೇಶಭಾವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿರುವುದು ಅಸಂಗತವಾಗುವುದು. ಅಥವಾ ಅಪ್ರಾಪ್ತಸಿಪಾತತ್ವಕ್ಕನುಮಾದಿದರೂ ಕರಂಬಾದಿಗಳಂತೆ ಸ್ವರೂಪಮಾತ್ರ ಸಿಪಾತನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಸರ್ವಲಿಂಗಸಂಖ್ಯಾವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಏಕರೂಪ್ಯಲಕ್ಷಣವಾದಕೌಟಸ್ಥ್ಯಸಿದ್ಧಿಭಗವಾಗಿ ಅವ್ಯಯತ್ವವನ್ನೂ ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. ಆದರಲ್ಲಿಯೂ ಏಕಾದಿಗಳಂತೆ ಕಲ್ಪಿಸಲು ಸಿಪಾತತ್ವವು ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ದುರ್ನಿವಾರವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇದೆಲ್ಲಾ ಯೋಚಿಸಿ ಸುಲಭೋಪಾಯಾರ್ಥವಾಗಿ ಪಕ್ಷಿಗೆ ಅದೇಶಕಲ್ಪನೆಯೇ ಪ್ರೇಷ್ಯವೆಂದು ಶಾಸನಕಾರನಿಗೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ತೀರಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೮೬

ಹೀಗೆಯೇ ತನಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವು ಧರವಾಗಲು ಅತ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ‘ಉತು’ ಎಂಬಾದೇಶವನ್ನು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಪಾಠಾಂತರ : ನಿ ಪಕ್ಷಿ, ವಿಕಲ್ಪನೆಯೇ ೨ ಸಂತೆ

ಸೂತ್ರಂ || ಸಂಖ್ಯಾಯಾಮುತುಶ್ಚ || ೨೭೬ ||

ಅರ್ಥ || ' ತನ್, ನಿನ್, ಎನ್ ' ಎಂಬವಕ್ಕೆ ಸರದಲ್ಲಿರುವ ' ಅತ್ ' ಎಂಬ ಷಷ್ಠಿಗೆ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ' ಉತು ' ಎಂಬಾದೇಶವು ಸಂಖ್ಯಾನಾಚಾರ್ಯಾದ ಶಬ್ದವು ಸರವಾಗಿರಲು ಬರುವುದು. ಚ ಕಾರದಿಂದ ' ತು, ತ್ತು ' ಗಳೂ ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ತಮ್ಮತಯ್ಯರ್, ನಿಮ್ಮತೇಣ್ಣರ್, ಎಮ್ಮತೊಂಬದಿಂಬರ್, ತಮ್ಮತಯ್ಯಮನೆಗಳ್, ನಿಮ್ಮತಾಯಿಗಿರಿಗಳ್, ಎಮ್ಮತೆಂಬುಮಕ್ಕಳ್ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಚ ಕಾರದಿಂದ ಸಮುಚ್ಚಿತಗಳಾದ 'ತು, ತ್ತು' ಗಳು ಬರಲು — ' ತಮ್ಮತಯ್ಯರ್, ತಮ್ಮತ್ತಯ್ಯರ್; ನಿಮ್ಮತೇಣ್ಣರ್, ನಿಮ್ಮತ್ತೇಣ್ಣರ್; ಎಮ್ಮತೊಂಬದಿಂಬರ್, ಎಮ್ಮತ್ತೊಂಬದಿಂಬರ್ || ' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುವುವು. ಇದು ಏಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಇದು ಬಾರದಿದ್ದರೆ ' ತಮ್ಮ ಆಯ್ಯರ್, ನಿಮ್ಮ ಆಯ್ಯರ್, ಎಮ್ಮ ಆಯ್ಯರ್ || ' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುವುವು.

ವಿಚಾರ ೨೭೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಸಂಖ್ಯಾಯಾಂ, ಉತುಃ, ಚ ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ಸಂಖ್ಯಾಯಾಂ' ಎಂಬುದು ಸಂಖ್ಯಾನಾಚಕ ಶಬ್ದಬೋಧಕಪರಸಪ್ತಮ್ಯಂತಪದವು. ' ಉತುಃ ' ಎಂಬುದು ಆದೇಶವು. ಚ ಕಾರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಿರುವ 'ತು, ತ್ತು' ಗಳು ಸಮುಚ್ಚಿತಗಳಾಗುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ' ನಾ, ಅದಃ, ತನ್ನಿನೆನಃ ' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಇವಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಂತೆಯೇ ಸಂಬಂಧ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ತಥಾಚ — ' ತನ್, ನಿನ್, ಎನ್ ' ಎಂಬವಕ್ಕೆ ಸಂಖ್ಯಾನಾಚಕ ಶಬ್ದವು ಸರವಾಗಿರಲು ' ಅತ್ ' ಎಂಬ ಷಷ್ಠಿಗೆ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ' ಉತು, ತು, ತ್ತು ' ಎಂಬಾದೇಶಗಳು ಬರುವುವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು — ' ತಮ್ಮತಯ್ಯರ್ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಪ್ರಯೋಗಬಲದಿಂದ ಬಹುತ್ವವಿಷಯಕವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ' ಆಂ ಆಯ್ಯರ್ ಬಂದೆವು, ನೀಂ ಆಯ್ಯರ್ ಪೋದಿರ್ ' ಎಂದು ಅಭೇದದಲ್ಲಿಯೂ ' ಎಮ್ಮಯ್ಯರ್ ಬಂದೆವು, ನಿಮ್ಮಯ್ಯರ್ ಪೋದಿರ್ ' ಎಂದು ಷಷ್ಠೀಪ್ರಯೋಗವುಂಟೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ಇದಿರೊಳ್ ಸ್ವರಾದಿಸಂಖ್ಯೆಗ

ಕೊದವಿರೆ ನಿಮ್ಮ ನ್ನು ತಮ್ಮ ನಿಪ್ಪವು ಪಿಂತ

ಹೊದವಿರೆ ನಡುವಣ್ಣು ತುವ

ಪ್ಪದಿವರ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪುಗಿಸದಿರೊಂದಂ (ಸೂತ್ರ ೧೪೮)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿಯೇ ಬರುವುವೆಂದು ಸೂಚಿಸಿರುವನು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೭೭

ಹೀಗೆಯೇ ತನಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಥಮೆಯಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವಾನೇಕತ್ವ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಮಿ ದೀರ್ಘಃ || ೨೮೭ ||

ಅರ್ಥ || 'ತನ್, ನಿನ್' ಎಂಬವಕ್ಕೆ ಮಕಾರಾತ್ಮಕ ಸುಪ್ತ ಪರದಲ್ಲರಲು ಸ್ವರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾದೇಶವು ಏಕತ್ವಾನೇಕತ್ವ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ತಾನ್, ತಾಮ್; ನಿನ್, ನಿಮ್' | 'ಎಂಬವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ವಿಚಾರ ೨೮೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಮಿ, ದೀರ್ಘಃ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ತನ್ನಿನೆನ' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೂ 'ಎನ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ತನ್, ನಿನ್' ಎಂಬವರಡೇ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುವು. 'ಮಿ' ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾಪಿಭಕ್ತಿಬೋಧಕಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು. ಇದು ಪ್ರಕರಣಪ್ರಾಪ್ತಸುಪ್ತಗಿ ವಿಶೇಷಣವು. 'ದೀರ್ಘಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್ವರಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷನಿರ್ದೇಶವಾವುದೂ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಏಕತ್ವ-ಬಹುತ್ವ ಸಾಧಾರಣವು. ತಥಾಚ — 'ತನ್, ನಿನ್' ಎಂಬವಕ್ಕೆ ಮಕಾರಾತ್ಮಕ ಸುಪ್ತ ಪರದಲ್ಲರಲು 'ತನ್, ನಿನ್' ಶಬ್ದಗಳ ಸ್ವರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ತಾನ್' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೮೮

'ಎನ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಆದಿನಃ || ೨೮೮ ||

ಅರ್ಥ || 'ಎನ್' ಶಬ್ದದ ಸ್ವರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆ ಕಾರಾದೇಶವು ಮಕಾರಾತ್ಮಕವಾದ ಸುಪ್ತ ಪರದಲ್ಲರಲು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಆನ್, ಆಮ್' | ಇವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೮೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಆತ್, ಎನ್' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮಿ, ದೀರ್ಘಃ' ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. 'ಆತ್' ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯವು. ಇದಕ್ಕೆ 'ದೀರ್ಘಃ' ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣವು. 'ಆತ್' ಎಂಬುದು ಸ್ವತಃ ದೀರ್ಘವಾಗಿದ್ದರೂ ವಿಶೇಷಣವು ಅಂತರಾದೇಶನಿವೃತ್ತಾರ್ಥವೆಂದೂ ತಿಳಿಯುವುದು. ತಥಾಚ — ಮಕಾರಾತ್ಮಕ ಸುಪ್ತ ಪರದಲ್ಲರಲು 'ಎನ್' ಎಂಬವರ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಆ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಆನ್, ಆಮ್' ಎಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಈ ತನಾದಿ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು — ಅಸ್ವರಭಾವಾಚಕವಾದ 'ನನ್' ಶಬ್ದವೊಂದಿರುವುದು: ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ತನಾದಿ ಸಾಧಾರಣವಾದುದೇ ಎಂದು ಹೇಳಿ — 'ನಾನ್, ನಾಮ್; ನನ್ನಂ, ನಮ್ಮಂ; ನನ್ನಿಂ, ನನ್ನಿಂದೆ, ನನ್ನಿಂದಂ; ನಮ್ಮಿಂ, ನಮ್ಮಿಂದೆ, ನಮ್ಮಿಂದಂ; ನನ್ನಗೆ, ನಮ್ಮಗೆ; ನನ್ನತ್ತಣೆಂ, ನನ್ನತ್ತಣೆಂ, ನನ್ನತ್ತಣೆಂದಂ; ನಮ್ಮತ್ತಣೆಂ, ನಮ್ಮತ್ತಣೆಂ, ನಮ್ಮತ್ತಣೆಂದಂ;

ಸನ್ನ, ಸನತು, ಸನತ್ತು, ಸನ್ನುತು ಸನ್ನದು. ಸನ್ನತು; ಸಮ್ಮ, ಸಮತು, ಸಮತ್ತು, ಸಮ್ಮದು.
ಸಮ್ಮತು: ಸನ್ನೋಳ್, ಸನ್ನಲ್ಲಿ; ಸನ್ನೋಳ್, ಸಮ್ಮಲ್ಲಿ' ಎಂದು ರೂಪಸಿಷ್ಟತಿಯನ್ನು
ಅಂಗೀಕರಿಸಿ —

ಶ್ರೀಮದನುಪಮಾಜಿನೇಂದ್ರಪ
ದಾಮರಕುಜಯುಗಳಮನಸತಾ ಮರಸತಿಚೂ
ಡಾನುಜಮರೀಚಿತಿಕೋ
ದ್ವಾಮಂ ಸಮಗೀಗೆ ವಿಮಲರತ್ನತ್ರಯಮಂ

ಶ್ರೀಕೇಳೀನಿಲಯಂ ನಿಶಾಂಭಿಕಮಲಂ ವಿಹ್ವಾನಬೀನಾಟ್ಯವೇ
ದೀಕಲ್ಪಂ ಮುಖಾಂಪ್ರದಿಂಬಮಬಿಲೇಂದ್ರೋತ್ತಂಸನಾಣಕ್ಕದೀ
ಪಾಕೀರ್ಣಂ ಹರಿಪೀತಪಾರ್ಶ್ವನೇಸರಂ ಪೂಜಾರ್ಹಸಾರ್ಪಕೃಲ
ಕ್ಷೀಕಾಂತಂ ಮುನಿಸುಪ್ರತಂ ಸಮಗೇ ಮಾಟ್ಯಾಸ್ವಾರ್ಥಸಂಸಿದ್ಧಿಯಂ

ಶ್ರೀಮದ್ಭವ್ಯಾಳಿಚಕ್ರಪ್ರಕರಸುಖಕರಂ ಸರ್ವಮಿಹ್ಯಾಂಧಕಾರ
ಸ್ತೋಮಪ್ರಧಂಸಿ ಲೋಧಾಮಲಕಿರಣಗೋದ್ವಾಸಿ ಮೋಕ್ಷಾಭಿಲೇಖ
ಪ್ರೇಮಂ ಸ್ಯಾದ್ವಾದಪೂರ್ವಾಚಲಸಮುದಿತನಾಶ್ಚರ್ಯವೃತ್ತಾಭಿರಾಮಂ
ಯೇನಾಂಗಂ ಸರ್ವಮಾನಾಹಿಮಕರನತಿಸಿದ್ಧೋಪಮಂ ಮಾಟ್ಯ ಸಮ್ಮೋಳ್

ನೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನೇಕೆಗಳಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಕಾವ್ಯಮುಖದಲ್ಲಿ
ಆಶೀರೂಪವಾದ ಮಂಗಳವು ಪರಾರ್ಥನೇ ಅಲ್ಲದೆ ಸ್ವಾರ್ಥವಲ್ಲ. 'ನನ್' ಎಂಬುದನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ
ಸದೆ — 'ನಿಮಗೆ, ನಿಮ್ಮೋಳ್' ನೊದಲಾಗಿ 'ನಿನ್' ಶಬ್ದವನ್ನೇ ಪರಿಸುವರು. ಇದನ್ನು
ಕೆಲವರು — ನಿರ್ವಿಘ್ನಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಕಾಮರು ಪ್ರಾರ್ಥಿತಪ್ರತಿಬಂಧಕದುರಿತಾಪನೋದ
ಸಾರ್ಥವಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಗುಣಾನುಕೀರ್ತನರೂಪವಾದ ಮಂಗಳವನ್ನು ಮಾಡುವರಾಗಿ
ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪರಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಯತ್ನಿಸುವರು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಅಯುಕ್ತವಾಗಿ
ತೋರುವುದರಿಂದ ಅನುಮೋದಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಲ್ಲದೆ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಪ್ರಯೋಗಗಳು ದೃಷ್ಟವಾಗು
ವುದರಿಂದ ಆಸ್ತದರ್ಥವಾಚಕವಾದ 'ನನ್' ಶಬ್ದವನ್ನು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು.
ಅವಾಗ್ಯೂ 'ಎನ್' ಪಪ್ತಪಾತಿಗಳು ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಉತ್ತರಮಾರ್ಗ
ನುಯಾಯಿಗಳಾದ ಕೆಲವು ಕರ್ವಿಶ್ವರಂಜನರೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.
ಈ ದತ್ತೋತ್ತರಮಾರ್ಗಭೇದಭಿನ್ನಪ್ರಯೋಗಚಾತುರೀಪ್ರಪಂಚವು ಸ್ವಪತುಂಗನ ಗ್ರಂಥವಲ್ಲ
ಉಪಲಭ್ಯಮಾನವಾಗಿರುವುದು.

ಆವತಾರಿಕೆ ೨೮

ಇವುಗಳಿಗೂ ನಾಮವಿಭಕ್ತಿಯಾದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಈಗ ಪರಿನಿಷ್ಕೃತವಾದ
ಸುಬಂತ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಮುಚ್ಚಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನೇಯನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಉನ್ ಸಮುಚ್ಚಯೇ ಪರೋಽನದಃ ಪದಾತ್ || ೨೮ ||

ಅರ್ಥ || ಷಷ್ಠಾಂತವೃತ್ತಿಕ್ತ ಪದದಿಂದ ಪರವಾಗಿ 'ಉನ್' ಎಂಬುದು ಸಮುಚ್ಚಯವು
ತೋರುವಾಗ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಹರಿಯುಂ ಹರನುಂ; ಜನೇಂದ್ರರುಂ ಗಣೇಂದ್ರರುಂ; ಕೇವಲಿಗಳುಂ ಶ್ರುತಕೇವಲಿಗಳುಂ; ಫಲದಿಂದಮುಂ ಪುಷ್ಪದಿಂದಮುಂ; ಆತನಿಂದಮುಂ ಅಕೆಯಿಂದಮುಂ; ಅದುಂ ಇದುಂ; ಮಾವಿಯುಂ ಕೂಡಿಯುಂ || ' ಮೊದಲಾದ ಪದ್ಯಪ್ರತಿಕ್ರಮದಗಳೆಲ್ಲಾ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೮೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ - ' ಉಮ್, ಸಮುಚ್ಚಯೇ, ಪರಃ, ಅನದಃ, ಪದಾತ್ ' ಎಂದು ಐದು ಪದಗಳಿರುವುವು. ' ಉಮ್ ' ಎಂಬುದು ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಕವಾದ ಸಿನಾತವು. ಇದು ಅಣಮಾಡಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ' ಸಮುಚ್ಚಯ ' ವೆಂದರೆ ಪರಸ್ಪರ ನಿರಪೇಕ್ಷವಾಗಿದ್ದರೂ ಪೂತವಾಗಿಯೇ ಇನ್ನೊಂದರಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಿಯು - ವಿಷಯಸಪ್ತಮಿಯೆಂದು ಯುವುದು. ' ಪರಃ ' ಎಂಬುದು ' ಉಮ್ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ' ಅನದಃ ' ಎಂಬುದು ' ನ ಅದ್, ಅನದ್, ತಸ್ಯಾದನದಃ ' ಎಂದು ಸಮಾಸ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ' ಅದ್ವೈತೀಕೃತ ' ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ' ಅದ್ ' ಎಂಬುದು ಪೃಷ್ಠಿಪಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವು. ಅದರಿಂದ ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ' ತದ್ವೈತೀಕೃತ ' ವೆಂದರೆ ಪದ್ಯಪ್ರತಿಕ್ರಮದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದು ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ ' ಪದಾತ್ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ' ಪದಾತ್ ' ಎಂಬುದು ದಿಗ್ಗೋಗಲಕ್ಷಣಪಂಚಮ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ ' ಪರಃ ' ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ತಥಾಚ - ಸಮುಚ್ಚಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪದ್ಯಪ್ರತಿಕ್ರಮದಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ' ಉಮ್ ' ಎಂಬ ಪೃಥುವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು. ' ಹರಿಯುಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ವಿಸ್ತರಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ' ಅನದಃ ' ಎಂದು ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ' ಆತನ, ಅಕೆಯ, ಅದರ ' ಮೊದಲಾದ ಪದ್ಯಪ್ರತಿಕ್ರಮದ ಪ್ರಯೋಗಗಳೆಲ್ಲ ಒರುವುದಿಲ್ಲ. ' ಪದಾತ್ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಪರವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ' ಪರಃ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಕಗಳಾದ ಅವ್ಯಯಗಳು ' ಉಮ್, ಅಮ್ ' ಎಂಬಿವೆರಡು ಇರುವುವು. ಇವುಗಳ ಪ್ರಯೋಗಸಿಯವಾರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವು ಅಭಿಪ್ರೇತವಾಗಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ತದಭಿಧಾತೃಕ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂಬುದು ಸರ್ವಜನೀನವಾಗಿರುವುದು. ಹಾಗೆಯೇ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥವು ಅಭಿಪ್ರೇತವಾಗಲು ತದ್ವಾಚಕ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಹಾಗೆ ಸಮುಚ್ಚಯವಾದುದು ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗವಾಗುವುದೋ ಅದರಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು. ಹೀಗಿರಲು ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗನಿಯಮವಾವುದು? ಏತಕ್ಕೆ ಈ ಸೂತ್ರಾರಂಭ ಪ್ರಯೋಗವು? ಎಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗಲು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಹಾಗೆ ನಿಯಮವಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಾರ್ವತ್ರಿಕವು. ಒಂದು ನಿಯತ ವಿಶೇಷವು ಎಂಬುದನ್ನು ನೋಡಿಸಲು, ಈ ಸೂತ್ರಾರಂಭ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ - ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪದಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿಯೂ ಕೆಲವೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವೇ ಇಲ್ಲದೆಯೂ ಎಲ್ಲೆಯೂ ಪೂರ್ವವಾಗಿ ಇಲ್ಲದೆಯೂ

ಇರುವುದೆಂದು ಪ್ರಯೋಗನಿಯಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರಾರಂಭವು ಸಾರ್ಥಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದರೂ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಇದು ಪ್ರಾಚೀನಕವಿಸ್ತನಾಹಸಮ್ಮತವೆಂದು 'ಅನಡಃ' ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ 'ಪದಾತ್, ಪರಃ' ಎಂದು ಪಂಚವ್ಯಂತಪದವೂ ಪರಶಬ್ದವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಮಂದಬುದ್ಧಿಗೆ ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ಭ್ರಾಂತಿಯುಂಟಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿದು ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. 'ಅಮ್' ವಿಷಯವು ಉತ್ತರ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೯೦

ಒಳಗೆ 'ಉಮ್' ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ 'ಅಮ್' ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕನಾದ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಒಳ್-ಗಿತೋರಮ್ ಚ || ೨೯೦ ||

ಅರ್ಥ || ಒಳ್-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಪದಕ್ಕೂ ಗಿತ್-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಪದಕ್ಕೂ ಪರವಾಗಿ ಸಮುಚ್ಚಯವು ತೋರುವಾಗ 'ಉಮ್, ಅಮ್' ಇವೆರಡು ಅವ್ಯಯಗಳೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಆವನೊಳುಂ, ಅವನೊಳಂ; ಆಕೆಯೊಳುಂ, ಆಕೆಯೊಳಂ; ಅದಜೊಳುಂ, ಅದಜೊಳಂ; ಆತಂಗೆಯುಂ, ಆತಂಗೆಂ; ಆಕೆಗೆಯುಂ, ಆಕೆಗೆಂ; ಅದಕ್ಕೆಯುಂ, ಅದಕ್ಕಂ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉಭಯ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳೂ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ವಿಚಾರ ೨೯೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಒಳ್ಗಿತಃ, ಅಮ್, ಚ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ಒಳ್ಗಿತಃ' ಎಂಬುದು ಸಪ್ತಸಿಂಹಚತುರ್ಥಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಸಮಹಾರದ್ವಂದ್ಯಮಾಡಿ ಪಂಚವ್ಯಂತವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತ ಲಾಭವು ಬರುವುದು. ಇದು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾದ 'ಪದಾತ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಚ ಕಾರದಿಂದ 'ಉಮ್, ಪರಃ, ಸಮುಚ್ಚಯೇ' ಎಂಬಿವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ — ಒಳ್-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಪದಕ್ಕೂ ಗಿತ್-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಪದಕ್ಕೂ ಪರವಾಗಿ 'ಉಮ್, ಅಮ್' ಎಂಬ ಅವ್ಯಯಗಳು ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥವು ತೋರುವಾಗ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುವು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಆವನೊಳಂ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೯೧

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ 'ಉಮ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪದದ ಪರವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗವು ಬೋಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಅದು ಅಮ್-ಅಂತಪದಕ್ಕೂ ಪರವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಅಲ್ಲಿ ನಿಯಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅಮಃ ಪ್ರಾಗಮಃ || ೨೯೧ ||

ಅರ್ಥ || ಅಮಂತವಾದ ಪದಕ್ಕೆ ಸಮುಚ್ಚಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ 'ಉಮ್' ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅದು ಆ ಅಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಅನನುಮಂ ಅವರುಮಂ; ಅಕೆಯುಮಂ ಆಕೆಗಳುಮಂ; ಫಲಮುಮಂ ಪುಷ್ಪಮುಮಂ; ಅವರುಮನಂತಕನೋರ್ಮೈಯೆ ಸವಿನೋಡಿದಂ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇವಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

|| ಸುಭಾಶ್ರಯವಿಧಿ ಪ್ರಕರಣಂ ಸಂಪೂರ್ಣಂ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀ ಭಟ್ಟಾಕಳಂಕದೇವ ವರಚಿತ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಪಾದವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ವಿಚಾರ ೨೯೧

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಅಮಃ, ಪೂರ್ವ, ಅಮಃ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ಉಮಃ, ಸಮುಚ್ಚಯೇ' ಎಂಬಿವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. 'ಅಮಃ' ಎಂಬುದು ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯೋಧಕ ಸ್ವಸ್ತಂತಪದವು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣ ಸಂಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದು. 'ಪೂರ್ವ' ಎಂಬುದು ಸರಪ್ರಯೋಗವ್ಯವರ್ತ್ಯರ್ಥಕವು. ಇದು ದಿಗ್ವಾಚಕವಾದುದರಿಂದ ಅವಧಿಯನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುವುದು. ಆ ಅವಧಿಬೋಧಕವಾದುದೇ 'ಅಮಃ' ಎಂಬುದು; ಅದುದರಿಂದಲೇ ಇದು ಸಂಚಯಂತನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವಾದರೂ ಪುನಃ ತದ್ಗ್ರಹಣಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ತಥಾಚ — ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನಂತಪದದ 'ಅಮಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕೃತಿ-ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ನಡುವೆ 'ಉಮಃ' ಎಂಬುದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಅನನುಮಂ, ಅವರುಮಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನೂ —

ಅನುಮೇಂದುರ್ವಿರ್ವ ಸಮುಚ್ಚಯ
ದುಮುವಿಧಿ ನಿರುತಂ ದ್ವಿತೀಯಯೋಗ ಪೂರ್ವಕೃತಂ
ಸಮಸಿಸನೆಂದು ಸ್ವಸ್ತಿಯೇ
ಅನುಮವು ಮಿಕ್ಕಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಪೇಶಿಕೃತಂ (ಸೂತ್ರ, ೧೨೨)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು.

|| ಇತಿ ಸುಭಾಶ್ರಯವಿಧಿ ಪ್ರಕರಣಂ ಸಮಾಪ್ತಂ ||

ಶ್ರೀವೆಂಕಟಾರ್ಯಸಂಭೂತಕುಂಡಲಾರ್ಯಜಿವಿಮಿಷಾ
ಯಾ ಕರ್ಣಾಟಕಶಬ್ದಾನುಶಾಸನಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶಿಕಾ
ತಸ್ಯಾ ದ್ವಿತೀಯ ಪಾದಸ್ಯಾ ತ್ವರ್ಣಾಃ ಪೂರ್ವಕ ಸಾಬಲಾಃ
ಬುಧಾಸ್ತತ್ರಗುಣಾನೋಪಾಧಾ ಬೋಧಯಂತು ಮನೂಜರಾಃ

ಇಂತು ಶ್ರೀಮದ್ ಭಟ್ಟಾಕಳಂಕದೇವ ವರಚಿತ ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಸೂತ್ರದ ಬಾಷಾನ್ವಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾದ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಪಾದವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾದುದು. ಶ್ರೀ.

ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ

ಭಾಗ ೨

ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ

ಅಥ ತೃತೀಯಸಾದ ಪ್ರಾರಂಭಃ

ಅಥ ಸಮಾಸ ಪ್ರಕರಣಂ

ಅನವಾಧಿಕೆ ೨೯೨

ಪೂರ್ವಸಾದದಲ್ಲಿ — “ ಅಪದಂ ನಪ್ರಯುಂಜೀತ ” ಎಂಬ ನಿಕೃತಕಾರರಾದ ಯಾಸ್ಕ ಮಹರ್ಷಿಗಳ ವಚನದಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞ ಕವಲ್ಲವ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗದೆಂದು ತೋರುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಆ ಪ್ರಯೋಗಾರ್ಹತಾಸಂಪಾದಕವಾದ ಪದತ್ವವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವುದು ಅತ್ಯಾವಶ್ಯಕವೆಂದು ಸಂಜ್ಞಾ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ — ‘ ಸುಪ್ ತಿಜಂತಂ ಪದಂ || ೧೪ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪದಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿದಾಗ್ಯೂ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಆ ಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮೋಪಸ್ಥಿತವಾದ ಸುಬಂತರೂಪದನಿಷ್ಪತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿ ವಿಶೇಷಗಳಮೇಲೆ ಅರ್ಥವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಸುಪ್-ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನೂ ನಿರೂಪಿಸಿ ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಪದಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಿಶೇಷ್ಯಭಾವದಿಂದ ಅಖಂಡೋಪಸ್ಥಿತಿ ಜನಕಗಳಾದ ಪದಾಂತರಗಳ ಸಮುಚ್ಚಿನ್ಯಾಪಾರವಿರಲು ಆಗುವ ಸಮಾಸ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ಮೊದಲು ಕೃತ್-ಸಾಧಾರಣವಾದ ಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸಮರ್ಥಃ ಪದವಿಧಿಃ || ೨೯೨ ||

ಅರ್ಥ || ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಪದಸಂಬಂಧಿಯಾದ ವಿಧಿಯು ವಿಶೇಷ್ಯವಿಶೇಷಣ ಭಾವಗಳಿಂದ ಅಖಂಡೋಪಸ್ಥಿತಿ ಜನಕಗಳಾದ ಪದಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ ಅಮಕೃತ್ತಿಜಾ || ೨೯೪ ||, ಇಮ್ ಕರಣೀ || ೩೦೦ ||, ಗೆತ್ತದರ್ಥೇನ || ೩೦೨ ||, ಭೀತ್ಯರ್ಥೇನಾತ್ತಣಂ || ೩೦೩ ||, ಅದ್ || ೩೦೪ ||, ಒಳ್ ಸಾಧುನಿಪುಣಾರ್ಥೇನ || ೩೦೫ ||, ಅಂತಿನಾ ಭಿನ್ನೇನ || ೩೦೬ ||, ಸಂಖ್ಯಾ ಸಮಾಹಾರೇ || ೩೦೭ ||, ವಿಶೇಷಣಮೇಕಾರ್ಥೇನ || ೩೦೮ ||, ಅನ್ಯಾರ್ಥೇ ಬಹುವಿರ್ಹಿತ್ಯಂ || ೩೧೦ ||, ದ್ವಂದ್ವಃ ಸಾಹತ್ಯೇ || ೩೧೪ || ’ ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಧಿಸುವ ಸಮಾಸ ಸಂಜ್ಞಾದಿಗಳು ಅವಾದಿ ಸುಬಂತಗಳಿಗೆ ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ ಅವು ಪದಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ವಿಧಿಗಳೆಂದು ಆ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥಪದವು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಆ ವಿಧಿಗಳು ತದಾಶ್ರಿತಗಳಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಇಂತಹ ವಿಧಿಸೂತ್ರಗಳೇ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿರುವುವು. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುವ — ‘ ವಜ್ರಂ ಗೊಂಡಯ್ಯ, ನೀರ್ದೋಳಿದಂ, ತೇರ್ಮರಂ, ಪುಲಿಯಳ್ಳು, ಮರ

ಗೊಂಬು, ಜಗಳಜಾಣಂ, ಮುಂಗಾಲ್, ಮೂಲೋಕಂ, ಬೆಳ್ಳಾವರೆ, ನಿಡುಗಣ್ಣಂ, ಮರಗಿಡುಗಳ್ ' ಮೊದಲಾದುವೇ ಇದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ವಿಚಾರ ೨೯೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಸಮರ್ಥಃ, ಪದವಿಧಿಃ ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ' ಸಮರ್ಥಃ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ — ' ಸಮ್, ಏಕೀಭಾವಸಮ್ಯಕ್ತ್ವವ್ಯಪೇಕ್ಷಾತ್ಪರಣೇಷು ಚ ' ಎಂಬ ಕೋಶವಚನದಿಂದ ' ಸಮ್ ' ಎಂದರೆ ಏಕೀಭೂತವಾದುದು; ಅಥವಾ ವ್ಯಪೇಕ್ಷಿತವಾದುದು. ಇದು ' ಅರ್ಥಃ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಮಾಡಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಲು ಏಕೀಭೂತವಾದ ಅಥವಾ ವ್ಯಪೇಕ್ಷಿತವಾದ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಬ್ದವಾವುದೋ ಅದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯದಿಂದ ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕಾರರು — ' ಸಂಶ್ಲಿಷ್ವಾರ್ಥಃ ಸಮರ್ಥಃ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಸಮರ್ಥಪದವು ' ಸಂಶ್ಲಿಷ್ವಾರ್ಥವುಳ್ಳ ' ಎಂದರೆ (ವಿಶೇಷ್ಯ ವಿಶೇಷಣಭಾವಾವಸ್ಥೆವಾಗಿ ಅಖಂಡೋಪಸ್ಥಿತಿಜನಕ) ಶಬ್ದಸಮುದಾಯಬೋಧಕವಾಗಿರುವುದು. ಇದು ' ಪದವಿಧಿಃ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ' ಪದವಿಧಿ ' ಎಂದರೆ — ' ಪದಸ್ಯ ವಿಧಿಃ, ಪದಯೋರ್ವಿಧಿಃ, ಪದಾನಾಂ ವಿಧಿಃ ' ಎಂದು ವಚನತ್ರಯದಿಂದಲೂ ವಿಗ್ರಹವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಏಕಪದಸಂಬಂಧಿ-ದ್ವಿಪದಸಂಬಂಧಿವಿಧಿಗಳೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೂ ಸಮರ್ಥವಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯಸಂಬಂಧದಿಂದ ಅನ್ವಯವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಸಮರ್ಥಪದಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥಾಶ್ರಿತವೆಂದರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪದಸಂಬಂಧಿಯಾದ ವಿಧಿಯು ಸಮರ್ಥಪದಾಶ್ರಿತ (ವಿಶೇಷ್ಯವಿಶೇಷಣಭಾವಗಳಿಂದ ಅಖಂಡೋಪಸ್ಥಿತಿಜನಕಪದಾಶ್ರಿತ) ವಾಗುವುದೆಂದು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅಂತಹ ಪದಸಂಬಂಧಿಯಾದ ವಿಧಿಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗಿರುವ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲಾ ಇದಕ್ಕೂ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಕೆಲವರು ಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರವೆಂದೂ ಕೆಲವರು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಫಲದಲ್ಲಿ ಏನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಅಧಿಕಾರಪಕ್ಷವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಲು ಪ್ರತಿಪದವಿಧಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ' ಸಮರ್ಥಃ ' ಎಂಬುದನ್ನು ಅವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿ ಸಂಬಂಧಿಸಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾಗುವುದೆಂದು ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಎಲ್ಲಾ ಪದವಿಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥಕ್ಕುಪಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸೌಲಭ್ಯವಿರುವುದೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಪರಿಭಾಷೆಯೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ — ಸಂಶ್ಲಿಷ್ವಾರ್ಥಕವಾದ ಸಮರ್ಥಪದದಿಂದ ಪ್ರತೀಯಮಾನವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೆಂಬುದು — ಏಕಾರ್ಥಭಾವಲಕ್ಷಣವೆಂದೂ ವ್ಯಪೇಕ್ಷಾಲಕ್ಷಣವೆಂದೂ ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಏಕಾರ್ಥಭಾವಲಕ್ಷಣವೆಂದರೆ — ' ಏಕಃ ಅರ್ಥಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಏಕಾರ್ಥಾಃ ಪೂರ್ವಮನೇಕಾರ್ಥಾಃ ಇದಾನೀನೇಕಾರ್ಥಾಃ ಭವಂತೀತಿ ' ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಿಂದ ಮೊದಲು ಬೇರೆಬೇರೆ ಅರ್ಥವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿ, ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ್ಯವಿಶೇಷಣಭಾವಗಳಿಂದ ಏಕಾರ್ಥ

ಬೋಧಕನಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವುದೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರು 'ಸಾಧಾರಣಾಭಿಧೇಯತೇ' ಎಂದು ವ್ಯವಹಾರ ಮಾಡುವರು. ಇದನ್ನೇ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ 'ವಿಶೇಷ್ಯವಿಶೇಷಣಭಾವಾವಗಾಹ್ಯೇಕೋಪಸ್ಥಿತಿಜನಕತ್ವರೂಪಸಾಮರ್ಥ್ಯ' ವೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುವರು.

ವ್ಯಪೇಕ್ಷಾಲಕ್ಷಣವೆಂದರೆ — ಬೇರೆ ಬೇರೆ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸಿ ಪರಸ್ಪರಾಕಾಂಕ್ಷೆಯಿಂದ ಅನ್ಯೋನ್ಯವಾಗಿ ಸಂಬಂಧವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರರು — 'ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಪರ್ಯವಸಾಯಿನಃ ಪದಾನಾಮಾಕಾಂಕ್ಷಾದಿವತಾತ್ ಪರಸ್ಪರಂ ಯಃ ಸಂಬಂಧಃ ಸಾ ವ್ಯಪೇಕ್ಷಾ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಹೀಗೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಎರಡು ಬಗೆಯೆಂಬುದು ಸರ್ವಸಮ್ಮತವಾಗಿರುವುದು. ಆದರೆ ಈ ಉಭಯ ವಿಧವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೆರಡೂ ಒಂದೇ ಎಡೆಯಲ್ಲಿರುವುದೇ? ಅಥವಾ ಕೆಲವೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಇವೆರಡರಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದೇ ಇರುವುದೇ? ಎಂದು ಆಶಂಕೆಯುಂಟಾಗಲು ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳೇನೆಂದರೆ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರ ಸಮ್ಮತಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಹೇಗೆಂದರೆ — ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರು 'ಪದಾರ್ಥಃ ಪದಾರ್ಥೇನ ಯುಜ್ಯತೇ ನ ತು ಪದಾರ್ಥೈಕ ದೇಶೇನ' ಎಂಬ ಯಾಸ್ಯಮುನಿ ವಚನವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಸಮಾಸಾದಿ ವೃತ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಖಂಡೋಪಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ 'ಸುಂದರನಾದ ದೊರೆಯ ಮಗನು' ಎಂಬುದೇ ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ 'ದೊರೆಯ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಸುಂದರ' ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡುತ್ತೇವೋ ಹಾಗೆ 'ದೊರೆಮಗ' ಎಂಬ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪದಾರ್ಥಕದೇಶವಾದ 'ದೊರೆ'ಯೆಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಸುಂದರ' ಎಂದು ಪೃಥಕ್ಕಾಗಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಮಾಡಬಾರದೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಅದುದರಿಂದ ಸಮಾಸಾದಿ ವೃತ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ಏಕಾರ್ಥಭಾವವನ್ನೂ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ವ್ಯಪೇಕ್ಷಾ ಲಕ್ಷಣವನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದರೆ ಕೆಲವೆಡೆ ಸಮಸ್ತಗಳಾಗಿ ಏಕದೇಶಾನ್ವಯವುಳ್ಳ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಉಪಲಭ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಕೃಷಿತ ನಿತ್ಯಸಾಪೇಕ್ಷಸ್ಥಲಗಳಲ್ಲಿ ಏಕದೇಶಾನ್ವಯವು ಬಾಧಿತವಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ನಾಮನಾಚಾರ್ಯರು — 'ಸ ವಿಶೇಷಣಾನಾಂ ವೃತ್ತಿನಃ, ವೃತ್ತಸ್ಯ ವಿಶೇಷಣಯೋಗೋನ' ಎಂಬ ವಿಧಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ 'ನಿತ್ಯಸಾಪೇಕ್ಷಂ ಸಮಸ್ಯತೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸಾದಿ ವೃತ್ತಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಏಕಾರ್ಥಭಾವಲಕ್ಷಣವಿರುವುದು — ಎಂದು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸಾದಿವೃತ್ತಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಬೇಕಾದುದು ಅವಶ್ಯಕವೆಂದು ಕೆಲವರು —

ಪದಯೋಸ್ತು ಪದಾನಾಂ ವಾ ವಿಭಕ್ತಿಯುಕ್ತ ಲುಪ್ಯತೇ
ಸಮಾಸಾಃ ಸ್ವ ಏವ ಸ್ವಾತ್ಮತೋತ್ತರೀವ ಚ

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರಾಚೀನರ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿ ಈ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ತದ್ಧಿತಪದವು ಕೃತ್ತಿಗೂ ಉಪಲಕ್ಷಕವೆಂದು 'ಸಮಾಸವೃತ್ತಿ, ತದ್ಧಿತವೃತ್ತಿ, ಕೃದ್ವೃತ್ತಿ' ಎಂದು ಮೂರು ವೃತ್ತಿಗಳೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಕೆಲವರು ಕೃತ್ತದ್ಧಿತವೃತ್ತಿಗಳೆರಡೂ ಸಮಾಸ ಸಜಾತೀಯಗಳಾದುದರಿಂದ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿಯೇ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಅಂತರ್ಭಾವವೆಂದು ಹೇಳುವರು.

ಆದುದರಿಂದಲೇ ಶಾಸನಕಾರನು ಈ ಸೂತ್ರದ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ - ' ಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ ಚ ದೈಧಾ ವ್ಯಪೇಕ್ಷಾ
ಲಕ್ಷಣಮೇಕಾರ್ಥಭಾವಲಕ್ಷಣಂ ಚೇತಿ ತತ್ರಾದ್ಯಂ ಸಮಾಸೇ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸ
ಪದವು ವೃತ್ತಿಮಾತ್ರಪರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವೃತ್ತಿಯೆಂದರೆ - ಅವಯವಶಕ್ತಿಸಹಕೃತ
ಸಮುದಾಯಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಅರ್ಥವಿಶೇಷವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಶಬ್ದವಿಶೇಷವೆಂದು ಪ್ರಾಚೀನ
ವೈಯಾಕರಣರು ವ್ಯವಹರಿಸುವ - ' ಪರಾರ್ಥಾಭಿಧಾನಂ ವೃತ್ತಿಃ ' ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ತಿಳಿಯು
ವುದು. ಇಲ್ಲಿ ' ಪರಾರ್ಥಾಭಿಧಾನ ' ವೆಂದರೆ ' ಪರಸ್ಯ ವೃತ್ತಿತ್ವೇನ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನಶಬ್ದಸಮುದಾಯಾ
ವಯವಾತಿರಿಕ್ತಸ್ಯ, ಅರ್ಥಸ್ಯ, - ಅಭಿಧೇಯಸ್ಯ, ಬೋಧನಂ - ಜ್ಞಾನಸಾಧಾನಂ, ವೃತ್ತಿಃ ' ಎಂಬ
ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸಿದರೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾರ್ಥವೇ ವೃತ್ತಿಯೆಂಬುದರ
ಅರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇಂತಹ ವೃತ್ತಿಯು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಜಹತ್ಸ್ವಾರ್ಥ, ಅಜಹತ್ಸ್ವಾರ್ಥ
ರ್ಥಗಳೆಂದು ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು. ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿ ' ಜಹತ್ಸ್ವಾರ್ಥ ' ಎಂಬುದು -
' ಜಹತ್ಸ್ವಾರ್ಥಾ ತು ತತ್ತ್ವೇನ ರೂಢಿಯುಕ್ತ ವಿರೋಧಿನಿ ' ಎಂಬ ವಚನ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯದಿಂದ ಎಲ್ಲಿ
ಲೋಕರೂಢಿಯು ವಿರುದ್ಧವಾಗುವುದೋ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಅವಯವಾರ್ಥಕ್ಕೆ ತ್ಯಾಗವಾದಿ ಸಮುದಾ
ಯಕ್ಕೆ ಅಖಂಡಶಕ್ತಿಯನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಅಜಹತ್ಸ್ವಾರ್ಥವೆಂಬುದಾದರೂ
ಅವಯವಶಕ್ತಿಸಹಕೃತವಾಗಿಯೇ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಅಖಂಡಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದು.
ಆದುದರಿಂದಲೇ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ವೃತ್ತಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವು ಶಬ್ದಾರ್ಥಸಂಬಂಧ ರೂಪವೃತ್ತಿನುತ್ಪ
ವಿರುವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದೆಂದು ಕೈಯೆಟಾದಿಗಳು ಹೇಳಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ - ' ರಾಜಪುರುಷ '
ಮೊದಲಾದ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ' ರಾಜಪುರುಷ ' ಮೊದಲಾದ ಪದವು ರಾಜಸಂಬಂಧಿ ಪುರುಷನಲ್ಲಿ
ಶಕ್ತನಾಗಿರುವುದು ಎಂಬ ಶಕ್ತಿಜ್ಞಾನವು ಉಂಟಾಗುವುದು. ಅಲ್ಲಿ ಅವಯವಶಕ್ತಿಯು ಲೌಕಿಕವು.
ಸಮುದಾಯಶಕ್ತಿಯಾದರೋ ಶಾಸ್ತ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಏನಂತೆ ಎಲ್ಲಿ ಬಾಧಕ
ವಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿ ಅವಯವಶಕ್ತಿಯು ಆದರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಎಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿ
ಅವಯವಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸಮುದಾಯಶಕ್ತಿಮಾತ್ರವೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಆದುದ
ರಿಂದ ' ಕೃಷ್ಣಸರ್ಪ ' ಮೊದಲಾದ ರೂಢಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಅವಯವಾರ್ಥಬೋಧವಿಲ್ಲದೆಯೇ
ವಿಶಿಷ್ಟಜಾತ್ಯಾದಿಬೋಧವುಂಟಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಾಕ್ಯಪದೀ
ಯದ್ವಲ್ಲ ಭರ್ತ್ವಹರಿಯು -

ಪದವಾಚ್ಯೋ ಯಥಾ ನಾರ್ಥಃ ಕಶ್ಚಿದ್ಗೌರವರಾದಿಷು
ಸತ್ಯಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಹ್ಯೇವಂ ಸಮುದಾಯೇ ನ ಗಮ್ಯತೇ

ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಬೋಧಿಸಿ ವೃತ್ತಿವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರು ಅಪೂರ್ವವಾಗಿ ಬೇರೆ ಒಂದು
ಶಕ್ತಿಯನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆಂದು -

ಸಮಾಸೇ ಖಲು ಭಿನ್ನೈವಶಕ್ತಿಃ ಸಂಕಜಶಬ್ದವತ್
ಬಹುನಾಂ ವೃತ್ತಿಧರ್ಮಾಣಾಂ ವಚನೈರೇವ ಸಾಧನೇ
ಸ್ಯಾನ್ಮತದ್ಗೌರವಂ ತಸ್ಮಾದೇಕಾರ್ಥಭಾವ ಅಶ್ರಿತಃ

ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ವಚನನಿಚಯಗಳಿಂದ ಬೋಧಿಸಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿಯೂ 'ಸಮಾಸೇ' ಎಂಬುದು
ಶಾಸನಕಾರನು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ವೃತ್ತಿಸಾಮಾನ್ಯಕರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಂತಹ ವೃತ್ತಿಗಳು ಇಲ್ಲಿ — ಕೃತದ್ವಿತೀಯಸಮಾಸರೂಪಭೇದಗಳಿಂದ ತ್ರಿವಿಧವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಶಾಸನಕಾರನು ಹೇಳಿರುವನು. ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿಯಾದರೋ — ‘ಕೃತದ್ವಿತೀಯಸಮಾಸಕಶೇಷಸನ್ನಾಧ್ಯಂತಧಾತುರೂಪಾಃ ಪಂಚವೃತ್ತಯಃ’ ಎಂದು ಐದು ವೃತ್ತಿಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಏಕಶೇಷವೃತ್ತಿಯೆಂಬುದು ಕೆಲವರ ಮತದಲ್ಲಿ ದ್ವಂದ್ವಾಪವಾದವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಅದು ಸಮಾಸವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಭೂತವಾಗುವುದು. ಸನ್ನಾಧ್ಯಂತಧಾತುವೃತ್ತಿಯೆಂಬುದಾದರೋ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿಗಳು ಮೂರೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ — ಸಮಾಸ ತದ್ವಿತೀಯಗಳು ಪದೋದ್ದೇಶ್ಯಕಗಳಾದುದರಿಂದ ಆ ವಿಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸಮರ್ಥ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದರಲ್ಲಿ ಏನೂ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲ. ಕೃತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾದರೋ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಅವು ಪದ ಸಂಬಂಧಿವಿಧಿಗಳಲ್ಲವೆಂದು ಅಲ್ಲಿ ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ — ‘ಇರುಣಃ ಕರ್ಮಣಿ || ೫೪೬ ||’ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಉಪಪದನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಕೆಲವು ಕೃತಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಿಗಳು ಪದಸಂಬಂಧಿ ವಿಧಿಗಳಾದುದರಿಂದ ಆ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ವೃತ್ತಿತ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ತದ್ವಿತೀಯಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾದರೋ ಸುಬಂತ್ಯಗಳ ಮೇಲೆಯೇ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವವಾದುದರಿಂದ ಇವು ಪದವಿಧಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿರುವುವು. ಸಮಾಸವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಂಪೂರ್ಣಕವಾದ ಸಂಶ್ಲೇಷಾರ್ಥಕ ‘ಅಸ’ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆ (ಘಜಾ) ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ‘ಸಮಾಸ’ ಪದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನರು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಶ್ಲೇಷಾರ್ಥಕ ಪದಸಮುದಾಯವೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದನ್ನೇ ಕೆಲವರು — ಶಕ್ತಿಸಂಬಂಧದಿಂದ ಸಮಾಸಪದವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದುದೆಂದೂ ಏಕಾರ್ಥಭಾವಾಪನ್ನಪದಸಮುದಾಯರೂಪವೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಈ ಮೂರು ಬಗೆಯಾದ ವೃತ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೃತದ್ವಿತೀಯ ವೃತ್ತಿಗಳು ಒಂದೊಂದೇ ಪದವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಬರುವುವು. ಸಮಾಸವೃತ್ತಿಯಾದರೋ ಅನೇಕ ಪದೋದ್ದೇಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ — ‘ಅರಮಗಳ’ ಎಂಬ ಸಮಾಸದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ‘ಅರಸಿನ ಮಗಳ’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ‘ಅರಸು’ ಶಬ್ದವೂ ‘ಮಗಳ’ ಶಬ್ದವೂ ತಮ್ಮತಮ್ಮ ಶಕ್ಯಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪರಸ್ಪರ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿಯೇ ಬೋಧಿಸುವುವು. ಇವಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲ ವಿಭಕ್ತಿಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ಅವುಗಳ ಉಪಪತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನಾಕಾಂಕ್ಷಿಸುವುವು. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಅರ್ಥಾಂತರಬೋಧಕವಾದ ಪದಾಂತರ ಸಂಬಂಧವು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದು. ಆ ಮೇಲೆ ಆ ಪದಗಳ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪದಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅನ್ವಯಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸೌಲಭ್ಯವಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಇಂತಹ ವಾಕ್ಯಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೇ ವ್ಯಪೇಕ್ಷಾಲಕ್ಷಣಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ‘ಅರಮಗಳ’ ಮೊದಲಾದ ಸಮಸ್ತಪದಗಳಲ್ಲಾದರೋ ‘ಅರಸು’ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಬೋಧಕವಾದ ಉತ್ತರಪದಭೂತ ‘ಮಗಳ’ ಮೊದಲಾದ

ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಸರ್ಜನೀಭೂತಸ್ವಾರ್ಥವುಳ್ಳದಾಗಿರುವುವು. 'ಮಗಳಾ' ಮೊದಲಾದ ಉತ್ತರಪದಗಳೂ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಕೇವಲ ತಮ್ಮ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇನ್ನೇನೆಂದರೆ — ಪೂರ್ವಪದಗಳ ಅರ್ಥಸಂಬಂಧ ಪುತ್ರ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯಕ್ತಿರೂಪಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣಾಭಿಧೇಯತಾರೂಪವಾದ ಏಕಾರ್ಥಭಾವ ಲಕ್ಷಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಶಃ ವಿಶೇಷಣಾಂತರ ಸಂಬಂಧವನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆಯೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ನರಸಿಂಹಾದಿ ಪದಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು ಸಿಂಹಾದಿರೂಪಾರ್ಥಗಳಾಗಲಿ, ನರರೂಪಾರ್ಥಗಳಾಗಲಿ, ತದುಭಯರೂಪಾರ್ಥಗಳಾಗಲಿ ತೋರದೆ ವಿಜಾತೀಯಗಳಾದ ಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿವಿಶೇಷಗಳೇ ಅಖಂಡಾಕಾರವಾಗಿ ತೋರುವುವು. ಇದನ್ನೇ ಪ್ರಾಚೀನರು ಯುಕ್ತಾರ್ಥ, ಸಂಗತಾರ್ಥ, ಸಾಧಾರಣಾಭಿಧೇಯ ಎಂಬುದು — ಇದೇ ಸಮಾಸವಾಚ್ಯಾರ್ಥವು — ಇದೇ ಏಕಾರ್ಥಭಾವದಲ್ಲಿ ತೋರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳುವರು.

ಕಾತಂತ್ರವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ — 'ನಾಮ್ನಾಂ ಸಮಾಸೋ ಯುಕ್ತಾರ್ಥಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿ 'ಯುಕ್ತಾರ್ಥಸ್ತು ನರಸಿಂಹವದಖಂಡ ಏವ' ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಅದುದರಿಂದ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅಖಂಡ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಅಖಂಡ ಶಕ್ತಿಯನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದರೂ ಕೆಲವು ಪೂರ್ವಪದಾರ್ಥಪ್ರಧಾನಗಳಾಗಿಯೂ ಕೆಲವು ಉತ್ತರ ಪದಾರ್ಥಪ್ರಧಾನಗಳಾಗಿಯೂ ಕೆಲವು ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥಪ್ರಧಾನಗಳಾಗಿಯೂ ಕೆಲವು ಉಭಯ ಪದಾರ್ಥಪ್ರಧಾನಗಳಾಗಿಯೂ ಇರುವವೆಂದು ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯಗಳ ಅರ್ಥಸಂಸ್ಕಾರವಶದಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸುವರೇ ಅಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಎಂದಲ್ಲ. ಆದರೆ — 'ಉತ್ತರಪದಾರ್ಥ ಪ್ರಧಾನಸ್ತತ್ಪುರುಷಃ, ಪೂರ್ವಪದಾರ್ಥಪ್ರಧಾನೋಽನ್ಯಯಾಭಾವಃ, ಅನಪದಾರ್ಥಪ್ರಧಾನೋ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ' ಎಂಬ ಪ್ರಾಚೀನರ ವ್ಯವಹಾರವು 'ಪ್ರಾಯಶಃ' ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಸಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿಶೇಷ್ಯ-ವಿಶೇಷಣಭಾವಾವಗಾಹ್ಯೇ ಕೋಪಸ್ಥಿತಿಜನಕತ್ವರೂಪಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿದ್ದರೂ ಉಭಯಪ್ರದಾರ್ಥಪ್ರಧಾನವಾದ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸ ದಲ್ಲಿ ಉಭಯಕ್ಕೂ ಮುಖ್ಯತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಪರಸ್ಪರಾಕಾಂಕ್ಷಿತವಾದ ಪದವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಸಮಾಸವಿಧಿಯು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ ನೆಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ 'ಮರಗಿಡುಗಳಾ' ಮೊದಲಾದ ದ್ವಂದ್ವಸ್ಥಲಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯಾಂತರ್ಭಾವದಿಂದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವುದೆಂದು ಸಮಾಸವಿಧಿಯು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ 'ಮರ, ಗಿಡು' ಶಬ್ದಗಳು 'ಮರಂ, ಗಿಡು' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಕೇವಲ ಸ್ವಾರ್ಥಗಳನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. 'ಮರವು ಗಿಡ ಸಂಬಂಧವು, ಗಿಡು ಮರ ಸಂಬಂಧವು' ಎಂದು ಪರಸ್ಪರಸಂಬಂಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನೇ ಹೇಳುವುವು. ಅದುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯೋಪಸರ್ಜನಭಾವದಿಂದ ದ್ವಿಸ್ವರೂಪತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಮರದಲ್ಲಯೂ ಗಿಡುವಿನಲ್ಲಿಯೂ 'ಮರ, ಗಿಡು' ಶಬ್ದಗಳು ಇರುವವೆಂದು ಏಕಾರ್ಥತೆಯು ಉಪಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣಕಾರರು ಇತರೇತರ ಯೋಗದ್ವಂದ್ವಸ್ಥಲಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯಾಂತರ್ಭಾವದಿಂದ ಏಕಾರ್ಥಭಾವರೂಪ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. ಸಮಾಹಾರದ್ವಂದ್ವ

ದಲ್ಲಾದರೋ ವೃತ್ತಪದಾರ್ಥಗಳ ಸಮುದಾಯವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ತೋರುವುದರಿಂದ ಏಕಾರ್ಥತೆಯು ಸ್ವತಃ ಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ಕೃತದ್ವಿತೀಯತ್ವಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಏಕಾರ್ಥತೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದು. ಹೀಗೆ ವೃತ್ತಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಏಕಾರ್ಥಭಾವರೂಪ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿ ಆಯಾ ವಿಧಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

ವ್ಯುತ್ಪೇಕ್ಷಾಲಕ್ಷಣರೂಪಸಾಮರ್ಥ್ಯವಾದರೋ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೆ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ — ‘ ಅರಸಿನ ಮಗಳ ’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ‘ ಅರಸಿನ ’ ಎಂಬ ಪದವು ಉದ್ಭೂತಸಂಬಂಧವುಳ್ಳುದಾದುದರಿಂದ ‘ ಅರಸಿನ ಮನೆಯ ? ಕುದುರೆಯ ? ಆನೆಯ ? ಅವನ ಸಂಬಂಧವಾದುವು ’ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದು. ‘ ಮಗಳ ’ ಎಂಬುದು ಜನಕಪರತಂತ್ರವಚನವಾದುದರಿಂದ ‘ ಅರಸಿನ ಮಗಳೇ ? ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ಮಗಳೇ ? ವೈಶ್ಯನ ಮಗಳೇ ? ಶೂದ್ರನ ಮಗಳೇ ? ಇವಳಾರ ಮಗಳ ’ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ತಂದೆಯಾಕಾಂಕ್ಷೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಪದಾಂತರಸನ್ನಿಧಾನವಿರಲು ಇತರಾಕಾಂಕ್ಷೆಯು ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ವ್ಯುತ್ಪೇಕ್ಷಾಲಕ್ಷಣಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಹೀಗೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದ್ವಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಒಂದು ವೃತ್ತಾಶ್ರಯವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ಇನ್ನೊಂದು ವಾಕ್ಯಾಶ್ರಯವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ‘ ಅರಸಿನ ಮಗಳಂ ನೋಡು ’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹೇಗೆ ಇತರ ಸಂಬಂಧ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ‘ ಅರಸಿನ ’ ಸಂಬಂಧವೆ ತೋರುವುದೋ ಹಾಗೆ ‘ ಅರಮಗಳಂ ನೋಡು ’ ಎಂಬ ಸಮಾಸಪದದಿಂದಲೂ ತೋರುವುದರಿಂದ ವೃತ್ತಿ-ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಏಕದೇಶಾನ್ವಯಾದಿದೋಷಪರಿಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಭೇದಗಳನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದರೂ ಎರಡಕ್ಕೂ ಸಮಾನಾರ್ಥಕತ್ವವೇ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಾಚೀನರು — ‘ ವ್ಯತ್ಯಾಭಾವಬೋಧಕಂ ವಾಕ್ಯವಿಗ್ರಹಃ ’ ಎಂದು ವೃತ್ತಿಸಮಾನಾರ್ಥಕತ್ವವನ್ನು ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಹೇಳುವರು. ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಮಾರ್ಗವನ್ನವಲಂಬಿಸಿ ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸುವರು.

ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು — ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಆವುದು ಪದವಿಧಿಯೋ ಅದು ವಿಶೇಷ್ಯ-ವಿಶೇಷಣ ಭಾವಾವಗಾಢ್ಯೇಕೋಪಸ್ಥಿತಜನಕಪದಾತ್ರಿತವಾಗುವುದೆಂದು ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಉಪಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಕೆಲವರು ಪದವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥಪದಕ್ಕೆ ಉಪಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಈ ಮೂರು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪರಿಭಾಷಾಪಕ್ಷವನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವುದೇ ಉತ್ತಮವಾಗಿರುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಅಧಿಕಾರಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮರ್ಥಪದವನ್ನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಆವೃತ್ತಿಮಾಡಿ ಸಂಬಂಧಿಸಬೇಕು. ಮತ್ತು ಕೃತ್-ಪ್ರಕರಣವು ಅಖ್ಯಾತ-ಪ್ರಕರಣದಿಂದ ವ್ಯವಹಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಮಂಡೂಕವು ತಿಯನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಬೇಕು. ಇವೆರಡೂ ಗೌರವಗ್ರಸ್ತವಾದುವು. ಅದುದರಿಂದ ಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರವನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವುದೇ ಉತ್ತಮವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಯನಿಷ್ಪತ್ತಿಪ್ರಕಾರವು ಆಯಾ ವಿಧಿಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೇ ವಿವರಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ದರ್ಪಣಕಾರನು ಹೀಗೆ ವೃತ್ತಿಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಇಂತಹ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಮಾಡದಿದ್ದರೂ ಅರ್ಥಾತ್ ಸಮಾಸಾದಿವೃತ್ತಿಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ವಿಚಾರ ಮಾಡಲು ಇದೇ ಅರ್ಥವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದೆಂದು ಸಮಾಸಮಾನ್ಯಲಕ್ಷಣಮಾತ್ರವನ್ನೂ —

ಕಣು ತಾಯ ಬಳಿಯನುಳಿಯದ

ತೆಜದಿಂದ ನಾಮಪದನುರ್ಭಾನುಗಮಾ

ಗಿಣಿಗೆ ಸಮಾಸಂ ನೆಗಬ್ಬಂ

ನೆಣಿ ಪೋಕುಂ ಮಧ್ಯಗತವಿಭಕ್ತಿಗಳವರೋಳ್ (ಸೂತ್ರ ೧೩)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿರುವನು.

ಅನವಕಾರಿಕೆ ೨೯೩

ಸಕಲವೃತ್ತಿಸಾಧಾರಣವಾದ ಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಸಮಾಸವೃತ್ತಿಮಾತ್ರ ವಿಷಯಕವಾದ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸುಪ್ ಸುಪಾ ಸಹ* ಸಮಾಸೋ ಬಹುಲಂ || ೨೯೩ ||

ಅರ್ಥ || ಸುಬಂತವು ಸುಬಂತಪದದೊಡನೆ ಬಹುಲವಾಗಿ ಸಮಸ್ಯಮಾನವಾಗುವುದು ಎಂದು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಸಮಾಸ ವಿಧಿಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ವಿಶೇಷಣಮೇಕಾರ್ಥೇನ || ೩೦೯ || ' ಮೊದಲಾದುವು.

ವಿಚಾರ ೨೯೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯವಾವುದೂ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪರಾರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದರೆ ಮುಂದೆ 'ಅನುಕ್ರಮಿಣಿ || ೨೯೪ ||' ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದಲೇ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವೇ ವಿಧೇಯವೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಇದು ಪರಾರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪರಾರ್ಥವೆಂದರೆ — ವಿಧಿತಾಸ್ತ್ರೋಪಕಾರಕವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು. ಹೀಗೆ ವಿಧ್ಯುಪಕಾರವಾದುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವೆಂದೂ ಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರವೆಂದೂ ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಭಾಷೆಯಲ್ಲ. ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ — ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಪ್ರತಿವಿಧಿಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇಲ್ಲಿ — ' ಸುಪ್, ಸುಪಾ, ಸಹ, ಸಮಾಸಃ, ಬಹುಲಂ ' ಎಂದು ಐದು ಪದಗಳಿರುವುವು. ' ಸುಪ್, ಸುಪಾ ' ಎಂಬೀಯೆರಡೂ ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕಗಳಾದುದರಿಂದ — ' ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸವಿಹಿತಸ್ತದಾದೀಸ್ತದಂತಸ್ಯ ಗ್ರಹಣಂ ' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತಬೋಧಕಗಳಾಗುವುವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಸುಪ್' ಎಂದರೆ ಸುಬಂತವೆಂದರ್ಥವು. ಇದು ವಿಧಿಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಥಮಾಂತಪದದೋದ್ಯವಾದುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ' ಸುಪಾ ' ಎಂಬುದು ತೃತೀಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಸುಬಂತದಿಂದ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದು ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣವಿಧಿಸೂತ್ರಸ್ಥ ತೃತೀಯಾಂತ ಪದಬೋಧ್ಯವಾದುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ' ಸಹ ' ಎಂಬುದು ಸಾಹಿತ್ಯದ್ಯೋತಕವಾದ ಆವೃತ್ತಿಯು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ' ಸುಪಾ ' ಎಂಬುದು ತೃತೀಯಾಂತವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ' ಸಮಾಸಃ '

* ಕೆಲವು ಪ್ರತಿಗಳಲ್ಲಿ ' ಸಹ ' ಎಂಬ ಪದವು ಇಲ್ಲ.

ಎಂಬುದು 'ಸಮಾ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ 'ಅಸ' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆ (ಘಂ) ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ಏಕೀಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪದಸಮುದಾಯಬೋಧಕವಾಗಿರುವುದು. ಇದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯದಿಂದ ನ್ಯಾಸಕಾರರು — 'ಪರಸ್ಪರಾಪೇಕ್ಷಾಣಾಂ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಪದಾನಾಂ ಕಥಂಚಿದೈಕಪದ್ಯಂ ಸಮಾಸಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ನಾಗೇಶಭಟ್ಟನು ಮಂಜೂಷಾದಿ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ — 'ಸಮಾಸತ್ವಂ ನಾಮಶಕ್ತಿ ಸಂಬಂಧೇನ ಸಮಾಸಪದವತ್ತ್ವಂ, ಏಕಾರ್ಥಿಭಾವಾಪನ್ನ ಪದಸಮುದಾಯತ್ವಂ ವಾ-ಸಮಸ್ಯತೇ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತತೇ ಏಕಾರ್ಥಿಕ್ರಿಯಾಕ್ರಿಯಾವಿತಿವೃತ್ತತೇಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು ಇಲ್ಲಿ ಪದವೆಂಬುದು ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತವಾದುದು ಎಂದಲ್ಲ. ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯಮಾತ್ರ ಭಿನ್ನವಾದುದು ಎಂದು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು. ಇದರಿಂದ ಕೃತ್ವದ್ಧಿತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಬಹುಳಂ' ಎಂಬುದು —

ಕ್ಷಚಿತ್ ಪ್ರವೃತ್ತಿಃ ಕ್ಷಚಿದಪ್ರವೃತ್ತಿಃ ಕ್ಷಚಿದ್ವಿಭಾಷಾ ಕ್ಷಚಿದನ್ಯದೇವ
ವಿಧೇರ್ವಿಧಾನಂ ಬಹುಧಾ ಸಮೀಕ್ಷ್ಯ ಚಾತುರ್ವಿಧಂ ಬಾಹುಳಕಂ ವದಂತಿ

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕೋಕ್ತವಾದ ಚಾತುರ್ವಿಧ್ಯಬೋಧಕವಾದುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತಥಾಚ — ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸುಬಂತ್ವವಾದುದು ಸುಬಂತ್ವದೊಡನೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ಸಮಸ್ಯಮಾನವಾಗುವುದೆಂದು ಅಧಿಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ — 'ವಿಶೇಷಣಮೇಕಾರ್ಥೇನ' ಎಂಬುದೇ ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾದ 'ಬೆಳ್ಳಾವರೆ, ಕನ್ನೆಯ್ದಿಲ್' ಮೊದಲಾದುವೇ ಇದಕ್ಕೂ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ 'ಸುಪ್' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಅಟ್ಟಂ ಬಾಣಸಿಗಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದವು ತಿಂತ್ರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಸುಪಾ' ಎಂದು ತೃತೀಯಾಂತಪದವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಗಾಯಕರ್ ಪಾಡಿರರ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದವು ತಿಂತ್ರವಾದುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಸಮಸ್ಯಮಾನವಾದ ಉಭಯಪದಗಳೂ ಸುಬಂತ್ವಗಳಾಗಿಯೇ ಇರಬೇಕೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು. 'ಬಹುಳಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವಾಕ್ಯವೂ ಪ್ರಯೋಗಾರ್ಹವೆಂದು ಬೋಧಿತವಾಗುವುದು.

ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಕೆಲವರು ವಿಧಿಸೂತ್ರವೆಂದು ಹೇಳಿ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣವಾದ ವಿಶೇಷಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅಪಿಷಯಗಳಾದ — 'ಬೇಗಂ ಬಂದಂ = ಬೇಗಬಂದ, ತಿಬ್ಬಂ ನುಡಿದಂ = ತಿಬ್ಬನುಡಿದಂ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ — 'ಅರಸಿನ ಮಗಂ' ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯವು; 'ಅರಮಗಂ' ಎಂಬುದು ಸಮಾಸವು ಎಂದು ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಸುಬಂತ್ವವು ಸುಬಂತ್ವದೊಡನೆ ಸಮಸ್ಯಮಾನವಾಗುವುದು ಎಂಬ ಪದದ್ವಯವನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡು ಬರುವ ಈ ಸಮಾಸ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಪೂರ್ವೋತ್ತರಪದಗಳಿಗೆ ಅವ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು? 'ಅರಸು, ಮಗ' ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತಿವ್ಯಯವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅವುಗಳಮೇಲೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಷಷ್ಠಿಯನ್ನೂ ಪ್ರಥಮೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಿ 'ಅರಸು+ಅ+ಮಗ+ಮಾ' ಎಂಬೀಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದೇ?

ಆಥವಾ ಸುಬ್-ನಿಮಿತ್ತಕ ಸುಪ್-ಸ್ಥಾನಿಕಗಳಾದ ಎಲ್ಲ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಿ ' ಅರಸಿನ ಮಗಂ ' ಎಂಬ ಸಿದ್ಧರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದೆ? ಎಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗಲು — ಪ್ರಥಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯಕಾರ್ಯಗಳು ಅಂತರಂಗಗಳಾದುದರಿಂದಲೂ ಸಮಾಸಸಂಜ್ಞಾದಿಗಳು ಪದದ್ವಯನಿಮಿತ್ತಕಗಳಾದುದರಿಂದ ಬಹಿರಂಗಗಳಾದುದರಿಂದಲೂ ಅಂತರಂಗ ಬಹಿರಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರಂಗವೇ ಪ್ರಬಲವೆಂದು ಪಾಣಿನಿ ಮೊದಲಾದವರು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ತದನುಸಾರವಾಗಿ ಸಮಾಸಸಂಜ್ಞೆಯೇ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಎರಡನೆಯ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸಸಂಜ್ಞೆಯು ಪ್ರವರ್ತಿಸಿದರೂ ' ವೃತ್ತೇ || ೨೪೮ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಸ್ಥಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಕಿನಾದಿಗಳೂ ನಿವೃತ್ತವಾಗಲು ನಿವರ್ತಕ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅವು ಶ್ರೂಯಮಾಣವಾಗಲು ' ಅರಸಿನ್ನಗ ' ಎಂದು ಅನಿಷ್ಟರೂಪವಾಗುವುದೇ ಅಲ್ಲದೆ ' ಅರಮಗ ' ಎಂಬ ಇಷ್ಟರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಉಭಯಪಕ್ಷವೂ ದೋಷದ್ವಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು.

ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪುತ್ರನಿಮಿತ್ತನಾದ ತಂದೆಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ನೈಮಿತ್ತಿಕನಾದ ಪುತ್ರನಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವೇನೂ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವ — ' ನಿಮಿತ್ತಾಭಾವೇ ನೈಮಿತ್ತಿಕಸ್ಯಾಪ್ಯಭಾವಃ ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯವು ಸಾರ್ವತ್ರಿಕವಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ನ್ಯಾಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಸುಸ್ಥಿಗೆ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಲು ತನ್ನಿಮಿತ್ತಕಗಳಾದ ಕಿನಾದಿಗಳೂ ನಿವೃತ್ತಗಳಾಗುವುವೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ' ಅರಮಗಂ ' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಸಿದ್ಧಿರ್ಭವಾಗಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಪದಗಳಿಗೆ ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಾಗಲಿ, ಮಾಡಿದ ಮೇಲಾಗಲಿ ಸಮಾಸಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದಾಗ್ಯೂ ವಕ್ತ್ವಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಲೋಪಶಾಸ್ತ್ರವು ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಲುಪ್ತವಾಗುವ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತಕ ಕಾರ್ಯಗಳೂ — ' ನಿಮಿತ್ತಂ ವಿನಾ ಶೋನ್ಮುಖಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ತತ್ ಪ್ರಯುಕ್ತಂ ಕಾರ್ಯಂ ನ ಕುರ್ವಂತಿ ವೈಯಾಕರಣಾಃ ' ಎಂಬ ನಿಯಮವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆ ಕಾರ್ಯವನ್ನೇ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಎರಡನೆಯ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕೃತಕಾರ್ಯವೂ ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ಈ ಸಮಾಸವು — ಸುಬಂತಪೂರ್ವಪದಕವಾದುದು ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ತಿಜಂತಪೂರ್ವಪದಕವಾದುದು ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ಪ್ರಾಚೀನ ವೈಯಾಕರಣರು ಹೇಳಿರುವರು. ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹರಿಯು —

ಸುಪಾಂ ಸುಪಾ ತಿಜಾ ನಾಮ್ನಾ ಧಾತುನಾಥ ತಿಜಾಂ ತಿಜಾ

ಸುಬಂತೇನೇತಿ ವಿಜ್ಞೇಯಃ ಸಮಾಸಃ ಸದ್ವಿಧೋ ಬುದ್ಧಿಃ

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಕೆಲವರು ಸಮಾಸಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಯಾಭಾವ ತತ್ಪುರುಷ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ದ್ವಂದ್ವಗಳಿಗೆ ನಾಮವಿಶೇಷದಿಂದ ವ್ಯವಹಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸಗಳು ನಾಲ್ಕೇ ಭೇದಗಳುಳ್ಳವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಯಾಭಾವವೆಂಬುದು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಾರ್ಥಬೋಧಕವಾದ ಸಮಾಸವು. ಇದು ಪ್ರಾಯಶಃ ನಿತ್ಯಸಮಾಸವಾಗಿರುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ತತ್ಪುರುಷ

ವೆಂಬುದು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯದಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾರ್ಥಬೋಧಕವಾದುದೆಂದೂ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಎಂಬುದು ಸಮನ್ವಯಾನುವದಾತಿರೀಕ್ಷಪದಾರ್ಥಬೋಧಕವೆಂದೂ ದ್ವಂದ್ವವೆಂಬುದು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯದಿಂದ ಸರ್ವಪದಾರ್ಥಬೋಧಕವೆಂದೂ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಾರ್ಥಪ್ರಾಧಾನ್ಯಾದಿಗಳು ಪ್ರಾಯಿಕವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವೆಂದರೆ — ಸ್ವಘಟಕವಾದ ಪದಾರ್ಥಾಂಶದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣತಾನಾಸನ್ನತ್ವರೂಪವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ವೋಪದೇವನು—

ಸಮಾಸಸ್ತು ಚತುರ್ಥೇತಿ ಪ್ರಾಯೋವಾದಸ್ತಥಾಪರಃ

ಯೋಷಯಂ ಪೂರ್ವಪದಾರ್ಥಾಧಿಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿಷಯಃ ಸ ಚ

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು.

ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಹೀಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯ ಸಮಾಸಗಳಲ್ಲೇ ಅವಾಂತರವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ತಿಳಿದು —

ಪೋಧಾಸಮಾಸಾಸ್ಸಂಕ್ಷೇಪಾದಷ್ಟಾ ವಿಂಶತಿಥಾ ಪುನಃ

ನಿತ್ಯಾಽಪಿತ್ಯಯೋಗೇನ ಲುಗಲುಕ್ತ್ವೇನ ಚ ದ್ವಿಧಾ

ತತ್ರಾಪ್ಯಧಾ ತತ್ಪರುಷಃ ಸಪ್ತಧಾ ಕರ್ಮಧಾರಯಃ

ಸಪ್ತಧಾ ಚ ಬಹುವ್ರೀಹಿದ್ವಿಗುರಾಭಾಷಿತೋದ್ವಿಧಾ

ದ್ವಂದ್ವತ್ವತರ್ವಿಧೋಜ್ಞೇಯೋಷವ್ಯಯಾಭಾಷೋ ದ್ವಿಧಾ ಮತಃ

ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಭೇದಗಳಿರುವುವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಇವೆಲ್ಲಾ ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನೂ ಆ ವ್ಯಾಕರಣಪರ್ಯಾಲೋಚನೆಯಿಂದಲೇ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಭಾಷೆಯಲ್ಲಾದರೋ ಶಾಸನಕಾರನು ತತ್ಪರುಷಾದಿಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಕಾರ್ಯವಿಧಾನವನ್ನು ಮಾಡಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ತತ್ಸಂಜ್ಞಾಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಲ್ಲ. ಬಹುವ್ರೀಹಿದ್ವಂದ್ವಸಂಜ್ಞೆಗಳಾದರೋ ಸಮಾಸಾಂತ ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇದರಿಂದ ಸಮಾಸವಿಭಾಗಗಳೇ ಅವನ ಮತದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಚೀನರು ವಿಭಾಗಿಸಿರುವುದನ್ನೇ ಇವನ ಮತದಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ದರ್ಪಣಕಾರನಾದರೋ ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣಕಾರರು ವ್ಯವಹರಿಸುವಂತೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅವ್ಯಯಾಭಾವ, ತತ್ಪರುಷ, (ದ್ವಿಗು, ಕರ್ಮಧಾರಯಗಳು ತತ್ಪರುಷ ಭೇದ) ಬಹುವ್ರೀಹಿ, ದ್ವಂದ್ವ ಎಂದು ಆರು ಭೇದಗಳಿರುವುವೆಂದು —

ಪರಪದದೊಳರ್ಥವರ್ತನ

ಮಿರೆ ತತ್ಪರುಷಂ ಸಮಂತದೇಕಾಶ್ರಯಮಾ

ಗಿರೆ ಕರ್ಮಧಾರಯಂ ನೆಲ

ಸಿರೆ ಮೊದಲೊಳ್ ಸಂಖ್ಯೆಯದೆ ವಲಂ ದ್ವಿಗುವಕ್ಕುಂ (ಸೂತ್ರ ೧೬೪)

ಪದನೆರಡುಂ ಮೇಣ್ ಪಲವುಂ

ಪದಾರ್ಥಮಂ ಬಯಸುತಿರೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿಪದಾ

ರ್ಥದ ಗಡಣಂ ದ್ವಂದ್ವಮಿ

ಪುನವ್ಯಯಾಭಾವಮಾದಿಪದಮುಖ್ಯತೆಯಿಂ (ಸೂತ್ರ ೧೬೫)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಸೂಚಿಸಿ ಕ್ರಿಯಾಸಮಾಸ, ಗಮಕಸಮಾಸಗಳೆಂಬ ಇನ್ನೂ ಎರಡು ಭೇದ ಗಳಿರುವುವೆಂದು —

ವಿದಿತಂ ಕ್ರಿಯಾಸಮಾಸಂ
ಮೊದಲೊಳ್ ಕಾರಕಮುಮಗ್ರದೊಳ್ ಕ್ರಿಯೆಯುಂ ಸಂ
ನಿದಮಾಗೆ ಬಿಂದು ಸಕ್ಕದ
ದದಂತದೊಳ್ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಮೇಣುತ್ಪದೊಳಂ (ಸೂತ್ರ ೧೬೭)
ಜನಿಯಿಸುಗುಂ ಸಂಖ್ಯಾ ಸ
ವರ್ಣಾಮ ಗುಣವಚನಕ್ಕೆ ಪ್ರಪೂರ್ವಂ ಗಮಕಂ
ತನಗತ್ತಂ ಪೆರಗಿತ್ತಂ
ತನಗರಿಪದನಿಲ್ಲ ಕರ್ಮಧಾರಯಮದುವುಂ (ಸೂತ್ರ ೧೬೮)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಅವುಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವನು. ಅದುದರಿಂದ ದರ್ಪಣಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸಗಳು ಎಂಟು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇವೆಲ್ಲಾ ತತ್ಪುರುಷಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತ ಭೂತಗಳಾಗಿರುವುವೆಂದು ಪ್ರಾಚೀನರು ಕ್ರಿಯಾಸಮಾಸಕ್ಕೂ ಗಮಕಸಮಾಸಕ್ಕೂ ಲಕ್ಷಣ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು ತತ್ಪುರುಷಾದಿ ಸಮಾಸಗಳಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುವಾಗ ಅವ್ಯಯಾಭಾವಸಮಾಸಕ್ಕೂ ' ಅಂಗಯ್, ಮೇಂಗಾಲ್ ' ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವನು. ಆದರೆ ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ — ಅವ್ಯಯವಲ್ಲದುದು ಅವ್ಯಯವಾಗುವುದಾವುದೋ ಅದೇ ಅವ್ಯಯಾಭಾವವೆಂಬುದು, ಎಂದು — ' ಅನವ್ಯಯಂ ಅವ್ಯಯಂ ಭವತೀ ' ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ' ಅಂಗಯ್ ' ಮೊದಲಾದ ಸಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಯವು ಸೇರಿದ್ದರೂ ಇವುಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಬರುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳನ್ನು ಅವ್ಯಯವೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಇವನ್ನು ಪಷ್ಟಿಸಮಾಸಭೇದವಾದ ಏಕದೇಶಸಮಾಸವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ ದರ್ಪಣಕಾರನು ಹೇಳಿರುವುದು ಅವ್ಯಯ ಸಮಂಜಸವಾಗಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೯೪

ಹೀಗೆ ಸರ್ವಸಮಾಸಸಾಧಾರಣವಾದ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ವಿಶೇಷ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕರಿಸಲ್ಪಡುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕೃತಸಂಖ್ಯಾದ್ವಾದಿಗುಣೋಕ್ತಿಃ ಸಂಸ್ಕೃತೇನ ಚ || ೨೯೪ ||

ಅರ್ಥ || ಕೃತಂತ್ವಂ ಸಂಖ್ಯಾನಾಚಕ್ವಂ ಅದ್ವಾದಿಗುಣಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ಗುಣವಾಚಕಗಳೂ ಆಗಿರುವ ಸುಬಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತಪ್ರಕೃತಿಕ ಸುಬಂತಗಳಿಂದಲೂ ಅಸಂಸ್ಕೃತಪ್ರಕೃತಿಕ ಸುಬಂತಗಳಿಂದಲೂ ಸಮಸ್ಯಮಾನಗಳಾಗುವುವು ಎಂದು ಅಧಿಕರಿಸಲ್ಪಡುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಬೀಸುವ ಚಾಮರಂ, ಮೊಡವ ಭೇರಿ, ಏಟುವ ಜವ್ವನಂ; ಮೂವತ್ತೆರಡಂತಿಯಿರವ್, ನಾಲ್ಕು ಜನೀತಂ, ನಾಲ್ಕು ಟ್ಟಿ; ಆ ತುರಂಗಂ, ಎಲ್ಲಾ ಜಗಂಗಳ್, ಈ ಮನೆ; ಹಿರಿಯ ಗುರುಗಳ್, ಕಿಷಿಯಂಗನೆ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಪಾಠಾಂತರ : ೧ ಗುಣೋಕ್ತಿ ೨ ಗಜಂ

విభాగ ౨౯౪

ఈ సూత్రದಲ್ಲಿ — ‘కృతాసంఖ్యాద్వాదిగుణోక్తిః, సంస్కృతేన, ఛ’ ಎಂದು మూరు పదగళిరువువు. ‘కృతాసంఖ్యాద్వాదిగుణోక్తిః’ ఎంబుదు ద్వుండ్వైకవచ నాంతపదవు. ‘కృతా’ ఎంబుదు పూర్వోక్తప్రత్యయగృహణపరిభాషేయింద తదంత బోధకనాగునుదు. ఇదు ప్రకరణబలదింద భాషేయల్లి విఘితవాద ‘కృదజాదిః ||౧౫||’ ఎంబ సూత్రదింద సంజ్ఞిత అజాదిప్రత్యయజాలనెందు తిళియబేళు. సంఖ్యాపదవు సంఖ్యావాచకవాద ‘ఁదు, ఎరడు, మూరు’ మోదలూద భాషారబ్ధపదవు. ‘అద్వాది’ ఎంబుదు ప్రసిద్ధవాద ‘అదు, ఇదు’ మోదలూద గణపరితరబ్ధ బోధకవు. గుణోక్తిపదవు గుణద్వారా గుణేయల్లిరువ గుణసృష్టినిమిత్తకవాద ‘కందు, బిళదు’ మోదలూద భాషారబ్ధపరవు. ‘సంస్కృతేన ఛ’ ఎంబ ఛ కారవు అసంస్కృత రబ్ధసముజ్జాయకవు. పూర్వసూత్రదింద అధికృతవాద ‘సుబంతం’ ఎంబుదక్క ‘కృతా-సంఖ్యాద్వాదిగుణోక్తిః’ ఎంబుదూ ‘సుబంతేన’ ఎంబుదక్క ‘సంస్కృతేన,’ ‘ఛ’ రబ్ధదింద సిద్ధవాద ‘అసంస్కృతేన’ ఎంబ ఎరడూ విశేషణగళు. తథాచ — కృదంత మోదలూద రబ్ధప్రకృతిక సుబంతవు సంస్కృతాసంస్కృతప్రకృతిక సుబంతదోడనే సమస్యమాననాగునుదెందు ముందే అధికరిసల్పడువుదెందు సూత్రార్థవు ఫలిసువుదు. అదుదరింద కృదంతాదిపూర్వపదకనూద సమాసగళిల్లా ఈ సూత్రక్కు లుదాహరణి గళిందు తిళియువుదు. ఇదరింద కృదాదిగళిగే సంస్కృతదోడనే సమాసవు బరువుదెందు బోధితనాగునుదరింద కృదాద్యతిరిక్త రబ్ధగళిగే సంస్కృతదోడనే సమాసవిల్లనెందు తోళిరువుదు. అదాగ్గూ విశేషవిధిగళిందలూ బహుగృహణదిందలూ తిష్ఠప్రయోగానుసారనాగి ఇతర రబ్ధగళిగూ కలవేడిగళల్లి బరువుదెందు తిళియబేళు. అదుద రిందలే వక్ష్యమాణసూత్రగళు సార్థకగళాగువువు.

ఈ సూత్రದಲ್ಲಿ ‘కృతా-సంఖ్యాదిగళు భాషారబ్ధగళిగే గృహిసల్పడువువు’ ఎంబుద రల్లి నియామకవేనెందరే — వ్యాకరణశాస్త్రదల్లి — ‘సహజరితాసహజరితయోః సహ జరితస్యైవ గృహణం’ ఎంబ పరిభాషేయన్మంగిళికిరిసువుదరింద ప్రకృతదల్లియూ అద్వాది గళు కేవల భాషామయగళాదుదరింద అదర సాదర్యయవు కృదాదిగళిగే ఇరువుద రింద అనూ భాషామయగళాదువే గృహిసల్పడబేళు. అదక్కగియే ‘అద్వాది’ ఎంబుదు మధ్యదల్లి పరిసల్పట్టదే. మత్తు సంస్కృతాసంస్కృతగళిగే ఘరస్వర సమాసవిల్లనెంబుదు ప్రసిద్ధనాగిరువుదు. అదాగ్గూ ఈ నియవ:వు సామాన్యనాగిద్దరూ కలవేడిగళల్లి అపవాద సూత్రదింద బాధిసల్పడువుదు. తథాచ — ఇల్లి ‘సంస్కృతేన’ ఎంబ పదదింద లుత్తరపదవు సంస్కృతనాగియే ఇరబేళెంబుదు నిర్ధారితనాగలు కృదాది పూర్వపదవు అసంస్కృతనే ఎందు సిద్ధనాగునుదు. ఓగేయే ఇల్లి ‘సంస్కృతేన, ఛ’ ఎంబ సముజ్జయవాచక ఛ కారిదింద అసంస్కృతక్కూ సమాసవంటాగలు ‘నాల్పట్టి,

ಅಯ್ಯೋಗಂ, ಪಿರಿಯಮೊಗಂ, ಬೆಳ್ಳಾವರೆ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಆದರೆ ಯಾವಾಗ ಉತ್ತರಪದವು ಅಸಂಸ್ಕೃತವಾಗುವುದೋ ಅವಾಗ ಪೂರ್ವಪದಭೂತಗುಣವಚನ ಸಂಖ್ಯಾವಚನಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತಗಳೂ ಆಗಬಹುದೆಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ' ತಚ್ಚ ಬಿರುದಾವಲ್ಯಾಂ || ೨೯೫ || ' ಎಂಬ ಉತ್ತರಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪೂರ್ವಪದಸಮಾಸವು ಬಿರುದಾವಳಿ ಯಲ್ಲೇ ಅಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿಯಮ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತಕ್ಕಾದಾದಿ ಪೂರ್ವ ಪದಸಮಾಸವು ವ್ಯಾವೃತ್ತವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ದರ್ಪಣಾಕಾರನು ಇದಕ್ಕೇ ಗಮಕಸಮಾಸವೆಂದು ಹೇಳುವನು. ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತದೊಡನೆ ಕನ್ನಡ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬರುವ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಅರಿಸಮಾಸವೆಂದು —

ಪದವಿಧಿ ಕನ್ನಡಕಂ ಸ

ಕೃದಕೃಮಿಲ್ಲಾ ದ್ಯುರಿಂದೆ ಸಂದುವನಜಃವಿ

ಪೂದು ಬಿರುದಾವಳಿಯೋಳ್ ಪೇ

ಬ್ಬುದು ಪೆಣವಹೋಳಾಗದಿದು ವಿರುದ್ಧಸಮಾಸಂ (ಸೂತ್ರ ೧೭೪)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮರ್ಥಿಸಿರುವನು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೯೫

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಸಂಸ್ಕೃತಪೂರ್ವಪದಕ ಸಂಸ್ಕೃತೋತ್ತರಪದಕ ಸಮಾಸವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಇದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೂ ಅರ್ಥವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವುಂಟೆಂದು ಬೋಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಸೂತ್ರಂ || ತಚ್ಚ ಬಿರುದಾವಲ್ಯಾಂ || ೨೯೫ ||

ಅರ್ಥ || ಸಂಸ್ಕೃತಪದವೂ ಅಸಂಸ್ಕೃತಪದವೂ ಸಂಸ್ಕೃತಪದದೊಡನೆಯೂ ಅಸಂಸ್ಕೃತ ಪದದೊಡನೆಯೂ ಬಿರುದಾವಳಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತಮಾನವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ನರಲೋಕದಲ್ಲಣಂ, ಕರಿವೇಂಟೆಗಾಱಂ, ರಾಯಕೋಲಾಹಲಂ, ಜನಾದಿಕೋಲಾಹಲಂ, ಗೇಣಂಕಚಕ್ರೇಶ್ವರಂ, ರಾವುತ್ರರಾಯಂ || ' ಮೊದಲಾದ ಬಿರುದಾವಳಿ ಬೋಧಕವಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೯೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ತತ್, ಚ, ಬಿರುದಾವಲ್ಯಾಂ ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ' ತತ್ ' ಪದವು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರೋಕ್ತವಾದ ' ಸಂಸ್ಕೃತೇನ ' ಎಂಬುದನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಇದು ಪೂರ್ವನಿಪಾತಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರಥಮಾಂತವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಚ ಕಾರವು ಇತರ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಕವು. ಇತರವೆಂದರೆ ಅಸಂಸ್ಕೃತಪದವು. ' ಬಿರುದಾವಲ್ಯಾಂ ' ಎಂಬುದು ವಿಷಯಸಪ್ತಮ್ಯಂತಪದವು. ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪ್-ಸುಪೇತ್ಯಾದಿಪದಗಳು ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಸ್ಕೃತಪದದಿಂದ ಅವಿಕ್ರತಗಳಾದ ಸಮಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರಘಟಪಟಾದಿಶಬ್ದಗಳೂ ಅಂತಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಕೃತಿಯನ್ನುಹೊಂದಿದ

‘ಮಾಲೆ, ಬಾಲೆ, ಕರಿ, ದಂಡಿ’ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ - ಬಿರುದಾವಳಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತಾಸಂಸ್ಕೃತಪ್ರಕೃತಿಕಗಳಾದ ಸುಬಂತಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತಾಸಂಸ್ಕೃತಪ್ರಕೃತಿಕ ಸುಬಂತಗಳೊಡನೆ ಸಮಸ್ಯಮಾನವಾಗುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ — ‘ನರಲೋಕದಲ್ಲಣಂ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ‘ನರಲೋಕದಲ್ಲಣಂ’ ವೆಂದರೆ ಭೂಲೋಕ ಭಯಂಕರನೆಂದರ್ಥವು. ‘ಕರಿವೇಂಟಿಗಾಳ’ ನೆಂದರೆ ಅನೆಯ ಪೇಟೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನೆಂದರ್ಥವು. ‘ರಾಯಕೋಲಾಹಲ’ ವೆಂದರೆ ನೃಪತಿಕೋಲಾಹಲನೆಂದರ್ಥವು. ‘ಜವಾದಿಕೋಲಾಹಲ’ ವೆಂದರೆ ‘ಜವಾದಿ’ ಎಂಬುದು ಕಸ್ತೂರಿಯಂತೆ ಮೃಗಮದಗಂಧವೃಷ್ಯವಿಶೇಷವು. ಇದರ ಕೋಲಾಹಲವೆಂದರ್ಥವು. ‘ಗೇಣಂಕಚಕ್ರೈರ್ವರ’ ವೆಂಬಲ್ಲಿ ಗೇಣಂಬುದು ಹನ್ನೆರಡಂಗುಲವುಳ್ಳ ಕತ್ತಿಯು. ಇದೇ ಗುರುತಾಗುಳ್ಳ ರಾಜನೆಂದರ್ಥವು. ‘ರಾಸತ್ತರಾಯ’ ನೆಂದರೆ ತುರುಗಾರೂಢ ರಾಜನೆಂದರ್ಥವು. ಇವೆಲ್ಲಾ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬನಿಗೆ ಬಿರುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸಮಾಸಗಳೆಲ್ಲಾ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸಲು ಸಂಸ್ಕೃತವು ಪೂರ್ವಪದ ವಾಗಿದ್ದರೆ ಉತ್ತರಪದವು ಅಸಂಸ್ಕೃತವಾಗಿರಬೇಕೆಂದೂ ಅಸಂಸ್ಕೃತವು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿದ್ದರೆ ಉತ್ತರಪದವು ಸಂಸ್ಕೃತವಾಗಿಯೂ ಇರಬೇಕೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದರೆ ಕೆಲವರು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಯಥಾಸಂಭವವಾಗಿ ಒರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಇದು ಸಂಸ್ಕೃತಾಸಂಸ್ಕೃತಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಸಮಾಸವಿಧಾಯಕವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಪದಗಳೆರಡೂ ಏಕಜಾತೀಯವಾಗಿರುವುವು ಇದಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರಯೋಗದರ್ಶಿಗಳು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೯೬

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಕೃದಾದ್ಯತಿರಕ್ತವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತಾ ಸಂಸ್ಕೃತಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸವಿಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ನಿಯಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಪ್ರಾಚೀನ ಕವಿ ಪ್ರಯೋಗ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾಗಿ ಕೃತಸಮಾಸಗಳಾದ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳೂ ಇವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಬೋಧಿಸಲು ಸೂತ್ರಾಂತರವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕಡುರಾಗಾದಯಃ || ೨೯೭ ||

ಅರ್ಥ || ‘ಕಡುರಾಗ’ ಮೊದಲಾದ ಸಂಸ್ಕೃತಾಸಂಸ್ಕೃತಗಳು ಕೂಡಿ ಸಮಸ್ತಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಮಹಾಕವಿಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಸಾಧುಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ಕಡುರಾಗಂ, ಮೊಗರಾಗಂ, ಗುಣಕರು, ಕೂರಸಿ, ಮಾರ್ಬ್ಬಲಂ, ವೆರ್ಬ್ಬಲಂ, ಅಲಾಜನಂ, ತುರಗದಟಂ, ಮಂಗಳಾರತಿ, ಮಂಗಳವಸದನಂ, ಪಂಚಸರಂ, ಪಾದರಕ್ತೆ, ಪರಬೊಮ್ಮಂ, ದಾನಸಾಲೆ, ಬಾಹುಬಳೆ, ಪಾದಸಂಕಲೆ, ಗೋಹುರಂ, ಸಿರಿರಾಮಂ, ತಿಹುರಾಂತಕಂ, ಪಯಗತಿ, ಜವಂದಂ, ಸಂದುವಾತಂ, ಗಾವರಸಂ, ಪಸುಪತಿ, ಬೊಮ್ಮಾಂಡಂ, ಅರಸುಗುಣಂ, ಅಕ್ಕರಮಾಲೆ, ಮಾಕಾಳೆ, ಮಾದಾನಿ, ಮಾದೇವಂ, ಮಾಶೌರ್ಯಧನಂ ||’

ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಆಕೃತಿಗಣವೆಂದು ತಿಳಿದು ಇದರಂತೆ ಇರುವ ಪ್ರಯೋಗಸ್ಥವಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸಾಧುತ್ತವೆನ್ನು ಹೇಳುವುದು.

ನಿಚಾರ ೨೯೬

ಈ ಸೂತ್ರವು ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗದೆ ಆರಾತ್ರೀಯಕವಿಪ್ರಯೋಗ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕೆಲವು ಸಮಾಸಗಳಿಗೆ ಸಾಧುತ್ತವೆನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ 'ಕಡುರಾಗಂ' ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ 'ಕಡಿಡು' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ತೀವ್ರವಾಚಕವು. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು. ಅದುದರಿಂದ ಅಧಿಕರಾಗವೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ 'ಮೊಗರಾಗ' ವೆಂದರೆ 'ಮುಖರಾಗ' ವೆಂದರ್ಥವು. 'ಗುಣಕರು' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಕರು' ಶಬ್ದವು ಸುವರ್ಣ-ರಜತ ಮೊದಲಾದ ಲೋಹಮಯವಾದ ಪ್ರತಿಮಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವುದಕ್ಕೆ ರಸನಿಷೇಚನಾರ್ಥವಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಪ್ರತಿಕ್ರೃತಿವಿಶೇಷವಾಚಕವು. ಅಥವಾ ಗೃಹಾದಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಳ್ಳೇ ಲಗ್ನದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಪ್ರಥಮಸ್ತಂಭವಾಚಕವು. ಅದುದರಿಂದ 'ಗುಣಕರು' ಎಂದರೆ ಗುಣಗಳ ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾಪನೆಯೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. 'ಕೂರಸಿ' ಎಂದರೆ ನಿಶಿತವಾದ ಕತ್ತಿಯೆಂದರ್ಥವು. 'ಮಾರ್ಬಲ' ಎಂದರೆ ಪ್ರತಿಬಲವೆಂದರ್ಥವು. 'ಅಳಿಜನ' ಎಂದರೆ ಕ್ಷುದ್ರಜನವೆಂದರ್ಥವು. ತುರಗದಳಂ-ಅಶ್ವಸೃನ್ಯವು. ಮಂಗಳಾರತಿ-ಮಂಗಳ ಕರವಾದ ಆರಾತ್ರಿಕವು. ಮಂಗಳಪದನಂ-ಮಂಗಳಪ್ರಸಾಧನವು. ಪಂಚಸರಂ-ಮನ್ಮಥನು. ಪಾದರಕ್ಕೆ-ಪಾದರಕ್ಷೆ. ಪರಬೊಮ್ಮಂ-ಸರ್ವಜ್ಞನು, ಅರ್ಹಂತ, ಅಥವಾ ಸಿದ್ಧನು. ದಾನಸಾಲೆ-ದಾನಶಾಲೆ. ಬಾಹುಬಳೆ-ಬಾಹುವಲಯವು. ಪಾದಸಂಕಲೆ-ಪಾದಶೃಂಖಲೆ. ಗೋಹುರಂ-ಗೋಪುರವು. ಸಿರಿರಾಮಂ-ಶ್ರೀರಾಮನು. ತಿಹುರಾಂತಕಂ-ತ್ರಿಪುರಾಂತಕನು. ಪಯಗತಿ-ಪದಗತಿಯು. ಜವದಂಡಂ-ಯವದಂಡವು. ಸಂದುವಾತಂ-ಸಂಧಿವಾತವು. ಗಾವರಸಂ-ಗ್ರಾಮರಸವು. ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮವೆಂದರೆ 'ಸರಿಗಮಪಧನಿಸ' ಎಂದು ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸ್ವರಸಮೂಹವು. ಪಸುಪತಿ-ಪರುಪತಿ. ಬೊಮ್ಮಂಡಂ-ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವು. ಅರಸುಗುಣಂ-ಪುರಸ್ತುಗುಣವು. ಅಕ್ಕರಮಾಲೆ-ಅಕ್ಷರಮಾಲೆ ' ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಬಲದಿಂದ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶಮಾಡಲು — ' ಪಂಚಸರಂ, ಪಾದರಕ್ಕೆ, ಪರಬೊಮ್ಮಂ, ದಾನಸಾಲೆ, ಪಸುಪತಿ ' ಮೊದಲಾದುವು ಪಂಚಶರ, ಪಾದರಕ್ಷಾ, ಪೆರಬ್ರಹ್ಮ, ದಾನಶಾಲಾ, ಪಶುಪತಿ ' ಮೊದಲಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಮಸ್ತಪದಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಉತ್ತರಪದಮಾತ್ರದಲ್ಲಾಗಲಿ ಪೂರ್ವಪದಮಾತ್ರದಲ್ಲಾಗಲಿ ತದ್ಭವ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಅವಾಗ್ಯೂ ' ಶರ, ರಕ್ಷಾ, ಬ್ರಹ್ಮ, ಶಾಲಾ, ಪಶು ' ಮೊದಲಾದ ಕೇವಲಾಸಮಸ್ತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಿಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ' ಸರ, ರಕ್ಕೆ, ಬೊಮ್ಮ, ಸಾಲೆ, ಪಸು ' ಮೊದಲಾದ ತದ್ಭವ ಶಬ್ದಗಳೊಡನೆ ' ಪಂಚ, ಪಾದ, ಪರ, ದಾನ, ಪಶು ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಪದಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸವು ಅಭಿಪ್ರೇತವೆಂದು ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪರಿತಗಳಾಗಿವೆ

ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ತದ್ವನ ತತ್ಸಮಗಳಿಗೂ ದೇಶ್ಯ ತತ್ಸಮಗಳಿಗೂ ಅನಿಯತ ಪೌರ್ವಾಪರ್ಯವುಳ್ಳ ಸಮಾಸವು ಪೂರ್ವಕವಿಪ್ರಸಿದ್ಧವೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೯೭

ಸಮಾಸಸ್ಥಲಗಳಲ್ಲಿ ಪೌರ್ವಾಪರ್ಯವು ಅನಿಯತವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ನಿಯಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸೂಕ್ತಂ ಪೂರ್ವಂ || ೨೯೭ ||

ಅರ್ಥ || ಸಮಾಸವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದ್ದೋ ಅಂತಹ ಪ್ರಥಮಾಂತಪದಬೋಧ್ಯವಾದ ಲಕ್ಷಸ್ಥಪದವು ಆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪ್ರಯೋಗಾರ್ಹವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಅಮುಕ್ಯತ್ತಿಜಾ || ೨೯೮ ||, ಇಮಾ ಕರಣೇ || ೩೦೦ ||, ಗೆತ್ತದರ್ಥೇನ || ೩೦೨ ||' ಮೊದಲಾದ ಸಮಾಸ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ — 'ಅಮಾ, ಇಮಾ, ಗೆತಾ' ಮೊದಲಾದುವು ಪ್ರಥಮಾಂತವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ—ಇವುಗಳಿಂದ ಬೋಧ್ಯಗಳಾದ 'ಅಮಂತ, ಇಮಂತ, ಗೆದಂತ' ಮೊದಲಾದುವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುವು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ವಜ್ರಂ ಗೊಂಡಯಾ, ಕೊಡಲಿಗಡಿದಂ, ಉಂಗುರಚಿನ್ನಂ' ಮೊದಲಾದ ಲಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತಾದಿಗಳೆ ಮೊದಲು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು.

ವಿಚಾರ ೨೯೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಸೂಕ್ತಂ, ಪೂರ್ವಂ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದವಿರುವುವು. 'ಸೂಕ್ತಂ' ಎಂದರೆ — 'ಸು' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದು ಪ್ರಥಮಾಂತವೆಂದು ಫಲಿತವಾಗುವುದು. ಯದ್ಯಪಿ ಕರ್ಣಾಟವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನವು 'ಮ' ಎಂಬುದಲ್ಲದೆ 'ಸು' ಎಂಬುದಾಗುವುದಿಲ್ಲ; ಆದಾಗ್ಯೂ ಇದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನವಾಗಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಸಮಾಸವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನಾಂತವಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಆದರೆ ಇಂತಹ ಪ್ರಥಮಾಂತಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸಲು ಲಕ್ಷ್ಯಸ್ಥವಾದುದಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣಿಯಿಂದ ಸಮಾಸ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾಂತಪದಬೋಧ್ಯವಾದ ಪದಗಳೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಸಮಾಸವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರಥಮಾಂತಪದಬೋಧ್ಯಗಳು ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪ್ರಯೋಗಾರ್ಹಗಳೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಫಲಿತವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ 'ಕೊಂಡಯಾ ವಜ್ರಮಂ, ವಜ್ರಮಂ ಕೊಂಡಯಾ' ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಂತೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿಯೂ ಅನಿಯಮವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಇದರಿಂದ ನಿಯಮವಾಡಿ ವಜ್ರಂ ಗೊಂಡಯಾ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಮುಕ್ಯತ್ತಿಜಾ || ೨೯೮ ||' ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾಂತಗಳಾಗಿ ಹೇಳಿರುವ ಪದಗಳಿಂದ ಬೋಧ್ಯಗಳಾದುವುಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಪ್ರಯೋಗಗಳಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಾದರೋ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ — 'ಪ್ರಥಮಾನಿರ್ದಿಷ್ಟಂ ಸಮಾಸ ಉಪಸರ್ಜನಂ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಸರ್ಜನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ 'ಉಪಸರ್ಜನಂ ಪೂರ್ವಂ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ

ಪೂರ್ವನಿಪಾತವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನಿಯತಪ್ರಯೋಗಗಳೂ ಉಂಟೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ದರ್ಶನಾಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಾದರೋ — ಹೀಗೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತನಿಯಮಕ್ಕಾಗಿ ಬೇರೆ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡದಿದ್ದರೂ ಆಯಾ ಸಮಾಸವಿಧಾಯಕವಾದ ಕೆಲವು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದೋತ್ತರಪದ ನಿಯಮವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅರ್ಥೋಪಸ್ಥಿತಿಕ್ರಮದಿಂದಲೂ ಪೂರ್ವಪ್ರಯೋಗ ನಿಯಮವನ್ನು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೯೮

ಹಿಂದೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸಮಾಸ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಈ ಸಮಾಸ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಹೇಳಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವನಾಗಿ ಮೊದಲು ಪ್ರಾಚೀನರು ವ್ಯವಹರಿಸುವ ಕ್ರಿಯಾಸಮಾಸವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅನುಕ್ಯತ್ತಿಜಾ || ೨೯೮ ||

ಅರ್ಥ || ಕೃದಂತ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ಅಮಂತಪದವು ತಿಜಂತವಾದ ಉತ್ತರಪದದೊಡನೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಪಾಲಂ+ಕುಡಿದೆಂ=ಪಾಲ್ಗುಡಿದೆಂ, ಬಳಸಮಂ+ಪಿಡಿದಯ್=ಬಳಸಂಬಿಡಿದಯ್, ನೀರಂ+ಕುಡಿಗುಂ=ನೀಗ್ಗುಡಿಗುಂ, ಸಂತಸಮಂ+ಕುಡುಗೆ=ಸಂತಸಂಗುಡುಗೆ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೯೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಅಮ್, ಅಕ್ಯತ್, ತಿಜಾ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಇವೆಲ್ಲಾ ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕಪದಗಳಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣಪರಿಭಾಷೆಯು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗಿ ತದಂತಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಅಮ್' ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾಂತವಾದುದರಿಂದ 'ಅಕ್ಯತ್' ಎಂಬುದು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. 'ಅಕ್ಯತ್' ಎಂದರೆ ಕೃದಂತ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದುದೆಂದರ್ಥವು. 'ಅಮ್' ಎಂದರೆ ಅಮಂತಪದವು. ಇದು ಅಧಿಕೃತವಾದ ಸುಬಂತಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. 'ತಿಜಾ' ಎಂಬುದು ಸಹಾರ್ಥಕ ತೃತೀಯಾಂತಪದವು. ಇಲ್ಲಿ 'ಸುಪಾ' ಎಂಬ ತೃತೀಯಾಂತವು ಅಧಿಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ತಿಜಂತದೊಡನೆ ಸಮಾಸಾಧಿಕರಣ್ಯವು ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. 'ಬಹುಲಂ, ಸಮಾಸಃ' ಎಂಬಿವುಗಳಾದರೋ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ—ಕೃದಂತ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ಅಮಂತರೂಪ ಸುಬಂತವು ತಿಜಂತದೊಡನೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ಸಮಸ್ಯಮಾನವಾಗುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ತಿಜಂತಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಸಮಾಸಗಳನ್ನೇ ಉದಾಹರಿಸಿರುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ 'ಸುಪ್‌ಸುಪಾ ಸಮಾಸೋ ಬಹುಲಂ' ಎಂದು ಪ್ರವೃತ್ತಪ್ರವೃತ್ತ್ಯಾಧಿಚಾತುರ್ವಿಧ್ಯ ಬೋಧಕ ಬಹುಳಗ್ರಹಣವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಿಜಂತಗಳಿಂದಲೂ ಸಮಾಸವುಂಟೆಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತಿರಲು ಈ ಸೂತ್ರವು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಪೂರ್ವನಿಪಾತನಿಯಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಆದುದರಿಂದ ಈ ಸಮಾಸವು ತಿಜಂತೋತ್ತರವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಇದನ್ನೇ ಪ್ರಾಚೀನರು ಕ್ರಿಯಾಸಮಾಸವೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ —

ಸವಣಂ ಬಳಸಂಗೋ ಗಾಂ
ಡಿವಿ ಬಿಲ್ಲೋಳಿ ಬಲವಿರೋಧಿ ನಜ್ರಂಗೋಳಿ ದಾ
ನವರಿಪು ಚಕ್ರಂಗೋಳಿ ಕಾ
ರವಾರಿ ಗಡಗೋಳಿ ಪೂಣರ್ಕ್ಕಗಾವಂ ನಿಲ್ಲಂ

ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಪದ್ಯಗಳನ್ನೂ ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಆಮ್’ ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ‘ಮರನಿರ್ದ್ಯಮ್, ಕಣ್ಣಂ ಕಂಡಯ್’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಥಮಾ, ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತ್ಯಂತಗಳೂ ಕೃದಂತ ವೃತ್ತಿರಿಕ್ತ ಸುಬಂತಗಳಾದುದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೂ ತಿಜಂತಗಳೊಡನೆ ಸಮಾಸವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ‘ಆಮ್’ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ‘ಅಕ್ಕತ್’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ಮಾಡಿದನಂ ಕಂಡಯ್, ಪಾಡಿದನಂ ಪೋಗ್ಲಯ್’ ಮೊದಲಾದ ಕೃದಂತಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ತಿಜಾ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ಮರನಂ ಕೊಡಲಿಯಿಂ ಕಡಿದಯ್’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ‘ಮರನಂ’ ಎಂಬ ಅಮಂತಕ್ಕೆ ‘ಕೊಡಲಿಯಿಂ’ ಎಂಬ ಸುಬಂತದೊಡನೆ ಸಮಾಸವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಆದರೆ ಪ್ರಾಚೀನರ ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ತತ್ಪುರುಷ, ಕರ್ಮಧಾರಯ, ದ್ವಿಗು, ಬಹುವ್ರೀಹಿ, ದ್ವಂದ್ವ, ಅವ್ಯಯಾಭಾವ’ ಎಂದು ಆರು ಸಮಾಸಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾಗಿರುವುವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸಮಾಸವು ಅವುಗಳಿಗೆ ಸೇರಿರುವುದು ಎಂದು ರಂಕೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ತತ್ಪುರುಷಾದಿ ಸಂಜ್ಞಾವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದು ಕಾರ್ಯಾರ್ಥವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಕಾರ್ಯಗಳು ಈ ಸಮಾಸಕ್ಕಾವುದೂ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದಲ್ಲದೆ ವಿಶೇಷ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರಾಚೀನರ ಮತದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾಸಗಳು ಆರೇ ಎಂದು ನಿರ್ಬಂಧವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ — ‘ಶೀಘ್ರಗಂತಾ, ಶೋಭನಪಕ್ತಾ, ವಿಸ್ತಷ್ಟಪಟುಃ’ ಮೊದಲಾದುವು ತತ್ಪುರುಷಾದಿ ವಿಶೇಷ ಸಂಜ್ಞಾನಾಕ್ರಾಂತವಾದ ಸುಪ್-ಸುಪೇತಿಸಾಮಾನ್ಯಸಮಾಸಗಳೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಎಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನವಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ — ‘ಅನ್ಯಾರ್ಥೇ ಬಹುವ್ರೀಹಿರ್ನಿತ್ಯಂ || ೩೧೦ ||, ದ್ವಂದ್ವಃ ಸಾಹಿತ್ಯೇ || ೩೧೪ ||’ ಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷ ಸಂಜ್ಞೆಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುವು. ಆದುದರಿಂದ ‘ಅಬ್ಜಮವ್ರೀಹೇಃ || ೩೨೭ ||, ಅಹ್ ಸ್ವರಾತ್ || ೩೨೮ ||, ಪರವಾದ್ವಂದ್ವಃ || ೧೧೨ ||’ ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರವಿಹಿತ ಕಾರ್ಯಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು ಕಾರಕವು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿಯೂ ಕ್ರಿಯೆಯು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿಯೂ ಇದ್ದು ಸಮಾಸವಾದರೆ ಕ್ರಿಯಾಸಮಾಸವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದೆಂದು ಹೇಳಿ ಆ ಕ್ರಿಯಾಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದವು ಸಂಸ್ಕೃತದ ಅಕಾರಾಂತವಾಗಿದ್ದರೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬಿಂದುವೂ ಕನ್ನಡದ

ಪಾಠಾಂತರ : ೧ ಗಜಗೋಳಿ, ಬಡಿಗೋಳಿ

ಅದಂತ ಉದಂತಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪಬಿಂದುವೂ ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವು ಸಮಾಸಾಶ್ರಯವಿಧಿಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೨೯೯

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ತಿಜ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಕೃದಂತವೃತ್ತಿರಿಕ್ತವಾದ ಅಮಂತರೂಪಸುಬಂತವು ತಿಜಂತದೊಡನೆ ಸಮಸ್ಯಮಾನವಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಕೃದಂತಪ್ರಕೃತಿಕ ಸುಬಂತದೊಡನೆ ಕ್ರಿಯಾಸಮಾಸವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರಲು ಕೃದಂತೋತ್ತರಪದಕ ಸಮಾಸವೂ ಉಂಟೆಂದು ಬೋಧಿಸಲು ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕೃತಾ || ೨೯೯ ||

ಅರ್ಥ || ಕೃದಂತವೃತ್ತಿರಿಕ್ತವಾದ ಅಮಂತರೂಪಸುಬಂತವು ಕೃದಂತಪ್ರಕೃತಿಕ ಸುಬಂತ ರೂಪವಾದುತ್ತರಪದದೊಡನೆ ಸಮಸ್ಯಮಾನವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಮರನಂ + ಕಡಿದನಂ = ಮರಗಡಿದನಂ, ಕಣ್ಣಂ + ಬಿಟ್ಟನಂ = ಕಣ್ಣಿಟ್ಟನಂ, ಬಾಯಂ + ಬಿಟ್ಟಂಗೆ = ಬಾಯಿಬಿಟ್ಟಂಗೆ' || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೯೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಕೃತಾ' ಎಂಬ ತೃತೀಯಾಂತಪದವೊಂದೇ ಇರುವುದು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ಸುಪಾ ಸುಪಾ ಸಮಾಸೋ ಬಹುಲಂ, ಅಮ್, ಆಕೃತ್' ಎಂಬಿವು ಅನುವರ್ತಿಸಿ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ್—ಕೃದಂತವೃತ್ತಿರಿಕ್ತಾಮಂತರೂಪಸುಬಂತವು ಕೃದಂತಪ್ರಕೃತಿಕ ಸುಬಂತದೊಡನೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ಸಮಸ್ಯಮಾನವಾಗುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ 'ಮರಗಡಿದನಂ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದವನ್ನು ದ್ವಿತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತಗಳನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು ತಿಜಂತ ಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ನಿವಾರಿಸುವುದಕ್ಕಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉಳಿದ ಕಾರ್ಯಗಳೆಲ್ಲಾ ಸಮಾಸಾಶ್ರಯವಿಧಿಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದನ್ನು ಊಹಿಸಿಕೊಂಡು ಸಾಧುತ್ತವೆನ್ನು ಹೇಳುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೦೦

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಪೂರ್ವಪದಕ ಸಮಾಸವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ತೃತೀಯಾಂತ ಪೂರ್ವಪದಕ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಇಮ್ ಕರಣೇ || ೩೦೦ ||

ಅರ್ಥ || ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ತೃತೀಯ ಯಾವುದೋ ಅದೇ ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ ಸುಬಂತವು ಉತ್ತರಪದವಾದ ಕೃದಂತಪ್ರಕೃತಿಕ ಸುಬಂತದೊಡನೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ಸಮಸ್ಯಮಾನವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಕೊಡಲಿಯಿಂ ಕಡಿದಂ = ಕೊಡಲಿಗಡಿದಂ, ಕಣ್ಣಿಂ ಕಂಡಂ = ಕಣ್ಣಂಡಂ, ಕುಡುಗೋಲಿಂ ಕೊಯ್ದಂ = ಕುಡುಗೋಲೊಯ್ದಂ' || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

విచార ౩౦౦

ఈ సూత్రದಲ್ಲಿ — ‘ఇమా, కరణే’ ಎಂದು ఎరడు పదగళిరువును. పూర్వధింద ‘సుహ’ మోదులూదవు ఆనువర్తిసల్పదువును. ‘కరణే’ ఎంబుదు ‘ఇమా’ ఎంబుదక్కి విశేషణవు. ‘ఇమా’ ఎంబుదు ప్రత్యయనాదుదరింద తదంతబోధకవాగువుదు. సుబాదిగళన్న పూర్వదంత ఆన్వయిసికొళ్ళువుదు. తథాచ — కరణార్థదల్ల విహితనాద తృతీయావిభక్త్యంతపదవు కృతంతప్రకృతిక సుబంతమోడనే బహుళవాగి సమస్యనాననాగువుదేందు సూత్రార్థవాగలు ‘కొడలిగడిదం’ మోదులూద ప్రయోగ గళు సిద్ధిసువును.

ఇల్లి — ‘కరణే’ ఎంబు దేళిరువుదరింద ‘దేవదత్తనిం కాణల్పట్టుదు, యజ్ఞదత్తనిం పేళల్పట్టుదు’ మోదులూద ప్రయోగగళల్లి కర్తృధాక తృతీయాంతగ కొడనే సమాసవిల్లివేందు తీయబేళు. ‘ఇమా’ ఎంబు దేళిరువుదరింద విభక్త్యంతరపు వ్యావృత్తనాగువుదు. ఆదరి ఇల్లి ‘కరణే’ ఎంబు దేళి కరణార్థదల్ల విహితనాద విభక్త్యంతపు ఎంబు దేళలు తృతీయాంతకల్లదే బేరి విభక్త్యంతక్కి ప్రసక్తియే బరు వుదిల్లి. ఆదాగ్నొ ఇమా-గ్రహణపు లుత్తర సూత్రదల్లి ఆవశ్యకనాగిరువుదరింద స్పష్టార్థవాగి ఈ సూత్రదల్లి దేళిరువనేంబు తీయబేళు.

అవతారిక ౩౦౧

పూర్వదల్లి కారక తృతీయాంతక్కి సమాసవు విధిసల్పట్టితు. ఈగ లుపపద తృతీయావిభక్త్యంతనాదుదక్కి సమాసవన్ను దేళుత్తానే.

సూత్రం || సహార్థేన || ౩౦౧ ||

అర్థ || ఇమంతనాద సుబంతపు సహార్థనాద లుత్తరపదమోడనే బహుళవాగి సమస్యనాననాగువుదు.

లుదాదరణే || ‘నిగ్గం కొడి=నిగ్గొడి, మక్కుళం బిరసి=మక్కుళ్ళిరసి’ || మోదులూద ‘సహార్థక రబ్బ యోగ’ విద్బాగ — ‘సహార్థేనాప్రధానే’ || ౩౦౧ || ఎంబ సూత్రధింద విహితనాద తృతీయాంత ఫటితనాదువేల్లా ఇదక్కి లక్ష్యగళు.

విచార ౩౦౧

ఈ సూత్రదల్లి — ‘సహార్థేన’ ఎంబు ఒందే పదవిరువుదు. ఇదు ‘సహ’ ఎంబ ఆర్థపుళ్ళ ఆవ్యయబోధకవు. ఇదర యోగవిరలు విభక్తి ప్రకరణదల్లి తృతీయా విభక్తియు విధిసల్పట్టిరువుదు. అంతక తృతీయాంతపు సహార్థకారత్తరపదమోడనే బహుళవాగి సమస్యనాననాగువుదు. ఎంబ సూత్రార్థవాగలు ‘నిగ్గొడి’ ‘మక్కుళ్ళిరసి’ మోదులూద ప్రయోగగళు సిద్ధిసువును. ఇల్లి ‘ఇమా’ ఎంబు దేళిరువుదరింద ‘దేవ దత్తనోడనే’ మోదులూద షష్ఠ్యంతగళిగే సమాసవు సహార్థక రబ్బమోడనే ఇల్లివేందు తీయవుదు.

ಇಲ್ಲಿ 'ಬಹುಳಂ' ಎಂದು ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ 'ಯದ್ಭೇದಾತ್ಪದ್ವಾದಾಖ್ಯಾ || ೨೦೧ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತ್ಯಂತ ಪದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕಾರವಾಚ್ಯತೃಪದದಿಂದ ಸಮಾಸವು ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಉಂಟೆಂದು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅದು ದರಿಂದ 'ಕಣ್ಣುರುಡಂ, ಕಾಲ್ಕುಂಟೆಂ' ನೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ದರ್ಪಣಕಾರನು ಹೀಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಶೇಷ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿ ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಇವುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ತತ್ಪುರುಷಾದಿ ಸಂಜ್ಞಕ ಸಮಾಸಗಳುಂಟೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೦೨

ಹೀಗೆ ತೃತೀಯಾಂತ ಪೂರ್ವಪದಕ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಚತುರ್ಥ್ಯಂತ ಪೂರ್ವಪದಕ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಗೆತ್ತದರ್ಥೇನ || ೩೦೨ ||

ಅರ್ಥ || ಗೆದಂತವೆಂದರೆ ಚತುರ್ಥ್ಯಂತಪದವು. ಆ ಚತುರ್ಥ್ಯಂತಪದವಾರ್ಥಕ್ಕೋಸ್ಕರವಿರುವ ವಸ್ತುವಾಚಕವಾದ ಉತ್ತರಪದದೊಡನೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ಸಮಸ್ಯಮಾನವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ತೇರ್ಗ್ಗೆ ಮರಂ = ತೇರ್ವರಂ, ಉಂಗುರಕ್ಕೆ ಚಿನ್ನಂ = ಉಂಗುರಚಿನ್ನಂ' || ನೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೦೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಗೆತ್, ತದರ್ಥೇನ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ಗೆತ್' ಎಂಬುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಚತುರ್ಥಿವಿಭಕ್ತಿಬೋಧಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ 'ತದರ್ಥೇನ' ಎಂಬ ಪದಸಮುಚ್ಚವ್ಯಾಪಾರವಿರುವುದರಿಂದ — 'ತದರ್ಥೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಚತುರ್ಥಿಬೋಧಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತಬೋಧಕವಾಗಿರುವುದು. 'ತದರ್ಥೇನ' ಎಂಬುದು — 'ಸಃ ಅರ್ಥಃ ಅಭಿಧೇಯಃ (ಕಾರ್ಯಂ) ಯಸ್ಯ ತತ್' ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ ರಬ್ಧವು ಕಾರ್ಯಬೋಧಕವಾದುದರಿಂದಲೂ ಕಾರಣಬೋಧಕವಾಗಿರುವುದು. ಅದರಿಂದ ಇದರ ಯೋಗವಿರುವಾಗ 'ತದರ್ಥೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಾರ್ಯವಾಚಕಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಥಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಚತುರ್ಥ್ಯಂತವಾದ ಪದವು ಕಾರಣವಾಚಕವಾದ ಉತ್ತರಪದದೊಡನೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ಸಮಸ್ಯಮಾನವಾಗುವುದು — ಎಂದು ಯಥಾಶ್ರುತವಾದ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಚತುರ್ಥಿವಿಧಾಯಕವಾದ — 'ರಾಬರ್ಥೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ತಸ್ಮೈ ಇದಂ ತದರ್ಥಂ, ತದರ್ಥಸ್ಯ ಭಾವಸ್ತಾದರ್ಥಂ ತಸ್ಮೈತದರ್ಥೇ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ತೋರಿಸಿ 'ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರವಿರುವುದು ಇದು' ಎಂದರೆ — ಉಪಕಾರಕ ಅಥವಾ ಕಾರಣವೆಂದು ತದರ್ಥಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು ತಾದೃಶ್ಯವೆಂದರೆ 'ಉಪಕಾರ್ಯೋಪಕಾರಕ ಭಾವ ಅಥವಾ ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ಭಾವ' ಎಂದರ್ಥವು. ಅಂತಹ ಅರ್ಥವು ತೋರುತ್ತಿರಲು ಉಪಕಾರ್ಯ ಅಥವಾ ಕಾರ್ಯ ವಾಚಕವಾದ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಚತುರ್ಥಿಯು ಬರುವುದೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಿಯು ನಿಮಿತ್ತೋಪಾದಾನಸಾಧಾರಣ

ವಾಗಿರುವುದೆಂದು ತೋರುವುದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಅಲ್ಲಿ 'ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಂ, ಅವಘಾತ ಕ್ಷೋನಕೆ, ತೀರ್ಗ್ಗ ಮರಂ' ಮೊದಲಾದವು ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಸಮಾಸ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿವಿಕೃತಿಭಾವವು ಎಲ್ಲಿ ತೋರುವುದೋ ಅಂತಹ ಚತುರ್ಥ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವೆಂದು ಸಂಕೋಚವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ 'ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಂ' ಮೊದಲಾದವಕ್ಕೆ ಕಾರ್ತಿಕಾರಣ ಭಾವವು ತೋರುತ್ತಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತಿ ವಿಕೃತಿಭಾವವು ತೋರುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಸಮಾಸವಿಲ್ಲವೆಂದು ತೀರ್ಮಾನವೇಕು.

ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವಿಲ್ಲವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಪೂರ್ವಕರ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪಾಣಿನಿ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿಯಾದರೂ — 'ಚತುರ್ಥಿ ತದರ್ಥಾರ್ಥಬಹಿತಸುಖರಕ್ಷಿತ್ಯೇ' ಎಂಬ ಚತುರ್ಥಿಸಮಾಸವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ತದರ್ಥ ಪದಶ್ರವಣದಿಂದಲೇ — 'ಭೂತಬಲಿ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತಿರಲು ಪುನಃ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಲಿ, ಹಿತ, ಸುಖ ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳನ್ನು ಚ್ಚರಿಸಿರುವುದು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ತೋರುವುದು. ತದುಚ್ಚಾರಣಾನುಮರ್ಯಾದಿಂದ ತದರ್ಥಪದವು ಪ್ರಕೃತಿವಿಕೃತಿಭಾವದ್ಯೋತಕ ಚತುರ್ಥ್ಯಂತಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಸಮಾಸಬೋಧಕವು. ಅದುದರಿಂದ 'ಅಶ್ವಘಾಸಾದಿ'ಗಳು ವಕ್ಷೀಸಮಾಸವೇ ಅಲ್ಲದೆ ಚತುರ್ಥಿ ಸಮಾಸವಲ್ಲ ಮತ್ತು 'ರಂಧನಾಯಸ್ಕಾಲಿ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ತಾದರ್ಥ್ಯವು ತೋರುತ್ತಿದ್ದರೂ ಚತುರ್ಥಿ ಸಮಾಸವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿರಬರು. ಹೀಗೆ ಭಾಷಾ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲು ಸ್ಪಷ್ಟತರ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕೇವಲ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದಲೇ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ತದರ್ಥೇನ' ಎಂಬುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು 'ಗಿತ' ಎಂಬುದೊಂದನ್ನೇ ಹೇಳಲು 'ಯಾಜ್ಞಕಂಗಿಷ್ಟಂ ಸ್ವರ್ಗಂ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂಗೆ ಗೋವಂ ಕೊಟ್ಟಿ' ಮೊದಲಾದ ಚತುರ್ಥ್ಯಂತ ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ ಸಮಾಸವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ತದ್ವಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ 'ತದರ್ಥೇನ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಪ್ರಯೋಗಬಲದಿಂದ ವಿಕೃತಿವಚನವಾದ ಚತುರ್ಥ್ಯಂತವು ಪ್ರಕೃತಿ ವಾಚಕವಾದ ಉತ್ತರಪದದೊಡನೆ ಸಮಸ್ಯಮಾನವಾಗುವುದೆಂದು ಸಂಕೋಚಪರವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಚತುರ್ಥಿಸಮಾಸವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೦೩

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಚತುರ್ಥಿ ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಸಮಾಸವು ಬೋಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಪಂಚಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ—

ಸೂತ್ರಂ || ಭೀತ್ಯರ್ಥೇನಾತ್ರಣಂ || ೩೦೩ ||

ಅರ್ಥ || ಅತ್ತಣಿಮಂತಪದವು (ಪಂಚಮ್ಯಂತವು) ಭೀತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಉತ್ತರಪದದೊಡನೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ಸಮಸ್ಯಮಾನವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಪುಲಿಯತ್ತಣಿಂದಳ್ಳು = ಪುಲಿಯಳ್ಳು, ಕಳ್ಳರತ್ತಣಿಂ ನೆಳಲು = ಕಳ್ಳನೆಳಲು, ಮರುಳತ್ತಣಿಂದಳ್ಳು = ಮರುಳಲು' || ಮೊದಲಾದವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೦೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಭೀತ್ಯರ್ಥೇನ, ಅತ್ತಣಿಂ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ಭೀತ್ಯರ್ಥೇನ’ ಎಂಬುದು — ಅಲ್ಪ ಮೊದಲಾದ ಭಯಾರ್ಥಕವಾದ ಭಾಷಾಶಬ್ದ ಬೋಧಕವು. ಇದರ ಯೋಗವಿರಲು ಬುದ್ಧಿ ಕೃತವಾದ ಅಪಾದಾನತ್ವವಿವಕ್ಷೆಯನ್ನು ಮಾಡಲು — ‘ಅನಧಾವಶಾಯೇ’ || ೨೦೧ || ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಅತ್ತಣಿಂ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ಅತ್ತಣಿಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಭೀತ್ಯರ್ಥಕ ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಸಮಸ್ಯಮಾನವಾಗುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ‘ಪುಲಿಯಳ್ಳು’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ — ‘ಭೀತ್ಯರ್ಥೇನ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ‘ಉರತ್ತಣಿಂ ಬಂದಂ, ಮನೆಯತ್ತಣಿಂ ಪೋದಂ’ ಮೊದಲಾದ ಭೀತ್ಯರ್ಥಕ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವಿಲ್ಲನೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ‘ಅತ್ತಣಿಂ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ತುಲುಗಳ್ಳಳ್ಳು ಪುಲಿಯತ್ತಣಿಂ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥ್ಯಂತಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸವಿಲ್ಲನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಭೀತ್ಯರ್ಥಕಪದದಿಂದ ಭಾಷಾಶಬ್ದಗಳನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸುವುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭೀತ್ಯರ್ಥಕ ಶಬ್ದಗಳೇ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಮಾಸವೇ ಬಂದು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗಾರ್ಹವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೦೪

ಹೀಗೆ ಪಂಚವಿಾಸಮಾಸವನ್ನು ಹೇಳಿ ಷಷ್ಠಿಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅದ್ || ೨೦೪ ||

ಅರ್ಥ || ಅದಂತವಾದ (ಷಷ್ಠ್ಯಂತ) ಪದವು ಸುಬಂತವಾದ ಉತ್ತರಪದದೊಡನೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ಸಮಸ್ಯಮಾನವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಮರದ ಕೊಂಬು — ಮರಗೊಂಬು, ಪಕ್ಕಿಯ ಗೂಡು — ಪಕ್ಕಿಗೂಡು, ಅರಸಿನ ಆಳ್ — ಅರಸಾಳ್, ಆನೆಯ ಮಱ — ಆನೆಮಱ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೨೦೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಅದ್’ ಎಂಬುದೊಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಇದು ಷಷ್ಠಿವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬೋಧಕವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಬಂತ ಮೊದಲಾದುವು ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ — ಅತ್-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ (ಷಷ್ಠ್ಯಂತ) ವಾದ ಸುಬಂತವು ಸುಬಂತೋತ್ತರಪದದೊಡನೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ಸಮಸ್ಯಮಾನವಾಗುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ‘ಮರಗೊಂಬು’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸಲ್ಪಡುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಪದವಿಶೇಷಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸದೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ‘ಅದ್’ ಎಂದು ಷಷ್ಠಿವಿಭಕ್ತಿಮಾತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶೇಷಾನಪೇಕ್ಷವಾಗಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿಹಿತ ಷಷ್ಠಿ ಯಾವುದೋ ಅದೇ ಉತ್ತರಪದದೊಡನೆ ಸಮಸ್ಯಮಾನವಾಗುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಹಿತವಾದುದು ಎಂದರೆ — ‘ಯೋಗೇಽದ್ || ೨೦೫ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಬಂಧಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದುದೆಂದರ್ಥವು. ಅದುದರಿಂದ

‘ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ ಕೃತಿ ಭಾವೇ || ೨೨೬ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಸಪ್ತಮಿ ಸಮಾಸ ವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುವುದು.

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಾದರೂ ಸಂಬಂಧಸಾಮಾನ್ಯವಿಹಿತವಾದ ಸಪ್ತಮಂತವಾದ ಸಮಾಸವು ಬರುವುದಲ್ಲದೆ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿರೇಷವಿಹಿತ ಸಪ್ತಮಂತಗಳಿಗೂ ಸಮಾಸವು ಬರುವುದುಂಟೆಂದು— ‘ ಯಾಜ್ಞಕಾದಿಭಿಶ್ಚ ’ ಮೊದಲಾದ ಪಾಣಿನಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೩ಂ

ಹೀಗೆಯೇ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಬರುವ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಒಳ್ ಸಾಧುನಿಪುಣಾರ್ಥೇನ || ೩೦೫ ||

ಅರ್ಥ || ಒಳಂತವಾದ (ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ) ಸುಬಂತವು ಸಾಧ್ಯಾರ್ಥಕವಾದ ಶಬ್ದಗಳೊಡನೆಯೂ ನಿಪುಣಾರ್ಥಕವಾದ ಶಬ್ದಗಳೊಡನೆಯೂ ಬಹುಳವಾಗಿ ಸಮಸ್ಯನಾನವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ತಾಯೋಳ್ಳಿದಂ — ತಾಯೋಳ್ಳಿದಂ, ತಂದೆಯೋಳ್ಳಿದಂ — ತಂದೆಯೋಳ್ಳಿದಂ, ಜೂದಿನೋಳ್ಳಾಣಂ — ಜೂದುಜಾಣಂ, ಬೇಯೋಳ್ಳಾ ಚದುರಂ — ಬೇಯುಚದುರಂ|| ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩ಂ

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಒಳ್, ಸಾಧುನಿಪುಣಾರ್ಥೇನ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ ಒಳ್ ’ ಎಂಬುದು ಸಪ್ತಮಿವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವು. ಅದುದರಿಂದ ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ‘ ಸಾಧುನಿಪುಣಾರ್ಥೇನ ’ ಎಂಬುದು ‘ ಸಾಧು, ನಿಪುಣ ’ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅಮೇಲೆ ‘ ಅರ್ಥ ’ ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಬಹುಪುರುಷಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಲು ಅರ್ಥ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ — ‘ ದ್ವಂದ್ವಾಂತೇ ಶ್ರುಯಮಾಣಂ ಪದಂ ಪ್ರತ್ಯೇಕಮುಪಸಂಭವ್ಯತೇ ’ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ದ್ವಂದ್ವಘಟಕ ಯಾವತ್ಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ವಯವು ಬರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯಾರ್ಥಕ ನಿಪುಣಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದದಿಂದ ಎಂಬುದನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ತಥಾಚ — ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದವು ಸಾಧ್ಯಾರ್ಥಕ ನಿಪುಣಾರ್ಥಕೋತ್ತರ ಪದಗಳೊಡನೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ‘ ತಾಯೋಳ್ಳಿದಂ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ ಸಾಧುನಿಪುಣಾರ್ಥೇನ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ‘ ಎಳ್ಳೊಳ್ಳೆಣ್ಣೆ ’ ಮೊದಲಾದ ಅಧಾರಾರ್ಥೇಯಭಾವಬೋಧಕ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸವಿಲ್ಲ. ‘ ಒಳ್ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಕಳವಿಂ ಜಾಣಂ ’ ಮೊದಲಾದ ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತರಘಟಿತವಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾಸವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಂತೆ ‘ ಒಳ್ ’ ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ‘ ಸಾಧುನಿಪುಣಾರ್ಥೇನ ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿಯಮವು ತೋರುವುದರಿಂದ— ‘ ಸಾಧುನಿಪುಣಾರ್ಥೇನ ಪೂಜ್ಯೇ || ೨೨೭ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಉಪಪದ ವಿಭಕ್ತಿಯೇ ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಅಧಿಕರಣ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಅದಾಗ್ಯೂ— ‘ ಬಾನೋಳ್ಳಾ ಮೊಲೆ — ಬಾಂಬೊಲೆ, ಬಾಂದೊಲೆ, ಪಣೆಗಣ್ಣೆ,

ಕೋರಲ್ಲಾಜಿ, ಮೆಯ್ಯುರಿ, ಕಯ್ಯೋಡು, ಕಾಲ್ಲೇರೆ' ಮೊದಲಾದ ಶಿಷ್ಯಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿಕ್ಕುವುದರಿಂದ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕರಣ ಸಪ್ತವ್ಯಂತ್ಯಗಳಿಗೂ ಸಮಾಸವೆಂಬ ಬಹುಳಗ್ರಹಣದಿಂದ ಬೋಧಿತವಾಗುವುದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಥವಾ ಇಂತಹ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಆಧಾರಾರ್ಥಿಯ ಭಾವರೂಪಸಂಬಂಧ ಏಕೇಕಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಲು 'ಯೋಗೇತ್ಯದ್ ||೨೨೫||' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಭಕ್ತಿಯ ಬರಲು 'ಆದ್' ಎಂಬ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮಸಮಾಸವೇ ಬಂದು 'ಮರಗೊಂಬು' ಮೊದಲಾದುವಂತೆ 'ಬಾಂಬೊಂಬು' ಮೊದಲಾದುವೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನವಾರಿಕೆ ೩೦೬

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಪಿಭಕ್ತ್ಯಂತ ಮೊದಲು ಸಪ್ತವ್ಯಂತ್ಯವರೆಗೂ ಇರುವ ಪೂರ್ವಪದಕ ಸಮಾಸವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ತತ್ಪರುಷಾದಿ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನೂ ಪ್ರಾಚೀನ ವೈಯಾಕರಣರ ಸಂಕೇತದಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದು. ಈಗ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪಶ್ಚ್ಯಂತ ಪೂರ್ವಪದಕಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಅನವಾದವಾಗಿ ಪಶ್ಚ್ಯಂತೋತ್ತರಪದಕವಾದ ಏಕದೇಶಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅಂತಿನಾಭಿನ್ನೇನ || ೩೦೬ ||

ಅರ್ಥ || ಅಂಶವಾಚಕವಾದ ಸುಬಂತವು ಅಂಶವಾಚಿಯಾದ ಉತ್ತರಪದದೊಡನೆ ಆ ಅಂತಿಯು ಜೇರೆಯಾಗಿರದಿದ್ದರೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ಸಮಸ್ಯಮಾನವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಕಯ್ಯ ಮುಂದು — ಮುಂಗಯ್, ಕಾಲ ಮುಂದು — ಮುಂಗಾಲ್, ಕಾಲ ಅಡಿ — ಅಂಗಾಲ್, ಕಯ್ಯ ಅಡಿ — ಅಂಗಯ್, ಕಾಲ ಮೇಗು — ಮೇಂಗಾಲ್ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೦೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಅಂತಿನಾ, ಅಭಿನ್ನೇನ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ಅಂತಿನಾ' ಎಂಬುದು 'ಅಂಶವೆಂದರೆ — 'ಅವಯವವು ಇದುಳ್ಳದಾದುದೋ ಅದು ಅಂತಿಯು' ಆದುದರಿಂದ ಅವಯವವಾಚಿಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ 'ಅಭಿನ್ನೇನ' ಎಂಬುದು ಏಕೇಷಣವು. 'ಅಭಿನ್ನೇನ' ಎಂದರೆ ಭೇದವಿಲ್ಲದ್ದು ಎಂದರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಅಂತಿಯೆಂಬುದು — 'ಯಂ ವಿನಾ ಯನ್ನೋಪಪದ್ಯತೇ ತತ್ತೇನ್ನವಾಕ್ತವ್ಯತೇ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಅಂಶವಿಲ್ಲದೆ ಅನುಪಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ಅಂತಿಪದದಿಂದ ಅಂಶಕ್ಕೆ ಆಕ್ಷೇಪ ಬರುವುದು. ಆಕ್ಷಿಪ್ತವಾದುದು ಅಂಶವಾಚಕ ರಬ್ಬಪರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸುಪ್-ಸುಪೇತ್ಯಾದಿಗಳೂ ಪೂರ್ವದಿಂದ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ — ಅಂಶವಾಚಕ ಸುಬಂತವು ಅಂಶಾಂತಿಗಳಿಗೆ ಸರ್ವಥಾ ಭೇದ ತೋರದೆ ಇರುವ ಅಂತಿವಾಚಕ ಸುಬಂತೋತ್ತರಪದದೊಡನೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ಸಮಸ್ಯಮಾನವಾಗುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಮುಂಗಯ್, ಮುಂಗಾಲ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲ 'ಅಂತಿನಾ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಕಯ್ಯ ಬೆರಲ ಮುಂದು, ಕಾಲ ಬೆರಲ ಅಡಿ'

ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ' ಕಯ್ಯ ' ಎಂಬುದು ಅಂಶವಾಚಕವಾಗಿದ್ದರೂ ' ಬೆರಲ ಮುಂದು ' ಮೊದಲಾದ ರಬ್ಬಗಳು ಅಂಶವಾಚಕಗಳಲ್ಲವಾದುವೆಂದೂ ' ಅಫಿನ್ನೇನ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ಮುಂದು ಮನೆಗಳ, ಪಿಂದು ಕಾಲ್ಕು ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಶಾಂಶಿಗಳಿಗೆ ಭೇದ ತೋರುವುದೆಂದೂ ಈ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗದು.

ಆದರೆ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅಂಶಾಂಶವಾಚಕ ರಬ್ಬಗಳಿಗೆ ನಿಯತ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಪದಕಸಮಾಸವು ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ಕಯ್ಯ ಬೆರಲ, ಕಾಲ ಪರಡು, ಮರದ ಕೊಂಬು, ಸರಲ ಪಿಳೆಕು ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಅವಯವಾವಯವಿಭಾವವು ತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂಶಸಮಾಸವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಇಲ್ಲಿ ' ಕಯ್ಯಾಲ್ ' ಮೊದಲಾದ ರಬ್ಬಗಳು ವಸ್ತುತಃ ಅಂಶವಾಚಕವಾಗಿದ್ದರೂ ' ಬೆರಲ ಮುಂದು ' ಮೊದಲಾದ ರಬ್ಬಗಳು ಅಂಶವಾಚಕಗಳಲ್ಲ. ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಂಕೇತಿಕಗಳಾದ — ' ಅಡಿ, ಮೇಗು, ಮುಂದು, ಪಿಂದು, ಬಳಗು, ಪೊಣಗು, ನಡು, ಕಡೆ, ತುದಿ ' ಮೊದಲಾದ ಅಂಶವಾಚಕಗಳೇ ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಅದುದರಿಂದ ' ಅಡಿ ' ಮೊದಲಾದ ಅಂಶವಾಚಕಗಳಿಗೆ ಈ ಸಮಾಸವಾಗುವುದೇ ಅಲ್ಲದೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ' ಮರದ ಕೊಂಬು ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಗೆ ಈ ಸಮಾಸವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿ ವೈವರ್ಧಕವಾಗಿ ಪಕ್ಕಾಂತಪೂರ್ವಪದಕವಾದ ಸಮಾಸವೇ ಬರುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಏಕದೇಶಿಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಾದಿ ರಬ್ಬಗಳಿಗೆ ಅಲ್ಲದೆ ಇತರಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಆ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಪೂರ್ವಾಲೋಚಿಸಲು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ಅವಯವಾವಯವಿಭಾವ ಸಂಬಂಧವು ತೋರುತ್ತಿರುವ ಪಕ್ಕಾಂತಪ್ರಯೋಗವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಪಕ್ಕಾಂತಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಸಮಾಸವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಈ ಸೂತ್ರಾರಂಭವು ಪಕ್ಕಾಂತಸಮಾಸವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಅಂಶವಾಚಕಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಾನುಕಾತವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ವರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮತ್ತು ' ಅಂಗಾಲ್, ಮುಂಗೈ ' ಮೊದಲಾದುವು ' ಅಡಿ, ಮುಂದು ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಗೆ ' ಕಾಲ್ಕಾಯ್ ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳೊಡನೆ ಸಾಮಾನ್ಯಾಧಿಕರಣ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ವಿಶೇಷ್ಯ-ವಿಶೇಷಣಭಾವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ — ' ವಿಶೇಷಣಮೇಕಾರ್ಥೇನ ||೩೦|| ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಸಮಾಸವು ಸಿದ್ಧಿಸಿದುದಾಗ್ಯೂ ಪೂರ್ವಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವು ತೋರುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರವೂ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕೆಲವರು ಇದನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನರು ಹೇಳಿರುವ ' ಪೂರ್ವಪದಾರ್ಥಪ್ರಧಾನೋದ್ಯಯಾಭಾವ ' ಎಂಬ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದುದರಿಂದ ' ಅವ್ಯಯಾಭಾವ ' ಸಮಾಸವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಆದರೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಯಾಭಾವವೆಂಬ ಹೆಸರು ಅವ್ಯಯವಲ್ಲದ್ದು ಸಮಾಸಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಅವು ಅವ್ಯಯವಾಗುವುದೋ ಅದಕ್ಕೆ ಅನ್ವರ್ಥಕವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅವ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಾಭಾವಸಮಾಸವಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಪೂರ್ವಪದವು ಎಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಯವಾಗಿರುವುದೋ ಅದು ಅವ್ಯಯಾಭಾವವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಎಂಬ ಲಕ್ಷಣವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಹೇಳಿರುವರೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ 'ಅಘ್ನೇನ' ಎಂಬ ಪದಸಪ್ತರಸ್ಯವನ್ನು ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸಲು ಈ ಅಂಶಿಸಮಾಸವು 'ಕಯ್ಯ ಮುಂದು, ಕಾಲ ಅಡಿ' ಮೊದಲಾಗಿ ಎಲ್ಲಿ ಅಂಶಿಯಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವವು ತೋರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಇವು; ಎಲ್ಲಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿ '(ಕಯ್ಯಳ ಮುಂದು, ಕಾಲ್ಗಳ ಅಡಿ)' ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ದರ್ಶನಕಾರನು ಇಂತಹ ಸಮಾಸವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಯಾಭಾವ ಸಮಾಸ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷಗಳನ್ನು —

ಅಡಿಮೋಗುಗಳಂತ್ಯಾಕ್ಷರ

ದೆಡೆಗಳಕ್ಕುಂ ಬಿಂದು ಮುಂದುಮಿಂದುಗಳಂತ್ಯ

ಕ್ಯೂಡುಸುಗುಂ ಲೋಪಂ ನೋ

ಒಕ್ಕೊಡವ್ಯಯಾಭಾವಮೋಳ್ ಕೆಳಗು ಕಿಟಿಸಿಕ್ಕುಂ (ಸೂತ್ರ ೧೬೬)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿರುವನು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೦೭

ಇದು ಎರಗೂ ಪ್ರಾಚೀನರು ವ್ಯವಹರಿಸುವ ವೈದಿಕರಣತತ್ಪರುಷಸಮಾಸಲಕ್ಷಣವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ತತ್ಪರುಷ ಸಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿಗುಕರ್ಮಧಾರಯಗಳೆಂದು ಎರಡು ಬಗೆಯಾದ ವ್ಯವಹಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿಗುಸಮಾಸ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸಂಖ್ಯಾ ಸಮಾಹಾರೇ || ೩೦೭ ||

ಅರ್ಥ || ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಿಯಾದ ಸುಬಂತವು ಸಂಖ್ಯೇಯವಾಚಿಯಾದ ಸುಬಂತೋತ್ತರಪದ ದೊಡನೆ ಸಮಾಹಾರವು ತೋರುತ್ತಿರಲು ಬಹುಳವಾಗಿ ಸಮಸ್ಯಮಾನವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಮೂಱುಲೋಕಂಗಳ ಸಮಾಹಾರಂ = ಮೂಲೋಕಂ || ' ಹೀಗೆಯೇ ' ನಾಲ್ಕೊಗಂ, ಆಯ್ಯಾವುದಂ, ಎಣ್ಣೆಸೆ || ' ಮೊದಲಾದ ಸಂಖ್ಯಾಪೂರ್ವಕವಾದ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ಸಮಾಸವೆಲ್ಲಾ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೦೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಸಂಖ್ಯಾ, ಸಮಾಹಾರೇ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯೆಯೆಂದರೆ 'ಒಂದು, ಎರಡು, ಮೂರು' ಮೊದಲಾದುವು. ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವು ಅಸಂಭವವಾದುದರಿಂದ ತದ್ವಾಚಕ ಶಬ್ದವೇ ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅದೂ ಭಾಷಾಗತ ಶಬ್ದವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಂತಹ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಸಂಖ್ಯೇಯವಿಲ್ಲದೆ ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ — 'ಹೀನೋ ದೇವದತ್ತೋ ದಿವಾ ನ ಭುಂಕ್ತೇ' ಎಂಬ ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿನ್ಯಾಯವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಸಂಖ್ಯೇಯವಾಚಕಕ್ಕೆ ಉಪಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಇವು ಸುಸ್-ಸುಪೇತ್ಯಾದ್ಯನುವರ್ತಮಾನಗಳಿಗೆ ಯಥಾಸಂಭವವಾಗಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಾಗುವುವು. 'ಸಮಾಹಾರೇ' ಎಂದರೆ — ಸಮೂಹವೆಂದರ್ಥವು. ಸಪ್ತವಿಾವಿಭಕ್ತಿಗೆ ವಿಷಯವೆಂದರ್ಥವು. ತಥಾಚ — ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಸುಬಂತವು ಸಂಖ್ಯೇಯವಾಚೋತ್ತರಪದದೊಡನೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ಸಮಾಹಾರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವನ್ನು

ಹೊಂದುವುದು — ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ಮೂಲೋಕಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಹಾರವೆಂಬುದು ಸಮಾಸದ ಅರ್ಥವು. ಅದುದರಿಂದ ಸಾಮಾಸವು ಸಮಾಹಾರಕ್ಕೆ ವಾಚಕವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಪ್ರಾಚೀನರು —

ಯೋ ಯತ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯೋ ಜಾತಃ ಸಮಾಸೋ ಯತ್ರ ನಾ ಭವೇತ್
ಸ ಏನಂ ವಕ್ತಿ ಯುಂಜಾನಸ್ತಸ್ಯ ಲಿಂಗೇನ ಸಂಖ್ಯಯಾ

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಬೋಧಿಸಿರುವರು.

ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಹಾರಕ್ಕೆ ಏಕತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಏಕವಚನಾಂತವಾಗಿಯೇ ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯಾಪದವನ್ನುಚ್ಚರಿಸಿರುವುದರಿಂದ — ' ಒಳ್ಳೆದರ ಪಾವ್ವರ ಸಮಾಹಾರಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ' ಸಮಾಹಾರೇ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ಮೂರುಲೋಕಂಗಳ್ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾಹಾರವಿವಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಸಮಾಸವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ' ಮೂಲೋಕ ' ಮೊದಲಾದ ಸಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ' ಲೋಕ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಂಸ್ಕೃತ ಪದಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ' ಕೃತ್-ಸಂಖ್ಯಾದ್ವಾದಿಗುಣೋಕ್ತಿಃ ಸಂಸ್ಕೃತೇನ ಚ ' ||೨೯|| ಎಂದು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಕ್ಕೆ ಸಂಸ್ಕೃತೋತ್ತರಪದಸಮಾಸವುಂಟೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸಮಾಸವು ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಈ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಚೀನರು ' ದ್ವಿಗು ಸಮಾಸ ' ಎಂದು ಸ್ಥಿರಪಟ್ಟಿರುವರು.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ಖಂಟ

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದ್ವಿಗುಸಮಾಸವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಕ್ರಿಯಾಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಭೇದವಾದ ಉಪಪದಸಮಾಸವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಜ್ಯುಕ್ತಂ ಕೃತಾ ತದ್ವಿಧೌ ನಿತ್ಯಂ || ಖಂಟ ||

ಅರ್ಥ || ಕೃತ್-ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪದಬೋಧ್ಯವಾದ ಸುಬಂತವು ಕೃದಂತೋತ್ತರಪದಬೋಧನೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸಮಸ್ಯವಾನವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಕಂಪನುಣ್ಬುದು — ಕಂಪುಣಿ, ಮೀನಂ ಕೊಲ್ವಂ — ಮೀನಗುಲಿ, ಕಲ್ಲಂ ಕುಟ್ಟುವಂ — ಕಲ್ಮುಟಗಂ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ಖಂಟ

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಜ್ಯುಕ್ತಂ, ಕೃತಾ, ತದ್ವಿಧೌ, ನಿತ್ಯಂ ' ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳಿರುವುವು. ' ಜ್ಯುಕ್ತಂ ' ಎಂಬುದು ಕೃದ್ವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪದಬೋಧ್ಯವಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಸ್ಥಪದಬೋಧಕವಾದುದು. ಇದನ್ನೇ ಕೆಲವರು ಉಪಪದಸಂಜ್ಞಕವಾದುದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ' ಕೃತಾ ' ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವಾದ ಶ್ವತೀಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಬೋಧಕವಾಗಿ ' ಕೃದಂತದಿಂದ ' ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ' ತದ್ವಿಧೌ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ತತ್-ಪದವು ಕೃತ್-ಪದಸಹಚರಿತವಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನೇ ಪರಾಮರ್ಶಿಸುವುದು. ಅದುದರಿಂದ

‘ ತದ್ವಿಧೌ ’ ಎಂದರೆ ‘ ಕೃದ್ವಿಧೌ ’ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದು ‘ ಜ್ಯುಕ್ತಂ ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು. ‘ ನಿತ್ಯಂ ’ ಎಂಬುದು ಬಹುಳಗ್ರಹಣವ್ಯಾವರ್ತಕವು. ತಥಾಚ — ‘ ಇರುಣಃ ಕರ್ಮಣಿ || ೫೪೬ || ’ ಮೊದಲಾದ ಕೃದ್ವಿಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ‘ ಕರ್ಮಣಿ ’ ಮೊದಲಾದುದು ‘ ಜ್ಯುಕ್ತ ’ ವಾದುದು. ಇದಕ್ಕೇ ಉಪಪದವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಉಪಪದಸಂಜ್ಞಕವಾದುದು ಕೃದಂತವಾದ ಉತ್ತರಪದದೊಡನೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸಮಾಸವು ಬರುವುದು — ಎಂದೂ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ — ‘ ಕಂಪುಣಿ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ ಜ್ಯುಕ್ತಂ ’ ಎಂಬುದು ಸೂಕ್ತವಾದುದರಿಂದ ಉಪಪದಸಂಜ್ಞಕಪದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವನಿಷಾತ್ಯವು ಬರುವುದು. ‘ ಕೃತಾ ’ ಎಂದು ಉತ್ತರಪದವು ಕೃದಂತವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ ವಿನಾಸಂ ಬಲಿಯಂ ಕೊಲ್ವಂ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ತಿಜಂತದೊಡನೆ ಸಮಾಸವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ‘ ತದ್ವಿಧೌ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ ವಂಡತಿಯಂ ಕಂಡಂ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಕೃದ್ವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಪದದೊಡ್ಡವಾದ ಉಪಪದವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಸಮಾಸವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಂತಹ ಸಮಾಸವನ್ನು ದರ್ಪಣಕಾರನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ಕ್ರಿಯಾಸಮಾಸದಲ್ಲಿಯೇ ಇದಕ್ಕೂ ಅಂತರ್ಭಾವವೆಂದು ಅವನ ಮತದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೦೯

ತತ್ಪುರುಷಭೇದವಾದ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣಸಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿಗುಸಮಾಸವನ್ನು ಹೇಳಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಪದಸಮಾಸವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಕರ್ಮಧಾರಯಸಮಾಸವನ್ನು ಹೇಳಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ವಿಶೇಷಣಮೇಕಾರ್ಥೇನ || ೩೦೯ ||

ಅರ್ಥ || ವಿಶೇಷಣವಾಚಿಯಾದ ಸುಬಂತವು ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ವಿಶೇಷವಾಚಿಯಾದ ಸುಬಂತೋತ್ತರಪದದೊಡನೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ಸಮಸ್ಯಮಾನವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ ಬಿಳಿದು ತಾವರೆ — ಬೆಳ್ಳುವರೆ, ಬಟ್ಟತು ಮೊಲೆ — ಬಟ್ಟಮೊಲೆ, ತೋರಿತು ಮುಡಿ — ತೋರಮುಡಿ, ನಿಡಿದು ಕಣ್ — ನಿಡುಗಣ್ || ’ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೦೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ವಿಶೇಷಣಂ, ಏಕಾರ್ಥೇನ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ವಿಶೇಷಣವೆಂದರೆ—ಅವು ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳ ವಸ್ತುವು ಪ್ರಕಾರಾಂತರಗಳಿಂದ ವ್ಯವಚ್ಛೇದಮಾಡಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಾವುದೋ ಒಂದು ಪ್ರಕಾರವು ಉಪಾತ್ತವಾಗಲು ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕವಾಗುವುದೋ ಅದೇ ವಿಶೇಷಣವು. ಇದಕ್ಕೆ ಕೆಲವರು ಭೇದಕವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಈ ವಿಷಯವು — ‘ ಭೇದವದ್ಭೇದಕಂ || ೧೧೧ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ಅರ್ಥವು — ‘ ವಿಶೇಷಯತಿ, ಭೇದಯತಿ, ಇತರೇಭ್ಯೋ ವ್ಯಾವರ್ತಯತಿ ’ ಎಂಬ ವೃತ್ತಿಪ್ರತಿಯಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ತಥಾಚ — ‘ ವ್ಯಾವರ್ತಕ, ಭೇದಕ, ವಿಶೇಷಣ ’

ಇವೆಲ್ಲಾ ಪರ್ಯಾಯ ಪದಗಳೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದರೆ 'ವಿಶೇಷ್ಯತೇ ಭಿದ್ಯತೇ-ಇತರೇಭ್ಯೋ ವ್ಯಾವರ್ತತೇ' ಎಂಬ ವೃತ್ತತ್ತಿಯಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ 'ವಿಶೇಷ್ಯ' ಶಬ್ದಬೋಧ್ಯವಾದುದೂ ಕದಾಚಿತ್, ಇತರ ವ್ಯಾವರ್ತಕವಾಗುವುದುಂಟು. ಆವಾಗ್ಯೂ ಗುಣ ಕ್ರಿಯಾನಿವಿತ್ತಗಳಿಂದ ಇತರ ವ್ಯಾವರ್ತಕವಾದುದು ವಿಶೇಷಣವೆಂತಲೂ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಇತರ ವ್ಯಾವರ್ತಕವಾದುದು ವಿಶೇಷ್ಯವೆಂತಲೂ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣಪದವನ್ನೊಂದನ್ನೇ ಉಚ್ಚರಿಸಿದ್ದರೂ ವಿಶೇಷ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ವಿಶೇಷಣವು ಅನುಪಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ವಿಶೇಷಣ ಪದದಿಂದ ವಿಶೇಷ್ಯವು ಅಸ್ತಿತ್ವವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿದು ಅಸ್ತಿತ್ವವಾದ ವಿಶೇಷ್ಯ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾದ 'ಸುಬಂತ್ವೇನ' ಎಂಬ ತೃತೀಯಾಂತಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ 'ಏಕಾರ್ಥೇನ' ಎಂಬುದೂ ವಿಶೇಷಣ. 'ಏಕಾರ್ಥೇನ' ಎಂದರೆ — 'ಏಕಃ ಅರ್ಥಃ ಯಸ್ಯ ತತ್' ಎಂಬ ನಿಗ್ರಹದಿಂದ ಏಕ ಎಂದರೆ ಸಮಾಸವಾದ ಅರ್ಥ ಎಂದರೆ ಅಧಿಕರಣವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ — ವಿಶೇಷಣವಾಚಿಯಾದ ಸುಬಂತ್ವ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ವಿಶೇಷ್ಯವಾಚಕವಾದ ಉತ್ತರಪದದೊಡನೆ ಬಹುಮಾತ್ರವಾಗಿ ಸಮಾಸವಾಗುವುದು — ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಬಿಳಿದು ತಾವರೆ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ತರ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ನಿತ್ಯಗ್ರಹಣವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ಬಹುಳಂ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧವುಂಟೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವೆಂಬುದು ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ವೃದ್ಧಿಕರಣ ಭೇದಗಳಿಂದ ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ — 'ಬಿಳಿದು ತಾವರೆ, ತೋರಿತು ಮುಡಿ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗ ಗತವಾದ 'ಬಿಳಿದು' ಮೊದಲಾದುವು 'ತಾವರೆ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಗೆ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ವಿಶೇಷಣವು. ಆದುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷ್ಯಾಧೀನವಾದ ಲಿಂಗ ಸಂಖ್ಯೆಗಳೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುವು. 'ಜಡೆಯಿಂದ ತಾಪಸಂ, ಭತ್ತದಿಂದ ಅರಸಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ 'ತಾಪಸ' ಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷ್ಯಗಳಿಗೆ 'ಜಡೆ' ಮೊದಲಾದುವು ವಿಶೇಷಣಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ವೃದ್ಧಿಕರಣ ವಿಶೇಷಣವೆಂದರಿಯುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ್ಯಾಧೀನ ಲಿಂಗವಚನಾದಿ ನಿಯಮವಿಲ್ಲನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ವಿಶೇಷ್ಯವೂ ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಾದ ವಿಶೇಷ್ಯವೇ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಏಕಮಾನವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣ ಪದವನ್ನುಚ್ಚರಿಸದಿದ್ದರೂ 'ಏಕಾರ್ಥೇನ' ಎಂಬ ಪದಸ್ವಾರಸ್ಯದಿಂದ ಈ ಸಮಾಸವು ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬರುವುದೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾದರೂ ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಪದನಿಯಮವಿಲ್ಲದೆ ವಿಶೇಷ್ಯಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಪದತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಕಾರನು ವಿಶೇಷಣಪದವನ್ನುಚ್ಚರಿಸಿರುವನು. ಆದುದರಿಂದ ವಿಶೇಷಣಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವ ಸಿಸಾತವು ಬರುವುದು. 'ಏಕಾರ್ಥೇನ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಪೂಳೆಯೊಳ್ ಮಿಂಸೆಳ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ್ಯ-ವಿಶೇಷಣಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಸಮಾಸವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರೂ ವಿಶೇಷ್ಯ-ವಿಶೇಷಣಭಾವವನ್ನು ಬೋಧಿಸಲು — 'ಬಿಳಿದು ತಾವರೆ' ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಬಿಳಿದು' ಎಂದು ಹೇಳಲು

ಶ್ರೋತೃವಿಗೆ ಬಿಳಿದಾದುದು ತಾವರೆಯೆ ? ಬಟ್ಟೆಯೆ ? ಅಥವಾ ಬೇರೆಯೆ ? ಆವುದು ? ಎಂದೂ ' ತಾವರೆ ' ಎಂದು ಹೇಳಲು — ತಾವರೆಯು ಬಿಳಿದೆ ? ಕೆಂಪೆ ? ಕಪ್ಪೆ ? ಅಥವಾ ಬೇರೆಯೆ ? ಎಂದೂ ಉಭಯತ್ರಾಣೇಕ ಪ್ರಕಾರವು ಸಂಭವಿಸುವುದರಿಂದ ಇವೆರಡೂ ಭೇದಕವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ' ಬಿಳಿದು ' ಎಂಬುದು ಬಿಳಿದಲ್ಲದುದರಿಂದ ವ್ಯಾವರ್ತಿಸುವುದೋ ಹಾಗೆ ತಾವರೆಯೂ ತಾವರೆಯಲ್ಲದ ವಸ್ತುವನ್ನೂ ವ್ಯಾವರ್ತಿಸುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಉಭಯವೂ ವ್ಯಾವರ್ತಕವೂ ಆಗುವುದು. ಇದರಂತೆ ವಿವಕ್ಷಾವಿಶೇಷದಿಂದ ಉಭಯವೂ ವಿಶೇಷ್ಯವೂ ಆಗುವುದು. ಹೀಗಿರಲು ವಿಶೇಷ್ಯ-ವಿಶೇಷಣಭಾವವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಹೇಗೆ ? ಎಂದರೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ' ಜಾತಿ, ಕ್ರಿಯೆ, ಗುಣ, ದ್ರವ್ಯ ' ಎಂಬ ಭೇದಗಳಿಂದ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು. ಅವುಗಳೆಲ್ಲ ' ತಾವರೆ, ಗಡಿಗೆ, ಬಟ್ಟೆ ' ಮೊದಲಾದುವು ಜಾತಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಕ ಶಬ್ದಗಳು. ' ಅಡಿಗೆಯವನು, ಕುಂಬಾರನು, ಓದುವವನು ' ಮೊದಲಾದುವು ಕ್ರಿಯಾಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಕ ಶಬ್ದಗಳು. ' ಬಿಳಿದು, ಕೆಂಪು, ಕಪ್ಪು ' ಮೊದಲಾದುವು ಗುಣಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಕ ಶಬ್ದಗಳು. ' ದಂಡಿ, ಕುಂಡಲಿ ' ಮೊದಲಾದುವು ದ್ರವ್ಯ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಕಗಳು. ಇದಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಸಂಕೇತವಾದ ' ಚೈತ್ರ, ಮೃತ್ತ ' ಮೊದಲಾದ ಸಂಜ್ಞಾ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಕ ಶಬ್ದಗಳೂ ಉಂಟು. ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಭೇದಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲ ಅವು ಜಾತಿ, ದ್ರವ್ಯ, ಸಂಜ್ಞಾ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಕಗಳೋ ಅವು ಆವಾಗಲೂ ವಿಶೇಷ್ಯಗಳಾಗಿಯೇ ಇರುವುವು. ಅವು ಗುಣಕ್ರಿಯಾಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಗಳೋ ಅವು ವಿಶೇಷಣಗಳಾಗಿಯೇ ಆಗುವುವು. ಆದರೆ ಗುಣ ಕ್ರಿಯಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಜಾತ್ಯಾದಿಗಳ ಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರವಿರಲು ಜಾತ್ಯಾದಿಗಳು ವಿಶೇಷ್ಯಗಳೆಂತಲೂ ಗುಣಕ್ರಿಯೆಗಳು ವಿಶೇಷಣಗಳೆಂತಲೂ ತಿಳಿಯುವುದು. ಗುಣಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರವಿರಲು ವಿಶೇಷ್ಯವಿಶೇಷಣಭಾವವು ವಿವಕ್ಷಾರ್ಥಿನಂತೆಂತಲೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇನ್ನೂ ವಿಶೇಷ ವಿಚಾರವನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣದಿಂದ ಮಾಡಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೩೧೦

ಹೀಗೆ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣಗಳಾದ ವಿಶೇಷ್ಯ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಗೆ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೇಳಿ ಈಗ ಅವಕ್ಕೆ ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥವು ತೋರುವಾಗ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—

ಸೂತ್ರಂ || ಅನ್ಯಾರ್ಥೇ ಬಹುವ್ರೀಹಿನಿತ್ಯಂ || ೩೧೦ ||

ಅರ್ಥ || ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ವಿಶೇಷಣವಾಚಿಯಾದ ಸುಬಂತ್ವವು ವಿಶೇಷ್ಯವಾಚಿ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೋತ್ತರ ಪದದೊಡನೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸಮಸ್ಯಮಾನವಾಗುವುದು. ಆ ಸಮಾಸವು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಂಜ್ಞಕವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ— || ಕೊಂಕಿದುದು ಬಿಲ್ ಆವಂಗೆ ಆತಂ = ಕುಡುವಿಲ್ಲ; ಕಡಿದು ಚಾಗಮ್ ಆವಂಗೆ ಆತಂ = ಕಡುಚಾಗಿ; ನಿಡಿದು ಕಣ್ ಆವಂಗೆ ಆತಂ = ನಿಡುಗಣ್ಣಂ, ನಾಲ್ಕು ತೋಳ್ಗಳ್ ಆವಂಗೆ ಆತಂ = ನಾಲ್ಕೋಳಂ, || ಮೊದಲಾದುವೇ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೧೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಅನ್ಯಾರ್ಥೇ, ಬಹುವ್ರೀಹಿ, ನಿತ್ಯಂ ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ — ' ವಿಶೇಷಣಮೇಕಾರ್ಥಿನ ' ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಇದು ಸಮಸ್ಯಮಾನೋತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. 'ಆನ್ಯಾರ್ಥೇ' ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ಯಮಾನಪದಾ ತೀಕ್ಷ್ಣ 'ಪದಾರ್ಥೇ' ಎಂದರ್ಥವು. ಇದು ಸಮಸ್ಯಮಾನ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಪದಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವು. 'ಬಹುವ್ರೀಹಿ' ಎಂಬುದು ಸಂಜ್ಞಾಬೋಧಕವು. 'ನಿತ್ಯಂ' ಎಂಬುದು ಬಹುಳ ಪದಾನುನ್ಯತ್ರಿವ್ಯಾವರ್ತಕವು. ತಥಾಚ — ಸಮಸ್ಯಮಾನಪದಾತಿರಿಕ್ತ ಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ವಿಶೇಷಣವಾಚಕವಾದ ಸುಬಂತವು ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ವಿಶೇಷ್ಯವಾಚಕ ಸುಬಂತೋತ್ತರಪದದೊಡನೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸಮಸ್ಯಮಾನವಾಗುವುದು. ಅದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಯೆನಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುವುದು—ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಕುಡುವಿಲ್ಲಂ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಹೇಗೆಂದರೆ — 'ಕೊಂಕಿದುದು ಬಿಲ್ ಆವಂಗಿ' ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಕೊಂಕಿದುದು,' ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವಪದವು 'ಬಿಲ್' ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಿಶೇಷಣವು. 'ಬಿಲ್' ಎಂಬುದು ಉತ್ತರಪದವು; ಅಂತಹ ವಿಶೇಷ್ಯವು. 'ಆವಂಗಿ' ಎಂಬುದು ಅನ್ಯಪದವು. 'ಕುಡುವಿಲ್ಲಂ' ಎಂಬುದು ಸಮಾಸವು. ಹೀಗೆಯೇ ಎಲ್ಲಾ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಊಹಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುವುದು. 'ಕುಡುವಿಲ್ಲಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ — 'ಕೊಂಕೋ: ಕುಡು: || ೩೭೨ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ದಿಂದ 'ಕುಡು' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬಂದು — 'ಅಬ್ಬಹುವ್ರೀಹೇ: || ೩೭೩ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಅ ಕಾರ ರೂಪವಾದ ಸಮಾಸಾಂತಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಇರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ 'ಮನ್ಮಥ' ನೆಂದರ್ಥವು. ಹೀಗೆಯೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಕ್ರಭನು ಮನ್ಮಥನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಇರುವುದು. 'ಕಡುಚಾಗಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಕಡಿದು' ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪದದ ಉಪಾಂತ್ಯಸ್ವರಾದಿಗೆ ಲೋಪವೂ — 'ಕಿಱಶ್ಚ ಕುವ್ಯಂಜನೇ || ೩೪೦ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುರಾಗಮವೂ 'ಇಶ್ಯಾಗಾದಿಭ್ಯ: || ೩೮೯ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸಾಂತವಾದ 'ಇ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬಂದಿರುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ಉಳಿದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆಯಾ ಸೂತ್ರಪರ್ಯಾಲೋಚನೆಯಿಂದ ಕಾರ್ಯಪ್ರವೃತ್ತಿ ಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಸಾಧುತ್ತವೆನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇಲ್ಲಿ 'ಆನ್ಯಾರ್ಥೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಕಡುಚಾಗಂ, ಕುಡುವಿಲ್' ಮೊದಲಾದುವು ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ವಿಶೇಷಣ-ವಿಶೇಷ್ಯ ಭಾವ ವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದಲೂ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಬಿಲ್, ಕೊಂಕಿದುದು, ಆವಂಗಿ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ್ಯವು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿರು ವುದರಿಂದಲೂ 'ಏಕಾರ್ಥೇನ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಆನೆಯ ಕೊಂಬು ಈತಂಗಿ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಧಿಕರಣ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಂಜ್ಞೆಗೆ 'ಅಬ್ಬಹುವ್ರೀಹೇ:' ಮೊದಲಾದ ಬಹುವ್ರೀಹಿಪದಘಟಿತವಾದ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನವಿರುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೩೧೧

ಪೂರ್ವಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯಭಾವಾಪನ್ನಗಳಾದ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಪದ ಗಳಿಗೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ವ್ಯಧಿಕರಣಪದಗಳಿಗೂ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ೪೪೫ || ೩೧೧ ||

ಅರ್ಥ || ಸುಬಂತವಾದ ಪೂರ್ವಪದವು ಒಳಂತೋತ್ತರಪದದೊಡನೆ ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥವು ಗಮ್ಯಮಾನವಾಗಿರಲು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸಮಸ್ಯಮಾನವಾಗುವುದು. ಅದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಂಜ್ಞಕ ವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಬಾಂಬೊಚ್ಚಂ ತಲೆಯೊಳಾವಂಗಾತಂ — ಬಾಂಬೊಚ್ಚದಲಿಯಂ ||
ಬಗ್ಗದೊವಲ್ ಉಡಿಯೊಳಾವಂಗಾತಂ — ಬಗ್ಗದೊವಲುಡಿಯಂ || ಕಿಚ್ಚುಕಣ್ಣೊಳಾ
ವಂಗಾತಂ — ಕಿಚ್ಚುಗಣ್ಣಂ || ' ಮೊದಲಾದ ವ್ಯುಧಿಕರಣ-ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯಭಾವವು ತೋರಿ
ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥವೂ ತೋರುವುವೆಲ್ಲಾ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೧೧

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಒಳಾ ' ಎಂಬ ಸಪ್ತಮಾವಿಭಕ್ತಿಬೋಧಕ ತ್ವತೀಯಾಂತಪದ
ಮೊದಲೇ ಇರುವುದು. ' ಸುಬಂತ ' ಮೊದಲಾದುವು ಪೂರ್ವದಿಂದ ಅನುವರ್ತಿತವಾಗುವುವು.
ತಥಾಚ — ಸುಬಂತ ಪೂರ್ವಪದವು ಒಳಂತೋತ್ತರಪದದಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವಾಗು
ವುದೆಂದು ಫಲಿತವಾಗಲು ' ಬಾಂಬೊಚ್ಚದಲಿಯಂ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಈ ಸೂತ್ರವು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವೇ ಪ್ರಚುರವಾಗಿ
ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ವ್ಯುಧಿಕರಣ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯು ಅಸಾಧುವೆಂದು ತೋರಲು ಅದಕ್ಕೂ
ಕೆಲವೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಧುತ್ವವುಂಟೆಂದು ಬೋಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಆದರೆ
ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಏಕಾರ್ಥೇನ ' ಎಂಬುದನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸದೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಶೇಷಣ
ವಿಶೇಷ್ಯವಾಚಕ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಪದಗಳು ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವಾಗು
ವುದು ಎಂದು ನ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಲು ವ್ಯುಧಿಕರಣಸಮಾನಾಧಿಕರಣೋಭಯಬಹುವ್ರೀಹಿಯೂ
ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತಿರಲು ಈ ಸೂತ್ರವೇ ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿ
ಸಮಾನಾಧಿಕರಣಬಹುವ್ರೀಹಿಯೇ ಪ್ರಚುರವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ವ್ಯುಧಿಕರಣಬಹುವ್ರೀಹಿಯು
ಕ್ವಾಚಿತ್ಕವೆಂದೂ ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತೋತ್ತರಪದಕವಾದುದೇ ಪ್ರಾಯಶಃ ಇರುವು
ದೆಂದೂ ತೋರಿಸಲು ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪಾಚೆನಿ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ — ' ಅನೇಕಮನ್ಯಾಪದಾರ್ಥೇ '
ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬೋಧಿಸಿ
ಪೂರ್ವನಿಪಾತ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ — ಸಪ್ತಮಾವಿಶೇಷಣವೇ ' ಬಹುವ್ರೀಹೌ ' ಎಂಬ
ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವನಿಪಾತಬರುವುದೆಂದು
ಬೋಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯುಧಿಕರಣಬಹುವ್ರೀಹಿಯುಂಟೆಂದು ತೋರುವುದು. ಅಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ
ಪೂರ್ವಪದಕವಾಗಿಯೂ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿರುವುದು. ಮತ್ತು
ಅಲ್ಲಿ — ' ಜ್ಞಾಪಕಸಿದ್ಧಂ ನ ಸರ್ವತ್ರ ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ವ್ಯುಧಿಕರಣ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯು
ಕ್ವಾಚಿತ್ಕವೆಂದೂ —

ಅಸತಿ ಬಾಧಕೇ ಜ್ಞಾಪಕಾನಾಂ ಸಾಮಾನ್ಯಾಪೇಕ್ಷತ್ವಂ ಸತಿ ತು ವಿಶೇಷಾಪೇಕ್ಷತ್ವಂ

ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕ್ವಾಚಿತ್ ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತರದಿಂದಲೂ ವ್ಯುಧಿಕರಣ
ಬಹುವ್ರೀಹಿಯುಂಟೆಂಗೀಕರಿಸಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಜ್ಞಾಪಕಗಳಾವುವೂ
ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ಬಹುಳಗ್ರಹಣದಿಂದಲೇ ಅಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳು
ಸಿದ್ಧಿಸುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಪಾಶಾಂತರ ೧: ಉಡಿ

ಇಲ್ಲಿ ಉಪಾಹುಸಿರುವ — ‘ ಬಾಂಬೊಚ್ಚವಲೆಯಂ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ — ‘ ಆಕಾಶಗಂಗೆಯು ತಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ’ ನೆಂದೂ ‘ ಬಗ್ಗ ದೊವಲುಡೆಯಂ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ‘ ವ್ಯಾಘ್ರ ಚರ್ಮಧಾರಿ ’ ಯೆಂದೂ ‘ ಕಿಚ್ಚು ಗಣ್ಣಂ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ‘ ಅಗ್ನಿಲೋಚನ ’ ನೆಂದೂ ಅರ್ಥವು. ಇದಕ್ಕೆ ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥವು ಈಶ್ವರನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯೆಲ್ಲಾ ವಿಶೇಷಣವೇ ಆಗಿರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ — ‘ ವಿಶೇಷಣಮಾತ್ರಪ್ರಯೋಗೇ ವಿಶೇಷ್ಯಪ್ರತಿಪತ್ತಿಃ ’ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ವಿಶೇಷ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸದಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ್ಯದ ಅರ್ಥವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿ ತೋರುವುದರಿಂದ ಇವೆಲ್ಲಾ ಈಶ್ವರಬೋಧಕಗಳೆಂದು ಹೇಳುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೧೨

ಹಿಂದೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವ್ಯಧಿಕರಣವಿಶೇಷಣ-ವಿಶೇಷ್ಯಭಾವಾಪನ್ನಗಳಾದ ದುವುಗಳಿಗೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಸಮಾನಸ್ವರೂಪಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಮಿಥೋ ಗ್ರಹಣೇ ಪ್ರಹರಣೇ ಚ ಯುದ್ಧೇ ಸರೂಪಂ || ೩೧೨ ||

ಅರ್ಥ || ಪರಸ್ಪರ ಗ್ರಹಣವಿಷಯಕವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸಮಾನಶ್ರುತಿಕವಾದ ಸುಬಂತಶಬ್ದವೂ ಪರಸ್ಪರ ಪ್ರಹರಣಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವಾದರ್ಥಬೋಧಕವಾದ ಸಮಾನಶ್ರುತಿಕವಾದ ಸುಬಂತವೂ ಇಂತಹ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವ ಸಮಾನಶ್ರುತಿಕ ಸುಬಂತೋತ್ತರಪದದೊಡನೆ ಈ ಸಮಸ್ಯಮಾನಪದಾತಿರಿಕ್ತಪದಾರ್ಥವು ಯುದ್ಧರೂಪವಾಗಿದ್ದರೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸಮಸ್ಯಮಾನವಾಗುವುದು. ಈ ಸಮಾಸವು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಂಜ್ಞಕವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ ಹೆಲ್ಲಮಂ ಹೆಲ್ಲಮನೋರೊಂದಂ ಪಿಡಿವುದಾವ ಯುದ್ಧದೊಳದು — ಹೆಲ್ಲಾಹೆಲ್ಲ; ಕೋಲಿಂ ಕೋಲಿಂ ವೊಯ್ಪುದಾವ ಯುದ್ಧದೊಳದು — ಕೋಲಾಕೋಲಿ || ’ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೧೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಮಿಥಃ, ಗ್ರಹಣೇ, ಪ್ರಹರಣೇ, ಚ, ಯುದ್ಧೇ, ಸರೂಪಂ ’ ಎಂದು ಆರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ ಸುಪ್, ಸುಪಾ, ಅನ್ಯಾರ್ಥೇ, ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಂಜ್ಞಾ ’ ಎಂಬುವು ಅನುವರ್ತಿಪಡುವುವು. ‘ ಮಿಥಃ ’ ಎಂದರೆ ಪರಸ್ಪರವೆಂದರ್ಥವು. ‘ ಗ್ರಹಣೇ ’ ಎಂದರೆ ‘ ಗ್ರಹಂತಿ ಯಸ್ಮಿನ್ ’ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ ಆನ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅದರ ಮೇಲೆ ಸಪ್ತವಿಧಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಲು ಗ್ರಹಣವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ‘ ಪ್ರಹರಣೇ ’ ಎಂದರೆ ‘ ಪ್ರಹರಂತಿ ಯೇನ ’ ಎಂಬ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರಹರಣ ಸಾಧಕವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ‘ ಚ ’ ಶಬ್ದವು ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಕವು. ‘ ಯುದ್ಧೇ ’ ಎಂಬುದು ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥಬೋಧಕವು. ‘ ಸರೂಪಂ ’ ಎಂಬುದು ಸಮಸ್ಯಮಾನಪದಗಳಿಗೆ ಸಾರೂಪ್ಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ‘ ಸುಪ್ ’ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷ್ಯವು; ‘ ಸುಪಾ ’ ಎಂಬುದು ಪ್ರಕರಣವಿದ್ದವಾದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಇವೆರಡೂ ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕಗಳಾದುದರಿಂದ ತದಂತಬೋಧಕಗಳಾಗುವುವು. ತಥಾಚ — ಪರಸ್ಪರಗ್ರಹಣವಿಷಯಕವಾದ ಪದಾರ್ಥಬೋಧಕ

ವಾಗಿಯೂ ಪರಸ್ಪರಪ್ರಹರಣಸಾಧಕವಾದ ಪದಾರ್ಥಬೋಧಕವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಸುಬಂತ್ ಶಬ್ದಗಳು ಸರೂಪಗಳಾಗಿದ್ದರೆ ಅವು ಅದೇ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನವಾದ ಸಮಾನರೂಪಗಳಾದ ಸುಬಂತೋತ್ತರಪದಗಳೊಡನೆ ಯುದ್ಧರೂಪಾನ್ಯಪದಾರ್ಥವು ತೋರುತ್ತಿರಲು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸಮಾಸ ಬರುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯೆಂದು ಹೆಸರೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ಹೆಲ್ಲಾ ಹೆಲ್ಲ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ 'ಹೆಲ್ಲ' ಶಬ್ದವು ಶರೀರಾರ್ಥಕವು. ಅಥವಾ ' ಮುಂದಲೆ ' ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳದು. ಇದನ್ನು ಪರಸ್ಪರ ಹಿಡಿದು ಪ್ರವೃತ್ತವಾದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ' ಹೆಲ್ಲಮಂ ಹೆಲ್ಲಮಂ ಒರೊಂದಂ ಪಿಡಿವುದಾನ ಯುದ್ಧದೊಳದು ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡಲು ಇದರಿಂದ ಸಮಾಸಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ವಿಭಕ್ತಿಲೋಪವಾಗಿ — ' ಆಳ್ ಚ ಯುದ್ಧೇ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಕ || ೩೩೧ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಂತವಾದ ' ಇ ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಆ ಕಾರಾಗಮವನ್ನೂ ಮಾಡಲು ' ಹೆಲ್ಲಾಹೆಲ್ಲ ' ಎಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ' ಕೋಲಾ ಕೋಲಿ ' ಮೊದಲಾದುವೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಮಿಥಃ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ಹೆಲ್ಲಮಂ ಹೆಲ್ಲಮಂ ಪಿಡಿವುದು ಯುದ್ಧದೊಳ್ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ವೀಸೈ ತೋರುವುದೇ ಅಲ್ಲದೆ ಪರಸ್ಪರವೆಂಬರ್ಥವು ತೋರುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಈ ಸಮಾಸವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ' ಗ್ರಹಣೇ ಪ್ರಹರಣೇ ಚ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ' ಹೆಲ್ಲಮಂಹೆಲ್ಲಮಂಮೆಟ್ಟಿಮಾಳ್ವಯುದ್ಧಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ' ಯುದ್ಧೇ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ' ಕಯ್ಯಂ ಕಯ್ಯನೊರೊಂದಂ ಪಿಡಿದುಮಾಳ್ವಬಿನದಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ' ಸರೂಪಂ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ' ಕಯ್ಯಂ ಕಾಲನೊರೊಂದಂ ಪಿಡಿದು ಮಾಳ್ವಯುದ್ಧಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಕ್ತಲಕ್ಷಣಗಳಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಈ ಸಮಾಸವಿಧಿಯು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು—

ಇತರೇತರಕ್ರಿಯಾಸು

ಹತಮದು ತಾನಾವುದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಬಹುವ್ರೀ

ಹಿ ತಗುಳ್ಳು ಮಾತೃವಿಧಿ ಸಂ

ಗತಮಾದಿಪದಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿಚರಮಕ್ಕಿತ್ತಂ (ಸೂತ್ರ ೧೮೫)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿ — ' ಖಡ್ಗಾ ಖಡ್ಗಿ, ಮುಷ್ಪಾಮುಷ್ಪಿ, ಹೆಲ್ಲಾಹೆಲ್ಲಿ, ದಾಳಾದಾಳಿ, ದೆಖ್ವಾದೆಖ್ವಿ, ಹಾಣಾಹಾಣಿ, (ಹಣಾಹಣಿ) ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನೂ ಉದಾಹರಿಸಿರುವನು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಿಶೇಷಣ-ವಿಶೇಷ್ಯಭಾವವಾಗಲಿ ವ್ಯಧಿಕರಣವಿಶೇಷಣ-ವಿಶೇಷ್ಯಭಾವವಾಗಲಿ ಅವುಗಳೂ ತೋರುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವು ಅಸ್ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಈ ಸೂತ್ರವು ಸ್ವಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ಉತ್ತರಸೂತ್ರವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವುದು. ಸಾಮಾನ್ಯೋಪಪತ್ತಿಯಾದರೂ ಸಮಾಸವಿಧಿಬಲಾತ್ ಯಥಾಕಥಂಚಿತ್ ಕಲ್ಪಿಸಿ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೩೦೩

ಹೀಗೆಯೇ ಅರ್ಥವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಬಹುಪ್ರೇಮಸಮಾಸವಿಧ್ಯಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ನಾ ವಾರಾಧೇಃ ಸಂಖ್ಯೇಯೇ ಸಂಖ್ಯಯಾ ಸಂಖ್ಯಾ || ೩೦೩ ||

ಅರ್ಥ || ವಿಕಲ್ಪ, ಸಂಶಯ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ವಾರಾಧದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಿಯಾದ ಸುಬಂತವು ಸಂಖ್ಯೇಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಿಯಾದುತ್ತರಪದದೊಡನೆ ನಿಕೃವಾಗಿ ಸಮಸ್ತ ಮಾನವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಎರಡು ಮೇಣ್ ಮೂಱು ಮೇಣ್ — ಎರಲ್ಕೂರು || ನಾಲ್ಕು ಮೇಣ್ ಅಯ್ಪು ಮೇಣ್ — ನಾಲ್ಕೈದು || ಎರಡೋ ಮೂಱೋ — ಎರಲ್ಕೂಱು || ನಾಲ್ಕೋ ಆಯ್ಕೋ — ನಾಲ್ಕೈದು || ಎರಲ್ಕೂರಿ ಆಯ್ಪು — ಈರಯ್ಪು || ಎರಲ್ಕೂರಿ ಪತ್ತು — ಇರ್ಪ್ಪತ್ತು || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೦೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ನಾ ವಾರಾಧೇಃ, ಸಂಖ್ಯೇಯೇ, ಸಂಖ್ಯಯಾ, ಸಂಖ್ಯಾ ' ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳಿರುವುವು. ' ನಾ ವಾರಾಧೇಃ ' ಎಂದರೆ — ' ನಾ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ' ವಾರ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿ ' ಅರ್ಥ ' ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಬಹುಪ್ರೇಮಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಲು ' ದ್ವಂದ್ವಾಂತೇ ಶ್ರೂಯಮಾಣಂ ಪದಂ ಪ್ರತ್ಯೇಕಮುಪಸಂಭವ್ಯತೇ ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ' ಅರ್ಥ ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಂದ್ವಘಟಕಯಾವತ್ಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ವಯವು ಬರುವುದರಿಂದ ' ವಾರಾಧೇಃ, ವಾರಾಧೇಃ ' ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ' ವಾರಾಧ ' ಎಂದರೆ ವಿಕಲ್ಪ, ಸಂಶಯಗಳೆಂದರ್ಥವು. ' ವಾರಾಧ ' ಎಂದರೆ ಅವೃತ್ತಿಯೆಂದರ್ಥವು. ಇದೂ ಸೂತ್ರದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ' ಸಂಖ್ಯಾ ' ಎಂಬುದೂ ಅನುವೃತ್ತಿವಾದ ' ಸುಬಂತಂ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಗಳು. ' ಸಂಖ್ಯೇಯೇ ' ಎಂದರೆ — ' ಒಂದು, ಎರಡು, ಮೂರು ' ಮೊದಲಾದ ಎಣಿಕೆಗೆ ವಿಷಯವಾದುದು. ಇದು ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಲ್ಲ. ' ಸಂಖ್ಯಯಾ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ' ಸಂಖ್ಯಯಾ ' ಎಂದರೆ — ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಿಕಗಳಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ' ಒಂದೆರಡು ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದದಿಂದ ಎಂದರ್ಥವು. ತಥಾಚ — ವಿಕಲ್ಪಸಂಶಯಾರ್ಥವಾರಾಧಗಳು ತೋರುವಾಗ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಿ ಸುಬಂತವು ಸಂಖ್ಯೇಯಾರ್ಥಕ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಿಸುಬಂತದೊಡನೆ ನಿಕೃವಾಗಿ ಸಮಾಸವು ಬರುವುದು—ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ಎರಲ್ಕೂರು ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ' ವಾರಾಧೇಃ ' ಎಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ — ' ಎರಡುಂ, ಮೂಱುಂ; ಎರಡೆ, ಮೂಱೆ ' ಮೊದಲಾದ ಸಮುಚ್ಚಯನಿರ್ಧಾರಣಾರ್ಥಗಳು ತೋರುವ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ' ಸಂಖ್ಯೇಯೇ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ಪೂರ್ವರನೂಱೋ, ಆಯ್ಪತ್ತೋ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ' ಸಂಖ್ಯಯಾ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ಆನೆ, ಎರಡೋ, ಕಲ್ಲೋ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ' ಸಂಖ್ಯಾ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ' ಕುದುರೆಯೋ, ಪತ್ತಾನೆಯೋ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಸಮಾಸವಿಧಿಯು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನವಶ್ಯಕತೆ ೩೧೪

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ದ್ವಂದ್ವಃ ಸಾಹಿತ್ಯೇ || ೩೧೪ ||

ಅರ್ಥ || ಸುಬಂತ್ಯವು ಸುಬಂತೋತ್ತರಪದದೊಡನೆ ಸಾಹಿತ್ಯವು ತೋರಲು ಬಹುಳವಾಗಿ ಸಮಾಸವು ಬರುವುದು. ಆ ಸಮಾಸವು ದ್ವಂದ್ವಸಂಜ್ಞಕವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಮರನುಂ ಗಿಡುವುಂ — ಮರಗಿಡುಗಳ್, ಅಳಿಯುಂ ಗಿಳಿಯುಂ — ಅಳಿಗಳಿಗಳ್, ಕರಿಯುಂ ತುರಗಮುಂ — ಕರಿತುರಗಂಗಳ್ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೧೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ದ್ವಂದ್ವಃ, ಸಾಹಿತ್ಯೇ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ದ್ವಂದ್ವಃ' ಎಂಬುದು ವಿವಿಧವಾದ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. 'ಸಾಹಿತ್ಯೇ' ಎಂಬುದು — ವೃತ್ತಿಪದಗಳೊಡನೆ ಆದರ ಅರ್ಥಗಳಿಗೆ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೋಧನೆಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವದೆಂಬರ್ಥಬೋಧಕವು. ತಥಾಚ — ಸಾಹಿತ್ಯವು ತೋರುತ್ತಿರಲು ಸುಬಂತ್ಯವು ಸುಬಂತ ದೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾಗುವುದು. ಇದು ದ್ವಂದ್ವಸಂಜ್ಞಕವಾಗುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಮರ ಗಿಡುಗಳ್' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ 'ಸಾಹಿತ್ಯೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಮರನುಂ, ಗಿಡುವುಂ' ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಹೋಕ್ತಿರೂಪಸಾಹಿತ್ಯವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಈ ಸಮಾಸವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಇದನ್ನು ನಿತ್ಯಸಮಾಸವೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸಸ್ಥಲದಲ್ಲಿ ಇತರೇತರ ಸಂಕ್ರಾಂತಿಯಿಂದ ಕಥಂಚಿತ್ ಏಕಾರ್ಥಭಾವರೂಪ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಸಮಾಸಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ದ್ವಂದ್ವಸಂಜ್ಞೆಗೆ 'ಪರವತ್ವದ್ವಃ' ಮೊದಲಾದ ದ್ವಂದ್ವಪದಘಟಿತವಾದ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನವಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ — 'ಚಾರ್ಥೇ ದ್ವಂದ್ವಃ ||ಪಾ. ೨-೨-೨೯||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ — ಸಮುಚ್ಚಯಾನ್ವಾಚಯೇತರೇತರಯೋಗಸಮಾಹಾರಗಳೆಂದು ಚಾರ್ಥಗಳು ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ — ಸಮುಚ್ಚಯಾನ್ವಾಚಯಗಳು ತೋರುವಾಗ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಆ ಎರಡರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾಸವಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಇತರೇತರಯೋಗ ಸಮಾಹಾರಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವು ಬರುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವರು. ಇದರಿಂದ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸವು ಇತರೇತರಯೋಗಸಮಾಹಾರಭೇದಗಳಿಂದ ಎರಡು ಭೇದವುಳ್ಳದಾಗಿದೆ ಎಂದು ತೋರುವುದು. ಛಾಪೆಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ನಿರೂಪಣೆಯನ್ನು ಮಾಡದಿದ್ದರೂ ಸಂಸ್ಕೃತದಂತೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸವೂ ಉಂಟೆಂದು ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

|| ಇತಿ ಸರ್ವ ಸಮಾಸ ಪ್ರಕರಣಂ ಸಮಾಪ್ತಂ ||

|| ಅಥ ಏಕಶೇಷಪ್ರಕರಣ ಪ್ರಾರಂಭಃ ||

ಅವತಾರಿಕೆ ೩೦೫

ಇದುವರೆಗೂ ಪರಸ್ಪರ ವಿಶೇಷ್ಯವಿಶೇಷಣಭಾವವು ತೋರುವಾಗ ಬರುವ ಸಮಾಸಪ್ರಕರಣ ವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಈಗ ಏಕಶೇಷಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲು ನೊದಲು ಸ್ವರೂಪೈಕಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸಮಾನಾಮೇಕಃ || ೩೦೫ ||

ಅರ್ಥ || ರೂಪದಿಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥದಿಂದಾಗಲಿ ಸಮಾನಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಶಬ್ದವು ಉಳಿಯುವುದು, ಎಂದರೆ ಇತರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಿರುವುದೆಂದರ್ಥವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಆಕ್ಷಮುಂ ಅಕ್ಷಮುಂ — ಆಕ್ಷಂಗಳ್ || ಪಾದಮುಂ ಪಾದಮುಂ — ಪಾದಂಗಳ್ || ಮಾಷಮುಂ ಮಾಷಮುಂ — ಮಾಷಂಗಳ್ || ಮಡಮುಂ ಮಡಮುಂ — ಮಡಂಗಳ್ || ಜಾಣನುಂ ಚದುರನುಂ — ಜಾಣ್ ಮೇಣ್ ಚದುರರ್ || ಬಿಳಿದುಂ ವಿರವಮುಂ — ಬಿಳಿಯವು ಮೇಣ್ ವಿಶದಂಗಳ್ || ' ನೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೦೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಸಮಾನಾಂ, ಏಕಃ ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ' ಸಮಾನಾಂ ' ಎಂದರೆ — ಸದೃಶಗಳಾದ ' ಶಬ್ದಗಳ ' ಎಂದರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಸಾದೃಶ್ಯವು — ರೂಪಸಾದೃಶ್ಯವೆಂದೂ ಅರ್ಥಸಾದೃಶ್ಯವೆಂದೂ ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ — ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳು ಭಿನ್ನಭಿನ್ನವಾದ ಅರ್ಥವುಳ್ಳವುಗಳಾದರೂ ಸಮಾನಾನುವರ್ವಕಗಳಾಗಿಯೇ ಇರುವುವು. ಇವು ರೂಪದಿಂದ ಸದೃಶ್ಯಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳು. ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳು ಭಿನ್ನಾನುವರ್ವಕಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಸಮಾನಾರ್ಥಕಗಳಾಗಿರುವುವು. ಇವು ಅರ್ಥದಿಂದ ಸದೃಶ್ಯಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳು; ಇವೇ ಪರ್ಯಾಯಶಬ್ದಗಳೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ವಿಚಾರ ಮಾಡಲು ರೂಪ, ಅರ್ಥ ಇವೆರಡರಲ್ಲಿ ಒಂದರೂ ಸದೃಶ್ಯಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟೋ ಇರುವುವು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಇವೆರಡರಲ್ಲಿ ಆವುದಾದರೂ ಒಂದು ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೂ ಇಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ರೂಪಸಾದೃಶ್ಯ ಅರ್ಥಸಾದೃಶ್ಯಗಳೆಂದು ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಂತಹ ಉಭಯಸಾದೃಶ್ಯಬೋಧಕವಾದ ' ಸಮಾನಾಂ ' ಎಂಬ ಪದವು ನಿರ್ಧಾರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ' ಏಕಃ ' ಎಂಬುದು ಸಂಖ್ಯಾಬೋಧಕವು. ' ಅವಶಿಷ್ಯತೇ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಧ್ಯಾಹಾರವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಸಾಹಿತ್ಯೇ ' ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಪಲ್ಲಡುವುದು. ತಥಾಚ — ರೂಪದಿಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥದಿಂದಾಗಲಿ ಸಮಾನಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯವು ತೋರಲು ಒಂದೇ ಉಳಿಯುವುದು. ಎಂದರೆ ಅಂತಹ ಶಬ್ದಗಳಷ್ಟಕ್ಕೆ ಸಹೋಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದರೂ ಎಲ್ಲವೂ ಲುಪ್ತವಾಗಿ ಆದರೆ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಾತ್ರ ಉಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು. ಆ ಉಳಿದುದೇ — ' ಯಶ್ಚಿಷ್ಯತೇ ಸ ಲಪ್ಯಮಾನಾರ್ಥಾಭಿಪ್ರಾಯಾ ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಲುಪ್ತವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಬೋಧಿಸುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಶಿಷ್ಯಮಾಣ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ಬಹು

ವಚನಪ್ರತ್ಯಯಗಳೇ ಬರುವವು. ಅದುದರಿಂದ ' ಅಕ್ಷಂಗಳಾ, ಪಾದಂಗಳಾ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವವು. ಇಲ್ಲ ' ಸಮಾನಾಂ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ಮರಗಿಡುಗಳಾ, ಪುಲ್ಲೊದಲುಗಳಾ ' ಮೊದಲಾದ ದ್ವಂದ್ವವಿಪಯಕಗಳಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಏಕಶೇಷವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಈ ಸೂತ್ರವು — ' ಸಕೃದುಚ್ಚರಿತಃ ಶಬ್ದಃ ಸಕೃದೇವಾರ್ಥಂ ಗಮಯತಿ ನಾಸಕೃತ್ || ಪ್ರತ್ಯರ್ಥಂ ಶಬ್ದನಿವೇಶಃ ' ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತಕಾರಕ ವಚನದಿಂದ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಒಂದುಬಾರಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿದ ಶಬ್ದವು ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದೇ ಅಲ್ಲದೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸಲಾರದು. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಅನೇಕ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸಲು ಅನೇಕ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗಗಳು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿ ಬಹುವಚನಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ' ಅಕ್ಷಅಕ್ಷಂಗಳಾ, ಪಾದಪಾದಂಗಳಾ ' ಇದಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅಕ್ಷಪಾದಗಳು ತೋರಬೇಕಾದರೆ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ಅಕ್ಷಪಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಲು ಅನವಸ್ಥೆಯುಂಟಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ಒಂದು ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಬಹುವಚನಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಅಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಲು ' ಅಕ್ಷಂಗಳಾ, ಪಾದಂಗಳಾ, ಜನಂಗಳಾ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಅಸಾಧುಗಳಾಗುವವು. ಹೀಗೆಯೇ ಸಾಮಾನಾರ್ಥಕಗಳಾದ ಜಾಣಚದುರಾದಿವಿರೂಪಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಮೋಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಲು ' ಜಾಣಚದುರರ್ ' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುವುದೇ ಅಲ್ಲದೆ — ' ಜಾಣರ್, ಚದುರರ್ ' ಮೊದಲಾದುವು ಆಗಲಾರವು. ಅದುದರಿಂದ ಇಂತಹ ಅನೇಕಾರ್ಥಕ ಸಮಾನಾನುಪೂರ್ವಿಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಏಕಾರ್ಥಕ ವಿರೂಪ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸಮೋಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಲು ತನ್ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವುಪಾದರೂ ಒಂದುಳಿಯುವುದೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಹೀಗೆ ಉಳಿದ ಶಬ್ದವು — ' ಯಶ್ಚಿತ್ಯತೇ ಸ ಲುಪ್ಯಮಾನಾರ್ಥಾಭಿಧಾಯಾ ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಲುಪ್ಯಮಾನಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಬೋಧಿಸುವುದರಿಂದ ಒಂದೊಂದು ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಬಹುವಚನಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ' ಅಕ್ಷಂಗಳಾ, ಪಾದಂಗಳಾ, ಜಾಣರ್, ಚದುರರ್ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವವು.

ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನರು ಈ ಏಕಶೇಷವನ್ನಾರಂಭಿಸದಿದ್ದರೆ ಪ್ರತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು ' ಅಪದಂ ನ ಪ್ರಯುಂಜೀತ ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗಾರ್ಹತೆಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಬೋಧಿಸುವುದರಿಂದ ಪದತ್ವಸಂಪಾದನಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸುಬುತ್ತಿಯಾಗಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಲಿ ಎಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗುವುದರಿಂದ ದ್ವಂದ್ವಾಪವಾದವು ಏಕಶೇಷವು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಏಕಶೇಷಪ್ರಕರಣವು ದ್ವಂದ್ವಾಂತರದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಮತ್ತು ಈ ಏಕಶೇಷದಲ್ಲಿ ರೂಪದಿಂದಾಗಿ ಅರ್ಥದಿಂದಾಗಲಿ ಸಮಾನವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬರುವ ಏಕಶೇಷವು ಕೃತದ್ವಂದ್ವಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ಅಕೃತದ್ವಂದ್ವಗಳಿಗೆ ಎಂದು ಎರಡು ಪಕ್ಷವು. ಅಕೃತದ್ವಂದ್ವಗಳಿಗೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ—ವಿಭಕ್ತಿ ನಿರಪೇಕ್ಷಗಳಿಗೆ, ಅಥವಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಸಾಪೇಕ್ಷಗಳಿಗೆ ಎಂದು ಎರಡು ಪಕ್ಷವು. ವಿಭಕ್ತಿಸಾಪೇಕ್ಷಗಳಿಗೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ — ಸಮುದಾಯದ ಮೇಲೆ ವಿಭಕ್ತಿಸಾಪೇಕ್ಷಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ವಿಭಕ್ತಿ

ಸಾಪೇಕ್ಷಗಳಿಗೆ—ಎಂದು ಎರಡು ಪಕ್ಷವು. ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಿಭಕ್ತಿ ಸಾಪೇಕ್ಷಗಳಿಗೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೊಂದುವ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ಹೊಂದಿದ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೆ — ಎಂದು ಎರಡು ಪಕ್ಷವು. ಹೊಂದಿದ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ — ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿರುವವುಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ಇಲ್ಲದವುಗಳಿಗೆ—ಎಂದು ಎರಡು ಪಕ್ಷವು. ಹೀಗೆ ಆರು ಪಕ್ಷಗಳು ಸಂಭವಿಸುವವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಿಚಾರ ಯುಕ್ತಿಗಳು ಇದ್ದರೂ ಈ ಭಾಷಾಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನುಸಯುಕ್ತವೆಂದು ಅವುಗಳ ಸ್ವರೂಪಮಾತ್ರವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿರುವೆವು. ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ತೀಯಲಸೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳವರು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿರುವ ನ್ಯಾಸಾದಿಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸವು ಸುಬಂತಗಳಿಗೇ ಬರುವುದು, ಏಕಶೇಷವು ಸುಬುತ್ಪತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಆದರೆ ಏಕಶೇಷಕ್ಕೆ ದ್ವಂದ್ವಾಪವಾದತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವವರಿಗೆ — ‘ಯದೀದಂ ನ ಸ್ಯಾಶ್ಚರ್ಹಿ ತತ್ತ್ವಾತ್’ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಇದಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಸುಬುತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿ ದ್ವಂದ್ವವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದೆಂದು ಸಾಂಭಾವನಿಕಾಪವಾದತ್ವವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ — ‘ಸರೂಪಾಣಾಮೇಕಶೇಷ ಏಕ ವಿಭಕ್ತೌ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಪ್ರತಿವಿಭಕ್ತ್ಯಂತದಲ್ಲಿಯೂ ‘ಸರೂಪಾಣಾಂ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಮಾನಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸಮಾನಾನುಪೂರ್ವಿಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಏಕಶೇಷವು ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಮಾನಾರ್ಥ ಸಮಾನಾನುಪೂರ್ವಿಕ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರಾಯುಕ್ತ ಶಬ್ದವಿಕಾರಗಳಿಂದ ಭೇದವಾವುದೂ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ‘ಏಕವಿಭಕ್ತೌ’ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಹೇಳದೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ‘ಸಮಾನಾಮೇಕಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅನವತಾರಿಕೆ ೩೧೬

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಮಾನಾರ್ಥಕ ಸಮಾನಾನುಪೂರ್ವಿಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಹವಚನವಿರಲು ಏಕಶೇಷವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ವಿರೂಪಗಳಾಗಿಯೂ ಅನ್ಯಾರ್ಥಕಗಳಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಏಕಶೇಷವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಸೂತ್ರಂ || ಅದ್ವಾದಿಃ || ೩೧೬ ||

ಅರ್ಥ || ಅದ್ವಾದಿಗಣಪತಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅದ್ವಾದಿಗಳೊಡನೆಯೇ ಆಗಲಿ ಇತರ ಶಬ್ದಗಳೊಡನೆಯೇ ಆಗಲಿ ಸಹವಚನವಿರಲು ಅದ್ವಾದಿಯೇ ಉಳಿಯುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಕುದುರೆಯುಂ ಆತನುಂ — ಅವರ್; ಅದುಂ ಕುದುರೆಯುಂ — ಅವು, ಲತೆಯುಂ ಈಕೆಯುಂ—ಇವರ್, ಪೂವುಂ ಉದುಂ — ಉವು || ’ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ಅದ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಸಹೋಕ್ತಿಯಿರಲು ಗಣಪಾಠಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಪರವಾಗಿರುವುದಾದುದೋ ಅದಕ್ಕೆ ಶೇಷವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ‘ಆತನುಂ ಈತನುಂ — ಇವರ್, ಈತನುಂ ಉತನುಂ — ಉವರ್, ಆಕೆಯುಂ ಈಕೆಯುಂ — ಇವರ್ || ’ ಮೊದಲಾದುವೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವವು.

ವಿಚಾರ ೩೧೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಅದ್ವಾದಿಃ’ ಎಂದು ಒಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ಸಾಹಿತ್ಯೇ, ಏಕಃ’ ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ‘ಅದ್ವಾದಿ’ ಎಂಬುದು ‘ಏಕಃ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಸಹವಚನವೆಂಬುದೇ ಸಾಹಿತ್ಯವೆಂಬುದು. ಇದು ಒಂದಕ್ಕೇ ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅದ್ವಾದಿಗೆ ಅದ್ವಾದಿಯಿಂದಲೇ ಆಗಲಿ ಇತರ ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಆಗಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ತಥಾಚ — ಅದ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಅದ್ವಾದಿಗಳೊಡನೆಯೇ ಆಗಲಿ, ಇತರಗಳೊಡನೆಯೇ ಆಗಲಿ ಸಹವಚನವಿರಲು ಅದ್ವಾದಿಯಿಂದಲೇ ಉಳಿಯುವುದು. ಅದ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಆದರಲ್ಲಿ ಪರವಾವುದೋ ಅದೇ ಬರುವುದು—ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ‘ಅವರ್’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಈ ಸೂತ್ರವೂ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳೂ ಭಿನ್ನಾರ್ಥಕ ಭಿನ್ನಾನುಪೂರ್ವಿಕ ಶಬ್ದವಿಷಯಕಗಳಾದುದರಿಂದ ದ್ವಂದ್ವಾಸವಾದ ಸೂತ್ರಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೧೭

ಹೀಗೆಯೇ ತನಾದಿಗಳಿಗೂ ಏಕಶೇಷವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ತನ್ನಿನೆನ್ || ೩೧೭ ||

ಅರ್ಥ || ತನಾದಿಗಳಿಗೆ ತನಾದಿಗಳೊಡನೆಯಾಗಲಿ, ಇತರಗಳೊಡನೆಯಾಗಲಿ ಸಹವಚನವಿರಲು ತನಾದಿಗಳೇ ಉಳಿಯುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ಜಿನದತ್ತನುಂ ಆನುಂ — ಆಂ, ಯಜ್ಞದತ್ತನುಂ ನೀನುಂ — ನೀಂ, ವಿಷ್ಣುಮಿತ್ರನುಂ ತಾನುಂ — ತಾಂ ||’ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ತನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರವಾವುದೋ ಅದಕ್ಕೇ ಶೇಷವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ‘ತಾನುಂ ನೀನುಂ — ನೀಂ, ನೀನುಂ ಆನುಂ — ಆಂ ||’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೧೮

ಹೀಗೆ ಅದ್ವಾದಿಗಳಿಗೂ ತನಾದಿಗಳಿಗೂ ಏಕಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳಿ ಈಗ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಲಿಂಗತ್ರಯಾತ್ಮಕ ಶಬ್ದಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಏಕಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸ್ತ್ರೀಪುನ್ನಪ್ || ೩೧೮ ||

ಅರ್ಥ || ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಹವಚನ ವಿವಕ್ಷೆಯಿರಲು ಅವುಗಳಾದರೂ ಒಂದೇ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಶೇಷವು ಬರುವುದು. ಆದರಲ್ಲಿಯೂ ಸೂತ್ರನಿರ್ದೇಶಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಅವಲಿಂಗವು ಪರವೋ ಅದಕ್ಕೇ ಶೇಷವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ಆಕೆಯುಂ ಆತನುಂ — ಅವರ್, ಆತನುಂ ಅದುವುಂ — ಅವು, ಅದುವುಂ ಆಕೆಯುಂ — ಅವರ್ ||’ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೧೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಸ್ತ್ರೀಪುನ್ನಪ್’ ಎಂದು ಒಂದು ಪದವು. ಇದು ‘ಸ್ತ್ರೀ, ಪುನ್ಮಾ, ನಪ್’ ಎಂಬವಕ್ಕೆ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶವು. ಇದು ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ

ಅಪ್ಪಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ತನಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವಂತೆ — ‘ ಸ್ತ್ರೀ ಶಬ್ದ, ಪುಮ್ ಶಬ್ದ, ನಪ್ ಶಬ್ದ ’ ಎಂದು ಸ್ವರೂಪನಿರ್ದೇಶಪರವಲ್ಲ. ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ — ‘ ಸ್ವರ್ಥಃ ಸ್ತ್ರೀ ||೧೦೨|| ಪುಮರ್ಥಃ ಪುಮಾ, ||೧೦೩|| ನಬನ್ಯತ್ ||೧೦೪|| ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಬೋಧಿತಗಳಾದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಾದಿ ಶಬ್ದಪರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ತಥಾಚ — ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಸಂವಚನವನ್ನು ವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಲು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಾದಿಗಳೇ ಶಿಷ್ಯಗಳಾಗುವುವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ ಅವರ್ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೩೦೯

ಹೀಗೆಯೇ ಏಕಶೇಷಾಂತರ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ತಂದೆಸ್ತಾಯಾ ವಾ || ೩೦೯ ||

ಅರ್ಥ || ‘ ತಂದೆ ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ ತಾಯ್ ’ ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಸಹೋಕ್ತಿಯಿರಲು ‘ ತಂದೆ ’ ಶಬ್ದವೊಂದಕ್ಕೇ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಶೇಷವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ ತಂದೆಯುಂ ತಾಯುಂ — ತಂದೆಗಳ್, ತಾಯ್ತಂದೆಗಳ್ ’ ||

ವಿಚಾರ ೩೧೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ತಂದೆ, ತಾಯಾ, ವಾ ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ ತಂದೆ ’ ಎಂಬುದು ಪಿತೃವಾಚಕ ‘ ತಂದೆ ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪರವು. ಹೀಗೆಯೇ ‘ ತಾಯಾ ’ ಎಂಬುದು ಮಾತೃವಾಚಕ ‘ ತಾಯ್ ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪರವು. ‘ ವಾ ’ ಎಂಬುದು ಏಕಲ್ಪಾರ್ಥಕವು. ‘ ಏಕಃ ’ ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಪಲ್ಪವಾದುದು. ತಥಾಚ — ‘ ತಂದೆ ’ ಶಬ್ದವು ‘ ತಾಯಾ ’ ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಸಹೋಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲು ‘ ತಂದೆ ’ ಶಬ್ದವೊಂದೇ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಉಳಿಯುವುದು — ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದು ಏಕಲ್ಪವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸವೂ ಬರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ — ‘ ತಂದೆಗಳ್, ತಂದೆತಾಯ್ಗಳ್ ’ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ‘ ತಂದೆಸ್ತಾಯಾ ವಾ ’ ಎಂಬುದು ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪಪರನಿರ್ದೇಶಕವೇ ಅಲ್ಲದೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಂತೆ ಅರ್ಥಪರನಿರ್ದೇಶವಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ — ‘ ಅಪ್ಪಂದಿರ್ ’ ಮೊದಲಾದುವು ‘ ಅಮ್ಮಂದಿರ್ ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಂತೆ ಪೂಜಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನಾಂತ ಪ್ರಯೋಗಗಳೇ ಅಲ್ಲದೆ ಏಕಶೇಷದಿಂದ ಬಹುವಚನವು ಬಂದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆಯೇ — ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲೂ — ‘ ಪಿತಾಮಾತಾ ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಿತೃಮಾತೃಶಬ್ದಸ್ವರೂಪ ವನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸಿ — ‘ ಪಿತರೌ, ಮಾತಾಪಿತರೌ ’ ಎಂದು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು. ಅದಾಗ್ಯೂ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ —

ನೀತಿಯನಣಾದಮ್ಮಂದಿರ

ಮಾತಂ ಮನ್ನಿಸಿ ನಿಜೋಚಿತವ್ರತಗತಿಯಂ

ಜಾತಿಕುಲಾನ್ನತ್ಯಮನಭಿ

ಜಾತರ್ ಮಾದ್ವಂತೆ ಮೂರ್ಖರೇಂ ಮಾಡುಗುಮೇ

ಪಾಠಾಂತರ : ೧ ತಂದೆ ತಾಯ್ಗಳ್

ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿರುವ 'ಅಮ್ಮಂದಿರ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳಿಂದರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತತ್ಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಅರ್ಥಪರನಿರ್ದೇಶವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆಂದು ಮಂಜರೀಮಕರಂದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವನು. ಆದರೆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ತಂದೆ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾಂತ ನಿರ್ದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥಪರ ನಿರ್ದೇಶವೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ ತಂದೆ ವಾಚಕವಾದ 'ಅಪ್ಪ' ಮೊದಲಾದುವಕ್ಕೆ ಶೇಷಬರುವುದಲ್ಲದೆ ತಾಯ್ವಾಚಕವಾದ 'ಅಮ್ಮ' * ಮೊದಲಾದುವಕ್ಕೆ ಶೇಷವು ಬರಲಾರದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ವಾಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕೃಚಿತ್ 'ಅಮ್ಮ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಏಕಶೇಷವುಂಟೆಂದೂ ಕೃಚಿತ್ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸವು ಬರುವುದೆಂದೂ ಬೋಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದೂ ಮಂಜರೀಮಕರಂದಕಾರನಿಗೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

|| ಇತಿ ಏಕಶೇಷ ಪ್ರಕರಣಂ ಸಮಾಪ್ತಂ ||

*['ಅಮ್ಮ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ತಂದೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಇದ್ದುದು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ 'ತಾಯಿ' ಇಲ್ಲವೆ 'ತಾಯಿಯ ಅಥವಾ ತಂದೆಯ ತಾಯಿ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ರೂಢವಾಗಿದೆ. 'ಅಮ್ಮ' ಎಂಬುದು 'ತಂದೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವಾಗುವುದು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಪಂಪಭಾರತ; ೯, ೬೪, ೧೧.೭೩; ರನ್ನನ ಗದಾಯುದ್ಧ ೨, ೧೭ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ನೋಡುವುದು.]

— ಸಂಪಾದಕ

॥ అథ ఏకవద్యావ ప్రకరణ ప్రారంభః ॥

అవతారికే ౩౨౦

పూర్వదల్ల ఆనేక పదములకి సాహిత్య తోరణముగా ద్వంద్వసమాసము విధిపల్ల ట్టితు. ఆ ద్వంద్వదల్ల ఆనేకత్వము తోరణమునందు అదర మేల బహువచన ప్రత్యయము పుస్తకమునగు అదర్శ బాధకముగా ఏకవచనమును ఆతివేరమాడుతూనే.

సూత్రం ॥ ఏకవద్యుద్వః ॥ ౩౨౦ ॥

అర్థ ॥ ద్వంద్వ సమాసము ఆనేకత్వబోధకముగిద్దరని ఏకవద్యావమును ఏకల్ల వాని హేందువుదు. ఇదిరింద ద్వంద్వసమాసము ఏకవచనాంతముగాయు బహువచనాంత ముగాయు ప్రయోగింపబడుచుదేందు తాత్పర్యముగానువుదు.

ఁబదాదురణి ॥ ‘మరగిడుగళ్ళ, మరగిడు; అంగిపుల్లొదలుగళ్ళ, అంగి పుల్లొదలు; కావచందిర, కావచందిరి ॥ మేదలమును ఇచ్చే లక్ష్యము.

విచార ౩౨౦

ఈ సూత్రదల్ల — ‘ఏకవత్, ద్వంద్వః’ ఎందు ఎరడు పదములును. పూర్వ దింద ‘వా’ ఎందు అనువర్తింపబడుచు. తథాచ — ద్వంద్వ సమాసము ఆనేకత్వ విద్యుదా ఏకవద్యావమును ఏకల్లముగా హేందువుదు — ఎందు సూత్రార్థముగాలు ‘మరగిడుగళ్ళ, మరగిడు’ మేదలమును సిద్ధిమును.

ఇల్లి శంకృతవ్యాకరణకారము ద్వంద్వసమాసము ఇతరేతరయోగసమాహార భేదములందు ఎరడు బగియగిరుచుదేందు మేల ఇతరేతరయోగద్వంద్వసమాస వన్న వివక్షితులు ద్విత్వ బహుత్వము తోరణమునందు ద్వివచన బహువచనముల సమాహారద్వంద్వమును వివక్షితులు సముదాయముకు ఏకత్వనే తోరణమునందు ఏకవచనము సిద్ధిముత్తిరులు ఏకవద్యావవిధియు నిరర్థకమేందు లంకిసి — ‘సిద్ధి సత్కారభ్య మౌనో విధినియమాయ భవతి’ న్యాయమునందు కలచేయిల్లి సమాహారముననే మౌన ఏకవచనాంతముగాయే ప్రయోగింపబడికేందు నియమాధ్యక్షముగా ఏకవద్యావ ప్రకరణము ప్రారంభింపబట్టిరుచుదేందు మేలమురు. భాషయల్లదరే ద్వంద్వసమాసము ఇంతయ భేదములను స్పష్టముగా సూత్రములందు సూచింపబడి ఇద్దరూ ఈ ఏకవద్యావ విధియందు లుభయ విధము లుంటిందు తియబడికు. శంకృతమునె సిద్ధిక్రమద్వంద్వమునందు తియబడికు. ఆదుదిరింద పరిభాషేందులరేదురదల్ల సామాన్యముగా — ‘సమో ద్వంద్వో విభాష్యకవద్భవతి’ ఎందు మేలమురు.

అవతారికే ౩౨౦

ఁగి ఏకవద్యావ ప్రకరణమునందు కలప ఎడెగల్ల ఏకవత్తు తోరణమునందు ఆనేక వద్యావమును విధిముత్తానే.

సూత్రం ॥ జాత్యాఖ్యానామనేకవత్ ॥ ౩౨౧ ॥

ಅರ್ಥ || ಜಾತ್ಯಾಖ್ಯೆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವವು ತೋರುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅನೇಕವದ್ಭಾವವು ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಕಲವೆ ಬೆಳೆದುದು; ಕಲವೆಗಳ್ ಬೆಳೆದುವು — ಗೋದಿ ಕೆಟ್ಟುದು; ಗೋದಿಗಳ್ ಕೆಟ್ಟುವು — ಧಾನ್ಯಂ ಪೆಚ್ಚಿತ್ತು; ಧಾನ್ಯಂಗಳ್ ಪೆಚ್ಚಿದುವು || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೨೧

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಜಾತ್ಯಾಖ್ಯಾಯಾಂ, ಅನೇಕವತ್ ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ' ವಾ ' ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ' ಜಾತ್ಯಾಖ್ಯಾಯಾಂ ' ಎಂಬುದು ವಿಷಯಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು. ಜಾತಿಯೆಂದರೆ — ' ಜಾತಿರ್ಜಾತಂ ಚ ಸಾಮಾನ್ಯಂ ' ಎಂಬ ಕೋಶದಿಂದಲೂ — ' ಅಕೃತಿಗ್ರಹಣಾ ಜಾತಿಃ ' ಎಂಬ ನೈಯಾಕರಣರ ಜಾತಿಲಕ್ಷಣದಿಂದಲೂ ' ಏಕತ್ವೇ ಸತ್ಯನೇಕಾನುಗತಂ ಸಾಮಾನ್ಯಂ ಜಾತಿಃ ' ಎಂಬ ನೈಯಾಯಿಕರ ವಚನದಿಂದಲೂ ಅನೇಕ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಗತವಾಗಿ ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿರುವ ಸಾಮಾನ್ಯ ಧರ್ಮವೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇಂತಹ ಜಾತಿಯು — ' ವ್ಯಾಪ್ಯಜಾತಿ, ವ್ಯಾಪಕಜಾತಿ ' ಎಂಬ ಭೇದಗಳಿಂದ ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವವು ಸರ್ವಸಮ್ಮತವಾಗಿ ತೋರುವುದರಿಂದ ಏಕವಚನವೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಬಹುವಚನವು ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು—ಎಂದು ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬೋಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ' ಕಲವೆ ಬೆಳೆದುದು; ಕಲವೆಗಳ್ ಬೆಳೆದುವು ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ — ' ಜಾತ್ಯಾಖ್ಯಾಯಾಂ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ' ದೇವದತ್ತಂ ಪುಟ್ಟಿದಂ, ಯಜ್ಞದತ್ತನುಂಡಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ' ದೇವದತ್ತ ' ಮೊದಲಾದುವು ಆಯಾ ವ್ಯಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಕೇತವಾದುದರಿಂದ ಅನೇಕಾನುಗತತ್ವರೂಪಜಾತಿಯು ತೋರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಈ ಅತಿರೇಕವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತೀಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೩೨೨

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಕ್ತವಾದ ಜಾತಿವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ತಿಜಂತ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕವದ್ಭಾವಾತಿರೇಕವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ತಿಜ್ಞಃ ತದ್ವಾಚಿ || ೩೨೨ ||

ಅರ್ಥ || ಜಾತ್ಯಾಖ್ಯೆ ತೋರುವಾಗ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ಜಾತಿಬೋಧಕವಾದ ತಿಜಂತವು ಅನೇಕವದ್ಭಾವವನ್ನು ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಹೊಂದುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಅನಿ ನೂಂಕಿದುದು, ಅನಿ ನೂಂಕಿದುವು; ಕುದುರೆ ಬಂದುದು, ಕುದುರೆ ಬಂದುವು; ಎತ್ತು ಪೋದುದು, ಎತ್ತು ಪೋದುವು || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೨೨

ಇಲ್ಲಿ — ' ತಿಜ್ಞಃ, ತದ್ವಾಚಿ ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ' ಅನೇಕವತ್, ವಾ ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ' ತಿಜ್ಞಃ ' ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಗ್ರಹಣಪಂಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ' ತದ್ವಾಚಿ ' ಯೆಂಬುದು

ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ವಿಶೇಷಣವು. ಇಲ್ಲಿ 'ತತ್' ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಜಾತಿಯಿಂದರ್ಥವು. ಅಂತಹ ಜಾತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದುದೋ ಅದು 'ತದ್ವಾಕ್' ಎಂಬುದು. ಇದರ ಮೇಲೆ ವಿಷಯಸಪ್ತಮಾವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಲು 'ತದ್ವಾಚಿ' ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದು 'ತಿಬ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವ್ಯುತ್ಥಿಕರಣ ವಿಶೇಷಣವು. ತಥಾಚ — ಜಾತಿವಾಚಕವಾದ ಅಥವಾ ಜಾತಿವಚನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇರುವ ತಿಪತವಾದುದೋ ಅದೂ ಚಾತ್ವಾರ್ಯಯಲ್ಲ ವಿಕಲ್ಪವಿದ್ದರೂ ಅನೇಕತ್ವ ವನ್ನು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಹೊಂದುವುದು—ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು — 'ಅನಿ ನೂಂಕಿದುದು, ಅನಿ ನೂಂಕಿದುವು' ನೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಅಪ್ಯಾತಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಧಾತ್ವರ್ಥಾನುಕೂಲ ವ್ಯಾಪಾರವಾಚಿತ್ವನಿಯಮವಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಜಾತಿವಾಚಿತ್ವವು ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ನಾವು—ಇಲ್ಲಿ ತಿಪ್ಪಿಗೆ ಜಾತಿವಾಚಿತ್ವವು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ, ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ — ಎಲ್ಲಿ ಸುಬಂತ್ ಪದದಿಂದ ಜಾತಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ತತ್ಕೃತ್ಯವಾಚಕವಾದ ಪದವಾವುದೋ ಅದಕ್ಕೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಕಲ್ಪವಿದ್ದರೂ ಇದರಿಂದ ಅನೇಕವದ್ಭಾವವು ಅತಿರೇಶಿಸಲ್ಪಡುವುದು — ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಅವ ದೋಷವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೨೩

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ — ಚಾತ್ವಾರ್ಯದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕತ್ವಾತಿರೇಶವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಪೂಜೋಪಹಾಸಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನವಾದ ಶಬ್ದಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ ವಿಕಲ್ಪವಿದ್ದರೂ ಅನೇಕತ್ವವು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ವಿಷಯನಿಯಮವಿಲ್ಲದೆ 'ಎನ್' ಶಬ್ದಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಅನೇಕತ್ವವನ್ನು ಅತಿರೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಎನ್ || ೩೨೩ ||

ಅರ್ಥ || 'ಎನ್' ಶಬ್ದವು ಏಕಾರ್ಥವಾಗಿದ್ದರೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಅನೇಕತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಅಂ ಮಾಡಿದೆಂ, ಅಂ ಮಾಡಿದೆವು; ಎನ್ನ ಮನೆ, ಎಮ್ಮ ಮನೆ; ಎನ್ನ ಕುಲಂ, ಎಮ್ಮ ಕುಲಂ ||' ನೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವೆಂಬುದು ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಿಭಾಷಾರ್ಥಯೋಗವನ್ನು ಮಾಡಲು ಎಲ್ಲ ಸಂಚ್ಛಾಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಎನ್' ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷವಾಗುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಇದು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ 'ಅಂ ದೇವದತ್ತಂ ಬಂದೆಂ' ನೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೩೨೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಎನ್' ಎಂಬುದೊಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಇದು ಅಸ್ಮದರ್ಥಕವಾದ ಶಬ್ದವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ಅನೇಕವತ್, ವಾ' ಎಂಬುವು ಅನುವರ್ತಿ ಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ — 'ಎನ್' ಶಬ್ದವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಅನೇಕವತ್ತಾಗುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಅಂ ಮಾಡಿದೆಂ (ದೆವು)' ನೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ 'ಅಸ್ಮದೋದ್ವಯೋಶ್ಚ' ಎಂಬ ಅತಿರೇಶ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ 'ಸವಿತೇಷಣಾನಾಂ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ' ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ

ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ವಾಗ್ರಹಣಕ್ಕೆ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ವಿಭಾಷಾಪರತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿ ವಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಸವಿಕೇಷಣಗಳಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೨೪

ಹೀಗೆಯೇ ಅರ್ಥವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿತಾತಿಶೇಷವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಪೂಜೋಪಹಾಸೇ || ೩೨೪ ||

ಅರ್ಥ || ಪೂಜಾ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಹಾಸ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಏಕಾರ್ಥವಾದುದೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಅನೇಕವತ್ತಾ ಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಪೂಜೆಯಲ್ಲಿ — ‘ ಎಮ್ಮ ತಂದೆ, ಎಮ್ಮ ತಂದೆಗಳ; ಎಮ್ಮ ಗುರು, ಎಮ್ಮ ಗುರುಗಳ ’ ಮೊದಲಾದುವೂ; ಉಪಹಾಸದಲ್ಲಿ —

ಬಡವಾದಿರಸ ಕಾಲೊಳ್

ನಡೆದಪೊಡನಾರುಮಿಲ್ಲ ಕಡಲೆಗಳೇ ನಿ

ಮ್ಮುಡಿಯೊಳಗೆ ಪಡುವ ದೇಗುಲ

ದೆಡೆಯಾವುದು ಕುಡದ ನಿಮಗಮಾಯೆಡರಾಯ್ತೇ

ಮೊದಲಾದುವೂ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಂದು ಭಾಷಿಸಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೩೨೪

ಇಲ್ಲಿ — ‘ ಪೂಜೋಪಹಾಸೇ ’ ಎಂದು ಒಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಇದು ವಿಷಯ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ ಅನೇಕವತ್ತಾ, ವಾ ’ ಎಂಬಿವು ಅನುವರ್ತಿಪಲ್ಲಡುವುವು. ತಥಾಚ—ಪೂಜಾ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಹಾಸ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನವಾದುದು ಏಕಾರ್ಥಬೋಧನಾಗಿದ್ದರೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಅನೇಕವತ್ತಾಗುವುದು—ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ ಎಮ್ಮ ತಂದೆ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ಪೂಜೆಯೆಂದರೆ — ಮಾತಾಪಿತೃಚಾರ್ಯಾದಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸುವ ವಿನಯವಿಶೇಷವೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದೋಷವೃತ್ತವರಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಜೋಕ್ತಿಯಿಂದ ದೋಷೋದ್ಘಾಟನೆ ಮಾಡುವುದು ಉಪಹಾಸವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೨೫

ಹೀಗೆಯೇ ಅರ್ಥವಿಶೇಷವು ತೋರುವಾಗ ಅನೇಕವದ್ಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಪ್ರತಿನಿರ್ದೇಶ್ಯಂ || ೩೨೫ ||

ಅರ್ಥ || ವಿಧೇಯವಾಚಕವಾದುದು ಏಕಾರ್ಥವಾಗಿದ್ದರೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಅನೇಕವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ ಐಶ್ವರ್ಯಮುಕ್ತಮಧ್ರುವಂ, ಅಧ್ರುವಂಗಳ; ಬೆರಲ್ ತೋರಿತ್ತು, ತೋರಿದುವು; ನುಡಿ ಸೂರುಳ್, ಸೂರುಳ್ಳಳ್ || ’ ಮೊದಲಾದ ವಿಧೇಯವಾಚಕಗಳೆಲ್ಲಾ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗುವುವು.

ವಿಚಾರ ೩೨೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರತಿನಿರ್ದೇಶ್ಯಂ' ಎಂದೊಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ಅನೇಕವತ್, ವಾ' ಎಂಬೆರಡು ಪದಗಳು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. 'ಪ್ರತಿನಿರ್ದೇಶ್ಯ' ವೆಂದರೆ ಪ್ರತಿವಚನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದುದೆಂದರ್ಥವು. ಪ್ರತಿವಚನವೆಂಬುದು ಅವುದಾದರೂ ಒಂದನ್ನು ಪ್ರೇಶಿಸಿಯೇ ಸಂಭವಿಸುವುದರಿಂದ ತದ್ವಿಷಯಭೂತವು ವಿಧೇಯವೆಂದು ಫಲಿತವಾಗುವುದು. ಇದು ಏಕಾರ್ಥಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಅನೇಕವತ್ತು ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಆಗುವುದು—ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಐರ್ವರ್ಯಮೆಲ್ಲಮಧ್ಯವಂ, ಅಧ್ಯವಂಗಳ್' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಐರ್ವರ್ಯವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ನರ್ವರತ್ವವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೩೨೬

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ — 'ಏಕವದ್ವಾನ್ವಯಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನೇಕಾರ್ಥಕವಾದುದಕ್ಕೆ ಏಕವದ್ವಾವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ 'ಜಾತ್ಯಾಖ್ಯಾಯಾನೇಕವತ್ || ೩೨೦ ||' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಏಕಾರ್ಥಕವಾದುದಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕಾನೇಕವದ್ವಾವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಪುನಃ ಅನೇಕಾರ್ಥಕವಾದುದಕ್ಕೆ ಏಕವದ್ವಾವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸಂಖ್ಯೇಶ್ಯಮೇಕವತ್ || ೩೨೬ ||

ಅರ್ಥ || ಸಂಖ್ಯಾಶಬ್ದವಿಶೇಷ್ಯವಾದುದೇ ಸಂಖ್ಯೇಶ್ಯವು. ಇದು ಅನೇಕಾರ್ಥಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಏಕವತ್ತಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಈರೇಲು ಲೋಕಂಗಳ್, ಅಥವಾ—ಲೋಕಂ || ಎರಡಯ್ಯ, ಅಥವಾ—ಅಯ್ಯಗಳ್; ಈರಯ್ ವಸ್ಥೆಗಳ್, ಅಥವಾ—ಅವಸ್ಥೆ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೨೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಸಂಖ್ಯೇಶ್ಯಂ, ಏಕವತ್' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ವಾ' ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಸಂಖ್ಯೇಶ್ಯವೆಂಬುದು — 'ಸಂಖ್ಯಾತುಮರ್ಹಃ' ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಖ್ಯೇಶ್ಯವೆಂದರೆ — 'ಒಂದು' ಮೊದಲಾದ ಸಂಖ್ಯೆಗೆ ವಿಷಯವಾದುದು ಅಥವಾ ಸಂಖ್ಯಾಶ್ರಯವಾದುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದು ವಸ್ತುವಾತ್ರನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಅವು ಸಂಖ್ಯಾಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಿಶೇಷಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅದೇ ಸಂಖ್ಯೇಶ್ಯವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ತಥಾಚ — ಸಂಖ್ಯಾಶಬ್ದವಿಶೇಷ್ಯವು ಅನೇಕಾರ್ಥಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಏಕವತ್ತಾಗುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಈರೇಲು ಲೋಕಂಗಳ್—ಲೋಕಂ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ವಸ್ತುವಾತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಖ್ಯೇಶ್ಯವಿದ್ದರೂ ಸಂಖ್ಯಾಶಬ್ದದಿಂದ ಅವು ವಿಶೇಷಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅದೇ ಸಂಖ್ಯೇಶ್ಯವೆಂದು ಪ್ರಾಚೀನರು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವ —

ಕಲ್ಪಂ ಪದಿನಾಹವಹೋಳ |

ನಲ್ಪಶ್ರಿಪಟಲಮಿರ್ವುನಯ್ಯತ್ತೆರಡಾ |

ಕಲ್ಪಜರಿರ್ಪ್ಪ ವಿಮಾನವಿ |

ಕಲ್ಪಂ ಖಖನಗರಸಾಂಕಗತಿಕರಿಸಂಖ್ಯಂ ||

ಕಲ್ಪಂಗಳ್ ಪದಿನಾಹಾ |
 ಕಲ್ಪಂಗಳೊಳಿಂದ್ರರೇಣಿ ಪನ್ನಿವರ್ ಸಂ |
 ಕಲ್ಪಿತಸುಖಾನುಭೋಕ್ತೃಗ |
 ಕಲ್ಪಿತರಮಹಿಮರನಪತ್ಯ್ಯಯುಷ್ಕರ್ ||

ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದು.

ಈ ಸೂತ್ರವು 'ಏಕವದ್ವಂದ್ಯಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಂತೆ ಏಕವದ್ವಾ ವನಿಧಾಯಕವು. ಆದುದರಿಂದ ಅರ್ಥಾತ್ ಸ್ವಾಪ್ತವಾದ ಅನೇಕತ್ವಕ್ಕೆ ಏಕತ್ವವು ಅತಿದೇಶಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅನೇಕವದ್ವಾ ವನಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಾತ್ ಸ್ವಾಪ್ತವಾದ ಏಕತ್ವಕ್ಕೆ ಅನೇಕತ್ವವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು ತಥಾಚ — ಇವೆರಡೂ ನೈಕಲ್ಪಿಕವಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವತ್ರವು ಏಕವಚನ ಬಹುವಚನಗಳೆರಡೂ ಬರುವುವೆಂದು ಫಲಿತವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಇರಲು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಏಕವದ್ವಾ ವವೊಂದನ್ನೇ ಆಗಲಿ ಅನೇಕವದ್ವಾ ವವೊಂದನ್ನೇ ಆಗಲಿ ವಿಧಿಸುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಒಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಏಕವದ್ವಾ ವವನ್ನೂ ಇತರ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕವದ್ವಾ ವವನ್ನೂ ವಿಧಿಸಿರುವುದು ಮೊದಲು ಉಪಸ್ಥಿತವಾದ ಅರ್ಥಾನುರೋಧವಾಗಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಆದರೆ — ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು — 'ಏಕವದ್ವಂದ್ಯಃ ||೩೨೦||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಾನಂತರದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿ ಇಲ್ಲರುವ ಏಕವದ್ವಾಗ್ರಹಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಏಕವತ್ಪದವನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಿ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಲು ಲಾಘವವಿರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ದ್ವಂದ್ವದಲ್ಲಿ ಏಕವದ್ವಾವು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷಾದಿಸಾಧಾರಣವಾದುದರಿಂದ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕವು. ಇದಾದರೂ ಭಾಷಾಮಾತ್ರವಿಷಯಕವು. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ವಾಚಿತ್ಕವಾಗಿಯೇ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂಚಿಸಲು ಗುರುನಿರ್ದೇಶವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಪ್ರಕರಣವೆ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆವ್ಯಂತಗಳಲ್ಲಿ ಏಕವದ್ವಾವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅನೇಕವದ್ವಾವನ್ನು ವಿಧಿಸಿದ್ದರೂ ಪಕ್ಷಾಂತರದಲ್ಲಿ ಏಕವತ್ವವೂ ಬರುವುದರಿಂದಲೂ ಇದಕ್ಕೆ ಏಕವದ್ವಾವಪ್ರಕರಣವೆಂದು ಹೆಸರನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು.

|| ಇತಿ ಏಕವದ್ವಾವ ಪ್ರಕರಣಂ ಸಮಾಪ್ತಂ ||

|| ಅಭಿ ಸಮಾಸಾಂತಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಕರಣ ಪ್ರಾರಂಭಃ ||

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೨೭

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಸಮಾಸಗಳನ್ನೇಲೆ ಬರುವ ಸಮಾಸಾಂತಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ನೋಡಲು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸಸಂಧಾರಣವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅಬ್ಬಹುವ್ರೀಹೇಃ || ೩೨೭ ||

ಅರ್ಥ || ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪರವಾಗಿ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಆರ್ಲಗ್ಗಣಂ, ಪಜಿಸೊಸಲಂ, ಕುಡುವಿಲ್ಲಂ, ನಾಲ್ಕೋಲಂ, ನಿಡುಗಾಲಂ ||' ಮೊದಲಾದ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೨೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಅಪ್, ಬಹುವ್ರೀಹೇಃ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ಅಪ್' ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವು. ಇದೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯವು. 'ಬಹುವ್ರೀಹೇಃ' ಎಂಬುದು ಪ್ರಕೃತಿಸಿದ್ಧಿರವು. ತಥಾಚ — ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪರವಾಗಿ 'ಅಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು; ಇದು ಸಮಾಸದ ಕೊನೆಗೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸಾಂತವೆಂದು ಹೆಸರು ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಆರ್ಲಗ್ಗಣಂ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸಕ್ಕೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದರೂ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ವರಾಂತ ಬಹುವ್ರೀಹಿಗೆ 'ಅಟ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅವಿಷಯವಾದ ವ್ಯಂಜನಾಂತ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯು ಇದಕ್ಕೆ ವಿಷಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಪ ಕಾರವು ಇತ್-ಸಂಜ್ಞಕವಾದುದು. ಇದು — 'ಅಪ್ಪಾತ್ ||೧೯||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ಬಹುಳಾಧಿಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು ಸ್ತ್ರೀ-ಪುಲ್ಲಿಂಗವಿಷಯಕವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚುರವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಕ್ವಾಚಿತ್ಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ —

ನೇಲಸಹುದೂಡುವ ಪೊಹಿಸೇ

ರಲಂಪಿನಂ ಪದಕೆ ಪೊಸ್ಸು ಮಹಿಸೀರೊಲವಿಂ

ಪಲಗೆಯ್ಯಳ್ ಪೊಲಗಳೆನಲ್

ಮಲೆನಾಡಂ ಪೊಲ್ವ ನಾಡುಗಳ್ ಪೆಹಪೊಳವೇ

ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾಸಾಂತಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೨೮

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸಕ್ಕೂ ಅಪ್-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಲು 'ಪಲಗಿದೆ' ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರಾಂತ ಬಹುವ್ರೀಹಿಗೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಅದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಅಟ್-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರ || ಅಟ್ ಸ್ವರಾತ್ || ೩೨೮ ||

ಅರ್ಥ || ಸ್ವರಾಂತವಾದ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪರವಾಗಿ ಸಮಾಸಾಂತವಾದ ಅಟ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ ಪಲಗೇರ್ದೆಯಂ, ನಿಡುವಣೆಯಂ, ನುಣ್ಣೊಡೆಯಳ್ಳಾಗಿ, ಬಟ್ಟಮೊಲೆಯಳ್ಳ, ನಿಡುಜಡೆಯಳ್ಳ, ಪೆಲೆವಣೆಯಳ್ಳ || ’ ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರಾಂತ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯೆಲ್ಲಾ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೨೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಅಟ್, ಸ್ವರಾತ್ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ ಬಹುವ್ರೀಹೇಃ ’ ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ‘ ಅಟ್ ’ ಎಂಬುದು ಟಿತ್ತಾಪ್ರತ್ಯಯವು. ‘ ಸ್ವರಾತ್ ’ ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಮಾನವಾದ ‘ ಬಹುವ್ರೀಹೇಃ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಅದುದರಿಂದ— ‘ ಯೇನ ವಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ — ಸ್ವರಾಂತ ಬಹುವ್ರೀಹಿಗೆ ಪರವಾಗಿ ಸಮಾಸಾಂತವಾಗಿ ಅಟ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು—ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ ಪಲಗೇರ್ದೆಯಂ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ‘ ಅಟ್ ’ ಎಂದು ಟಿ ಕಾರ ಸಹಿತವಾಗಿ ಉಚ್ಚಾರಣೆ ಮಾಡಿರುವುದು ‘ ಅಡ್ವಾಣಾಚಃ ||೧೪೨|| ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ — ‘ ಸ್ವರಾತ್ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಕುಸಿಗೊರಲಂ, ಕುಸಿಗೊರಲಿ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಪ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನವತಾರಿಕೆ ೩೨೯

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸ್ವರಾಂತವಾದ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಅಟ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಕೆಲವು ಸ್ವರಾಂತ ಬಹುವ್ರೀಹಿಗೂ ಅಟ್-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡದೆ ಇ ಕಾರಾಂತವಾಗಿ ಶಿಷ್ಟರು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಸಾಧುತ್ವಬೋಧನಾರ್ಥವಾಗಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಇಶ್ವಾಗಾದಿಭ್ಯಃ || ೩೨೯ ||

ಅರ್ಥ || ಚಾಗಾದಿ ಗಣಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಾಂತ ಬಹುವ್ರೀಹಿಗೆ ಸಮಾಸಾಂತವಾದ ಇ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ ಕಡುಚಾಗಿ, ಕಡುಗೆಲಸಿ, ಪುಸಿಬಾದಿ, ಬಲ್ಲುಜ್ಜಾಗಿ || ’ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇದು ಅಕ್ಕತಿಗಣವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಪಠಿತಗಳಾದ — ‘ ಬಸವ, ನಿಟ್ಟಿರ, ಗತಕ ’ ಮೊದಲಾದುವೂ ಶಿಷ್ಟಪ್ರಯೋಗಗಳೆಂದು ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವುವು.

ವಿಚಾರ ೩೨೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಇಃ, ಚಾಗಾದಿಭ್ಯಃ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳು ಇರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ ಬಹುವ್ರೀಹೇಃ ’ ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಇದು ಏಕವಚನಾಂತವಾಗಿದ್ದರೂ ಅಕ್ಕತಿಗಣತ್ವಸೂಚನಾರ್ಥವಾಗಿ ಮಾಡಿರುವ ಬಹುವಚನಾಂತ ‘ ಚಾಗಾದಿಭ್ಯಃ ’ ಎಂಬುದರಿಂದ

ಪಾಠಾಂತರ : ೧ ನುಣ್ಣೊಡೆಯಂ

ವಿಶೇಷಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಇದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭವು ಬರುವುದು ' ಇಃ ' ಎಂಬುದೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯವು. ತಥಾಚ — ಚಾಗಾದಿಗಣಪರಿತ ಶಬ್ದಾಂತ ಬಹುವ್ರೀಹಿಗೆ ' ಇ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ' ಕಡುಚಾಗಿ ' ನೋದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ' ಚಾಗಾದಿಭ್ಯಃ ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ' ನಿಡುವೆನ್ನಂ, ಚೆಂಬೊನ್ನಂ ' ನೋದಲಾದ ವ್ಯಂಜನಾಂತ ಬಹುವ್ರೀಹಿಗಳಲ್ಲಿ ' ಇ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳಾಗುವುವು. ಚಾಗಾದಿಗಳಾವುವೆಂದರೆ — ' ಚಾಗ, ಕೆಲಸ, ಬೇಹಾರ, ಉಬ್ಬುಗ, ಬಾದು, (ಬಡ) ಬತ ' ನೋದಲಾದುವು. ಆಕೃತಿಗಣವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಉಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ೩೩೦

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸನ್ನಿಯೋಗವಾಗಿ ಲೋಪವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಇಲ್ಲಾಲ್ಪುಪ್ಪ || ೩೩೦ ||

ಅರ್ಥ || ' ಇಲ್ಲ ' ಶಬ್ದಾಂತ ಬಹುವ್ರೀಹಿಗೆ ಸಮಾಸಾಂತವಾದ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ' ಇಲ್ಲ ' ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ಅಕ್ಷರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಪಲ್ಲಲಿ ಬಾಯ್, ಕೂಲಿ ಕುಡುಗೋಲ್, ನಾಣಲಿ ಕಲಹಡಿ || ' ನೋದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೩೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಇಲ್ಲಾತ್ ' ಲುಪ್, ಚ ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಚ ಕಾರವು ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಕವಾದುದರಿಂದ ' ಇಃ ' ಎಂಬುದನ್ನು ಸಮುಚ್ಚಯಮಾಡುವುದು. ' ಲುಪ್ ' ಎಂಬುದು ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಉಚ್ಚಾರಣೆ ಮಾಡಿರುವುದೆಂದು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ — ' ಅದರ್ಶನಂ ಲೋಪಃ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ' ಇಲ್ಲಾತ್ ' ಎಂಬುದು ಪ್ರಕರಣದಿಂದ ಅನುವರ್ತಮಾನವಾದ ' ಬಹುವ್ರೀಹೇಃ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಅದುದರಿಂದ ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ — ' ಇಲ್ಲ ' ಶಬ್ದಾಂತ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಸಮಾಸಾಂತವಾದ ' ಇ ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ' ಲ ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ಪಲ್ಲಲಿ ' ನೋದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ' ಇಲ್ಲ ' ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಅದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ' ಇಲ್ಲ ' ಶಬ್ದದ ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ — ' ಲುಬನಾಮಹಾನ್ || ೩೩ || ' ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಲೋಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರಲು ಈ ಉಬ್ಬಿಧಿಯು ನಿರರ್ಥಕವೆಂದು ತೋರಲು ' ಇಲ್ಲ ' ಶಬ್ದದ ಉಪಾಂತ್ಯಸಹಿತವಾದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದೆಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯದಿಂದ ಸೂತ್ರಕಾರನು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಲುಬ್ಗ್ರಹಣವನ್ನು ಮಾಡಿರುವನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ಥಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ' ಇಲ್ಲಾತ್ ' ಎಂದು ಶಬ್ದವಿಶೇಷವನ್ನುಚ್ಚರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ' ಪೆಜಿವಣೆಯೊಳ್ ' ನೋದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವಶಾರಿಕೆ ೩೩೧

ಹೀಗೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ ಅರ್ಥವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಆಗಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಆಕ್ ಚ ಯುದ್ಧೇ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ || ೩೩೧ ||

ಅರ್ಥ || ಯುದ್ಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ — ‘ ಮಿಥೋ ಗ್ರಹಣೇ ಪ್ರಹರಣೇ ಚ ಯುದ್ಧೇ ಸರೂಪಂ || ೩೧೨ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪರನಾಗಿ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಆಗಾಗಮವೂ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ ಹೆಲ್ಲಾ ಹೆಲ್ಲ, ಕಲ್ಲಾ ಕಲ್ಲಿ, ಕೋಲಾಕೋಲಿ, ಡಾಣಾಡಾಣೆ, ಬಾಡಾ ಬಾಡಿ || ’ ನೋದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೩೧

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಆಕ್, ಚ, ಯುದ್ಧೇ, ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ’ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ ಆಕ್ ’ ಎಂಬುದು ಕ ಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದುದರಿಂದ ಆಗಮಬೋಧಕವು. ಅದುದರಿಂದ — ‘ ಕಿದಂತ್ಯಃ ’ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅಂತ್ರಾವಯವವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಚ ಕಾರವು ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಕವಾದುದರಿಂದ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ಸಮುಚ್ಚಯ ಮಾಡುವುದು. ‘ ಯುದ್ಧೇ ’ ಎಂಬುದು ಯುದ್ಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ‘ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ’ ಎಂಬುದು, ಆಗಾಗಮವು ಪೂರ್ವಪದಾಂತವಾಗಿಯೂ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಮಾಸಾಂತವಾಗಿಯೂ ಬರುವುದೆಂಬ ವಿಷಯ ವ್ರಸಂಗವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದು. ತಥಾಚ — ಯುದ್ಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಬಹುವ್ರೀಹಿಗೆ ಸಮಾಸಾಂತ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು; ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಆ ಕಾರಾಗಮವು ಬರುವುದು—ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ ಹೆಲ್ಲಾ ಹೆಲ್ಲ ’ ನೋದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ಯುದ್ಧೇ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಬಲ್ಯಯ್ಯಂ, ಮೆಲ್ಯಯ್ಯಂ ’ ನೋದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ವಪದಗ್ರಹಣವಾದರೋ ಉತ್ತರಪದವ್ಯಾವ್ಯತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ‘ ಕಲ್ಲಾ ಕಲ್ಲಿ ’ — ಎಂಬಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವರಹಿತವಾದ ‘ ಕಲ್ ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಗಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ಲ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲಿಂಗಾಂತತ್ವವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಬಹುಳಾಧಿಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿಭಾವವು ಬರುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಥವಾ —

ಬಲ್ಲರೆ ಬಲ್ಲರ್ ಜೀವನ

ಸಲ್ಲಕ್ಷಣಗತಿಯನಜ್ಞಜನರೆಂತಹವರ್

ಕಲ್ಲಿನೊಳಿರ್ಪ ಸುರ್ವಗಮ

ನೆಲ್ಲರುಮೆಂತಹವರಾಣೆಕಾಣನ ತೆಹದಿಂ

ನೋದಲಾದ ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ‘ ಕಲ್ಲಿನೊಳ್ ’ ಎಂದು ಪ್ರಾಚೀನರು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಕಲ್ಲು ’ ಶಬ್ದವು ಉ ಕಾರಾಂತವಾಗಿಯೂ ಉಂಟೆಂದು ತಿಳಿದು ಅದಕ್ಕೆ ಆಗಾಗಮವನ್ನು ಮಾಡಿ

ಉ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಲು ಉಕ್ತಪ್ರಯೋಗವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಂತಹ ಸಮಾಸಾಂತಪ್ರತ್ಯಯವು ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಬರುವುದಲ್ಲದೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಂತೆ ಇತರ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

|| ಇತಿ ಸಮಾಸಾಂತಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಕರಣಂ ಸಮಾಪ್ತಂ ||

॥ ಅಥ ಸಮಾತ್ರಯನಿಧಿ ಪ್ರಕರಣ ಪ್ರಾರಂಭಃ

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೩೨

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ — ಸಮಾಸಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಹೇಳಿ ಆ ಸಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಂದ್ವಕ್ಕೆ ಅನುವಾದ ಭೂತವಾದ ಏಕಶೇಷಪ್ರಕರಣವನ್ನೂ ಏಕವದ್ವಾವಪ್ರಕರಣವನ್ನೂ ಹೇಳಿ ಅನುಲೇಖಿಸಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಬರುವ ಸಮಾಸಾಂತಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಈಗ ಸರ್ವಸಮಾಸ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಬರುವ ವಿಧಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಲು ಈ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವನಾಗಿ ಮೊದಲು ಸಮಾಸಪೂರ್ವಪದಾವಯವಕ್ಕೆ ಬರುವ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ ॥ ಅರಸ್ವಾದೀನಾಂ ದೋರ್ಲುಬುತ್ತರಪದೇ ॥ ೩೩೨ ॥

ಅರ್ಥ ॥ ಪೂರ್ವಪದಭೂತಗಳಾದ 'ಅರಸು' ಮೊದಲಾದ ಗಣಪತಿಶಬ್ದಗಳ ದು-ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ ॥ 'ಅರಸಿ+ಮಗಳ್' — ಅರಮಗಳ್; ಬಡವು+ನಡು — ಬಡನಡು; ತೆಜವು+ಪೂನ್ — ತೆಜವೂನ್ ' ॥ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ಅರಸ್ವಾದಿಗಣವಾವುದೆಂದರೆ — 'ಅರಸು, ನರವು, ನೆರವು, ಬರವು, ತೆಜವು, ಬಡವು, ನೋವು, ಎತ್ತರವು' ಮೊದಲಾದುವು ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಂದ ಉಂಟಿಸಿ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಅರಸ್ವಾದೀನಾಂ' ಎಂದು ಬಹುವಚನವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಅಕ್ಕತಂಗಣವೆಂದು ಹೇಳಿ ಇಲ್ಲಿ ಅಪರಿತಗಳಾದ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳೂ ಈ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದುವು ಪ್ರಾಚೀನಯೋಗಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಅವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಿಸಿ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಹುದೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರು ಹೇಳುವರು.

ವಿಚಾರ ೩೩೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಅರಸ್ವಾದೀನಾಂ, ದೋಃ, ಲುಪ್', ಉತ್ತರಪದೇ' ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ಅರಸ್ವಾದೀನಾಂ' ಎಂಬುದು — 'ಅರಸು' ಮೊದಲಾದ ಗಣಪತಿಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತ್ಯಂತಪದವು. ಇದು — ಅವಯವಾವಯವವಿಭಾವ ಸಂಬಂಧದಿಂದ 'ದೋಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. 'ದೋಃ' ಎಂಬುದು 'ದುರಂತ್ಯವ್ಯಂಜನಾದಿಃ ॥ ೧೩ ॥' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞಾಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಕೇತಿತವಾದ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯಭಾಗಬೋಧಕವು. ಇದು ಸ್ಥಾನಪತ್ಯಂತವು. 'ಲುಪ್' ಎಂಬುದು ಪ್ರಸಕ್ತವಾದುದಕ್ಕೆ ಅನುಚ್ಛಾರಣೀಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಪದವು. 'ಉತ್ತರಪದೇ' ಎಂಬುದು — 'ಉತ್ತರಂ ಚ ತತ್ ಪದಂ ಚ, ಉತ್ತರಪದಂ, ತಸ್ಮಿ ಉತ್ತರಪದೇ' ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಮಾಸವಾಕ್ಯಗಳ ಕೊನೆಯ ಪದವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತಿದ್ದರೂ ಪ್ರಾಚೀನ ವೈಯಾಕರಣರ ವ್ಯವಹಾರದಿಂದ ಸಮಾಸ ಚರನಾವಯವ ಮಾತ್ರ ಬೋಧಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಈ ಪದಸಂಬಂಧವಾದ ವಿಧಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿಯೇ ಬರುವುವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ತಥಾಚೆ — ಅರಸ್ವಾದಿಗಣಪತಿಶಬ್ದಗಳ ದು-ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ 'ಅರಮಗಳ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ 'ಮೋಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ಈ ಲೋಪವು 'ಷಷ್ಠಾಃ ಸ್ಥಾನೇಽಂತ್ಯಸ್ಯ || ೨೨ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಬಾರದೆ ಉಪಾಂತ್ಯವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದಕ್ಕೆ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. 'ಉತ್ತರಪದೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಆರಸು ಬಂದಂ, ಆರಸಿನ ಮಗಳ್' ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳ ಪೂರ್ವಾವಯವಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ — ಆರಸ್ವಾದಿಗಣಪರಿತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ಆ ಲೋಪವು ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ, ಅಸಮಾನಾಧಿಕರಣ, ಸ್ವರಾದಿ ವ್ಯಂಜನಾದಿ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಉತ್ತರಪದ ಮಾತ್ರವೂ ನಿಮಿತ್ತವೆಂದು ಮುಂದೆ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಈ 'ಉತ್ತರಪದೇ' ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವೆಡೆ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಾಗಿದ್ದರೂ ಈ ಸೂತ್ರ ಮೊದಲು 'ಸಂಸ್ಕೃತಸ್ಯ ನಿತ್ಯಂ || ೩೮೨ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ನೆರಗೆ ಪ್ರತಿಸೂತ್ರದಲ್ಲೆಯೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಧಿಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಆದರೆ — ಈ ಆರಸ್ವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ — 'ಆರಸು, ಪೊಸತು, ಪೊಜಿಗು, ಒಳಗು, ಪಲಿದು, ಎಳೆದು, ಮಾವು' ಎಂಬ ಏಳು ಶಬ್ದಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ದು-ಲೋಪವಿಧಿಯು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದೇ ಇಲ್ಲಿ ಪಾಠ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಹಗಳಾಗಿರುವುವು. ಅದುದರಿಂದ 'ಆರಮೋಗಂ, ಪೊಸತಡಕೆ, ಪೊಜಿಅಡಿ, ಒಳಲೆಳ್, ಪಲಿಅಲಗು, ಎಳಲಂಚಿ, ಮಾಮರಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳೇ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗಿರುವುವು. 'ನರಗಟ್ಟಿ, ನೆರವಾನಿಸಂ, ಬರವಟ್ಟಿ, ತೆಜವೊನ್, ಬಡನಡು, ನೊಳಗಾಡು, ಎತ್ತಿರದಿಟ್ಟಿ' ಮೊದಲಾದುವು. 'ನರ, ನೆರ, ಬರ, ತೆರ, ಬಡ, ನೊಳ, ಎತ್ತಿರ' ಎಂದು ಆ ಕಾರಾಂತವಾದ ಶಬ್ದಗಳು — 'ನರವು, ನೆರವು, ಬರವು, ತೆಜವು, ಬಡವು, ನೊಳವು, ಎತ್ತಿರವು' ಎಂಬ ಶಬ್ದಸಮಾನಾರ್ಥಕಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳೊಡನೆ ಸಮಾಸವನ್ನಂಗಳೀಕರಿಸಲು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ನರವು' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಪಾಠಕ್ಕೆ ಅರ್ಹಗಳಲ್ಲವೆಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ — ಕದಾಚಿತ್ 'ನರವು' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳೊಡನೆ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳೊಡನೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಲು 'ನರವುಗಟ್ಟಿ, ನೆರವುವಾನಿಸಂ' ಮೊದಲಾದ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಅಗಬಾರದೆಂಬ ಅನಿವಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಆ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪರಿಸಿದು-ಲೋಪವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಪಾಠವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗಿರುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ 'ಮಾವು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದು-ಲೋಪವು ಬರಬೇಕಾದರೆ ಮ ಕಾರಾದಿಯಾದ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರಾಗಲೇ ಬರುವುದೆಂದು — 'ಮಾಮರಂ, ಮಾಮಿಡಿ, ಮಾಮುಗಳ್' ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. 'ಮಾಂಗಾಯ್, ಮಾಂದಳ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಾದರೂ — 'ದೋಮೋಂಶಿ || ೩೪೮ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಾಹುಳಕವಾಗಿ ಮ ಕಾರಾದೀಶವು ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣದಲ್ಲಿ — ಹೀಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ 'ದು' ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸದಿದ್ದರೂ ಆಯಾ ಸಮಾಸವಿಶೇಷವನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ —

ನೆಲೆಗೊಳ್ಳುಂ ಪೂರ್ವಪದಾಂ
ತೃಲೋಪಮದು ಬಹುಳದಿಂದೆ ತತ್ಪರುಷಕ್ಕೆ
ಗ್ಗಲಿಪುದುಚಿತಾಕ್ಷರಾಗಮ
ಮೊಲೆಗುಂ ಕೆಳಗಣ್ಣಿ ಕಿಳ್ಳಿನೆಂಬಾದೇಶಂ (ಸೂತ್ರ ೧೭೬)

ಅಕ್ಕುಂ ಪದಾಂತೃಲೋಪಂ
ತಕ್ಕಂತರೆ ಕರ್ಮಧಾರಯಕ್ಕಂ ದ್ವಿಗುಗಂ
ಮಿಕ್ಕಾ ದ್ವಂದ್ವಕ್ಕಂ ಮೇ
ಲಕ್ಕರಿಗರಿನಾ ಕ್ರಿಯಾಸಮಾಸೋಪೇತಂ (ಸೂತ್ರಂ ೧೭೭)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ — ತತ್ಪರುಷ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೆಲವೆಡೆಯೊಳ್ ಮೊದಲಪದದ ಕಡೆಯ ಅಕ್ಷರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಕೆಲವೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಲೋಪಂ ಬಿಡುಸುಚಿತಾಕ್ಷರಾಗಮವೂ 'ಕಕಗ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಕಿಳ್ಳ, ಕಿನ್' ಎಂಬಾದೇಶಗಳೂ ಕರ್ಮಧಾರಯ, ದ್ವಿಗು, ದ್ವಂದ್ವ, ಕ್ರಿಯಾಸಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವೆಡೆಯೊಳ್ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೃಲೋಪವೂ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಶಾಸನಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ಬಹುಳಾಧಿಕಾರದಿಂದ ವಿಧಿಗಳಿಗೆ ಕೃಚಿತ್ಪ್ರವೃತ್ತಾ ದಿಚಾತುರ್ವಿಧ್ಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ಆಯಾ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಬುದ್ಧಿಶಾಲಿಗಳು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೩೩

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ದು' ಲೋಪವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ಸಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸ್ವರಸಹಿತವಾಗಿ 'ದು' ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕೃದ್ಗುಣೋಕ್ತೇಃ ಪೂರ್ವಸ್ವರೇಣೈಕಾರ್ಥೇ || ೩೩೩ ||

ಅರ್ಥ || ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೋತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ಪೂರ್ವಪದಭೂತಗಳಾದ ಕೃದಂತಗಳ ಅಥವಾ ಗುಣವಾಚಕಗಳ ಅಂತ್ಯವಾದ 'ದು' ವಿಗೆ ಅದರ ಪೂರ್ವಸ್ವರದೊಡನೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಎತ್ತುವುದು ಕೋಲ್' — ಎತ್ತುಂಗೋಲ್; ಬತ್ತುವುದು ಪರ್ಯ — ಬತ್ತುಂಬರ್ಯ; ತೂಗುವುದು ತೊಟ್ಟಿಲ್ — ತೂಗುಂದೊಟ್ಟಿಲ್; ಉಕ್ಕುವುದು ತೊಟ್ಟಿ — ಉಕ್ಕುಂಮೊಟ್ಟಿ || 'ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಕದಂತಗಳಿಗೂ 'ಬಟ್ಟಿತು ಮೊಲೆ — ಬಟ್ಟಿ ಮೊಲೆ; ಒಳ್ಳಿತು ಕನ್ನಡಂ — ಒಳ್ಳನ್ನಡಂ; ತೋರಿತು ಮುಡಿ — ತೋರಮುಡಿ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಗುಣವಚನಗಳಿಗೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಕೃದಂತಪೂರ್ವಪದ ಸಮಾಸಗಳಿಗೆ ಲೋಪಾನಂತರದಲ್ಲಿ — 'ಕೃತೋ ಮೋ ಗದಬಜ್ರನಕಿ || ೩೪೯ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮ ಕಾರಾದೇಶವೂ ಗುಣವಚನಗಳಿಗೆ — 'ಅಗ್ನುಹುಲಂ || ೩೪೫ ||' ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಗಾಗಮವೂ ಬಂದು ಉಕ್ತಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸಿರುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ವಿಚಾರ ೩೩೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಕೃದ್ಗುಣೋಕ್ತೇಃ, ಪೂರ್ವಸ್ವರೇಣ, ಏಕಾರ್ಥೇ ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವವು. ‘ ಕೃದ್ಗುಣೋಕ್ತೇಃ ’ ಎಂಬುದು — ಕೃಚ್ಛ, ಗುಣೋಕ್ತಿಶ್ಚ, ಅನಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಕೃದ್ಗುಣೋಕ್ತಿ, ತಸ್ಯ ಕೃದ್ಗುಣೋಕ್ತೇಃ—ಎಂದು ಸಮಾಹಾರದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿ ಸ್ವಂತವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಕೃತ್ತೆಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಬೋಧಕವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ‘ ಗುಣೋಕ್ತಿ ’ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು ದೇಶ್ಯಲಿಂಗಸ್ವರೂಪ ನಿರ್ಣಯ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ‘ ಅದ್ಗುಣೋಕ್ತೇಃ ||೧೬೬|| ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ವಿಚಾರ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ‘ ಪೂರ್ವಸ್ವರೇಣ ’ ಎಂಬುದು ಸಹಾಯಾರ್ಥಕ ತ್ವತೀಯಾಂತ ಪದವು. ಇದು ಅನುವರ್ತಮಾನವಾದ ‘ ದೋಃ ’ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ‘ ದೋಃ ’ ಎಂಬುದು ಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯಂತ ಪದವು. ‘ ಏಕಾರ್ಥೇ ’ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕೃತವಾದ ‘ ಉತ್ತರಪದೇ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ‘ ಏಕಾರ್ಥೇ ’ ಎಂದರೆ — ‘ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ’ ಎಂದರ್ಥವು. ಇದು ‘ ವಿಶೇಷಣಮೇಕಾರ್ಥೇನ ||೩೦೯|| ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ‘ ಉಪ್ ’ ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವರ್ತಿತವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ — ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೋತ್ತರಪದವು ಪರವಾಗಿರಲು ಪೂರ್ವಪದಗಳಾದ ಕೃದಂತಗಳಿಗೂ ಗುಣವಚನಗಳಿಗೂ ಪೂರ್ವಸ್ವರಸಹಿತವಾದ ‘ ದು ’ ವಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ ಎತ್ತಂ-ಗೋಲ್, ಬಟ್ಟೆ-ನೊಲೆ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ‘ ಕೃದ್ಗುಣೋಕ್ತೇಃ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಅರಮಗಂ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ‘ ಏಕಾರ್ಥೇ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ‘ ತೋರಿತು ಬಿಣ್ಣು, ತೋರಿತು ಬಿಣ್ಣು ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ‘ ಒಳ್ಳೆತುಕಾರಂ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಾದರೋ ಬಹುಲಾಧಿಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ‘ ಒಳ್ಳಾರಂ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಹಾರಾರ್ಥಕ ‘ ಆರೆ ’ ರಬ್ಬದೊಡನೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ‘ ಆರೆ ’ ಎಂಬುದು ಕರಂಬಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ ‘ ಹಾರೆ ’ ರಬ್ಬನಿಷ್ಪನ್ನವಾದುದೆಂದು ಕೆಲವರೆನ್ನುವರು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು — ಕರ್ಮಧಾರಯಸಮಾಸದೊಳ್ ಗ ದ ಬ ಜಕಾರಾದಿಪದಂಗಳ್ ಪರಮೋಕೆರೆ ಪೂರ್ವಪದವು ಕೃತ್ತಾಗಿ ಉಕಾರಾಂತ, ಇಕಾರಾಂತಗಳಾಗಿರಲು ಬಹುಲವಾಗಿ ಬಂದು ಬರುವುದೆಂದು—

ಗ ದ ಬ ಜಕಾರಮವಿದಿರೆ

ಮೊದಲ ಪದಂ ತಾಂ ಕೃದಂತಮಾಗಿರೆ ದೊರೆಕೊ

ಕೃದಸುಸ್ವಾರಮುದಂತದೊ

ಕದಂತದೊಳ್ ಕರ್ಮಧಾರಯಂ ಬರೆ ಬಹುಳಂ (ಸೂತ್ರ ೧೭೦)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದಂತ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿ, ಗುಣವಚನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ —

ದೊರೆಕೊಳ್ಳದತ್ತವಿಧಿಯಂ

ತರಾಳದೊಳ ಬಹುಳಮಾಗಿ ಮಧ್ಯಪದಕ್ಕೆಂ

ದೊರೆಕೊಳ್ಳದದರ್ಶನವಿಧಿ

ವಿರಳತೆಯಂ ಕರ್ಮಧಾರಯಕಣವವರಿಂ (ಸೂತ್ರ ೧೭೫)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ, ಅದರಲ್ಲಿ ಬಹುಳವಾಗಿ ಅಕಾರಾಗಮವನ್ನು ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ವಿಧಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಮಧ್ಯಮಪದಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನೂ ವಿಧಿಸಿರುವನು. ಇದರಿಂದ ಮಧ್ಯಮಪದಲೋಪ ಕರ್ಮಧಾರಯವೂ ಉಂಟೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಆದುದರಿಂದ — ‘ ಅಲರಂತಪ್ಪಕಣ್ ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ ಅಂತಪ್ಪ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪಮಾಗಿ ‘ ಅಲರ್ಗಣ್ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು — ‘ ಶಾಕಪಾರ್ಥಿವಾದೀನಾಂ ಸಿದ್ಧಯೇ ಉತ್ತರಪದಲೋಪಸ್ಯ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಂ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವವರರುಚಿಯ ವಚನವನ್ನು ಖಂಡಿಸಲು ಪೂರ್ವಪದವು ವಿವಕ್ಷಿತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಾಕ್ಷಣಿಕವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸುವರು. ಅದರಂತೆ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಉಕ್ತಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಬಹುದಾದರೂ ಬಾಲಕರಿಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲು ದರ್ಪಣಕಾರನು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿರುವನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೩೪

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರೋಕ್ತ ‘ದು’ ಲೋಪವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಾಂತರವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಎದೇಸ್ತತ್ರಾನಿನಾದೇಃ || ೩೩೪ ||

ಅರ್ಥ || ಪೂರ್ವಸ್ವರದೊಡನೆ ಬಂದ ‘ದು’ ಲೋಪ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇನಾದಿ ವರ್ಜಿತಪೂರ್ವಪದ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ‘ಇ’ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಅರ್ಥೈಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಪಿರಿದು ಮೊಲೆ — ಪಿರೊಲೆ; ಬಿಳಿದು ತಾವರೆ — ಬಿಳ್ಳಾವರೆ ಮೊದಲಾದುವೇ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೩೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಎತ್, ಏಃ, ತತ್ರ, ಅನಿನಾದೇಃ ’ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಸದಗಳಿರುವುವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ‘ ಎತ್ ’ ಎಂಬುದು ಹ್ರಸ್ವವಾದ ಎ ಕಾರಬೋಧಕವು. ಇದೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯವು. ತಪರಕರಣವು ಸ್ವಷ್ಟಾರ್ಥವು. ‘ ಏಃ ’ ಎಂಬುದು ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಷಷ್ಠ್ಯಂತನಿರ್ದೇಶವು. ‘ ತತ್ರ ’ ಎಂಬುದು ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾದ ಸಪ್ತವ್ಯುರ್ಧಕತ್ರಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದಲೂ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಭೂತವಾದ ತಚ್ಛಬ್ದವು ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪರಾಮರ್ಶಕವಾದುದರಿಂದಲೂ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರೋಕ್ತ ‘ದು-ಲೋಪಬೋಧಕ’ವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸ್ವರೋಕ್ತ ‘ದು-ಲೋಪವಿಷಯದಲ್ಲಿ’ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ‘ ಅನಿನಾದೇಃ ’ ಎಂಬುದು ‘ ಇನಿದು ’ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದೈಕದೇಶವಾದ ಇನಾದಿಶಬ್ದಾತಿಕ್ರಶಬ್ದಬೋಧಕವು. ಇದು ಉತ್ತರಪದದಿಂದಾಕ್ಷಿಪ್ತವಾದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಈ ಪೂರ್ವಪದವು ಅವಯವಾವಯವಿಭಾವಸಂಬಂಧದಿಂದ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ತಥಾಚ — ಪೂರ್ವಸೂತ್ರೋಕ್ತ ‘ದು’ ಲೋಪವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇನಾದ್ಯತಿಕ್ರವಾದ ಪೂರ್ವಪದಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ

ಎ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು — ‘ ಪೆರೋಲೆ, ಬೆಳ್ಳಾವರೆ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಎ: ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಕೆರೆದು ಮಡು — ಕಮ್ಮಡು ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರಾದಿ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ‘ ತತ್ರ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ ದಸಿ ಕೋಲ್ — ದಸಿಗೋಲ್ ’ ಮೊದಲಾದ ‘ ದು ’ ಲೋಪವಿಲ್ಲದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿರುವ ಇ ವರ್ಣಕ್ಕೂ ‘ ಅನಿನಾದೇ: ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಇನಿದು ಮಾವು — ಇಮ್ಮಾವು, ಬಿಣ್ಣೆ ತು ಕೊನೆ — ಬಿಣ್ಣೆನೆ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿರುವ ಇನಾದಿ ಪೂರ್ವಪದಗಳ ಇ ವರ್ಣಕ್ಕೂ ಈ ಎ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಇನಾದಿಗಳಾವುವೆಂದರೆ — ‘ ಇನ್, ಬಿಣ್, ಕಿಸು, ಬಿಸು, ಕಿಱು, ನಿಡು ’ ಎಂಬಿವು. ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಇದು ಆಕೃತಿಗಣವೆಂದು ತಿಳಿದು ಇನ್ನೂ ಕೆಲವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಂದ ಉಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ‘ ತತ್ರ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯುದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ‘ ದಸಿಗೋಲ್ ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದವು ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಅದಾಗ್ಯೂ ‘ ದಸಿ ’ ಎಂಬುದು ಕೃದಂತವೂ ಅಲ್ಲ; ಗುಣವಾಚಕವೂ ಅಲ್ಲ; ಅದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರವಿಹಿತ ದು ಲೋಪವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅರಸ್ತಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ದು ಮಾತ್ರ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿರುವ ಇನಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿರುವ ಇನಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಅಖಂಡಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲ; ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ — ‘ ಇನಿದು, ಬಿಣ್ಣೆ ತು, ಕೆಚ್ಚನೆ, ಬೆಚ್ಚನೆ, ಕಿಱಿದು, ನಿಡಿದು ’ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದೈಕದೇಶಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಮಧ್ಯಮಸ್ವರಾದಿಗೆ ಲೋಪವು ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. ಗಣದಲ್ಲಿ ‘ ಬಿಣ್ ’ ಎಂದು ಪಾಠ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಬಿಣ್ಣೆ ತು ಶಬ್ದದ ‘ ಇತು ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸದಿಂದ ಲೋಪವು ಬಂದು ‘ ಬಿಣ್ಣು ’ ಎಂದು ದ್ವಿ ಣ ಕಾರಕ ವಾದುದು ಅವಶಿಷ್ಟವಾಗಿದ್ದರೂ ಗಣಪಾಠದಲ್ಲಿ ‘ ಬಿಣ್ ’ ಎಂದು ಏಕ ಣ ಕಾರಕವಾಗಿ ಸೂತ್ರ ಕಾರರು ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿರುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಒಂದು ಣ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಇರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ‘ ಕಿಸು, ಬಿಸು ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ — ‘ ಎತೇಸುರ್ಬಮಶ್ವೋರ್ಯಾದಿಷು ಚ || ೩೪೩ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ ಇಸು ’ ಎಂಬಾದೇಶವು ಬಂದಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇವೆರಡೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ತರಪದ ವಿಸಯಕವೇ ಅಲ್ಲದೆ ಸ್ವರಾದ್ಯುತ್ತರಪದ ವಿಸಯಕವಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ‘ ಕೇಸಕ್ಕಿ, ಬೇಸುರಿ ’ ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರಾದ್ಯುತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ಎ ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದೇಬರುವುದು.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು—

ಮುಂದಣ ಪದಂ ವಿಶೇಷ್ಯದೊ

ಕೊಂದಿರೆ ಹಿಂದಿರ್ದ ಪದಮಪಾಂತ್ಯಸ್ವರದಿಂ

ಸಂದಿಶುದು ಲೋಪಮಾದಿಯೊ

ಕೊಂದಿದಿಕಾರಕ್ಕೆ ಕಾರವಿಧಿ ಬಹುಳತೆಯಿಂ (ಸೂತ್ರ ೧೭೬)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ 'ಬಹುಳತೆಯಿಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಶಾಸನಕಾರನು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಶೇಷಣವಿಶೇಷಾರ್ಥಗಳೆಲ್ಲಾ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ 'ಬಿಣ್ಣೊನೆ' ಮೊದಲಾದುವು ದರ್ಪಣಕಾರನೂ ಬಹುಲಗ್ರಹಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವನು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೩೫

ಪೂರ್ವೋಕ್ತಲೋಪವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ಎ ಕಾರಾದೇಶವು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಅದೇ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತವಿಶೇಷವಿರಲು ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ಸ್ವರಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ದೀರ್ಘಃ ಸ್ವರೇ || ೩೩೫ ||

ಅರ್ಥ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತಲೋಪವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಾದ್ಯುತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವ ಪದದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಆ ಸ್ವರದ ದೀರ್ಘವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಕರಿದು ಇರುಳ್ — ಕಾರಿರುಳ್; ಸಿರಿದು ಒಡಲ್ — ಪೇರೊಡಲ್' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೩೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ದೀರ್ಘಃ, ಸ್ವರೇ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ಉತ್ತರಪದೇ 'ತತ್ರ' ಎಂಬಿವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಸೂತ್ರಸ್ಥನಾದ 'ದೀರ್ಘಃ' ಎಂಬುದು ವಿಧೇಯನಾದುದರಿಂದ — 'ಸ್ವರಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ 'ಸ್ವರಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದು. ಇದು ಉತ್ತರಪದದಿಂದ ಆಕ್ಷಿಪ್ತವಾದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ವೈಯಧಿಕರಣ್ಯ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ವಿಶೇಷಣವು. 'ಸ್ವರೇ' ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾದ 'ಉತ್ತರಪದೇ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಮಾಡಲು — 'ಯಸ್ಮಿನ್ ವಿಧಿಸ್ತದಾದಾವರ್ಣಗ್ರಹಣೇ' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಾದಿಬೋಧಕವಾಗುವುದು. 'ತತ್ರ' ಎಂಬುದು ವಿಷಯಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥಕವಾದ 'ತ್ರ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದು. ತಥಾಚ— ಪೂರ್ವಸ್ವರಮೊಡನೆ ದು ಲೋಪವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಪದದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಸ್ವರಾದ್ಯುತ್ತರ ಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ದೀರ್ಘಾದೇಶವು ಬರುವುದು — ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಕಾರಿರುಳ್' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವು ವಿಧೇಯವಾದುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿಯಾದ ಸ್ವರವು ಹ್ರಸ್ವವಾಗಿಯೇ ಇರಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ 'ತತ್ರ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ಒಡಲಿನ ಏಱ್ಕಿ — ಒಡಲೇಱ್ಕಿ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ಸ್ವರಾದ್ಯುತ್ತರಪದೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಬೆಳ್ಳಾವರೆ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ದೀರ್ಘಾದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತವಾದ 'ಪೇರೊಡಲ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾದೇಶವಿಧಿಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಮೊದಲು — 'ಎದೇಸ್ತತ್ತಾನಿನಾದೇಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಎ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿ ಆಮೇಲೆ ಇದರಿಂದ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಮಾಡುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಶನಕಾರನು —

ಅಗುರುಪದಾದಿದೀರ್ಘಂ

ನೆಗಟ್ಟುಂ ಮತ್ತಲ್ಲಿ ಬಂದು ಣ ಟ ಳ ನ ತಂಗಳ್

ಪ್ರಗೇ ಪೆಣತೇಂ ದ್ವಿಭಾವಂ

ನೆಗಟ್ಟುಂ ಸ್ವರಮಿದಿರೋದವೆ ಬಹುಳತೆಯೆಂದಂ (ಸೂತ್ರ ೧೮೦)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ—ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸ್ವರವು ಪರವಾಗಿ ಪೂರ್ವಪದದ ಆದಿಯ ಹ್ರಸ್ವಕ್ಕೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ದೀರ್ಘವಾಗುವುದು: ಮತ್ತು ಪೂರ್ವಪದಾಂತದೊಳ್ — ಣ, ಟ, ಳ, ನ, ತ ಕಾರಗಳಿರಿದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿ — ‘ ಪೇರಾನೆ, ಪೇರಡವಿ, ಓರೆಂಜಲ್, ಈರೈದು, ನುಣ್ಣರಿಸಿನಂ ’ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ಬಹುಳಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕೃಚಿತ್ ವ್ಯಂಜನಪರದಲ್ಲಿ ದ್ವರೂ ಈ ವಿಧಿಯು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದೆಂದು ‘ ಈಂಚರಂ, ಈಂಬುಳಿ ’ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವನು. ಇವನ ಮತದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಿಧಿಯು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪೂರ್ವಪದಾದಿ ಸ್ವರವಿಷಯಕವಾದುದರಿಂದ ‘ ಓರೆಂಜಲ್, ಈರೈದು ಈರೇಳು ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಲೋಪವಿಲ್ಲದೆ — ಒಂದು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒರಾದೇಶವೂ ಎರಡು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇರಾದೇಶವೂ ಬಂದಿದ್ದರೂ ದೀರ್ಘವೂ ಬರುವುದೆಂದು ತೋರುವುದು. ಶಾಸನಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಾದರೋ ದೀರ್ಘವು ಪೂರ್ವ ಸ್ವರಮೊಡನೆ ದು ಲೋಪವು ಒಂದೆಡೆಯಲ್ಲೆಯೇ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಒರಾದೇಶಾದಿಗಳು ಬಂದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವು ಬಾರದೆ ‘ ಓರೆಂಜಲ್ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಅಸಾಧು ಗಳೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಅನೇಕ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಬಹುಳಾಧಿಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿ ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಗೆ ಉಪಪತ್ತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೩೬

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ವಿಹಿತವಾದ ದೀರ್ಘವು ಕೆಲವೆಡೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಬೋಧಿಸಲು ನಿರ್ವೇಧಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ನ ಗುರೋಃ || ೩೩೬ ||

ಅರ್ಥ || ದು ಲೋಪ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಾದ್ಯುತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿರುವ ಗುರುಸ್ವರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಾದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ ಪಜ್ಜೋಲೆ, ಬೆಜ್ಜೋಡು; ಬೆಳ್ಳಾನೆ, ಬೆಳ್ಳಗನೆ || ’ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೩೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ನ, ಗುರೋಃ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳು ಇರುವುವು. ಪೂರ್ವದಂತೆ ತತ್ರೇತ್ಯಾದಿಪದಗಳೆಲ್ಲಾ ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಅನ್ವಯವೂ ಪೂರ್ವದಂತೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತಥಾಚ — ‘ದು’ ಲೋಪ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಾದ್ಯುತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಗುರುವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥವಾಗಲು ‘ ಪಜ್ಜೋಲೆ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ಗುರುವೆಂದರೆ ಸಂಯುಕ್ತವರ್ಣಪರಕವಾದ ಹ್ರಸ್ವವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸ್ವತಃ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲದುದರಿಂದಲೇ ಅದಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿಯುಂಟಾಗುತ್ತಿರಲು ಪುನಃ ನಿಷೇಧವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಗುರುಪದವು ಸಂಯುಕ್ತಪರಕಹ್ರಸ್ವಬೋಧಕವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

‘ ಪಚ್ಛೋಲೆ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾಸಾನಂತರದಲ್ಲಿ ದು ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಸ್ವತಃ ಸಂಯುಕ್ತವರ್ಣವಿರುವುದರಿಂದ ತತ್ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘನಿಷೇಧವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು. ‘ ಬೆಳ್ಳಾನೆ, ಬೆಳ್ಳಗನೆ ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಾದರೋ — ‘ ಬಿಳಿದು ಆನೆ, ಬಿಳಿದು ಆಗನೆ ’ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡಲು ಮಧ್ಯಮಸ್ವರಾದಿಗೆ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಲು — ‘ ಬಿಳಿ ’ ಎಂದು ಉಳಿಯುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಎ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಲು — ‘ ಬಿಳ್+ಆನೆ, ಬಿಳ್+ಆಗನೆ ’ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಆಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವವಿಧಿಗಿಂತಲೂ ಪರವಾದ ದೀರ್ಘವು ಪ್ರವರ್ತಿಸಲು — ‘ ಬೇಳಾನೆ, ಬೇಳಗನೆ ’ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುವುವು; ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ದೀರ್ಘದ್ವಿತ್ವಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವು ಸ್ವರಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಪದವಿಷಯಕವಾದುದರಿಂದ ಬಹ್ವಾಶ್ರಿತವೆಂದು ಬಹಿರಂಗವಾಗುವುದು. ದ್ವಿತ್ವವು ಸ್ವರಮಾತ್ರವಿಷಯಕವಾದುದರಿಂದ ಅಲ್ಪಾಶ್ರಿತವೆಂದು ಅಂತರಂಗವಾಗುವುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ‘ ಅಶುದ್ಧಂ ಬಹಿರಂಗಮಂತರಂಗೇ ’ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಬಹಿರಂಗವಾದ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ಅಸಿದ್ಧತ್ವವುಂಟಾಗಿ ಅಂತರಂಗವಾದ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರಲು ಹ್ರಸ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಲು ಇದರಿಂದ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ೩೩೭

ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ದು ಲೋಪ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ದೀರ್ಘವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿ ಈಗ ಶಬ್ದವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ಆದೇಶವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವನಾಗಿ ಮೊದಲು ತ ಕಾರಾದೇಶ ವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕಿಱಸ್ತಃ || ೩೩೭ ||

ಅರ್ಥ || ಪೂರ್ವಸ್ವರದೊಡನೆ ಉಪ್ಪವಾದ ದು ವುಳ್ಳ ಕಿಱ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ್ವರಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ತ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಕಿಱಾದು ಈಳೆ — ಕಿತ್ತೀಳೆ ‘ ಕಿಱಾದು ಅಡಿ — ಕಿತ್ತಡಿ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೩೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಕಿಱಃ, ತಃ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ ಕಿಱಃ ’ ಎಂಬುದು ಉಪ್ಪ ದು ವುಳ್ಳ ‘ ಕಿಱಾದು ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬೋಧಕವಾದ ಷಷ್ಠ್ಯಂತಪದವು. ‘ ತಃ ’ ಎಂಬುದು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥಕ ಅ ಕಾರವುಳ್ಳ ತ ಕಾರ ಮಾತ್ರಬೋಧಕ ಪ್ರಥಮಾಂತಪದವು. ಇದೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ ಸ್ವರೇ-ಉತ್ತರಪದೇ ’ ಎಂಬಿವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ್— ಸ್ವರಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ‘ ಕಿಱಾದು ’ ಶಬ್ದದ ಏಕಾದೇಶವಾದ ‘ ಕಿಱ್ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ

ತ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ' ಕಿತ್ತೀಳೆ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಈ ' ಕಿಜು ' ಎಂಬುದನ್ನು ಇನಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ' ಕಿತ್ತೀಳೆ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಏಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ತ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಲು ಪೂರ್ವದಂತೆ ಅಂತರಂಗವಾದ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಇ ಕಾರವು ಗುರುವಾದುದರಿಂದ ' ದೀರ್ಘಸ್ವರೇ ' ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರಪದವಿಷಯದ ದಲ್ಲಾದರೂ — ' ಕಿಜು ಕುಂಘಂಜನೇ || ೩೪೦ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುರಾಗಮವು ಬರುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ಕಜಿಮು ಸಿಡಿವೆಂಬ ನಡುವೆಂ

ಬ ತಕಾರಂ ಟತ್ವಮಾಯು ಕಿಜುದರ್ಕ್ಕ ಕುಂಘಂ

ಜಿಡೆಯಲ್ಲಿ ತಕಾರಂ ಸ್ವರ

ಮುತಕ ಪರಕ್ಕು ತ್ವಮಸ್ವರಂ ನಿಲೆ ಪರದೊಳ್ (ಸೂತ್ರ ೧೮೧)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿಜಕ್ಕೆ ತ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ' ಕಿತ್ತಡಿ ' ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ, ಶಾಸನಕಾರನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಟ ಕಾರಾದ್ಯಾದೇಶಗಳನ್ನೂ ಇದೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿರುವನು.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ೩೩೮

ಬೇಗಯೇ ಟ ಕಾರಾದೇಶ ವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ನಡೋಮೋಷ್ಯಃ || ೩೩೮ ||

ಅರ್ಥ || ' ನಡು ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ದುಸಿಗೆ ಸ್ವರಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ಟ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ನಡು ಇರುಳ್ — ನಟ್ಟಿರುಳ್; ನಡು ಅಡವಿ — ನಟ್ಟಡವಿ ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೩೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ನಡೋ, ಮೋ, ಟಃ ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ' ಸ್ವರಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರಪದೇ ' ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿತವಾಗುವುದು. ' ನಡೋ ' ಎಂಬುದು ' ಮೋ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಧಿಕರಣ ವಿಶೇಷವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ' ಮೋ ' ಎಂಬುದು ಸ್ಥಾನ ವಪ್ಪಂತವು. ' ಟಃ ' ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾಂತವಿಧೇಯವಾದವು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವದಂತೆ ಅ ಕಾರವು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವು. ತಥಾಚ — ' ನಡು ' ಶಬ್ದದ ದುಸಿಗೆ ಸ್ವರಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರಪದವು ಪರವಾದಾಗ ಟ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದು — ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ — ' ನಟ್ಟಿರುಳ್ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ದು ಗ್ರಹಣವು ಅಂತ್ಯಾದೇಶನಿವೃತ್ತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

' ಯದ್ಯಪಿ ' ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವತ್ರ ಅನುಗತವಾದ ' ತತ್ರ ' ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದು ಗ್ರಹಣವನ್ನು ಮಾಡಿರುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ

ದಿಂದ ಹ್ಯಾಗೆ ನೀರುಕೋಳಿಯು ಒಂದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ತಲೆಯನ್ನೆತ್ತಿ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ಕೊಂಡು ಏನಾದರೂ ಬಾಧಕವು ತೋರಿದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿ ಅನ್ಯತ್ರ ನಿರಾಬಾಧವಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ತಲೆಯನ್ನು ಎತ್ತವುದೋ ಹಾಗೆ ಇದೂ ಇಲ್ಲ ಬಾಧಕವಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಬಂಧಿಸದೆ ಮುಂದೆ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೩೯

ಹೀಗೆಯೇ ಶಬ್ದಾಂತರಗಳಿಗೂ ಟೆ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕಡ್ನಿಡಃ || ೩೩೯ ||

ಅರ್ಥ || 'ಕಡಿದು, ನಿಡಿದು' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಸ್ವರದೊಡನೆ ದು ಲೋಪವು ಬಂದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಾದ್ಯುತ್ಪರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ಟೆ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಕಡಿದು ಆಯಂ — ಕಟ್ಟಾಯಂ; ಕಡಿದು ಎಲ್ವು — ಕಟ್ಟೆಲ್ವು; ನಿಡಿದು ಉಸಿರ್ — ನಿಟ್ಟುಸಿರ್; ನಿಡಿದು ಆಯಂ — ನಿಟ್ಟಾಯಂ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೩೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಕಡ್ನಿಡಃ' ಎಂಬುದೊಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ತತ್ರ, ಸ್ವರಾದ್ಯುತ್ಪರಪದೇ, ಟಃ' ಎಂಬಿವು ಅನುವರ್ತಿತವಾಗಿರುವುವು. 'ಕಡ್ನಿಡಃ' ಎಂಬುದು 'ಕಡಿದು, ನಿಡಿದು' ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ದು ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಲು ಅವಶಿಷ್ಟಭಾಗವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ತಥಾಚ — ಉಪ್ಪು ದು ವುಳ್ಳ 'ಕಡಿದು, ನಿಡಿದು' ಶಬ್ದಗಳ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಟೆ ಕಾರಾದೇಶವು ಸ್ವರಾದ್ಯುತ್ಪರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬರುವುದು — ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ಆ ಟೆ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಂತೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬಂದು 'ಕಟ್ಟಾಯಂ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೪೦

ಹೀಗೆಯೇ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರೋಪಾತ್ತವಾದ 'ಕಡ್ನಿಡಃ'ಗಳಿಗೂ 'ಕಿಟಾದು' ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪರಪದವು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಕುರಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕಿಟಶ್ಚ ಕುವ್ಯಂಜನೇ || ೩೪೦ ||

ಅರ್ಥ || ಕೃತ ದು ಲೋಪವಾದ 'ಕಡಿದು, ನಿಡಿದು, ಕಿಟಾದು' ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅಂತ್ಯವಯವನಾಗಿ ಕುರಾಗಮವು ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಸ್ವರದೊಡನೆ ದು ಲೋಪವು ಬಂದಾಗ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಕಡಿದು ಗಾಡಿ — ಕಡುಗಾಡಿ; ಕಡಿದು ಚೆಲ್ವು — ಕಡುಚೆಲ್ವು; ನಿಡಿದು ತೋಳು — ನಿಡುದೋಳು; ನಿಡಿದು ಸೂಳು — ನಿಡುಸೂಳು; ಕಿಟಾದು ನಗೆ — ಕಿಟುನಗೆ; ಕಿಟಾದು ಕೂಸು — ಕಿಟುಗೂಸು ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೪೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಕಿಟಃ, ಚ, ಕುಃ, ವ್ಯಂಜನೇ' ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ಕಿಟಃ' ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವಸ್ವರದೊಡನೆ ದು ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ 'ಕಿಟಾದು' ಶಬ್ದ

ಬೋಧಕವು. ಚ ಕಾರವು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರೋಕ್ತಗಳಾದ 'ಕಡ್ಡಿಡಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಮುಚ್ಚಾಯಕವು. 'ಕುಃ' ಎಂಬುದು ಕ ಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ವಿಧೇಯವು. ಅದುದರಿಂದ ಇದು ಅಗಮವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ವ್ಯಂಜನೇ' ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಮಾಡಲು ತದಾದಿ ಲಾಭವು ಬಂದು 'ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ತರಪದೇ' ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. 'ತತ್ರ' ಎಂಬುದು ಅನುಗತವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ತಥಾಚ - ಪೂರ್ವಸ್ವರದೊಡನೆ ದು ಲೋಪವು ಬಂದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕೆಲವಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಗೆ ಉ ಎಂಬಾಗುವವು ಬರುವುದು — ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಕಡುಗಾಡಿ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವರಾದ್ಯುತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಕಿಞಸ್ತಃ, ಕಡ್ಡಿಡಃ' ಎಂಬ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ತ ಕಾರ ಟ ಕಾರಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಅಗಮವು ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ತರ ಪದದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದೆಂದು ವ್ಯಂಜನಗ್ರಹಣವು ನಿರರ್ಥಕವೆಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗಲು ಉತ್ತರಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಿ ವ್ಯಂಜನಗ್ರಹಣವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೩೪೧

ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅದೇಶಾಂತರವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕೆಚ್ ಪಚ್ ಬಿಚ್ಚ ಶ್ವಾಮಃ || ೩೪೧ ||

ಅರ್ಥ || ಪೂರ್ವಸ್ವರದೊಡನೆ ದು ಲೋಪವು ಬಂದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಕೆಚ್ಚನೆ, ಪಚ್ಚನೆ, ಬಿಚ್ಚನೆ' ಶಬ್ದಗಳ ಚ ಕಾರಸಹಿತವಾದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಮಕಾರಾದೀಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಕೆಚ್ಚನೆ ತೆಂಗು — ಕಂದೆಂಗು; ಕೆಚ್ಚನೆ ತಳಿರ — ಕೆಂದಳಿರ; ಕೆಚ್ಚನೆ ಪೊನ್ — ಕೆಂಬೊನ್; ಪಚ್ಚನೆ ತಲೆ — ಪಂದಲೆ; ಪಚ್ಚನೆ ತೊವಲ್ — ಪಂದೊವಲ್; ಪಚ್ಚನೆ ಕಾಯ್ — ಪಂಗಾಯ್; ಬಿಚ್ಚನೆ ನೀರ್ — ಬೆನ್ನೀರ್; ಬಿಚ್ಚನೆ ಕದಿರ — ಬೆಂಗದಿರ; ಬಿಚ್ಚನೆ ಬೂದಿ — ಬೆಂಬೂದಿ || 'ಮೊದಲಾದುವು ಇವಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೪೧

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಕೆಚ್ ಪಚ್ ಬಿಚ್ಚಃ, ಚಾ, ಮಃ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ತತ್ರ, ವ್ಯಂಜನೇ, ಉತ್ತರಪದೇ' ಎಂಬಿವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. 'ಕೆಚ್ ಪಚ್ ಬಿಚ್ಚಃ' ಎಂಬುದು ಕೃತಲೋಪ 'ಕೆಚ್ಚನೆ, ಪಚ್ಚನೆ, ಬಿಚ್ಚನೆ' ಎಂಬ ಶಬ್ದತ್ರಯ ಬೋಧಕ ಸ್ಥಾನಪ್ರಾಪ್ತವಾದವು. 'ಚಾ' ಎಂಬುದು ಚ ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಬೋಧಕಸಹಾರ್ಥಕ ತೃತೀಯಾಂತಪದವು. ಇದು 'ಷಷ್ಠ್ಯಃ ಸ್ಥಾನೇಽಂತ್ಯಸ್ಯ ||೨೨||' ಎಂಬ ಸರಿಭಾಷಾಬಲಲಭ್ಯವಾದ 'ಅಂತ್ಯಸ್ಯ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. 'ಮಃ' ಎಂಬುದು ಮ ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಬೋಧಕವಾದ ಪ್ರಥಮಾಂತಪದವು. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇದೇ ವಿಧೇಯವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ — ಪೂರ್ವಸ್ವರ ಸಹಿತ ದು ಲೋಪ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಕೆಚ್ಚನೆ, ಪಚ್ಚನೆ, ಬಿಚ್ಚನೆ' ಶಬ್ದಗಳ 'ಕೆಚ್ಚ್, ಪಚ್ಚ್, ಬಿಚ್ಚ್' ಶಬ್ದಗಳ ಅಂತ್ಯವಾದ ಚ ಕಾರದ್ವಯಕ್ಕೂ ಮ ಕಾರಾದೀಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಕೆಂದೆಂಗು' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ 'ಚಾ' ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಷಷ್ಠಾಃ ಸ್ಥಾನೇಽಂತ್ಯಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಚ ಕಾರದ್ವಯಕ್ಕೂ ನಿವೃತ್ತಿಯಾಗುವುದೆಂದು ಸೂಚಿಸಲ್ಪಡುವುದು. 'ಪೃಂಜನೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ಕೆಚ್ಚೋಲೆ, ಪಚ್ಚಡಿಕ್ಕೆ, ಬೆಚ್ಚೋಡು' ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರಾದ್ಯುತ್ಪರಪದದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಆದರೆ ಸ್ಥಾನಿಗೆ ಪಿಶೇಷನಿರ್ದೇಶವೆಲ್ಲರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಸಾಹಿತ್ಯವಚನವು ಸಾರ್ಥಕವು. ಅದುದರಿಂದಲೇ — ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ಪೂರ್ವಸ್ವರೇಣ, ದೋಃ' ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿನಿರ್ದೇಶವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಚ ಕಾರ ಸಾಹಿತ್ಯವು ಅವುದಕ್ಕೆ? ಎಂದು ಸಂಶಯವುಂಟಾಗುವುದು. ಮತ್ತೆ 'ಮಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಚ ಕಾರ ಸಹಿತ ಮ ಕಾರಾದೇಶವು ಕೆಚ್ಚಾದಿಗಳಿಗೆ ಬರುವುದೆಂದು ವಿಪರೀತಾರ್ಥವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ — ಇಲ್ಲಿ ಮ ಕಾರವು ವಿಧೇಯವು. ಇದು ಪಂಚಮಾನಿರ್ದೇಶವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವಲ್ಲ. ಅಗಮತ್ವಸೂಚಕ ಕಿತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಗಮವೂ ಅಲ್ಲ. ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ — ಷಷ್ಠಾಂತಾರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಆದೇಶವೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅದು ಅವುದಕ್ಕೆ ಬರುವುದೆಂದರೆ — 'ಕೆಚಾಪಚಾಬಿಚ್ಚಃ' ಎಂಬ ಷಷ್ಠಾಂತವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದರಿಂದ 'ಷಷ್ಠಾಃ ಸ್ಥಾನೇಽಂತ್ಯಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಆ ಷಷ್ಠಾಂತಪದ 'ಬೋಧ್ಯಾಂತ್ಯಸ್ಯ' ಎಂದು ಸ್ಥಾನಿಯೂ ನಿರ್ದೇಶಿತವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ನಿರ್ಣಯಿಸಲ್ಪಡಲು ಚ ಕಾರ ಸಾಹಿತ್ಯವು ಇಲ್ಲಿ ಆದೇಶಕ್ಕೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಚ ಕಾರದ್ವಯಮುಳಿತವಾದುದೇ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ 'ಸ್ಥಾನಿ' ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದೆ ಎಲ್ಲಾಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.

ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ಜನಯಿಸುಗುಂ ಪಚ್ಚನೆ ಕೆ

ಚ್ಚನೆ ಬೆಚ್ಚನೆಗಳ ಚಕಾರದೊಳ್ ಮತ್ತಂ ಕೆ

ಚ್ಚನೆಯಾದಿಗೆ ಚತ್ತಂ ಮೇ

ಇನಿತರಮತ್ತಂ ಸುಕಾರಮೆತ್ತಕ್ಕಿತ್ತಂ (ಸೂತ್ರ ೧೨)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತ್ತವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ 'ಕೆಚ್ಚನೆ' ಶಬ್ದದಾದಿಯ ಕ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕದಾಚಿತ್ ಚ ಕಾರವೂ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಕಡೆಯ ಮ ಕಾರಕ್ಕೆ ಸು ಕಾರವೂ ಆದಿಯ ಎ ಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯವೂ ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಶಾಸನಕಾರನು ಚಾಕಾರಾದ್ಯಾದೇಶಗಳನ್ನು ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಧಿಸುವನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೪೨

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರವಿಹಿತ ಮ ಕಾರವಿಶಿಷ್ಟವಾದ 'ಕೆಚ್ಚನೆ' ಶಬ್ದದ ಆದಿಗೆ ಆದೇಶಾಂತರವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕೆಮಃ ಕಶ್ಚೋ ವಾ || ೩೪೨ ||

ಅರ್ಥ || ಕೃತ ಮ ಕಾರಕ 'ಕೆಚ್ಚನೆ' ಶಬ್ದದ ಕ ಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ಚ ಕಾರಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ఁబాదరణే || 'జేందేంగు, కేందేంగు; జేందళి, కేందళి; జేంగాయ, కేంగాయ' || 'మోదలమవు ఇదక్కే లక్ష్యము.

విచార ౩౪౨

ఈ సూత్రము 'కేమః, కః, జః, వా' ఎందు నాలుగు పదములున్నవి. పూర్వము 'వ్యంజనాదుత్తరపదే' ఎందు అనువృత్తముగానున్నది. 'కేమః' ఎందుకు లుప్తమధ్యమస్వరాలియైన కృతమకారక 'కేచ్చనే' రబ్బబోధక వ్యంజనాదుత్తరపదే. ఇది 'కః' ఎందుకు అవయవవయవిభావసంబంధమున పరిపూర్ణము. 'కః' ఎందుకు సాధనసంబంధము. 'జః' ఎందుకు విధేయబోధకమున ప్రథమముననున్నది. ఇది ఆ కార లుప్తార్థము. 'వా' ఎందుకు పికలబ్ధియగును. తథాచ — వ్యంజనాదుత్తరపదము పరదలములు పూర్వస్వరసహిత దు లోప విషయము 'కేచ్చనే' రబ్బబోధక మకారము బంధము అదర క కారము పికలబ్ధిగా జ కారముననున్నది — ఎందు సూత్రార్థముగానున్నది. అందుచే 'జేందేంగు' మోదలమవు సిద్ధియగును.

ఇట్లు 'కేమః' ఎందు యేర్పడుచున్నది — 'పందల, బేంగల' మోదలమవునకు జ కారముననున్నది. 'కః' ఎందు యేర్పడుచున్నది అదిగ బరువుననున్నది అంత్యము బరువుననున్నది — ఎందు తీయబోధకము.

అవతారిక ౩౪౩

యేగయ, మోదలమునకు సమీక్షాంతరముగా అదేకారముననున్న పరిపూర్ణము.

సూత్రము || ఎతేసుబేమశ్చోయాదిషు జ || ౩౪౩ ||

అర్థము || కృత మకారమున 'కేచ్చనే' రబ్బబోధక 'బేచ్చనే' రబ్బబోధక పూర్వస్వర సహిత దు లోప విషయమున వ్యంజనాదుత్తరపదము పరముగియునగును మత్తు లుప్తము గణపితముననున్నది రబ్బబోధక పరముగియునగును ఎ కారమున సహితమున అంత్యభాగము 'ఇమ' ఎందుననున్నది పికలబ్ధిగా బరువును.

ఁబాదరణే || 'కేమః, కేమదళి; బేమదళి, బేమదళి; కేమరి, కేమరి; బేమరి, బేమరి' మోదలమవు ఇదక్కే లక్ష్యము. ఇది బారద పక్షము — 'కేమః, జేమః; కేందళి, జేందళి; బేందళి, బేందళి; కేందళి, కేందళి; కేందళి, కేందళి; బేందళి, బేందళి; బేందళి, బేందళి ||' మోదలమవు సిద్ధియగును.

విచార ౩౪౩

ఈ సూత్రము — 'ఎతా, ఇమః, బేమః, జ, లుప్తాదిషు, జ' ఎందు అరు పదములున్నవి. 'ఎతా' ఎందుకు ఎ కారబోధకమున సహజమున తృతీయాంత పదము. ఇది పూర్వమున — 'శ్చా, శ్చా, శ్చా, శ్చా' ఎందు పరిపూర్ణమున లుప్తమున వున్నది అంత్యము పరిపూర్ణము. ఇది 'ఎమ' ఎందు భాగము బోధకముగానున్నది. 'ఇమః'

ಎಂಬುದು ವಿಧೇಯವು. 'ಬೆಮಃ' ಎಂಬುದು ಬಿಚ್ಚನೆ, ಶಬ್ದೈಕದೇಶಕೃತ ಮ ಕಾರ ಬೋಧಕವು. ಚ ಕಾರವು ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ 'ಕೆಮಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಮುಚ್ಚಾಯಕವು. 'ಉರ್ಯಾದಿಮಃ' ಎಂಬುದು ಉರ್ಯಾದಿಗಣಪರಿತ ಶಬ್ದ ಬೋಧಕವಾದ ನಿಮಿತ್ತಸಪ್ತಮ್ಯಂತಪದವು. ಇಲ್ಲಿರುವ ಚ ಕಾರವು ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪರಪದ ಸಮುಚ್ಚಾಯಕವು. ತಥಾಚಿ — ಪೂರ್ವಸ್ವರಸಹಿತ ದು ಲೋಪವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪರಪದವೂ ಉರ್ಯಾದಿ ಗಣಪರಿತ ಶಬ್ದಗಳೂ ಪರವಾಗಿರಲು ಕೃತ ಮ ಕಾರವಾದ 'ಕೆಚ್ಚನೆ, ಬಿಚ್ಚನೆ' ಶಬ್ದಗಳ 'ಎಮಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಇಮಃ' ಎಂಬಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಕಿಸುಸಂಜೆ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೇ ಮಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉರ್ಯಾದಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಕಮಃ, ಬೆಮಃ' ಎಂಬ ರೂಪಗಳೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಇದೇ ಸೂತ್ರ ಜ್ಞಾಪಕದಿಂದ ಕ್ವಚಿತ್ ಉರ್ಯಾದಿಗಣಪರಿತ ಸ್ವರಾದ್ಯುತ್ಪರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಮ ಆದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ 'ಕೆಮಃ, ಬೆಮಃ' ಎಂಬೆರಡನ್ನೇ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಪಂದಲೆ, ಪಚ್ಚಡಿಕ್' ಮೊದಲಾದುವಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಉರ್ಯಾದಿಮಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಕೆಚ್ಚಾನೆ, ಬಿಚ್ಚಗೂಳ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉರ್ಯಾದಿಗಳಾವುವೆಂದರೆ — 'ಉರಿ, ಅಕ್ಕಿ, ಓಡು, ಎಲ್ಲ, ಎಣ್ಣೆ, ಉಗುರ್, ಅಣಿಲ್, ಆವರೆ, ಅಡಕಿಲ್, ಅಡಕಿ' ಮೊದಲಾದುವು. ಇದು ಬಹುವಚನಾಂತವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಆಕೃತಿಗಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ೩೪೪

ಇದೇ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕೃದಂತಗಳಿಗೆ ಮ ಕಾರಾದೇಶ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕೃತೋ ಮೋ ಗದಬಜ್ಜನಕಿ || ೩೪೪ ||

ಅರ್ಥ || ಕೃದಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಗ, ದ, ಬ, ಜ ಕಾರಾದ್ಯುತ್ಪರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಸ್ವರಸಹಿತ ದು ಲೋಪವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದು. ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣವಾದ ಅಗಾಗಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯಾದರೋ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾಹರಣೆ || ಎತ್ತುವುದು ಕೋಲ್ — ಎತ್ತುಂಗೋಲ್, ಹೀಗೆಯೇ — ಕುತ್ತುಂಗೂ, ತೂಗುಂದೊಟ್ಟಲ್, ಅಡುಂದೊಲೆ, ಬತ್ತುಂಬಯನ್, ಮಿಂಚುಂಬುಲು, ತೂಗುಂದೊಡರ್, ಓಡುಂಜಗಳಂ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೪೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಕೃತಃ, ಮಃ, ಗದಬಜ್ಜ, ಅನಕಿ' ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ಕೃತಃ' ಎಂಬುದು ಕೃದಂತಬೋಧಕವಾದ ಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯಂತಪದವು. 'ಮಃ' ಎಂಬುದು

ವಿಧೇಯವಾಚಕವು. 'ಗದಬಜಿ' ಎಂಬುದು ಗಕಾರಾದಿವರ್ಣಬೋಧಕವಾದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದವು. ಇದು ಅನಾವೃತ್ತವಾದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. 'ಅನಕಿ' ಎಂಬುದು ವಿಷಯ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಜ್ಯಪ್ರತಿಷೇದಾರ್ಥಕತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ — ಪೂರ್ವಸ್ವರಸಹಿತ ದು ಲೋಪ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೃದಂತಗಳಿಗೆ ಗದಬಜಾದ್ಯುತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ಮ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದು. ಈ ಮ ಕಾರಾದೇಶವು ಅಗಾಗಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಮ ಕಾರಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವೆಂದು ಫಲಿತವಾಗುವುದು. ಏವಂಚ, ಮಕಾರಾದೇಶ, ಅಗಾಗಮ ಇವುಗಳಿಗೆ ವಿಷಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ — 'ಎತ್ತುಂಗೋಲ್, ಎತ್ತುವ ಕೋಲ್' ಮೊದಲಾದ ಉಭಯ ವಿಧದ ಯೋಗಗಳೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ 'ಅನಕಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಎತ್ತುವ ಗಲಕಿ, ಓಡುವ ದಾರಿ, ಒತ್ತುವ ಬಾವಿ, ಮಾಡುವ ಜಗಳಂ' ಮೊದಲಾದ ಅಗಾಗಮ ಸಹಿತವಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ಕೃತಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಬೆಳ್ಳಾವರೆ, ಕರ್ಗಂಟಿ' ಮೊದಲಾದ ಗುಣವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ಗದಬಜಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ತೂಗುವ ಡಾಣೆ, ಕೇಗುವ ಸೋಗೆ' ಮೊದಲಾದ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ತರಪದಪರಕ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ತತ್ರ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಪಾಡುವುದೇಲಕಿ' ಮೊದಲಾದ ದು ಲೋಪವಿಲ್ಲದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಮ ಕಾರಾದೇಶವು ವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ 'ಅನಕಿ' ಎಂಬ ವಚನಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೂ 'ಅಗ್ನಿಹುಳಂ' ಎಂಬ ಬಹುಳ ವಚನ ದಿಂದಲೂ ಮ ಕಾರಾದೇಶ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಗಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವೆಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಅದೂ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದುದರಿಂದ 'ಪಡು' ಧಾತು ಪ್ರಕೃತಿಕ ಕೃದಂತಕ್ಕೆ ಅಗಾಗಮವು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿಯೇ ಬರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ 'ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಜಗಳಂ, ತೂಗಲ್ಪಡುವ ದೀಪಿಗೆ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಮ ಕಾರಾದೇಶವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇದೇ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ಗದಬಜಕಾರಮವಿದಿರೆ

ಮೊದಲಪದಂ ತಾಂ ಕೃದಂತಮಾಗರೆ ದೊರೆಕೊ

ಳ್ಳುದನುಸ್ವಾರಮುದಂತದೊ

ಳಿದಂತದೊಳ್ ಕರ್ಮಧಾರಯಂ ಬರೆ ಬಹುಳಂ (ಸೂತ್ರ ೧೭೦)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೩೪೫

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪೂರ್ವಸಹಿತ 'ದು' ಲೋಪ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಗಾಗಮ ವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅಗ್ನಿಹುಲಂ || ೩೪೫ ||

ಅರ್ಥ || ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಾದ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ದು' ಲೋಪ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಾಂತ್ಯವಾಗಿ ಅಗಾಗಮವು ಬಹುಳವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಬಟ್ಟತು ಮೊಲೆ—ಬಟ್ಟಮೊಲೆ, ತೋರಿತು ಮುಡಿ — ತೋರಮುಡಿ ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ಬಹುಳಗ್ರಹಣವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ — ' ಬಟ್ಟೊಲೆ, ಮುಲ್ಲಿದಿ, ಕೂಗ್ಗತ್ತಿ ' ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ — ' ಚುಚ್ಚುವ ಕೊಳ್ಳಿ — ಚುಚ್ಚುಂಗೊಳ್ಳಿ, ತೂಗುವ ಸೊಡರ್ — ತೂಗುಂಜೊಡರ್ ' ಮೊದಲಾದ ರೂಪದ್ವಯಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಳಗ್ರಹಣಕ್ಕೆ ' ಅನ್ಯದೇವ ' ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೂ ಸ್ವೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ' ಸಿಡಿಯುಂದಲೆ, ಇಜಿಯುಂಬೊಲ್ಲು ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಾದಿಗಳೂ ಬಂದಿರುವುವು.

ವಿಚಾರ ೩೪೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಅಕ್, ಬಹುಲಂ ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳು ಇರುವುವು. ' ಅಕ್ ' ಎಂಬುದು ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆಗಮವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ' ಬಹುಲಂ ' ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಕೃಚಿತಪ್ರವೃತ್ತಾದಿ ಚಾತುರ್ವಿಧ್ಯಬೋಧಕವಾದುದು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ' ತತ್ರ, ಏಕಾರ್ಥೇ, ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪರಪದೇ ' ಎಂಬುವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾಚಕಪದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ' ಉತ್ತರಪದೇ ಪರೇ ' ಎಂದು ನಿಮಿತ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ' ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ — ಪೂರ್ವಸ್ವರಸಹಿತ ' ದು ' ಲೋಪವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪರಪದವು ಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ಅಗಾಗಮವು ಬರುವುವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು ಅದುದರಿಂದ — ' ಬಟ್ಟಮೊಲೆ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಯದ್ಯಪಿ — ಇಲ್ಲಿ ' ಸುಪ್ಸುಪಾಸಮಾಸೋ ಬಹುಲಂ ' ಎಂಬುದರಿಂದ ' ಬಹುಲಂ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಅದರಿಂದಲೇ ಕೃಚಿತಪ್ರವೃತ್ತಾದಿ ಚಾತುರ್ವಿಧ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ತಥಾಚ — ಪುನರ್ಬಹುಲಗ್ರಹಣವನ್ನು ಹೇಚ್ಚಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಅಗಾಗಮವು ಮು ಕಾರಾದೇಶದಂತೆ ಕೃನ್ಮಾತ್ರವಿಷಯಕವಲ್ಲ. ಕೃಚಿದ್ಗುಣವಾಚಕಕ್ಕೂ ಬರುವುದು ಎಂದು ಬೋಧಿಸಲು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ — ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ ' ಬಟ್ಟಮೊಲೆ, ತೋರಮುಡಿ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಹಾಗೆಯೇ — ಈ ಅಗಾಗಮ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪರಪದದಲ್ಲಿಯೇ ಬರುವುದೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಕೆಲವೆಡೆ ಸ್ವರಾದ್ಯುತ್ಪರಪದದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುದು ಎಂದು — ಬೋಧಿಸುವುದು. ಅದುದರಿಂದ — ' ಪಾಡುವಂಗೆನೆಯರ್, ಆಡುವಚ್ಚರಸೆಯರ್ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಹೀಗೆಯೇ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿಯೇ ಬರುವುದು — ಎಂಬ ನಿಯಮವೂ ಇಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ —

ಲಂಕಾಧೀಶನ ಜಯವಧು

ಸಂಕಜನಾಭಂಗಿ ಸೋಲ್ಲ ರಣಮುಖದಡೆಯೊಳ

ಮುಂ ಕೊಟ್ಟಟ್ಟಿದ ರನ್ನದ

ಕಂಕಣಮೆಂಬಂತೆ ಕಯ್ಗೆ ಬಂದುದು ಚಕ್ರಂ

ಮೆಟ್ಟಿದ ಕಾಲೊಳ್ ಪಾವುಗೆ
ಕಟ್ಟಿದ ಕೊರಲಲ್ಲಿ ಮುತ್ತಿನೆಕ್ಕಾವಳಿ ತ
ನ್ನಿಟ್ಟ ನೊಸಲಲ್ಲಿ ಕತ್ತರಿ
ಬೊಟ್ಟು ಕರಂ ಸೊಬಗುವಡೆದುರಾ ನೃಪಸುತನಾ

ಮಾಡುವ ಸಿನೊಳ್ಳಿಗಮಂ
ಪಾಡುವ ಸಿನೊಳ್ಳುಣಂಗಳಂ ಸಂತಸದಿಂ
ದಾಡುವ ಸಿನೊಡನಮರರ
ಗಾಡಿಯೆ ಪೇಲ್ಪುವುದು ಸಿನ್ನ ಪಂಪಂ ಜಿನಪಾ

ಶ್ರೀರಾಮಾನಬಿ ಕಾಸ್ತು ಭದ್ರುತಿಕಿರತ್ನಪ್ಪಂಜಲಿಕ್ಷೇಪವ
ಕ್ಷೇರಂಗಪ್ಪಿತೆಯಾದ ಪಾದನಬೋಜಗ್ಗಂಗೆ ಪೃಥ್ವೀಶಕೋ
ಟೀರವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಸಂದ ಚಕ್ರರವಿ ದೈತ್ಯಘ್ನಾಂತಮಂ ಗೆಲ್ಲ ಭೂ
ಭಾರಚ್ಛೇದವಿನೋದಿ ಕೃಷ್ಣ ನೆಮಗೀಗಾನಂದಸಂದೋಹಮಂ

ಮೊದಲಾದ ವೃತ್ತಪ್ರಯೋಗಗಳೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ' ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ತರಪದೇ ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಅನುವೃತ್ತಿ ಉತ್ತರಾರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇದರಿಂದಲೇ ಅಗಾಗಮವು ಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ಪೂರ್ವಸ್ವರಸಹಿತ ದು ವಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದು. ಇದರಿಂದಲೇ ಅಗಂತವಾದ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪವು ಕಥಂಚಿದವ್ಯಯವಾಗುವುದು-- ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು.

ಅನತಾರಿಕ ೩೪೬

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಿಶೇಷವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಮಾಡದಿದ್ದರೂ ಬಹುಳಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕೃದಂತ ಗುಣನಾಚಕಗಳನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸಿ ಅಗಾಗಮವು ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಶಬ್ದ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸಿ ಅಗಮವಿಶೇಷವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕಮ್ ನಣಃ || ೩೪೬ ||

ಅರ್ಥ || ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನ ಕಾರಾಂತ ಣ ಕಾರಾಂತಗಳಿಗೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ಕಮಾಗಮವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಮೀನಂ ಬುಲು — ಮೀಂಬುಲು, ಬಾನಂ ಗುಲು — ಬಾಂಗುಲು, ಕಣ್ಣಂ ದೊಲುಲಿ — ಕಣ್ಣೊಲುಲಿ, ಗೋಣಂ ನಾಲಿ — ಗೋಣ್ಣಾಲಿ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೪೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಕಮ್, ನಣಃ ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ' ಎಕಾರ್ಥೇ, ವ್ಯಂಜನೇ, ಉತ್ತರಪದೇ ' ಎಂಬಿವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ' ಕಮ್ ' ಎಂಬುದು ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಗಮಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ಇದೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯವು. ' ನಣಃ ' ಎಂಬುದು ನ ಕಾರ ಣ ಕಾರ ರೂಪವ್ಯಂಜನಮಾತ್ರಬೋಧಕಸತ್ಯಂತಪದವು. ಇದು ಉತ್ತರ ಪದದಿಂದಾಕ್ಷಿಪ್ತವಾದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಆದುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭವು ಬರುವುದು. ತಥಾಚ — ನ ಕಾರ ಣ ಕಾರಾಂತ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಾದ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ತರ

ಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕಮಾಗಮವು ಬಹುಳವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದರೆ 'ಅಮ' ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವ ಪದದ ಕೊನೆಯ ನ ಕಾರ ಣ ಕಾರಗಳ ಮುಂದೆ ಸೇರುವುದು — ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ವಾನಂಬುಲು, ಮಿಾಂಬುಲು' ಮೊದಲಾದ ರೂಪದ್ವಯಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ 'ವುಲು' ಶಬ್ದವು ಕ್ರಿಮಿವಾಚಕವು. ಅದುದರಿಂದ 'ವಾನಂಬುಲು' ಎಂದರೆ 'ಮತ್ಸ್ಯಕ್ರಿಮಿ' ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. 'ಬಾನಂಗುಲು' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಗುಲು' ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ಭ್ರಮಿಸಲಾಗದು. ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ ಗರ್ತವಾಚಿಯಾದ 'ಕುಲು' ಶಬ್ದವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯ ವರ್ಣಾದೇಶವು ಬಂದಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಗಗನ ಗರ್ತವೆಂದರ್ಥವು. 'ಕಣ್ಣಂದೋಳಲಿ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ 'ತೋಳಲಿ' ಎಂಬುದು ಗೋಳಕವಾಚಕವು. 'ಕಮ್ಮುಮಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಣ ಕಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬಂದಿರುವುದು 'ಚಕ್ಷುಗೋಳಕ' ವೆಂದರ್ಥವು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಎಕಾರ್ಥೇ' ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ 'ವಾನಂಬುಲು' ಮೊದಲಾದುವು ಷಷ್ಟೀಸಮಾಸದಂತೆ ತೋರುತ್ತಿದ್ದರೂ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣಸಮಾಸವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು ಕೃತ್ತಿಲ್ಲದುದಂತಕ್ಕೂ ಅದಂತಕ್ಕೂ ಬಿಂದು ಬರುವುದು; ನ ಕಾರ ಣ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸೊನ್ನೆಸಹಿತವಾದ ಅ ಕಾರವೂ ಆ ಕಾರಕ್ಕೆ ಸೊನ್ನೆ ಸಹಿತ ಉ ಕಾರವೂ ಬರುವುವೆಂದು —

ಕೃತ್ತಿರದೆಯುಮುತ್ಪತ್ತಾ
ಯತ್ತಮನುಸ್ವಾರಮಸ್ವರದ ನಣಕತ್ತಂ
ಮತ್ತೇಕಕಾರಕ್ಕುತ್ತಂ
ಪತ್ತರೊಡಂ ಬಿಂದು ಬಂದು ನೆಲೆಗೊಂಡಿಕ್ಕುಂ (ಸೂತ್ರ ೨೨)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿಸಿರುವನು. ಇದರಿಂದ ಶಾಸನಕಾರನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ — 'ಆಃ ಕುಂ || ೩೪೭ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವೂ ಸಂಗ್ರಹೀತವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೩೪೭

ಹೀಗೆಯೇ ಆ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆಗಮಾಂತರವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಆಃ ಕುಮ್ || ೩೪೭ ||

ಅರ್ಥ || ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಾದ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆ ಕಾರಾಂತಕ್ಕೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ಕುಮಾಗಮವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಬೆಳ್ಳುಂ ಬಟ್ಟಿ, ಬೆಳ್ಳುಟ್ಟಿ; ತೆಳ್ಳುಂ ಬಸುಱ್ಱಾ, ತೆಳ್ಳುಸುಱ್ಱಾ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೪೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಆಃ, ಕುಂ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಂತೆ 'ಎಕಾರ್ಥೇ, ವ್ಯಂಜನೇ, ಉತ್ತರಪದೇ, ಬಹುಲಂ' ಎಂಬಿವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. 'ಆಃ'

ಪಾಶಾಂತರ ಗ: ತೆಳ್ಳು ಬಸುಱ್ಱಾ, ತೆಳ್ಳುಸುಱ್ಱಾ.

ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟಂತವು. ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಲು ತದಂತಪರವಾಗುವುದು. 'ಕುಮಾರ' ಎಂಬುದು ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಗಮಬೋಧಕವು. ಇದೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯವು. ಅದುದರಿಂದ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುಲು 'ಕಾರಾಂತ ಪೂರ್ವಪದದ ಕೊನೆಗೆ ' ಉಮಾ ' ಎಂಬುದು ಅಗಮವಾಗುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ಬೆಳ್ಳುಂ ಬಟ್ಟೆ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅನವಾರಿಕೆ ೩೪೮

ಹೀಗೆಯೇ ಕೆಲವು ಅಂಶ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅದೇಶ ವಿಶೇಷವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ದೋರ್ವೋಽಂತಿನ್ಯದಿಮೇಗೋಃ || ೩೪೮ ||

ಅರ್ಥ || ಅಂಶವಾಚಿಯಾದ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಪದ ಭೂತಗಳಾದ ' ಅಡಿ, ಮೇಗು ' ಎಂಬ ಅಂಶವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ 'ದು' ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಭಾಗಕ್ಕೆ 'ಮ' ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಕಯ್ಯ ಅಡಿ—ಅಂಗಯ್ಯ; ಕಾಲ ಅಡಿ, ಅಂಗಾಲ್; ಕಯ್ಯ ಮೇಗು, ಮೇಂಗಯ್ಯ; ಕಾಲ ಮೇಗು—ಮೇಂಗಾಲ್ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೪೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ದೋಃ, ಮಃ, ಅಂತಿನಿ, ಅಡಿಮೇಗೋಃ ' ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳಿರುವುವು. ' ದೋಃ ' ಎಂಬುದು ಸ್ಥಾನಷಷ್ಠ್ಯಂತಪದವು. ಇದಕ್ಕೆ ' ಅಡಿಮೇಗೋಃ ' ಎಂಬ ಅಂಶವಾಚಕ ಸ್ಪಷ್ಟಂತಪದವು ವ್ಯಧಿಕರಣ ವಿಶೇಷಣವು. ' ಮಃ ' ಎಂಬುದು ಮ ಕಾರಮೂತ್ರ ಬೋಧಕವಿಧೇಯವಾಚಕಪದವು. ' ಅಂತಿನಿ ' ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾದ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ತಥಾಚ — ಅಂಶವಾಚಿವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುಲು ಅಂಶವಾಚಿಯಾದ ಪೂರ್ವಪದಭೂತ ' ಅಡಿ ಮೇಗು ' ಶಬ್ದಗಳ 'ದು' ಭಾಗಕ್ಕೆ 'ಮ' ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದು—ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ಅಂಗಯ್ಯ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಅಂಶಾಂತಿಭಾವವಿರಬೇಕೆಂಬ ಅರ್ಥವು ತೋರುವುದರಿಂದ ' ಏಕಾರ್ಥೇ ' ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿ ' ದೋಃ ' ಎಂಬುದು ಅಂತ್ಯಾದೇಶನಿವರ್ತಕವು. ' ಅಂತಿನಿ ' ಎಂಬುದು ' ಅಡಿ ಮೇಗುಗಳ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗನಿವೃತ್ತಾರ್ಥಕವು. ' ಅಡಿಮೇಗೋಃ ' ಎಂಬುದು ' ಕಯ್ಯ ಒಳಗು, ಒಳಕಯ್ಯ; ಕಾಲ ಪೊಹಗು, ಪೊಹಕಾಲ್ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗನಿವರ್ತಕವು. ' ವ್ಯಂಜನಾದೌ ' ಎಂಬುದು ' ಇಟ್ಟೆಯ ಅಡಿ—ಅಡಿಯಿಟ್ಟೆ ' ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಪದ ವ್ಯಾವರ್ತಕವು.

ಇಲ್ಲಿ ಬಹುಳಾಧಿಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ' ಮಾವು ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂಶವಾಚ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುಲು ' ದು ' ವಿಗೆ ಮ್-ಆದೇಶವು ಬಂದು — ' ಮಾಂಗದಿರ, ಮಾಂಗೊನರ, ಮಾಂಜೆಳೆ, ಮಾಂಜೊಂಪಂ, ಮಾಂಜೊಣೆ, ಮಾಂದಳಿರ, ಮಾಂಬೂಗಳ, ಮಾಂಜೊಣಾರ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ' ಮಾಮರಂ, ಮಾಮಿಡಿ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗ

ಗೌಡರೋ 'ಮಾವು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರಸ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿ ದು-ಲೋಪಮಾತ್ರವನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು—

ಅಶಿಮೇಗುಗಳಂತ್ಯಾಪ್ತರ

ದೆಡೆಗಕ್ಕುಂ ಬಿಂದು ಮುಂದು ಪಿಂದುಗಳಂತ್ಯ

ಕ್ಯೂಡರಿಸುಗುಂ ಲೋಪಂ ನೋ

ಬಿಡ್ವಿಡವ್ಯಯಾ ಭಾವದೋಳ ಕೆಳಗು ಕಿಟಿಸಿಕ್ಕುಂ (ಸೂತ್ರ ೩೫೬)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಶಾಸನಕಾರನು ಹೇಳುವ 'ಲುಪ್ಪಿಂದು ಮುಂದೋ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನೂ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿರುವನು.

ಅನವಾರಿಕೆ ೩೪೯

ಹಿಂದೆ ಕೆಲವು ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಭಾವರೂಪಾದೇಶವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಕೆಲವಕ್ಕೆ ಅಭಾವರೂಪಾದೇಶವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಸೂತ್ರಂ || ಲುಪ್ಪಿಂದುಮುಂದೋ || ೩೪೯ ||

ಅರ್ಥ || 'ಪಿಂದು, ಮುಂದು'ಗಳೆಂಬ ಅಂಶವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ದು-ವಿಗೆ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯಂತಿ ನಾಚಿಯಾದುತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲರಲು ಲೋಪವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಮಾಗಿಯ ಮುಂದು—ಮುಮ್ಮಾಗಿ; ಕಾಲ ಮುಂದು—ಮುಂಗಾಲ್; ಕಾಲ ಪಿಂದು — ಪಿಂಗಾಲ್; ತಲೆಯ ಪಿಂದು — ಪಿಂದಲೆ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೪೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಲುಪ್ಪಾ, ಪಿಂದುಮುಂದೋ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ಲುಪ್ಪಾ' ಎಂಬುದು ಅದರ್ಶನವಾಚಕವು. ಇದೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯವು. 'ಪಿಂದುಮುಂದೋ' ಎಂಬುದು ಅಂಶವಾಚಕವಾದ ಸ್ಪಷ್ಟಂತಪದವು. ಇದು ಅನುವರ್ತಮಾನವಾದ 'ದೋ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವ್ಯಧಿಕರಣವಿಶೇಷಣವು. 'ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ತರಪದೇ, ಅಂತಿಸಿ' ಎಂಬವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ — ಅಂತಿವಾಚಿ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲರಲು 'ಪಿಂದು, ಮುಂದು' ಶಬ್ದಗಳ 'ದು' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಮುಮ್ಮಾಗಿ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅನವಾರಿಕೆ ೩೫೦

ಹೀಗೆ ಉತ್ತರಪದನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಪೂರ್ವಪದೋದ್ದೇಶ್ಯಕ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಈಗ ಕೆಲವು ಸಮಾಸವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುಳವಾಗಿಯೂ ವೃತ್ತಂತರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಆದೇಶಾದಿಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ಮೊದಲು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ನಿತ್ಯಂ ಮೆವರಿ || ೩೫೦ ||

ಅರ್ಥ || ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ' ಪಯಿನ್ ಪತ್ತೋಃ || ೩೬೩ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ನರಿಗೆ ಪ್ರತಿಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ' ನಿತ್ಯಂ ಮೆವರಿ ' ಎಂಬುದು ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಆಯಾ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಕೊಡಲ್ಪಡುವುವು.

ವಿಚಾರ ೩೫೦

ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ' ನಿತ್ಯಂ ' ಎಂಬುದು ಪಕ್ಷ್ಯಮಾಣವಿಧೇಯವಿಶೇಷಣವು. ಅದುದರಿಂದ ಅವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅದು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುದು — ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆ ವಿಧೇಯವು ಭೂತಕಾಲಿಕವೆ? ವರ್ತಮಾನಕಾಲಿಕವೆ? ಅಥವಾ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಿಕವೆ? ಈ ಮೂರರಲ್ಲಾವುದಾದರೂ ಒಂದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಆದರಲ್ಲ ಭೂತವೇನೋ ಸಂಭವಿಸುವುದು. ಅದು ಯುಕ್ತಯುಕ್ತವಾಗಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ — ಈಗ ಹೇಳಿರುವುದಲ್ಲವಾದೂ ' ಮೆವರಿ ' ಪ್ರಾಪ್ತವೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಭೂತವಲ್ಲ. ಹೀಗೆಯೇ ಅಪ್ರಸಕ್ತವಾದುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನವೂ ಅಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಪರಿಶೇಷವಿಧಿಯಿಂದ ಭಾವವಿಗಾದ ವಿಧಿಯೇ ಇದಕ್ಕೆ ವಿಸಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಮೂಡೆ ಹೇಳುವ ವಿಧಿಯು ' ಮೆವರಿ ನಿತ್ಯಂ ' ಎಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅನ್ಯತ್ರವಿಕಲ್ಪವೆಂದು ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೫೦

ಕೆಲವು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸವಿಶೇಷದಲ್ಲ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಎಣ್ಣು ನಾಲ್ಕು ಯೋರದ್ವಂದ್ವೇ || ೩೫೧ ||

ಅರ್ಥ || ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ' ಎಣ್ಣು, ನಾಲ್ಕು, ಆಯ್ದು ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ' ದು ' ಬಗೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ಲೋಪವು ಬರುವುದು; ' ಮು, ವರ್ ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಎಣ್ಣುವುದಂ, ಎಣ್ಣುಗಾವುದಂ; ಎಣ್ಣೆಸೆ, ಎಣ್ಣುದೆಸೆ; ನಾಲ್ಕೊಗಂ, ನಾಲ್ಕುಮೊಗಂ; ನಾಲ್ಕುವುದಂ, ನಾಲ್ಕುಗಾವುದಂ, ಆಯ್ದುಸೂಡಂ, ಆಯ್ದುಮಸೂಡಂ; ಆಯ್ದುಲೆ, ಆಯ್ದುಮೂಲೆ; ಎಣ್ಣೆ, ಎಣ್ಣುರ; ನಾಲ್ಕೆ, ನಾಲ್ಕುರ; ಆಯ್ದೆ, ಆಯ್ದುರ ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೫೧

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಎಣ್ಣುನಾಲ್ಕುಯೋಃ, ಆದ್ವಂದ್ವೇ ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ — ' ದೋಃ, ಲುಪ್, ವ್ಯಂಜನೇ, ಉತ್ತರಪದೇ ' ಎಂಬವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ' ನಿತ್ಯಂ ಮೆವರಿ ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ' ಎಂಟುನಾಲ್ಕುಯೋಃ ' ಎಂಬುದು ಪಕ್ಷ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ ಅವಯವಾವಯವಿಭಾವಸಂಬಂಧದಿಂದ ' ದೋಃ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ' ಆದ್ವಂದ್ವೇ ' ಎಂಬುದು ವಿಷಯಸಪ್ತಮಿ. ಇದು ಪ್ರಸಜ್ಯಪ್ರತಿಸೇಧಾರ್ಥಕ ' ನಜಾ ' ಸಮಾಸವು.

‘ ಉತ್ತರಪದೇ ’ ಎಂಬುದು ನಿಮಿತ್ತಸಪ್ತಮಿ. ಇದಕ್ಕೆ ‘ ವ್ಯಂಜನೇ ’ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣವು. ‘ ನಿತ್ಯಂ ಮೇವ ’ ಎಂಬುದು ಬೇರೆ ವಾಕ್ಯವು. ಇದು ಪ್ರಾಪ್ತೋಕ್ತವಾದ ಲೋಪಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಅನ್ಯತ್ರಲೋಪವು ಏಕಲ್ಪವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ — ‘ ಎಣ್ಣಿ, ನಾಲ್ಕು, ಅಯ್ಯ ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ‘ ದು ’ ವಿಗೆ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪವು ಬರುವುದು. ಈ ಲೋಪವು ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ — ಎಂದು ಪ್ರಸಜ್ಯಪ್ರತಿಷೇಧವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಲುಪ್ ಇತರವೃತ್ತಿಗಳೆಲ್ಲ ಬರುವದೆಂದು ತೋರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಮೇ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ವರ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರುವಾಗಲೂ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಒರುವುದು — ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಇದರಿಂದ ಉಳಿದೆಡೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಏಕಲ್ಪವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು — ಎಂದು ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಫಲಿತಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ ಎಣ್ಣಾವುದಂ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ — ‘ ಅದ್ವಂದ್ವೇ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ‘ ಅಯ್ಯ ನಾಲ್ಕೆಂಟು ’ ಮೊದಲಾದ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದಲ್ಲಿಯೂ ‘ ವ್ಯಂಜನಾದೌ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ‘ ಎಣ್ಣಾನೆಯಂ, ನಾಲ್ಕಾಕಳ, ಅಯ್ಯಾಡು ’ ಗೆ ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರಾದ್ಯುತ್ತರಪದಪರಕ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಲೋಪವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಾಕಾರನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ‘ ಮೂಱಿಃ ’ ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಾದ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಶಾಸನಕಾರನು ವಿಧಿಸುವ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ —

ಅಕ್ಕುಂ ಲೋಪಂ ನಾಲ್ಕು
ಯ್ದು ಕಂತ್ಯಕ್ಕಾ ಹಿಜಾದಿಯೊಳ್ ಪ್ರಸ್ತಂ ತಾ
ನಕ್ಕು ಮದೆಟರ್ಕೇಣಿಂ
ದಕ್ಕುಂ ಚರಮಕ್ಕೆ ಲೋಪಮೆಣ್ಣು ಕಕ್ಕುಂ (ಸೂತ್ರ ೧೮೯)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ೩೫೨

ಹೀಗೆಯೇ ‘ ಮೂಱಿ ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಮೂಱಿಃ || ೩೫೨ ||

ಅರ್ಥ || ‘ ಮೂಱಿ ’ ಶಬ್ದದ ‘ ದು ’ ವಿಗೆ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲರಲು ಲೋಪವು ಬರುವುದು. ಇದು ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮೇ, ವರ್-ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಲು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ ಮೂಗಾವುದಂ, ಮೂಱಿಗಾವುದಂ, ಮೂದಲೆಯಂ, ಮೂಱಿತಲೆಯಂ, ಮೂಮೆ, ಮೂವರ್ || ’ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ಪಾಠಾಂತರ ೧: ಅಯ್ಯಾ ಹಾಡು.

ವಿಚಾರ ೩೫೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಮೂಱೋಃ’ ಎಂದು ಒಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಇದು ಅವಯವಾ ವಯವಿಭಾವ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಬಂದ ವ್ಯಂಜನತಪದವು. ಇದು ಅನುವೃತ್ತವಾದ ‘ದೋಃ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ಉಪಾದಿಪದಗಳನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಿ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು. ತಥಾಚ — ‘ಮೂಱು’ ಶಬ್ದದ ‘ದು’ ಎಗೆ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪವು ಬರುವುದು. ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮೇ, ವರ್-ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುದು—ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ಮೂಗಾ ವುದಂ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ‘ಅದ್ವಂದ್ವೇ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ಮೂಱುನಾಲ್ಕು’ ಮೊದಲಾದ ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿಯೂ ‘ವ್ಯಂಜನೇ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ಮೂಱಾವು’ ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರಾದ್ಯುತ್ತರ ಪದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಶಬ್ದವನ್ನೂ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಪಾಠಮಾಡಿ ಅದರಿಂದಲೇ ಲೋಪವನ್ನು ಸಿದ್ಧಿಸಲು ‘ಮೂಗಾವುದಂ’ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತಿರಲು ‘ಮೂಱೋಃ’ ಎಂದು ಪೃಥಕ್ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ—‘ಏಕಯೋಗನಿರ್ದಿಷ್ಟಾನಾಂ ಸಹ ವಾ ಪ್ರವೃತ್ತಿಃ ಸಹ ವಾ ನಿವೃತ್ತಿಃ’ ಎಂಬ ನಿಯಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ‘ಎಣ್ಣು’ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿ ‘ಮೂಱು’ ಶಬ್ದವೊಂದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕೆ — ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಬಹುಳಾಧಿಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ‘ಮೂಱು’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜನಾ ದ್ಯುತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಮೇ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ‘ದು’ ಎಗೆ ರೇಫಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಕೆಲವರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿ—

ಇಮೃದಿ ಬಲಿಗೆ ದಧೀಚಿಗೆ
ಮೂಮೃದಿ ಜೀಮೂತವಾಹನಂಗಂ ಬಗೆಯಲ್
ನೂಮೃದಿ ಶಿದಿಗಂ ದಿಟ ಸಾ
ಸಿಮ್ನೃದಿ ಮಿಗಿಲಿಳಿಗೆ ಚಾಗದೊಳ್ ನೃಪತುಂಗಂ

ಕೂರ್ಮಯಿನಾ ಮುನಿಯಂ ಕಂ
ಡಾಮೃದಿ ನೀನಲ್ಲದಿಲ್ಲ ಪಿಣಿತಂದರಸಂ
ಮೂಮ್ನೃದಿ ಬಲವಂದು ನುತಿಸಿ ಪ
ಲಮ್ನೃದಿ ತುಣಿಲೈಯ್ದು ಭಕ್ತಿಯಿಂ ಬೆಸಗೊಂಡಂ

ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು.

ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ‘ಅಞ್ಜಮೂಱೋಃ || ೪೬ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಮೂಱು’ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಶಿಷ್ಟ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ‘ದು’ ಎಗೆ ರೇಫಾದೇಶವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವೋಚ್ಚಾರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇ

ಕೆಂದು ನಿಯಮವಿದ್ದರೂ 'ಮೂಱುಗಾಡು' ಎಂದು ಉಚ್ಚರಿಸದೆ 'ಅಱುಮೂಱುಗಾಡು' ಎಂದು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿ ಸೂತ್ರಕಾರರು ಮಾಡಿರುವ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯಿಂದ ಕ್ವಚಿತ್‌ರೇಫಾದೇಶ ವುಂಟೆಂದು ಜ್ಞಾಪಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದು ಆ ಸೂತ್ರವಿಚಾರದಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೫೩

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರೋಕ್ತ 'ದು' ಲೋಪವಿಷಯದಲ್ಲಿ 'ಮೂಱು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಹ್ರಸ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಹ್ರಸ್ವಸ್ತತ್ರ ವಾ || ೩೫೩ ||

ಅರ್ಥ || ಮೂಱು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದು-ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಲು ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಮುಗ್ಗುಡ್ಡೆ, ಮೂಗುಡ್ಡೆ; ಮುಕ್ಕೂಡೆ, ಮೂಗೂಡೆ; ಮುಚ್ಚೋಟು, ಮೂಚೋಟು || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೫೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಹ್ರಸ್ವಃ, ತತ್ರ, ವಾ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ವಿಧಿವಾ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಾ ಅನಂತರಸ್ಯ ಭವತಿ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಅನಂತರವಾದ 'ಮೂಱು' ಶಬ್ದವೇ ಇಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ್ಯವು. ಹ್ರಸ್ವಪದವನ್ನು ಚ್ಚರಿಸಿ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ವಿಧಾನವಿರುವುದರಿಂದ 'ಸ್ವರಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುತ್ತಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನಪಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಡುವುದು. 'ತತ್ರ' ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ದು-ಲೋಪ ಪರಾಮರ್ಶಕವು. ತಥಾಚ — ದು-ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಲು 'ಮೂಱು' ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ಉ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅದರ ಹ್ರಸ್ವವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು—ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಮುಗ್ಗುಡ್ಡೆ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ 'ತತ್ರ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಮೂಱುಗಾವುದಂ' ಮೊದಲಾದ ದು-ಲೋಪವಿಲ್ಲದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವವಿಲ್ಲ.

'ಮುಗ್ಗುಡ್ಡೆ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಮೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿಭಾವವು ಬಂದಿರುವುದು. 'ಮುಕ್ಕೂಡೆ, ಮುಚ್ಚೋಟು' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಸಕೋಲಾದಿತ್ವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ತೃತೀಯವರ್ಣಾದೇಶವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೫೪

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ಮೆವರಿ ಸಿತ್ಯ'ವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಮೂಱು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವೂ ಸಿತ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಅದಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಮೆವರಿ || ೩೫೪ ||

ಅರ್ಥ || 'ಮೆ, ವರ್' ಎಂಬವು ಪರವಾಗಲು ದು-ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಪಾಠಾಂತರ ೧: ಮೂಕೂಡೆ.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಮುಮ್ಮೆ, ಮೂಮೆ, ಮುನ್ನರ್, ಮೂವರ್' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೫೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಮೆವರಿ' ಎಂದು ಒಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ಮೂಱೋಃ, ಹ್ರಸ್ವಃ, ವಾ' ಎಂಬಿವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ — ದು-ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ 'ಮೂಱು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೆ, ವರ್-ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಲು ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು—ಎಂದು ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗಲು 'ಮುಮ್ಮೆ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ 'ಮೆವರಿ' ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಸುತ್ತಿರಲು ಪುನಃ 'ಮೆವರಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದುದು ನಿತ್ಯ ಪದಸಂಬಂಧವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದು ಬೋಧಿಸಲು ಪುನಃ ತದ್ಗ್ರಹಣವು ಸಾರ್ಥಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೩೫೫

ಹೀಗೆಯೇ 'ಅಱು' ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅಱೋಃ || ೩೫೫ ||

ಅರ್ಥ || ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರಲು 'ಅಱು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಇದು ಧ್ವಂಸ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮೆ, ವರ್-ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ 'ಅಱೋಃ' ಎಂದು ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಹ್ರಸ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಷಷ್ಠಾಃ ಸ್ಥಾನೇಽಂತಸ್ಕ || ೨೨ ||' ಎಂಬುದರಿಂದ ತದಂತಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅದಿ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಅಱುಗಾವುದಂ, ಅಱುಗಾವುದಂ; ಅಱುಮೊಲಂ, ಅಱುಮೊಲಂ; ಅಱುಮೆ, ಅಱುವರ್' || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೫೫

ಇಲ್ಲಿ 'ಅಱೋಃ' ಎಂದು ಒಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಇದೇ ಇಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ್ಯವು. ಇದರ ಅಂತಸ್ವರವು ಸ್ವತಃ ಹ್ರಸ್ವವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇದರ ಆದಿಸ್ವರಕ್ಕೆ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವದಂತೆ ವ್ಯಂಜನಾದಿಗಳನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಿ, 'ಅಱು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶವು ಬರುವುದು; ಧ್ವಂಸ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಮೆ, ವರ್-ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುದು—ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಅಱುಗಾವುದಂ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. * ['ಅಱುಗಾವುದಂ' ಎಂದರೆ 'ಆರು ಗಾವುದಗಳು ಎಂದು' ಅರ್ಥವು. 'ಅಱುಮೆ' ಎಂದರೆ 'ಆರುಬಾರಿ, ಆರುಬಾರಿಗಳನ್ನು' ಮುಂತಾದ ಅರ್ಥವು. 'ಅಱುವರ್' ಎಂದರೆ 'ಆರುಜನ-ಪುರುಷರು ಇಲ್ಲಿವೆ ಸ್ತ್ರೀಯರು' ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

* ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಈ ಕಂಸ ಮುಗಿಯುವ ವರೆಗೆ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥಪಾಠವಾಗಿದೆ. ಈ ಭಾಗವನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ಪಂಡಿತ ಮ. ಪ್ರ. ಪೂಜಾರರವರು ಬರೆದಿರುವರು.

ಅನವತಾರಿಕೆ ೩೫೬

‘ಅಱು’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಂಟಾಗುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಈಗ ‘ಏಱು’ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ, ‘ಏಱು’ ಶಬ್ದದ ಕಾರ್ಯವನ್ನೇ ಹೊಂದುವ ‘ಸಾಸಿರ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಬರುವ ಆದೇಶವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಲುಪ್ ಸಾಸಿರೈಲೋಃ || ೩೫೬ ||

ಅರ್ಥ || ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಪದವು ಪರದಲ್ಲರಲು ‘ಸಾಸಿರ, ಏಱು’ ಎಂಬೀ ಶಬ್ದಗಳ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗುವುದು; ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ; ಮೆ, ವರ್-ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲರಲು ಈ ಕಾರ್ಯವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಆಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ|| ‘ಸಾಸಿರ್ದಲೆಯಂ, ಸಾಸಿರದಲೆಯಂ; ಸಾಸಿರ್ದೋಳಂ, ಸಾಸಿರದೋಳಂ; ಏಱ್ಲಿಯ್ಯಂ, ಏಱುಕಯ್ಯಂ; ಏಱ್ಲಿವುದಂ, ಏಱುಗಾವುದಂ; ಸಾಸಿರ್ಮ್, ಸಾಸಿರ್ಮರ್; ಏಱಕ್ತಿ, ಏಱ್ತರ್’ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೫೬

‘ದೋಃ’ ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವ (೩೪೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾದುದು, ಹಿಂದೆಯೇ (೩೫೩ಕ್ಕೆ) ನಿವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ‘ಸಾಸಿರ, ಏಱು’ ಶಬ್ದಗಳ ದು-ಲೋಪವಿಲ್ಲ; ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಲೋಪವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ‘ಸಾಸಿರ್ದಲೆಯಂ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ಸಾಸಿರಂ, ತಲೆಗೊಳ್, ಆರ್ಗಿ, ಆತಂ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಲ್ಲ ಬಹುಪ್ರೀತಿಸಮಾಸವಾಗಲು ಮಧ್ಯಗತ ವಿಭಕ್ತಿಲೋಪವಾಗಲು ‘ಸಾಸಿರ ತಲೆ’ ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ಅಬ್ಬಹುವ್ರೀಹೇಃ || ೩೨೭ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಆ ಕಾರಾಗಮವಾಗಲು ‘ಸಾಸಿರ್ದಲೆಯಂ’ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ‘ಸಾವಿರ ತಲೆಯವನು’ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಇದೇ ಮೇರೆಗೆ ‘ಸಾಸಿರ್ದೋಳಂ’ ಎಂಬ ಪದವೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ‘ಸಾಸಿರ್ದೋಳಂ’ ಎಂದರೆ ‘ಸಹಸ್ರ ಬಾಹುವು’. ‘ಏಱ್ಲಿಯ್ಯಂ’ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ‘ಅಬ್ಬಹುವ್ರೀಹೇಃ || ೩೨೭ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ಕಾರಾಗಮವು. ‘ಏಱ್ಲಿಯ್ಯಂ’ ಎಂದರೆ ‘ಏಳು ಕಯ್ಯವನು’. ‘ಸಾಸಿರ್ಮ್—ಸಾವಿರಬಾರಿ’ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ‘ಸಾಸಿರ್ಮರ್’ ಎಂದರೆ ‘ಸಾವಿರವನ ಪುರುಷರು ಇಲ್ಲವೆ ಸ್ತ್ರೀಯರು’ ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಅನವತಾರಿಕೆ ೩೫೭

ಈ ವರೆಗೆ ಅಂತ್ಯ ‘ದು’ ಭಾಗಕ್ಕಾಗಲಿ, ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರಕ್ಕಾಗಲಿ ಬರುವ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದನು. ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ‘ಬಂದು’ ಮೊದಲಾದ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಗಳಿಗೂ ‘ಕೆಳಗು’ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಬರುವ ಆದೇಶಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿದೆ. ಆದೇಶಗಳು ಅಂತ್ಯಕ್ಕಾಗಲಿ, ‘ದು’ ಭಾಗಕ್ಕಾಗಲಿ ಬರುವವಾಗಿರದೆ ಇಡಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ (‘ಸರ್ವಾದೇಶ’ ಗಳಾಗಿ) ಬರುವಂತಹುವಾಗಿವೆ. ಇಂತಹ ಸರ್ವಾದೇಶಗಳನ್ನು ‘ದ್ವೇರ್ದೂದೂ || ೩೭೭ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ವರೆಗೆ ಎಂದರೆ ಇಪ್ಪತ್ತು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳುವವನಿದ್ದಾನೆ. ಸರ್ವಾದೇಶಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಅವನ್ನು ‘ಶಿತಾ’ಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ—ಎಂದರೆ ಆ ಆದೇಶಗಳಿಗೆ ಶ ಕಾರವನ್ನು

ಸೇವಿಸಿ ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ 'ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ || ೨೩ ||' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಶ ಕಾರವು ಇತ್-ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿ 'ಉಕ್' ಅದೇಶವು ಸರ್ವಾದೇಶವೆಂದು ಸಂಕ್ಷೇಪವನ್ನು ಹೇಳಿದಾನೆ. ಇನ್ನು ಆ ಇಸ್ತತ್ನು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅದೇಶಗಳೆಲ್ಲ ಶ ಕಾರವನ್ನು ಸೇವಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತ ಹೋಗುವುದೆಂದ ಗೌರವದೋಷವುಂಟಾಗುವುದು. ಅದುವರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಅದೇಶಗಳೆಲ್ಲ ಶಿತ್-ಅದೇಶಗಳು (ಎಂದರೆ ಸರ್ವಾದೇಶಗಳು) ಎಂದು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವವನಾಗಿ ಈ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವನ್ನು ರಚಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಶಿತ್ || ೩೫೭ ||

ಅರ್ಥ || ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ವಿಧೇಯಗಳೆಲ್ಲ 'ಶಿತ್' ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. (ಶಿತ್ — ಶಿ + ಇತ್ — ಶಕಾರವು ಇತ್-ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿ ಉಳ್ಳವು).

ವಿಚಾರ ೩೫೭

ಇದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವು; ಈ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲ. ಪರಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಿತವಾಗಿಯೇ ಇದರ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಸಾರ್ಥಕತೆಯುಂಟು. ಇಂತಹ ಪರಾರ್ಥಕ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವಾದುದರಿಂದಲೇ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಇಲ್ಲ.

ಅನವಶಾರಿಕೆ ೩೫೮

ಹೇಳಬೇಕೆಂದಿರುವ ಸರ್ವಾದೇಶಗಳನ್ನು ಇನ್ನು ಕ್ರಮದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಬರೊಂದೋ || ೩೫೮ ||

ಅರ್ಥ || ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಒಂದು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಬರ್' ಎಂಬ ಅದೇಶ ವಾಗುವುದು; ಅದು 'ಶಿತ್' ಎಂದರೆ] ಸ್ವರಾದೇಶವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದು ದ್ವಂದ್ವದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಮೆ, ವರ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಒತ್ತಲೆ — ಒಂದು ತಲೆ; ಒಕ್ಕಣ್ಣಂಗೆ — ಒಂದು ಕಣ್ಣಂಗೆ; ಒಣ್ಣುಡಿಯಂ — ಒಂದು ನುಡಿಯಂ; ಒಮ್ಮೆ, ಒಪ್ಪೂರ್ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೫೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಬರ್, ಒಂದೋ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವವು. 'ಬರ್' ಎಂಬುದೇ ವಿಧೇಯವು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಧಿಕೃತವಾದ 'ಶಿತ್' ಎಂಬುದನ್ನು ವಿರೋಧಿ ಮಾಡುವುದು. ಈ 'ಶಿತ್' ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಬಿಡುತ್ತಾಗುವುದೆಂದರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. 'ಒಂದೋ' ಸ್ಥಾನಸಮ್ಮತವಲ್ಲ. 'ಒರಾಸೆ, ಬರೆಲೆ, ಒರಾಳಾ' ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರಾ ದ್ಯುತ್ಪರಪದಕ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನೇಕೆಪಿರುವುದೆಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ವ್ಯಂಜನೇ' ಎಂಬುದನ್ನು ಸುವರ್ತಿಸದೆ 'ಉತ್ತರಪದೇ' ಎಂಬುದು ಮಾತ್ರ ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು 'ಅವ್ಯಂಜನೇ, ಮಮೆ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕೃತವಾಗುವುದು. ತಥಾಚಿ — 'ಒಂದು' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಪದವು ಪರವಾದಾಗ ಪಿಕ್ವ ವಾಗಿ 'ಬರ್' ಎಂಬುದು ಸ್ವರಾದೇಶವಾಗುವುದು. ಇದು ದ್ವಂದ್ವದಲ್ಲಿಲ್ಲ. 'ಮೆ, ವರ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ನಿತ್ಯವು' ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಒತ್ತಲೆ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವವು.

ಪಾಠಾಂತರ : ಓರಾಸೆ, ಓರೆಲೆ, ಓರಾಳಾ.

ಈ ಸೂತ್ರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ದರ್ಪಣಕಾರನು—

ದೊರೆಕೊಳ್ಳು ದಖಿಳವೈಯಾ

ಕರಣರಿನೊಂದೆಂಬುದಕ್ಕೊ ರೆಂಬಾದೇಶಂ

ಎರಡಕ್ಕೆ ಎರಾದೇಶಂ

ದೊರೆಕೊಳ್ಳು ಮದಲ್ಲ ಸಂದುಕಾರಾಭಾವಂ (ಸೂತ್ರ ೧೭)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿರುವನು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೫

‘ ಒಂದು ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ‘ ಎರಡು ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಎರಡೋರಿರ್ || ೩೫ ||

ಅರ್ಥ || ‘ ಎರಡು ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರಾಗ ‘ ಇರ್ ’ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಅದು ಶಿವ್ಯತಾಗುವುದು. ದ್ವಂದ್ವದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ‘ ಮೆ, ವರ್ ’ ಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ ಇಬ್ಬರ್ಬಳ್ಳಿ—ಎರಲ್ಬಳ್ಳಿ; ಇತ್ತಲ್—ಎರಲ್ತಲೆ; ಇಮ್ಮೆರ್, ಇವ್ವರ್ ’ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಎರಡೋರಿ, ಇರ್ ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವ ದಂತೆಯೇ ಶಿವಾದಿಗಳನುಮತಿಸುವುವು. ತಥಾಚ — ಎರಡಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಪದದಲ್ಲಿ ‘ ಇರ್ ’ ಎಂಬುದು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು; ದ್ವಂದ್ವದಲ್ಲಿಲ್ಲ: ‘ ಮೆ, ವರ್ ’ ಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವು—ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ ಇಬ್ಬರ್ಬಳ್ಳಿ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ‘ ಇತ್ತಲ್, ಎರಲ್ತಲೆ ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ — ‘ ನಾದಿಷ್ವಾದ್ರಲಃ || ೯೦ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೃತೀಯ ವರ್ಣಾದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೬

ಹೀಗೆ ‘ ಎರಡು ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿ ‘ ಮೂರು ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬರುವ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸ್ವರೇ ಮುಯ್ ಮೂಱೋಃ || ೩೬ ||

ಅರ್ಥ || ಸ್ವರಾದ್ಯುತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ‘ ಮೂಱು ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ ಮುಯ್ ’ ಎಂಬುದು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಅದು ಶಿವ್ಯತಾಗುವುದು. ದ್ವಂದ್ವದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ‘ ಮೆ, ವರ್ ’ ಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ ಮುಯ್ಯಾನೆ — ಮೂಱಾನೆ; ಮುಯ್ಯೇಲು — ಮೂಱೇಲು; ಮುಯ್ಯೆ, ಮುಯ್ಯರ್ ’ || ಮೊದಲಾದುವು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ಸ್ವರೇ, ಮುಯ್, ಮೂಱೋಃ ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ ಸ್ವರೇ ’ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾದ ಉತ್ತರಪದ ವಿಶೇಷಣವು. ಅದುದರಿಂದ ತದಾದಿಬೋಧಕ ವಾಗುವುದು. ‘ ಅದ್ವಂದ್ಯೇ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಪೂರ್ವದಂತೆ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ತಥಾಚ—

ಸ್ವರಾದ್ಯುತ್ಪರಪದದಲ್ಲಿ ಮೂಱಿಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಮುಯಾ' ಎಂಬುದು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗುವುದು; ದ್ವಂದ್ವದಲ್ಲಿಲ್ಲ; 'ಮೆ, ವರ್' ಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವು — ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಮುಯ್ಯಾನಿ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ 'ಸ್ವರೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಮುತ್ತಲೆ, ಮೂಱುತಲೆ' ಮೊದಲಾದ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪರಪದಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಆದೇಶವು ಬಾರದೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ದುಃಖೋಪವಾಹ ಪ್ರಸ್ತವೂ ಬಂದಿರುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಶನಕಾರನು —

ಚರಮಕ್ಕದರ್ಶನಂ ಮೂ.

ಹಾರೆ ಬರೆ ಕಪನರ್ಗಮಗ್ರದೋಳ್ ದ್ವಿಭಾವಂ

ಪಿರಿದುಂ ಪ್ರಸ್ತಂ ಮೊದಲೋಳ್

ಸ್ವರಮಿದಿರೆ ಮೂಱರಲ್ಲ ಮುಯ್ಯಾದೇಶಂ (ಸೂತ್ರ ೧೮೮)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ೩೬೧

ಇನ್ನು 'ಒಬ್ಬತ್ತು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬರುವ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಒಂಬತ್ತೋಸ್ತೊಮ್ ಸತ್ತಾ || ೩೬೧ ||

ಅರ್ಥ || 'ಒಂಬತ್ತು' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಸತ್ತು' ಶಬ್ದವು ಪರವಾಗಲು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ತೊಮ್' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುವುದು. ಇದು ಶಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ದ್ವಂದ್ವದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಮೆ, ವರ್' ಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ತೊಂಬತ್ತು — ಒಂಬತ್ತುಸತ್ತು; ತೊಂಮೆ, ತೊಂಬರ್' || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೬೧

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಒಂಬತ್ತೋ, ತೊಮ್, ಸತ್ತಾ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಂತೆ ಇತರ ಪದಗಳನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಿ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಸಂಬಂಧಿಸಿ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ 'ಸತ್ತಾ' ಎಂದು ನಿಮಿತ್ತವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಒಂಬತ್ತು, ನಾಲ್ಕು' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ೩೬೨

ಹೀಗೆಯೇ ಶಬ್ದಾಂತರವು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ಆದೇಶಾಂತರವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಒಂಬಯ್ ನೂಱುಸಾಸಿರೇ || ೩೬೨ ||

ಅರ್ಥ || 'ಒಂಬತ್ತು' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ನೂಱು, ಸಾಸಿರ' ಶಬ್ದಗಳು ಪರವಾಗಿರಲು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಒಂಬಯ್' ಎಂಬ ಆದೇಶವಾಗುವುದು. ಇದು ಶಿದ್ಧವಾಗುವುದು; ದ್ವಂದ್ವದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ; 'ಮೆ, ವರ್' ಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಒಂಬಯ್ಯಾಱು — ಒಂಬತ್ತುನೂಱು; ಒಂಬಯ್ಯಾಸಿರಂ — ಒಂಬತ್ತು ಸಾಸಿರಂ; ಒಂಬಯ್ಯೆ, ಒಂಬಯ್ಯರ್ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೬೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಒಂಬಯ್ಯ, ನೂಱುಸಾಸಿರೇ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಂತೆಯೇ ಅನುವೃತ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ‘ನೂಱುಸಾಸಿರ’ ಶಬ್ದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಒಂಬತ್ತುಕ್ಕೆ ‘ಒಂಬಯ್ಯ’ ಎಂದು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗುವುದೆಂದೂ ದ್ವಂದ್ವದಲ್ಲಿಲ್ಲ ವೆಂದೂ ‘ಮೆ, ವರ್’ಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವೆಂದೂ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ಒಂಬಯ್ಯಾಱು’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ‘ನೂಱುಸಾಸಿರೇ’ ಎಂದು ನಿಮಿತ್ತವಿರೇಷವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ಒಂಬತ್ತು ಲಕ್ಷಂ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮತ್ತು ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲ ವರು ‘ಒಂಬಯ್ಯ’ ಎಂಬ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ‘ಒಂಬೈ’ ಎಂದು ನಿರ್ವೇಶಿಸಿ ಐ ಕಾರಾಂತಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಪ್ರಾಚಾರ್ಯರ ಮತವರು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಶನಕಾರನು ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ —

ಪತ್ತು ಪರಮಾಗಲೊಡಮೊಂ

ಬತ್ತು ತೊಮೆಂದಕ್ಕುಮಗ್ರಮೊಳ್ ನೂಱರೆ ಮೇಣ್

ಮತ್ತಂ ಸಾಸಿರಮಿರೆ ನೆಲ

ಸಿತ್ತೊಂಬಯ್ಯೆಂದು ವಿಬುಧರಿಂದಾದೇಶಂ (ಸೂತ್ರ ೯೦)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಬರೆದಿರುವನು. ಶಾಸನಕಾರನು ಹೇಳಿರುವ ಐ ಕಾರಾಂತತ್ವವನ್ನಾದರೂ ಪ್ರಯೋಗಬಲದಿಂದಲೂ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೬೩

ಹೀಗೆಯೇ ‘ಪತ್ತು’ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಆದೇಶಾಂತರವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಪಯಿನ್ ಪತ್ತೋಃ || ೩೬೩ ||

ಅರ್ಥ || ‘ಪತ್ತು’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ನೂಱು, ಸಾಸಿರ’ಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ‘ಪಯಿನ್’ ಎಂಬಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗುವುದು. ಅದು ತಿದ್ದುತ್ತಿರುವುದು; ದ್ವಂದ್ವದಲ್ಲಿಲ್ಲ; ‘ಮೆ, ವರ್’ ಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ಪಯಿನ್ನೂಱು — ಪತ್ತುನೂಱು; ಪಯಿನ್ಸಾಸಿರಂ — ಪತ್ತುಸಾಸಿರಂ; ಪಯಿಮೆ, ಪಯಿಂಬರ್’ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೬೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಪಯಿನ್, ಪತ್ತೋಃ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವ ದಂತೆ ಅನುವರ್ತಿಸಿ ಸಂಬಂಧಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ತಥಾಚ — ಪತ್ತೆಂಬುದಕ್ಕೆ ನೂಱು ಸಾಸಿರಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ‘ಪಯಿನ್’ ಎಂಬುದು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗುವುದು; ದ್ವಂದ್ವದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ‘ಮೆ, ವರ್’ಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವು—ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ಪಯಿನ್ನೂಱು’ ಮೊದ ಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ನೂಱುಸಾಸಿರೇ’ ಎಂದು ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ‘ಪತ್ತು, ಲಕ್ಷಂ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಆದೇಶವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ದರ್ಪಣಕಾರನು ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ —

ಪತ್ತಕ್ಕೆ ಪಯಿನೆಂದಾ

ದತ್ತಾದೇಶಂ ಸಮಂತಾ ಸಾಸಿರಮಿದಿರೋ

ಪತ್ತಗೆಗೊಳೆ ಸೂಂ ಕರ್ತಂ

ಮತ್ತಂ ಸಾಸಿರಕಮಂತ್ಯತೋಪಂ ವಿರಳಂ (ಸೂತ್ರ ೧೯೧)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿರುವನು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೩೬೪

ಹೀಗೆಯೇ ' ಪತ್ತು ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಿರೋಧದಲ್ಲಿ ಆದೇಶಾಂತರವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಪನ್ನೊಂದೊ || ೩೬೪ ||

ಅರ್ಥ || ' ಪತ್ತು ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಶಬ್ದವು ಪರವಾಗಲು ' ಪನ್ ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುವುದು. ಇದು ಶಿಷ್ಟತಾಗುವುದು. ಇದು ದ್ವಂದ್ವದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಪನ್ನೊಂದು ' ಎಂಬುದು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯವು.

ವಿಚಾರ ೩೬೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಪನ್, ಒಂದೊ ' ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಖ್ಯಾನ ದಿಂದ ' ನಿತ್ಯಂ ಮೇವಲಿ ' ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ' ಪನ್ನೊಂದು, ಲಿತ್, ಆನ್ವಂತ್ಯೇ ' ಎಂಬುದು ಮಾತ್ರ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ತಥಾಚ — ' ಪತ್ತು ' ಎಂಬದಕ್ಕೆ ' ಒಂದು ' ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ' ಪನ್ ' ಎಂಬುದು ಸ್ವರಾಜೇಶವಾಗುವುದು. ಇದು ವ್ಯಂವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ಪನ್ನೊಂದು ' ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಇದೊಂದೇ ಉದಾಹರಣೆಯು. ಇಲ್ಲಿ ' ಒಂದೊ ' ಎಂದು ನಿಮಿತ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ಪತ್ತೊಂಬತ್ತು ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ' ನಿತ್ಯಂ ಮೇವಲಿ ' ಎಂಬುದನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸಿ ' ಮೇ, ವಲಿ ' ಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿ ದ್ದರಿಂದ ಅನ್ಯತ್ರ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿ ರುವುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪಬೋಧಕಪದವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಇದು ನಿತ್ಯವೆಂದು ತೋರು ವುದು. ಅದುದರಿಂದ ' ಪನ್ನೊಂದು ' ಎಂದೊಂದೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿರುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೩೬೫

ಹೀಗೆಯೇ ನಿಮಿತ್ತಾಂತರವಿದ್ದರೂ ಪನ್ನಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಎರಡೊ || ೩೬೫ ||

ಅರ್ಥ || ' ಪತ್ತು ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ' ಎರಡು ' ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ' ಪನ್ ' ಎಂಬಾದೇಶವು ಬರುವುದು. ಇದು ಶಿಷ್ಟತಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಪನ್ನೆರಡು ' ಎಂಬುದೊಂದೇ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯವು. ಇದನ್ನೂ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಪಾಠ ಮಾಡಲು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತಿರಲು ಬೇರೆ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದು ಉತ್ತರ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಎರಡೊ ' ಎಂಬುದೊಂದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ ಬರುವುದಕ್ಕೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅದುದರಿಂದ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಸೂತ್ರ ವಿಹಿತಕಾರ್ಯವು ' ಒಂದು ' ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅನವತಾರಿಕೆ ೩೬೬

ಹೀಗೆಯೇ ನಿಮಿತ್ತಾಂತರದಲ್ಲಿ ಆದೇಶಾಂತರವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಪದಿಮೂಱ್ವಾದಿಷಟ್ಕೀ || ೩೬೬ ||

ಅರ್ಥ || ' ಪತ್ತು ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ' ಮೂಱು ' ಮೊದಲಾದ ಆರು ಶಬ್ದಗಳು ಎಂದರೆ ಎಂಟರ ವರೆಗೆ ಇರುವ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ' ಪದಿ ' ಎಂಬಾದೇಶವು ಬರುವುದು. ಅದು ಶಿಡ್ಧವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಪದಿಮೂಱು, ಪದಿನಾಲ್ಕು, ಪದಿನಯ್ಯ ಪದಿನಾಱು, ಪದಿನೇಟು, ಪದಿನೆಂಟು ' || ಎಂಬವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೬೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಪದಿ, ಮೂಱ್ವಾದಿಷಟ್ಕೀ ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ' ಪದಿ ' ಎಂಬುದೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯವು. ಅನುವೃತ್ತಿನಾದ ' ಪತ್ತು ' ಎಂಬುದೇ ಉದ್ದೇಶ್ಯವು. ' ಮೂಱ್ವಾದಿಷಟ್ಕೀ ' — ಎಂಬುದು ನಿಮಿತ್ತವು. ಇದು — ' ಮೂಱುಆದೀಯಷಾಂತಾನಿತೇಷಾಂ ಮೂಱ್ವಾದಿನಾಂ ಷಟ್ ಪ್ರಮಾಣಂ ಅಸ್ಯ — ಷಟ್ಕಿಂ ತಸ್ಮಿನ್ ' ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಿಂದ ' ಮೂಱು ' ಮೊದಲಾದ ಆರು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ಅದು ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ' ಮೂಱು, ನಾಲ್ಕು, ಆಯ್ದು, ಆಱು, ಏಳು, ಎಂಟು ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ' ಶಿತ್ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ತಥಾಚ — ' ಪತ್ತು 'ಕ್ಕೆ ' ಮೂರು ' ಮೊದಲಾದುವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ' ಪದಿ ' ಎಂಬುದು ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ಪದಿಮೂಱು ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ' ಮೂಱ್ವಾದಿಷಟ್ಕೀ ' ಎಂದು ನಿಮಿತ್ತವಿಶೇಷವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದರಿಂದ ' ಪತ್ತೊಂಬತ್ತು ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನವತಾರಿಕೆ ೩೬೭

ಹೀಗೆ ' ಪತ್ತು ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ನಿಮಿತ್ತಗಳಿರುವಾಗ ಕೆಲವಾದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ' ಪದಿ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ್ವರಾದ್ಯುತ್ಪರಪದ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ನ ಕಾರಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಪದೇರ್ನಕ್ ಸ್ವರೇ || ೩೬೭ ||

ಅರ್ಥ || ' ಪದಿ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ್ವರಾದ್ಯುತ್ಪರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ನಗಾಗಮವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಪದಿನಯ್ಯ, ಪದಿನಾರು, ಪದಿನೇಳು, ಪದಿನೆಂಟು ' || ಇವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

విచార ౩౬౬

ఈ సూత్రದಲ್ಲಿ — ‘పదేః, నకా, స్వరే’ ಎಂದು మూడు పదగళువులు. ‘పదేః’ ఎಂಬుదు పూర్వసూత్రದಲ್ಲಿ విహితవాద ఆదేశబోధకవాద షష్ఠ్యంతపదవు. ఇదే ఇల్లి టుద్దేశ్యవు. ‘నకా’ ఎಂಬుదు క కారీతా సంజ్ఞకవాద ప్రథమాంతవాదుద రింద ఆగమరూపవాద విధేయవు. ‘స్వరే’ ఎಂಬుదు నిమిత్తసప్తవ్యంతవాదుదరింద ఆనువృత్తవాద ‘ఁ’ ఉత్తరపదే’ ఎంబుదక్కే విశేషణవాగలు తదాదిబోధకవాగువుదు. తథాత — ‘పది’ ఎంబుదక్కే పూర్వసూత్రದಲ್ಲಿ టుక్తవాద మూలుపాదిపట్టిదల్లి స్వరదియూద ‘అయ్య, ఆరు, ఏలు, ఎంటు’ ఎంబివు పరవాగలు న కారాగమవు బరువుదు-ఎందు సూత్రార్థవాగలు ‘పదినయ్య’ మోదలూద రబ్బగళు సిద్ధిసువువు.

ఇల్లి ‘స్వరే’ ఎందు ఘోరువుదరింద ‘పదిమూలు, పదినాల్కు’ ఎంబ ప్రయోగగళల్లి వ్యంజనాద్యుత్తరపదపెరువుదరింద ఈ న కారాగమవు బరువుదిల్లవేందు తిళియబేళు. ఇదు—‘విధివా ప్రతిశేధో వా అనంతరస్య భవతి’ ఎంబ న్యాయదింద పూర్వోక్త విషయదల్లియే ప్రవర్తిసువుదేందు తిళియబేళు.

ఇల్లి దర్శనకారను —

పత్తర్క పన్నేనిక్కుమ

దుత్తరకొండరడు నేలసే పదియేందక్కం

మత్తుదవి మూలునాల్చర

సుత్తం స్వరమిర న కారవిధిముందెల్లం (సూత్ర ౧౯౨)

ఎంబ సూత్రవన్ను ఘోళువును.

అవతారిక ౩౬౭

పూర్వదల్లి టుత్తరపద నిమిత్తవాగి సంఖ్యావాతకక్కే బరువ ఆగమాదేశగళు విధిసల్పట్టువు. ఈగ కలవు ఇతర రబ్బగళిగూ కార్యవిశేషగళన్ను విధిసలు వ్రారంభి సువనాగి మోదలు ‘కేళగు’ రబ్బక్కే బరువ ఆదేశవన్ను ఘోళుత్తానే.

సూత్రం || కేళిగోః, కేళ్యానా || ౩౬౭ ||

అర్థం || ‘కేళగు’ రబ్బక్కే స్వరవ్యంజనాది సాధారణవాగి టుత్తరపదవు పరదల్లి రలు — ‘కేళిః, కిన్’ ఎండరదాదేశగళు బరువువు. ఇవు సిద్ధిత్తుగళాగువువు. అదుదరింద సర్వాదేశగళాగువువు.

ఁబదాదరణే || ‘కేళిః, కేళ్యానా; కిన్, కిన్చిట్టి’ మోదలూదువు ఇదక్కే లక్ష్యగళు.

విచార ౩౬౮

ఈ సూత్రదల్లి — ‘కేళిగోః, కేళ్యానా’ ఎందు ఎరడు పదగళువువు. ‘కేళిగోః’ ఎంబుదు అంశవాతకవాద షష్ఠ్యంతపదవు. ఇల్లి ఇదే టుద్దేశ్యపదవు. ఇదు అంశవాతకవాదుదరింద అంతియోడనే సమాసవన్ను మాడలు ఇల్లి విధిసువ

సాకాంతరః ౦ కేళిగోః

ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು. 'ಕೀಲ್ಕನಾ' ಎಂಬಿವೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯಗಳಾದ ಆದೇಶಗಳು. ಇವು 'ಉತ್ತರಪದೇ' ಎಂಬುದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅನುವರ್ತಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರವ್ಯಂಜನಾದಿ ಸಾಧಾರಣ ನಿಮಿತ್ತಕಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ತಥಾಚ — 'ಕೆಲಗು' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲರಲು 'ಕೀಲ್ಕಾ, ಕಿನ್' ಎಂಬಿವು ಸರ್ವಾದೇಶಗಳಾಗುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಕೀಲ್ಕೇರಿ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. 'ಕಿನ್ನಿಟ್ಟಿ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲ ಹ್ರಸ್ವಾದಿತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿರುಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ — ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ೩೬೯

ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಆದೇಶಾಂತರವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕಿಱುದು ಬೆಟ್ಟಿತು ಪೆಱಗೋಃ ಕುಱು ಬಿಱು ಪೆಡಂ || ೩೬೯ ||

ಅರ್ಥ || 'ಕಿಱುದು, ಬೆಟ್ಟಿತು, ಪೆಱಗು' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲರಲು ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಕುಱು, ಬಿಱು, ಪೆಡ' ಎಂಬಾದೇಶಗಳು ಬರುವುವು. ಇವು ಶಿಕ್ತಗಳಾಗುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಕುಱುಗಡ್ಡಂ, ಕುಱುಗಂಟು, ಕುಱುಮನೆ, ಬಿಱುಗಾಳಿ, ಬಿಱುನುಡಿ, ಬಿಱುನಜ್ಜೆ, ಪೆಡಗಾಲ್, ಪೆಡಗಯ್, ಪೆಡದಲೆ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗುವುವು. ವಿಚಾರ ೩೬೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಕಿಱುದುಬೆಟ್ಟಿತುಪೆಱಗೋಃ, ಕುಱು, ಬಿಱು, ಪೆಡಂ' ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಇಲ್ಲಿ 'ಕಿಱುದುಬೆಟ್ಟಿತುಪೆಱಗೋಃ' ಎಂಬುದು ಉದ್ದೇಶ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ ಸಪದವು. 'ಕುಱು' ಮೊದಲಾದುವು ವಿಧೇಯಗಳು. ಉದ್ದೇಶ್ಯವಿಧೇಯಗಳೆರಡು ಸಮಸಂಖ್ಯಾಕಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಥಾಸಂಖ್ಯಾಪರಿಭಾಷಾನುಸಾರವಾಗಿ ಕ್ರಮಾನ್ವಯವಾಗುವುದು. 'ಉತ್ತರಪದೇ, ಶಿತ್' ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವದಂತೆಯೇ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ತಥಾಚ — 'ಕಿಱುದು' ಮೊದಲಾದುವಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲರಲು ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಕುಱು' ಮೊದಲಾದುವು ಸರ್ವಾದೇಶಗಳಾಗುವುವು — ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಕುಱುಗಡ್ಡಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವು ವಕ್ತೃವಿವಕ್ಷಾಧೀನವಾದುದರಿಂದ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಸಮಾಸಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಸಮಾಸಾಂತಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ ಹೇಳುವುದು. 'ಬಿಱುಗಾಳಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ — 'ಬೆಟ್ಟಿತು ಗಾಳಿ, ಆವುದರೊಳ್, ಅದು' ಎಂದು ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥವನ್ನು ದೇಶವನ್ನಾಗಲಿ ಕಾಲವನ್ನಾಗಲಿ ವಿವಕ್ಷಿಸಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದಾಗ್ಯೂ ಸಮಾಸಾಂತವಿಧಿಗೆ ಅನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸಾಂತಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಕುಱುಗಡ್ಡಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ — 'ಕಿಱುದು ಗಡ್ಡಮಾವಂಗಿ' ಎಂದು ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಾದ ವಿಗ್ರಹವು. 'ಪೆಡಗಾಲಂ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಕಾಲ ಪೆಱಗು, ಆವಂಗಿ' ಎಂದು ವ್ಯಧಿಕರಣವಾದ ವಿಗ್ರಹವು. ಅಥವಾ 'ಪೆಱಗು ಕಾಲ್, ಆವಂಗಿ' ಎಂದು ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಾಗಿಯೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಇದು ಅಂಶಾಂತಿಗಳಿಗೆ ಔಪಚಾರಿಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ಕಿಲುದರ್ಪಾದೇಶಂ ಕುಲು
ದಿಲುಮೆಂಬುದು ಬಿಟ್ಟು ತಕ್ಕ ಕೊಂಕಿಗೆ ಕುಡೆಂ
ವಲು ರೇಫ ತಕ್ಕ ವರ್ಣ
ಕೈಲಗಿಕ್ಕುಂ ದ್ವಿತ್ವವೃತ್ತಿಯಸಮಾಸದೊಳಂ (ಸೂತ್ರ ೧೮೪)
ಪೆದಮೆಬಾದೇಶಂ ಬಂ
ದೆಡೆಗೊಳ್ಳುಂ ಪೆಹಗಿಸಿಪ್ಪ ರಬ್ಬದೊಳದು ತಾಂ
ಪಡೆಗುಂ ಬಿಂದುಮನರೆಬರ್
ತಡಗಾಲೆಂಬಂತಬಿಂದುವುಮನಾಚರಿಪರ್ (ಸೂತ್ರ ೧೭೩)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು.

ಅನವಾರಿಕೆ ೩೭೦

ಒಗೆಯೇ ಅದ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಬರುವ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅದ್ವಿದೂದ್ದಿದೂದೋಃ || ೩೭೦ ||

ಅರ್ಥ || 'ಅದು, ಇದು, ಉದು' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲರಲು ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಆತ್, ಈತ್, ಉತ್' ಎಂಬಾದೇಶಗಳು ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಅನಾಡು, ಅಬೀಡು; ಈಯಾನೆ, ಈಮನೆ; ಉಮಾನಿಸಂ, ಉವಾಳ್ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೭೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಆತ್, ಈತ್, ಉತ್, ಅದ್ವಿದೂದೋಃ' ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ಆತ್' ಮೊದಲಾದ ಮೂರೂ ವಿಧೇಯಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ತ ಕಾರವು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥಕವು. 'ಅದ್ವಿದೂದೋಃ' ಎಂಬುದು 'ಅದು, ಇದು, ಉದು' ಎಂಬವಕ್ಕೆ ದ್ವಂದ್ವನಿರ್ದೇಶವು. ಇದು ಸ್ವಾಮ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾಗಿರುವುದು. 'ಉತ್ತರಪದೇ' ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವದಂತೆ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಿಧೇಯಗಳೆರಡೂ ಸಮಸಂಖ್ಯಾಕವಾದುದರಿಂದ ಯಥಾಸಂಖ್ಯಾನ್ವಯವು ಬರುವುದು. ಈ ಆದೇಶಗಳು ಅದ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಹೇಳುವುದರಿಂದ 'ಶಿತ್' ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುವು. ತಥಾಚ — 'ಅದು' ಮೊದಲಾದುವಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆಕಾರಾದ್ಯಾದೇಶಗಳು ಬರುವು ವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಅನಾಡು' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದ ಶಬ್ದವು ಸಮಾಸಚರಮಾವಯವದಲ್ಲಿ ರೂಢವೆಂದು ಪ್ರಾಚೀನರು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈಯುತ್ತರಪದಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ವಿಧಿಸುವ ಕಾರ್ಯಗಳು ಸಮಾಸ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಕೆಲವರು ಉತ್ತರಪದ ಶಬ್ದವು ಚರಮಾವಯವಮಾತ್ರಪರವು, ಪೂರ್ವಪದಶಬ್ದವು ಪೂರ್ವಾವಯವಮಾತ್ರಪರವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆಂದು ಶೇಖರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸುವ ಕಾರ್ಯಗಳು ಕ್ವಚಿತ್ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಕಾರನು —

ಅದುವಿದುವುದುಗಾದೀಯ?

ಮೊದಲಗುಮಾದೇಶಮಾಗಿ ಗಮಕದೊಳಾಯಿಂ

ಬುದು ಪೂರ್ವಪರಾಮರ್ಶಿಗ

ಮೊದಲಗುಮಾರೂಢಿಗಂ ಕವೀಶ್ವರಮತದಿಂ (ಸೂತ್ರ ೧೬೯)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೩೭೧

ಹೀಗೆಯೇ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದವೈಕಲ್ಪಿಕವಾದ ಆ ಕಾರಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅಗ್ಲಿಸ್ಯವಾ || ೩೭೧ ||

ಅರ್ಥ || ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ಆಕಾರವು ಅಂತ್ಯವಯವನಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಎಲ್ಲಾ ಧನಂ, ಎಲ್ಲ ಧನಂ; ಎಲ್ಲಾ ಜನಂಗಳ್, ಎಲ್ಲ ಜನಂಗಳ್' || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೭೧

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಆಕ್, ಎಲ್ಲಸ್ಯ, ವಾ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ಆಕ್' ಎಂಬುದು ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಗಮಬೋಧಕವು. ಪೂರ್ವದಂತೆ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧವು. ತಥಾಚ — 'ಎಲ್ಲ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ಆ ಕಾರಾಗಮವು ಬರುವುದೆಂಬ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಎಲ್ಲಾ ಧನಂ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ 'ಎಲ್ಲ' ಶಬ್ದದ ಆ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆ ಕಾರಾಗಮವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪವು ಬಂದಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ದರ್ಪಣಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಿ 'ಎಲ್ಲದು' ಎಂದು 'ದು' ಶಬ್ದಾಂತವಾದುದನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದರೂ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ 'ದು' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಿ ಇದರಿಂದ ಆ ಕಾರಾವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಅವನ ಮತದಲ್ಲಾದರೋ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಆಗಮಕ್ಕೆ ಚದಲಾಗಿ ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವನು. ಆದರೂ ಫಲದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಭೇದವೇನೂ ಇಲ್ಲ.

ಅವತಾರಿಕೆ ೩೭೨

ಹೀಗೆಯೇ 'ಕೊಂಕು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬರುವ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕೊಂಕೋಃ ಕುಡುಃ || ೩೭೨ ||

ಅರ್ಥ || 'ಕೊಂಕು' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಕುಡು' ಎಂಬಾ ದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಇದು ಶಿದ್ಧತ್ವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಕುಡುವಿಲ್ಲಂ, ಕೊಂಕುವಿಲ್ಲಂ; ಕುಡುವುಳ್ಳು, ಕೊಂಕುವುಳ್ಳು' || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ಹೇಗೆ ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು—ಎಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಇಲ್ಲಿ ಮಹತ್-ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಕೃತಸಮಾಸವಾದ 'ಮಹಾದೇವಾದಿ' ಶಬ್ದಗಳನ್ನೇ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಪದಭೂತ ಮಹತ್-ಶಬ್ದವು ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಆದೇಶವು ಇದರಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು—ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಶಂಕೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು.

ಯದ್ಯಪಿ ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ತದ್ವವಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳುವುದು ಉಚಿತವು. ತಥಾಪಿ ಅಲ್ಲಿ ವ್ಯಸ್ತಗಳಿಗೆ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತವಾದುದಕ್ಕೆ ಹೇಳುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಇದು ಸಮಾಸಪ್ರಕರಣವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಯದ್ಯಪಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸಮಸ್ತಶಬ್ದಗಳೂ ಕರಂಬಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಅವು ಸಮಸ್ತಗಳಾಗಿಯೇ ನಾಮಗಳಾಗಿರುವವು. ಇವಾದರೋ ಅಂತಹುಗಳಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ನಾಲ್ಕು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಗತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೩೭೪

ಹೀಗೆಯೇ 'ಸಹ' ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸಹಸ್ಯ ಸಾ || ೩೭೪ ||

ಅರ್ಥ || ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಸಹ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಸಾ' ಎಂಬಾ ದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಅದು ಶಿತ್ತಾಗಿಯೂ ಆಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಸಾದೇವಂ—ಸಹದೇವಂ; ಸಾವಾಸಿ—ಸಹವಾಸಿ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೭೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಸಹಸ್ಯ, ಸಾ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವವು. ಪೂರ್ವದಂತೆ ಶಿದ್ಧಾದಿಗಳನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಿ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು. ತಥಾಚಿ — ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಸಹ'ಕ್ಕೆ 'ಸಾ' ಎಂಬುದು ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿಯೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿಯೂ ಬರುವುದು—ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಸಾದೇವಂ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವವು.

ಇಲ್ಲಿ 'ವ್ಯಂಜನೇ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ 'ಸಹಾರ್ಜುನಂ' ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರಾದ್ಯುತ್ತರಪದದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ಯಸ್ವರೂಪ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ 'ಸಪುತ್ರ, ಸಜ್ಜನಕ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಪಣಾಕಾರನು ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಸೂತ್ರಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ —

ಸವನಿಸುವುದೆಲ್ಲ ಶಬ್ದ

ಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದ ದೀರ್ಘವಿಧಿ ಮಹತ್-ಶಬ್ದಕ್ಕು

ದ್ವಿವಿಕುಂ ಮಾದೇಶಂ ದೋ

ಪವಿಲ್ಲ ಸಂಸ್ಕೃತಪದಂ ಪರಕ್ಕೊದವಲೊಡಂ (ಸೂತ್ರ ೧೭೫)

ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ' ಸಹ ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾದೇಶವನ್ನು ತದ್ಭವ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವನು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೭೫

ಇದುವರೆಗೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸ್ವರವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪರಪದಪರಕವಾದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಆದೇಶಾದಿಗಳು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಈಗ ಸಂಸ್ಕೃತಾಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪರಪದಪರಕ ಪೂರ್ವ ಪದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ಮೊದಲು 'ಎಕ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಎಕ್ಯವೇಕಸ್ಯಾಸಂಸ್ಕೃತೇಽಪಿ || ೩೭೫ ||

ಅರ್ಥ || ಸಂಸ್ಕೃತಾಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪರಪದವು ಪರದಲ್ಲರಲು 'ಎಕ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ' ಎಕ್ಯ ' ಎಂಬಾದೇಶವು ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಅದು ಶಿವ್ಯತ್ತಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಎಕ್ಯಸರಂ—ಏಕಸರಂ; ಎಕ್ಯರಾಶಿ—ಏಕರಾಶಿ; ಎಕ್ಯತುಳಂ— ಏಕತುಳಂ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೭೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಎಕ್ಯಂ, ಏಕಸ್ಯ, ಅಸಂಸ್ಕೃತೇ, ಅಪಿ ' ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳಿರುವುವು. ' ಎಕ್ಯಂ ' ಎಂಬುದು ನಿರ್ದೇಶವು. ಇದು ಶಿವ್ಯತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗುವುದು. ' ಏಕಸ್ಯ ' ಎಂಬುದು ಸ್ಥಾನಸಂಸ್ಕೃತಪದವು. ' ಅಸಂಸ್ಕೃತೇ ' ಎಂಬುದು ನಿಮಿತ್ತಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು. ಇದೂ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಕ ' ಅಪಿ ' ಶಬ್ದದಿಂದ ಲಬ್ಧವಾದ ' ಸಂಸ್ಕೃತೇ ' ಎಂಬುದೂ ಅನುವೃತ್ತನಾದ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪರಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ' ವಾ ' ಎಂಬುದೂ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ತಥಾಚ — ಸಂಸ್ಕೃತಾಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪರ ಪದವು ಪರದಲ್ಲರಲು ' ಎಕ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ' ಎಕ್ಯ ' ಎಂಬುದು ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸರ್ವಾದೇಶ ವಾಗುವುದು—ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ಎಕ್ಯಸರಂ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ' ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪರಪದೇ ' ಎಂಬುದನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ — ' ಏಕಾಂಗಂ, ಏಕಾವಳಿ ' ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರಾದ್ಯುತ್ಪರಪದವು ಪರದಲ್ಲರಲು ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಆದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತಾಸಂಸ್ಕೃತಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸವು ಬಿರುದಾವಳ್ಳಾದ್ಯತಿರಿಕ್ತವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ಎಕ ' ಎಂಬ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಸಮಾಸವೇ ಇಲ್ಲದಿರಲು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಅಸಂಸ್ಕೃತೇ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ವೈರ್ಥವು ಮತ್ತು ಇದಕ್ಕೆ ' ಎಕ್ಯತುಳಂ ' ಎಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದೂ ಅಸಂಗತವು — ಎಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗಲು ಸರ್ವಜ್ಞಕಲ್ಪನಾದ ಸೂತ್ರಕಾರನು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅಸಂಸ್ಕೃತಪದೋಚ್ಚಾರಣಾನ್ಯಥಾನುಸೂತ್ರಿಯಿಂದ ಕೃಚಿತ್ ' ಎಕ ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಸಂಸ್ಕೃತದಿಂದಲೂ ಸಮಾಸವುಂಟೆಂದು ಜ್ಞಾಪಿಸಿ ಸಾರ್ಥಕವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೭೬

ಹೀಗೆಯೇ ' ತ್ರಿ, ಚತುರ್ ' ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ತ್ರಿಚತುರೋಸ್ತಿ ಚೌವಾ ತದ್ಧಿತೇ ಚ || ೨೭೭ ||

ಅರ್ಥ || ಸಂಸ್ಕೃತಾಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ' ತ್ರಿ, ಚತುರ್ ' ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ' ತಿ, ಚೌ ' ಎಂಬಾದೇಶಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುವು. ಅವು ಶಿದ್ಧಪ್ರಕಾರವಾಗಿವೆ.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ತಿಂಂಡಿ—ತ್ರಿಂಂಡಿ; ತಿಗುಂಡಂ—ತ್ರಿಕುಂಡಂ; ತಿಮೋಗಂ—ತ್ರಿಮುಖಂ; ಚೌದಂತಂ—ಚತುರ್ಧಂತಂ; ಚೌವಿಧಂ—ಚತುರ್ವಿಧಂ; ಚೌಭಾಗಿ—ಚತುರ್ಭಾಗಿ || ಮೊದಲಾದುವು ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೂ ' ತಿತಯಂ—ತ್ರಿತಯಂ; ಚೌತಯಂ—ಚತುಷ್ಟಯಂ ' ಮೊದಲಾದುವು ತದ್ಧಿತಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೂ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೨೭೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ತ್ರಿಚತುರೋಃ, ತಿ, ಚೌ, ವಾ, ತದ್ಧಿತೇ, ಚ ' ಎಂದು ಆರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ' ತ್ರಿಚತುರೋಃ ' ಸ್ಥಾನವನ್ವಯವಾದವು. ' ತಿ, ಚೌ ' ಎಂಬೀ ಎರಡು ವಿಧೇಯಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಿಧೇಯಗಳೆರಡೂ ಸಮಸಂಖ್ಯಾಕಗಳಾದುದರಿಂದ ಯಥಾಸಂಖ್ಯೆ ವಾಗಿ ಬರುವುವು. ' ವಾ ' ಎಂಬುದು ವಿಕಲ್ಪಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಇದು ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಿಂದಲೇ ಅನುವರ್ತಿಸುತ್ತಿರಲು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಸ್ಪಷ್ಟಾರ್ಥವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ—ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಥವಾ ಆದೇಶ ಸಮುಚ್ಚಾಯಕವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ' ತದ್ಧಿತೇ ' ಎಂಬುದು— ' ತ್ರಿ, ಚತುರ್ ' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಕಾರ್ಣಾಟಕ ತದ್ಧಿತಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ತದ್ಧಿತವನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುವುದು. ಚ ಕಾರವು ನಿಮಿತ್ತಸಮುಚ್ಚಾಯಕವು. ಅದರಿಂದ ' ಅಸಂಸ್ಕೃತೇಽಪಿ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ — ' ತ್ರಿ, ಚತುರ್ ' ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತಾಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರಪದವೂ ತದ್ಧಿತವೂ ಪರದಲ್ಲಿರಲು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪೈಕಲ್ಪಿಕ ' ತಿ, ಚೌ ' ಎಂಬಿವು ಸರ್ವಾದೇಶಗಳಾಗುವುವು—ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ತಿಂಂಡಿ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ — ' ತ್ರಿ, ಚತುರೋಃ ' ಎಂದು ವಿಶಿಷ್ಟಸ್ಥಾನನಿರ್ದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ' ಪಂಚಮುಖಂ, ಪಂಚತಯಂ ' ಮೊದಲಾದುವು ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತದ್ಧಿತಪದದಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ತದ್ಧಿತವನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸುವುದರಿಂದ ' ತಿಕಂ—ತ್ರಿಕಂ; ಚೌಕಂ—ಚತುಷ್ಟಂ; ತಿತಿಯಂ—ತ್ಯತೀಯಂ; ಚೌತಂ—ಚತುರ್ಥಂ ' ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಿಸುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೨೭೭

ಹೀಗೆಯೇ ದ್ವಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬರುವ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ದ್ವೈರ್ದೂದೂ || ೨೭೮ ||

ಅರ್ಥ || ಸಂಸ್ಕೃತಾಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರಪದಗಳೂ ತದ್ಧಿತಗಳೂ ಪರವಾಗಲು ದ್ವಿ ಶಬ್ದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ' ದೂ, ದು ' ಎಂಬೆರಡಾದೇಶಗಳ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುವು. ಇವು ಶಿದ್ಧಪ್ರಕಾರವಾಗಿವೆ.

ಸಾಕಾಂತರ : ೧ ಚಾನೌ; ೨ ಚೌಭಾವಿ, ಚತುರ್ಭಾವಿ.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ದೂಮುಕಂ, ದುಮುಕಂ—ದ್ವಿಮುಖಂ; ದೂಜಾವಂ, ದುಜಾವಂ—
ದ್ವಿಯಾಮಂ; ದೂತಯಂ, ದುತಯಂ—ದ್ವಿತಯಂ; ದೂತೀಯಂ, ದುತೀಯಂ—ದ್ವಿತೀಯಂ||'
ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೭೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ದ್ವೀಃ, ದೂಮಾ ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ' ದ್ವೀಃ ' ಎಂಬುದು ಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯವು. ' ದೂಮಾ ' ಎಂಬುದು ' ದೂ, ದು ' ಎಂಬ ದೀರ್ಘಾಂತ ಹ್ರಸ್ವಾಂತ ರಬ್ಬಗಳಿಗೆ ಕೃತವ್ಯಂವ್ಯನಿರ್ದೇಶವು. ಇವೆರಡೂ ವಿಭೇಯಗಳು. ಪೂರ್ವದಂತೆ ಶಿವಾದಿಗಳು ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ — ಸಂಸ್ಕೃತಾಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರಪದಗಳೂ ತದ್ವಿತ್ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಪರದಲ್ಲರಲು ' ದ್ವಿ ' ರಬ್ಬಕ್ಕೆ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ' ದೂ, ದು ' ಎಂಬುವು ವಿಕಲ್ಪಗಳಾಗಿ ಬರುವುವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ದೂಮುಕಂ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ' ದ್ವಿ ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತಾಸಂಸ್ಕೃತೋತ್ತರಪದಗಳಲ್ಲಿ ಆದೇಶಗಳು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತೋತ್ತರಪದಸಮಾಸವು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾದುದೇ ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅಸಂಸ್ಕೃತೋತ್ತರಪದಸಮಾಸವನ್ನಾದರೂ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಆ ಸಮಾಸವು ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ — ' ದ್ವಾ, ದ್ವಾದಶಃ || ೧೦ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ' ದ್ವಿ ' ಮೊದಲಾದುವಕ್ಕೆ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೇ ನಿಷೇಧಿಸಿ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲವೆಂದು ಬೋಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕನ್ನಡ ವಿಭಕ್ತಿಗಳೇ ಬಾರದಿರಲು ಸುಬಂಧವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅಸಂಸ್ಕೃತದೊಡನೆ ಸಮಾವೇಶವೇ ಬಾರದಿರಲು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಸಂಸ್ಕೃತೋತ್ತರಪದವಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳೇ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ' ಅಸಂಸ್ಕೃತೇ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ' ದ್ವಿ, ತ್ರಿ, ಚತುರ್ ' ರಬ್ಬಗಳಿಗೆ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆಯುಂಟೆಂದು ಜ್ಞಾಪಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೩೭೮

ಒಗೆಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ನಿಮಿತ್ತಗಳಿರುವಾಗ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರಬ್ಬಗಳಿಗೆ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷಗಳು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈಗ ಅಂತಹ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿಧಿಗಳಿಗೆ ವಿಷಯಗಳಾಗದೆ ಭಿನ್ನಭಿನ್ನ ಕಾರ್ಯಭಾಕ್ಯಗಳಾದ ಕೆಲವು ರಬ್ಬಗಳನ್ನು ಮಹಾಕವಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಂದ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಗಣಪಾಠಮಾಡಿ ಪ್ರಯೋಗ ಸಾಧುತ್ತವೆನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕೀಲಾರಾದೀನಿ ಯಥೋಪದಿಷ್ಯಂ || ೩೭೮ ||

ಅರ್ಥ || ' ಕೀಲಾರ ' ಮೊದಲಾದ ಗಣಪಾಠ ತಬ್ಬಗಳು ಹೇಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಸಾಧುಗಳೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಕೀಲಾರಂ, ಕೀರಾರಂ; ದೇವಾರಂ, ಧವಳಾರಂ; ಗೂಡಾರಂ; ದೀವಳಿಗೆ, ದೀವಾಳಿಗೆ; ಸೀಯದರಂ, ಸೀಯದಾರಂ, ಸೀಯಬಾರಂ; ಸಿರಿದರಂ, ಸಿರಿದಾರಂ, ಸಿರಿಬಾರಂ;

ವಂಕದರಂ, ವಂಕದಾರಂ, ವಂಕಬಾರಂ; ಪಾಣೀಯದರಂ, ಪಾಣೀಯದಾರಂ, ಪಾಣೀಯಬಾರಂ; ಕಂಟಿಯದರಂ, ಕಂಟಿಯದಾರಂ, ಕಂಟಿಯಬಾರಂ; ಚೌವಟ್ಟಂ, ಪಾಯವಟ್ಟಂ, ರನ್ನವಟ್ಟಿಗೆ, ಸಂತೆವಟ್ಟಣಂ, ದೆಸೆವಲಿ, ಕನ್ನವುರಂ, ಬಣ್ಣವುರಂ, ಅಂತವುರಂ, ಕಂಡಪಟಂ, ನಿಬುದ್ಧಿ, ಮಾಲೆದೋರಣಂ, ದಂಮಾಣಿ, ಚಂಮಟಿಗೆ, ಚಂಮಟ್ಟಿಗೆ; ಕಂಸಾಳಂ, ದೇಗುಲಂ, ಸೂರ್ಯಾಣಂ, ದೇಶಾಕೆ, ದುಗಂ, ದೂಗಂ; ತಿಗಂ, ತೀಗಂ; ಚೌಕಂ ||' ಮೊದಲಾದುವೇ ಕೀಲಾರಾದಿಗಳು. ಇದು ಆಕೃತಿಗಣನೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇವೆಲ್ಲದೆ ಶಿಷ್ಟಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿರುವ ಇಂತಹ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ಈ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೩೭೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಕೀಲಾರಾದೀನಿ, ಯಥೋಪದಿಷ್ಟಂ ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಕೀಲಾರಾದಿ ಗಣಪರಿತ ಶಬ್ದಗಳು ಶಿಷ್ಟರಿಂದ ಹೇಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಸಾಧುಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ' ಪ್ರೀರಾಗಾರ ' ಮೊದಲಾದ ಸಮಸ್ತಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಆಗಮಾದೇಶಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ವಿಕೃತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ನಿಷ್ಪಾದಿತಗಳಾದ ಕೀಲಾರಾದಿಗಳೇ ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳೇ ಇರುವುದು ನಿಮಿತ್ತವು ಎಂದು ಹೇಳಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಯಥೋಪದೇಶವಾಗಿ ಸಾಧುಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ — ' ಕೀಲಾರಂ, ಕೀರಾರಂ ' ಇವೆರಡೂ ' ಪ್ರೀರಾಗಾರ ' ಶಬ್ದದಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದುವು. ' ದೇವಾರಂ ' ' ದೇವಾಗಾರಂ ' ಶಬ್ದ ನಿಷ್ಪನ್ನವು. ಹೀಗೆಯೇ— ' ಧವಳಾರಂ ' ಎಂಬುದು ' ಧವಳಾಗಾರಂ ' ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ' ಗೂಡಾರಂ ' ಎಂಬುದು ' ಗೂಡಾಗಾರಂ ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ' ದೀವಳಿಗೆ, ದೀವಳಿಗೆ ' ಇವೆರಡೂ ' ದೀಪಾವಳಿಕಾ ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ' ಸೀಯದರಂ, ಸೀಯದಾರಂ, ಸೀಯಬಾರಂ; ಸಿರಿದರಂ, ಸಿರಿದಾರಂ, ಸಿರಿಬಾರಂ ' ಇವು ' ಶ್ರೀದ್ವಾರ ' ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ' ವಂಕದರಂ, ವಂಕದಾರಂ, ವಂಕಬಾರಂ ' ಇವು ' ವಕ್ರದ್ವಾರ ' ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ' ಪಾಣೀಯದರ, ಪಾಣೀಯದಾರಂ, ಪಾಣೀಯಬಾರಂ ' ಇವು ' ಪಾನೀಯದ್ವಾರ ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ' ಕಂಟಿಯದರಂ, ಕಂಟಿಯದಾರಂ, ಕಂಟಿಯಬಾರಂ ' ಇವು ' ಕಂಟಿಕದ್ವಾರ ' ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ' ಚೌವಟ್ಟಂ ' ಎಂಬುದು ' ಚತುಷ್ಟಂ ' ಅಥವಾ ' ಚತುಷ್ಟಟ್ಟಂ ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ' ಪಾಯವಟ್ಟಂ ' ಎಂಬುದು ' ಪಾದವಟ್ಟ ' ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ' ರನ್ನವಟ್ಟಿಗೆ ' ಎಂಬುದು ' ರತ್ನಪಟ್ಟಿಕಾ ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ' ಸಂತೆವಟ್ಟಣಂ ' ಎಂಬುದು ' ಸಂಸ್ಥಾಪತ್ತನಂ ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ' ದೆಸೆವಲಿ ' ಎಂಬುದು ' ದಿಶಾಬಲಿ ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ' ಕನ್ನವುರಂ ' ಎಂಬುದು ' ಕರ್ಣಪೂರ ' ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ' ಬಣ್ಣವುರಂ ' ಎಂಬುದು ' ವರ್ಣಪೂರ ' ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ' ಅಂತವುರಂ ' ಎಂಬುದು ' ಅಂತಃಪುರ ' ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ' ಕಂಡಪಟಂ ' ಎಂಬುದು ' ಕಾಂಡಪಟ ' ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ' ನಿಬುದ್ಧಿ ' ಎಂಬುದು ' ನಿಬುದ್ಧಿ ' ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ' ಮಾಲೆದೋರಣಂ ' ಎಂಬುದು ' ಮಾಲಾತೋರಣ ' ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ' ದಮಾಣಿ ' ಎಂಬುದು ' ದ್ರಮಾಣಿ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ (ಇಲ್ಲಿ ' ದ್ರಮ್ಮ ' ಎಂದರೆ ಒಂದು ಬಗೆಯ

ನಾಣ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದು ಟೆಂಕಸಾಲಿಯಿಂದರ್ಥವು). 'ಚಮ್ಮಟ್ಟಿಗೆ, ಚಮ್ಮಟಿಗೆ' ಇವು 'ಚರ್ಮಪಟ್ಟಿಕಾ' ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ 'ಕಂಸಾಂ' ಎಂಬುದು 'ಕಾಂಸ್ಯತಾಳ' ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ 'ದೇಗುಲ' ಎಂಬುದು 'ದೇವಕುಲ' ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ 'ಸೂಯಾಣಂ' ಎಂಬುದು 'ಸೂಪಸ್ಯಾನ' ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ 'ದೇಶಾಕ' ಎಂಬುದು 'ದೇಶಶಾಖಾ' ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅನುಸರಿಸುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೩೭೯

ಹೀಗೆ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಾಧುತ್ವವನ್ನು ಬೋಧಿಸಿ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅಗಮವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಮಹ್ ಪೆಱಿಗ್ವಾದೀನಾಂ || ೩೭೯ ||

ಅರ್ಥ || ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲರಲು 'ಪೆಱಿಗು' ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮ ಕಾರಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಪೆಡಂಗಯ್, ಪೆಡಗಯ್; ಬೆಟ್ಟುಂಬೊಲಿ, ಬೆಟ್ಟುಮೊಲಿ; ಬೆಟ್ಟುಂಗಾಡು, ಬೆಟ್ಟುಗಾಡು; ಅಗಸಂಬೊಚ್ಚಂ, ಅಗಸಮೊಚ್ಚಂ; ಬಗ್ಗಂದೊವಲ್, ಬಗ್ಗದೊವಲ್; ಕಕ್ಕುಂದಲಿ, ಕಕ್ಕುಂದಲಿ; ಮದ್ದುಂಗೂಲ್, ಮದ್ದುಗೂಲ್; ಕೊಂಕುಂಡಾಣಿ, ಕೊಂಕುಂಡಾಣಿ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಪೆಱಿಗ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಗಮ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ವಿಚಾರ ೩೭೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಮಹ್, ಪೆಱಿಗ್ವಾದೀನಾಂ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ಮಹ್' ಎಂಬುದು ವಿಧೇಯವು. ಇದು ಕೆತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಗಮವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಪೆಱಿಗ್ವಾದೀನಾಂ' ಎಂಬುದು ಉದ್ದೇಶ್ಯಪ್ರಸ್ತುತವು. 'ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ತರಪದೇ' ಮೊದಲಾದುವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ — ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ತರಪದವು ಪರವಾಗಲು ಪೆಱಿಗ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಮ ಕಾರಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಪೆಡಂಗಯ್' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೩೮೦

ಹೀಗೆಯೇ ಉ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧಾತು ಪರದಲ್ಲಿನವಾಗ ಮ ಕಾರಾಗಮ ವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಧಾತಾವುತಃ || ೩೮೦ ||

ಅರ್ಥ || ಉಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜನಾದಿ ಧಾತುರೂಪವಾದ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲರಲು ಮಗಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಮಡುಂಬಿಟ್ಟಂ — ಮಡುವಿಟ್ಟಂ; ಗಿಡುಂಗಡಿದಂ—ಗಿಡುಗಡಿದಂ; ಕಾಡುಂಗಂಡಂ—ಕಾಡುಗಂಡಂ; ಬೀಡುಂಬೊಕ್ಕಂ—ಬೀಡುವೊಕ್ಕಂ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೮೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಧಾತೌ, ಉತಃ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ಧಾತೌ’ ಎಂಬುದು ನಿಮಿತ್ತಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು. ಇದು ಅನುವೃತ್ತವಾದ ವ್ಯಂಜನಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಇದಕ್ಕೆ ಧಾತುಪ್ರಕೃತಿಕ ತಿಜತವಾಗಲಿ ಕೃದಂತವಾಗಲಿ ಎಂದರ್ಥವು. ‘ಉತಃ’ ಎಂಬುದು ಉ ಕಾರ ಮೂತ್ರಬೋಧಕಸಪ್ತಮ್ಯಂತಪದವು. ಇದು ಉತ್ತರಪದಾಕ್ಷಿಪ್ತವಾದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಮಾಡಲು ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ‘ಮಕ್, ವಾ’ ಎಂಬಿವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ — ಉ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜನಾದಿ ಧಾತು ರೂಪೋತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಮ ಕಾರಾಗಮವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ಮಡುಂಬಿಲ್ದಿಂ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ — ‘ಧಾತೌ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ಮಡುನೀರ್, ಗಿಡುಗಾಯ್’ ಮೊದಲಾದ ನಾಮಪದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ‘ವ್ಯಂಜನೇ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ಗಿಡುವಗುಲ್ದಿಂ’ ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರಾದಿ ಧಾತುಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ‘ಉತಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ಎಲಿಗಂಡಂ, ಬಡಿಗೊಂಡಂ’ ಮೊದಲಾದ ಉ ಕಾರಾಂತ ಪೂರ್ವಪದವಿಲ್ಲದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಮಗಾಗಮವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೩೮೧

ಒಳಗೇಯೇ ಆ ಕಾರಾಂತವಾದುದಕ್ಕೂ ಮ ಕಾರಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅತಃ || ೩೮೧ ||

ಅರ್ಥ || ವ್ಯಂಜನಾದಿ ಧಾತುರೂಪವಾದ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ಮಗಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ಬಳಪಂಬಿಡಿದಂ—ಬಳಪವಿಡಿದಂ; ನೆಲಂಬಿಡಿದಂ—ನೆಲವಿಡಿದಂ ||’ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೮೧

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಅತಃ’ ಎಂಬುದೊಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಇದು ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದದಿಂದ ಆಕ್ಷಿಪ್ತವಾದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಮಾಡಲು ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ‘ಮಕ್’ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಿ ಪೂರ್ವದಂತೆ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು. ತಥಾಚ — ಆ ಕಾರಾಂತ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜನಾದಿ ಧಾತುರೂಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಮಗಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು—ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲೂ ‘ಬಳಪಂಬಿಡಿದಂ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಯದ್ಯಪಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ‘ಅತಃ’ ಎಂಬುದನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಒಂದೇ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿ ಮಗಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ಈ ಪ್ರಯೋಗವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಉತ್ತರಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆ ಕಾರಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ—ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಪಾಠಾಂತರ : ೧ ಮಡುಗಿಡು

ಅನವತಾರಿಕೆ ೩೮೨

ಇದುವರೆಗೂ ಕನ್ನಡ ಪೂರ್ವಪದಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಮಗಾಗಮವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸಂಸ್ಕೃತಸ್ಯ ನಿತ್ಯಂ || ೩೮೨ ||

ಅರ್ಥ || ವ್ಯಂಜನಾದಿ ಧಾತುವು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿರಲು ಅ ಕಾರಾಂತನಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಮಗಾಗಮವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಚಕ್ರಂಗೊಂಡಂ, ವಜ್ರಂಗೊಂಡಂ, ಬಿಡ್ಡಂಬಿಡಿಡಂ, ದಂಡಂಗೊಂಡಂ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೮೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಸಂಸ್ಕೃತಸ್ಯ, ನಿತ್ಯಂ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ಅತಃ, ಮಹಾ, ಧಾತೌ, ವ್ಯಂಜನೇ, ಉತ್ತರಪದೇ' ಎಂಬವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. 'ಅತಃ' ಎಂಬುದನ್ನು 'ಸಂಸ್ಕೃತಸ್ಯ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಲು ತದಂತ ಲಾಭವು ಬರುವುದು. ಉಳಿದುದೆಲ್ಲಾ ಪೂರ್ವದಂತೆಯೇ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ತಥಾಚಿ — ಆ ಕಾರಾಂತ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜನಾದಿ ಧಾತೂತ್ತರಪದದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಮಗಾಗಮವು ಬರುವುದು— ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಚಕ್ರಂಗೊಂಡಂ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ 'ಅತಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ವಿಧುಂಗಂಡಂ, ವಿಧುಗಂಡಂ' ಮೊದಲಾದ ಉ ಕಾರಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿಯೇ ಬರುವುದು. ಪೃಥಕ್-ಸೂತ್ರಮಾಡಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಈ ವಿಧಿಯು ನಿತ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಲು ಪುನಃ ನಿತ್ಯಗ್ರಹಣವು ಉತ್ತರಾರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟ ಪ್ರತಿಪತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ—ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನವತಾರಿಕೆ ೩೮೩

ಹೀಗೆಯೇ ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಲ್ಲರುವಾಗಲೂ ಸಂಸ್ಕೃತಾಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಧಾರಣ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಮಗಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಗುಳಿಬೋಲಿ || ೩೮೩ ||

ಅರ್ಥ || ಅ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಗುಳಿ, ಬೋಲ್' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಲು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಮಗಾಗಮವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಅಟಂಗುಳಿ, ಲಂಚಂಗುಳಿ, ಧನಂಗುಳಿ, ಇಂದ್ರಂಬೋಲ್, ಚಂದ್ರಂಬೋಲ್, ಅತಂಬೋಲ್, ಅಣ್ಣಂಬೋಲ್ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗಿರುವುವು.

ವಿಚಾರ ೩೮೩

ಇಲ್ಲಿ 'ಗುಳಿಬೋಲಿ' ಎಂಬುದೊಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಇದು 'ಗುಳಿ, ಬೋಲ್' ಎಂಬ ತದ್ಧಿತ ಬೋಧಕವಾದ ನಿಮಿತ್ತಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ನಿರ್ದೇಶವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ಅತಃ, ಮಹಾ, ನಿತ್ಯಂ' ಎಂಬವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತವು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾದುದರಿಂದ 'ಉತ್ತರಪದೇ' ಎಂಬುದು ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. 'ಅತಃ' ಎಂಬುದು ಅಧ್ಯಾಹೃತ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಈ ಪೂರ್ವಪದವು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ

ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿರುವುದು. ತಥಾಚ — ಆ ಕಾರಾಂತವಾದುದಕ್ಕೆ ' ಗುಳಿ, ಬೊಲ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲರಲು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಮಗಾಗಮವು ಬರುವುದು—ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ಆಟಿಂಗುಳಿ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ' ಗುಳಿಬೊಲಿ ' ಎಂದು ನಿಮಿತ್ತವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ' ಆಟಿಗಾಣಂ, ಗೆಲ್ಲಗಾಣಂ, ಇಂದ್ರನವೋಲ್, ಚಂದ್ರನವೋಲ್ ' ಮೊದಲಾದುವು ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವ ' ಗುಳಿ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು — ' ಗುಳಿಗೃಹ್ಣಾತಿ || ೪೦೪ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ ' ಬೊಲ್ ' ಎಂಬುದು — ' ವಾತೋ ಬೊಲ್ || ೪೨೯ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ ತದ್ಧಿತಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುವು—ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಚೀನರು —

ಅಂಗಡಲ ಕುವರಿಯರಸಂ
ಗಂ ಗೆಂಟಪುದರ್ಥಸಿದ್ಧಿಯರಮನೆಯೋಳ್ ಲಂ
ಚಂಗುಳಿಗಳೊಳರನಲ್ ನೃಪ
ಸಂಗಳಿಸಾ ಸ್ವಾಮಿಕಾರ್ಯಪರರಂ ಚರರಂ

ಎಂಬ ಪದ್ಯವನ್ನೂ —

ಇಂದ್ರಂಬೊಲ್ ವಿಭವಯುತಂ
ಚಂದ್ರಂಬೊಲ್ ಕಾಂತಿವಂತನಾದಿತ್ಯಂಬೊಲ್
ಸಾಂದ್ರಪರಿಪೂರ್ಣತೇಜಸು
ಪೇಂದ್ರಂಬೊಲ್ ನೀತಿನಿಪುಣನಾ ನರನಾಥಂ

ಎಂಬ ಪದ್ಯವನ್ನೂ — ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿರುವರು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೩೮೪

ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಮಗಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಉತೋ ಗಾಱೀ || ೩೮೪ ||

ಅರ್ಥ || ಉ ಕಾರಾಂತಕ್ಕೆ ' ಗಾಱಿ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲರಲು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಮಗಾಗಮವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಪಾಡುಂಗಾಱಂ, ಜೂದುಂಗಾಱಂ, ಓದುಂಗಾಱಂ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೮೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಉತಃ, ಗಾಱೀ ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ' ಉತಃ ' ಎಂಬುದು ಸ್ವಸ್ಥ್ಯಂತಪದವು. ಇದು ಅಧ್ಯಾಹೃತವಾದ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಮಾಡಲು ತದಂತಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ' ಗಾಱೀ ' ಎಂಬುದು ನಿಮಿತ್ತಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು. ಮಗಾದಿಗಳು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ — ಉ ಕಾರಾಂತವಾದುದಕ್ಕೆ ' ಗಾಱಿ '

ಪಾಠಾಂತರ ೧: ಆಟಿಕಾಣಂ

ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ನಿಕೃತ್ಯವಾಗಿ ಮಗಾಗಮವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ಪಾಡುಂಗಾಣಿ ' ಮೊದಲಾದವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ' ಉತಃ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ಕುಂಭಗಾಣಿ, ಮಣಿಗಾಣಿ ' ಮೊದಲಾದ ಆ ಕಾರಾಂತವುಳ್ಳ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ' ಗಾಣಿಃ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ಪಾಡುಗಂ, ಜೂದುಗಂ ' ಮೊದಲಾದ ' ಗ ' ಪ್ರತ್ಯಯಪರಕವಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮಗಾಗಮವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ' ಗಾಣಿ ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ' ಗಾಣಿಃ ಜಾತಾ || ೪೦೧ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅದು ಪರದಲ್ಲರಲು ಉ ಕಾರಾಂತವಾದುದಕ್ಕೆ ಮ ಕಾರಾಗಮವು ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ಅಭಿಮತವು—ಎಂಬುದು ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಪ್ರಾಚೀನರು —

ಅಂಕಂಗಾಣನ ಗಂಡುತ

ನಂ ಕೂರಿತೆ ತುಮುಲಯುದ್ಧದೊಳ್ ಪಟುಭಟರಂ

ಸೂಂಕುವ ಸಮರಂಗಾಣನ

ಸೂಂಕರಣಿಯ ಗಂಡುತನದ ತಿರುಳಿನವೇಟ್ಟುಂ

ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಆ ಕಾರಾಂತಗಳಿಗೂ ' ಗಾಣಿ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ಮ ಕಾರಾಗಮವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ಆದುದರಿಂದ ಕ್ವಚಿತ್ ಈ ಮಗಾಗಮವು ಆ ಕಾರಾಂತಗಳಿಗೂ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ದರ್ಶನಕಾರನು ಇದನ್ನು ಆಯಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳಿರುವನು.

|| ಇತಿ ಸಮಾಸಾಶ್ರಯ ವಿಧಿಪ್ರಕರಣಂ ಸಮಾಪ್ತಂ ||

॥ ಅಥ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಪ್ರಕರಣಂ ॥

ಅವತಾರಿಕೆ ೩೮೫

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸೋದ್ದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಈಗ ಕೆಲವು ಪದಗಳಿಗೆ ಬರುವ ದ್ವಿರುಕ್ತಿ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವನಾಗಿ ಮೊದಲು ಅರ್ಥವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಅನೇಕೋಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ ॥ ಸಂಭ್ರಮೇಽಸಕೃತ್ ॥ ೩೮೫ ॥

ಅರ್ಥ ॥ ಅಶುಪ್ರತಿಪಾದನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ವಿಗಿ ಉಂಟಾಗುವ ತ್ವರೆಯೇ 'ಸಂಭ್ರಮ' ವೆಂಬುದು. ಅಂತಹ ಸಂಭ್ರಮವು ತೋರುತ್ತಿರಲು ಅವ ಪದವಾಗಲಿ ವಾಕ್ಯವಾಗಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದೂ ಅದಕ್ಕೆ ಅನೇಕಾವರ್ತಿ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಬೇಕು. 'ಅನೇಕಾವರ್ತಿ' ಎಂದರೆ ಒಂದಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪರಸ್ಪರಸ್ಪರ್ಧೇಕಾದರೂ ಆಗುವುದು; ಅದರಲ್ಲಿ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವುದರಿಂದಲೂ ಅನವಸ್ಥಾದೋಷವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ತ್ರಿರುಕ್ತಿಯನ್ನಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು.

ಉದಾಹರಣೆ ॥ 'ಕುಡು ಕುಡು ಕುಡು, ತುಡು ತುಡು ತುಡು, ಒಪ್ಪಿ ಸೊಪ್ಪಿ ಸೊಪ್ಪಿಸು, ನೋಡು ನೋಡು ನೋಡು, ಇತ್ತಬಾ ಇತ್ತಬಾ ಇತ್ತಬಾ, ಆನೆಬಂದುದಾನೆಬಂದುದಾನೆಬಂದುದು, ದಂಡುಬಂದುದೇಲ್ ದಂಡುಬಂದುದೇಲ್ ದಂಡುಬಂದುದೇಲ್ ॥' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೮೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಸಂಭ್ರಮೇ ಅಸಕೃತ್' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಇಲ್ಲಿ 'ದ್ವಿಃ' ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳದೆ 'ಅಸಕೃತ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ 'ತ್ರಿರುಕ್ತಿ' ಯೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಇದು ಪ್ರಥಮಪಾದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ವರ್ಣಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದು 'ಸಂಭ್ರಮೇ' ಎಂಬ ಪದಸ್ವಾರಸ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಸಂಭ್ರಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನವಾದ ವಾಕ್ಯಕ್ಕಾಗಲಿ, ಪದಕ್ಕಾಗಲಿ ಅಸಕೃತ್ ಪ್ರಯೋಗವೆಂದು ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಪದವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ 'ಸಂಭ್ರಮೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಆನೆ ಬಂದುದು' ಮೊದಲಾದ ಸಾಧಾರಣ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅವತಾರಿಕೆ ೩೮೬

ಹೀಗೆ ತ್ರಿರುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಅರ್ಥವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ ॥ ಸಾತತ್ಯಕ್ರಿಯಾಸಾಕಲ್ಯಾಭೀಕ್ಷ್ಯೇ ದ್ವಿಃ ॥ ೩೮೬ ॥

ಅರ್ಥ ॥ 'ಸಾತತ್ಯ' ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನ ಶಬ್ದವು ಎರಡುಬಾರಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು.

ಉದಾಹರಣೆ ॥ 'ಬಂದಂ ಬಂದಂ, ಮೋದಂ ಮೋದಂ, ಕಂಡಂ ಕಂಡಂ ॥' ಮೊದಲಾದುವು ಸಾತತ್ಯಕ್ಕೂ; ಕೊಯ್ ಕೊಯ್ಯೆಂದು ಕೊಯ್ದಂ, ಮೋಯ್ ಮೋಯ್ಯೆಂದು ಮೋಯ್ದಂ, ಬಾಬಾ

ಪಾಠಾಂತರ : ೧ ಮೋಯ್ ಮೋಯ್ಯೆನುತ್ತಿ ಮೋಯ್ದಂ

ಯೆನುತ್ತು ಬಂದಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಕ್ರಿಯಾಸಾಕಲ್ಯಕ್ಕೂ, ಅಟ್ಟಟ್ಟಿಲಾಪಿದಂ, ಉಂಡುಂಡು ಪೋದಂ, ನೋಡಿನೋಡಿ ನಕ್ಕಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಅಭೀಕ್ಷೆಗೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೮೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಸಾತತ್ಯಕ್ರಿಯಾಸಾಕಲ್ಯಾಭೀಕ್ಷೆ, ದ್ವಿ:’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಸಾತತ್ಯವೆಂದರೆ — ಕ್ರಿಯಾಂತರಗಳಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದು. (ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಕ್ರಿಯೆ ಸ್ವಯಂ ಎಷ್ಟರವರೆಗಿರುವುದೋ ಅಷ್ಟರವರೆಗೂ ವಿಚಾರತೀಯ ಕ್ರಿಯಾಂತರಗಳಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದೇ ಸಾತತ್ಯವೆಂಬುದು). ಕ್ರಿಯಾಸಾಕಲ್ಯವೆಂದರೆ — ಲೋಕದಲ್ಲಿ ‘ಕ್ರಿಯೆ’ ಎಂಬುದು ಅಖಂಡಾಕಾರವಾಗಿರದೆ ಅನೇಕಾವಾಂತರಕ್ರಿಯಾಕಲಾಪರೂಪವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಅಂತಹ ಅವಾಂತರ ಕ್ರಿಯೆಗಳ ಅನೈಕಲ್ಯವೇ ಮುಖ್ಯ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಸಾಕಲ್ಯವೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಅವಯವಕ್ರಿಯಾಕಾಕ್ಷ್ಯವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಸಾಕಲ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಅಭೀಕ್ಷೆವೆಂದರೆ — ಅವೃತ್ತಿ, ಪುನಃಪುನಃ ಅಥವಾ ಅತಿಶಯವೆಂದರ್ಥವು. ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ಪದವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ದ್ವಿ:ಪ್ರಯೋಗವು ಇದರಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ‘ಬಂದಂಬಂದಂ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ‘ಬಂದಂಬಂದಂ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಗಮನಕ್ರಿಯೆಯೊಂದೇ ತೋರುವುದಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಕ್ರಿಯೆ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಕೊಯ್ಯೊಯ್ಯೆಂದು ಕೊಯ್ದಂ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ಯವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸನ್ನಿಡದೆ ಇತರರಿಂದಲೂ ಕೊಯ್ಯುತ್ತ ತಾನೂ ಕೊಯ್ಯುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥವು. ‘ಅಟ್ಟಟ್ಟಿಲಾಪಿದಂ’ ಇಲ್ಲಿ ಆವುದಾದರೂ ಬೇರೆ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ ‘ಪುನಃಪುನಃ’ ಎಂದರ್ಥವು. ಅದುದರಿಂದ ಸಾತತ್ಯಕ್ಕೂ ಇದಕ್ಕೂ ಪೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿರುವುದೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟಕೃತ ಮಾಡಿರುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ಸಾತತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ಬಂದಂ, ಕೊಯ್ದಂ, ಉಂಡಂ, ಪೋದಂ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿ:ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲ.

ಅವತಾರಿಕೆ ೩೮೭

ಹೀಗೆ ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ದ್ವಿಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ನಾನಾವಧಾರಣೇ || ೩೮೭ ||

ಅರ್ಥ || ಅನೇಕಪ್ರಕಾರಗಳಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಭೇದದಿಂದ ಪರಿಮಾಣವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸುವುದು ನಾನಾವಧಾರಣವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನಶಬ್ದವು ದ್ವಿ: ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ಈ ಜಾಳಿಗೆಯೊಳವರ್ಗ್ಗೆ ಪೊನ್ನಂ ಪೊನ್ನಂ ಕುಡು, ಈ ಗಂಟಿನೊಳವರ್ಗ್ಗೆ ಪೊನ್ನಂ ಪೊನ್ನಂ ಕುಡು ||’ ಎಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ನಿಷ್ಕಮಾತ್ರವನ್ನು ಕೊಡು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಕೊಡಬೇಡವೆಂದರ್ಥವು.

ವಿಚಾರ ೩೮೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ನಾನಾವಧಾರಣೇ’ ಎಂದೊಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ‘ದ್ವಿ:’ ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ನಾನಾವಧಾರಣವೆಂಬಲ್ಲಿ — ಅವಧಾರಣವೆಂದರೆ ನಿರ್ಣ

ಸೂತ್ರಂ || ಕಡೆನಡೋಷ್ ಟ್ಪಃ || ೩೯೦ ||

ಅರ್ಥ || ಅಧಿಕೃದಲ್ಲಿ ದ್ವಿರುಚ್ಯಮಾನಗಳಾದ ' ಕಡೆ, ನಡು ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪೂರ್ವಾವಯವದ ಅದಿಸ್ವರದ ಮುಂದಿನ ಭಾಗಕ್ಕೆ ' ಟ್ಪ ' ಎಂಬಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಕಟ್ಟಕಡೆ, ನಟ್ಟನಡು || ' ಎಂಬಿವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೯೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಕಡೆನಡೋಃ, ಟ್ಪಃ ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ' ಪೂರ್ವಸ್ಯ, ಅದಿಸ್ವರಾತ್ ' ಎಂಬಿವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಪೂರ್ವದಂತೆಯೇ ಅನ್ವಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ' ಕಡೆ, ನಡು ' ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ' ಡೆ, ಡು ' ಎಂಬಿವಕ್ಕೆ ' ಟ್ಪ ' ಎಂಬಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ' ಕಟ್ಟಕಡೆ, ನಟ್ಟನಡು ' ಎಂಬ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ' ಕಡೆ ನಡೋಃ ' ಎಂದು ಸ್ವರೂಪನಿರ್ದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ' ದೆಸೆದೆಸೆ, ಮೂಲೆಮೂಲೆ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೯೦

ಹೀಗೆ ಆದೇಶವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಕೆಲವು ಗುಣವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ' ದು ' ವಿಗೆ ಆ ಕಾರ ಮಾತ್ರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ದೋರದ್ಗುಣೋಕ್ತೇಃ || ೩೯೧ ||

ಅರ್ಥ || ಅಧಿಕೃದಲ್ಲಿ ದ್ವಿರುಕ್ತವಾದ ಗುಣವಾಚಕಗಳ ಪೂರ್ವಭಾಗದ ' ದು ' ವಿಗೆ ಆ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ತೋರತೋರ ಮುತ್ತುಗಳ್, ಬಟ್ಟಬಟ್ಟ ಮೊಲೆಗಳ್, ಬಿಳಿಯ ಬಿಳಿಯಂಜಿಗಳ್, ದೊಡ್ಡದೊಡ್ಡನೆಗಳ್ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೯೧

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ದೋಃ, ಅತ್, ಗುಣೋಕ್ತೇಃ ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ' ಪೂರ್ವಸ್ಯ, ಅಧಿಕೃ ' ಮೊದಲಾದುವು ಪೂರ್ವದಂತೆಯೇ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ— ಅಧಿಕೃದಲ್ಲಿ ದ್ವಿರುಕ್ತಗಳಾದ ಗುಣವಾಚಕಗಳ ಪೂರ್ವಭಾಗದ ' ದು ' ವಿಗೆ ಆ ಕಾರಾದೇಶವಾಗುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ತೋರ ತೋರ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ' ಗುಣೋಕ್ತೇಃ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ಪತ್ತು ಪತ್ತನೆಗಳ್ ' ಮೊದಲಾದುವಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಆದರೆ ' ತೋರತೋರ ಮುತ್ತುಗಳ್, ಬಟ್ಟಬಟ್ಟ ಮೊಲೆಗಳ್ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳ ಸಾಧನಾರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇವು — ' ತೋರಿತು ಮುತ್ತು, ಬಟ್ಟಿತು ಮೊಲೆ ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ — ' ಅಗ್ನುಹುಲಂ || ೩೯೫ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಗಾಗಮವನ್ನು ಮಾಡಲು ' ತೋರಮುತ್ತು, ಬಟ್ಟಮೊಲೆ ' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸಲು ತದೇಕದೇಶಗಳಾದ ' ತೋರ, ಬಟ್ಟ ' ಮೊದಲಾದ ಭಾಗಕ್ಕೆ ' ಅಧಿಕೃ || ೩೯೮ || ' ಎಂಬ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ದ್ವಿಭಾವವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಈ

ದ್ವಿವರ್ಚನವು ಪದಕ್ಕಾಗಲಿ ವಾಕ್ಯಕ್ಕಾಗಲಿ ಬರುವುದೇ ಅಲ್ಲದೆ ಸಮಾಸೈಕದೇಶಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ವಾದುದರಿಂದ 'ತೋರತೋರ ಮುತ್ತುಗಳ್' ಎಂದು ಸಿದ್ಧಿಸಲಾರದು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ—ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇದರಿಂದ ಪೂರ್ವಭಾಗಕ್ಕೆ ಆ ಕಾರವು ಬರುವುದು. ಉತ್ತರಭಾಗಕ್ಕೆ 'ಅಗ್ಬಹುಲಂ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಗಾಗಮವು ಬಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರು ವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ೩೯೨

ಹೀಗೆಯೇ ಕೆಲವಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಗೋವ್ಯಂಜನಾದೇರ್ಲುಪ್ || ೩೯೨ ||

ಅರ್ಥ || ಅಧಿಕೃದಲ್ಲಿ ದ್ವಿರುಚ್ಯಮಾನಗಳಾದ 'ಗು' ಶಬ್ದಾಂತವ್ಯಂಜನಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ಪೂರ್ವಭಾಗದ 'ದು' ವಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಕೆಲಕೆಲಗೆ ಪೋದಂ, ಸರಸೆರಗು, ಬೆಳಬೆಳಗು, ತಳತಳಗು, ಮೇಮೇಗು, ಮೂಮೂಗು ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೯೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಗೋಃ, ವ್ಯಂಜನಾದೇಃ, ಲುಪ್' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. 'ಗೋಃ' ಎಂಬುದು 'ವ್ಯಂಜನಾದೇಃ' ಎಂಬ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಿಂದ ಆಕ್ಷಿಪ್ತವಾದ ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಆ ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥವು ಶಬ್ದರೂಪವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ 'ಗೋಃ' ಎಂಬುದನ್ನೂ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಲು ತದಂತ ಲಾಭವು ಬರುವುದು. ತಥಾಚ — ದ್ವಿರುಚ್ಯಮಾನ 'ಗು' ಶಬ್ದಾಂತವ್ಯಂಜನಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ಪೂರ್ವಾವಯವದ 'ದು' ವಿಗೆ ಲೋಪ ವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಲು 'ಕೆಲಕೆಲಗೆ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ 'ಗೋಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಬೇಗೆಬೇಗೆ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗ ಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ವ್ಯಂಜನಾದೇಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಒಳಗೊಳಗು' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ೩೯೩

ಹೀಗೆಯೇ ದ್ವಿರುಕ್ತವಾದ ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಧಾತೋರ್ಬಹುಸ್ವರಸ್ಯ || ೩೯೩ ||

ಅರ್ಥ || ಅಧಿಕೃದಲ್ಲಿ ದ್ವಿರುಚ್ಯಮಾನವಾದ 'ಗು' ಶಬ್ದಾಂತ ವ್ಯಂಜನಾದಿ ಬಹುಸ್ವರ ಧಾತುಗಳ ಪೂರ್ವಭಾಗದ 'ದು' ವಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ತೊಳತೊಳಗಿದುದು, ಬೆಳಬೆಳಗಿದುದು, ಮುಲುಮುಲುಗಿದುದು, ಮೊಲ ಮೊಲಗಿದುದು ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೯೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಧಾತೋಃ, ಬಹುಸ್ವರಸ್ಯ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರವೇ ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. 'ಧಾತೋಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಬಹುಸ್ವರಸ್ಯ, ಗೋಃ,

ವ್ಯಂಜನಾದೇಃ ' ಇವೆಲ್ಲಾ ವಿಶೇಷಣವು. ' ಧಾತೋಃ ' ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಮಾನವಾದ ' ಪೂರ್ವಸ್ಯ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ' ಪೂರ್ವಸ್ಯ ' ಎಂಬುದು ' ದೋಃ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ. ತಥಾಚ — ಅಭಿಧೃತದಲ್ಲಿ ದ್ವಿರುಚ್ಯಮಾನವಾದ ' ಗು ' ಶಬ್ದಾಂತವ್ಯಂಜನಾದಿಬಹುಸ್ವರಧಾತುಗಳ ಪೂರ್ವಭಾಗದ ದು-ವಿಗೆ ಲೋಪವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ತೋಳತೋಳಗಿದುದು ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತಿರಲು ಪುನಃ ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿರುವುದು ಬಹುಸ್ವರವುಳ್ಳ ಧಾತುಗಳಿಗೇ ಬರುವುದೆಂದು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಬಹುಸ್ವರಪದಗ್ರಹಣಸ್ವಾರಸ್ಯದಿಂದ ದ್ವಿಸ್ವರದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೯೪

ಹಿಂದೆ ಪ್ರಾಪ್ತದ್ವಿಭಾವವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಲೋಪಮಾತ್ರವನ್ನು ವಿಧಿಸಿದನು. ಈಗ ಕೆಲವಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನೂ ಪಡಿಸಿ ಪೈಕಲ್ಪಿಕ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ವಾನುಕರಣೇ || ೩೯೪ ||

ಅರ್ಥ || ಅನುಕರಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿಭಾವವು ಬರುವುದು. ಅಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಭಾಗದ ' ದು ' ವಿಗೆ ಲೋಪವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಕಮ್ಮನೆ ಕಮ್ಮನೆ—ಕಮ್ಮಕಮ್ಮನೆ, ತಣ್ಣನೆ ತಣ್ಣನೆ—ತಣ್ಣತಣ್ಣನೆ, ಮೆಲ್ಲನೆ ಮೆಲ್ಲನೆ—ಮೆಲ್ಲಮೆಲ್ಲನೆ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೯೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ವಾ, ಅನುಕರಣೇ ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ' ದ್ವಿಃ, ಪೂರ್ವಸ್ಯ, ದೋಃ, ಲುಪ್ ' ಎಂಬಿವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ— ಅನುಕರಣದಲ್ಲಿರುವ ಪದಕ್ಕೆ ದ್ವಿಭಾವವೂ ಅದರ ಪೂರ್ವಭಾಗದ ದು-ವಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ಕಮ್ಮಕಮ್ಮನೆ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅನುಕರಣದಲ್ಲಿರುವ ಪದಕ್ಕೆ ದ್ವಿಭಾವವಲ್ಲದೆ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರಿಯಾನುಕರಣಕ್ಕೆ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಾರ್ಜೀನರು —

ವನಜಪರಾಗದೋಳ್ ಪೊರಕ್ದ ಕಮ್ಮನೆ ಕಮ್ಮನೆ ಕೂಡುವಂಚಿವಿಂ

ದಿನ ನಿಜಾದುತ್ತುಲೋಳ್ ನುಸುಳ್ಳು ಮೆಲ್ಲನೆ ಮೆಲ್ಲನೆ ಕಯ್ಯೆವಂದ ಮಾ

ವಿನ ಸೊನೆಂದಲೋಳ್ ನೆನೆದುತಣ್ಣನೆ ತಣ್ಣನೆ ಬಂದುದಂದು ಕಂ

ಪಿನ ಸಿರಿಗೆಯ್ದ ವರ್ಪ್ಪ ಮದಭೃಂಗವಘೂರುತನೊಂದುಮಾರುತಂ

ವನಿತಾಕೇಶಕಲಾಪನವ್ಯಕುಸುಮಾಮೋದಂಗಳಂ ಕಮ್ಮಕ
ಮುನೇ ಕಾಂತಾಕುಟಲಾಳಕಸ್ತನಘಟಪ್ರೊದ್ಧಟ್ಟದಿಂ ಮೆಲ್ಲಮೆ
ಲ್ಲನೆ ನಾರೀಸುರತಾಂತ್ಯಜಾತಬಹುಲಸ್ವೇದಾಂಬುಮಿ ತಣ್ಣತ
ಣ್ಣನೆ ತೀಡಿತ್ತು ವಿಳಾಸಿನೀಸದನದಿಂ ಬಂದೊಂದು ಮಂದಾನಿಲಂ

ಮೊದಲಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವರು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೯೫

ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ದ್ವಿಭಾವವನ್ನು ಹೇಳಿ
ಲೋಪವನ್ನೂ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕೆಲಗುಮೇಗೋಃ ಸಾಮೀಪ್ಯೇ || ೩೯೫ ||

ಅರ್ಥ || ದೇಶಕಾಲಕೃತಸಾಮೀಪ್ಯವು ತೋರುವಾಗ 'ಕೆಲಗು, ಮೇಗು' ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ
ದ್ವಿಭಾವವೂ ಅವುಗಳ ಪೂರ್ವಭಾಗದ ದು-ವಿಗೆ ಲೋಪವೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಕೆಲಕೆಲಗೆ ನರಕಬಿಲಂಗಳಾ, ಮೇಮೇಗೆ ಸ್ವರ್ಗಪಟಲಂಗಳಾ, ಕೆಲಗೆ
ಕೆಲಗೆ ನರಕಬಿಲಂಗಳಾ, ಮೇಗೆಮೇಗೆ ಸ್ವರ್ಗಪಟಲಂಗಳಾ, ಕೆಲಕೆಲಗೆ ದುರ್ಭೃಕ್ಷಂ, ಕೆಲಗೆ
ಕೆಲಗೆ ದುರ್ಭೃಕ್ಷಂ, ಮೇಮೇಗೆ ಸುಖಕ್ಷಂ, ಮೇಗೆಮೇಗೆ ಸುಖಕ್ಷಂ ||' ಮೊದಲಾದುವು
ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೯೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಕೆಲಗುಮೇಗೋಃ, ಸಾಮೀಪ್ಯೇ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು.
ಪೂರ್ವದಂತೆ 'ಆಧಿಕ್ಯೇ' ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು 'ದ್ವಿಃ' ಮೊದಲಾದುವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡು
ವುವು. ತಥಾಚ — ಸಾಮೀಪ್ಯವು ತೋರುವಾಗ 'ಕೆಲಗು, ಮೇಗು' ಎಂಬವಕ್ಕೆ ದ್ವಿಭಾವವು
ಆದರೆ ಪೂರ್ವಖಂಡದ ದು-ವಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು
'ಕೆಲಕೆಲಗೆ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ 'ಸಾಮೀಪ್ಯೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಮರದಮೇಗೆ ತಿಂಗಳಾ, ಮುಗಿಲಮೇಗೆ
ತಾರಗೆ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಔತ್ಯರಾಧರ್ಯಮಾತ್ರವೇ ತೋರುವುದಲ್ಲದೆ ಸಾಮೀಪ್ಯವು
ತೋರುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ದ್ವಿಭಾವವಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೩೯೬

ಹೀಗೆಯೇ ಅರ್ಥವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಮೊದಲ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನೂ ಪೂರ್ವಖಂಡಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕ
ಲೋಪವನ್ನೂ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಮೊದಲೋಽನ್ಯತೋಽತಿರಯೇ || ೩೯೬ ||

ಅರ್ಥ || ಬೇರೆ ವಸ್ತುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತಿಶಯಾರ್ಥವು ತೋರುವಾಗ 'ಮೊದಲ್' ಎಂಬ
ವಕ್ಕೆ ದ್ವಿಭಾವವೂ ಪೂರ್ವಖಂಡಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಬಸಂತದೊಳಸುಗೆ ಮೊದಮೊದಲೊಳ ಪೂತುದು, ಮೊದಲ್
ಮೊದಲ್ ಪೂತುದು' ಎಂದರೆ — ಇತರ ಗಿಡುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಮುಂಚೆ ಹೂಬಿಟ್ಟಿತೆಂದರ್ಥವು.
ಧುರದೊಳವರ್ ಮೊದಮೊದಲೊಳಿತ್ಯರ್ಥ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೯೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಮೊದಲೇ, ಅನ್ಯತಃ, ಅತಿಶಯೇ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ದ್ವಿಃ, ಪೂರ್ವಸ್ಯ, ಉಪ್, ವಾ’ ಎಂಬೀ ನಾಲ್ಕು ಪದಮಾತ್ರವೇ ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ತಥಾಚ, ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥಕ್ಕಿಂತಲೂ ಒಂದಕ್ಕೆ ಅತಿಶಯವು ತೋರುವಾಗ ‘ಮೊದಲ್’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದ್ವಿಭಾವವೂ ಅದರ ಪೂರ್ವಖಂಡಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ಮೊದಮೊದಲ್’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿಭಾವವೂ ಪೂರ್ವಖಂಡದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಾವಯವಕ್ಕೆ ಅದೇಶವಿಶೇಷವೂ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವೂ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದು ಇದು ಸಾರ್ಥಕವಾಗಿರುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ‘ಅನ್ಯತಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ಮಾಮರಂ ಮೊದಲೆರೆ ಪೂತುದು, ಬಳಕಂ ಕಾತುದು’ ಮೊದಲಾದ ಸ್ವವ್ಯಾಸಾರಾಸೇಷ್ಠೆಯಿಂದಲೇ ಅತಿಶಯವು ತೋರುವ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ‘ಅತಿಶಯೇ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ಮೊದಲುಂಡಂ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನವಾರಿಕ ೩೯೭

ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಅರ್ಥವಿಶೇಷವು ತೋರುವಾಗ ದ್ವಿಭಾವ ಸುಬೋಧಪಗಳನ್ನೂ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ವಿಸ್ತಾನುಪೂರ್ವೈಃ ಸುಪಃ ಶ್ಲಪ್ || ೩೯೭ ||

ಅರ್ಥ || ಸಜಾತೀಯಗಳಾದ ಬಹುಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಸಾಕಲ್ಪದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಕ್ರಿಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹೊಂದಬೇಕೆಂಬ ಪ್ರಯೋಕ್ತೃವಿನ ಇಚ್ಛೆಯೇ ವಿಶ್ವೆಯೆಂಬುದು. ಕ್ರಮವನ್ನು ನಿರಾದಿರುವುದೇ ಅನುಪೂರ್ವವೆಂಬುದು. ಈಯುಭಯವಿಧವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದರೂಪಕ್ಕೆ ದ್ವಿಭಾವವು ಬರುವುದು. ಅದರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಖಂಡದ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲೋಪವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಕೇರಿಕೇರಿಯೋಳ್ ಮೆಱಿದಂ— ಕೇರಿಯೋಳ್ ಕೇರಿಯೋಳ್ ಮೆಱಿದಂ; ಮನೆಮನೆಗಳೊಪ್ಪಿದುವು — ಮನೆಗಳ್ ಮನೆಗಳೊಪ್ಪಿದುವು; ಪೊಲೆಪೊಲೆಗಳ ಜಿಲ್ಲು — ಪೊಲೆಗಳ ಪೊಲೆಗಳ ಜಿಲ್ಲು; ತಂತಮ್ಮ ಸಿರಿ — ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸಿರಿ || ಮೊದಲಾದುವು ವೀಜೈಗೂ, ಮೊದಮೊದಲೋಳ್ ದೊಡ್ಡಿತ್ತು — ಮೊದಲೋಳ್ ಮೊದಲೋಳ್ ದೊಡ್ಡಿತ್ತು, ತುದಿತುದಿಯೋಳ್ ಸಣ್ಣಂ — ತುದಿಯೋಳ್ ತುದಿಯೋಳ್ ಸಣ್ಣಂ, ಅಜ್ಜಜ್ಜರಂ ಬಂದಿಸು — ಅಜ್ಜರನಜ್ಜರಂ ಬಂದಿಸು, ಕಿಟಾಯಕಿಟಾಯರಂ ಬೆಸಗೊಳ್ — ಕಿಟಾಯರಂ ಕಿಟಾಯರಂ ಬೆಸಗೊಳ್ ||’ ಮೊದಲಾದುವು ಅನುಪೂರ್ವಕ್ಕೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೩೯೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ವಿಸ್ತಾನುಪೂರ್ವೈಃ, ಸುಪಃ, ಶ್ಲಪ್’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ‘ವಾ, ದ್ವಿಃ, ಪೂರ್ವಸ್ಯ’ ಎಂಬುವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ — ವಿಸ್ತಾದ್ವಿಭಾವದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿಭಾವವೂ ಅದರ ಪೂರ್ವಖಂಡದ ‘ಸುಪ್ತಿಗೆ’ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ಕೇರಿಕೇರಿಯೋಳ್’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ 'ವೀಷ್ಣುಸುಪ್ರವೇಷ್ಯ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಮನೆಯೊಪ್ಪಿತು, ತುದಿಯೊಳ್ ಸಣ್ಣಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೩೯೮

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದ್ವಿರುಚ್ಯಮಾನವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಪೂರ್ವಖಂಡದ 'ಸುಪ್ತಿಗೆ' ಲೋಪವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ತಿಜ್ಜುಗೂ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ತಿಜ್ಜಶ್ಚಾ ಬಾಧೇ || ೩೯೮ ||

ಅರ್ಥ || ಪೀಡಾವಿಷಯದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿಭಾವವು ಬರುವುದು. ಅಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಖಂಡದ ಸುಪ್ತಿಗೂ ತಿಜ್ಜುಗೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಮರಮರಂ — ಮರಂ ಮರಂ, ಪೋದಪೋದಂ — ಪೋದಂ ಪೋದಂ, ಕಲ್ಕಕಲ್ಲಂ — ಕಲ್ಲಂ ಕಲ್ಲಂ, ಪುಲ್ಕಪುಲ್ಕೋಳ್ — ಪುಲ್ಕೋಳ್ ಪುಲ್ಕೋಳ್, ಬಂದ ಬಂದಯ್ — ಬಂದಯ್ ಬಂದಯ್, ಬಾರ್ಬಾರೆಂ — ಬಾರೆಂ ಬಾರೆಂ, ಪೋಪಪೋಪಂ — ಪೋಪಂ ಪೋಪಂ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೩೯೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ತಿಜ್ಜ, ಚ, ಆಬಾಧೇ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ದ್ವಿಜಿ, ಪೂರ್ವಸ್ಯ, ಸುಪ್ತಿ, ಶ್ಲೂಪ್, ವಾ' ಎಂಬುವು ಅನುವರ್ತಿತವಾದುವು. 'ತಿಜ್ಜ' ಎಂಬುದು ಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯವು. 'ಚ' ಎಂಬುದು 'ಸುಪ್ತಿ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಮುಚ್ಚಾಯಕವು. 'ಆಬಾಧೇ' ಎಂದರೆ 'ಪೀಡಾ' ಎಂದರ್ಥವು. ತಥಾಚ — ಪೀಡಾರ್ಥವು ತೋರುವಾಗ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನ 'ವಾ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿಭಾವವೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಖಂಡದ ಸುಪ್ತಿಗೂ ತಿಜ್ಜುಗೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಮರಮರಂ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ 'ಆಬಾಧೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಮರಂ, ಕಲ್ಕ, ಬಂದಯ್, ಪೋಪಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಪೀಡೆಯು ತೋರದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿಭಾವವಾದಿಗಳು ಬಂದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೩೯೯

ದ್ವಿರುಕ್ತಿಪ್ರಕರಣವು ಅರ್ಥವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನಪದವಾಕ್ಯವಿಷಯಕವಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಹೇಗೆ ಅದರನಂತರದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಅರ್ಥವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನಪದವಾಕ್ಯವಿಷಯಕವೆಂದು ಪುನಃ ವಿಧಿಸುವುದನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವನಾಗಿ ಮೊದಲು ಕೆಲವರ್ಥವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ದ್ವಿಭಾವವನ್ನೂ ಪುನಃ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ವಾಕ್ಯಾದೇರಾಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಾಸೂಯಾಸಮ್ಮತಿಕೋಪಕುತ್ಸನಭರ್ತ್ಸನೇನೈತರಸ್ಯ ಪುನಶ್ಚ || ೩೯೯ ||

ಅರ್ಥ || ಪರಗುಣಾಸಹನರೂಪವಾದ ಅಸೂಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮ್ಮತ್ತರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕೋಪದಲ್ಲಿಯೂ ನಿಂದೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಭರ್ತ್ಸನದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ವಾಕ್ಯದ ಅದಿಭೂತವಾದ ಸಂಬೋಧನಾಂತಪದಕ್ಕೆ ದ್ವಿಭಾವವೂ ಅದರ ಪೂರ್ವಭಾಗದ ಸ್ವರಕ್ಕಾಗಲಿ ಉತ್ತರಭಾಗದ ಸ್ವರಕ್ಕಾಗಲಿ ಪುನಃ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ದೇವದತ್ತಾ ೩, ದೇವದತ್ತ ದೇವದತ್ತ ದೇವದತ್ತಾ ೩, ದೇವದತ್ತ ದೇವದತ್ತ ನಿನ್ನಗೇನುಮಿಲ್ಲಂ ' ಮೊದಲಾದುವು ಅಸೂಯೆಗೂ, ' ಮಗನೇ ೩, ಮಗನೇ ಮಗನೇ ಮಗನೇ ೩, ಮಗನೇ ಮಗನೇ ನೀನೊಳ್ಳಿತುಗೆಯ್ದಯ್ಯ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಮ್ಮತ್ತಿಗೂ, ' ಬಾಣಸಿಗಾ ೩, ಬಾಣಸಿಗ, ಬಾಣಸಿಗ ಬಾಣಸಿಗಾ ೩, ಬಾಣಸಿಗ ಬಾಣಸಿಗ ನಿನ್ನಿದ್ವೈಪಯೋ ಸತ್ತಯೋ ' ಮೊದಲಾದುವು ಕೋಪಕ್ಕೂ, ' ಸತಿಯೇ ೩, ಸತಿಯೆ, ಸತಿಯೆ ಸತಿಯೇ ೩, ಸತಿಯೆ ಸತಿಯೆ ನಿನ್ನ ಪೆಣ್ಣಿನಮಂ ಸುಡುಗೆ ' ಮೊದಲಾದುವು ಕುತ್ಸನೆಗೂ ' ದುರುಳಾ ೩, ದುರುಳ, ದುರುಳ ದುರುಳಾ ೩, ದುರುಳ ದುರುಳ ನಿನ್ನ ಕೊಂದಪಂ ಕಡಿದಪಂ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಭರ್ತ್ಸನೆಗೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ನಿಚಾರ ೩೯೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ವಾಕ್ಯಾದೇಃ, ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ, ಅಸೂಯಾಸಮ್ಮತಿಕೋಪಕುತ್ಸನ ಭರ್ತ್ಸನೇ, ಅನ್ಯತರಸ್ಯ, ಪುನಃ, ಚ ' ಎಂದು ಆರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ' ವಾಕ್ಯಾದೇಃ ' ಎಂಬುದು 'ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ' ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ' ಎಂದರೆ ಸಂಬೋಧನಾಂತಪದಕ್ಕೆ ಸಂಕೇತವು. ' ಅಸೂಯೆ ' ಯೆಂದರೆ ಗುಣದಲ್ಲಿಯೂ ದೋಷವನ್ನಾರೋಪಿಸಿ ಸಹಿಸದಿರುವುದು. ' ಸಮ್ಮತಿ ' ಯೆಂದರೆ — ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿಮತವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದು. ' ಕೋಪ ' ಎಂದರೆ — ಕೋಪವೇ. ' ಕುತ್ಸನ ' ಎಂದರೆ — ನಿಂದೆ. ' ಭರ್ತ್ಸನ ' ಎಂದರೆ — ದಂಡನೆ ಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ' ಇಂತಹ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ಎಂದು ಅಸೂಯಾದಿಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ' ಅನ್ಯತರಸ್ಯ ' ಎಂದರೆ — ' ಎರಡರಲ್ಲಿ ಒಂದಕ್ಕೆ ' ಎಂದರ್ಥವು. ' ಪುನಃ ' ಎಂಬುದು ತ್ರಿವಾಕ್ಯಸ್ವರಬೋಧಕವು. ಇದರಿಂದ ' ಸ್ವರಸ್ಯ ' ಎಂಬುದು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದು. ಇದೇ ಇಲ್ಲಿ ಪುನಃವಿಧಿಗಿ ಸ್ಥಾನಿಯು. ಚ ಕಾರವು ' ದ್ವಿಃ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಮುಚ್ಚಾಯಕವು. ' ವಾ ' ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ತಥಾಚ — ಅಸೂಯಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ವಾಕ್ಯದ ಅದಿಯಾದ ಸಂಬೋಧನಾಂತಪದಕ್ಕೆ ದ್ವಿಭಾವವೂ ಅದರ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಬಿಡಗಳಲ್ಲಿ ಅವು ದಾರೂ ಒಂದರ ಅಂತ್ಯಸ್ವರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಪುನಃ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ದೇವದತ್ತಾ ೩, ದೇವದತ್ತ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ' ವಾಕ್ಯಾದೇಃ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ಒಳ್ಳೆದಳ್ ನಿಂ ಮಗಳೇ ' ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಾಂತದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೂ 'ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ದೇವದತ್ತನೊಳ್ಳಿದಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಥಮಾಂತಪದಕ್ಕೂ ಅಸೂಯಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ಪಾವ್ವ ನಿಂ ಜನ್ನಮಂ ಮಾಡು, ಅರಸ ನಿಂ ಕಾಳಗಮಂ ಮಾಡು ' ಮೊದಲಾದ ಸ್ವಾಭಾವಿಕಾರ್ಥವು ತೋರು

ವಲ್ಲಯೂ ದ್ವಿವಚನಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ 'ಅಸಕ್ಯತ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವರ್ತಿಯನ್ನು ಕಲವರು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ತ್ರಿರುಕ್ತಿಯೂ ಬರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ — 'ಬಂದ ಬಂದ ಬಂದ, ಬಂದಂ ಬಂದಂ ಬಂದಂ ಬಂದಂ; ಉಂಡುಂಡು ಪೋದಂ, ತೋಳ ತೋಳ ತೋಳಗಿತ್ತು, ಬೆಳ ಬೆಳ ಬೆಳಗಿತ್ತು, ಮಗನೆ ಮಗನೆ ಮಗನೆ' ಮೊದಲಾದುವೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

|| ಇತಿ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಪ್ರಕರಣಂ ಸಮಾಪ್ತಂ ||

॥ ಅಥ ಕೇವಲ ಪುನಃವಿಧಿಪ್ರಕರಣಂ ॥

ಅನವತಾರಿಕೆ ೪೦೦

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕೆಲವಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವೂ ಕೆಲವಕ್ಕೆ ತ್ರಿತ್ವವೂ ಕೆಲವಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವಪುನಃತಗಲೂ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು. ಈಗ ಕೆಲವಕ್ಕೆ ಪುನಃತಮಾತ್ರವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ ॥ ದೂರಾದಾಹ್ವಾನೇ ಬಹುಲಂ ॥ ೪೦೦ ॥

ಅರ್ಥ ॥ ದೂರದಿಂದ ಕೂಗುವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವ ಆಮಂತ್ರಿತಪದದ ಅಂತ್ಯಸ್ವರಕ್ಕೆ ಪುನಃತವು ಬಹುಳವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ ॥ ' ಎಲೆ ಅಣ್ಣಾ ಾ, ಇತ್ತ ಬಾ; ಎಲೆ ಅಕ್ಕಾ ಾ, ಇತ್ತ ಬಾ; ಎಲೆ ಅಣ್ಣಾ ಇತ್ತ ಬಾ ಾ; ಎಲೆ ಅಕ್ಕಾ ಇತ್ತ ಬಾ ಾ ॥ ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೦೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ದೂರಾದಾಹ್ವಾನೇ, ಬಹುಲಂ ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ ' ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ, ಪುನಃತಃ ' ಎಂಬಿವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. 'ದೂರಾದಾಹ್ವಾನ' ವೆಂದರೆ ದೂರದಿಂದ ಕರೆಯುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ' ಆಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ' ಎಂದರೆ ' ಸಂಬೋಧನೆಗೆ ' ಎಂದರ್ಥವು. ಪೂರ್ವದಂತೆ ಪುನಃತಪದಶ್ರವಣದಿಂದ ' ಸ್ವರಕ್ಕೆ ' ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ತಥಾಚ — ದೂರದಿಂದ ಕರೆಯುವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಬೋಧನಪದದ ಅಂತ್ಯಸ್ವರಕ್ಕೆ ಬಹುಳವಾಗಿ ಪುನಃತವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ಎಲೆ ಅಣ್ಣಾ ಾ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಆಹ್ವಾನವಿಷಯದಲ್ಲ ಆಮಂತ್ರಿತವಲ್ಲದಿರುವುದಕ್ಕೂ ಪುನಃತವು ಬರುವುದೆಂದು ತೋರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ' ಎಲೆ ಾ ಅಣ್ಣಾ ಇತ್ತ ಬಾ, ಎಲೆ ಾ ಅಕ್ಕಾ ಇತ್ತ ಬಾ, ಎಲೆ ಅಮ್ಮ ಬೇಗ ಬಾ, ಎಲೆ ಅಯ್ಯ ಬೇಗ ಬಾ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬಹುಲಗ್ರಹಣಕ್ಕೆ, ' ಕ್ವಚಿದನ್ಯತ್ರಾಪಿ ' ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ' ಅಯ್ಯೋ ಾ ಅಕ್ಕ, ಅಯ್ಯೋ ಾ ಅಣ್ಣ, ಓಹೋ ಾ ಮಗನೆ, ಓಹೋ ಾ ತಂದೆ ' ಮೊದಲಾದ ಖೇದಾದಿಗಳು ತೋರುವ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪುನಃತವು ಬರುವುದೆಂದು ತೀರ್ಮಾನವೇಕು.

॥ ಇತಿ ಪುನಃವಿಧಿಪ್ರಕರಣಂ ಸಮಾಪ್ತಂ ॥

|| ಅಥ ತದ್ವಿ ತಪ್ರಕರಣಂ ||

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೦೧

ಪೂರ್ವದಲ್ಲ ಅನೇಕಪದಸಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಸಮಾಸವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ ತದಾಶ್ರಯಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿದನು. ಈಗ ಏಕಪದಸಿಮಿತ್ತಕವಾದ ತದ್ವಿ ತಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಹೇಳಲು ಮೊದಲು ಅಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ವಾದ್ಯಾತ್ಪದ್ಧಿತಃ || ೪೦೧ ||

ಅರ್ಥ || ಇದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವು. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಂದ ಮೊದಲು ಈ ಪಾದ ಮುಗಿಯುವವರೆಗೂ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಆವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆವ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮೋಪಾಶ್ಚರ್ಯವಾದುದೋ ಅದಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ತದ್ವಿ ತ ಸಂಜ್ಞಕವಾಗುವುದು—ಎಂದು ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ಅದುದರಿಂದ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣ ಸೂತ್ರಗಳೇ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೦೧

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ವಾ, ಆದ್ಯಾತ್’, ತದ್ವಿ ತಃ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಈ ಪಾದ ಮುಗಿಯುವವರೆಗೂ ಪ್ರತಿಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದು ಇದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಮೂರು ಪದಗಳಲ್ಲಿ ‘ಆದ್ಯಾತ್’ ಎಂಬುದು — ‘ಭಾವೇ ತನಃ || ೪೩೦ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದವರೆಗೇ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ‘ವಾ, ತದ್ವಿ ತಃ’ ಎಂಬವು ಉತ್ತರತ್ರಯ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದೂ ಪದವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ‘ಸಮರ್ಥಃ, ಪದವಿಧಿಃ’ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆಯಲ್ಲಿ ತದ್ವಿ ತೋತ್ಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಹೀಗೆ ತದ್ವಿ ತವಿಧಿಸಾಧಾರಣವಾದ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ವಿಧಿ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ವಂತಃ || ೪೦೨ ||

ಅರ್ಥ || ‘ಅದು ಇವನಿಗೆ ಇದೆ’ ಅಥವಾ ‘ಇವನಲ್ಲಿದೆ’ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಲು ಇಲ್ಲಿ ಆದ್ಯೋಚ್ಚಾರಿತವಾದ ತತ್ಪದದೋದ್ಯವಾದ ಪ್ರಥಮಾಂತದ ಮುಂದೆ ‘ವಂತ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ತದ್ವಿ ತಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಇದು ವಿಕಲ್ಪವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಯಥಾಯೋಗವಾಗಿ ವಾಕ್ಯಸಮಾಸಗಳೂ ಉಂಟೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ಆಯುವಂಟೀತಂಗೆ’ ಅಥವಾ ‘ಈತನೊಳ್ — ಆಯುವಂತಂ’ ಹೀಗೆಯೇ — ‘ಜಸವಂತಂ, ಗುಣವಂತಂ, ಬುದ್ಧಿವಂತಂ ||’ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೦೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ತತ್, ಅಸ್ಯ, ಅಸ್ತಿ, ಅಸ್ತೀ, ಇತಿ, ವಂತಃ’ ಎಂದು ಆರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ — ‘ವಾ, ಆದ್ಯಾತ್, ತದ್ವಿ ತಃ’ ಎಂಬ ಪದತ್ರಯವು ಅಧಿಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ‘ತತ್’ ಎಂಬುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಲಕ್ಷ್ಯಸ್ಥವಾದ ಸತ್ತಾರ್ಥಕ ಧಾತ್ವರ್ಥ ಸಮಾಸಾಧಿಕರಣವಾದ ಪ್ರಥಮಾಂತಪದಬೋಧಕವು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಧಿಕೃತವಾದ ‘ಆದ್ಯಾತ್’ ಎಂಬುದನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸಲು ಪ್ರಥಮೋಪಾತ್ತವಾದ ಶಬ್ದವೇ ತದ್ವಿ ತೋತ್ವತ್ತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗುವುದೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಒಳಗೆಯೇ ಆಯಾ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಆದ್ಯಾತ್’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಮಾಡಿ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ‘ಅಸ್ಯ’ ಎಂಬುದು ‘ಅಸ್ತೀ’ ಇವೆರಡೂ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಇದರಿಂದ ‘ವಂತಾದಿ’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸಂಬಂಧಾರ್ಥದಲ್ಲಾಗಲಿ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಾಗಲಿ ಬರುವುವು—ಎಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ‘ಅಸ್ತಿ’ ಎಂಬುದು ಪ್ರಕೃತ್ಯರ್ಥಸಾಮಾನ್ಯಾಧಿಕರಣ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ‘ವಾ’ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ವಾಕ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಸಾಧುತ್ವವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ತದ್ವಿ ತಪದವು ವಿಧೇಯವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸಂಜ್ಞಾಬೋಧಕವು. ತಥಾಚ — ‘ಆದು ಇವನಿಗುಂಟು’ ಅಥವಾ ‘ಇವನೊಳುಂಟು’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರೋಪಾತ್ತಪ್ರಥಮಾಂತಪದಬೋಧ್ಯವಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಸ್ಥ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ‘ವಂತ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು—ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ಆಯುವಂತ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ‘ತತ್’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಪ್ರಕೃತಿನಿರ್ದೇಶಾರ್ಥವಾಗಿ—ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ‘ಅಸ್ತಿ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ‘ಧನಮಾದುದೀತಂಗೆ, ಧನಮಪ್ಪುದೀತಂಗೆ, ಧನಂ ಸಮಾಪಮಾತಂಗೆ’ ಮೊದಲಾದ ಭೂತಭವಿಷ್ಯತ್ ಸತ್ತಾರ್ಥವೂ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥವೂ ತೋರುವ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯರೂಪವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ‘ಇತಿ’ ಶಬ್ದೋಚ್ಚಾರಣೆಯು ವಕ್ತೃವಿವಕ್ಷೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಇದರಿಂದ ಪ್ರಾಚೀನರು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವ —

ಭೂಮನಿಂದಾಪ್ರಶಂಸಾಸು ಏತ್ಯಯೋಗೇತೀತಾಯನೇ

ಸಂಸರ್ಗೇತೀತವಿವಕ್ಷಯಾಂ ಪ್ರಾಯೋ ವಂತಾದಯೋ ಮತಾಃ

ಎಂಬ ಕಾರಿಕೋಕ್ತಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ‘ವಂತಾದಿ’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇದರಿಂದ — ‘ಧನವಂತಂ, ಪ್ರವೃವಂತಂ’ ಮೊದಲಾದುವು ಭೂಮಾರ್ಥಕ್ಕೂ, ‘ಜಗಳವಂತಂ, ದೋಷವಂತಂ’ ಮೊದಲಾದುವು ನಿಂದಾರ್ಥಕ್ಕೂ, ‘ರೂಪವಂತಂ, ಗುಣವಂತಂ’ ಮೊದಲಾದುವು ಪ್ರಶಂಸಾರ್ಥಕ್ಕೂ, ‘ವಿಸವಂತಂ ಸೇಸಂ, ಜಿಕ್ಕೇವಂತಂ ಗರುಡಂ’ ಮೊದಲಾದುವು ನಿತ್ಯಯೋಗಕ್ಕೂ, ‘ಪೊಟ್ಟಿವಂತಂ ಬೆನಕಂ’ ಮೊದಲಾದುವು ಅತಿಶಯಕ್ಕೂ, ‘ದಂಡವಂತಂ ಸತ್ತಿಗೆವಂತಂ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಂಸರ್ಗಮಾತ್ರಕ್ಕೂ, ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿರುವುವು. ಆದರೆ ಈ ಭೂಮಾದಿ ಪ್ರದರ್ಶನವು ಕೃತಿತ್ ಸತ್ತಾವಾತ್ಸದಲ್ಲಿ — ‘ಜನ್ಯವಿರವಂತಂ ಪಾವ್ಯಂ, ಪೆಂಡತಿವಂತನೀತಂ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಯಿಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಮತ್ತು ಅನವಸ್ಥಾ ದೋಷವು ಬರುವುದರಿಂದ 'ವಂತ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಮೇಲೆ ಪುನಃ ವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಲು 'ವಂತ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ — 'ನೀತಿಯುಂಟೇತಂಗಿ, ನೀತಿನಂತಂ, ನೀತಿನಂತಮುಂಟು ಇವಂಗಿ' ಮೊದಲಾದದಿಗಳೆಲ್ಲ ವಾಕ್ಯವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ವಾಮನಾಚಾರ್ಯರು —

ನ ಬಹುನೀಹಿನಿರ್ವಾಹ್ಯೇ ಭವಂತಿ ಮತುಬಾದಯಃ

ನ ಕರ್ಮಧಾರಯಾನ್ ಮತ್ಪ್ರಥೀಯಃ

ಎಂಬ ವಚನಗಳಿಂದ ಬಹುನೀಹಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ಮಧಾರಯಸಮಾಸದಮೇಲೂ 'ಮತುಬಾದಿ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಮೋದಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ಮಧಾರಯ ಸಮಾಸದಮೇಲೆ ವಂತಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ 'ಅಲರ್ಗ್ಗಣ್ಣಂಟೇತಂಗಿ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುನೀಹಿಸಮಾಸವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ — ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು 'ಸರ್ವಧನೀ, ಸರ್ವಕೇಶಿ' ಮೊದಲಾದ ಪತಂಜಲಿ ಮಹಾಭಾಷ್ಯಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದಲೂ 'ಸಂದಿಗ್ಧಸಾಧ್ಯವಾನ್ ಪಕ್ಷಃ' ಎಂದು ನೈಯಾಯಿಕರ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಕೃಚಿತ್ ಕರ್ಮಧಾರಯದ ಮೇಲೆ ಮತ್ಪ್ರಥಮಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು. ಅದುದರಿಂದಲೇ 'ಉಗ್ರಪ್ರತಾಪಿ' ಮೊದಲಾದ ಲೌಕಿಕ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು—ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಆದರಂತೆಯೇ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ 'ಅಲರ್ಗ್ಗಣ್ಣಂತಂ, ತೋರಮುಡಿವಂತ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಗೆ ಸಾಧುತ್ವ ವನ್ನು ಮೋದಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ — ಧನವತ್, ಗುಣವತ್ ' ಮೊದಲಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತಂತ ರಬ್ಬಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ತದ್ವತ್ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಜಸಂತವದ್ವಿಪಾತಿರವನ್ನು ಮಾಡಿ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಲಿಂಗವಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು 'ಧನವಂತ, ಗುಣವಂತ' ಮೊದಲಾದುವು ಆ ಕಾರಾಂತ ಪ್ರಕೃತಿಕಮತ್ತಂತಗಳಿಗೆ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಈ ಕಾರಾದ್ಯಂತ ಪ್ರಕೃತಿಕಗಳಾದ 'ಧೀಮತ್, ಬುದ್ಧಿಮತ್' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಗೆ ಜಸಂತವದ್ವಿಪಾತಿರವನ್ನು ಮಾಡಲು 'ಧೀಮಂತ, ಬುದ್ಧಿಮಂತ' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವೇ ಅಲ್ಲದೆ 'ಧೀವಂತ, ಬುದ್ಧಿವಂತ' ಮೊದಲಾದ ವ ಕಾರಘಟಿತರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಈ 'ವಂತ' ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಿಯು ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಸಾರ್ಥಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮತ್ತು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ — ಆ ಕಾರಾಂತ ಪ್ರಕೃತಿಕಮತ್ತಂತವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲು 'ಗುಣವತಿ, ಧನವತಿ' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುವುವೇ ಅಲ್ಲದೆ 'ಗುಣವಂತಿ, ಧನವಂತಿ' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಭಾಷಾಶಬ್ದಗಳಮೇಲೂ ಈ 'ವಂತ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದರಿಂದ 'ಜಗವಂತ, ಪೆಂಡತಿವಂತ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಅದುದರಿಂದ ಇದೂ ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೦೩

ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾರ್ಥವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ಗುಣವಾಚಕದಮೇಲೆ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಶೇಷವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತಿಯ 'ದು' ವಿಗೆ ಲೋಪವನ್ನೂ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಗುಣೋಕ್ತೇಃ ಕೋ ದುಲುಪ್ತ || ೪೦೩ ||

ಅರ್ಥ || ಗುಣವಾಚಕವಾದ ಪ್ರಥಮಾಂತಪದಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು. 'ದು' ವಿಗೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಕರಿದುಂಬೀತಂಗೆ' ಅಥವಾ 'ಈತನೊಳ್ — ಕರಿಕಂ' ಹೀಗೆಯೇ 'ಬಿಳಿಕಂ, ಕಡಿಕಂ, ತೋಡಿಕಂ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೦೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — 'ಗುಣೋಕ್ತೇಃ, ಕಃ, ದು, ಲುಪ್, ಚ' ಎಂದು ಐದು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಪೂರ್ವದಿಂದ 'ತತ್, ಅಸ್ಯ, ಅಸ್ತಿ, ಅಸ್ತೀ' ಎಂಬುದು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. 'ವಾದ್ಯಾತ್ ತದ್ಧಿತಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರವಿರುವುದು. ತಥಾಚ — ಗುಣವಾಚಕವಾದ ಪ್ರಥಮಾಂತಪದದಮೇಲೆ 'ಇದು ಇವನಿಗೆ' ಅಥವಾ 'ಇವನಲ್ಲಿ ಉಂಟು' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಪ್ರಕೃತಿಯ 'ದು' ವಿಗೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು—ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಕರಿಕಂ' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ 'ಗುಣೋಕ್ತೇಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಕಾಲ್ಪಂತಂ, ಕಣ್ವಂತಂ' ಮೊದಲಾದ ದ್ರವ್ಯವಾಚಕದಮೇಲೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಂತ' ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬಂದಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಆದರೆ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಗುಣೋಕ್ತೇಃ' ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಗುಣವಾಚಕಗಳೂ ಈ 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಗಳಾಗುವುವು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಮಹಾಕವಿ ಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕೆಚ್ಚನೆ, ಪಚ್ಚನೆ' ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಮೇಲೆ 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು 'ಕೆಚ್ಚಕಂ, ಪಚ್ಚಕಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಗೆ ಅನಭಿಧಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಅವು 'ಅಸಾಧು' ಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೦೪

ಹೀಗೆಯೇ ಅರ್ಧಾಂತರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಶೇಷವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅಳಿಃ ಶೀಲಂ || ೪೦೪ ||

ಅರ್ಥ || 'ಅದು ಇವನಿಗೆ ಶೀಲವು' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ 'ಅಳಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಜೂದು ಶೀಲವೀತಂಗೆ — ಜೂದಾಳಿ ||' ಹೀಗೆಯೇ 'ಮಾತಾಳಿ, ಸಿಗ್ಗಾಳಿ, ಓದಾಳಿ, ಹಡಪಾಳಿ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ಪಾಠಾಂತರ : ೧ ತೋರಿಕಂ, ತೋಕಂ.

ವಿಚಾರ ೪೦೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಆಳಿ, ಶೀಲಂ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ‘ಆಳಿ’ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯನಿರ್ದೇಶವು. ‘ಶೀಲಂ’ ಎಂಬುದು ಅರ್ಥನಿರ್ದೇಶವು. ‘ತತ್, ಅಸ್ಯ’ ಎಂಬುದಿರುವುದು. ತಥಾಚ — ‘ಅದು ಇವನಿಗೆ ಶೀಲವು’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತಪದಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ‘ಆಳಿ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ಜೂದಾಳಿ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೦೫

ಹೀಗೆಯೇ ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಶೇಷವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಇಗಃ ಪಣ್ಯಂ || ೪೦೫ ||

ಅರ್ಥ || ‘ಅದು ಇವನಿಗೆ ಪಣ್ಯವು’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತದಮೇಲೆ ‘ಇಗ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ತಂಬುಲಂ ಪಣ್ಯಮೀತಂಗೆ — ತಂಬುಲಿಗಂ ||’ ಹೀಗೆಯೇ ‘ದವಸಿಗಂ, ದೂಸಿಗಂ, ಕಾಯಿಗಂ, ಪಣ್ಣಿಗಂ ||’ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೦೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಇಗಃ, ಪಣ್ಯಂ’ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿವೆ. ‘ಇಗಃ’ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯವು. ‘ಪಣ್ಯಂ’ ಎಂದರೆ ವ್ಯಾಪಾರವು. ಪೂರ್ವದಂತೆ ‘ತತ್, ಅಸ್ಯ’ ಎಂದು ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ತಥಾಚ — ‘ಅದು ಇವನಿಗೆ ವ್ಯಾಪಾರ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತದ ಮೇಲೆ ‘ಇಗ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ತಂಬುಲಿಗ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ತಂಬುಲಿಗ’ ಶಬ್ದವು ‘ತಾಂಬೂಲಿಕ’ ಎಂಬ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರಂಬಾಧಿಸಾಠದಿಂದ ತದ್ವೈವವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ‘ದವಸಿಗ’ ಮೊದಲಾದ ದೇಶ್ಯಶಬ್ದಪ್ರಕೃತಿಕರೂಪಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಸಾರ್ಥಕವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೦೬

ಹೀಗೆಯೇ ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ‘ಇಗ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಶಿಲ್ಪಿಂ || ೪೦೬ ||

ಅರ್ಥ || ‘ಅದು ಇವನಿಗೆ ಕಸಬು’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ‘ಇಗ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ಮದ್ದಳೆ ಶಿಲ್ಪಮೀತಂಗೆ — ಮದ್ದಳಿಗಂ ||’ ಹೀಗೆಯೇ — ‘ಸರವಂದಿಗಂ ಬೀಣಿಗಂ, ಗಾಣಿಗಂ, ಕೇಣಿಗಂ ||’ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೦೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಶಿಲ್ಪಿಂ’ ಎಂದೊಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಪೂರ್ವದಂತೆ ಇತರ ಪದಗಳೆಲ್ಲಾ ಸಂಬಂಧಮಾಡಲು ‘ಅದು ಶಿಲ್ಪಮೀತಂಗೆ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಇಗ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ಮದ್ದಳಿಗ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಯದ್ಯಪಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದುವಂತೆ 'ಮಾದ್‌ಫಂಗಿಕ, ಸ್ವರಬಂಧಕ, ವೈಣಿಕ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಶಬ್ದವವಿಧಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು, 'ಮದ್ದಳಿಗ, ಸರವಂದಿಗ, ಬೀಣಿಗ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು; ಆದಾಗ್ಯೂ 'ಮದ್ದಳಿ, ಸರವಂದ, ಬೀಣಿ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲು 'ಇಗ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ಸಾಧುತ್ತವು ಬೋಧಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ಥಕವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೦೭

ಹೀಗೆಯೇ ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ತದಾಚರತಿ || ೪೦೭ ||

ಅರ್ಥ || 'ಆದನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾನೆ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತದಮೇಲೆ 'ಇಗ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಪಡಿಸಣಮನಾಚರಿಪಂ — ಪಡಿಸಣೆಗಂ' ಹೀಗೆಯೇ — ಅಟಿ ಮಟಿಗಂ, ಪುಸಿಗಂ, ಉಪವಾಸಿಗಂ, ನಿಯಮಿಗಂ, ವ್ರತಿಗಂ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೦೭

ಇಲ್ಲಿ — 'ತತ್ ಆಚರತಿ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿವೆ. 'ತತ್' ಎಂಬುದು 'ಆಚರತಿ' ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವನ್ನು ಬೋಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾಂತಪದವು. 'ಇಗ' ಎಂಬುದೂ 'ವಾ' ಎಂಬುದೂ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ — 'ಆದನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾನೆ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತದಮೇಲೆ 'ಇಗ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಪಡಿಸಣೆಗ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ 'ಪಡಿಸಣ' ವೆಂದರೆ — 'ಎಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಉಂಡುಹೋಗುತ್ತಾನೋ ಅದೇ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕೂತು ಅವನ ಉಚ್ಚಿಷ್ಟವನ್ನು ಣ್ಣುವುದು' ಪುತಿಸ್ಥಾನವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಇದೇ 'ಪಡಿಸಣ' ವೆಂಬುದು. ಅದನ್ನಾಚರಿಸುವವನು 'ಪಡಿಸಣೆಗ' ನೆಂಬುವನು. ಅವನಿಗೆ 'ಪರಿಚಾರಕ' ನೆಂದರ್ಥವು. ಹೀಗೆಯೇ — 'ಅಟಿಮಟಿ' ವೆಂದರೆ ಅನ್ಯರಿಗೆ ಭೇದವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ ವಾತು. ಅವನ್ನಾಚರಿಸುವವನು ಅಟಿಮಟಿಗನು. 'ಪುಸಿ' ಎಂದರೆ ಸುಕ್ಕು. ಅದನ್ನಾಚರಿಸುವವನು 'ಪುಸಿಗನು' ಹೀಗೆಯೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೦೮

ಹೀಗೆಯೇ ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿಯೂ 'ಇಗ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ವೇತ್ಸ್ರಘೈತ್ಸ್ರೀಃ || ೪೦೮ ||

ಅರ್ಥ || 'ಆದನ್ನು ತಿಳಿದವನು, ಆದನ್ನು ಓದುವವನು' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತದ ಮೇಲೆ 'ಇಗ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಜೋಯಿಸಮನಣುವನೋದುವಂ' ಅಥವಾ 'ಓದುವಂ — ಜೋಯಿಸಿಗಂ' ಹೀಗೆಯೇ — 'ಗಣೆದಿಗಂ, ಸಿದ್ಧಾಂತಿಗಂ, ಲೆಕ್ಕಿಗಂ, ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಂ, ಬಾಗರಣೆಗಂ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೦೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ವೇತ್ತ್ಯಧ್ಯೇತ್ಯೋಃ’ ಎಂದೊಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಇದು ಸಪ್ತಮಾದ್ವಿವಚನಾಂತವು. ‘ತತ್’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಂಬಧಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ—‘ಅದನ್ನು ತೀಯುವವನು’ ಅಥವಾ ‘ಓದುವವನು’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತದಮೇಲೆ ‘ಇಗ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ‘ಜೋಯಿಸಿಗ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಅವತಾರಿಕೆ ೪೦೯

ಹೀಗೆಯೇ ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ‘ಇಗ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕ್ರೀಣದ್ವಿಕ್ರೀಣತೋಃ || ೪೦೯ ||

ಅರ್ಥ || ‘ಅದನ್ನು ಮಾರುವನು’ ಅಥವಾ ‘ಕೊಳ್ಳುವನು’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತದಮೇಲೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ‘ಇಗ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ತಂಬುಲವಂ ಮಾಲುಕಂ’ ಅಥವಾ ‘ಕೊಳ್ಳಂ’ — ‘ತಂಬುಲಿಗಂ’ ಹೀಗೆಯೇ — ‘ದವಸಿಗಂ, ಗಂದಿಗಂ, ಮೆಣಸಿಗಂ, ಪಿಪ್ಪಲಿಗಂ ||’ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೧೦

ಹೀಗೆಯೇ ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತರವನ್ನೂ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕುರ್ವತ್ಕುಳಿಗತ್ || ೪೧೦ ||

ಅರ್ಥ || ‘ಅದನ್ನು ಮಾಡುವನು’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತದ ಮೇಲೆ ಉಳಿಗ-ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಇಗ-ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ದೇವರಂ ಮಾಡುವಂ — ದೇವುಳಿಗಂ — ದೇವಿಗಂ’ ಹೀಗೆಯೇ ‘ಪಾಕುಳಿಗಂ — ಪಾಕಿಗಂ, ಅಡುಗುಳಿಗಂ — ಅಡುಗಿಗಂ, ಕಬ್ಬುಳಿಗಂ — ಕಬ್ಬಿಗಂ, ಚೌಪದುಳಿಗಂ — ಚೌಪದಿಗಂ ||’ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೧೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಕುರ್ವತಿ, ಉಳಿಗಃ, ಚ’ ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಚ ಕಾರವು ಇಗ-ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಮುಚ್ಚಾಯಕವು. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಿಭೇದವಿಲ್ಲವು. ‘ತತ್’ ಮೊದಲಾದುವು ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ — ‘ಅದನ್ನು ಮಾಡುವನು’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತದಮೇಲೆ ‘ಉಳಿಗ, ಇಗ’ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುವು— ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ‘ದೇವುಳಿಗಂ’ ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಅವತಾರಿಕೆ ೪೧೧

ಹೀಗೆಯೇ ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತರವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಗಾಱೋ ಜಾತೌ || ೪೧೧ ||

ಅರ್ಥ || ‘ಅದನ್ನು ಮಾಡುವನು’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಜಾತಿಯು ತೋರುತ್ತಿದ್ದರೆ ದ್ವಿತೀಯಾಂತದಮೇಲೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ‘ಗಾಱ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಮಾಲೆಯಂ ಮಾಡುವಂ — ಮಾಲೆಗಾಣಂ' ಹೀಗೆಯೇ
'ಬಳೆಗಾಣಂ, ಮಡೆಗಾಣಂ, ಒಜಿಗಾಣಂ, ಗೆಜ್ಜೆಗಾಣಂ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.
ವಿಚಾರ ೪೦೧

ಇಲ್ಲಿ — 'ಗಾಣಿ, ಜಾತಾ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿವೆ. 'ಗಾಣಿ' ಎಂಬುದು
ಪ್ರತ್ಯಯವು. 'ಜಾತಾ' ಎಂಬುದು ವಿಷಯಸಪ್ತಮ್ಯಂತಪದವು. 'ತತ್' ಮೊದಲಾದುವು
ಪೂರ್ವದಂತೆ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವವು. ತಥಾಚ — 'ಅದನ್ನು ಮಾಡುವನು' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ
ದ್ವಿತೀಯಾಂತದಮೇಲೆ ಜಾತಿ ತೋರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಗಾಣಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವು
ದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ಮಾಲೆಗಾಣ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಜಾತಿ ತೋರದೆ
ಆ ಕೆಲಸವನ್ನೇ ಮಾಡುವವನಾದರೆ 'ಮಾಲಿಗಂ' ಎಂದು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಗ' ಪ್ರತ್ಯ
ಯವೇ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೦೨

ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರಕೃತಿವಿಶೇಷದಮೇಲೆ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅಃ ಕಮ್ಮ ಕುಂಬಾತ್ || ೪೦೨ ||

ಅರ್ಥ || 'ಅದನ್ನು ಮಾಡುವನು' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕಮ್ಮ, ಕುಂಬ' ಎಂಬ ದ್ವಿತೀ
ಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಮೇಲೆ ಜಾತಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಅ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಕಮ್ಮಮಂ ಮಾಡುವಂ — ಕಮ್ಮಣಂ, ಕುಂಬಮಂ ಮಾಡುವಂ —
ಕುಂಬಣಂ ||' ಇವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೦೨

ಇಲ್ಲಿ — 'ಜಾತಾ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ 'ಕಮ್ಮಿಗಂ, ಕುಂಬಿಗಂ'
ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಜಾತಿ ತೋರದೆ 'ಕಮ್ಮ, ಕುಂಬ' ಕರಣಾರ್ಥಮಾತ್ರವೇ ತೋರು
ವುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದೆ 'ಇಗ' ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬರುವುದು. 'ಕಮ್ಮಕುಂಬಾತ್'
ಎಂದು ಪ್ರಕೃತಿನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಕ್ಕರಿಗಂ, ಮದನವತಿಗಂ' ಮೊದಲಾದ
ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೦೩

ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರಕೃತಿವಿಶೇಷದಮೇಲೆ ಅರ್ಥವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಶೇಷವನ್ನು
ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ದೇವಾದಡಿಗೋಽರ್ಹತಿ || ೪೦೩ ||

ಅರ್ಥ || 'ಅದನ್ನು ಪೂಜಿಸುವನು' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತವಾದ 'ದೇವ'
ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಜಾತಿಯಲ್ಲಿ 'ಅಡಿಗ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ದೇವರಂ ಪೂಜಿಸುವಂ — ದೇವಡಿಗಂ ||' ಇದೇ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯವು.

ವಿಚಾರ ೪೦೩

ಇಲ್ಲಿ 'ಜಾತೌ' ಎಂಬುದನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿಮಾಡುವುದರಿಂದ 'ದೇವಡಿಗ' ಎಂಬುದು ದೇವಪ್ರಾಜ್ಞೋಪಜೀವಿ' ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. 'ದೇವಾತ್' ಎಂದು ಪ್ರಕೃತಿನಿರ್ದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ 'ಮಾರಿಯಂ ಪೂಜಿಸುವಂ—ಮಾರಿಗಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ 'ಮಾರಿ' ಎಂದರೆ — ಲೋಕೋಪದ್ರವಕಾರಿಯಾದ ಕ್ಷುದ್ರಸಿಂಹಚಿಯು. 'ಮಾರಿಗ' ಎಂಬುದು ಗಾವಿಲಾದಿಗಣಪರಿತವಾದುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೦೪

ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರಕೃತಿಸಾಮಾನ್ಯದಮೇಲೆ 'ಗೃಹಿಸುವನು' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಶೇಷವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಗುಳಿಗೃಹ್ಣಾತಿ || ೪೦೪ ||

ಅರ್ಥ || 'ಅದನ್ನು ಗೃಹಿಸುವನು' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತದಮೇಲೆ 'ಗುಳಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಲಂಚಮಂ ಕೊಳ್ಳಂ—ಲಂಚಂಗುಳಿ' ಹೀಗೆಯೇ — 'ಸಾಲಂಗುಳಿ, ಆಟಂಗುಳಿ, ಪಣಂಗುಳಿ, ಪಣ್ಣುಳಿ, ಕಾಯ್ಲುಳಿ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಇಲ್ಲಿ 'ಲಂಚಂಗುಳಿ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಾಂತರದಿಂದ ಜೀವಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಲಂಚಗ್ರಹಣಾದಿಸ್ವಭಾವದವನೆಂದು ಅರ್ಥವು ತೋರುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೦೫

ಹೀಗೆಯೇ ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಶೇಷವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ತೇನ ಜೀವತಿ ಗವಣಿಗೌ || ೪೦೫ ||

ಅರ್ಥ || 'ಅದರಿಂದ ಜೀವಿಸುತ್ತಾನೆ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾಂತದಮೇಲೆ 'ಗ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, 'ವಣಿಗ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಲಂಚದಿಂದಜೀವಿಸುವಂ—ಲಂಚಗಂ, ಲಂಚವಣಿಗಂ ||' ಹೀಗೆಯೇ— 'ಮಾತುಗಂ, ಮಾತುವಣಿಗಂ; ಬೂತುಗಂ, ಬೂತುವಣಿಗಂ; ಊಟಗಂ, ಊಟವಣಿಗಂ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೦೬

ಇಲ್ಲಿ — 'ಲಂಚಗಂ' ಎಂದರೆ — 'ತದುಪಜೀವಿ' ಎಂದರ್ಥವು. ಅದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಇದಕ್ಕೆ ಭೇದವಿರುವುದು. 'ಮಾತುಗಂ' ಎಂದರೆ — 'ಸಂಗತವಾದುದಾಗಲಿ ಅಸಂಗತವಾದುದಾಗಲಿ ಮಾತನಾಡಿ ಜೀವಿಸುವ' ಸಂದರ್ಭವು. 'ಬೂತುಗ' ನೆಂದರೆ — 'ಬೂತುಭಂಡಿಮಾತದುಪಜೀವಿ' ಯೆಂದರ್ಥವು. 'ಊಟಗ' ನೆಂದರೆ — 'ಕಾರ್ಯಾಂತರದಲ್ಲಿ ಅಸಮರ್ಥನಾಗಿದ್ದರೂ ಭೋಜನಮಾತ್ರದಿಂದ ಜೀವಿಸುವನು' ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೦೬

ಹೀಗೆಯೇ ಜಾತಿ ತೋರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತರವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ವಡಿಗೋ ಜಾತೌ || ೪೦೬ ||

ಅರ್ಥ || ' ಆದರಿಂದ ಜೀವಿಸುತ್ತಾನೆ ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಜಾತಿ ತೋರುವಾಗ ತೃತೀಯಾಂತದ ಮೇಲೆ ' ವಡಿಗ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಮಾಲೆಯುಂ ಜೀವಿಸುವಂ — ಮಾಲೆವಡಿಗಂ || ' ಹೀಗೆಯೇ ಕಂಚುವಡಿಗಂ, ಪಟುವಡಿಗಂ, ಪೂವಡಿಗಂ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೦೬

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು ಜೀವನಕ್ರಿಯಾಮಾತ್ರವು. ಇಲ್ಲಿ ಜಾತಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥ ವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ' ಜಾತೌ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ಪೂವಡಿಗಂ, ಪಟುಗಂ ' ಮೊದಲಾದ ಜಾತಿ ತೋರದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೦೬

ಹೀಗೆಯೇ ಶಬ್ದವಿಶೇಷದಮೇಲೆ ' ಅಡಿಗ ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ತನ್ನಿಯೋಗಶಿಷ್ಟ ವಾಗಿ ' ದು ' ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಪಾವೋರ್ದುಪ್ಪ || ೪೦೭ ||

ಅರ್ಥ || ' ಆದರಿಂದ ಜೀವಿಸುತ್ತಾನೆ ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಜಾತಿಯು ತೋರುತ್ತಿರಲು ತೃತೀಯಾಂತದಮೇಲೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ' ವಡಿಗ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ಪ್ರಕೃತಿಯ ' ದು ' ವಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಪಾವಿಂ ಜೀವಿಸುವಂ — ಪಾವಡಿಗಂ || ' ಎಂಬುದೊಂದೇ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೦೮

ಅರ್ಥವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿವಿಶೇಷದಮೇಲೆ ' ಇಗ ' ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ತತ್ರೇಗೋ ನಿಯುಕ್ತೇ || ೪೦೮ ||

ಅರ್ಥ || ' ಅದರಲ್ಲಿ ನಿಯುಕ್ತ ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ರಮಾಣದಮೇಲೆ ' ಇಗ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಸುಂಕದೊಳ್ ನಿಯುಕ್ತಂ — ಸುಂಕಿಗಂ || ಹೀಗೆಯೇ — ' ಬಾಗಿಲಿಗಂ, ದ್ವಾರಿಗಂ, ಭಂಡಾರಿಗಂ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೦೮

ಇಲ್ಲಿ ' ನಿಯುಕ್ತ ' ಎಂದರೆ ' ನಿಯಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನು ' ಎಂದರ್ಥವು. ಆದುದರಿಂದ ' ಸುಂಕಿಗಂ ' ಎಂದರೆ ' ಸುಂಕಾಧಿಕಾರಿ ' ' ಬಾಗಿಲಿಗಂ ' ಎಂದರೆ ' ದ್ವಾರಪಾಲಕ ' ' ಭಂಡಾರಿಗಂ ' ಎಂದರೆ ' ಕೋಶರಕ್ಷಕ ' ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೦೯

ಹೀಗೆಯೇ ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಭವಜಾತಯೋಃ || ೪೦೯ ||

ಅರ್ಥ || ' ಅಲ್ಲಿರುವನು, ಅಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು ' ಎಂಬರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತದಮೇಲೆ ' ಇಗ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಕಾಲಾರೋಳಾದಂ, ಪುಟ್ಟಿದಂ ಮೇಣ್ — ಕಾಲಾರಿಗಂ || ಹೀಗೆಯೇ ' ಕರಹಡಿಗಂ, ಒಳ್ಳಾರಿಗಂ, ಬಾನಿಗಂ, ಪಟ್ಟಣಿಗಂ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೦೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಭವಜಾತಯೋಃ ' ಎಂದೊಂದೇ ಪದವಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ' ಭವ ' ಎಂದರೆ — ' ಸತ್ತಾರೂಪಕೃತ್ಯ ' ಎಂದರೆ ಚಿರಸ್ಥಿತಿಯು. ಅದು ದೇಶಾಂತರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನಿಗೂ ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು ' ಜಾತ ' ಎಂದರೆ — ಹುಟ್ಟಿದವನು. ಅಲ್ಲಿಯೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದವನೆಂದು ಭವಜಾತಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥಭೇದವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. ತಥಾಚ — ' ಅಲ್ಲಿ ಇರುವನು, ಅಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತದಮೇಲೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ' ಇಗ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ಕಾಲಾರಿಗಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೨೦

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ' ಇಚ ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಉಪಾಂತ್ಯಸ್ವರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಇಚೋ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಲೋಪಾಂತ್ಯಸ್ಯ || ೪೨೦ ||

ಅರ್ಥ || ' ಅಲ್ಲಿರುವನು ' ಅಥವಾ ' ಹುಟ್ಟಿದವನು ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತದಮೇಲೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ' ಇಚ ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಉಪಾಂತ್ಯಸ್ವರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವೂ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಕಾಲಾರೋಳಾದಂ ಪುಟ್ಟಿದಂ ಮೇಣ್ — ಕಾಲಾರಿಚಂ || ಹೀಗೆಯೇ ಒಳ್ಳರಿಚಂ, ಬನಿಚಂ, ಕಲಿಚಂ, ಕರಹಡಿಚಂ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೨೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಇಚಃ, ಹ್ರಸ್ವಃ, ಚ, ಉಪಾಂತ್ಯಸ್ಯ ' ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳಿರುವುವು. ' ತತ್ರ ' ಮೊದಲಾದುವು ಪೂರ್ವದಂತೆ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಪದದಿಂದ ' ಸ್ವರಸ್ಯ ' ಎಂಬುದು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದು. ' ಇಚಃ ' ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದುದಕ್ಕೆ ಅನುವಾದವು. ' ಹ್ರಸ್ವಃ ' ಎಂಬುದೇ ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ ವಿಧೇಯವು. ಚ ಕಾರವು ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಕವು. ' ಉಪಾಂತ್ಯಸ್ಯ ' ಎಂಬುದು ಹ್ರಸ್ವವಿಧಿಗೆ ಸ್ಥಾನಿನಿರ್ದೇಶವು. ತಥಾಚ — ಭವಜಾತಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತದಮೇಲೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ' ಇಚ ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಉಪಾಂತ್ಯಸ್ವರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವೂ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ಕಾಲಾರಿಚಂ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ' ಕಲಿಚಂ, ಬನಿಚಂ ' ಎಂಬಿವು ' ಕಾಲ, ಬಾನ್ ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಮೇಲೆ ' ಇಚ ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ಉಪಾಂತ್ಯಸ್ವರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವನ್ನು ಮಾಡಲು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವುವು. ಇವುಗಳ

‘ ಕಲ್, ಬನ್ ’ ಭಾಗಗಳಿಗೆ — ‘ ಹೃಸ್ವಾನ್ನಲಯತಟಃ || ೫೩ || ’ ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ಇದಾದರೂ ಅಭಿಮತವಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧವಾವುದೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೃಸ್ವಪದಶ್ರವಣದಿಂದ ಸುಸ್ಥಿತವಾದ ‘ ಸ್ವರಸ್ಯ ’ ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ವ್ಯಂಜನಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುವುದೆಂದೂ ಸ್ವರಾಂತದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾಂತವಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೂ ಉಪಾಂತ್ಯವು ವ್ಯಂಜನವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೂ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಂಟಾಗುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಾಂತ್ಯಗ್ರಹಣವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವಾಭಾವವನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ‘ ಕಲಿಚಂ, ಬನಿಚಂ ’ ಎಂದು ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ — ‘ ಕಲ್ಲಿಚಂ, ಬನ್ನಿಚಂ ’ ಎಂದಾಗಬೇಕು. ಅಥವಾ ದ್ವಿಭಾವವು ಅಲ್ಪಾಶ್ರಯವಾದುದರಿಂದ ಅಂತರಂಗವು. ಹೃಸ್ವವು ಬಹ್ಯಾಶ್ರಯವಾದುದರಿಂದ ಬಹಿರಂಗವು. ಅದುದರಿಂದ ‘ ಅಸಿದ್ಧಂ ಬಹಿರಂಗಮಂತರಂಗೇ ’ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಪ್ರವರ್ತಿಸಿ ಹೃಸ್ವಕ್ಕೆ ಅಸಿದ್ಧತ್ವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನವಾರಿಕೆ ೪೨೧

ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರಕೃತಿ ವಿಶೇಷದಮೇಲೆ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತರವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರ || ದಿಕ್ ಶಬ್ದಾದಣಃ || ೪೨೧ ||

ಅರ್ಥ || ಭವಜಾತಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಪ್ರಮುಂತವಾದ ದಿಕ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ‘ ಅಣ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ ಮೂಡಲಾದಂ ಪುಟ್ಟಿದಂ ಮೇಣ್ ಮೂಡಣಂ || ಹೀಗೆಯೇ — ತೆಂಕಣಂ, ಪಡುವಣಂ, ಬಡಗಣಂ, ನಡುವಣಂ, ಕಡೆಯಣಂ, ಆತ್ತಣಂ, ಇತ್ತಣಂ || ’ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೨೧

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ ದಿಕ್ಶಬ್ದ ’ ನೆಂದರೆ — ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯ ಕದಾಚಿತ್ ದೃಷ್ಟವಾದ ಶಬ್ದವು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದರಿಂದ ದಿಗ್ದೀಶಕಾಲವಾಚಕವಾದುದೆಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಶಬ್ದದಿಂದ ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ‘ ಕಡೆಯಣಂ, ನಡುವಣಂ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ ದಿಕ್ ಶಬ್ದಾತ್ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಕನ್ನಡಿಗಂ, ಕನ್ನಡಿಚಂ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಅನವಾರಿಕೆ ೪೨೨

ಹೀಗೆಯೇ ದಿಕ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತರವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ದಶ್ವೇತಃ || ೪೨೨ ||

ಅರ್ಥ || ಭವಜಾತಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಇ ಕಾರಾಂತ ದಿಗ್ವಾಚಕಶಬ್ದದಮೇಲೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ‘ ದ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ ಅಲ್ಲಿ ಆದಂ ಪುಟ್ಟಿದಂ ಮೇಣ್ — ಅಲ್ಲಿಯಣಂ — ಅಲ್ಲಿದಂ, ಹೀಗೆಯೇ — ಇಲ್ಲಿಯಣಂ — ಇಲ್ಲಿದಂ, ಉಲ್ಲಿಯಣಂ — ಉಲ್ಲಿದಂ, ಎಲ್ಲಿಯಣಂ — ಎಲ್ಲಿದಂ || ’

ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ಚ ಕಾರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಣ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೨೩

ಹೀಗೆಯೇ ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಸಾಮಾನ್ಯದ ಮೇಲೂ 'ಕಾಠ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕಾಠಃ ಪ್ರವಣವ್ಯಾಪೃತಯೋಃ || ೪೨೩ ||

ಅರ್ಥ || 'ಅವನು ಅಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥ, ಉದ್ಯುಕ್ತ' ಎಂಬರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತದಮೇಲೆ 'ಕಾಠ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ನಗೆಯೊಳ್ ಪ್ರವಣಂ ವ್ಯಾಪೃತಂ ಮೇಣ್ — ನಗೆಕಾಠಂ || ಹೀಗೆಯೇ — ನುಡಿಕಾಠಂ, ಆಟಕಾಠಂ, ಮೋಸಕಾಠಂ, ಮುಂಡುಕಾಠಂ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೨೩

ಇಲ್ಲಿ 'ಪ್ರವಣ' ಎಂದರೆ — 'ಪ್ರೌಢ' ಅಥವಾ 'ಸಮರ್ಥ' ಎಂದರ್ಥವು. 'ವ್ಯಾಪೃತ' ಎಂದರೆ — 'ಉದ್ಯುಕ್ತ' ನೆಂದರ್ಥವು. 'ನಗೆಕಾಠಂ' ಎಂದರೆ — 'ಹಾಸ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢ' ಅಥವಾ 'ಉದ್ಯುಕ್ತ' ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಹೀಗೆಯೇ 'ನುಡಿ' ಎಂದರೆ — 'ವಚನಂ' 'ಆಟ' ಎಂದರೆ — 'ವಿನೋದಕ್ರೀಡೆ' 'ಮೋಸ' ಎಂದರೆ — 'ಪ್ರಮಾದವು' 'ಮುಂಡು' ಎಂದರೆ — 'ಧಾಷ್ಠ್ಯವು.'

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೨೪

ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಪ್ರಕೃತಿಯಮೇಲೆ 'ಉಗ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ವ್ಯಂಜನಾದುಗಃ || ೪೨೪ ||

ಅರ್ಥ || ಪ್ರವಣವ್ಯಾಪೃತಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನಾಂತ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಶಬ್ದಗಳಮೇಲೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಉಗ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಪೆಣ್ಣೊಳ್ ಪ್ರವಣಂ ವ್ಯಾಪೃತಂ ಮೇಣ್ — ಪೆಣ್ಣುಗಂ || ಹೀಗೆಯೇ — ಮಣ್ಣುಗಂ, ಪೊಣ್ಣುಗಂ, ನಾರುಗಂ, ಪಾಲುಗಂ, ಪರಲುಗಂ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೨೪

ಇಲ್ಲಿ 'ಪೆಣ್' ಎಂಬುದು ಸ್ತ್ರೀವಾಚಕವು. ತದುಪಭೋಗದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರೌಢ, ಸಮರ್ಥ' ಎಂದು 'ಪೆಣ್ಣುಗ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ಹಾಗೇ, 'ಮಣ್' ಎಂದರೆ — 'ಭೂಮಿ' 'ಮಣ್ಣುಗಂ' ಎಂದರೆ — ತದ್ವ್ಯಾಪಾರಾದಿಯಲ್ಲಿ 'ಪ್ರೌಢ' ನೆಂದರ್ಥವು. 'ಪೊಣ್' ಎಂದರೆ — 'ಧನವು' 'ಪೊಣ್ಣುಗಂ' ಎಂದರೆ — ತದಾರ್ಜನಾದಿಯಲ್ಲಿ 'ಪ್ರೌಢ' ನೆಂದರ್ಥವು. 'ನಾರ್' ಓಷಧಿ, 'ನಾರುಗಂ' ಎಂದರೆ — ಅದರ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢ ನೆಂದರ್ಥವು. 'ಪರಲ್' — ರತ್ನವು, 'ಪರಲುಗಂ' ಎಂದರೆ — ತದ್ವ್ಯಾಪಾರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರೌಢ ನೆಂದರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನಾತ್ 'ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ

‘ಕಯ್ಯಕಾಣಂ’ ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರಾಂತಗಳಮೇಲೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಕಾಣ’ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬರುವುದು. ಇವರಿಂದ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರವು ಸ್ವರಾಂತವಿವರಣೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೨೫

ಹೀಗೆಯೇ ಅಧಿಕೃತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅಯ್ಯೋಧಿಕೃತೇ ಬಹುಲಂ || ೪೨೫ ||

ಅರ್ಥ || ‘ಅಧಿಕೃತ’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತದಮೇಲೆ ‘ಅಯ್ಯ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ಸೂಲಾಂಶಧಿಕೃತಂ — ಸೂಲಾಯ್ತಂ || ಹೀಗೆಯೇ ಬಾಗಿಲಾಯ್ತಂ, ಅಚ್ಚುಳಾಯ್ತಂ, ಕಲ್ಲಾಯ್ತಂ ||’ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೨೫

ಈ ಸೂತ್ರವು ಸ್ವರಾಂತ ವ್ಯಂಜನಾಂತ ಸಾಧಾರಣವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ‘ಅಧಿಕೃತಃ’ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದವನು. ‘ಸೂಲಾಯ್ತಂ — ಸೂಳ್, ವಾರಂ’ ಅಥವಾ ‘ನಿವೇದನಂ’ ಇದರಲ್ಲಿ ‘ಅಧಿಕೃತ’ ನೆಂದರ್ಥವು. ಇವನಿಗೆ ‘ಅವಸರದವ’ ನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ‘ಅಚ್ಚುಳಂ, ಚಮುಕ್ರಿಯೆ’ ಅಥವಾ ‘ಕುದುರೆ’ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವುದು; ಇದರಲ್ಲಿ ಅಧಿಕೃತನು ‘ಅಚ್ಚುಳಾಯ್ತಂ’ ‘ಕಲ್, ರತ್ನ’ ಅಥವಾ ‘ಪಾಷಾಣ’ ಮಾತ್ರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಬಹುಳಗ್ರಹಣವನ್ನು ಮಾಡಿ ಕ್ವಚಿತ್ ‘ಉಗ’ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುವುದೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡಲು ‘ಸೂಲುಗಂ, ಅಚ್ಚುಳುಗಂ, ಕಲ್ಲುಗಂ’ ಮೊದಲಾದುವೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೨೬

ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತರವನ್ನೂ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ವಳವಳ್ಳಾ || ೪೨೬ ||

ಅರ್ಥ || ಅಧಿಕೃತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತದಮೇಲೆ ‘ವಳ, ವಳ್ಳ’ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ಪಡಿಯೊಳಧಿಕೃತಂ — ಪಡೆವಳಂ, ಪಡೆವಳ್ಳಂ || ಹೀಗೆಯೇ ಸೆಜ್ಜೆವಳಂ, ಸೆಜ್ಜೆವಳ್ಳಂ; ಅಡಪವಳಂ, ಅಡಪವಳ್ಳಂ; ಸೇನೆವಳಂ, ಸೇನೆವಳ್ಳಂ ||’ ಮೊದಲಾದುವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೨೭

ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರಕೃತಿವಿಶೇಷದಮೇಲೆ ‘ವಳವಳ್ಳ’ ಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಮುಡೀರ್ಜಾತೌ || ೪೨೭ ||

ಅರ್ಥ || ಅಧಿಕೃತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ‘ಮಡಿ’ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಜಾತಿ ಒಪ್ಪಯದಲ್ಲಿ ‘ವಳ, ವಳ್ಳ’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ಮಡಿಯೊಳಧಿಕೃತಂ — ಮಡಿವಳಂ, ಮಡಿವಳ್ಳಂ ||’ ಇದಕ್ಕೆ ‘ರಜಕ’ ನೆಂದರ್ಥವು.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ೪೨೮

ಹೀಗೆಯೇ ಸಾಧ್ಯಶ್ಯಾರ್ಥಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವನಾಗಿ ಮೊದಲು 'ಮೋಲ್, ಮೋಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ತಸ್ಯ ತುಲ್ಯೇ ಮೋಲ್ಮೋಲೌ || ೪೨೮ ||

ಅರ್ಥ || 'ಅದಕ್ಕೆ ಇದು ಸದೃಶ್ಯವು' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಷ್ಯಂತದಮೇಲೆ 'ಮೋಲ್, ಮೋಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಹರಿಯ ಸಮಾನಂ—ಹರಿಮೋಲ್, ಹರಿಮೋಲ್ || ಹೀಗೆಯೇ ಗಿರಿಮೋಲ್, ಗಿರಿಮೋಲ್; ವಿಧುಮೋಲ್, ವಿಧುಮೋಲ್ ||' ಮೊದಲಾದುವು.

ವಿಚಾರ ೪೨೮

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಷ್ಯಂತನಿರ್ದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿ ಪಷ್ಯಂತದ ಮೇಲೆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ — 'ನಮೋಲ್ಮೋಲಿ || ೨೪೯ ||', 'ಅನತೋ ವಾ || ೨೫೦ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಆ ಕಾರಾಂತಗಳ 'ಸುಪ್ತಿಗೆ' ನಿತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇತರ 'ಸುಪ್ತಿಗೆ' ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿಯೂ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪಕ್ಷೇ ಪಷ್ಠೀಶ್ರವಣವಾಗುವುದೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ —

ಮದಮಾತಂಗದಮೋಲ್ ವಶಾವಿಲಸಿತಂ ಸತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಪ್ರಾಪ್ತರಾ
ಜ್ಯದಮೋಲ್ ಸಂಗತಸಂಧಿನೀತಿನಿತಂ ನೀಹಾರರುಕ್ಮಿತ್ರವು
ತ್ವದಮೋಲ್ ರಾಜಿತರೋಹಿಣೀಪರಿಗತಂ ಶ್ರೀಮದ್ವಯಾಮೂಲಧ
ನ್ಯುರ್ದಮೋಲ್ ವಿಶ್ವತಸುವ್ರತಾಚರಿತಮೇಂ ಚಿಲ್ವಾಯೋ ಗವ್ಯಾಶ್ರಯಂ

ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ೪೨೯

ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತರವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ನಾತೋ ಬೋಲ್ || ೪೨೯ ||

ಅರ್ಥ || 'ಅದಕ್ಕೆ ಇದು ಸಮಾನ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆ ಕಾರಾಂತವಾದ ಪಷ್ಯಂತದಮೇಲೆ 'ಬೋಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಇಂದ್ರನ ಸದೃಶಂ — ಇಂದ್ರಂಬೋಲ್, ಇಂದ್ರನಮೋಲ್, ಇಂದ್ರನಮೋಲ್ || ಹೀಗೆಯೇ — ಚಂದ್ರಂಬೋಲ್ — ಚಂದ್ರನಮೋಲ್, ಚಂದ್ರನಮೋಲ್; ಅಣ್ಣಂ ಬೋಲ್ — ಅಣ್ಣನಮೋಲ್, ಅಣ್ಣನಮೋಲ್ ||' ಮೊದಲಾದುವಾಗುವುವು.

ವಿಚಾರ ೪೨೯

ಇಲ್ಲಿ ಆ ಕಾರಾಂತ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಸಾಧ್ಯಶ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಬೋಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಇದು ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರವಿಹಿತಗಳಾದ 'ಮೋಲ್, ಮೋಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಬಂದು ಮೂರು ರೂಪಗಳಾಗುವುವು. ಅದುದರಿಂದಲೇ —

ಸೋಮಂಜೋಲ್ ಕಾಂತಿಯುತಂ

ಕಾಮನಪೋಲಧಿಕರೂಪಸಂಪನ್ನಂ ಸು

ತ್ರಾಮನಪೋಲಧಿಕವಿಭವೋ

ದ್ವಾಮಂ ನಯವಿಕ್ರಮಾಭಿರಾಮಂ ರಾಮಂ

ಮೊದಲಾದ ಕವಿಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಬಹುಳಗ್ರಹಣವನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸಿ ಕ್ವಚಿತ್ 'ಬೋಲ್' ಎಂದು ದೀರ್ಘೋಪಾಂತ್ಯವಾದುದನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. ಅದುದರಿಂದ 'ಇಂದ್ರಂಜೋಲ್' ಮೊದಲಾದುವೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನವಕಾರಿಕೆ ೪೩೦

ಹೀಗೆಯೇ — ಪ್ರಕೃತಿಜನ್ಯಬೋಧದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಕಾರೀಭೂತಧರ್ಮವು' ಎಂದರೆ — ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವು. ಇದನ್ನು ಬೋಧಿಸಲು ಬರುವ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಭಾವೇ ತನಃ || ೪೩೦ ||

ಅರ್ಥ || ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತರೂಪಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತದನೇಕೆ 'ತನ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಪುರುಷನ ಭಾವಂ — ಪುರುಷತನಂ || ಹೀಗೆಯೇ — ವೀರತನಂ, ಶೂರತನಂ, ಬಲ್ಲತನಂ, ಚಿಲ್ವತನಂ, ಸೂಕತನಂ, ಗರತತನಂ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು ವಿಚಾರ ೪೩೦

ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ಭಾವ' ಶಬ್ದವು —

ಸತ್ತಾಯಾಂ ಮಂಗಲೇ ವೃದ್ಧಾ ನಿವಾಸೇ ವ್ಯಾಪ್ತಿಕರ್ಮಣಿ

ಗತೌ ಜಾಪಿ ಸಮಾಖ್ಯಾತಂ ಷಡರ್ಥಂ ಭವಂತಿ ವಿದುಃ

ಎಂಬುದರಿಂದ ಆರು ಅರ್ಥವುಳ್ಳದೆಂದು 'ಧಾತ್ವರ್ಥಃ ಕೇವಲಃ ಶುದ್ಧೋ ಭಾವ ಇತ್ಯಭಿಧೇಯತೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತ್ವರ್ಥಮಾತ್ರಬೋಧಕವೆಂದು ಅನೇಕಾರ್ಥವುಳ್ಳದೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತರೂಪವಾದುದು ಭಾವಶಬ್ದಾರ್ಥವೆಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯುಂಟಾಗಲು 'ಹೇತು' ವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕೆಲವು ಶಬ್ದವು ಕೆಲವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸಿ ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೆಂದು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಅಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಅವುದಾದರೂ ಒಂದು ನಿಮಿತ್ತವಿದ್ದೇ ಇರಬೇಕು. ತಥಾಚ — ಇಲ್ಲಿ ಅವು ನಿಮಿತ್ತವೋ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ 'ತ್ವ, ತಲ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಚ್ಯವಾದುದು. ಅದೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ 'ಸ್ವಾರ್ಥ' ಎಂದು ನಾಮಾಂತರವುಳ್ಳ ಭಾವವು ವಿವಕ್ಷಿತವಲ್ಲದೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯಾದಿರೂಪವಲ್ಲ. ಅದೇ ಭಾವವು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವಯಂದ್ರವ್ಯಥರ್ಮವಾಗಿದ್ದರೂ ಕ್ವಚಿತ್ ಜಾತಿರೂಪವಾಗಿಯೂ ಕ್ವಚಿತ್ ಕ್ರಿಯಾರೂಪವಾಗಿಯೂ ಕ್ವಚಿತ್ ಗುಣರೂಪವಾಗಿಯೂ ಕ್ವಚಿತ್ ದ್ರವ್ಯರೂಪವಾಗಿಯೂ ಕ್ವಚಿತ್ ಸಂಜ್ಞಾರೂಪವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದೆಂದು ಪ್ರಾಚೀನರು —

ಜಾತಿಕ್ರಿಯಾಗುಣದ್ರವ್ಯಸಂಜ್ಞಾಃ ಪಂಚೈವ ಕಲ್ಪನಾಃ

ಅತ್ತೋ ಯಾತಿ ಸಿತೋ ಘಂಟೀ ಕಕ್ರಫಾಪ್ತೋ ಯಥಾಕ್ರಮಂ

ಎಂಬ ಕಾರಿಕೆಯಿಂದ ಬೋಧಿಸಿರುವರು. ಹೀಗೆಯೇ — ನ್ಯಾಸಕಾರರೂ — 'ಗೌರ್ಗಚ್ಛತಿ

ತುಕ್ಲೋ ಘಂಟಾವಾನ್ ಕಮಲಕಸಂಜ್ಞ ಇತಿ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಹೀಗೆ ಅಯ್ಯು ಪ್ರಕಾರ ವುಳ್ಳುದಾದರೂ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವು ದ್ರವ್ಯಧರ್ಮವೇ ಗುಣಕ್ರಿಯಾದಿಗಳೂ ದ್ರವ್ಯಗಳಂತೆಯೇ ಎಂದು ' ಯತ್ನತಃ ತದ್ವೈವಂ ' ಎಂದು ಶಾಬ್ದಿಕರು ಅರ್ಥಮಾತ್ರಕ್ಕೂ ದ್ರವ್ಯತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. ಇದರಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಸಕಾರರು ' ಸದ್ವೈವಂ, ಅಸದ್ವೈವಂ ' ಎಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುವರು. ಹೀಗೆಯೇ ಪರಮಾಗಮಸೂತ್ರಕಾರನೂ — ' ಸದ್ವೈವಲಕ್ಷಣಂ ' ಎಂದು ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿರುವನು. ತತ್ಪಾರ್ಥೋಕ್ತವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ —

ಗುಣವತ್ ದ್ರವ್ಯಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ ಸಹಾನೇಕಾಂತಸಿದ್ಧಯೇ

ತಥಾ ಪರ್ಯಯವತ್ ದ್ರವ್ಯಂ ಕ್ರಮಾನೇಕಾಂತವಿತ್ತಯೇ

ಎಂದು ಹೇಳಿ ' ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಂ ಭಾವಃ, ಸ್ವಾರ್ಥ ಇತಿ ಚೋಚ್ಯತೇ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಮತ್ತು ಇದು —

ಸ್ವಾರ್ಥಮಭಿಧಾಯ ಶಬ್ದೋ ನಿರಪೇಕ್ಷೋ ದ್ರವ್ಯಮಾಹ ಸಮವೇತಂ

ಸಮವೇತಸ್ಯ ತು ವಚನೇ ಲಿಂಗಂ ಸಂಖ್ಯಾ ವಿಭಕ್ತಯಶ್ಚೇತಿ

ಎಂದು ಸ್ವಾರ್ಥಾಭಿಧಾಯಿಯಾಗಿಯೇ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಅದುದರಿಂದ ' ಭಾವ ' ವೆಂಬುದು ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಭಾವವು ಜಾತ್ಯಾದಿ ಪಂಚ ಪ್ರಕಾರಕವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವೇ ' ಜಾತಿ ' ಯೆಂಬುದು. ಈ ಜಾತಿಯು ತೀರ್ಯಗೂರ್ವತಾರ್ಥದೊಳಿಂದ ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಉರ್ವತಾ ' ಜಾತಿ ' ಯೆಂಬುದು ' ದ್ರವ್ಯ ' ವೇ ಎಂದು — ' ಪರಾಪರವಿವರ್ತನ್ಯಾಪಿದ್ರವ್ಯಮೂರ್ವತಾ ಮೃದಿವಸ್ಥಾನಾದಿಪ್ರೀತಿ ' ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದು. ತೀರ್ಯಕಸಾಮಾನ್ಯವಾದರೋ — ' ಸದ್ವೈವ ಪರಿಣಾಮಸ್ತೀರ್ಯಕಖಂಡಮುಂಡಾದಿಪು ಗೋತ್ಸವದಿತಿ ' ಎಂಬುದರಿಂದ ' ಸಾದೃಶ್ಯವೇ ' ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇಂತಹ ಜಾತಿಯು ಗುಣಕ್ರಿಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತೋರುವುದರಿಂದಲೂ ಇದಿಲ್ಲದೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ದ್ರವ್ಯಪ್ರತೀತಿಯೇ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದಲೂ ಈ ಭಾವವು ದ್ರವ್ಯಧರ್ಮವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಲಕ್ಷಣವಾದ ಭಾವವು ಅವಾಗ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗುವುದೋ ಆಗ ವಸ್ತುತದಮೇಲೆ ' ತನ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ಈ ಭಾವವೇ ತದ್ವಿತ್ಯವಾಚ್ಯವೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಧಾತ್ವರ್ಥಲಕ್ಷಣಭಾವವಾದರೋ ಕೃದ್ವಾಚ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ವಿಹತವಾದ ' ತನ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ತತ್ಸಮ, ತದ್ವನ, ದೇಶ್ಯರೂಪವಾದ ತ್ರಿವಿಧ ಲಿಂಗದಮೇಲೂ ಬರುವುದೆಂದು ತ್ರಿವಿಧಶಬ್ದಗಳೂ ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ೪೩೧

ಹೀಗೆಯೇ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತರವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಉನ್ನತಾದಿಭ್ಯ ಇಕೇತ್ || ೪೩೧ ||

ಅರ್ಥ || ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ವಯಂತಗಲಾದ ಉನ್ನತಾದಿಗಣಪರಿತಶಬ್ದಗಳಮೇಲೆ ' ಇಕೇ ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಉನ್ನತಿಕೆ, ಪನ್ನತಿಕೆ, ಮಾನಸಿಕೆ, ಗರುವಿಕೆ, ಆಯತಿಕೆ ||' ಮೊದಲಾದುವು. ಉನ್ನತಾದಿಗಳು ಪ್ರಯೋಗಗಮ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೪೩೦

'ಉನ್ನತ, ಪನ್ನತ, ಮಾನಸ, ಆಯತ, ಅಲಸ, ಗರುವ, ಜಾಣ, ಚದುರ, ಚೆಲ್ವ' ಮೊದಲಾದುವು ಉನ್ನತಾದಿಗಳು. ಇವುಗಳಿಗೂ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ 'ಇಕೆ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ 'ಇಕೆತ್' ಎಂಬ ತ ಕಾರವು ನಿರ್ದೇಶಾರ್ಥವು. ಇದು 'ತನ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಲ್ಲವೆಂಬುದು 'ವಾ' ಗ್ರಹಣಾನುವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ — 'ಉನ್ನತತನಂ, ಪನ್ನತತನಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳೂ ಆಗುವುವು. ಈ ಉನ್ನತಾದಿಗಳು ಪ್ರಯೋಗಗಮ್ಯಗಳೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಕಾಱಿ, ಗಾಱಿ' ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳೂ ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಅದುದರಿಂದ — 'ಅಟಕಾಱಿಕೆ, ಓಲೆಕಾಱಿಕೆ, ಕಂಚುಗಾಱಿಕೆ, ಬಳೆಗಾಱಿಕೆ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೩೨

ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಪ್ರಕೃತಿವಿಶೇಷದಮೇಲೂ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಶೇಷವನ್ನೂ ತತ್ಕಪ್ಪನ್ನಯೋಗದಿಂದ ಪೂರ್ವಸ್ವರದೊಡನೆ 'ದು' ಲೋಪವನ್ನೂ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಗುಣೋಕ್ತೇಃ ಪುಃ ಪೂರ್ವಸ್ವರೇಣ ದುಲುಪ್ತ || ೪೩೨ ||

ಅರ್ಥ || ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗುಣವಾಚಕವಾದ ಷಷ್ಠ್ಯಂತದಮೇಲೆ 'ಪು' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಪೂರ್ವಸ್ವರಸಹಿತವಾದ ದು-ವಿಗೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಒಳ್ಳೆತಱಿ ಭಾವಂ — ಒಳ್ಳು, ಬಿಳ್ಳೆದಱಿ ಭಾವಂ — ಬೆಳ್ಳು || ಹೀಗೆಯೇ — ಕರ್ಪು, ತೆಳ್ಳು, ಮೆಲ್ಪು, ನೇರ್ಪು, ಕೂರ್ಪು ||' ಮೊದಲಾದುವೂ ಆಗುವುವು.

ವಿಚಾರ ೪೩೨

ಇಲ್ಲಿ ಗುಣವಾಚಕಗಳಿಗೆ ಲಿಂಗತ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಲಿಂಗತ್ರಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಪಿರಿದಱಿಭಾವಂ — 'ಪೆಂಪು'. ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಾದೇಶವು ಗಾವಿಲಾದಿ ಪಾಠದಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು ಇಲ್ಲಿ 'ಗುಣೋಕ್ತೇಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಕೆಳೆಯತನಂ, ಸುಖಿತನಂ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಪು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೩೩

ಹೀಗೆಯೇ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕದಮೇಲೆ ಅರ್ಧಾಂತರದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸಂಖ್ಯಾಯಾ ಮದ್ವಾರೇ || ೪೩೩ ||

ಅರ್ಥ || ವಾರ್ಥವು ತೋರಲು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ 'ಮೆ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಪಾಠಾಂತರ: ೦ ಕುಚುಗಾಱಿಕೆ

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಒಂದುಬಾರಿ — ಒಮ್ಮೆ || ಹೀಗೆಯೇ ಇಮ್ಮೆ, ಮೂಮ್ಮೆ, ನೂಮ್ಮೆ, ಸಾಸಿಮ್ಮೆ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಆಗುವುವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೩೪

ಹೀಗೆಯೇ ಪರಿಮಾಣವಾಚಕದಮೇಲೆ ಪೂರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರ || ಪರಿಮಾಣಾಚ್ಛಾನೆಯು ಪೂರಣೇ || ೪೩೪ ||

ಅರ್ಥ || ಪೂರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕದಮೇಲೂ ಪರಿಮಾಣವಾಚಕದಮೇಲೂ ' ಅನೆಯ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಒಂದನು ಪೂರಣಂ — ಒಂದನೆಯಂ || ಹೀಗೆಯೇ — ಎರಡನೆಯಂ, ಮೂರನೆಯಂ, ನಾಲ್ಕನೆಯಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಸಂಖ್ಯೆಗೂ || ಅನಿತನೆಯಂ, ಇನಿತನೆಯಂ, ಎನಿತನೆಯಂ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಪರಿಮಾಣಕ್ಕೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೩೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಪರಿಮಾಣಾಚ್ಛ ' ಎಂದು ಚ ಕಾರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ಸಂಖ್ಯಾಯಾಃ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಸಮುಚ್ಚಾಯಕವಾಗುವುದು. ' ಅನೆಯ ' ಎಂಬುದು ವಿಧೇಯ ನಿರ್ದೇಶವು. ಪೂರಣ ಇತ್ಯರ್ಥನಿರ್ದೇಶವು. ಪೂರ್ವದಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಲಿಂಗತ್ರಯಸಾಧಾರಣ ವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೩೫

ಹೀಗೆಯೇ ಅದ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಬರುವ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅದ್ವಿದೂದೋನಿಃ ಪರಿಮಾಣೇ ದೋರ್ಲುಪ್ತ್ || ೪೩೫ ||

ಅರ್ಥ || ಪರಿಮಾಣಾರ್ಥವು ತೋರುತ್ತಿರುವ ' ಅದು, ಇದು, ಉದು ' ಎಂಬ ತಬ್ಬಗಳ ಮೇಲೆ ' ನಿತು ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯ ದು-ವಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಅನಿತು, ಇನಿತು, ಎನಿತು || ' ಎಂಬವು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೩೫

ಇಲ್ಲಿ ' ಪರಿಮಾಣೇ ' ಎಂಬುದು ಅರ್ಥನಿರ್ದೇಶವು. ಇದು ' ದ್ರವ್ಯಪರಿಮಾಣ, ಕ್ಷೇತ್ರ ಪರಿಮಾಣ, ಕಾಲಪರಿಮಾಣ ' ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಅನೇಕವಿರುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಕಾಲಪರಿಮಾಣ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದುದು ಬೇರೆ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತದತಿರಿಕ್ತ ಪರಿಮಾಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು—ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕೆಲವರು ಕಾಲಪರಿಮಾಣದಲ್ಲಿಯೂ ' ನಿತು ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸರ್ವಪರಿಮಾಣವಿಷಯಕವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೩೬

ಹೀಗೆಯೇ ಅದ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾಲಪರಿಮಾಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತರವನ್ನೂ ದು-ವಿಗೆ ನ ಕಾರಾ ದೇಶವನ್ನೂ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಎವರಮೆವರೆಗಂ ಕಾಲಸ್ಯ ನಕ್ಷ || ೪೩೬ ||

ಅರ್ಥ || ' ಅದು, ಇದು, ಉದು ' ಎಂಬವುಗಳಿಗೆ ಕಾಲಪರಿಮಾಣವು ತೋರುವಾಗ ' ಎವರಂ, ಎವರೆಗಂ ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ದು-ವಿಗೆ ನ ಕಾರಾದೇಶವೂ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಅನ್ನವರಂ, ಅನ್ನವರೆಗಂ; ಇನ್ನವರಂ, ಇನ್ನವರೆಗಂ; ಉನ್ನವರಂ, ಉನ್ನವರೆಗಂ || ' ಎಂಬವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೩೭

ಇಲ್ಲಿ — ' ಅದ್ವಿದೂದೋಃ ' ಎಂಬುದೂ ' ಪರಿಮಾಣೇ ' ಎಂಬುದೂ ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಅದರಲ್ಲಿ ' ಅದು, ಇದು, ಉದು ' ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತಿತ್ರಯಕ್ಕೆ ' ಎವರಂ, ಎವರೆಗಂ ' ಎಂಬ ವಿಧೇಯದ್ವಯವನ್ನೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು. ' ಪರಿಮಾಣೇ ' ಎಂಬುದು ಕಾಲಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ' ದೋಃ ' ಎಂಬುದು ನ ಕಾರಾದೇಶಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿಯು. ತಥಾಚ — ' ಎವರಂ, ಎವರೆಗಂ ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಸನ್ನಿಯೋಗಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ನ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ' ಕಾಲಸ್ಯ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದ್ರವ್ಯಪರಿಮಾಣದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೩೭

ಹೀಗೆಯೆ ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಪ್ರಕಾರೇ ತುಟುತೆತವಃ || ೪೩೭ ||

ಅರ್ಥ || ಪ್ರಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ — ' ಅದು, ಇದು, ಉದು ' ಗಳಿಗೆ ' ತುಟು, ತೆ, ತು ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುವು. ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತಿಯ ದು-ವಿಗೆ ನ ಕಾರಾದೇಶವೂ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಅಂತುಟು, ಅಂತೆ, ಅಂತು; ಇಂತುಟು, ಇಂತೆ, ಇಂತು; ಉಂತುಟು, ಉಂತೆ, ಉಂತು || ' ಎಂಬವು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೩೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಸಮಸಂಖ್ಯಾಕತ್ವವಿದ್ದರೂ ವಿಧೇಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಂದ್ವೈಕತ್ವನಿರ್ದೇಶವನ್ನು ಮಾಡದೆ ಬಹುವಚನನಿರ್ದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಯಥಾ ಸಂಖ್ಯಾಸ್ವಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ತಥಾಚ — ' ಅಂತುಟು ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಯಥಾಸಂಭವವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ' ಉಂತೆ ' ಎಂಬುದು ತೂಷ್ಣೀಮರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಖಂಡವಾದೊಂದು ಅವ್ಯಯವೂ ಉಂಟೆಂದು —

ಮುಂ ಬಿಸಜೋದ್ಭವಂ ಪಡೆಗಿದನಂಬುದಮಂ ಪವಮಾನಧೂಮತೇ
ಜೋಂಬುಗಳಿಂದಮೆಂಬ ನುಡಿ ಸತ್ಯಮದಲ್ಲದೊಡಂತೆ ಕಾರ ಕಾ
ದಂದಿನ ಮಾಟುಮೇ ಬಿರಯಿಗಂಗಳವಹ್ನಿ ವಿಜ್ಞಂಭಮಂ ವಿಲೋ
ಲಾಂಬಕವಾರಿಯಂ ಹೃದಯತಾಪಮನುತ್ಕಳಿಕಾಪ್ರಸಂಚಮಂ

ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಂದ ತೋರುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೩೮

ಹೀಗೆಯೇ ಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ದು ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಪಾರಾಂತರ: ೧ ಸಮೆ

ಸೂತ್ರಂ || ಕಾಲೇ ದುಃ || ೪೩೮ ||

ಅರ್ಥ || ' ಅದು, ಇದು, ಉದು ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ಕಾಲಾರ್ಥವು ತೋರುವಾಗ ದು-ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಪ್ರಕೃತಿಯ ದು-ಗೆ ನ ಕಾರಾದೇಶವೂ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಅಂದು, ಇಂದು, ಉಂದು || ' ಇವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ಅನವತಾರಿಕೆ ೪೩೯

ಹೀಗೆ ಅದ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ — ' ಅದು, ಇದು, ಉದು ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬರುವ ವಿಧಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ' ಅವುದು ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬರುವ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಎನಾವುದೋರೇತೇಷು || ೪೪೦ ||

ಅರ್ಥ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತಗಳಾದ ' ಎನರಂ, ಎನರೆಗಂ, ತುಟು, ತೇ, ತು, ದು ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಿರಲು ' ಅವುದು ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ' ಎನ್ ' ಎಂಬಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಎನ್ನೆನರಂ, ಎನ್ನೆನರೆಗಂ, ಎಂತುಟು, ಎಂತೆ, ಎಂತು, ಎಂದು || ' ಎಂಬವು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೪೧

ಇಲ್ಲಿ ' ಎತೇಷು ' ಎಂಬುದರಿಂದ ' ಎನರಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೇ ವಿವಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಅದುದರಿಂದ ನಿತು-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದು ಅದ್ವಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅನವತಾರಿಕೆ ೪೪೨

ಹೀಗೆಯೇ ನಿತು-ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಎ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಎದ್ವಿತೌ || ೪೪೩ ||

ಅರ್ಥ || ' ಅವುದು ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿತು-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಎ ಕಾರ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಎನಿತು || '.

ಅನವತಾರಿಕೆ ೪೪೪

ಹೀಗೆಯೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳಾದ ತದ್ವಿತ್ಯ ವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಸಂಕೀರ್ಣವಾದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಗಳು ಭಿನ್ನಭಿನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಪ್ರತಿಪದೋಕ್ತವಾಗಿ ಹೇಳುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಅಂತಹ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಗಣಪಾಠಮಾಡಿ ಶಿಷ್ಯಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಗಾವಿಲಾದೀನಿ ಯಥೋಪದಿಷ್ಯಂ || ೪೪೫ ||

ಅರ್ಥ || ' ಗಾವಿಲಾದಿ ' ಶಬ್ದಗಳು ಶಿಷ್ಯಪ್ರಯೋಗದಿಂದಲೇ ಸಾಧುಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದರೆ — ಇಂತಹ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಂಥ ಕಾರ್ಯಗಳೇ ಬರುವುವೆಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಹೇಳುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಪ್ರಯೋಗಬಲದಿಂದಲೇ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ಗಾವಿಲಂ, ನಾವಿಲಂ; ಘೋಟಯಿಲಂ, ಘೋಟಾಯಿಲಂ; ಪದಯಿಲಂ, ಪಚ್ಚಯಿಲಂ; ತಟ್ಟುಕಂ, ಚಟ್ಟುಕಂ, ಪಟ್ಟುಕಂ, ಕಟ್ಟುಕಂ, ಅಂಟುಕಂ; ಸಣುಕಂ, ಸಣ್ಣುಕಂ; ಬೊಂದುಕಂ, ದಿಂದುಕಂ, ವೆಂಕುಳಿ, ಬಾರಿಕಂ, ನಸಿಕಂ, ಕುಸಿಕಂ, ಗರವಟಿಗಂ, ಕೊಲ್ಲಟಿಗಂ, ಗಲಿವಟಿಗಂ, ದೀವಟಿಗಂ, ನೀವ್ವಟಿಗಂ, ಆಯ್ಕುಳಿ ಮೊದಲಾದುವೇ ಗಾವಿಲಾದಿಗಳು. ಇದು ಆಕೃತಿ ಗಣವಾದುದರಿಂದ — ಅಷ್ಟು, ಇಷ್ಟು, ಉಷ್ಟು, ಎಷ್ಟು, ಐಸು, ಈಸು, ಊಸು, ಏಸು, ಸೆಂಪು, ಕೆಂಪು, ಕಡುಪು, ಕುಲುಪು, ಪೆಮ್ಮೆ, ಪಲಮ್ಮೆ, ಕೆಲಮ್ಮೆ || ಮೊದಲಾದುವೂ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೪೪೦

ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕರಂಬಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತೆ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೋಶಾದಿಗಳಿಂದ ನಿರ್ಣಯಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುವುದು.

|| ಇತಿ ತದ್ಧಿತಪ್ರಕರಣಂ ಸಮಾಪ್ತಂ ||

ಬ್ರಹ್ಮಾರ್ಯಗೋತ್ರಸಂಭೂತ ವೆಂಕಟಾರ್ಯತನೂಭುವಾ
ಕುಂಡಲಾಚ್ಛೇನ ಗಿರಿಣಾ ಭಾಷಾದ್ವಯವಿಪಶ್ಚಿತಾ
ಯಾ ಕರ್ಣಾಟಕಶಬ್ದಾನುಶಾಸನಸ್ಮಪ್ರಕಾಶಿಕಾ
ರಚಿತಾ ತತಃ ಪಾದಸ್ತು ತೃತೀಯೋಽಗಾತ್ ಸಮಾಪ್ತತಾಂ

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದ್ಭಟ್ಟಾಕಲಂಕದೇವ ವಿರಚಿತ ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ ಪ್ರಕಾಶಿಕಾಯಾಂ ಶ್ರೀ ಬ್ರಹ್ಮಾನಂದಯ ಸಂಜಾತ ಕುಂಡಲಿಗಿರ್ಯಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತಾಯಾಂ ತೃತೀಯಃ ಪಾದಃ ಸಮಾಪ್ತಃ ||

|| ಶ್ರೀ ಹಯವದನಾರ್ಪಣಮಸ್ತು ||

ಅಥ ಚತುರ್ಥಸಾದ ಪ್ರಾರಂಭಂ

|| ಅಥ ಧಾತುಪ್ರಕರಣದೊಳಾಖ್ಯಾತಪ್ರಕರಣಂ ||

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೪೨

ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಾರ್ಹವಾದ ಶಬ್ದಜಾಲವು ನಾಮಪ್ರಕೃತಿಕ ಧಾತುಪ್ರಕೃತಿಕ ಭೇದದಿಂದ ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಮಪ್ರಕೃತಿಕವಾದುದು ಸುಬಂತ ಸ್ತ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯಕಾರಕ ಸಮಾಸ ತದ್ವಿತಾದಿ ಭೇದಪ್ರಭೇದಗಳಿಂದ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಪೂರ್ವಸಾದ ಗಳಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಧಾತುಪ್ರಕೃತಿಕವಾದುದನ್ನು ಸವಿಸ್ತರವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವನಾಗಿ ಮೊದಲು ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಾಂತರವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಲು ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಧಾತೋರೇಕಾನೇಕತ್ವೇಮರಯಿರೆನೆವನೋನ್ಯಯುಷ್ಮದಸ್ಮಾಸು ಕರ್ತರಿ || ೪೪೨ ||

ಅರ್ಥ || ಅನ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಯುಷ್ಮದರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಆಸ್ವದರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಏಕತ್ವಾನೇಕತ್ವ ಗಳ ವಿವಕ್ಷೆಯಿರಲು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅಮ್, ಆರ್, ಆಯ್, ಇರ್, ಎನ್, ಎವ್' ಎಂಬ ಆರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಕರ್ತೃರೂಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವುವು. ಇಲ್ಲಿ 'ಅನ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ' ಎಂದರೆ — ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗಿರುವ ಯುಷ್ಮದಸ್ವದರ್ಥಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು. 'ಕ್ರಮವಾಗಿ' ಎಂದರೆ — ಅನ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವವು ತೋರುವಾಗ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅನೇಕತ್ವವು ತೋರುವಾಗ 'ಆರ್' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಯುಷ್ಮದರ್ಥದ ಏಕತ್ವದಲ್ಲಿ 'ಆಯ್' ಎಂಬುದೂ ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿ 'ಇರ್' ಎಂಬುದೂ ಹೀಗೆಯೇ ಆಸ್ವದರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಎನ್' ಎಂಬುದೂ ಅನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿ 'ಎವ್' ಎಂಬುದೂ ಬರುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ತಾನಿದ್ವಂ, ತಾಮಿದ್ವರ್; ನೀನಿದ್ವಯ್, ನೀಮಿದ್ವಿರ್; ಆನಿದ್ವಿಂ, ಆಮಿದ್ವಿವು ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ — ಅನ್ಯಯುಷ್ಮದಸ್ವದರ್ಥಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅದರರ್ಥವು ತೋರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಅವಾದಿಗಳು ಬರುವುವು—ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಲು — 'ನೋಡಿದೆಂ, ನೋಡಿದರ್, ನೋಡಿದಯ್, ನೋಡಿದಿರ್, ನೋಡಿದೆಂ, ನೋಡಿದೆವು' ಮೊದಲಾದ ಕರ್ತೃಪದಾಸಮುಭಿವ್ಯಾಹೃತಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. 'ದೇವದತ್ತನಂ ಕಂಡೆಂ, ದೇವದತ್ತನಂ ಕಂಡಯ್; ನಿನ್ನಂ ಕಂಡಂ, ನಿನ್ನಂ ಕಂಡೆಂ; ಎನ್ನಂ ಕಂಡಂ, ಎನ್ನಂ ಕಂಡಯ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ — ಅನ್ಯಯುಷ್ಮದಸ್ವಚ್ಛಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಆಖ್ಯಾತಾರ್ಥದೊಡನೆ ವ್ಯಧಿಕರಣಾನ್ವಯವು ಬರುವುದರಿಂದ ಅವಾದಿಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬಾರದೆ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತಗಳಾಗಿ ಬಂದಿರುವುವು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಇಲ್ಲಿ 'ಎನ್' ಎಂಬುದನ್ನು 'ಎನ್' ಎಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ —

ತನಿವಣ್ಣಂ ಲಂಚಮೀನಂ ಪುರುಳಿ ನಿನಗೆ ಪೂಗೊಂಚಲಂ ಬೇಗದಿಂದಂ
ನಿನಗೀವೇಂ ತುಂಬಿ ಕೆಂದಾವರೆಯ ಮಿಸುಪ ಮೆಲ್ಲೊಗ್ಗೆಯಂ ಮೂಗದೆಂದುಂ
ನಿನಗೀವೇನಂಚಿ ಕಂಪಂ ನಿನಗೊಸಯಿಸುನೆಂ ಕೂಡೆ ತೆಂಗಾಳಿಯೆನ್ನೋ
ಪನಸಿಂದಾರಯ್ ತಂದೆನ್ನೊಡನಿಸಿದೊಡೆಂದಾಕೆ ಮಾತಾಡುತ್ತಿರ್ಪಳ್

ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುವರು.

ವಿಚಾರ ೪೪೨

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ‘ಧಾತೋಃ, ಏಕಾಸೆಕತ್ವೇ, ಅಮರಯಿರೆನೆವನಃ, ಅನ್ವಯುಷ್ಯ
ದಸ್ಮಾಸು, ಕರ್ತರಿ’ ಎಂದು ಅಯ್ಯು ಪದಗಳಿರುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ಧಾತೋಃ’ ಎಂಬುದು ಪ್ರಕೃತಿ
ನಿರ್ದೇಶವು. ಇದು ಈ ಪಾದದ ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಧಾತುವು
ಸಕರ್ಮಕಾಕರ್ಮಕಭೇದಗಳಿಂದ ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗುವುದು. ಅದರಲ್ಲಿ — ಯಾವುದು
ಫಲಸಮಾನಾಧಿಕರಣವ್ಯಾಪಾರವಾಚಕವೋ ಅದು ಅಕರ್ಮಕವು. ಅವು ಫಲವ್ಯಧಿಕರಣ
ವ್ಯಾಪಾರವಾಚಕವೋ ಅದು ಸಕರ್ಮಕವು. ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕೆಲವರು
ಬಾಲಕರಿಗೆ ತಿಳಿಯುವಂತೆ —

ಲಕ್ಷ್ಯಸತ್ತ್ವಾಸ್ತಿತಿಜಾಗರಣ ವೃದ್ಧಿಕ್ಷಯಭಯಜೀವಿತಮರಣ
ಸ್ವಪ್ನಕ್ರಿದಾರುಚಿದೀಪ್ತೃರ್ಭಾಧಾತವ ಏತೇ ಕರ್ಮವಿಹೀನಾಃ

ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕರ್ಮಕ ಧಾತುಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸಿ,

ಯದ್ವಾಚ್ಛೇಹಾ ಸವಿಷಯಾ ಧಾತವಸ್ತೇ ಸಕರ್ಮಕಾಃ
ಯೇ ತು ನಿರ್ವಿಷಯಾಮಾಯುರೀಹಾಂ ತೇ ಸ್ಮರಕರ್ಮಕಾಃ
ಶಬ್ದಾದಿಕಾ ಸವಿಷಯಾ ಕ್ರಿಯಾ ಸಾ ಯಾ ಕಿಮಿಚ್ಛಿಕಾ
ಸ್ತಿತ್ವಾದಿರನ್ಯಾವಿಷಯಾ ಕಿಮಿಚ್ಛಾಂ ಜನಯೇನ್ನ ಯಾ
ಕತ್ಯಕ್ರಿಯಾಪದಪ್ತಂಧಾತ್ ಕರ್ಮಾಕಾಂಕ್ಷಾ ಯದಾ ಭವೇತ್
ತದಾ ಸಕರ್ಮಕೋಚ್ಛೇದಯೋ ವಿಪರೀತಸ್ವಕರ್ಮಕಃ

ಮೊದಲಾದ ವಚನನಿಚಯಗಳಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿರುವರು.

ಇಂತಹ ಉಭಯವಿಧಿ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಣಿ ಸಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೇ ಬರುವುದು;
ಅಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಅಸಂಭವವಾದುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕರ್ತರಿಪ್ರತ್ಯಯ
ಗಳಾದರೋ ಉಭಯವಿಧಿ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೂ ಬರುವುವು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ
‘ಧಾತೋಃ’ ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ
ಕೃತ್-ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಕರ್ತ್ರಾದಿಕಾರಕದಲ್ಲಿಯೂ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುವು.
ತಿಜ್ಞ-ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾದರೋ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಭಾವಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುವು.
ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯಾದರೋ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಾರ್ಥಗಳೆರಡರಲ್ಲೇ ಬರುವುವು; ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವು
ದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಧಾತೃರ್ಥಲಕ್ಷಣಭಾವವು ಕೃದ್ವಾಚ್ಯವೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತ
ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ‘ಏಕತ್ವಾನೇಕತ್ವೇ’ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಗತ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಬೋಧಿಸು

ವುದು. 'ಆಮರಯಿರೆನೆವಃ' ಎಂಬುದು ಆರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೂ ಸ್ವರೂಪನಿರ್ದೇಶವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ, ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ, ಉತ್ತಮಪುರುಷಗಳೆಂದು ಪ್ರಾಚೀನರು ವ್ಯವಹರಿಸುವ ಸಂಜ್ಞೆಗಳು ಬರುವುವು. 'ಅನ್ಯಯುಷ್ಮದಸ್ಮಾಸು' ಎಂಬುದು ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದಾದಿಗಳಿಗೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ತದರ್ಥಗಳಾದ ತನಾದಿ ಶಬ್ದ ಬೋಧಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಕರ್ತರಿ' ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ತಥಾಚ — ಏತಾದೃಶ ನಿಮಿತ್ತಗಳು ಇರಲು ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಮಾದಿ-ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು— ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು 'ತಾನಿದ್ಧಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯಗಳಾದ ಅಮಾದಿಗಳಾದ ಆರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರಥಮ ಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮ ಸಂಜ್ಞೆಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾಗಿರುವುವು. ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ದರ್ಪಣಕಾರನು—

ಆಮರಯಿರೆನೆವುಗಳಕ್ಕುಂ

ಕ್ರಮದೇಕಾನೇಕವಚಸದೋಳ್ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ

ಸಮನಿಸಿ ಯುಗಳತೆಯಾಖ್ಯಾ

ತಮಾರ್ಗದೋಳ್ ನೆಲಸಿ ನಂದ ಪುರುಷತ್ರಯಕಂ (ಸೂತ್ರ ೨೧೭)

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ನಾಗವರ್ಮನು— 'ತಾಸು ದ್ವೇದ್ವೇಪ್ರಥಮಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮಪುರುಷಾಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಸಂಜ್ಞೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ತತ್ಸಂಜ್ಞಾ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ — ಅನ್ಯಯುಷ್ಮದಸ್ಮದರ್ಥಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಅಥವಾ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದೆ ತದರ್ಥವಾತ್ರ ತೋರುತ್ತಿದ್ದರೂ ಏಕತ್ವಾನೇಕತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಯಥಾಕ್ರಮವಾಗಿ ಅಮಾದಿ-ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇವು ಎಲ್ಲಾ ಎಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ನಿಯಮವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ — ಅನ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಕ್ಕೂ ಎಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಈ ನಿಯಮವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು; ಎಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿದು ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನೂ ಸಂಬಂಧಿಸಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ 'ಎನ್' ಎಂಬುದು ದೀರ್ಘಾದಿಯೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಗೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರೋ ಹಾಗೆಯೇ 'ಅಯ್' ಎಂಬುದನ್ನು ಐ ಕಾರ ರೂಪವನ್ನಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ —

ಶ್ರೀಕಾಂತ ನೀನೆ ಸಲೆಗೆ

ಲೈಕಂ ತುವನಮಲಮುಕ್ತಿಸತಿಯೋಳ್ ನೆರೆವಾಂ

ತೈ ಕಿಡದ ಸುಖಮನುಜಾದ

ಗ್ನೀಕೃತ್ಯಮಸಾಧ್ಯಮನುವೆ ನಾನವರೊಳವಂ

ಕಂಠವನಂತಃಕೂಸಿದೆ
ಕೃತಾಂತನನುಜದಂತು ಗೆಲ್ಲೆ ಮುಕ್ತೃಂಗನೆಯಂ
ಎಂತೊಲಿಸಿದೆ ನಿರವಧಿಸುಖ
ಸಂತತಿಯನದಂತು ಪಡೆದೆ ಪೇಟೆನಗರ್ಹಾ

ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು.

ಆದರೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯಪ್ರಯೋಗಗಳೆಲ್ಲ ಕ್ರಿಯಾಕಾರಕ ಸಮನ್ವಯವು — ಸಹಾನ್ವಯ-ಪ್ರತ್ಯೇಕಾನ್ವಯಗಳೆಂಬ ಭೇದಗಳಿಂದ ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು. ಅವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಾರಕಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಪದವೊಂದೇ ಅನ್ವಯಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಸಹಾನ್ವಯವು, ಎಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೇ ಅನ್ವಯಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ 'ಪ್ರತ್ಯೇಕಾನ್ವಯವು' ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ —

ಅವತೋಕಾವಳಿ ನೈಚಿಕೀಪ್ರತತಿ ಗೃಷ್ಟಿಶ್ರೇಣಿ ಪೀನೋಧ್ವಿ ಕಾ
ನಿವಹಂ ಬಪ್ತಯಣೀಕದಂಬಕಮಚಂದೀಮಂಡಲಂ ಧೇನುಕೋ
ಟಿ ವಶಾಸಂತತಿ ವತ್ಸಕಾಸಮುದಯಂ ಪ್ರಪ್ತಾಹಿಕಾನೀಕಮಿ
ದ್ವುಪು ಗೋವರ್ಧನಗೋತ್ರಗೋತ್ರತಟದೋಳ್ ಗೋವಿಂದಗೋವೃಂದದೋಳ್

ಎಂಬುದು ಸಹಾನ್ವಯಕ್ಕೂ—

ತ್ರಿದಶಾನಕವಾಸನವಸು
ಗೆ ದಿವ್ಯರವಮಾತಪತ್ರಮೆಸಲ್ಪಟಿ ಚಮರಂ
ಸದಮಲಭಾಮಂಡಲಮೆಸೆ
ವುದು ನಿನ್ನೊಳ್ ಜಿನಪ ನೀನೆ ಜಗದಾರಾಧ್ಯಂ

ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯೇಕಾನ್ವಯಕ್ಕೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿರುವವು. ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕಾನ್ವಯವು ಎಲ್ಲಿಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ಕಾರಕ ಪದಗಳಿರುವುದೋ ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರಿಯಾಪದಕ್ಕೆ ಆವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿ ಸಮನ್ವಯಿಸಲು ಅವ ಅನುಪಪತ್ತಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಹಾನ್ವಯದಲ್ಲಿ ಯಾದರೋ ಎಲ್ಲಿ ಅನ್ವೈಕವಚನಗಳೇ ಬಹಳವಾಗಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಅದರನೇಕತ್ವದಲ್ಲಿ ನಿಯುಕ್ತವಾದ 'ಅರೆ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಪ್ರಯೋಗಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಎಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳಾಗಲಿ, ಅನ್ಯಾಸ್ಯವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳಾಗಲಿ, ಯವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳಾಗಲಿ ಎರಡೆರಡಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಮೂರುಮೂರಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಅನೇಕತ್ವವಾಚಿಗಳಾದ ಆರಾದಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು? ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ನಿಮಿತ್ತವಿರುವುದರಿಂದ ವಿನಿಗಮನಾವಿರಹಾತ್ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕಾಗುವುದು—ಎಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗಲು ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರಪಾಠಾಪೇಕ್ಷೆಯಾಪರವಾವುದೋ ಅದನ್ನೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಗೆ ಉಪಪತ್ತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ — 'ಆತನುಂ ನೀನುಮಿದ್ವಿರಾ, ಆತನುಮಾನುಮಿದ್ವಿವು, ಅನುಮಾತನುಮಿದ್ವಿವು' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೪೩

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕರ್ಮಣಿ || ೪೪೩ ||

ಅರ್ಥ || ಅನ್ಯಾದ್ಯರ್ಥವಿವಕ್ಷೆಯಿರಲು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಏಕತ್ವಾನೇಕತ್ವ ತೋರುವಾಗ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಕರ್ಮಕ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅನಾದಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ತಾನಿರಲ್ಪಟ್ಟಂ, ತಾಮಿರಲ್ಪಟ್ಟರಾ; ನೀನಿರಲ್ಪಟ್ಟಯಾ, ನೀಮಿರಲ್ಪಟ್ಟರಾ; ಆನಿರಲ್ಪಟ್ಟಂ, ಆಮಿರಲ್ಪಟ್ಟಿವು || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೪೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಕರ್ಮಣಿ ' ಎಂದು ಒಂದೇ ಪದವಿದ್ದರೂ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರವನ್ನೆಲ್ಲಾ ' ಕರ್ತರಿ ' ಎಂಬುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪೂರ್ವದಂತೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಆದರೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಧಾತೋಃ ' ಎಂದು ಸಕರ್ಮಕಾಕರ್ಮಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ' ಕರ್ಮಣಿ ' ಎಂಬ ಪದಸ್ವಾರಸ್ಯದಿಂದ ಸಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತಿಗಳನ್ನಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮತ್ತು ಪೂರ್ವದಂತೆ ಅನ್ಯಾರ್ಥಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವು ತೋರುವಾಗಲೇ ಈ ಸೂತ್ರವು ಬರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ' ತನ್ನಿಂದಿರಲ್ಪಟ್ಟಯಾ, ನಿನ್ನಿಂದಿರಲ್ಪಟ್ಟಂ, ಎನ್ನಿಂದಿರಲ್ಪಟ್ಟಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಧಿಕರಣವಾದುದರಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅನಾದಿಗಳು ಬಂದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ' ಇರ್ ' ಧಾತುವು ಅಕರ್ಮಕವಾದುದರಿಂದ ಹೇಗೆ ' ಇರಲ್ಪಟ್ಟಂ ' ಎಂದು ಕರ್ಮಣಿ ಅಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿರುವುದು—ಎಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಅಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ' ಇಸು ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿ ಸಕರ್ಮಕವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ಅಂತರ್ಭಾವವಿತ್ತಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಸಕರ್ಮಕತ್ವವು ಬಂದು ಕರ್ಮಾಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವುವು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಮಹಾಕವಿಗಳು —

೧ ಸುಟ್ಟಿದುದಿಡೊಣ ತಾಣದ
ಕಟ್ಟಿಳಿಯಂ ಮಾಡಲಿಂದ್ರನಾಣತಿಯಿನಿರಲ್
ಪಟ್ಟರ್ ದಿಕ್‌ಪತಿಗಳ ಸಮ
ಕಟ್ಟುಗಳಿಂ ಕೂಡಿ ಜಿನನ ಸವನೋತ್ಸವದೋಳ್
ಇರಲಾಗದು ಮಾತೃಸ್ತ
ನ್ಯರಾಗಮೆಂದೊಲ್ಲ ತತ್‌ಕರಾಂಗುಷ್ಠದೊಳಾ
ಸುರರಾಜನಿಗಾಳ್ ತಂ
ದಿರೆಪಟ್ಟಿದು ಬಾಲಪೋಷಕರಸೀಯುಷಂ

ಮೊದಲಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ — ' ಇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟರ್ ' ದ್ವಿತೀಯ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ' ಇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದು ' ಎಂದು ಇಸುಬಂತದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನಂತರಿಕೆ ೪೪೪

ಹೀಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಧಾತುಗಳಮೇಲೆ ಕರ್ತೃ-ಕರ್ಮಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಅಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಈಗ ಕೆಲವು ಧಾತುವಿಶೇಷಗಳಮೇಲೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಪಾಠಾಂತರ : ೧ ಸುಟ್ಟಿದುದೆ ತೋಣ

ಸೂತ್ರಂ || ಬೇಡ್ವಾದೇರಪ್ರಧಾನೇ || ೪೪೪ ||

ಅರ್ಥ || ಅನ್ಯಾದ್ಯರ್ಥವಿವಕ್ಷೆಯಿರಲು ' ಬೇಡು ' ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಅಪ್ರಧಾನ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಮಾದಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ ಬೇಡ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ದ್ವಿಕರ್ಮಕೃತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಪಾವ್ವಾನಿನರಸಂ ಗ್ರಾಮಮಂ ಬೇಡಲ್ಪಟ್ಟಂ || ಹೀಗೆಯೇ ಗೋವಳನಿಂದಿಷ್ಟೆ ಪಾಲಂ ಕಱಿಯಲ್ಪಟ್ಟದು, ಉಪಾಧ್ಯಾಯಂ ಶಿಷ್ಯರಿಂ ತತ್ತ್ವಮಂ ಬಿಸಗೊಳ್ಪಟ್ಟಂ, ಬೇಹುಕಾಱಿನರಸನಿಂ ಸುದ್ದಿಯಂ ಕೇಳಲ್ಪಟ್ಟಂ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೪೪

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಬೇಡ್ವಾದೇಃ, ಅಪ್ರಧಾನೇ ' ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವುವು. ' ಬೇಡ್ವಾದೇಃ ' ಎಂಬುದು ಪ್ರಕೃತಿನಿರ್ದೇಶವು. ' ಅಪ್ರಧಾನೇ ' ಎಂಬುದು ' ಕರ್ಮಣಿ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಧಾತೋರಿತ್ಯಾದಿಪದಗಳು ಪೂರ್ವದಂತೆಯೇ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ — ಅನ್ಯಾದ್ಯರ್ಥವಿವಕ್ಷೆಯಿರಲು ಬೇಡ್ವಾದಿ ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳಮೇಲೆ ಅಪ್ರಧಾನ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಮಾದಿಗಳು ಬರುವುವು—ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗಲು ' ಪಾವ್ವಾನಿನರಸಂ ಗ್ರಾಮಮಂ ಬೇಡಲ್ಪಟ್ಟಂ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಆದರೆ ಈ ಭಾಷಾವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಿರ್ಜು-ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ' ಕರ್ತೃ, ಕರ್ಮ ' ಎಂಬೆರಡೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವುವು—ಎಂದು ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಸೂತ್ರದ್ವಯದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಧಾತುಪ್ರತ್ಯಯಸಾಧನಪ್ರಕಾರವೇ ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು. ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಈ ಸೂತ್ರವು ಏತಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಡುವುದು—ಎಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದಾಗ್ಯೂ — ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಕರ್ಮಕಾಕರ್ಮಗಳೆಂದು ಧಾತುಗಳು ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುವು ವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಆ ಸಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳು ಏಕಕರ್ಮಕ ದ್ವಿಕರ್ಮಕಗಳೆಂಬ ಭೇದಗಳಿಂದ ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಬೇಡ್ವಾದಿಗಳೇ ದ್ವಿಕರ್ಮಕಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿಕರ್ಮಕ ಕರ್ತರಿಪ್ರಯೋಗವು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರಗಳಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ದ್ವಿಕರ್ಮಕ ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕರ್ಮಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಉಭಯತ್ರ ಅಮಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅನುಪಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ' ಪ್ರಧಾನಾಪ್ರಧಾನಯೋಃ ಪ್ರಧಾನೇ ಕಾರ್ಯಸಂಪ್ರತ್ಯಯಃ ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪ್ರಧಾನಕರ್ಮದಲ್ಲಿಯೇ ಅಮಾದಿಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಅಪ್ರಧಾನ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿಯೇ ಅಮಾದಿಗಳನ್ನು ನಿಧಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ—ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೪೫

ಹೀಗೆಯೇ ಕೆಲವು ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥಕ 'ಇಸು' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಧಾತುಗಳಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಜ್ಯ ಕರ್ತೃಕೃತೃಕವಾದ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಮಾದಿಗಳನ್ನು ನಿಧಿಸಲು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಇಸುಪಃ ಪ್ರಯೋಜ್ಯಕರ್ತರಿ || ೪೪೫ ||

ಅರ್ಥ || ಅನ್ಯಾದ್ಯರ್ಥವಿವಕ್ಷೆಯಿರಲು ಇಸುಪಂತ ಧಾತುಗಳಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಜ್ಯಕರ್ತೃಕ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಮಾದಿಗಳು ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ತುಜುಗಳೂರನೆಯ್ತು ಸಲ್ಲಟ್ಟುವು ಗೋವನಿಂ, ಗುರುಗಳನರಸಂ
ಧರ್ಮಮನೆಯಿಸಲ್ಲಟ್ಟಂ, ಆರಸನಿನಾಂ ಪೆಟ್ಟೆಸಲ್ಲಟ್ಟೆಂ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ
ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೪೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಇಸುಪ್, ಪ್ರಯೋಜ್ಯ, ಕರ್ತರಿ ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರು
ವುವು. ' ಇಸುಪ್ ' ಎಂಬುದು ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಮಾಡಲು ತದಂತಬೋಧಕವಾಗು
ವುದು. ' ಪ್ರಯೋಜ್ಯಕರ್ತರಿ ' ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾದ ' ಕರ್ಮಣಿ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇ
ಷಣವು. ಪೂರ್ವದಂತೆ ಅನ್ಯಾದಿಗಳು ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ತಥಾಚ, ಅನ್ಯಾದ್ಯರ್ಥವಿವಕ್ಷೆ
ಯನ್ನು ಮಾಡಲು ಇಸುಬಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜ್ಯಕರ್ತೃರೂಪ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಮಾದಿಗಳು
ಬರುವುವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ' ಧಾತೋರ್ಹೇತುಮತಿ || ೫೩೬ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಧಾತುಗಳ
ಮೇಲೆಯೂ ಹೇತುಕರ್ತೃ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇಸು-ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಆಗ ' ಸ್ವತಂತ್ರ
ಕರ್ತೃ, ಹೇತುಕರ್ತೃ ' ಎಂದು ಕರ್ತೃತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಅಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಸಿದ್ಧಿಗೆ
ಕಾರಕಾಂತರಗಳನ್ನು ಅವನು ನಿಯೋಜಿಸುತ್ತಾನೋ ಅವನು ಸ್ವತಂತ್ರನು. ಅವನನ್ನೇ ಪ್ರರಿಸು
ವವನು ಇನ್ನೊಬ್ಬನಾರೋ ಅವನು ಹೇತುಕರ್ತೃವೆಂಬವನು. ಇವುಗಳ ಸಮುಚ್ಚಾರದಲ್ಲ
ಸ್ವತಂತ್ರನಾದವನೇ ಪ್ರಯೋಜ್ಯನಾಗುವನು. ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಜ್ಯಕರ್ತೃವಿಗೆ ಪ್ರೇಷಣಾಬ
ಕ್ರಿಯಾಸಮಿತ್ತವಾಗಿ ಕರ್ಮಾತ್ಮವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜ್ಯಕರ್ತೃತ್ವಕ್ಕೆ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ
ಅವ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇಸುಬಂತಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ಧಾತು
ಗಳೂ ಪ್ರಯೋಜ್ಯ-ಪ್ರಯೋಜಕ ಕರ್ತೃಭೇದಗಳಿಂದ ದ್ವಿಕರ್ತೃಕಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಕೆಲವು ಕರ್ತೃ
ಕರ್ಮಗಳಾಗಿಯೂ ಆಗುವುವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಣಿಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಲು ಅಕರ್ಮಕ
ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಇಸುಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಏಕಕರ್ಮಾತ್ಮವಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಗರ್ಭಾದ್ಯರ್ಥಕ
ಸಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳೆಗಾದರೂ ಇಸುಪ್-ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿಕರ್ಮಕತ್ವವು ಬರುವುದರಿಂದ
ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅವ ಕರ್ಮವನ್ನು ಹೇಳುವುದು? — ಎಂದು ರಂಕಿ
ಯುಂಟಾಗಲು ತಾದೃಶ ರಂಕಾಪರಿಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.
ಅದುದರಿಂದ ಅವು ಸ್ವರ್ವದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವಾಗಿದ್ದು ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಾತ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದಿರು
ವುದೋ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಅಮಾದಿಗಳು ಬರುವುವೆಂದು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ' ಪ್ರಯೋಜ್ಯಕರ್ತರಿ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ತುಜುಗಳೂರನೆಯ್ತು ಸಲ್ಲಟ್ಟುವು
ಗೋವನಿಂ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ' ಉರ್ ' ಮೊದಲಾದುವಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ' ಕರ್ಮಣಿ ' ಎಂಬುದು
ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ಕೃಷ್ಣನಿನರ್ಜನನಿಂ ಕರ್ಣಂ ಕೊಲಿಸಲ್ಲಟ್ಟಂ ' ಮೊದಲಾದ
ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವಿನಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೪೬

ಬೇಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನೂ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಧಿಸಿ, ತದಾಶ್ರಯ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷಗಳಿಂದ ರೂಪನಿಸ್ತುತಿ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ಬೋಧಿಸಲು ಸ್ವಾರಂಭಿಸುವನಾಗಿ ಮೊದಲು ಕಾಲವಿಶೇಷದ್ಯೋತಕಪಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ದಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ದಪದವಂ ತಿಜು ಸದ್ವ್ಯಾತಭಾವಿನಿ || ೪೪೬ ||

ಅರ್ಥ || ವರ್ತಮಾನ, ಭೂತ, ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲವು ತೋರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ತಿಜು-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ' ದಪ, ದ, ವ ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಇದ್ವಪಂ, ಇದ್ವಂ, ಇಪ್ಪಂ; ನೋಡಿದಪಂ, ನೋಡಿದಂ, ನೋಡುವಂ; ಕೂಡಿದಪಂ, ಕೂಡಿದಂ, ಕೂಡುವಂ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೪೬

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ದಪದವಂ, ತಿಜು, ಸದ್ವ್ಯಾತಭಾವಿನಿ ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ' ದಪ, ದ, ವಂ ' ಎಂಬುದು ವಿಧೇಯತ್ರಯನಿರ್ದೇಶವು. ' ತಿಜು ' ಎಂಬುದು ನಿಮಿತ್ತ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು. ' ಸದ್ವ್ಯಾತಭಾವಿನಿ ' ಎಂಬುದು ಕಾಲತ್ರಯನಿರ್ದೇಶವು. ' ಧಾತೋಃ ' ಎಂದು ಅಧಿಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ತಥಾಚ — ಸದಾಪ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ' ತಿಜು ' ಪರದಲ್ಲಿರಲು ದಪಾದಿಗಳು ಬರುವುವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ' ಸತ್ ' ಎಂಬುದು ವರ್ತಮಾನಕಾಲಬೋಧಕವು. ' ವರ್ತಮಾನ 'ವೆಂದರೆ — ಸ್ವಾರಂಭಾಪರಿಸಮಾಪ್ತಕ್ರಿಯಾಧಿಕರಣ ' ಕಾಲ ' ಎಂದರ್ಥವು. ' ಭೂತ 'ವೆಂದರೆ — ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ್ವಂಸಪ್ರತಿಯೋಗಿ ಸಮಯವು. ' ಭಾವಿ ' ಎಂದರೆ — ' ಭವಿಷ್ಯತ್ '. ' ಭವಿಷ್ಯತ್ ' ಎಂದರೆ — ' ವರ್ತಮಾನಕಾಲಪ್ರಾಗಭಾವಪ್ರತಿಯೋಗಿ ಸಮಯ 'ವೆಂದರ್ಥವು. ಆದರೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಅದೃತನಾನದೃತನ ಸಾಮಾನ್ಯ ಭೇದಗಳಿಂದ ಭೂತ ಭವಿಷ್ಯತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ವಿಧಿಸಿರುವರು. ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಭೋಧಿಸುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೇ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಈ ಕಾಲತ್ರಯದಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಭೂತವಾಗುವುವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಮೂರೇ ಕಾಲಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೪೭

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯ ಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ದಪಾದಿಗಳು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟುವು. ಈಗ ಕೃತ್ತಿಸಲ್ಲಯೂ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅಚಿ || ೪೪೭ ||

ಅರ್ಥ || ವರ್ತಮಾನ ಮೊದಲಾದ ಕಾಲತ್ರಯದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಚಿ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿ ದ್ವರೂ ' ದಪ, ದ, ವ ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ನೋಡಿದಪನಂ, ನೋಡಿದನಂ, ನೋಡುವನಂ; ಮಾಡಿದಪಂಗೆ, ಮಾಡಿದಂಗೆ, ಮಾಡುವಂಗೆ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೪೮

ಹೀಗೆ ದಪಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ‘ ವ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸತಿ ವೋ ವಾ || ೪೪೮ ||

ಅರ್ಥ || ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ ಅಚ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ‘ ವ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ ನೋಡುವನಂ, ನೋಡಿದಪನಂ; ಕೂಡುವಂಗೆ, ಕೂಡಿದಪಂಗೆ; ಇರ್ಪನ, ಇರ್ಪಿದಪನ || ’ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೪೯

ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತರಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ದಪಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಎನೋಡುವುದ್ದಳತ್ತಾ || ೪೪೯ ||

ಅರ್ಥ || ಸದಾಕಾಲ ವಿನಷ್ಟೆಯನ್ನು ಮಾಡಲು ‘ ಎನ್, ಓತ್, ಉವು, ಉದು, ಉಳ್, ಅತ್ತು ’ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಿರಲು ಧಾತುವಿಗೆ ದಪಾದಿಗಳು ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ ಅಮಿದಂ ಮಾಡಿದಪಂ, ಮಾಡಿದೆಂ. ಮಾಡುವೆಂ; ನೀನಿದನೆಂತು ನಂಬಿದಪೋ, ನಂಬಿದೋ, ನಂಬುವೋ; ತಾಳಿದಂ ಮಾಡಿದಪುವು, ಮಾಡಿದುವು, ಮಾಡುವುವು; ತಾನಿದಂ ನೋಡಿದಪುದು, ನೋಡಿದುದು, ನೋಡುವುದು; ಕಾಂತೆ ನೋಡಿದಪಳ, ನೋಡಿದಳ, ನೋಡುವಳ; ತಾನಿದಂ ಮಾಡಿದತ್ತು || ’ ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ಇಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತಗಳೆಲ್ಲಾ ತಿಬ್ಬತ್ ಸಾಧಾರಣಾದೇವಗಳಾದುದರಿಂದ ಅವು ಪರವಲ್ಲರಲು — ‘ ಅದೇತೇ || ೪೫೦ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ನಿಷೇಧಕ್ಕೆ ಪುರಸ್ಕಾರವಾದವಾಗಲಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ ‘ ಎನ್ ’ ಎಂಬುದು ಅದಿಷ್ಟವಾದುದೇ ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೫೦

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ — ತಿಜಾನಲ್ಲಿಯೂ ಅಚ್-ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಧಿಸಿದ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ನೋಳಃ ಸತ್ತಾಯಾಂ || ೪೫೦ ||

ಅರ್ಥ || ಸತ್ತಾರ್ಥಕವುಳ್ಳ ಧಾತುವಿಗೆ ತಿಜ್-ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಲಿ ಅಚ್-ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಲಿ ಪರದಲ್ಲಿರಲು ಸದಾಕಾಲ ವಿನಷ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ದಪಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ ಒಳಂ, ಒಳರ್, ಒಳಯ್, ಒಳಿರ್, ಒಳೆಂ, ಒಳೆವು || ಇವು ತಿಜಾಗೂ ಒಳನಂ, ಒಳನಿಂ, ಒಳಂಗೆ || ’ ಮೊದಲಾದುವು ಅಷ್ಟಿಗೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೫೦

ಇಲ್ಲಿ ಧಾತುಗಳು ಅನೇಕಾರ್ಥಕಗಳು ಎಂಬುದು —

ನಿಪಾತಾಶ್ಚೋಪಸರ್ಗಾಶ್ಚ ಧಾತವಶ್ಚೇತಿ ತೇ ತ್ರಯಃ

ಅನೇಕಾರ್ಥಾಃ ಸ್ವತಃ ಸದ್ವಿಃ ಪಾಕಸ್ತೇಷಾಂ ನಿದರ್ಶನಂ

ಬಂಜುವರಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ 'ಉಳ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಲು ಅವರಲ್ಲಿ ಸತ್ತಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಣವೆಂದು ಬೋಧಿಸಲು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸತ್ತಾಗ್ರಹಣವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ — 'ಉಲ್ಪಂ, ಉಲ್ತಂ, ಉಲ್ತಂ' ಎಂಬ ಹಲವಿಶೇಷನಾರ್ಥಕ 'ಉಲ್' ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಈ ನಿಷೇಧವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಉಳ್' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಸಂಭವಿಸಿದಂ, ಸಂಭವಿಸಿದಂ, ಸಂಭವಿಸುವಂ' ಮೊದಲಾದುವು ಸ್ವಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೫೦

ಬೀಗೆಯೇ ಧಾತೃಂತರಕ್ಕೂ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಬಲೋಽವಬೋಧನೇ || ೪೫೦ ||

ಅರ್ಥ || ಅವಬೋಧನಾರ್ಥಕ 'ಬಲ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಸದಾಧಿಕಾಲ ವಿವಕ್ಷೆಯಿರಲು ಪೂರ್ವದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ದಪಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಬಲ್ಲಂ, ಬಲ್ಲರ್; ಬಲ್ಲಯ್, ಬಲ್ಲರ್; ಬಲ್ಲೆಂ, ಬಲ್ಲೆವು; ಬಲ್ಲನಂ, ಬಲ್ಲನಿಂ, ಬಲ್ಲಂಗಿ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ಇಲ್ಲಿ 'ಬಲಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಅಪಾದಂ, ಅಪಾದಂ, ಅಪಾವಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ಅವಬೋಧನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಬಲ್ತುಮ ಸೂಸರ್, ಬಲ್ತುಮ್, ತುಪ್ಪಂ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲ.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೫೧

ಬೀಗೆಯೇ ತಿಜಾದಿಗಳಿಗೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಧಾತು ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ ದಪಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಆದೇಶೇ || ೪೫೧ ||

ಅರ್ಥ || ಧಾತುವಿಗೆ ಆದಿಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಜಾದಿಗಳು ಪರವಾಗಿರಲು ದಪಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಮಾಡಿತು, ಮಾಡಿತ್ತು; ಮಾಲ್ತುಂ, ಮಾಡುಗುಂ; ಮಾಲ್ತುಗುಂ, ಮಾಡುಗುಗುಂ; ಮಾಲ್ಕಿ, ಮಾಡುಗೆ; ಮಾಲ್ತುದು, ಮಾಡುವುದು; ಮಾಡ, ಮಾಡು; ಮಾಲ್ತುದು, ಮಾಡುವುದು; ಮಾಡಿಂ, ಮಾಡುವಂ, ಮಾಡುವೆಂ; ಮಾಡುತೆ, ಮಾಡುತ್ತೆ; ಮಾಡುತುಂ, ಮಾಡುತ್ತುಂ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಇಲ್ಲಿ 'ಆದೇಶೇ' ಎಂದು ನಿಘಂತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಮಾಡಿದಿರ್, ಮಾಡಿದಿರ್, ಮಾಡುನಿರ್' ಮೊದಲಾದ ಆನಾದಿಷ್ಟಪ್ಪಲಗಳಲ್ಲಿ ಈ ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೫೨

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸದಾಧಿಕಾಲ ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಲು ತಿಜಾದಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ದಪಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಅವಕ್ಕೆ ಕೃತಿತ್ ಪ್ರತಿಷೇಧವನ್ನೂ ವಿಧಿಸಿದನು. ಈಗ ಲಿಂಗವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ತಿಜ್ಜಿಗೆ ಬರುವ ಆದೇಶವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಹೇಳಲು ಮೊದಲು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅಳಮಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ || ೪೫೩ ||

ಅರ್ಥ || ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾದ ಅಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಅಳ' ಎಂಬಾಡೇಶವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಸತಿ ನೋಡಿದವಳ, ನೋಡಿದಳ, ನೋಡುವಳ; ಕೂಡಿದವಳ, ಕೂಡಿದಳ, ಕೂಡುವಳ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ಇಲ್ಲಿ 'ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಆತಂ ನೋಡಿದಂ, ಕೂಡಿದಂ' ಮೊದಲಾದ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಅಮ್' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಸತಿ ನೋಡಿದವಳ, ಕೂಡಿದವಳ' ಮೊದಲಾದ ಬಹುವಚನ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ೪೫೪

ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ನಪ್ಯದಃ || ೪೫೪ ||

ಅರ್ಥ || ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾದ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನಪುಂಸಕವಿಷಯದಲ್ಲಿ 'ಉದು' ಎಂಬಾಡೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಗಿಳಿಯೋದಿದವು, ಓದಿದುದು, ಓದುವುದು; ಅಳಿ ಸಾಡಿದವು, ಸಾಡಿದುದು, ಸಾಡುವುದು ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ಇಲ್ಲಿ 'ಅಮಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — 'ಎಲೆ ಗಿಳಿಯೋದುವಯ್ಯ, ಎಲೆ ತುಂಬಿ ಸಾಡುವಯ್ಯ' ಮೊದಲಾದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ 'ನಪಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಪಾರ್ವನೋದುವಂ, ಗಾಯಕಂ ಸಾಡುವಂ' ಮೊದಲಾದ ಪುಲ್ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ೪೫೫

ಹೀಗೆಯೇ ಅಚ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ 'ಉದು' ಎಂಬಾಡೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ ಅಚಃ || ೪೫೫ ||

ಅರ್ಥ || ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾದ ಅಚ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನಪುಂಸಕವಿಷಯದಲ್ಲಿ 'ಉದು' ಎಂಬಾಡೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಓದಿದುದಂ, ಓದಿದುದುಂ, ಓದಿದುದರ್ಕ; ಸಾಡಿದುದಂ, ಸಾಡಿದುದುಂ, ಸಾಡಿದುದರ್ಕ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ಇಲ್ಲಿ 'ನಪಿ' ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ 'ಓದುವನಂ, ಓದುವಂಗೆ; ಸಾಡುವಂ, ಸಾಡುವಂಗೆ' ಮೊದಲಾದ ಪುಲ್ಲಿಂಗ-ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ೪೫೬

ಹೀಗೆಯೇ ಅನೇಕತ್ವವು ತೋರುವಾಗ ಆದೇಶಾಂತರವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಉಪುರನೇಕತ್ವೇ || ೪೫೬ ||

ಅರ್ಥ || ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾದ ಅಚ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನಪುಂಸಕ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕತ್ವವು ತೋರುವಾಗ 'ಉಪು' ಎಂಬಾಡೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಓದುವನಂ, ಓದುವವಜಾಂ, ಓದುವವರ್ಕೆ' ಹೀಗೆಯೇ 'ಪಾಡುವನಂ, ಪಾಡುವವಜಾಂ, ಪಾಡುವವರ್ಕೆ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ಇಲ್ಲಿ 'ಅನೇಕತ್ವೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಪಾಡಿದುದಂ, ಓದುವದಂ' ಮೊದಲಾದ ಏಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅನತಾರಿಕೆ ೪೫೭

ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತರಕ್ಕೂ ಆದೇಶವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅರಃ || ೪೫೭ ||

ಅರ್ಥ || ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾದ ಅರ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಉವು' ಎಂಬಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಗಿಳಿಗಳೋದಿವು, ಓದಿದವು, ಓದುವವು; ತುಂಬಿಗಳ್ ಪಾಡಿದುವು, ಪಾಡಿದವು, ಪಾಡುವವು' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ಇಲ್ಲಿ 'ನಪಿ' ಎಂಬುದನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ 'ಓದಿದರ್, ಪಾಡಿದರ್' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅನತಾರಿಕೆ ೪೫೮

ಹೀಗೆಯೇ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾದ ಅಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶಾಂತರಗಳನ್ನೂ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ನೇತ್ವಿತ್ವತ್ವಮೋಽಮೋ ಭೂತೇ || ೪೫೮ ||

ಅರ್ಥ || ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಭೂತಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಅಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನಪುಂಸಕ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ 'ಇತು, ಇತ್ತು, ಅತ್ತು' ಎಂಬಾದೇಶಗಳು ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಗಿಳಿಯೋದಿತು, ಓದಿತು, ಓದಿದತ್ತು, ಓದಿದುದು; ಆರ್ ಪಾಡಿತು, ಪಾಡಿತು, ಪಾಡಿದತ್ತು, ಪಾಡಿದುದು ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ಇಲ್ಲಿ 'ಅಮಃ' ಎಂದು ಸ್ಥಾನಿ ನಿರ್ದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ 'ಓದಿದಯ್, ಪಾಡಿದಯ್' ಮೊದಲಾದ ಮಧ್ಯಮವುಷ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ಭೂತೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಗಿಳಿಯೋದಿದವುದು, ಓದುವುದು' ಮೊದಲಾದ ವರ್ತಮಾನ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ನಪಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಪಾಡಿದಂ, ಪಾಡಿದಳ್' ಮೊದಲಾದ ಪುಲಿಂಗ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೪೫೯

ಹೀಗೆಯೇ ಧಾತುವಿಶೇಷದ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾದ ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೂ ಆದೇಶವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಉದೂವೋಷ್ಟ್ವಮೂಃ ಸತ್ತಾಯಾಂ || ೪೫೯ ||

ಅರ್ಥ || ಸತ್ತಾರ್ಥಕವುಳ್ಳ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಉದು, ಉವು' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಟು, ಅವು' ಎಂಬಾದೇಶಗಳು ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಪಣಮುಂಟು, ಕುದುರೆಗಳೊಳವು ||' ಇವೇ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ಇಲ್ಲಿ — ' ಉದೂವೋಃ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ಒಳಯ್, ಒಳರ್ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತರಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ' ಉಳಃ ' ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ' ಸಂಭವಿಸಿದುದು, ಸಂಭವಿಸುವುವು ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ' ಸತ್ತಾಯಾಂ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ಉಟ್ಟದೆಟ್ಟು, ಉಟ್ಟುಪೆಟ್ಟುಗಳ ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅನತಾರಿಕೆ ೪೬೦

ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರತಿಷೇಧದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ' ಉದು, ಉವು ' ಎಂಬುವುಗಳ ಉ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಓರತ್ ಪ್ರತಿಷೇಧೇ || ೪೬೦ ||

ಅರ್ಥ || ಧಾತುವಿಗೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ' ಉದು, ಉವು ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಉ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆ ಕಾರಾದೇಶವು ಪ್ರತಿಷೇಧದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಪಾಡದು ಗಿಳಿ, ಪಾಡವು ಗಿಳಿಗಳ; ಓದದು ಗಿಳಿ, ಓದವು ಗಿಳಿಗಳ ' || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೬೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ — ' ಓಃ, ಅತ್, ಪ್ರತಿಷೇಧೇ ' ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳಿರುವುವು. ' ಓಃ ' ಎಂಬುದು ಸ್ಥಾನಿನಿರ್ದೇಶವು. ಇದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಮಾನವಾದ ' ಉದೂವೋಃ ' ಎಂಬುದು ಅವಯವಾನವಯವಿಭಾವಸಂಬಂಧದಿಂದ ವೈಧಿಕರಣವಿಶೇಷಣವು. ' ಅತ್ ' ಎಂಬುದು ಆದೇಶ ನಿರ್ದೇಶವು. ಇಲ್ಲಿ ತ ಕಾರವು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥಕವು. ' ಪ್ರತಿಷೇಧೇ ' ಎಂಬುದು ವಿಷಯಸಪ್ತಮಿ. ' ಧಾತೋಃ ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ತಥಾಚ — ಪ್ರತಿಷೇಧವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ' ಉದು, ಉವು ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಆ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ಉ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆ ಕಾರವು ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರಲು ' ಉದು, ಉವು ' ಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಉ ಕಾರಗಳು ಇರುವುವು. ಆದರಲ್ಲಿ ಈ ಆದೇಶವು ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುವುದೇ? ಅಥವಾ ಆದಿಗೆ ಬರುವುದೇ? — ಎಂದು ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗಲು ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ' ಷಷ್ಠಾಃ ಸ್ಥಾನೇಽಂತಸ್ಕ ' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿರಲು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಓಃ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ವೈರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ತದ್ಗ್ರಹಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಆದಿಯ ಉ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ' ಪ್ರತಿಷೇಧೇ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ — ' ಮಾಡಿದುದು, ಮಾಡಿರುವು ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷೇಧವು ತೋರುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಆ ಕಾರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅನತಾರಿಕೆ ೪೬೧

ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರತಿಷೇಧದಲ್ಲಿ ' ಅಯ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಬರುವ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಓದಯೋ ವಾ || ೪೬೧ ||

ಅರ್ಥ || ಪ್ರತಿಷೇಧದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾದ ' ಅಯ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಓ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ದೇಹಮನಿದನೆಂತು ನಿಚ್ಚಟಂ ನಂಬಿದಪೋ — ನಂಬಿದಪಯ್ಯಾ — ಹೀಗೆಯೇ ' ಎಂತು ನಂಬಿದೋ — ಎಂತು ನಂಬಿದಯ್ಯಾ, ಎಂತು ನಂಬುವೋ — ಎಂತು ನಂಬುವಯ್ಯಾ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೬೧

ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಪ್ರತಿಷೇಧೇ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿವಾದಿ ಈಯೋಕಾರವನ್ನು ಪ್ರತಿಷೇಧದಲ್ಲಿಯೇ ಅಂಗೀಕರಿಸುವರು. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥವು ತೋರದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಓ ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿ ಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದುದರಿಂದ —

ಪೋದ ಭವದೊಂದುಕುಲಬಲ
ವೈದುಷ್ಯವಿನೀತಾದಿಗುಣಗಣಮಿಂದೇ
ನಾದುದೋ ನೀನದಹಿಂದಮ
ನಾದರಿಪೋ ಮನದೆ ಮಹಿದಪೋ ಪೇಜ್ ಮಗನೇ

ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೬೨

ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ' ಪ್ರತಿಷೇಧೇ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದೆ ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಎವೋರೇನ್ || ೪೬೨ ||

ಅರ್ಥ || ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾದ ' ಎವು ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ' ಎನ್ ' ಎಂಬಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಅಮಿದಂ ಕಂಡೆವು — ಕಂಡೆಂ, ನೋಡಿದವೆವು — ನೋಡಿದವಂ, ಮಾಲ್ಪಿವು — ಮಾಲ್ಪಿಂ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ' ಎವೋ ' ಎಂದು ಹೇಳಿ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ' ತಾನಿದಂ ಮಾಡಿದಂ — ತಾಮಿದಂ ಮಾಡಿದರ್ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೬೩

ಹೀಗೆಯೇ ' ಆಮ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಬರುವ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅಮರೋರ್ಗುಮ್ || ೪೬೩ ||

ಅರ್ಥ || ಸದಾಧಿಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾದ ' ಆಮ್, ಆರ್ ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ' ಗುಂ ' ಎಂಬಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲಿಂಗತ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ವರ್ತಮಾನಕಾಲ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ — ' ಮೂಡುಗುಮಿಾಗಳ್ ಮುರೇವ್ವ ಗಿರಿಯೇಳ್ ' ದಿನಪಂ — ಮೂಡಿದಪಂ ದಿನಪನುದಯಗಿರಿಮಸ್ತಕದೇಳ್; ರ್ಭೂತಮಂ ನೋಡುಗು ಮುದಾರಚರಿತರ್ ಮುನಿವರ್ — ಭೂತಮಂ ನೋಡಿದಪರಮಲಚರಿತರ್ ಮುನಿವರ್ ' || ಮೊದಲಾದುವು; ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ — ' ಒಲ್ಲಂ ಜನಕಾತ್ಮಜಾತೆಯಾಗಳ್ ನೋಡಾ — ಒಲ್ಲ ಪಳಾ

ಜನಕಾತ್ಮಜಯೀಗಳ್ ನೋಡಾ, ಪಾಡುಗುಮಾಜಿನಪನಿದಿರೋಮರಾಂಗನೆಯರ್ — ಪಾಡಿದ ಪರಾ ಜನಪನಿದಿರೋಮರಾಂಗನೆಯರ್ ||' ಮೊದಲಾದುವೂ; ನಪುಂಸಕವಲ್ಲ — ' ಕಾಮಗುಮಾ ಮತ್ತಹಸ್ತಿಸಮರಾಂಗಣದೊಳ್ — ಕಾದಿದವುದು ಮತ್ತಹಸ್ತಿಸಮರಾಂಗಣದೊಳ್, ಕಾಮಗು ಮತಿಭರದೆ ಕುದುರೆಗಳ್ ಭಂಡಣದೊಳ್ — ಕಾದಿದವುವು ಭರದೆ ಕುದುರೆಗಳ್ ಭಂಡಣದೊಳ್ ||' ಮೊದಲಾದುವೂ —

ಭೂತದಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗಕ್ಕೆ — ' ನಿನ್ನ ಪುಟ್ಟುಗುಂ ಕಲಿರಾಮಂ — ನಿನ್ನ ಪುಟ್ಟಿದಂ ಕಲಿರಾಮಂ; ಬಲರಾಮರ್ ಮೊನ್ನೆಮಾಡುಗುಂ ಬಲಿವಧಮಂ — ಬಲರಾಮರ್ ಮೊನ್ನೆ ಮಾಡಿದರ್ ಬಲಿವಧಮಂ ||' ಮೊದಲಾದುವೂ; ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಕ್ಕೆ — ' ಪಿಂತೆ ಕಾಳ್ಳು ಮವಳರ್ಜುನನಂ — ಪಿಂತೆ ಕಂಡಳವಳರ್ಜುನನಂ; ನಿನ್ನ ನಿನ್ನೆ ಕಾಣ್ಗುಂ ಸತಿಯರ್ — ನಿನ್ನ ನಿನ್ನೆ ಕಂಡರ್ ಸತಿಯರ್ ||' ಮೊದಲಾದುವೂ; ನಪುಂಸಕಕ್ಕೆ — ' ಅಂದು ಪುಟ್ಟುಗುಂ ನೆಲನಜನಿಂ — ಅಂದು ಪುಟ್ಟಿತಿ ನೆಲನಜನಿಂ; ಪೋಲ್ಗುಂ ಬಲ್ಲಿರಿಗಳಂದುವಜ್ರಾಹತಿಯಿಂ — ಪೋಲ್ವುವು ಬಲ್ಲಿರಿಗಳಂದು ವಜ್ರಾಹತಿಯಿಂ ||' ಮೊದಲಾದುವೂ —

ಭವಿಷ್ಯತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗಕ್ಕೆ — ' ನಾಳೆ ಪುಟ್ಟುಗುಂ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಂ — ನಾಳೆ ಪುಟ್ಟುವಂ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಂ; ನಾಳೆ* ಪುಟ್ಟುಗುಂ ಬಲರಾಮರ್ — ನಾಳೆ ಪುಟ್ಟುವರ್ ಬಲರಾಮರ್ ||' ಮೊದಲಾದುವೂ; ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಕ್ಕೆ — ' ನಾಳೆ ಪುಟ್ಟುಗುಂ ಸುತೆ ಕೆಳದೀ — ನಾಳೆ ಪುಟ್ಟುವಳ್ ಸುತೆ ಕೆಳದೀ; ನಾಳೆ ಪುಟ್ಟುಗುಂ ಬಹುಸುತೆಯರ್ — ನಾಳೆ ಪುಟ್ಟುವರ್ ಬಹುಸುತೆಯರ್ ||' ಮೊದಲಾದುವೂ; ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಕ್ಕೆ — ' ನಾಳೆ ಪುಟ್ಟುಗುಂ ಕುಚಯುಗಳಂ — ನಾಳೆ ಪುಟ್ಟುವುದು ಕುಚಯುಗಳಂ; ನಾಳೆ ಪುಟ್ಟುಗುಂ ಬಲ್ಲೊಲೆಗಳ್ — ನಾಳೆ ಪುಟ್ಟುವು ಬಲ್ಲೊಲೆಗಳ್ ||' ಮೊದಲಾದುವೂ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೬೪

ಹೀಗೆಯೇ ಅದೇಶಾಂತರವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಗುಗುಮೇಕೇಷಾಂ || ೪೬೪ ||

ಅರ್ಥ || ಸದಾಧಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ವಿಹಿತಗಣಾದ ' ಅಮ್, ಆರ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ' ಗುಗುಮ್ ' ಎಂಬಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಗಾಯಕಂ ಪಾಡುಗುಗುಂ — ಗಾಯಕರ್ ಪಾಡುಗುಗುಂ; ನಚ್ಚಣಿ ಕುಣಿಗುಗುಂ — ನಚ್ಚಣಿಯರ್ ಕುಣಿಗುಗುಂ; ಗಿಳಿಯೋಡುಗುಗುಂ — ಗಿಳಿಗಳೋಡುಗುಗುಂ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೬೪

ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ' ಏಕೇಷಾಂ ' ಗ್ರಹಣವು ವಿಕಲ್ಪಾರ್ಥವು. ಅದುದರಿಂದ ಇದು ಬಾರದ ಸಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಯಥಾಯೋಗವಾಗಿ ಕಾರ್ಯಾಂತರವೂ ಬರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ — ' ಪಾಡುಗುಂ, ಪಾಡಿದಪಂ, ಪಾಡುಗುಂ, ಪಾಡಿದಂ, ಪಾಡುಗುಂ, ಪಾಡುವಂ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಪ್ರಾಚೀನರು ಇಲ್ಲಿ —

* ಶಾಶಾಂತರ — ನಾಳೆ

ನಾಕೆಯೊ ನಾದಿದೊ ಕಾಲನ
ಧಾಟಾಯವಂ ನುಂಗಿ ನೊಣೆಗುಗಂ ಶರಣಾರಂ
ದಾಳೋಚಂಗೆಯ್ಯದೆ ದಿಟ
ಬಾಟೆಂದುಹಿ ಬಿಹಿತು ಬೀಗುವರ್ಗೇಗೆಯ್ಯಂ

ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನೂ ಉದಾಹರಿಸುವರು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೬೫

ಒಗೆ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತಗಳಾದ ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಅವಶ್ಯಕವನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಈಗ ಆಶೀರಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ಗೆತ್ ' ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಆಶೀರ್ವಿಧಿನಿಮಂತ್ರಣಾಮಂತ್ರಣಾಭ್ಯೇಷಣಸಂಪ್ರಶ್ನಪ್ರೇಷಣವಿಜ್ಞಾಪನಾಜ್ಞಾಪನಪ್ರಾರ್ಥನೇ ಗೆತ್ || ೪೬೫ ||

ಅರ್ಥ || ಆಶೀರಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ' ಅವಾ, ಅರ್ ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ' ಗೆತ್ ' ಎಂಬಾಡೇಶವಾಗುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ತಲಕ್ಕೈಸುಗಸ್ಯನ್ನತಿಕುಮುದಿನಿಯಂ ನೇವಿಚಂದ್ರಂ ಚನಂದ್ರಂ, ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ವೇವರ್ ದಯೆಗೆಯ್ಲೆ ವಿಮಲರತ್ನತ್ರಯಮಂ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಅಶೀರಾದ್ಯರ್ಥಕ್ಕೂ ' ವೇವನಂ ಪೂಜಿಸುಗೆ ಬುಧಂ, ತತ್ತ್ವಮಂ ನಂಬುಗೆ ವಿಬುಧರ್ || ' ಮೊದಲಾದುವು ವಿಧ್ಯರ್ಥಕ್ಕೂ ' ಸಂಧೈಯೊಳ್ ' ನಿಯಮಂ ಮಾಡುಗೆ, ಸೂತ್ರಮಂ ಯಥಾಕ್ರಮನೋದುಗೆ || ' ಮೊದಲಾದುವು ನಿಮಂತ್ರಣಕ್ಕೂ — ' ಬುಭುಕ್ಷು ಭೋಜನಂಗೆಯ್ಲೆ, ಪಂಡಿತರ್ ಪ್ರಸಂಗಂಗೆಯ್ಲೆ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಆಮಂತ್ರಣಕ್ಕೂ — ' ಉಪಾಧ್ಯಾಯಂ ಮಾಣವಕನನೋದಿಸುಗೆ, ಪುರೋಹಿತರ್ ಮಾಣವಕನಂ ಶ್ರೋತಮನೋದಿಸುಗೆ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಅರ್ಥೇಷಣಕ್ಕೂ — ' ಪುತ್ರಂ ವ್ಯಾಕರಣಮನೋದುಗೆ ಮೇಣ್ ವೇದಮನೋದುಗೆ, ಇವರ್ ನಾಟಕಮನೋದುಗೆ ಮೇಣ್ ಅಲಂಕಾರಮನೋದುಗೆ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಸಂಪ್ರಶ್ನೆಗೂ — ' ಮಲ್ಲಂ ಮೆಯ್ಯನೊತ್ತುಗೆ, ಬಂಟರೂಬಾಗಂಗೆಯ್ಲೆ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಪ್ರೇಷಣೆಗೂ — ' ಅರಸನಿದಂ ಮಾಡುಗೆ, ಗುರುಗಳೆದಂ ವಾಲಿಸುಗೆ || ' ಮೊದಲಾದುವು ವಿಜ್ಞಾಪನೆಗೂ — ' ಪ್ರಜೆಗಳೆಂತು ನಡೆಗೆ, ಯತಿಗಳೆಂತಾಚೆರಿಸುಗೆ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಆಜ್ಞಾಪನೆಗೂ — ' ಎಮ್ಮಿಗೀತಂ ಬಿಕ್ಷುಮಂ ಕುಡುಗೆ, ಎಮ್ಮ ಮಗಂಗಿವರೆ ಪೆಣ್ಣಂ ಕುಡುಗೆ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗುವುವು.

ವಿಚಾರ ೪೬೫

ಇಲ್ಲಿ — ' ಆಶೀಃ ' ಎಂದರೆ — ' ಆಶೀರುಗದಂಷ್ಟ್ರಾಯಾಂ ಹಿತವಾಕ್ಯಾಭಿಲಾಷಯೋಃ ' ಎಂಬ ಕೋಶದಿಂದ ' ಹಿತವಾಕ್ಯ ' ವೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದನ್ನೇ ಇಷ್ಟಾರ್ಥರಂಸನವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ' ವಿಧಿಃ ' ಎಂದರೆ — ನಿಯೋಗವು ಅಥವಾ ಕರ್ತವ್ಯವೋಪದೇಶವು. ' ನಿಮಂತ್ರಣ ' ಎಂದರೆ — ವಿಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಮಾಡತಕ್ಕ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಯೋಜಿಸುವುದು; ಅಥವಾ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಮಾಡುವುದು. ' ಆಮಂತ್ರಣ ' ಎಂದರೆ — ಕಾಮಚಾರದಿಂದ ಮಾಡುವುದು; ಅಥವಾ ಮಾಡತಕ್ಕ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಅನುಮೋದಿಸುವುದು. ಸತ್ಕಾರಪೂರ್ವಕ

ವ್ಯಾಪಾರವು ಅಭ್ಯೇಷಣವು. ಕರ್ತವ್ಯಾಲೋಚನವು ಸಂಪ್ರದ್ಧವು. ಚಿಕ್ಕವರನ್ನು ಕುರಿತು ಕೆಲಸವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಪ್ರೇಷಣವು. ದೊಡ್ಡವರನ್ನು ಕುರಿತು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು ನಿಜ್ಞಾಪನೆಯು. ವಿಹಿತಕರ್ಮಪ್ರತಿಪಾದನೆಯೇ ಆಜ್ಞಾಪನೆಯು. 'ಪ್ರಾರ್ಥನೆ' ಯೆಂದರೆ — ಬೇಡುವುದು. ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಗೆತ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಅಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳೇ ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆಶೀರಾದ್ಯರ್ಥನಿರ್ದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ — 'ಆತಂ ಬಂದಂ, ಈತಂ ಪೋದಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೬೬

ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಆದೇಶಾಂತರವಿಧಿಯನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಇರಶ್ಚ ವುದುಃ || ೪೬೬ ||

ಅರ್ಥ || ಆಶೀರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದಿರುವ 'ಆಮ್, ಆರ್, ಇರ್' ಎಂಬವುಗಳಿಗೆ 'ವುದು' ಎಂಬಾದೇಶವೂ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಜಿನಸೆಮಗೆ ಸುಖಮಂ ಮಾಡುವುದು, ಗುರುಗಳೆಮಗೆ ತತ್ತ್ವಮಂ ಬೆಸಸುವುದು, ನೀಮಮಗಭೀಷ್ಟಮನೀವುದು, ತಾನಿದಂ ಮಾಲ್ಪುದು, ತಾಸಿದಂ ಮಾಲ್ಪುದು, ನೀಮಿದಂ ಮಾಲ್ಪುದು ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೬೬

ಇಲ್ಲಿ — ಆಶೀರಾದಿಗಳೂ ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. 'ಚ' ಶಬ್ದವು 'ಆಮ್, ಆರ್' ಎಂಬವುಗಳಿಗೆ ಸಮುಚ್ಚಾಯಕವು. 'ಮಾಡುವುದು' ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ವ ಕಾರವು ವಿಧೇಯಾವಯವವೇ ಅಲ್ಲದೆ ಭಾವಿಕಾಲದ್ಯೋತಕ 'ವ' ಪ್ರತ್ಯಯವಲ್ಲ. 'ಮಾಲ್ಪುದು' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ — 'ಪ್ರತ್ಯಯೇ || ೪೪ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬ ಕಾರಾದೇಶವೂ — 'ಅದಿಷ್ಠಾದ್ರಬಃ || ೫೦೪ ||' ಎಂಬ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ ಕಾರಾದೇಶವೂ ಬಂದಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಮಾಡುವುದು' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ 'ನ ವಿಮುಚ್ಯೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಬ ಆದೇಶವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೬೭

ಹೀಗೆಯೇ 'ಇರ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಮಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಇಮ್ || ೪೬೭ ||

ಅರ್ಥ || ಆಶೀರಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾದ 'ಇರ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಇಮ್' ಎಂಬಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಗುರುಗಳಿರಾ ಮುದದಿನೆಮಗೆ ಬೆಸಸಿಂ ಕಥೆಯಂ, ಶಿವಸುಖಮಂ ಮಾಡಿಮೆಮಗೆ ಪರಮಜಿನೊಂದ್ರರ್ ||' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೬೮

ಹೀಗೆಯೇ 'ಆಯ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅ ಕಾರಾದೇಶ ಲೋಪಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅಯೋಲ್ಲುಪೌ || ೪೬೮ ||

ಅರ್ಥ || ಅಶೀರಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅಯ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆ ಕಾರಾದೇಶವೂ ಲೋಪವೂ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ಜಿನೇಶ ದಯೆಗೆಯ್ಯ ವಿಮಲರತ್ನತ್ರಯಮಂ, ದಯೆಗೆಯ್ ನಿ ನೆಪುಗೆ ಸೌಖ್ಯಮಂ ಜನರಾಜಾ, ಮನದೊಲವಿಂ ಮಾಡ ಸಂಪದಂಗಳನರುಹಾ ಮನದೊಲವಿಂ ಮಾಡು ಸಂಪದಂಗಳನರುಹಾ ||' ಹೀಗೆಯೆ —

ಬಾರ ಮರಾಳಿಕಾಗಮನೆ ನೋಡ ಚಕೋರವಿಲೋಲನೇತ್ರ ನಿಂ
ದಾರಯ ಪೀವರಸ್ತನನಿತಂಬಭರಾಲನೆ ಕೇಳ ಕಾನುಕಾ
ಲೋರಗಕೇಶಪಾಲೆಯನಗುತ್ತ ರಮಂ ಕುಡ ಚಾರುವೇಣುವೀ
ಕಾರವೆ ನೀನವಾರ ಮಗಳಲ್ಲಿಗೆ ಪೋದಪಯಾವುದಾಶ್ರಯಂ

ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೬೮

ಕೆಲವರು ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಮ್' ಎಂಬುದನ್ನೂ ಅನುವರ್ತಿಸಿ —

ಎಮಗೆ ತಪ್ಪಿ ಗಳ್ಳೆ ನೃಪಪಾತೆಯ ದಂದುಗಮೇವುದೆಂದು ನಿ
ಮ್ನುಮತೆಯನಿಪ್ಪೋಡೇನರಿದೆ ನಿಮ್ಮ ಡಿಯಮ್ಮಯಮೇಲೆ ಮಾಲ್ಪಸೋ
ಹಮೆ ತರೆ ಬಂದಿದಂ ನುಡಿದಿರೀ ದಯೆಯೆಂಬುದು ಕಾರ್ಯದ್ವಿ ನುಂ
ದೆಮಗಭಿವೃದ್ಧಿಯೆಂದಜುದೆನಿಂ ಬಿಜಯಂಗೆಯಿವಿಂದ್ರವಂದಿತಾ

ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅನವಾರಿಕೆ ೪೬೯

ಹೀಗೆಯೇ 'ಇರ್' ಧಾತುವಿನ 'ಅಯ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಉಚ್ಚೇರಃ || ೪೬೯ ||

ಅರ್ಥ || ಅಶೀರಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಇರ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅಯ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆ ಕಾರಾದೇಶವೂ ಲೋಪವೂ ಉ ಕಾರಾದೇಶವೂ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಬರುವುವು.

ಉದಾಹರಣೆ || 'ನೀನಿರ, ನೀನಿರ್, ನೀನಿರು ||' ಹೀಗೆಯೇ —

ಇರು ಮರುಳೆ ಶುಷ್ಕವೈಯಾ
ಕರಣಂಗಂ ಶುಷ್ಕತಾಕ್ರ್ಯಕಂಗಂ ಬೆಳ್ಳ
ಕ್ಕರಿಗಂಗಂ ವಿಷಯಮೆ ಕಾ
ವ್ಯರತ್ನ ಮತಿಚತುರಕವಿಕದಂಬಕವಿಷಯಂ

ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೬೯

ಇಲ್ಲಿ ಆದೇಶತ್ರಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಯ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತರೂಪವು ಮೂರಾಗುವುದು.

ನೀನಿರ ನೀನಿರ್ ನೀನಿರು
ತಾನೊವ್ವನೆ ಪಿಡಿವೆನೆಂದು ಸರಸುಟುಂದನಾ
ಕಾನನಮೊಳಿಸಿ ನೆಗೆದಂ
ಬಾನತ್ತಂ ಪೋಗಿ ತಾಗಿದಂ ರಕ್ಕಸನಂ

ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ' ಇರ್ ' ಎಂಬೊಂದೇ ಧಾತುವಿಗೆ ನಿರ್ದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ' ಮಾಡ, ಮಾಡು ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೨೦

ಹೀಗೆ ಧಾತುಸಾಮಾನ್ಯದ ಮೇಲೂ ಇರುವ ' ಎವು ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆದೇಶವನ್ನು ಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಎವೋರ್ವಮ್ || ೪೨೦ ||

ಅರ್ಥ || ಅಶೀರಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ' ಎವು ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ' ವಮ್ ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಆಮ್ಲರುಮಾನಗಳಶ್ಚಮೇಧಂಗೆಯ್ಯಂ, ಆನಂ ನೀಸುಮಾ ನೋಂಪಿಯಂ ಮಾಟ್ಟಂ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೨೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಶೇಷನಿರ್ದೇಶವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ ಬರುವುದೆಂದರ್ಥವಾಗಲು —

ಎನಗೊವ್ವಂ ಗುಪ್ತೋಗ್ಯಮಲ್ಪು ವಸುಧಾಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಮೋರಂತೆ ಪಿ
ಮ್ನಿನಿಬಗ್ಗಂ ಪಿರಿಯಿಲ್ಲ ನೇಂ ಜನಕನೇನೆಂಬೊಂದು ಕೊಂಡಾಟದಿಂ
ವಿನಯಂ ಸಾಲ್ವದು ತಾಮುಮಾಮುಮೊಡನಿರ್ಪಂ ಬರ್ಪುದಿಂತೆಂಬ ತಾ
ಸನಮಂ ನೆತ್ತಿಯೊಳಾಂತು ಬನ್ನಿಮೆಜಗಿಂ ಚಕ್ರೇಶಪಾದಾಬ್ಜಮೊಳೆ

ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೨೧

ಹೀಗೆಯೇ ' ಎನ್ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಆದೇಶವನ್ನು ಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಎನೋ ವೆನ್ || ೪೨೧ ||

ಅರ್ಥ || ಅಶೀರಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ' ಎನ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ' ವೆನ್ ' ಎಂಬಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಅನಿದಂ ಮಾಳ್ವೆಂ, ಅಂ ಜಿನನಂ ಪೂಜಿಸುವೆಂ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ವಿಚಾರ ೪೨೧

ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ' ಎವು ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ ಈ ಆದೇಶವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ —

ಅನವಧಿಕಕರ್ಮನಿರ್ವಹ

ಗಮದಾನಂ ಬಗೆಯೆ ತಪಮೆ ಪೆಹತೊಂದಿಲ್ಲೆಂ

ವಸಬರುಮೊಕ್ಕೊರಲಿಂದಾಂ

ಪೆಸಾಮುಮು ತಪಮನೆಂದು ಬಗೆ ಮಿಗೆ ಪೂಣ್ಣರ

ಮೊದಲಾದುವನ್ನೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವರು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೪೨೨

ಹೀಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಬರುವ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಈಗ ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಗ ಕಾರ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಕ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ವಾಗುಪೋಗ್ವಿಸುಬ್ರಲಪನಣೋ ಗಃ ಕಃ || ೪೨೨ ||

ಅರ್ಥ || ' ಆಗು, ಪೋಗು ' ಎಂಬ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಇಸುಬಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ರೇಫ, ಲ ಕಾರ, ಬ ಕಾರ, ನ ಕಾರ ಣ ಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಪರವಲ್ಲಿರುವ ಗ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕ ಕಾರಾ ದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಅಕ್ಕುಂ, ಅಗುಗುಂ; ಅಕ್ಕುಗುಂ, ಅಗುಗುಗುಂ; ಅಕ್ಕೆ, ಅಗುಗೆ; ಪೋಕುಂ, ಪೋಗುಗುಂ; ಪೋಕುಗುಂ, ಪೋಗುಗುಗುಂ; ಪೋಕೆ, ಪೋಗುಗೆ; ಮಾಡಿಕುಂ, ಮಾಡಿಸುಗುಂ; ಮಾಡಿಕುಗುಂ, ಮಾಡಿಸುಗುಗುಂ; ಮಾಡಿಕೆ, ಮಾಡಿಸುಗೆ; ರಾಗಿಕುಂ, ರಾಗಿಸುಗುಂ; ರಾಗಿಕುಗುಂ, ರಾಗಿಸುಗುಗುಂ; ರಾಗಿಕೆ, ರಾಗಿಸುಗೆ; ಸೋಕ್ಕುಂ, ಸೋಗ್ಗುಂ; ಸೋಕ್ಕುಗುಂ, ಸೋಗ್ಗುಗುಂ; ಸೋಕ್ಕೆ, ಸೋಗ್ಗೆ; ಬೆದಕ್ಕುಂ, ಬೆದಗ್ಗುಂ; ಬೆದಕ್ಕುಗುಂ, ಬೆದಗ್ಗುಗುಂ; ಬೆದಕ್ಕೆ, ಬೆದಗ್ಗೆ; ನಿಲ್ಲುಂ, ನಿಲ್ಲುಂ; ನಿಲ್ಲುಗುಂ, ನಿಲ್ಲುಗುಂ; ನಿಲ್ಲೆ, ನಿಲ್ಲೆ; ಬಾಲ್ಪುಂ, ಬಾಲ್ಪುಂ; ಬಾಲ್ಪುಗುಂ, ಬಾಲ್ಪುಗುಂ; ಬಾಲ್ಪೆ, ಬಾಲ್ಪೆ; ಮಾಲ್ಪುಂ, ಮಾಲ್ಪುಂ; ಮಾಲ್ಪೆ, ಮಾಲ್ಪೆ; ಮಾಲ್ಪುಗುಂ, ಮಾಲ್ಪುಗುಂ; ನೋಂಕುಂ, ನೋಂಕುಂ; ನೋಂಕುಗುಂ, ನೋಂಕುಗುಂ; ನೋಂಕೆ, ನೋಂಗೆ; ಮಾಣ್ಣುಂ, ಮಾಣ್ಣುಂ; ಮಾಣ್ಣುಗುಂ, ಮಾಣ್ಣುಗುಂ; ಮಾಣ್ಣೆ, ಮಾಣ್ಣೆ || ' ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿವಿಶೇಷನಿರ್ವೇಶ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ' ಮಾಡುಗುಂ, ಮಾಡುಗುಗುಂ, ಮಾಡುಗೆ ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ' ಗಃ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ಅಗುವುದು, ಪೋಗುವುದು, ಅಗಿಂ, ಪೋಗಿಂ ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ವ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೪೨೩

ಹೀಗೆಯೇ ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯನಿವಿತ್ತವಾಗಿ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಅವುತವೋರಿದ್ವಿ || ೪೨೩ ||

ಅರ್ಥ || ' ಅವು, ತವು ' ಎಂಬ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ವ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರಲು ಇ ಕಾರವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ' ಅವಿಪಂ, ತವಿಪಂ; ಅವಿವುದು, ತವಿವುದು; ಅವಿಪಿನಂ, ತವಿಪಿನಂ || ಮೊದಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿವಿಶೇಷವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದರಿಂದ —

‘ಮಾಡುವಂ, ಕೂಡುವಂ’ ನೋಡಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ ಕಾರಾದಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ಅವುಕುಳ, ತಪ್ಪಂ’ ನೋಡಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇ ಕಾರಾದೇಶವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಚಾರ ೪೭೩

ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನವಿದ್ದಾವವನ್ನಾರ್ಯನು ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಇ ಕಾರಾದೇಶವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಅಥವಾ ಇ ಕಾರಾದೇಶಾನಂತರದಲ್ಲಿ — ‘ಏಕದೇಶವಿಕ್ಯತಮಸನವದ್ಭವತಿ’ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ‘ಅವಿ, ತವಿ’ ಎಂಬ ಇ ಕಾರಾಂತಕ್ಕೆ ಪರವಾದ ವ ಕಾರಕ್ಕೂ ಸಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನುಪಾಸಕ ೪೭೪

ಹೀಗೆಯೇ ‘ಪಣ್’ ಧಾತುವಿಗೆ ಅರ್ಥವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಅಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಪಣ ಉಚ್ಚಾಯೋಗೇ || ೪೭೪ ||

(ಇ ಪಣ. ೨ ಉಕಾ. ೩ ನಿಮಾ.ಗೇ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧ || ಪಿ.

ಅರ್ಥ || ನಿಯೋಗಾರ್ಥಕ ‘ಪಣ್’ ಧಾತುವಿಗೆ ವ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ಉ ಕಾರಾಗಮವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ || ‘ಪಣ್ಣವಂ, ಪಣ್ಣವಿನಂ, ಪಣ್ಣವನ್ನಂ ||’ ನೋಡಲಾದುವು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.

ಪದಕೃತ್ಯ || ‘ಪಣ್’ ಧಾತುವಿಗೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥದ ‘ಸೂಚಿಸು’ ಧಾತುವಿಗೆ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ. : ಸೂಚಿಸುವಂ, ಸೂಚಿಸುವಿನಂ. ‘ನಿಯೋಗಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಫಲಪರಿಪಾಕಾರ್ಥದ ‘ಪಣ್’ ಧಾತುವಿಗೆ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ; ಉದಾ. : ಪಣ್ಣದು, ಪಣ್ಣಿನಂ. ‘ವ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರಲು’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ; ಉದಾ. : ಪಣ್ಣಿದಂ, ಪಣ್ಣಿದು.

ವಿಚಾರ ೪೭೪

‘ಪಣ್’ ಧಾತುವಿಗೆ ಫಲಪರಿಪಾಕ, ನಿಯೋಗ ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳು. ನಿಯೋಗವೆಂದರೆ ಸೂಚನೆ, (ಸೂಚಿಸುವುದು). ‘ಪಣ್’ ಧಾತುವಿಗೆ ನಿಯೋಗಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೇ ಉಗಾಗಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ‘ಪಣ್ ವಂ’ ಎಂದಿರುವಾಗ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಉ’ ಅಗಮವಾಗಲು ‘ಪಣ್ ಉ ವಂ’ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ ‘ಉಕಿ || ೪೯ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವಾಗುವುದು. ಈ ಮೇರೆಗೆ ‘ಪಣ್ಣವಂ’ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುವುದು. ಫಲಪರಿಪಾಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಪಣ್ಣಿನಂ, ಪಣ್ಣನ್ನಂ’ ಎಂಬ ರೂಪಗಳಾಗುವುವು; ಎಂದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಉಗಾಗಮವಿಲ್ಲ. ಫಲಪರಿಪಾಕಾರ್ಥಕ ‘ಪಣ್’ ಧಾತುವಿಗೂ ಉಗಾಗಮವಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಕೃಚಿತಾಗಿ ಕಾಣಬರುವುವು. ಉದಾ. :

* ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೂಲವು ಮುಗಿದಿದೆ. ಮುಂದಿನ ಭಾಗವನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ಬರೆದು ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕಣ್ಣಂ ರಸನೆಯನೆರ್ದೆಯಂ
ತಿಣ್ಣಂ ತನೆಯಿಸುವ ಪಲವು ಪೂವಿಂ ಕಾಯಿಂ
ಪಣ್ಣಂ ದೆಸೆವಿಮಾ ವರೆ
ಪಣ್ಣಂ ಪಿಸಂ ಪಾತೆಯಿಲ್ಲದೇನೆಣಲೋಳೇಂ

‘ ಉಕ್ ’ ಎಂದು ಉಕಾರವನ್ನು ‘ ಛಿತ್ ’ ಆಗಿ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ‘ ಕಿಂಚತ್ಯಃ || ೨೫ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉ ಕಾರವು ಅಂತ್ಯವಯವವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೭೫

ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರಪಲ್ಲರನಾಗ ‘ ಪಣ್ ’ ಧಾತುವಿನ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಣಿಗ್ಧಿ || ೪೭೫ ||

(೧. ಣಿಕ್. ೨. ದಿ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಪಣಃ ೨. ನಿಯೋಗೇ.

ವೃತ್ತಿ || ನಿಯೋಗಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ‘ ಪಣ್ ’ ಧಾತುವಿಗೆ ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರಪಲ್ಲರಲು ‘ ಣಿ ’ ಶಬ್ದವು (ಣಿಕ್) ಅಗಮನಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಪಣ್ಣಿದಂ, ಪಣ್ಣಿದಪಂ, ಪಣ್ಣಿದುದು, ಪಣ್ಣಿದಳ್ಳಾ.

ಪದಕೃತ್ಯ || ‘ ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ‘ ಪಣ್ಣುತೆ, ಪಣ್ಣುತೈ ’ ಮುಂತಾದ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ‘ ನಿಯೋಗಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಫಲಸರಿಸಾಕಾರ್ಥಕ ‘ ಪಣ್ ’ ಧಾತುವಿನ ‘ ಪಣ್ಣುದು, ಪಣ್ಣುಪುದು ’ ಎಂಬ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ‘ ಣಿ ’ ಅಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಚಾರ ೪೭೫

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ಣಿಕ್ ’ ಎಂದು ಅಗಮವು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೇ; ಅದರಲ್ಲಿ ಣ ಕಾರವು ಏಕೆ ? ‘ ಇಕ್ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಆಗಬಹುದಲ್ಲವೇ ? ಆಗಲೂ ‘ ಪಣ್ಣಿದಂ ’ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡಿಯಿರಲಿಲ್ಲ; ಹೇಗೆಂದರೆ — ‘ ಪಣ್ ’ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇ ಕಾರಾಗಮವು ಬರಲು ‘ ಹ್ಯಸ್ಯತ್.... || ೫೩ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ತಂದು (ಪಣ್+ಣ್+ಇ) ಇಲ್ಲವೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರ (೪೭೪) ದಿಂದ ಉಗಾಗಮವು ಬರಲು ‘ ಉಕಿ || ೬೯ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವು ಬಂದಬಳಿಕ ‘ ಇದುತಃ || ೪೭೬ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿ (ಪಣ್+ಣ್+ಉ — ಪಣ್+ಣ್+ಇ) ‘ ಪಣ್ಣಿದಂ ’ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಿಸಬಹುದು—ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಬಹುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ ವೇನಂದರೆ — ‘ ಇಕ್ ’ ಎಂದು ಅಗಮವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಕಿಂಚತ್ಯಃ || ೨೫ || ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಗಾಗಮದ ಇ ಕಾರವು ಲಿಂಗಾಂತ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಣ ಕಾರವು ಲಿಂಗಾಂತ್ಯ

ಪಾಠಾಂತರಃ ೧. ಶ. ದ. ಧಾತುಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಪಣ್ (ಪಣ್ಣು) — ಸಣ್ಣೀಕರಣೇ ಫಲೇ ಚ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಸೂಚನಾರ್ಥವು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ೨. ಪಣ್ಣಿದರ್

ವಾಗದೆ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ 'ಪಣೆದಂ' ಮೊದಲಾದ ಅನಿತ್ಯ ರೂಪಗಳು ಉಂಟಾಗುವುವು. ಇನ್ನು ಉಗಾಗಮವನ್ನು ಮಾಡಿ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ತರುವೆವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಉಗಾಗಮವು ವ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾದಾಗಲೆ ಬರುವುದಲ್ಲದೆ ವ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾದಾಗ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕೆ ಆಸ್ಪದವಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ 'ಪಣೆದಂ' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳೆಲ್ಲ ಏ ಕಾರ ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕೋಸ್ಕರ 'ಣೆಕ್' ಎಂದು ಏ ಕಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳಬೇಕಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೭೬

ಉಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು:—

ಸೂತ್ರಂ || ಇದುತಃ || ೪೭೬ ||

(೧. ಇತ್, ೨. ಉತಃ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ದಿ.

ವೃತ್ತಿ || ವ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿಲು ಉಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳ ಅಂತ್ಯ-ಉ ಕಾರಕ್ಕೆ ಇ ಕಾರಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಮಾಡಿದಂ, ನೋಡಿದಂ, ಬೆಸೆದಂ; ಮಾಡಿದಪಂ, ನೋಡಿದಪಂ, ಬೆಸೆದಪಂ.

ಪದಕೃತ್ಯ || ' ಉಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳ ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ತೆಗೆದಂ, ಬಗೆದಂ ' ಮೊದಲಾದೆಯೆಲ್ಲಯೂ ' ವ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ಮಾಡುವಂ, ಕೂಡುವಂ ' ಮೊದಲಾದೆಗಳೆಲ್ಲಯೂ ಇ ಕಾರಾದೇಶವಿಲ್ಲ.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೭೭

' ಈ, ಸಾ ' ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು :—

ಸೂತ್ರಂ || ಈಸಸ್ತುಗ್ಭ್ರಸ್ತುಶ್ಚ || ೪೭೭ ||

(೧. ಈಸಃ, ೨. ತಕ್, ೩. ಪ್ರಸ್ತಃ, ೪. ಚ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ದಿ.

ವೃತ್ತಿ || ಈ, ಸಾ, ಧಾತುಗಳಿಗೆ ವ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿಲು ತ ಕಾರವು ಅಂತ್ಯವಯವವಾಗಿ ಆಗಮವಾಗುವುದು; (ಅಂತ್ಯಸ್ವರಕ್ಕೆ) ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶವೂ ಆಗುವುದು

ಪ್ರಯೋಗ || ಇತ್ತಂ, ಇತ್ತಪಂ, ಇತ್ತು; ಸತ್ತಂ, ಸತ್ತುಂ, ಸತ್ತು.

ಪದಕೃತ್ಯ || ' ಈ, ಸಾ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ಕೋ ' ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ; ಉದಾ. : ಕೋದಂ, ಕೋದಪಂ.

ವಿಚಾರ ೪೭೭

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಈಸಃ ' ಎಂಬ ರೂಪವಿದೆ. ಅದು ಹೇಗೆ ಆಯಿತು? ಈ, ಸಾ ಇವುಗಳ ಇತರೇತರ ಯೋಗದ್ವಂದ್ವವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ' ಈಸಯೋಃ ' ಎಂದೂ ಸಮಾಹಾರ ದ್ವಂದ್ವವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ' ಈಸಸ್ಯ ' ಎಂದೂ ಆಗಬೇಕಲ್ಲವೇ? ಈ ಆಕ್ಷೇಪಣೆಗೆ ಸಮಾಧಾನವೇನೆಂದರೆ— ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಹಾರ ದ್ವಂದ್ವವನ್ನೇ ಮಾಡಬೇಕು; ಸಮಾಹಾರದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವವು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಆಗ

ಬೇಕಾದುದಾದರೂ 'ಭೂತಪೂರ್ವಗತಿ'ಯ ಆಶ್ರಯದಿಂದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಆ ಕಾರವಿದೆಯೆಂದು (ಈ, ಸಾ) ಗ್ರಹಿಸಲು: ಕೊನೆಯ ಆ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಸಂಭವಿಸುವುದರಿಂದ ' ಈಸಃ ' ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲವೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಹಾರವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ಏಕವಚನವಲ್ಲ. ಸಾಮಾನ್ಯವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ಏಕವಚನವೆಂದು ತಿಳಿದರೆ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶವು ಆಗಲೇಬೇಕೆಂಬ ನಿರ್ಬಂಧ ವಿಲ್ಲ. ಆಗಲೂ ' ಈಸಃ ' ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲವೆ ' ಇಯಾ, ಸಹಿತಃ, ಸಾಃ, ಈಸಾಃ, ತಸ್ಯ, ಈಸಃ ' ಎಂಬ ಮಧ್ಯಮಪದಲೋಪಿ ಸಮಾಸದಿಂದಲೂ ' ಈಸಃ ' ಎಂಬ ರೂಪವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೭೮

' ಕೀಲ್ ' ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು :—

ಸೂತ್ರಂ || ಕೀಲ್ಪೀಲ್ಪೀಲ್ಪೀಲ್ಪೀಣಃ || ೪೭೮ ||

(ಒಂದೇ ಪದ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ದಿ, ೨. ಹ್ರಸ್ವ.

ವೃತ್ತಿ || ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಲು ' ಕೀಲ್, ಏಲ್, ಬೀಲ್, ಆಲ್, ಕಾಲ್ ' ಎಂಬ ಧಾತುಗಳಿಗೆ (ಧಾತುಗಳ ಸ್ವರಕ್ಕೆ) ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಕಿಲ್ಟಂ, ಕಿಲ್ಟಪಂ, ಕಿಲ್ಟು; ಎಲ್ಟಂ, ಎಲ್ಟಪಂ, ಎಲ್ಟು; ಬಿಲ್ಟಂ, ಬಿಲ್ಟಪಂ, ಬಿಲ್ಟು; ಅಲ್ಟಂ, ಅಲ್ಟಪಂ, ಅಲ್ಟು; ಕಣ್ಣಂ, ಕಣ್ಣಪಂ, ಕಣ್ಣು.

ಪದಕೃತ್ಯ || ' ಕೀಲ್... ' ಎಂಬ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ಬಾಲ್ಟಂ, ಪೂಲ್ಟಂ ' ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಲು ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ಕೀಲ್ಟಂ, ಏಲ್ಟಂ, ಬೀಲ್ಟಂ, ಆಲ್ಟಂ, ಕಾಣ್ಣಂ ' ಎಂಬೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ.

ವಿಚಾರ ೪೭೮

ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರ (೪೭೭) ದಿಂದ — ವಿಧೇಯಗಳಾದ ' ಹ್ರಸ್ವಃ ಮತ್ತು ತಕ್ ' ಎಂಬ ಎರಡನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳದೆ ' ತಕ್ ' ಎಂಬ ಒಂದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ' ಹ್ರಸ್ವಃ ' ಎಂಬುದೊಂದನ್ನೇ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದೇಕೆ? ' ಸನ್ನಿಯೋಗಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಸಹ ವಾ ಪ್ರವೃತ್ತಿಃ ಸಹ ವಾ ನಿವೃತ್ತಿಃ ' ಎಂಬ ಸನ್ನಿಯೋಗಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಎರಡಕ್ಕೂ ಅನುವೃತ್ತಿ ಇರಬೇಕಲ್ಲವೇ? ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪಣೆಯುಂಟಾದರೆ ಸಮಾಧಾನವೇನೆಂದರೆ — ಪ್ರವೃತ್ತಿ, ನಿವೃತ್ತಿಗಳು ವಿವಕ್ಷಾಧೀನಗಳಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ' ಸನ್ನಿಯೋಗಪರಿಭಾಷೆ ' ಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ದಿ ' (ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಲು) ಎಂಬ ಪದದ ಅನುವೃತ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗಲೇ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶವಾಗುವುದು ರೂಢವಾಗಿದ್ದರೂ ಕೆಲವೆಡೆ ಅಲ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾದಾಗಲೂ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶವು ಕಾಣಬರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ ||

ತುಂಗಘನಸ್ತನಂ ಬೆಮರೆ ನೇಲುದನಾಂ ತೆಜಿದಿಮೊಡತ್ತಲಿ
ದ್ವಂಗಜಸ್ತುಭಂ ತಲೆಯನೇಕೆಗೆ ತೂಗಿದನೆಂದೊಡಕ್ಕ ಕೇಳಾ
ಅಂಗನೆ ಸಿನ್ನ ಬೀಗಿ ಬಳಿದಿದ್ವ ಕುಜಂಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತಾಂ
ಸಿಂಗದೆ ನಟ್ಟ ದಿಟ್ಟಿಯನದಂ ಕಿಟಲೆಂದನುಗೆಯ್ದು ತೂಗಿದಂ

ಮತ್ತು

ಅಟಲಿಸಿ ಕುಮುದಿಸಿಯಸಳಾ
ವಳಯಕ್ಕೆ ತಿತಾಪಮಿತ್ತೆನಿದು ತಕ್ಕರ ಸಂ
ಗತಿಗಣಕಮೆಂದು ಕಡಲೊಳ್
ಬಿಟಲೆಂದನುಗೆಯ್ದು ಸರ್ಕನಸ್ತಾ ಚಲದಿಂ

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಕೇಲ್' ಮೊದಲಾದುವುಗಳೊಡನೆ ' ಬಾಲ್' ಧಾತುವು ಸೇರ
ದಿದ್ದರೂ ಅದಕ್ಕೂ ಈ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು.
ಉದಾ. : ಬಾಲ್ಟಿ, ಬಲ್ಟಿ; ಬಾಲ್ಟಿಳ್, ಬಲ್ಟಿಳ್; ಬಾಲ್ಪುದು, ಬಲ್ಪುದು; ಬಾಲ್ಪು, ಬಲ್ಪು;
ಬಾಲ್ಪೊಡೆ, ಬಲ್ಪೊಡೆ.

' ಕಿಲ್ಟಿ, ಕಿಲ್ಟಿಪಂ ' ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ' ಕೇಲ್' ಧಾತುವು ಕವಲಾದಿಗಣಕ್ಕೆ
ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ' ಕವಲಾದಿಭ್ಯಸ್ತಃ || ೫೦೭ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ ಕಾರಕ್ಕೆ ತ ಕಾರಾದೇಶ
ವಾಗಿದೆ.

' ಕಣ್ಣಂ, ಕಣ್ಣಪಂ ' ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ' ಉಣ್ಣೊಳ್ಳಾಣೋ ದೋ ಡಃ || ೫೦೫ || '
ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ ಕಾರಕ್ಕೆ ಡ ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರತ್ಯುದಾಹರಣವಾದ ' ಕಾಣ್ವಂ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ' ಣಃ || ೫೦೮ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ
ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬ ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿದೆ.

ಅನಂತರಿಕೆ ೪೭೯

' ಬೇ, ಮೀ, ನೋ ' ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು :—

ಸೂತ್ರಂ || ಬೇಮೀನೋರ್ನಕ್ಕ || ೪೭೯ ||

(೧. ಬೇಮೀನೋ, ೨. ನಕ್ಕ, ೩. ಚ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಹ್ರಸ್ವಃ, ೨. ದಿ.

ವೃತ್ತಿ || ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಲು ' ಬೇ, ಮೀ, ನೋ ' ಎಂಬ ಧಾತು
ಗಳಿಗೆ (ಅಂತ್ಯಸ್ವರಕ್ಕೆ) ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶವೂ (ಅಂತ್ಯಾವಯವವಾಗಿ) ನ ಕಾರಾಗಮವೂ ಆಗುವುವು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಬೆಂದಂ, ಬೆಂದಪಂ, ಬೆಂದು; ಮಿಂದಂ, ಮಿಂದಪಂ, ಮಿಂದು; ನೊಂದಂ,
ನೊಂದಪಂ, ನೊಂದು.

ಪದಕೃತ್ಯ || ' ಬೇಮೀನೋಃ ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ತೇದಂ, ಕೋದಂ ' ಮೊದ
ಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ' ದಿ ' (ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಲು) ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ
' ಬೇವಂ, ಮೀವಂ, ನೋವಂ ' ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಚಾರ ೪೭೯

‘ತದನ್ನೈವಾವರ್ಗೇ || ೮೦ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರಾದೇಶವು ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಸಾಗರೀವುದರಿಂದ ‘ಬೆನ್ನಂ, ಬೆಂದಂ, ಬೆನ್ನಪಂ, ಬೆಂದಪಂ’ ಮೊದಲಾದ ವರ್ಗಪಂಚಮ ಘಟಿತರೂಪ, ಅನುಸ್ವಾರಘಟಿತರೂಪಗಳೆರಡೂ ಆಗುವುವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೮೦

‘ತವು’ ಧಾತುವಿನ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು:—

ಸೂತ್ರಂ || ತವೋಮೋಃ ಸಃ || ೪೮೦ ||

(೧. ತವೋ, ೨. ಮೋ, ೩. ಸಃ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ದಿ.

ವೃತ್ತಿ || ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಲು ‘ತವು’ ಧಾತುವಿನ ‘ದು’ ವಿಗೆ (‘ವು’ ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ) ಪ ಕಾರಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ತಪ್ಪಂ (ತವು + ದ + ಅಮ್ = ತಪ್ + ಪ + ಅಮ್), ತಪ್ಪಪಂ.

ಪದಕೃತ್ಯ || ‘ತವೋ’ (‘ತವು’ ಧಾತುವಿನ) ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ‘ಅವಿದಂ’ (ಅವುಧಾ) ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ‘ದಿ’ (ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಲು) ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ‘ತವಿಪಂ’ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪ ಕಾರಾದೇಶ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ.

ವಿಚಾರ ೪೮೦

ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯವ್ಯಂಜನವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಮುಂದಿನ ಎಲ್ಲ ಭಾಗಕ್ಕೆ ‘ದುರಂತ್ಯ ವ್ಯಂಜನಾದಿ || ೧೩ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ದು’ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿದೆ. ‘ತವು’ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯ ವ್ಯಂಜನವು ವ ಕಾರವು. ಅದನ್ನು ಹಿಡಿದು ಮುಂದಿನ ಭಾಗವೆಂದರೆ ‘ವು’ ಎಂಬುದು. ‘ತವು’ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ‘ವು’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ‘ದು’ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. ಈ ‘ವು’ ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೇ ಪ ಕಾರಾದೇಶವು ಇಲ್ಲಿ ಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಮೋಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

‘ತವು, ದ, ಅಮ್’ ಎಂದಿರಲು ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಕೊನೆಯ ‘ವು’ ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಪ ಕಾರಾದೇಶವಾಗಲು ‘ತಪ್, ದ, ಅಮ್’ ಎಂದಾಗುವುದು. ಬಳಿಕ ‘ವರ್ಗಪ್ರಥ ಮಾತ್ಪರ್ವ || ೫೦೬ ||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ ಕಾರಾದೇಶವಾಗಲು ‘ತಪ್, ಪ, ಅಮ್’ ಎಂದಾಗುವುದು. ಬಳಿಕ ಸಂಧಿಯಿಂದ ‘ತಪ್ಪಂ’ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುವುದು. ‘ತಪ್ಪಪಂ’ ಎಂಬುದೂ ಹೀಗೆಯೇ.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೮೧

‘ಮುದು’ ಧಾತುವಿನ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು:—

ಸೂತ್ರಂ || ಮುದೋಸ್ತಃ || ೪೮೧ ||

(೧. ಮುದೋಃ, ೨. ತಃ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ದಿ, ೨. ಮೋಃ.

ವೃತ್ತಿ || ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಲು ‘ಮುದು’ ಧಾತುವಿನ ‘ದು’ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಪ ಕಾರಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಮುತ್ತುಂ, ಮುತ್ತುಪಂ, ಮುತ್ತು.

ವಿಚಾರ ಳಲಂ

‘ಮುದು, ದ, ಅಮ್’ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಮುತ್, ದ, ಅಮ್’ ‘ವರ್ಗಪ್ರಥಮಾತ್ || ೧೦೬ ||’ ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಮುತ್, ತ, ಅಮ್’ ಸಂಧಿಯಿಂದ ‘ಮುತ್ತುಮ್’.

ಅನವತಾರಿಕೆ ಳಲಂ

‘ಮಿದಿ’ ಧಾತುವಿನ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು:—

ಸೂತ್ರಂ || ಮಿದೇರವಘಾತೇ || ಳಲಂ ||

(೧. ಮಿದೇ, ೨. ಅವಘಾತೇ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ದಿ, ೨. ದೋ, ೩. ತಃ.

ವೃತ್ತಿ || ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಲು ಅವಘಾತಾರ್ಥದಲ್ಲಿದ್ದ ‘ಮಿದಿ’ ಧಾತು ವಿನ ‘ದಿ’ ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ ತ ಕಾರಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಮಿತ್ತುಂ (ಮಿದಿ, ದ, ಅಮ್— ಮಿತ್, ದ, ಅಮ್— ಮಿತ್, ತ, ಅಮ್— ಮಿತ್ತುಂ), ಮಿತ್ತುಪಂ, ಮಿತ್ತು.

ಪದಕೃತ್ಯ || ಮಿದೇ (ಮಿದಿ ಧಾತುವಿನ) ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ‘ಕುಮ್ಮು’ ಧಾತುವು ಅವಘಾತಾರ್ಥದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅವಘಾತೇ (ಅವಘಾತಾರ್ಥದಲ್ಲಿದ್ದ) ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ‘ಕಾಲಿಸಿಂದ ಇಲ್ಲವೆ ಕೈಯಿಂದ ಮರ್ದಿಸು’ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಮಿದಿದಂ, ಮಿದಿದಳ್’ ಎಂಬ ರೂಪಗಳೇ ಆಗುವುವು. ‘ದಿ’ (ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಲು) ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ‘ಮಿದಿವಂ, ಮಿದಿವಳ್’ ಎಂಬ ರೂಪಗಳಾಗಲು ಬಾಧೆ ಇಲ್ಲ.

ವಿಚಾರ ಳಲಂ

ಅವಘಾತ — ಅವಹನನ — ಎಂದರೆ ಮುಸಲಕ್ರಿಯೆ, ಒಸಕೆಯಿಂದ ಕುಟ್ಟುವುದು; ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಮರ್ದನಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ‘ಮಿದಿ’ ಧಾತುವುಂಟು. ಅವಘಾತಾರ್ಥಕ ಮಿದಿ ಧಾತುವಿನ ‘ದಿ’ ಭಾಗಕ್ಕೆ ತ ಕಾರಾದೇಶವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ‘ಮಿತ್ತುಂ’ ಎಂದರೆ ಕುಟ್ಟಿದನು, ‘ಮಿದಿದಂ’ ಎಂದರೆ ಮರ್ದಿಸಿದನು, ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಅನವತಾರಿಕೆ ಳಲಂ

‘ಎಲ್ಲುಱು, ಆಸಱು, ಬೇಸಱು’ ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು:—

ಸೂತ್ರಂ || ಎಲ್ಲುಱ್ಱಾಸಱುಬೇಸಱೋಃ || ಳಲಂ ||

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ದಿ, ೨. ದೋ, ೩. ತಃ.

ವೃತ್ತಿ || ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ಎಲ್ಲುಱು, ಆಸಱು, ಬೇಸಱು ಧಾತುಗಳ ‘ಱು’ ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ ತ ಕಾರಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಎಲ್ಲುತ್ತುಂ, (ಎಲ್ಲುಱು, ದ, ಅಮ್— ಎಲ್ಲುತ್, ದ, ಅಮ್— ಎಲ್ಲುತ್, ತ, ಅಮ್— ಎಲ್ಲುತ್ತುಂ) ಎಲ್ಲುತ್ತುಪಂ, ಎಲ್ಲುತ್ತು; ಆಸತ್ತುಂ, ಆಸತ್ತುಪಂ, ಆಸತ್ತು; ಬೇಸತ್ತುಂ, ಬೇಸತ್ತುಪಂ, ಬೇಸತ್ತು.

ಪದಕೃತ್ಯ || ' ಎಲ್ಲುಱು.... ಧಾತುಗಳ ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ಕೆದಱು, ಬೆದಱು ' ಮೊದಲಾದ ಬೇರೆ ಟ್ವಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ. : ಕೆದಱಿದಂ, ಬೆದಱಿದಂ.

ಅನವತಾರಿಕೆ ೪೦೪

ಕೆಲವು ' ಱು ' ಶಬ್ದಾಂತ್ಯ ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು :—

ಸೂತ್ರಂ || ಷೋರ್ಲಫ್ಫಾದೇದ್ವಿಸ್ವರಸ್ಯ || ೪೦೪ ||

(೧. ಷೋಃ, ೨. ಲಫ್ಫಾದೇಃ, ೩. ದ್ವಿಸ್ವರಸ್ಯ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ದಿ, ೨. ದೋಃ, ೩. ತಃ.

ವೃತ್ತಿ || ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ಲಫ್ಫಾದಿಗಳೂ ದ್ವಿಸ್ವರಗಳೂ ಆದ ' ಱು ' ಶಬ್ದಾಂತ್ಯ ಧಾತುಗಳ ಕೊನೆಯ ' ಱು ' ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ ತ ಕಾರಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ತೆತ್ತಂ, ತೆತ್ತಪಂ, ತೆತ್ತು; ಕೆತ್ತಂ, ಕೆತ್ತಪಂ, ಕೆತ್ತು; ಪೊತ್ತಂ, ಪೊತ್ತಪಂ. ಪೊತ್ತು.

ಪದಕೃತ್ಯ || ' ಷೋಃ ' (ಱು ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ) ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ಇಱಿದಂ, ತಿಱಿದಂ ' ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ' ಲಫ್ಫಾದೇಃ ' (ಲಫ್ಫಾದಿ ಧಾತುಗಳ) ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ಮಾಱಿದಂ, ಪೇಱಿದಂ ' ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ' ದ್ವಿಸ್ವರಸ್ಯ ' (ದ್ವಿಸ್ವರಗಳಾದ ಧಾತುಗಳ) ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ಅಳಱಿದಂ, ಪೆಳಱಿದಂ ' ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ' ದಿ ' (ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಲು) ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ವ ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ' ತಿಱು ' ಮೊದಲಾದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ತರದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ. : ತಿಱುವಂ, ಕಿಱುವಂ, ಪೊಱುವಂ.

ವಿಚಾರ ೪೦೪

ಇಲ್ಲಿ ' ಱು ' ಶಬ್ದಾಂತ್ಯ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಲಫ್ಫಾದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ದ್ವಿಸ್ವರಕ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ' ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕಾನ್ವಯ ವಿನಿವೇಶವಿಲ್ಲ. ' ಱು ' ಶಬ್ದಾಂತ್ಯಗಳೂ ಲಫ್ಫಾದಿಗಳೂ ದ್ವಿಸ್ವರಕಗಳೂ ಆದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ' ಎಂದು ಸಮುದಾಯಾನ್ವಯವು ವಿನಿವೇಶವಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯೇಕಾನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಅನಿಷ್ಟರೂಪಗಳುಂಟಾಗುವುವು.

' ಕೆತ್ತಂ, ಕೆತ್ತಪಂ ' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ' ಇಸು ಬಿಸು ಗಿಱು ಕಿಱು ಕಿಡೋರೇ ಧ್ವಸ್ವಃ || ೪೦೫ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ಎ ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿದೆ.

ಅನವತಾರಿಕೆ ೪೦೫

' ಗು ' ಶಬ್ದಾಂತ್ಯ ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು :—

ಸೂತ್ರಂ || ಗೋಃ ಕಃ || ೪೦೫ ||

(೧. ಗೋಃ, ೨. ಕಃ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಲಫ್ಫಾದೇಃ, ೨. ದ್ವಿಸ್ವರಸ್ಯ, ೩. ದೋಃ, ೪. ದಿ.

ವೃತ್ತಿ || ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ಲಫ್ಫಾದಿಗಳೂ ದ್ವಿಸ್ವರಗಳೂ ಆಗಿದ್ದು ' ಗು ' ಶಬ್ದಾಂತ್ಯಗಳಾದ ಧಾತುಗಳ ' ಗು ' ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಕ ಕಾರಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಪೊಕ್ಕಂ, ಪೊಕ್ಕಪಂ, ಪೊಕ್ಕು; ಮಿಕ್ಕಂ, ಮಿಕ್ಕಪಂ, ಮಿಕ್ಕು; ನಕ್ಕಂ, ನಕ್ಕಪಂ, ನಕ್ಕು.

ಪದಕೃತ್ಯ || 'ಗು ಶಬ್ದಾಂತ್ಯ ಧಾತುಗಳ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ 'ಉಗಿ, ಸುಗಿ' ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ 'ಲಘ್ವಾದಿಗಳಾದ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ 'ತೂಗು, ಬಾಗು' ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ 'ದ್ವಿಸ್ವರಗಳಾದ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ 'ಹರಗು, ಮಸಗು' ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ.: 'ಉಗಿದಂ, ಸುಗಿದಂ; ತೂಗಿದಂ, ಬಾಗಿದಂ; ಹರಗಿದಂ, ಮಸಗಿದಂ'. ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲರಲು ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ 'ಪುಗುವಂ, ಮಿಗುವಂ, ನಗುವಂ' ಮುಂತಾದ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ.

ವಿಚಾರ ಲಲೃ

ಇಲ್ಲಿಯೂ 'ಲಘ್ವಾದಿ-ದ್ವಿಸ್ವರಗಳೂ ಗು ಶಬ್ದಾಂತ್ಯಗಳೂ' ಎಂಬವಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕಾ ನ್ವಯವು ವಿವಕ್ಷಿತವಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ 'ಲಘ್ವಾದಿ-ದ್ವಿಸ್ವರಗಳಾಗಿದ್ದು ಗು ಶಬ್ದಾಂತ್ಯಗಳಾದ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಬರುವುದು.

'ಪೊಕ್ಕಂ' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ 'ಉಗು ಪುಗು ಕುಡು ತುಡೋರೋದ್ಧ್ರಸ್ತು: || ೪೮ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುಗು ಧಾತುವಿನ ಪ್ರಥಮ ಉ ಕಾರಕ್ಕೆ ಒ ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿದೆ.

ಅವತಾರಿಕೆ ಲಲೃ

'ಸು' ಶಬ್ದಾಂತ್ಯ ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು:—

ಸೂತ್ರಂ || ಸೋಶ್ಚ: || ೪೮ ||

(೧. ಸೋ, ೨. ಚ:.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಲಘ್ವಾದೇ: ೨. ದ್ವಿಸ್ವರಸ್ಯ, ೩. ದೋ:, ೪. ದಿ.

ವೃತ್ತಿ || ಏ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಲು ಲಘ್ವಾದಿಗಳೂ ದ್ವಿಸ್ವರಗಳೂ ಆಗಿದ್ದು ಸು ಶಬ್ದಾಂತ್ಯಗಳಾದ ಧಾತುಗಳ ಕೊನೆಯ 'ಸು' ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಚ ಕಾರಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಎಚ್ಚಂ, ಎಚ್ಚಪಂ, ಎಚ್ಚು; ಬೆಚ್ಚಂ, ಬೆಚ್ಚಪಂ, ಬೆಚ್ಚು.

ಪದಕೃತ್ಯ || 'ಸುಶಬ್ದಾಂತ್ಯ ಧಾತುಗಳ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ 'ಬಸಿ, ಹಸಿ' ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ 'ಲಘ್ವಾದಿಗಳಾದ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ 'ಹಾಸು, ಬೀಸು' ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ 'ದ್ವಿಸ್ವರಗಳಾದ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ 'ಅಡಸು, ಅಲಸು' ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. 'ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲರಲು' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ 'ಇಸುವಂ, ಬಿಸುವಂ' ಮುಂತಾದ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ.

ವಿಚಾರ ಲಲೃ

'ಎಚ್ಚಂ, ಎಚ್ಚಪಂ; ಬೆಚ್ಚಂ, ಬೆಚ್ಚಪಂ' ಮುಂತಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ 'ಇಸು ಬಿಸು ಗಿಲು ಕಿಲು ಕಿಡೋರೋದ್ಧ್ರಸ್ತು: || ೪೯ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ಎ ಕಾರಾದೇಶ ವಾಗಿದೆ.

ಅವತಾರಿಕೆ ಲಲೃ

'ಡು' ಶಬ್ದಾಂತ ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು:—

ಪದಕೃತ್ಯ || ' ಎಲ್ಲಾ... ಧಾತುಗಳ ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ಕೆದಲು, ಬೆದಲು ' ಮೊದಲಾದ ಬೇರೆ ಲ್ಲಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ. : ಕೆದಲಿದಂ, ಬೆದಲಿದಂ.

ಅನವತಾರಿಕೆ ೪೮೪

ಕೆಲವು ' ಉ ' ಶಬ್ದಾಂತ್ಯ ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು :—

ಸೂತ್ರಂ || ಉಲೋರ್ಲಘ್ವಾದೇದ್ವಿಸ್ವರಸ್ಯ || ೪೮೪ ||

(೧. ಉಲೋ, ೨. ಲಘ್ವಾದೇ, ೩. ದ್ವಿಸ್ವರಸ್ಯ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ದಿ, ೨. ದೋಃ, ೩. ತಃ.

ವೃತ್ತಿ || ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ಲಘ್ವಾದಿಗಳೂ ದ್ವಿಸ್ವರಗಳೂ ಆದ ' ಉ ' ಶಬ್ದಾಂತ್ಯ ಧಾತುಗಳ ಕೊನೆಯ ' ಉ ' ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ ತ ಕಾರಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ತೆತ್ತಂ, ತೆತ್ತಪಂ, ತೆತ್ತು; ಕೆತ್ತಂ, ಕೆತ್ತಪಂ, ಕೆತ್ತು; ಪೊತ್ತಂ, ಪೊತ್ತಪಂ. ಪೊತ್ತು.

ಪದಕೃತ್ಯ || ' ಉಲೋ ' (ಉ ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ) ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ಇಲಾದಂ, ತಿಲಾದಂ ' ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ' ಲಘ್ವಾದೇಃ ' (ಲಘ್ವಾದಿ ಧಾತುಗಳ) ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ಮಾಲಾದಂ, ಪೇಲಾದಂ ' ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ' ದ್ವಿಸ್ವರಸ್ಯ ' (ದ್ವಿಸ್ವರಗಳಾದ ಧಾತುಗಳ) ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ಅಳಲಾದಂ, ಪಳಲಾದಂ ' ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ' ದಿ ' (ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಲು) ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ವ ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ' ತಿಲು ' ಮೊದಲಾದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ತರದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ. : ತಿಲುವಂ, ಕಿಲುವಂ, ಪೊಲುವಂ.

ವಿಚಾರ ೪೮೪

ಇಲ್ಲಿ ' ಉ ಶಬ್ದಾಂತ್ಯ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಲಘ್ವಾದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ದ್ವಿಸ್ವರಕ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ' ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕಾನ್ವಯ ವಿನಿಶ್ಚಯಿಲ್ಲ. ' ಉ ಶಬ್ದಾಂತ್ಯಗಳೂ ಲಘ್ವಾದಿಗಳೂ ದ್ವಿಸ್ವರಕಗಳೂ ಆದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ' ಎಂದು ಸಮುದಾಯಾನ್ವಯವು ವಿನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯೇಕಾನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಅನಿಷ್ಟರೂಪಗಳುಂಟಾಗುವುವು.

' ಕೆತ್ತಂ, ಕೆತ್ತಪಂ ' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ' ಇಸು ಬಿಸು ಗಿಲು ಕಿಲು ಕಿಡೋರೇ ಧ್ವಸ್ತಃ || ೪೯೦ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ಎ ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿದೆ.

ಅನವತಾರಿಕೆ ೪೮೫

' ಗು ' ಶಬ್ದಾಂತ್ಯ ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು :—

ಸೂತ್ರಂ || ಗೋಃ ಕಃ || ೪೮೫ ||

(೧. ಗೋಃ, ೨. ಕಃ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಲಘ್ವಾದೇಃ, ೨. ದ್ವಿಸ್ವರಸ್ಯ, ೩. ದೋಃ, ೪. ದಿ.

ವೃತ್ತಿ || ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ಲಘ್ವಾದಿಗಳೂ ದ್ವಿಸ್ವರಗಳೂ ಆಗಿದ್ದು ' ಗು ' ಶಬ್ದಾಂತ್ಯಗಳಾದ ಧಾತುಗಳ ' ಗು ' ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಕ ಕಾರಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಪೋಕ್ತಂ, ಪೋಕ್ತಪಂ, ಪೋಕ್ತು; ಮಿಕ್ತಂ, ಮಿಕ್ತಪಂ, ಮಿಕ್ತು; ನಕ್ತಂ, ನಕ್ತಪಂ, ನಕ್ತು.

ಪದಕೃತ್ಯ || 'ಗು ಶಬ್ದಾಂತ್ಯ ಧಾತುಗಳ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ 'ಉಗಿ, ಸುಗಿ' ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ 'ಲಘಾದಿಗಳಾದ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ 'ತೂಗು, ಬಾಗು' ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ 'ದ್ವಿಸ್ವರಗಳಾದ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ 'ಹರಗು, ಮಸಗು' ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ.: 'ಉಗಿದಂ, ಸುಗಿದಂ; ತೂಗಿದಂ, ಬಾಗಿದಂ; ಹರಗಿದಂ, ಮಸಗಿದಂ'. ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲರಲು ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ 'ಪುಗುವಂ, ಮಿಗುವಂ, ನಗುವಂ' ಮುಂತಾದ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ.

ವಿಚಾರ ಲಲಿಖ

ಇಲ್ಲಿಯೂ 'ಲಘಾದಿ-ದ್ವಿಸ್ವರಗಳೂ ಗು ಶಬ್ದಾಂತ್ಯಗಳೂ' ಎಂಬವಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕಾ ನ್ವಯವು ವಿವಕ್ಷಿತವಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ 'ಲಘಾದಿ-ದ್ವಿಸ್ವರಗಳಾಗಿದ್ದು ಗು ಶಬ್ದಾಂತ್ಯಗಳಾದ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಬರುವುದು.

'ಪೋಕ್ತಂ' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ 'ಉಗು ಪುಗು ಕುಡು ತುಡೋರೋದ್ವೃತ್ತಃ || ೪೯೦ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುಗು ಧಾತುವಿನ ಪ್ರಥಮ ಉ ಕಾರಕ್ಕೆ ಒ ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿದೆ.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ಲಲಿಖ

'ಸು' ಶಬ್ದಾಂತ್ಯ ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು:—

ಸೂತ್ರಂ || ಸೋಶ್ಚಃ || ೪೯೧ ||

(೧. ಸೋಃ, ೨. ಚಃ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಲಘಾದೇಃ, ೨. ದ್ವಿಸ್ವರಸ್ಯ, ೩. ದೋಃ, ೪. ದಿ.

ವೃತ್ತಿ || ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರನಾಗಲು ಲಘಾದಿಗಳೂ ದ್ವಿಸ್ವರಗಳೂ ಆಗಿದ್ದು ಸು ಶಬ್ದಾಂತ್ಯಗಳಾದ ಧಾತುಗಳ ಕೊನೆಯ 'ಸು' ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಚ ಕಾರಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಎಚ್ಚಂ, ಎಚ್ಚಪಂ, ಎಚ್ಚು; ಬಿಚ್ಚಂ, ಬಿಚ್ಚಪಂ, ಬಿಚ್ಚು.

ಪದಕೃತ್ಯ || 'ಸುಶಬ್ದಾಂತ್ಯ ಧಾತುಗಳ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ 'ಬಸಿ, ಹಸಿ' ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ 'ಲಘಾದಿಗಳಾದ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ 'ಹಾಸು, ಬೀಸು' ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ 'ದ್ವಿಸ್ವರಗಳಾದ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ 'ಅಡಸು, ಅಲಸು' ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. 'ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲರಲು' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ 'ಇಸುವಂ, ಬಿಸುವಂ' ಮುಂತಾದ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ.

ವಿಚಾರ ಲಲಿಖ

'ಎಚ್ಚಂ, ಎಚ್ಚಪಂ; ಬಿಚ್ಚಂ, ಬಿಚ್ಚಪಂ' ಮುಂತಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ 'ಇಸು ಬಿಸು ಗಿಲು ಕಿಲು ಕಿಡೋರೋದ್ವೃತ್ತಃ || ೪೯೦ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ಎ ಕಾರಾದೇಶ ವಾಗಿದೆ.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ಲಲಿಖ

'ದು' ಶಬ್ದಾಂತ ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು:—

ಸೂತ್ರಂ || ಡೋಷ್ಯಃ || ೪೮೭ ||

(೧. ದೋಃ, ೨. ಟಃ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಲಘ್ವಾದೇಃ, ೨. ದ್ವಿಸ್ವರಸ್ಯ, ೩. ದೋಃ, ೪. ದಿ.

ವೃತ್ತಿ || ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರನಾಗಲು ಲಘ್ವಾದಿಗಳೂ ದ್ವಿಸ್ವರಗಳೂ ಆದ 'ಡು' ಶಬ್ದಾಂತ ಧಾತುಗಳ ಅಂತ್ಯದ 'ಡು' ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಟ ಕಾರಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಇಟ್ಟಂ, ಇಟ್ಟಪಂ, ಇಟ್ಟು; ಪಟ್ಟಂ, ಪಟ್ಟಪಂ, ಪಟ್ಟು; ಬಿಟ್ಟಂ, ಬಿಟ್ಟಪಂ. ಬಿಟ್ಟು.

ಪದಕೃತ್ಯ || 'ಡು ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ 'ಡು' ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿಲ್ಲದ 'ಮಡಿ' ಕಡಿ ' ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ' ಲಘ್ವಾದಿಗಳೂ ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ಮಾಡು. ಕೂಡು ' ಮುಂತಾದ ದೀರ್ಘಾದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ' ದ್ವಿಸ್ವರಗಳೂ ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ಹರಡು, ಕದಡು ' ಮುಂತಾದ ಬಹುಸ್ವರ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ಇಡುವಂ, ಪಡುವಂ ' ಮುಂತಾವೆಡೆಗಳೆಲ್ಲಯೂ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ.

ವಿಚಾರ ೪೮೭

' ಷೋರ್ಲಘ್ವಾದೇದ್ವಿಸ್ವರಸ್ಯ || ೪೮೪ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ತರುವಾಯ ' ಗುಸುಡೋಃ ಕಚಟಂ ' (ಧಾತುಗಳ ಅಂತ್ಯದ ' ಗು, ಸು, ಡು ' ಎಂಬ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ' ಕ್, ಚ್, ಟ್ ' ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳಾಗುವುವು.) ಎಂಬ ಸಂಯುಕ್ತ ಸೂತ್ರವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದರೆ ' ಗೋಃ ಕಃ || ೪೮೫ ||, ಸೋಶ್ವಃ || ೪೮೬ ||, ಡೋಷ್ಯಃ || ೪೮೭ || ' ಎಂಬೀ ಮೂರು ವಿಭಕ್ತಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತ ಲಾಘವವಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವೇ ಎಂದು ಆಶ್ಚೇಪಿಸಿದರೆ ಸಮಾಧಾನವು ಪದಲಾಘವಕ್ಕಿಂತ ಪ್ರತಿಪತ್ತಿ (ಜ್ಞಾನ) ಲಾಘವವು ಒಳ್ಳೆಯದೆಂದು ಬಿಡಿಬಿಡಿಯಾಗಿ ಮೂರು ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಸೂತ್ರಕಾರನು ರಚಿಸಿದನು. ಪ್ರಾಚೀನ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರರು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದುಂಟು. 'ಏ ಆಯ್' (ಕಾತಂತ್ರ ೧, ೨, ೧೨), 'ಏ ಆಯ್' (ಕಾತಂತ್ರ ೧, ೨, ೧೩), 'ಓ ಆಯ್' (ಕಾತಂತ್ರ ೧, ೨, ೧೪), 'ಓ ಆಯ್' (ಕಾತಂತ್ರ ೧, ೨, ೧೫). ಆದರೆ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಹರ್ಷಿ ಪಾಣಿನಿಯು ಪದಲಾಘವವನ್ನು ಲಕ್ಷಿಸಿ 'ಏಚೋಯನಾಯಾವಃ.....' ಎಂಬುದಾಗಿ ಒಂದೇ ಸೂತ್ರವನ್ನು ರಚಿಸಿದನು.

ಅನವತಾರಿಕೆ ೪೮೮

' ಪಡಲಿಡು ' ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು :—

ಸೂತ್ರಂ || ಪಡಲಿಡ್ವಾದೇಃ || ೪೮೮ ||

(ಒಂದೇ ಪದ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ದೋಃ, ೨. ಟಃ, ೩. ದಿ.

ವೃತ್ತಿ || ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ' ಪಡಲಿಡು ' ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳ ಕೊನೆಯ ' ಡು ' ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಟ ಕಾರಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಪಡಲಿಟ್ಟಂ, ಪಡಲಿಟ್ಟಪಂ, ಪಡಲಿಟ್ಟು; ಪೊಡಮಟ್ಟಂ, ಪೊಡಮಟ್ಟಪಂ, ಪೊಡಮಟ್ಟು.

‘ ಪಡಲಿಡು ’ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳು ಸೇರಿ ಒಂದು ಗಣ. ಅವು — ಪಡಲಿಡು, ಪೊಡಮಡು, ಮುಂಬಿಡು, ಒಡಂಬಡು, ಮೂಗುವಡು, ಕರುವಿಡು, ತಿಟ್ಟಿವಿಡು, ನಾಟಾಡು, ಗೋಟಾಡು, ಊಳಿಡು, ದೂಳಿಡು, ಮಾಳಿಡು, ಬೇರ್ಪಡು, ನೇರ್ಪಡು.

ವಿಚಾರ ಛಲಲ

“ ಈ ಸೂತ್ರವು ಅನಾವಶ್ಯಕವಲ್ಲವೇ ? ಏಕೆಂದರೆ ‘ ಪೊಡಮಡು, ಮುಂಬಿಡು ’ ಮುಂತಾದ ಈ ಗಣದ ಧಾತುಗಳ ಉತ್ತರಾವಯವಗಳು ‘ ಇಡು, ಪಡು, ಬಿಡು ’ ಮುಂತಾದುವೇ ಆಗಿವೆ. ಈಗ ‘ ಡೋಷಃ ||೪೪|| ’ ಎಂಬ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಅಂತ್ಯ ‘ ಡು ’ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಟ ಕಾರಾ ದೇಶವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು;” ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಸಮಾಧಾನವೇನೆಂದರೆ ‘ ಪಡಲಿಡು ’ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ಉತ್ತರಾವಯವಗಳಾದ ‘ ಇಡು ’ ಮೊದಲಾದುವು ಧಾತುಪ್ರತಿರೂಪಕಗಳೇ ಹೊರತು ಸಿಜವಾಗಿ ಧಾತುಗಳಲ್ಲವೆಂದೂ ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ‘ ಪಡಲಿಡು ’ ಮುಂತಾದುವು ಅಖಂಡ ಧಾತುಗಳೇ ಹೊರತು ‘ ಇಡು ’ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳು ಉತ್ತರಾವಯವಗಳಾದ ಸಖಂಡ ಧಾತುಗಳಲ್ಲವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉತ್ತರಾವಯವಗಳು ‘ ಇಡು ’ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಂತೆ ಇರುವವೆಂದಷ್ಟಕ್ಕೆ ಅನೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯಕೂಡದು. ಸಾರಾಸ್ವತಿಸಿದ್ಧಶ್ಚಕ್ರೇ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲ. ಹಾಗಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸುಖಂತ ಪ್ರತಿರೂಪಕಗಳನ್ನೂ ತಿಜಂತ ಪ್ರತಿರೂಪಕಗಳನ್ನೂ ಅವ್ಯಯವಿಶೇಷಗಳೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ.

ಇನ್ನು ‘ ಈ ಧಾತುಗಳು ಸಖಂಡಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ತಪ್ಪೇನು ’ ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾವಯವಗಳು ಧಾತುಗಳೇ ಪ್ರಾತಿಸಿದ್ಧಕಗಳೇ ಪದಗಳೇ ? ಅವು ಏನೇ ಆದರೂ ಉತ್ತರಾವಯವಗಳೊಡನೆ ಸಂಯೋಗ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬ ಅನುಪ ಪತ್ತಿಯು ಬರುವುದು. ‘ ಪಾಲ್ಗುಡಿವಂ, ನೀಗ್ಗುಡಿವಂ ’ ಮುಂತಾದ ಸಮಾಸಗಳಲ್ಲಿಯೂ ‘ ಕಂಪುಣಿ, ಬಂಡುಣಿ ’ ಮುಂತಾದ ಕೃದಂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಪೂರ್ವಾವಯವಗಳು ಪದಗಳೆಂದಾಗಲಿ ಉಪಪದಗಳೆಂದಾಗಲಿ ಆಗಬಹುದಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ — ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿಯಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅವು ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಲ್ಲವೇ ಹೊರತು ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳಲಾರವು. ಇಲ್ಲಿಯಾದರೋ ಎರಡು ಅವಯವಗಳೂ ಕೂಡಿ ಹೊಸದಾದ ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುವವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಿದೆ. ರೂಢಿಯಿಂದಾಗಲಿ ಯೋಗರೂಢಿಯಿಂದಾಗಲಿ ಅವಯವಾರ್ಥ ಪ್ರಕಾಶನದೊಡನೆ ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ಯಾವವು ತೋರಿಸುವುವೋ ಅವು ಸಖಂಡಗಳೆಂದೂ ಉಳಿದವು ಅಖಂಡಗಳೆಂದೂ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಲ್ಲವೇ ?

ಅವತಾರಿಕೆ ಛಲಲ

‘ ಉಗು ’ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರಂ || ಉಗು ಪುಗು ಕುಡು ತುಡೋ ರೋದ್ಧ್ವಸ್ತಃ || ೪೮೯ ||

(೧. ಉಗು...ತುಡೋಃ ೨. ಓತ್ ೩. ಪ್ರಸ್ತಃ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ದಿ.

ವೃತ್ತಿ || ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲರಲು ' ಉಗು ' ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಒ ಕಾರಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಒಕ್ಕುಂ, ಒಕ್ಕುಪಂ, ಒಕ್ಕು; ಪ್ರೋಕ್ಕುಂ, ಪ್ರೋಕ್ಕುಪಂ, ಪ್ರೋಕ್ಕು; ಕೊಟ್ಟುಂ, ಕೊಟ್ಟುಪಂ, ಕೊಟ್ಟು; ತೊಟ್ಟುಂ, ತೊಟ್ಟುಪಂ, ತೊಟ್ಟು.

ಪದಕೃತ್ಯ || ' ಉಗು ' ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ಉಡು, ಸುಡು ' ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ.: ಉಟ್ಟುಂ, ಸುಟ್ಟುಂ. ' ಹ್ರಸ್ವಃ ' ಎಂದು ಹ್ರಸ್ವ ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಒ ಕಾರಾದೇಶವು ಮೊದಲಿನ ಉ ಕಾರಕ್ಕೆ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುವುದು.

ವಿಚಾರ ೪೮೯

ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಲು ' ಉಗು ' ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಒ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಈ ಸೂತ್ರವು ವಿಧಿಸುವುದಕ್ಕೇ; ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಲು ಮೊದಲಿನ ಎರಡು ' ಉಗು, ಪುಗು ' ಧಾತುಗಳ ಅಂತ್ಯದ ' ಗು ' ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ ' ಗೋಃ ಕಃ || ೪೮೫ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ ಕಾರಾದೇಶವೂ ಕೊನೆಯ ಎರಡು ' ಕುಡು, ತುಡು ' ಧಾತುಗಳ ಅಂತ್ಯದ ' ಡು ' ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ ' ಡೋಷ್ವಃ || ೪೮೬ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟ ಕಾರಾದೇಶವೂ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ಎರಡು ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಯಾವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಸಂಶಯಪಡಬೇಕಾದುದಿಲ್ಲ. ಕಾದೇಶ-ಟಾದೇಶಗಳನ್ನೇ ಮೊದಲು ಮಾಡಬೇಕು. ಇನ್ನು ಪರವೂ ಅನವಕಾರವೂ ಆದ ಒ ಕಾರಾದೇಶವೇ ಮೊದಲು ಏಕೆ ಬರಬಾರದೆಂದು ಶಂಕಿಸಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಒ ಕಾರಾದೇಶವು ಮೊದಲು ಬಂದರೆ ಅದು ' ಷಷ್ಠಾಃ ಸ್ಥಾನೇಽಂತ್ಯಸ್ಯ || ೨೨ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪರಿಭಾಷೆಯ ಮೇರೆಗೆ (ಸ್ಥಾನಾರ್ಥಕ ಷಷ್ಠಿಗೆ ಹೇಳಿದ ಕಾರ್ಯವು ಷಷ್ಠಾಂತದ ಕೊನೆಯ ಅಕ್ಷರಕ್ಕೆ ಆಗುವುದು) ' ಉಗು ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರಕ್ಕೆ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಹಾಗೆ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರಕ್ಕೆ ಒ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ತಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆ ಒ ಕಾರವು ಕಾದೇಶ ಟಾದೇಶಗಳು ಬರಲು ಇಲ್ಲವಂತಾಗುವುದು. ಆಗ ಆದಿಷ್ಟವಾಗಿ ತಂದ ಒ ಕಾರದ ಪ್ರಯೋಜನವೇ ಇಲ್ಲವಂತಾಗುವುದು. ಇನ್ನು ಒ ಕಾರಾದೇಶದಿಂದ ವಿಕಾರಗೊಂಡ ಆ ಧಾತುಗಳು (ಉಗ್ ಒ, ತುಡ್ ಒ) ಗು ಕೊನೆಯಲ್ಲುಳ್ಳವೂ ಡು ಕೊನೆಯಲ್ಲುಳ್ಳವೂ ಆಗದಿರುವುದರಿಂದ ಕ ಟಾದೇಶಗಳೇ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಎನ್ನಕೂಡದು. ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಕಾರವಾದರೂ ಧಾತುಸ್ವರೂಪವೇ ಇಲ್ಲವಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಅವು ಧಾತುಗಳಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಾವಸ್ಥೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅವು ಗು ಶಬ್ದಾಂತಗಳೂ ಡು ಶಬ್ದಾಂತಗಳೂ ಆಗುವುದರಿಂದ ಕ ಟಾದೇಶಗಳು ಬರುವುವು; ಕ ಟಾದೇಶಗಳಾದ ತರುವಾಯ ಒ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಇನ್ನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇದರಿಂದ ಅವುಗಳ (ಕ, ಟ ಗಳ) ನಾಶವೂ ಆಗಬಹುದಾದುದರಿಂದ ಬಂದನ್ನೊಂದು ನಾಶಮಾಡುವುವೆಂಬ ಭಯದಿಂದ ಯಾವ ಆದೇಶವೂ ಬಾರದಿರಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಕಾಲಭೇದವೂ ಸ್ಥಾನಭೇದವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಎರಡೂ ಆದೇಶಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸುವುವು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಕ ಟಾದೇಶಗಳು ಉಗ್ವಾದಿ ಧಾತುಗಳ ಕೊನೆಯ ' ಗು, ಡು ' ಎಂಬ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ನೊದಲು ಆಗುವುವು. ಒ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಹ್ರಸ್ವಸಂಜ್ಞೆಯೊಡನೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಸ್ವರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಆಗಬೇಕಾದುದರಿಂದಲೂ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಆದಿ-ಉಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ' ಹ್ರಸ್ವಃ ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಿಟ್ಟುದು ಇದಕ್ಕಾಗಿಯೇ. ಇಲ್ಲಿನಾದರೆ ' ಒತ್ ' ಎಂದು ಇಷ್ಟೇ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಸಡೆಯುವಂತಿರುವಾಗ ' ಹ್ರಸ್ವಃ ' ಎಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಜನವೇನು?

ಇಲ್ಲಿ ಸತ್ತಾರ್ಥಕವಾದ ' ಉಳ್ ' ಧಾತುವಿಗೂ ಈ ಕಾರ್ಯವಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿನಾದರೆ ' ಒಳಂ, ಒಳ್ ' ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಲಾರವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೯೦

' ಇಸು ' ನೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರಂ || ಇಸು ಬಿಸು ಗಿಜು ಕಿಜುಕಿಡೋರಿತ್ || ೪೯೦ ||

(೧. ಇಸು ಬಿಸು...ಕಿಡೋಃ ೨. ಎತ್)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ದಿ, ೨. ಹ್ರಸ್ವಃ .

ವೃತ್ತಿ || ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರನಾಗಲು ' ಇಸು ' ನೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವಕಾರಾದೇಶ (ಎ ಕಾರಾದೇಶ) ವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಎಚ್ಚಂ, ಎಚ್ಚಪಂ, ಎಚ್ಚು; ಬಿಚ್ಚಂ, ಬಿಚ್ಚಪಂ, ಬಿಚ್ಚು; ಗೆತ್ತಂ, ಗೆತ್ತಪಂ, ಗೆತ್ತು; ಕೆತ್ತಂ, ಕೆತ್ತಪಂ, ಕೆತ್ತು; ಕೆಟ್ಟಂ, ಕೆಟ್ಟಪಂ, ಕೆಟ್ಟು.

ಪದಕೃತ್ಯ || ' ಹ್ರಸ್ವಃ ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರ ಪ್ರಯೋಜನವು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಂತೆ.

ವಿಚಾರ ೪೯೦

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಕಾರ್ಯವಾಗುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ' ಹ್ರಸ್ವಃ ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಬಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ನೊದಲಿನ ಎರಡಕ್ಕೆ ' ಸೋಶ್ಚಃ || ೪೮೬ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ ಕಾರಾದೇಶವೂ ಮುಂದಿನ ಎರಡಕ್ಕೆ ' ಔಲೋಽಘ್ರಾದೀರ್ವಿಸ್ವರಸ್ಯ || ೪೮೪ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ ಕಾರಾದೇಶವೂ ಕೊನೆಯದಕ್ಕೆ ' ಡೋಷ್ವಃ || ೪೮೭ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟ ಕಾರಾದೇಶವೂ ಬಂದ ತರುವಾಯವೇ ಎ ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೯೧

' ಕೊಲ್, ಸಲ್ ' ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರಂ || ಕೊಲ್ಪಲೋ ನಃ || ೪೯೧ ||

(೧. ಕೊಲ್ಪಲಃ ೨. ನಃ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ದಿ.

ವೃತ್ತಿ || ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಲು ' ಕೊಲ್, ಸಲ್ ' ಧಾತುಗಳಿಗೆ (ಅಂತ್ಯಕ್ಷರಕ್ಕೆ) ನ ಕಾರಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಕೊಂದಂ, ಕೊಂದಪಂ, ಕೊಂದು; ಸಂದಂ, ಸಂದಪಂ, ಸಂದು.

ಪದಕೃತ್ಯ || ' ಕೊಲ್, ಸಲ್ ' ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ಬಲ್, ಬಲಲ್ ' ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ. : ಬಲ್ಲಂ, ಬಲಲ್ಲಂ. ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಲು ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ನ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲರಲು ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ. : ಕೊಲ್ಪಂ, ಸಲ್ಪಂ.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ೪೯೨

' ತರ್, ಬರ್ ' ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರಂ || ತರ್ಬರೋರಿಮಿ ಚ || ೪೯೨ ||

(ಗ. ತರ್ಬರೋಃ ೨. ಇಮಿ ೩. ಚ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ಗ. ದಿ ೨. ನಃ.

ವೃತ್ತಿ || ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಇಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಪರದಲ್ಲರಲು ' ತರ್, ಬರ್ ' ಧಾತುಗಳಿಗೆ (ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ) ನ ಕಾರಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ತಂದಂ, ತಂದಪಂ, ತಂದು, ತನ್ನಿಂ; ಬಂದಂ, ಬಂದಪಂ, ಬಂದು, ಬನ್ನಿಂ.

ಪದಕೃತ್ಯ || ' ತರ್, ಬರ್ ' ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ಪೋಣರ್ ' ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ. : ' ಪೋಣದಂ, ಪೋಣಂ ' ಇಮ್ ಪರದಲ್ಲರಲು ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ. : ತರ್ಕುಂ, ಬರ್ಕುಂ, ಮುಂತಾದುವು.

ವಿಚಾರ ೪೯೨

' ಇಮ್ ' ಎಂಬುದು ಆರೀರಾಧ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯ ಮಪುರುಷದ ಅನೇಕ ವಚನದ ಇಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದುದು. ಸಮುಚ್ಚಯದ ಚ ರಜ್ಜದಿಂದ ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಸಮುಚ್ಚಯವಾಗುವುದು.

' ತರ್ ' ಧಾತುವಿಗೆ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ತನ್ ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಬರಲು ' ತನ್, ಇಮ್ ' ಎಂದು ಇರಲು ' ಹ್ರಸ್ವಾತ್ || ೫೩ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರಲು ' ತನ್ನಿಂ ' ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುವುದು. ಇದೇ ಮೇರೆಗೆ ' ಬನ್ನಿಂ '.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ೪೯೩

' ನಿಲ್ ' ಧಾತುವಿನ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರಂ || ನಿಲೋ ವಾ || ೪೯೩ ||

(ಗ. ನಿಲಃ ೨. ವಾ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ಗ. ದಿ ೨. ನಃ

ವೃತ್ತಿ || ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಲು ' ನಿಲ್ ' ಧಾತುವಿಗೆ (ಅಂತ್ಯಕ್ಷರಕ್ಕೆ) ನ ಕಾರಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಆಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ನಿಂದಂ, ನಿಲ್ತಂ, ನಿಂದಪಂ, ನಿಲ್ತಪಂ, ನಿಂದು, ನಿಲ್ತು.

ಪದಕೃತ್ಯ || ' ನಿಲ್ ' ಧಾತುವಿಗೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ಒಲ್ ' ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ. : ಒಲ್ತಂ, ಒಲ್ತಪಂ.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ಛಳಳ

' ಕೊಳ್ ' ಧಾತುವಿನ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರಂ || ಕೊಳೋಣ || ಛಳಳ ||

(೧. ಕೊಳು ೨. ಣ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ದಿ.

ವೃತ್ತಿ || ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲರಲು ' ಕೊಳ್ ' ಧಾತುವಿಗೆ (ಅಂತಾಕ್ಷರಕ್ಕೆ) ಣ ಕಾರಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಕೊಂಡು, ಕೊಂಡಪಂ, ಕೊಂಡು.

ವಿಚಾರ ಛಳಳ

ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ' ದಿ ' ಎಂಬುದೊಂದರ ಅನುವೃತ್ತಿಯಿದೆ. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ' ನಾ ' ಎಂಬುದರ ಅನುವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲ.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ಛಳಳ

' ಉಳ್ ' ಧಾತುವಿನ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರಂ || ಟೌ || ಛಳಳ ||

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಧಾತೋಃ (ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರದಿಂದ) ೨. ಣಃ .

ವೃತ್ತಿ || ' ಟು ' ಎಂಬುದು ಪರವಾಗಲು ಧಾತುವಿಗೆ (ಅಂತಾಕ್ಷರಕ್ಕೆ) ಣ ಕಾರಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಉಂಟು.

ಪದಕೃತ್ಯ || ' ಟು ' ಪರವಾಗಲು ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ಅವು ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಲು ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ. : ಒಳವು.

ವಿಚಾರ ಛಳಳ

' ದಿ ' ಎಂಬುದರ ಅನುವೃತ್ತಿಯು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಮುಗಿಯಿತು. ಎಂದರೆ ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಲು ಬರುವ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಮುಗಿಯಿತು.

' ಉಳ್ ' ಧಾತುವಿಗಷ್ಟೇ ಣ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿದ್ದರೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ ' ಉದಾಹರಣಾಪ್ರಕಾರಃ ಸತ್ತಾಯಾಂ ||೪೫೯||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸತ್ತಾಕ್ಷರದ ' ಉಳ್ ' ಧಾತುವಿಗೆ ಪರವಾದ ಉದು-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅದೇಶವಾಗಿ ಹೇಳಿದ ' ಟು ' ಎಂಬುದು ' ಉಳ್ ' ಧಾತುವಿಗೆ ಪರವಾಗಿ ಬರುವುದೇ ಹೊರತು ಬೇರೆ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಪರವಾಗಿ ಬಾರದು. ಅದುದರಿಂದ ' ಟು ' ಪರವಾಗುವುದು ' ಉಳ್ ' ಧಾತುವಿಗೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ' ಧಾತುವಿಗೆ ' ಎಂದು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ

ಹೇಳಿದನು. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ಧಾತುವಿಗ' ಎಂದರೆ 'ಉಳ್' ಧಾತುವಿಗೇ ಎಂದು ತಿಳಿವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೪೯೬

'ಆಗು' ಧಾತುವಿನ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರಂ || ವಾಗೋಃ ಶಪ್ತಿ || ೪೯೬ ||

(೧. ವಾ, ೨. ಅಗೋಃ, ೩. ಶಪ್, ೪. ಪಿ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || 'ಧಾತೋಃ' ಎಂಬುದರ ಅಧಿಕಾರವಿದೆ.

ವೃತ್ತಿ || ಪ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಲು 'ಆಗು' ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಅಪ್' ಎಂಬ ಅದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಅಪ್ಪಂ, ಅಪ್ಪಿನಂ; ಅಪಂ, ಅಪಿನಂ.

ಪದಕೃತ್ಯ || 'ಆಗು ಧಾತುವಿಗೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ 'ತೂಗು, ಬಾಗು' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಗೆ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ. : ತೂಗಿಸಂ, ಬಾಗಿಸಂ. 'ಪ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಲು' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ವ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ. : ಅಗುವಂ, ಅಗುವಿನಂ, ಅಗುವನ್ನಂ.

ವಿಚಾರ ೪೯೬

'ತಾಗೋಶ್ಚ ವಿ ವಾ || ೫೦೨ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಗು, ಪೋಗು, ತಾಗು' ಧಾತುಗಳ ಅಂತ್ಯದ 'ಗು' ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಲೋಪವಾದ ಬಳಿಕ 'ಉಪ್ತದೋಃ || ೫೦೫ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ ಕಾರಾದೇಶವೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುವು. ಈ ಮೇರೆಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ ಕಾರಾದಿಯಾಗಲು ಅದು ಪರವಾದಾಗ 'ಆಗು' ಧಾತುವಿಗೆ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಪ್' ಅದೇಶವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಿದೆ. ಶಪ್ (ಶ+ಅಪ್) ಎಂದು ಶ ಕಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ 'ಶಿತ್ಸರ್ವಸ್ಯ || ೨೩ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದು ಸರ್ವಕ್ಕೂ (ಇಡಿಯದಕ್ಕೆ) ಅದೇಶವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

'ಅಪ್ಪಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. 'ಅಪ್ಪಿನಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ವುದುಮಿ ವನ್ನಂ || ೫೪೪ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿನಂ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. 'ಅಪ್' ಅದೇಶವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾದುದರಿಂದ ಅದು ಬಾರದಿದ್ದಾಗ ಉಂಟಾಗುವ 'ಅಪಂ, ಅಪಿನಂ' ಎಂಬ ರೂಪಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವನು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೪೯೭

'ಆಗು' ಧಾತುವಿನ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರಂ || ಅಶ್ಪೋ ಹಶ್ಚ || ೪೯೭ ||

(೧. ಅಶ್, ೨. ಪಃ, ೩. ಹಃ, ೪. ಚ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಅಗೋಃ, ೨. ವಾ, ೩. ಪಿ.

ವೃತ್ತಿ || ಪ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಲು ' ಆಗು ' ಧಾತುವಿಗೆ ' ಅ ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಆಗುವುದು. ಪ ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ ಕಾರಾದೇಶವೂ ಆಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಅಹಂ, ಅಪ್ಪಂ; ಅಹಳ್, ಅಪ್ಪಳ್; ಅಹುದು, ಅಪ್ಪುದು.

ವಿಚಾರ ೪೯೭

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಜ ' ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ' ಆಗು ' ಧಾತುವಿಗೆ ಅ ಕಾರಾದೇಶವಲ್ಲದೆ ತನ್ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಬಂದ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ ಕಾರಾದೇಶವೂ ಸಮುಚ್ಚಯದಿಂದ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೪೯೮

' ಆಗು ' ಧಾತುವಿನ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರಂ || ಶಕ್ತಿ || ೪೯೮ ||

(೧ ಶಕ್, ೨. ಕಿ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಆಗೋ.

ವೃತ್ತಿ || ಕ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಲು ' ಆಗು ' ಧಾತುವಿಗೆ ' ಅಕ್ ' ಆದೇಶ ವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಅಕ್ಕುಂ, ಅಕ್ಕುಗುಂ, ಅಕ್ಕಿ.

ಪದಕೃತ್ಯ || ಕ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಲು ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ಗುಂ ' ಮೊದಲಾದ ಗ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾದಾಗ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ. : ಆಗುಗುಂ, ಆಗುಗೆ.

ವಿಚಾರ ೪೯೯

ಶ ಕಾರ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ' ಅಕ್ ' ಆದೇಶವನ್ನು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಇದು ಸರ್ವಾದೇಶವು. ರೂಪದ್ವಿ: — ಆಗು, ಗುಂ; — ' ನಾಗುಪೋಗ್ವಿಸುಬ್ ' ಗೇ ಕೇ || ೪೭೨ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ದಿಂದ—ಆಗು, ಕುಂ; ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ—ಅಕ್, ಕುಂ. ಸಂಧಿಯಿಂದ—ಅಕ್ಕುಂ.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೦೦

' ಪೋಗು ' ಧಾತುವಿನ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರಂ || ದೋರ್ಲುಪ್ಪೋಗೋ || ೫೦೦ ||

(೧. ದೋ, ೨. ಲುಪ್, ೩. ಪೋಗೋ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಕಿ.

ವೃತ್ತಿ || ಕ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಲು ' ಪೋಗು ' ಧಾತುವಿನ ' ಗು ' ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಪೋಕುಂ, ಪೋಕುಗೆ, ಪೋಕೆ.

ಪದಕೃತ್ಯ || ಕ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ಗುಂ ' ಮೊದಲಾದ ಗ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ. : ಪೋಗುಗುಂ, ಪೋಗುಗೆ.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೦೦

‘ಪೋಗು, ಆಗು’ ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯಪರೀಕ್ಷವು.

ಸೂತ್ರಂ || ಆಗೋತ್ಪ ದಿತೌ || ೫೦೦ ||

(೧. ಆಗೋ, ೨. ಚ, ೩. ದಿತೌ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ದೋ, ೨. ಲುಪ್.

ವೃತ್ತಿ || ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಇತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಪರವಾಗಲು ‘ಪೋಗು, ಆಗು’ ಧಾತುಗಳ ‘ಗು’ ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಪೋದಂ, ಪೋವಪಂ, ಪೋಯಿತ್ತು; ಆದಂ, ಆದಪಂ, ಆಯಿತ್ತು.

ಪದಕೃತ್ಯ || ‘ದ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಇತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಪರವಾಗಲು’ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಜೇರೆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಲು ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ: ಆಗುವಂ, ಪೋಗುವಂ.

ವಿಚಾರ ೫೦೦

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಚ’ ರಬ್ಬವಿರುವುದರಿಂದ ‘ಪೋಗು’ ಧಾತುವಿಗೂ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಸಮುಚ್ಚಯದಿಂದ ಬರುವುದು. ‘ದಿತೌ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ದಿ’ ಇತ್ಯಂತೆ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಗಳು ‘ಚ’ ರಬ್ಬವು ಮಧ್ಯದೀಪಕವಾಗಿ ಆಗೋ, ಪೋಗೋ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ, ‘ದಿ’ ಇತ್ಯಂತೆ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಅನ್ವಯಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಸೇಯಿತ್ತು:— ಪೋಗು ಇತ್ತು; ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಪೋ’ ಇತ್ತು; ‘ಒದೋ ಬಹುಲಂ ||೩೯||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಕಾರಾಗಮವು; ಪೋಯ್ ಇತ್ತು—ಪೋಯಿತ್ತು.

ಆಯಿತ್ತು:—ಆಗು ಇತ್ತು; ಆ ಇತ್ತು; ‘ಯಕ್ಸ್ವರೇ ಸ್ವರಸ್ಯ ||೩೫||’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯ ಕಾರಾಗಮವು; ಆಯ್ ಇತ್ತು—ಆಯಿತ್ತು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೦೧

‘ಆಗು, ಪೋಗು’ ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯಪರೀಕ್ಷವು—

ಸೂತ್ರಂ || ಇತಾವೇರ್ಯರ || ೫೦೧ ||

(೧. ಇತೌ. ೨. ಏ. ೩. ಯೇ, ೪. ಚ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಆಗೋ, ೨. ಚ, ೩. ದೋ, ೪. ಲುಪ್.

ವೃತ್ತಿ || ‘ಇತು’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ‘ಆಗು, ಪೋಗು’ ಧಾತುಗಳ ‘ಗು’ ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗುವುದು. ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ಯ ಕಾರಾದೇಶವೂ ಆಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಆಯ್ತು, ಪೋಯ್ತು.

ರೂಪಸಿದ್ಧಿ || ಆಯ್ತು:—ಆಗು, ಇತು; ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಗು’ ಲೋಪವಾಗಲು ‘ಆ, ಇತು’ ಎಂದಿರಲು ಇದೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃತ್ತಯದ ಯ ಕಾರಾದೇಶವು ಆಗಲು ‘ಆಯ್ತು’ ಎಂಬಿವು ಸೇರುವುದರಿಂದ ‘ಆಯ್ತು’ ಎಂದಾಗುವುದು.

ವಿಚಾರ ೫೦೦

ಇಲ್ಲಿ ಯ ಕಾರಾದೇಶವಾಗುವ ಇ ಕಾರವು ಯಾವುವೆಂದರೆ ' ಆಗು, ಪೋಗು 'ಗಳ ಗು ಲೋಪ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಇ ತುವಿನ ಇ ಕಾರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೦೧

' ಆಗು, ಪೋಗು, ತಾಗು ' ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರಂ || ತಾಗೋಶ್ಚ ವಿ ನಾ || ೫೦೧ ||

(೧. ತಾಗೋಃ, ೨ ಚ. ೩. ವಿ, ೪. ನಾ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಆಗೋಃ, ೨. ಚ, ೩. ದೋಃ, ೪. ಉಪ್.

ವೃತ್ತಿ || ವ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಲು ' ಆಗು, ಪೋಗು ' ಧಾತುಗಳ ಮತ್ತು ' ತಾಗು ' ಧಾತುವಿನ ' ಗು ' ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಆಗುವಂ, ಆಪಂ; ಆಗುವಿನಂ, ಆಪಿನಂ; ಪೋಗುವಂ, ಪೋಪಂ; ಪೋಗುವಿನಂ, ಪೋಪಿನಂ; ತಾಗುವಂ, ತಾಪಂ; ತಾಗುವಿನಂ, ತಾಪಿನಂ.

ಪದಕೃತ್ಯ || ' ವ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಲು ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಲು ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ: ಆದಂ, ಪೋದಂ, ತಾಗಿದಂ.

ವಿಚಾರ ೫೦೨

' ಆಗೋಃ ' ಮತ್ತು ' ಚ ' ಎಂಬ ಪದಗಳ ಅನುವೃತ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ' ಆಗು, ಪೋಗು ' ಧಾತುಗಳ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಬರುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ತಾಗೋಃ ' ಎಂದು ' ತಾಗು ' ಧಾತುವಿಗೂ ಗ್ರಹಣವು.

' ಗು ' ಲೋಪವಾದಾಗ ' ಲುಪ್ತದೋಃ || ೫೦೫ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ವ ಕಾರಾದೇಶವು. ಲೋಪವಿದ್ದಾಗ ವ ಕಾರಾದೇಶವಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದಾಹರಣವಾದ ' ಆದಂ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ' ಆಗೋಶ್ಚ ದಿತ್ತಾ || ೫೦೦ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ' ಗು ' ಲೋಪವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೦೩

' ಸು ' ಶಬ್ದಾಂತ ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರಂ || ಸೋರ್ಬಹುಸ್ವರಸ್ಯ || ೫೦೩ ||

(೧. ಸೋಃ, ೨. ಬಹುಸ್ವರಸ್ಯ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ದೋಃ, ೨. ಉಪ್, ೩. ನಾ, ೪. ವಿ.

ವೃತ್ತಿ || ವ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ಬಹುಸ್ವರಗಳಾದ ' ಸು ' ಶಬ್ದಾಂತ ಧಾತುಗಳ ಕೊನೆಯ ' ಸು ' ಭಾಗಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಅಲಸುವಂ, ಅಲಪಂ; ಕಿಂಸುವಂ, ಕಿಂಸಪಂ; ಬೆಸುವಂ, ಬೆಸಪಂ, ವರಿಸುವಂ, ವರಿಸಪಂ.

ಪದಕೃತ್ಯ || ' ಸು ಶಬ್ದಾಂತವಾದ ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ಹರಗು, ಕಲಕು ' ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ: ಹರಗುವಂ, ಕಲಕುವಂ. 'ಬಹುಸ್ವರಗಳಾದ'

ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ 'ಹಾಸು, ಬೀಸು' ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ : ಹಾಸುವಂ, ಬೀಸುವಂ. 'ವಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಲು' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ 'ಹರಸಿದಂ, ಬರಸಿದಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ.

ವಿಚಾರ ೫೦೩

ಇಲ್ಲಿ ಉದ್ವಿಷ್ಟವಾದ 'ಸು' ಶಬ್ದಾಂತ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ 'ಸು' ಎಂಬುದು ಅನಾಹಿತವಾದುದು (= ವಿಧಿಸಲ್ಪಡದೆ ಇದ್ದುದು, ಮೂಲತಃ ಇದ್ದುದು) ಆಗಿರಬಹುದು; ಇಲ್ಲಿವೆ ಆಹಿತವಾದುದು (= ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು, ಹೊಸವಾಗಿ ಬಂದುದು) ಆಗಿರಬಹುದು. ಮೊದಲು ಅನಾಹಿತ 'ಸು' ಶಬ್ದಾಂತಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾನೆ : 'ಆಲಸು, ಕಿಸಿಸು, ಮುನಿಸು, ಮುಳಿಸು' ಮುಂತಾದುವು.

ಇನ್ನು 'ಆಲಸ್ಯ' ಶಬ್ದದ ತದ್ವತ್ವವಾದ 'ಆಲಸು' ಎಂಬುದರಲ್ಲಿಯೂ 'ಕಿಸಿ, ಮುನಿ ಮುಳಿ' ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ 'ಸುಮರ್ಯನಿಕಿಸಿಮುಳಿಭ್ಯಃ || ೫೭೫ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸು' ಬರಲು ಉಂಟಾಗುವ 'ಮುನಿಸು, ಕಿಸಿಸು, ಮುಳಿಸು' ಎಂಬಿವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ಸು' ಎಂಬುದು ಹೊಸವಾಗಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಅವನ್ನು ಅನಾಹಿತ 'ಸು' ಶಬ್ದಾಂತಗಳೆಂದು ಹೇಗೆ ಹೇಳುವುದು ? ಎಂದು ಶಂಕಿಸಿದರೆ ಸಮಾಧಾನವೇನೆಂದರೆ -- ಆಖ್ಯಾತಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಧಾತು ವಿಚಾರವೇ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಆಹಿತಾನಾಹಿತ ವಿಚಾರವೇ ಹೊರತು ಉಳಿದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲ. ಶಂಕೆಗಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡ 'ಮುನಿಸು, ಮುಳಿಸು' ಮುಂತಾದುವು (ಕೃದಂತ) ಭಾವನಾಮಗಳೇ ಹೊರತು ಧಾತುಗಳಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಶಂಕೆಯು ನಿರರ್ಥಕವಾದುದು. ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿದುವು ಅಖಂಡ ಧಾತುಗಳೇ ಆದುದರಿಂದ ಅವು ಅನಾಹಿತ 'ಸು' ಶಬ್ದಾಂತಗಳು. ಆಹಿತ 'ಸು' ಶಬ್ದಾಂತಗಳು 'ವರಿಸು' ಮುಂತಾದುವು 'ವರಣ' ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ 'ಇಸುಪ್' ತತ್ ಕರೋತಿ..... || ೫೩೩ ||' ಎಂಬ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಲು ಉಂಟಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ 'ಸು' ಎಂಬುದು ಆಹಿತವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ರಾಗಿಸು, ಭೋಗಿಸು' ಮೊದಲಾದುವೂ ಇದರಂತೆಯೇ ಆಹಿತ 'ಸು' ಶಬ್ದಾಂತಗಳು. ಈ ಮೇರೆಗೆ ದ್ವಿವಿಧ 'ಸು' ಶಬ್ದಾಂತ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಹುಸ್ವರಕ ಧಾತುಗಳ 'ಸು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಆಲಸಂ, ಕಿಸಿಪಂ' ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ 'ಲುಪ್ತದೋಃ || ೫೦೫ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿರುವುದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೫೦೪

'ಸು' ಶಬ್ದಾಂತ ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರಂ || ೬ || ೫೦೪ ||

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಮೋಃ, ೨. ಲುಪ್. (ನಾ ಎಂಬುದರ ಅನುವೃತ್ತಿ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆಲ್ಲ.)

ವೃತ್ತಿ || ಕ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಲು 'ಸು' ಶಬ್ದಾಂತ ಧಾತುಗಳ ಅಂತ್ಯ 'ಸು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಮಾಡಿಕುಂ, ಮಾಡಿಕುಗುಂ, ಮಾಡಿಕೈ; ಭಂಜಿಕುಂ, ಭಂಜಿಕುಗುಂ, ಭಂಜಿಕೈ.

ಪದಕೃತ್ಯ || 'ಕ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಲು' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ವ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಲು ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ: ಪೂಜಿಸುವಂ, ಪೂಜಪಂ.

ವಿಚಾರ ೫೦೪

'ಕಿ' ಎಂದು ಬೇರೆ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿದುದರಿಂದಲೇ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ವಾ ಎಂಬುದರ ಅನುವೃತ್ತಿಯು ಇಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಹಿತ, ಅನಾಹಿತ ಎಂಬೀ ಎರಡು ತರದ 'ಸು' ವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಸು' ಎಂಬುದು ಅಹಿತವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಕ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಲು ಎಂಬುದಾಗಿ ನಿಮಿತ್ತನಿರ್ದೇಶವಿದೆ. ಈ ಕ ಕಾರವು (ಕ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು) ಅಹಿತ 'ಸು' ರಬ್ಬದ ಮುಂದೆ ಸಂಭವಿಸುವುದೇ ಹೊರತು ಅನಾಹಿತ 'ಸು' ರಬ್ಬದ ಮುಂದೆ ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. 'ವಾಗು ಪೋಗ್ವಿಸುಬ್ರ ಲ ಬ ನ ಣೋ ಗಃ ಕಃ || ೪೭೨ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಸು' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿನ ಗ ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಗ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕ ಕಾರಾದೇಶವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ 'ಇಸು' ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಸು' ರಬ್ಬವು ಅಹಿತವಾದುದೆಂದು ತಿಳಿದು. ಈ ಕಾರಣ ದಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ ಧಾತುವು ಬಹುಸ್ವರಕವೆಂಬುದು ಅರ್ಥಿಕವಾಗಿ (ಅರ್ಥಾತ್) ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಏಕಸ್ವರಕ, ದ್ವಿಸ್ವರಕಗಳಲ್ಲಿ ಈ 'ಇಸು' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವೆಂಬ ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೦೫

'ಉಣ್' ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರಂ || ಉಣ್ಯಾಳ್ಕಾಣೋ ದೋ ಡಃ || ೫೦೫ ||

(೧. ಉಣ್ ಕೋ ಕಾಣಃ, ೨. ದಃ, ೩. ಡಃ)

ವೃತ್ತಿ || ಉಣ್, ಕೊಳ್, ಕಾಣ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಪರವಾದ ದ ಕಾರಕ್ಕೆ ಡ ಕಾರಾದೇಶ ವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಉಣ್ವಂ, ಉಣ್ವಪಂ, ಉಣ್ವು; ಕೊಣ್ವಂ, ಕೊಣ್ವಪಂ, ಕೊಣ್ವು; ಕಣ್ವಂ, ಕಣ್ವಪಂ, ಕಣ್ವು.

ಪದಕೃತ್ಯ || ಮೂರು ಧಾತುಗಳನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿದುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿನ ದ ಕಾರಕ್ಕೆ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ : ಕೊಣ್ವಂ, ಸಣ್ವಂ.

ವಿಚಾರ ೫೦೬

ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ 'ಕೊಣ್ವಂ' ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಕೋಳೋ ಣಃ || ೪೯೪ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕೊಳ್' ಧಾತುವಿನ ಳ ಕಾರಕ್ಕೆ ಣ ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿದೆ ಎಂದೂ 'ಕಣ್ವಂ' ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಕೀಲೇಬ್ಬಾಬಾಬ್ಬಾಣಃ || ೪೭೮ ||' ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಾಣ್' ಧಾತುವಿನ ಆ ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶವಾಗಿದೆಯೆಂದೂ ಪ್ರತ್ಯಯದಾಹರಣೆ ಗಳಾದ 'ಕೊಣ್ವಂ, ಸಣ್ವಂ' ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಕೊಲ್ವಲೋ ನಃ || ೪೯೧ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕೊಲ್, ಸಲ್' ಧಾತುಗಳ ಲ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲ ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿದೆಯೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೦೬

‘ ದ ’ ಪ್ರತ್ಯಯದ ದ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅಗುವ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರಂ || ವರ್ಗಪ್ರಥಮಾತ್ಮಾವಃ || ೫೦೬ ||

(೧. ವರ್ಗಪ್ರಥಮಾತ್, ೨. ಪೂರ್ವಃ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ದಃ

ವೃತ್ತಿ || ವರ್ಗಪ್ರಥಮಾಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಪರವಾದ ದ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವವರ್ಣಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಒಕ್ಕಂ, ಒಕ್ಕಪಂ, ಒಕ್ಕು; ಮಿಕ್ಕಂ, ಮಿಕ್ಕಪಂ, ಮಿಕ್ಕು; ಎಚ್ಚಂ, ಎಚ್ಚಪಂ, ಎಚ್ಚು; ಬೆಚ್ಚಂ, ಬೆಚ್ಚಪಂ, ಬೆಚ್ಚು; ಅಟ್ಟಂ, ಅಟ್ಟಪಂ, ಅಟ್ಟು; ಸುಟ್ಟಂ, ಸುಟ್ಟಪಂ, ಸುಟ್ಟು; ಮಿತ್ತಂ, ಮಿತ್ತಪಂ, ಮಿತ್ತು; ಮುತ್ತಂ, ಮುತ್ತಪಂ, ಮುತ್ತು; ಇತ್ತಂ, ಇತ್ತಪಂ, ಇತ್ತು; ತಪ್ಪಂ, ತಪ್ಪಪಂ, ತಪ್ಪು.

ಪದಕೃತ್ಯ || ‘ವರ್ಗಪ್ರಥಮಾಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಪರವಾದ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ‘ ಕೊಯ್ಪಂ, ಸಾದ್ಧಂ, ಗೆಲ್ಲಂ ’ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ.

ವಿಚಾರ ೫೦೬

ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವವರ್ಣಾದೇಶವೆಂದರೆ ದ ಕಾರವು ಯಾವುದರ ಮುಂದೆ ಬಂದಿರುವುದೋ ಆ ವರ್ಣದ ಆದೇಶವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ದ ಕಾರದ ಪೂರ್ವವರ್ಣವಾದ ತ ಕಾರದ ಆದೇಶವೆಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು.

‘ ಒಕ್ಕಂ ’ ಮೊದಲಾದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ‘ ಗೋಃ ಕಃ || ೪೮೫ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾದೇಶವು ಬಂದ ಬಳಿಕ ‘ ಒಕ್, ದ, ಅಮ್; ’ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ ಒಕ್, ಕ್, ಅಮ್ ’ ಎಂದಾಗಲು ‘ ಒಕ್ಕಂ ’ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುವುವು. ಎಚ್ಚಂ — ‘ ಸೋಶ್ಚಃ || ೪೮೬ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ ಸು ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಚ ಕಾರಾದೇಶವು. ‘ ಅಟ್ಟಂ ’ ಮೊದಲಾದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ‘ ದೋಪ್ಪಃ || ೪೮೭ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ ಡು ’ ನಿಗೆ ಟ ಕಾರಾದೇಶವು. ‘ ಮುತ್ತಂ, ‘ ಮಿತ್ತಂ, ಇತ್ತಂ ’ ಈ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ‘ ಮುದೋಶ್ಚಃ || ೪೮೮ || ’, ‘ ಮಿದೇರವಘಾತೇ || ೪೮೯ || ’, ‘ ಈಸಸ್ತಗ್ನಸ್ತಶ್ಚ || ೪೯೦ || ’ ಎಂಬೀ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ತ ಕಾರಾದೇಶವು. ‘ ತಪ್ಪಂ ’ ಮೊದಲಾದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ‘ ತನೋದೋಃ ಪಃ || ೪೯೦ || ’ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ ಕಾರಾದೇಶವು. ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ದ ಕಾರವು ಚ ಟ ತ ಪ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪರವಾಗುವುದರಿಂದ ದ ಕಾರಕ್ಕೆ ಇನೇ ವರ್ಣಗಳ ಆದೇಶವಾಗುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೦೭

ಕವಲಾದಿ ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರಂ || ಕವಲಾದಿಭ್ಯಸ್ತಃ || ೫೦೭ ||

(೧. ಕವಲಾದಿಭ್ಯಃ, ೨. ತಃ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ದಃ

ವೃತ್ತಿ || ‘ ಕವಲ್ ’ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಪರವಾದ ದ ಕಾರಕ್ಕೆ ತ ಕಾರಾದೇಶ ವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಕವಲ್ತುದು, ಕವಲ್ತುವುದು, ಕವಲ್ತು; ಮಡಲ್ತುದು, ಮಡಲ್ತುವುದು, ಮಡಲ್ತು; ಕೊನರ್ತುದು, ಕೊನರ್ತುವುದು, ಕೊನರ್ತು.

‘ ಕವಲ್, ಮಡಲ್, ಬಲ್, ಕಲ್, ಪೋಲ್, ಸಾಲ್, ಸೋಲ್, ಪೇಲ್, ನೇಲ್, ನೂಲ್, ಕೂರ್, ಕಸರ್, ಕನರ್, ಕೊನರ್, ತಳಿರ್, ಬಿಳಿರ್, ಚಿಗುರ್, ಬೆಮರ್, ಅಬ್, ಉಬ್, ಕೀಬ್, ಚಳಿ, ಮೊಳಿ, ಅಜು, ಕುಜು, ಬಾ, ಕೀ, ಪೂ, ಬೀ, ಓ, ಕೂನ್, ಪೇನ್, ಸಿನ್, ಆನ್, ನೋನ್, ಈನ್ ’ ಇದು ಕವಲಾದಿ ಧಾತುಗಣವು, ಅಕ್ಕತಿಗಣವು, ಎಂದರೆ ಬೇರೆ ಇಂತಹ ಧಾತುಗಳ ಸಮಾವೇಶವು ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಆಗುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೦೮

‘ ಒಜಿ, ಅಜಿ ’ ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರಂ || ಒಜಿ ಅಜಿ ಸ್ತಾವಶೋಷಣಯೋಃ || ೫೦೮ ||

(೧. ಒಜಿ ಅಜಿ, ೨. ಸ್ತಾವಶೋಷಣಯೋಃ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ದೇ, ೨. ತಃ

(ಒಜಿ, ಅಜಿ — ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪ)

ವೃತ್ತಿ || ಸ್ತಾವಾರ್ಥದ ‘ ಒಜಿ ’ ಧಾತುವಿಗೂ ಶೋಷಣಾರ್ಥದ ‘ ಅಜಿ ’ ಧಾತುವಿಗೂ ಪರವಾದ ದ ಕಾರಕ್ಕೆ ತ ಕಾರಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಒಜಿತಂ, ಒಜಿತಪಂ, ಒಜಿತು; ಅಜಿತಂ, ಅಜಿತಪಂ, ಅಜಿತು.

ಪದಕೃತ್ಯ || ‘ ಒಜಿ ಅಜಿಗಳಿಗೆ ಪರವಾದ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿರುವ ‘ ಒಸರ್, ಸೋರ್ ’ ಎಂಬಿವುಗಳಿಗೂ ‘ ಬತ್ತು, ಒಣಗು ’ ಎಂಬಿವುಗಳಿಗೂ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ : ಒಸದ್ದುದು, ಸೋದ್ದುದು; ಬತ್ತಿದುದು, ಒಣಗಿದುದು. ‘ ಸ್ತಾವಾರ್ಥದ, ಶೋಷಣಾರ್ಥದ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ‘ ಒಜಿದಳ್, ಅಜಿದಪಳ್ — ಹೇನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವಳು ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥ. ‘ ಅಜಿದಂ, ಅಜಿದಪಂ — ಚಪೇಟೆಯಿಂದ ಹೊಡೆಯುವನು ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥ.

ವಿಚಾರ ೫೦೮

‘ ಒಜಿ ’ ಧಾತುವು ‘ ಸೋರು, ಹೇನನ್ನು ಕೊಲ್ಲು ’ ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ‘ ಅಜಿ ’ ಧಾತುವು ‘ ಶೋಷಣ ಚಪೇಟಾದಾನ ’ ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುವು. ಸ್ತವಣ, ಶೋಷಣ ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದಾಗಲೇ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಕಾರ್ಯವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ‘ ಒಜಿ ಅಜಿಭ್ಯಾಂ ’ ಎಂದು ಪಂಚಮಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕಾಗಿದ್ದರೂ ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಸೂತ್ರಕಾರನು ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸದೆ ‘ ಒಜಿ, ಅಜಿ ’ ಎಂದು ಪ್ರಕೃತಿಯಂತೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವನು. ಪಂಚಮಿ ದ್ವಿವಚನವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅರ್ಥದ್ವಯಕ್ಕೆ ಯಥಾಕ್ರಮಾ ನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೦೯

‘ ನಿಲ್ ’ ಧಾತುವಿನ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರಂ || ನಿಲೋ ಲಃ || ೫೦೯ ||

(೧. ನಿಲಃ, ೨. ಲಃ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ದಃ, ೨. ತಃ

ವೃತ್ತಿ || 'ನಿಲ್' ಧಾತುವಿನ ಲ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪರವಾದ ದ ಕಾರಕ್ಕೆ ತ ಕಾರಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ನಿಲ್ದಂ, ನಿಲ್ದಪಂ, ನಿಲ್ತು.

ಪದಕೃತ್ಯ || ' ನಿಲ್' ಧಾತುವಿನ ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ಒಲ್, ಗೆಲ್ ' ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ : ಒಲ್ದಂ, ಗೆಲ್ದಂ. ' ಲ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪರವಾದ ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ನಿಲ್ ' ಧಾತುವಿನ ಲ ಕಾರಕ್ಕೆ ನ ಕಾರಾದೇಶವಾದಾಗ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ : ನಿಂದಂ, ನಿಂದಪಂ, ನಿಂದು.

ವಿಚಾರ ೫೦೯

' ನಿಲ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಪರವಾದ ದ ಕಾರಕ್ಕೆ ' ಎಂದು ಇಷ್ಟೇ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಸಾಗುವಂತಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ' ನಿಲ್' ಧಾತುವಿನ ಲ ಕಾರಕ್ಕೆ ' ಎಂದು ಹೇಳುವ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಏನು ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಲಾಗದು. ' ನಿಲೋ ವಾ || ೪೯೩ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ನಿಲ್' ಧಾತುವಿನ ಲ ಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ನ ಕಾರಾದೇಶವಾದಾಗ ಈ ಕಾರ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ' ಲ ಕಾರಕ್ಕೆ ' ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಯಿತು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೧೦

' ನೇಲ್ ' ಧಾತುವಿನ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರಂ || ನೇಲೋ ವಾ || ೫೧೦ ||

(೧. ನೇಲಃ, ೨. ವಾ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ದಃ, ೨. ತಃ

ವೃತ್ತಿ || ' ನೇಲ್ ' ಧಾತುವಿಗೆ ಪರವಾದ ದ ಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ತ ಕಾರಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ನೇಲ್ದಂ, ನೇಲ್ದಂ; ನೇಲ್ದಪಂ, ನೇಲ್ದಪಂ; ನೇಲ್ತು, ನೇಲ್ತು.

ಪದಕೃತ್ಯ || ' ನೇಲ್ ' ಧಾತುವಿಗೆ ಪರವಾದ ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ಜೋಲ್ ' ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ : ಜೋಲ್ದಂ, ಜೋಲ್ದಪಂ, ಜೋಲ್ತು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೧೧

' ಫೊಡರ್ ' ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರಂ || ಫೊಡತೊಡಮಿಳಿಬೆಳಸಸಕಸೋಸ್ತು ದಿಬಿದ್ಯಡರೋ ವಃ ಪಃ

|| ೫೧೧ ||

(೧. ಫೊಡತೊಡ.....ದಿಡ್ಯಡರಃ, ೨. ವಃ, ೩. ಪಃ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ವಾ

[ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಒಂದನೆಯ ಪದವು — ‘ ಪೊಡ.....ಬಿವ್ಯಡರಃ ’ ಎಂಬುದು ಈ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸಾಂತದ ರೇಫವನ್ನು ‘ ಪೊತ ’ ನೊದಲಾದ ಎಲ್ಲವುಗಳ ಮೇಲೆಯೂ ಇಟ್ಟು ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ‘ ಪೊಡರ್ ’ ನೊದಲಾದ ಧಾತುಸ್ವರೂಪಗಳು ಕಾಣಬರುವುವು.]

ವೃತ್ತಿ || ‘ ಪೊಡರ್ ’ ನೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಪರವಾದ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಪ ಕಾರಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಪೊಡಪ್ಪಂ, ಪೊಡವ್ವಂ; ಪೊಡಪ್ಪಿನಂ, ಪೊಡವ್ವಿನಂ; ತೊಡಪ್ಪಂ, ತೊಡವ್ವಂ; ತೊಡಪ್ಪಿನಂ, ತೊಡವ್ವಿನಂ; ಮಿಳಪ್ಪಂ, ಮಿಳವ್ವಂ; ಮಿಳಪ್ಪಿನಂ, ಮಿಳವ್ವಿನಂ; ಬೆಳಪ್ಪಂ, ಬೆಳವ್ವಂ; ಬೆಳಪ್ಪಿನಂ, ಬೆಳವ್ವಿನಂ; ಪಸಪ್ಪಂ, ಪಸವ್ವಂ; ಪಸಪ್ಪಿನಂ, ಪಸವ್ವಿನಂ; ಕಸಪ್ಪಂ, ಕಸವ್ವಂ; ಕಸಪ್ಪಿನಂ, ಕಸವ್ವಿನಂ; ಉಸಿಪ್ಪಂ, ಉಸಿವ್ವಂ; ಉಸಿಪ್ಪಿನಂ, ಉಸಿವ್ವಿನಂ; ಉದಿಪ್ಪಂ, ಉದಿವ್ವಂ; ಉದಿಪ್ಪಿನಂ, ಉದಿವ್ವಿನಂ; ಅದಿಪ್ಪಂ, ಅದಿವ್ವಂ; ಅದಿಪ್ಪಿನಂ, ಅದಿವ್ವಿನಂ; ಬಿದಿಪ್ಪಂ, ಬಿದಿವ್ವಂ; ಬಿದಿಪ್ಪಿನಂ, ಬಿದಿವ್ವಿನಂ; ಅಡಪ್ಪಂ, ಅಡವ್ವಂ; ಅಡಪ್ಪಿನಂ, ಅಡವ್ವಿನಂ.

ಪದಕೃತ್ಯ || ‘ ಪೊಡರ್ ನೊದಲಾದುವುಗಳಿಗೆ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ‘ ಪೊಣರ್ ’ ಮುಂತಾದುವಕ್ಕೆ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ : ಪೊಣವ್ವಂ, ಪೊಣವ್ವಿನಂ; (ಪ ಕಾರಾದೇಶ ವಿಲ್ಲ). ‘ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ದ ಕಾರಕ್ಕೆ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ : ಪೊಡದ್ವಂ, ತೊಡದ್ವಂ.

ವಿಚಾರ ಜಿಂ೨

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ಪೊಡ, ತೊಡ ’ ಮುಂತಾದ ಎರಡೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳ ಹನ್ನೊಂದು ಭಾಗಗಳ ತರುವಾಯ ರೇಫವು ಬಂದಿದೆ. ಈ ರೇಫವು ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದಿಂದ ಸೇರಿದ ಆ ಹನ್ನೊಂದೂ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ‘ ದ್ವಂದ್ವಾಂತೇ ಶ್ರುಯಮಾಣಃ ಪ್ರತ್ಯೇಕಮುಫಸಂಬಧ್ಯತೇ ’ ಎಂಬ ವಚನವಿದೆ. ಶ್ರುತಿ ಸೌಕರ್ಯ ಲಾಘವಗಳಿಗಾಗಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ.

ಅನತಾರಿಕೆ ಜಿಂ೨

‘ ಕಾರ್ ’ ನೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರಂ || ಕಾಕೂಗೋನೇತಬರಃ || ಜಿಂ೨ ||

(ಒಂದೇ ಪದವು)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ವಃ, ೨. ಪಃ, (‘ ವಾ ’ ಎಂಬುದರ ಅನುವೃತ್ತಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಲ್ಲ.)

(ಇಲ್ಲಿಯೂ ದ್ವಂದ್ವಾಂತ್ಯ ರೇಫವು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ಇದರಿಂದ ‘ ಕಾರ್, ಕೂರ್, ಗೋರ್, ನೇರ್, ತರ್, ಬರ್ ’ ಎಂಬ ಧಾತುಸ್ವರೂಪಗಳು ಕಾಣಬರುವುವು.)

ವೃತ್ತಿ || ‘ ಕಾರ್ ’ ನೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಪರವಾದ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ ಕಾರಾದೇಶ ವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಕಾರ್ಪಂ, ಕಾರ್ಪನ್ನಂ; ಕೂರ್ಪಂ, ಕೂರ್ಪನ್ನಂ; ಗೋರ್ಪಂ, ಗೋರ್ಪನ್ನಂ; ನೇರ್ಪಂ, ನೇರ್ಪನ್ನಂ; ತರ್ಪಂ, ತರ್ಪನ್ನಂ; ಬರ್ಪಂ, ಬರ್ಪನ್ನಂ.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೦೩

‘ ಓ ’ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರಂ || ಓಪೂತವ್ಯವೋಃ || ೫೦೩ ||

(ಒಂದೇ ಪದ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ವಃ, ೨. ಪಃ

ವೃತ್ತಿ || ‘ ಓ, ಪೂ, ತವು, ಅವು ’ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಪರವಾದ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ ಕಾರಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಓಪಂ, ಓಪಿನಂ, ಓಪಿನೆಗಂ; ಪೂಪುದು, ಪೂಪಿನಂ, ಪೂಪಿನೆಗಂ
ತವುಪುದು, ತವಪಿನಂ, ತವಪಿನೆಗಂ; ಅವಿಪಂ, ಅವಿಪಿನಂ, ಅವಿಪಿನೆಗಂ.

ವಿಚಾರ ೫೦೩

ಇಲ್ಲಿ ಧಾತುಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ಸೂತ್ರಕಾರನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿದನು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೦೪

ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ ಕಾರಾದೇಶವಾಗುವ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಹೇಳುವನು.

ಸೂತ್ರಂ || ಆದಿಷ್ಟಾದ್ರಱಃ || ೫೦೪ ||

(೧. ಆದಿಷ್ಟಾತ್; ೨. ರಱಃ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ವಃ, ೨. ಪಃ

ವೃತ್ತಿ || ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ರೇಫ ಟ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪರವಾದ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ ಕಾರಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ತೋರ್ಪಂ, ತೋರ್ಪಿನಂ; ನಾರ್ಪಂ, ನಾರ್ಪಿನಂ; ಮಾಲ್ಪಂ, ಮಾಲ್ಪಿನಂ; ಸೂಲ್ಪಂ, ಸೂಲ್ಪಿನಂ.

ಪದಕೃತ್ಯ || ‘ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಸಹಜ ರೇಫ ಟ ಕಾರಗಳ ಮುಂದಿನ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪಾದೇಶವಿಲ್ಲ. ಉದಾ : ಅಲರ್ವುದು, ಒಸರ್ವುದು, ಬಾಲ್ಪಂ, ಕೀಲ್ಪಂ.

ವಿಚಾರ ೫೦೪

ಯಾವ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ರೇಫವು ಇಲ್ಲವೆ ಟ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿದೆಯೋ ಅಂತಹ ಧಾತುಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿಯೇ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ ಕಾರಾದೇಶವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೦೫

ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ ಕಾರಾದೇಶವಾಗುವ ಸ್ಥಾನಗಳು.

ಸೂತ್ರಂ || ಉಪ್ತದೋಃ || ೫೦೫ ||

(ಒಂದೇ ಪದ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ವಃ, ೨. ಪಃ

[‘ ದು ’ ಎಂದರೆ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯವ್ಯಂಜನವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಮುಂದಿನ ಎಲ್ಲ ಭಾಗವು ಎಂಬುದಾಗಿ ಹಿಂದೆ ‘ ದುರಂತ್ಯವ್ಯಂಜನಾದಿಃ || ೧೩ || ’ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞಾಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ‘ ಮಾಡಿಸು ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ ಸು ’ ಎಂಬುದು ‘ ದು ’ ಆಗಿದೆ.]

ವೃತ್ತಿ || 'ದು' ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಪರವಾದ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ ಕಾರಾದೇಶ ವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಮಾಡಿಸಂ, ಕೂಡಿಸಂ, ಅಲಸಂ, ಬೆಸಸಂ, ರಾಗಿಪಂ, ಭೋಗಿಸಂ.

ಪದಕೃತ್ಯ || 'ದು ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ 'ದು' ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದಾಗ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ : ಮಾಡಿಸುವಂ, ಕೂಡಿಸುವಂ, ಅಲಸುವಂ, ಬೆಸಸುವಂ. ವಿಚಾರ ಜಿಂಜಿ

'ಉಪ್ಪದು' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವ 'ಧಾತೋಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಇದರಿಂದ 'ದು ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಬರುವುದು. 'ಮಾಡಿಸಂ' ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ 'ಸೋರ್ಬಹುಸ್ಪರಸ್ಯ || ೫೦೩ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ 'ಸು' ಲೋಪವಾಗಿದೆ.

ಅವತಾರಿಕೆ ಜಿಂಜಿ

ನ ಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರಂ || ನಃ || ಜಿಂಜಿ ||

(ಒಂದೇ ಪದ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ವಃ, ೨. ಪಃ.

ವೃತ್ತಿ || ನ ಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರವಾದ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ ಕಾರಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಅಪಂ, ಅಪಿನಂ; ಸೀಂಪಂ, ಸೀಂಪಿನಂ; ನೋಂಪಂ, ನೋಂಪಿನಂ.

ಪದಕೃತ್ಯ || 'ನ ಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿಗೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಉಳಿದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ : ಕೊಲ್ಪಂ, ಗೆಲ್ಪಂ.

ಅವತಾರಿಕೆ ಜಿಂಜಿ

'ನಾನ್' ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರ || ನಾನೆನ್ನಿನೋ ಬಃ || ಜಿಂಜಿ ||

(೧. ನಾನೆನ್ನಿನಃ, ೨. ಬಃ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ವಃ

ವೃತ್ತಿ || 'ನಾನ್, ಎನ್, ತಿನ್' ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಪರವಾದ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬ ಕಾರಾದೇಶ ವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ನಾನ್ವಂ, ನಾನ್ವಿನಂ, ನಾನ್ವನ್ನಂ; ಎನ್ವಂ, ಎನ್ವಿನಂ, ಎನ್ವನ್ನಂ; ತಿನ್ವಂ, ತಿನ್ವಿನಂ, ತಿನ್ವನ್ನಂ.

ಪದಕೃತ್ಯ || 'ನಾನ್, ಎನ್, ತಿನ್' ಧಾತುಗಳಿಗೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ 'ಆಗು, ಪೋಗು' ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ : ಆಪಂ, ಪೋಪಂ.

ವಿಚಾರ ಜಿಂಜಿ

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನ ಕಾರಾಂತ ಧಾತು ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಪ ಕಾರಾದೇಶವು ಹೇಳಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರವಿದು. ಪ್ರತ್ಯುದಾಹರಣೆಗಳಾದ 'ಆಪಂ, ಪೋಪಂ'

ಎಂಬೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ' ತಾಗೋಶ್ಚ ವಿ ವಾ || ೫೦೨ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತವಿನ ' ದು ' ಲೋಪವಾಗಲು ' ಲುಪ್ತದೋಃ || ೫೦೫ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿದೆ.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೦೮

ಐ ಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರಂ || ೫೦೮ || ೫೦೮ ||

(ಒಂದೇ ಪದವು.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ವೇ, ೨. ಒಃ.

ವೃತ್ತಿ || ಐ ಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಪರವಾದ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬ ಕಾರಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಮಾಣ್ಣಂ, ಮಾಣ್ಣಿನಂ, ಮಾಣ್ಣಿಸ್ಸಂ; ಉಣ್ಣಂ, ಉಣ್ಣಿನಂ, ಉಣ್ಣಿಸ್ಸಂ; ಕಾಣ್ಣಂ, ಕಾಣ್ಣಿನಂ, ಕಾಣ್ಣಿಸ್ಸಂ.

ಪದಕೃತ್ಯ || ' ಐ ಕಾರಾಂತ.... ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ತದಿತ್ತರ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ: ಕಾಯ್ವಂ, ಪೂಯ್ವಂ.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೦೯

' ತರ್, ಬರ್ ' ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರಂ || ತರ್ಬರೋಲ್ಬುಪ್ತೇಽಯಿ || ೫೦೯ ||

(೧. ತರ್ಬರೋಃ, ೨. ಲುಪ್, ೩. ಲುಪ್ತೇ, ೪. ಆಯಿ.)

ವೃತ್ತಿ || ' ಅಯ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲುಪ್ತವಾದಾಗ ' ತರ್, ಬರ್ ' ಧಾತುಗಳ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಪೊತ್ತಗೆಯಂ ತಾ ಮಗನೇ; ಇತ್ತಲ್ ಬಾ ಮಗೇ.

ಪದಕೃತ್ಯ || ' ತರ್, ಬರ್ ಧಾತುಗಳ ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಈ ಕಾರ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾ: ನೀನಾಗು, ನೀಂ ಪೋಗು. ' ಅಯ್ ಲುಪ್ತವಾದಾಗ ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಈ ಕಾರ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾ: ತಾರಯ್, ಬಾರಯ್.

ವಿಚಾರ ೫೧೦

' ಅಯೋಲ್ಬುಪಾ || ೪೬೪ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಯ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಆ ಕಾರಾದೇಶವೂ ವೈಕಲ್ಪಿಕವೆಂದು ಹೇಳಿವೆ. ಅಯ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾದಾಗ ' ತರ್, ಬರ್ ' ಧಾತುಗಳ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರಕ್ಕೂ ಲೋಪವನ್ನು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವನು.

' ಅಯ್-ಪ್ರತ್ಯಯದ ಲೋಪವಾಗಲು ' ಎಂಬ ಅರ್ಥಕ್ಕಾಗಿ 'ತರ್ಬರೋಲ್ಬುಪ್ತೇಽಯಿ' ಎಂದು ವ್ಯಾಕರಣ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡದೆ ಅಯ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲುಪ್ತವಾದಾಗ (' ಲುಪ್ತೇಽಯಿ ') ಎಂದು ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡುವ ಕಾರಣವೇನು ಎಂದು ಅಕ್ಷೇಪಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ' ಆಯಿ ' ಎಂಬ ಪದದ ಅನುವೃತ್ತಿ ಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಲುಪ್ತೇ ' (ಲುಪ್ತವಾದಾಗ) ಎಂಬ ಪದವು ಬೇರೆ ಆದೇಶವಾದಾಗ ಈ ಕಾರ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದರಿಂದ

ಪಾಠಾಂತರ: ೧ ಕೊಯ್ವಂ.

‘ ಅಯ್ ’ ಉಪ್ತವಾದಾಗಲೇ ಈ ಕಾರ್ಯವಲ್ಲದೆ ಅಯ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆ ಕಾರಾದೇಶವಾದಾಗ ಈ ಕಾರ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಬರುವುದು.

ಲೋಪವನ್ನು ಅಯ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಉಪ್ತೇ ’ (ಲೋಪವಾಗಲು) ಎಂದು ಇಷ್ಟೇ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಸಾಗುವಂತಿದ್ದರೂ ‘ ಉಪ್ತೇಯಿ ’ ಎಂದು ಅಯ್-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮತ್ತೆ ಹೇಳಿದುದು ಲೋಪಪ್ರತಿಯೋಗಿ ಯಾವುದು ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

‘ ಪೂತ್ತಗೆಯಂ ತಾ ಮಗನೇ, ಇತ್ತಲ್ ಬಾ ಮಗಳೇ ’ ಈ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ‘ ದೀರ್ಘಃ || ೫೨ || ’ ಎಂಬ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘಾದೇಶವು ಬಂದಿದೆ.

ಅನತಾರಿಕೆ ೫೨ಂ

‘ ತರ್, ಬರ್ ’ ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರಂ || ದೀರ್ಘಃ || ೫೨ಂ ||

(ಒಂದೇ ಪದವು.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ತರ್ಬರೋಃ, ೨. ಅಯಿ.

ವೃತ್ತಿ || ಅಯ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಲು ‘ ತರ್, ಬರ್ ’ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ತಾ, ಬಾ; ತಾರಯ್, ಬಾರಯ್.

ವಿಚಾರ ೫೨ಂ

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ ಅಯಿ ’ (ಅಯ್ ಪರವಾಗಲು) ಎಂಬುದು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ಅಯಿ ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ‘ ಉಪ್ತೇ ’ (ಲೋಪವಾಗಲು) ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರಕಾರನು ಆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕೇವಲ ‘ ಅಯಿ ’ ಎಂಬುದರ ಅನುವೃತ್ತಿಯನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ಅನತಾರಿಕೆ ೫೨ಂ

‘ ತರ್, ಬರ್ ’ ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರಂ || ಪ್ರತಿಷೇಧೇ || ೫೨ಂ ||

(ಒಂದೇ ಪದ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ತರ್ಬರೋಃ, ೨. ದೀರ್ಘಃ.

ವೃತ್ತಿ || ನಿಷೇಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ ತರ್, ಬರ್ ’ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ತಾರಂ, ತಾರರ್, ತಾರಯ್, ತಾರಿರ್, ತಾರೆಂ, ತಾರೆವು; ಬಾರಂ, ಬಾರರ್, ಬಾರಯ್, ಬಾರಿರ್, ಬಾರೆಂ, ಬಾರೆವು.

ಪದಕೃತ್ಯ || ‘ ನಿಷೇಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಉಳಿದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ : ತಂದಂ, ಬಂದಂ.

ವಿಚಾರ ೫೨೧

ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ 'ಅಯಿ' (ಅಯ್ ವರವಾಗಲು) ಎಂಬುದರ ಅನುವೃತ್ತಿ ಇಲ್ಲ. ನಿಷೇಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಮ್' ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗಲೂ ಈ ಕಾರ್ಯವಾಗುವುದೆಂದು ಎಲ್ಲ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವನು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೫೨೨

ನಿಷೇಧಾರ್ಥದಲ್ಲಾಗುವ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುವನು.

ಸೂತ್ರಂ || ನ ತಿಜಃ || ೫೨೨ ||

(೧. ನ, ೨. ತಿಜಃ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ಪ್ರತಿಷೇಧೇ.

ವೃತ್ತಿ || ಈ ವರೆಗೆ ತಿಜ್ಞ (ಅಪ್ಯಾತ) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿ ಹೇಳಿದ ಎಲ್ಲ ಕಾರ್ಯಗಳು ಎಂದರೆ ಅಪ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೆ ಅಪ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದ ಕಾರ್ಯಗಳು ನಿಷೇಧಾರ್ಥದ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಪ್ರಯೋಗ || ನೋಡಂ, ನೋಡರ್, ನೋಡಯ್, ನೋಡಿರ್, ನೋಡೆಂ, ನೋಡೆವು.

ವಿಚಾರ ೫೨೨

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ 'ಗುಮ್' ಮೊದಲಾದುವೂ 'ದ ಸ' ಮೊದಲಾದುವೂ ನಿಷೇಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ 'ಮಾಡಮ್, ಕೂಡಮ್' ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಓರತ್ ಪ್ರತಿಷೇಧೇ || ೫೨೦ ||' ಎಂದು ನಿಷೇಧಾರ್ಥದ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಆ ಸೂತ್ರವು ಹೊರಟಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಬಲದಿಂದ ಆ ಕಾರಾದೇಶವೇ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ನ' ಎಂಬ ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದವಿದೆ. ಆದರೆ ನಿಷೇಧ್ಯವು ಅವುಮಾಡುವುದನ್ನು ಹೇಳುವ ಶಬ್ದವು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನೆ ಕಾರದಿಂದ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಅವು ? ಎಂದು ಶಂಕಿಸಕೂಡದು. 'ತಿಜಃ' ಎಂಬುದೇ ನಿಷೇಧ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ತಿಜಃ' ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳುವ ನಿಷೇಧ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಬೇರೆ ಶಬ್ದವಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಭೇದಕವಾಗಿದೆ. 'ಷಷ್ಠ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಸ್ತು ಭೇದಕಾತ್' ಎಂಬ ವಚನವಿದೆ. ಭೇದಕವು ಭೇದ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಭೇದಕವೂ ಭೇದ್ಯವೂ ಕೂಡಿಯೇ ಇರುವಂತಹವು. ಭೇದ್ಯವು ಇಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯರೂಪವಾದುದೇ ಹೊರತು ವಿಶೇಷರೂಪವಾದುದಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಭೇದಕವೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದುದೇ ಇದೆ. 'ಸುರಭಿಧೂಮ' ರೂಪ ಹೇತುವಿನಿಂದಲೇ 'ಚಂದನ ಕಾಷ್ಠಪ್ರಭವ-ಆಗ್ನಿ'ಯನ್ನು ತರ್ಕಿಸುವುದು ತಕ್ಕದು. ['ಪರ್ವತಃ ಚಂದನಕಾಷ್ಠಪ್ರಭವಾಗ್ನಿಮಾನ್ ಸುರಭಿಧೂಮಾತ್ '] ಇನ್ನು ವಿಶಿಷ್ಟವಲ್ಲದ ಹೇತುವಿನಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟವಲ್ಲದ ಸಾಧ್ಯವನ್ನೇ ತರ್ಕಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವು. (ಉದಾ : 'ಪರ್ವತೋ ವಹ್ನಿಮಾನ್ ಧೂಮಾತ್ ') ಇಲ್ಲಿ ಹೇತುವಾದ ಧೂಮವು ವಿಶೇಷಣ ರಹಿತ

ವಾದುದು; ಸಾಧ್ಯವಾದ ವಹ್ನಿಯೂ ವಿಶೇಷಣರಹಿತವಾದುದು. ಇನ್ನು ' ಪರ್ವತೋ ವಹ್ನಿ ಮಾನ್ ಧೂಮಾತ್ ' ಎಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ವಹ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಪರ್ವತೀಯತ್ವ (ಪರ್ವತಸಂಬಂಧಿತ್ವ) ರೂಪವಾದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವು ತೋರುವುದಷ್ಟೇ; ಎಂದ ಬಳಿಕ ' ಧೂಮಾತ್ ' ಎಂಬ ಅವಿಶಿಷ್ಟ ಹೇತುವಿನಿಂದಲೇ ಪರ್ವತೀಯ ವಹ್ನಿಯನ್ನು (ವಹ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಪರ್ವತೀಯತ್ವವನ್ನು) ಸಾಧಿಸಿ ದಂತಾಗುವುದರಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟಸಾಧ್ಯವನ್ನೇ ಸಾಧಿಸಿದಂತಾಯಿತಲ್ಲವೇ ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಬಹುದು; ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವಹ್ನಿಯಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಪರ್ವತೀಯತ್ವವು ಹೇತುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಪಕ್ಷಧರ್ಮತೆಯ ಬಲದಿಂದಲೇ; ' ಹೇತೋಃ ಪಕ್ಷವತ್ತಿತ್ಯಂ ಪಕ್ಷಧರ್ಮತಾ ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಹೇತುವು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವುದು ಆವಶ್ಯಕವು. ಎಂದ ಬಳಿಕ ಪಕ್ಷ (ಪರ್ವತಮುಂ) ದಲ್ಲಿರುವ ಹೇತುವು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೇ ಸಾಧ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವಂತಹುದು ಎಂದು ಗೊತ್ತಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಸಾಧ್ಯವಾದ ವಹ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಪರ್ವತೀಯತ್ವವು ತೋರುವುದು. ಆದುದ ರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ' ತಿಜಃ ' ಎಂಬ ಪದವು ಸಂಬಂಧ ಸಾಮಾನ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪಷ್ಯಂತವು, ಸಂಬಂಧ ಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠಿ ಬಂದಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಂಬಂಧಿ ಸಾಮಾನ್ಯವನ್ನೇ ಸೂಚಿಸು ವುದು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಸೂತ್ರಕಾರನು ತಿಜ್ಞಾ-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿಯೇ ಹೇಳಿರುವನು. ' ತಿಜ್ಞಾ-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು ' ಎಂದರೆ ತಿಜ್ಞಾ-ಸ್ಥಾನಿಕವೂ ತಿಜ್ಞಾ-ನಿಮಿತ್ತಕವೂ ಅಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಞಾ-ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ತಿಜ್ಞಾ-ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, ತಿಜ್ಞಾ-ಪರದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೆ ಈ ವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ಕಾರ್ಯವೆಲ್ಲವೂ ನಿಷೇಧಾರ್ಥ ದಲ್ಲಿ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

' ನೋಡಂ, ನೋಡರ್ ' ಮೊದಲಾದುವು ಉದಾಹರಣಗಳು. ನಿಷೇಧ್ಯವು ಯಾವು ದೆಂಬುದನ್ನು ಮುಟ್ಟತೋರಿಸುವನು — ನಿಷೇಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ಗುಮ್ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ' ದ, ಪ ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತು, ಅಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯ ಇವಿಷ್ಟೇ ಸೇರಲು ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕ ರೂಪಗಳಾಗುವುವು. ' ಅಮ್, ಅರ್ ' ಮೊದಲಾದುವು ಸ್ವಯಂ ತಿಜ್ಞಾ ರೂಪಗಳೇ ಹೊರತು ತಿಜ್ಞಾ-ಸ್ಥಾನಿಕಗಳಾಗಲಿ, ತಿಜ್ಞಾ-ನಿಮಿತ್ತಕಗಳಾಗಲಿ ಅಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅವು ಸೇರಲು ಅಡ್ಡಿಯಿಲ್ಲ.

ಇನ್ನು ತಿಜ್ಞಾ-ಸ್ಥಾನಿಕಗಳನ್ನೂ ತಿಜ್ಞಾ-ನಿಮಿತ್ತಕಗಳನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ' ಮಾಡದು, ಕೂಡದು, ನೋಡವು, ನುಡಿಯವು, ಮಾಡಬೇಡ, ಮಾಡಬೇಡ ' ಮೊದಲಾದೆಡೆ ಗಳಲ್ಲಿ ತಿಜ್ಞಾ-ಸ್ಥಾನಿಕಗಳಾದ ' ಅದು ' ಮೊದಲಾದ ಆದೇಶಗಳೂ ' ತಾರವು, ಬಾರವು, ನೋಡಲಿಂ ಬೇಡ, ನೋಡಲಿಂ ' ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಿಜ್ಞಾ-ನಿಮಿತ್ತಕಗಳಾದ ದೀರ್ಘಾದ್ಯಾದೇ ಶಗಳೂ ಆಗಲಾರವೆಂದು ಶಂಕಿಸಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ ಹಿಂದೆ ' ಓರತ್ ಪ್ರತಿಷೇಧೇ || ೪೬೦ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ನಿಷೇಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ) ' ಉದು, ಉವು ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಉ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಹೇಳಿದುದರಿಂದಲೂ ' ಶಸ್ತಿಸ್ತದಲಾ || ೫೨೬ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಅತ್, ಅಲ್ ' ಎಂಬವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ಹೇಳಿದುದರಿಂದಲೂ ' ಪ್ರತಿಷೇಧೇ || ೫೨೦ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಹೇಳಿದುದರಿಂದಲೂ ' ಉದು ' ಮೊದಲಾದುವೂ ದೀರ್ಘಮೊದಲಾ ದುವೂ ಆಗುವವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೫೨೩

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕ ನ ಕಾರವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಕರೋತಿ=ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ನಿಷೇಧದಲ್ಲಿ — ನ ಕರೋತಿ=ಮಾಡನು. ಆದರೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಇಲ್ಲ' ಮೊದಲಾದ ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವನು.

ಸೂತ್ರಂ || ತದರ್ಥಸ್ಯಾಪ್ರಯೋಗಃ || ೫೨೩ ||

(೧. ತದರ್ಥಸ್ಯ, ೨. ಅಪ್ರಯೋಗಃ.)

ವೃತ್ತಿ || ತಿಜ್ಞ-ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧವಾಚಕ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಮಾಡಂ, ಮಾಡರ್; ನೋಡಂ, ನೋಡರ್; ಕೂಡಂ, ಕೂಡರ್; ತಿಜ್ಞ-ಭಿನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದುಂಟು. ಉದಾ: ಮಾಟ್ಟುದಿಲ್ಲಂ, ಮಾಟ್ಟುದಲ್ಲಂ; ಮಾಟ್ಟುದಿಲ್ಲ, ಮಾಟ್ಟುದಲ್ಲ; ಘಟಮಿಲ್ಲಂ, ಘಟಮಲ್ಲಂ; ಘಟಮಿಲ್ಲ, ಘಟಮಲ್ಲ; ಪಟಮಿಲ್ಲಂ, ಪಟಮಲ್ಲಂ; ಪಟಮಿಲ್ಲ, ಪಟಮಲ್ಲ.

ವಿಚಾರ ೫೨೩

'ತದರ್ಥಸ್ಯ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪರಾಮರ್ಶಿಯಾದ ತಚ್ಛಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ 'ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವು. ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದಗಳು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ 'ಇಲ್ಲಂ, ಇಲ್ಲ, ಅಲ್ಲಂ, ಅಲ್ಲ' ಮುಂತಾದುವು. ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದಾಗ ಎಂದರೆ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳ ಸಂಗಡ ಈ ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.* ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ 'ನ ಕರೋತಿ, ನ ಅಕರೋತ್, ನ ಕರಿಸ್ಯತಿ' ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳೊಡನೆ ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕ 'ನ' ಶಬ್ದವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಹಾಗೆ ಇಲ್ಲ. ಅರ್ಥಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಷ್ಟೇ? ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದೆ ಅರ್ಥಪ್ರತಿಸತ್ತಿಯಾಗುತ್ತಿದ್ದರೆ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವೇಕೆ? 'ಮಾಡಂ' ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧವಾಚಕವಿಲ್ಲದೆ ನಿಷೇಧವು ತೋರುವುದು.

ಇನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ 'ಇಲ್ಲ, ಅಲ್ಲ' ಮೊದಲಾದ ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದಗಳು ಇವೆಯೆಂದು ಒಪ್ಪಬೇಕಷ್ಟೆ? ಇದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬಾರದೆಂದು ಹೇಳುವುದೇಕೆ? ಪ್ರಯೋಗಾನರ್ಹವಾಗಿ ಇದ್ದು ಪ್ರಯೋಜನವೇನು ಎಂದು ಶಂಕಿಸಲಾಗದು. ಏಕೆಂದರೆ ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದಗಳಿರುವುದು ನಿಜವೇ; ಆದರೆ ಅವನ್ನು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬಾರದೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ಇವುಗಳ ಪ್ರಯೋಗವು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವುಂಟೆಂದು 'ಮಾಟ್ಟುದಿಲ್ಲಂ' ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವನು. ಇನ್ನು 'ತಿಜ್ಞ' (ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ) ಎಂಬ ಪದವು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರಲು 'ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ' ಎಂದು ವಿಷಯ ಸಂಕೋಚವನ್ನು ಮಾಡಿದುದೇಕೆ ಎಂದು ಅಕ್ಷೇಪಿಸಲಾಗದು. 'ನ ತಿಜ್ಞಃ || ೫೨೨ ||' ಎಂಬ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ತಿಜ್ಞ-ಪ್ರತ್ಯಯದ ವಿಚಾರವು

* . ಪೋದಿಲ್ಲ, ಕೇಳಿಲ್ಲಂ' ಮುಂತಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ವಿಭಾಸೆಯನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕೇ ?

ಬಂದಿದೆ. ತಿಜ್ಞಾ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ಕಾರ್ಯನಿಷೇಧವು ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತಿಜ್ಞಾ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಸಂದರ್ಭದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅನುತಾರಿಕೆ ೫೨೪

‘ ಬೇಡಂ, ಬೇಡ ’ ಇವುಗಳ ಪ್ರಯೋಗ ವಿಚಾರವು.

ಸೂತ್ರಂ || ಅಶೀರಾದೌ ಬೇಡಂಬೇಡೌ ಪರತಃ || ೫೨೪ ||

(೧. ಅಶೀರಾದೌ, ೨. ಬೇಡಂ ಬೇಡ, ೩. ಪರತಃ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ತಿಜ್ಞಃ, ೨. ಪ್ರತಿಷೇಧೇ.

ವೃತ್ತಿ || ಅಶೀರಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಿಜ್ಞಾ-ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಮುಂದೆ ‘ ಬೇಡಂ, ಬೇಡ ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುವು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಮಾಡಲ್ ಬೇಡಂ, ಮಾಡಲ್ ಬೇಡ; ನೋಡಲ್ ಬೇಡಂ, ನೋಡಲ್ ಬೇಡ.

ಪದಕೃತ್ಯ || ‘ ಅಶೀರಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ ಬೇಡಂ, ಬೇಡ ’ಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾ : ಮಾಡಂ, ಮಾಡಲ್. ‘ ಪ್ರತಿಷೇಧೇ ’ (ನಿಷೇಧ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ) ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲದ ಅಶೀರಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾ : ಮಾಟಕ್ಕಿ, ಮಾಡುಗೆ. ‘ ಪರತಃ ’ (ಮುಂದೆ) ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ (ಕ್ರಿಯಾಪದದ) ಹಿಂದೆ ಇವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಚಾರ ೫೨೪

‘ ಬೇಡಂ, ಬೇಡ ’ ಇವು ಅವ್ಯಯಗಳು. ಇವು ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸತಕ್ಕವು; ಮೊದಲಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲ. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಾರ್ಥಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲವನ್ನು ತಿಜ್ಞಾ-ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಕೂಡದೆಂದು ನಿಷೇಧಿಸಿದ್ದರೂ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗದ ನಿಷೇಧವು ಅಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಲ್ಲ. ಕೆಲವೆಡೆ ಕೆಲವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬಹುದು. ‘ ಮಾಡಲ್ ಬೇಡ, ಮಾಡಬೇಡ ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ ತಸ್ಮಿನ್ನದಲ್ || ೫೨೬ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ ಬೇಡಂ, ಬೇಡ ’ಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ‘ ಅ, ಅಲ್ ’ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು.

ಅನುತಾರಿಕೆ ೫೨೫

‘ ಬೇಡಂ, ಬೇಡ ’ ಇವುಗಳ ಪ್ರಯೋಗ ವಿಚಾರವು.

ಸೂತ್ರಂ || ವೇನುಃ || ೫೨೫ ||

(೧. ವಾ, ೨. ಇಮಃ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಪರತಃ, ೨. ಬೇಡಂ ಬೇಡೌ, ೩. ಪ್ರತಿಷೇಧೇ.

ವೃತ್ತಿ || ನಿಷೇಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಮಾ-ಪ್ರತ್ಯಯದ ಮುಂದೆ ‘ ಬೇಡಂ, ಬೇಡ ’ ಎಂಬವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುವು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಮಾಡಲಿಂ ಬೇಡಂ, ಮಾಡಲಿಂ; ಕೂಡಲಿಂ ಬೇಡಂ, ಕೂಡಲಿಂ;

ಪದಕೃತ್ಯ || ' ಇಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಮುಂದೆ ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಪ್ರತ್ಯಯವ ಮುಂದೆ ವಿಕಲ್ಪವಿಲ್ಲ; ಆಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುವು. ಉದಾ: ನೀವಿದಂ ಮಾಡಲ್ ಬೇಡಂ, ಮಾಡಲ್ ಬೇಡ.

ಅನವತಾರಿಕೆ ೫೨೬

' ಬೇಡಂ, ಬೇಡ ' ಇವುಗಳ ಪ್ರಯೋಗ ವಿಚಾರವು.

ಸೂತ್ರಂ || ತಸ್ಮಿನ್ನದಲೌ || ೫೨೬ ||

(೧. ತಸ್ಮಿನ್, ೨. ಅದಲೌ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ವಾ.

ವೃತ್ತಿ || ' ಬೇಡಂ, ಬೇಡ ' ಗಳು ಪರದಲ್ಲರಲು ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ' ಅತ್, ಅಲ್ ' ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಆಗುವುವು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಮಾಡಬೇಡಂ, ಮಾಡಲ್ ಬೇಡಂ; ನೋಡಬೇಡಂ, ನೋಡಲ್ ಬೇಡ.

ಪದಕೃತ್ಯ || ' ಬೇಡಂ, ಬೇಡಗಳು ಪರದಲ್ಲರಲು ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ನೋಡಂ, ನೋಡಲ್ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ.

ವಿಚಾರ ೫೨೬

ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ' ಅತ್, ಅಲ್ ' ಎಂಬಾದೇಶಗಳು ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಏಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲ. ' ಒಮ್ಮೆ ಒಂದು, ಇನ್ನೊಮ್ಮೆ ಮತ್ತೊಂದು ' ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ' ಅತ್, ಅಲ್ ' ಆದೇಶಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಾನಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಇವು ಏತಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗುವುವೆಂದು ಶಂಕೆಯು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ' ಬೇಡಂ, ಬೇಡ 'ಗಳು ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯದ ಮುಂದೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವಷ್ಟೇ, ಅದುದರಿಂದ ' ಬೇಡಂ, ಬೇಡ 'ಗಳು ಪರದಲ್ಲರಲು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಆದೇಶಗಳು ಅವುಗಳ ಹಿಂದಿರುವ ' ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ' ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ' ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ || ೨೬ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪ್ತಮಿ ನಿರ್ದೇಶದಿಂದ ವಿಧಿಸಿದ ಕಾರ್ಯವು ' ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೆ ' ಎಂದು ಸಂಕೇತಿಸಿದೆ. ಇನ್ನು ಧಾತುವೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವುದೇ ಅದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೂ ಈ ಆದೇಶಗಳು ಏಕ ಆಗಬಾರದೆಂದು ಶಂಕಿಸಿದರೆ ಆ ಸೂತ್ರ (೨೬) ದಲ್ಲಿ ' ನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ' ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಅವ್ಯವಹಿತವಾದ 'ಹಿಂದಿನ ದಕ್ಕೆ ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಇನ್ನು ' ತತ್ರಾದಲೌ ' ಎಂದು ಸೂತ್ರವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದರೆ ' ತಸ್ಮಿನ್ನದಲೌ ' ಎಂಬುದಕ್ಕಿಂತ ಲಾಘವವುಂಟಾಗುತ್ತಿದ್ದಿಲ್ಲವೇ ? ಆದರೆ ' ಅಶೀರಾದೌ ಬೇಡಂಬೇಡೌ ಪರತಃ || ೫೨೪ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಬೇಡಂ, ಬೇಡೌ ' ಎಂದು ದ್ವಿವಚನಾಂತ ರೂಪವಿದೆ. ' ಬೇಡಂ, ಬೇಡ ' ಗಳೆರಡನ್ನೂ ಏಕಕಾಲಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬಹುದೇ ಎಂಬ ಆಶಂಕೆಯು ನಿರಸನಾರ್ಥವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಒಂದು ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿಂದನ್ನೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ' ತಸ್ಮಿನ್ ' ಎಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ' ತತ್ರ ' ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ್ದರೆ

ಏಕತ್ವವನ್ನೇ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ; ' ತತ್ರ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ' ತಸ್ಮಿನ್, ತಯೋಃ, ತೇಷು ' ಎಂಬ ಮೂರು ವಚನಗಳ ಅರ್ಥವೂ ಗರ್ಭಿತವಾಗಿರುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೨೭

‘ ಬೇಡಂ, ಬೇಡ ’ಗಳ ಪ್ರಯೋಗ ವಿಚಾರವು.

ಸೂತ್ರಂ || ನೇಮಃ || ೫೨೭ ||

(೧. ನಾ, ೨. ಇಮಃ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಅದಲ್, ೨. ತಸ್ಮಿನ್.

ವೃತ್ತಿ || ‘ ಬೇಡಂ, ಬೇಡ ’ಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ‘ ಅತ್, ಅಲ್ ’ ಆದೇಶಗಳು ಏಕಲ್ಪದಿಂದ ಆಗುವುವು.

ಪ್ರಯೋಗ || ನೋಡ ಬೇಡಂ, ನೋಡಲ್ ಬೇಡಂ, ನೋಡಲಿಂ ಬೇಡಂ; ಮಾಡ ಬೇಡ, ಮಾಡಲ್ ಬೇಡ, ಮಾಡಲಿಂ ಬೇಡಂ.

ವಿಚಾರ ೫೨೭

‘ ಬೇಡಂ, ಬೇಡ ’ಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ‘ ಅತ್, ಅಲ್ ’ ಆದೇಶಗಳು ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಆಗುವುವೆಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಉಳಿದಿಡೆಗಳೆಲ್ಲ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಆಗುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

‘ ನೇಮಃ || ೫೨೭ || ’ ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರವು. ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಮತ್ತೆ ‘ ನೇಮಃ || ೫೨೭ || ’ ಎಂಬ ಹೊಸ ಸೂತ್ರವೇಕೆ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ರಂಕೆಯುಂಟಾಗುತ್ತದಷ್ಟೇ ? ಆದರೆ ನಡುವೆ ಒಂದು ಸೂತ್ರದಿಂದ (೫೨೬) ವ್ಯವಧಾನವಾಗಿದೆ. ಆ ಸೂತ್ರ (೫೨೬) ದಲ್ಲಿ ‘ ನೇಮಃ ’ ಎಂಬ ಪದಗಳ ಅನುವೃತ್ತಿ ಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತನಾದ ‘ ನೇಮಃ ’ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಲಾರದು. ಇನ್ನು ‘ ಮಂಡೂಕಪುತ್ರಿ ’ಯಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಇಟ್ಟು ಕೊಳ್ಳಬಹುದಲ್ಲವೇ ? ಅಹುದು, ಆದರೆ ‘ ನೇಮಃ || ೫೨೭ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ಇಮಃ ’ ಎಂಬುದು ಪಂಚವ್ಯಂತವು; ಇಲ್ಲಿ ಪಷ್ಕಂತವಾಗಿ ಪಲ್ಲಟಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಈ ತೊಂದರೆಗಿಂತ ಬೇರೆ ಸೂತ್ರವನ್ನೇ ರಚಿಸುವುದು ಒಳ್ಳೆಯದೆಂದು ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ನಿಜವಾಗಿ ನೋಡಿದರೆ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ನೇಮಃ ’ ಎಂಬುದರ ಅನುವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ‘ ತಸ್ಮಿನ್ನದಲ್ || ೫೨೬ || — ನೇಮಃ ’ (ಅನುವೃತ್ತ) ಹೀಗೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಮುಂದಿನ ಅನುವೃತ್ತಿಗೂ ತೊಂದರೆ ಇಲ್ಲ. ಮಂಡೂಕಪುತ್ರಿಯೂ ಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ; ಹೊಸ ಸೂತ್ರಕರಣದ ಗೌರವವೂ ಇಲ್ಲ; ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಲಾಘವವೂ ಆಗುವುದು. ಇದ್ದುದರಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪಲ್ಲಟವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನ ಸೂತ್ರವನ್ನೇ ರಚಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಗೌರವದೋಷವು ಬರುವುದು. ಹೀಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ‘ ನೇಮಃ || ೫೨೭ || ’ ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತನಾದ ‘ ನೇಮಃ ’ ಎಂಬುದರ ವಿವರಣವೇ ಹೊರತು ಬೇರೆ ಸೂತ್ರವೇ ಅಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಒಂದು ಸೂತ್ರವೇ ಕಡಿಮೆಯಾಗಲು ಸೂತ್ರ

ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ (೫೯೨) ನ್ಯೂನತೆ ಬಂದಿತೆಂದು ಶಂಕಿಸಿದರೆ — ‘ ಉಗು ಪುಗು ಕುಡು ತುಡೋ ರೋದ್ಧಸ್ತಃ || ೪೯೯ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ತರುವಾಯ ‘ ಉಳಃ ಸತ್ತಾಯಾಂ ’ ಎಂದು ಹೇಳ ಬೇಕಾದ ಸೂತ್ರವೊಂದು ಉಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಆಯವ್ಯಯಗಳು ಸಮವಾಗಿ ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆ ಇದ್ದಷ್ಟೇ ಉಳಿಯುವುದೆಂದು ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೨೮

‘ ಬೇಡಂ, ಬೇಡ ’ಗಳ ಅಪ್ರಯೋಗ ವಿಚಾರವು.

ಸೂತ್ರಂ || ಅಲ್ ತದಪ್ರಯೋಗೇ || ೫೨೮ ||

(೧. ಅಲ್, ೨. ತದಪ್ರಯೋಗೇ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ವಾ, ೨. ಇಮಃ.

ವೃತ್ತಿ || ‘ ಬೇಡಂ, ಬೇಡ ’ಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸದಿರುವಾಗ ಇಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ‘ ಅಲ್ ’ ಅದೇಶವು ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಆಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ನೀಮಾ ಬನಮಂ ಪುಗಲ್, ನೀಮಾ ಮನೆಯಂ ನೋಡಲ್, ಯತಿಗಳ್ ನೀಮಂಗಜನಾಟಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಲ್.

ವಿಚಾರ ೫೨೮

‘ ವೇಮಃ || ೫೨೫ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯದ ಮುಂದೆ ‘ ಬೇಡಂ, ಬೇಡ ’ಗಳ ಪ್ರಯೋಗವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಯೋಗ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ‘ ತಸ್ತಿಸ್ತದಲಾ || ೫೨೬ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೂ ‘ ವೇಮಃ || ೫೨೬ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿಯೂ ‘ ಅತ್, ಅಲ್ ’ ಅದೇಶಗಳು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಅಪ್ರಯೋಗ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅದಲಾದೇಶಗಳ ವಿಚಾರವೇನು ಎಂಬ ಜಿಜ್ಞಾಸೆಯುಂಟಾದಲ್ಲಿ ಆಗ ಅಲಾದೇಶವೊಂದನ್ನೇ ಮಾಡಬೇಕಲ್ಲದೆ ಅದಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಕೂಡದೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ರಚಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ‘ ಅಲ್ ’ ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿಯಿಂದ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಹುದಾಗಿದ್ದರೂ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ಅಲ್ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದು ಅದಾದೇಶವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

‘ ನೀಮಾ ಬನಮಂ ಪುಗಲ್ — ನೀವು ಈ ವನವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಬೇಡಿರಿ, ನೀಮಾ ಮನೆಯಂ ನೋಡಲ್ — ನೀವು ಈ ಮನೆಯನ್ನು ನೋಡಬೇಡಿರಿ, ಯತಿಗಳ್ ನೀಮಂಗಜನಾಟಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಲ್ — ಯತಿಗಳೇ ನೀವು ಕಾಮಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸಬೇಡಿರಿ ’ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೨೯

‘ ಬೇಡಂ, ಬೇಡ ’ಗಳ ಪ್ರಯೋಗ ವಿಚಾರವು.

ಸೂತ್ರಂ || ಪ್ರಾಕ್ಪ್ರಯೋಗೇ ಚಾವಿಕೃತಾತ್ || ೫೨೯ ||

(೧. ಪ್ರಾಕ್, ೨. ಪ್ರಯೋಗೇ, ೩. ಚ, ೪. ಅವಿಕೃತಾತ್.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಇಮಃ, ೨. ಅಲ್.

ವೃತ್ತಿ || ‘ ಬೇಡಂ, ಬೇಡ ’ಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಾದಾಗಲೂ ಆಗದಿರುವಾಗಲೂ ಅವಿಕೃತವಾದ ಇಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ‘ ಅಲ್ ’ ಬರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ವೆಂದಿರಂ ನಂಬಲಿಂ ಬೇಡಂ, ನಂಬಲಿಂ ಬೇಡ, ನಂಬಲಿಂ; ಅಕಾರ್ಯಮಂ ಮಾಡಲಿಂ ಬೇಡಂ, ಮಾಡಲಿಂ ಬೇಡ, ಮಾಡಲಿಂ.

ಪದಕೃತ್ಯ || 'ಅವಿಕ್ರತವಾದ ಇಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯದ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಇಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾದಾಗ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ: ನೋಡಲ್ ಬೇಡ, ನಂಬಲ್ ಬೇಡಂ 'ಅವಿಕ್ರತವಾದ' ಎಂದು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಇಲ್ಲಿ 'ಅಲ್' ಎಂಬುದರ ಹಿಂದೆ ಮತ್ತೆ 'ಅಲ್' ಬರುತ್ತಿದ್ದಿತು. 'ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ (ಇಮ್-ಪ್ರತ್ಯಯದ) ಪರದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಚಾರ ೫೨೯

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ಚ' ಶಬ್ದವು 'ಅಪ್ರಯೋಗೇ' (ಪ್ರಯೋಗವಾಗದಿರುವಾಗಲೂ) ಎಂಬುದನ್ನು ಸಮುಚ್ಚಯಮಾಡುವುದು. ಅದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಗವಾದಾಗಲೂ ಆಗದಿರುವಾಗಲೂ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಬರುವುದು. 'ಇಮ್ || ೪೬೭ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಿಷ್ಟವಾದ 'ಇಮ್' ಎಂಬುದು ವಿಕೃತವೇ ಆಗಿರಲು ಅದಕ್ಕೆ 'ಅವಿಕ್ರತವಾದ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಹೇಗೆ ಹೊಂದುವುದೆಂದು ಶಂಕಿಸಿದರೆ ಸಮಾಧಾನವು — 'ಇಮ್' ಎಂಬುದು ಇತ್-ಪ್ರತ್ಯಯದ ವಿಕೃತಿ ಎನಿಸಿದರೂ 'ಇಮ್' ಎಂಬುದು 'ಬೇರೆ ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದದಿದ್ದಾಗ' ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವು. ಎಂದರೆ 'ಇಮ್' ಎಂಬುದು ವಿಕೃತವಾಗದೆ ಇಮ್-ಎಂಬ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವಾಗ ಅದರ ಹಿಂದೆ 'ಅಲ್' ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಆಶಂಕೆಯೇನೆಂದರೆ — ಇಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಿದ 'ಅಲ್' ಎಂಬುದು ಆಗಮವೇ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಆದೇಶವೇ? ಈ ಮೂರರ ಹೊರತು ವಿಧೇಯಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಆಗಮವಲ್ಲ; ಏಕೆಂದರೆ ಇದು 'ಕಿತ್' (ಕ ಕಾರವು ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿ ಉಳ್ಳದು) ಅಲ್ಲ; 'ಕಿದಂತಃ || ೨೫ ||' — ಸಷ್ಠ್ಯಂತದ ಮುಂದೆ ಮತ್ತೊಂದನ್ನು ಬಾಧಿಸದೆ (ಲೋಪಿಸದೆ) ಬರುವಂತಹುದು ಆಗಮವು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅಲ್ಲ; ಏಕೆಂದರೆ ಇದು ಪರವಾಗಿ ಬಂದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿಯೇ ಬರುವುದು. 'ಪಞ್ಚಮ್ಯಾಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಪರಃ || ೧೪ ||' ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದು ಆದೇಶವೂ ಅಲ್ಲ; ಏಕೆಂದರೆ ಇದು ಯಾವುದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ; ಆದೇಶವು ಸಷ್ಠ್ಯಂತದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅದರ ಅಂತ್ಯಭಾಗವನ್ನು ಇಲ್ಲಿನ ಪೂರ್ಣ ಸಷ್ಠ್ಯಂತವನ್ನು ಲೋಪಿಸಿ ಬಂದದ್ದು ಆದೇಶವು. ಇದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವು: 'ಅಲ್' ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ. ಇನ್ನು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅಲ್' ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ, ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ; ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆದೇಶರೂಪವಾಗಿದೆ; ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಲು ಪ್ರತ್ಯಯರೂಪವಾಗುವುದು ಹೇಗೆ ಎಂದು ಶಂಕಿಸಿದರೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಇಮಃ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಸಷ್ಠ್ಯಂತದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟುದರಿಂದ ಆದೇಶವೆಂದೂ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಪಞ್ಚಮಿಾ' ನಿರ್ದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ 'ಪಞ್ಚಮ್ಯಾಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಪರಃ || ೧೪ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಮೇರೆಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದೂ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ಪರವಾಗಿಯೇ ಬರಬೇಕಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವವಾಗಿ ಬಂದ 'ಅಲ್' ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ಹೇಗೆ ಹೇಳುವಿರಿ

ಎಂಬ ಮೊದಲಿನ ಶಂಕೆಯು ಹಾಗೇ ಉಳಿಯುತ್ತಲ್ಲವೇ? ಅಹುದು; ಪ್ರತ್ಯಯವು ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗೆ ಸರವಾಗಿ ಬರುವ ನಿಯಮವಿದ್ದರೂ ಕೆಲವೆಡೆ ಪೂರ್ವವಾಗಿಯೂ ಬರುವುದುಂಟು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಇದು ಕಾಣಬರುವುದು. 'ಸುಪ್ತಃ ಪ್ರಾಗ್ ಬಹುರ್ವಾ || ಶಾ. ೩. ೪. ೭೮ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಾಮಪದದ ಹಿಂದೆ 'ಬಹು' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯದ ವಿಧಾನವಿದೆ. ['ಈಪತ್ ಆಸರಿ ಸಮಾಪ್ತೋ-ರಾಜಾ ಬಹುರಾಜಾ' ಮುಂತಾದುವು.] ಇಲ್ಲಿಯೂ 'ಆಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪೂರ್ವವಾಗಿ ಬಂದಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

'ಬೇಡಂ, ಬೇಡ'ಗಳ ಪ್ರಯೋಗ ಪಕ್ಷದ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳಿ ಬಳಿಕ ಅಪ್ರಯೋಗ ಪಕ್ಷದ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವನು. 'ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ನಂಬಬೇಡಿರಿ, ಅಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಡಿರಿ' ಎಂದು ಉದಾಹರಣೆ ವಾಕ್ಯಗಳ ಅರ್ಥವು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೫೩೦

ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದ ಕ್ರಿಯಾ ಪದಗಳುಂಟಾಗುವ ಬಗೆಯನ್ನು ಹೇಳುವನು.

ಸೂತ್ರಂ || ಕರ್ಮಣ್ಯನುಪದಃ || ೫೩೦ ||

(೧. ಕರ್ಮಣಿ, ೨. ಅನು, ೩. ಶಬ್ದಃ.)

ವೃತ್ತಿ || ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಿದ ಅಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಲು ಧಾತುವಿಗೆ ಹೊಂದಿ 'ಪಡು' ಧಾತುವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದು ಘಟಂ ಕುಂಬಜನಿಂ, ನೋಡಲ್ಪಟ್ಟನರಸನಂಗನೆಯಿಂ, ಬಯಸಲ್ಪಟ್ಟೆನೊ ತರುಣಿ ರಮಣಿನಿಂ, ಮಾಡಲ್ಪಡುಗೆಮಗೆ ಸಂಪದಂ ಜನಪತಿಯಿಂ, ಕಿಡಿಸಲ್ಪಡುಗೆಮ್ಮ ದುಃಖ ಸಂತತಿ ಜನನಿಂ.

ಪದಕೃತ್ಯ || 'ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಿದ ಅಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಲು' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಕರ್ತ್ರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ : ನೋಡಿದನರಸನಂಗನೆಯಿಂ, ಮಾಡಿದಂ ಪದಕಮನಕ್ಕಸಾಲೆ. 'ಅನು' (ಹೊಂದಿ) ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ 'ವ್ಯವಧಾನವಿಲ್ಲದೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಬರುವುದು.

ವಿಚಾರ ೫೩೦

ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕರ್ತ್ರಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಅಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸೇರುವವೆಂದು ಈ ಮೊದಲು ಹೇಳಿದೆ. ಕರ್ತ್ರಕರ್ಮಾರ್ಥಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಈವರೆಗೆ ಹೇಳಿ ಈಗ ಕರ್ಮಾರ್ಥದ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದಾರಂಭಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

'ಪಡು' ಎಂಬುದು ಧಾತುವು. ಶಯನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ರೂಢವಾದುದು. ಅದು ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಾರ್ಥಕ ಅಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತನ್ನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳದೆ ಕೇವಲ ಶಬ್ದ ಸಂಸ್ಕಾರವೆಂದು ಎಲ್ಲ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಅಂಗವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ 'ಲಿಟ್' ಲ ಕಾರದಲ್ಲಿ (ಪೂರ್ಣ ಭೂತಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ 'ಕೃ, ಭೂ, ಆಸ್' ಇವುಗಳ ಪ್ರಯೋಗವು ಕಾಣಬರುವುದು.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಣಿ (ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ) ಎಂದಿಷ್ಟೇ ಹೇಳಿದೆ. ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಲ್ಲವಾಗ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಬಂದಿತು? ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಲಿ ಕೃತ್-ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಲಿ ಬರುವುದೇ ಹೊರತು ಬೇರೆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದು. ' ಕೃತಿ ವಾ || ೫೩೧ || ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃತ್-ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ವಿಧಾನವು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಲು' ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ತಾನಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಉದಾ : ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟುದು ಘಟಂ ಕುಂಬಟನಿಂ, ಕರ್ತರಿ-ಮಾಡಿದಂ ಘಟಮಂ ಕುಂಬಟಂ.

ರೂಪಸಿದ್ಧಿ — ಮಾಡಿದಂ ಕುಂಬಟಂ ಘಟಮಂ — ' ಮಾಡು ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ' ಧಾತೋರೇಕಾನೇಕತ್ವೇ.... || ೪೪೨ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕ ವಚನದ ' ಅಮ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಲು ' ದಪದವಂ.... || ೪೪೬ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭೂತಕಾಲದ ' ದ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಡುವೆ ಬರಲು ' ಇದುತ್ತಃ || ೪೭೬ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉ ಕಾರಕ್ಕೆ ಇ ಕಾರಾದೇಶವಾಗಲು ' ಮಾಡಿದಂ ' ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುವುದು. ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯವು ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ' ಕುಂಬಟ ' ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ' ಮುಕ್ತೇ || ೨೨೭ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಥಮ ಬಂದಿದೆ. ಕರ್ಮವು ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಉಕ್ತವಾಗಿ ಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ' ಕರ್ಮಣ್ಯಮ್ || ೨೦೪ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಘಟ ' ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯ ಬಂದಿದೆ. ಕರ್ಮಾರ್ಥಕ ಕ್ರಿಯಾಪದದ ವಾಕ್ಯರಚನೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದಿದ್ದಾಗ ' ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟುದು ಘಟಂ ಕುಂಬಟನಿಂ ' ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಆಗ ' ಮಾಡು ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ' ಕರ್ಮಣಿ || ೪೪೩ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ' ಅಮ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ' ಕರ್ಮಣ್ಯನುಪದಃ || ೫೩೦ || ' ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಮಾಡು ' ವಿನ ಮುಂದೆ ' ಪಡು ' ವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗವು. ' ತಸ್ಮಿನ್ನೇದಲಾ || ೫೩೨ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ' ಅಲ್ ' ಆದೇಶವೂ ' ನಪ್ಪುದಃ || ೪೫೪ || ' ಎಂಬುದರಿಂದ ' ಅಮ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ' ಉದು ' ಆದೇಶವೂ ' ದಪದವಂ || ೪೪೬ || ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಭೂತಕಾಲದ ' ದ ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ' ಡೋಷ್ಠಃ || ೪೮೭ || ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಡುವಿನ ' ಡು ' ವಿಗೆ ಟಾ ದೇಶವೂ ಆಗಲು ' ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟುದು ' ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುವುದು. ಕರ್ಮಾರ್ಥ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಕರ್ಮವು ಉಕ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ' ಮುಕ್ತೇ || ೨೨೭ || ' ಎಂಬುದರಿಂದ ' ಘಟ ' ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮ ಕರ್ತೃವು ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಅನುಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ' ಕುಂಬಟ ' ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ' ಹೇತುಕರ್ತೃಕರಣ.... || ೨೦೯ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಕ್ತಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯ ಬಂದಿದೆ. ಈ ಮೇರೆಗೆ ' ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟುದು ಘಟಂ ಕುಂಬಟನಿಂ ' ಎಂದಾಗುವುದು. ಉಳಿದ ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಹೀಗೆಯೇ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಅನು ' ಎಂಬುದು ಅವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ' ಪಡು ' ಬರುವುದು ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ' ಕೃ, ಭೂ, ಅಸ್ ' ಎಂಬವು ಅನುಪ್ರಯೋಗಗಳಾಗಿ ಬರುವವಾದರೂ ಅವು ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗುವುದುಂಟು.

ಉದಾ :

‘ ತಂ ಪಾತಯಾಂ ಪ್ರಥಮಮಾಸ ಪಪಾತ ಪಶ್ಚಾತ್ ’
 ‘ ಪಾತಯಾಂ ’ ಇದರಿಂದ ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ‘ ಆಸ ’ ಬಂದಿದೆ. ಮತ್ತು —
 ‘ ಪ್ರಚಲನ್ನೀನಮಕರಃ ಪ್ರಭೂತರವಾರಿಕಃ
 ಚಕಾರ ಕಲಯಾನುಬ್ಧಿ ಮೃಹಾಣೇಷ ನಭಸ್ತುಲಾಮ್ ’
 ‘ ಕಲಯಾಂ ’ ಇದರ ಹಿಂದೆ ‘ ಚಕಾರ ’ ಬಂದಿದೆ. ಮತ್ತು —

‘ ಯಂ ಚಕ್ರರಿಂದ್ರಾಸ್ತಿದಶೇಂದ್ರಶೈಲೇ ಸಂಸ್ಥಾಪಯಾಮುಜ್ವಲರತ್ನಸೀತೇ ’
 ಇಲ್ಲಿ ‘ ಸಂಸ್ಥಾಪಯಾಂ ’ ಎಂಬುದರ ಹಿಂದೆ ವ್ಯವಹಿತವಾದಿಂದ ‘ ಚಕ್ರಃ ’ ಎಂಬುದಿದೆ.
 ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಇಲ್ಲ. ಅನುಪ್ರಯೋಗವು ಅವ್ಯವಹಿತವಾಗಿಯೇ ಇರಬೇಕೆಂದು
 ನಿಯತವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೩೧

‘ ಪಡು ’ ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ವಿಚಾರವು :

ಸೂತ್ರಂ || ಕೃತಿ ನಾ || ೫೩೧ ||

(೧. ಕೃತಿ, ೨. ನಾ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಕರ್ಮಣಿ, ೨. ಅನು, ೩. ಪಡುಃ.

ವೃತ್ತಿ || ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಧಿವಲ್ಲದ್ದು ಕೃತ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ;
 ‘ ಪಡು ’ ಎಂಬುದು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದಂ, ಮಾಡಿದುದಂ; ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದಿಂ, ಮಾಡಿದುದಿಂ
 ತೋರಲ್ಪಟ್ಟದರ್ಕೆ, ತೋರಿದುದರ್ಕೆ; ಆಡಲ್ಪಡುವ ಪೊಲಂ, ಆಡುವ ಪೊಲಂ; ತೂಗಲ್ಪಡುವ
 ಡಾಣಿ, ತೂಗುವ ಡಾಣಿ.

ವಿಚಾರ ೫೩೧

ರೂಪಸಿದ್ಧಿ — ‘ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದಂ ’ — ‘ ಮಾಡು ’ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ‘ ಅಚ್ಚಾಕರ್ತೃ
 ಕರ್ಮಣೋಃ || ೫೪೩ || ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ ಅಚ್ಚ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಲು
 ‘ ಕೃತಿ ನಾ || ೫೩೧ || ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಪಡುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗವಾಗಲು
 ‘ ತಸ್ಮಿನ್ನದಲಾ || ೫೩೨ || ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ‘ ಅಲ್ ’ ಆದೇಶವಾಗಲು
 ‘ ಅಚಃ || ೪೫೫ || ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ ಅಚ್ಚ ’ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ‘ ಉದು ’ ಆದೇಶವಾಗಲು
 ‘ ಅಚಿ||೪೪೭|| ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭೂತಕಾಲದ ‘ ದ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಲು ‘ ಡೋಷ್ಠಃ || ೪೪೭ || ’
 ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಡುವಿನ ‘ ಡು ’ ವಿಗೆ ಟಾದೇಶವಾಗಲು ‘ ವರ್ಗಪ್ರಥಮಾತ್ಮನಃ || ೫೦೬ || ’
 ಎಂಬುದರಿಂದ ದ ಕಾರಕ್ಕೆ ಟ ಕಾರಾದೇಶವಾಗಲು ‘ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದು ’ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುವುದು.
 ಬಳಿಕ ಈ ಕೃಂದತ ಶಬ್ದರೂಪವು ‘ ಅರ್ಥವಲ್ಲಿಂಗಂ || ೬ || ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು
 ಹೊಂದಿದ ಬಳಿಕ ‘ ಲಿಂಗಾತ್ ಸುಪ್ || ೨೦೩ || ’ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ‘ ಕರ್ಮಣ್ಯಮ್
 || ೨೦೪ || ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ ಆಮ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಲು ‘ ಲುಬನಾಮ

ಹಾನ್ || ೩೬ || ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಉಕಾರವು ಲೋಪಹೊಂದಲು ' ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟುದಂ ' ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ' ಮಾಡಿಮಸಂ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಡುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾದುದರಿಂದ ' ಪಡು ' ಬಂದಿಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿದ ರೂಪಗಳು ಕೃದಂತಗಳೆಂದು ತೋರಬೇಕೆಂದು ಅವನ್ನು ಪ್ರಥಮ ಯನ್ನಳಿದು ದ್ವಿತೀಯಾನಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ' ಆಡಲ್ಪಡುವ ಪೊಲಂ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ' ಆಡಲ್ಪಡುವುದು ಪೊಲಂ ' ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹವು. ' ವಿಶೇಷಣಮೇಕಾರ್ಥೇನ || ೩೦೯ || ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸವು. ' ಪೂರ್ವಸ್ವರೇಣೈಕಾರ್ಥೇ || ೩೩೩ || ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಾಂತ್ಯ ಸ್ವರಾದಿಯಾದ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ' ಅಗ್ನಿಹುಲಂ || ೩೪೫ || ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಗಾಗಮವೂ ' ಅಕಃ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ || ೯೬ || ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವೂ ಆಗಲು ತರುವಾಯ ಲಿಂಗ ಸಂಜ್ಞೆ ಮೊದಲಾದುದು ಬರುವುದು. ಆಗ ' ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಪೊಲಂ ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಆಗುವುದು. ಅವತಾರಿಕೆ ೫೩೨

' ಪಡು ' ಅನುಪ್ರಯೋಗವಾದಾಗ ಬರುವ ಕಾರ್ಯವು.

ಸೂತ್ರಂ || ತಸ್ಮಿನ್ನೈದಲೌ || ೫೩೨ ||

(೧. ತಸ್ಮಿನ್, ೨. ಎದಲೌ.)

ವೃತ್ತಿ || ' ಪಡು ' ಧಾತುವು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ಧಾತುವಿಗೆ ' ಎ, ಅಲ್ ' ಎಂಬಾದೇಶಗಳು ಬರುವುವು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಮಾಡೆಪಟ್ಟಂ, ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಂ; ನೋಡೆಪಟ್ಟಂ, ನೋಡಲ್ಪಟ್ಟಂ; ಕಿಡಿಸೆ ಪಟ್ಟುದು, ಕಿಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟುದು.

ಪದಕೃತ್ಯ || ' ಪಡು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಅದು ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಾಗ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ : ಮಾಡಿದಂ, ಕೂಡಿದಂ.

ವಿಚಾರ ೫೩೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ತಸ್ಮಿನ್ ' ಎಂದರೆ ' ಪಡು ಪರವಾಗಲು ' ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೩೩

ಕೃದಂತ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುವ ಸೂತ್ರಕಾರನು ಮೊದಲು ಧಾತುವಿಶೇಷಗಳಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಧಾತುಗಳುಂಟಾಗುವ ಬಗೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುವವನಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಧಾತುಗಳ ನ್ನುಂಟುಮಾಡಲು ಬರುವ ' ಇಸು ' ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಚಾರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಇಸುಪ್ರತ್ಯಯೋತಿ ಭಾವೇ ಲ್ಯುಟೋಽಯನಾದೇರ್ಲುಪ್ಪ ದೋಃ

|| ೫೩೩ ||

(೧. ಇಸುಪ್, ೨. ತತ್ಕರೋತಿ, ೩. ಭಾವೇ, ೪. ಲ್ಯುಟಃ, ೫. ಅಶಯನಾದೇಃ, ೬. ಲುಪ್, ೭. ಡ, ೮. ದೋಃ.)

ವೃತ್ತಿ || ' ಭಾವ ' ಎಂದರೆ ಕ್ರಿಯೆ; ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ಲ್ಯುಟ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ' ಶಯನ ' ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಳಿದ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ' ಅದನ್ನು ಮಾಡು ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ

‘ ಇಸು ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ಆಗ ಶಬ್ದದ ‘ ದು ’ ಭಾಗಕ್ಕೆ (ಕೊನೆಯ ಸ್ವರವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಮುಂದಿನ ಭಾಗಕ್ಕೆ) ಲೋಪವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಪಚನಮಂ ಮಾಡುವಂ ಪಚಿಸುವಂ; ಇದೇ ಮೇರೆಗೆ: ವರ್ಧಿಸುವಂ, ರಕ್ಷಿಸುವಂ, ಸೇವಿಸುವಂ; ಪಾಲಿಸುವಂ, ಭೋಜಿಸುವಂ, ಲಾಲಿಸುವಂ.

ಪದಕೃತ್ಯ || ‘ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ‘ ಇಸು ’ ವನ್ನು ಸೇವಿಸಬಾರದು. ಉದಾ: ‘ ಭುಜ್ಯತೇ (ತಿನ್ನಲ್ಪಡುವುದು) ಇತಿ ಭೋಜನಮಂ ’ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ‘ ಭೋಜನ ’ ಶಬ್ದವು ‘ ಆನ್ ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಆಗ ಅದರ ಮುಂದೆ ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ ಇಸು ’ ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ ಲ್ಯುಟ್-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ‘ ಇಸು ’ ಇಲ್ಲ. ಉದಾ: ಯಜ್ಞ ’ ಮುಂತಾದುವು. ‘ ಶಯನ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ (ಶಯನ+ಇಸು) ‘ ಶಯಿಸು ’ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

‘ ಶಯನ ’ ಮೊದಲಾದುವು — ‘ ಶಯನ, ಚಯನ, ತಕ್ಷಣ, ರ್ವಣ, ರವಣ, ನಯನ, ಸ್ತನನ, ಕವನ ’ ಮುಂತಾದುವು. ಇವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ‘ ಶಯನಾದಿಗಳು ’ ಆಕೃತಿ ಗಣವು.

ವಿಚಾರ ೫೩೩

ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿಯೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನೂ ಹೇಳಿ ಈಗ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನೂ ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಕೆಲವು ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಾರ್ಹವಾದ ಪದವು ನಾಮಪದವೆಂದೂ ಧಾತುಪದವೆಂದೂ ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಬಗೆಯ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪ್ರಕೃತಿಕವೂ ಅಸಂಸ್ಕೃತಪ್ರಕೃತಿಕವೂ ಎಂದು ದ್ವಿವಿಧವಾಗಿದೆ. ಅಸಂಸ್ಕೃತಪ್ರಕೃತಿಕಗಳಾದ ಎರಡು ಬಗೆಯ ಪದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಅವು ಸ್ವತಃ ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಸಂಸ್ಕೃತ ಪ್ರಕೃತಿಕಗಳಲ್ಲಿ ನಾಮಗಳನ್ನೂ ಧಾತುಗಳನ್ನೂ ಸಿದ್ಧಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿದೆ. ಸಂಸ್ಕೃತ ಪ್ರಕೃತಿಕ ನಾಮಪದಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರಾಂತ ವ್ಯಂಜನಾಂತಗಳಾದ ದ್ವಿವಿಧಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ‘ ಲಿಂಗಾತ್ಪುಷ್ || ೨೦೩ || ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಾಮವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಲು ಕಾರಣವೆನಿಸಿದ ಲಿಂಗ-ಸಂಜ್ಞೆಯು ಹಲವು ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈಗ ಸಂಸ್ಕೃತಪ್ರಕೃತಿಕಗಳಾದ ಧಾತುಪದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ‘ ಭೋಜನ, ರಕ್ಷಣ ’ ಮುಂತಾದ ಭಾವ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ‘ ಧಾತೋಃ || ೪೪೨ || ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸೇರಲು ಕಾರಣವೆನಿಸಿದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರಕಾರನು ‘ ಇಸುಪ್ ತತ್ ಕರೋತಿ.... || ೫೩೩ || ’ ಮುಂತಾದ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಇಸುಪ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯಸ್ವರೂಪವೂ 'ತತ್ಕರೋತಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಅರ್ಥವೂ 'ಭಾವೇ ಲ್ಯುಟಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯಸ್ಥಾನವೂ 'ಅಶಯನಾದೇಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಷಯಸಂಕೋಚವೂ 'ಲುಪ್ಪದೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಕಾರ್ಯವೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತಹ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ 'ಇಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಧಾತುಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅವುಗಳ ಮುಂದೆ ಅಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನಾಗಲಿ ಕೃತ-ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನಾಗಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪ್ರಕೃತಿಕಗಳಾದ ಧಾತುಪದಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಎಲ್ಲ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ; ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅಂತಹ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅವುಗಳ ಸಮುದಾಯದಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸುವುದನ್ನು ಒಂದು ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿವೆ ಅವೆಲ್ಲವನ್ನು ಒಂದೊಂದನ್ನಾಗಿ (ಸ್ವರೂಪತಃ) ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ಮಾರ್ಗಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಾಧಿಸಬಹುದು. ಅದು ಕೂಡ ಕೆಲವೆಡೆ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಕೆಲವೆಡೆ ಒಂದೊಂದನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಸ್ವರೂಪನಿರ್ದೇಶದಿಂದ — ಎಂದು ಎರಡು ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ 'ಲಕ್ಷಣದಿಂದಾಗಲಿ ಸ್ವರೂಪನಿರ್ದೇಶದಿಂದಾಗಲಿ' ಎಂಬ ವಿಕಲ್ಪವನ್ನಾಗಲಿ ಲಕ್ಷಣದಿಂದಲೂ ಸ್ವರೂಪನಿರ್ದೇಶದಿಂದಲೂ ಎಂಬ ಸಮುಚ್ಚಯವನ್ನಾಗಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ — ಎಲ್ಲೆಡೆಗೆ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಪೃಥಕ್ಕರಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ; ಏಕೆಂದರೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಒಳಕೊಳ್ಳುವ ಒಂದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣವು ಸಿಕ್ಕುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲೆಡೆಗೆ ಸ್ವರೂಪನಿರ್ದೇಶವೂ ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ; ಶಬ್ದಗಳು ಅನಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನ್ನು ಒಂದೊಂದನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುವುದು (ಸ್ವರೂಪನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿ ಹೇಳುವುದು) ಅಶಕ್ಯವಾಗಿದೆ. 'ಶಬ್ದರಾಶಿಃ ಅಪರ್ಯಂತಃ' ಎಂಬ ವಚನವುಂಟು. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದಲೇ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿಕಲ್ಪಪಕ್ಷವನ್ನೂ ಸಮುಚ್ಚಯಪಕ್ಷವನ್ನೂ ಸ್ವೀಕರಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ದೋಷಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಒಂದನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರೆ ಇನ್ನೊಂದು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲವಕ್ಕೂ ಒಂದೇ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಹಿಡಿಯದೆ 'ಕೆಲವೆಡೆ ಒಂದು ಕೆಲವೆಡೆ ಇನ್ನೊಂದು' ಎಂದು ಎರಡು ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದೇ ಯೋಗ್ಯವು. ಎಷ್ಟು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅನುಸ್ಮೃತವಾದ ಒಂದು ಲಕ್ಷಣವು ಇರುವುದೋ ಅವನ್ನು ಒಂದು ಗುಂಪು ಮಾಡಿ ಉಳಿದವನ್ನು ಒಂದೊಂದನ್ನಾಗಿ (ಸ್ವರೂಪತಃ) ಹೇಳಬೇಕು. ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರರ ಮತಭೇದದಿಂದ ಭಿನ್ನಭಿನ್ನತೆ ಇದ್ದರೂ ಈ ಸೂತ್ರಕಾರನು ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ರಚಿಸುವಾಗ ತನ್ನ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ಪಾಣಿನೀಯಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ತಾನು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ ಶಬ್ದಗಳು 'ಭಾವೇ ಲ್ಯುಟಂತ'ಗಳೆಂದು ಹೇಳಿರುವನು.

'ಭಾವೇ ಲ್ಯುಟಂತ'ನೆಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದಲೇ ಈ ಸೂತ್ರಕಾರನು ಇಲ್ಲಿ ಪಾಣಿನೀಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದನೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾಣಿನೀಯು ತಾನು ಕಂಡು ಹಿಡಿದ ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃ, ಕರ್ಮ, ಭಾವಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ 'ಲ್ಯುಟ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೇಳಿದನು. ಉಳಿದವರು 'ಯುಟ', 'ಅನಟ' ಇಲ್ಲಿವೆ ಬೇರೆ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ 'ಲ್ಯುಟ'

ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಭಾವಾರ್ಥಕದ್ದನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು 'ಭಾವೇ ಲ್ಯುಟಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಭಾವಾರ್ಥಕ ಲ್ಯುಟ್-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾದ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಾರದೆಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶಯನಾದಿಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರುವವನ್ನು ಬಿಡಲೋಸುಗ 'ಅಶಯನಾದೇಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು.

'ಇಸು' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅರ್ಥವನ್ನು 'ತತ್ ಕರೋತಿ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. 'ತತ್ ಕರೋತಿ' ಎಂದರೆ 'ಅದನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಲ್ಯುಟ್-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವೇ 'ಮಾಡುತ್ತಾನೆ' ಎಂಬ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉದಾ : ರಕ್ಷಣವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ — ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಮಾಡುತ್ತಾನೆ' ಎಂಬ ಕ್ರಿಯೆಯ ಕರ್ಮವು ರಕ್ಷಣವು.

ಈ ಮೇರೆಗೆ ಶಯನಾದಿ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಭಾವಾರ್ಥಕ ಲ್ಯುಟ್-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ 'ಇಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ 'ಇಸು'ವನ್ನು ಸೇರಿಸುವಾಗ ಆ ಶಬ್ದದ 'ದು' ಲೋಪವಾಗುವುದು. ಈ ಮೇರೆಗೆ ಧಾತುಗಳುಂಟಾದ ಬಳಿಕ ಅವುಗಳ ಮುಂದೆ ಅಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರಲು 'ಪಚಿಸಿದಂ, ಪರಿಸಿದಂ' ಮುಂತಾದ ರೂಪಗಳಾಗುವುವೆಂದು ಅವನ್ನೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುವನು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ನಾಮಗಳಿಂದ ಧಾತುಗಳುಂಟಾಗುವುವು. ಕಾಮ್ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ನಾಮಗಳ ಮುಂದೆ ಸೇರಲು 'ಪುತ್ರ, ರಾಜ' ಮೊದಲಾದ ನಾಮಗಳು ಧಾತುಗಳಾಗಲು 'ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯತಿ, ರಾಜ್ಯಕಾಮ್ಯತಿ' ಮುಂತಾದ ಕ್ರಿಯಾಪದದ ರೂಪಗಳಾಗುವುವು.

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಕಾಮ್ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಿಗೆ 'ಸನಾಧ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ (ಪಾಣಿನಿ ೩. ೧. ೩೨)' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಾಣಿನಿಯು ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇಸುಬಂತಗಳಿಗೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬಾರದೆ 'ಪಚಿಸಿದಂ, ಪರಿಸಿದಂ' ಮೊದಲಾದ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳು ಹೇಗೆ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು ಎಂದು ಶಂಕೆಸಕೊಡದು. 'ಕ್ರಿಯಾರ್ಥೋ ಧಾತುಃ || ೧೨ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಕವಾದ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಕೃತಿಗಳಿಗೂ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಈ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ 'ಭೂವಾದಯೋ ಧಾತವಃ (ಪಾ. ೧-೩-೧.)' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭೂ' ಮೊದಲಾದ ಗಣಸೂತ ಪ್ರಕೃತಿಗಳಿಗೇ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತೆ 'ಸನಾಧ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ' ಎಂದು ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಬೇಕಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಮತ್ತೆ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಪ್ರಯಾಸವನ್ನು ತಂದು ಕೊಳ್ಳಬಾರದೆಂದೇ ಶಾಕಟಾಯನನು 'ಕ್ರಿಯಾರ್ಥೋ ಧಾತುಃ' ಎಂದು ಎಲ್ಲ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಕ ಪ್ರಕೃತಿಗಳಿಗೂ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವಂತೆ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿದನು.

ಇನ್ನು 'ಪಚನಮಂ ಮಾಡಿದಂ, ಪಚಿಸಿದಂ; ಪರಿಸಿದಂ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ 'ಪಚನ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ 'ಇಸು' ಸೇರಿದೆಯಷ್ಟೆ. 'ಇಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ತತ್ ಕರೋತಿ' 'ಅದನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. 'ಕರೋತಿ' (— ಮಾಡುತ್ತಾನೆ) ಎಂದರೆ ಕರ್ತೃಬೋಧವಾಗುವುದು; ಕೇವಲ

ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲ: ಕೃಷ್ಣ-ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ತೃರ್ಥಕ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಲು 'ಕರೋತಿ' ಎಂದಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ 'ಇಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃರ್ಥಕ ಎಂದೂ ಕೇವಲ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಕವೆಂದೂ ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. 'ಯೋ ಯತ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯೋ ಜಾತಃ ಸ ಏನಂ ವಕ್ತಿ' (ಯಾವ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದೋ ಅದು ಆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು.) ಎಂಬ ವಚನದಂತೆ 'ಪಚಿಸು, ಪಠಿಸು' ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃರ್ಥಕವಾದ 'ಇಸು' ಸೇರಿದ್ದಾದರೆ 'ಪಚಿಸು' ಎಂದರೆ ಪಚನ ಕರ್ತೃ 'ಪಠಿಸು' ಎಂದರೆ ಪಠಣ ಕರ್ತೃ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾದೀತು. ಆಗ ಇವು ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಕಗಳಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಇವಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಗೆ ಎಂದು ಶಂಕೆ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಸಮಾಧಾನವೇನೆಂದರೆ — 'ಕರೋತಿ' ಎಂಬುದು ಕರ್ತೃರ್ಥಕವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ; ಔಪಚಾರಿಕವಾಗಿ ಕರ್ತೃನಿಷ್ಠ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವುದು — 'ಕ್ರಿಯಾ ಕ್ರಿಯಾಪದೋರೇಕತ್ವೋಪಚಾರಾತ್' ಇಲ್ಲಿನ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೇ 'ಕರೋತಿ'ಯು ಕ್ರಿಯಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಕ್ರಿಯೆ, ಕ್ರಿಯಾವತ್ ಇವುಗಳ ಒಟ್ಟಿನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಏಕತ್ವಾದ್ಯವಸಾನ ಮಾಡಿದರೆ 'ಕರೋತಿ'ಯು ಕ್ರಿಯಾರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳುವುದು. ಇಲ್ಲಿ 'ಕರೋತಿ'ಯು ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಪದವೆಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು. ಧಾತುನಿರ್ದೇಶನಕ್ಕಾಗಿ ಕ್ರಿಯಾಪದದಂತೆ ಹೇಳುವುದು ವಾಡಿಕೆ. 'ಇಕ್ತಿಪೌ ಧಾತುನಿರ್ದೇಶೇ' ಎಂಬ ವಚನವಿದೆ. ಆ ಮೇರೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣ-ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ತಿಷ್ಠಾಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಧಾತುನಿರ್ದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈಗ 'ಕರೋತಿ' ಎಂದರೆ ಕೃಷ್ಣ. ಅದುದರಿಂದ 'ಪಚನಮಂ, ಮಾಡುಮಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಪಚನಕ್ರಿಯಾ ಕರ್ತೃವೆಂಬ ಅರ್ಥವಲ್ಲ; ಪಚನಕ್ರಿಯೆ ಎಂಬ ಇಷ್ಟೇ ಅರ್ಥವು. ಈ ಮೇರೆಗೆ ಇಸು-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಕಗಳಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಗಳಾಗಿ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಲು ತಕ್ಕುವಾಗುವುವು.

ಪ್ರತ್ಯಯದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ 'ಭುಜ್ಯತ ಇತಿ ಭೋಜನಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಲ್ಯುಟಾ' ಬಂದಿದೆ. 'ಭೋಜನ — ಅನ್ಯ; ಯಜ್ಞ — ಯಜನ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ್ತ' ಪ್ರತ್ಯಯವು. ಶಯನಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ 'ಇಸು' ಸೇರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೇ. ಆದರೆ ಕೆಲವುಗಳ ಹಿಂದೆ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿರುವಾಗ 'ಇಸು' ಸೇರುವುದು. ಉದಾ : ಸಂಚಯಿಸಿದಂ, ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದಂ, ಉನ್ನಯಿಸಿದಂ, ಅಭಿನಯಿಸಿದಂ ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ 'ಚಯನ, ನಯನ' ಮೊದಲಾದುವು ಉಪಸರ್ಗಯುಕ್ತಗಳಾಗಿ 'ಇಸು'ವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ.

ಅವತಾರಿಕೆ ಖೃಳ

'ಇಸು' ಪರವಾದಾಗ ನಮನಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಇಯ್ ನಮನಾದಿಭ್ಯಃ || ಖೃಳ ||

(೧. ಇಯ್, ೨. ಚ, ೩. ನಮನಾದಿಭ್ಯಃ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಇಸುವ್, ೨. ತತ್ ಕರೋತಿ, ೩. ಲುವ್, ೪. ದೋಃ.

ವೃತ್ತಿ || 'ನಮನ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ತತ್ಕರೋತಿ' — (ಅದನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಇಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು. ಆಗ ಅವುಗಳ 'ದು' ಲೋಪವೂ ಇಯ್-ಆದೇಶವೂ ಆಗುವುವು.

ಪ್ರಯೋಗ || ನಮನಮಂ ಮಾಡುವಂ — ನಮಿಸುವಂ, ನಮಿಯಿಸುವಂ; ಈ ಮೇರೆಗೆ ಭ್ರಮಿಸುವಂ, ಭ್ರಮಿಯಿಸುವಂ; ರಮಿಸುವಂ, ರಮಿಯಿಸುವಂ; ಗಮಿಸುವಂ, ಗಮಿಯಿಸುವಂ.

ನಮನಾದಿಗಣ — ನಮನ, ಭ್ರಮಣ, ರಮಣ, ಗಮನ, ಕ್ರಮಣ, ಸಪ್ತಮಣ, ಉತ್ಕ್ರಮಣ, ಉಪಕ್ರಮಣ, ವರಣ, ಧರಣ, ಹರಣ, ಭರಣ, ಸ್ಮರಣ, ತ್ವರಣ, ಜ್ವರಣ, ಚರಣ, ಜನನ, ವಮನ, ಕಥನ, ಮಥನ, ಶ್ರಥನ, ಗ್ರಥನ, 'ತಾರಣ, ಪೂರಣ, ಬೀರಣ — ಮುಂತಾದುವು. ನಮನಾದಿಗಳು ಆಕೃತಿಗಣವು.

ವಿಚಾರ ೫೩೫

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಮನಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಇಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅವುಗಳಿಗೆ 'ದು' ಲೋಪವನ್ನೂ 'ಇಯ್' ಆದೇಶವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ದು-ಲೋಪ, ಇಯಾರ್‌ಶಗಳು ಕ್ರಮದಿಂದ ಆಗುವವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ನಮನ, ಇಸು' ಎಂದು ಇರುವಾಗ ದು-ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಿ 'ಇಸು'ವನ್ನು ಸೇರಿಸಲು 'ನಮಿಸು' ಎಂಬ ರೂಪವೂ ದು-ಲೋಪಾನಂತರದಲ್ಲಿ 'ಇಯ್' ಆದೇಶ ವನ್ನು ಮಾಡಲು (ನಮ್, ಇಯ್, ಇಸು) 'ನಮಿಯಿಸು' ಎಂಬ ರೂಪವೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುವು. ನಮನಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ 'ನಮಿಸು, ನಮಿಯಿಸು' ಮೊದಲಾದ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ರಚಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನಮಿಸು' ಮೊದಲಾದ ದು-ಲೋಪವುಳ್ಳ ರೂಪಗಳು ಮಾತ್ರ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತಿದ್ದುವು.

ಅನವಾರಿಕೆ ೫೩೫

'ಇಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವ ಫಲವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಭೋಗಾದಿಭ್ಯಃ || ೫೩೫ ||

(ಒಂದೇ ಪದವು.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಇಸುಪ್, ೨. ತತ್ ಕರೋತಿ.

ವೃತ್ತಿ || ಭೋಗಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ತತ್ಕರೋತಿ (ಅದನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ)' ಎಂಬ ಅರ್ಥ ದಲ್ಲಿ 'ಇಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಭೋಗಮಂ ಮಾಡುವಂ ಭೋಗಿಸುವಂ, ಈ ಮೇರೆಗೆ ರಾಗಿಸುವಂ, ಭಾವಿಸುವಂ, ಕಾಮಿಸುವಂ.

ಭೋಗಾದಿಗಣ — ಭೋಗ, ರಾಗ, ಭಾವ, ಕಾಮ, ಪ್ರಾಸ, ರಂಗ, ಚಾಮ, ಲಾವ, ಸ್ವಾದ, ಗಾಢ, ನಾದ, ವೇಗ, ಯೋಗ, ನಿಯೋಗ, ವಿಯೋಗ, ಸಂಯೋಗ, ಉದ್ದೇಗ, ನಿರ್ವೇಗ, ಸಂವೇಗ, ವಿಶ್ವಾಸ, ನಿನಾದ, ನಿಯಾಮ, ಅಹ್ವಾನ, ಆರಾವ, ಸಂರಾವ, ವಿರಾವ,

ಅಲಾಪ, ಸಲ್ಲಾಪ, ಪ್ರಲಾಪ, ಅಪಲಾಪ, ಅಭಿಲಾಪ, ಉಚ್ಛ್ರಾಯ, ಉಚ್ಛ್ರಾಯ, ಪ್ರಸ್ತಾರ, ವಿನೇಕ, ನಿಶಾಲ, ಉದ್ಗಾರ, ಗೋಚರ, ಸ್ವರ, ಸಮ್ಪಾರ, ಉದ್ವಾಹ, ವಿವಾಹ, ಸನ್ನಾಹ, ಸ್ತುತಿ, ನುತಿ, ಸತಿ, ಯತಿ, ಸಿದ್ಧಿ, ವೃದ್ಧಿ, ತುಷ್ಟಿ, ಪುಷ್ಟಿ, ಕೃಷ್ಣಿ, ಸೃಷ್ಟಿ, ಸ್ಥಿತಿ, ಲಬ್ಧಿ, ರೂಢಿ, ಜೀರ್ಣ, ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ, ಟಿಪ್ಪಣಿ, ಟೀಕಾ, ವಿರಹ, ಮನನ, ಸೀವನ, ಗುಮ್ಪನ ಮುಂತಾದುವು. ಭೋಗಾದಿಗಳು ಅಕೃತಿಗಣವು. ಇಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಡಂತಗಳಾದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಾದಿ ರಬ್ಧಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದುದು ಅವುಗಳಿಗೆ ದು-ಲೋಪವು ಬರಬಾರದೆಂದು.

ವಿಚಾರ ೫೩೫

‘ಭೋಗಾದಿ’ ರಬ್ಧಗಳು ಲ್ಯುಡಂತಗಳಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ‘|| ೫೩೩ || ಇಸು’ ಬಾರದಿರಲು ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಇಸು’ವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ. ‘ವಾಖ್ಯಾನ’ ಮೊದಲಾದ ರಬ್ಧಗಳು ಲ್ಯುಟ್-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ || ೫೩೩ || ‘ಇಸು’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತಿರಲು ಭೋಗಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದುದಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವೇನೆಂದರೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ದು-ಲೋಪವು ಬರಬಾರದು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಸುವಿನೊಡನೆ ದು-ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದುದರಿಂದ ‘ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸು’ ಮುಂತಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೫೩೬

ಇಸು-ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಾಮಗಳ ಮುಂದೆ ಸೇರುವುದನ್ನು ಈ ಮೊದಲು ಹೇಳಿ ಈಗ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಸೇರುವುದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಧಾತೋರ್ಹೇತುಮತಿ || ೫೩೬ ||

(೧. ಧಾತೋಃ, ೨. ಹೇತುಮತಿ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಇಸುಪ್.

ವೃತ್ತಿ || ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಇಸು’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಅಟ್ಟಂ ಬಾಣಸಿಗಂ, ಅಡಿಸಿವಂ ಬಾಣಸಿಗನಿನರಸಂ, ಉಂಡುದು ಕೂಸು, ಉಣಿಸಿದಳ್ ಕೂಸನಬ್ಬ: ನುಡಿದಳರಸಿ, ನುಡಿಸಿದನರಸಿಯನರಸಂ; ಉಟ್ಟಂ ಪೊಲನನೊಕ್ಕಲಿಗಂ, ಉಟಿಸಿದಂ ಪೊಲನನೊಕ್ಕಲಿಗನಿಂ ಗೌಡಂ.

ವಿಚಾರ ೫೩೭

‘ಹಿನೋತಿ (- ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ) ಇತಿ ಹೇತುಃ’ ಎಂದರೆ ಪ್ರಯೋಜಕ ಇಲ್ಲವೆ ಪ್ರೇರಕ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ‘ಪಚನ, ಪರನ’ ಮೊದಲಾದ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವ ಕರ್ತೃವನ್ನು ‘ತೊಡಗಿಸುವವನು, ಪ್ರೇವಣ’ ಮೊದಲಾದುದರಿಂದ ‘ನಿಯೋಗಿಸುವವನು’ ಎಂದರೆ ‘ನೀನು ಅಡು, ನೀನು ಓಡು’ ಎಂದು ಯೋಜಿಸುವವನು ‘ಹೇತು’ ಎನಿಸುವನು. ಯಾವನ ಸನ್ನಿಧಾನದಿಂದ ಪ್ರಕೃತ್ಯರ್ಥವಾದ ಕರ್ತೃವಿಗೆ ‘ಪ್ರಯೋಜ್ಯತ್ವವು’ ಎಂದರೆ ‘ಪ್ರಯುಕ್ತಿಕ್ರಿಯೆ’ ಯ ಕರ್ಮತ್ವವು ಬರುವುದೋ ‘ಆ ಪ್ರಯೋಜನ ಕ್ರಿಯೆ’ ಇಲ್ಲವೆ ‘ಪ್ರಯೋಜಕತೆ’ ಎಂಬುದನ್ನೂ ‘ಹೇತು’ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ‘ಪ್ರಯೋಜಕತೆ’ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದಲೇ

ಪಾಠಾಂತರ: ೧. ಅಭಿಲಾಪ.

‘ಆತನು ಪ್ರಯೋಜಕನು’ ಇಲ್ಲವೆ ‘ಹೇತು’ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ‘ಹೇತು’ ಎಂದರೆ ‘ಪ್ರಯೋಜಕ’ ಮತ್ತು ‘ಆತನ ಪ್ರಯುಕ್ತಿಕ್ರಿಯೆ’ ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿ ‘ಹೇತುಮತಾ’ ಎಂದರೆ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ‘ಪ್ರಯೋಜಕನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕ್ರಿಯೆ — ಪ್ರಯೋಜಕನ ಕ್ರಿಯೆ’ ಎಂದರೆ ಪಾಚನ, ಪಾಠನ ರೂಪವಾದ ಕ್ರಿಯೆ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ‘ಇಸು’ ಸೇರುವುದು.

‘ಧಾತೋಃ’ (ಧಾತುವಿಗೆ) ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಇಲ್ಲವೆ ಪ್ರಕರಣವಿರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥಬಲ್ಲವಾಗಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದರೂ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಧಾತೋಃ’ ಎಂದು ಮತ್ತೆ ಹೇಳಿದುದು ಸಮಸ್ತ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ‘ಇಸು’ ಸೇರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ‘ಇಸು’ ಸೇರಿದ ‘ಆಡಿಸು’ ಮುಂತಾದುವಕ್ಕೆಲ್ಲ ‘ಕ್ರಿಯಾರ್ಥೋ ಧಾತುಃ || ೧೨ ||’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು.

ಇನ್ನು ‘ಬಿಸಿಲ್ ಬಟ್ಟೆಗನಂ ಬಲಲಿಸಿತ್ತು, ಬೆಳ್ಳಿಂಗಳ್ ಬರಯಿಯಂ ಬೆದರಿಸಿತ್ತು’ ಮುಂತಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ‘ಬಿಸಿಲು, ಬೆಳ್ಳಿಂಗಳು’ ಮುಂತಾದುವು ಅಚ್ಚೇತನಗಳಾದುದರಿಂದ ಹೇಗೆ ಪ್ರಯೋಜಕ (ಪ್ರೇರಕ)ಗಳಾಗುವುವು, ಮತ್ತು ‘ಬಟ್ಟೆಗಂ ಗಟ್ಟಿದೊಳ್ ಪೊಲ್ಲಂ ಮುಲುಂಗಿಸಿದಂ, ಊರಿಂ ಪೊಲಮಟ್ಟು ಗಾವುದದೊಳ್ ಮುಂಬಿಸಿಲಂ ಮಾಡಿಸಿದಂ’ ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ‘ಪೊಲ್ಲು, ಮುಂಬಿಸಿಲು’ ಮುಂತಾದುವು ಅಚ್ಚೇತನಗಳಾದುದರಿಂದ ಹೇಗೆ ಪ್ರಯೋಜ್ಯ (ಪ್ರೇರ್ಯ)ಗಳಾಗುವುವು, ಮತ್ತು ‘ಕೊಲಿಸಿದಂ ಅರ್ಜುನನಿಂ ಕರ್ಣನಂ ಕೃಷ್ಣಂ, ಆಡಿಸಿದಂ ಬಾಣಸಿಗನಿಂ ಅನ್ನಮಂ ಅರಸಂ’ ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃಗಳಾದ ‘ಅರ್ಜುನ’ ಮುಂತಾದವರು ‘ಕೃಷ್ಣಾದಿ’ ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರವಿಷಯಭೂತರಾಗಿ ಕರ್ಮಗಳಾಗುವುದರಿಂದ ‘ಅರ್ಜುನ’ ನೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ತೃತೀಯೆ ಹೇಗೆ ಬಂದಿತು ಮೊದಲಾದ ವಿಚಾರವು ಬಹುವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಗ್ರಂಥವು ಸಂಕ್ಷೇಪರೂಪಿಗಳಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ವಿಸ್ತಾರಾರ್ಪಣೆಗಳು ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು..... ‘ಕಾರೀಮೋಽಗ್ನಿರಧ್ಯಾ ಪಯತಿ [ಕಾಕುಳ್ಳನ (ಬೆರಣೆಯ) ಬೆಂಕಿಯು ಓದಿಸುತ್ತದೆ.] ‘ಉಜ್ಜಯಿನ್ಯಾಃ ಪ್ರಸ್ಥಿತೋ ಮಾಹಿಷತ್ಯಾಂ ಸೂರ್ಯಮುಗ್ಧಮಯತಿ (ಉಜ್ಜಯಿನಿಯಿಂದ ಹೊರಟವನು ಮಾಹಿಷ್ವತಿಯಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಮೂಡಿಸುತ್ತಾನೆ)’ ಮುಂತಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ಪೂರ್ವ ವ್ಯಾಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವೇಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಅನವತಾರಿಕೆ ೫೩೭

ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಇಸು’ವಿನ ಹೊರತು ಬರುವ ಬೇರೆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು.

ಸೂತ್ರಂ || ಅಶ್ವರ್ವಾ || ೫೩೭ ||

(೧. ಲ್ರಿಃ, ೨. ಚುಃ, ೩. ವಾ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಹೇತುಮತಿ.

ವೃತ್ತಿ || ೨ ಕಾರಾಂತಗಳೂ ರೇಫಾಂತಗಳೂ ಆದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಚು’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಅಲರ್ಪದ ತಾವರೆ, ಅಲರ್ಪದಂ ತಾವರೆಯಂ ಪಗಲಾಣ್ಣಂ, ಇಲ್ಲವೆ ಅಲರಿಸಿದಂ; ಪೊಣರ್ಪದಾನೆ, ಪೊಣರ್ಪದನಾನೆಯಂ ಜೋದಂ, ಇಲ್ಲವೆ ಪೊಣರಿಸಿದಂ; ಮಗುಟ್ಟಂ ದಾರಿಗಂ, ಮಗುಟ್ಟುತು ದಾರಿಗನಂ ಕಾಗೆ ಇಲ್ಲವೆ ಮಗುಟಿಸಿತು.

ಪದಕೃತ್ಯ || ' ಲ್ರಿಃ ' (ಲ ಕಾರಾಂತಗಳಿಗೂ ರೇಫಾಂತಗಳಿಗೂ) ಎಂದು ಹೇಳಿದುದ ರಿಂದ ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ : ಕೊಂಪಂ ಕರ್ಣನನರ್ಜುನಂ, ಕೊಲಿಸಿದಂ ಕರ್ಣನನರ್ಜುನನಿಂ ಕೃಷ್ಣಂ, ಒಲಿಸಿದಂ, ನಿಲಿಸಿದಂ ಮುಂತಾದುವು.

ವಿಚಾರ ೫೩೭

' ಎಕಲ್ಪವಾಗಿ ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ಚು ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದಿದ್ದಾಗ ' ಇಸು ' ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೩೮

' ಚು ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವ ಬೇರೆ ಸಂದರ್ಭವು.

ಸೂತ್ರಂ || ಸ್ವಾರ್ಥೇ || ೫೩೮ ||

(೧. ಸ್ವಾರ್ಥೇ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಲ್ರಿಃ, ೨. ಚುಃ, ೩. ವಾ.

ವೃತ್ತಿ || ಲ ಕಾರಾಂತವಾದ ಮತ್ತು ರೇಫಾಂತವಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಚು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಎಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಅಲರ್ಪದ, ಅಲರ್ಪಿತು; ಪೊಣರ್ಪದ, ಪೊಣರ್ಪಿತು; ಮಗುಟ್ಟು, ಮಗುಟ್ಟಿತು; ಪೊಗಟ್ಟು, ಪೊಗಟ್ಟಿತು.

ವಿಚಾರ ೫೩೯

' ಸ್ವ ' ಎಂದರೆ ಪ್ರಕೃತಿ, ' ಸ್ವಾರ್ಥ ' ಎಂದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಅರ್ಥ. ಅರ್ಥವಿಶೇಷವೇನೂ ಇಲ್ಲದೆ ಪ್ರಕೃತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಎಕಲ್ಪವಾಗಿ ' ಚು ' ಬರುವುದೆಂದು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಅರ್ಥನಿರ್ದೇಶಮಾಡದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವವೆಂದು ಸಂಕೇತವಷ್ಟೇ? (ಅನಿರ್ದಿಷ್ಟಾರ್ಥಾಃ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ ಸ್ವಾರ್ಥಿಕಾರ್ಥಾಃ) ಎಂಬ ವಚನದ ಮೇರೆಗೆ ಅರ್ಥನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡದೆ ' ಚು ' ವನ್ನು ವಿಧಿಸದಿದ್ದರೆ ಅದು ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವುದೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತಿದ್ದರೂ ' ಸ್ವಾರ್ಥೇ ' ಎಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಬೇಕು? ಅಹುದು; ಆದರೆ ಸ್ಪಷ್ಟತೆಗಾಗಿ ಮತ್ತು ' ಸ್ವಾರ್ಥೇ ' ಎಂಬುದು ಉತ್ತರ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಬರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

' ಅಲರ್ಪಿತು ' ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ' ಅರಳಿತು ' ಎಂದೇ ಅರ್ಥವು; ಮುಂದಿನ ಉದಾಹರಣೆ ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಅರ್ಥವು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೪೦

' ಇಸು ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವ ಸ್ಥಳವು.

ಸೂತ್ರಂ || ಭುಂಜಾದೇರಿಸುಪ್ || ೫೪೦ ||

(೧. ಭುಂಜಾದೇಃ, ೨. ಇಸುಪ್.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಸ್ವಾರ್ಥ.

ವೃತ್ತಿ || ' ಭುಂಜಾದಿ ' ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ಇಸು ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಭುಂಜಿಸುವಂ, ರಾಜಿಸುವಂ, ಆಶಿಸುವಂ, ಆಲಿಸುವಂ ಮುಂತಾದುವು.

ಭುಂಜಾದಿಗಣ — ' ಭುಂಜ, ರಾಜ, ಆಸ, ನಿಗುಂಭ, ಗುಡ, ಬಡ, ನಿಟ್ಟ, ಮಾಲ, ತುಟ್ಟ, ಓಸಿರ, ಬೋಸರ, ಮುಕ್ಕುಳ, ಬಿಕ್ಕುಳ, ನೆಕ್ಕುಳ, (ನೆಕ್ಕುಳ) ಜಕ್ಕುಳ, ಕುಪ್ಪಳ, ಅಪ್ಪಳ, ಕೂಕ್ಕುರ, ಬೆಕ್ಕುರ, ಡೋಕ್ಕುರ, ಚೆಕ್ಕುರ, ತಟ್ಟ, ತಟ್ಟಯ, ಉಮ್ಮುಳ, ದೊಮ್ಮುಳ, ಬಿತ್ತರ, ಒತ್ತರ, ಆಲ, ಸೋಲ, ಸಂದಣ, ಗೊಂದಣ, ಬಿಚ್ಚುಟ, ಪುಚ್ಚುಟ, ಬೆಚ್ಚುಳ, ಬಿಬ್ಬರ, ಗಬ್ಬರ, ಅಬ್ಬರ, ಉಬ್ಬರ, ಕೂನ, ಜಾನ, ಜೀನ, ಕಳವಳ, ಕನವರ, ಸೈರ, ಸೊಗಯ, ಸಂದ, ಮಂದಯ, ತಾರಯ, ಪೂರಯ, ಲಲ್ಲಯ, ತುಟ್ಟಯ, ಒಟ್ಟಯ, ಬೋಲ್ಲಯ, ಬೋಳಯ, ಲಾಲಯ, ಹಾರಯ, ಬಾಳಯ, ಮೇಳಯ, ತೇರಯ, ಕೋರಯ, ಬಾವಳ, ಕಡೆಗಣ, ಸಮನ, ತವ, ಕಿನ, ಹನ, ಬಿನ್ನವ, ಒಪ್ಪ, ಸೊಪ್ಪ, ಚಪ್ಪರ, ಅವಗಡ, ಸಂಗಡ, ವಂಗಡ — ಭುಂಜಾದಿಯು ಆಕೃತಿ ಗಣವು. (ಇಂತಹ ಬೇರೆ ಧಾತುಗಳನ್ನೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.)

ವಿಚಾರ ೫೪೧

' ನಾ ' ಎಂಬುದರ ಅನುವೃತ್ತಿಯು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಭುಂಜಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ' ಇಸು ' ಸೇರುವುದು. ಭುಂಜಾದಿಗಳನ್ನು ' ಇಸು ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದು; ' ಇಸು ' ಪ್ರತ್ಯಯರಹಿತವಾದ ಇವುಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲ*.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೪೦

' ಇಸು ' ಪ್ರತ್ಯಯದಂತೆ ' ಏಸು ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಕೆಲವೆಡೆ ಬರುವುದು.

ಸೂತ್ರಂ || ಏಸುಸ್ತಾರಾದಿಭ್ಯಃ || ೫೪೦ ||

(೧. ಏಸುಃ, ೨. ತಾರಾದಿಭ್ಯಃ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಸ್ವಾರ್ಥ.

ವೃತ್ತಿ || ' ತಾರ ' ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ಏಸು ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ತಾರೈಸು, ಪೂರೈಸು, ತಲಕ್ಕೈಸು, ಲಲ್ಲೈಸು.

ತಾರಾದಿಗಣ — ತಾರ, ಪೂರ, ತಟ್ಟ, ಮಂದ, ಲಲ್ಲ, ಬೋಲ್ಲ, ಬೋಳ, ಲಾಲ, ಮೇಳ, ಬಾಳ, ಒಟ್ಟ, ತುಟ್ಟ, ಹಾರ, ಕೋರ, ತೇರ. (ತಾರಾದಿಯು ಆಕೃತಿಗಣವು.)

ಪಾಠಾಂತರ : ೧. ಬಚ್ಚಳ.

* ' ಭುಂಜ ' ಮೊದಲಾದುವು ಧಾತುಗಳೆಂದು ಹೇಳುವುದು, ಭುಂಜಾದಿಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ಇಸು ' ವನ್ನು ಹೇಳುವುದು, ಎಂದರೆ ' ಇಸು ' ವಿನ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು, ' ಇಸು ' ವಿಲ್ಲದೆ ಭುಂಜಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಭುಂಜಾದಿಗಣವನ್ನು ಬೇರೆಯಾಗಿ ಹೇಳುವುದಕ್ಕಿಂತ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸು-ಶಬ್ದಾಂತಗಳಾದ ಅಖಂಡ ಧಾತುಗಳೆಂದೂ ಕೆಲವು ಭೋಗಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರುವು ನೆಂದೂ ಹೇಳುವುದು ಲೇಸಾಗಿದ್ದಿತು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವನ್ನು ಧಾತುಗಳೆಂದು ಹೇಳುವುದು ವಿಲಕ್ಷಣ ವಾಗಿದೆ.

ವಿಚಾರ ಜಳಂ

ಭುಂಜಾದಿಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ 'ತಲ್ಕು, ತೇರ' ಮುಂತಾದುವನ್ನು ತಾರಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದುದು 'ತಲ್ಕುಸು, ತಲ್ಕೈಸು; ತೇರಿಸು, ತೇರೈಸು' ಮುಂತಾದ ದ್ವಿವಿಧರೂಪಗಳ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಭುಂಜಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ 'ತಲ್ಕುಯ' ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ 'ತಲ್ಕುಸು, ತಲ್ಕೈಸು, ತಲ್ಕುಯಿಸು' ಎಂದು ತ್ರಿವಿಧ ರೂಪಗಳಾಗುವುವು.

ಅನತಾರಿಕೆ ಜಳಂ

ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಇಸು'ವನ್ನು ಹೇಳಿದನಷ್ಟೇ. ಪ್ರೇರಣೆಗಳು ಶೃಂಬಲಾರೂಪವಾಗಿ ಹಲವು ಇರುವುದುಂಟು. ಪ್ರತಿ ಪ್ರೇರಣೆಗೂ 'ಇಸು' ಸೇರುತ್ತ ಹೋಗುವುದೇ ಎಂದರೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಇಸುಪೀಸುಪಃ ಶ್ಲು ಬಸ್ವಾರ್ಥೇ || ಜಳಂ ||

(೧. ಇಸುಪಿ. ೨. ಇಸುಪಃ. ೩. ಶ್ಲು. ೪. ಅಸ್ವಾರ್ಥೇ.)

ವೃತ್ತಿ || 'ಇಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಲು ಅಸ್ವಾರ್ಥಕವಾದ 'ಇಸು' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ನಮಿಸಿದಂ ದೇವದತ್ತಂ, ಆತನನ್ನು ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಪ್ರೇರಿಸಿದನು — ನಮಿಸಿದಂ ದೇವದತ್ತನಂ ಜನದತ್ತಂ; ಪರಿಸಿದಂ ಪುತ್ರಂ, ಆತನನ್ನು ತಂದೆ ಪ್ರೇರಿಸಿದನು — ಪರಿಸಿದಂ ಮಗನಂ ತಂದೆ; ಪಚಿಸಿದಂ ಪಾಚಕಂ, ಆತನನ್ನು ಪ್ರಭು ಪ್ರೇರಿಸಿದನು — ಪಚಿಸಿದಂ ಪಾಚಕನಂ ಪ್ರಭು.

ಪದಕೃತ್ಯ || 'ಇಸು ಪರವಾಗಲು' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ 'ನೀಮಿದಂ ಪರಿಸಂ, ಆಮಿದಂ ಮಾಡಿಸುವೆವು, ತಾಮಿದಂ ಮಾಡಿಸಿದರ್' ಮುಂತಾದ 'ಇಸು' ಪರವಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ 'ಇಮ್' ಮುಂತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ 'ಇಸು' ಲೋಪವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ಇಸು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ 'ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದ ಅನಿ, ಅದನ್ನು ಚೋದಕ (ಮಾವಟೆಗ)ನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ — ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಪನಾನೆಯಂ ಮಾವಟಗಂ, ಮಾವಟಗನನ್ನು ರಾಜನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ — ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಪನಾನೆಯಂ ಮಾವಟಗನಿಂ ಆರಸಂ' ಈ ಮೇರೆಗೆ 'ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಂ ದೇವದತ್ತನಂ ಯಜ್ಞದತ್ತನಿಂ ಜನದತ್ತಂ; ಜನದತ್ತನನ್ನು ವಿಷ್ಣುಮಿತ್ರನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ — ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಂ ದೇವದತ್ತನಂ ಯಜ್ಞದತ್ತನಿಂ ಜನದತ್ತನಿಂ ವಿಷ್ಣುಮಿತ್ರಂ' ಈ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ 'ಜು' ಲೋಪವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ಅಸ್ವಾರ್ಥಕವಾದ ಇಸುವಿಗೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ '(ಬಡಿಸಿದಳ್ ಸೂಸೆ) — ಬಡಿಸಿದಳ್ ಸೂಸೆಯಿಂದತ್ತೆ' ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಇಸು'ವಿಗೆ ಲೋಪವಿಲ್ಲ.

ವಿಚಾರ ಜಳಂ

ಇಲ್ಲಿ 'ಅಸ್ವಾರ್ಥೇ' ಎಂಬುದು ಸ್ಥಾನಿಯಾದ 'ಇಸು'ವಿನ ವಿಶೇಷಣವೋ ನಿಮಿತ್ತವಾದ 'ಇಸು'ವಿನ ವಿಶೇಷಣವೋ ಎಂಬ ಸಂಶಯವುಂಟಾಗುವುದರಿಂದ ಇದು ನಿಮಿತ್ತವಾದ 'ಇಸು'ವಿನ ವಿಶೇಷಣವಲ್ಲವೆಂದೂ 'ಬಡಿಸಿದಳ್ ಸೂಸೆಯಿಂದತ್ತೆ, ಎಣಿಸಿದಂ ಮಗನಿಂ

ತಂದೆ, ಮುಕ್ಕುಳಿಸಿದಂ ರೋಗಿಯಂ ಬೆಜ್ಜಂ ' ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ' ಇಸು ' ಕಾಣಬರುವುದರಿಂದಲೂ ಸ್ಥಾನಿಯಾದ ' ಇಸು 'ವಿಗೇ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟಗೊಳಿಸಿ ' ಅಸ್ವಾರ್ಥಕವಾದ ಇಸು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ' ಎಂದು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಹೇಳಿರುವನು.

' ನಮನ ' ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ' ಇಸುಪ್ ತತ್ ಕರೋತಿ.... || ೫೩೩ || ' ಎಂಬುದರಿಂದ ' ಇಸು ' ಬರಲು ' ಧಾತೋರ್ಹೇತುಮತಿ || ೫೩೬ || ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ತೆ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ಇಸು ' ಬರಲು ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೊದಲಿನ ' ಇಸು 'ವಿಗೆ ಲೋಪವಾಗಲು (ನಮನ+ಇಸು+ಇಮ್) (ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯ) — ನಮಿಸಿದಂ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ' ಪಠಿಸಿದಂ ' ಮೊದಲಾದುವೂ ಹೀಗೆಯೇ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಪ್ರತ್ಯಯದಾಹರಣಗಳಾದ ' ಪಠಿಸಿಂ ' ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಸ್ವಾರ್ಥಕವಾದ ' ಇಸು ' ಇದ್ದರೂ ಮುಂದೆ ' ಇಮ್ ' ಮುಂತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದಿವೆಯೇ ಹೊರತು ' ಇಸು ' ಬಂದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲವೆಂದು ' ಇಸು ' ಲೋಪವಾಗಿಲ್ಲ.

' ವೋಚಿಸಿದಪನಾನೆಯಂ ಮಾವಟಗಿನರಸಂ ' ಎಂಬೀ ಉದಾಹರಣದಲ್ಲಿ ಧಾತುವು ಅಕರ್ಮಕವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ್ಯರ್ಥಕತ್ವವಾದ ' ಆನೆ ' ಎಂಬುದು ಧಾತುವು ' ಇಸು ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದಾಗ ಕರ್ಮವಾಗುವುದರಿಂದ ' ಆನೆಯಂ ' ಎಂದು ದ್ವಿತೀಯಾಂತವಾಗಿದೆ. ಮಾವಟಗನು ಪ್ರೇರಕನಾದುದರಿಂದ ಕರ್ತೃವೆನಿಸಿದ್ದರೂ ಅರಸನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜ್ಯನಾಗುವನು. ಮುಖ್ಯ ಪ್ರೇರಕನು ಅರಸನೇ. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರವು ಪ್ರಧಾನಾನುಸಾರಿಯು. ಆದುದರಿಂದ ಕರ್ತೃವು ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಅನುಕ್ತನಾದುದರಿಂದ ' ಮಾವಟಗಿನಂ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ತೃತೀಯೆ ಬಂದಿದೆ. ' ಅರಸನು ' ಪ್ರಯೋಜಕನಾದುದರಿಂದ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಕರ್ತೃವು ಉಕ್ತನಾದುದರಿಂದ ' ಅರಸಂ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮೆ ಬಂದಿದೆ.

' ವೋಗಲ್ಪಿಸಿದಪಂ ದೇವದತ್ತನಂ ಯಜ್ಞದತ್ತನಂ ಜನದತ್ತನಂ ವಿಷ್ಣುಮಿತ್ರಂ ' ಎಂಬ ಉದಾಹರಣದಲ್ಲಿ ಧಾತುವು ಸಕರ್ಮಕವಾದುದರಿಂದ ' ದೇವದತ್ತ ' ರೂಪಕರ್ಮವು ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಅನುಕ್ತನಾದುದರಿಂದ ' ದೇವದತ್ತ ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯೆ, ' ಯಜ್ಞದತ್ತ 'ನು ಕರ್ತೃವಾಗಿದ್ದರೂ ಜನದತ್ತನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿರುವನು; ಜನದತ್ತನು ಆತನ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿದ್ದರೂ ತಾನು ವಿಷ್ಣುಮಿತ್ರನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನು; ಈ ಮೇರೆಗೆ ಇಬ್ಬರೂ ಪ್ರಯೋಜ್ಯರು — (ಪ್ರೇರ್ಯರು); ಮತ್ತು ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಅನುಕ್ತರು; ಆದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞದತ್ತ ಜನದತ್ತ ಎಂಬೀ ನಾಮಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ತೃತೀಯೆ. ವಿಷ್ಣುಮಿತ್ರನು ಪ್ರೇರಕನು, ಉಕ್ತಕರ್ತೃವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ' ವಿಷ್ಣುಮಿತ್ರ ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮೆ. ಈ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ' ಇಸು ' ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದರೂ ಅದರ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ' ಚು ' ಇರುವುದೇ ಹೊರತು ' ಇಸು ' ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿಯೇ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ (ಚು) ಲೋಪವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿರುವನು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೫೪೨

' ಇಸು ' ಪರವಾದಾಗ ' ಮಿ ' ಧಾತುವಿನ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರಂ || ವೇದ್ವಿಯಃ || ೫೪೨ ||

(೧. ವಾ, ೨. ಇಸ್, ೩. ಮಿಯಃ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ಇಸುಪಿ.

ವೃತ್ತಿ || ' ಇಸು ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ' ಮಿ ' ಧಾತುವಿಗೆ ' ಇಸ ' ಆದೇಶವು
ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಆಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಮಿಸಿದಂ, ಮಿಯಿಸಿದಂ; ಮಿಸಿಸಲ್ಪಟ್ಟಂ, ಮಿಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟಂ.

ಪದಕೃತ್ಯ || ' ಮಿ ಧಾತುವಿಗೆ ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ನೋ ' ಮೊದಲಾದ
ಬೇರೆ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ: ನೋಯಿದಂ. ' ಇಸು ಪರದಲ್ಲಿರಲು ' ಎಂದು
ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ಮಿಂದಂ ' ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ.

ವಿಚಾರ ೫೪೨

' ಧಾತೋರ್ಹೇತುಮತಿ || ೫೩೬ || ' ಎಂಬುದರಿಂದ ' ಇಸು ' ಪರದಲ್ಲಿರಲು ' ಮಿ ' ಧಾತುವಿಗೆ ' ಇಸ ' ಆದೇಶವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ' ಮಿಂದಂ ಜನಂ, ಮಿಸಿದಂ ಜನಸಂ ಇಂದ್ರಂ ' ಇಲ್ಲವೆ ' ಮಿಯಿಸಿದಂ '. ' ಮಿಯಿಸಿದಂ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ' ಯಕ್ ಸ್ವರೇ ಸ್ವರಸ್ಯ || ೩೫ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಕಾರಾಗಮವು. ' ಮಿ ' ಧಾತುವು ಅಕರ್ಮಕವು; ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ್ಯರ್ಥವಾದ ಕರ್ತೃವು ಕರ್ಮವಾಗುವುದು. ಕರ್ಮಾರ್ಥಕ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿಯೂ ' ಮಿಸಿಸಲ್ಪಟ್ಟಂ, ಮಿಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟಂ ' ಎಂದು ದ್ವಿರೂಪಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದನು. ಪ್ರಯೋಗ —

ಇನಿಗಡಲೋಳ್ ಮುಲುಗಿದುದೀ

ಕನಕಾಚಲಮೆನಿಸಲಾತ್ಮದಾ ಸವನದ ಪಾ

ಲೋಸಲಿತ್ತಲುಮಾವರಿಸಿರೆ

ಜಿನಬಾಲಸಂಪ್ರದ್ರನ್ನಲಿ ಮಿಸಿಸುವ ಪದದೋಳ್

ಅನತಾರಿಕೆ ೫೪೩

ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಧಾತುಗುಂಟಾಗುವ ಬಗೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಈಗ ಕೃದಂತ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುವನು.

ಸೂತ್ರಂ || ಅಚ್ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ || ೫೪೩ ||

(೧. ಅಚ್, ೨. ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ.)

ವೃತ್ತಿ || ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಚ್ (= ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಮಾಡಿದನಂ, ಕೂಡಿದನಂ; ಮಾಡಿದಂಗೆ, ಕೂಡಿದಂಗೆ; ತಪ್ಪನಂ, ಬಪ್ಪನಂ; ತಪ್ಪನೋಳ್, ಬಪ್ಪನೋಳ್; ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟನಂ, ಕೂಡಲ್ಪಟ್ಟನಂ; ತರಲ್ಪಟ್ಟನಂ, ಬರಲ್ಪಟ್ಟನಂ.

ವಿಚಾರ ೫೪೩

ಧಾತುಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಪದಗಳು ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳೆಂದೂ ಕೃದಂತಪದಗಳೆಂದೂ ದ್ವಿವಿಧವಾಗಿವೆ. ಕ್ರಿಯಾಪದ ವಿಚಾರವನ್ನು ಈವರೆಗೆ ಹೇಳಿ ಈಗ ಕೃದಂತ ವಿಚಾರವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಕ್ರಿಯಾಪದದ ಪ್ರಕರಣದ ಅರಂಭದಲ್ಲಿ 'ಕರ್ತೃ', 'ಕರ್ಮಣಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅವನ್ನೇ (ಕರ್ತೃ, ಕರ್ಮಣಿ ಎಂಬವನ್ನು) ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿಯಿಂದ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಹುದಾಗಿದ್ದರೂ ಹಲವು ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಒಮ್ಮಮ್ಮವಧಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಕರಣಭೇದವಾದುದರಿಂದಲೂ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ 'ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು.

ಈ 'ಅಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕರ್ತೃಕರ್ಮಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅಲ್ಲದೆ ಎಲ್ಲ ಕಾರಕಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುದುಂಟು. ಉದಾ :

ಕರ್ತೃಾರ್ಥದಲ್ಲಿ — ಓಡುವ ಮಗಂ, ಪಾಡುವಂಗೆನೆ.

ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ — ಇಡುವ ತಿಲಕಂ, ಮುಡಿವ ಕುಸುಮಂ.

ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ — ಉಡುವ ಸೀರೆ, ಪ್ರೇಮವ ಪಚ್ಚಡಂ.

ಸಂಪ್ರದಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ — ಈವ ಗುರು, ಕುಡುವ ಪಾರ್ವಂ.

ಅಪಾದಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ — ಅಕ್ಕುವ ಮಾರಿ, ಬೆಡಹುವ ಬಳಹರಿ.

ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ — ಕಾದುವ ಕಳಂ, ಆಡುವ ಪೊಲಂ ಮುಂತಾದುವು.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಣ ಕವಿಗಳ ಪ್ರಯೋಗಗಳೂ ಉಂಟು —

ಪಾಡುವಂಗೆ ತುಂಬಿಗಳಂ

ಕೂಡುವಂಗೆ ಜಕ್ಕನಕ್ಕಗಳನತಿನದಂ

ಮಾಡುವಂಗೆ ಪುಟ್ಟಿಗಳಂ

ನೋಡಿದನರಸಂ ವಿವೇಕಸಿಂಧಿ ಸಂತಸದಿಂ

ಇಲ್ಲಿ 'ಪಾಡುವಂ', 'ಕೂಡುವಂ' ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ.

ವಿನಯೇನುಣ್ಬುದು ಕ

ಲ್ಪಾವನಿಜಸ್ರತ್ತ ಬದರಮಿತನುಷ್ಪನುಸಂ

ಭಾವಿತಮವರ್ಗಂತದು ತಣೆ

ವೀವುದು ಬಾನುದ್ದಮಪ್ಪ ಪೇರೊಡಲವರ್ಗಂ

ಇಲ್ಲಿ 'ಉಣ್ಬುದು' ಎಂಬುದು ಕರ್ಮಾರ್ಥದ 'ಅಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಅವರಿರ್ಪುದುಮನರುಡುವುದು

ಮನರ ಮಲಂಗುವುದುಮನರ ಕುಳ್ಳಿರ್ಪುದುಮಾ

ದ್ಯುವಿಟಪಿಯಿತ್ತನುಪಮವಾ

ಸವಸ್ತ್ರ ಶಯ್ಯಾಸನಗಳನೆಯವರ್ಗೇನೆಯಾರ್

ಇಲ್ಲಿ 'ಉಡುವುದು' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, 'ಇರ್ಪುದು, ಮಲಂಗುವುದು' ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಚ್' ಬಂದಿದೆ.

ಪಾಠಾಂತರ : ೧. ಪಾಡುವಂ, ೨. ಕೂಡುವಂ, ೩. ಮಾಡುವಂ.

ಮುದದಿಂ ವಾಸಮನೀವ ದಿವ್ಯಯತಿಯಂ ಕಂಡಟ್ಟುಂ ಬೇಗಮೆ
ಉದಿಗೊಂಡುಸ್ತ ತಪೀಶಮಿಕ್ಕ ಕರದಿಂ ಕಾಲ್ಗರ್ಚಿ ತಾಂ ಪೂಜೆಗೆ
ಯ್ತು ದಿಟಂ ಪಂದಿಸಿ ಶುದ್ಧವಾಕ್ತ ನುಮನೋವ್ಯಾಪಾರದಿಂ ಸಾರಮ
ಪ್ಪದನಾಹಾರಮನೀವ ದಾತ್ಯತಲಕಂ ಭವ್ರಂ ಶುಭಂ ಮಜ್ಜಳಮ್

ಇಲ್ಲಿ 'ಈವ' (ದಿವ್ಯಯತಿಯಂ) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರದಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಚ್' ಬಂದಿದೆ.

ತವಿಸಂವೃದ್ಧಾಯಿಸಮದಾಂ

ಳ್ಳುವ ವಾಡೆಯಡುಂಕುವೆನನೀಕ್ಷಿಸಿದರ ಕ

ಣ್ಣಿವೆಯಿಕ್ಕದಮುನ್ನೆನಲ

ಳ್ಳುವ ಬಳಸಲಿ ಬಟ್ಟಬಾಯಿನಟ್ಟಿದುದಿದಿರಂ

ಇಲ್ಲಿ 'ಅಳ್ಳುವ ಬಳಸಲಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಪಾದಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಚ್' ಬಂದಿದೆ.

ಈ ತರದ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಮಹಾಕವಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ 'ಅಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ವನ್ನು ಎಲ್ಲ ಕಾರಕಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳದೆ 'ಕರ್ತೃಕಮಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ' ಎಂದು ಸಂಕೋಚವನ್ನು ಮಾಡಿದುದರ ಕಾರಣವೇನು? ಅಹುದು; ಎಲ್ಲ ಕಾರಕಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ 'ಅಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಂಭವಿಸುವುದಾದರೂ ಅದು ಕರ್ತೃಕಮಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದು ಪ್ರಯೋಗಬಾಹುಲ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಸೇರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪ್ರಾಯಃ ಕರ್ತೃಕಮಾ ಭಾವಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಬರುವುವು. ಇಲ್ಲವೆ, 'ಕರ್ತೃ' ರಬ್ಬವು ಇಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಕಾರಕಗಳಿಗೆ ಉಪಲಕ್ಷಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಕರ್ತೃ' ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲ ಕಾರಕಗಳು. ಎಲ್ಲ ಕಾರಕಗಳು ಕರ್ತೃಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದವೇ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ಎಲ್ಲ ಕಾರಕಗಳೂ ಕರ್ತೃಗಳೇ. ಹೀಗಿಲ್ಲ ದಿದ್ದರೆ ಕಾರಕ (= ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ, ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ) ಎಂಬ ಹೆಸರೇ ಅವಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲದೆ ಹೋಗಬೇಕಾದೀತು. 'ಕರ್ಮ, ಕರಣ' ಮೊದಲಾದ ಕಾರಕಗಳನ್ನೂ ನಾವು ಕರ್ತೃಕಾರಕ ಗಳಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದಿಲ್ಲವೇ? ಹಾಗಾದರೆ ಎಲ್ಲ ಕಾರಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ಅಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಾದರೆ ಸರ್ವಕಾರಕಸೂಚಕವಾದ ಕರ್ತೃಶಬ್ದವೊಂದೇ ಸಾಕಾಗಿರಲು 'ಕರ್ತೃ ಕರ್ಮಣೋಃ' ಎಂದು ಮತ್ತೆ ಕರ್ಮಗ್ರಹಣವೇಕೆ? ಎಂದರೆ 'ಕೃತಿ ವಾ || ೫೩ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದಿಸಿದ 'ಪಡು' ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗವು ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಚುರ ವಾಗಿ ಆಗುವುದೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರಾಚೀನ ವ್ಯಾಕರಣ ಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡ 'ಕೃದ್ ಬಹುಲಂ (ಶಾ. ೪. ೩. ೫೮.)' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃತ್-ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಾನವು ಬಾಹುಲಕವಾಗಿಯೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಉದಾಹರಣಗಳಲ್ಲಿ 'ಮಾಡಿದನಂ' ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಚ್' ಸೇರಿದೆ. 'ಅಚಿ || ೪೪ ||' ಎಂಬುದರಿಂದ ಭೂತಕಾಲದ 'ದ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿದೆ. 'ಇದುತಃ || ೪೫ ||' ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಇ ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿದೆ. ಈ ಮೇರೆಗೆ 'ಮಾಡು ದ ಅ' ಎಂಬಿವು ಸೇರಲು 'ಮಾಡಿದ' ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುವುದು. 'ಅಚ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚ ಕಾರವು ನಿರ್ದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಸೇರಿದುದು. ಅ ಕಾರವಷ್ಟೇ ಪ್ರತ್ಯಯವು.

‘ ತರ್ಪನಂ ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ ಕಾಕೂಗೋನೇತಬರಃ || ೫೧೨ || ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದಿನ ‘ ವ ’ ಪ್ರತ್ಯಯದ ವ ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ ಕಾರಾದೇಶವೆ ವಿಶೇಷವು. ‘ ಮಾಡ್ಲುಟ್ಟನಂ ’ ಮೊದಲಾದಿಗಳೆಲ್ಲ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ ಅಚ್ ’ ಬಂದಿದೆ. ‘ ಕೃತಿ ವಾ || ೫೩೧ || ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ ಪದು ’ ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗವೂ ‘ ತಸ್ತನ್ನದಲಾ || ೫೩೬ || ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ ಅಲ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ ‘ ಅಚಿ || ೪೪೭ || ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ ಪದು ’ ಧಾತುವಿಗೆ (ಡು ವಿಗೆ) ಟ ಕಾರಾದೇಶವೂ ‘ ವರ್ಗಪ್ರಥಮಾತ್ಮಾರ್ವಃ || ೫೦೬ || ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ ದ ’ ಪ್ರತ್ಯಯದ ದ ಕಾರಕ್ಕೆ ಟ ಕಾರಾದೇಶವೂ ಆಗಲು (ಮಾಡು, ಅಲ್, ಪಡು, ದ, ಅ) ‘ ಮಾಡ್ಲುಟ್ಟ ’ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುವುದು.

‘ ಮಾಡಿದ, ತರ್ಪ, ಮಾಡ್ಲುಟ್ಟ ’ ಮುಂತಾದುವಕ್ಕೆ ‘ ಅರ್ಥವಲ್ಲಿಂಗಂ || ೪ || ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಂಗಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಬಳಿಕ ‘ ಲಿಂಜ್ಞಾತ್ ಸುಪ್ || ೨೦೩ || ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬೇಕಾದ ನಾಮವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೪೪

‘ ಅಚ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಬರುವ ಆದೇಶಗಳು.

ಸೂತ್ರ || ಉತೆದುತ್ತೆದುತುಮುತ್ತಂ ಸತ್ಯಚೋ ವಾ || ೫೪೪ ||

(೧. ಉತೆದುತ್ತೆದುತುಮುತ್ತಂ, ೨. ಸತಿ, ೩. ಅಚ್, ೪. ವಾ.)

ವೃತ್ತಿ || ಧಾತುವಿಗೆ ಪರವಾದ, ವರ್ತಮಾನಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಚ್-ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ‘ ಉತೆ, ಉತ್ತೆ, ಉತುಂ, ಉತ್ತುಂ ’ ಎಂಬೀ ಆದೇಶಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಆಗುವುವು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಮಾಡುತೆ, ನೋಡುತೆ, ಕೂಡುತೆ; ಮಾಡುತ್ತೆ, ನೋಡುತ್ತೆ, ಕೂಡುತ್ತೆ; ಮಾಡುತುಂ, ನೋಡುತುಂ, ಕೂಡುತುಂ; ಮಾಡುತ್ತುಂ, ನೋಡುತ್ತುಂ, ಕೂಡುತ್ತುಂ.

ಈ ಆದೇಶಗಳು ಬಾರದಿದ್ದಾಗ — ಮಾಡಿದಪಂ, ಮಾಡುವಂ; ಕೂಡಿದಪಂ, ಕೂಡುವಂ; ನೋಡಿದಪಂ, ನೋಡುವಂ; ಮಾಡಿದಪನಂ, ಮಾಡುವನಂ; ಕೂಡಿದಪನಂ, ಕೂಡುವನಂ; ನೋಡಿದಪನಂ, ನೋಡುವನಂ.

ಪದಕೃತ್ಯ || ‘ ವರ್ತಮಾನಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಭೂತ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ‘ ಅಚ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವಷ್ಟೇ ಸೇರುವುದು. ಉದಾ : ಮಾಡಿದನಂ, ಕೂಡಿದನಂ. ‘ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಅಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಈ ಆದೇಶವಿಲ್ಲ. ಉದಾ : ಮಾಡಿದಪಯ್, ಕೂಡಿದಪಯ್.

ವಿಚಾರ ೫೪೪

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರ (೫೪೩) ದಿಂದ ವಿಧಿಸಿದ ‘ ಅಚ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಾಲವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳದಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ಅದನ್ನು ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ‘ ಉತೆ ’ ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕು ಆದೇಶಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಆಗುವುವು. ಇವು ಬಾರದಿದ್ದಾಗ ‘ ಅಚ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲರಲು ಧಾತುವಿಗೆ ‘ ದಪ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಲಿ, ‘ ವ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಲಿ ಸೇರುವುದು. ‘ ಉತೆ ’ ಮೊದಲಾದುವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ದಪ, ವ ಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ ಆದೇಶೇ || ೪೫೨ || ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಉತ್ತೇತ, ಉತ್ತೇತ ' ಎಂಬಿವುಗಳ ತ ಕಾರವು ಉಚ್ಚರಣ ಸೌಕರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಸೇರಿದೆ; ಅದು ಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವವಲ್ಲ. ಈ ಆದೇಶಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತದ ಶತ್ವಭಾಷೆ, ಶಾಸ್ತ್ರಾಂಶ ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಮಾನವಾದಂತಹವು. [ಮಾಡುತೆ = (ಸಂಸ್ಕೃತ) ಕುರ್ವನ್; ಕೂಡೂತೆ = ಯುಚ್ಚಾನ್ತಃ.]

ಅನಂತಾರಿಕೆ ಖಳಖ

ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಾಲಭೇದವಿಲ್ಲದೆ ಸೇರುವ ಬೇರೆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು.

ಸೂತ್ರಂ || ಕುಳಿಸ್ತಾಚ್ಛೀಲೈಃ || ಖಳಖ ||

(೧. ಕುಳಿ, ೨. ತಾಚ್ಛೀಲೈಃ.)

ವೃತ್ತಿ || ತಾಚ್ಛೀಲೈವು ತೋರುವಾಗ ಧಾರುವಿನ ಮುಂದೆ ' ಕುಳಿ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಮಾಯ್ಯದು ಶೀಲಮೀತಂಗೆ ಮಾಯ್ಯಳ; ಈ ಮೇರೆಗೆ — ಅಯ್ಯಳ, ಪ್ರೋಕ್ತಳ, ಸಾಲ್ಕಳ, ಅಡುಕುಳ.

ವಿಚಾರ ಖಳಖ

ಶೀಲವೆಂದರೆ ' ಸ್ವಭಾವ, ಪ್ರಕೃತಿ ' ಎಂದು ಅರ್ಥ. ' ತತ್ ಶೀಲಂ ಅಸ್ಯ — ಅದು ಸ್ವಭಾವವು ಈತನಿಗೆ ತಚ್ಛೀಲಂ. (ಕಸ್ತದ ತಚ್ಛೀಲಂ) ತಚ್ಛೀಲಸ್ಯ ಭಾವಃ (ತಚ್ಛೀಲತನ) ತಾಚ್ಛೀಲೈಃ-ಫಲನಿರಪೇಕ್ಷವೃತ್ತಿ ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಅರ್ಥವು ತೋರುವಾಗ ' ಕುಳಿ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಕಾಲವಿರಂಶವಾವುದೂ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ' ಪ್ರೋಕ್ತಳ ' ಎಂದರೆ ಹಿಂದೆ, ಈಗ, ಮುಂದೆ ಬೇಕಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ' ತೋರುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವ ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವು. ಅಯ್ಯಳ-ಶ್ರೀಡನಸ್ವಭಾವದವ; ' ಪ್ರತ್ಯಯೇ || ೪೪ || ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯದ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆ ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿದೆ. ಸಾಲ್ಕಳ-ಮಣಶೀಲ, ಅಡುಕುಳ-ಅಡುವ ಸ್ವಭಾವದವ; ಇಲ್ಲಿ ' ಹೃಸ್ವಾದೇಶ ಸಮಾಸೇ || ೪೭ || ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಆ ಕಾರಾದೇಶವಿಲ್ಲ.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ಖಳಖ

ಕಾಲಭೇದವಿಲ್ಲದೆ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸೇರುವ ಬೇರೆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು.

ಸೂತ್ರಂ || ಇರುಣಃ ಕರ್ಮಣಿ || ಖಳಖ ||

(೧. ಇಃ, ೨. ಉಣಃ, ೩. ಕರ್ಮಣಿ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ತಾಚ್ಛೀಲೈಃ.

ವೃತ್ತಿ || ತಾಚ್ಛೀಲೈವು ತೋರುತ್ತಿರಲು ಕರ್ಮವು ಉಪಪದವಾಗಿರಲು ' ಉಣ ' ಧಾತುವಿಗೆ ' ಇ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಕಂಪಂ ಉಣ್ಣುದು ಶೀಲಂ ಇದರ್ಕ್ಕ ಕಂಪುಣಿ; ಈ ಮೇರೆಗೆ — ಬಂಡುಣಿ, ಎಲರುಣಿ, ಅಲರುಣಿ, ಅರಲುಣಿ, ಎರಲುಣಿ, ಪಾವುಣಿ.

ಪದಕೃತ್ಯ || ' ಕರ್ಮವು ಉಪಪದವಾಗಿರಲು ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಅಧಿಕರಣ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರಲು ಈ ಕಾರ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾ : ಪರಿಯಣದೊಳುಣ್ಣಂ. ' ಉಣ ಧಾತುವಿಗೆ ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ಅಲರಂ ಕೊಯ್ವಂ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಚಾರ ೫೪೬

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ಕರ್ಮಣಿ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ (ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು) ಎಂಬ ಅರ್ಥವಲ್ಲ; ಕರ್ಮವು ಉಪಪದವಾಗಿರಲು ಎಂದು ಅರ್ಥ. 'ಕಂಪುಣಿ' ನೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ 'ಉಣ್ಣುದು ಶೀಲಂ ಈತಂಗೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕರ್ತೃರ್ಥನೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಇನ್ನು ಕರ್ಮವು ಉಪಪದವಾಗುವುದು ಹೇಗೆ? ಕರ್ಮವು ಅರ್ಥರೂಪವಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಶಬ್ದರೂಪವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ; ಎಂದರ್ಥಕ್ಕೆ ಅದು ಪದವೆನಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಪದವಾಗುವುದು ಹೇಗೆ ಎಂದು ಶಂಕಿಸಿದರೆ ಸಮಾಧಾನವು—ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವೆಂದರೆ ಕರ್ಮಪದವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಕರ್ಮಣಿ' ಎಂದರೆ ಕರ್ಮತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವ ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿದ ಶಬ್ದವು ಉಪಪದವಾಗಿರಲು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಉಪಪದವೆಂದರೆ ವ್ಯವಧಾನವಿಲ್ಲದೆ ಧಾತುವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ ಪದವು. ಕರ್ಮಪದಕ್ಕೆ ಪರವಾದ 'ಉಣ್' ಧಾತುವಿಗೆ ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯವು ತೋರುವಾಗ 'ಇ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ಅರ್ಥವು.

ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು 'ಇರುಣಃ ಕರ್ಮಣಃ' ಎಂದು ರಚಿಸಬಹುದಾಗಿತ್ತಲ್ಲವೇ? ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು-ಕರ್ಮಪದಕ್ಕೆ ಪರವಾದ 'ಉಣ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಇ' ಪ್ರತ್ಯಯವು - ಎಂದಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅಹುದು, ಹಾಗೆ ರಚಿಸಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಈಗಿನಂತೆ 'ಇರುಣಃ ಕರ್ಮಣಿ' ಎಂದು ರಚಿಸಿದರೂ ದೋಷವಿಲ್ಲ; ಹಾಗೆಯೇ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಎಲ್ಲದೆ? ಇದಲ್ಲದೆ 'ಕರ್ಮಣಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರಾಲಾಘವವೂ ಉಂಟು. ಪ್ರಾಚೀನ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರರು ಕೆಲವೆಡೆ ದ್ವಿವಿಧವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದುಂಟು: 'ಕುಂಭಕಾರ' ಎಂಬ ರೂಪವನ್ನು ಸಿದ್ಧಿಸುವಲ್ಲಿ 'ಕರ್ಮಣೋಗ್ರಾಣ್' (ಶಾ. ೪. ೩. ೧೦೯.) ಎಂದು ಒಬ್ಬರು, 'ಕರ್ಮಣ್ಯಾಣ್' (ಪಾ. ೩. ೨. ೧.) ಎಂದು ಒಬ್ಬರು ಹೇಳಿರುವರು.

ಉದಾಹರಣದಲ್ಲಿ 'ಕಂಪನುಣ್ಣುದು ಶೀಲಮಿದರ್ಕ' ಎಂಬುದು ವೈತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೇಳಿದುದು. ಕಂಪು-ಸುವಾಸನೆ. 'ಕಂಪಂ' ಎಂಬುದು ಅದರ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ರೂಪವು. ಅದರ ಮುಂದೆ 'ಉಣ್' ಎಂಬುದು ಧಾತುವು; ಬಳಿಕ 'ಇ' ಪ್ರತ್ಯಯವು. 'ಕಂಪಂ, ಉಣ್, ಇ' ಎಂದು ಇರಲು 'ವೃತ್ತೇ || ೨೪೪ ||' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಂಪಂ' ಎಂಬುದರ ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯ ಲೋಪವು. 'ಉಬನಾಮಹಾನ್ || ೩೬ ||' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಕಂಪಂ' ಎಂಬುದರ ಉ ಕಾರದ ಲೋಪವು. ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ಕಂಪುಣಿ' ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ 'ಉಣ್' ಎಂಬುದರ ಣ ಕಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ 'ಕೃತಿ || ೬೨ ||' ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವು ಇಲ್ಲಿ ನಿಸೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. [(ಕಂಪುಣಿ-ಗಂಧಲಿಖ್) ಎಲರುಣಿ, ಎರಲುಣಿ—ನಾಯುಭುಕ್-ಸರ್ಪಾ, ಅಲರುಣಿ, ಅರಲುಣಿ—ಪುಷ್ಪಲಿಖ್ ಪಾವುಣಿ— ಸರ್ಪಭುಕ್, ನವಿಲು.]

ಇನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಇ' ಪ್ರತ್ಯಯವಷ್ಟೇ? ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯವೆಂದರೆ ಫಲನಿರ ಪೇಕ್ಷವೃತ್ತಿಯು. ಉದಾಹರಣಗಳಲ್ಲಿ 'ಕಂಪುಣಿ (ಭುಮರ)' ನೊದಲಾದುವುಗಳ ವೃತ್ತಿಯು

ಫಲನಿರಪೇಕ್ಷವಾದುದಲ್ಲ; ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದಲೇ ಅವು ' ಗಂಧ ' ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ' ಉಣ್ಣುವು ದಿಲ್ಲವೇ ' ಎಂದು ಆಶಂಕಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಅವು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಜಾತಿಸ್ವಭಾವಾನುಸಾರವಾಗಿ ಆ ಆ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿರುವ ರಾಗದಿಂದಾಗಲಿ, ದ್ವೇಷದಿಂದಾಗಲಿ ಅವನ್ನು ಉಣ್ಣುವವಲ್ಲದೆ ಅಲ್ಲಿ ಫಲವನ್ನೇನೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಉದಾಹರಣಗಳಲ್ಲಿ ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯವು ಕೂಡುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೪೭

' ಇ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವ ಬೇರೆ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೇಳುವನು.

ಸೂತ್ರಂ || ಕೊಲ ಉದ್ಘ್ರಸ್ತಶ್ಚ || ೫೪೭ ||

(೧. ಕೊಲಃ, ೨. ಉತ್, ೩. ಹ್ರಸ್ವಃ, ೪. ಚ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಕರ್ಮಣಿ, ೨. ಇಃ.

ವೃತ್ತಿ || ಕರ್ಮವು ಉಪಪದವಾಗಿರಲು ' ಕೊಲ್ ' ಧಾತುವಿಗೆ ' ಇ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು. ಆಗ ' ಕೊಲ್ ' ಧಾತುವಿಗೆ (ಕೊಲ್ ಧಾತುವಿನ ಸ್ವರಕ್ಕೆ) ಉಕಾರಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಮೀನಂ ಕೊಲ್ವಂ ಮೀನಗುಲಿ; ಈ ಮೇರೆಗೆ ಪಾವುಗುಲಿ, ಇಲಿಗುಲಿ, ಆನೆಗುಲಿ.

ಪದಕೃತ್ಯ || ' ಹ್ರಸ್ವಃ ' ಎಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದುದು, ಉ ಕಾರವು ' ಕೊಲ್ ' ಧಾತುವಿನ ಒ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗುವುದೇ ಹೊರತು ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ [ಮೀನಗುಲಿ — ಬಲೆಗಾರ, ಇಲ್ಲವೆ ಮೀನುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದ ಹಕ್ಕಿ. ಪಾವುಗುಲಿ — ನವಿಲು ಇಲ್ಲವೆ ಮುಂಗುಲಿ; ಇಲಿಗುಲಿ — ಬೆಕ್ಕು; ಆನೆಗುಲಿ — ಸಿಂಹ.]

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೪೮

ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಾಲಭೇದವಿಲ್ಲದೆ ಸೇರುವ ಬೇರೆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು.

ಸೂತ್ರಂ || ಕುಟ್ಟೋರಿಗೋದುಲುಪ್ ಚ || ೫೪೮ ||

(೧. ಕುಟ್ಟೋಃ, ೨. ಇಗಃ, ೩. ದುಲುಪ್, ೪. ಚ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಕರ್ಮಣಿ.

ವೃತ್ತಿ || ಕರ್ಮವು ಉಪಪದವಾಗಿರಲು ' ಕುಟ್ಟು ' ಧಾತುವಿಗೆ ' ಇಗ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು; ಮತ್ತು ' ಕುಟ್ಟು ' ಧಾತುವಿನ ' ದು ' ಲೋಪವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಕಲ್ಲಂ ಕುಟ್ಟುವಂ ಕಲ್ಕುಟಗಂ; ಈ ಮೇರೆಗೆ ಮರಕುಟಗಂ, ದಾರಿಗುಟಗಂ, ಕಯ್ಯುಟಗಂ.

ವಿಚಾರ ೫೪೮

(ರೂಪಸಿದ್ಧಿ) ' ಕಲ್ಲಂ, ಕುಟ್ಟು, ಇಗ ' ಎಂದು ಇರಲು ' ವೃತ್ತೇಃ || ೨೪೬ || ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಪದದ ದ್ವಿತೀಯೆಯ ಲೋಪ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ' ದು ' ಲೋಪವಾಗಲು ' ಕುಟ್ಟು ' ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುವುದು. ' ಕಲ್ ಕುಟ್ಟು ಇಗ ' ಇವು ಸೇರಲು ' ಕಲ್ಕುಟಗ ' ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುವುದು. ಮರಕುಟಗ — ಒಂದು ತರದ ಹಕ್ಕಿ ಇಲ್ಲವೆ ಬಡಗಿ. ದಾರಿಗುಟಗ — ಪಾರಿಪಂಥಿಕ (ದಾರಿ ಬಡಿಯುವ ಕಳ್ಳ); ಕಯ್ಯುಟಗ — ಕೈಯಿಂದ ಹೊಡೆಯುವವ.

ಅನತಾರಿಕೆ ೫೪೯

ಭಾವಾರ್ಥಕ ಕೃತ್-ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾರಂಭಿಸುವನು; ಬಂದು ಲುಪ್ತವಾಗುವ 'ಅತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳುವನು.

ಸೂತ್ರಂ || ಅದ್ಭಾವೇ || ೫೪೯ ||

(೧. ಅತ್, ೨. ಭಾವೇ.)

ವೃತ್ತಿ || ' ಭಾವ 'ವೆಂದರೆ ಶುದ್ಧವಾದ ಧಾತ್ವರ್ಥವು. ಆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ' ಅತ್ ' (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಪೂಗಳ್, ಓದುಗಳ್, ಮೋದುಗಳ್, ತಿದುಗಳ್, ನೋಡುಗಳ್, ತೇಗುಗಳ್, ಕೇಗುಗಳ್, ಸಾಗುಗಳ್.

ವಿಚಾರ ೫೪೯

' ಭಾವ ' ಶಬ್ದವು ಅನೇಕಾರ್ಥಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವನು — ' ಭಾವಃ ಶುದ್ಧೋ ಧಾತ್ವರ್ಥಃ ' ಎಂಬುದಾಗಿ. ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಭಾವವು ದ್ವಿವಿಧವಾಗಿದೆ. ಒಂದು — ಅಭಿಧಾನಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇತುರೂಪವಾದುದು — (ನಾಮಗಳ ಮೇಲೆ ಸೇರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಗುಣಧರ್ಮಸ್ವಭಾವರೂಪವಾದುದು.) ಇನ್ನೊಂದು ಧಾತ್ವರ್ಥರೂಪವಾದುದು. ಒಂದನೆಯದು ತದ್ಧಿತವಾಚ್ಯವಾದುದು; ಎರಡನೆಯದು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯವಾಚ್ಯವಾಗಿಯೂ ಕೃದ್ವಾಚ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಆದರೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಭಾವವು ಕೃದ್ವಾಚ್ಯವೇ ಹೊರತು ಅಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯವಾಚ್ಯವಲ್ಲವೆಂಬುದು ಹಿಂದೆ ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ಭಾವವು ಕೃದ್ವಾಚ್ಯವಾಗುವುದನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಭಾವವಾಚಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುವನು. ಮೊದಲು ಧಾತುಸಾಮಾನ್ಯದ ಮುಂದೆ ' ಅತ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ. ' ಭಾವಃ ಶುದ್ಧೋ ಧಾತ್ವರ್ಥಃ ' ಎಂಬುದು ' ಭಾವ ' ದ ವ್ಯಾಖ್ಯೆಯು. ಇಲ್ಲಿ ವಿಚಾರವೇನೆಂದರೆ ಧಾತ್ವರ್ಥವು ' ಶುದ್ಧ, ಶಬಲ ' ಎಂದು ದ್ವಿವಿಧವಾಗಿದೆ; ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡದಿದ್ದುದು (ಅಭಿಹಿತರೂಪ-ಉಪಾಧಿ ಇಲ್ಲದುದರಿಂದ) ಶುದ್ಧವು; ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟುದು (ಅಭಿಹಿತತ್ವರೂಪ-ಉಪಾಧಿಯುಕ್ತವಾದುದರಿಂದ) ಶಬಲವು. ಪ್ರತ್ಯಯವಾಚ್ಯವಾದ ಶಬಲ ಧಾತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡದಿರುವ ಶುದ್ಧ ಧಾತ್ವರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಭಾವಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ — ' ಪೂಗಳ್ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ' ಪೂ ' ಎಂಬುದು ' ಹೊನಾಗು ' ಎಂಬರ್ಥದ ಧಾತುವು; ' ಮಲ್ಲಿಗೆ ಪೂತುದು, ಮಾವು ಪೂತುದು ' ಮುಂತಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳುಂಟು. ಇಲ್ಲಿ ' ಹೊವು ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ' ಪೂ ' ಎಂಬುದಲ್ಲ. ಅದು ದ್ರವ್ಯವಾಚಿಯಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಲ್ಲ. ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಸೇರಿದ ಭಾವಪ್ರತ್ಯಯವು ಶುದ್ಧಧಾತ್ವರ್ಥವನ್ನು ಶಬಲವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ತೋರಿಸುವುದು. ' ಸ್ವೋಪಹಿತತ್ವ ' ಎಂಬ ಧರ್ಮವು ಆ ಶುದ್ಧ ಧಾತ್ವರ್ಥವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಸ್ಪಟಿಕವು ಶುದ್ಧವಾಗಿ (ಧವಲವಾಗಿ) ಇರುವುದು.

ದಷ್ಟೇ ? ಅವಕ್ಕೆ ತಾಗಿಸಿ ಇಟ್ಟಿದ್ದ ದಾಸಾದ ಹೂ ಮುಂತಾದ ಉಪಾಧಿಯು ಆ ಸ್ಪಟಿಕವನ್ನು ರಕ್ತವರ್ಣದ್ದನ್ನಾಗಿ ತೋರಿಸುವುದು. ಆಗ ಸ್ಪಟಿಕವು ರಕ್ತವರ್ಣದ್ದೇ ಹೊರತು ಶುದ್ಧವಲ್ಲ. ಧಾತೃರ್ಥದಲೆಯಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧವಾದ ಭಾವವು ಕೃದ್ವಾಪದಲೆಯಲ್ಲಿ ರಬಲವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಕೃದ್ವಾಪಕ್ಕೆ ದ್ರವ್ಯದಂತೆ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಸಂಬಂಧವುಂಟಾಗುವುದು. ಉದಾ : ತೇಗು, ತೇಗುಗಳ್; ಕೇಗು, ಕೇಗುಗಳ್ ಮುಂತಾದುವು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ' ಸಾರಃ ಸಾರೌ ಸಾರಾಃ ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಏಕತ್ವದ್ವಿತ್ವಬಹುತ್ವಗಳು ಬರುವುವು. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ಕೃದಭಿವಿಶೇ ಭಾವೋ ದ್ರವ್ಯವದ್ಭವತಿ ' ಎಂಬ ವಚನವಿದೆ. ' ತಿಜ್ಜಾವಂ ತತ್ತಯೈವಾದ ದ್ರವ್ಯವದ್ಭವಮಾದ ಕೃತ್ ' ಎಂಬ ವಚನವೂ ಉಂಟು.

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥಕ ಕೃತ್-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾದ ಸಾಕ, ಪಚನ, ಪಕ್ತಿ ಮುಂತಾದುವು ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ' ಓವು, ಕಾವು, ಮೇವು ' ಮೊದಲಾದುವೂ ಧಾತುಗಳಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಇವು ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದರೂ ಸಿದ್ಧಾಪ್ತಿಯ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವುವು. ಧಾತುಗಳು ಸಾಧ್ಯಾವಸ್ಥೆಯ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವುವು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ' ಸಾಕಃ ಸಾಕಂ ಸಾಕೇನ ' ಮೊದಲಾದ ನಾಮಪದಗಳುಂಟಾಗುವಂತೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿಯೂ ' ಪುಗಳ್ (ಹೂವಾಗುವಿಕೆಗಳು), ಪೂಗಣಂ ' ಮುಂತಾದ ನಾಮಪದಗಳಾಗುವುವು. ಉಳಿದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ಜಂ

ಭಾವಾರ್ಥಕ ' ಅತ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗ ಧಾತುವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕಿಡೋರೇದ್ವೀರ್ಫಶ್ಚ || ಜಂ ||

(೧. ಕಿಡೋಃ, ೨. ಏತ್, ೩. ದೀರ್ಘಃ, ೪. ಚ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಅತ್, ೨. ಭಾವೇ.

ವೃತ್ತಿ || ' ಕಿಡು ' ಧಾತುವಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ಅತ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ಮತ್ತು ' ಕಿಡು ' ಧಾತುವಿಗೆ (ಧಾತುವಿನ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ) ಏಕಾರಾದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಕೇಡು, ಕೇಡುಗಳ್.

ಪದಕೃತ್ಯ || ' ಕಿಡು ಧಾತುವಿಗೆ ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ಸುಡಿ, ಜಡಿ ' ಮೊದಲಾದುವಕ್ಕೆ ಏ ಕಾರಾದೇಶವಿಲ್ಲ. ಉದಾ : ಸುಡಿಗಳ್, ಜಡಿಗಳ್. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ದೀರ್ಘಃ ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದು ಧಾತುವಿನ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆದೇಶವೆಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ.

ವಿಚಾರ ಜಂ

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಏ ಕಾರಾದೇಶವು ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಏಕೆ ಆಗಬಾರದು ? ' ದೀರ್ಘಃ ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನಬೇಕಷ್ಟೇ ? ಆದರೆ ಹ್ರಸ್ವಾದಿ ಶಬ್ದಗಳನ್ನುಚ್ಚರಿಸಿ ಮಾಡಿದ ಹ್ರಸ್ವಾದಿ ವಿಧಾನಗಳು ಸ್ಮರಕ್ಕೆ ಆಗುವವೆಂಬುದನ್ನೂ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನೂ ಮಾತ್ರ ತೋರಿಸುವುವು. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ

ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವರವು ಇರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಏ ಕಾರಾದೇಶವು ಅಂತ್ಯಸ್ವರಕ್ಕೆ ಏಕೆ ಅಗಬಾರದೆಂದು ಶಂಕಿಸಬಹುದು. ಹಾಗಾದರೆ ದೀರ್ಘಶಬ್ದವನ್ನು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದುದು ವೃಥಾವಾಗುವುದು. ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗುವುದಿದ್ದರೆ ದೀರ್ಘಶಬ್ದವು ಏತಕ್ಕೆ ? ' ಅತ್ ' ಎಂಬುದಿಷ್ಟೇ ಸಾಲದೇ ? ಆದುದರಿಂದ ' ಕಿಡು ' ಧಾತುವಿನ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ಈ ಆದೇಶವೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ' ದೀರ್ಘಃ ' ಎಂದು ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದನು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೫೫೦

' ಅತ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿದಾಗ ' ಕುಡು, ತುಡು ' ಧಾತುಗಳ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರ || ಓತ್ ಕುಡುತುಡೋಃ || ೫೫೦ ||

(೧. ಓತ್, ೨. ಕುಡುತುಡೋಃ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಅತ್, ೨. ಭಾವೇ, ೩. ದೀರ್ಘಃ.

ವೃತ್ತಿ || ' ಕುಡು ತುಡು ' ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಪರವಾಗಿ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ಅತ್ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ಮತ್ತು ಅವುಗಳಿಗೆ (ಅವುಗಳ ಪ್ರಥಮ-ಉಕಾರಕ್ಕೆ) ದೀರ್ಘ ಓ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಕೋಡು, ಕೋಡುಗಳು; ತೋಡು, ತೋಡುಗಳು.

ಪದಕೃತ್ಯ || ' ದೀರ್ಘಃ ' ಎಂಬುದರ ಪ್ರಯೋಜನವು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ.

ವಿಚಾರ ೫೫೧

ಈ ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೆಲವೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘೈಕಾರವೂ ಹ್ರಸ್ವೈಕಾರವೂ ಉ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅಂತಹ ಓ ಕಾರವೂ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಇ ಉ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಬರುವ ಹ್ರಸ್ವ-ದೀರ್ಘ, ಏ ಓ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ-ವೃದ್ಧಿಗಳೆಂದು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಸ್ಥಾನನಿಯಮವನ್ನೂ ಮಾಡಿ ಎಲ್ಲಿ ಗುಣವೃದ್ಧಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವದಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ವಿಧೇಯದಲ್ಲಿ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಯಾವುದೊಂದು ಅಕ್ಷರವನ್ನು ' ಇತ್ ' ಸೇರಿಸಿ ಅಂತಹ ವಿಧೇಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗುಣವೃದ್ಧಿಗಳಾಗುವವೆಂದು ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣಗಳಂತೆ ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದ್ದಿತಲ್ಲವೇ ? ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಈ ಮಾರ್ಗವು ಕಾಣಬರುವುದು. ಉದಾ : ' ವೃದ್ಧಿರಾದೈತ್ (ಪಾ. ೧. ೧. ೧.), ಅದೇಜ್ ಗುಣಃ (ಪಾ. ೧. ೧. ೨.), ಇಕೋ ಗುಣವೃದ್ಧಿ (ಪಾ. ೧. ೧. ೩.)' ಮುಂತಾದುವು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳದೆ ಹ್ರಸ್ವಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಿಧಾನವೇಕೆ ? ಎಂದು ಶಂಕಿಸಬಹುದು. ಅಹುದು, ಅದೊಂದು ಮಾರ್ಗವೇ ಸರಿ. ಆದರೆ ಅದೇ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಹಿಡಿಯಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವೆಲ್ಲಿದೆ ? ಬೇರೆ ಮಾರ್ಗಗಳೂ ಉಂಟು. ಮೃಗ್ಯವು ಒಂದೇ ಇದ್ದರೂ ಮಾರ್ಗಗಳು ಹಲವು ಇರುವುದು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುವದಲ್ಲವೇ ?

ಹಾಗಾದರೆ ಪೂರ್ವಮಾರ್ಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊಸಮಾರ್ಗವನ್ನನುಸರಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಯೋಜನವಿರಬೇಕಲ್ಲವೇ ? ಅನೇಕ ಸಾಧನಗಳಿಂದ ಒಂದು ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವು

ದಿರುವಾಗ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ಸಾಧನವನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ವನ ಇಚ್ಛೆಯೇ (ವಿವಕ್ಷೆಯೇ) ಕಾರಣವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಲ್ಲವೆ ಅಲ್ಲ ಅವಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಕಾರಣಗಳನ್ನು ಹುಡುಕುವುದು ಉಚಿತವಾಗಲಾರದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮೇರೆಗೆ ಗುಣವೃದ್ಧಿಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಮುಂತಾದುದರಲ್ಲಿ ಗೌರವವು ಬರುವುದೆಂದೂ ಇಲ್ಲಿ ಹಾಗೆ ಹೇಳಲಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಗೌರವವು ಹೇಗೆ ಬರುವುದೆಂದರೆ ಎ, ಒ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಎ, ಓ ಕಾರಗಳಿಗೆ ವೃದ್ಧಿಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಹೇಳಬೇಕು; ಆ ಗುಣವೃದ್ಧಿಗಳು ಇ, ಉ ಕಾರಗಳಿಗೇ ಅಲ್ಲದೆ ಉಳಿದವಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲವೆಂದೂ ಅವು ಕೂಡ ಸ್ವರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಸ್ವರಗಳಿಗೇ ಹೊರತು ಮುಂದಿನ ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಅಲ್ಲವೆಂದೂ ನಿಯಮವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು; ಪಿಢೇಯ (ಕಾರ್ಯ)ಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣವು ಬರುವುದನ್ನೂ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವ ಅನುಬಂಧ (ಇತ್-ಸಂಜ್ಞಕವರ್ಣ)ಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕು; ಅಂತಹ ಅನುಬಂಧಸಹಿತವಾದ ವಿಧೇಯವು ಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ಗುಣವೃದ್ಧಿಗಳಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಇದೆಲ್ಲ ರಗಳೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು, ಪ್ರಯೋಜನವೇನೋ ಅಲ್ಲವೇ. ಗುಣವೃದ್ಧಿಸ್ಥಾನಗಳು ಈ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಐದಾರು ಇರಬಹುದು; ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನವು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದುದು ಉಚಿತವೇ ಆಯಿತು, ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನವು ಅಲ್ಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಾಡಲಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೫೫೨

‘ಆತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಎಲ್ಲೆಯೂ ಕಾಣಬರುವುದಿಲ್ಲ; ಅದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಂ || ಉಪ್ತಸ್ಯ || ೫೫೨ ||

(೧. ಉಪ್, ೨. ತಸ್ಯ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಭಾವೇ.

ವೃತ್ತಿ || ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಿದ ‘ಆತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಪೂ, ಪೂಗಲ್; ಕೇಡು, ಕೇಡುಗಳ್; ಕೋಡು, ಕೋಡುಗಳ್; ಗುದ್ರು, ಗುದ್ರುಗಳ್; ತಿದ್ರು, ತಿದ್ರುಗಳ್.

ವಿಚಾರ ೫೫೨

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ತಸ್ಯ’ (ಅದಕ್ಕೆ) ಎಂದರೆ ‘ಆತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು. ‘ತಸ್ಯ’ ಎಂಬುದು ಸರ್ವನಾಮವಾದುದರಿಂದ ಬುದ್ಧಿಸ್ಥವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ‘ತಚ್ಚಬ್ಧಃ ಸರ್ವನಾಮತ್ವಾದ್ಬುದ್ಧಿಸ್ಥಾರ್ಥಸ್ಯ ವಾಚಕಃ’ ಎಂಬ ವಚನವಿದೆ.

‘ಲೋಪ’ ಎಂಬುದು ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಿಮಿತ್ತವು ಬಂದಾಗಲೇ ಆಗಬೇಕಾದುದು. ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ‘ಆತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಲೋಪಕ್ಕೆ ಯಾವ ನಿಮಿತ್ತವೂ ಬಂದಿಲ್ಲ. ಬಂದುದು ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದೆ ಹೋಗುವುದಾದರೆ ಬರುವುದಾದರೂ ಏತಕ್ಕೆ? ಬಂದು ಸುಮ್ಮನೆ ಹೋಗುವುದಕ್ಕಿಂತ ಬಾರದಿರುವುದೇ ಮೇಲು ಎಂಬ ಶಂಕೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಶ್ರವಣಾರ್ಥವಾಗಿ (ಎಂದರೆ ಕೇಳಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ — ನಿಲ್ಲುವುದಕ್ಕಾಗಿ) ಬರುವ

ಸಾಮಾನ್ಯವಿಷಯಕವಾದ ಇಲ್ಲವೆ ವಿಶೇಷವಿಷಯಕವಾದ ವಿಭೇದಗಳ ಲೋಪಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವು ಬೇಕು. ಯಾವುದೊಂದು ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಬಂದುವುಗಳಿಗೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ಬಿಡುವುದೇ ನಿವೃತ್ತಿಗೆ (ಹೊರಟು ಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ) ಕಾರಣವು; ಎಲ್ಲೆಯಾದರೂ ಇದೊ ಸ್ಥಿತಿಯು. ಇಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತವು ಇಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗದು. ಲೋಪ್ಯದ (ಲೋಪಿಸಲ್ಪಡುವುದರ) ಸ್ವರೂಪವೇ ನಿಮಿತ್ತವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಲೋಪ್ಯವು ' ಆತ್ಮ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು. ' ಆತ್ಮ ' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಲೋಪಕ್ಕೆ ' ಆತ್ಮ ' ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ನಿಮಿತ್ತವೆಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತಲ್ಲವೇ? ಎಂದರೆ ಅಹುದು; ಲೋಪ್ಯವೇ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನೂರಾರು ನಿಮಿತ್ತಗಳು ಬಂದರೂ ಯಾವುದರ ಲೋಪವಾಗಬೇಕು? ಇದ್ದದರ ಲೋಪವಾದೀತಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲದುದರ ಲೋಪವು ಹೇಗೆ ಆದೀತು? ಹೊರನಿಮಿತ್ತಗಳು ಅನಿಯತವಾದುವು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ' ತರಂಗ, ಮೇಘಮಾಲೆ ' ಮೊದಲಾದುವು ಮೊರನಿಮಿತ್ತ ವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅಪೇಕ್ಷಿಸದಿರುವುದು ಕಾಣಬರುವುದಿಲ್ಲವೇ? ಇಲ್ಲಿ ' ಆತ್ಮ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಹೀಗೆಯೇ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಬಂದು ಅಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಬಹುದಾದ ಕ್ರಿಯಾ ವಾಚಿಗಳಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ನಾಮವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಹತೆಯನ್ನು ತಂದು ಕೊಡುವ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಬರುವ ' ಕ್ವಿಪ್ ' ನೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯದಂತೆ ತಾನು ಹೊರಟು ಹೋಗುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ವಿಚಾರವೇನೆಂದರೆ — ' ಆತ್ಮ ' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಲೋಪವೇ ಇಷ್ಟವಾಗಿದ್ದರೆ ' ಅದ್ವಾವೇ ಲುಪ್ತ ತಸ್ಯ ' ಎಂದು ಸೂತ್ರವನ್ನು ರಚಿಸಬಹುದಾಗಿತ್ತಲ್ಲವೇ? ಇಲ್ಲವೆ ಭಾವ ಕೃದಂತ ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯುವಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ನಡುವೆ ಅಸಮಯದಲ್ಲಿ ಏಕೆ ಎಂದು ಕೇಳಬಹುದು. ಅಹುದು, ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಒಂದು ನಿಮಿತ್ತ ವಿರಬೇಕೆಂದು ತೋರುವುದು. ಮೊದಲು ' ಅದ್ವಾವೇ ||೫೪|| ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮ-ಪ್ರತ್ಯಯ ವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಬರುವ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳ ತರುವಾಯ ಅದರ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಇದು ಹೊಸದೊಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ಹೋಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆ ಹೊಸ ವಿಷಯವಾವುದೆಂದರೆ ದೀರ್ಘಾದಿಗಳಾದ ' ಡ್ವಂತ ' ಧಾತುಗಳ ' ದು ' ವಿಗೆ ಟಾದೇಶವೆಂದು ನಾವು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಅದರಿಂದ ಅಡು, ಸಾಡು, ಕೊಡು, ತೀಡು ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಭಾವಾರ್ಥಕ ಆತ್ಮ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಲು ಆಟ, ಪಾಟ, ಕೂಟ, ತೀಟ ಮುಂತಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೫೩

ಬೇರೆ ಭಾವಾರ್ಥಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು.

ಸೂತ್ರಂ || ಈನೀಯಸ್ತಃ || ೫೫೩ ||

(೧. ಈನೀಯಃ, ೨. ತಃ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧ ಭಾವೇ.

ವೃತ್ತಿ || ' ಈನ್, ಈ ' ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಯ ಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಪರವಾಗಿ ಭಾವಾರ್ಥ ದಲ್ಲಿ ತ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಈನ್ತಂ, ಈನ್ತಂಗಳ್; ಈತಂ, ಈತಂಗಳ್; ಕೆಯ್ತಂ, ಕೆಯ್ತಂಗಳ್; ಸುಯ್ತಂ, ಸುಯ್ತಂಗಳ್; ಪಾಯ್ತಂ, ಪಾಯ್ತಂಗಳ್; ತೋಯ್ತಂ, ತೋಯ್ತಂಗಳ್; ಕಾಯ್ತಂ, ಕಾಯ್ತಂಗಳ್.

ವಿಚಾರ ಜಿಜ್ಞಾಸೆ

‘ ಈನ್, ಈ ’ ಎಂಬಿವು ವಿಶೇಷಣಗಳೆಲ್ಲನಾದುದರಿಂದ ‘ ಈನ್, ಈ ’ ಎಂಬೀ ರೂಪದ ಧಾತುಗಳೆಂದೂ ‘ ಯಃ ’ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ಯ ಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳೆಂದೂ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು.

ಅನವತಾರಿಕೆ ಜಿಜ್ಞಾಸೆ

ಭಾವಾರ್ಥಕ ‘ ತ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವ ಸ್ಥಾನಗಳು.

ಸೂತ್ರಂ || ಮುಕ್ತಾದಿಭ್ಯಃ || ಜಿಜ್ಞಾಸೆ ||

(೧. ಮುಕ್ತಾದಿಭ್ಯಃ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಭಾವೇ, ೨. ತಃ.

ವೃತ್ತಿ || ಮಣಿ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಮಣಿತಂ, ಮಣಿತಂಗಳ್; ಕುಣಿತಂ, ಕುಣಿತಂಗಳ್; ಸುಗಿತಂ, ಸುಗಿತಂಗಳ್, ಬಿಗಿತಂ, ಬಿಗಿತಂಗಳ್.

ಮಣಿ, ಕುಣಿ, ಸುಗಿ, ಬಿಗಿ, ಅಗಿ, ಮುಗಿ, ಓ, ಅಜಿ, ಇಜಿ, ಮುಜಿ, ತಿರಿ ಮುಂತಾ ದುವುಗಳು. (ಮಣಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಗಣವು ಆಕೃತಿಗಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು)

ಅನವತಾರಿಕೆ ಜಿಜ್ಞಾಸೆ

ಭಾವಾರ್ಥಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಶೇಷಗಳೂ ಅವುಗಳ ಸ್ಥಾನವಿಶೇಷಗಳೂ.

ಸೂತ್ರಂ || ಗುಳ್ ಪೂಯ್ಪಯಃ || ಜಿಜ್ಞಾಸೆ ||

(೧. ಗುಳ್, ೨. ಪೂಯ್ಪಯಃ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಭಾವೇ.

ವೃತ್ತಿ || ‘ ಪೂಯ್, ಬಯ್ ’ ಎಂಬೀ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗುಳ್-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಪೂಯ್ಗುಳ್, ಪೂಯ್ಗುಳ್ಳುಳ್; ಬಯ್ಗುಳ್, ಬಯ್ಗುಳ್ಳುಳ್.

ಅನವತಾರಿಕೆ ಜಿಜ್ಞಾಸೆ

ಭಾವಾರ್ಥಕ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಶೇಷಗಳೂ ಸ್ಥಾನವಿಶೇಷಗಳೂ.

ಸೂತ್ರಂ || ಆಯಾರಯಃ ಕೇತ್ || ಜಿಜ್ಞಾಸೆ ||

(೧. ಆಯಾರಯಃ, ೨. ಕೇತ್)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಭಾವೇ.

ವೃತ್ತಿ || ‘ ಆಯ್, ಆರಯ್ ’ ಎಂಬ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೇ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಅಯ್ಯ, ಅಯ್ಯಗಳ್; ಅರಯ್ಯ, ಅರಯ್ಯಗಳ್.

ಅನತಾರಿಕೆ ೫೫೭

ಭಾವಾರ್ಥಕ 'ಕೆ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅದರ ಸ್ಥಾನಗಳೂ.

ಸೂತ್ರಂ || ನಲರಣಜುಭ್ಯಃ || ೫೫೭ ||

(೧. ನಲರಣಜುಭ್ಯಃ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಭಾವೇ, ೨. ಕೆತ್.

ವೃತ್ತಿ || ನ ಕಾರ ಲ ಕಾರ ರೇಫ ಣ ಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಋ ಶಬ್ದಾಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಬಾನ್ಯೆ, ಆನ್ಯೆ, ಸೀನ್ಯೆ, ಕೂನ್ಯೆ, ಪೇನ್ಯೆ, ನೇಲ್ಯೆ, ಪೋಲ್ಯೆ, ಸೋಲ್ಯೆ, ಕವಲ್ಯೆ, ಮಡಲ್ಯೆ, ಆದಿಕ್ಯೆ, ಬಿದಿಕ್ಯೆ, ಪೋಣಕ್ಯೆ, ತೋಕ್ಯೆ, ಸಾಕ್ಯೆ, ಕಾಣ್ಯೆ, ಪೂಣ್ಯೆ, ಮಾಣ್ಯೆ, ಉಣ್ಯೆ, ಪಣ್ಯೆ, ಕಿಋಕೆ, ತಿಋಕೆ, ಪ್ರೊಋಕೆ.

ಅನತಾರಿಕೆ ೫೫೮

ಭಾವಾರ್ಥಕ ಕೆತ್-ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸ್ಥಾನಗಳು.

ಸೂತ್ರಂ || ಲಃ || ೫೫೮ ||

(೧. ಲಃ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಭಾವೇ, ೨. ಕೆತ್.

ವೃತ್ತಿ || ಲ ಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೆ-ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಬಾಲ್ಯಿ, ಅಲ್ಯಿ, ಉಲ್ಯಿ.

ವಿಚಾರ ೫೫೮

ಲ ಕಾರವನ್ನು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಬಹುದಾಗಿದ್ದಿತು. ಹಾಗೆ ಸೇರಿಸದೆ ಬೇರೆ ಸೂತ್ರವನ್ನು ರಚಿಸಿದುದು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ 'ಲಃ' ಎಂಬುದರ ಅನುವೃತ್ತಿ ದೊರೆಯ ಬೇಕೆಂದು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೫೫೯

ಬೇರೆ ಭಾವಾರ್ಥಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಅವುಗಳ ಸ್ಥಾನಗಳೂ.

ಸೂತ್ರಂ || ತೇದನೇಕಸ್ವರಾತ್ || ೫೫೯ ||

(೧. ತತ್, ೨. ಅನೇಕಸ್ವರಾತ್.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಭಾವೇ, ೨. ಲಃ.

ವೃತ್ತಿ || ಅನೇಕಸ್ವರಗಳುಳ್ಳ ಲ ಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ತೆ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಅಗಲ್ಯಿ, ಪೊಗಲ್ಯಿ, ಮುಗುಲ್ಯಿ, ನೆಗಲ್ಯಿ.

ಪಾಠಾಂತರ: ೧. ಅಣ್ಯ, ೨. ಗಿಣ್ಯ, ೩. ಅಣ್ಯ, ೪. ಉಣ್ಯ.

ಪದಕೃತ್ಯ || ' ಅನೇಕಸ್ವರಗಳುಳ್ಳ ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ' ಅಱ್, ಉಱ್ ' ಮೊದಲಾದ ಏಕಸ್ವರಕ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾ: ಅಱ್ಕ್ತಿ, ಉಱ್ಕ್ತಿ. ಅವತಾರಿಕೆ ೫೬೦

ಭಾವಾರ್ಥಕ ' ತೆ ' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸ್ಥಾನವು.

ಸೂತ್ರಂ || ಉಗು ಪುಗು ಮಿಗೋಃ || ೫೬೦ ||

(೧. ಉಗು ಪುಗು ಮಿಗೋಃ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಭಾವೇ, ೨. ತೆತ್.

ವೃತ್ತಿ || ' ಉಗು, ಪುಗು, ಮಿಗು ' ಎಂಬೀ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ತೆ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಉಗುತೆ, ಉಗುತೆಗಳ್; ಪುಗುತೆ, ಪುಗುತೆಗಳ್; ಮಿಗುತೆ, ಮಿಗುತೆಗಳ್.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೬೧

ಭಾವಾರ್ಥಕ ಪ-ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅದರ ಸ್ಥಾನವೂ.

ಸೂತ್ರಂ || ಎತಃ ಪಃ || ೫೬೧ ||

(೧. ಎತಃ, ೨. ಪಃ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಭಾವೇ.

ವೃತ್ತಿ || ಎಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ಪ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ತೆಗೆಪಂ, ತಗೆಪಂ, ತೊಡೆಪಂ, ನಡೆಪಂ, ಮೊಗೆಪಂ, ತಡೆಪಂ, ಅಣೆಪಂ, ನೊಣೆಪಂ, ಪೊರೆಪಂ, ನೆನೆಪಂ, ನನಪಂ, ತೊನೆಪಂ, ಅರೆಪಂ, ಬರೆಪಂ, ಒರೆಪಂ.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೬೨

ಭಾವಾರ್ಥಕ ' ಪ ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅದರ ಸ್ಥಾನಗಳೂ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕುದಿ ಮಿದಿ ತಳಿ ತೊಳ ತಿಳಿಭ್ಯಃ || ೫೬೨ ||

(೧. ಕುದಿ.....ಭ್ಯಃ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಭಾವೇ, ೨. ಪಃ.

ವೃತ್ತಿ || ' ಕುದಿ ' ಮೊದಲಾದ (ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ) ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ಪ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಕುದಿಪಂ, ಕುದಿಪಂಗಳ್; ಮಿದಿಪಂ, ಮಿದಿಪಂಗಳ್; ತಳಿಪಂ, ತಳಿಪಂಗಳ್; ತೊಳಪಂ, ತೊಳಪಂಗಳ್; ತಿಳಿಪಂ, ತಿಳಿಪಂಗಳ್.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೬೩

ಬೇರೆ ಭಾವಾರ್ಥಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಅವುಗಳ ಸ್ಥಾನಗಳೂ.

ಸೂತ್ರಂ || ಬಳಿ ಬಿಳಿತೋರವ್ಯಸೂ || ೫೬೩ ||

(೧. ಬಳಿಬಿಳಿತೋಃ, ೨. ಅವ್ಯಸೂ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಭಾವೇ.

ಪಾಠಾಂತರ : ೧. ಪೊಣೆಪಂ ೨. ' ಕುದಿ ಮಿದಿ — '

ವೃತ್ತಿ || ' ಬಳಿ, ಬೆಳಿ ' ಎಂಬ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ' ಅವಿ, ಅಸು ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸೇರುವುವು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಬಳವಿ, ಬಳವಿಗಳ್; ಬೆಳಸು, ಬೆಳಸುಗಳ್.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ೫೬೪

ಭಾವಾರ್ಥಕ ಗೆ-ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅದರ ಸ್ಥಾನಗಳೂ.

ಸೂತ್ರಂ || ಉಡ್ವಾದಿಭ್ಯೋ ಗೆತ್ || ೫೬೪ ||

(೧. ಉಡ್ವಾದಿಭ್ಯಃ, ೨. ಗೆತ್)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಭಾವೇ.

ವೃತ್ತಿ || ' ಉಡು ' ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ಗೆ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಉಡುಗೆ, ಉಡುಗೆಗಳ್; ನಂಬುಗೆ, ನಂಬುಗೆಗಳ್; ತುಡುಗೆ, ತುಡುಗೆಗಳ್; ಪಸುಗೆ, ಪಸುಗೆಗಳ್.

ಉಡ್ವಾದಿಗಣ || ' ಉಡು, ತುಡು, ಅಡು, ಪೊದ್ದು, ಅಬ್ಬು, ತಾಳ್ಪು, ತೆಮಳ್ಪು, ನಂಬು, ತುಂಬು, ಎಬ್ಬು, ಬೇಳ್, ಸಲ್, ಬೇ, ಪಸು ' ಮುಂತಾದುವು. (ಉಡ್ವಾದಿಯು ಅಕೃತಿಗಣವು)

ಅನಂತಾರಿಕೆ ೫೬೫

ಭಾವಾರ್ಥಕ ' ಗೆ ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅದರ ಸ್ಥಾನಗಳೂ.

ಸೂತ್ರಂ || ಬೇಡ್ವಾದೇರಿಕ್ತ || ೫೬೫ ||

(೧. ಬೇಡ್ವಾದೇಃ, ೨. ಇಕ್, ೩. ಚ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಭಾವೇ, ೨. ಗೆತ್.

ವೃತ್ತಿ || ' ಬೇಡು ' ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ಗೆ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು; ಆಗ ಇಕಾರಾಗಮವೂ ಆಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಬೇಡಿಗೆ, ಮೂಡಿಗೆ, ತಾಟಿಗೆ, ಮಾಟಿಗೆ, ಪೊಲಿಗೆ.

ಬೇಡ್ವಾದಿಗಣ || ಬೇಡು, ಮೂಡು, ಪಾಡು, ತಾಟು, ಮಾಟು, ಪೊಲ್.

ವಿಚಾರ ೫೬೫

ಇಲ್ಲಿ ಇ ಕಾರವನ್ನು ಆಗಮವೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಿಂತ ಅದೇಶವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಮೇಲಾಗಿತ್ತಲ್ಲವೇ ? (ಬೇಡು, ಇಗೆ ಉ ಕಾರಕ್ಕೆ ಇ ಕಾರಾದೇಶ) ಅಡುದು; ಆದರೆ ' ಪೊಲಿಗೆ ' ಎಂಬ ರೂಪದ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಇ ಕಾರಾಗಮವು ಅವಶ್ಯವೆಂದು ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದೆ.

ಅನಂತಾರಿಕೆ ೫೬೬

ಭಾವಾರ್ಥಕ ' ವು ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅದರ ಸ್ಥಾನವೂ

ಸೂತ್ರಂ || ಪಸ್ಯಾದೇವುಃ || ೫೬೬ ||

(೧. ಪಸ್ಯಾದೇಃ, ೨. ವುಃ.)

ಪಾಠಾಂತರ: ೧. ಸೋಲ್.

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಭಾವೇ.

ವೃತ್ತಿ || ' ಪಸಿ ' ನೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ವು ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಪಸಿವು, ಪಸಿವುಗಳ್; ಅಲಾವು, ಅಲಾವುಗಳ್.

ಪಸ್ಯಾದಿಗಣ || ' ಪಸಿ, ಅಲಾ, ಸುಲಾ, ಬಲಾ, ಎಲಿ, ಮಿಲಿ, ಪಲಾ, ಅಲಾ, ಪಲಾ, ಸಾ, ನೋ, ಕೀ ' ಮುಂತಾದುವು. (ಪಸ್ಯಾದಿಯು ಆಕೃತಿಗಣವು)

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೬೭

ಭಾವಾರ್ಥಕ ' ವು ' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸ್ಥಾನವೂ ಅದು ಬಂದಾಗಳಿನ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವೂ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕಳಾದೇರಕ್ಚ || ೫೬೭ ||

(೧. ಕಳಾದೇಃ, ೨. ಅಕ್, ೩. ಚ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಭಾವೇ.

ವೃತ್ತಿ || ' ಕಳ ' ನೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ವು ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು; ಆಗ ಆ ಕಾರಣವೂ ಆಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಕಳವು, ಕಳವುಗಳ್; ನೊಳವು, ನೊಳವುಗಳ್.

ಕಳಾದಿ (ಧಾತು) ಗಳು — ' ಕಳ, ಒಳ, ನೊಳ, ಸಳೆ, ಸೆರೆ, ಕಱಿ, ತೆಱಿ, ನೆಱಿ, ಮೆಱಿ ' ಮುಂತಾದುವು. (ಕಳಾದಿಯು ಆಕೃತಿಗಣವು.)

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೬೮

ಭಾವಾರ್ಥಕ ' ಇಕೆ ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅದರ ಸ್ಥಾನಗಳೂ.

ಸೂತ್ರಂ || ಒಂದುನಂದ್ವಂಜುಕಲ್ಪಂದುಪೂಂದೋರಿಕೆತ್ || ೫೬೮ ||

(೧. ಒಂದು...ಪೂಂದೋಃ, ೨. ಇಕೆತ್.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ಭಾವೇ.

ವೃತ್ತಿ || ' ಒಂದು ' ನೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ಇಕೆ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಒಂದಿಕೆ, ಒಂದಿಕೆಗಳ್; ನಂದಿಕೆ, ನಂದಿಕೆಗಳ್; ಅಂಜಿಕೆ, ಅಂಜಿಕೆಗಳ್; ಕಲಿಕೆ, ಕಲಿಕೆಗಳ್; ಕಂದಿಕೆ, ಕಂದಿಕೆಗಳ್; ಪೊಂದಿಕೆ, ಪೊಂದಿಕೆಗಳ್.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೬೯

ಭಾವಾರ್ಥಕ ' ಇಕೆ ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅದರ ಸ್ಥಾನಗಳೂ.

ಸೂತ್ರಂ || ಮೋದ್ವಾದಿಭ್ಯೋನಾ || ೫೬೯ ||

(೧. ಮೋದ್ವಾದಿಭ್ಯಃ, ೨. ನಾ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಭಾವೇ, ೨. ಇಕೆತ್.

ವೃತ್ತಿ || ' ಮೋದು ' ನೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ಇಕೆ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸೇರುವುದು. ' ಇಕೆ ' ಸೇರದಿರುವಾಗ ' ಅ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪಾಠಾಂತರ : ೧. ಪೊಂದುಭ್ಯ ಇಕೆತ್.

ಪ್ರಯೋಗ || ಮೋದಿಕೆಗಳ್, ಮೋದುಗಳ್; ಓದಿಕೆಗಳ್, ಓದುಗಳ್.

ಮೇದ್ವಾದಿಗಣ — 'ಮೋದು. ಓದು, ಹರಡು, ಕೊಡು, ಕದಡು, ಮುದುಡು, ಅವಡು, ಕವಡು, ಸೀಂದು, ಸುಂದು' ಮುಂತಾದುವು. (ಮೋದ್ವಾದಿಯು ಆಕೃತಿಗಣವು.)

ವಿಚಾರ ೫೭೯

ಇಲ್ಲಿ 'ಇಕೆ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಬಾರದಿರುವಾಗ ಉತ್ಸರ್ಗದಿಂದ (ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ) 'ಅತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. 'ಅತ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ.

ಅನವತಾರಿಕೆ ೫೭೦

ಭಾವಾರ್ಥಕ 'ಇಕೆ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅದರ ಸ್ಥಾನಗಳೂ.

ಸೂತ್ರಂ || ಡೋರಕಿಡುಕುಡುತುಡೋಃ || ೫೭೦ ||

(೧. ಡೋಃ, ೨. ಅಕಿಡು ಕುಡು ತುಡೋಃ)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಭಾವೇ, ೨. ಇಕೆತ್.

ವೃತ್ತಿ || 'ಕಿಡು, ಕುಡು, ತುಡು' ಇವುಗಳನ್ನುಳಿದು 'ಡು' ಶಬ್ದಾಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಇಕೆ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಪೊಡಮಡಿಕೆ, ತಲೆವಡಿಕೆ, ಚೆವುಡಿಕೆ, ಆಡಿಕೆ, ಬೀಡಿಕೆ.

ಪದಕೃತ್ಯ || 'ಕಿಡು, ಕುಡು, ತುಡು ಇವುಗಳನ್ನುಳಿದು' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಈ ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'ಇಕೆ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾ : ಕೇಡು, ಕೇಡುಗಳ್; ಕೋಡು, ಕೋಡುಗಳ್; ತೋಡು, ತೋಡುಗಳ್.

ವಿಚಾರ ೫೭೦

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದ 'ವಾ' ಎಂಬುದು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷೇಪಣೆ ಏನಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ 'ಕಿಡು ಮೊದಲಾದುವನ್ನುಳಿದು' ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಅವಶ್ಯವಿಲ್ಲ; ಏಕೆಂದರೆ ಅವುಗಳಿಗೆ 'ಕಿಡೋರೇದ್ವೀರ್ಘಶ್ಚ || ೫೫೦ ||, ಓತ್ಕುಡು ತುಡೋಃ || ೫೫೧ ||' ಎಂಬುವುಗಳಿಂದ 'ಅತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಿದುದರಿಂದ 'ಇಕೆ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಸಮಾಧಾನವೇನೆಂದರೆ — 'ಡು' ಶಬ್ದಾಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಕಾರ್ಯವೂ ಆಗುವುದೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಇದು ನಿಯಾಮಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದರಿಂದ 'ಆಟ, ಪಾಟ' ಮುಂತಾದುವು ಸಿದ್ಧಿಸುವವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅನವತಾರಿಕೆ ೫೭೧

ಭಾವಾರ್ಥಕ 'ಮೆ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅದರ ಸ್ಥಾನಗಳೂ.

ಸೂತ್ರಂ || ಬಲ್ ನಲ್ ಕೂರ್ಃ || ೫೭೧ ||

(೧. ಬಲ್ಱಾಲ್ಘ್ಘಃ, ೨. ಮೆತ್.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ಭಾವೇ.

ವೃತ್ತಿ || 'ಬಲ್, ನಲ್, ಕೂರ್' ಎಂಬ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಮೆ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಬಲ್ಮಿ, ಬಲ್ಮಿಗಳ್; ನಲ್ಮಿ, ನಲ್ಮಿಗಳ್; ಕೂರ್ಮ, ಕೂರ್ಮಗಳ್.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೭೨

ಭಾವಾರ್ಥಕ ' ಮೆ ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅದರ ಸ್ಥಾನಗಳೂ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವೂ.

ಸೂತ್ರಂ || ತರ್ಬರಃ ಕುಕ್ಚ || ೫೭೨ ||

(೧. ತರ್ಬರಃ, ೨. ಕುಕ್ಚ, ೩. ಚ.)

ವೃತ್ತಿ || ' ತರ್, ಬರ್ ' ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ಮೆ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು;

ಆಗ ' ಕು ' ಶಬ್ದಾಗಮವೂ ಆಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ತರ್ಕ್ಯಮೆ, ತರ್ಕ್ಯಮೆಗಳ್; ಬರ್ಕ್ಯಮೆ, ಬರ್ಕ್ಯಮೆಗಳ್.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೭೩

ಭಾವಾರ್ಥಕ ' ಪು ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅದರ ಸ್ಥಾನಗಳೂ.

ಸೂತ್ರಂ || ಓಕಾಮೇಭ್ಯಃ ಪುಃ || ೫೭೩ ||

(೧. ಓಕಾಮೇಭ್ಯಃ, ೨. ಪುಃ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಭಾವೇ.

ವೃತ್ತಿ || ' ಓ, ಕಾ, ಮೇ ' ಎಂಬ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ಪು ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ' ಓಪು, ಓಪುಗಳ್; ಕಾಪು, ಕಾಪುಗಳ್; ಮೇಪು, ಮೇಪುಗಳ್.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೭೪

ಭಾವಾರ್ಥಕ ' ಪು ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅದರ ಸ್ಥಾನವೂ.

ಸೂತ್ರಂ || ಪೊಳಗೋರ್ದುಲುಪ್ತ || ೫೭೪ ||

(೧. ಪೊಳಗೋ, ೨. ದುಲುಪ್, ೩. ಚ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಭಾವೇ.

ವೃತ್ತಿ || ' ಪೊಳಗು ' ಧಾತುವಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ಪು ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು. ಮತ್ತು ಆಗ ಧಾತುವಿನ ' ದು ' ಲೋಪ ಹೊಂದುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಪೊಳಪು, ಪೊಳಪುಗಳ್.

ವಿಚಾರ ೫೭೪

ಸೂತ್ರಸ್ಥ ' ಚ ' ಶಬ್ದವು ' ಪುಃ ' ಎಂಬುದನ್ನು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮುಚ್ಚಯಿಸುವುದು. ' ಪೊಳಗು ಪು ' ಎಂದಿರುವಾಗ ' ದು ' ಲೋಪವಾಗುವುದರಿಂದ ' ಪೊಳ ಪು ' ಇವು ಸೇರಲು ' ಪೊಳಪು ' ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುವುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೭೫

ಭಾವಾರ್ಥಕ ' ಸು ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅದರ ಸ್ಥಾನಗಳೂ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸುರ್ಮುನಿ ಕಿನಿ ಮುಳಿಭ್ಯಃ || ೫೭೫ ||

(೧. ಸುಃ, ೨. ಮುನಿಕಿನಿಮುಳಿಭ್ಯಃ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಭಾವೇ.

ವೃತ್ತಿ || 'ಮುನಿ' ನೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಮುನಿಸು, ಮುನಿಸುಗಳ್; ಕಿನಿಸು, ಕಿನಿಸುಗಳ್; ಮುಳಿಸು, ಮುಳಿಸುಗಳ್.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೭೬

ಭಾವಾರ್ಥಕ ಅ, ಹು, ಪಿ, ಹ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಅವುಗಳ ಸ್ಥಾನಗಳೂ.

ಸೂತ್ರಂ || ಸಾಲ್ ಬಾನೋನ್ ಮಿಾಭ್ಯೋಽಹುಪಿಹಾಃ || ೫೭೬ ||

(೧. ಸಾಲ್ಬಾನೋನ್ಮೀಭ್ಯಃ, ೨. ಅಹುಪಿ ಹಾಃ.)

ವೃತ್ತಿ || 'ಸಾಲ್, ಬಾ, ನೋನ್, ಮಿಾ' ಎಂಬೀ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಅ, ಹು, ಪಿ, ಹ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸೇರುವುವು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಸಾಲಂ, ಸಾಲಂಗಳ್; ಬಾಹು, ಬಾಹುಗಳ್; ನೋಂಪಿ, ನೋಂಪಿಗಳ್; ಮಿಾಹಂ, ಮಿಾಹಂಗಳ್.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೭೭

ಭಾವಾರ್ಥಕ 'ಎ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅದರ ಸ್ಥಾನಗಳೂ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕೊಲ್ನ ಗೋರೆತ್ || ೫೭೭ ||

(೧. ಕೊಲ್ನಗೋಃ, ೨. ಎತ್.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಭಾವೇ.

ವೃತ್ತಿ || 'ಕೊಲ್, ನಗು' ಎಂಬೀ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಎ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಕೊಲೆ, ಕೊಲೆಗಳ್; ನಗೆ, ನಗೆಗಳ್.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೭೮

ಭಾವಾರ್ಥಕ 'ಇಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅದರ ಸ್ಥಾನವೂ.

ಸೂತ್ರಂ || ಇಸುಪ್ತಿನಃ || ೫೭೮ ||

(೧. ಇಸುಪ್ (ಇಸುಃ), ೨. ತಿನಃ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಭಾವೇ.

ವೃತ್ತಿ || 'ತಿನ' ಧಾತುವಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಇಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ತಿನಿಸು, ತಿನಿಸುಗಳ್.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೭೯

ಎಲ್ಲ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಸೇರುವ ಭಾವಾರ್ಥಕ 'ಉದು' ಪ್ರತ್ಯಯವು.

ಸೂತ್ರಂ || ಧಾತೋರ್ವುದುಃ || ೫೭೯ ||

(೧. ಧಾತೋಃ, ೨. ವುದುಃ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ಭಾವೇ.

ಪಾಠಾಂತರ: ೧. 'ಇಸುಪ್ತಿನಃ'

ವೃತ್ತಿ || ' ಎಲ್ಲ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ' ವುದು ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಮಾಲ್ಪುದು, ನೋಲ್ಪುದು, ಕಡಿವುದು, ಉಡಿವುದು, ಬಡಿವುದು, ತರ್ಪುದು, ಬರ್ಪುದು ಮುಂತಾದುವು.

ಪದಕೃತ್ಯ || ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಧಾತೋಃ ' ಎಂದು ಮತ್ತೆ ಹೇಳಿದುದು ಎಲ್ಲ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ' ವುದು ' ಸೇರುವದೆಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ. ಹಾಗೆ ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ' ತಿನ್ ' ಧಾತುವಿಗಷ್ಟೇ ' ವುದು ' ಸೇರುವದೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತಿದ್ದಿತು.

ವಿಚಾರ ೫೭೯

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಧಾತೋಃ ' (ಧಾತುವಿಗೆ) ಎಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಬೇಕು? ಧಾತುಪ್ರಕರಣವೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಲ್ಲ ಧಾತುಗಳಿಗೇ ಸೇರುವವಷ್ಟೇ? ಎಂದು ಶಂಕಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ' ವುದುಃ ' ಎಂದಿಷ್ಟೇ ಸೂತ್ರವಿದ್ದರೆ ಇದರ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಗೃಹೀತವಾದ ' ತಿನ್ ' ಧಾತುವಿಗಷ್ಟೇ ' ವುದು ' ಸೇರುವದೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಧಾತುಪ್ರಕರಣವಿರುವುದರಿಂದ ' ವುದು ' ಸೇರುವುದು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆಯೇ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತಿದ್ದರೂ ಮತ್ತೆ ' ಧಾತೋಃ ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದು ಎಲ್ಲ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ' ವುದು ' ಸೇರುವದೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ' ಅದ್ವಾವೇ || ೫೪ || ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನಾರಂಭಿಸಿ ಆ ಆ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಈ ವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ' ವುದು ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥಕ ರೂಪಗಳು ಎರಡೆರಡು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುವು. ಹೇಗೆಂದರೆ — ' ಅದ್ವಾವೇ || ೫೪ || ' ಎಂಬುದರಿಂದ ' ಕೇಗು ' ಧಾತುವಿನಿಂದ ' ಕೇಗು ' ಎಂಬ ರೂಪವೂ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ || ೫೭ || ' ಕೇಗುವುದು ' ಎಂಬ ರೂಪವೂ ಉಂಟಾಗುವುವು. ಹೀಗೆಯೇ ' ಕಿಡೋರೇದ್ವೀರ್ಘಶ್ಚ || ೫೫ || ' ಎಂಬುದರಿಂದ ' ಕೇಡು ' ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಕಿಡುವುದು ' ' ಓತ್ಕುಡುತುಡೋಃ || ೫೬ || ' ಎಂಬುದರಿಂದ ' ಕೋಡು, ತೋಡು ' ಇದರಿಂದ ' ಕುಡುವುದು, ತುಡುವುದು ' ; ' ಈನೀಯಸ್ತಃ || ೫೭ || ' ಎಂಬುದರಿಂದ ' ಈಂತಂ, ಈತಂ, ಗೆಯ್ತಂ ' ಇದರಿಂದ ' ಈಂಪುದು, ಈಪುದು, ಗೆಯ್ಪುದು ' ; ' ಮಣಾದಿಭ್ಯಃ || ೫೮ || ' ಎಂಬುದರಿಂದ ' ಮಣಿತಂ ' ಮುಂತಾದುವು, ಇದರಿಂದ ' ಮಣವುದು ' ಮುಂತಾದುವು. ' ಮೋದು ' ಮುಂತಾದುವಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ' ವುದು ' ಸೇರಿದ ರೂಪವೊಂದು ಕೂಡಿ ಮೂರು ಮೂರು ಹೀಗೆ ರೂಪಗಳಾಗುವುವು. ಉದಾ : ' ಮೋದು, ಮೋದಿಕೆ, ಮೋದುವುದು ; ಓದು, ಓದಿಕೆ, ಓದುವುದು ' ಮುಂತಾದುವು.

ಅನವಾರಿಕೆ ೫೮೦

ಈವರೆಗೆ ನಾಮಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಕೃತ್-ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನೂ ಭಾವನಾಮಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಕೃತ್-ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನೂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳಿದನು. ಈಗ ಧಾತುಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅವ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದಿದೆ. ಅಂತಹ ಕೃದಂತಾವ್ಯಯಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನೂ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಇನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳುವನು.

ಸೂತ್ರಂ || ಪ್ರಾಕ್ಯಾಲೇ ದುಸ್ತುಲ್ಯಕರ್ತೃಕಾತ್ || ೫೮೦ ||

(೧. ಪ್ರಾಕ್ಯಾಲೇ, ೨. ದುಃ, ೩. ತುಲ್ಯಕರ್ತೃಕಾತ್.)

ವೃತ್ತಿ || ಉತ್ತರಕಾಲಕ್ರಿಯೆಯೊಡನೆ ಏಕಕರ್ತೃಕವಾದ ಪೂರ್ವಕಾಲ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ 'ದು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಪೂಣ್ಣ ಎಚ್ಚಂ, ಕಣ್ಣು ಪೋದಂ, ಉಣ್ಣೊಜಗಿದಂ, ಮಿಂದುಣ್ಣಂ, ಕೂಡಿದುಗುಣ್ಣಂ.

ಪದಕೃತ್ಯ || 'ಪೂರ್ವಕಾಲಕ್ರಿಯೆಯೊಡನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ 'ಉಣ್ಣುತು ಮಿದ್ವಂ, ಕಾಣುತೆ ಪೋದಂ' ಮುಂತಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. 'ತುಲ್ಯ-ಕರ್ತೃಕಾತ್' (ಏಕಕರ್ತೃಕವಾದ) ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ 'ಗಾಯಕಂ ಪಾಡಿದಂ, ಅರಸಂ ಕೇಳ್ದಂ, ಆತಂ ಮಿಂದಂ, ಈತನುಣ್ಣಂ' ಮುಂತಾದ ಭಿನ್ನಕರ್ತೃಕ ಕ್ರಿಯೆಗಳ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಚಾರ ೫೮೦

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ಪ್ರಾಕೃಲೇ' (ಪೂರ್ವಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವ) ಎಂಬ ಪದವು ಉತ್ತರಕಾಲವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುವುದು. ಉತ್ತರಕಾಲವಿಲ್ಲದೆ ಒಂದನ್ನು ಪೂರ್ವಕಾಲವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಉತ್ತರಕಾಲಕ್ರಿಯೆಯೊಡನೆ 'ಏಕಕರ್ತೃಕವಾದ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಂಟಾಗುವುದು. 'ತುಲ್ಯಕರ್ತೃಕ' ಎಂದರೆ 'ಏಕಕರ್ತೃಕ'ವಾದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು.

ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆಕ್ಷೇಪಣೆ — ಎರಡು ಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪೂರ್ವಕಾಲಕ್ರಿಯೆ, ಇನ್ನೊಂದು ಉತ್ತರಕಾಲಕ್ರಿಯೆ, ಈ ಎರಡು ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೂ ಒಬ್ಬನೇ ಕರ್ತೃವು—ಹೀಗಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಕಾಲಕ್ರಿಯಾವಾಚಕ ಧಾತುವಿಗೆ 'ದು' ಸೇರುವುದೆಂದು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೇ? ಅದರೆ ಪೂರ್ವಕಾಲಕ್ರಿಯಾವಾಚಕದ ಮೇಲೆ 'ದು' ಸೇರುವುದೆಂಬ ಎರಡು ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೂ ಒಬ್ಬನೇ ಕರ್ತೃವಿರಬೇಕೆಂಬ ಈ ಎರಡು ನಿಯಮಗಳೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ವಿರುದ್ಧ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಕಾಣಬರುವವು. ಉತ್ತರಕಾಲಕ್ರಿಯಾವಾಚಕಕ್ಕೂ ಭಿನ್ನಕರ್ತೃಕ್ರಿಯಾವಾಚಕಕ್ಕೂ 'ದು' ಸೇರುವುದುಂಟು. 'ಕಣ್ಣುಚ್ಚಿ ನಕ್ಕಂ, ಬಾಯ್ತೆಜಿದೊಜಗಿದಂ' ಮುಂತಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ರೂಢವಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಮುಚ್ಚುವಿಕೆ, ತೆಜಿಯುವಿಕೆ' ಈ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಪೂರ್ವಕಾಲಕಗಳಲ್ಲ. ನಗುವಿಕೆಯಿಂದಲೇ ಮುಚ್ಚುವಿಕೆಯುಂಟಾಗುವುದು; ಮಲಗುವಿಕೆಯಿಂದಲೇ ತೆರೆಯುವಿಕೆಯುಂಟಾಗುವುದು; ಎಂದ ಬಳಿಕ 'ಮುಚ್ಚುವಿಕೆ, ತೆರೆಯುವಿಕೆ' ಎಂಬೀ ಕ್ರಿಯೆಗಳು 'ನಗುವಿಕೆ, ಮಲಗುವಿಕೆ' ಈ ಕ್ರಿಯೆಗಳ ಕಾರ್ಯಗಳಾದುದರಿಂದ ಉತ್ತರಕಾಲಿಕಗಳೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಹೀಗಿರುವುದರಿಂದ ಉತ್ತರಕಾಲಕ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಿಗಳಿಗೆ 'ದು' ಸೇರಿದಂತಾಯಿತು.

ಇನ್ನು 'ಪೇಣಂ ಕಂಡು ದುಃಖವಾದುದು, ಪ್ರಿಯಳಂ ಕಂಡು ಸುಖವಾದುದು' ಮುಂತಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ — ಕಾಣುವ ಕ್ರಿಯೆಯ ಕರ್ತೃವು ಬೇರೆ, ಆಗುವ ಕ್ರಿಯೆಯ ಕರ್ತೃವು ಬೇರೆ; ಕಾಣುವ ಕ್ರಿಯೆಯ ಕರ್ತೃವು ದೇವದತ್ತನಾಗಿರಬಹುದು; ಆಗುವ ಕ್ರಿಯೆಯ ಕರ್ತೃವು ಒಂದನೆಯ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ದುಃಖವೂ ಎರಡನೆಯ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸುಖವೂ ಆಗಿದೆ. ಈ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ 'ಕಂಡು' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ದು' ಸೇರಿದೆ. ಎಂದರೆ ಭಿನ್ನಕರ್ತೃಕ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕದ ಮುಂದೆ 'ದು' ಸೇರಿದಂತಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಎರಡು ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಭಿಚಾರವು ಕಾಣಬರುವುದು.

ಸಮಾಧಾನ — ‘ ಕಣ್ಣುಚ್ಚಿ ನಕ್ಕಂ, ಬಾಯ್ವಿಜಿಮೊಹಗಿದಂ ’ ಎಂಬೀ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ‘ ಮುಚ್ಚುವುದು, ತೆರೆಯುವುದು ’ ಈ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ‘ ನಗುವಿಕೆ, ಬರಗುವಿಕೆ ’ ಈ ಕ್ರಿಯೆಗಳ ಕಾರ್ಯಗಳಾದುದರಿಂದ ಉತ್ತರಕಾಲಿಕಗಳೆಂಬುದು ನಿಜ; ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ನಾವು ಅವು ಪೂರ್ವಕಾಲಿಕ ಕ್ರಿಯೆಗಳೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಉಪಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂಬುದಿಲ್ಲ. ಉತ್ತರೋತ್ತರಕಾಲಿಕ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ನಾವು ಉಪಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದೇವೆ. ಎಂದರೆ ಮೊದಲು ಒಮ್ಮೆ ನಕ್ಕ ಬಳಿಕ ಕಣ್ಣನ್ನು ಮುಚ್ಚುವ ಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದರೂ ಮುಂದೆ ಕಣ್ಣನ್ನು ಮುಚ್ಚಿದ ತರುವಾಯವೂ ನಗುವ ಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದಿರುತ್ತದೆ; ಆ ನಗುವ ಕ್ರಿಯೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮುಚ್ಚುವ ಕ್ರಿಯೆ ಪೂರ್ವಕಾಲಿಕವಾಗುವುದರಲ್ಲಿ ಅಡ್ಡಿಯಿಲ್ಲ. ‘ ಮುಚ್ಚುವುದು, ತೆರೆಯುವುದು ’ ಈ ಉತ್ತರಕಾಲಿಕ ಕ್ರಿಯೆಗಳ ತರುವಾಯವೂ ‘ ನಗುವಿಕೆ, ಬರಗುವಿಕೆ ’ ಎಂಬೀ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ನಡೆದಿರುತ್ತವೆ — ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ವಿವಾದವಿಲ್ಲ. ಈ ಉತ್ತರೋತ್ತರ ಕಾಲೀನವಾದ ‘ ನಗುವಿಕೆ, ಬರಗುವಿಕೆ ’ ಎಂಬೀ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ ‘ ಮುಚ್ಚುವಿಕೆ, ತೆರೆಯುವಿಕೆ ’ ಈ ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಪೂರ್ವಕಾಲಿಕಗಳಾಗುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಕಾಲಿಕತ್ವವು ಬಂದೇ ಬರುವುದು. ಇನ್ನು * ‘ ಪೆಣನಂ ಕಂಡು ದುಃಖಮಾದುದು ’ ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನ ಕರ್ತೃಕತ್ವವೂ ಇಲ್ಲ, ಏಕೆಂದರೆ — ‘ ದುಃಖಮಾದುದು ’ ಎಂದರೆ ‘ ದುಃಖಿತನಾದನು ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಈ ತರದ —

‘ ದುಃಖಾಯತೇ ಶವಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಪ್ರಿಯಾಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಸುಖಾಯತೇ ’

(— “ ಹೇಣವನ್ನು ನೋಡಿ ದುಃಖಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ; ಪ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಕಂಡು ಆನಂದಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ ”) ಎಂಬೀ ಪ್ರಯೋಗವು ಕಾಣಬರುವುದು. ಅಲ್ಲಿ ದರ್ಶನಕರ್ತೃಕತ್ವವೂ ದುಃಖಿಕ್ರಿಯಾಕರ್ತೃಕತ್ವವೂ ‘ ದೇವದತ್ತ ’ ಮೊದಲಾದ ಯಾವನೊಬ್ಬ ಕರ್ತೃವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಬರುವುದರಿಂದ ಏಕಕರ್ತೃಕತ್ವವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ‘ ದುಃಖಮಾದುದು ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಗುವ ಕ್ರಿಯೆಯ ಕರ್ತೃತ್ವವು ದುಃಖಿಕ್ರಿಯೆಗೂ ಭಿನ್ನಕರ್ತೃತ್ವ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಏಕೆಂದರೆ ದುಃಖಕ್ಕೂ ದೇವದತ್ತಾದ ಕರ್ತೃವಿಗೂ ಆತ್ಮಂತಿಕ ಭೇದವಿಲ್ಲ. (ಧರ್ಮಧರ್ಮಣೋರಭೇದೋಪಚಾರಾತ್) ಧರ್ಮ, ಧರ್ಮ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಔಪಚಾರಿಕವಾಗಿ ಅಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವುದುಂಟು.

ಅನತಾರಿಕೆ ಖಲಂ

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ‘ ದು ’ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ‘ ಇ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು. ‘ ಎಂತಹ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ’ ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ —

* ‘ ಹೇಣವನ್ನು ಕಂಡು ದುಃಖವಾಯಿತು ’ ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ‘ ಕಂಡು ’ ಮೊದಲಾದ ಭೂತಕ್ರಮತಾನ್ವಯಗಳನ್ನು ಭಿನ್ನ ಕರ್ತೃಗಳನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದು ಉಚಿತವಲ್ಲ; ಭಾಷೆಯು ಹೊಸ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಹಿಡಿಯುತ್ತಿರುವಾಗ — ಎಂದರೆ ಹೊಸಗನ್ನಡದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ‘ ಮಳೆಯಾಗಿ ಬೀಳಬಂದಿತು, ಬೀಳಿ ಬಂದು ಸುಕಾಲವಾಯಿತು ’ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಾಣಬರುತ್ತಿವೆ. ಇಂತಹವು ಅಪಪ್ರಯೋಗಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಶಾಸನಕಾರನು ಒಂದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯದ ಎರಡು ಉಪಪತ್ತಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು ಮೊದಲನೆಯ ಉಪಪತ್ತಿಗಿಂತ ಎರಡನೆಯ ಉಪಪತ್ತಿಯು ಸ್ವಲ್ಪ ಮೇಲು.

ಸೂತ್ರಂ || ಇದುತೋಲಫ್ವಾದಿ ದ್ವಿಸ್ವರಾತ್ || ೫೮೧ ||

(೧. ಇತ್, ೨. ಉತ್, ೩. ಅಫ್ವಾದಿ ದ್ವಿಸ್ವರಾತ್.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಪ್ರಾಕ್ಯಾಲೇ, ೨. ತುಲ್ಯಕರ್ತೃಕಾತ್.

ವೃತ್ತಿ || ಉಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಧಾತುಗಳು ಲಘ್ವಾದಿಗಳಾಗಿದ್ದು ದ್ವಿಸ್ವರಕಗಳಾಗಿರುವುವೋ ಅಂತಹ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಉತ್ತರಕಾಲಕ್ರಿಯೆಯೊಡನೆ ಏಕಕರ್ತೃಕಗಳಾದ ಪೂರ್ವಕಾಲಕ್ರಿಯಾವಾಚಕ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ' ಇ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ನೋಡಿ ಪೋದಂ, ಪಾಡಿ ಕುಣಿದಂ, ಬೇಡಿ ಕೊಂಡಂ, ಅಱಿಸಿ ಕಂಡಂ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಬರೆದಂ, ಟಿಪ್ಪಣಿಸಿ ಬರೆದಂ.

ಪದಕೃತ್ಯ || ' ಉಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ...' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಇತರ ವರ್ಣಾಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ: ಬಿಗಿದು ಕಟ್ಟಿದಂ, ತೆಗೆದು ಪೋದಂ; (ಬಿಗಿದು, ತೆಗೆದು ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ' ದು ' ಸೇರಿದೆ.) ಲಘ್ವಾದಿ ದ್ವಿಸ್ವರಕಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಲಘ್ವಾದಿ ದ್ವಿಸ್ವರಕ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ: ಮುತ್ತು, ತೆತ್ತು, ಪೊತ್ತು, ತಪ್ಪು, ಅಟ್ಟು, ಸುಟ್ಟು, ಒಕ್ಕು, ಮಿಕ್ಕು, ಎಚ್ಚು, ಪಚ್ಚು.

ವಿಚಾರ ೫೮೧

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ' ಅಲಘ್ವಾದಿ ದ್ವಿಸ್ವರಾತ್ ' ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಲಘ್ವಾದಿ ದ್ವಿಸ್ವರಕಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು. ' ಲಘ್ವಾದಿ ದ್ವಿಸ್ವರಕಗಳನ್ನು ' ಎಂಬ ಪದವು ಲಘ್ವಾದಿಗಳೂ ದ್ವಿಸ್ವರಕಗಳೂ (ಲಘ್ವಾದಿಯಶ್ಚ ದ್ವಿಸ್ವರಾಶ್ಚ) ಎಂದು ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸವೇ ? ಲಘ್ವಾದಿಗಳಾದ ದ್ವಿಸ್ವರಕಗಳು (ಲಘ್ವಾದಿಯಶ್ಚ ತೇ ದ್ವಿಸ್ವರಾಶ್ಚ) ಎಂದು ವಿಶೇಷಣೋಭಯಪದಕರ್ಮಧಾರಯವೇ ಎಂಬ ಶಂಕೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಲಘ್ವಾದಿ ಧಾತುಗಳನ್ನೂ ದ್ವಿಸ್ವರಕ ಧಾತುಗಳನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ' ಇ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆಗ ' ಅಱಿಸು, ಮಱಿಸು ' ಮೊದಲಾದ ಲಘ್ವಾದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ' ನೋಡು, ಕೂಡು ' ಮೊದಲಾದ ದ್ವಿಸ್ವರಕ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ' ಇ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗುವುದು. ಆದರೆ ' ಅಱಿಸಿ, ಮಱಿಸಿ, ನೋಡಿ, ಕೂಡಿ ' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ' ಇ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿ ಆದಂಥವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸವು ಇಷ್ಟವಲ್ಲ. ವಿಶೇಷಣೋಭಯಪದ ಕರ್ಮಧಾರಯವೇ ಸಮ್ಮತವಾದುದೆಂದು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ' ಲಘ್ವಾದಯೋ ಯೇ ದ್ವಿಸ್ವರಾ ಧಾತವಃ ' (ಲಘ್ವಾದಿಗಳಾಗಿದ್ದು ಯಾವವು ದ್ವಿಸ್ವರಕಗಳೋ ಅಂಥವು) ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿರುವನು. ಆದುದರಿಂದ ' ಅಱಿಸು, ಮಱಿಸು ' ಮೊದಲಾದುವು ಲಘ್ವಾದಿಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ದ್ವಿಸ್ವರಕಗಳಲ್ಲದುದರಿಂದಲೂ ' ನೋಡು, ಕೂಡು ' ಮೊದಲಾದುವು ದ್ವಿಸ್ವರಕಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಲಘ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲದುದರಿಂದಲೂ ಅಲಘ್ವಾದಿ ದ್ವಿಸ್ವರಕಗಳಾಗುವುವು. ಆದುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ' ಇ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗುವುದು.

' ಅಡು, ಸುಡು, ತೆಟು, ಪೊಟು, ಇಸು, ಬಿಸು ' ಮೊದಲಾದುವು ಲಘ್ವಾದಿ ದ್ವಿಸ್ವರಕ ಧಾತುಗಳು. ಇವುಗಳಿಗೆ ' ಇ ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ' ದು ' ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಸೇರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಧಾತುಗಳ ' ಮುತ್ತು, ತೆತ್ತು, ಅಟ್ಟು ' ಮುಂತಾದ ರೂಪಗಳನ್ನೇ ಪ್ರತ್ಯುಹಾಕರಣಗಳನ್ನಾಗಿ ತೋರಿಸಿರುವನು.

ಅವತಾರಿಕೆ ಖಲ೨

ಪೂರ್ವಕಾಲ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕದ ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕ ರೂಪವು.

ಸೂತ್ರಂ || ಅದಿತ್ ಪ್ರತಿಷೇಧೇ || ಖಲ೨ ||

(೧. ಅದಿತ್, ೨. ಪ್ರತಿಷೇಧೇ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಪ್ರಾಕ್ಯಾಲೇ, ೨. ತುಲ್ಯಕರ್ತೃಕಾತ್.

ವೃತ್ತಿ || ಉತ್ತರಕಾಲಕ್ರಿಯೆಯೊಡನೆ ಏಕಕರ್ತೃಕವಾದ ಪೂರ್ವಕಾಲಕ್ರಿಯಾವಾಚಕ ಧಾತುವಿಗೆ ನಿಷೇಧವು ತೋರುತ್ತಿದ್ದಾಗ ‘ ಅದೆ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಮಾಡದೆ ಪೋದಂ, ನೋಡದೆ ನುಡಿದಂ, ಕೇಳದೆ ಪೋದಂ, ಅಜಾಯದೆ ಕೆಟ್ಟು.

ಪದಕ್ಯತ್ಯ || ‘ ನಿಷೇಧವು ತೋರುತ್ತಿದ್ದಾಗ ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲದಾಗ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ : ಮಾಡಿ ಪೋದಂ, ನೋಡಿ ನಡೆದಂ.

ಅವತಾರಿಕೆ ಖಲ೩

‘ ಇರ್ ’ ಧಾತುವಿನ ರೂಪವಿಶೇಷವು.

ಸೂತ್ರಂ || ನಾಕ್ವೇರಃ || ಖಲ೩ ||

(೧. ನಾ, ೨. ಅಕ್, ೩. ಚ, ೪. ಇರಃ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಪ್ರಾಕ್ಯಾಲೇ, ೨. ತುಲ್ಯಕರ್ತೃಕಾತ್, ೩. ಅದಿತ್, ೪. ಪ್ರತಿಷೇಧೇ.

ವೃತ್ತಿ || ಉತ್ತರಕಾಲಕ್ರಿಯೆಯೊಡನೆ ಏಕಕರ್ತೃಕವಾದ ಪೂರ್ವಕಾಲ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕವಾದ ‘ ಇರ್ ’ ಧಾತುವಿಗೆ ನಿಷೇಧವು ತೋರುವಾಗ ‘ ಅದೆ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು. ಆಗ ಆ ಕಾರಾಗ ಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಆಗುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಇರ ಅದೆ ಪೋದಂ, ಇರದೆ ಪೋದಂ.

ವಿಚಾರ ಖಲ೩

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪಾರ್ಥಕವಾದ ‘ ನಾ ’ ಶಬ್ದವು ಏಕೆ ಬೇಕು ? ಅದು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಆ ಕಾರಾಗಮವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಆಗುವದಷ್ಟೇ ? ಹಾಗಾದರೆ ‘ ಇರ ಅದೆ ’ ಎಂಬ ರೂಪವೊಂದೇ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ‘ ಇರದೆ ’ ಎಂಬ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಗೆ ಆಸ್ಪದವಿಲ್ಲವಲ್ಲ ಎಂದು ಕೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ‘ ವೇರದೆ ’ (೪೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಆಗುವದೆಂಬ ವಿಧಾನವಿರುವುದರಿಂದ ‘ ಇರ ಅದೆ, ಇರದೆ ’ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು. ಹೀಗೆ ಇಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಯಾದರೂ ‘ ಇರ ಅದೆ ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆ ಕಾರಾಗಮವಿರುವದೆಂಬುದನ್ನೂ ‘ ಇರದೆ ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆ ಕಾರಾಗಮವು ಇರಲಿ ಇಲ್ಲದಿರಲಿ ಉಭಯಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೋಷವಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನೂ ತಿಳುಹುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ‘ ನಾ ’ ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದನು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ‘ ಇರದೆ ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆ ಕಾರಾಗಮವು ತಪ್ಪದೇ ಇರುವದೆಂದೇ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯುಂಟಾಗಬಹುದು. ಈಗ ‘ ಇರದೆ ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆ ಕಾರಾಗಮವು ಒಮ್ಮೆ ಉಂಟು, ಒಮ್ಮೆ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಷ್ಟಕ್ಕೆ ಫಲವೇನು ಎಂದು ಕೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ‘ ಏಕಃ ಶಬ್ದಃ ಸಮ್ಯಗ್ವಿದಿತಃ ಸ್ವರ್ಗೇ ಲೋಕೇ ಕಾಮಧುಗ್

ಭವತಿ' ಎಂಬ ವಚನವಿರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ 'ಶಬ್ದಾರ್ಥಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕಂ ಹಿ ಸನ್ಮಾರ್ಗಾ ನುಷ್ಠಾನಂ' ಎಂಬ ವಚನದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥಜ್ಞಾನವೆಂದರೆ — ಅರ್ಥ, ವೈಜನ ಅರ್ಥವೈಜನೋ ಭಯ ಇವುಗಳ ಸಾಕಲ್ಯದಿಂದ ಶಬ್ದಾರ್ಥಜ್ಞಾನವೇ ಸನ್ಮಾರ್ಗಸಾಧಕವೆಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಅಥವಾ 'ವಾ' ಶಬ್ದದ ಅನುವೃತ್ತಿಯು ಉತ್ತರಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ದೊರೆಯಬೇಕೆಂದು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ವಾ' ಹೇಳಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ವಾ' ಎಂಬುದು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗಿರುವುದು.

ಅನವತಾರಿಕೆ ೫೮೪

'ಆಗು' ಧಾತುವಿನ ವಿಶಿಷ್ಟ ರೂಪಗಳು.

ಸೂತ್ರಂ || ಅದ್ವದಾದಾಗೋರನರ್ಹತ್ವೇ || ೫೮೪ ||

(೧. ಅದ್ವದಾತ್, ೨. ಆಗೋ, ೩. ಅನರ್ಹತ್ವೇ.)

ವೃತ್ತಿ || ಅನರ್ಹತ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಆಗು' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅದು, ಅ, ಅ' ಎಂಬೀ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸೇರುವುವು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಆಗದು, ಆಗ, ಆಗಾ.

ಪದಕೃತ್ಯ || 'ಅನರ್ಹತ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಆ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾ: ಅಪ್ಪದು.

ವಿಚಾರ ೫೮೪

ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರಾಕ್ಯಾಲೇ, ತುಲ್ಯಕತ್ವಕಾತ್' ಎಂಬವುಗಳ ಅನುವೃತ್ತಿ ಇಲ್ಲ.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನರ್ಹತ್ವೇ (ಅನರ್ಹತ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ — ಅಯೋಗ್ಯತ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ) ಎಂಬ ಪದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ನಡೆಯುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ 'ಆಗು' ಧಾತುವಿಗೆ ಅರ್ಹತ್ವವು — ಅರ್ಹನಾಗು ಎಂಬುದು — ಅರ್ಥವು. ಆದರೆ ನಿಷೇಧವು ಅನರ್ಹತ್ವವು. 'ಪ್ರತಿಷೇಧೇ' ಎಂಬುದನ್ನು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರ (೫೮) ದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತಿಯಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಅದರಿಂದ 'ಅನರ್ಹತ್ವೇ' ಎಂಬುದರ ಪ್ರಯೋಜನವೇನು ಎಂದು ಶಂಕಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಅಪ್ರಾದುರ್ಭಾವ (ಉಂಟಾಗದಿರುವಿಕೆ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರಬಾರದೆಂದಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನರ್ಹತ್ವೇ' ಎಂಬ ಪದವು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬೇಕಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. 'ಆಗು' ಧಾತುವು ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವ, ಅರ್ಹತ್ವ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. 'ಪ್ರತಿಷೇಧೇ' ಎಂಬುದನ್ನು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತಿಯಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳ ಪ್ರತಿಷೇಧದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವೆಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗುವುದು. ಆದರೆ 'ಅದು' ನೊದಲಾದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಅನರ್ಹತ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸೇರುವುವೆಂದೂ ಅಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಅನರ್ಹತ್ವೇ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಪಾಠಾಂತರ : ೧ ಅನರ್ಹಾರ್ಥೇ

ಇನ್ನು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ‘ಅದು’ ಎಂಬುದು ಏಕೆ ? ಅದನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಿದ್ದರೂ ‘ಆಗದು’ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ — ‘ಅಚ್ ಕರ್ತೃ ಕರ್ಮಣೋಃ || ೫೪ ||’ ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಅಚ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಲು ‘ಅಚಃ || ೪೫ ||’ ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಉದು’ ಅದೇಶವಾಗಲು ‘ಓರತ್ ಪ್ರತಿಷೇಧೇ || ೪೬ ||’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದುವಿನ ಉ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಲು ‘ಆಗದು’ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುವುದು. ಹಾಗಾದರೆ ಈ ರೀತಿ ಸಿದ್ಧವಾದ ರೂಪವು ಅನರ್ಹತ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಅಪ್ರಾಪ್ತಾರ್ಥವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದಲ್ಲವೇ ? ಎಂದ ಬಳಿಕ ಇಲ್ಲಿ ‘ಆದು’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದುದು ಅವಶ್ಯವೆಂದು ಎನಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದರೆ ನಿಜವಾಗಿ ಬಹುವಚನಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಈ (‘ಆಗದು’) ರೂಪವು ಬೇಕೆಂಬುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ‘ಅದು’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ‘ಅಚ್’ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ ‘ಉದು’ ಎಂಬುದು ಏಕವಚನದಲ್ಲಿಯೆ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಅನರ್ಹತ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಆಗದು’ ಎಂಬುದು ಏಕವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಬರುವುದು. ಉದಾ : ‘ನೀನಿಂದು ನಂಬಲಾಗದು, ನೀನಿಂದು ನಂಬಲಾಗದು; ದೇಹಮು ನಂಬಲಾಗದು, ವೆಂಡಿರು ನಂಬಲಾಗದು’ ಎಂಬುದಾಗಿ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಏಕವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಕಾಣಬರುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ ‘ಆಗು’ ಎಂಬ ವೃತ್ತಿಯ ಮುಂದೆ ‘ಆದು, ಅ, ಆ’ ಎಂಬೀ ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿದ್ದರೂ ಅವು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅವು ಪರ್ಯಾಯದಿಂದ ಆಗುವುದೆಂದೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೂ ಮತ್ತೆ ಇಲ್ಲಿ ‘ವಾ’ ಎಂಬುದರ ಅನುವೃತ್ತಿ ಏಕೆ ? ಅಹುದು. ‘ವಾ’ ಎಂಬುದರ ಅನುವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದರೆ ನಡೆಯಬಹುದಾಗಿದ್ದರೂ ಸ್ಪಷ್ಟತೆಗಾಗಿ ‘ವಾ’ ಅನುವೃತ್ತಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲವೆ ‘ವಾ’ ಎಂಬುದು ಬಹುಲಾರ್ಥಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಬಹುಲತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ಆಗು’ ಧಾತುವಿಗೆ ಪುಂಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಆದ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರಯೋಗ —

ಆಗದರ ಮನಮನಜುದೊಡೆ

ಬೇಗದೆ ತೊಲಗುವುದು ತೊಲಗದಿದೊಡೆ ಕಡೆಯೊಳ್

ನಾಗರಪಡೆನೆಅಲಾಸಗೆ

ಪೋಗಿ ಸುಖಂ ಬಾಟನೆಂಬ ಕಪ್ಪೆಪೊಲಕ್ಕುಂ ||

ಅಥವಾ ‘ಆದ್ವದಾತ್’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ಆದು, ಆತ್, ಆತ್’ ಎಂದು ವಿಭಾಗಿಸಿದಂತೆ ‘ಆದು, ಆದ ಆತ್’ ಎಂದೂ ವಿಭಾಗಿಸಬಹುದು. ಈಗ ಮಧ್ಯದ ‘ಆದ’ ಎಂಬುದು ಉಳಿದ ರಡರಂತೆ ಎಲ್ಲ ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ವಯವಾಗಿಯೂ ಇರದೆ ಕೇವಲ ಪುಂಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಅನನ್ವಯವಾಗಿ ಇರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು; ಪ್ರಯೋಗವು ಮೇಲೆ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವು ‘ವಾ’ ಎಂಬುದರ ಅನುವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಉಂಟಾಗದು. ಆದುದರಿಂದ ‘ವಾ’ ಎಂಬುದರ ಅನುವೃತ್ತಿಯು ಇಲ್ಲಿ ಬೇಕು.

ಅನತಾರಿಕೆ ೫೮೫

‘ಆಲ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅದರ ಅರ್ಥವೂ.

ಸೂತ್ರ || ಅಲರ್ಹಾರ್ಥೇ || ೫೮೫ ||

(೧. ಆಲ್, ೨. ಅರ್ಹಾರ್ಥೇ.)

ವೃತ್ತಿ || ಅರ್ಹಾರ್ಥವು ತೋರುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಆಲ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಮಾಡಲ್ ದಕ್ಷಂ, ನೋಡಲ್ ಸಮರ್ಥಂ, ಮುಟ್ಟಲರ್ಹಂ, ಉಣಲೊಳ್ಳುತ್ತ.

ವಿಚಾರ ೫೮೫

‘ಆಹ್’ ಎಂದರೆ ಶಕ್ತ; ಇಲ್ಲಿ ‘ಅರ್ಹಾರ್ಥೇ’ ಎಂಬುದು ಉಪಪದ ನಿರ್ದೇಶವನ್ನು ಮಾಡುವುದು. ಎಂದರೆ ‘ಅರ್ಹಾರ್ಥಕ ಪದಗಳು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು.

ಇಲ್ಲಿಯೂ ‘ವಾ’ ಎಂಬುದರ ಅನುವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಾರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಬಹುಲಾರ್ಥದಿಂದ ಕಾಲಾರ್ಥಕ್ಕೋಪಪದವಿದ್ದಾಗಲೂ ‘ಆಲ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂಬ, ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಯಾವ ಉಪಪದವೂ ಇಲ್ಲದಾಗಲೂ ಬರುವುದೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಹಾರ್ಥವು ಗಮ್ಯಮಾನವಾಗಲು (ತೋರುತ್ತಿದ್ದಾಗ) ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

ಶಕ್ತಾರ್ಥೋಪಪದದ ಉದಾಹರಣಗಳು — ‘ನೋಡಲ್ ಸಮರ್ಥಂ’ ಮುಂತಾದುವು. ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಬೇಕು.

ಕಾಲಾರ್ಥೋಪಪದದ ಮತ್ತೂ ಬೇರೆ ಉದಾಹರಣಗಳು — ‘ನೋಡಲ್ ಸಮಯಂ, ಪೋಗಲ್ ಪೊತ್ತು, ಕೂಡಲ್ ಪದಿರ್, ನೋಡಲ್ ಪ್ರಾಡಿ, ತೆಗೆಯಲುಪಾಯಂ.’ ಉಪಪದ ವಿಲ್ಲದಾಗಲೇನ ಉದಾ : ‘ನೋಡಲ್, ನುಡಿಯಲ್.’

ಅನತಾರಿಕೆ ೫೮೬

‘ಆಲ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅದರ ಅರ್ಥವೂ.

ಸೂತ್ರಂ || ಕ್ರಿಯಾಯಾಂ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಾಯಾಮ್ || ೫೮೬ ||

(೧. ಕ್ರಿಯಾಯಾಂ, ೨. ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಾಯಾಮ್.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಆಲ್.

ವೃತ್ತಿ || ಕ್ರಿಯಾಂತರವು (ಬೇರೆ ಕ್ರಿಯೆಯು) ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿ ‘ಉಳ್ಳ’ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ಆಲ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಉಣಲ್ ಬಂದಂ, ತರಲ್ ಪೋದಂ, ಪಾಡಲ್ ಬಂದಂ, ಕಯ್ಯಿಂ ಬಿತ್ತಲ್ ಪೊಲಮನುಟ್ಟಂ.

ಪದಕೃತ್ಯ || ಕ್ರಿಯಾಂತರವು ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿ ‘ಉಳ್ಳ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ‘ಬಂದಂ, ಪೋದಂ’ ಮೊದಲಾದಿಡೆಗಳಲ್ಲಿ ‘ಆಲ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲ.

ವಿಚಾರ ೫೮೬

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಾಯಾಂ’ ಎಂಬ ಪದದಲ್ಲಿ ‘ಕ್ರಿಯೆ’ ಎಂದರೆ ‘ಕ್ರಿಯಾಂತರ’ (ಬೇರೆ ಕ್ರಿಯೆ) ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ‘ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಾಯಾಂ’ ಎಂಬುದು ‘ಕ್ರಿಯಾಯಾಂ’

ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಅದರಿಂದ ಕ್ರಿಯಾಂತರವು (ಬೇರೆ ಕ್ರಿಯೆಯು) ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಕ್ರಿಯೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಉಂಟಾಯಿತು. ಎಂದರೆ ಯಾವ ಕ್ರಿಯೆ ಕ್ರಿಯಾಂತರವೇ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿ ಉಳ್ಳದೋ — ಕ್ರಿಯಾಂತರಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೋ — ಆ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಧಾತುವಿಗೆ ಎಂದರೆ ಅದರ ಕಾರ್ಯವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ ಅಲ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದೆಂದು ಫಲಿತವಾಗುವುದು. ‘ ಉಣಲ್ ಬಂದಂ ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬರುವಿಕೆಯು ಉಣ್ಣುವುದಕ್ಕಾಗಿ. ‘ ಉಣ್ಣುವಿಕೆ ’ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯೆಯು ‘ ಬರುವಿಕೆ ’ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಂತರದ ಕಾರಣವು. ಅದುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯಭೂತಕ್ರಿಯಾವಾಚಕವಾದ ‘ ಉಣ್ಣು ’ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ ಅಲ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಂತೆ ಬಹುಲಾರ್ಥಕವಾದ ‘ ವಾ ’ ಎಂಬುದರ ಅನುವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅದರಿಂದ ಎಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಏಕಕರ್ತೃಕಗಳೋ ಅಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ‘ ಅಲ್ ’ ಬರುವುದೆಂದು ಫಲಿತವಾಗುವುದು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ ತುಮ್ ’ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. (ಉ: ಕರ್ತುಂ) ‘ ಲೇಙ್ಕುಸಿಚ್ಛಾರ್ಥೇ ತುಲ್ಕಕರ್ತೃಕೇ (ಶಾ. ೪. ೪. ೧೮೬) ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ತುಮ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಅನತಾರಿಕೆ ೫೮೭

‘ ಅಲ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅದರ ಅರ್ಥವೂ.

ಸೂತ್ರ || ಯೋ ಭಾವೋ ಭಾವಲಕ್ಷಕಃ || ೫೮೭ ||

(೧. ಯಃ, ೨. ಭಾವಃ, ೩. ಭಾವಲಕ್ಷಕಃ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಅಲ್.

ವೃತ್ತಿ || ಭಾವವೆಂದರೆ ಕ್ರಿಯೆ; ಯಾವ ಕ್ರಿಯೆಯು ಕ್ರಿಯಾಂತರಕ್ಕೆ (ಬೇರೆ ಕ್ರಿಯೆಗೆ) ಜ್ಞಾಪಕವಾಗುವುದೋ ಆ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ ಅಲ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಗಾಯಕಂ ಪಾಡಲರಸಂ ಕೇಳ್ವಂ, ಅರ್ಥಿ ಬೇಡಲ್ ದಾನಿಯಿತ್ತಂ, ನೇಸರ್ ಮೂಡಲ್ ಕಟ್ಟಲೆ ಪೋದುದು.

ಪದಕೃತ್ಯ || ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ಯಃ (- ಯಾವದು) ’ ಎಂಬುದು ‘ ಅಲ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುವುದು. ‘ ಕ್ರಿಯೆಯು ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ‘ ಸತ್ತಿಗೆಯಿಂ ಗಮನನುನಿಲಾದಂ ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಂತರಜ್ಞಾಪಕವಾದ ಸತ್ತಿಗೆಯು ದ್ರವ್ಯವಾದುದರಿಂದ (ಭಾವವಲ್ಲದುದರಿಂದ) ‘ ಸತ್ತಿಗೆ ’ ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ‘ ಅಲ್ ’ ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಚಾರ ೫೮೭

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿದ್ದ ‘ ಭಾವಲಕ್ಷಕಃ ’ ಎಂಬ ಪದದಲ್ಲಿರುವ ‘ ಭಾವ ’ ಶಬ್ದವು ಕ್ರಿಯಾಂತರ ವಾಚಕವು. (ಭಾವ = ಬೇರೆ ಕ್ರಿಯೆ). ಒಂದು ಭಾವವು (ಕ್ರಿಯೆ) ಇನ್ನೊಂದು ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಜ್ಞಾಪಕ (ಸೂಚಕ) ವಾಗಿರುವಾಗ ಮೊದಲಿನ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ ಅಲ್ ’ ಸೇರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು.

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ‘ ಅಲ್ ’ ವಿಧಿಸಿದೆ, ಇಲ್ಲಿಯೂ ‘ ಅಲ್ ’ ವಿಧಿಸಿದೆ. ಇವೆರಡ ರಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಕೂಡದು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದ ‘ ಅಲ್ ’ ಅಭಿನ್ನಕರ್ತೃಕವು,

ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವಕ್ರಿಯೆಗೂ ಉತ್ತರಕ್ರಿಯೆಗೂ ಒಬ್ಬನೇ ಕರ್ತೃವಿರಬೇಕು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಕ್ರಿಯೆಯ ಕರ್ತೃ ಬೇರೆ, ಉತ್ತರಕ್ರಿಯೆಯ ಕರ್ತೃ ಬೇರೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ಭಾವವು, ಇಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾಪಕಜ್ಞಾಪಕ ಭಾವವು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. 'ಗಾಯಕಂ ಪಾಡಲರಸಂ ಕೇಳಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಾಡುವವನು ಗಾಯಕನು, ಕೇಳುವವನು ಅರಸನು. ಪಾಡುವಿಕೆಯು ಕೇಳುವಿಕೆಯನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸುತ್ತದೆ. (ಪಾಡಲು ಎಂದಾಗ ಮುಂದೆ ಇನ್ನಾವುದೋ ಕ್ರಿಯೆ ನಡೆಯಿತೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥ.)

ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದ 'ಆಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ ಈ ಸೂತ್ರದ 'ಆಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ ಭಿನ್ನಕರ್ತೃಕತ್ವವೆಂಬುದು ಒಂದು ವಿಶೇಷವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಿದೆ. ಆದರೆ ಜ್ಞಾಪಕಜ್ಞಾಪಕ ಭಾವವೂ ಒಂದು ವಿಶೇಷವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾಡುವಿಕೆಯು ಕೇಳುವಿಕೆಯ ಕಾರಣವು; ಅದುದರಿಂದ ಜ್ಞಾಪಕತ್ವವು ಪಾಡುವಿಕೆಗೆ ಇಲ್ಲ; ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕಾರಣ ದಿಂದ ಕಾರ್ಯವೂ ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಕಾರಣವೂ ಜ್ಞಾಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. (ತಿಳಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.) ಧೂಮ, ಅಗ್ನಿ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಮೇರೆಗೆ ಕಾಣಬರುವುದು. ಆದರೆ ಧೂಮವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ಧೂಮವನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದಿಲ್ಲ. (ಸರ್ವತೋ ವಜ್ರಮಾನ್ ಧೂಮಾತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧೂಮವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದು; ಆದರೆ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಧೂಮವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಯೋಗೇ ಲಕಾದಿಯಲ್ಲಿ ವೃಭಚಾರವು ಕಾಣಬರುವುದು; ಆಯೋಗೋಲಕದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಇದ್ದರೂ ಧೂಮವಿರುವುದಿಲ್ಲ.) ಅದುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಕಾರಣವು ಜನಕವೇ ಹೊರತು ಗಮಕ (ಜ್ಞಾಪಕ)ವಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪಾಡುವಿಕೆಯು ಕೇಳುವಿಕೆಯ ಕಾರಣವಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಹೇಗೆ ಜ್ಞಾಪಕವೆಂದು ಹೇಳುವಿರಿ? ಎಂಬ ಶಂಕೆಯು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ಸಮಾಧಾನವೇನೆಂದರೆ — ಕಾರಣವೂ ಹಲವೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾಪಕವು ಇಲ್ಲವೆ ಗಮಕವು ಆಗಿರುವುದುಂಟು. ಕಾರಣವೆಲ್ಲವೂ ಆಗಮಕವೆಂದೂ ಕಾರ್ಯವೇ ಗಮಕವೆಂದೂ ನಿಯತವಾಗಿಲ್ಲ. 'ಅಸ್ಯುತ್ರ ಭಯಾ ಭತೃತ್' (ಇಲ್ಲಿ ನೆಳಲು ಇದೆ, ಕೊಡೆಯಿಂದ;) 'ಕ್ಷೀರಮಿದಂ ಕಟು, ಅಲಾಬುಸ್ಯತ್ವತ್' (ಈ ಹಾಲು ಕಟು, ಕಟಿಕುಂಒಳ ಸೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ದಾದುದರಿಂದ) ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರಣವಾದ 'ಭತೃ' ನೊಡಲಾದುವಕ್ಕೆ 'ಅಸ್ಯುತ್ರ ರೂಪಂ ರಸಾತ್' (ಇಲ್ಲಿ ರೂಪವಿದೆ, ರಸವಿರುವುದರಿಂದ) 'ಭವಿತಾ ಅಸ್ಯ ಮರಣಂ ಅರಿಷ್ಠಾತ್' (ಈತನಿಗೆ ಮರಣವೊದಗುವುದು, ಕೇಡಿನಿಂದ) ಮುಂತಾದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಲ್ಲದ ರಸಾದಿಗೂ ಗಮಕತ್ವವು ಕಾಣಬರುವುದು. ಹಾಗಾದರೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ಧೂಮಕ್ಕೆ ಗಮಕವಾಗುವುದೇ ಎಂದು ಕೇಳಿದರೆ ನಾವು ಸಮಸ್ತಕಾರಣಗಳೂ ಗಮಕಗಳೆಂದು ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದ್ದರೆ ನಿಮ್ಮ ಆಕ್ಷೇಪಣೆ ಸಲ್ಲುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಆದರೆ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಕಾರಣವಾಗಲಿ, ಅಕಾರಣವಾಗಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಕಂಡುಬರುವುದೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿದ್ದರೆ ಅಂತಹ ವ್ಯಾಪಕವನ್ನು ಕುರಿತು ಗಮಕವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದೇವೆ. ವಸ್ತುಧರ್ಮಗಳು ವಿಚಿತ್ರಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವು.

ಇನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಗಮ್ಯದ ಮುಂದೆ ಸೇರುವುದೋ ಗಮಕದ ಮುಂದೆ ಸೇರುವುದೋ ಎಂದು ಶಂಕಿಸಿ ಗಮ್ಯದ ಮುಂದಲ್ಲ, ಗಮಕದ ಮುಂದೆಯೇ ಎಂಬುದನ್ನು ಯಾವುದು ಭಾವಲಕ್ಷ್ಯಕವೋ ಅದರ ಮುಂದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿರುವನು.

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ಯೋ ಭಾವಲಕ್ಷಕಃ ’ ಇಷ್ಟೇ ಸಾಕಲ್ಲವೇ ? ‘ ಯೋ ಭಾವಃ ’ ಎಂದು ‘ ಭಾವ ’ ಶಬ್ದವು ಏತಕ್ಕೆ ಎಂದು ಶಂಕಿಸಿ ‘ ಭಾವ ’ ಶಬ್ದದ ಸಾರ್ಥಕತೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ— ‘ ಸತ್ತಿಗೆಯಿಂ ಗಮನಮನಜುಂ ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗಮನಕ್ಕೆ ಗಮಕವಾದುದು ಸತ್ತಿಗೆ; ಅದೊಂದು ದ್ರವ್ಯವಲ್ಲದೆ ಭಾವವಲ್ಲ. ‘ ಭಾವಃ ’ ಎಂಬ ಪದವು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ‘ ಸತ್ತಿಗೆ ’ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆಯೂ ‘ ಅಲ್ಪ ಸೇರಲಿ ’ ಎಂಬ ಪ್ರಸಕ್ತಿ ಬರುವುದು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ಭಾವಃ ’ ಎಂಬ ಪದವು ಅವಶ್ಯಕವೆಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಭಾವ ಪದದ ಪದಕೃತ್ಯವನ್ನು (ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು) ಸೂತ್ರಕಾರನು ತೋರಿಸಿರುವನು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೮೮

ಭಾವಾಂತರ ಜ್ಞಾಪನದಲ್ಲಿ ‘ ಅಲ್ಪ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಉಂಟು; ಅವು —

ಸೂತ್ರಂ || ವುದುಮೆ ವನ್ನಂ ವನ್ನೆಗಂ ವಿನಂ ವಿನೆಗಂ || ೫೮೮ ||

(೧. ವುದುಮೆ....ವಿನೆಗಂ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಯಃ, ೨. ಭಾವಃ, ೩. ಭಾವಲಕ್ಷಕಃ.

ವೃತ್ತಿ || ಯಾವ ಕ್ರಿಯೆ ಇನ್ನೊಂದು ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಜ್ಞಾಪಕವಾಗಿರುವುದೋ ಆ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಧಾತುವಿಗೆ ‘ ವುದುಂ, ಎ, ವನ್ನಂ, ವನ್ನೆಗಂ, ವಿನಂ, ವಿನೆಗಂ ’ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸೇರುವುವು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಪಾಡುವುದುಂ ಕೇಳ್ದಂ, ಬರ್ಪುದುಂ ಕಣ್ಣಂ; ಪಾಡೆ ಕೇಳ್ದಂ, ಬರೆ ಕಣ್ಣಂ; ಪಾಡುವನ್ನಂ ಕೇಳ್ದಂ, ಬರ್ಪನ್ನಂ ಕಣ್ಣಂ; ಪಾಡುವನ್ನೆಗಂ ಕೇಳ್ದಂ, ಬರ್ಪನ್ನೆಗಂ ಕಣ್ಣಂ; ಪಾಡುವಿನಂ ಕೇಳ್ದಂ, ಬರ್ಪಿನಂ ಕಣ್ಣಂ; ಪಾಡುವಿನೆಗಂ ಕೇಳ್ದಂ, ಬರ್ಪಿನೆಗಂ ಕಣ್ಣಂ.

ವಿಚಾರ ೫೮೮

ಇಲ್ಲಿ ‘ ವುದುಂ ’ ಮೊದಲಾದ ಆರು ವಿಧೇಯಗಳೆಷ್ಟೇ ಹೇಳಿವೆ. ಇವು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೇ ಆದೇಶಗಳೇ ಎಂಬುದಾಗಲಿ, ಇವುಗಳ ಸ್ಥಾನಿಯಾಗಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ—ಎಂಬ ಶಂಕೆಯುಂಟಾಗಬಹುದೆಂದು ಸೂತ್ರಕಾರನು ತಾನೇ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ (ಯೋ ಭಾವೋ ಭಾವಲಕ್ಷಕಃ) ಪದಗಳನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸ್ಥಾನಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದುದಲ್ಲದೆ ಇವು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದೂ ಹೇಳಿದನು. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ‘ ಅಲ್ಪ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ‘ ವುದುಂ ’ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಪರ್ಯಾಯ (ಕ್ರಮ) ದಿಂದ ಬರುವುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಮೊದಲು ‘ ಅಲ್ಪ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಯಾವುದಕ್ಕೆ ವಿಧಿಸಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೇ ‘ ವುದುಂ ’ ಮೊದಲಾದವನ್ನು ಹೇಳಿದುದರಿಂದಲೇ ಇವು ಪರ್ಯಾಯದಿಂದ ಬರುವುವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಪರ್ಯಾಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಒಂದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಇನ್ನೊಂದು ಬರುವುದಾದರೂ ಹೇಗೆ ? ಇನ್ನು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ ವಾ ’ ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದ್ದಿತು. ಅದರಿಂದ ‘ ಅಲ್ಪ ’ ಮತ್ತು ‘ ವುದುಂ ’ ಮೊದಲಾದವು ಪರ್ಯಾಯದಿಂದ ಬರುವುವೆಂಬ ಅರ್ಥವುಂಟಾಗುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಹಾಗೆ ‘ ವಾ ’ ಎಂಬುದು ಅವಶ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿದರೆ ಮುಂದಿನ (೫೮೯) ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ‘ ವಾ ’

ಎಂಬುದು ಸಿಂಹಾವಲೋಕನರೀತಿಯಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೂ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹಾಕಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಹಾಗಾದರೆ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ವಾ' ಎಂಬುದು ಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ 'ವಾ' ಎಂಬುದನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ (೫೯) ಅದರ ಅನುವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಇಟ್ಟು ಕೊಳ್ಳಬಹುದಾಗಿದ್ದಿತ್ತಲ್ಲವೇ ಎಂದು ಕೇಳಬಹುದು. ಉತ್ತರವೇನೆಂದರೆ—ಅರ್ಥ ವಿಶೇಷವನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಕಾಲೋಪಾಧಿಕವಾದ ಒಂದು ಅರ್ಥವಿಶೇಷವು ತೋರ್ಪಡುತ್ತಿದೆ. ಅದಾವುದೆಂದರೆ — ಮೊದಲಿನ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಆದ್ಯವಧಿಕಾಲವನ್ನೂ ಕೊನೆಯ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಅಂತ್ಯವಧಿಕಾಲವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುವು. 'ವುದುಂ, ಎ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾದ 'ಪಾಡುವುದುಂ ಕೇಳ್ತಂ, ಪಾಡೆ ಕೇಳ್ತಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗ ಹಾಡುವಿಕೆಯೋ ಆವಾಗಲೇ ಕೇಳುವಿಕೆ ನಡುವೆ ಬಿಡಲಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು. 'ವನ್ನಂ, ವನ್ನೆಗಂ; ವಿನಂ, ವಿನೆಗಂ' ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾದ 'ಪಾಡುವನ್ನಂ. ಪಾಡುವನ್ನೆಗಂ, ಪಾಡುವಿನಂ, ಪಾಡುವಿನೆಗಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಾಡುವಿಕೆ ಎಲ್ಲಿಯ ವರೆಗೋ ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ಕೇಳುವಿಕೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು. ಇದಲ್ಲದೆ ಪಾಡುವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕೇಳುವವನ ಅದರವು ತೋರ್ಪಡುವುದೆಂಬ ಅರ್ಥವಿಶೇಷವೂ ಗರ್ಭಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೯

ಭಾವಾಂತರ ಜ್ಞಾಪಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು —

ಸೂತ್ರಂ || ಭೂತೇ ದೊಡೆದ್ವಾ || ೫೯ ||

(೧. ಭೂತೇ, ೨. ದೊಡೆತ್, ೩. ವಾ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಯಃ, ೨. ಭಾವಃ, ೩. ಭಾವಲಕ್ಷಕಃ.

ವೃತ್ತಿ || ಯಾವ ಕ್ರಿಯೆ ಕ್ರಿಯಾಂತರಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾಪಕವಾಗಿರುವುದೋ ಆ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಧಾತುವಿಗೆ ಭೂತಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ದೊಡೆ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಪಾಡಿದೊಡೆ ಕೇಳ್ತಂ, ಅಟ್ಟಿದೊಡ್ಣಂ, ಪಾಡಲ್ ಕೇಳ್ತಂ, ಅಡಲುಣ್ಣಂ.

ಪದಕೃತ್ಯ || 'ಭೂತಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಭೂತಕಾಲಾರ್ಥವಿಲ್ಲ ದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾ : ಪಾಡಲ್ ಕೇಳ್ತಂ.

ವಿಚಾರ ೫೯

ಜ್ಞಾಪಕವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯು ಅತಿತಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆದುದಾಗಿರಬೇಕೆಂಬುದು ಈ ಸೂತ್ರದ ವಿಧೇಯದ (ಕಾರ್ಯದ) ವಿಶೇಷಣವು. ಈ ಕಾರ್ಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾದುದರಿಂದ ಇದು ಬಾರದಿರುವಾಗ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ 'ಅಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೯ಂ

ಭಾವಾಂತರ ಜ್ಞಾಪಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು —

ಸೂತ್ರಂ || ವೊಡೆತ್ಸದ್ವಾವಿನಿ || ೫೯ಂ ||

(೧. ವೊಡೆತ್, ೨. ಸದ್ವಾವಿನಿ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ಯಃ, ೨. ಭಾವಃ ೩. ಭಾವಲಕ್ಷಕಃ, ೪. ನಾ.

ವೃತ್ತಿ || ಯಾವ ಕ್ರಿಯೆ ಇನ್ನೊಂದು ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಜ್ಞಾಪಕವಾಗಿರುವುದೋ ಆ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಧಾತುವಿಗೆ ವರ್ತಮಾನಕಾಲವೂ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲವೂ ತೋರುವಾಗ ‘ವೊಡೆತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಪಾಡುವೊಡೆ ಬಂದಂ, ಪಾಡಲ್ ಬಂದಂ; ಮೂಡುವೊಡೆ ಕಣ್ಣಂ, ಮೂಡಲ್ ಕಣ್ಣಂ; ನೋಟೊಡಿಸೆದಂ, ನೋಡಲಿಸೆದಂ.

ವಿಚಾರ ೫೯೦

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ‘ವೊಡೆತ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವರ್ತಮಾನ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಗಳು ತೋರುವಾಗ ಬರುವುವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಮಾತು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಯಾವ ಕ್ರಿಯೆ ಇನ್ನೊಂದು ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಲಕ್ಷಕ (ಜ್ಞಾಪಕ)ವೋ ಅದು ಇನ್ನೊಂದು ಕ್ರಿಯೆಗಿಂತ ಮೊದಲು ಇದ್ದುದಾಗಿರಬೇಕು. ಎಲ್ಲ ಕಾರಕವಾಗಲಿ, ಜ್ಞಾಪಕವಾಗಲಿ ಮೊದಲು ಇದ್ದದ್ದೇ ಆಗಿರುವುದು. ತಾನು ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಗುತ್ತಿರುವಂಥದಾಗಲಿ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಗುವುದಾಗಲಿ ಮತ್ತೊಂದನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಲಾರದು. ಇನ್ನು ಜ್ಞಾನ, ದೀಪ ಮೊದಲಾದುವು ಆಜ್ಞಾನ, ಅಂಧಕಾರ ಇವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುತ್ತಲೇ ತಾವೂ ಉಂಟಾಗುವಂತೆ ಕಾಣಬರುವುದರಿಂದ ಸಮಕಾಲಿಕಗಳಿಗೂ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವವಿರುವುದೆಂಬುದು ಆಲೋಚನೀಯವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಕಥಂಚಿತ್ ಕಾರಣಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವವೃತ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಲೇಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಮೊದಲು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದನ್ನೇ ಕಾರಕವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವುಂಟು. ಇದನ್ನು ಒಪ್ಪದಿದ್ದರೆ ಸಮಕಾಲೋತ್ಪನ್ನಗಳಾದ ಎಡಬಲಕೋಡುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಇನ್ನೊಂದರ ಕಾರಣವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾದ ಪ್ರಸಂಗವು ಒರಬಹುದು. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಂತರಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾಪಕವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ತಮಾನಕಾಲವಾಗಲಿ, ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲವಾಗಲಿ ತೋರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದುದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಮೇರೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಶಂಕೆಯು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಲು ಸಮಾಧಾನ :—
ವಿವಕ್ಷಿತಕಾಲಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ತಮಾನ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಗಳು ಕೂಡುವುವು. ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಧ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಸಾಧನವು ಪೂರ್ವವರ್ತಿ ಎಂಬುದು ನಿರ್ವಿವಾದವು. ಆದರೂ ವಿವಕ್ಷಿತ ಕಾಲಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಅದೇ ಸಾಧನವನ್ನು ‘ಇದ್ದಿತು, ಇರುತ್ತದೆ, ಇರುವುದು’ ಎಂದು ಆತಂಕವಿಲ್ಲದೆ ವ್ಯವಹರಿಸಬಹುದಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಮೂರೂ ಕಾಲಗಳೂ ಕೂಡುವುವೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿರೋಧವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ತನ್ನ ಸಾಧ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲಿಕತ್ವವೂ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಿಕತ್ವವೂ ವಿರುದ್ಧವಾಗುವುವು. ಆದುದರಿಂದ ‘ಸದ್ಭಾವಿನಿ’ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದುದು ಕೂಡುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

‘ಪಾಡುವೊಡೆ ಬಂದಂ’ ಎಂದರೆ ಈಗ, ಇಲ್ಲವೆ ನಾಳೆ, ನಾಡಿದು ಪಕ್ಷಮಾಸಗಳ ತರುವಾಯ ಹಾಡಲು ಬಂದನು’ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು.

ಇನ್ನು ‘ದೊಡೆತ್ ವೊಡೆತ್’ ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ದ, ವ ಕಾರಗಳನ್ನು ಏಕೆ ಸೇರಿಸಬೇಕು? ‘ಒಡೆತ್’ ಎಂಬ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು. ಭೂತಕಾಲದಲ್ಲಿ

‘ ದ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ವರ್ತಮಾನ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ‘ ವ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಬರುತ್ತಿದ್ದವು. ಆದುದರಿಂದ ‘ ಒಡೆತ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದೇ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದ್ದಿತು, ಎಂದು ಶಂಕಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ದ, ವ ಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ. ‘ ದ ದಪವಂ ತಿಜ್ಞ ಸದ್ವೃತಭಾವಿನ್ || ೪೪೬ ||, ‘ ಅಚಿ || ೪೪೭ ||, ‘ ಸತಿವೋ ವಾ || ೪೪೮ || ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ದ, ವ ಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರಗಳಷ್ಟೇ; ಇವು ‘ ತಿಜ್ಞ ’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ‘ ಅಚ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಪರದಲ್ಲರುವಾಗ ಮಾತ್ರ ದ, ವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವುವು. ‘ ಒಡೆತ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವು ‘ ತಿಜ್ಞ, ಅಚ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿದುದಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ‘ ದೊಡೆತ್, ವೊಡೆತ್ ’ ಎಂದು ದ, ವ ಕಾರಾದಿಯಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವೆಯೆಂದು ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಇನ್ನು ಈ ‘ ಒಡೆತ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ‘ ತಿಜ್ಞ, ಅಚ್ ’ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದ್ದಿತ್ತಲ್ಲವೇ ಎಂದು ಮತ್ತೆ ಶಂಕಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದ್ದರೆ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ‘ ದ, ಪ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಅದನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿದ್ದರೆ ಅಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ ಗೌರವದೋಷವು ಬರುತ್ತಿದ್ದಿತು; ‘ ಒಡೆತ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದು, ಇದು ಪರದಲ್ಲರುವಾಗಲೂ ದ, ವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವೆಂದು ಹೇಳುವುದು, ಆಗ ‘ ದ, ಪ ’ ವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವುದು, ಇದೆಲ್ಲ ಈಗ ‘ ದೊಡೆತ್, ವೊಡೆತ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದಾಗಲಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಆಗುವುದರಿಂದ ಈಗ ಹೇಳಿದುದೇ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅವತಾರಿಕೆ ೫೯೦

‘ ಅಲ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯದಂತೆ ‘ ಅಲ್ಕಿ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಕಾಣಬರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಹೇಳುವನು.

ಸೂತ್ರಂ || ಕೆಗಳ || ೫೯೦ ||

(೧. ಕೆಕ್, ೨. ಅಲ.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ೧. ವಾ ೨. ಸದ್ವೃತವಿಧಿ.

ವೃತ್ತಿ || ಧಾತುವಿಗೆ ಪರವಾದ ‘ ಅಲ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಮುಂದೆ ವರ್ತಮಾನ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಗಳು ತೋರುವಾಗ ‘ ಕೆ ’ ಆಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸೇರುವುದು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಮಾಡಲ್ಕೆ ಬಂದಂ, ಮಾಡಲ್ ಬಂದಂ; ನೋಡಲ್ಕೆಸಂದಂ, ನೋಡಲೆಸಂದಂ; ಗಾಯಕಂ ಪಾಡಲ್ಕರಸಂ ಮೆಚ್ಚಿದಂ, ಗಾಯಕಂ ಪಾಡಲರಸಂ ಮೆಚ್ಚಿದಂ.

ವಿಚಾರ ೫೯೧

ಕ್ರಿಯೆಯು ಭಿನ್ನಕರ್ತೃಕವಾಗಿರಲಿ, ಅಭಿನ್ನಕರ್ತೃಕವಾಗಿರಲಿ, ಕಾರಕವಾಗಿರಲಿ, ಜ್ಞಾಪಕವಾಗಿರಲಿ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗೂ ‘ ಅಲ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಮುಂದೆ ‘ ಕೆ ’ ಆಗಮವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ‘ ಅಲರ್ಹಾರ್ಥೇ || ೫೮೫ || ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಧಿಸಿದ ‘ ಅಲ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ‘ ತಸ್ಸಿನ್ನದಲಾ || ೫೨೬ ||, ‘ ಅಲ್ಪದಪ್ರಯೋಗೇ || ೫೨೮ ||, ‘ ತಸ್ಸಿನ್ನದಲಾ || ೫೨೯ || ’ ಎಂಬೀ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಧಿಸಿದ ‘ ಅಲ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವಲ್ಲ. ಅವು ಬಹಳ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದುವು. ‘ ಅಲರ್ಹಾರ್ಥೇ || ೫೮೫ || ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಧಿಸಿದ ‘ ಅಲ್ ’ ಇದೇ ಈಗ

ಹೇಳಿದುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಾಸನ್ನ (ಸಮಾಪಸ)ವಾದುದನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದೇ ಯುಕ್ತವು. ‘ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಾಸತ್ಯೋಃ ಪ್ರತ್ಯಾಸತ್ತಿರ್ಗರ್ವೀಯಸೀ ’ ಎಂಬ ವಚನವುಂಟು. (- ವ್ಯಾಪ್ತಿ, ಸಾಮಾಪ್ಯ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾಪ್ಯವು ಬಲಿಷ್ಠವು.)

ಅವತಾರಿಕ ೫೯೨

‘ ಅಲ್ಪ ’ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಮುಂದೆ ಸೇರುವ ಆಗಮಗಳು —

ಸೂತ್ರಂ || ಒಡನೆದೊಡವಲೊಡನು || ೫೯೨ ||

(೧. ಒಡನೆತ್, ೨. ಒಡಂ, ೩. ಅಲಿ, ೪. ಅನು.)

ಅನುವೃತ್ತಿ || ವಾ.

ವೃತ್ತಿ || ‘ ಒಡನೆ, ಒಡಂ ’ ಎಂಬವು ‘ ಅಲ್ಪ ’ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಮುಂದೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುವು.

ಪ್ರಯೋಗ || ಪಾಡಲೊಡನೆ ಮೆಚ್ಚಿದಂ, ಪಾಡಲೊಡಂ ಮೆಚ್ಚಿದಂ; ಪಾಡಲ್ಗೆ ಮೆಚ್ಚಿದಂ, ಪಾಡಲ್ ಮೆಚ್ಚಿದಂ.

*

*

*

*

*

ಇತಿ ಶ್ರೀ ಭಟ್ಟಕಲಬ್ಜದೇವ ವಿರಚಿತಮಪ್ಯ ಭಾಷಾನುಜ್ಞಾರೀದಾಮಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ವೃತ್ತಿಯೇಳ ಚತುರ್ಥಪಾದಂ ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು. ಸರ್ವಂ ಸಮೂರ್ಣಂ.

ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನೇ ಸಂಖ್ಯಾಯೋಗತೋಪೋನವರ್ಭತಿಃ

ಅನುವೃತ್ತಿಭಾಂ ತು ಶ್ಲೋಕಾನಾಂ ಚತುರ್ಭಿರಧಿಕಂ ಶತಮ್

*

*

*

*

*

ವಿಚಾರ ೫೯೨

‘ ಒಡನೆ ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ ಕೂಡಿ ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು. ‘ ಒಡಂ ’ ಶಬ್ದವು ಅಂಗೀಕಾರಾರ್ಥಕವು. ಇನರದೂ ಅವ್ಯಯಗಳು. ‘ ಅತನೊಡನೆ ಒಂದಂ, ಒಡಮೆಂದಂ ’ ಮುಂತಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಅವ್ಯಯಗಳು ತಂತಮ್ಮ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರೂ ಇಲ್ಲಿ ಅವು ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಶಬ್ದಸಾಧುತ್ವಾರ್ಥವಾಗಿ ‘ ಅಲ್ಪ ’ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಮುಂದೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ‘ ಅಲ್ಪ ’ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಆ ‘ ಅಲ್ಪ ’ ಪ್ರತ್ಯಯದ ‘ ಪಾಡಲೊಡನೆ, ಪಾಡಲೊಡಂ ’ ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನೇ ಕೊಟ್ಟಿರುವನು.

‘ ಅನು ’ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯವು ಮಂಗಲದ್ಯೋತಕವಾದುದರಿಂದ ಸೂತ್ರಕಾರನು ತನ್ನ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನಶಾಸ್ತ್ರದ (ಕೊನೆಯ ಸೂತ್ರದ) ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವನು. ಈ ಉದ್ದೇಶವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ನಡುವೆ ಎಲ್ಲಯಾದರೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬಹುದಾಗಿ ದ್ದಿತು. ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ‘ ಅನು ’ ಶಬ್ದವು ಮಂಗಲಾರ್ಥಕವೆಂದು ಸ್ತೀಕೃತವಾಗಿದೆ.

ಓಮುಧಾನ್ವಲಮುತ್ಯುಪಸಂಪ್ರಾಧ್ಯವ್ಯಯವಾಚಕಾಃ

ದೇವತಾವಾಚಕಾಃ ಸ್ವಸ್ತಿ ಜಯಾದ್ಯಾ ಮಂಗಲಾತ್ಮಕಾಃ

ಈ ಮೇರೆಗೆ ‘ ಅನು ’ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಸೂತ್ರಕಾರನು ಮಂಗಲಾಚರಣ ಮಾಡಿದ ದಾರಿಯನ್ನೇ ಹಿಡಿದು ವೃತ್ತಿಕಾರನೂ ತನ್ನ ವೃತ್ತಿಗ್ರಂಥದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮಂಗಲಾಚರಣ ಮಾಡಿದುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತಾನೆ — ಮೆಚ್ಚಿದಂ ಮುಂತಾದುವು.

‘ಮೆಚ್ಚು’ ಧಾತುವು ಮೆಚ್ಚಿಗೆ (ಮನಃಪ್ರಸಾದ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಮಂಗಲಾಶ್ರುದ್ಧಿ ದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ‘ಮೆಚ್ಚಿದಂ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮಂಗಲವಾಚಕವು. ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಶೇಷವೆಂದರೆ — ‘ಒಡನೆ, ಒಡಂ’ ಎಂಬವನ್ನು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಇವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ‘ಕೆ’ ಆಗುವುದು ಅದೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಅದು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ‘ಅಲ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಪಕ್ಷಗಳಾಗುವವು. ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ‘ಮೆಚ್ಚಿದಂ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ‘ಬಂದಂ, ಪೋದಂ’ ಮುಂತಾದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸ ಬಹುದಾಗಿದ್ದರೂ ‘ಪಾಡಲೊಡನೆ ಮೆಚ್ಚಿದಂ, ಪಾಡಲೊಡಂ ಮೆಚ್ಚಿದಂ, ಪಾಡಲ್ಗೆ ಮೆಚ್ಚಿದಂ, ಪಾಡಲ್ ಮೆಚ್ಚಿದಂ’ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಬಾರಿಯೂ ‘ಮೆಚ್ಚಿದಂ’ ಎಂಬುದನ್ನೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ ವೃತ್ತಿಕಾರನ ಅಂತಃಕರಣವು ಚತುರ್ಮಂಗಲಾನುಸ್ಮರಣ ಪರಿಣತವಾದುದೆಂದು ತರ್ಕಿಸಬಹುದು. ಜೈನಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ‘ಅರ್ಹತ್, ಸಿದ್ಧ, ಸಾಧು, ಕೇವಲಿಪ್ರಜ್ಞಪ್ರಥಮ’ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಮಂಗಲಗಳು ರೂಢವಾಗಿವೆ. ‘ಅರಹಂತಾ ಮಂಗಳಂ, ಸಿದ್ಧಾ ಮಂಗಳಂ, ಸಾಹೂ ಮಂಗಳಂ, ಕೇವಲಿಪ್ರಜ್ಞತೋ ದಮೋ ಮಂಗಳಂ’ ಎಂದು ಅನಾದಿ ಪ್ರವಚನ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯುಂಟು ಪ್ರಾಚೀನ ಪ್ರವಚನದಲ್ಲಿ —

ಮಜ್ಜಲಂ ಭಗವಾನರ್ಹನ್ತಜ್ಜಲಂ ಭಗವಾನ್ ಚಿನಃ
ಮಜ್ಜಲಂ ಪ್ರಥಮಾಚಾರ್ಯ ಮಂಜಲಂ ವೃಷಭೇಶ್ವರಃ
ಎಂದು ವಚನವಿದೆ. ಇದೆಲ್ಲವೂ ಮಜ್ಜಲವು.

ನಿರುಪಮಸುಖದಾಯಂ ನಿಶ್ಚಲಾಪ್ತೇರುಪಾಯಂ
ನಿಜಗುಣಸಮವಾಯಂ ನಿರ್ಜಿತ್ಯೇನೋವ್ಯಪಾಯಂ
ನಿರವಧಿಮುತಿಕಾಯಂ ನಿರ್ವೃತ್ತಿಶ್ರೇಷ್ಠಾಯಂ
ನಿಖಿಲಜಿನಸಿಕಾಯಂ ನಿತ್ಯಮಾನೌಮ್ಯಮಾಯಮ್ ||

ಯೋ ನಾನಾಮತತರ್ಕಕರ್ತೃಶಮತಿರ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮುದ್ರಾಪಟು
ಯಃ ಪ್ರಾಭಾವಯದಾರ್ಹತಂ ನಿಜಮತಂ ಭೂಭೃತ್ಸ ಭೇದೇನೇಕಧಾ
ಯಃ ಕರ್ಣಾಟಕಸಂಸ್ಕೃತೋಭಯವಿಧಂ ಶಬ್ದಾಬ್ಧಿಮುಕ್ತೀರ್ಣವಾನ್
ಸೋಽಯಂ ಸಾಧುಜನಪ್ರಿಯೋ ವಿಜಯತೇ ಭಟ್ಟಾಕಲಚ್ಛೋ ಭುವಿ ||
ಯಃ ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದ ಶಾಸ್ತ್ರನಮಿದಂ ನಿರ್ಮಾಯ ಶರ್ಮಾವಹಂ
ವೃತ್ತಿಂ ಚಾರಚಯಚ್ಛ ತಸ್ಯವಿದುಷಾಂ ಪ್ರಾಧಂ ಪ್ರರೂಢಶ್ರಿಯಂ
ತೇನೇದಂ ವ್ಯಂಚಿ ಪ್ರಗಲ್ಬಪಚಸಾ ಭಟ್ಟಾಕಲಚ್ಛೇನ ತ
ದ್ವೃತ್ತೇಃ ಸಾಧು ನಿಬಂಧನಂ ಚ ಮಕರನ್ದಾಷ್ಟಿಂ ಸಮಾಖ್ಯಾಸ್ತದಂ ||
ಅಕಲಚ್ಛೋತ್ತಮ ಸೂಕ್ತಿ ಸಾರಸುಮನೋ ಬೃನ್ದಾವಲಮ್ಬಂ ಸಮ
ರ್ಪಕ ಸಪ್ತಸ್ತುತಿ ಸುಯುಕ್ತಿ ಸೌರಭಭರಂ ಸರ್ವಜ್ಞಪಾದಾರ್ಪಿತಂ
ಸುಕವೀಂದ್ರಭ್ರಮರ ಪ್ರಮೋದಜನಕಂ ತನ್ತ್ರಂ ಶುಭಂ ಮುಷ್ಟಾರೀ
ಮಕರನ್ದಾಷ್ಟಿಮಿದಂ ತರಾಂ ವಿಜಯತಾಮಾಚನ್ದ್ರತಾರಾಣವಮ್ ||
ಶಕವರ್ಷೇ ರಸನೇತೃಪಾಣಶಶಿಸಂಖ್ಯೇಽಪ್ಪೇ ತಪೋಮಾಸಿ ತೋ
ಭಕ್ಯತಿ ಶ್ರೀ ಸಿತಪಂಚಮಿಗುರುದಿನೇ ಲಗ್ನೇ ಘಟೇ ಪೌಷಫೇ
ಅಕಲಚ್ಛಾಹ್ವಯಯೋಗಿ ಶಿಷ್ಯತಿಲಕೋ ಗ್ರನ್ಥಂ ಸತಾಂ ಮುಷ್ಟಾರೀ
ಮಕರನ್ದಾಷ್ಟಿಮಿದಂ ಮತಂ ವ್ಯರಚಯಂ ಭಟ್ಟಾಕಲಚ್ಛೋ ಮುನಿಃ ||

ಚತುರ್ಥ ಪಾದ: ಧಾತುಪ್ರಕರಣಂ

ಇತಿ ಶ್ರೀ ಭಟ್ಟಾಕಲಬ್ಜದೇವವಿರಚಿತಾಯಾಂ ಸ್ತೋಪಜ್ಞ
ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನವೃತ್ತೇಃ ಭಾಷಾನುಷ್ಠಾರ್ಯಾಷ್ಟೀಕಾಯಾಂ
ಮುಷ್ಕಾರೀಮಕರನ್ದ ಸಮಾಖ್ಯಾಯಾಂ

ಚತುರ್ಥಃ ಪಾದಃ

ಪರಿಸಮಾಪ್ತಶ್ಚೈವ ಗ್ರಂಥ ಇತಿ

ಸ್ವಸ್ತಿ ಶ್ರೀ ಜಯಾಭ್ಯುದಯ ಶಾಲಿನಾಹನಶಕವರ್ಷ (೧೫೨೬) ಸಾವಿರದಯ್ಯೂಷಾರ್ಪಣ
ತಾಂಜನಯ ಶೋಭಕೃತ್ಸಂವತ್ಸರದ ಮಾಘ ಶುದ್ಧ ಪಂಚಮಿ ಗುರುವಾರ ರೇವತೀ ನಕ್ಷತ್ರ
ಕುಂಭಲಗ್ನ ಶುಕ್ರೋದಯ ಸುಮುಹೂರ್ತದೊಳ್ ಅಖಳ ಭವ್ಯ ಬುಧ ಸಂಘಶ್ಲಾಘನೀಯ
ಗುಣಸಂಘ ಶ್ರೀಮೂಲ ಮೂಲಸಂಘದೇಶಿಗಣಪುಸ್ತಕಗಚ್ಛ ಶ್ರೀಕುಂಡಕುಂದಾನ್ವಯ ವಿರಾಜ
ಮಾನಶ್ರೀಮದ್ರಾಯರಾಜಗುರುಮಂಡಲಾಚಾರ್ಯ ಮಹಾವಾದವಾದೀಶ್ವರ ರಾಯವಾದಿ
ಪಿತಾಮಹಸಕಲವಿದ್ವಜ್ಞನಚಕ್ರವರ್ತಿ ಬಲ್ಲಾಳರಾಯಜೀವರಕ್ಷಪಾಲಕೇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕಾನ್ವರ್ಥ
ಬಿರುದಾವಲೀವಿರಾಜಮಾನ ಶ್ರೀಮಚ್ಚಾರುಕೀರ್ತಿಪಂಡಿತದೇವಾಚಾರ್ಯಶಿಷ್ಯಪ್ರಶಿಷ್ಯ ಪ್ರಪು
ಶಿಷ್ಯ ಪಾರಂಪರಾಯಾತ ಶ್ರೀಸಂಗೀತಪುರಸಿಂಹಾಸನಪಟ್ಟಾಚಾರ್ಯಶ್ರೀಮದಕಲಂದೇವ
ಶಿಷ್ಯಂ ಶ್ರೀಮದ್ಭಟ್ಟಾಕಲಬ್ಜದೇವಂ ವಿವಿಧವಿನೇಯಜನಾನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯಿಂ ಸಕಲಶಾಸ್ತ್ರೀಕ
ಜನಚೇತಶ್ಚಮತ್ಕಾರಕಾರಿಯಪ್ಪ ಕರ್ಣಾಟಕಶಬ್ದಾನುಶಾಸನಮಂ ಸೂತ್ರಿಸಿಯದರ್ಕೆ ಸೂತ್ರ
ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥೋದಾಹರಣ ಪ್ರತ್ಯುದಾಹರಣಗಣಪಾರವಾಕ್ಯಸಂಗ್ರಹಾತ್ಮಕಮಪ್ಪ ಭಾಷಾ
ಮುಷ್ಕಾರಿಯೆಂಬ ವೃತ್ತಿಯಂ ನಿರ್ವರ್ತಿಸಿ ತತ್ಸೂತ್ರವೃತ್ತಿದ್ವಯನ್ಯಸ್ತುಭಾಷಿತಾರ್ಥವಿಶೇಷ
ಸಮರ್ಥನೋಕ್ತಾನುಕ್ತವಿಚಾರಪ್ರಚಾರಕ್ರಮಪರಿಪಾಪ್ತನ್ಯಾಸಭಾಷ್ಯಾಭಿಧಾನಗೋಚರಮುಂಘ್ರೇ
ಕ್ಷೇವದಪೇಕ್ಷಣೀಯುಮುಮಾಗಿ ರಚಿಸಿದ ಮುಷ್ಕಾರೀಮಕರನ್ದವೆಂಬ ನಿಬಂಧಗ್ರಂಥಮಹರ್
ದಾದಿಪರಾಪರಗುರುಚರಣಸ್ಮರಣಪ್ರಭಾವದಿಂ ಪರಿಸಮಾಪ್ತಮಾದುದು.

ಮಂಗಳಮಹಾ ಶ್ರೀ || ಶ್ರೀ || ಶ್ರೀ ||

ಕರ್ನಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ

ಧಾರವಾಡದ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕ ಸಂಘದ ಸಂಮಾನ್ಯ ಸದಸ್ಯರ ಅಪ್ಪಣೆಯಿಂದ ಶ್ರೀ ಭಟ್ಟಾಕಲಂಕದೇವನ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನದ ಕೊನೆಯ ನೂರಿಪ್ಪತ್ತು ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಟೀಕೆ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳನ್ನು, ಅನೇಕ ಮಹಾರಾಜರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿಯೂ ಅನೇಕ ಜೈನಾಚಾರ್ಯರ ಆವಾಸದಿಂದ ಪಾವನವಾಗಿಯೂ ಮೆರೆದ ಬಂಕಾಪುರದಲ್ಲಿ ವೇದಾಭ್ಯಾಸ ಪುನೀತರೂ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ ಪುರಾಣಕಾವ್ಯಾದಿಪಠನಸಾಠನಪ್ರವೀಣರೂ ಸತ್ಯಸೌಶೀಲ್ಯಾದಿಗುಣಭೂಷಿತರೂ ಆದ ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಪ್ರಭಾಕರಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಪಾತಿವ್ರತ್ಯಭೂಷಣಿ ಸುಗೃಹಿಣಿ ಶ್ರೀ ಶಾಕಂಬರೀದೇವಿಗೆ ಪುತ್ರನಾಗಿ ಜನಿಸಿ ಧನ್ಯನೆಂದು ಬಗೆದವನೂ ಧಾರವಾಡದ ಶಿಕ್ಷಕಶಿಕ್ಷಣಾಲಯದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ವರ್ಷ ಕನ್ನಡದ ಅಧ್ಯಾಪಕನಾಗಿ ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಸೇವೆ ಮಾಡಿದವನೂ ಆದ ಬಂಕಾಪುರದ ಶ್ರೀ ಸಂಸಾವಿರೂಪಾಕ್ಷೇಶ್ವರನ ಪೂಜಾರಿ ಮಹದೇವಶರ್ಮನೆಂಬವನು ಗಲಿಗ ಪ್ರಮಾಧಿಸಂವತ್ಸರದ ಕಾರ್ತಿಕ ಮಾರ್ಗಶೀರ್ಷ ಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಯಥಾಲ್ಪಮತಿ ಬರೆದು ಶ್ರೀ ಮಾತಾಪಿತೃಚರಣಾರವಿಂದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದನು.

ನಮಸ್ತು ಜ್ಞ ಶಿರಶ್ಚವಿಪ್ರ ಚಂದ್ರಚಾಮರ ಚಾರಣೇ
ತ್ವೈಲೋಕ್ಯ ನಗರಾರಮ್ಭ ಮೂಲಸ್ತವ್ಧಾಯ ಶನ್ಧವೇ
ಸರ್ವಂ ಶಿವಂ ಪ್ರೀಯತಾಂ ಪರಮೇಶ್ವರಃ—

೧೮೬೧, ಪ್ರಮಾಥಿ ಮಾರ್ಗಶೀರ್ಷಕೃಷ್ಣ ದ್ವಾದಶಿ ಶನಿವಾರ.

ಧಾರವಾಡ ತಾ. ೬-೧-೧೯೪೦.

ಹಿನ್ನುಡಿ

ಜೋಲಿನ ಮಂತ್ರವಲಯದವ ಹಾವಿನ ಹುತ್ತಕ್ಕೆ ಕೈ ಹಾಕಿದನಂತೆ. ಹಾಗೆ ವಿವ್ವಾಂಸರು ಕೈಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲಜ್ಜನು ಕೈಹಾಕಿದನು.

ಈ ಸಾಹಸವು ಕೇವಲ ಕ. ವಿ. ವ ಸಂಘದ ಸಂಮಾನ್ಯ ಸದಸ್ಯರ ಅಪ್ಪಣೆಯ ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯ ಕ್ಯೂಳಗಾಗಿ ಎಂಬುದನ್ನು ಅಭಿಜನರಲ್ಲಿ ಬಿನ್ನವಿಸಿಕೊಳ್ಳುವೆನು.

೧೮೬೨, ವಿಕ್ರಮ ಅಗೆಯಹುಣ್ಣಿವೆ ಮಂಗಳವಾರ.

ಧಾರವಾಡ ತಾ. ೨೧-೫-೧೯೪೦.

ಮ. ಪ್ರ. ಪೂಜಾರ.

ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ

ಸೂತ್ರಗಳ ಅಕಾರಾದಿ

ಸೂತ್ರಗಳು	ಸೂತ್ರಸಂಖ್ಯೆ	ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ
ಅಂಶಿನಾಂಕನೇನ ...	೩೦೬	೪೩೮
ಅಂಶಿಸಮಾಸಃ ...	೧೧೩	೨೫೧
ಅಕಃ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ...	೯೬	೧೮೭
ಅಕ್ ತುತ್ತಗತಿ ...	೨೮೪	೪೦೧
ಅಗ್ನಿಗುಹ್ಯಂಜನೇ ವ್ಯಂಜನಸ್ಯ ...	೧೪೭	೨೫೨
ಅಗ್ನಿಹುಲಂ ...	೩೪೫	೪೮೩
ಅಚಃ ...	೪೫೫	೫೬೧
ಅಚಿ ...	೪೪೭	೫೫೮
ಅಚ್ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ ...	೫೪೩	೬೨೩
ಅಟ್ ಸ್ವರಾತ್ ...	೩೨೮	೪೬೩
ಅಡ್ವಾಣಾಚಃ ...	೧೮೨	೨೮೩
ಅಣವಾದಯಃ ...	೨೦	೬೪
ಅತಃ ...	೩೮೧	೫೧೨
ಅತೋಽನೇಕತ್ವೇ ಚಾದ್ವಾದಿಗುಣೋಕ್ತೇಃ ...	೧೮೪	೨೮೪
ಅತೋ ಮಗ್ಗದ್ವಿರಿ ...	೨೫೭	೩೭೬
ಅದ್ ...	೩೦೪	೪೩೬
ಆದಃ ...	೨೫೫	೩೭೪
ಆದೇತ್ ಪ್ರತಿಷೇಧೇ ...	೫೮೨	೬೪೭
ಆದ್ವಾಣೋಕ್ತೇಃ ...	೧೬೬	೨೭೦
ಆದ್ವಾವೇ ...	೫೪೯	೬೩೦
ಆದ್ವಾದಾದಾಗೋರನರ್ಹತ್ವೇ ...	೫೮೪	೬೪೮
ಆದ್ವಾದಿಃ ...	೩೧೬	೪೫೩
ಆದ್ವಾದೇಃ ಕಿತ್ ...	೨೬೯	೩೮೬
ಆದ್ವಾದೇರ್ದೋರ್ಲುಪ್ಪ ...	೨೩೫	೩೫೬
ಆದ್ವಿಕ್ಯತ್ಯಾ ...	೫೨	೧೨೩
ಆದ್ವಿದೂರ್ದೋರ್ನಿಫತಃ ಪರಿಮಾಣೇ ದೋರ್ಲುಪ್ಪ ...	೪೩೫	೫೪೭
ಅನತೋ ವಾ ...	೨೫೦	೩೬೯

ಕರ್ನಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ

ಸೂತ್ರಗಳು	ಸೂತ್ರಸಂಖ್ಯೆ	ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ
ಅನುಕರಣಂ	೫೧	೧೨೨
ಅನೆಯಸ್ಯ	೧೮೫	೨೮೫
ಅನ್ಯಾರ್ಥೇ ಬಹುವ್ರೀಹಿನಿತ್ಯಂ	೩೧೦	೪೪೪
ಅಪ್ಯಾತ್	೧೯೪	೨೯೩
ಅಪ್ರಯೋಗೀತ್	೩೨	೮೮
ಅಬ್ಬಹುವ್ರೀಹೇಃ	೩೨೭	೪೬೩
ಅಮಃ	೨೭೯	೩೯೭
ಅಮಃ ಪ್ರಾಗಮಃ	೨೯೧	೪೦೮
ಅಮಕ್ಯತ್ತಿಜಾ	೨೯೮	೪೩೦
ಅಮರಯಿರೆನೆವು ತಿಜ್	೧೭	೫೪
ಅಮರೋರ್ಗುಮ್	೪೬೩	೫೬೪
ಅಮೋನಃ	೨೫೬	೩೭೫
ಅಯೋಲ್ಲುಪಾ	೪೬೮	೫೬೮
ಅರಃ	೪೫೭	೫೬೨
ಅರಸ್ಯಾದಯಃ	೨೦೨	೨೯೮
ಅರಸ್ಯಾದೀನಾಂ ದೋರ್ಲುಬುತ್ಪರಪದೇ	೩೩೨	೪೬೮
ಅರ್ಥವಲ್ಲಂಗಂ	೮	೩೧
ಅಲರ್ಹಾರ್ಥೇ	೫೮೫	೬೫೦
ಅಲ್ ತದಪ್ರಯೋಗೇ	೫೨೮	೬೦೬
ಅವಧಾವಸಾಯೇ	೬೨೧	೩೩೩
ಅವಿಕ್ಯತೇಃ ಸಂಖ್ಯಾಯಾಃ	೯೭	೧೯೦
ಅವುತವೋರಿದ್ವಿ	೪೭೩	೫೭೦
ಅಶ್ವೋ ಹಶ್ವ	೪೯೭	೫೮೬
ಅಳಮಂ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ	೪೫೩	೫೬೧
ಅಬ್ಬಳುಳಃ	೬೧	೧೩೮
ಅಕ್ ಚ ಯುದ್ಧೇ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ	೩೩೧	೪೬೬
ಆಗಲೇಗಲೋ ನಿತ್ಯಂ....	೭೬೪	೩೮೧
ಆಗಲ್ಲಸ್ಯ ವಾ	೩೭೧	೫೦೪
ಆಗೋಶ್ವದಿತ್ತ್ವಾ	೫೦೦	೫೮೮
ಆತ ಓಷ್ಠೈಃ	೩೮	೧೦೨
ಆತೇತೋತಂ ಪುಂಸ್ಯದ್ವಿದೂದೋಃ	೧೬೨	೨೬೬

ಸೂತ್ರಗಳ ಅಕಾರಾದಿ

ಸೂತ್ರಗಳು	ಸೂತ್ರಸಂಖ್ಯೆ	ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ
ಅದಿಷ್ಟಾದ್ರಃ	೫೧೪	೫೯೬
ಅದೀದೂದದ್ವಿದೂದೋಃ	೩೭೦	೫೦೩
ಅದೇನಃ	೨೮೮	೪೦೫
ಅದೇ	೪೩	೧೧೩
ಅದೇಶೇ	೪೫೨	೫೬೦
ಅಧಿಕ್ಯೇ	೩೮೮	೫೧೮
ಅಮಂತ್ರಣೇ	೨೮೮	೩೪೬
ಅಯಾರಯಃ ಕೆತ್	೫೫೬	೬೩೫
ಅಯಾದೇಚ್ಚ	೧೯೫	೨೯೪
ಅಯೋಽಧಿಕ್ಯತೇ ಬಹುಲಂ	೪೨೫	೫೪೨
ಅವುಮೋರಾರ್	೧೭೪	೨೭೭
ಅವೋನಾವಾ ಚೈಕತ್ವೇ	೧೭೫	೨೭೮
ಅಶಿಷ್ಯದ್ವೇಷ್ಟೇ	೨೧೫	೩೨೮
ಅಶಿ. ರಾದಾ ಬೇಡಂಬೇಡಾ ಪರತಃ	೫೨೪	೬೦೩
ಅಶೀರ್ವಧಿನಿಮಂತ್ರಣಾಮಣಾಘೈಷಣಸಂಪ್ರಶ್ನಪ್ರೇಷಣ		
ವಿಜ್ಞಾಪನಃ ಜ್ಞಾಪನಪ್ರಾರ್ಥನೇ ಗೆತ್	೪೬೫	೫೬೬
ಅಜುಮೂಜೋಃ	೮೮	೧೭೮
ಅಜೋಃ	೩೫೫	೪೯೩
ಅಳಃ ಶೀಲಂ	೪೦೪	೫೩೨
ಇಗಃ ಪಣ್ಯಂ	೪೦೫	೫೩೩
ಇಚೋಹ್ರಸ್ವರ್ದ್ವಿಪಾಂತ್ಯಸ್ಯ	೪೨೦	೫೩೯
ಇತಃ ಪೋಽಚಿ	೫೭	೧೩೪
ಇತಾವೇರ್ಯಶ್ಚ	೫೦೧	೫೮೮
ಇದುತಃ	೪೭೬	೫೭೩
ಇದುತೋಽಲಘಾದಿದ್ವಿಸ್ವರಾತ್	೫೮೧	೬೪೬
ಇದೃತಃ	೧೫೮	೨೬೦
ಇಮ್	೪೬೭	೫೬೭
ಇಮಃ	೨೭೨	೩೯೦
ಇಮ್ ಕರಣೇ	೩೦೦	೪೩೨
ಇಮ್ ಸಿದ್ಧಾ	೨೦೮	೩೧೫
ಇಯ್ ನಮನಾದಿಭ್ಯಃ	೫೩೪	೬೧೫

ಕರ್ನಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ

ಸೂತ್ರಗಳು	ಸೂತ್ರಸಂಖ್ಯೆ	ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ
ಇರಶ್ಚವುದು:	೪೬೬	೫೬೭
ಇರುಣಃ ಕರ್ಮಣಿ	೫೪೬	೬೨೭
ಇಲ್ಲಾಲ್ಲುಪ್ಪ	೩೩೦	೪೬೫
ಇಶ್ಚಾಗಾದಿಭ್ಯಃ	೩೨೯	೪೬೪
ಇಸುಪಃ ಪ್ರಯೋಜ್ಯಕರ್ತರಿ	೪೪೫	೫೫೬
ಇಸುಪಿ	೬೩	೧೪೦
ಇಸುಪೀಸುಪಃ ಶುಬಸ್ವಾರ್ಥೇ	೫೪೧	೬೨೧
ಇಸುಪ್ತೃತ್ವರೋತಿ ಭಾವೇ ಲ್ಯುಟೋ ಶಯನಾರ್ಥೇ ಲ್ಪಪ್ತ ದೋಃ	೫೩೩	೬೧೧
ಇಸುಪ್ತಿನಃ	೫೩೮	೬೪೨
ಇಸುಬಿಸುಗಿಣುಕಿಣುಕಿಡೋರತ್	೪೯೦	೫೮೩
ಇಪಾದಯಃ	೯	೩೫
ಈನೀಯಸ್ತಃ	೪೫೩	೬೩೪
ಈಸಸ್ತಗ್ನುಸ್ಪಶ್ಚ	೪೭೭	೫೩೩
ಉಕಿ	೬೯	೧೫೨
ಉಕ್ ಸಾಮಾನ್ಯೇ	೧೮೭	೨೮೬
ಉಗಬಾದೀನಾಂ	೧೩೫	೨೩೩
ಉಗಲೋಪೇ	೧೩೩	೨೩೦
ಉಗುಪುಗುಕುಡುತುಡೋರೊದ್ಧೃಷ್ಟಃ	೪೮೯	೫೮೨
ಉಗು ಪುಗು ಮಿಗೋಃ	೫೬೦	೬೩೭
ಉಚ್ಚೇರಃ	೪೬೯	೫೬೮
ಉಡ್ವಾದಿಭ್ಯೋ ಗೆತ್....	೫೬೪	೬೩೮
ಉಣ್ಣೋಽಘ್ನೋ ದೋ ಡಃ	೫೦೫	೫೯೧
ಉತೆದುತ್ರೆದುತುಮುತ್ತುಂ ಸತ್ಯಚೋ ನಾ	೫೪೪	೬೨೬
ಉತೋಗಾಱೀ	೩೮೪	೫೧೪
ಉತ್ಪಾತೇನ ಜ್ಞಾಪ್ಯೇ	೨೧೮	೩೩೦
ಉದೂವೋಷ್ಟ್ವವೂಕಃ ಸತ್ತಾಯಾಂ	೪೫೯	೫೬೨
ಉದ್ರಾಪಸ್ಯ	೧೩೧	೨೧೯
ಉನ್ದತಾದಿಭ್ಯ ಇಕೇತ್	೪೩೧	೫೪೫
ಉಮ್ ಸಮುಚ್ಚಯೇ ಪದೋಽನದಃ ಪದಾತ್	೨೮೯	೪೦೬
ಉವುರನೇಕತ್ವೇ	೪೫೬	೫೬೧
ಉಷ್ವಾದೀನಾಂ	೧೨೦	೨೧೭

ಸೂತ್ರಗಳ ಅಕಾರಾದಿ

ಸೂತ್ರಗಳು	ಸೂತ್ರಸಂಖ್ಯೆ	ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ
ಋತೋನರಃ	೧೨೨	೨-೦
ಋದಾರೌತುಃ	೧೨೩	೨೨೧
ಋಭುಕ್ತಯುವಾಧ್ಯಮಘವಜಗತೋ ವಾ	೧೩೧	೨೨೯
ಎಣ್ಣು ನಾಲ್ಕುಯ್ಯೋರಸ್ತಂಧ್ಯೇ	೩೫೧	೪೮೯
ಎಂಟೋಃ	೯೯	೧೯೨
ಎಕ್ಕಮೇಕಸ್ಯಾಸಂಸ್ಕೃತೇಽಪಿ	೩೭೫	೫೦೭
ಎಚ್ಚಾಮಸ್ತ್ರಣೇ	೨೫೨	೩೭೧
ಎತಃ ಪಃ	೫೬೧	೬೩೭
ಎತೇಸುರ್ಬಿಮಶ್ವೋರ್ಯಾದಿಷು ಚ	೩೪೩	೪೮೧
ಎದಾತಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ	೧೧೮	೨೧೫
ಎದೇಸ್ತತ್ರಾನಿನಾದೇಃ	೩೩೪	೪೭೨
ಎದ್ವಿತಾ	೪೪೦	೫೯೯
ಎನ್	೩೨೩	೪೫೯
ಎನಃ ಕೆನ್ಕೆವು	೨೪೬	೩೬೪
ಎನಾವುಮೋರೇತೇಷು	೪೩೯	೫೪೯
ಎನೋದುಮದ್ವಳತ್ತಾ	೪೪೯	೫೫೯
ಎನೋಪೆನ್	೪೭೧	೫೬೯
ಎಮಾದಯೋ ನಿಸಾತಾರ್ಜ	೨೧	೬೯
ಎರಡೋರಿರ್	೩೫೯	೪೯೬
ಎರಡಾ	೩೬೫	೪೯೯
ಎಲ್ಲಾ ದ್ವುಃ	೨೩೪	೩೫೫
ಎವರಸುವರೆಗಂ ಕಾಲಸ್ಯ ನಕ್ಷ	೪೩೬	೫೪೭
ಎವೋರೆನ್	೪೬೨	೫೬೪
ಎವೋರ್ವಮ್	೪೭೦	೫೬೯
ಎಶ್ವತೋ ನಪಿ	೨೭೩	೩೯೦
ಎಶ್ವೋತಃ	೨೮೧	೩೯೮
ಎಳದುಪಟದೋರೆಗುಃ	೧೬೮	೨೭೨
ಎಲ್ಲುಪ್ಪಾಸುಃ ಬೇಸಹೋಃ	೪೮೩	೫೭೭
ಏಕತ್ವೇ ಜನೋಽಕುಸುದುಃಪರಃ	೧೦೬	೨೦೪
ಏಕದ್ವಿತ್ರಮಾತ್ರಾ ಹ್ರಸ್ವದೀರ್ಘಪುಲ್ಲತಾಃ	೩	೧೮
ಏಕವದ್ವಿಸಂಧಃ	೩೨೦	೪೫೭

ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ

ಸೂತ್ರಗಳು	ಸೂತ್ರಸಂಖ್ಯೆ	ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ
ಏನ್ಮನೋಃ	೧೭೮	೨೮೦
ಐಸುಸ್ತಾರಾದಿಭ್ಯಃ	೫೪೦	೬೨೦
ಒಂದುನಂದ್ವಂಜು ಕಲ್ಯಂದು ವೊಂದೋರಿಕೆತ್	೭೬೮	೬೩೯
ಒಂದೋಃ ಪುಂಸ್ಯೋರ್ವೌಶ್	೧೮೦	೨೮೧
ಒಂಬತ್ತು ಪತ್ತೋರ್ವರೋ ವೋ ಬಃ	೯೮	೧೮೧
ಒಂಬತ್ತು ಪತ್ತೋಸ್ತಾ ದಿಮ್	೧೭೩	೨೭೬
ಒಂಬತ್ತೋಸ್ತೂಮ್ ಪತ್ತಾ	೩೬೧	೪೯೭
ಒಂಬಯೋ ನ	೧೦೦	೧೯೨
ಒಂಬಯ್ ನೂಱುಸಾಸಿರೇ	೩೬೨	೪೯೭
ಒಡನೆದೊಡಮಲೋಽನು	೫೯೨	೬೪೭
ಒಡನೆ ನ	೨೧೨	೩೨೧
ಒದುತಃ	೧೫೭	೨೫೯
ಒದೋ ಬಹುಲಂ	೩೯	೧೦೪
ಒನಚಃ	೧೭೯	೨೮೦
ಒಱಿ ಅಱಿಸ್ರಾವಲೋಷಣಯೋಃ	೫೦೮	೫೯೩
ಒರೊಂದೋಃ	೩೫೮	೪೯೫
ಒಳಧಿಕರಣೇ	೨೨೨	೩೩೬
ಒಳಃ ಶಲ್ಫಃ	೨೭೭	೩೯೬
ಒಳಾ	೩೧೧	೪೪೫
ಒಳಾಗೆತೋರಮ್ ಚ	೨೯೦	೪೦೮
ಒಳ್ಳಶ್ಚತೋ ದಿಗರ್ಧಾಚ್ಛಲ್ ಚ	೨೮೦	೩೯೮
ಒಳಸಾಧುನಿಪುಣಾರ್ಥೇನ	೩೦೫	೪೩೭
ಓಕಾಮೇಭ್ಯಃಪುಃ	೫೭೩	೬೪೧
ಓತ್ಕುಡುತುಡೋಃ	೫೫೧	೬೩೨
ಓದಯೋ ವಾ	೪೬೧	೫೬೩
ಓ ನಿಪಾತೇ	೪೫	೧೧೬
ಓಪೂತವ್ಯವೋಃ	೫೧೩	೫೯೬
ಓರತ್ ಪ್ರತಿಷೇಧೇ	೪೬೦	೫೬೩
ಔತಃ ಸ್ವರಾಃ	೨	೧೭
ಕಡುರಾಗಾದಯಃ	೨೯೬	೪೨೭
ಕಡೆನಡೋಷಾಟ್ಱಃ	೩೯೦	೫೨೦

ಸೂತ್ರಗಳ ಅಕಾರಾದಿ

ಸೂತ್ರಗಳು	ಸೂತ್ರಸಂಖ್ಯೆ	ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ
ಕಡ್ಡಿ ಡಃ
ಕಣ್ಣ್ ದಿಕ್ಕೆ ಬ್ಬ ಸ್ಥೆ
ಕತಪಸ್ತುತೀಯ ಉತ್ತರಪದಾದೇಃ
ಕಮ್ಮಮಿ
ಕಮ್ ನಣಃ
ಕರಂಬಾದಯಃ
ಕರುಣಾದೀನಾಂ
ಕರೆದಲಿ
ಕರ್ತೃ ಕರ್ಮಣೋಃ ಕೃತಿ ಭಾವೇ
ಕರ್ಮಣಿ
ಕರ್ಮಣ್ಯನುಪಡುಃ
ಕರ್ಮಣ್ಯಮ್
ಕವಲಾದಿಭ್ಯಸ್ತಃ
ಕಲತ್ರಾದಯಃ
ಕಳಾದೇರಕ್ಷ
ಕಾಕೂಗೋನೇತಬರಃ
ಕಾದಯೋ ವ್ಯಜ್ಜನಂ
ಕಾದಲರಃ
ಕಾಲಾಭ್ಯನೋರಮ್ ವ್ಯಾಪ್ತಾ
ಕಾಲೇ ದುಃ
ಕಾಱಃ ಪ್ರವಣಸ್ಯಾಪ್ಯ ತಯೋಃ
ಕಾಱಗಾಱಾದ್ಧೋರಶ್ಚ
ಕಿ
ಕಿಡೋರೇದ್ವೀರ್ಘಶ್ಚ....
ಕಿದನ್ತ್ಯಃ
ಕಿಱಶ್ಚ ಕುರ್ವ್ಯಜ್ವನೇ
ಕಿಱಸ್ತಃ
ಕಿಱಾದುಬಿಟ್ಟಿತು ಪೆಱಿಗೋಃ ಕುಱುಬಿಱುಪೆಡಂ
ಕೀಲಾರಾದೀನಿ ಯಥೋಪದಿಷ್ಟಂ
ಕೀಲಕೀಲಬ್ಬೀಲಾಲಾಱಾಣಃ
ಕುಗ್ವಾ

ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದನುಶಾಸನ ಸ್ವರೂಪಿಕೆ

ಸೂತ್ರಗಳು	ಸೂತ್ರಸಂಖ್ಯೆ	ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ
ಕುಟ್ಮೀರಿಗೋ ದುಲುಪ್ಪು	೫೪೮	೬೨೯
ಕುಡಿವಿದಿತಳತೊಳತಿಳಿಬ್ಬು	೫೬೨	೬೩೭
ಕುರ್ವತುಳಗಶ್ಚು	೪೧೦	೫೩೫
ಕುಳಿಸ್ತಾಚ್ಚೀಲೈ	೫೪೫	೬೨೭
ಕೃತಾ	೨೯೯	೪೩೨
ಕೃತಿ	೬೨	೧೩೯
ಕೃತಿ ವಾ	೫೩೧	೬೧೦
ಕೃತೋ ಮೋ ಗದಬಜ್ಯನಕಿ	೩೪೪	೪೮೨
ಕೃತೋ ಐರುತಃ	೨೬೬	೩೮೩
ಕೃತ್ಸಂಯ್ಯದ್ವಾದಿಗುಣೋಕ್ತಿಃ ಸಂಸ್ಕೃತೇನ ಚ	೨೯೪	೪೮೪
ಕೃದಾಚಾದಿಃ	೧೫	೪೮
ಕೃದ್ಗುಣೋಕ್ತೀಃ ಪೂರ್ವಸ್ವರೇಣೈಕಾರ್ಥೀ	೩೩೩	೪೭೦
ಕೆಗಲಃ	೫೯೧	೬೫೬
ಕೆಚ್ ಪಚ್ ಬೆಚ್ಚಶ್ಚಾಮಃ	೩೪೧	೬೭೯
ಕೆತ್ತೇಚ್ಚ	೧೭೭	೭೭೯
ಕೆಮಃ ಕಶ್ಚೋ ವಾ	೩೪೨	೪೮೦
ಕೆಲವುಪಲವೋರದಬಾ ಚ	೧೭೦	೨೭೪
ಕೆಲಗುಮೇಗೋಃ ಸಾಮಾನ್ಯೇ	೩೯೫	೫೨೩
ಕೆಲಗೋಃ ಕೀಲ್ಕುನಾ	೩೬೮	೫೦೧
ಕೊಂಕೋಃ ಕುಡುಃ	೩೭೨	೫೦೪
ಕೊಲ ಉದ್ಧ್ರಸ್ವಶ್ಚ	೫೪೭	೬೨೯
ಕೊಲ್ಗೋರೆತಾ	೫೭೭	೬೪೨
ಕೊಲ್ಗೋ ನಃ	೪೯೧	೫೮೩
ಕೊಳೋ ಣಃ	೪೯೪	೫೮೫
ಕೋ ದಪಶ್ಚ ತಿಜಾ	೫೮	೧೩೫
ಕ್ರಿಯಾಯಾಂ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಾಯಾಂ	೫೮೬	೬೫೦
ಕ್ರಿಯಾರ್ಥೋ ಧಾತುಃ	೧೨	೩೯
ಕ್ರೀಣದ್ವಿಕ್ರೀಣತೋಃ	೪೦೯	೫೩೫
ಗಡಾದಿಃ	೪೯	೧೨೦
ಗತಿಶಬ್ದಾರ್ಥಕರ್ಮಣಂ ಪ್ರಯೋಜ್ಯೇ ಕರ್ತರಿ	೭೦೫	೩೦೭
ಗಳದ್ವಾದೇಃ	೨೪೪	೩೬೨

ಸೂತ್ರಗಳ ಅಕಾರಾದಿ

ಸೂತ್ರಗಳು	ಸೂತ್ರಸಂಖ್ಯೆ	ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ
ಗಳನೇಕತ್ವೇ ಸುಪಿ	೨೩೨
ಗಳಿ	೨೩೨
ಗಾವಿಲಾದೀನಿ ಯಥೋಪದಿಷ್ಟಂ	೪೪೧
ಗಾಱೋ ಜಾತೌ	೪೧೧
ಗುಗುಮೇಕೇಷಾಂ	೪೬೪
ಗುಣೋಕ್ತಃ ಕೋ ದುಲುಪ್ಪ	೪೦೩
ಗುಣೋಕ್ತಃ ಪುಃ ಪೂರ್ವಸ್ವರೇಣ ದುಲುಪ್ಪ	೪೩೨
ಗುಣೋಕ್ತೇರ್ಯುರ್ದ್ವ	೨೩೬
ಗುಳಿಬೋಲಿ	೩೮೩
ಗುಳಿಗೃಹ್ಣಾತಿ	೪೧೪
ಗುಳ ಪೈಯ್ಯಯಃ	೫೫೫
ಗಿತಃ ಕ ಆದೇಃ	೨೭೪
ಗಿತ್ತದರ್ಥೇನ	೩೦೨
ಗಿದಾಪ್ಯೇ ದೆಯೈಃ	೨೧೩
ಗೋಃ ಕಃ	೪೮೫
ಗೋಗಾದಿರ್ದ್ವ	೧೯೩
ಗೋವ್ಯಂಜನಾದೇರ್ಲುಪ್	೩೯೨
ಗ್ರಹಾರ್ಥಃ ಪುಮಾಂರ್ದ್ವ	೧೦೮
ಜ್ಯುಕ್ತಂ ಕೃತಾ ತದ್ವಿಧೌ ನಿತ್ಯಂ	೩೦೮
ಜಾತಿಶಬ್ದಾದಿತಿಃ	೧೯೦
ಜಾತೃಪ್ರಾಪ್ಯಾಯಾಮನೇಕವತ್	೩೨೧
ಜಾ	೪೯೫
ಜೋ ಬಹುಲಂ	೧೪೦
ಜೋರಕಿಡುಕುಡುತುಜೋಃ	೫೭೦
ಜೋಷ್ವಃ	೪೮೭
ಣಃ	೫೧೮
ಣಿಗ್ನಿ	೪೭೫
ಣೋ ನೋ ಣಃ	೯೫
ತಚ್ಚ ಬಿರುದಾವಲ್ಯಾಂ	೨೯೫
ತತ್ರೇಗೋ ನಿಯುಕ್ತೇ	೪೧೮
ತದಂತೋ ವಾ ವರ್ಗೇ	೮೦

ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ

ಸೂತ್ರಗಳು	ಸೂತ್ರಸಂಖ್ಯೆ	ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ
ತದರ್ಥಸ್ಯಾಪ್ರಯೋಗಃ	೫೨೩	೬೦೨
ತದಸ್ಯಾಪ್ರಯೋಗಿನ್ಮಿತಿ ವಂತಃ	೪೦೨	೫೨೯
ತದಾಚರತಿ	೪೦೭	೫೩೪
ತಂದೆಸ್ತಾಯಾ ವಾ	೩೧೯	೪೫೫
ತನ್‌ನಿನೆನ್	೩೧೭	೪೫೪
ತನ್‌ನಿನೆನೋ ಮನೇಕತ್ವೇ	೨೮೨	೩೯೯
ತಪರಸ್ತಾವಾನ್	೫	೨೪
ಕರ್ಬರಃ ಕುಕ್ಷ	೫೭೨	೬೪೧
ತರ್ಬರೋರಿಮಿ ಚ	೪೯೨	೫೮೪
ತರ್ಬರೋರ್ಲುಬ್ಧಪ್ತೇಽಯಿ	೫೧೯	೫೯೮
ತವೋದೋಃ ಪಃ	೪೮೦	೫೭೬
ತಸ್ಮಾದುತ್ತರಸ್ಯ	೨೭	೮೨
ತಸ್ಮಿನ್ನದಲೌ	೫೨೬	೬೦೪
ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ	೨೬	೮೧
ತಸ್ಮಿನ್ನದಲೌ	೫೩೨	೬೧೧
ತಸ್ಯ ತುಲ್ಯೇ ವೋಲ್ವೋಲೌ	೪೨೮	೫೪೩
ತಾಗೋಶ್ಚವಿ ವಾ	೫೦೨	೫೮೯
ತಾದರ್ಥ್ಯೇ	೨೧೭	೩೨೯
ತಿಃ	೧೯೯	೨೯೬
ತಿಜದ್ವಾದೇಃ	೨೪	೭೯
ತಿಜಶ್ಚಾಬಾಧೇ	೩೯೮	೫೨೫
ತಿಜ್ ತದ್ವಾಚಿ	೩೨೨	೪೫೮
ತುದಿಮೊದಲಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾದಿಸ್ವರಾತ್ ತ್ವಶ್ಚ	೩೮೯	೫೧೯
ತೃತೀಯಃ ಪ್ರಥಮಚತುರ್ಥಯೋಃ	೧೪೩	೨೪೯
ತದನೇಕಸ್ವರಾತ್	೫೫೯	೬೩೬
ತೇನ ಜೀವತಿ ಗವಣಿಗೌ	೪೧೫	೫೩೭
ತೇಭ್ಯಃ ಕಳ್ ವಾ	೨೪೨	೩೬೧
ತೋಲ್ತುಪೆಂಡಾದಿರ್	೨೪೦	೩೬೦
ತೋ ದಃ	೨೩೭	೩೫೭
ತೋರ್ದಃ	೧೬೭	೨೭೧
ತೋರ್ನಪಃ	೫೯	೧೩೫

ಸೂತ್ರಗಳ ಅಕಾರಾದಿ

ಸೂತ್ರಗಳು	ಸೂತ್ರಸಂಖ್ಯೆ	ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ
ಶ್ರೀಚತುರೋಸ್ತಿಚಾವೌ ತದ್ಧಿತೇ ಚ	೩೭೬ ೫೦೮
ದಗಿಮಾದೌ ನಸಿ	೨೬೧ ೩೭೯
ದಸದವಂ ತಿಜಸದ್ಭೃತಭಾವಿನಿ	೪೪೬ ೫೫೮
ದಶ್ವೇತಃ	೪೨೨ ೫೪೦
ದಾತುರಚ್ಚ	೧೨೫ ೨೨೪
ದಿಕ್ಕಬ್ಧಾದಿಃ	೪೨೧ ೫೪೦
ದೀರ್ಘಃ	೨೫೪ ೩೬೩
ದೀರ್ಘಃ	೫೨೦ ೫೯೯
ದೀರ್ಘಃ ಸ್ವರೇ	೩೩೫ ೪೭೪
ದೀರ್ಘಾವೃತ್ತೋ ರುರದ್ವಾದೇಃ	೪೦ ೧೦೫
ದುರಂತ್ಯವ್ಯಂಜನಾದಿಃ	೧೩ ೪೩
ದೂರಾದಾಹ್ಯಾನೇ ಬಹುಲಂ	೪೦೦ ೫೨೮
ದೇವತಾದಯೋ ನಪ್ ಸ್ತ್ರೀ	೧೧೦ ೨೦೮
ದೇವಾದಡಿಗೋಽರ್ಹತಿ	೪೧೩ ೫೩೬
ದೋಃ ಕೃಳನೇಕತ್ವೇ	೧೮೮ ೨೮೭
ದೋರದ್ಗುಣೋಕ್ತೇಃ	೩೯೧ ೫೨೦
ದೋರ್ಮೋಽಶಿನ್ಯಡಿಮೇಗೋಃ	೩೪೮ ೪೮೭
ದೋರ್ಲುಪ್ಪೋಗೋಃ	೪೯೯ ೫೮೭
ದೋರ್ವಃ	೧೬೪ ೨೬೮
ದ್ವಂದ್ವಃ ಸಾಹಿತ್ಯೇ	೩೧೪ ೪೫೦
ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ ಪ್ರಥಮೋ ವರ್ಗಾಣಾಂ....	೧೪೨ ೨೪೮
ದ್ವೈರ್ದೂದೂ	೩೭೭ ೫೦೮
ದ್ವ್ಯಾ ದ್ವ್ಯಾದಶ್ಚಃ	೧೧ ೩೮
ಧಾತಾವುತಃ	೩೮೦ ೫೧೧
ಧಾತೋರೇಕಾನೇಕತ್ವೇಽಮರಯರೆನೇವೋಽನ್ಯಯುಷ್ಮದಸ್ಯಾಸು		
ಕರ್ತರಿ	೪೪೨ ೫೫೧
ಧಾತೋರ್ಬಹುಸ್ವರಸ್ಯ	೩೯೩ ೫೨೧
ಧಾತೋರ್ವುದುಃ	೫೭೯ ೬೪೨
ಧಾತೋರ್ಹೇತುಮತಿ	೫೩೬ ೬೧೭
ಘೋ ಎನ್ಯೈವನ್ಯಾಶಿನ್ಯಾಶಿನ್ಯಾಶಿನ್ಯೇ	೧೫೨ ೨೫೬
ನಃ	೫೧೬ ೫೯೭

ಕರ್ನಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ

ಮೂತ್ರಗಳು				ಮೂತ್ರಸಂಖ್ಯೆ	ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ
ನಕ್ ಸ್ವರೇ	೨೬೦	೩೭೮
ನ ಗುರೋಃ	೩೩೬	೪೭೫
ನಡೋದೋಪ್ಪಃ	೩೩೮	೪೭೭
ನ ತಿಜಃ	೫೨೨	೬೦೦
ನಪಿ ವಾ	೭೮	೧೬೪
ನಪ್ಯಮಿ ಚ ಬಹುಲಂ	೨೫೯	೩೭೮
ನಪ್ಯುದುಃ	೪೫೪	೫೬೧
ನಬನ್ಯತ್	೧೦೪	೨೦೧
ನ ಲಘ್ಯಾದಿಲಘೂಪಾಂತತ್ಯಾದಿಲೋಗದವಜೋಂ ವೃತ್ತೌ....				೭೩	೧೫೫
ನಲರಣಪುಭ್ಯಃ	೫೫೭	೬೩೬
ನ ವಿ ಮುಖ್ಯೇ	೮೬	೧೭೬
ನ ಪೊಂಲ್ ಪೊಲಿ	೨೪೯	೩೬೮
ನಶ್ಚ ಬಿಂದುರನ್ಯತ್ರ	೭೯	೧೬೫
ನ ಸಮಾಸೇ	೬೦	೧೩೮
ನಾಡ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಕಳುಬ್ಬಾ	೨೩೩	೩೫೪
ನಾದಿಷ್ಠಾದೃಟಃ	೯೦	೧೮೦
ನಾನಾವಧಾರಣೇ	೩೮೭	೫೧೭
ನಾನಿತ್ವಾದಿಭ್ಯಃ	೨೩೮	೩೫೮
ನಾನೆಸ್ತಿನೋ ಬಃ	೫೧೭	೫೯೭
ನಾರ್ವಿರಿ	೧೮೯	೨೮೭
ನಾವ್ಯಯಶತ್ಯತ್ಯದಾದಿ	೧೦	೩೬
ನಿತೋರ್ಬಃ	೧೭೧	೨೭೪
ನಿತ್ಯಂ ಮೆವರಿ	೩೫೦	೪೮೯
ನಿನೆನ್ಯತನಲಿಜ್ಞಂ	೧೧೪	೨೧೧
ನಿನೋ ವಿಶೇಷಣಸ್ಯ ಕಯಾಕಿರೇಕಾನೇಕತ್ವೇ ಸುಪಃ			೨೫೫	೩೬೩
ನಿಪಾತಾಃ	೪೪	೧೧೫
ನಿಲೋ ಲಃ	೫೦೯	೫೯೪
ನಿಲೋ ವಾ	೪೯೩	೫೮೪
ನೆಯುಯ್ ಸುಯ್ಬಯಃ	೫೪	೧೩೦
ನೇಲೋ ವಾ	೫೧೦	೫೯೪
ನೋಽಪ್ಪಪಥಿಮಥಃ	೧೩೦	೨೨೮

ಸೂತ್ರಗಳ ಅಕಾರಾದಿ

ಸೂತ್ರಗಳು	ಸೂತ್ರಸಂಖ್ಯೆ	ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ
ನೋಟಃ ಸತ್ತಾಯಾಂ
ಪಗಲಿರುಳಃ
ಪಂಚಮ್ಯಾಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಪರಃ
ಪಡಲಿವೃದ್ಧಿಃ
ಪಣ ಉಚ್ಚಯೋಗೇ
ಪದಿಮೂರ್ತಿಪ್ರಾಪ್ತೀ
ಪದೇರ್ನಕ ಸ್ವರಃ
ಪನ್ನಂಧೌ
ಪಯನ್ ಪತ್ನೀಃ
ಪರವತ್ ದ್ವಂದ್ವಃ
ಪರಿಮಾಣಾಚ್ಚಾನೆಯಃ ಸ್ವರಣಃ
ಪಸ್ಯಾದೇವಃ
ಪಾತ್ರಸ್ಯ ಭಂಡೇ ವಾ
ಪಾವೋರ್ದುಲುಪ್ತಃ
ಪಿಂದುಮಂದೋರ್ದುಪ್ತಃ
ಪುಂಯೋಗೇ
ಪುಮಾನ್ ಪುನುರ್ಧಃ
ಪೂಜೋಪಹಾಸಃ
ಪೂರ್ವಶ್ಚ ವ್ಯಂಜನಾತ್
ಪೌಪೋರ್ವಾಪ್
ಪೂಡತೋಡಮೀಬೇಕಪಸಕಸೋಸ್ಕೃದ್ವಿದಿದ್ವಿದೋ ವಃ ಪಃ
ಪೂಸತೋರಂಜಃ
ಪೂಸತ್ವಾದಿಃ
ಪೂಳಗೋರ್ದುಲುಪ್ತಃ
ಪೋಹಶ್ಚ
ಪ್ರಕಾರೇ ತುಟಿತತವಃ
ಪ್ರತಿನಿರ್ದೇಶ್ಯಂ
ಪ್ರತಿಷೇಧೇ
ಪ್ರತ್ಯಯೇ
ಪ್ರತ್ಯಯೋನಿಪಪ್ರಮ್ಯಾಂ
ಪ್ರಾಕೃಲೇ ದುಸ್ತಲ್ಯಕರ್ತೃಕಾತ್

ಕರ್ನಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ

ಸೂತ್ರಗಳು	ಸೂತ್ರಸಂಖ್ಯೆ	ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ
ಪ್ರಾಕ್ರಿಯೋಗೇ ಚಾವಿಕೃತಾತ್	೫೨೯	೬೦೬
ಪ್ಲುತಃ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ	೪೧	೧೦೯
ಬಗತಃ ಕರ್ಮಣಿ ವಾ ಯತೋಽವಜ್ಞಾ	೨೧೯	೩೩೧
ಬರ್ಮೋ ವ	೧೪೪	೨೫೦
ಬಜಾಡೋರುಒಂಬೌ....	೧೭೨	೭೭೫
ಬರ್ದಿಲಾದಯಃ ...	೭೬	೧೬೦
ಬರೋಽವಬೋಧನೇ ...	೪೫೧	೫೬೦
ಬಲ್ಲಲ್ಯಾಭ್ಯೋ ಮೆತ್	೫೭೧	೬೪೦
ಬಹುಸ್ವರಸ್ಯ	೮೩	೧೭೩
ಬಳಿಬೆಳೆತೋರವ್ಯಸೂ	೫೬೩	೬೩೭
ಬೆಸಕೋಲಾದಯಃ	೧೦೧	೧೯೨
ಬೇಡ್ವಾದೇರಪ್ರಧಾನೇ	೪೪೪	೫೫೬
ಬೇಡ್ವಾದೇರಿಕ್ಷ್ವ	೫೬೫	೬೩೮
ಬೇಮೀನೋರ್ನಕ್ಷ್ವ	೪೭೯	೫೭೫
ಬೋಧಾಶನಾವನತೀನಾಂ ವಾ	೨೦೬	೩೧೧
ಭವಜಾತಯೋಃ	೪೧೯	೫೩೯
ಭಾವೇ ತನಃ	೪೩೦	೫೪೪
ಭಾವೇ ವುದೋಃ	೭೬೭	೭೮೪
ಭೀತ್ಯರ್ಥನಾತ್ರಣಿಂ	೩೦೩	೪೩೫
ಭುಂಜಾದೇರಿಸುಪ್	೫೩೯	೬೧೯
ಭೂತೇ ದೊಡೆದ್ವಾ	೫೮೯	೬೫೪
ಭೇದ್ಯವದ್ವೇದಕಂ	೧೧೧	೨೦೯
ಭೋಗಾದಿಭ್ಯಃ	೫೩೫	೬೧೬
ಮಃ ...	೨೫೧	೩೬೯
ಮಕ್ ಪೆಱಿಗ್ವಾದೀನಾಂ	೩೭೯	೫೧೧
ಮಗಸ್ಯ	೧೮೬	೨೮೬
ಮಡೇರ್ಜಾತೌ	೪೨೭	೫೪೨
ಮಣ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ	೫೫೪	೬೩೫
ಮಮಿನ್ಸು ದತ್ತಣಿಮಮೋಳ್ ಸುಪ್	೧೬	೫೧
ಮಹತೋ ಮಾ ವ್ಯಂಜನೇ	೩೭೩	೫೦೫
ಮಹದಾದೀನಾಂ ನಪಿ	೧೩೭	೨೩೪

ಸೂತ್ರಗಳ ಅಕಾರಾದಿ

ಸೂತ್ರಗಳು	ಸೂತ್ರಸಂಖ್ಯೆ	ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ
ಮಾಂತಾಃ ಪಂಚಪಂಚವರ್ಗಃ	೭	೨೬
ಮಾಂಧಾತಂ	೧೨೬	೨೨೪
ಮಿಥೋ ಗ್ರಹಣೇ ಪ್ರಹರಣೇ ಚ ಯುದ್ಧೇ ಸರೂಪಂ	೩೧೨	೪೪೭
ಮಿ ದೀರ್ಘಃ	೨೮೭	೪೨೫
ಮಿದೇರವಘಾತೇ	೪೮೨	೫೭೭
ಮುಕ್ತೇ	೨೨೭	೩೪೪
ಮುದೋಸ್ತಃ	೪೮೧	೫೭೬
ಮೂಱೋಃ	೩೫೨	೪೯೦
ಮವರಿ	೩೫೪	೪೯೨
ಮೊದಲೋಽನ್ಯತೋಽತಿಶಯೇ	೩೯೬	೫೨೩
ಮೋಃ	೬೮	೧೫೧
ಮೋದ್ವಾದಿಭ್ಯೋ ವಾ	೫೬೯	೬೩೯
ಮೋ ನಃ ಸ್ವರೇ	೭೭	೧೬೨
ಮೋ ಮಕ್ ಸ್ವರೇ	೨೮೩	೪೦೦
ಯಕ್ ಸ್ವರೇ ಸ್ವರಸ್ಯ	೩೫	೯೬
ಯತೋ ನಿರ್ಧಾರಣಂ	೨೨೩	೩೩೭
ಯದ್ವೇದಾತ್ ತದ್ವದಾಖ್ಯಾ	೨೧೦	೩೧೯
ಯಸ್ಮಿಂಸ್ತದಾದೇರ್ವರ್ಣಗ್ರಹಣೇ	೩೦	೮೫
ಯಸ್ಯ ಭಾವೋ ಭಾವಲಕ್ಷಣಂ	೨೨೯	೩೪೭
ಯೇನ ವಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ	೨೮	೮೩
ಯೋಗೇಽದ್	೨೨೫	೩೪೦
ಯೋ ಜಃ	೧೪೧	೨೪೭
ಯೋ ಭಾವೋ ಭಾವಲಕ್ಷಕಃ	೫೮೭	೬೫೧
ಯೋ ವಾಲಿ	೬೪	೧೪೧
ರಂಭಾಯಾಃ ಕದಲ್ಯಾಂ	೧೧೭	೨೧೫
ರಾವೋರ್ವಕ್	೩೭	೧೦೦
ರಿ	೪೨	೧೧೨
ರಿರನುತ್ಪರಸ್ಯ	೧೫೯	೨೬೧
ರೋ ದ್ವಿವ್ಯಂಜನಸ್ಯಾಹಾದೇಃ	೬೫	೧೪೩
ರೋ ವ್ಯಂಜನೇ	೧೫೩	೨೫೭
ರ್ವಾವೋಃ ಕಿನ್ ವಾ	೨೬೨	೩೮೦

ಕರ್ನಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ

ಸೂತ್ರಗಳು	ಸೂತ್ರಸಂಖ್ಯೆ	ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ
ಲಲೋಽನಂತಸ್ಥಾ ಯಾಶ್ಚ	೬೬ ೧೪೬
ಲಿಂಗಾತ್ಸುಪ್	೨೦೩ ೩೦೦
ಲುಪ್ ಕೀಲಮಾನಕೀರನೀರಕೂ಼ಸ್ಯ	೧೪೮ ೨೫೩
ಲುಪ್ತನಃ	೧೮೩ ೨೮೪
ಲುಪ್ತದೋಃ	೫೧೫ ೫೯೬
ಲುಪ್ ತಸ್ಯ	೫೫೨ ೬೩೩
ಲುಪ್ಪಿಂದುಮುಂದೋಃ	೩೪೯ ೪೮೮
ಲುಪ್ ಸಾಸಿರೈಜೋಃ	೩೫೬ ೪೯೪
ಲುಬನವ್ಯಯಾನುಕರಣ್ಯ ವಿಸರ್ಗಸ್ಯ	೮೧ ೧೭೦
ಲುಬನಾಮಯಾನೌ	೩೬ ೯೮
ಲೋಽಂತಸ್ಥಾ ಯಾಂ	೭೦ ೧೫೩
ಲೋ ಳಃ	೧೩೯ ೨೩೮
ವದಿಗೇಗೋಳಿಗಾತ್	೧೯೨ - ೯೨
ವದಿಗೋ ಚಾತೌ	೪೧೬ ೫೩೮
ವಣೀಗವಂತೇಚಾತ್	೧೯೬ ೨೯೫
ವರ್ಗಪ್ರಥಮಾತ್ಪೂರ್ವಃ	೫೦೬ ೫೯೨
ವಸಂತಾದಯಃ	೧೦೯ ೨೦೮
ವಳವಳ್ಳಾಲ್ಪುಪ್ತ	೨೦೦ ೨೯೭
ವಳವಳ್ಳಾ	೪೨೬ ೫೪೨
ವಾಕ್ಚೇರಃ	೫೮೩ ೬೪೭
ವಾಕ್ಯಾದೇರಾಮನ್ವಿ ತಸ್ಯಾಸೂಯಾಸಮ್ಮತಿಕೋಪಕುತ್ಸನ		
ಭರ್ತ್ಸನೇಽಸ್ಯತರಸ್ಯ ಪ್ಲುತಶ್ಚ	೩೯೯ ೫೨೫
ವಾಗಾದೀನಾಂ ಸ್ವಂತವಚ್ಚ	೧೩೬ ೨೩೩
ವಾಗಿ	೮೫ ೧೭೫
ವಾಗುಪೋಗ್ವಿಸುಬ್ರಲಲನಣೋ ಗಃ ಕಃ	೪೭೨ ೫೭೦
ವಾ ಗೆಗಳ್ ದದಪವಗುಮಿ	೭೪ ೧೫೭
ವಾಗೋಃ ಶಸ್ವಿ	೪೯೬ ೫೮೬
ವಾತೋ ಬೋಲ್	೪೨೯ ೫೪೩
ವಾತ್ಸಣೀಮೋ ದಗ್ವಮೌ	೨೭೧ ೩೮೮
ವಾದಸ್ತುತ್ನಾ	೨೮೫ ೪೦೧
ವಾದ್ಯಾತ್ಪದ್ಧಿತಃ	೪೦೧ ೫೨೯

ಸೂತ್ರಗಳ ಅಕಾರಾದಿ

ಸೂತ್ರಗಳು	ಸೂತ್ರಸಂಖ್ಯೆ	ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ
ವಾ ನಷ್ಟೇತುಃ	೧೭೬	೨೭೮
ವಾನುಕರಣೇ	೨೯೪	೫೨೨
ವಾರಯಾಗೇಯಃ	೫೬	೧೩೨
ವಾ ವಾರಾಘೇ ಸಂಖ್ಯೇಯೇ ಸಂಖ್ಯಯಾ ಸಂಖ್ಯಾ	೩೧೩	೪೪೯
ವಿ ವಾನೇಕಸ್ವರಸ್ಯ	೭೨	೧೫೪
ವಿಶೇಷಣಮೇಕಾರ್ಥೇನ	೩೦೯	೪೪೨
ವಿಶೇಷಣಾದ್ವಾ	೨೩೦	೩೪೮
ವೀಷ್ಣುನುಪೂರ್ವೇ ಸುಪಃ ಶ್ಲುಪ್	೩೯೭	೫೨೪
ವುದುಮಾದ್ಯವ್ಯಯಂ....	೧೯	೬೦
ವುದುಮೇ ವನ್ಮಂ ವನ್ನೆಗಂ ವಿನ ವಿನೆಗಂ	೫೮೮	೬೫೩
ವೃತ್ತೇಃ	೨೪೮	೩೬೬
ವೇತ್ಸ್ಯಧ್ಯೇತೋಃ	೪೦೮	೫೩೪
ವೇತ್ಸ್ಯತ್ವತ್ವವೋಽಮೋ ಭೂತೇ	೪೫೮	೫೬೨
ವೇಧಸಿ ಋದ್ರಾ ವಿಧಾತುಃ	೧೨೭	೨೨೫
ವೇಮಃ	೫೨೫	೬೦೩
ವೇಮಃ	೫೨೭	೬೦೫
ವೇಯಸಃ	೧೩೪	೨೩೧
ವೇರದಿ	೪೭	೧೧೮
ವೇರೋಽನೇಕತ್ವೇಽವುಕಳುಪಃ	೨೫೩	೩೭೨
ವೇಸ್ಥಿಯಃ	೫೪೨	೬೨೨
ವೋಡೆತ್ಸದ್ಭಾವಿನಿ	೫೯೦	೬೫೪
ವೋಃ	೨೭೦	೩೮೭
ವೋ ಬಃ	೧೪೬	೨೫೧
ವ್ಯಂಜನಸ್ಯಾನಬ್ಜಸನ್ತವಲ್ಲುಪ್ಪ ತಸ್ಯ	೧೨೯	೨೨೭
ವ್ಯಂಜನಾದುಗಃ	೪೨೪	೫೪೧
ವ್ಯಂಜನಾದ್ವಾಽನಾದೇಶಾತ್	೯೨	೧೮೩
ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ	೨೩೧	೩೫೦
ಶಕ್ತಿ	೪೯೮	೫೮೭
ಶಕ್ತಿರುಚೇಷ್ಯಾಸೂಯಾದ್ರೋಹಕ್ರೋಧಮತ್ಸರಭೀತ್ಯುನ್ಮತಿ		
ಸ್ವಭಾವಾವನತೀಷ್ಠಾನಿಷ್ಟಸಾದೃಶ್ಯಪ್ರತಿನಿಧ್ಯರ್ಥೈಃ	೨೧೪	೩೨೫
ಶರ್ಪೋರ್ವಾ ಸಃ	೧೩೮	೨೩೬

ಕರ್ನಾಟಕ ಶಬ್ದನುಶಾಸನ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ

ಸೂತ್ರಗಳು			ಸೂತ್ರಸಂಖ್ಯೆ ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ	
ಶಿತ್	೩೫೭	೪೯೫
ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ	೭೩	೭೮
ಶಿಲ್ಪಂ	೪೦೬	೫೩೬
ಶ್ಲಬವ್ಯಯಸ್ಯ	೭೪೭	೩೬೬
ಶ್ಲಬುತಃ ಕಾಲಾರ್ಥಾತ್	೭೭೮	೩೯೭
ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥಂ	೫೦	೧೭೧
ಷಃ ಕಃ	೧೫೫	೨೫೮
ಷಷ್ಠಾಃ ಸ್ಥಾನೇಽಂತ್ಯಸ್ಯ	೨೨	೭೬
ಸಂಸ್ಕೃತಸ್ಯ ನಿತ್ಯಂ	೩೮೨	೫೧೩
ಸಂಸ್ಕೃತಾದಿರ್ ಚ	೭೪೩	೩೬೨
ಸಮ್ಪುರದಾಯಾ	೧೭೮	೭೭೬
ಸಂಖ್ಯಾಪದಮಾಣಗುಣೋಕ್ತಿಃ	೭೬೮	೩೮೫
ಸಂಖ್ಯಾಯಾಂ ಭಃ	೯೪	೧೨೬
ಸಂಖ್ಯಾಯಾಮುತುರ್ಲಃ	೭೮೬	೪೦೪
ಸಂಖ್ಯಾಯಾ ವಲ್	೭೪೧	೩೬೦
ಸಂಖ್ಯಾಯಾ ಮದ್ವಾರೇ	೪೩೩	೫೪೬
ಸಂಖ್ಯಾಯಾ ಸಮಾಹಾರೇ	೩೦೭	೪೪೦
ಸಂಖ್ಯಾಯಾಮೇಕವತ್	೩೬೬	೪೬೧
ಸಬ ನಃ ಕುಲಸ್ತ್ರಿಯಾಂ	೧೦೭	೨೦೬
ಸತಿ ಪೋ ವಾ	೪೪೮	೫೫೯
ಸಂಧಾ	೩೪	೯೩
ಸಮರ್ಥಃ ಪದವಿಧಿಃ	೭೯೨	೪೧೩
ಸಮಾನಾನೇಕಃ	೩೧೫	೪೫೧
ಸಂಭ್ರಮೇಽಸಕ್ಯತ್	೩೮೫	೫೧೬
ಸಶ್ವೋ ಬಹುಲಮಲಯಃ	೯೩	೧೨೮
ಸಸ್ಥಿ	೧೪೯	೨೫೪
ಸಹಸ್ಯ ಸಾ	೩೭೪	೫೦೬
ಸಹಾರ್ಥೇನ	೩೦೧	೪೩೩
ಸಹಾರ್ಥೇನಾಪ್ರಧಾನೇ	೨೧೧	೩೨೦
ಸಾತತ್ಯಕ್ರಿಯಾಸಾಕಲ್ಯಾಣೋದ್ವೇಗೋ ದ್ವಿಃ	೩೮೬	೫೧೬
ಸಾಧುನಿಪುಣಾರ್ಥೈಃ ಪೂಜ್ಯೈಃ	೨೭೪	೩೩೮

ಸೂತ್ರಗಳ ಅಕಾರಾದಿ

ಸೂತ್ರಗಳು	ಸೂತ್ರಸಂಖ್ಯೆ	ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ
ಸಾಲ್‌ಬಾಸೋನ್‌ಮಾಭ್ಯೋಜಹುಸಿಹಾಃ	೫೭೬ ೬೪೨
ಸಿತಗಾಂಧ್ಯಃ	೧೯೭ ೨೯೫
ಸಿದ್ಧಾಹಿ ರುದ್ಧಕಾಃ	೧ ೮
ಸುಪ್ತವಸ್ತುಂ ಪದಂ	೧೮ ೫೬
ಸುಪ್ತಾ ಸುಪಾ ಸಹ ಸಮಾಸೋ ಬಹುಲಂ	೨೯೩ ೪೨೦
ಸುನರ್ಯಾಸಿ ಕೆನಿ ಮುಳಭ್ಯಃ	೫೭೫ ೬೪೧
ಸೂಕ್ತಂ ಪೂರ್ವಂ	೨೯೭ ೪೨೯
ಸೋರ್ಬಹುಸ್ವರಸ್ಯ	೫೦೩ ೫೮೯
ಸೋ ವಃ	೧೫೧ ೨೫೫
ಸೋಽವಸಃ	೧೩೨ ೨೩೦
ಸೋ ರ್ವಃ	೪೮೬ ೫೭೯
ಸ್ತ್ರಿಯಾನಮಾಕೇದೀಕೇದಾಕೇತ್	೧೬೩ ೨೬೭
ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸಾದರ್ ದಿರ್ ಏರ್ ಬಹುಲಂ	೨೩೯ ೩೫೯
ಸ್ತ್ರೀಪುಸ್ಸುಸಾ	೩೧೮ ೪೫೪
ಸ್ತ್ರೀಪುಸ್ಸುಸಾ	೧೦೨ ೧೯೪
ಸ್ತ್ರೀಪುಸ್ಸುಸಾ	೩೧ ೮೬
ಸ್ತ್ರೀಪುಸ್ಸುಸಾ	೩೩ ೮೯
ಸ್ತ್ರೀಪುಸ್ಸುಸಾ	೧೫೦ ೨೫೪
ಸ್ತ್ರೀಪುಸ್ಸುಸಾ	೪ ೨೦
ಸ್ತ್ರೀಪುಸ್ಸುಸಾ	೬೭ ೧೪೮
ಸ್ತ್ರೀಪುಸ್ಸುಸಾ	೯೧ ೧೮೨
ಸ್ತ್ರೀಪುಸ್ಸುಸಾ	೩೬೦ ೪೯೬
ಸ್ತ್ರೀಪುಸ್ಸುಸಾ	೧೨೪ ೨೨೩
ಸ್ತ್ರೀಪುಸ್ಸುಸಾ	೫೫೮ ೬೧೯
ಸ್ತ್ರೀಪುಸ್ಸುಸಾ	೨೧೬ ೩೨೮
ಸ್ತ್ರೀಪುಸ್ಸುಸಾ	೨೨೦ ೩೩೩
ಸ್ತ್ರೀಪುಸ್ಸುಸಾ	೨೦೯ ೩೧೬
ಸ್ತ್ರೀಪುಸ್ಸುಸಾ	೩೫೩ ೪೯೨
ಸ್ತ್ರೀಪುಸ್ಸುಸಾ	೧೫೬ ೨೫೯
ಸ್ತ್ರೀಪುಸ್ಸುಸಾ	೮೭ ೧೭೭

ಸೂತ್ರಗಳು	ಸೂತ್ರಸಂಖ್ಯೆ ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ	
ಹೃಸ್ವಾತ್ ನ ಣ ಲ ಯ ಳ ತ ಟೋಽನವ್ಯಯಸ್ಯ ಲಿಂಗಾಂತ್ಯಸ್ಯ		
ದ್ವಿಃ ಸ್ವರಾಣಾಮಾದೇಃ	೫೩ ೧೨೫
ಹ್ರಸ್ವೋಽನೇಕಸ್ವರಸ್ಯಾಸಮಾಸೇಽಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ	೧೧೫ ೨೧೨
ಃ ಕಮ್ ಕುಂಬಾತ್	೪೧೨ ೫೩೬
ಐದಿತಿಃ	೧೯೮ ೨೯೬
ಐಡೋರ್ದೋರಐಂ ವ್ಯಂಜನೇ	೮೨ ೧೭೧
ಐಫೋರ್ಲಫ್ಯಾದೇದ್ವಿಃಸ್ವರಸ್ಯ	೪೮೪ ೫೭೮
ಐಫೋರ್ವಿಕ್ಯತಾತ್	೨೭೫ ೩೯೨
ಛಿಶ್ಚರ್ವಾ	೫೩೭ ೬೧೮
ಳಃ	೭೧ ೧೫೪
ಱಃ	೫೫೮ ೬೩೬
ಳಃ ಕುಮ್	೩೪೭ ೪೮೬
ಳುಕ್ಚ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ	೧೮೧ ೨೮೨

ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ ಶುದ್ಧಾಶುದ್ಧಿ ಪತ್ರಿಕೆ

ಪುಟ	ಸಾಲು	ಅಶುದ್ಧ	ಶುದ್ಧ
೩	೨	ಸರಹಸ್ಯಾಃ	ಸರಹಸ್ಯಾಃ
೫	೨೦	ಗಾಂಭೀರ್ಯ	ಗಾಂಭೀರ್ಯ
೭	೨೩	ಅನ್ವಯಿಸತಕ್ಕದ್ದು	ಅನ್ವಯಿಸತಕ್ಕದ್ದು
೮	೩೦	ಸಂಧಿಗ್ಧಂ	ಸಂಧಿಗ್ಧಂ
೧೫	೪	ಅಃ	ಅಃ
೧೫	೨೦	ದಧಿಮು	ದಧಿಮು
೧೮	೯	ತೈತ್ತರೀಯ	ತೈತ್ತರೀಯ
೨೬	೨	ಕಕಾರಾದಿನಾ	ಕಕಾರಾದಿನಾ
೨೭	೧೬	ಅಭ್ಯಂತರ	ಅಭ್ಯಂತರ
೨೭	೧೭		
೨೭	೧೮		
೨೮	೭		
೩೧	೩೧	ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ	ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ
೩೬	೩೦	ಇದಮ್	ಇದಮ್
೩೭	೧೧	ಪ್ರತ್ಯಯ	ಪ್ರತ್ಯಯ
೩೭	೧೬	ಅಂತಗ್ರಹಣವು.	ಅಂತಗ್ರಹಣವು
೩೭	೨೦	ಅನುಸ	ಅನುಸ
೩೮	೧೫	ಷಷ್ಠ್	ಷಷ್ಠ್
೪೧	೩೩	ರಯೋರಾಶ್ರಯೇ	ರಯೋರ್ಧಾತುರಾಶ್ರಯೇ
೪೮	೩೧	ಧಾತ್ಯ	ಧಾತು
೫೬	೧	ಅದಿಭಿಃ	ಅಭಿಃ
೬೧	೧	ವೈತಿ	ವೈತಿ
೬೯	೨೮	ಅವ್ಯಯಾ	ಅವ್ಯಯಾ
೬೯	೨೯	ಅದಾಗ್ಯೂ	ಅದಾಗ್ಯೂ
೭೬	೨	ಉಭಯತ್ಯರಿಗೂ	ಉಭಯತರಿಗೂ
೮೧	೨೨	ವರ್ಣಾಂತರ್ಯಾವ	ವರ್ಣಾಂತರಾವ್ಯ
೮೫	೩೦	ವಿಶೇಷವು	ವಿಶೇಷವು
೮೬	೭	ಫಲಸಂಪಾಕಾರ್ಥ	ಫಲಸಂಪಾದಕಾರ್ಥ
೮೬	೨೪	ಸ್ಥಾನಿಯಂಬುದು	ಸ್ಥಾನಿಯಂಬುದು,
೮೬	೨೯	ತನ್ನಿಪಾಸ್ತ	ತನ್ನಿಮಿತ್ತ
೮೭	೧೮	ವಿಧಿಯು	ವಿಧೀಯ
೮೭	೨೨	ದೇಶೋಽನ್ವ	ದೇಶೋಽನ್ವ

ಕರ್ನಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ

ಪುಟ	ಸಾಲು	ಅಶುದ್ಧ	ಶುದ್ಧ
೯೦	೧೯	ಪರಸ್ಪರ	ಪರಸ್ಪರಾ
೯೧	೮	ವಿಶಿಷ್ಟಾ	ವಿಶಿಷ್ಟಾ
೯೫	೧೨	ಕೆಲವೆಡೆ	ಕೆಲವೆಡೆ
೯೬	೯	ಅವುಗಳಲ್ಲಿ	ಅವುಗಳಲ್ಲಿ
೯೬	೧೧	ಪ್ರಾಥಮ್ಯವವಿರು	ಪ್ರಾಥಮ್ಯವಿರು
೯೬	೨೧	ವಿಧೇಯ	ವಿಧೇಯ
೯೬	೨೬	ನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ	ನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ
೯೮	೧೭	ಪ್ರತಿ	ಪ್ರಕೃತಿ
೧೦೩	೨೭	ಸ್ವಕ	ಸ್ವಕ
೧೦೫	೩೦	‘ ರ ’	‘ ರು ’
೧೦೮	೨೨	ಹೇರುವಂತೆ	ಹೇಳುವಂತೆ
೧೦೯	೨೧	ಇರಬೇಕು	ಇರಬೇಕು
೧೧೨	೨೪	ದೀರ್ಘಂತ	ದೀರ್ಘಂತ
೧೧೨	೨೯	ಭೂ	ಭೂ
೧೧೪	೧೯	ವಿಶಿಷ್ಟಾ	ವಿಶಿಷ್ಟಾ
೧೧೭	೧೧	ಸಾಧನಾರ್ಥ	ಸಾಧನಾರ್ಥ
೧೧೯	೨೯	‘ ಕರತ ’	‘ ಕರತ ’
೧೨೨	೨೯	ವೆತ್ಯಾಮಾಡದೆ	ವೆತ್ಯಾಮಾಡದೆ
೧೩೬	೨೬	ದ್ವಿತ್	ದ್ವಿತ್
೧೩೬	೩೧	ಮಾನಸ್ಯದೇಶಾಃ	ಮಾನಸ್ಯದೇಶಾಃ
೧೩೭	೪	ಜಾತೀಯಸ್ಯ	ಜಾತೀಯಸ್ಯ
೧೩೭	೬	ಕರ್ತೃ	ಕರ್ತೃ
೧೩೭	೭	ಸೂತ್ರಸಪ್ತಮಂತ	ಸೂತ್ರಸಪ್ತಮಂತ
೧೩೮	೨೮	ಅಹಾ	ಅಹಾ
೧೪೧	೨	ನಟಿಸಿದಂ	ನಟಿಸಿದಂ
೧೪೧	೧೧	‘ ಕಿನ ’	‘ ತಿನ ’
೧೪೩	೩೦	ತಯಾನಾಶ್ರಿಯತೇ	ತಯಾಶ್ರಿಯತೇ
೧೪೪	೨೩	ಭಾಷ್ಯಾಧಿಕಾ	ಭಾಷ್ಯಕಾ
೧೪೬	೨೮	ಅಂತಸ್ಥಾವರ್ಜಿತ	ಅಂತಸ್ಥಾವರ್ಜಿತ
೧೪೭	೧೦	ಅನಂತಸ್ಥಾಯಾಃ	ಅನಂತಸ್ಥಾಯಾಃ
೧೫೧	೨	ಸ್ವರವುಸ್ವರವು	ಸ್ವರವು
೧೫೧	೨೨	‘ ದು ’	‘ ರು ’
೧೫೨	೧೬	ಭಾಷೋಕ್ತ	ಭಾಷೋಕ್ತ
೧೫೫	೧೦	ವಿಭಾಷೆ	ವಿಭಾಷಾ
೧೫೮	೨೮	ಆಶೀರಾ	ಆಶೀರಾ
೧೬೨	೨೭	ವ್ಯಂಜನವುಪರಕ	ವ್ಯಂಜನ ಪರಕ

ಶುದ್ಧಾಶುದ್ಧ ಪತ್ರಿಕೆ

ಪುಟ	ಸಾಲು	ಅಶುದ್ಧ	ಶುದ್ಧ
೧೬೩	೫	ಮಾಡಲ	ಮಾಡಲು
೧೬೩	೧೩	ಯುಕ್ತಾ	ಯುಕ್ತಿ
೧೬೩	೨೫	ದೃಢಕರ	ದೃಢಕರ
೧೬೮	೩೦	ಬಂದು	ಬಿಂದು
೧೬೯	೪	ವರ್ಗಾಕ್ಷರ	ಅವರ್ಗಾಕ್ಷರ
೧೬೯	೧೮	ಕಸುಬಮಿತ್ತ ಕ	ಕಸುಬಾ ಸಿಮಿತ್ತ ಕ
೧೭೧	೧೧	ಕಂತಸ್ಕ	ಕಂತಸ್ಕ
೧೭೨	೨೫	ಪ್ರತಿಗಂಧಿ	ಪ್ರತಿಗ್ರಂಧಿ
೧೭೩	೪	ಬಹುಳಾದಿ	ಬಹುಳಾಧಿ
೧೭೬	೩೦	ಪ್ರವೃತ್ತ	ಪ್ರವೃತ್ತ
೧೭೬	೩೧	ಭುಜ್ಞಃ	ಭುಜ್ಞಃ
೧೭೮	೩೨	ಅಲ್ಪಿಯಾಸ್ಯಾಃ	ಅಲ್ಪಿಯಾಸ್ಯಾಃ
೧೭೮	೩೨	ಸೂತ್ರ	ವಾರ್ತಿಕ
೧೮೫	೧೦	ಪಾರ್ವಾಪರ	ಪಾರ್ವಾಪರ
೧೮೮	೧೭	ಸಿವೇದಿಸಿ	ಸಿವೇದಿಸಿ
೧೯೦	೨೧	ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಃ	ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಃ
೧೯೧	೨೧	ಸೂತ್ರ	ಸೂತ್ರ
೧೯೩	೩೧	ಭಾಷಾ	ಭಾಷಾ
೧೯೫	೧೫	ಇದು	ಇದು
೨೦೦	೨೫	ಪ್ರಥಮ	ಪ್ರಥಮ
೨೦೧	೧೬	ಮಿತ್ರಾ ದುದೇಶ	ಮಿತ್ರಾ ದುದೇಶ
೨೦೪	೩	ಶಿಷ್ಯ	ಶಿಷ್ಯ
೨೦೭	೨೩	ಗ್ರಹಣಂತೀತಿ	ಗ್ರಹಣಂತೀತಿ
೨೦೯	೨೩	ಕೇಜ್ಜಿಣ್ಣಿಯವಳ	ಕೇಜ್ಜಿಣ್ಣಿಯವಳ
೨೧೧	೨೬	ತನಾದಿ	ಸ್ತನಾದಿ
೨೧೨	೧೨	ಅನನ್ಯೇತಿ	ನನ್ಯೇತಿ
೨೧೪	೧೭	ಬಾಧಕ	ಬಾಧಕ
೨೧೮	೨	ಯಥಾಯೋಗ	ಯಥಾಯೋಗ್ಯ
೨೨೩	೧೪	ಅಪ್ಪ	ಅಪ್ಪ
೨೨೩	೧೫	‘ ಅಪ್ಪುತ್ಪಚ್ಚ ’	‘ ಅಪ್ಪುತ್ಪಚ್ಚ ’
೨೨೮	೨೫	ಗರುತ್ಮಂತಂ	ಗರುತ್ಮಂತಂ
೨೨೮	೨೫	ತಕಾರಾದ್ಯಂತಗಳಲ್ಲಿ	ತಕಾರಾದ್ಯಂತಗಳಲ್ಲಿ
೨೨೮	೩೦	ಪರ್ಯುಷ್ಯದಾಸ	ಪರ್ಯುಷದಾಸ
೨೨೯	೨	ಮುನ್ವಯ	ಮುನ್ವಯ
೨೩೨	೭	ಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿಯೇ	ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿಯೇ
೨೩೪	೫	ಅಂತರದಲ್ಲಿ	ಅಂತರದಲ್ಲಿ

ಕರ್ನಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ

ಪುಟ	ಸಾಲು	ಆಶುದ್ಧ	ಶುದ್ಧ
೨೩೫	೨೬	ಮಾಡಲು	‘ಮು’ ಮಾಡಲು
೨೪೭	೨೫	ದುಜ್ಜೊದನ	ದುಜ್ಜೊದನ
೨೪೯	೨೫	ಚತುರ್ಥ	ಚತುರ್ಥ
೨೪೯	೨೯	‘ಶಂಮು’	‘ಶಮು’
೨೫೩	೨೩	ಅದರ್ಶನಂ	ಅದರ್ಶನಂ
೨೫೬	೯	ಅಹಿತಾನಾಹಿತ	ಅಹಿತಾನಾಹಿತ
೨೬೪	೩೧	ಮಾಂಧ್ಯಸಹಾ	ಮಾಂಧ್ಯಸಹಾ
೨೭೧	೪	ವಸ್ತ್ರಾಶ್ರ	ವಸ್ತ್ರಾಶ್ರ
೨೭೩	೨೦	‘ದು’	‘ತು’
೨೭೮	೨೯	ಏತಹೋಳಾ	ಏತಹೋಳಾ
೨೮೧	೧೮	ಅಥ	ಅಥ
೨೮೨	೧೭	‘ಓರ್ವ’	‘ಓರ್ವ’
೨೮೬	೯	ಅವಶ್ಯ	ಅವಶ್ಯ
೨೮೭	೫	‘ಕಳಾ’	‘ಕಳಾ’
೨೮೮	೧	ನಿಷೇಧ	ನಿಷೇಧ
೨೯೧	೨	ಪುಂಯೋಗಾಖ್ಯಾಯಾಂ	ಪುಂಯೋಗಾಖ್ಯಾಯಾಂ
೨೯೫	೨೮	ಸಿಗತಾದಿ	ಸಿಗತಾದಿ
೩೦೧	೮	ಭ್ಯಾಮ್‌ಭ್ಯಾಸ್	ಭ್ಯಾಮ್‌ಭ್ಯಾಸ್
೩೦೩	೫	ಅಧಿಕ್ರಿಯತೇ	ಅಧಿಕ್ರಿಯತೇ
೩೦೩	೧೯	ನಿಷ್ಕ್ರಿಯೇ	ನಿಷ್ಕ್ರಿಯೇ
೩೦೩	೨೩	ಜ್ವಲನಾಧಿ	ಜ್ವಲನಾಧಿ
೩೦೪	೧೦	ಕರ್ಮ, ಸಂಪ್ರದಾನ	ಕರ್ಮ, ಕರಣ, ಸಂಪ್ರದಾನ
೩೦೪	೧೭	ಕಾರಕಾದಿ	ಕಾರಕಾದಿ
೩೦೫	೩೧	ದ್ವೇಷಸಾಧನವಾಗಿ	ದ್ವೇಷಸಾಧನವಾಗಿ
೩೦೮	೫	ಸಂಬಂಧ್ಯತೇ	ಸಂಬಂಧ್ಯತೇ
೩೦೮	೧೬	ಕರ್ಮಣೋ	ಕರ್ಮಣೋ
೩೧೪	೩	ಪರಾಲೋಚನೇ	ಪರಾಲೋಚನೇ
೩೧೫	೨೯	‘ವ್ಯಾಪ್ತಾ’	‘ವ್ಯಾಪ್ತಾ’
೩೧೭	೧೩	ಪ್ರಥಮ್	ಪ್ರಥಮ್
೩೧೮	೨೫	ನಿಷ್ಠ	ನಿಷ್ಠ
೩೨೩	೩೨	ಒಂದು	ಒಂದು
೩೨೪	೨೧	ತ್ವರ್ತುಸ್ತಾ	ತ್ವರ್ತುಸ್ತಾ
೩೨೫	೨೮	ಅನುಷ್ಠ	ಅನುಷ್ಠ
೩೨೬	೧೯	ಶಕ್ತಿರುಚಿತ್ತಾದಿಯು ಶಕ್ತಿರು ಚೀಷ್ಯಾದಿಗಳು	ಶಕ್ತಿರುಚಿಷ್ಯಾದಿಗಳು
೩೩೦	೯	ಅಥವಾ	ಅಥವಾ

ಶುದ್ಧ ಶುದ್ಧ ಪತ್ರಿಕೆ

ಪುಟ	ಸಾಲು	ಆಶುದ್ಧ	ಶುದ್ಧ
೩೩೦	೧೧	ಕಾಯನಾಚಕ	ಕಾರ್ಯನಾಚಕ
೩೩೨	೯	ವಿಶೇಷ	ವಿಶೇಷಣ
೩೩೨	೨೬	ವಿಭಾಷಾ	ವಿಭಾಷಾಽ
೩೩೫	೨	ತದಾಪಾದಾ	ತದಪಾದಾ
೩೩೫	೧೧	ಪ್ರಾತೀತಿಕೋಪಾಯ	ಪ್ರಾತೀತಿಕಾಪಾಯ
೩೩೫	೧೬	ಕರ್ತೃಃ	ಕರ್ತುಃ
೩೩೮	೨೮	ಪೂಜ್ಯಕನಾಡ	ಪೂಜ್ಯವಾಡ
೩೩೮	೩೧	ಚಾಣಂ	ಚಾಣಂ
೩೪೬	೧೬	ಚಾರಿತಾರ್ಥ	ಚರಿತಾರ್ಥ
೩೫೨	೨೫	ದ್ಯೋತ	ದ್ಯೋತ
೩೬೪	೩	ವಿಶೇಷತ್ವ	ವಿಶೇಷತ್ವ
೩೭೫	೧೭	‘ ನ ’	‘ ನಃ ’
೩೭೭	೨೦	ಆತಃ	ಆತಃ
೩೮೫	೭	ಭವತಿ	ಭವತಿ
೩೮೬	೨೩	ಮಾನೋಽಪರಶಬ್ದ	ಮಾನೋಽಪರಶಬ್ದ
೩೮೬	೨೩	ಪೀಠ	ಪೀಠ
೩೮೭	೪	ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ	ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ
೩೮೭	೧೯	ಯಾನಶಬ್ದ	ಯಾನಶಬ್ದ
೩೯೦	೩೧	ನಾಲ್ಕು	ನಾಲ್ಕು
೩೯೧	೨	ಸ್ವರಸ್ಯ	ಸ್ವರಸ್ಯ
೩೯೫	೧೬	ಅಗಮಾದೇಶ	ಅಗಮಾದೇಶ
೩೯೯	೨೭	ಲಬ್ಧ	ಲಬ್ಧ
೪೦೦	೨೦	ಮಕಾರಾಂತನಾದಿ	ಮಕಾರಾಂತನಾದಿ
೪೦೬	೧೮	ಪಾರಿಪ್ಲಿ	ಪಾರಿಪ್ಲಿ
೪೦೭	೧೭	ಎಂಬ ವ್ಯಯವು	ಎಂಬವ್ಯಯವು
೪೦೮	೧೯	ಸಮಹಾರ	ಸಮಹಾರ
೪೦೯	೧೦	ವ್ಯಾವೃತ್ಯ	ವ್ಯಾವೃತ್ಯ
೪೦೯	೨೫	ಸುಭಾಶ್ರಯವಿಧಿ	ಸುಭಾಶ್ರಯವಿಧಿ
೪೧೪	೨೯	ಏಕಾರ್ಥಭಾವ	ಏಕಾರ್ಥಭಾವ
೪೧೫	೮	ಉಭಯ ವಿಧವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೆರಡೂ	ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೆರಡೂ
,,	೯	ಎಡೆಯಲ್ಲಿರುವದೇ	ಎಡೆಯಲ್ಲಿರುವನೇ ?
,,	೧೬	ಪದಾರ್ಥಕದೇಶವಾದ	ಪದಾರ್ಥಕದೇಶವಾದ
,,	೨೨	ಸ ವಿಶೇಷಣಾನಾಂ	ಸವಿಶೇಷಣಾನಾಂ
,,	೨೨	ವಿಶೇಷಣಯೋಗೋನ	ವಿಶೇಷಣಯೋಗೋನ
,,	೨೪	ಏಕಾರ್ಥಭಾವಲಕ್ಷಣ	ಏಕಾರ್ಥಭಾವಲಕ್ಷಣ
೪೧೬	೧	ದ್ವೇಧಾ	ದ್ವೇಧಾ

ಕರ್ಣಾಟಕ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಪ್ರಕಾಶಿಕೆ

ಪುಟ	ಸಾಲು	ಅಶುದ್ಧ	ಶುದ್ಧ
೪೧೬	೨	ಲಕ್ಷಣಮೇಕಾರ್ಥಭಾವ	ಲಕ್ಷಣಮೇಕಾರ್ಥಿಭಾವ
,,	೭	ಜ್ಞಾನಸಾಧಾನಂ	ಜ್ಞಾನಸಾಧನಂ
,,	೧೫	ಶಬ್ದಾರ್ಥಸಂಬಂಧ ರೂಪವೃತ್ತಿ	ಶಬ್ದಾರ್ಥಸಂಬಂಧರೂಪವೃತ್ತಿ
,,	೧೬	ಸಿದ್ಧಿಸುವುದೆಂದು	ಸಿದ್ಧಿಸುವುದೆಂದು
,,	೨೦	ಬಾಧಕವಿಲ್ಲವೋ	ಬಾಧಕವಿರುವದೋ
,,	೩೧	ತಸ್ಮಾದೇಕಾರ್ಥಿಭಾವ	ತಸ್ಮಾದೇಕಾರ್ಥಿಭಾವ
,,	೩೩	ಸಮಾನ್ಯಕರವೆಂದು	ಸಮಾನ್ಯವೆಂದು
೪೧೭	೨	ತ್ರಿವಿಧವಾಗಿರುವುದೆಂದು	ತ್ರಿವಿಧವಾಗಿರುವುದೆಂದು
೪೧೮	೧೮	ಅನಪದಾರ್ಥ	ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥ
,,	೩೧	ಉತ್ತರೇತರ ಯೋಗದ್ವಂದ್ವ	ಉತ್ತರೇತರಯೋಗದ್ವಂದ್ವ
೪೧೯	೧೨	ವ್ಯಯಪೇಕ್ಷಾ	ವ್ಯಪೇಕ್ಷಾ
,,	೧೪	ವೃತ್ತಾಶ್ರಯ	ವೃತ್ತಾಶ್ರಯ
,,	೨೦	ವೃತ್ತಾರ್ಥಾನುಬೋಧಕಂ	ವೃತ್ತಾರ್ಥಾನುಬೋಧಕಂ
,,	೨೦	ವಾಕ್ಯ	ವಾಕ್ಯಂ
೪೨೦	೩	ಸಮಾಸಸಾಮಾನ್ಯ	ಸಮಾಸ ಸಾಮಾನ್ಯ
,,	೨೧	ವಿಧ್ಯುಪಕಾರವಾದುದು	ವಿಧ್ಯುಪಕಾರಕವಾದುದು
೪೨೧	೬	ಏಕಾರ್ಥಿಭಾವ	ಏಕಾರ್ಥಿಭಾವ
,,	೬	ನಾಮಶಕ್ತಿ	ನಾಮ ಶಕ್ತಿ
,,	೭	ಏಕಾರ್ಥಿ	ಏಕಾರ್ಥಿ
,,	೭	ಸಸಾವಿತಿವೃತ್ತತೇಃ	ಸಸಾವಿತಿ ವೃತ್ತತೇಃ
೪೨೩	೧೫	ದ್ವಂದ್ವಶ್ಚತುರ್	ದ್ವಂದ್ವಶ್ಚತುರ್
೪೨೪	೧೮	ಭವತಿ	ಭವತಿ
೪೨೯	೮	ಲಕ್ಷಸ್ಥಪದವು	ಲಕ್ಷಸ್ಥಪದವು
,,	೧೪	ಲಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ	ಲಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ
೪೩೦	೮	ಈ ಸಮಾಸ	ಈಗ ಸಮಾಸ
೪೩೨	೨೭	ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ	ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ
೪೩೪	೧೮	ತಾದರ್ಥೇ	ತಾದರ್ಥ್ಯೇ
,,	೨೩	ತಾಪರ್ಥೇ	ತಾದರ್ಥ್ಯೇ
೪೩೮	೧೫	ಅಂಶವಾಚಿಯಾದ	ಅಂಶವಾಚಿಯಾದ
,,	೨೩	ಅವಯವ	ಅವಯವಿ
೪೩೯	೫	ಅಂಶಾಂಶವಾಚಕ	ಅಂಶಾಂಶವಾಚಕ
೪೪೩	೨	ವ್ಯಾವರ್ತತೇ	ವ್ಯಾವರ್ತತೇ
,,	೨೦	ವಿಶೇಷಗಳಾಗಿದ್ದರೂ	ವಿಶೇಷಣಗಳಾಗಿದ್ದರೂ
,,	೨೫	ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ	ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ
೪೪೬	೨೦	ಅನೇಕಮುನ್ಯಾಪದಾರ್ಥೇ	ಅನೇಕಮುನ್ಯಾಪದಾರ್ಥೇ
೪೪೭	೨೫	ಗೃಹ್ಯಂತಿ	ಗೃಹ್ಯಂತಿ

ಶುದ್ಧಾ ಶುದ್ಧ ಪತ್ರಿಕೆ

ಪುಟ	ಸಾಲು	ಅಶುದ್ಧ	ಶುದ್ಧ
೪೪೮	೧೭	ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ	ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ
೪೫೨	೨೫	ಸುಬುತ್ತಿ	ಸುಬುತ್ತಿ
೪೫೭	೨೮	ವಿಭಾಷ್ಯಕ	ವಿಭಾಷಯ್ಯಕ
೪೬೦	೫	ವೈಕಲ್ಪಿಕಾತಿರೇಶವನ್ನು	ವೈಕಲ್ಪಿಕಾತಿರೇಶವನ್ನು
೪೬೮	೧	ಸಮಾಶ್ರಯವಿಧಿ	ಸಮಾಸಾಶ್ರಯವಿಧಿ
೪೭೦	೨೮	ಕದಂತ	ಕೃದಂತ
೪೭೪	೨೦	ವಿಧಿಸ್ತದಾದಾವರ್ಣಗ್ರಹಣೇ	ವಿಧಿಸ್ತದಾದೇರ್ವರ್ಣಗ್ರಹಣೇ
೪೮೦	೨೬	ಚಾಕಾರಾದಿ	ಚಕಾರಾದಿ
,,	೨೯	ಪೂರ್ವಸೂತ್ರವಿಹಿತ	ಪೂರ್ವಸೂತ್ರವಿಹಿತ
೪೯೩	೨	ಅನುವೃತ್ತ	ಅನುವೃತ್ತ
೪೯೯	೧೧	ಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತವಾಗಿ	ಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತವಾಗಿ
೫೦೪	೨೨	ಅಕಾರವನ್ನು	ಅಕಾರವನ್ನು
೫೧೮	೨೫	ವಿಪ್ಲವರ್ಥ	ವೀಪ್ಲವರ್ಥ
೫೩೧	೧೦	ಅರ್ಲಗ್ಗಣ್ಣು	ಅಲಗ್ಗಣ್ಣು
೫೪೪	೧೮	ವೃದ್ಧಾ	ವೃದ್ಧಾ
೫೫೬	೨೩	ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ	ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ
,,	೩೧	ಪ್ರಯೋಜ್ಯ ಕರ್ತೃತ್ವ	ಪ್ರಯೋಜ್ಯ ಕರ್ತೃತ್ವ
೫೫೮	೨೦	ಅದ್ಯತನ	ಅದ್ಯತನ
೫೬೩	೧೬	ಅನುವೃತ್ತಮಾನ	ಅನುವತ್ಯಮಾನ
೫೮೬	೬	ಅಗೋಃ	ಅಗೋಃ
,,	೨೦	ಶ + ಅಪ್	ಶ್ + ಅಪ್
೬೧೫	೧೦	ಕ್ರಿಯಾ ಕ್ರಿಯಾ	ಕ್ರಿಯಾಕ್ರಿಯಾ
೬೧೬	೧೧	ಸಮಾನಾದಿ	ಸಮನಾದಿ
೬೨೭	೩	ಕೂಡೂತೆ	ಕೂಡುತೆ
,,	೧೭	ಕ್ರೀಡನ	ಕ್ರೀಡನ
,,	೨೧	ಕತ್ರರ್ಥ	ಕತ್ರರ್ಥ
೬೫೭	೧೪	ಭಾಷಾಮುಖ್ಯ ರೀದಾಮುಕ	ಭಾವಾಮುಖ್ಯ ರೀನಾಮುಕ
೬೫೯	೫	ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿ ಶೈಷ	ಪರಿಸಮಾಪ್ತ ಶೈಷ

